Digitized by Google

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

LIBRARY
MAY 31 1988
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

Socijalizam

MAIN/UC-B

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

1
1988

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotic

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 12.000 dinara. Za inostranstvo 24.000 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXXI
1988. Broj 1

Sadržaj

Predrag Vranicki
Program SKJ na provjeri istorije 3

Branislav Ivanović
Zaštita društvene svojine u ustavnim amandmanima 28

Tribina
Društveni položaj i uloga mlade generacije 50

Boris Muževič
Socijalizam i mlada generacija 51

Stanislav Seklecki
Politika PURP prema omladini 58

Stipe Orešković
Odnos socijalizma i omladine 62

Velja Tomanović
Šta je socijalizam? 66

Milija Komatina
Socijalizam ima budućnost, iako ne i svi njegovi dosadašnji reliteti 69

Grzegorz Novacki
Mladi Poljaci o problemima socijalizma 73

Goran Milinović
Pravo omladine na kritiku 78

Vjeslav Klimčak
Principi i ideali socijalizma u vaspitanju omladine 81

Lev Kreft
Artikulacija položaja i uloge omladine u omladinskoj organizaciji 89

Risard Kasinjski
Doprinos mlade generacije izgradnji socijalizma 91

Srećko Mihailović
Šta je ispod koprena i velova 100

Julian Nuckovski
Omladinski pokret u socijalističkoj obnovi Poljske 111

Mira Lorger
Uzroci i posledice revitalizacije religije 119

Wodzimierz Ulicki
Učešće omladine u političkom životu 124

Mirko Arsić
Dva tipa politizacije omladine 129

Prikazi 132

Digitized by Google

Содержание

Предраг Враницкий
Программа СКЮ на проверке истории 3

Бранислав Иванович
Защита общественной стоимости в поправках Конституции 28

Трибуна
Социальное положение и роль молодого поколения 50

Борис Мужевич
Социализм и молодое поколение 51

Станислав Секлецкий
Политика ПОРП по отношению к молодежы 58

Стипе Орешкович
Отношения социализма и молодежы 62

Веля Томанович
Что такое социализм? 66

Милия Коматина
Социализм имеет будущее, хотя и не все его теперешние релитеты 69

Гжегорж Новацкий
Молодые поляки о проблемах социализма 73

Горан Милинович
Право молодежы на критику 78

Вьеслав Климчек
Принципы и идеалы социализма в воспитании молодежы 81

Лев Крефт
Артикуляция положения и роли молодежы в молодежной организации 89

Рисард Касинский
Вклад молодого поколения в строительство социализма 91

Сречко Михайлович
Что скрывается под пеленой и покрывалом 100

Юлиан Нуцковский
Молодежное движение в социалистическом восстановлении Польшы 111

Мира Лоргер
Причины и последствия ревитализации религии 119

Воджимьерж Улицкий
Участие молодежы в политической жизни 124

Мирко Арсич
Два типа политизации молодежы 129

Рецензии 132

Contents

Predrag Vranicki
The Programme of the LCY and the Test of History 3

Branislav Ivanović
The Protection of Socially Owned Property in the Constitutional Admendments 28

Debate
The Social Position and Role of the Younger Generation 50

Boris Mužević
Socialism and the Younger Generation 51

Stanislav Seklecki
The Policy of the Polish United Party of Labour towards the Youth 58

Stipe Orešković
The Relation of Socialism and the Youth 62

Velja Tomanović
What is Socialism? 66

Milija Komatina
Socialism Has a Future, Although Not All Its Incumbent Realities 69

Grzegorz Novacki
Young Poles on the Problems of Socialism 73

Goran Milinović
The Right of Youth to Criticise 78

Vjeslav Klimčak
The Principles and Ideals of Socialism in the Education of Young People 81

Lev Kreft
The Expression of the Position and Role of Young People in the Youth Organisation 89

Risard Kasinjski
The Contribution of the Younger Generation towards Building Socialism 91

Srećko Mihajlović
What is beneath the Masks and the Veils 100

Julian Nuckovski
The Youth Movement in Poland's Socialist Renewal 111

Mira Lorger
The Causes and Results of the Revitalisation of Religion 119

Wodzimierz Ulicki
The Participation of the Youth in Political Life 124

Mirko Arsić
Two Types of the Politisation of the Youth 129

Reviews 132

Digitized by Google

Predrag Vranicki

Program SKJ na provjeri historije

(Rasprava u obliku teza)

Od donošenja *Programa* SKJ na VII kongresu SKJ, aprila mjeseca 1958. u Ljubljani, prošlo je gotovo trideset godina. Dovoljno razdoblje, s obzirom na burna i dinamična zbivanja i u svijetu i kod nas, da možemo postaviti pitanje: šta je *Program* značio u razdoblju njegova donošenja i koliko je izdržao historijsku projeru do naših dana? Zbog toga mislim da su tri pitanja odlučna za svaku raspravu o ovom *Programu:*

prvo, ocjena njegovog teorijskog sadržaja s obzirom na dotadašnje dominantne teorijske koncepcije i praksu u komunističkom pokretu u razdoblju dominacije staljinizma;

drugo, s obzirom na to što je to bio i program za naš razvoj i izgradnju socijalizma — šta je od njega u našoj socijalističkoj praksi ostvareno, a šta se eventualno pokazalo neprimjerenim i,

treće, koliko možemo danas ići teorijski i dalje od tog programa s obzirom na bogata praktička i teorijska iskustva socijalizma i kod nas i u svjetskim razmjerima.

Pokušat ću odgovoriti na sva ta tri pitanja, iako moram odmah naglasiti da se u jednom referatu mogu zadržati samo na glavnim problemima, bez opsežnijih analiza i dokazivanja, za što bi bilo potrebno jedno omašno teorijsko djelo. Budući da sam i ja, kao i mnogi drugi teoretičari, pisao opsežnije

Digitized by Google

i razrađenije o mnogim teorijskim pitanjima marksizma i socijalizma, za detaljniju argumentaciju čitalac će naći dosta materijala i u mojim dosadašnjim većim i manjim raspravama.

Isto tako ću u potpunosti izostaviti razmatranje veze i odnosa stavova i koncepcija u *Programu* sa najboljim misaonim tradicijama marksizma, jer bi to bila nova i posebna tema, a i nije toliko bitna za djelotvornost jednog političkog programa. Sasvim je razumljivo da *Program* polazi od najvažnijih iskustava revolucionarnog radničkog pokreta, posebno jugoslavenskog, kao i najboljih teorijskih dostignuća naročito na socijalno-političkom planu.

* * *

Historijska ocjena Programa SKJ

Objektivna i historijski relevantna ocjena *Programa* ne može se dati ako se nemaju u vidu tadašnje historijske situacije, naročito u komunističkom pokretu, a posebno tadašnje vladajuće koncepcije u tom pokretu. A osnovne koncepcije su bile, uglavnom, slijedeće:

1. Smatralo se da se socijalistička revolucija može provesti samo nasilnim putem po uzoru na oktobarsku.

2. Socijalizam, kao prelazni period, identificirao se sa nacionalizacijom proizvodnih snaga, pa je državni socijalizam i stupanj podržavljenja bio kriterij izgrađenosti socijalizma.

3. Socijalizam se identificirao sa planskom privredom, pri čemu je država imala potpuni monopol. Akumulacija, planiranje i proširena reprodukcija nisu bili stvar radničke klase, nego države.

4. Socijalističko planiranje je tretirano i kao prevladavanje robne proizvodnje i tržišta, koji su u tom konceptu bili nespojivi sa nešto razvijenijom etapom socijalizma.

5. Državno vlasništvo je proglašavano za društveno i narodno vlasništvo (uz kolhozno, koje je sve više zavisilo od države), te je socijalno-ekonomski socijalistički odnos shvaćen kao odnos radničke klase i države.

6. Socijalizam je još razdoblje jačanja klasne borbe i učvršćivanja, a ne odumiranja, države; ali u njemu vlada harmonija između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa.

7. Izgrađeni socijalizam je ona etapa razvoja socijalizma u kojoj je postignuto potpuno podržavljenje proizvodnih snaga i u potpunosti dokinuto privatno vlasništvo na sredstvima za proizvodnju. Od tog momenta i na tim osnovama započinje razvoj realnog i razvijenog socijalizma.

8. Daljnji zakon socijalizma je rukovodeća uloga komunističke partije; socijalizam je moguć samo kao jednopartijski sistem.

9. Komunistička partija je rukovodeća snaga u socijalizmu i njen je politički i društveni monopol potpun. Ona upravlja

Digitized by Google

sistemom transmisija, pa, prema tome, sve ostale društvene i političke snage nemaju nikakvu samostalnost. Njihov je zadatak da izvršavaju direktive partijskog rukovodstva.

10. Samoupravljanje je anarhosindikalistička i antimarksistička koncepcija, prema tome, revizionizam.

11. Demokracija (kao sloboda ličnosti, sloboda govora, sloboda kritike itd.), kao i humanizam, obične su buržoaske predrasude.

12. Partija ima vrhovnu arbitražu ne samo u politici nego i u ekonomiji, nauci, filozofiji i umjetnosti.

13. Socijalistički realizam i staljinski dijamat su paradigme za socijalističku umjetnost i marksističku filozofiju i teoriju.

14. Diktatura partije i, još točnije, diktatura njena vrha proglašena je diktaturom proletarijata. Proletarijat nije mogao da se slobodno bori za svoje interese, jer je sindikat postao izvršilac partijskih direktiva kao element u sistemu transmisija; time radnički pokret nestaje sa historijske pozornice.

15. Sudstvo je također podvrgnuto interesima i volji rukovodećeg političkog vrha (raznih nivoa) te je još i odredbom o priznanju okrivljenog, kao dovoljnoj osnovi za krivnju, socijalizam postao u osnovi potpuno ne-pravna država.

16. Proleterski internacionalizam je shvaćen kao odnos prema SSSR-u, koji je ujedno proglašen centrom svjetske revolucije.

17. Socijaldemokratske i druge socijalističke partije proglašene su kao pomoćne trupe buržoazije, a u određenom razdoblju i samog fašizma.

Iako ovim nisu iscrpljene sve teze i koncepcije, dovoljno je da se dobije uvid u tadašnje marksističko-ideološko nebo na kojem su grmili politički diktatori koji su kritički marksizam i marksističku diskusiju shvaćali tako da su i blage oponente slali, bez mogućnosti pravne obrane, u logore, pa i u smrt.

Cjelokupna teorija socijalizma i marksizma skrojena je, kako se vidi, na osnovi prakse i iskustava razvoja socijalizma u SSSR-u. Sovjetska birokracija je svoju dominaciju u komunističkom pokretu nastojala da održi očuvanjem teorijskog monopola i onemogućavanjem svake kritičke rasprave. A taj monopolski koncept je izgledao tako da se sav bogati marksistički i socijalistički teorijski fond nastojao oblikovati na Prokrustovoj postelji njihove vlastite socijalističke prakse, a ona je bila izrazito nedovoljna i u mnogo čemu deformantna. Za bogati marksistički sadržaj ovaj je Prokrustov krevet bio svakako premalen, pa je i marksizam u tom stezanju i rastezanju dobio veoma nakazni oblik.

Svoju unutrašnju despotsku, nedemokratsku i u mnogo čemu nesocijalističku praksu sovjetsko rukovodstvo je pokušalo da primijeni i u međunarodnim odnosima sa komunisti-

Digitized by Google

čkim partijama. Jugoslavenski otpor (1948) podređivanju njihovim političkim težnjama i ambicijama proglašen je za nacionalističko skretanje, zatim antimarksizam i revizionizam i, na kraju, sluganstvo međunarodnom imperijalizmu i za fašizam.

U kasnijem razdoblju smatrali su da imaju pravo da vojno interveniraju u Mađarskoj ili Čehoslovačkoj i proglase tezu o ograničenom suverenitetu socijalističkih zemalja. Mislili su valjda da će to biti značajan prilog razvoju demokracije u suvremenom svijetu i da će razvijeni i civilizirani svijet, sa njihovom vjekovnom demokratskom tradicijom, biti oduševljen ovim demokratskim krasotama! Ne treba posebno naglašavati koliko je to otežavalo borbu komunističkih partija u svijetu.

Treba još spomenuti da su neki od prije navedenih stavova bili ublaženi nakon XX kongresa KP Sovjetskog Saveza, svakako i pod snažnim utjecajem marksističkih i socijalističkih iskustava o Jugoslaviji. Tako je u to vrijeme donekle ublažen stav o tome da je prelaz u socijalizam moguć jedino nasilnom, oružanom revolucijom; da treba poštovati specifičnosti borbe i razvoja socijalizma u pojedinim zemljama i da treba ići na suradnju i sa drugim socijalističkim pokretima. Međutim, u osnovi je marksizam u komunističkom pokretu počivao na tezama, koje sam ukratko iznio.

Program SKJ donesen je tek trinaest godina nakon pobjedonosnog oružanog dijela socijalističke revolucije u Jugoslaviji, koja je ostvarivana u procesu narodnooslobodilačke borbe (1941—1945), pod vođstvom KPJ. Već sâm ovaj način revolucionarnog prevrata uveliko se razlikovao od oktobarske revolucije. Kako je ovaj revolucionarni proces imao mnoge svoje specifičnosti, nužno je bilo da one dođu do izražaja i nakon 1945. godine, što je i bio slučaj. Međutim, bez obzira na to što je jugoslavensko rukovodstvo priznavalo primat sovjetskom u međunarodnom komunističkom pokretu i mada je prihvaćalo dosta toga od socijalno-političkih koncepcija i iskustava socijalizma u SSSR-u — što se pokazalo i kao prilična prepreka da se problemi socijalizma sagledaju jasnije — staljinsko rukovodstvo nije poštovalo nikakve specifičnosti, originalnosti jednog posebnog i uspješnog revolucionarnog puta i nikakvo pravo na historijsku kreativnost jednog komunističkog vođstva. Ono je zahtijevalo potpunu poslušnost i prihvaćanje vlastite prakse, shvaćanja o odnosima među partijama i socijalističkim državama, koji su se u osnovi temeljili na potčinjavanju.

Poznati historijski sukob 1948. godine postao je jedan od međaša u suvremenom razvoju socijalizma i marksizma. On je stvarni početak kraja praktičke i teorijske vladavine staljinizma u međunarodnom komunističkom pokretu. Bez obzira na sve što je tada pokušavano, od razbijanja jugoslavenskog političkog vođstva, prekidanja svih odnosa, sveopće anateme kao izdajnika i buržoaskog plaćenika sve do vojnog pritiska i ubijanja naših graničara itd. — jugoslavensko vođstvo i narodi

Digitized by Google

Jugoslavije izdržali su sve te pritiske. Period od nekoliko godina nakon Rezolucije Informbiroa bilo je i vrijeme intenzivne, kritičke i radikalne analize uzroka ovog sukoba, što je nužno vodilo analizi razvoja sovjetskog i jugoslavenskog socijalizma, kao i marksizma u cjelini.

U tom teorijski napregnutom osvješćivanju i prodiranju do biti marksizma i ujedno staljinizma angažirane su bile sve jugoslavenske teorijske snage koje su tada postojale. Najvažniji politički dokument koji je u tom razdoblju donesen, a koji, kako ćemo vidjeti, spada i u najvažnije političke dokumente komunističkog pokreta u ovom stoljeću, bio je *Program* SKJ. Njegove su glavne originalne i nove pozicije, s obzirom na dotad vladajuće, koje sam prije iznio, slijedeće:

Prvo, u analizi suvremenog svijeta konstatirano je da kapitalizam doživljava nove procese u kojima država postaje sve značajniji faktor i u ekonomici. Državni kapitalizam kao tendencija je stvarnost modernog vremena, a ovi procesi teku i u nerazvijenim zemljama koje su stekle slobodu i ne žele da prolaze kroz klasični kapitalistički put razvitka. »Zbog tih uzroka državnokapitalističke tendencije daju značajno obilježje razvijenim kapitalističkim zemljama, a i većem dijelu nerazvijenih zemalja, mada u drugim oblicima i rješavajući druge zadatke« (*Program* SKJ, Sisak, 1984, str. 16).

Buržoazija nastoji, naravno, da održi i razvije što veću kontrolu nad cijelim mehanizmom države i državnog kapitalizma u cilju konzerviranja kapitalističkih odnosa. Međutim, pojačana uloga države rađa također »ekonomsku i političku snagu birokracije koja ima tendenciju da se pojavljuje kao relativno samostalan društveni i politički faktor« (str. 18).

U isto vrijeme vodi se sve masovnija borba proizvođača za to da preko raznih oblika participacije sve više utječu na upravljanje poduzećem i privredom u cjelini. Zato i državnokapitalistički odnosi mogu biti kako »posljednji napor kapitalizma da se održi tako i prvi korak k socijalizmu« (str. 22). To, naravno, zavisi od uspješnosti borbe radničke klase. Ali »radnička klasa treba da se čuva iluzije da svako podržavljenje ekonomskih funkcija u uslovima kapitalizma znači u isto vrijeme i njihovo socijalističko podruštvljenje. Sve dok je buržoazija odlučujuća snaga državne vlasti, ona će i podržavljenje ekonomskih funkcija iskorištavati radi održavanja i jačanja svojih kapitalističkih privilegija i političkih pozicija. Nema automatskog prijelaza od državnog kapitalizma k socijalizmu, k stvarnom podruštvljenju sredstava za proizvodnju, to jest onakvog podruštvljavanja kojim se sredstva za proizvodnju stavljaju u službu svih i svakog radnog čovjeka. Taj prijelaz može ostvariti samo svjesna politička akcija radničke klase, njena borba za rukovodeću ulogu u mehanizmu vlasti i njena spremnost i sposobnost da tu ulogu upotrebi da bi stvarno izmijenila društvene odnose« (str. 23).

Digitized by Google

Ovo su za tadašnji komunistički pokret bili novi stavovi koji su ujedno ukazivali na to da se mijenja i karakter borbe radničke klase. Participacija i radnička kontrola dobivaju novo historijsko značenje i ulogu.

Drugo, iz prije navedenog slijedi da su putevi prijelaza iz kapitalizma u socijalizam različiti i ne mogu se apstraktno odrediti niti za jednu zemlju. Marksisti ne smiju dopustiti da se bilo koji oblici i sredstva borbe pretvore u princip i dogmu. Putevi izgradnje socijalizma moraju biti različiti, jer zavise od nivoa materijalnog i duhovnog razvoja pojedine zemlje, kao i od niza drugih okolnosti. »Svaki pokušaj da se zakonitosti razvitka socijalizma sputaju neizbježno mora dati reakcionarne rezultate« (str. 31).

U dosadašnjem razvoju socijalizma, uglavnom u slabije razvijenim zemljama, socijalistička država je imala značajnu, pa i dominantnu ulogu. Ona je nužna sve dok se ne smanje osnovna područja zaostalosti i ne oblikuju »društveni centralizirani i decentralizirani demokratski mehanizam upravljanja samih proizvođača, radnih ljudi, društvenim sredstvima za proizvodnju« (str. 34).

Iskustvo pokazuje da dominacija države u ekonomskom i cjelokupnom društvenom životu vodi sve većoj centralizaciji, srastanju državnog i partijskog aparata, njihovoj težnji da se odvoje od društva i da se nametnu kao snaga iznad njega. »Na takvom tlu nisu specifične pojave prelaznog doba: birokratizam i birokratsko-etatističke deformacije u razvitku socijalističkih odnosa. Te su pojave neposredan proizvod tendencija koje nastaju u političkom i privrednom aparatu socijalističke države, a idu za tim da taj aparat, umjesto da služi društvu, preraste u njegova gospodara« (str. 34).

Iako nije opširnije elaborirano, ipak se vidi da se birokratsko-etatistički odnosi uspoređuju i sa državnokapitalističkima, jer se izričito konstatira da navedene deformacije znače »održavanje, proširivanje ili restauraciju raznih vidova državnokapitalističkih odnosa« (str. 35 i 114), što je veoma važno za razumijevanje društvenih protivrječja i ekonomske i političke otuđenosti radničke klase u prvom redu. To dovodi do mnogih negativnih pojava i deformacija u razvitku socijalizma, što ujedno otežava položaj revolucionarnog radničkog pokreta u borbi protiv kapitalizma u kapitalističkim zemljama. Posljedice na idejnom planu su stvaranje ideološkog monopola, koji nužno dovodi do dogmatiziranja i deformiranja marksističke misli. Zbog toga se »pitanje postepenog odumiranja države javlja kao osnovno i odsudno pitanje socijalističkog društvenog sistema« (str. 35).

Rezimirajući ovu problematiku bitnu za razvoj socijalizma, u *Programu* se konstatira da su najaktuelniji problemi: »pitanje oblika i načina upravljanja ekonomskim i drugim društvenim funkcijama, pitanja demokratizacije i postepenog ograniča-

Digitized by Google

vanja administrativno-centralističkog rukovođenja, stalnog proširivanja učešća proizvođača u upravljanju sredstvima proizvodnje i privredom uopće, stalnog proširivanja područja društvenog samoupravljanja po horizontalnoj i vertikalnoj liniji, daljnjeg razvijanja socijalističkog sistema raspodjele, u skladu sa socijalističkim principom »svatko prema sposobnostima, svakome prema radu«, sve većeg poboljšavanja životnog standarda, sve šireg razvijanja oblika i metoda socijalističke demokratizacije na svim područjima društvenog života, učvršćenja i daljeg razvijanja demokratskih prava i demokratskih društvenih obaveza pojedinog građanina i druga slična pitanja« (str. 49).

Treće, daljnji veoma važan stav u *Programu* je, u izvjesnom smislu, demitologizacija komunističke partije. U staljinističkom razdoblju, a taj je stav prevladavao i u vrijeme donošenja *Programa* u istočnom marksizmu, inzistiralo se na tome da se samo u komunističkim partijama izražavaju revolucionarne težnje radničke klase. Međutim, shvaćanje da »komunističke partije imaju monopol na svaki vid kretanja k socijalizmu i da se socijalizam izražava samo u njima i preko njih — teorijski je nepravilno i praktički veoma štetno« (str. 56). Time je zauzet sasvim drugačiji stav prema raznim socijaldemokratskim i socijalističkim partijama.

Veliki dio radničke klase i drugih radnih masa, naročito u nekim razvijenim kapitalističkim zemljama, ide za socijaldemokratskim i drugim socijalističkim partijama. Zato su one i dio radničkog pokreta u cjelini, ali se i nalaze pred alternativom: »ili da se okrenu aktivno prema socijalizmu i jedinstvu radničke klase ili da izgube svoj društveni utjecaj« (str. 59).

Isto tako se mijenja i uloga sindikata, jer se oni više ne ograničavaju na povećanje najamnine i skraćivanje radnog vremena, već »sve glasnije i odlučnije postavljaju zahtjev da učestvuju i u upravljanju proizvodnjom i u kontroli određenih ključnih društveno-ekonomskih pozicija« (str. 59).

Zbog svega toga nužna je suradnja komunista sa svim socijalističkim i drugim progresivnim partijama i pokretima u borbi za mir i socijalizam. Ta suradnja mora biti zasnovana na »punoj ravnopravnosti, nenametanju stavova i nemiješanju u unutrašnje odnose partija i da služi konkretnim interesima mira, socijalizma i društvenog progresa uopće« (str. 63).

Suradnja u radničkom pokretu moguća je samo među ravnopravnima. Svaka tendencija ka ideološkom monopolu je pri tome štetna i nazadna. »Proglašavanje puta i oblika razvitka socijalizma bilo koje zemlje za jedino ispravne nije ništa drugo do dogma koja koči proces socijalističkog preobražaja u svijetu. Opći ciljevi socijalizma zajednički su, ali tempo i oblici kretanja društva prema tim ciljevima jesu i moraju biti različiti, već prema konkretnim uslovima u pojedinim zemljama ili dijelovima svijeta« (str. 65).

Digitized by Google

Četvrto, rukovodstva komunističkih partija koje su na vlasti snose odgovornost za svoj rad pred svojim članstvom i pred svojim narodom. Proleterski internacionalizam je načelo djelovanja komunista. Međutim, on ne može danas imati isti sadržaj kao pre nekoliko decenija kada je Sovjetski Savez bio jedina socijalistička zemlja. Taj princip uključuje »prvo, upornost radničkog pokreta da u svojoj zemlji razvije dosljednu borbu za socijalizam i za svakodnevne interese radnih ljudi, da iskoristi sve oblike rada i borbe za porast svog utjecaja, za pripremanje da uzme vlast i da poslije zauzimanja vlasti pristupi izgradnji socijalizma u skladu s interesima radnih ljudi cijelog svijeta, kao i mira i općeg progresa čovječanstva; i drugo, taj princip uključuje podršku takvoj istoj borbi u svim drugim zemljama, to jest solidarnost s radničkim pokretom i socijalističkim snagama cijelog svijeta u njihovoj borbi za svakodnevne ekonomske i političke zahtjeve, za mir i za socijalizam« (str. 66).

I ovaj stav se u velikoj mjeri razlikovao od tada vladajućih stavova u komunističkom pokretu. Ista je situacija i u vezi sa problemom rata i međunarodnih odnosa. SKJ je, s obzirom na sve poznate okolnosti, izrazio odlučni stav da novi svjetski rat nije neizbježan, da postojanje blokova nije rješenje i da je čovječanstvo već došlo do tog stupnja razvoja kada bi aktivna i miroljubiva koegzistencija trebala da bude onaj princip odnosa koji jedino mogu današnjem čovječanstvu donijeti mir, sreću i napredak. »Ta koegzistencija ne smije biti pasivna, na ušančenim blokovskim pozicijama; ona mora biti aktivna, usmjerena prema sve široj suradnji među narodima. Ona prije svega mora značiti stvaranje potrebnih uslova za postepeno rješavanje spornih međunarodnih pitanja, razoružanja, oslobađanja ogromnih sredstava koja se troše za naoružanje — za privredno i kulturno podizanje svijeta, za pomoć nedovoljno razvijenim zemljama, za konstruktivno miroljubivo takmičenje u ekonomskom, kulturnom, naučnom i drugom pogledu između država s različitim društvenim sistemima, kao i za podizanje proizvodnih snaga društva na viši stupanj, uz korištenje svih novih dostignuća nauke i tehnike« (str. 75).

Peto, s obzirom na revolucionarni put KPJ, narodnooslobodilački rat i izgradnju socijalizma, zadržat ćemo se samo na onim tezama koje imaju internacionalno značenje. Ocjena cijelog tog puta i razvoja svakako sadrži mnogo originalnosti i teorijskih inovacija, kao, na primjer, da je narodna vlast u našim uvjetima bila oblik diktature proletarijata, da prekomjerna upotreba revolucionarno-administrativnih sredstava deformira akciju socijalističkih snaga i dovodi do afirmacije birokratizma, i da »sve dok socijalističko društvo ne postigne takav stupanj materijalnog razvitka i demokratske stabilnosti, moguće su ozbiljne reakcionarne deformacije socijalističkih odnosa« (str. 103).

Digitized by Google

Ovo je bio veoma kritički stav koji je u potpunosti odudarao i suprotstavljao se birokratskim mistifikacijama što su vladale u istočnoevropskom marksizmu.

U odnosu na problem diktature proletarijata, Program se ne opredjeljuje niti u smislu njena karakteriziranja kao bilo kakve forme države niti metoda ili organizacije političkog sistema prelaznog perioda. »Diktatura proletarijata je društvena suština takve vlasti, takvog političkog sistema u kome neospornu rukovodeću ulogu ima radnička klasa. A pod neospornom rukovodećom ulogom radničke klase u tom smislu ne može se podrazumijevati prosto prisustvo neke radničke partije u vladi, već takvi odnosi klasnih i političkih snaga u jednoj zemlji u okviru kojih su radnička klasa i njene vodeće socijalističke snage, u savezu s ostalim radnim ljudima, u mogućnosti da mijenjaju društvene odnose u skladu s njihovim društveno-ekonomskim interesima, i stvarno ih mijenjaju« (str. 107).

Oblici diktature proletarijata u raznim zemljama bit će različiti »od revolucionarne diktature do parlamentarne vlade s presudnim utjecajem radničke klase i njenih društveno-ekonomskih interesa« (str. 109).

Proces odumiranja države je jedan od bitnih procesa u razvoju socijalizma. Država će se sve manje javljati kao instrument sile, a sve više kao instrument društvenog samoupravljanja. A »organski oblik u kome se proturječnosti socijalističkog razvitka mogu i moraju rješavati postepeno, evolucijom, jest razvoj demokratizma i društvenog samoupravljanja u svim oblastima društvenog života« (str. 111). Država ne može biti trajni i sveobuhvatni faktor razvoja socijalizma. To može da bude samo »društveno-ekonomski interes radničke klase, radnih ljudi koji proizvode društvenim sredstvima za proizvodnju, i na tom interesu zasnovana socijalistička svijest mogu biti trajni pokretač društvenog napretka« (str. 115).

U tom procesu odnos komunista prema ljudima ne može biti odnos vladajuće partije prema onima kojima se vlada, niti paternalistički odnos. Komunisti se moraju boriti za napredak socijalizma i ostvarivati svoju rukovodeću ulogu »sve manje *svojom vlašću*, a sve više kroz neposrednu vlast radnih ljudi, proizvođača društvenim sredstvima za proizvodnju, kroz najrazličitije organe društvenog samoupravljanja, pri čemu komunisti treba da se bore za aktivnost svih faktora socijalističkog razvitka, da se bore da ta aktivnost bude socijalistička, odgajajući i osposobljavajući sve šire mase proizvođača za socijalističko upravljanje« (str. 116).

Šesto, iz svega ovoga slijedi da je i određenje socijalizma moralo da bude bitno drugačije od vladajućih koncepcija u međunarodnom komunističkom pokretu. Niti je taj akcenat na državi, niti partiji, nego na udruženim proizvođačima, radničkoj klasi. »Socijalizam je društveno uređenje zasnovano na podruštvljenim sredstvima za proizvodnju u kome društvenom pro-

Digitized by Google

izvodnjom upravljaju udruženi neposredni proizvođači, u kome se vrši raspodjela prema principu »svakome prema radu« i u kome se, pod rukovodstvom radničke klase koja se kao klasa i sama mijenja, svi društveni odnosi postepeno oslobađaju klasnih suprotnosti i svih elemenata iskorištavanja čovjeka od strane čovjeka« (str. 121—122). Oni upravljaju društvenom svojinom na sredstvima za proizvodnju koja postaje čvrsta osnova takvih društvenih odnosa u proizvodnji iz kojih »postepeno iščezavaju uslovi za svaki svojinski, a time i za ekonomski i politički monopol, to jest ne samo monopol pojedinaca nego i socijalističke države« (str. 123). Takvi odnosi, koji se bitno razlikuju od birokratsko-etatističkih, društvo sve više »pretvaraju u stvarnu zajednicu proizvođača«, i ujedno se ostvaruje mogućnost »da slobodan i svestran razvitak svakog pojedinca bude uslov slobodnog razvitka za sve« (str. 123).

U prelaznom periodu moraju postojati i privatna svojina na selu i u individualnom zanatstvu. U tim djelatnostima postoje ostaci najamnog rada i eksploatiranja tuđe radne snage, što treba postepeno uklanjati. »Pri tom treba u prvom redu učiniti sve potrebne napore za socijalistički preobražaj sitnovlasničke proizvodnje daljnjim unapređenjem proizvodnih snaga na tom području. U skladu s takvim razvitkom bit će efikasnije i administrativne mjere socijalističke države radi konačnog ukidanja prava na upotrebu tuđe radne snage na području sitnovlasničke proizvodnje« (str. 125—126).

Socijalizam nije, dakle, nikakav beskonfliktni poredak u kome vlada harmonija između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, što je bila zvanična teza staljinizma, jer u društveno-ekonomskoj strukturi jugoslavenskog socijalizma, a možemo reći i svakog dosad, »postoji i niz ekonomskih, klasnih, političkih i idejnih protivrječnosti koje u izvjesnim uslovima mogu dobiti i antagonistički karakter« (str. 140).

S razvitkom proizvodnih snaga i socijalističkih društvenih odnosa društvo će prevladavati robni karakter proizvodnje. Proizvodnja mora biti svjesno organizirana kao jedinstvena cjelina. Planiranje privrede je neophodan činilac razvoja socijalizma. Ali plan ne može nikada iscrpiti bezbrojne mogućnosti, oblike i inicijative koje daje spontani razvitak ekonomskih snaga. »Zato privredni sistem i plan ne smiju ukinuti onaj neophodni stupanj samostalnosti radnog čovjeka, poduzeća i drugih društveno-ekonomskih jedinica bez kojeg nikakva svjesna inicijativa nije moguća i bez koje čovjek prestaje biti stvaralac. Oni ne smiju gušiti ni individualnu ni kolektivnu materijalnu zainteresiranost proizvođača materijalnog blagostanja, koja je jedna od bitnih pokretačkih snaga njihovog djelovanja« (str. 144). Zakoni robne proizvodnje djeluju u socijalizmu i svako neuvažavanje zakona vrijednosti i drugih zakona slabi »socijalističke elemente u privredi, sputava inicijativu pojedinca i poduzeća, koči razvitak proizvodnih snaga i rađa snage izvan proizvodnje, koje vrše

Digitized by Google

nasilje nad njom. Međutim, u društvenom sistemu u kome se planira proširena društvena reprodukcija i vodi osnovna kreditna politika u principu je moguće da tržište ne bude anarhično« (str. 150). Društvo raznim svojim ekonomskim mjerama može osigurati normalan tok reprodukcije i odlučujuće djelovati na formiranje cijena.

Sedmo, socijalizam ostvaruje novi tip demokracije. Buržoaska demokracija je bila politički okvir društvenih odnosa koji su se zasnivali na kapitalističkoj privatnoj svojini i eksploataciji, socijalistička demokracija predstavlja politički okvir društvenih odnosa koji nastaju i razvijaju se na društvenoj svojini na sredstvima za proizvodnju. »Stvarni demokratizam za narodne mase postoji kada one mogu da svakodnevno učestvuju u upravljanju privredom, kao i državnim, političkim i drugim javnim poslovima, i da slobodno i što neposrednije, ali s osjećanjem pune odgovornosti za zajedničke interese društva, izražavaju i brane svoje interese i potrebe, kao i svoje poglede na opće interese zajednice. Zato socijalistička demokracija mora po svojoj suštini i po svojim oblicima sve više postajati direktna demokracija, s osloncem na najraznovrsnije oblike društvenog samoupravljanja« (str. 153). Zato je socijalistička demokracija u biti masovna i neposredna demokracija, za razliku od buržoaske kao posredne.

Savez komunista ne može imati monopol u političkoj vlasti. To se događa u ranim procesima revolucionarne borbe za vlast. U daljnjem razvoju vlast partije ne može zamijeniti široku inicijativu masa i stvaralaštvo cijelog društva. »Zato se zadatak dalje demokratizacije revolucionarnog sistema vlasti i neposrednog oslanjanja vodećih socijalističkih snaga na aktivnost masa postavlja kao jedan od prvih zadataka poslije pobjede revolucije« (str. 156).

Zato nije bitni problem revolucije jedno ili višepartijski sistem, jer to zavisi od raznih historijskih okolnosti. Bitno je pitanje koji su to novi oblici demokracije u društvu zasnovanom na društvenom vlasništvu. »Kada je riječ o višepartijskom ili jednopartijskom sistemu kao početnim formama socijalističke demokracije, ne smije se zaboraviti činjenica da socijalistička demokracija ne isključuje, već pretpostavlja raznovrsnost i različitost konkretnih oblika demokratizma u raznim zemljama, i u istoj zemlji u raznim fazama razvoja socijalizma« (str. 156).

Odumiranjem države odumiru i političke organizacije. One se pretvaraju iz instrumenta sistema vlasti u društvene organizacije za naučno proučavanje i usmjeravanje društvenih kretanja. To je put ostvarivanja »bespartijske direktne socijalističke demokracije koji je ujedno i oblik postepenog odumiranja pojedinih funkcija države, odnosno njihovog pretvaranja u funkcije društvenog samoupravljanja« (str. 157. Vidi i str. 218, kada se govori konkretno o SKJ).

Digitized by Google

Osmo, osnovu socijalističke demokracije u Jugoslaviji čini *radničko samoupravljanje*, od radničkih savjeta do drugih oblika samoupravnog organiziranja radnog naroda. Preko te neposredne demokracije radnička klasa ostvaruje svoju historijsku ulogu, to jest ovladava proizvodima svoga rada, dokida najamni odnos i stvara nove, slobodnije društvene odnose.

U *Programu* je već istaknuta diferencijacija, za praksu veoma značajna, između upravljanja tehnološkim i općeekonomskim procesom u poduzeću. »Proces razvitka najpogodnijeg društvenog mehanizma upravljanja stvarima, u uslovima društvene svojine na sredstvima proizvodnje, izražava se, prije svega, u razgraničenju između upravljanja tehnološkim procesom i općeg ekonomskog i političkog upravljanja u poduzeću, kao i u razvitku proizvodnje i poslovne kooperacije i raznih oblika vertikalnog udruživanja pojedinih grana privrede i drugih društvenih djelatnosti« (str. 160).

Radnici u radničkim savjetima upravljaju društvenim sredstvima za proizvodnju, tako da, u krajnjoj liniji, ostvarivanje njihovog individualnog i društvenog interesa zavisi od njihova rada, podizanja produktivnosti rada, inovacija itd. »Radnički savjeti su demokratski ekonomsko-politički organi društvenog samoupravljanja putem kojih neposredni proizvođači — u okviru jedinstvenog društvenog i privrednog plana i u skladu s općim interesima zajednice, koji se izražavaju u jedinstvenom ekonomskom sistemu — samostalno upravljaju poduzećima i odlučujuće učestvuju u razvitku proizvodnih snaga« (str. 162).

Radnici stvaraju, osim svojih neposrednih radničkih savjeta, i vijeća proizvođača u svim predstavničkim organima »od komune do federacije« (str. 167). Preko vijeća proizvođača (što je mnogo adekvatniji termin od vijeća udruženog rada) osigurava se rukovodeća uloga radničke klase i njena uska veza s ostalim radnim ljudima.

Deveto, bez obzira na to što se još nalazimo u revolucionarnom društvenom preobražaju, u periodu mirne izgradnje socijalizma, »od velikog je političkog značenja dosljedno provođenje principa zakonitosti« (str. 171).

Zakon mora štititi građanina od svake samovolje bilo kojeg društvenog ili državnog organa, te samo zakon utvrđuje odgovornost i sankcije, a djelatnost sudova »treba da osigura punu odgovornost svakog vršioca društvenih funkcija, od najviših do najnižih, za njihove postupke prema građanima... Djelatnost naših sudova treba da se zasniva na principima striktnog poštovanja pravnog poretka i nezavisnosti u donošenju sudskih odluka« (str. 171).

Zakonitost je, prema tome, sastavni dio i uvjet socijalističke demokracije.

Deseto, ravnopravnost naroda se ne može ostvariti i osigurati samo političkim i kulturnim pravima. Ona mora imati konkretnu materijalnu osnovu. »Tu osnovu čine, u prvom redu,

Digitized by Google

jedinstvo socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju i jedinstvo privrednog sistema, jedinstveno jugoslavensko tržište, jednaka prava i obaveze osnovnih ekonomskih jedinica (privrednih organizacija i komuna)« (str. 177). Materijalnu osnovu ravnopravnosti naroda predstavlja mogućnost i upravljanja sredstvima za proizvodnju od strane radnih kolektiva, učešća u raspodjeli društvenog proizvoda, samoupravljanja u komunama, republici itd. Zato je bitan element ekonomske politike i stalna briga o ubrzanju privrednog razvitka zaostalih područja.

Jugoslavenski socijalistički patriotizam nije suprotnost, nego internacionalistička dopuna demokratske nacionalne svijesti naših naroda. »Nije riječ o stvaranju neke nove »jugoslavenske nacije«, umjesto postojećih nacija, već o organskom rašćenju i jačanju socijalističke zajednice proizvođača, odnosno radnih ljudi svih naroda Jugoslavije, o afirmaciji njihovih zajedničkih interesa na bazi socijalističkih odnosa. Takvo jugoslovenstvo ne samo da ne ometa slobodan razvoj nacionalnih jezika i kultura već ga ono, naprotiv, pretpostavlja« (str. 180—181).

Jedanaesto, slobodan razvitak prosvjete, nauke i kulture, na idejnim osnovama socijalističkog humanizma, bitan je uslov razvoja socijalizma. Bitne karakteristike kulturnog stvaralaštva su: slobodan razvoj nacionalnih kultura na bazi njihove ravnopravnosti i suradnje; socijalističko demokratiziranje prosvjete, nauke i kulture te »oslobađanje prosvjetnog, naučnog, umjetničkog i kulturnog života od administrativnih uplitanja organa vlasti, od etatističkih i pragmatističkih koncepcija kulturnog stvaralaštva — izgrađivanjem i usavršavanjem sistema društvenog samoupravljanja u prosvjetnim, naučnim i ostalim kulturnim ustanovama i organizacijama« (str. 206—207).

Sve to podrazumijeva i marksistički stav prema kulturnom nasljeđu jugoslavenskih naroda, borbu protiv mistifikacije historije, kao i borbu protiv primitivnog i sektaškog potcjenjivanja kulturnog fonda prošlosti (str. 207).

Posebno mjesto, s obzirom na neposredni utjecaj na razvoj društva, ima danas nauka. »Ona je postala jedan od osnovnih faktora koji određuje ukupan potencijal i snagu pojedine zemlje. Razvoj nauke i tehnike, kao i unapređenje industrijske proizvodnje, slili su se u jedinstveni proces, tako da je nauka postala jedna od najjačih poluga razvitka materijalnih snaga društva« (str. 210—211).

Naučno stvaranje i istraživanje mora biti slobodno i maksimalno zaštićeno od administrativnih i političkih intervencija.

Inače, naučno-teorijska osnova djelatnosti komunista je marksizam. Jugoslavenski komunisti (a to se, naravno, odnosi i na ostale komuniste) nemaju monopol u oblasti nauke, marksizma i ostalih kulturnih djelatnosti. »Savez komunista Jugoslavije u cjelini i pojedini njegovi forumi ne smatraju sebe arbitrima u oblasti marksizma-lenjinizma ni u oblasti posebnih društvenih

Digitized by Google

nauka. ... Nauka je sama sebi sudac, a presudni kriterij objektivne istine u oblasti društvenih nauka može biti samo činjenica da njihovi rezultati odgovaraju ili ne odgovaraju stvarnosti, što se konačno provjerava u samoj društvenoj i naučnoj praksi« (str. 217).

Zato nauka i umjetnost ne mogu biti sredstvo dnevnopolitičkih interesa (str. 235, 236). To ne znači da se komunisti ne trebaju boriti protiv svih pojava koje umanjuju vjeru u čovjeka, njegovo stvaralaštvo i mogućnost da mijenja svijet te da ga učini razumnim, sadržajnim i čovječnim (str. 236).

Dvanaesto, s obzirom na državnosocijalistički karakter dosadašnjeg socijalizma, u kojem je partija imala odlučujuću ulogu i u biti vladala u ime naroda, sve predložene i navedene mjere treba da usmjere razvoj tako da se postigne prerastanje vlasti u ime naroda u vlast samog radnog naroda, što je već Lenjin jasno dijagnosticirao i postavio kao bitni zadatak komunističkog pokreta.

Razvijanjem socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa Savez komunista postaje »sve manje faktor vlasti, a sve više faktor formiranja i razvijanja socijalističke svijesti radnih masa koje neposredno učestvuju u vlasti, djelujući u skladu sa svojim materijalnim, duhovnim i društvenim interesom« (str. 218). S razvijanjem neposredne demokracije iščezavat će i vodeća uloga SKJ. Ali, da bi se to postiglo, sâm SK mora djelovati u svim društvenim organizacijama i organima na razvoj demokracije u njima, tako da »odluke samoupravnih organa poduzeća, komuna, kao i kotarskih, republičkih i saveznih društvenih i državnih organa treba da budu rezultat aktivne socijalističke borbe mišljenja u samim organima vlasti i organima društvenog samoupravljanja, kao i organizacijama Saveza komunista Jugoslavije i Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije« (str. 219).

U tom smislu se donekle mijenja i funkcija sindikata. Iako je bilo preoptimistički rečeno da interesi radničke klase u Jugoslaviji više nisu ugroženi ne samo od kapitalista, što je točno, nego ni od »administrativnih upravljača« (str. 226) — netočno se zaključilo da radnička klasa nema više potrebe za zaštitnom organizacijom klasičnog tipa. Ali se točno zaključivalo da sindikati u novim uslovima socijalizma treba da se zalažu i potpomažu »aktivizaciju radnika u organima samoupravljanja; pomažu radničkoj klasi da, putem radničkih savjeta, komuna i drugih društvenih organa, neposredno odlučuje o svojim problemima; bore se za punije ostvarenje demokratizma u upravljanju i za suzbijanje birokratskih pojava« (str. 226).

Cilj revolucionarne djelatnosti komunista je stvaranje komunističkog društva. Bez svih navedenih mjera i intencija, od kojih smo ovdje naveli najvažnije, nije moguće taj cilj postići. Uz, naravno, dodatnu napomenu da ni komunizam nije nikakav krajnji cilj razvoja čovječanstva.

Digitized by Google

S ovim dosta obilnim osvrtom na glavne teze *Programa*, s obzirom na okvire jednog referata, nisam mogao iscrpiti sva pitanja o kojima govori *Program*. Nastojao sam istaći barem, po mom mišljenju, bitne i najvažnije postavke *Programa*, koje ga čine originalnim i revolucionarnim dokumentom našeg vremena, koji je toliko odudarao i prevladavao dotadašnje dogmatske i često nemarksističke stavove u komunističkom pokretu, koji su bili nametnuti od sovjetskog rukovodstva.

Treba također reći da ima stavova u Programu koji danas, sa mnogim novim teorijskim i praktičkim iskustvima, ne bi mogli izdržati kritiku. Ima i prenagljenih, i suviše optimističkih i katkad nerealnih ocjena, ali to nije zadatak ovog referata, iako će u trećem dijelu biti riječi i o tome. Međutim, bez obzira na to, a što i sam *Program* implicira i dijalektički ne inzistira na apsolutnosti, ovaj *Program* je krajem pedesetih godina bio maksimum teorijskog izraza tadašnjeg komunističkog pokreta. Njegov je duh marksistički u najboljem smislu te riječi, to jest kritički, otvoren, internacionalistički i humanistički. Kao takav on je jedan od najsadržajnijih i najinspirativnijih političkih programa marksističkog i komunističkog pokreta u dvadesetom stoljeću.

Šta od Programa nije ostvareno i u čemu je još aktualan

Trideset godina za jednu generaciju je veoma mnogo, za historiju, naravno, ne toliko. Autori *Programa* su svakako smatrali da će se u tridesetak godina ostvariti mnogo od onoga što je u vezi sa socijalističkom fazom razvoja rečeno. Odmah mogu kazati da se ta očekivanja nisu ispunila i da se pokazalo da je u relativno zaostalim zemljama prevladavanje državnog socijalizma, dakle takvog početnog razdoblja socijalizma u kojem dominira politička sfera, mnogo duži proces nego što se pretpostavljalo. Uopće se u vezi sa prelaznim periodom — od Marxovih i Lenjinovih vremena do naših dana — griješilo s obzirom na predviđanja o njegovom trajanju. A pogotovo kada je riječ o nerazvijenim zemljama. Zato možemo odmah reći da bitne postavke i intencije *Programa*, kako ćemo vidjeti, nisu ostvarene, te je *Program* još krajnje aktualan i danas. Uz, naravno, one korekcije i nadopune koje, kako rekoh, na temelju i teorijskih i praktičkih iskustava u ova tri decenija, možemo učiniti.

Šta se pokazalo u našoj jugoslavenskoj socijalističkoj praksi do danas?

Nemam namjeru da govorim o dostignućima i uspjesima našeg razvoja u proteklih trideset godina. Sasvim je razumljivo da smo se svi zajedno, netko više netko manje, oslobađali i oslobodili raznih predrasuda, dogmi, pogrešnih stavova i da su ostvareni neki procesi koji su bili u duhu *Programa*. Ali, s obzirom na situaciju u kojoj se nalazimo, kao i na intencije

Digitized by Google

ovoga referata, mnogo je potrebnije da se uoče i naglase dosadašnje insuficijencije, nedosljednosti, inercije dogmatizma i slično, jer nas samo to može izvući iz ovog kriznog razdoblja.

Prvo, u ovih trideset godina Partija nije uspjela snažnije zakoraknuti u pravcu odvajanja od države, da se jače distancira od političke sfere vlasti i da preraste od partije vlasti u partiju revolucionarnog socijalističkog pokreta, kao što je to nekad bila. Naprotiv, nastalo je još jače srastanje i sa političkom i sa tehnobirokratskom sferom, što je imalo kao posljedicu uzurpaciju prava radničke klase na ovladavanje ekonomskom politikom, od odlučivanja o uvjetima proizvodnje do bitnog utjecaja na proširenu reprodukciju. To je dovelo do izrazitog voluntarizma i subjektivizma u toj politici, do enormnih dugova i promašenih investicija, što je u velikoj mjeri zakočilo normalniji i brži razvoj društva i stvorilo niz krupnih problema, od ekonomskih i političkih do moralnih.

Treba sa svom ozbiljnošću konstatirati i potcrtati da bi nastavljanje ovakvog trenda političkog i ekonomskog monopola, srastanje partije sa političkom i tehnobirokratskom sferom nužno vodilo birokratsko-etatističkoj kontrarevoluciji sa nesagledivim posljedicama. Za rješenje ovoga pitanja SKJ snosi glavnu odgovornost.

Drugo, nije ostvaren program i projekt *demokratizacije* cjelokupnog društvenog života i partije posebno, bez obzira na postignute pozitivne rezultate. Treba naglasiti da ovaj problem, to jest sudbonosno značenje demokracije za razvoj socijalizma nije postalo svijest i opredjeljenje komunista. Ne samo da mnogi smatraju da su još jedini pozvani da rješavaju mnoga pitanja za koja zapravo nisu kompetentni, i tako onemogućavaju samoupravno odlučivanje, nego mnogi još posmatraju demokraciju kao neku buržoasku tvorevinu i opasnost po razvoj socijalizma.

Ove birokratske zablude moraju biti permanentno na udaru progresivnih snaga i treba sve učiniti da se oformi masovna svijest o tome da samoupravljanja nema bez demokracije, da demokracija u osnovi i suštinski znači slobodu radnog čovjeka da odlučuje o svom radu i sudbini, da je problem demokracije bitno problem slobode.

Treće, u veoma skromnoj mjeri je dosad ostvaren utjecaj proizvođača (radničke klase) na cjelokupnu ekonomsku politiku, od osnovne organizacije proizvođača (udruženog rada) do federacije. Dominacija politike, a to znači prevlast državnog socijalizma nad samoupravnim, osnovna je karakteristika naših socijalno-ekonomskih odnosa do danas.

Dapače, u pogledu ekonomske integracije društva, u posljednjem Ustavu se išlo i korak nazad u odnosu na *Program* koji je naglasio važnost vijeća proizvođača i na nivou federacije.

Digitized by Google

Ustavno rješenje u kojem vijeća udruženog rada (koja nisu sastavljena samo od delegata iz redova proizvođača) završavaju na nivou republike, uz dva ostala politička vijeća, značilo je ozakonjenje dominacije politike nad ekonomijom, političke birokracije nad radničkom klasom. Dugovi, inflacija, sputavanje tržišta i individualne inicijative i ostale teškoće privređivanja velikim su dijelom posljedica takvih odnosa. Prevladavanje te situacije jedna je od najvažnijih pretpostavki za izlazak iz sadašnje krize, a promjene Ustava u tom pravcu bi to morale i zakonski omogućiti.

Četvrto, iz prije navedenih razloga se, protivno duhu *Programa* (iako je u njemu to nedovoljno bilo naglašeno), zapostavljala uloga tržišta, male privrede (i u društvenom i u privatnom sektoru), individualne inicijative itd. Pogrešno je shvaćanje, rašireno još i danas, da je socijalizam identičan sa društvenim sektorom proizvodnje, društvenim vlasništvom i velikim ingerencijama države u upravljanju tim društvenim sektorom.

Društveni sektor proizvodnje na osnovama društvenog vlasništva sigurno je da bitno karakterizira socijalizam i ujedno omogućava perspektivu prema komunizmu. Ali socijalizam je ujedno i *mješovito društvo*, jer društveni sektor proizvodnje i usluga ne može odjednom, a niti za duže vrijeme, da nadomjesti brojne sitne proizvođače, individualne seljake, zanatlije i ostale davaoce usluga, a da pri tom ne osiromaši svakodnevni život čovjeka. A to se u svakom dosadašnjem razvoju socijalizma dogodilo. Opsjednutost da privatno vlasništvo (u ovom slučaju uglavnom sitno) može da ugrozi socijalizam, u kojem su sva glavna proizvodna sredstva, glavne institucije društva i države u rukama socijalističkih snaga — vodila je primitivizmu, osiromašenju asortimana i usluga i zagorčavala svakodnevni život građana.

Treba naglasiti da ovako shvaćeni socijalizam kao mješovito društvo ima svoje propratne probleme koji ne moraju biti ni tako bezazleni, ali stvar je sposobnosti društva da ih rješava raznim mjerama (poreskim i sličnima) i ne dozvoli da postanu neki veći problem za zajednicu. Inače, nikakva žurba u prevladavanju ovoga sektora proizvodnje i djelatnosti nije niti poželjna, niti racionalna. Ni najrazvijenija društva ne bi mogla brzo prevladati ovaj individualni i specijalizirani sektor proizvodnje, usluga i raznih djelatnosti bez kojih je barem današnja moderna privreda nezamisliva. Dok god je ovaj sektor proizvodnje i usluga limitiran s obzirom na opseg djelatnosti i kontroliran pametnom poreskom politikom — on ne može biti za socijalizam nikakva opasnost, nego, naprotiv, jedan od uvjeta raznovrsnijeg, bogatijeg i kulturnijeg života socijalističkih građana. Ovaj sektor će biti prevladan samo tada kada društveni sektor proizvodnje i usluga bude u mogućnosti da još kvalitetnije zadovoljava sve potrebe čovjeka.

Digitized by Google

Peto, u ovom razdoblju potcijenilo se značenje, snaga i utjecaj svjetskog tržišta, koje je još pod snažnom dominacijom razvijenih kapitalističkih zemalja. Potcijenile su se i mogućnosti razvoja suvremenog kapitalizma. Da je postojala potpuna jasnoća o svemu tome, ne bi bilo toliko propusta i kolebanja u pitanju usmjeravanja ekonomske politike, u gledanju na problem tržišta, robno-novčanih odnosa i na efikasnost proizvodnje, kao što je bio slučaj sve do danas. Izvjesne dogme o socijalizmu kao društvu temeljenom na društvenom vlasništvu, na snažnoj ulozi države u planiranju, reguliranju tržišta itd. teško su se prevladavale, pa i danas nisu prevladane.

Ove pogrešne koncepcije, koje su nasljeđene od sovjetske stvarnosti i ideologije, utjecale su na to da od samog početka nije postavljana ekonomika na racionalne osnove, to jest da ona, barem njen veći dio, bude u potpunosti konkurentna na svjetskom tržištu, i stalno je provođena socijalizacija gubitaka, koja je u biti eksploatacija najboljeg dijela radničke klase. Ona je birokraciji omogućavala socijalni mir i ulogu zaštitnika radničke klase, a u stvari je to vodilo ka demoralizaciji najboljeg njenog dijela i psihologiji parazitizma.

Ekonomija mora biti u prelaznom periodu i sa ovakvim svjetskim tržištem zasnovana na principu rentabiliteta, a radničkoj klasi u prvom redu, preko njene integralne samoupravne organiziranosti, treba prepustiti da rješava problem solidarnosti na takav način koji neće kočiti razvoj proizvodnih snaga i kvalitetne proizvodnje, nego ga unapređivati (prekvalifikacije, prestrukturiranje proizvodnje, promjene tehničkog rukovodstva, a neki put i potpuno napuštanje određene proizvodnje itd.).

Šesto, decentralizacija, koja je vršena šezdesetih i sedamdesetih godina, bila je, s obzirom na mnogonacionalni sastav u Jugoslaviji, sigurno progresivna i potrebna mjera. Međutim, s obzirom na dominaciju politike, i taj proces je vršen prvenstveno na politički način i u političkoj sferi, a da nije postavljan — i to veoma odlučno — problem ekonomskih integracionih procesa.

Tako smo uplivali u razdoblje u kojem su jačali republički, pokrajinski i općinski etatizam i birokracija, sa nacionalnim zatvaranjima, kidanjem jedinstvenog jugoslavenskog tržišta itd. — što je podgrijavalo i nacionalistička ponašanja.

Nijedna moderna privreda ne može racionalno poslovati i razvijati se bez nekih centralnih usaglašavanja, usmjeravanja, bez makar i najglobalnijeg privrednog plana razvoja. Niti plan niti tržište ne mogu danas, odvojeni, da budu jedini faktori privrednog razvoja. Ulogu globalnog planiranja u kapitalizmu i državnom socijalizmu ostvaruje država, u socijalizmu zasnovanom na samoupravljanju tu ulogu bi trebalo da imaju udruženi proizvođači organizirani u svojim savjetima proizvođača na svim nivoima društva i oslonjeni na snažne znanstvene institute.

Digitized by Google

Prema tome, naše nam negativno iskustvo pokazuje da sa svom odlučnošću, ali i sa mnogo prethodnih analiza i demokratskih rasprava, postavimo pitanje *samoupravne organiziranosti radničke klase, proizvođača, od OOUR-a do federacije.*

Sedmo, iako se zaključilo da se partija mora odvojiti od države i državne birokracije, to, kako smo vidjeli, dosad nije učinjeno, pa upravo zato nije provedena niti radikalna kritika staljinske koncepcije transmisija, a još manje je ona prevladana u praksi. Zato ni partija ni sindikati nemaju danas onu ulogu koju u suštini moraju imati, što inače proističe iz duha *Programa.*

Sigurno je da se u početnom razdoblju socijalizma, koji započinje revolucionarnim prevratom u nerazvijenoj zemlji, državni socijalizam ne može izbjeći ni preskočiti, pa, prema tome, niti uska veza i srastanje partije i države. Ali, kao kod svakog socijalnog kretanja, najvažnije je i najteže uvidjeti i odrediti kada jedna progresivna mjera prelazi u svoju suprotnost. Mnoga negativna iskustva, od kojih smo neka najvažnija spomenuli, ukazuju da je to razdoblje preorijentacije partije, iako već na djelu, još nedovoljno izraženo. Svako oklijevanje u ovoj preorijentaciji samo je zaustavljanje revolucionarnog procesa.

Ova preorijentacija bi morala da znači ponovno okretanje partije i sindikata prvenstveno (ne jedino) radničkoj klasi. Oni moraju biti predvodnici samoupravnih procesa, davati radničkoj klasi ne samo jasne perspektive nego i najveću potporu u njenoj borbi protiv birokratskih struktura i ujedno zaštitu od postupaka tih birokratskih struktura koje često nastoje da onemoguće utjecaj radnika, njihovu kritiku, kontrolu i nužne informacije. Partija mora, dakle, biti avangarda radničke klase, a ne države.

Osmo, kao jedna od važnih insuficijencija u dosadašnjem razvoju jest potcjenjivanje uloge nauke, prosvjete i kulture u socijalizmu, kao novom i modernom društvu. Bez obzira na formalne izjave — to se vidi u prvom redu u izdvajanjima za te djelatnosti koja su nekoliko puta manja nego u mnogim razvijenim zemljama. Ne može se dopustiti da socijalizam, koji, na marksizmu zasnovan, ima još epitet i »znanstveni«, toj istoj znanosti poklanja manje pažnje od kapitalizma, koji mnogi smatraju neznanstvenim. Da se danas kada kapitalizam preko nauke i primjene njenih rezultata dominira svjetskim tržištem, kada je nauka neodvojivo povezana sa razvojem proizvodnih snaga — da se prema razvoju i primjeni nauke naša socijalistička stvarnost odnosi s potcjenjivanjem i nerazumijevanjem. Ako je odvajanje za nauku u Jugoslaviji četiri i više puta manje nego u nekim drugim zemljama (naravno, u relativnim iznosima) — onda je sigurno da su to pogreške sa dalekosežnim i teškim posljedicama. I u tome treba napraviti radikalan zaokret.

Sve u svemu, možemo konstatirati da se *Program SKJ* malo čitao, malo proučavao i malo primjenjivao u dosadašnjoj praksi.

Digitized by Google

Da li su tome krive objektivne okolnosti ili subjektivne snage, ili i jedno i drugo — pitanje je kompleksne analize pređenog perioda.

O nekim novim teorijskim i praktičkim iskustvima

S obzirom na vrijeme i iskustva kada je *Program* pisan, sasvim je razumljivo da postoje stavovi u njemu koji danas ne bi u potpunosti izdržali kritičko razmatranje; ili ima stavova i uočavanja koja nisu bila dovoljno istaknuta, tako da nisu mogla biti i dovoljno mobilizatorska itd. Međutim, bez obzira na moguće primjedbe, sve to ne umanjuje njegovu vrijednost kao izuzetnog političkog dokumenta.

Tridesetgodišnje iskustvo omogućuje nam danas da neke probleme sagledamo potpunije i dublje, a neke nove i postavimo. Iznijet ću nekoliko teza koje mislim da zavrđuju da se o njima temeljnije porazmisli.

Prvo, smatram da se u problematici prelaznog perioda, to jest socijalizma, suviše optimistički pretpostavljalo, još od klasika marksizma pa sve do danas, da će to biti dosta kratak period i da će procesi socijalističke demokracije, u prvom redu ostvarivanje samouprave slobodnih proizvođača, brže teći.

Ova predviđanja i pretpostavke, naročito kad imamo u vidu slabije razvijene zemlje, a pogotovo nerazvijene, nisu ostvareni. Pokazuje se da je taj period, dosad okarakteriziran kao državni socijalizam, mnogo duži nego što se to pretpostavljalo. Prevladavanje države, etatističkih odnosa, birokracije, privatnog vlasništva, tržišta i robne proizvodnje i svega onoga što te fenomene prati — obuhvaća mnogo duži historijski period.

Ovo je veoma važna konstatacija s obzirom na strateška pitanja socijalizma. Ako se to ima u vidu, onda se neće smatrati da je potpuno podržavljenje sredstava za proizvodnju izgrađeni socijalizam, da se brzo mogu ukloniti ostaci privatnog vlasništva (na selu, u maloj privredi, uslugama itd.) bez težih posljedica po funkcioniranje cijelog društva, da država može brzo odumrijeti i da se na oskudnim demokratskim osnovama, kada individuum još nije došao niti do građanskih sloboda razvijenog buržoaskog društva, može govoriti o razvijenom socijalizmu, pa čak i dekretirati prijelaz u komunizam.

Nekada se mislilo da će naše stoljeće biti svjedok definitivnog obračuna sa kapitalizmom; rana najava socijalističkih revolucija sa Oktobrom u Rusiji podgrijevala je ove nade i pretpostavke. Danas možemo reći da će prijelaz na socijalističke društvene odnose u razvijenim kapitalističkim zemljama teći veoma sporo i postepeno, a u nerazvijenim zemljama još sporije. Globalno uzevši, prijelazni period, to jest nastajanje socijalizma u svjetskim razmjerima, da bi on postao dominantni svjetski sistem, ne može se više mjeriti decenijama.

Digitized by Google

Drugo, prva teza nas upućuje da ne treba imati iluzije o mogućnostima brzog prevladavanja raznih individualnih proizvodnih djelatnosti, kao i raznih ideoloških oblika svijesti (raznih predrasuda, religije itd.). Kod ovih posljednjih se tradicije žilavo održavaju (ne ulazim sada u razloge perzistiranja tih fenomena), kod onih prvih državni i društveni sektor nije sposoban da zamijeni brojnu individualnu djelatnost koja čini život društva bogatijim, raznovrsnijim, lakšim i humanijim. Jednom riječi, kao što sam to već jednom istakao, socijalizam se mora shvatiti kao *mješovito društvo* u kojem samo dominira, po jačini, društveni sektor, ali koji zbog navedenih razloga ne samo da još mora tolerirati nego i zdušno omogućavati sav onaj široki spektar individualnog privatnog rada koji će dugo vremena biti nezamjenljiv. Ovdje se podrazumijeva i sektor male privrede (u privatnoj i društvenoj organizaciji), koji je, kako je dobro poznato, sastavni dio privrede bez kojeg ona ne može više uspješno funkcionirati.

Nepravilno gledanje na dužinu trajanja prelaznog perioda i na moćnosti društvenog sektora proizvodnje, kao i naopako gledanje da je ovaj individualni sektor opasnost po socijalizam (kad su sve glavne ekonomske i političke poluge u rukama socijalističkih snaga!), vodi do administrativnog onemogućavanja ovog sektora, a to znači i do osiromašenja asortimana, primitivne jednoobraznosti, nedostajanja usluga itd., što pridonosi padu kvaliteta života i opravdanom ogorčenju građana. Da ne spominjem posebno kolike su mogućnosti zapošljavanja u tom sektoru u situaciji kada u socijalizmu postoji tehnološki višak i nezaposlenost.

Treće, dosad nije konzekventno tretiran državni socijalizam — s ekonomskog gledišta — kao sistem koji je gotovo identičan s državnim kapitalizmom. Integralni državni kapitalizam, to jest podržavljenje glavnog dijela proizvodnih snaga, u razvoju kapitalizma još ne postoji; na djelu je samo parcijalni državni kapitalizam. Ali socijalizam je već ostvario takve historijske situacije i odnose u kojima je glavnina proizvodnih snaga podržavljena. I to se proglašava izgrađenim socijalizmom (u staljinizmu i kasnije). Nije se vidjelo da je funkcioniranje takvog sistema — dominacija politike, a ne radničke klase. Naime, država raspolaže viškom vrijednosti i rada, akumulacijom, raspodjelom, ekonomskom politikom, planom i investicijama. Radnička klasa je iz svega toga isključena, kao u kapitalizmu i u državnom kapitalizmu. Ona je zapravo, bez obzira na to da li su snage na vlasti socijalistički usmjerene ili nisu, u najamnom, to jest otuđenom odnosu. Sistem državnog socijalizma nije, dakle, dokinuo ekonomsku i političku alijenaciju, što je bitna pretpostavka oslobođenja rada i čovjeka. A tamo gdje otuđenje postoji — postoje i mogućnosti da se ono pogoršava, da se sloboda čovjeka još više sužava, da se dignitet čovjeka još više narušava. A to

Digitized by Google

se dogodilo u razvoju socijalizma u periodu staljinizma, kao i u razvoju kapitalizma u razdoblju fašizma.

Upravo zato što je staljinizam (koji u raznim oblicima i u različitom trajanju imamo i na drugim mjestima) ostvarivao, umjesto socijalističke demokracije, umjesto asocijacije slobodnih proizvođača, društveni sistem neslobodnih proizvođača, uskraćujući im i mogućnost slobodne sindikalne borbe i učvršćujući policijsko-birokratski teror — staljinizam se mora okarakterizirati kao birokratsko-etatistička kontrarevolucija. To ne znači, naravno, da se pod kontrarevolucijom misli vraćanje na stari kapitalistički sistem, nego da je u jednom razdoblju razvoj socijalizma usmjeren na historijski kolosijek koji ne vodi komunizmu, nego svojevrsnom političkom totalitarizmu. To isto tako ne znači da se taj proces ne može vratiti na pravu historijsku putanju.

Četvrto, srastanje partije i političke sfere, države, pogotovo u jednopartijskim sistemima, dovodi do neželjenog političkog i ostalog monopola, do odvajanja partije od radničke klase. Partija posvećuje glavnu pažnju funkcioniranju i učvršćenju poretka, a zapostavlja radnički pokret, koji postepeno u takvim uslovima nestaje sa historijske pozornice.

Socijalizam, za razliku od nekih stagnatnih društava, mora predstavljati jedinstvo poretka i pokreta. Nema društva bez konsolidacije odnosa, normi, zakona itd. I socijalizam mora izgrađivati određene odnose, bez obzira na to koliko bili trajni, i težiti da što više postane pravna, solidarna i humana država i zajednica. Ali sve to može postići upravo prevladavanjem zaostalih odnosa, zaostale svijesti, kao i rješenja koja su historijski ograničena i relativna. Socijalističke snage, naročito u slabije razvijenim zemljama, ne mogu odjednom ostvariti integralnu asocijaciju slobodnih proizvođača i odumiranje države u tolikoj mjeri da socijalna sfera zamijeni političku. Upravo zato je mjesto partije u prvom redu na strani *pokreta*, a ne poretka; na strani radničke klase i radnih ljudi koji svojom samoupravnom djelatnošću treba da zamijene političke mehanizme upravljanja i ostvare dokidanje političkog i ekonomskog otuđenja.

Sve to znači da je postojanje dinamičnog, slobodnog i radikalnog radničkog pokreta u socijalizmu sine qua non uspješnosti historijskog revolucionarnog prevrata. A snage partije i sindikata moraju biti *prvenstveno* angažirane u tom socijalističkom radničkom pokretu, ili radničkom pokretu u socijalizmu.

Zato je mijenjanje pozicije partije u socijalizmu od partije poretka i vlasti (što u počecima razvoja socijalizma dobrim dijelom mora i biti) u partiju koja će ostati avangardna snaga radničke klase i ostalih radnih ljudi, napuštanje sistema transmisija, oživljavanje radničkog pokreta i slobodnih sindikata — jedan od glavnih preduslova da socijalizam realizira svoju historijsku vokaciju.

Digitized by Google

Peto, danas se već mora mnogo odlučnije naglasiti dva momenta koji su se već u velikoj mjeri iskristalizirala u suvremenim našim debatama: prvo, da socijalizam ne može izbjeći tržišnu privredu i robno-novčane odnose, pogotovo u ovakvoj ekonomskoj svjetskoj konstelaciji. Princip rentabilnosti privređivanja mora biti mnogo jače naglašen i dosljedno provođen, jer se bez njega ne može opstati na svjetskom tržištu. Dirigirana planska privreda, sa nužnom birokratizacijom svih organa, od tvornice i općine do vrha države, pokazala se nesposobnom da razvija visokoproduktivnu i dinamičnu privredu niti da rješava niz dispariteta, neusklađenosti i nelogičnosti u privrednom sistemu i razvoju. Osim toga, radnička klasa nije motivirana za uspješniji rad dok se sama ne osjeća gospodarem svojem sudbine, dok nema slobodu djelovanja, planiranja, investiranja itd.

Drugo, birokratske snage koje vladaju u državnom socijalizmu protive se razvoju tržišta i samoupravne samostalnosti poduzeća i svih ostalih ekonomskih jedinica, jer im to dokida njihov monopol i ostale privilegije. One teže zaustavljanju procesa odumiranja države i ostvarivanja što snažnijeg i razvijenijeg samoupravljanja, jer im ti procesi dokidaju njihovu dominaciju. Ako se želi upozoriti da sistem tržišta ima i određene negativne strane i konotacije, treba odmah reći da ih ima i dirigirana privreda. Samo što se sa negativnostima dirigirane privrede ne može izaći ravnopravno na svjetsku ekonomsku scenu.

Šesto, danas već možemo sa većom jasnoćom postaviti pitanje *integralnog samoupravljanja* nego što se to moglo prije nekoliko decenija. Odlučivanje radničke klase o uvjetima njezina rada i raspolaganju njezinim radom ne može se zaustaviti na teritorijalnim granicama. Radnička klasa jest nacionalna po svom sastavu i mora zastupati i interese svoje nacije. Ali je ona isto tako po svom historijskom položaju i intencijama internacionalna, jer sa radničkom klasom drugih zemalja teži socijalističkoj preobrazbi ovoga svijeta. I u jugoslavenskim okvirima ona ima zajedničke težnje i interese o kojima je u ovoj raspravi bilo dosta govora. Zato joj mora biti u interesu da jugoslavensko društvo dobro funkcionira ne samo u dijelovima nego i u cjelini. Radnička klasa, dakle, ne može biti indiferentna kakve se globalne ekonomske odluke donose ili kakvi opći uvjeti privređivanja, a oni se donose na federalnom nivou. Zato i radnička klasa mora biti tako samoupravno organizirana da preko svojih vijeća proizvođača može meritorno i odlučujuće djelovati ne samo na nivou općine ili republike nego i federacije. Prema tome, smatram još jednom da samoupravna organizacija proizvođača mora početi od OOUR-a, da bi preko vijeća proizvođača općina, pokrajina i republika završila sa vijećem proizvođača u federaciji.

Kako će biti formirana ta vijeća proizvođača, da li prema proizvodno-funkcionalnom ili nekom drugom principu — stvar

Digitized by Google

je temeljitih analiza i razmatranja. Treba pretpostaviti da će i takva jedna organizacija samoupravljanja imati svoje razvojne etape.

U našem socijalističkom sistemu postavlja se još i pitanje — u kakvom odnosu će biti tako formirana vijeća proizvođača sa političkim sistemom u kome preko vijeća proizvođača (udruženog rada) radnička klasa mora također biti zastupljena. To je već praktičko pitanje koje nije teško riješiti, ako se uspješno riješi ono prvo pitanje integralne samouprave proizvođača.

Sedmo, danas možemo reći i o problemu i važnosti demokracije mnogo više nego prije. Tada su još prevladavale koncepcije o demokraciji kao političkoj demokraciji, te je razvoj socijalizma kao samoupravnog društva suprotstavljan građanskoj parlamentarnoj demokraciji kao posrednoj i formalnoj. Nije se dovoljno uočavalo da se niti građanska demokracija ne svodi samo na političku, parlamentarnu, pa se ni socijalistička ne može svesti samo na samoupravnu.

Demokraciju treba shvatiti u širem historijskom smislu kao borbu čovjeka protiv neravnopravnosti, zavisnosti i potčinjenosti u društvenim odnosima, kao borbu protiv političke i društvene dominacije parcijalnih društvenih snaga, kao borbu za slobodnije stvaralaštvo, za slobodu misli, za slobodu javne sfere itd. Cjelokupnu ljudsku historiju, naročito historiju klasnog društva, možemo posmatrati kao borbu za demokraciju, pri čemu pod tim pojmom treba razumjeti ne samo utjecaj većine naroda na politiku jedne zemlje nego i omogućavanje slobodnijeg razvoja svih materijalnih i duhovnih snaga jednog naroda, što ujedno znači i borbu za slobodu i dignitet ličnosti.

Temelj demokracije u socijalizmu ne može biti politički parlamentarni sistem, nego *samouprava proizvođača i ostalih radnih ljudi.* Tek se time historijski ostvaruje viši stupanj razvoja modernog društva od građanske političke i kulturne demokracije, koja se, međutim, ne može svesti na formalnost, nego označava krupna dostignuća čovjekove borbe za slobodniji, raznovrsniji i bogatiji život. Ali ova samoupravna demokracija, koja ima svoju osnovu u ekonomskoj, neposrednoj demokraciji, mora zakržljati bez demokracije u ostalim sferama društvenog života — bez političke (u partiji i ostalim institucijama), kulturne, naučne, javnog mnijenja itd. Zato je svako ograničavanje *ovakvog* demokratskog razvoja u socijalizmu ujedno sprječavanje njegovog razvoja uopće, prevlast konzervativizma i dogmatske svijesti, što može završiti i u birokratskoj kontrarevoluciji.

Zbog svih tih razloga *problem demokracije* je bitno pitanje i socijalizma. Ne samo kao slobode pojedinca da misli što hoće nego demokracije kao samouprave proizvođača na svim društvenim nivoima, demokracije u političkim i ostalim institucijama društva, sve do demokracije u nauci, kulturi i javnom mnijenju. Problem demokracije u suštini je problem slobode!

Digitized by Google

Osmo, danas možemo, s obzirom na iskustva posljednjih decenija, da ustvrdimo da je uz radnog čovjeka, stručno i kulturno razvijenog, nauka glavna proizvodna snaga svakog današnjeg modernog društva, pa tako i socijalizma. Svako sektaško odnošenje prema ovom problemu znači danas dominaciju primitivizma, konzervativne svijesti koja nanosi goleme štete cjelokupnom razvoju. I u tom pitanju treba učiniti korjenit zaokret u ponašanju i u samoj praksi. Preći od lijepih riječi na konkretno osuvremenjivanje i razvijanje nauke. Bez snažnog razvoja nauka, filozofije i kulture nema ni razvijenog socijalizma.

Digitized by Google

Branislav Ivanović

Zaštita društvene svojine u ustavnim amandmanima

I

Osnovne ciljeve (i pravce) ustavnih promjena u dijelu zaštite društvene svojine (prema Predlogu da se pristupi promjeni Ustava SFRJ) možemo sažeti u nekoliko tačaka:

a) razvijanje i obezbjeđivanje dosljednog ostvarivanja osnovnih ustavnih rješenja (dakle ustavnih načela) o društvenoj svojini, ali saglasno uslovima socijalističke robne proizvodnje i većoj efikasnosti i samostalnosti subjekata privređivanja;

b) uspostavljanje jasne i konzistentne ustavne osnove sistema međusobnih prava i obaveza i odgovornosti svih subjekata u pogledu funkcija kojima društvena sredstva služe;

c) ostvarivanje veće odgovornosti za upravljanje i korišćenje društvenih sredstava i obezbjeđivanje da radni ljudi u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama sami snose ekonomsku odgovornost i druge posljedice zbog neracionalnog i necjelishodnog upravljanja, korišćenja i reprodukovanja društvenih sredstava i nesavjesnog ponašanja;

d) obezbjeđivanje efikasnije zaštite društvene svojine i sprečavanje pojava državnosvojinskog, grupnosvojinskog, privatnog i »svakog drugog« prisvajanja koje nije zasnovano na radu i re-

Digitized by Google

zultatima rada ili »drugim ustavno opredijeljenim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima«;

e) preciziranje i jačanje odgovornosti za društveno i ekonomski cjelishodno korišćenje društvenih sredstava, za njihovo stalno obnavljanje u realnoj ekonomskoj vrijednosti, za njihovo uvećavanje i unapređivanje, za stalnu racionalizaciju i modernizaciju tehnološkog procesa;

f) zahvatanje i oporezivanje i onog dijela dohotka OOUR-a (pored prirodne rente) koji nije rezultat veće produktivnosti rada, nove tehnologije ili inovacija, već izuzetnih pogodnosti na tržištu, to jest iskorišćavanja društveno neopravdanog položaja na tržištu ili monopolističkog ponašanja (što se označava kao tržišna renta);

g) restriktivno određenje za zakonsko udruživanje sredstava, što treba da bude ustavni izuzetak i uslovljeno povraćajem tako udruženih sredstava (vjerovatno u revalorizovanom iznosu) i obavezom naknade za privređivanje tim sredstvima;

h) stvaranje prava i obaveze za organe upravljanja (radnički savjet) radne organizacije i SOUR-a da preduzimaju mjere za sprovođenje samoupravnih odluka i zaštitu društvene svojine;

i) stvaranje širih mogućnosti angažovanja društvenog pravobranioca samoupravljanja u pokretanju odgovarajućih postupaka (misli se u prvom redu pred organima samoupravljanja u OUR) radi preventivne zaštite društvene svojine i samoupravnih prava;

j) obezbjeđivanje širih mogućnosti za ulaganje sredstava stranih lica u domaće OUR;

k) proširivanje mogućnosti »radno-proizvodnog« korišćenja sredstava građana radi proširivanja materijalne osnove udruženog rada;

To znači zalaganje za adekvatno razvijanje u sistemu i ostvarivanje u poretku ustavnih načela o prirodi i karakteru društvene svojine i društvenosvojinskih odnosa. Dakle, ustavna načela ne podliježu reviziji i ostaju nepromijenjena. U Predlogu da se pristupi promjenama Ustava SFRJ izričito stoji ovaj stav: »Polazište za promjene u normativnom dijelu Ustava predstavljaju jedinstveno prihvaćeno društveno opredjeljenje da se ne mijenjaju Osnovna načela Ustava SFRJ.« Saglasno njima samo treba preurediti i dotjerati normativni dio Ustava i, naravno, zakonodavni sistem.

Osnovno načelno opredjeljenje društvene svojine je njen antieksploatatorski karakter, jer treba da isključi ponovno uspostavljanje bilo kog sistema eksploatacije čovjeka i da vodi ukidanju otuđenosti radničke klase od sredstava i uslova rada, stvarajući tako realne uslove za samoupravljanje radnih ljudi, za ukidanje suprotnosti između rada i kapitala, za odstranjivanje najamnih odnosa.

Tom načelu suprotan je svaki oblik upravljanja proizvodnjom i drugim društvenim djelatnostima i svaki oblik raspodjele

Digitized by Google

koji izopačavaju društvene odnose zasnovane na društvenoj svojini i samoupravljanju i slobodnom samoupravnom položaju čovjeka.

Načelna ustavna određenja o društvenoj svojini još su i ova:

a) društvena svojina je izraz socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa među ljudima, osnova slobodnog udruženog rada, vladajućeg položaja radničke klase u proizvodnji i u društvenoj reprodukciji u cjelini i osnova sopstvenim radom stečene lične svojine;

b) sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini, kao zajednička neotuđiva osnova udruženog rada i društvene reprodukcije, služe isključivo radu u cilju zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba i interesa ljudi i razvijanju materijalne osnove socijalističkog društva i socijalističkih samoupravnih odnosa;

c) sredstvima u društvenoj svojini neposredno upravljaju udruženi radnici koji rade tim sredstvima, u sopstvenom interesu i u interesu klase i društva;

d) u ostvarivanju »društvene funkcije« upravljanja društvenim sredstvima radnici su odgovorni »jedni drugima« i »socijalističkoj zajednici«;

e) društvenom svojinom sredstava za proizvodnju obezbjeđuje se svakome, pod jednakim uslovima, uključivanje u udruženi rad i ostvarivanje prava rada;

f) niko nema pravo svojine na društvena sredstva, pa, saglasno tome, niko (ni DPZ, ni OUR, ni grupa građana, ni pojedinac) ne može ni po kom pravnosvojinskom osnovu prisvajati proizvod društvenog rada, niti upravljati i raspolagati društvenim sredstvima, ni samoupravno određivati uslove raspodjele;

g) rad čovjeka je jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima.

II

Marks kaže da komunizam ne ukida svaku svojinu i ne ukida lično radom stečeno. No komunizam ukida prisvajanje kada je to eksploatacija drugoga.

Svako društvo temelji se na svojini. Dok god bude društva, biće i svojine, kao proizvodnog odnosa i kao oblika prisvajanja. Mijenjaju se samo osnovi prisvajanja: mijenjaju se samo oblici produkcionih odnosa, mijenjaju se interesi koji se ostvaruju konkretnim produkcionim odnosom, mijenjaju se strukture onih čiji se interesi ostvaruju u tim odnosima.

No laičko je poimanje, na temelju ovoga, da je društvena svojina »svačija i ničija«. Tu krilaticu lansirali su neki političari prije 15 ili 20 godina. Njena je vrijednost bila u tome da pokaže da niko na društvenim sredstvima nema apsolutna prava, niko nema vlasnička prava. Društvena svojina je negacija

Digitized by Google

prava vlasništva, prava vlasništva svakoga i svačijega; to je negacija i prava privatne svojine; to je negacija i prava državne svojine i svakog vlasničkog oblika. I u tom smislu je ta politička krilatica imala akcionu vrijednost, ali vjerovatno je u praktičnim odnosima nanijela i štetu, jer iz toga su nedovoljno kultivisani ljudi (ili pogrešno orijentisani) shvatili da se prema društvenoj svojini može ponašati kao prema nečemu što ne pripada nikome, ili po onoj »što nije moje, to je tuđe«. Pojavio se i neki dvojni odnos, dvojni moral u samom našem čovjeku; privatna svojina se veoma dobro čuva i štiti, a prema sredstvima u društvenoj svojini je nerijetko odnos aljkav i nesavjestan, pa se razvlači i uništava, a time sužava i umanjuje osnovica zajedničkog rada i razvoja, budućnosti generacija koje dolaze.

Društvena svojina je materijalna osnova razvoja socijalističkog samoupravnog društva. I kao takva ne pripada nikome. Nju ne može, u totalitetu, niko da prisvaja, ona je u totalitetu neprisvojiva od bilo koga; niko je ne može u cjelini prisvojiti. Ona trajno služi kao materijalna osnova rada i sadašnjim i budućim generacijama, sa željom da se stalno uvećava, obogaćuje, unapređuje. U tom smislu treba shvatiti promjenu vlasničkog odnosa u pravno ne-vlasnički odnos na društvenoj svojini.

Nije društvena svojina ne-svojina. Društvena svojina jeste svojina, i te kako: i kao oblik proizvodnje i kao način prisvajanja. Samo, društvena svojina nije pravo svojine, niko nema takva vlasnička ovlašćenja da se tako odnosi prema društvenim sredstvima. Niko ne može imati pravo vlasništva u Trepči, Boru, INI, ili »Crvenoj zastavi«. To su prirodna bogatstva i društvena sredstva u društvenoj svojini. To je zajednička materijalna osnova rada. Utvrđen je osnovni fond, osnovni krug društvenih sredstava u koja spadaju sredstva za proizvodnju, proizvodi udruženog rada, dohodak stvoren radom na društvenim sredstvima, sredstva zajedničke i opšte potrošnje, zatim dobra u opštoj upotrebi i prirodna bogatstva. To je osnovni fond sredstava u društvenoj svojini, koji svojom potencijom, svojom vrijednošću i svojom snagom i snagom živog rada, što se povezuje sa tim sredstvima, predstavlja dominantni način proizvodnje u našem društvu. To je osnovica rada, to je zajednička materijalna osnova rada svih za rad sposobnih. Zato društvena svojina nije uključena u bilo čije pravo svojine. U tom smislu treba shvatiti pravno nesvojinsku koncepciju društvene svojine: *niko ne može otuđiti materijalnu osnovu udruženog rada i niko ne može prisvojiti u totalitetu materijalnu osnovu udruženog rada.*

Ali za dalje proučavanje ove koncepcije i ovih odnosa treba imati u vidu da u društvenu svojinu spadaju: stvari, materijalna prava i novčana sredstva. Uz pokretne i nepokretne stvari i materijalna prava (što su sadržana u papirima od vrijednosti, u patentnim pravima i slično), i novčana sredstva, kojima raspolaže udruženi rad, čine društvenu svojinu. Ovu koncepciju treba stavljati u neodvojivi kontekst tri osnovne kategorije, tri osnov-

Digitized by Google

na društvena odnosa: društvena svojina, samoupravljanje, sistem samoupravno (ili slobodno) udruženog rada. To su tri neodvojive konstante privrednog i političkog sistema u našoj zemlji (društvena svojina sredstava za proizvodnju, samoupravljanje radnih ljudi i sistem slobodno ili samoupravno udruženog rada).

Društvena svojina i samoupravljanje su neodvojivi društveni odnosi i uslovljeni su jedan drugim. Doduše, neki baš ne dijele ovo gledanje sasvim, jer misle da, ipak, ne treba do kraja vezivati društvenosvojinske i samoupravne odnose. No i dalje ostajemo u uvjerenju i ubjeđenju da je samo u uslovima samoupravne organizacije socijalističkog društva moguće ostvarivanje koncepcije društvene svojine sredstava za proizvodnju, jer se samoupravljanje kao neposredna vlast i moć samoupravljača u ekonomiji i politici može ostvarivati na sredstvima koja ne čine svojinu socijalističke države, nego njima upravljaju radnici, kao zajedničkom materijalnom osnovom rada. S druge strane, društvena svojina je samo dokaz i potvrda postojanja samoupravnih odnosa u društvu; ta dva odnosa su međusobno usko uslovljena i neodvojiva. Na nekim drugim svojinskim oblicima mogu se javljati neki drugi oblici učešća radnika u upravljanju, kao oblici participacije ili saodlučivanja itd. Ali samo na društvenosvojinskoj osnovi moguće je razvijanje neposrednog samoupravljanja, ostvarivanje samoupravljačkih ovlašćenja koja podrazumijevaju i moć nad društvenim sredstvima i opštu vlast.

Ta društvena sredstva, ovako shvaćena i ovako predstavljena u političkom i ustavnom sistemu, podrazumijevaju njihovu udruženost, njihovu organizovanost i njihovu povezanost sa radnicima i njihovim živim radom u sistemu samoupravno udruženog rada. Društvena svojina sredstava za proizvodnju može se ostvarivati samo organizovanim radom u samoupravnim ćelijama rada, u samoupravnim privrednim agregatima, organizacijama u privrednim i društvenim djelatnostima, koje se temelje na slobodnom udruživanju rada i sredstava, na slobodnom ostvarivanju rada. Zbog toga ovdje ne samo da nije riječ o državnoj svojini, o pravu svojine države nad sredstvima za proizvodnju, nego nije riječ ni o pravu svojine preduzeća nad sredstvima za proizvodnju. Ovdje nije u pitanju ni pravo svojine kolektiva nad sredstvima za proizvodnju. Otuda tvrdnja da društvena svojina nije ni državna, ni kolektivna, a ni grupna svojina. Jer, državna svojina podrazumijeva vlast države nad sredstvima za proizvodnju. I to onda nije društvena svojina, nego državna socijalistička svojina — sa državom kao vlasnikom. Ali, s druge strane, to nije ni preduzetna svojina, to nije ni svojina preduzeća, ni svojina organizacije udruženog rada, ni svojina kolektiva, a ni svojina pojedinih radnika. Ona je uvijek društvena svojina. Ona nije ni akcionarska socijalistička svojina u okviru društvene svojine, iako pojedini teoretičari, naročito u ekonomiji, zastupaju takvo stanovište. Smatramo da je svako akcionarstvo, pa i

Digitized by Google

radničko, strano socijalizmu, u smislu vlasništva akcija i ubiranja dividendi na društvenim sredstvima za proizvodnju.

Ipak, nešto da kažemo o mogućnosti uspostavljanja različitih, ne isključivo jedinih i jedinstvenih oblika samoupravne organizacije rada i privrede na sredstvima u društvenoj svojini. Jedan je od problema (vrlo ozbiljnih), koji se ispoljavaju u ovom pogledu, što nijesmo uspjeli da obezbijedimo u posljednjih petnaestak godina da društvena svojina zaista postane zajednička materijalna osnova rada svakog radno sposobnog čovjeka. Iako društvena svojina to podrazumijeva (omogućavanje prava na rad svakog radno sposobnog čovjeka), ona i danas u realnim odnosima nije zajednička materijalna osnova svakog radno sposobnog građanina (već samo onih koji su zaposleni). Zato bismo mogli govoriti o tome da je u ovakvim uslovima (izražene nezaposlenosti), rad na sredstvima u društvenoj svojini svojevrsna privilegija onih koji su zaposleni. Otuda i velika odgovornost i velika briga zaposlenih za stvaranje uslova za zapošljavanje onih što još traže posao. Društvena svojina će tek u budućnosti postati zajednička materijalna osnova svih za rad sposobnih, pa se u udruženom radu moraju stvarati uslovi za to. U ustavnom sistemu utvrđen je princip da su organizacije udruženog rada, da je udruženi rad, da su društveno-političke zajednice obavezne da stvaraju neprekidno nove uslove, sve bolje uslove, sve povoljnije uslove za zapošljavanje novih generacija. Taj ustavni princip ne ostvaruje se ni lako, ni brzo, a ni potpuno.

Sada moramo dati odgovor na jedno novo pitanje: da li se društvena sredstva nalaze u ekonomskom i pravnom prometu? A ako se nalaze u prometu, ko ih stavlja u promet? I na osnovu kakvih ovlašćenja? Otkuda moć da se društvena sredstva stavljaju u ekonomski i pravni promet, ako ona nemaju svog vlasnika? To se u klasičnom građanskom pravu nikad ne može shvatiti, niti priznati da postoji mogućnost da neko stavlja legalno u promet stvari ako nije njihov vlasnik. Samo vlasnik može zakonito da prodaje svoju stvar i da je prenosi na novog sticaoca, da je iznosi na tržište kao robu. Jer, stvar koja je u svojini mora da ima svoj subjekt. Svojinu karakteriše vlasnik, vlasništvo, subjekt. Onaj koji je nosilac, taj je zaštitnik, taj je titular, taj je nosilac ovlašćenja koja proizlaze iz prava svojine. Pa ipak, društvena sredstva se nalaze i u ekonomskom i u pravnom prometu, iako nijesu ni u čijem vlasništvu! To nije jednostavno teorijski prevazići, ali takva su pozitivna rješenja, takva je političko-pravna konstrukcija. Društvena sredstva nijesu ni u čijoj svojini, ni u čijem pravu svojine, jer predstavljaju zajedničku materijalnu osnovu rada, ali društvena sredstva su namijenjena iskorišćavanju, i to ne samo onih koji su ih proizveli kao nove proizvode nego i drugih potrošača.

Često su proizvodi udruženog rada namijenjeni radu i potrošnji i izvan udruženog rada, a nekad u okviru samog udruženog rada (i promeću se između organizacija udruženog rada i dru-

Digitized by Google

gih samoupravnih organizacija i zajednica). Dakle, ne nalaze se u vlasništvu nijednog posebnog vlasnika, a stavljaju se u pravni i ekonomski promet. *Nevlasništvo je prevaziđeno ustanovljavanjem prava rada radnika društvenim sredstvima.* Iz toga prava proizlaze ovlašćenja za upravljanje, korišćenje i raspolaganje društvenim sredstvima.

Tako je pravo rada društvenim sredstvima osnovica svih ekonomskih i pravnih ovlašćenja u društvenosvojinskom načinu proizvodnje. Radnik nije vlasnik sredstava za proizvodnju, ali ima pravo rada društvenim sredstvima, i iz toga proizlaze ovlašćenja za korišćenje, upotrebljavanje i raspolaganje društvenim sredstvima.

Tri su osnovna ovlašćenja koja proizlaze iz prava rada društvenim sredstvima: pravo na upravljanje društvenim sredstvima (to znači pravo na odlučivanje o njihovoj upotrebi; donošenje odluka o sudbini sredstava); zatim pravo korišćenja društvenih sredstava (što znači pravo njihovog iskorišćavanja, njihovog upotrebljavanja u procesu rada) i, konačno, pravo raspolaganja društvenim sredstvima. Treba naglasiti da pravo raspolaganja nije shvaćeno u onom apsolutnom smislu, kakvo ima vlasnik nad sredstvima u privatnoj svojini, nego u smislu da se društvena sredstva mogu stavljati u pravni promet. Pod pravom raspolaganja društvenim sredstvima podrazumijevamo moć, pravo, sposobnost da se društvena sredstva mogu stavljati u pravni i ekonomski promet.

To pravo raspolaganja vezano je za društvena pravna lica, za organizacije udruženog rada (i to za sve tipove organizacija udruženog rada), za samoupravne interesne zajednice, za društveno-političke zajednice, za druge samoupravne organizacije i zajednice. Time niko nema apsolutno pravo raspolaganja. Ono je dimenzionirano; ono je višedimenzionalno i višefunkcionalno. Društvena svojina je višedimenzionalna, funkcionalna kategorija, a mnogo je manje vlasnička i posesivna kategorija. Privatna svojina ima svog gazdu, državna svojina ima svoju državu i birokratiju, a društvena svojina ima samoupravljanje. Tu se kida lanac pravno-vlasničkog odnosa i uspostavlja se samoupravni odnos na sredstvima u društvenoj svojini. Pri tome, iako ne postoji pravni subjektivitet na društvenim sredstvima, ipak djelujemo u uslovima tržišnih odnosa, robno-novčanih odnosa. Sredstva za proizvodnju i proizvodi udruženog rada iznose se kao roba na tržište, a roba mora imati svog nosioca, onoga koji je ovlašćen da stavlja ta sredstva u promet. I da ih zakonito prenosi, ali ne po vlasničkom ovlašćenju. »Radoje Dakić« prodaje zakonito bager, zato što je proizveden u toj organizaciji, zato što je namijenjen tržištu, a ne zbog toga što je ta radna organizacija vlasnik hale, opreme, sredstava za proizvodnju, jer ona su u društvenoj svojini. Ali bager se nalazi u ukupnom zbiru sredstava u »Radoju Dakiću«, što su namijenjena tržištu, pa i kad građevinska organizacija

Digitized by Google

kupuje (ili kad pojedinac kupuje) to sredstvo rada, ona ga kupuje od ovlašćenog prenosioca. Radna organizacija je zakonito ovlašćena da može stavljati u promet takva sredstva. A direktor »Radoja Dakića«, koji zaključuje ugovore, ima na to pravo na osnovu planskih odluka koje su donijeli radnici planirajući svoj rad i proizvodnju, odnose na tržištu i ostvarivanje dohotka. Nije samo osnovna organizacija udruženog rada ovlašćena u tom pogledu, iako neka sadašnja rješenja u Ustavu i Zakonu o udruženom radu mogu navesti na opredjeljenje da je koncentracija svih ovlašćenja u osnovnoj organizaciji i da su, u neku ruku, osnovna organizacija i kolektiv osnovne organizacije apsolutum u pogledu raspolaganja sredstvima u društvenoj svojini. To ne može biti saglasno osnovnoj koncepciji društvenosvojinskih odnosa i društvene svojine. I ta shvatanja *o apsolutističkom položaju osnovne organizacije na tržištu sada valja relativizovati u radu na unapređivanju političkog sistema.* To je jedan od stabilizacionih zahtjeva definisan u dokumentima Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, pa i u Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema. Riječ je o zahtjevu za reafirmacijom radne organizacije u privrednom i pravnom sistemu i o zahtjevu za reafirmacijom radničkih savjeta kao organa upravljanja u jedinstvenom političkom sistemu zemlje.

III

Šta se dešava sada sa društvenom svojinom prilikom unapređivanja privrednog i političkog sistema u Jugoslaviji? Gdje se traže i u kom pravcu se traže nova rješenja i nova opredjeljenja u pogledu unapređivanja društvenosvojinskih odnosa?

Prvo, nema nikakvog kolebanja oko opstajanja koncepta društvene svojine. Društvena svojina ostaje i dalje temelj produkcionih odnosa u zemlji. Govorimo ovo zbog toga što je u nekim pojedinačnim stavovima bilo i zalaganja za drukčije poglede i drukčija rješenja. Preovladavao je stav o daljem razvijanju i daljem unapređivanju ustavnog koncepta društvene svojine. Podvlačimo ustavnog koncepta društvene svojine, jer analize su pokazale da u nekim elementima, možda, u Zakonu o udruženom radu i u drugim sistemskim ekonomskim zakonima nijesmo do kraja poštovali i slijedili logiku ustavnog koncepta društvene svojine, kao zajedničke materijalne osnove rada i kao pravno-nesvojinskog odnosa. Najkraće bismo rekli da će se nosioci sadašnjih ustavnih i sistemskih promjena zalagati za omogućavanje i obezbjeđivanje, u što je moguće većoj mjeri, slobodne cirkulacije i slobodnog udruživanja rada i sredstava na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Takvim zalaganjem žele se sprečiti teškoće i smetnje ispoljene u pojedinim rješenjima, koja su bila usmjerena na postojeće stanje naime da se sredstva što više zadržavaju u svojoj organizaciji i u svojoj opštini, na području

Digitized by Google

svoje republike ili pokrajine, zbog čega nije u punoj mjeri djelovalo i funkcionisalo jedinstvo jugoslovenskog tržišta. S tim u vezi moraju se donijeti rješenja koja će stimulisati udruživanje, naročito udruživanje radi sticanja zajedničkog dohotka, radi uvećavanja dohotka, radi racionalnijeg korišćenja društvenih sredstava, radi postizanja veće produktivnosti, dinamičnosti, pokretljivosti i sredstava i društvenog kapitala i rada. Potrebna su nova rješenja koja će u većoj mjeri podsticati imaoce slobodnih sredstava da ih udružuju, da ih povezuju sa drugim organizacijama, a ne da ih zadržavaju u ukupnom zbiru kao svoj dohodak, u strahu da se udruživanjem ne otuđe, ne izgube itd. Doduše, uzroke tom zaostajanju u očekivanom udruživanju rada i sredstava vjerovatno treba tražiti i u nekim mjerama ekonomske politike i u stanju na tržištu uopšte, pa i u privrednim odnosima. S obzirom na veoma visoku, kako neki kažu »galopirajuću«, stopu inflacije, ne opredjeljuju se lako za udruživanje sredstava oni koji imaju slobodna sredstva, jer u uslovima dugoročnog udruživanja više prijeti opasnost da će se obezvrijediti ta sredstva pri takvoj inflaciji i neposlovnom privređivanju nego što će ona uvećati dohodak. Nova rješenja moraju garantovati da udružilac sredstava, svojim upravljačkim moćima, može da prati sudbinu udruženih sredstava kod druge organizacije, jer sada bi moglo izgledati da udruživanjem sredstava sam kolektiv koji udružuje sredstva lišava sebe mogućnosti da prati upotrebu, korišćenje, realizaciju zajedničke investicije, jer ta sredstva ulaze u ukupan zbir sredstava druge organizacije čiji organi njima upravljaju.

Dalje, zakonskim, a ne dogovornim rješenjima treba obezbijediti identifikovanje i zahvatanje rente, i to ne samo prirodne rente (onog dijela dohotka koji je rezultat posebnih pogodnosti, a nije rezultat rada u samom kolektivu) nego i takozvane tržišne rente, one koja se odnosi na onaj dio dohotka koji se formira zahvaljujući monopolskim uslovima na tržištu (zaštitnim odnosima na tržištu). Dakle, traže se jedinstveni kriterijumi načina utvrđivanja tih dijelova dohotka (prirodne i tržišne rente) i jedinstveni osnovi njihovog usmjeravanja i korišćenja.

Neophodna su i nova rješenja koja će obezbijediti ostvarivanje stabilizacionih zahtjeva za većom povezanošću, većim udruživanjem, većim zajedništvom interesa u širim privrednim integracijama. Apsolutističko shvatanje položaja osnovne organizacije udruženog rada valja malo poljuljati: nužno je izgraditi rešenja koja će garantovati viši stepen udruženosti, mobilnosti, pokretljivosti društvenih sredstava, naročito do nivoa radne organizacije, pri čemu tu prijeti opasnost da radnu organizaciju ponovo pretvorimo u bivše preduzeće koje smo imali 60-ih godina, i na čijoj se koncepciji temeljio privredni razvoj, a ta koncepcija uvela nas je u svojevrsnu krizu, iz koje smo tražili izlaz konstituisanjem organizacija udruženog rada (naročito osnovnih organizacija udruženog rada). Ali u dokumentima Dugoročnog programa

Digitized by Google

ekonomske stabilizacije utvrđen je stav da treba afirmisati (reafirmisati) radnu organizaciju kao radno-proizvodno homogenu cjelinu, pri čemu, naravno, osnovna organizacija udruženog rada ostaje baza udruženog rada, kao i udruživanja i integracije (i privredne i društvene). Šta znači taj zahtjev u pravnom i političkom, a, prije svega, u ekonomskom sistemu? Sigurno, prije svega, bržu cirkulaciju i brže udruživanje sredstava osnovnih organizacija u radnu organizaciju i njihovu koncentraciju na zbirnom računu (na zajedničkom računu) u radnoj organizaciji, pri čemu, naravno, treba paziti da to ne bude put otuđivanja dohotka od samih stvaralaca u osnovnoj organizaciji. Zatim, znači veću obaveznost zajedničkog planiranja i ostvarivanja zajedničkog plana donijetog i formiranog zajednički u delegatskim organima radne organizacije. Potom podrazumijeva utvrđivanje zajedničkih osnova i mjerila u sticanju i raspoređivanju dohotka, u zadovoljavanju svih vidova zajedničke potrošnje; udruživanje sredstava za tehnološki i strategijski razvoj; određivanje zajedničkih osnova za vođenje kadrovske politike, za zapošljavanje itd. Traži se radna organizacija kao osnovni tržišni i poslovni subjekt na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. To zahtijeva znanje i vještinu da se, s jedne strane, zadrži koncept osnovne organizacije kao osnovice integracije i nosioca dohotka i, s druge, utvrdi radna organizacija kao osnovni tržišni subjekt u ekonomskom i pravnom prometu, sa novim obavezama, zadacima i ovlašćenjima organa upravljanja radne organizacije, naročito radničkog savjeta, ali i poslovodstva i poslovodnih organa.

Kod velikih tehničkih, tehnoloških sistema treba obezbijediti jedinstvo ekonomskih odnosa u tim sistemima (u željeznici, pošti, elektroprivredi, vodoprivredi).

Monotip radne organizacije, koji je rađen na principu industrijske organizacije, a kao univerzalni i važeći za sve djelatnosti u privredi i društvenim djelatnostima, treba učiniti elastičnim i omogućiti raznovrsnije oblike, skladnije oblike za upravljanje društvenim sredstvima i za obavljanje rada u različitim djelatnostima. Ne može se u sistemu tražiti jednak položaj komunalne organizacije udruženog rada, organizacije udruženog rada u proizvodnji, organizacije udruženog rada u usmjerenom obrazovanju, organizacije udruženog rada koja se temelji na mješovitom kapitalu (društvena sredstva i sredstva koje ulažu stranci) itd. Mora se obezbijediti sistemska organizaciona fleksibilnost, sa ciljem da se sva sredstva i sav rad koji se nalazi u privatnoj i društvenoj svojini pusti u »pogon«, u proizvodnju, u udruživanje, tako da, u krajnjoj liniji, sve postane sistem udruženog rada; da i sredstva u privatnoj svojini, lični rad itd. u jednoj dužoj razvojnoj liniji postane i ugradi se u sistem udruženog rada, sa svim specifičnostima (specifičnim pravima), sa svim pravnim garancijama. Treba omogućavati razne oblike zadružne svojine, razvijati zadrugarstvo u što većoj mjeri, omogućavati udruživanje ličnih sredstava rada, privatnih sredstava

Digitized by Google

rada, privatnog kapitala, opreme, tehnologije i povezivanje sa radom radnika i kooperiranje sa organizacijama udruženog rada. Treba omogućiti u većoj mjeri da pojedinci ulažu svoja sredstva u male pogone, zanatske zadruge, stambene zadruge, kreditne štedionice, uz udruživanje i povezivanje svog kapitala (što podrazumijeva obezbjeđivanje odgovarajućih garancija) u sistem slobodno udruženog rada. Posebno je pitanje zaštite društvenih sredstava, očuvanja fonda društvenih sredstava, unapređivanja društvenih sredstava.

Što možemo učiniti u pravnom i političkom sistemu da bismo promijenili sadašnju situaciju?

Pitanja i rješenja kreću se oko amortizacije i akumulacije, oko cijene upotrebe društvenih sredstava (kako se u ekonomskoj nauci to zove. U sadašnjem pravnom, pa, prema tome, i privrednom sistemu, nije do kraja regulisana ni obezbijeđena takozvana potpuna amortizacija (dovoljna, realna amortizacija). Sada imamo dvodjelno obezbjeđenje amortizacije. Prvi, obavezan dio izdvajanja sredstava za amortizaciju, koji je zakonskim putem utvrđen, koji teče automatizmom izdvajanja iz ostvarenog prihoda obaveznog dijela amortizacije. Drugi neobavezni dio amortizacije (do potrebne amortizacije) obezbjeđuju sami kolektivi, sami radni ljudi u organizacijama udruženog rada svojim odlukama (da bi se i na taj način još više zainteresovali sami radnici u OUR za društvena sredstva, da bi se potvrdilo da radnici upravljaju društvenim sredstvima kao dobri domaćini, kao čuvari, zaštitnici društvenih sredstava na kojima obavljaju rad, da bi ih sačuvali i unapređivali). U ovom dijelu očekivanja se nijesu ostvarila, jer se izdvaja sve manje sredstava u tom neobaveznom dijelu amortizacije za nadoknađivanje društvenih sredstava (osnovnih sredstava koja se rabate i troše u procesu proizvodnje). U procesu proizvodnje nije samo riječ o fizičkom rabaćenju osnovnih sredstava nego i o moralnom rabaćenju, o tehničko-tehnološkom zastarijevanju sredstava, što znači da, uz obezbjeđenje nadoknađivanja onog dijela koji se fizički prenosi na novostvorenu vrijednost, valja osigurati sredstva za stalno inoviranje društvenih sredstava, za modernizovanje, osavremenjivanje, da bi mogao, kako-tako, da se uhvati korak sa tehnološkom revolucijom i da se učestvuje u međunarodnoj podjeli rada na inostranom tržištu. Za to su potrebna nova pravna sredstva i rješenja u privrednom sistemu koja će obezbjeđivati, garantovati izdvajanje odgovarajućih sredstava za ostvarivanje realne amortizacije. To je jedan pravac djelovanja.

Drugi pravac djelovanja je obezbjeđivanje stalnog revalorizovanja društvenih sredstava, svakogodišnjeg izračunavanja njihove realne vrijednosti, saglasno tržišnim odnosima, odnosima cijena, inflacije itd., jer od toga zavisi realno vrednovanje sredstava i obračun i ostvarivanje same amortizacije.

Digitized by Google

Slijedeći krug pitanja odnosi se na obezbjeđivanje akumulacije, na izdvajanje sredstava za akumulaciju (proširenu reprodukciju). Radni ljudi u organizacijama udruženog rada dužni su da sačuvaju nesmanjenu vrijednost društvenih sredstava, da osiguraju stalno obnavljanje društvenih sredstava i njihovo uvećavanje i obogaćivanje. To je sistemsko polazište, koje treba da obezbijedi zaštitu društvenih sredstava u njihovom fizičkom obimu, ali i u njihovom vrijednosnom i moralnom obimu, u smislu njihovog stalnog unapređivanja i obogaćivanja (i radi sadašnjice, ali i budućnosti). No u tome se nije sasvim uspjelo. Izostala je motivisanost pojedinca i kolektiva. Ali mi smo očekivali da će se desiti nešto drugo. I još nešto: zato je »zaprijećeno« neuspješnim kolektivima da mogu ostati bez prava na upravljanje društvenim sredstvima, ako ne osiguraju ostvarivanje ciljeva društvene svojine. Sanacioni postupci, sanacione mjere, skraćivanje rokova likvidnosti i obezbjeđenje platežne moći, nesolidnost u poslovnim odnosima — sve to prijeti prestankom rada, likvidacijom OUR-a.

Drugo je pitanje motivacije radnika za rad, naročito politikom ličnih dohodaka. Već je ovještala priča o tome da u našoj zemlji nije bitno koliko, nego gdje radiš. I ne bez razloga, jer, u zavisnosti od uslova privređivanja, negdje se sa manje uloženog živog rada živi mnogo lagodnije, veći su lični dohoci, povoljnija je pozicija itd. S druge strane, u sadašnjoj praksi sav teret poslovnog gubitka ne pada na sam kolektiv koji ga je proizveo, već se prenosi na druge (socijalizacija gubitaka, prevaljivanje gubitaka na druge kolektive — nešto političkim dogovorima, nešto solidarnošću samih radnika). Međutim, tržišni uslovi privređivanja i robna privreda podrazumijevaju dohodovno ponašanje, samostalno snošenje rizika i ekonomsku odgovornost, sa svim konsekvencama.

Još nešto o reafirmaciji radne organizacije, kao radno-proizvodne i homogene cjeline, uz istovremeno zadržavanje osnovne organizacije udruženog rada kao temeljnog oblika udruženog rada. Kako pomiriti ta dva, na izgled, protivrječna stava, pri čemu osnovna organizacija i dalje ostaje nosilac dohotka, odnosno mjesto sticanja i raspoređivanja dohotka, a radna organizacija postaje osnovni tržišni i poslovni subjekt.

Taj odnos treba uređivati na slijedećim elementima. Prvo, obezbjeđivanje automatskog udruživanja sredstava osnovnih organizacija na osnovi zajedničkog računa radne organizacije, a ne posredstvom posebnih odluka u OOUR. Drugo, promijeniće se formula o tome da u samoupravnom sporazumu radnici osnovnih organizacija odlučuju koja i kakva sredstva udružuju u radnu organizaciju, pa se u praksi shvatilo da osnove organizacije ne moraju ni dinar udruživati u radnu organizaciju (a to nije stav Zakona o udruženom radu). U odredbama Zakona o udruženom radu o sadržini sporazuma o udruživanju u radnu orga-

Digitized by Google

nizaciju stoji da se udružuju sredstva u radnu organizaciju; ne govori se, naime, o tome da li će se udruživati, nego da se udružuju uz samoupravno kvantifikovanje i određivanje namjene. Udruživanjem sredstava u radnu organizaciju postiže se koncentracija sredstava, njihova mobilnost, likvidnost, međusobno kratkoročno finansiranje i izbjegavanje nelikvidnosti, poboljšanje dužničko-povjerilačkih odnosa itd. To podrazumijeva sve poslovne aranžmane za svoje osnovne organizacije. I to izvorno, na osnovu samog zakona, a ne na temelju (eventualno) sporazuma o udruživanju osnovnih organizacija. To treba da bude nov kvalitet u ovim odnosima i da doprinese većoj stabilnosti, samostalnosti poslovodnih organa i većoj odgovornosti, naravno.

Sada je još neriješen odnos osnovnih organizacija u radnoj organizaciji prema onoj osnovnoj organizaciji koja ne prihvata udruživanje sredstava, odbija potpisivanje samoupravnog sporazuma, ili ne izvršava preuzete obaveze iz samoupravnog sporazuma. Postojeći pravni sistem ne predviđa mogućnost da druge osnovne organizacije isključe (nedisciplinovanu) osnovnu organizaciju iz radne organizacije. Pošlo se od stanovišta da se osnovna organizacija dobrovoljno udružuje sa sredstvima u društvenoj svojini i niko se ne ovlašćuje da je izbacuje iz radne organizacije. To je koncepcija Zakona o udruženom radu. U praksi smo imali slučaj u »Energoinvestu« da od 136 osnovnih organizacija udruženog rada, jedna, koja je, sa stanovišta veličine kolektiva i dohotka što ga ostvaruje i djelatnosti kojom se bavi, marginalna za sistem »Energoinvesta«, nije pristala da potpiše samoupravni sporazum koji su prihvatile sve druge osnovne organizacije. To je otežavalo ostvarivanje zajedničkih interesa u okviru SOUR i rad radničkog savjeta, jer taj OOUR nije slao svoje delegate na sjednice, pa nijesu mogle da se donose određene odluke. I radnički savjet radne organizacije je odlučio da isključi tu osnovnu organizaciju. Na zahtjev te osnovne organizacije, sud udruženog rada je poništio odluku, jer to nije predviđeno zakonom. Novim rješenjima radnički savjet radne organizacije moći će da pokreće postupak i da traži odgovornost OOUR za neostvarivanje plana i dogovorene politike u osnovnim organizacijama. U Zakonu o udruženom radu dominira koncepcija o tome da je radna organizacija izvedena organizacija, da su izvedena njena prava i da sudbina svih odnosa zavisi od organa u osnovnim organizacijama udruženog rada. Očekujemo promjenu toga saglasno stabilizacionom zahtjevu da »cjelina« više vodi računa o stanju u »dijelovima«, a ne da dijelovi budu toliko samostalni da cjelina ne može pravilno da funkcioniše. Prema sadašnjim rješenjima, dosta su neodređeni oblici odgovornosti osnovnih organizacija. Tu se očekuju promjene radi obezbjeđivanja solidarne odgovornosti svih osnovnih organizacija za obavljanje svih poslova koje preuzimaju organi radne organizacije. I to će biti napredak u odnosu na sadašnja rješenja imovinske odgovornosti OOUR-a.

Digitized by Google

III

U Nacrtu amandmana IX predlaže se da se u Ustav ugradi odredba o protivustavnosti svakog akta i svake radnje kojima se povređuje društvena svojina.

O tom predlogu u Koordinacionoj grupi i Ustavnoj komisiji mnogo se raspravljalo i na njega se različito gledalo. Neki su bili protiv unošenja takve odredbe, smatrajući je deklarativnom, nefunkcionalnom i beživotnom. Drugi su se (među njima i autor ovog teksta), pak, zalagali za takvu dopunu Ustava, smatrajući to značajnim doprinosom sadašnjih ustavnih promjena borbi za zaštitu društvene svojine, kao društveno-ekonomskog odnosa među ljudima i kao materijalne osnove slobodno udruženog rada i radom stečene lične svojine.

Takva ustavna odredba, mislimo, izražava najviši oblik pravne zaštite društvene svojine, jer bi se njome svaki akt i svaka radnja, kojima se povređuje društvena svojina, ustavno proglasili apsolutno ništavnima.

Time bi se proširila (ne ponovila!) odredba stava 3. člana 14. Ustava kojom su proglašeni protivustavnima svaki akt i radnja kojima se povređuje pravo rada radnika društvenim sredstvima. Nova odredba odnosila bi se i na druge akte i radnje koje donose drugi društveni subjekti što rade društvena sredstva i njime se koriste.

To bi bio osnov i za zakonodavnu aktivnost, naročito u oblasti krivičnog i prekršajnog zakonodavstva, kao i za postupanja pravobranilaca (javnih i samoupravljanja), tužilaca i sudova.

A u pogledu prava rada društvenim sredstvima takođe se predlažu promjene. Osnovna je orijentacija da se relativizuje shvatanje i značenje tog prava kao apsolutnog, neograničenog, trajnog, isključivog i, u tom smislu, neotuđivog. Orijentacija je na ustanovljavanje konkurencije rada, znanja i sposobnosti.

Odredbe Amandmana uslovljavaju zasnivanje rada na društvenim sredstvima sposobnošću kandidata da zajedničku materijalnu osnovu rada trajno obnavlja, uvećava i unapređuje. Takvo se pravo, ni u zakonodavstvu ni u praksi, ne bi moglo tretirati odvojeno i nezavisno od obaveza i odgovornosti za društvena sredstva. Radnici su (to mora biti ustavno određenje) u ostvarivanju prava rada odgovorni jedni drugima (međusobno u OUR), ali i društvenoj zajednici da izvršavaju svoje radne obaveze, da društvena sredstva koriste društveno i ekonomski cjelishodno i da ih stalno obnavljaju i uvećavaju.

Najbitnija promjena, s tim u vezi, jest predlog o mogućnosti prestanka prava rada zbog nesposobnosti i nerada, čime se realnije i prilagođenije stvarnosti poima neotuđivost ovog prava. To pravo radnik ne stiče jednom zasvagda. Radnik ga rezultatima rada mora održavati. Inače, čekaju rezerve u nezaposlenima, koji, takođe, čekaju i traže šansu u vrednovanju u radu i upravljanju sredstvima u društvenoj svojini. Naime,

Digitized by Google

u tački 3. Amandmana IX predlaže se da radniku (u udruženom radu) koji »nesavjesno ili neuspješno« ispunjava radne obaveze i obaveze prema očuvanju i unapređivanju društvenih sredstava prestaje svojstvo radnika u udruženom radu društvenim sredstvima (što bi, naravno, bio osnov za bližu zakonsku i samoupravnu razradu). Isto tako bi se ostvarivanje i prava rada društvenim sredstvima dovodilo u direktnu zavisnost od ispunjavanja označenih obaveza. Takva ustavna promjena, u krajnjem, ima za cilj da se izbjegne i eliminiše monopolsko pravo radnika na radno mjesto, nezavisno od njegovih radnih rezultata.

U odredbama Amandmana insistira se na privrednom poslovanju i sticanju dohotka u uslovima socijalističke robne proizvodnje, vrednovanjem rezultata rada i svih činilaca proizvodnje na osnovu djelovanja zakonitosti tržišta, pri čemu se društveno utvrđenim opštim uslovima privređivanja i društvenim usmjeravanjem privrednog i društvenog razvoja i usklađivanjem odnosa na tržištu ne može narušavati samostalnost i ravnopravnost OUR u sticanju dohotka.

Tako bi se odredilo da su zakonitosti tržišta osnova vrednovanja rezultata rada radnika u OUR privrednih djelatnosti i da se, na toj osnovi, vrednuju rezultati njihovog rada i svi činioci proizvodnje, čime bi se omogućilo realno vrednovanje na tržištu kako materijalnih, tako i drugih činilaca proizvodnje, uključujući živi rad radnika i njihovo uspješno upravljanje društvenim sredstvima.

Radnici ne mogu samostalno raspoređivati onaj dio dohotka koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim prirodnim uslovima ili u izuzetno povoljnim uslovima stvorenim položajem mjesta rada i poslovanja. Taj dio dohotka mora se usmjeravati u razvoj OUR u kojoj je ostvaren, u razvoj materijalne osnove rada u opštini, gradskoj zajednici i republici, odnosno autonomnoj pokrajini, ili u razvoj komunalne infrastrukture. Time se bliže određuju »izuzetne pogodnosti« (što se čini u odredbama Amandmana) u sticanju dohotka po osnovu takozvane prirodne i položajne rente. S druge strane, proširuje se i namjena ovog dijela dohotka (finansiranje komunalne — a možda i uopšte — infrastrukture).

Potpunu novinu Amandman IX donosi u pogledu izdvajanja i usmjeravanja takozvane tržišne rente, dakle onog dijela dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti u sticanju dohotka na tržištu. Da to ne bi djelovalo obeshrabrujuće na poslovni i radni intenzitet i stvaranje »maksimalnog« dohotka, uz djelovanje tržišnih zakonitosti, ne može se smatrati »rentom« nijedan dio dohotka koji je rezultat veće produktivnosti rada, uvođenja nove tehnologije, primijenjenih inovacija u procesu rada, ili drugih stvaralaštvom ili radom stvorenih vrijednosti. »Izdvajanje« se odnosi samo na onaj dio dohotka koji je rezultat društveno neopravdanog monopolskog položaja ili ponašanja.

Digitized by Google

Taj dio dohotka usmjeravao bi se za ostvarivanje zajedničkih interesa i ciljeva, što bi određivala Skupština SFRJ, saglasno utvrđenoj ekonomskoj politici u zakonu ili društvenom planu (recimo, podsticanje zajedničkih programa proizvodnje i izvoza, tehnološkog razvoja, razvoja agrara i slično).

U Predlogu za promjene Ustava stoji opredjeljenje da se taj dio dohotka »oporezuje«. Međutim, u Amandmanu IX nije upotrijebljena ta »kategorija«. U raspravama je ocijenjeno da »porezi« imaju drukčiju svrhu i namjenu od namjene za koju treba da se koristi »tržišna renta«. (»Oporezivana« sredstva prihod su društveno-političke zajednice koja je ustanovila konkretni porez i u njenom budžetu se utvrđuju ta sredstva za finansiranje njenih funkcija.) Ovdje je, međutim, riječ o »usmjeravanju« dijela dohotka (neopravdano) stečenog na tržištu u izuzetnim pogodnostima za zadovoljavanje određenih (planiranih) zajedničkih interesa, i samo utoliko nije u pitanju oporezivanje i nekakav porez.

S ovim ne treba miješati rješenja iz člana 255. Ustava, koja, inače, ostaju nepromijenjena i kojima se zabranjuje svaka djelatnost i radnja što su upravljeni na »stvaranje monopolskog položaja na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, kojima se stiču materijalna i druga preimućstva koja se ne zasnivaju na radu i stvaraju neravnopravni odnosi u poslovanju«. Dio dohotka koji se, eventualno, ostvari takvom djelatnošću ili radom oduzeo bi se OUR u redovnom sudskom postupku kao »monopolski dohodak«.

Nova odredba o takozvanoj tržišnoj renti ima druge karakteristike, to jest da taj dio dohotka nije rezultat veće produktivnosti rada, savremenije tehnologije, inovacija, racionalizacija, bolje organizovanosti, uspješnijeg rukovođenja i slično, i da je istovremeno rezultat iskorišćavanja društveno neopravdanog monopolskog položaja ili ponašanja, zato ne treba poistovjećivati »monopolski dohodak«, koji se oduzima, i takozvanu tržišnu rentu, koja se, kroz posebnu skupštinsku i zakonsku proceduru, usmjerava za zajedničke razvojne potrebe.

Amandman IX predviđa restriktivni pristup mogućnosti za takozvano zakonsko udruživanje sredstava, koje, inače, reguliše član 23. Ustava. Riječ je o mogućnosti ustanovljavanja zakonom obaveznog udruživanja dijela sredstava društvene reprodukcije za finansiranje neophodnih potreba društvene reprodukcije. To je bliže uređeno (i ograničeno) članom 72. Ustava, jer je specificirano da se to odnosi na izvršavanje određenih zadataka, ako je društvenim planom, na osnovu zajednički utvrđenih interesa i ciljeva razvoja, određeno da je izvršavanje tih zadataka neophodno za društvenu reprodukciju i ako sporazumom OUR-a ili drugih samoupravnih organizacija i zajednica nijesu mogla biti obezbijeđena neophodna sredstva.

U praksi (u republikama i pokrajinama) ta mogućnost je dosta široko korišćena. A tu se krije opasnost od podržavljivanja

Digitized by Google

dohotka i njegovog iskazivanja više kao državne, a manje kao društvene svojine. To umanjuje snagu samoupravne reprodukcije.

Odredba Amandmana to predviđa samo kao izuzetak kad je zadovoljavanje određenih potreba društvene reprodukcije utvrđenih društvenim planom »nezamjenljiv uslov života i rada građana ili privrednog i društvenog razvoja na određenom području«, i kad se na samoupravnoj osnovi nijesu mogla obezbijediti sredstva. To podrazumijeva prethodno sproveden postupak samoupravnog sporazumijevanja o udruživanju sredstava, pa tek zatim ustanovljavanje obaveznog udruživanja. To se mora shvatiti kao supsidijarna mogućnost.

Zakonska obaveza udruživanja ne znači (i ne može značiti) »trajno oduzimanje« prava radnicima na ta sredstva. Ali takva garancija nije dovoljno jasna i određena. Odredbom Amandmana to se postiže preciziranjem da OOUR ima pravo na »povraćaj« obavezno udruženih sredstava i pravo na »naknadu« za korišćenje tim sredstvima, ili pravo na određene »pogodnosti«. Pa ipak, praktični odnosi i stvarna primjena takvog opredjeljenja suočeni su s najmanje dva problema: ko će moći da vrati ta sredstva i odakle se mogu obezbijediti (još u revalorizovanom iznosu) — i kad je riječ o glavnici i nadoknadi za privredivanje, i kakve su moguće »pogodnosti« za »prinudne udružioce«.

Ustavnoj koncepciji društvene svojine (kao zajedničkoj materijalnoj osnovi rada) odgovara međusobna solidarnost, solidarnost i zajedništvo u garantovanju i izvršavanju materijalnih (imovinskih) obaveza OUR.

Sadašnje je ustavno opredjeljenje da svako društveno pravno lice odgovara za svoje obaveze svim sredstvima kojima raspolaže. To je sastavni dio tržišnih zakonitosti i ekonomskog i pravnog prometa u uslovima robne proizvodnje. Nije moguće zamisliti tržište i robni promet bez materijalne odgovornosti robnih proizvođača za preuzete obaveze što proizlazi iz ugovora i sporazuma.

To ustavno načelo odnosi se na sva društvena pravna lica (jer koriste društvena sredstva): na OOUR-e, radne organizacije, SOUR-e, poslovne (i druge) zajednice OUR-a, banke (i druge finansijske organizacije), zajednice osiguranja imovine i lica, zemljoradničke (i druge) zadruge, ugovorne OUR-e i organizacije kooperanata), radne zajednice i privredne komore (i druga opšta udruženja), društveno-političke (i druge društvene) organizacije, mjesne zajednice i društveno-političke zajednice.

No načelo sopstvene odgovornosti za sopstvene obaveze još nije puna garancija za odnose na tržištu i u pravnom prometu naročito za preuzete obaveze radne organizacije koja u svom sastavu ima osnovne organizacije. Jer, radna organizacija nema svoj dohodak, pošto se on stiče i raspoređuje u OOUR. To je stvorilo potrebu da se novinama Amandmana ustanovi odgovornost OOUR-a za obaveze radne organizacije, a način te odgovornosti odredio bi se u samoupravnom sporazumu o udruživanju u radnu organizaciju.

Digitized by Google

Uz to predviđa se odgovornost OUR za obaveze druge OUR u koju je udružena (recimo, odgovornost radne organizacije za obaveze SOUR), ako je tako samoupravnim sporazumom određeno.

Mogući modaliteti materijalne odgovornosti kreću se od potpune solidarne do ograničene supsidijarne odgovornosti, što je stvar zakonske regulative.

Amandman IX predviđa institut »zajedničkog ulaganja« OUR i ravnopravnost u odnosima udruživanja sredstava. Udružioci sredstava slobodno i ravnopravno bi upravljali zajedničkim poslovima, planirali rad i razvoj, odlučivali o zajedničkom dohotku, zajednički snosili rizik i odlučivali o drugim međusobnim pravima, obavezama i odgovornostima.

Time bi se promijenilo sadašnje rješenje iz člana 26. Ustava, kojim se, u međusobnim odnosima i pravima pri udruživanju rada i sredstava, daju izvjesne prednosti OUR, koje se u zajedničkom poslovanju koriste udruženim sredstvima (zajedničko učešće u zajedničkom dohotku za ličnu i zajedničku potrošnju i za proširenu reprodukciju), a što je destimulativno uticalo na opredjeljivanje sopstvenih OUR-a za udruživanje svojih sredstava i njihovo prenošenje u drugu OUR, što se čini radi sticanja zajedničkog dohotka.

U novim predlozima treba razlikovati »zajedničko ulaganje« i »druge oblike« udruživanja sredstava OUR-a.

»Zajedničko ulaganje« nastaje kada dvije ili više OUR-a zajednički ulažu sredstva u realizovanje zajedničkog projekta (investicije).

»Drugi oblici« udruživanja odnose se na druga radna i poslovna udruživanja tekućeg i minulog rada (udruživanje OUR-a proizvodne i prometne sfere, udruživanje OUR-a u faznoj proizvodnji, ulaganje sredstava u drugu OUR).

Kakva je sudbina »prava na trajno učešće u dohotku«, po osnovu udruživanja rada i sredstava, u sadašnjim ustavnim promjenama? Posebno to ističemo iz dva razloga: ono neposredno zadire u idejnu sferu socijalizma i o njegovoj svrsishodnosti u sadašnjoj fazi postoje različita gledišta.

Prema postojećem rješenju u članu 26. Ustava, OUR koje udružuju sredstva ne mogu po tom osnovu steći pravo na trajno učešće u dohotku OUR koja se u svom poslovanju koristi tim sredstvima. To je saglasno i odredbi člana 12. Ustava, prema kojoj se društvena sredstva ne mogu koristiti za prisvajanje tuđeg viška rada, ni za stvaranje uslova za takvo prisvajanje. Konačno, prema rješenju u članu 27. Ustava, i strano lice koje je uložilo sredstva u OUR može učestvovati u njenom dohotku samo u »granicama i pod uslovima« koji vrijede za međusobne odnose domaćih OUR-a (a to je, rekosmo, uređeno članom 26. Ustava, bez »prava na trajno učešće«).

Zaista mislimo da je antieksploatatorski i antizelenaški karakter sredstava u društvenoj svojini njihova osnovna karakte-

Digitized by Google

ristika. Na tome se temelji društvenoekonomski položaj radnika u socijalističkom samoupravnom udruženom radu. Otuda je razumljiva ustavna zabrana trajnog učešća u dohotku druge OUR, po osnovu ulaganja i udruživanja sredstava. Svejedno što je bilo mišljenja da tržišnim odnosima i robnoj privredi ne odgovaraju takva ograničavanja, koja, uz to, mogu da demotivišu orijentaciju na udruživanje, što je, inače, osnovni oblik integracije akumulacije u našem društvenom sistemu.

U pogledu mogućnosti ulaganja ličnih sredstava građana u OUR-e Amandman IX predviđa više varijanti.

Standardna mogućnost je prikupljanje sredstava građana radi proširivanja materijalne osnove OUR. U tu svrhu OUR mogu prikupljati ne samo novčana nego i druga sredstva (stvaraju materijalna prava, devizna sredstva i drugo) građana, radi unapređivanja proizvodnje (ili druge djelatnosti). Time se stvaraju uslovi za šire angažovanje i uključivanje sredstava građana u proširivanje materijalne osnove udruženog rada. To prate i pojačani stimulansi: garantovanje vraćanja vrijednosti uloženih sredstava, obezbjeđivanje naknade za korišćenje tim sredstvima u vidu kamate, odnosno drugih pogodnosti (recimo, prava na zasnivanje radnog odnosa, što ne mora da isključuje kamatu na korišćena sredstva).

Drugi modalitet ulaganja sredstava građana u OUR vezan je uz »zajednički rizik«. Po tom osnovu građani mogu ostvarivati pravo na povraćaj vrijednosti tih sredstava, na naknadu za korišćenje tim sredstvima, ali zavisno od rezultata koje ostvari ta OUR, zatim pravo da budu obavještavani o rezultatima korišćenja tih sredstava i »pravo da utiču na odlučivanje o određenim poslovima u vezi sa korišćenjem uloženim sredstvima«. Ovo posljednje pravo je »sumnjivo«, jer se time uvodi jedan vid saodlučivanja, koji nije jasan ni lako obradiv u zakonu.

Poseban modalitet je mogućnost da OUR na ime prikupljenih sredstava može građanima izdavati hartije od vrijednosti. Da li se tu krije neka vrsta akcija? Mislimo da je ovo opredjeljenje dubiozno. Ono je dokaz da se u sadašnjoj ekonomskoj krizi mogu zaboraviti kriterijumi izgradnje socijalističkih ekonomskih odnosa i da se ne biraju sredstva za prikupljanje »sredstava«. Doduše, uslove i način izdvajanja za »akcije« regulisao bi zakon.

Sadašnjim ustavnim promjenama obogaćuju se modaliteti stranih ulaganja u domaću privredu. Amandman XII predviđa šest mogućnosti za strano lice koje ulaže sredstva u OUR, i to: da zajedno sa OUR bude osnivač radne organizacije, da zajedno sa OUR formira preduzeće u određenoj carinskoj ili slobodnoj zoni, da zajedno sa bankom (domaćom) konstituiše finansijsku organizaciju, da (samostalno) ostvari (svoje) preduzeće u određenoj carinskoj ili slobodnoj zoni, da ostvari proizvodnu kooperaciju (ili drugi oblik trajnije saradnje) sa OUR), ili da (samo-

Digitized by Google

stalno ili zajedno sa našim građaninom) bude osnivač ugovorne OUR.

Organizacija, koju strano lice osniva zajednički ili samostalno, imala bi poseban zakonski tretman (uslovi i način osnivanja, poslovanja i prestanka rada; prava, obaveze i odgovornosti u pravnom prometu). Postojeći zakon o stranim ulaganjima već se renovira.

Time bi se stvorile šire mogućnosti za ulaganje stranaca u domaću privredu, što, inače, izostaje, vjerovatno i zbog toga što stranci smatraju da im naš pravni i ekonomski sistem ne pružaju dovoljnu sigurnost.

Složena ekonomska situacija i promijenjeni uslovi u svjetskoj privredi u pogledu kreditiranja, kao i sve veća potreba za inostranom akumulacijom, nameću nužnost bitnih promjena u Ustavu, kako bi se ulaganja u našu privredu učinila što pravičnijima.

Stranac, na temelju ugovora, po osnovu ulaganja može steći pravo na odlučivanje o zajedničkom dohotku (ali ne trajno). Iz toga proizlazi i snošenje zajedničkog rizika. Ta prava i obaveze, po zaključenju ugovora, ne bi se mogla umanjiti (zakonom ili drugim propisom).

U ovim odnosima problem predstavlja obezbjeđivanje društveno-ekonomskog položaja radnika, kako bi se izbjegao različiti status naših radnih ljudi.

Osnovni princip je da radnici u OUR u koje su strana lica uložila svoja sredstva imaju ista društveno-ekonomska i druga prava kao i radnici u OUR koje su se u poslovanju koristile sredstvima drugih OUR-a.

Međutim, nešto drukčija situacija mora biti u preduzećima i zonama. Tu bi »regulator« bio kolektivni ugovor između sindikalne organizacije i nadležnog organa takvog preduzeća ili stranog lica. Okvir bi bio savezni zakon, kojim se mogu izraziti sve specifičnosti položaja radnika u preduzeću u zoni, kako u zajedničkom preduzeću u zoni (koje posluje sa društvenim sredstvima i stranim kapitalom), tako i u preduzeću koje samostalno osniva strano lice (a koje posluje sa njegovim kapitalom). Pri tome vjerujemo da će se polaziti od načela pravnog sistema koja opredjeljuju položaj tih radnika kao radnika u samoupravno udruženom radu sa društvenim sredstvima, ili kao radnika koji su zaposleni kod »privatnih poslodavaca« (kao radnih ljudi koji samostalno obavljaju djelatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana).

Kad strano lice osniva ugovornu OUR (što bi bila ustavna novina), samostalno ili sa našim građaninom, onò bi ostvarivalo ista prava kao i kada to čini naš radni čovjek (rukovođenje, učešće u dohotku po osnovu uloženih sredstava, po osnovu tekućeg rada i drugo). No zaista je krupno pitanje kako se stranom licu može obezbediti da postane poslovodni organ u ugovornoj OUR, u kojoj su zaposleni naši radnici, čime oni dolaze

Digitized by Google

u bitno drukčiji položaj u odnosu na radnike u udruženom radu sa društvenim sredstvima. Ali jaka je želja (a i nužda) da se što više prošire mogućnosti angažovanja sredstava stranih lica, pa i naših radnika na privremenom radu u inostranstvu, a koji su primili strano državljanstvo.

U okviru ovih razmatranja još je ostalo da se osvrnemo na modalitete zadružne svojine. Na otvaranju šire perspektive zadrugarstvu, uopšte uzev, uveliko se insistira u sadašnjim ustavnim promjenama. Od toga se očekuje ulaganje sredstava građana i radnih ljudi u razvoj proizvodnje, kao i angažovanje proizvodnih i drugih resursa razvoja, zatim promjena privredne strukture, razvoj malih proizvodnih i uslužnih djelatnosti, širenje mogućnosti zapošljavanja u oblasti ličnog rada (što obuhvata jednu trećinu svih naših proizvođača), potpunije zadovoljavanje potreba potrošnje. (Inače, podaci govore da danas djeluje 5120 zadruga u osam sektora, i one obuhvataju 2 800 000 zadrugara).

U Amandmanu XV postavljeno je načelo da radni ljudi i građani svoj rad i svoja sredstva slobodno udružuju u zadruge, međusobno i sa radom radnika društvenim sredstvima u OUR, radi zadovoljavanja svojih ličnih i zajedničkih potreba i ostvarivanja svojih interesa u proizvodnji, razmjeni i potrošnji, kao i u cilju razvijanja samoupravnih odnosa. Sve to na temelju dobrovoljnosti, ravnopravnosti, solidarnosti i uzajamnosti.

Mogu se osnivati zemljoradničke, zanatske, stambene, štedno-kreditne, potrošačke i zadruge za pružanje intelektualnih usluga.

Sa stanovišta svojinskih odnosa u zadrugama, najzanimljivije je predviđanje da sredstva udružena u zadruzi i sredstva koja zadruga ostvari svojim poslovanjem (pa tako i njen dohodak) mogu biti: a) u svojini zadrugara, b) u zajedničkoj svojini zadrugara, c) u zadružnoj svojini i d) u društvenoj svojini.

Prvi i posljednji modalitet svojine poznati su i mahom objašnjeni.

Prvi modalitet označava mogućnost da zadrugar zadrži pravo svojine na sredstva unijeta u zadrugu. On ostaje njihov vlasnik, može ih povući, mogu mu biti isplaćena, može ih pretvoriti u neki drugi svojinski oblik, može ih otuđiti itd. Udruživanjem u zadrugu zadrugar se ne razvlašćuje od svojih (uloženih) sredstava.

Četvrti modalitet takođe je poznat. Zadruga je samostalna (samoupravna?) organizacija i društveno-pravno lice koje u poslovanju može da koristi i sredstva u društvenoj svojini, poslujući sa OUR. Konačno, »ostatak dohotka« zadruge smatra se sastavnim dijelom društvene svojine.

Međutim, »zajednička svojina zadrugara« nepoznat je institut u našem pravnom sistemu. Taj institut postoji u porodičnom (bračnom) pravu, jer tečevina supružnika čini njihovu »zajedničku imovinu«, sa »idealnim dijelima«, što se može pretvoriti

Digitized by Google

i u zasebno vlasništvo na fizički određenim dijelovima. U amandmanu XV pravi se konstrukcija sa »zajedničkom svojinom zadrugara«, koja bi nastajala kada, recimo, grupa kooperanata neke zadruge ili grupa zemljoradnika kupuje osnovna sredstva, mehanizaciju, hale, štale, skladišni prostor, hladnjače, pašnjake i slično.

Konačno, sredstva u zadruzi mogu biti u zadružnoj svojini, čija priroda nije jasna. Riječ je o nekoj podvrsti društvene svojine, kao o kolektivnoj društvenoj svojini. Tako, prihode koje ostvari zadruga svojim poslovanjem (poslije podmirivanja troškova, ličnih dohodaka i obaveza iz dohotka) zadrugari raspoređuju na sredstva koja im pripadaju po osnovu vlasništva na udruženim sredstvima i na zadružne fondove (za proširenu reprodukciju i za rezerve).

Tako zadruge, iako se zasnivaju na sredstvima u privatnoj svojini, reprodukuju kolektivnu, zadružnu i društvenu svojinu. Time se proširuje materijalna baza socijalističkog samoupravnog društva. To su »ostrva« kolektivnog rada i privređivanja. Zadružna sredstva služe radu, a ne vlasniku, prije svega za eksploataciju rada drugoga. Sredstva unijeta u zadrugu ostaju u pravu svojine zadrugara, ali korišćenje i raspolaganje rezultatima rada od strane zadruge ima pravno dejstvo na sredstva rada u svojini zadrugara. Što više jača kooperacija, jačaju međusobni odnosi u pogledu prava svojine zadrugara i prava zadruge u odnosu na tu svojinu. Bez promjene pravnog kvaliteta »mijenja se kvantitet odnosa sa pozitivnim dejstvom«. To su zamišljeni (i poželjni) međusobni odnos prava svojine i društvene svojine. Bitne razlike između zadruga i OUR-a i jesu u pravnom kvalitetu svojine i strukture dohotka.

Zadružnu svojinu (svojinu zadruge) čine sredstva zadrugara kojima upravlja zadruga. Ona ostaju u privatnoj svojini zadrugara, a zadruga ima pravo korišćenja i raspolaganja rezultatima rada zadrugara. Tako se rad zadrugara podruštvljuje.

Blisko nam je shvatanje o zadružnoj svojini kao vidu društvene svojine, u tom smislu što zadružna svojina nije u pravu svojine zadruge, kao što ni društvena svojina nije u pravu svojine OUR-a. No to ostaje za dalju teorijsku obradu.

Digitized by Google

Društveni položaj i uloga mlade generacije

U okviru bilateralne saradnje između SK i PURP, časopisi »Socijalizam« i »Nowe Drogi« organizovali su okrugli sto o temi »DRUŠTVENI POLOŽAJ I ULOGA MLADE GENERACIJE U JUGOSLAVIJI I POLJSKOJ«.

Tema je razmatrana sa gledišta savremene situacije u svijetu i mogućnosti uključenja u društveni život i posebno u proces društvenog odlučivanja. Posebno je ukazivano na mogućnosti i ispoljene tendencije mlade generacije u pogledu inovacija u društvenom životu i društvenoj svijesti. Šta je to autentično što se iznjedrava iz savremene mlade generacije, a koliko su pri tome prisutni uticaji tradicionalnog načina života i tradicionalnih pogleda na život i svijet? Koliko je ideja i praksa izgradnje socijalizma preokupirala mladu generaciju i šta ona doprinosi progresivnim inovacijama u razvoju socijalizma? Na kakve otpore nailazi u svemu tome? Da li se, kao reakcija na dogmatsku svest i na birokratske odnose, na sve vidove ograničavanja stvaralačkih inicijativa, čega nije imuno ni naše ni Poljsko društvo, kao ni druga društva u svijetu, javljaju i neke inovacije kod mladih generacija za koje ne bi moglo da se kaže da su u kontekstu prevladavanja klasnih odnosa i svih drugih tradicionalnih oblika svjesti i ponašanja?

Čitalac će naći odgovore ili mišljenja učesnika u raspravi na sva ta i druga pitanja.

Digitized by Google

Boris Mužević*

Socijalizam i mlada generacija

Tema rasprave i činjenica da o njoj raspravljamo sa gostima iz Poljske uticali su na način pripreme mog izlaganja. Smatram, naime, da je prirodi i učesnicima današnjeg razgovora primerenije, ako drugovima iz Poljske izložim prikaz, sliku stanja i problema sa kojima se susreću mladi danas u Jugoslaviji, i odnos SKJ prema tim problemima, što će biti, istovremeno, i određeni potsetnik za moje kolege iz Jugoslavije, nego da krenem in medias res, problematizirajući pitanja bez ponavljanja nama u Jugoslaviji inače poznatih stavova i opredeljenja.

U određivanju i prikazu tih poznatih opredeljenja služio sam se Rezolucijom treće konferencije SKJ o borbi SKJ za socijalističku usmerenost i aktivno učešće mlade generacije u razvoju socijalističkog društva. U pregledu vrednosnih orijentacija mladih i njihovom odnosu prema daljem razvoju socijalističkog samoupravljanja i njihovog učešća u njemu oslanjao sam se na saznanja dr Borisava Džuverovića iz njegovih knjiga o mladima, a za ocenu aktuelnih zbivanja među mladima i njihovog odnosa prema savremenim zbivanjima u jugoslovenskom društvu poslužila mi je preliminarna analiza rezultata istraživanja o položaju, svesti i ponašanju mlade generacije koje je bilo izvedeno 1986. godine.

* Izvršni sekretar Predsedništva CK SKJ

Digitized by Google

Govoreći o socijalizmu i mladoj generaciji neophodno je razjasniti i usaglasiti odgovarajuće termine i pojmove, kako ne bismo gubili vreme »prevođenjem« već prevedenog.

Polazeći od te obaveze pretpostavljam socijalizam kao konfliktan »sistem« u kome se podela vrši prema radu i rezultatima rada i stoga kao društvo nepravde, i kao proces u kome smo do sada u teoriji, a posebno u praksi beležili uspone i padove; mlade pretpostavljam kao sastavni (ponekad više ponekad manje aktivan) deo procesa izgradnje socijalizma, kao, pre svega, deo sveta rada koji određuje položaj i ulogu pojedinca i pojedinih socijalnih grupacija u društvu i njihov uticaj na društvo, znači na uslove vlastitog položaja i uloge u njemu. Samo kroz taj temeljni odnos moguće je odrediti i položaj mladih. Na taj način moguće je odrediti kada se mladi kao celina (u pojedinim periodima) a kada samo njihovi delovi nalaze ili u matici razvoja ili u njegovoj margini.

Socijalizam je svetski proces kao

1) ideja,

2) kao različita praksa velikog dela čovečanstva,

3) kao predmet razgraničenja, napadanja i osporavanja sa različitih strana i na osnovama različitih ideologija i

4) kao većinsko političko opredeljenje zemalja na putu oslobođenja iz različitih oblika neokolonijalnih stega.

Dosadašnja praksa u izgradnji socijalizma, različiti putevi i oblici, kao i sam odnos prema socijalizmu određuju izuzetan značaj teme našeg razgovora.

U takozvanom trećem svetu mladi su nosioci revolucionarnih i, pre svega, narodno oslobodilačnih ideja i previranja. Spoj postojećih odnosa zavisnosti od stranog kapitala, hegemonističkih pritisaka i preko njih »nuđenja« određenih modela političkih sistema, i realnih mogućnosti prevazilaženja te zavisnosti, daje mladima, njihovoj odlučnosti, radikalnosti i znanju (u uslovima oskudice radničke klase ili čak njenog nepostojanja) posebno, istaknuto mesto u procesima nastajanja i afirmisanja ideja oslobođenja i ravnopravnosti, a time i menjanja društveno ekonomskih odnosa.

U zapadnim demokratijama mladi se nalaze u ambivalentnoj situaciji (naravno, uz određena pojednostavljivanja tih pitanja). S jedne strane postoje velike mogućnosti ličnog razvoja, napredovanja i usavršavanja pojedinaca, s druge strane se dosledno reprodukuju postojeći klasni odnosi. Politička sfera je slobodno polje delovanja i za mlade sve dok nisu ugroženi osnovi društveno ekonomskog uređenja. Jedan od dokaza za tu tvrdnju bi mogli da budu i događaji iz 1968. godine.

Mladi u zemljama koje se nazivaju socijalističkim imaju po definiciji socijalizma mogućnosti za vlastiti razvoj i arfirmaciju koji su daleko ispred mogućnosti u drugim delovima sveta. Međutim, razvoj postojećih sistema koji se izgrađuju na osnovama uspešno izvedenih socijalnih revolucija, potvrđuje mark-

Digitized by Google

sovsku maksimu da je praksa kriterij istine. Staljinističko iskrivljenje marksizma na »zatvoreni sistem dogmi, na novu religiju iz koje su morali proizaći ne samo stari, već i razni novi oblici čovekovog otuđenja« (Manojlo Broćić, »Marx i Engels o omladini«, Mladost, Beograd 1973) je ostavilo velike ožiljke na mlade generacije. To, i njemu slična iskušenja, ne umanjuju istorijsku snagu socijalizma i marksizma kao dominantne svesti naše epohe. Takva iskušenja društvene procese dalje komplikuju i značajno usporavaju progresivne tokove istorije. Ali, upravo to i jeste istorija.

(Danas još uvek ne mogu sa sigurnošću govoriti o procesima koji se pod različitim nazivima odvijaju u Sovjetskom Savezu i nekim drugim zemljama. Na osnovu dnevnih informacija mogu zaključiti da se radi o ozbiljnom preispitivanju do nedavno postojećih dogmi, i odlučnosti da se sadašnjoj etapi socijalizma otvore vrata inicijativi, stvaralaštvu i sposobnosti najširih radnih masa, a posebno mladima, da se stimuliše rad i da se odlučno krene u rušenje Potemkinovih sela — od ekonomije, preko kulture do ideologije... To su, za sada, naravno, samo impresije.).

Marksistički prilaz pitanju mladih nije sektaški ili »generacijski«. Stvaralačka energija i ambicije mladog čoveka mogu doći do punog izražaja tek u slobodnom društvu, pri čemu se »društvo ne može osloboditi, a da se ne oslobodi i svaki pojedinac«. To je moguće u takvoj podeli rada u kojoj »produktivan rad postaje sredstvo za oslobođenje ljudi, pružajući svakom pojedincu priliku da sve svoje sposobnosti (telesne i duhovne) usavršava i primenjuje u svim pravcima, i u kojoj se on (rad) tako pretvara u uživanje umesto da bude teret«. Uz ove reči iz Anti Dühringa je Engels dao da »to danas (dakle pre više od sto godina — 1878) nije više nikakva fantazija, nikakva pobožna želja«.

Za našu temu i naš razgovor nije bitno da se bavimo analizom koliko smo tu pobožnu želju uspeli da pretvorimo u svakodnevnu praksu, u način života, već da je ona — ili kao »fantazija« ili kao ostvarena ideja (na način i u obimu u kojima je ostvarena) — osnov i merilo za procenu položaja mladih, za stvaranje uslova da mladi budu jedna od okosnica daljeg razvoja socijalizma.

Marx i Engels su pitanja mladih postavljali dosta često. Navest ću nekoliko njihovih i Lenjinovih karakterističnih misli o mladima kao ilustraciju i svojevrsnu anticipaciju današnjih prestrukturiranja u svetu rada koja se dešavaju pred našim očima a da ih često nismo sposobni ili spremni na pravi način definisati, prihvatiti i usmeravati u pravcu jačanja stvaralačkih, inovativnih traženja, posebno mladih.

Paul Lafargue u »Sećanjima na Marxa« piše da je (Marx) imao običaj da kaže »deca treba da odgajaju roditelje«, što je jasno izraženo i u trećoj tezi o Feuerbachu. Ili — Marxove reči

Digitized by Google

iz 1842. godine — »Što se razvija, to je nesavršeno... Onome što je nesavršeno potrebno je vaspitanje. Zar vaspitanje nije takođe ljudsko, pa otuda nesavršeno? Zar vaspitanju nije takođe potrebno vaspitanje!«.

Engels je već 1840. godine u Immermanovim uspomenama zapisao da sudbina »današnje omladine ne zavisi od opreza koji se boji dela, od običnog filistarstva starosti, nego od plemenite, neukrocene vatre mladosti. Zato nam dozvolite da se borimo za slobodu dotle dok smo mladi i puni snage; tko zna da li ćemo to moći kad nas savlada starost!«. Iste godine u pismu Vilijemu Greberu: »Bujica vremena potopit će vaše idilično carstvo, pa ćete juriti kao sumanuti tražeći sklonište. Aktivnost, život, mladićka hrabrost, u tome je pravi smisao!«.

To poverenje u mlade i njihovu sposobnost je Engels zadržao do kraja života. 1889. godine, u pismu Konradu Schmidtu kaže: »Sada vlada posve drugačiji duh. Dok stari još uvek veruju u 'harmoniju', mladi ismejavaju svakoga ko govori o istovetnosti kapitala i rada«. U pismu međunarodnom kongresu studenata socijalista 1893. godine zapisuje: »Neka vaši napori pomognu studentima da shvate kako upravo iz njihovih redova treba da potekne proletarijat intelektualnog rada... jer za oslobođenje radničke klase biće potrebni (pored advokata, koje je u prošlosti tražila od univerziteta buržoaska revolucija) i lekari, inženjeri, hemičari, agronomi i drugi stručnjaci, jer treba upravljati ne samo političkom mašinerijom, već i celokupnom društvenom proizvodnjom, a tu nisu potrebne zvučne fraze već solidna znanja«.

A i Lenjinove reči su jasne. I to toliko da su (upravo zbog njihove jasnoće?) ponegde bile zaboravljene ili prećutkivane desetljećima. »Često se događa da predstavnici starijih i starih pokolenja ne umeju da priđu kako treba omladini, koja je prinuđena da se približi socijalizmu drukčije, ne onim putem, ne u onoj formi, ne pod onim okolnostima kao njeni očevi«. (Lenjin, Izabrana dela, knjiga X, »Kultura«, Beograd 1960).

Citati su često opterećenje za takve diskusije ili čak postanu izvor nesporazuma i sukoba, no smatram da su za današnju temu veoma aktualni posebno u odnosu na mnoga naša pojednostavljivanja i potcenjivanja mladih, pa sam ih stoga i naveo. Naravno da se je za sto ili sto pedeset godina mnogo toga promenilo. »Položaj radničke klase u Engleskoj« bi Engels danas napisao na osnovu bitno promenjene situacije i drugačijih činjenica. Ali, po mom mišljenju, u principu, ne bi bilo potrebno ništa menjati u odnosu na klasnu analizu, raspored društvenih snaga u kapitalizmu, ali i u odnosu na položaj i ulogu mladih u socijalizmu — od pitanja vaspitanja do njihove uloge u izgradnji društva.

U Jugoslaviji smo, u Savezu komunista Jugoslavije, posebno razmatrali pitanja mladih na Trećoj konferenciji SKJ koja je bila održana 6., 7. i 8. decembra 1972. godine. U diskusiji je

Digitized by Google

učestvovao i drug Tito koji je, između ostaloga, konstatovao: 1) da još ima ljudi koji ne odgovaraju potrebama današnjeg društvenog razvitka u našoj zemlji, i da bi trebalo da se maknu, kako bi došli drugi, mlađi ljudi; 2) da sva naša omladina nije kompaktna i jedinstvena, da nije u celini pod našim, prije svega idejnim, utjecajem — i da se, zbog toga, za omladinu treba boriti; 3) da ima svaki deo omladine svoje probleme (radnička, studentska, školska omladina) i da mora, u prvom redu, o njima voditi računa; ali svi ti delovi moraju biti sliveni u jednu jedinstvenu socijalističku omladinsku organizaciju; 4) posebno je istakao odgovornost Saveza komunista i komunista za vaspitavanje omladine ali i odgovornosti omladine za društveni razvitak.

Neki novi ili manje novi tokovi među mladima u Jugoslaviji danas ni u čemu ne dovode u pitanje ove, 15 godina stare, Titove ocene. Naprotiv, pokazuje se da neostvarivanje pojedinih njegovih razmišljanja o pravcima rada sa omladinom i neuvažavanje mladih kao subjekta u razvoju društva (kroz njihovu radnu, interesnu, političku itd. aktivnost) dovodi do nepotrebnih konflikata, ali pre svega do beskorisnog i neproduktivnog trošenja ekonomskih, kulturnih, političkih i drugih potencijala mladih.

Rezolucija Treće konferencije Saveza komunista Jugoslavije o borbi Saveza komunista za socijalističku usmerenost i aktivno učešće mlade generacije u razvoju samoupravnog socijalističkog društva je bila usvojena u periodu relativnog prosperiteta i blagostanja društva, u periodu jačanja materijalne osnove samoupravljanja i traženja novih puteva u razvoju socijalističke demokratije. Iza nas su bili događaji iz 68. i 71. godine, pred nama su stajala nova rešenja u Ustavu i usvajanje Zakona o udruženom radu. Uverljivost da gradimo nov kvalitet u društveno ekonomskim odnosima i da tražimo sadržajno nova, kvalitetnija rešenja u vezi sa ulogom i položajem mladih u društvu, je prožimala sve nas koji smo o tim pitanjima raspravljali u pripremi Treće konferencije. Sećam se, primera radi, burnih rasprava oko naziva nove organizacije: Savez socijalističke omladine Jugoslavije ili Socijalistički savez omladine Jugoslavije.

Rezolucija konstatuje da su 1) u istorijskim interesima radničke klase i njenoj borbi za ostvarivanje ciljeva revolucije i programa razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa sadržani i vitalni interesi mladih generacija;

2) da omladina nije homogena celina i da se sva previranja u društvu pojavljuju i među mladima — stoga i ne može da postoji neka posebna omladinska svest odnosno neka njena posebna vizija društvenog života;

3) ogromna većina mladih je za socijalizam i samoupravljanje, ali prisutne su i pojave idejne dezorijentacije i uticaj antisocijalističkih ideologija;

4) da je u omladinskim organizacijama previše forumskog rada;

Digitized by Google

5) da je jedan od glavnih razloga za kolebanja i idejnu dezorijentaciju među delom mladih i zaostajanje Saveza komunista u pronalaženju pravih odgovora na aktuelna pitanja društvenog razvoja, u raskoraku između proklamovanih ciljeva i prakse...;

6) da nema značajnijeg problema društvenog života i razvoja koji se ne tiče položaja i životne perspektive omladine. Isto tako, nema značajnijeg »omladinskog pitanja« koje nije društveno i za čije rešavanje nisu odgovorne vodeće snage društva.

Globalni okvir u kome deluju mladi u Jugoslaviji je samoupravljanje. Ono je kako vrednosna orijentacija tako i praktičan prostor delovanja koji po definiciji zahteva stalnu kritičnost, dogradnju i promene. Ako su »stvaralačka kritika i kritička praksa pretpostavke stalnog napretka...« onda je logičan zaključak da »samoupravljanje kao socijalni okvir delovanja mladih prenosi na njih deo svojih svojstava, a istovremeno crpi i njihovu energiju iz tih svojstava«. (Džuverović).

Svaki veći zastoj u samoupravljanju kao sistemu društvenih odnosa otvara prostore, posebno kod mladih, za druge oblike društveno političkog izražavanja. U vezi sa tim pitanjem je značajno gde se nalaze centri društvene i političke moći odnosno odlučivanja.

Samoupravljanje je izuzetno pogodan okvir za stvaralaštvo i inovativnost, za odgovorno i samostalno delovanje. Nesporno je da se danas napredak društva sve više povezuje sa kvalitetom i brojem stručno sposobnih kadrova. Tu su dakle nove odgovornosti, obaveze i mogućnosti nastupajućih generacija mladih stručnjaka. Realne granice stvarnog efekta tog procesa su u stanju proizvodnih snaga, u strukturi privrede. Nezaposlenost mladih je jedno od postojećih ograničenja za punu afirmaciju mladih. Jedno od specifičnih područja potvrđivanja sposobnosti i kreativnosti mladih je sfera kulture. Na tom polju se mladi, uz sva osporavanja i nerazumevanja, pojavljuju kao nosioci novog, kao sastavni deo stalnih promena socijalne strukture društva. Do sada pomenuti pozitivni elementi samoupravljanja su realni okvir za punu stvaralačku afirmaciju mladih — u proizvodnji, u školama, u interesnim delatnostima i u političkom odlučivanju. Na putu razvoja pozitivnih mogućnosti često stoje (iz analize Borisava Džuverovića):

1) neadekvatna ili nepotpuna uključenost mladih u proces samoupravljanja,

2) tehnobirokratski oblici uzurpacije društvene moći rukovodećih kadrova,

3) otpori nekvalifikovanog i nestručnog kadra prema sposobnim i mladim stručnjacima,

4) kruta institucionalizacija samoupravljanja i formi rada u odlučivanju,

5) razlike između vizije samoupravljanja i njegove praktičke realizacije,

Digitized by Google

6) nedosledno sprovođenje principa nagrađivanja prema radu.

U odnosu na do sada pomenute konstantne uloge mladih u društvu, danas se nalazimo u, ipak, specifičnoj situaciji. Naime, za razliku od prethodnih perioda, mladi žive danas u stanju i tokovima koje nazivamo krizom. Ti su poremećaji trajnije prirode, pa stoga mladima budućnost izgleda mnogo neizvesnije nego što je izgledala ranijim generacijama.

Na osnovu istraživanja Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije moguće je zaključiti da kriza dovodi do značajnih društvenih destrukcija i restauracija što, uz pomake u dominantnoj duhovnoj klimi, može značajno zahvatiti upravo omladinu i odraziti se na njene načine mišljenja i delovanja.

Mladi, svakako, raspolažu i izuzetnim potencijalom za društveni razvoj. On je prisutan kako u kritičnom odnosu prema postojećim problemima kojima nisu kumovali, tako i u smislu obaveze prevladavanja krize i nastavljanja dosadašnjih pravaca razvoja socijalističkog društva. Ili — kako je rečeno u pomenutom istraživanju — sposobnost političkih, društvenih i kulturnih snaga suvremenog jugoslavenskog socijalizma da osiguraju maksimum poželjnih i nužnih društvenih promena i bitnih inovacija zavisi, u najvećoj meri, od sposobnosti da se aktiviraju i usmere kreativne, inovacijske i razvojne mogućnosti savremene omladine. Od te sposobnosti zavisi da li će potencijali suvremenog pokolenja omladine biti bitno blokirani, upropašteni ili potrošeni na neprimerne načine.

Mladi žive danas u procenama sve veće demokratizacije društva i javnosti rada tako da se željeni politički učinci više ne postižu političkom indoktrinacijom ili ideološkim (povremenim) kampanjama. Opredeljenje mladih za samoupravljanje i socijalizam može se graditi jedino na temelju slobodnog i zrelog izbora mladih i to u situaciji kada su prisutne i mogućnosti drugačijih opcija.

Zbog toga na položaj mladih u društvu, na formiranje njihove svesti o vlastitim mogućnostima u njemu i, dakle, na stvarni doprinos mladih razvoju socijalističkog samoupravljanja, posebno utiču sve one prepreke koje:

— specifične interese i potrebe mladih tretiraju kao beznačajne te druge društvene potrebe otuđuju od omladine,

— zatvaraju prostore za autonomiju i inicijativu mladih, umanjujući i mogućnost njihovog samostalnog delovanja,

— potcenjuju važnost kulturnih sadržaja i momenata za pozitivan društveni angažman omladine,

— veruju da će rešavanje ekonomskih teškoća samo po sebi da reši i probleme krize vrednosti i ideja,

— su sklone dogmatskom pojednostavljivanju u smislu formule, ko nije sa nama, taj je protiv nas.

Suvremena omladina je prožeta proturečjima jugoslavenskog društva; kroz te se proturečnosti i u njima formira. Ona ostaje »generacija budućnosti« ali sa svim neizvesnostima koje nosi sa sobom kao složena »generacija sadašnjosti«.

Digitized by Google

Stanislav Seklecki *

Politika PURP prema omladini

Poljska je zemlja mladih. Više od polovine današnjih Poljaka nije prekoračila tridesetu godinu, a dve trećine su ljudi rođeni posle II svetskog rata. Prema demografskim prognozama, do kraja osamdesetih godina broj stanovnika Poljske porašće za oko 7% u odnosu na 80. godinu. Ovo uslovljava potrebu za obezbeđenjem novih radnih mesta, povećanjem socijalnog budžeta države, stambene poteškoće i potrebe u oblasti zdravstvene zaštite, prosvete, kulture itd. Ali ne samo zbog toga, problemi mladih moraju biti tretirani na poseban način. Budućnost socijalističke Poljske, naime, zavisi od ujedinjenja napora svih generacija, od njihove saradnje u realizaciji progresivnih društveno-privrednih i političkih promena. Obaveza Partije i državnih institucija je da stvaraju uslove za aktivnosti, za izražavanje savremenih mišljenja i inicijativa omladine u rešavanju opštedruštvenih problema.

Navikli smo da kažemo da je omladina budućnost zemlje i njeno najveće blago. Od toga sa kakvim znanjem, interesovanjima, sa kakvim profesionalnim i moralnim kvalifikacijama mladi ljudi ulaze u život zavisiće tempo razvoja u našem društvu i u

* Zamenik rukovodioca Političko-organizacionog odeljenja CK PURP.

Digitized by Google

svetu. Hoćemo li izaći na kraj sa svim zadacima, koje će nama postaviti XXI vek?

Sada ne samo kod nas, već i u celom svetu, sve vlade, sve ideologije, mode i običajne struje staraju se za svoje pristalice, za omladinu. Imati uticaj na omladinu, na njene stavove, uverenja, na duševni i intelektualni potencijal, uticaj na svet emocija i osećanja, znači odlučivati o budućnosti zemlje i sveta.

U referatu Centralnog komiteta na X Kongresu PURP rečeno je: »Sve što se dešava u Poljskoj odnosi se na omladinu. Svaka ideja, svaki politički pokret utoliko ima pravo na historijsko postojanje ukoliko ume da garantuje trajnost među generacijama.« Ovako kratak odlomak partijskog dokumenta na jasan način definiše suštinu tzv. omladinskog problema i značaj partijskog rada u omladini.

Tokom poslednjih dekada Partija je sumirala iskustva u svom delovanju na mlade generacije Poljaka. Njeni uspesi i porazi imali su odlučujući značaj za efikasnost ideološkog uticaja na omladinu i na pozicije omladinskog pokreta. Politika prema mladoj generaciji koja je realizovana u 70-im godinama nije donela uspehe. Nedostatak konsekvencije, sve veće greške u privredi, život na kredit i sve veće razlike u društvu, jalove inicijative i nedostaci u ideološko-vaspitnom radu, sve veće razlike između parola i stvarnosti — sve te činjenice su dovele do krize u 1980 godini. Veliki deo omladine je izgubio poverenje u vrednosti socijalizma, nije hteo da radi u omladinskim organizacijama. Mladi su postali više otvoreni prema agresivnim uticajima protivnika socijalizma, socijalnoj demagogiji i nacionalističkim parolama. Došlo je do idejne konfuzije među mladim ljudima sa slabim političkim znanjem i klasnim instinktom.

U takvoj situaciji IX, vanredni kongres PURP-a, u julu 1981, postavio je pred Partiju dva važna strateška zadatka: borbu za vraćanje poverenja u pravu i istinitu ideju socijalizma i formulisanje realne perspektive razvoja mlade generacije, stvaranje uslova za njeno puno učešće u društvenom i političkom životu zemlje. IX vanredni kongres PURP naložio je Centralnom komitetu održanje specijalnog plenarnog zasedanja posvećenog problemima omladine.

Uvažavajući ovu poruku, plenum Centralnog komiteta u julu 1982. konkretizirao je stav partije prema omladini. Kao najvažniji zadatak shvaćena je saradnja svih subjekata u cilju preporoda i obogaćivanja idejnog života omladine, pružanje omladini temeljitog društveno-političkog znanja, pripremanje za samostalnu ocenu pojmova i društvenih procesa, vraćanje poverenja u ideju socijalizma.

U dokumentima IX Plenuma obraćena je pažnja na značaj oblikovanja socijalističke svesti omladine i na to da se problemi mlade generacije ne mogu odvajati od društveno-političke situacije i privrede u zemlji, da nije moguće stvaranje programa za omladinu bez omladine i da omladini ne vredi davati prazna

Digitized by Google

obećanja. Naglašeno je da interesovanje problemima mladih mora biti trajno i da je obavezno traženje novih oblika rada Partije sa omladinom. Plenum je doneo važne odluke o povećanju ovlašćenja omladinskih organizacija u ispoljavanju interesa omladine i obavezao je vladu za izradu dugoročnog programa za poboljšanje životnog i profesionalnog starta omladine.

X Kongres PURP potvrdio je pravilnost i aktuelnost rešenja IX Plenuma. U Programu PURP-a i Odluci X Kongresa naglašena je obaveza oblikovanja angažovanih stavova mlade generacije u cilju razvoja socijalističke Poljske kao i stvaranja uslova za efikasno obrazovanje, rad i odmor omladine.

Verujući u stvaralačko angažovanje i inicijative omladine, Partija se odlučila za povećanje njene odgovornosti za razvoj društva. Naznačene su životne oblasti u kojima mlada generacija može najviše da se ispolji. Među ostalim, povećanje učešća omladine u naučno-tehničkom progresu, uvođenje novih metoda upravljanja, privredna reforma, iskorišćenje slobodnog vremena i borba protiv patoloških pojava u društvenom životu.

Ovaj stav proizilazi iz objektivne društvene stvarnosti. Omladina zauzima važnu poziciju u demografskoj strukturi zemlje, u proizvodnji i društveno-političkom životu.

Zadatke budućnosti može rešavati samo generacija vaspitana u atmosferi solidnog, dobro organizovanog rada, svesna obaveza koje potiču iz naredne naučno-tehničke revolucije, koja se već odvija u svetu. I zbog toga Partija i omladinski pokret počeli su odlučnu borbu sa dosta čestim stavovima i mišljenjima koja omalovažavaju rad.

U mladoj generaciji Poljaka u poslednjim godinama dolazi do pozitivnih procesa, koji menjaju mišljenja i stavove omladine. Prema naučnim ispitivanjima, više od 80% građana do 30 godina kao najvažnije vrednosti smatra društvenu pravednost, poštenje i demokratske oblike upravljanja. Ove osnovne ideje socijalizma postale su prirodna crta mlade generacije. Znatan je porast interesovanja omladine za savremenu tehniku, posebno savremenu tehniku informacija i prenosa (kompjuteri, audio-video i tome sl.). Raste tendencija omladine da sve svoje stvari rešava vlastitim snagama. Stvaraju se omladinske zadruge za izgradnju porodičnih kućica, zadruge i udruženja koje vode privrednu delatnost, sve češće se mladi ljudi angažuju u procesima privredne reforme, razvija se pokret omladinskog takmičenja u radu.

Partija tretira omladinski pokret kao jedan od najvažnijih subjekata, koji oblikuju socijalističke stavove i ponašanja mladih. Njegov rang i značaj u društveno-političkom životu zemlje i postignuća i nedostaci imaju neposredne konsekvencije u efikasnost delovanja Partije na mladu generaciju Poljaka.

Poljski savezi omladine sve bolje ispunjavaju funkciju reprezentenata mlade generacije. Povećavaju uticaj na omladinu. Najviše organizovane omladine je sada u školskoj sredini, oko 48%, u gradskoj 43%, kod studenata skoro 33%. Najslabiji uticaj

Digitized by Google

organizovan pokret omladine ima među zaposlenom omladinom.

Osnovni »instrument« delovanja Partije na mladu generaciju su njeni članovi. Njihov stav, znanje, iskustva i angažovanje imaju prioritetni značaj u partijskom radu, u pridobijanju mladih za Partiju i njen program. Glavnu ulogu imaju u tome članovi Partije koji rade neposredno sa omladinom.

Među članovima Partije 6,9% je do 29 godina. Sigurno ovakvo stanje nije zadovoljavajuće. Proces »podmlađivanja« Partije može se vršiti putem odgovarajuće strukture uzrasta kandidata. U 1986 godini u Partiju je primljeno 34.188 kandidata do 29 godina, tj. 46% svih primljenih. Zbog toga je primanje mladih u Partiju prvorazredni zadatak.

Problemi mlade generacije već mnoge godine zauzimaju centralni položaj u inicijativama Partije i poslovima vlade. Problematika omladine sa celim svojim bogatstvom stalno je prisutna u javnom životu.

Partija se podmlađuje preko omladine, u radu sa omladinom proverava svoje sposobnosti za vođenje, svoju snagu uveravanja i organizovanja inicijativa, svoj politički i moralni autoritet. Rad sa omladinom, sposobnost pridobijanja omladine, to je put koji ima temeljno značenje za učvršćivanje Partije i njenih stvaralačkih snaga. Skala zadataka Partije u tom smislu je široka i temelji se na obavezi stvaranja takvih uslova za edukaciju i rad omladine, za razvoj njene aktivnosti i inicijativu; koji, služeći rešavanju današnjih privrednih i civilizacionih problema Poljske, istovremeno podmiruju sve veće aspiracije mlade generacije. Partija ima obavezu da brine o vaspitanju mlade generacije, koja shodno tezi Lenjina prilazi socijalizmu putem drugačijim, nego što je to činila prethodna generacija, i stvara novo sa poštovanjem prema istoriji.

Digitized by Google

Stipe Orešković *

Odnos socijalizma i omladine

Imam utisak da je glavni dobitak ovakvih rasprava što se određena teorijska saznanja i iskustva obogaćuju i upotpunjuju konkretnim materijalom i time se aktueliziraju.

Razgovor političkih i teorijskih ljudi iz Poljske i Jugoslavije može biti plodan i sadržajan zato što postoje zajedničke predpostavke koje omogućuju da se razumemo u razgovoru, a istovremeno postoje brojne bogate razlike koje kao jedna varijanta razmene iskustava omogućavaju da i drugovi iz Poljske i mi upoznajemo sa činjenicama koje su nastale kao rezultati specifičnih uvjeta. Pod te »specifičnosti« mogli bi samo podvesti religijski problem, nacionalni problem i, uostalom, problem nacionalne ekonomije.

U svim tim područjima marksizam je i u Poljskoj i u Jugoslaviji dao veoma značajne doprinose koji prelaze okvire jedne zemlje.

Osobno mi je poznat znatan broj poljskih teoretičara sociologa, ekonomista, koji predstavljaju vrhove svetske nauke.

U ime jednog takvog pristupa, ja bih svoje izlaganje podijelio na dva aspekta: jedan je »opšti problemi odnosa socijalizma i omladine«, a drugi »način na koji se reflektiraju ti opšti odnosi u konkretnim uvjetima Poljske i Jugoslavije«.

* Publicist, asistent na Medicinskom fakultetu u Zagrebu.

Digitized by Google

Postavio bih tezu da je odnos socijalizma i mladih specifičan u odnosu na sva ostala društva i društvene formacije. Shvatajući socijalizam kao prelaznu etapu i mladu generaciju kao prelaznu kategoriju takođe, uspostavljamo identitet između dinamičkog društva i dinamičke socijalne i biološke grupacije.

Bitna razlika u odnosu prema mladima u socijalizmu mora proizilaziti prvenstveno iz toga što ostala društva, prvenstveno kapitalističko sebe tumači kao zadnju fazu u budućem razvoju i kao kraj istorije i da, prema tome, odnosi koji vladaju u tom društvu treba da budu večni. Večni u smislu odnosa kapitala i rada, umnog i fizičkog rada itd.

Iz te generalne hipoteze proizilazi, načelno, naravno, da kapitalistički društveni odnos ne bi trebalo i ne bi mogao da osigura onu mogućnost promene, dinamike, revolucionarnosti, inovativnosti, koje bi socijalističko društvo kao stalno menjajuće i prelazno trebalo da osigura mladoj generaciji.

Zbog toga smatram da je odnos socijalizma i mladih trebalo uspostavljati prvenstveno sa stanovišta promena, inovacija i kreativnosti.

Zašto socijalizam u određenim fazama uspjeva da osigura ogromnu podršku mladih generacija, a u drugim fazama dolazi u konflikt sa novim mladim generacijama? Mislim da je to posledica revizije izvornog Marksovog i Lenjinovog učenja o karakteru socijalističkog društva, gde se prelazni karakter socijalizma želi promeniti, takođe, u konačni oblik državnog socijalizma. Tog časa pokret prerasta u poredak, a ne samo sa stanovišta kulturno-bioloških ili socijalnih i psiholoških, nego i nekih mnogo temeljnijih karakteristika mladih. Modus pokreta je mnogo bliži mladoj generaciji nego sam modus statične vlasti, koju inkarnira država i njen aparat.

Primer Poljske u jednom periodu o kome ste vi govorili, kao i primer Jugoslavije u nekoliko faza razvoja pokazuje da se ova generalna hipoteza sasvim jasno i konkretno manifestira u odnosu mladih prema socijalizmu, Partije u socijalizmu i iz toga izvedenog uverenja, vjerovanja u mogućnosti stvaranja boljeg društva.

U nekim istraživanjima koje ste ovde naveli u jednom od tekstova i empirijski se potvrđuje ta teza iz koje proizilazi da je značajno porastao postotak onih koji primećuju disproporciju između ciljeva i stanja.

Obratno, u situaciji u kojoj pokret u sebi sadrži tendenciju promene stvarnog stanja i koji zahteva društvene odnose u njihovoj suštini, a ne samo u politici, postaje pokret koji je privlačan i poželjan za mlade generacije.

Određene idejne konfuzije, ne snalaženje, pa i idejne konfrontacije sa socijalizmom najčešće nastaju u onim trenucima kada se period birokratskog dogmatizma želi zameniti periodom liberalizma kao tobožnjom alternativom dogmatizma, i izjedna-

Digitized by Google

čavanje liberalizma i demokracije, što, naravno, nikako ne može biti.

U tim situacijama, posebno mladi u segmentu društvene svesti pokazuju da socijalističko društvo još uvek nema svoju zrelu osnovu, nego je nastalo intervencijom u predhodni kapitalistički poredak i u tim trenucima i među mladima dolazi do manifestiranja retrogradnih oblika svesti.

U Jugoslaviji smo imali ta iskustva, koja se uglavnom artikuliraju u formi nacionalizma kao sinteze takvih retrogradnih ideologija.

Koliko mi je poznato iskustvo Poljske u periodu 1980—1982 god. i tamo je među mladima dolazilo do ekstremnih ideologija tipa grünwald.

Sve to pakazuje da socijalizam i u teorijskom i revolucionarnom smislu mora da posvećuje punu teorijsku i revolucionarnu pažnju omladini, upravo onoliko koliko i sebi samom.

Određena kriza teorijskog rada i bavljenja omladinom, upravo, i u socijalističkom pokretu, uostalom, pokazuje se u odnosu na pitanje i problem mladih i zbog toga verovatno nismo u poslednjih nekoliko desetleća imali teorijske radove o mladim koji bi bili ranga radova jednog Lenjina ili jednog Lukača, Blocha itd.

Empirijska istraživanja koja se vrše na omladinskoj populaciji su veoma korisna, ali mnogo više za snimanje trenutačnog stanja nego zbog sposobnosti u projekcije u, predviđanja, i pripremanja za događaje koji nastupaju.

Na kraju, kazao bih nešto o tim pitanjima.

Polazeći od shvatanja socijalizma kao jednog otvorenog, dinamičnog inovacionog, dakle, revolucionarnog društva, morali bismo da razmišljamo o tome kako da postavljanjem indentiteta između socijalizma, oslobađanja čoveka na materijalno tehnološkim predpostavkama, koje su već sada omogućene, socijalizam u jednoj svojoj novoj fazi preobrazbe i sazrevanja postane u svesti mladih generacija identičan poželjnom društvu.

Ta poželjnost socijalizma ne može se vulgarno izvoditi samo iz materijalnih uslova života njegovih stanovnika, jer prihvatajući tu tezu, došli bismo do zaključka da se socijalizam nikada u historiji ne bi pojavio, nego bi uvjek imao formu materijalno tog časa razvijenog društva. To, naravno, ne znači socijalizam siromašnih, nego baš obrnuto, da socijalizam u ovom trenutku, posebno, s obzirom na mlade generacije, koje sve više znaju i sve više žele mora, a ja verujem da može, da rešava neka pitanja koja kapitalizam ne može da rešava, a da ne ugrožava svoj bit.

Prije svega mislim na probleme odnosa čoveka i prirode, dakle, ekoloških pitanja, ali ne na tradicije mišljenja jednog Hackela, kao osnivača ekologije ili jednog Rimskog kluba, ili sličnih varijanti ekonomskog i ideološkog manipuliranja zaštitom okoline, nego suštinskim razrešenjem odnosa čoveka i prirode o kojoj Marks govori, kada spominje naturalizam — humanizam.

Digitized by Google

Sledeće pitanje je pitanje odnosa čoveka i tehnologije, odnosno smisla znanstveno-tehnološke revolucije i mogućnosti mladih da ugrađujući svoje znanje i svoju dinamiku u te promjene, te promjene učine i ljudskim i svojima, a ne sredstvom još perfidnijeg vladanja čoveka.

Postoje još mnoga pitanja odnosa mladih i nauke, mladih i suštine političkog organiziranja u suvremenim uvjetima itd.

Digitized by Google

Velja Tomanović*

Šta je socijalizam?

Za vaspitanje omladine veoma je bitno šta se smatra socijalizmom. U udžbenicima i programima kod nas možete naći da su u Aziji socijalističke zemlje: Kina, Severna Koreja, Mongolija, Vijetnam, Kampučija i Avganistan, a u Evropi, pored istočnoevropskih socijalističkih koje znamo, sve druge su kapitalističke zemlje, pa i Švedska, Norveška, itd. Ne radi se tu o nivou razvoja, jer je očigledno da je nivo razvoja jedne Švedske ili Norveške daleko iznad istočnoevropskog, a ne samo azijskih zemalja. Radi se o tome da su na bazi jednog krutog kategorijalnog stanovišta, odmah posle oružane borbe ili prevrata, kao što je to bilo u Avganistanu, proglašene socijalističkom i zemlja krajnje nerazvijena, polufeudalna i tako se omladini prezentira, a da se više od pola veka transformacija pod uticajem razvoja proizvodnih snaga i borbe radničke klase, sindikata i radničkih partija u Švedskoj i Norveškoj ne priznaje kao proces koji je produkovao neke socijalističke promene.

Ja smatram da sa stanovišta teorije o socijalizmu kao svetskom procesu ove postavke i teorijski greše, a vaspitno svakako. One, izgleda, polaze od onoga što je jednom rekao Lukač, da je i najgori socijalizam bolji nego najbolji kapitalizam. Sa sta-

* Viši naučni saradnik u Centru za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka

Digitized by Google

novišta definicija se mogu složiti, ali sa stanovišta istorijske prakse nikako. U tom smislu sam stavio primedbe na delove izlaganja druga Oreškovića da suviše kategorijalno deli. To znači da se izvesni procesi razvoja odvijaju u kapitalizmu, bar u nekim razvijenim zemljama. Naravno, to nisu samo oni procesi koji odgovaraju interesima privatnog kapitala, jer se tu meša država kao arbitar koji je klasni, ali ponekad vrši korekcije klasnog interesa, a na drugoj strani su i snage same radničke klase, Sindikata, Partije i intelektualnih pokreta, koje hegemonija kapitala drži u nekim, da tako kažem, granicama, ali ne opredeljuje ih do kraja i oni vrše određene proboje naročito u nekim istorijskim situacijama. To je jedna stvar.

Druga je da sama suština kapitalističke proizvodnje, makar i uz ogromna rasipanja sredstava i ljudi, kako kaže Marks, produkuje stalno savršenije proizvodne snage, a te proizvodne snage vrše pritisak tražeći da se ljuštura proizvodnih odnosa, kad dođe u konflikt sa njihovim razvojem, donekle bar menja, ako ne korenito. Prema tome, vrše se i pod tim uticajem neke promene, jer valjda uvažavamo marksističku tezu da proizvodne snage nisu samo mrtva mašina, nego i radnik i stručnjak pored nje, a stalno nova i veća proizvodnja nije samo veća količina butera, nego i produkcija novih sredstava koje čovekov život i rad mogu da humanizuju, razumljivo mogu i sredinu, pa i čoveka bitno da oštećuju, ali to su alternative koje ne opredeljuje samo i do kraja kapital krajem XX veka.

Mislim da ćemo biti nemoćni ako ostanemo na kategorijalnom suprotstavljanju posebno u odnosu sa omladinom i vaspitanjem omladine, da se moraju i teorije konfrontirati sa stvarnošću života i videti da se procesi razvoja odvijaju ne samo unutar naših granica nego i van njih.

Inače, mladi ljudi nam mogu postaviti pitanje, ako su, recimo, naši samoupravni odnosi najpogodniji za razvoj proizvodnih snaga, a jedan naš poznati ekonomista je u tri debele knjige o socijalističkom načinu proizvodnje napisao da su oni gotovo idealni za taj razvoj, zašto se onda taj razvoj ne odvija, nego se čak, ne samo najmodernija proizvodnja, nego i klasična cepa, teritorijalno i po drugim osnovama, a produktivnost vrlo sporo raste.

Digitized by Google

Stipe Orešković

Mislim da se od Marksa pa do sada u bitnom smislu nije ništa promenilo i namerno postavljam tako radikalnu tezu. To ću objasniti.

Nije se promenilo ništa u tom smislu što se nije promenila ekonomska formacija u društvu, utemeljena na kapital odnosu i da je prema tom odnosu kapitala i rada i dalje temeljni odnos, ne samo kapitalizma, nego univerzalni odnos. To što su se promenile forme industrijalizacije, to što se smanjila količina eksploatacije fizičkog rada, a povećala eksploatacija umnog rada, to nisu promjene u suštinskom klasnom smislu. To što se eksploatacija premestila iz kapitalističkih zemalja, na taj način da su grube forme preseljene na odnos sever—jug, a suptilne forme zadržane u kapitalističkom svetu, to što je otpala mogućnost teorije o paoperizaciji radničke klase, teorija koja govori o tome da će zbog siromaštva doći do revolucije, to su sve argumenti u prilog Marksovoj teoriji da će kapital težiti da postane univerzalni odnos i da će, stoga, i komunizam moći da se potpuno ostvari u univerzalnim okvirima.

Digitized by Google

Milija Komatina*

Socijalizam ima budućnost, iako ne i svi njegovi dosadašnji realiteti

Krupno je pitanje — ima li socijalizam budućnost? To je, zapravo, centralno pitanje kada je riječ o sadašnjoj mladoj generaciji i o njenoj mogućoj idejnoj usmjerenosti.

Praksa mora biti kriterijum, ali ona može i da zavara. Da socijalistička praksa nije išla u skladu sa proklamovanim idealima, to je sasvim jasno i nesporno. Ali mogu biti sporni zaključci koji se iz toga izvode. Po mom mišljenju, ne može se pouzdano tvrditi da se socijalizam nije razvijao, iako je imao i velike istorijske padove sa gledišta i svoje strategije i svoje prakse. On ne samo da nije »propao« u istorijske provalije u koje je upadao, već je dosegao do svjetskog procesa, s očevidnom tendencijom da se mijenja, da svoje neposredne izraze usaglašava sa svojim strateškim ciljevima, zahtjevima i potrebama savremenih društava i ljudskih sloboda.

A ako se pitamo — ima li socijalizam budućnosti, onda je odgovor u drugom pitanju — idu li istorijske tendencije i ono što se u njima javlja kao zakonitost u prilog nekog drugog — nesocijalističkog društvenog sistema? Da nova praksa nije prevazišla osnovnu protivrečnost koju je Marks otvorio, dajući i anticipaciju ishoda istorijskog razrešenja te protivrečnosti, pokazuje činjenica da se i danas sve »okreće« oko rada i kapitala,

* Glavni i odgovorni urednik časopisa »Socijalizam«

Digitized by Google

oko eksploatatora i eksploatisanih, bez obzira na oblike ispoljavanja i na mnoge »prelazne« odnose koji skrivaju tu osnovnu podjelu. Negativan je podatak za socijalizam što i u njemu ta osnovna podjela još postoji, a izražava se u monopolskoj poziciji političkog faktora koji je, opet, izraz još neprevladanih protivrečnosti u ekonomskoj sferi, u svojinskim odnosima iz kojih proizilazi mogućnost otuđivanja viška vrednosti. Riječ je o državno-svojinskom ili, preciznije, o birokratsko-etatističkom monopolu. Ali to je samo podatak o tome da ni socijalističke revolucije još nijesu prevaziđene, jer se monopoli, ma koje provenijencije bili, mogu iskorjenjivati samo na revolucionaran način. Neuspjesi u tome su neuspjesi subjektivnih snaga u konkretnoj konstelaciji kakva se uspostavlja u svakoj zemlji i u svakoj etapi, a ne socijalizma kao svjetskog procesa.

Prema tome, i sa globalno teorijskog i sa praktičnog aspekta, može da se i vjeruje tvrdi: socijalizam ima budućnost, iako ne i svi njegovi realiteti. Gledano istorijski, sve što je do sada stvoreno u socijalizmu, to potvrđuje. Vitalnost socijalizma ogleda se i u tome što je baš on otkrio svoju najtežu deformaciju — staljinizam. Oni koji pričaju da socijalizam nema budućnosti lansiraju kao veliko otkriće veliku laž da su socijalizam i staljinizam istovjetne, i kao takve, istorijski neodržive pojave. U zemlji gdje se rodio staljinizam, odavno je u praksi i destaljinizacija. Naravno, na neki način tome doprinosi cijeli svijet. Poznat je doprinos i naše teorije i prakse u otkrivanju suštine staljinizma i puteva kako da se izađe iz te opake deformacije.

Što se tiče takmičenja socijalizma i kapitalizma i tu su stvari pomješane. Prvo, socijalizam ne treba da se takmiči samo u materijalnom pogledu, koliko će ko putera da proizvede, nego u cjelini društvenih odnosa, sloboda i uslova života. Što socijalističke zemlje, među kojima i SSSR, zaostaju u materijalnom pogledu, posebno u dobrima široke potrošnje, proizilazi iz činjenice da u tim zemljama još nijesu uspostavljene takve realnosti da na osnovi društvene svojine privreda bude efikasna, da ne kažemo i efikasnija, u odnosu na privredu u uslovima privatnog vlasništva i na osnovu ogromnih prednosti koje proizlaze iz nagomilanih bogatstava i mogućnosti koje imaju razvijene kapitalističke zemlje. U tom pogledu negativnu ulogu igra i međunarodni kontekst. Mora se istorijski razmišljati: koliko je sve prva zemlja socijalizma bila u okruženju, koliko je morala da se bori i za fizički opstanak. Hruščov je sasvim bio u pravu kada je otprilike rekao to da bi SSSR lako prešao od proizvodnje raketa na proizvodnju deficitarnih modnih artikala, ali da prvo treba da se steknu uslovi da prvog mora i da može da bude bar manje, ako već ne može i da se sasvim isključi. A, evo, radi se i na stvaranju takvih uslova. Ne samo posredstvom smanjivanja hladnoratovske atmosfere, već i ekonomskim i drugim reformama. Ovo drugo je pretpostavka za demokratizaciju i međunarodnih odnosa. Na tome, i pored svih još prisutnih i prenaglašenih

Digitized by Google

osporavanja socijalizma, nazire se i reafirmacija njegovog autoriteta.

Istorija je i umna, ali ponekad njena umna komponenta mora da pričeka da je sustignu životni tokovi. Okolnost da se socijalizam začeo, i da je i danas pretežno na prostorima nerazvijenog svijeta nije svakako povoljna, ali s druge strane upravo tako je i moralo biti jer socijalizam i dolazi tamo gdje istorijski treba riješiti uslove dijeljenja svijeta, naroda i ljudi na razvijene i nerazvijene. Reakcionarna je teza da bi trebalo oduzeti pravo na revoluciju nerazvijenim zemljama i nacijama sve dok kapitalizam sam sobom, svojim razvojem, a unutar toga i razvojem svojih protivurječnosti, ne završi predrevolucionarni dio posla — pripremu materijalnih pretpostavki za izgradnju društava na socijalističkim osnovama.

Što se tiče kapitalizma, ne slažem se sa mišljenjem i ovde iznesenim da se on razvija i da u tom smislu njemu pripada i budućnost. Tačnije od toga je da se on prilagođava. I to uspješno. A to čini na razne načine. Sa gledišta komparacije dvaju društvenih sistema, treba uočiti činjenicu da odavno već kapitalizam u mnogo čemu izlazi iz svoje »prirodne« osnove. I unutar njega je došlo do velikog stepena podruštvljavanja i proizvodnje i, u nekom smislu, odnosa između privatnog vlasništva, koje je i dalje osnovni »nepovredivi« društveni odnos, i faktora koji u nekom smislu ograničavaju privatno vlasništvo u korist rešavanja opštih društvenih problema. Riječ je o porastu etatizma, o socijalnoj politici, o porastu uloge sindikata, o nekim oblicima participacije radnika u upravljanju itd. A što se tiče njegove ekonomske moći, koja je čak i u izvjesnoj ekspanziji, poznato je da ta moć ne proizilazi ni samo a možda ni najviše iz nekih mogućnosti koje su zakonito vezane za taj sistem, već i iz monetarnih transakcija i nekih drugih uslova koji su vezani za istorijski stečene a još neprevaziđene monopole. Danas više nema klasičnih kolonija ali kapitalistička finansijska međunarodna alijansa i dalje eksploatiše veliki dio svijeta, uključiv tu i socijalističke zemlje.

Digitized by Google

Vjeslav Klimčak

Da li je »realni socijalizam« ili kapitalizam otvoreniji za budućnost? Naravno, kapitalizam je umeo bolje da izračuna sve aspekte tehnološke revolucije za sebe, i to je neosporna činjenica. Međutim, ne mogu da se složim u jednom: da socijalizam, kao celina, u smislu mišljenja i prakse, nije otvoren budućnosti. Globalno, takva teza ne može da se postavi. I socijalizam, i to ovaj realni u Poljskoj i u Sovjetskom Savezu o kojem je drug Tomanović govorio imao je periode, treba priznati, mada to spada u istoriju, da je, na žalost, kočio motorne snage revolucije.

Mi smo se malo ljutili na drugove iz Italije, što su nekada formirali takvu tezu da su se snage revolucije iscrple. To je netačno, kao što je netačno sve što se globalno izrazi. Međutim, realno je da su, jednostavno, procesi bili zakočeni. Tu bi tezu trebalo uzeti kao ispravnu, jer današnja praksa pokazuje da se socijalizam trudi da bude otvoren i za nove potrebe i za nove mogućnosti, koje postoje, ali ih treba deblokirati.

Digitized by Google

Grzegorz Novacki*

Mladi Poljaci o problemima socijalizma

Duboka analiza stanja društvene svesti omladine te nužnost uvažavanja ovoga stanja u akcionoj delatnosti Komunističke partije pokazali su se u punoj oštrini kao potreba u početku osme decenije (u početku osamdesetih godina). Golema društveno-privredna kriza 1980. godine i njene dugotrajne implikacije uočljive u političkim ponašanjima pogotovo mladih ljudi izazvali su veliku zainteresovanost političke i državne vlasti za stanje mlade generacije. Izraz ove zainteresovanosti bila je IX plenarna sednica CK Poljske ujedinjene radničke partije koja je održana 1982. godine i na kojoj je na celovit način postavljeno pitanje veza PURP sa mladom generacijom. Od ovog trenutka može se govoriti da se u aktivnostima partijskog rukovodstva bolje, i naročito, ceni idejno-vaspitni rad sa omladinom. Od ovog vremena spoznaja društvene svesti, emocije i racionalna ponašanja mladih prema ideji marksizma-lenjinizma i prema realnom socijalizmu postala je za PURP neophodni sastavni deo akcije u oblikovanju procesa obnove prema pravcima koji su zacrtani na IX Kongresu i u nastavku razrađeni na X Kongresu koji je održan prošle godine.

* Zamenik direktora Instituta za istraživanja problema omladine Ureda ministarskog saveta Poljske

Digitized by Google

S tačke gledišta trajnosti i stabilnosti sistema osnovna je stvar kakav će tip svesti biti svojstven današnjoj mladoj generaciji. Razvijena svest i visoka socijalizacija omladine jedan je od važnijih činilaca koji determinišu postojanje, delovanje i razvoj socijalističkog društva.

Ovo je publicistički pokušaj da se proceni stanje svesti omladine na osnovu društvenih istraživanja vršenih u Institutu za ispitivanje omladinskih pitanja u prvoj polovini osamdesetih godina. Istovremeno, želimo ukazati na neke od faktora koji utiču na stanje svesti omladine te na mogućnosti eliminacije tih faktora.

Pretpostavljamo da se u omladinu računaju lica:

— nesamostalna u ekonomskom pogledu,
— đaci, studenti tek zaposleni,
— nezrela u pogledu svesti i zbog toga lako asimiluju razne poglede na svet,
— lica puna inicijative i težnje za promenama društvene zbilje koja često reagiraju spontano i emotivno,
— ne učestvuju samostalno i odgovorno u javnom životu mada već početnički vrše određene društvene uloge,
— tek uče na koji način treba da se afirmira i kreiraju stvarnost,
— nalaze se u fazi traženja životnog cilja i smisla života,
— ispoljavaju kritičnost prema odraslim, interesuju se i streme grupnoj uzajamnoj solidarnosti.

Omladina se razlikuje od starije generacije pre svega stepenom socijalizacije, vaspitanja a takođe iskustvom, stilom života i ponašanja. Ako se izrazito razlikuju od ostalih interesima, sistemom vrednosti i navikama — može se o njoj govoriti kao o novoj generaciji.

Da li se omladina može identifikovati kao nova generacija u istoriji Narodne Republike Poljske, generacija koja se razlikuje od njenih očeva i dedova? Da li je ona istovremeno nosilac društvenog napretka koji iznuđuje određene modifikacije i društvene reforme? Ovo su ideološki problemi od velike važnosti za društvenu praksu.

Decembarska kriza 1970. godine bila je čin oslobođenja subjektiviteta mladih ljudi, a istovremeno čin njihove društvene odgovornosti i prisutnosti. Ipak, subjektivitet mlade generacije, njena sposobnost da nađe optimalna rešenja za vlastite probleme i potrebe osporeni su skoro odmah posle decembarskih događaja.

Omladina sedamdesetih godina potpunim gubljenjem prava na učešće u utvrđivanju ciljeva razvoja zemlje i određivanju sredstava za ostvarivanje tog razvoja, prava na kontrolisanje, inspiraciju i uticaja na partijske odluke lišena je svoga subjektiviteta. Štaviše, ona je lišena takođe svog idejnog identiteta, vlastite vizije sveta i vlastitih pogleda na budućnost zemlje.

Digitized by Google

Potrošnja je postala gotovo jedina politika, doduše ne samo među omladinom. Potrošačka očekivanja i maštanja mladih sugerisana su od strane ondašnjeg partijskog rukovodstva. Ova se strategija svodila na propagiranje individualnog uspeha, pre svega, u materijalnoj oblasti. Drama je počela u trenutku ekonomskog krahiranja privrede.

Danas, u mnogim analizama krize u avgustu 1980. godine ističe se da je razlog tome blokiranje jako razvijenih aspiracija. Tu su: lični standard, previsok u odnosu na ekonomske mogućnosti zemlje (kola, stan, luksuzni odmor i provod, putovanja u inostranstvo), visoko mesto u političkim društvenim strukturama, u radnoj organizaciji, individualni uspeh shvaćen kao pravo na subjektivitet.

Takvo blokiranje aspiracije dovelo je do opadanja sigurnosti i svaljivanja odgovornosti za takvo stanje stvari na političke vlasti, a zatim i na samo socijalističko uređenje. Izrazita kriza nacionalne privrede u 1980—1981. godini dovela je do radikalizacije pogleda i ponašanja mlade generacije. Ustanova koja je postala garancija za likvidiranje postojećih prepreka — bila je »Solidarnost«. I tako mnoge promene do kojih je došlo (ili: ostvarene) u prvoj polovini osamdesetih godina pokazala su se kao prolazne — ipak uticale su i dalje utiču na političku svest mladih. Šta više — baš su ovi događaji bili presudni za to da novi naraštaji omladine koji su ulazili u javni (odrasli?) život u početku osamdesetih godina formirali su se kao nova generacija.

Ova generacija je aktivno, udružena učestvovala u političkim borbama.

Rezultat ovog totalnog učestvovanja omladine početkom osamdesetih godina u političkom životu zemlje je specifično stanje svesti mladih. Vrlo često ovo stanje ne odgovara konvenciji socijalističkog sistema pa je stoga disfunktivno u odnosu na svoj sistem. Kako je došlo do toga?

Avgustovska kriza, postojanje specifične situacije u mikrostrukturama stimulisali su dotadašnje sporedne vrednosti u sistemu motivacija mladih: lično dostojanstvo, želje za učestvovanjem u društvenom (kolektivnom) životu, traženje istine.

U godinama 1980—1981. prosocijalne vrednosti postale su dominantne u sistemu motivacija mladih ljudi i istakle u prvi plan porodične i profesionalne vrednosti. Ova reorijentacija je u velikom stepenu proizilazila iz osobene istorijske društveno-političke zbilje. Mladi ljudi su osetili da je društveni sistem kao celina podložan oblikovanju prema njihovoj volji, da pravi ustupke pod uticajem kolektivnog i organizovanog pritiska. Omladina se uverila da može stvarno da utiče ne samo na male grupe, kao dosada, već i na šire zajednice. Nestajanje fiktivnog i renesansa istine u političkom životu doprineli su tome da su se ljudi osećali subjektima politike.

Zbog različitih razloga ovo nije praćeno i osećanjem odgovornosti. Disfunktivne posledice po sistem bile su samo pitanje

Digitized by Google

vremena. Vrlo brzo se pokazalo da takvo prosocijalno opredeljenje mladih, lišeno odgovornosti za sudbinu zemlje, neizbežno vodi katastrofi.

Uspostavljanje vojnog stanja i dve godine njegovog trajanja ojačalo je državu, no istovremeno su prigušene subjekatske aspiracije probuđene tokom prethodnih 16 meseci. Usledila je značajna reorijentacija u sistemu vrednosti mladih ljudi, izazvana uglavnom životnim poteškoćama.

Današnja omladina smatra samu sebe u celini zajednicom ljudi istih ili vrlo sličnih potreba i interesa koji ne zavise od stepena obrazovanja, socijalnog porekla ili mesta življenja. Što je još važnije, ona tretira sebe kao važnu društvenu snagu koja teži da promeni društvenu stvarnost nabolje. Ta težnja, prema mišljenju znatnih grupa mladih, prigušena je aktivnostima odraslih. Međutim, karakteristično je takođe i to da težnja da se promeni stvarnost nije svojstvena čitavoj današnjoj omladini i racionalno postoji samo tada kada se nade za pozitivni efekat lako uočavaju.

Konstruktivno stvaranje novih realnosti društveno-političkog života u našoj zemlji — što se javlja kao dobrovoljna društvena aktivnost — u znatnoj meri je ograničeno zbog široko prisutnog ubeđenja da su napori ljudi vrlo često loše organizovani ili obično propadaju. Stoga se često pojavljuje neskrivena mrzovolja prema starijoj generaciji kojoj se zamera da je dovela zemlju do duboke krize a da se i dalje grčevito drži rukovodećih položaja u državi, čime blokira promene.

U poljskom društvenom sistemu interese mlade generacije zastupaju društveno-političke organizacije koje su istovremeno mesto za aktivnost te generacije. Istraživanja potvrđuju da mladi dosta očekuju od njihovih organizacija. Način ispunjavanja ovih nada još se znatno razlikuje od obećavanih. Mladi Poljaci i dalje osećaju duboku potrebu za učestvovanjem u javnom životu, potrebu da odlučuju o svojim problemima. Ostvarivanje ovih potreba u vrlo malom stepenu zavisi od omladinskih organizacija.

Iz mnogih sociopsiholoških ispitivanja vidi se da je svest o vlastitim atributima vrlo razvijena u mladom pokoljenju, iako se oseća zajedništvo generacije i izvesna distanca prema starijoj generaciji. Omladina dosta pesimistički procenjuje vlastiti položaj i svoj uticaj na budućnost zemlje što je posledica osećanja nedostatka društveno-političkog subjektiviteta.

Sve ovo je razlog da za mladog Poljaka u prvi plan u životu izbijaju sledeći ciljevi: uspešna porodica, interesantno zanimanje (posao) koji se voli, miran i dobar život, dostojanstvo. Dakle, ciljevi stabilne prirode, individualističkog, odnosno mikro-socijalnog tipa, orijentisani samo na direktne socijalne veze, pre svega na porodicu. Poljska omladina koja ocenjuje društveno-politički život pre svega kroz etičko-moralne vrednosti suviše je idealistički opredeljena i procenjuje uticaj jedinke na oblik države, danas i sutra.

Digitized by Google

Tip svesti koji je karakterističan za omladinu nastao je u procesu socijalizacije i vaspitanja u sistemu obrazovanja. Njegovo oblikovanje zavisi, dakle, od ovoga sistema i delovanja sredstava masovne komunikacije i tradicije. Tradicija koja održava kako likove heroja, tako i njoj svojstven način njihovog očekivanja koji insistira na vrednostima koje nisu uvek adekvatne datoj političkoj situaciji.

Pokret koji je počeo avgusta 1980. znao je — nezavisno od pravilno i atraktivno prezentiranih ciljeva — da se pozove na simbole koji su bili u funkciji najdubljih sadržaja nacionalne i narodne tradicije. Tradiciju je iskoristila opozicija, a greška Partije je što nije zapazila ovu činjenicu. Ova greška je umnogome rezultat u osnovi lažne dileme: stvarnost gledamo kroz prizmu nacije ili kroz prizmu klasa.

Ovakva stereotipna mišljenja doprinose usvajanju protestnih, u ekstremnim slučajevima opozicionih stavova. Tome treba dodati da za jedan deo omladine preostaje da veruje u socijalnu pravdu i pravičnu raspodelu dobara. Otuda ubeđenje da je najbolje računati na vlastitu inventivnost. Potrošačka ponašanja sve su dominantnija; ona istiskuju takve prirodne osobine mladih kao što su altruizam, dobronamernost, požrtvovanje, pregalaštvo...

Primeri prosperiteta i zapadnjački stil života i dalje snažno utiče na omladinu. Štoviše, većina mlade generacije tretira ih kao glavni cilj koji treba da realizuje i naš sistem.

U sistemu vrednosti koji žele mladi ideali marksizma-lenjinizma nalaze se na poslednjem mestu. Ove »pukotine« u svesti produbljuje činjenica da oko polovine mlade generacije smatra da Partiju treba potisnuti iz njenog predvodećeg položaja u društvu. Više od polovine mladih izjašnjava se za politički pluralizam bez rukovodeće uloge komunističke partije. Vrsta društveno-političkog poretka koju želi mlada generacija još se javlja često kao mehaničko suprotstavljanje zvaničnoj viziji i osnovama vladajućeg poretka.

Digitized by Google

Goran Milinović*

Pravo omladine na kritiku

Tema o kojoj bih želeo nešto da kažem jeste pravo omladine na kritiku određenih društvenih kretanja u vlastitom društvu i realizacija tog prava u našem društvu. Reč je o temi koja sigurno nije aktuelna samo sa stanovišta položaja jugoslovenske omladine, već se, može odnositi i na poziciju omladine u drugim ideološkim sistemima, socijalističkim posebno.

Složenost aktuelnih društvenih kretanja u svetu stavila je pod upitnik sve ideološke sisteme. Generacije koje tek stupaju na društvenu scenu, u procesu sazrevanja i formiranja svojih stavova, izložene su brojnim nedoumicama i kontroverzama savremenog sveta.

Mlada generacija, po karakteru svog društvenog bića izoštreno doživljava neizvesnosti sveta u krizi. Otuda je njena sumnja u ideološke sisteme koji su davali pečat globalnom društvenom razvoju, veća nego što je to slučaj sa generacijama koje su imale priliku da učestvuju u fazama društvenog progresa. Taj val ideološke sumnje nije mimoišao ni jugoslovensku mladu generaciju. U nepovoljnom svetlu društvene krize svaki real-sistem češće se uočava sa one »manjkave« strane, koja je podložna kritici i izaziva nezadovoljstvo onih koje kriza najviše pogađa. Kao

* Politički radnik u CK SK Srbije.

Digitized by Google

posledica toga, formira se relativno specifično omladinsko javno mnjenje.

U nizu rasprava do sada, u znatnoj meri je došlo do izražaja pravo omladine na kritiku društvenog stanja. Birokratski stav da svako nezadovoljstvo među mladima treba shvatiti kao znak da se s mladom generacijom nešto dešava sve više je na udaru i zamenjuje se pitanjem o razlozima tog nezadovoljstva.

Razgraničenje kritičnosti mladih od onoga što se može okvalifikovati kao idejno-politička konfrontacija s društvom prvi je uslov objektivnog razgovora o stanju idejne svesti mlade generacije. Pokatkad zbog neznanja i nesposobnosti da se uđe u srž savremenih procesa a ponekad zbog želje da se sačuvaju sopstvene pozicije u institucionalizovanom društvu, stavlja se znak jednakosti između omladinske kritičnosti i opozicije. U mladoj generaciji, razume se, postoji prijemčivost i za druge ideologije i to u meri u kojoj društveno-istorijske okolnosti još uvek, podstiču različite poglede na svet, pa i reakcionarne, s utočištem naročito u nekim društvenim grupama. No, sasvim je izvesno da opozicionarenje nije dominantna crta omladinske idejne svesti.

Pre bi se moglo tvrditi da je prisutnija iskrena kritičnost koja je, i onda kada nema sopstvene odgovore na aktuelna društvena pitanja najčešće prožeta odnosima humanizma i progresa i na liniji temeljnih opredeljenja socijalističkog samoupravljanja.

Među brojnim, u suštini odbrambenim mehanizmima društvenih snaga koje su za očuvanje postojećeg društvenog stanja uobičajen način potcenjivanja omladinske kritike, i onda kada joj se priznaje iskrenost u polazištu, jeste olako proglašavanje izraženih mišljenja za ultra levičarske zablude koje je neprijatelj tobože uneo u glave mladih ljudi. Ovakva pojednostavljivanja malo šta mogu da objasne i reše, a neretko su i izvor ozbiljnih nesporazuma.

Teškoće u ostvarivanju prava na rad, kao i činjenica da se mladi predugo zadržavaju u obrazovanom sistemu, faktički van radnog procesa i samoupravljanja čine socijalno psihološku osnovu na kojoj je objektivno moguće da mladi čak i ispolje simpatije za razne ultra leve ili pseudo-revolucionarne ideje.

Jedan broj mladih hvata se u zamku jednostranog i u biti neopravdanog verovanja da se neki bolji svet može izgraditi samo ako se postojeći razori do kraja. Za nekoga je levičarenje faza sopstvenog intelektualnog poimanja društvene zbilje, za nekoga, pak, posledica mogućnosti da se u obilju vremena za dokolicu, uz materijalnu podršku roditelja koketira sa stovovima i opservacijama čiji su poreklo i inspiracija vrlo različiti.

Međutim, razne dogmatsko-konzervativne snage često olako »vide« ultra leve, signale kod mladih. Oni navodno izviruju iz svakog omladinskog zahteva da se problemi u društvu efikasnije rešavaju. Kad neko primeti da mladi neće podržati njegove stavove on obično unapred iznosi tezu da su u tim pitanjima omladi-

Digitized by Google

nom izmanipulisale neke antisamoupravne, najčešće ultra-leve snage. Na taj način dovodi se u pitanje subjektivitet mlade generacije i negira mogućnost da mladi imaju neki svoj autentični interes, koji je istovremeno socijalistički i revolucionaran, iako se ne mora uvek podudarati sa svim elementima postojeće socijalističke prakse. Ima brojnih primera za to. Za neke, na primer, čak i krajnje jasan, zahtev mladih da se brže rešava nezaposlenost znači nasedanje na ultra-levičarske parole, jer se navodno ne vodi dovoljno računa o realnim ekonomskim prilikama. Na taj način se galamom na »ultra-levicu« zapravo relativizuju opravdani zahtevi mladih da se društveni problemi brže rešavaju.

Olako lepljenje levičarskih i drugih etiketa jeste izraz svojevrsnog sektašenja prema omladini i pokazuje žilavo nastojanje da se mladi drže što dalje od mesta gde se odlučuje o društvenim pitanjima. Podozrivost prema navodnom omladinskom radikalizmu makar i nenamerna prouzrokuje apatičnost i nezainteresovanost dela mladih za društvena zbivanja, ili, što može da bude još opasnije omogućava da se u takvom društvenom miljeu najviše afirmišu oni mladi ljudi koji su skloni neprincipijelnim kompromisima.

Često se operiše i sa jednom jednostranom konstatacijom. Na osnovu nekih nesporazuma između mladih i društva izvlači se naime, zaključak da mlada generacija samim tim što je rođena u socijalizmu ne mora obavezno biti revolucionarno opredeljena. Ovakav stav naravno nije netačan, ali je njegovo potezanje u kontekstu niza konkretnih slučajeva vrlo sporno. Jer kao što mladi nisu unapred socijalistički opredeljeni, ne može se unapred ni dovoditi u pitanje njihova progresivna orijentisanost. Stoga predstava da je kompas apsolutno nepogrešiv i da svako ko želi da potraži neke nove socijalističke puteve neminovno odstupa od socijalističkog kursa višestruko je štetna. Štaviše, ovakva revnost u čuvanju tekovina revolucije više liči na odbranu sopstvenih društvenih pozicija, koja se samo identifikuje sa socijalističkim karakterom zajednice.

Na kraju, da ne bih bio pogrešno shvaćen, ističem da ne zagovaram nikakav generacijski sukob, već želim samo upozoriti na potrebu da se mora objektivno posmatrati problem utemeljene omladinske kritike određnih društvenih kretanja, te da bez njenog uvažavanja ne može biti ni obziljnog promišljanja društvenih problema, a posebno ne njegovog adekvatnog rešavanja.

Digitized by Google

Vjeslav Klimčak*

Principi i ideali socijalizma u vaspitanju omladine

Da li je socijalizam šansa i perspektiva čovečanstva a pre svega mladih generacija? Nije li socijalizam izgubio svoju svetsku verodostojnost i atraktivnost? Da li je on nacionalna i društvena šansa za pojedine zemlje i nacionalne grupe?

Ova pitanja su čista retorika, jer danas teorija i praksa socijalizma doživljavaju »drugu mladost« pa će odgovor doneti najskorije vreme. Međutim, ovakva pitanja su važna u raspravi o problemima mlade generacije savremenog doba. Omladina, koja je najdinamičnija i najperspektivnija društvena grupa, uvek se kritički odnosi prema postojećim društveno-privrednim prilikama svoje epohe. Snage socijalizma, u kome se rodila i stasala današnja mlada generacija, u poslednje vreme kao da su posustale, usporen je napredak. Time nikako nisu umanjena velika i neosporna dostignuća socijalizma. Takođe, ne osporavaju se istorijsko značenje i perspektive socijalizma. Socijalizam je budućnost u koju veruju današnje mlade generacije. U svim socijalističkim zemljama otvoreni su procesi rekonstrukcije i obnove socijalizma. Obelodanjuju se nove zakonitosti izgradnje društva. One se izražavaju u faktorima efikasnosti, u napuštanju ekstenzivnih i primenjivanju intenzivnih metoda. U sve to najviše se nada

* Prvi zamenik glavnog i odgovornog urednika časopisa »Nowe Drogi«.

Digitized by Google

omladina. Otuda izgledi za vraćanje poverenja mladih u socijalizam. Socijalizam je šansa za svaku generaciju, pogotovo za mlade, naravno ukoliko podstiče stvaralačke mogućnosti razvoja, rešavanje aktuelnih i dugoročnih vitalnih potreba omladine.

Iskustva Poljske u izgradnji socijalizma jesu i gorka pouka i upozorenje za buduće generacije koje će preuzeti odgovornost za ostvarenje velikog društvenog dela. Zaključci izvlačeni iz raznih rezultata, a pogotovo iz neuspeha i grešaka upućuju na usavršavanje mehanizama neophodnih za izgradnju socijalizma i unapređenje rada Partije. Da se prevazilaze inertnost i loše navike, suzbija birokratizam, dogmatizam i konzervativizam, razvija demokratija i dijalog u društvu. Omladina s pravom svoje nade i očekivanja povezuje sa programom Partije, sa realizovanjem ovog programa koji nagoveštava razvitak privrede, efikasnost i visok kvalitet proizvodnje.

Program naše Partije, razrađen i utvrđen po prvi put na poslednjem Kongresu, otvara nove perspektive socijalizma do kraja XX veka. Ovaj program je marksistički dokument od velike važnosti. Izgrađen je na jakim tekovinama četrdesetogodišnje izgradnje socijalizma i iskustvima bratskih partija socijalističkih zemalja. Naš je program značajno teoretsko-političko uopštavanje aktivnosti poljskih komunista. Naročito je važan za omladinu, jer sadrži bitne zaključke za perspektive mladih.

Svi principi socijalizma koje sadrži naš program, kako opšti tako i posebni, svi vaspitni ideali danas se verifikuju i dopunjuju u praksi. To mora biti kontinuirani proces. Mi smo ga otvorili na Devetom i Desetom kongresu PURP. Za mlade generacije naše zemlje ovaj proces ima posebnu dimenziju.

Najveća prednost svake generacije koja dolazi i preuzima nasleđe iz prošlosti je sposobnost za diferenciranje vrednosti i stvaralačku adaptaciju. Privrženost tradiciji znači, istovremeno, očuvanje idejnih principa i sposobnost za stvaralačko korišćenje istorijskih vrednosti za ostvarivanje savremenih ideala omladine.

Suprotnosti između ideala i zbilje su ishodište pogonske snage čoveka, razlog društvenog napretka. Dijalektika ovoga procesa, njegova unutrašnja logika, ističu potrebu stalnog verifikovanja i ciljeva i prakse, neophodnost promena u formulisanju vrednosti i osavremenjavanju metoda ostvarivanja tih vrednosti.

Civilizacijska iskušenja savremenog sveta nalažu da se istražuju najadekvatniji vaspitni ciljevi i vaspitne metode u pripremanju mladih generacija za potrebe budućnosti. Ova potreba je opšteljudska, a metodi i efekti su različiti u zemljama sa različitim društveno-političkim sistemima.

Socijalizam, kao nijedan drugi sistem, pruža vaspitne mogućnosti koje proizilaze iz njegove biti, iz usklađenosti ciljeva i humanističkih ideala. Ta se, naravno, ne realizuje automatski, samo po sebi. U istoriji izgradnje socijalizma ima i pozitivnih i negativnih primera iz bliže i dalje prošlosti. Ta ista istorija

Digitized by Google

potvrđuje da u socijalizmu postoje unutrašnji uslovi za prevazilaženje negativnih pojava, brze i efikasnije, uz neuporedivo manje društvene štete. Ovo potvrđuju sadašnji preobražaji u socijalizmu. To je, iznad svega, afirmacija vitalnosti socijalističke misli i prakse, sposobnosti za političke preokrete revolucionarnih dimenzija. Današnje vreme, osobeno i svojevrsno, ohrabruje da se ponovo razmotre socijalističke vrednosti, te sistem njihovog uvođenja u život, da se izvrše revolucionarne promene u odnosima ideala i zbilje, teorije i prakse, baze i nadgradnje. Ovo je velika šansa, pre svega za mladu generaciju.

Među vaspitnim institucijama socijalizma, pored školstva i političkih partija, posebno mesto zauzimaju omladinske organizacije. One se mogu istovremeno same menjati, modernizovati i širiti smele, kreativne vrednosti u mladoj generaciji. Omladina koja je nosilac novih ideja, novog stila društvene svesti i mišljenja — istovremeno je zagovornik nove prakse...

Kao u čitavoj radničkoj klasi, tako i u njenom najmlađem delu dolazi do vidljivih preobražaja i promena. To više nije radnička klasa kako ju je opisao Karl Marks. To više nije grupa tradicionalno vezana za težak, fizičko-manuelni rad, mada još ima zanimanja koja zahtevaju fizičke napore. Ovo se menja srazmerno uvođenju nove tehnike i organizacionom napretku. Radničku klasu danas čine uglavnom visokokvalifikovani radnici, ljudi koji spadaju u srednje tehničke kadrove u proizvodnji. Brzo se menjaju profesionalna opredeljenja omladine. Tehnički napredak neretko zahteva da se više puta u životu menja kvalifikacija. Tehnički napredak oslobađa proizvodnju od suviška radne snage koja se angažuje u oblasti usluga. Ova oblast je zanemarena i zahteva da se njeno stanje odlučujuće poboljša. Tehnički napredak omogućava smanjivanje razlika između fizičkog i intelektualnog rada. Sve to stvara uslove za sadržajniji kulturni i intelektualni život čoveka, za razvoj duhovnih vrednosti. U tome su velike šanse za omladinu.

Unutar same radničke klase, pogotovo njenog mlađog dela, postoje suprotnosti i konflikti. Sukobljavaju se interesi pojedinih profesionalnih grupa i radnika u raznim granama proizvodnje. Najčešće se to odražava u vrednovanju rada pojedinih stručnih i profesionalnih grupa. U Poljskoj ne postoji precizan sistem vrednovanja rada, što je neophodno da bi se eliminisali i suzbijali suprotnosti i konflikti.

Suprotnosti takođe postoje između radničke klase i države. Neretko država se javlja kao subjektivno antagonistički suparnik radničke klase. Među mnogim suprotnostima su i konflikti između radničke klase i inteligencije, između tehničkog osoblja i službenika iz administracije. Približavanje radničke klase i inteligencije može se ostvariti samo u procesu rada, u procesu usavršavanja upravljanja, u naučno-tehničkom napretku. Smisao klasnih veza inteligencije i radničke klase je u proizvodnji. Na-

Digitized by Google

učno-tehnički napredak i usavršavanje organizacije u privredi je jedini put koji vodi prevazilaženju razlika između fizičkog i intelektualnog rada, između radničke klase i inteligencije. Mlada radnička klasa u tome vidi viziju svoga prosperiteta u životu i u profesiji.

Omladinska organizacija, koja okuplja predstavnike radničke klase i inteligencije, može da postane mesto gde sazrevaju nove ideje i nova praksa trajnog savezništva ovih omladinskih socijalnih grupa. Pouke iz poslednjih godina su isuviše bolne da bi se mogle zaboraviti. Stoga se neprestano vodi računa o tome da ne prestane dijalog, diskusija, razgovor, da se rešavaju na vreme male suprotnosti koje bi mogle da prerastu u velike konflikte. Stoga se traže oblici za sporazumevanje, dogovaranje i saradnju, pre svega u radu, u proizvodnji, u procesu tehničkog napretka, u ostvarivanju privrednih reformi.

Partija, da bi sačuvala svoj radnički, marksistički karakter, mora neprestano primati u svoje redove predstavnike mlade radničke klase.

Osnova programske vizije Partije je takva organizacija društvenog i političkog života koja će najbolje izražavati kolektivne i individualne aspiracije ljudi, osećanje slobode i potrebu građanskih prava u uzajamnoj povezanosti sa ostvarivanjem zakonitosti, čuvanjem ustavnog i javnog reda. Ideje kolektivizma, društvena uzajamna povezanost u socijalizmu se najpotpunije izražavaju zajedno sa humanističkim idealima slobode i lične afirmacije čoveka. Ovi principi socijalizma za mladu generaciju mogu biti istovremeno i šansa i zbiljska praksa ostvarivanja njihovih ličnih i društvenih težnji. Savremena omladina zahteva novi pogled na kreativni preobražaj socijalizma dosadašnji koncept kolektivizma i individualizma, zajednice i pojedinaca. Socijalizam mora više naglašavati ulogu pojedinaca u društvenim kretanjima, ulogu ljudskog faktora u razvoju. Marksizam nikada nije poricao tu ulogu, ali u praksi socijalizam je nije dovoljno isticao. Dakle, socijalizam mora jače isticati brigu za individualizam čoveka, za njegove materijalne i duhovne potrebe. Treba sagledavati čoveka kao jedinku uz uvažavanje činjenice da put oslobođenju i afirmaciji ličnosti vodi kroz društvo, kroz zajednicu, kroz kolektiv. A do toga se ne dolazi automatski i odmah. Relacija zajednica — pojedinac nije nimalo jednostavna. Briga za pojedinačnog čoveka, za njegova prava i slobode ne može ostati monopol neprijatelja socijalizma. Socijalizam na konstruktivan način može i mora da preuzme od idejnih i filozofskih protivnika mnoga pitanja da bi na socijalističkom tlu ostvarivao socijalnu slogu. Veoma često aktivnost naših protivnika svodi se na činjenicu da oni znaju da se »nagnu nad svakim čovekom«.

Ovo znači: čoveku ukazivati pomoć u rešavanju svakodnevnih, životnih, stručnih, psiholoških, moralnih, a takođe i političko-filozofskih problema. To znači požuriti sa dobrim savetom

Digitized by Google

i pomoći ljudima u frustraciji, konfuziji, dezorijentaciji, ljudima koji trenutno ne mogu naći same sebe. Sve je to jako potrebno pogotovo mladima. Naročito je važno mlade ljude pridobiti za organizaciju, za razne oblike akcione delatnosti koje ne moraju baš uvek biti direktno povezane sa omladinskim organizacijama. Snaga ovih organizacija treba da bude pre svega u privlačnom programu koji može da pokrene razne oblike aktivnosti, koji može da ponudi raznovrsnu i široku aktivnost.

Na žalost, organizovani omladinski pokret obuhvata samo mali deo omladine. Ogromna većina mladih nije učlanjena ni u jednu od omladinskih organizacija. Različiti su razlozi ove pojave, objektivni i subjektivni. One, naime, ne nude programe koji bi bili interesantni.

Antisocijalistički pogledi javljaju se najčešće na temeljima naših vlastitih grešaka, promašaja i loše prakse. Ovi pogledi dobijaju podršku naših spoljnih neprijatelja. Najuspešniji metod borbe protiv takvih pogleda je konstruktivna aktivnost, oslobađanje socijalizma od vlastitih slabosti i neuspeha. Time se smanjuje domet društvene popularnosti antisocijalističke demagogije, izoliraju se zlonamerni koji se tada svode na margine društvenog života. Takav pristup ne isključuje političku ofanzivnost u borbi protiv neprijatelja socijalizma. Naprotiv, treba voditi političku borbu protiv neprijateljskih pogleda a ne samo protiv njihovih nosilaca. Jedan opštevažeći princip glasi da treba ocenjivati šta se govori a ne ko govori, ako ne krši javni red i zakon.

Današnje vreme snažno zahteva princip borbe i sporazumevanja. Dijalektika ovog procesa traži produbljenu interpretaciju kriterija klasne borbe u okvirima izgradnje socijalizma. Pojednostavljena i jednostrana gledanja, prenesena iz sasvim drugih uslova, svode ovu borbu isključivo na administrativne i restriktivne mere.

Politička kultura socijalizma podrazumeva različite poglede i ubeđenja. Teško bi bilo zamisliti takvu situaciju da uvek, u svakom pitanju, malom ili velikom, svi imaju isto mišljenje. Razlike u pogledima, njihovo iznošenje ne mogu biti kočnica konstruktivnih društvenih kretanja.

Socijalistički sistem nije bezkonfliktni, idealni model opšte pravednosti i harmoničnih međuljudskih odnosa. Potreba da se brane građanska prava i da se ljudi bore za svoje lične interese u socijalizmu ne predstavlja paradoks. Jer, nije potrebno braniti se od sistema, nego od njegovih deformacija, od njegovog deformisanog funkcionisanja. Reč je o odbrani od birokratije, ravnodušnosti, formalizma, maliciznosti i arogancije. Socijalizam manje podleže ovakvim oboljenjima, ali nije zaštićen od moralnog zla. Predvodeći izgradnju socijalizma, Partija istovremeno predvodi borbu sa zlom u socijalizmu. U toj borbi okuplja različite društvene snage i generacije koje podržavaju socijalizam sa različitih filozofskih i moralnih pozicija. Klasna suština društvenih saveza

Digitized by Google

na taj način je trajno vitalna i plodna. To je stalni i politički i ideološki faktor. Jer, raznorodnost ljudskih uverenja i stavova jeste društvena činjenica. Drug Vojćeh Jaruzelski je skrenuo na to pažnju u govoru na kongresu poljskih obnovljenih sindikata: »Treba živeti i sa različitostima, sa celom paletom suprotnosti, ali živeti mudro«. Znači, suprotnosti se moraju iskazati, a zatim tražiti za njih racionalna i pravedna razrešenja. To je put borbe za ispravne ideale i prave stvari, a istovremeno put kompromisa i tolerancije. Tolerancija je važan osnov društvene koegzistencije, nacionalnog i društvenog sporazumevanja. Mi se opredeljujemo i za versku i za društvenu toleranciju, ali istovremeno zagovornici smo netolerisanja bilo kakvih negativnih i nezakonitih pojava. To je zapisano u programskim dokumentima naše partije...

Marksizam-lenjinizam i dalje je atraktivan teorijski model za omladinu, jer predstavlja bazu stvaralačkih odgovora na njene dileme. Svi preobražaji u savremenom svetu, sve obnoviteljske promene socijalizma potvrda su aktuelnosti, životnosti, primenjivosti marksizma-lenjinizma. Metod i dijalektika teorije socijalizma ne gube vrednost. Vreme je za verifikaciju njihovih pojedinačnih teza i nekih teorijskih ocena. To je saglasno logici i dijalektici marksističke nauke. Neke od njih su u doslovnom, bukvalnom smislu zasigurno izgubile svoju svežinu i oštrinu. Ali njihov polemički karakter omogućava razumevanje i pravilnu primenu revolucionarnih principa i stvaralačkih metoda marksizma. U tome je njegova bit i njegova veličina. Dogmatičari i revizionisti pokušavaju da ovekoveče pojedine teze marksizma, zanemarujući njegov revolucionarni metod i dijalektiku, ono što je uopštila nauka socijalizma.

Naš odnos prema nasleđu marksizma-lenjinizma zahteva verifikaciju, napuštanje formalističko-obrednih pojava u korist ozbiljnije primene metoda i stila istraživanja u oceni savremenih društvenih zbivanja. Simplifikacija, često banalna, sastoji se u često upotrebljavanoj formulaciji koja kaže da su klasici marksizma uvek u celini i u svakoj pojedinosti imali pravo, da je istina uvek bila na njihovoj strani, da su samo njihovi oponenti grešili...

Naša zemlja je teritorija na kojoj se sreću dva velika ideološka i filozofska sistema savremenog sveta — marksizam i hrišćanstvo. Ona je i arena drugih filozofskih škola misaonih tokova i društvenih tendencija. Ta raznovrsnost na neki način zahteva dijalog na teorijskom, ideološkom i filozofskom planu. Reč je o specifičnom susretu raznih stilova i pravaca mišljenja, o raznorodnosti moralnih i društvenih stavova, što čini originalnu karakteristiku nadgradnje svesti. To je šansa za socijalizam i za marksističko-lenjinističko učenje: mogućnost borbe, sporazuma i dijaloga. Otvorenost marksizma u ime istine, spremnost socijalizma na saradnju u ime najvećeg dobra za društvo ne dovode u pitanje metodološki princip razlika i versko-filozofskih razli-

Digitized by Google

čitosti. Radi se samo o metodološko-teorijskoj granici. Artikulišući i precizirajući svoj filozofski i svetonazorni identitet, mi ne otežavamo dijalog, jer borba ideja i različitih pogleda na svet ne isključuje sardnju i stvaralačku diskusiju. Često se tu postavlja i pitanje smelosti. Jer ne može se razvijati dijalog u atmosferi programske hipokrizije i sakrivanja vlastitog idejnog obličja. Širenje naučnog pogleda na svet danas zahteva da se pronađe žila kucavica u okviru dijalektičkog materijalizma, da se podigne nivo filozofskih uopštavanja savremenih naučnih otkrića, naročito u oblasti prirodnih nauka. To podrazumeva razvijanje filozofske kulture društva, a naročito omladine, razvoj racionalističkih stavova i mišljenja. Zato smo obavezni da neprestano širimo znanje, spoznajemo prirodne zakonitosti i zakone koji upravljaju svetom i društvenim životom ljudi. U tome je nezamenjiva misija marksizma-lenjinizma. Ona ne proizilazi iz jedinstvene i ograničene, a često i vulgarne koncepcije buržoaskog ateizma. Ateizam, naime, ne predstavlja glavnu komponentu marksizma-lenjinizma. Samo je sadržan u njemu, kao i ceo progresivni doprinos ljudske civilizacije i kulture. Savremeni razvoj socijalističke nadgradnje, adekvatan procesu velike rekonstrukcije socijalizma, zahteva realističku ocenu pojava društvene religioznosti, razuman odnos prema vernicima, a takođe pravilno razumevanje uloge crkava u društvenom i moralnom životu ljudi. Međutim, potrebna je alternativa takvom pogledu na svet koja bi bila program društvene levice u njenim težnjama ka izgradnji prosvećenog društva, slobodnog od verskih ograničenja. Laicizacija je objektivna savremena pojava vezana za civilizacijski napredak, ali je dugotrajan proces koji sadrži i regresije. No, taj proces je neizbežan.

Sve velike religije savremenog sveta izražavaju danas društvenu moralnost progresivnog karaktera. Za razliku od društvenog konzervativizma u prošlosti, u okviru pojedinih religija sada je u toku neobično značajan proces promena. Ponegde je u samom začetku. Razlog takvog stanja je odvajanje crkve od države, sa retkim izuzecima islamskog i judaističkog teokratizma. Determinirajući faktor napretka je takođe činjenica da narodne mase koje učestvuju u veroispovestima, svesne svoje snage i uloge, prisiljavaju svoje verske institucije da biraju oblike naprednog delovanja.

Marksizam i hrišćanstvo, crkva i socijalizam prošli su dug put unutrašnjih promena i pokušaja uzajamnog prilagođavanja. Na tom putu predrasuda, uzajamnih podozrenja i optuživanja, nastajala su i konstruktivna iskustva i zaključci. Obe strane su mnogo naučile, ali puno toga još sazreva u ovom procesu uzajamnog učenja i traženja dodirnih tačaka. Sazreva obostrano prihvaćena dijaloška formula koja se izražava u tri aspekta: svetonazorno-ideološka konfrontacija, lojalna politička koegzistencija i društveno sadejstvo. Široka je oblast tog zajedničkog delovanja.

Digitized by Google

Hoćemo da je obogatimo raznim društveno-karitativnim aktivnostima, moralno-etičkim sadržajima, formiranjem etosa rada, građanskih i ljudskih obaveza. To upućuje obe strane na uzajamnu toleranciju, na odbacivanje relikta netolerancije, na zajednički život ljudi koji bi karakterisali dobra volja i poverenje. Mlado pokolenje ima šansu da postane simbol novog tipa koegzistencije vernika i laika u okviru socijalizma. U takvoj atmosferi može razvijati nove osobine: veštinu eksponiranja vlastitih idejnih i svetonazornih vrednosti, uz istovremeno složno društveno delovanje.

Digitized by Google

Lev Kreft *

Artikulacija položaja i uloge omladine u omladinskoj organizaciji

Moja je tema »Artikulacija položaja i uloge mlade generacije u omladinskoj političkoj organizaciji«, i to na slučaju Saveza socijalističke omladine Slovenije između X. i XII. kongresa (1978. i 1986. godine). To nije najtipičniji slučaj u smislu nekog jugoslovenskog proseka, ali je očigledno najradikalniji, pa je u tom smislu tipičan za krizu.

Navedenoj temi prilazim kao ideološkom procesu, koji može, ali ne mora da odražava stanje ili stavove generacije, ali zato odražava poziciju organizacije mladih unutar vladajuće ideologije, sa njom ili protiv nje. Dakle, ono što tu nalazimo nije, možda, reprezentativna informacija o stavovima mladih, ali je dokument jedne predstave koju društvo ima o sopstvenoj budućnosti, kao i informacija o preovladavajućim ideološkim političkim procesima.

Paradigmatski okvir omladinske politike, znači ono od čega se polazi, jeste: »Omladina je budućnost zemlje i socijalizma«. To je »generacija budućnosti«, koja će stići u obećanu zemlju, za razliku od one stare generacije koja je žrtvovana u borbi i u lutanju po pustinji prelaznog perioda. Ta paradigma omladinske politike predstavlja deo ideje socijalizma stalnog napredovanja u poznatom i od ranije već određenom pravcu.

Sada prelazim prvo na 1978. godinu, na dva citata iz dva govora koji su održani na X kongresu SSO Slovenije. Prvo, sa-

* Publicista, predsednik sekcije Marksističkog centra CK SK Slovenije za kulturu.

Digitized by Google

mo-određenje mladih (govori predsednik SSO Slovenije): »Veoma dobro živimo, ništa nam ne nedostaje, imamo sve i još više od onoga što nam je potrebno za rad, učenje, studiranje«. Dalje, »svesni smo da su bile potrebne brojne žrtve, da bismo danas tako živeli. Zbog toga je naša budućnost da kao revolucionari savremenosti nešto damo generaciji koja dolazi, da ima još više«. Drugi citat je poruka društva omladini (govori predsednik SSRN Slovenije): »Kod nas rad određuje položaj čoveka. Čovek plus rad jeste socijalizam, mogla bi da glasi naša formula pomoću koje rešavamo suprotnosti i naše probleme, posebno one koje zovemo specifično omladinskim problemima.«. Dakle, na tom Kongresu imamo: 1. neproblematične naslednike, koji su, možda, samo malo nestrpljivi, da im nasledstvo što pre padne u ruke; 2. socijalističku kategoriju rada kao vrednosti i merila za svakog člana društva. A 1986. godina se može izraziti u parolama koje je istakao XII kongres SSO Slovenije. Prva parola: »Nemojte tražiti izgubljenu generaciju, tu smo«. Druge dve parole: »Manje, ali bolje raditi«, dakle suprotstavljanje ideologiji rada kao izlaza iz krize; i: »Radu vlast, pa tek posle slava!«, dakle, nadovezivanje na klasičnu paradigmu radničkog pokreta na ironičan negatorski način. Prema tome, budućnost 1986. očito nije više ono što je bila 1978. Socijalizam neprestanog napredovanja je pao. Nasledstvo se izgubilo, a naslednik neće ni da ga prihvati, ima zamerke. I kaže da se za budućnost tek treba izboriti. Direktno se suprotstavlja socijalizmu mukotrpnog i teškog rada, socijalizmu teške industrije i elektrifikacije. Zauzima se za socijalizam kvaliteta života. Čovek je merilo rada, a ne obrnuto.

Preokret je očigledan. Dovoljan je za dijagnozu: 1. paradigmatski okvir omladinske politike je pukao; 2. očigledno je svesno negativno nadovezivanje na taj okvir, da bi prekid bio što vidljiviji. Ujedno, ono novo što nastaje otvara se na sve strane ka mogućim novim socijalističkim, ali i prema novim nesocijalističkim paradigmama: novi društveni pokreti, socijalističko civilno društvo, socijalistička slobodna javnost, postmarksizam, novi front, novi socijalistički savez, radikalna demokratija itd. U tom smislu verovatno nova politička artikulacija generacije krize govori nešto slično Brechtu: »Treba nadovezivati na loše novo, a ne na dobro staro.«. To je očigledno generacija za koju je i socijalističko samoupravljanje postalo realni socijalizam, u smislu da je to socijalizam u kome ne treba gajiti iluzije. Ali to gubljenje iluzija troši ogromne snage i stvara velike društvene sukobe, pa ostaje otvoreno pitanje da li će i kako od te, da tako kažemo, kritike socijalističke religije preći na kritiku socijalističke politike. Ali je uočljivo da se materijalni osnov za taj prelazak ne traži u generacijskoj misiji, u modelu 1986. godine, i da se istovremeno materijalni osnov za taj prelazak ne traži u istorijskoj misiji klasične radničke klase, nego u još jednom neizvesnom novom frontu, novom socijalističkom savezu.

Digitized by Google

Risard Kasinjski*

Doprinos mlade generacije izgradnji socijalizma

Ako se želi odgovoriti na pitanje kakav je doprinos poljske omladine izgradnji socijalizma, neophodno je razmotriti njeno društveno-političko angažovanje.

Za osamdesete godine u Poljskoj karakteristična je promenljivost političkih opredeljenja omladine. Teške društveno-političke i ekonomske prilike nisu išle u prilog aktivnim ponašanjima mlade generacije.

Uspostavljanje ratnog stanja 1981. je na drastičan način promenilo društvene uslove za društvenu aktivnost. Došlo je do kvantitativnog opadanja društvene aktivnosti. Ova tendencija se održava sve do danas. Ishodišta takve situacije nesumnjivo su se nalazila u deformisanoj politici prema omladini u sedamdesetim godinama. Ta politika likvidirala je subjektivitet omladine i blokirala je snažne i razgranate aspiracije.

U svesti mlade generacije u ovom periodu oštro se isticao dualizam u shvatanju socijalističke formacije. Sa jedne strane, mladi prihvataju socijalističke ideale, pre svega podruštvljavanje sredstava za proizvodnju, društvenu pravdu, uvođenje istih razvojnih mogućnosti za sve i sl. Sa druge strane, mladi su negirali načine i oblike ostvarivanja svih ovih ideala, uz istovremeno ubeđenje da socijalizam kao ideal u našoj zemlji još nije moguće ostvariti.

* Službenik Ureda ministarstva za pitanja omladine NR Poljske.

Digitized by Google

Uslov za društveno-političku aktivnost je osećanje vlastitog subjektiviteta; međutim omladina u sedamdesetim godinama nije osećala ovaj subjektivitet. Ovo se manifestovalo, između ostalog, u shvatanju ličnih životnih ciljeva, koji su svedeni na uspeh u porodičnom životu i u profesionalnom radu. Samo jedan mali deo omladine deklarisao je želju da utiče na kretanja i javni život u zemlji putem raznih dobrovoljnih društvenih aktivnosti, profesionalne karijere i sl.

Slom poljske privrede u godinama 1980—81. doveo je do radikalizacije opredeljenja mlade generacije. Dosta brojne grupe mladih karakterišu negativna raspoloženja — nepoverenje, razočarenje, ogorčenje, apatičnost pa čak i neprijateljstvo prema ustavnom poretku. Ovo je našlo odraza u masovnom učestvovanju mlade generacije u događajima do kojih je došlo u Poljskoj u početku osme decenije. Optuživana zbog apolitičnosti i idejnog indiferentizma tokom čitave sedme decenije, odjednom, u 1980. omladina je postala aktivna. U ovom periodu baš su mladi pokazali najveću radikalnost u pogledima i na delu.

Ova činjenica negira uopštena gledišta o patriotskom indiferentizmu i potrošačkom mentalitetu mladih. Učešće omladine u događajima 1980—81. pokazuje, međutim, da mladi ne samo da su politički angažovani, već i da veruju u socijalistički model preobražaja društveno-privrednog života. Pri tome treba istaći činjenicu da je prva faza protesta 1980. bila pod parolom: »Socijalizam — da, deformacije — ne«.

Socijalistički savez omladine u Poljskoj čine četiri organizacije. Jedna od njih — Socijalistički savez poljske omladine — deluje u svim socijalnim sredinama. Ostale organizacije su Savez poljskih izviđača, Savez seljačke omladine te Udruženje poljskih studenata. Ako se razmatra razvoj ovih organizacija posle 1981. zapaža se postepeno oživljavanje njihovih aktivnosti što se, između ostalog, vidi i u porastu broja manifestacija i akcija političkog tipa, koje organizuju forumi svih nivoa u omladinskim organizacijama. Takođe je primećeno povećanje broja privrednih, socijalnih i vaspitnih inicijativa koje su direktno povezane sa ostvarivanjem političke linije Partije.

Zapaženo je, takođe, postepeno povećanje broja članova socijalističkih omladinskih organizacija. Ipak, njihovo jezgro čine članovi sa dužim stažom, odnosno oni koji su se učlanili još pre 1980. godine. U organizovanim formama društvene aktivnosti učestvuje oko 38 odsto omladine, no samo se polovina članstva svih ovih organizacija može smatrati aktivnom. Ostali članovi su pasivni, najčešće samo formalno upisani a njihova pripadnost organizaciji svodi se na plaćanje članarine.

Mladi su dosta očekivali od omladinskih organizacija. Međutim, način na koji su ta očekivanja ispunjavana razlikuju se od postavljenih zahteva. Omladina je duboko osećala potrebu za isticanjem svog subjektiviteta i prisustva u javnom životu.

Digitized by Google

Uticaj socijalističkih omladinskih organizacija na mlade u pojedinim sredinama bio je različit. U tom pogledu najbolja je situacija u srednjim i stručnim školama, u kojima je oko 50% omladine učlanjeno u ove organizacije, a najgora među zaposlenim mladim, uglavnom fizičkim radnicima, jer je samo svaki šesti mladi zaposleni član jedne od omladinskih organizacija. Slična je situacija među studentskom omladinom.

Prema rezultatima poslednjih istraživanja, partijska pripadnost aktiva i članstva socijalističkih omladinskih organizacija izgleda ovako: u PURP je učlanjeno oko 23% vodećih kadrova Saveza poljskih izviđača, 18% ukupnog članstva Saveza socijalističke omladine Poljske, te oko 2% članstva Saveza seljačke omladine i Udruženja poljskih studenata.

Sociološka ispitivanja pokazuju da je za omladinu važnije aktivno učestvovanje u porodičnom životu, užem krugu prijatelja, verskoj zajednici. 45% ispitivanih mladih ljudi nema interesovanja za društveno-politička pitanja. Pasivna društvena ponašanja potiču iz činjenice da poredak društveno-političkih organizacija mladi shvaćaju kao nešto što ne ostvaruje očekivanu društvenu zbilju. Standardna shvatanja omladine u znatnoj meri se razlikuju od zvaničnih procena postojeće situacije. Većina mladih tvrdi da bi radi stvarne promene društveno-političkog sistema trebalo izmeniti sve ili skoro sve. Mladi optužuju omladinske organizacije da su samo prividno aktivne, opterećene birokratijom i da nedovoljno zastupaju interese mladih u političkom sistemu, te da nemaju kontinuitet u akcionoj delatnosti. Više od 60% mladih smatra da omladinske socijalističke organizacije treba da budu potpuno nezavisne od Partije i političkih stranaka. Ovo pokazuje da omladina slabo razume političke realnosti i da je dezorijentisana.

Prema mišljenjima same omladine, nedovoljnu društveno-političku aktivnost mladih uslovljava, između ostalog, činjenica suviše sporog rešavanja mnogih bolnih socijalnih i životnih problema mlade generacije. Pri tome se ističe da privredna reforma nije dala konkretne efekte, a takođe da onim mladih ljudima koji dobro rade ne garantira normalni start u život.

Iz poslednjih društvenih ispitivanja vidi se uznemiravajuća činjenica da mladi, u većini, ne planiraju svoju profesionalnu karijeru u vidu zapošljavanja u društvenom sektoru, već u privatnim servisima, inostranim firmama ili u privremenom radu u inostranstvu.

U poslednjim godinama zapaža se pojačana ekspanzivna akcija crkve, usmerena naročito prema omladini. Crkva sve vidljivije formuliše i ostvaruje svoju ideološku i političku ponudu koja je alternativna prema socijalizmu.

Crkva ima relativno veliku ulogu u programiranju slobodnog vremena omladine. Istraživanja pokazuju da oko 20% mladih koristi razne oblike koje nudi crkva, i to ne samo u oblasti

Digitized by Google

kulture, sporta ili turizma, već i u oblasti ideologije i politike. U poslednjim godinama beleži se izraziti rast materijalne baze i opremljenosti crkve za ovakvu delatnost. Sve se šire razvija i verski pastirski rad među omladinom, pogotovo u sredinama mladih radnika i đaka.

Crkva pridobija za sebe mlade ljude logorovanjima tipa »oaza«, hodočašćima, seminarima i drugim organizovanim oblicima rada sa omladinom koji se neprestano razvijaju i u kojima se ne postavljaju zahtevi za formalnom pripadnošću, već u njima može da učestvuje svako ko želi. Pored toga, u crkvi postoji grupa aktivne opozicije koja se bori protiv socijalizma. U te se svrhe koriste mnoga izdanja i svi oblici pastirskog rada.

Istraživanja pokazuju da stalno raste interesovanje omladine za religiju. U 1972. godini duboka verska opredeljenja iskazivalo je 12,4% omladine, 1980. taj se postotak povećao na 20%, a 1986. čak na 47,3 odsto.

Među faktorima koji izazivaju stalni porast religioznosti omladine nesumnjivo su nestabilna privredna situacija zemlje i ne baš zavidni socijalni uslovi (između ostalog deficit stanova). Zbog toga se omladina okreće prema crkvi, koja na svoj način osigurava mladim ostvarivanje njihovih spoznajnih, emotivnih potreba, nudi dobru zabavu...

Problemi mlade generacije u poslednjim godinama našle su se u centru pažnje državnih vlasti. Razlozi ovog interesovanja nisu prouzrokovani konjunkturnim, trenutnim potrebama, svojevrsnom modom ili time da vlast želi da laska mladima. Oni izrastaju iz objektivnih uslovljenosti razvitka države i društva.

Poljska je jedna od najmlađih nacija u Evropi. Gotovo polovina stanovništva još nije napunila tridesetu godinu. Broj lica između 15—34 godine je oko 12 miliona, dakle više nego 32% ukupnog stanovništva Poljske. Od toga više od osam miliona su zaposleni. Uči oko sedam miliona mladih građana. Svake godine sklapaju se oko 250 hiljada novih brakova.

Septembra 1982. stvoreno je Ministarstvo za omladinska pitanja. Stvoren je takođe Komitet Ministarskog saveta za pitanja omladine. Radom Komiteta rukovodi potpredsednik Ministarskog saveta. Godine 1983. u svim vojvodstvima osnovani su terenski komiteti za pitanja omladine.

Činjenica da je Sejm doneo Zakon o principima učestvovanja omladine u javnom, društvenom i privrednom životu zemlje otvara perspektivu za postavljanje novih zadataka. Na takvim osnovama, srazmerno poboljšavanju ekonomske situacije zemlje, sve više zahteva i zadataka moći će da se realizuje u korist omladine i čitavog društva. Preduzete mere i donešene odluke uticale su pozitivno na stanje stvari.

Digitized by Google

U ovom izbornom roku u Parlamentu Narodne Republike Poljske ima 59 poslanika koji predstavljaju socijalističke omladinske organizacije. Od toga, 18 poslanika nije navršilo 29. godinu. Osnovana je i Grupa mladih poslanika.

Klimčak:

Evo, tu je i pitanje izvesnih organizacionih formi pacifičkog i ekološkog pokreta, u stvari tiče se zelenih. U Poljskoj imamo briga s tim u vezi, naročito kada su u pitanju pacifisti. Takođe se postavlja pitanje odnosa omladine prema vojnoj službi. Stvarno, da li socijalizam može i mora da preferira samo jedan tip vojne službe. Je li moguće zamisliti i druge varijacije?

Kreft:

Reći ću nešto kratko.

Prvo, što se tiče vladajuće paradigme. Mislim da je trenutno nema. Postoji sukob koncepata i u samom Savezu socijalističke omladine Jugoslavije, a naravno i u celini društvenog života. Ako bih dao lično mišljenje, čini mi se da se uglavnom stvari rešavaju negde između koketiranja sa novim idejama i odbijanja istih, pa proces očigledno nije završen. Treba ponovo da podvučem da sam govorio o slučaju SSO Slovenije, koji je u poslednje dve godine, baš posle tog Kongresa kojeg sam spominjao, ušao u jedan žestok sukob, i unutar slovenačkog društvenog života i unutar Jugoslavije. *Drugo*, otvaranje prema nesocijalističkim paradigmama. Time sam mislio posebno na prihvatanje onih teorija civilnog društva koje direktno nadovezuju na neokonzervativizam, ili, možda, u boljem slučaju, neoliberalizam. Mogu da navedem jedan slučaj druge takve paradigme, koji je specifičan za Sloveniju. To je prihvatanje jednog programa Srednje Evrope, za koji ste možda čuli u vezi sa diskusijom koju inače vode posebno češki i mađarski intelektualci. *Treće*, o samom SSO Jugoslavije. Za to sigurno ovde ima pozvanijih od mene, koji tamo rade ili su do juče radili, ali mogu opet da dam jedno mišljenje, jednu malu karakteristiku. Mislim da u ovo doba kod nas i u političkom artikulisanju nastupa prva samosvesna urbana generacija omladine, koja se oseća u jednoj urbanoj industrijalizovanoj sredini kao kod kuće, pa drukčije nastupa i u politici nego one ranije generacije kojima je ta nova civilizacija još uvek bila strana, iako su je stvarali. Smatram da tu postoji jedna jako izražena samosvest, čak i samouverenost, i da taj deo omladine, uglavnom, diktira tempo, a ne ona klasična radnička ili seoska omladina.

Četvrto, pitanje različitih društvenih pokreta. Svi ti pokreti postoje. Dugo se smatralo da su oni specifika slovenačkog prostora. Međutim, danas i faktički više nije tako. S druge strane, postoje određene društvene organizacije od ranije, koje se bave tim istim pitanjima, borbom za mir, ekologijom itd. Između pokreta i tih organizacija postoji određena saradnja sa puno nepoverenja sa obe strane. Inače, u SSO Slovenije pokreti su

Digitized by Google

prihvaćeni kao legitiman deo omladinske organizacije, ali ako kažem svoje lično mišljenje, smatram da je to više bilo traženje legitimiteta te omladinske organizacije nego jako izražena želja samih pokreta. I konačno, pitanje civilne službe je pokrenuto i bilo je predmet debele debate, u svakom slučaju ni trenutno nije skinuto s dnevnog reda za sva vremena, jer je baš zbog te druge debate postalo prestižno pitanje. Znači, ne radi se više o konkretnom pitanju ljudi koji bi civilnom službom rešili svoje probleme, nego je to postalo pitanje političkog odmeravanja snaga.

Digitized by Google

Velja Tomanović

Mislim da postoje razlike kod nas i u Poljskoj, što se tiče religije.

Hteo bih da kažem da se u realnom istorijskom životu ne susreću, ne konfrontiraju, ne dijalogiziraju marksizam i hrišćanstvo, nego crkva i oni koji praktikuju marksizam. Na žalost, oni su u istorijskoj praksi bili daleko ispod jevanđelija i izvornog marksizma. Prema tome, ja stojim na stanovištu da je ogroman progres nastao kada se evropski prostor oslobodio mreže sapetosti u crkvene norme koje su posredovale na izgled misao jevanđelja, a u stvari su postepeno izgradile jedan monopol ne samo duhovne, nego i šire vlasti. I marksizam u realnom, oficijelnom, državnom primenjivanju je uglavnom takve monopolne zasede produkovao. Čini se da je dobro da se prevazilaze i jedni i drugi monopoli, da se vraća izvorima koji govore o oslobađanju i sreći čoveka, a ne o monopolima. No vratimo se našoj temi — omladini. Polazeći od onoga što je Bloh rekao, smatram da on nije mislio da je omladina baš jednako otvorena svim mogućim pravcima i strujanjima. On je reagovao na Gebelsovo geslo: »Ko ima omladinu, ima budućnost« i bio je bliži obrnutoj soluciji: »Ko ima budućnost ima omladinu«. Ona mu automatski ne dolazi, on se mora potruditi da je pridobije, ali ima prednosti u pridobijanju.

Digitized by Google

Ova prva Gebelsova paradigma može da važi u jednom zatvorenom, totalitarnom ideološkom i državno-partijskom sistemu, u njemu se može držati omladina manipulacijom. U sistemu demokratija otvorenije su misli i istraživanja. Ova druga solucija ima svoju prednost. U tom smislu ne zbog nekakvih bioloških, nego zbog sociooloških obeležja omladine, kada je imala slobodniji pristup izvorima saznanja, komunikacije, ipak je bila daleko češće na strani levih, progresivnih pokreta. U stvari, ona je prilično svojim društvenim položajem predodređena da podrži one koji su za promene za novo.

I naš problem, a mislim i Poljske, u ovo vreme, što na izgled promene čak radikalnije nude neke druge alternative nego oficijelne institucije, pa čak donekle i crkva. To je za Poljsku sigurno bilo tačno do pre nekoliko godina. Međutim, omladina nema istorijsko iskustvo u tome što se nudi kao promena u odnosu na postojeće. Može joj se predstaviti kao novo i vraćanje na nešto što je bilo i što nije nikakav istorijski progres. I ta saznanja treba posredovati, treba otvoriti, skinuti monopol.

Samo bih još nekoliko reči rekao o jednom problemu koji, izgleda, dosta muči naše drugove iz Poljske: zašto toliki deo mladih preferira takozvane poziciono-porodične vrednosti. (Upadica Wieslaw Klimczak: ne, to nas raduje).

I kod nas to postoji u nešto manjem obimu. Mislim da to nije u Poljskoj samo izraz ovoga stanja poslednjih pet-šest godina. Podsećam na istraživanje Z. Baumana i Štefana Novaka iz 1959/60 godine. I tada su iste te vrednosti dominirale, mada manje.

Ja tome pristupam sa ovog stanovišta: uvek, izuzimajući neke izuzetne ekstremne situacije, postoji i među mladima, kao i u narodu veliki brojno dominantni deo, koji hoće jednostavno dobro da živi u jednom tradicionalnom smislu. Ono što je zabrinjavajuće ili ohrabrujuće, to je da li ta tendencija raste ili se drži nekog nivoa, ili opada. Zatim treba usmeriti istraživačko svetlo na malobrojnije, ali dinamičnije snage izvan te flotantne mase, jer u nekim važnijim situacijama i akcijama koje treba preduzeti, mislim da smer ne opredeljuje ova masa o kojoj govorimo, nego ova druga pokretačka jezgra raznih smerova. Masa se uglavnom povodi, na žalost. Mislim da ona ne obeležava ni generacije, odnosno pokolenja, niti istoriju.

Ono što brine u našoj situaciji to nisu toliko manji ili veći procenti onih koji neće u Savez komunista ili ne prihvataju samoupravljanje i druge stvari o kojima je govorio drug Mihajlović, nego što u periodu od desetak godina, otprilike od kraja sedamdesetih godina postoje dosta konstantni negativni trendovi u tome. To je nešto što se može objašnjavati, na delu je kriza koja kod nas traje i čak se pogoršava. Postoji i unutrašnje nejedinstvo u Savezu komunista, tako da za izlazak iz krize nije postignut konsenzus ni u rukovodećim telima Saveza komunista. Mislim da naše rukovodstvo na saveznom nivou ne

Digitized by Google

uspeva da integriše na izvesnom minimalnom jedinstvenom programu delove Saveza komunista u svim republikama i pokrajinama Jugoslavije, a da to bude ostvareno na način koji odgovara samoupravnom i demokratskom sistemu. Javlja se izvesna paraliza i to utiče svakako na odnos mladih prema Savezu komunista, kod nekih se javlja i strah, a kod drugih nada da će možda to neko da preseče na drugi način, ako ne može na dosadašnji način. Vrlo kritički možemo govoriti o onima koji se nadaju da to neko može da preseče na jedan način koji ne odgovara sistemu, ali ako paraliza traje predugo u igri su razne moguće orijentacije. Zato Savez komunista ima odgovornost da izađe iz krize u skladu sa svojim programskim i statutarnim opredeljenjima.

Digitized by Google

Srećko Mihailović*

Šta je ispod koprena i velova

Postoje društveni događaji, ne mora da to uvek bude veliki istorijski događaj, koji veoma uspešno čine prozirnim ideološke velove kojima prikrivamo stvarnost, hotimice ili nehotice, svejedno je. Tada izlazi »delo na videlo«, suština odnosa postaje vidljivija, istina bliža.

To se Poljacima desilo 1980. i 1981. godine, a dešavalo se i ranijih i kasnijih godina. Istih godina nama se to desilo sa Kosovom, dešavalo nam se i ranije a dešava nam se i u ovim godinama. Međutim, stvarnost kao da žuri, naravno uz punu podršku naših »polumarksizama«, da ponovo uspostavi svoju »neprepoznatljivost«, da se »zatvori«, da onom površinskom da izgled suštine stvari i time 'vaspostavi' moć tzv. zdravog razuma i njegovog vernog trabanta — real-politike.

'Lukavstvo' dobre društvene nauke je u tome da svojim radom, svojim metodama i organizacijom, dođe do istih onih rezultata koji nam se daju »na dlanu« onda kada se u prisustvu velikih istorijskih događaja, istorija »otvori« i pokaže da je »car—go«. Ubeđen sam da u ovome ima mesta i za dobro osmišljena i korektno realizovana empirijska istraživanja stvarnosti društvenih pojava (naravno, uz niz ograda, a o jednoj od njih

* Samostalni asistent — saradnik Instituta društvenih nauka u Beogradu.

Digitized by Google

biće i ovde reči). Ta »prljava« empirijska istraživanja, u heurističkom pogledu, nalaze se u onom raskoraku između pomenute »zdrave pameti« i same suštine stvari — što su udaljenija od te »pameti«, možemo im više verovati, deluju ubedljivije, argumenti su snažniji...

Otuda ću ja, u ovom kontekstu, reagujući na neka jučerašnja izlaganja u kojima su se viorile ideologizovane koprene i velovi, kojima smo skloni čim se udaljimo od empirije, — pokušati da nešto kažem o omladini. To je kazivanje iz drugog ugla i pristup je drukčiji. Jednostavno, suprotstavio bih se kazivanjima o »sudbinskoj povezanosti omladine i socijalizma«, o zagarantovanom socijalističkom (još nam fali: lepom i veselom) biću omladine i uopšte smatram da je nužno reagovati na sva ona viđenja omladine u kojima je ona »najlepši deo ružne stvarnosti«.

Više je razloga zbog kojih idealizujemo omladinu. Ovde ćemo pomenuti dva takva razloga. Oba potiču iz, rekli bismo, »zdrave ideološke pameti«.

Prvi je vezan za manihejski karakter premisa socijalizma. Tu je sve crno ili belo, dobro ili zlo, tu se bore samo anđeli i demoni. (To je najvidljivije u »socijalističkoj« propagandi, na plakatu, u karikaturi, a potom i u književnosti i drugim tvorevinama određenih, i katkad vraćajućih, perioda socijalizma.) U toj podeli rola — omladini je pripala uloga anđela — ja je uvek zamišljam kao skup *amoreta* — kao razdraganu, nasmejanu krilatu dečicu zauzetu raznim igrama među kojima im je najomiljenija ona u kojoj odapinju strele ljubavi budeći u pogođenima ljubavni zanos.

Drugi razlog idealizacije omladine potiče iz nečega što bih ja ovde nazvao »ideološkim silogizmom«. U ideološkom silogizmu jedna od premisa ne potiče iz stvarnog reda stvari, već iz željenog reda stvari (ili normiranog, zadatog, očekivanog), iako je jasno, u bilo kojoj logici, silogistici, da bi u tom slučaju i zaključak se odnosio na poželjni red stvari, na željeno stanje — u ideološkom silogizmu, zaključak se bez obzira na jednu ili više ne-stvarnu premisu, odnosi na stvarnost.

Zastupnici »ideološkog silogizma« izvode sledeći model zaključivanja: prva premisa, omladina je naša budućnost; druga premisa, naša budućnost je lepa socijalistička budućnost; zaključak, naša omladina je lepa i socijalistička*. (Zaboravlja se na *modus tollens:* ako se ustanovi da neka tvrdnja dedukovana iz opšte teorije, u empirijskoj proveri ne odgovara istini, onda je neistinita i teorija iz koje je data tvrdnja dedukovana.) Prva premisa je prilično nesporna, kao biološka činjenica, jer zaista,

* U jednom svom ranijem tekstu *(Marksistička misao,* 3/1982) pokazao sam kako se omladina promišlja sa pozicija mogućih budućnosti: iz budućnosti koja je produkt organizovane volje i masovne poslušnosti, iz budućnosti kao odsjaja prelepe prošlosti, iz budućnosti koja je produžena sadašnjost i iz budućnosti kao obnove i kontinuiteta revolucije.

Digitized by Google

»Na mladima svet ostaje«. Druga premisa je stvar želje ili ako hoćete stvar ideološkog uverenja — pa bi stoga zaključili: ako je barem jedna premisa ideološkog karaktera, onda je i zaključak takav. — No, vratimo se osnovnom problemu.

U dosadašnjem toku našeg razgovora prenaglašavan je socijalistički karakter omladine a *imlicite* se tvrdi i njena pro-sistemska nastrojenost a na isti način i njena nevinost. Podaci iz empirijskih istraživanja omladine vršenih u ovoj zemlji u poslednjih deceniju-dve, donekle osporavaju navedena naglašavanja. Naime, nekoliko pokazatelja upućuju na postojanje dela omladine koji nije socijalistički orijentisan, a to je već dovoljno da tvrdimo ako ne da u nas postoji antisocijalistički orijentisana omladina, onda svakako ne-socijalistički orijentisana omladina. Da pogledamo sledećih nekoliko pokazatelja: nacionalističku orijentaciju dela omladine, nesamoupravne orijentacije, politička pasivnost, obnova religioznosti i antiinstitucionalne tendencije među omladinom.

Omladina i nacionalizam. Nacionalizam u našim uslovima sigurno je anti-socijalistička i anti-jugoslovenska pozicija. To se može tvrditi bez ikakvih dvojbi. I jasno je da u meri u kojoj nacionalizam karakteriše omladinu, da je utoliko karakteriše i anti-socijalistička i anti-jugoslovenska pozicija.*

Poznata je i nesporna činjenica da se omladina našla među »jurišnicima« nacionalističkog pokreta u SR Hrvatskoj, 1971. godine i u takvom pokretu na Kosovu, i 1968. i 1980. godine a i u ovim vremenima. Ovu činjenicu ni malo ne menja tvrdnja da je omladina izmanipulisana, da je »objekt« u tuđim rukama, da je »nahuškana« itd. — sve i da je to tako (iz činjenice da je neko manipulisan nikako ne proizlazi zaključak o njegovoj ne-odgovornosti i nevinosti) — omladina je najbrojniji sudeonik »nacionalističkih događaja« u nas.

Empirijska istraživanja, čitav niz takvih istraživanja vršenih u poslednje dve decenije, pokazuju relativno stabilan postotak, od 10% do 15%, latentno nacionalistički orijentisane omladine**. Naravno, daleko najveći deo omladine nije nacionalistički orijentisan, ali ja ovde skrećem pažnju na ovih 10—15% drukčijih od većine***.

---

* Ivan Šiber i jednom u nas najcelovitijem pregledu pristupa i rezultata istraživanja međunacionalnih odnosa i odnosa prema nacionalizmu, kaže: »... nacionalizam se pojavljuje kao dio antisistemske, antisocijalističke orijentacije, kao osnov suprotstavljanja samoupravljanju, ulozi radničke klase i Saveza komunista.« — *Socijalno-psihologijski pristupi izučavanju međunacionalnih odnosa*. FPN u Zagrebu, Institut za političke znanosti, Zagreb, 1984, str. 57.

** Šiber u istom radu navodi »... da su istraživanja ustanovila da ima između 10 do 15% pojedinaca koji međunacionalnim odnosima pristupaju sa latentno nacionalističkih pozicija.« (str. 120)

*** Iscrpan spisak literature i empirijskih istraživanja u nas vršenih može se pronaći u pomenutoj Šiberovoj studiji i u radu Dragana Pantića, *Nacionalna svest mladih u SR Srbiji bez pokrajina*. IIC SSO Srbije, Beograd, 1987.

Digitized by Google

Postotak nekome može izgledati mali, uostalom ima i istraživanja koja utvrđuju i niže postotke*. Stoga bih u pogledu »malih« postotaka skrenuo pažnju na to da 1% u apsolutnim brojevima, kada je reč o jugoslovenskoj omladini, iznosi negde oko 50.000, a 10% već — 500.000 mladih — očigledno su apsolutne brojke nešto impresivnije. Takođe bih, iako je to donekle digresija, skrenuo pažnju na kvantitativne aspekte strukture odnosa prema društveno probitačnim političkim idejama, prosečne empirijske prihvatljivosti.

Prvo se izdvaja grupa idejnih i akcionih nosilaca date političke orijentacije. To akciono jezgro je malobrojno i uopšte uzev njegova brojnost ili malobrojnost ne ulazi u red relevantnih kvaliteta. Druga grupa koja na neki način okružava akciono jezgro, jeste grupa aktivista koja se takođe ne odlikuje nekom izuzetnom brojnošću iako je brojnija od akcionog jezgra. Treću grupu čine simpatizeri i potencijalni simpatizeri — pojedinci koji imaju aktivan odnos prema datoj ideji ali još nisu uključeni u grupu aktivista. Četvrtu grupu čine aktivni oponenti datoj ideji. Peta grupa sastavljena je od ravnodušnih prema ideji o kojoj je reč — i jedino se može govoriti o znatnoj brojnosti ove grupe. — Ukupno uzev, standardne političke orijentacije, pogotovo na početku svog društvenog života, ukoliko nije reč o posebnom tipu orijentacija koji s jedne strane ili traži zaverenički tip organizacija ili s druge strane traži široku i masovnu organizaciju (tipa pokreta), — ne podrazumeva nikakav brojniji ljudski supstrat. U tom kontekstu postoci pristalica određenih političkih orijentacija koji se dobijaju u našim empirijskim istraživanjima i koji su niski, nap. do 10%, mogu biti itekako društveno relevantni, naravno u okviru konstelacije odnosa koji omogućava proću idejama koje oni zastupaju.

Omladina i ne-samoupravne orijentacije. Odnos omladine prema samoupravljanju je test za njen odnos prema sistemu i socijalizmu onako kako je on zamišljen i postavljen u najopštijim programskim i normativnim aktima ovog društva. U odnosu prema samoupravljanju kao modelu upravljanja u radnim organizacijama i društvenim zajednicama, vidi se odnos omladine prema sistemu koji to samoupravljanje normira kao osnovni društveni odnos. U odnosu prema samoupravljanju kao principu, vidi se i odnos prema samoupravnom socijalizmu kao principu. Skrećemo pažnju da se ovde naglašava odnos prema principu a ne prema praksi u kojoj dati princip može biti manje ili više ostvarivan ili pak može biti potpuno doveden u pitanje. Znači, insistiramo na vrednosnom odnosu prema samoupravljanju i onom socijalizmu koji je prvenstveno obeležen samoupravljanjem. U neku ruku ovde je reč o teorijskom tipu odnosa.

Serija istraživanja samoupravne orijentacije omladine u SR Srbiji bez pokrajina, počev od 1974. godine, daje uporedive podatke o odnosu omladine prema samoupravljanju, s obzirom da je prikupljanje podataka vršeno na gotovo istovetan način i da

Digitized by Google

su na sličan način konstruisani uzorci na kojima su realizovana istraživanja*.

Broj samoupravno orijentisane omladine u ovih šest istraživanja nije stabilan, a ne uočavaju se niti neke jednosmerne tendencije (barem koliko ja to mogu da vidim). Oko polovine samoupravno orijentisanih ispitanika nađeno je u istraživanjima koja su vršena 1974, 1981 i 1986. godine. Dve trećine ispitanika samoupravno orijentisanih nađeno je u istraživanjima izvršenim 1976, 1979 i 1983. godine. »Mešovita« orijentacija u koju su svrstani ispitanici koji istovremeno prihvataju i samoupravne i nesamoupravne stavove, grafički prikazana u koordinantnom pravouglom sistemu imala bi oblik razvučene »U« krive, čiji je desni krak kraći. U prvoj godini istraživanja mešovito je orijentisano dve petine ispitanika (41%), potom se taj broj u sledeća četiri istraživanja kreće između jedne sedmine i jedne petine (konkretno između 15 i 19%), da bi u prošlogodišnjem istraživanju (1986. godina) ponovo počeo da raste — do 27%.

Postotak ne-samoupravno orijentisanih ispitanika raste počev od 1974. godine kada je iznosio 5%, na 29% u 1983. godini, a potom opada i u prošlogodišnjem istraživanju iznosi jednu petinu od ukupnog broja ispitivanih omladinaca.

Poslednji nalaz (istraživanje izvršeno početkom 1986. godine) kazuje da je polovina ispitanika samoupravno orijentisana, da jedna četvrtina istovremeno prihvata i samoupravne i ne-samoupravne stavove, a da jedna petina prihvata pretežno (pa i isključivo) ne-samoupravne stavove.

Možda nije na odmet podsetiti i na one nalaze istraživanja odnosa omladine prema samoupravljanju u kojima je ona u situaciji da vrednuje samoupravnu praksu (a ne samo samoupravne principe kao u prethodnom slučaju). Omladina je, naime znatno kritičnija prema praksi nego prema principima, ta kritičnost je u porastu iako prevladava jedan uslovno nazvan ambivalentan odnos — prema njoj se istovremeno pokazuje i pozitivan i negativan odnos, ona se i prihvata i odbacuje, s njom je omladina i zadovoljna i nezadovoljna.

O nacionalizmu i ne-samoupravnim orijentacijama, izvesno je, možemo govoriti kao o anti-socijalističkim pozicijama. Međutim, sledeća tri pokazatelja — pasivnost omladine, porast an-

* Reč je o sledećim istraživanjima: 1974. godina — S. Joksimović, i drugi, *Stavovi i opredeljenja jugoslovenske omladine*, »Mladost«, Beograd, 1974; 1976. godina — V. Goati i drugi, *Društveno-političko angažovanje omladine*, RK SSO Srbije i Institut društvenih nauka, Beograd, 1977; 1979. godina — D. Pantić, *Vrednosne orijentacije mladih Srbije*, IIC SSO Srbije, Beograd, 1981; 1981. godina — neobjavljeni nalazi istraživanja »Društveno, samoupravno i političko angažovanje omladine«; 1983. godina — D. Pantić i drugi, *Socijalni aktivizam mladih u Srbiji*, IIC SSO Srbije, Beograd, 1984; 1986. godina — S. Mihailović i drugi, *Omladina '86. Sondaža javnog mnenja*, IIC SSOS, Beograd 1986.

Digitized by Google

tiinstitucionalnih stavova i porast religioznosti — nemaju izraziti anti-socijalistički, već pre bi rekli ne-socijalistički beleg. Tek bi neka dogmatska svest, po logici iz poznatog gesla koje kaže da oni koji nisu sa nama da su oni protiv nas, izjednačila napr. nacionalizam i političku pasivnost.

Omladina i politička pasivnost. Politički sistem socijalizma, onakvog socijalizma kakav nam je poznat iz programskih dokumenata, zasnovan je na političkom i socijalnom (samoupravnom) aktivizmu građana. Socijalni i politički aktivizam je nužan uslov za funkcionisanje sistema — i ukoliko on nije dominantni tip ponašanja, ukoliko prevladava pasivizam, onda se ne može govoriti o ostvarenosti pomenutog tipa socijalizma. — U ovom kontekstu je od znatne važnosti — aktivizam omladine.

Ponovo se pozivam na niz istraživanja izvršenih u poslednjoj deceniji; reč je uglavnom o onim istim istraživanjima na koja smo se pozivali i u slučaju napomena o odnosu omladine i samoupravljanja. *Istraživanja pokazuju konstantan pad aktivizma i porast pasivizma omladine, počev od 1981. godine.* U istraživanju koje smo vršili 1976. godine našli smo da je približno pola ispitanika (52%) aktivno, a pola (48%) neaktivno. U istraživanju koje smo vršili 1981. godine utvrdili smo da je broj aktivnih porastao na dve trećine, a broj pasivnih opao na jednu trećinu. Upadica Grzegorz NOWACKI: A šta to znači? Ne radi li se o formalnoj pripadnosti organizaciji?

Ne, nije o tome reč. Formalna pripadnost može biti osnova samo za utvrđivanje formalnog aktivizma. Bavili smo se i time. Sve do nedavno smo na pitanje i pripadnosti omladinskoj organizaciji dobijali izjave po kojima je 80—90% ispitanika u članstvu Saveza socijalističke omladine. Znači, postoji neka subjektivna identifikacija sa ovom organizacijom, iako je verovatno da iza nje ne stoje neka dublja značenja. Zatim, kada omladinu pitamo da li je platila članarinu (inače simboličnu) za tekuću godinu, što je formalna potvrda članstva u organizaciji, dobijamo podatak da je tu obavezu ispunilo negde oko dve petine ispitanika. I na kraju, kada se konsultuju oficijelni podaci SSO o uplaćenoj članarini, onda se vidi da je broj članova SSO tu negde oko jedne petine (pa i manje) od ukupnog broja omladine.

Inače, stvarni aktivizam je formiran kao sintetička mera na osnovu nekoliko konkretnih pokazatelja: prisustvo sastancima, učešće u diskusiji, davanje predloga, kritičke ocene, učešće u konkretnim akcijama organizacije, učešće u realizaciji donetih odluka... Ovi pokazatelji nisu traženi samo u radu omladine u njihovoj organizaciji, već i u radu omladine u SKJ, SSRN, Sindikatu, na mesnoj zajednici, u organima samoupravljanja, delegatskog odlučivanja... Takođe smo uzimali u obzir i tzv. vaninstitucionalni (vanorganizacijski, neformalni) aktivizam. Taj aktivizam smo merili na osnovu učešća omladine u štrajkovima;

Digitized by Google

potpisivanju raznovrsnih peticija, zahteva; dopisa sredstvima masovnog komuniciranja, raznih žalbi, određenih zahteva upućenih organima vlasti — naravno, ukoliko sve to ima politički sadržaj; aktivno učešće u javnim tribinama političkog karaktera...

Upadica Grzegorz NOWACKI: To je vrlo slično onome što smo mi radili.

Da se vratimo podacima o aktivizmu, odnosno pasivizmu omladine. Rekli smo da je broj aktivnih omladinaca rastao počev od 1976. godine kada smo prvi put počeli da istražujemo aktivizam omladine na ovakav način — i da vrhunac dostiže 1981. godine kada je u aktivne moglo da se svrsta dve trećine mladih. U godinama između 1981. i 1983. godine dolazi do ogromnog pada raširenosti omladinskog aktivizma. U 1983. godini imamo već dve trećine pasivnih i trećinu aktivnih. Broj aktivnih i dalje opada i u 1986. godini nalazimo da je 73% mladih pasivno, a svega 27% aktivno. (Nužno je skrenuti pažnju na strukturu aktivizma prema intenzitetu — najveći je broj onih koji su tek malo aktivni, njih obeležava aktivizam niskog intenziteta, a veoma je mali broj onih koji su intenzivno aktivni — slika aktivizma prema intenzitetu analogna je izgledu kupe — na njenom dnu su oni koji su malo aktivni a na vrhu oni najaktivniji; sa približavanjem vrhu kupe intenzitet aktivizma raste. Tako je, na primer, u istraživanju izvršenom 1986. godine utvrđeno da intenzivno aktivnih ima 5%, osrednje aktivnih 9%, malo aktivnih 13% i neaktivnih 73%.)

Ukoliko aktivizam i to onaj institucionalnog karaktera shvatimo kao znak pune i aktivne podrške sistemu, a čini nam se da je logika na strani takvog shvatanja, onda se sa stanovišta sistema može opravdano pitati: šta je sa sistemom koji aktivno ne podržava gotovo tri četvrtine mladih, odnosno šta je sa sistemom koji nailazi na aktivnu podršku tek jedne četvrtine mladih građana? Naravno, ne tvrdimo da sistem ne može da funkcioniše ukoliko nema širu podršku, pogotovo ne tvrdimo da ima sistema koji »uživaju« širu aktivnu podršku (istog tipa), već tvrdimo samo to da sistem koji proklamuje sopstvenu zasnovanost na aktivizmu građana, a pri tom nema te i tolike aktivnosti, onda se sistem ne zasniva na onome što normativno postavlja u svoje temelje.

Omladina i religioznost. Religiju, odnosno religioznost moguće je na dva načina posmatrati kao ne-socijalističku orijentaciju. Najpre je tu jedna fundamentalna razlika prirode principa socijalizma i religijskih principa — bitan princip socijalizma jeste emancipacija, a religije — ovisnost. No, ustrajavanje na ovom razlogu za uključivanje religioznosti u ne-socijalističke orijentacije, izazvao bi, pogotovo u ovom sastavu, previše rasprava pa i digresija od osnovne teme. Stoga tretman religioznosti kao ne-socijalističke orijentacije ovde obrazlažem velikom korelacijom religioznosti sa anti-socijalističkim orijentacijama, na primer, sa

Digitized by Google

nacionalizmom*. Tako jedan od autora koji razmatra vezu religioznosti i nacionalizma, Srđan Vrcan, upozorava na latentnu opasnost»... religizacije međunacionalnih napetosti i konfrontacija, isto kao i stalna opasnost religijske i konfesionalne instrumentalizacije nacionalnog**.«

Navešću statističke podatke iz jednog istraživanja, izvršenog 1985. godine na jugoslovenskom uzorku omladine. Delom istraživanja o odnosu omladine i religije (kao i celim ovim projektom) rukovodio je profesor Srđan Vrcan, jedan od najboljih poznavalaca ove problematike u nas. — Izneću odgovore na jedno od najprostijih (najmanje složenih) pitanja, da ovde ne bi komplikovali stvari. Pitanje je glasilo: Ako bi preciznije trebalo opisati svoj lični odnos prema religiji kako bi to uradio? Na ponuđene odgovore ispitanici su reagovali na sledeći način:

— 9% — »Uvereni sam vernik i prihvatam sve ono što moja vera uči«,

— 8% — »Religiozan sam premda ne prihvatam sve ono što moja vera uči«,

— 14% — »Dosta razmišljam o tome, ali nisam načisto da li verujem ili ne verujem«,

— 7% — »Prema religiji sam indiferentan (religija me ne privlači i ne zanima)«,

— 41% — »Nisam religiozan, iako nemam ništa protiv religije«,

— 19% — »Nisam religiozan i protivnik sam religije«,

— 2% — Bez odgovora.

Ukoliko ne uzmemo u obzir ispitanike koji nisu odgovorili na ovo pitanje, potom prva tri odgovora tretiramo kao znakove religiozne orijentacije, a druga tri kao znakove nereligiozne orijentacije, onda je *jugoslovenska omladina u proseku, s jednom trećinom (32%) religiozna, a sa dve trećine nereliozna (68%).*

Pri tom su u priličnoj meri izražene razlike po republikama, odnosno po nacionalnoj pripadnosti. Tako najveći broj religioznih u ovom istraživanju utvrđen je u slučaju omladine iz SR Hrvatske — 46% (Hrvati — 55%), SAP Kosova — 47% (Albanci — 48%), SR Slovenije — 40% (Slovenci — 41%), SR Makedonije — 34% (Makedonci — 31%), itd. Najmanji broj religioznih nađen je među ispitanicima koji su se izjasnili kao Jugosloveni, ispitanicima iz SAP Vojvodine, SR Crne Gore i SR Srbije bez pokrajina — po 17%.***

U jednom drugom jugoslovenskom istraživanju nađen je nešto niži postotak religiozne omladine, ali je po prvi put utvrđen

---

* Videti o ovome: Srđan Vrcan, *Od krize religije k religiji krize*, Školska knjiga, Zagreb, 1986. kao i knjigu: N. Dugandžija, *Religija i nacija*, CKD, Zagreb, 1983.

** S. Vrcan, ibid, str. 154.

*** Podaci su preuzeti iz studije: S. Vrcan i drugi, *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*, CIDID/IDIS, Beograd/Zagreb, 1986.

Digitized by Google

veći postotak religioznih među mladim ljudima (22%) nego među starijima (oko 15%)*.

U istraživanju vršenom na posebnom i lokalnom uzorku, na uzorku splitskih srednjoškolaca, u dva navrata, 1967. i 1984. godine** — došlo se do iznenađujućih rezultata — *religioznost je povećana sa 31% u 1967. godini na 52% u 1984. godini.*

U prvom istraživanju je na osnovu izjava ispitanika o sopstvenoj religioznosti nađeno da je 31% religiozno, da je 35% indiferentno prema religiji, a da su 32% ateisti (2% nije odgovorilo na ovo pitanje). U drugom istraživanju, gotovo dve decenije kasnije, 52% ispitanih srednjoškolaca je izjavilo da je religiozno, 27% da je indiferentno prema religiji, dok su 19% rekli da su ateisti (2% nije odgovorilo na pitanje). Autor drugog istraživanja zaključuje da se neishitreno »... može ustvrditi da su muškarci proizvodnih zanimanja dali temeljni doprinos onim globalnim obilježjima i tendencijama koji populaciju srednjoškolaca 1984. bitno razlikuju od srednjoškolaca koncem šezdesetih godina.«

Možemo zaključiti da je za razmatranje odnosa omladine prema religiji, od podatka o postotku religiozne omladine, čak i važniji podatak koji indicira obnovu religioznosti među omladinom, naime uočava se tendencija povećanja broja religiozne omladine.

Omladina i odbojnost prema organizacijama i institucijama sistema. Aktivna podrška sistemu podrazumeva aktivno učešće u organizacijama i institucijama sistema. Da toga nema posredno smo videli već na osnovu podataka o raširenosti socijalnog i političkog pasivizma među omladinom. Sada pak propitujemo odnos omladine prema oficijelnim organizacijama i institucijama sistema kao organizacionim okvirima za upražnjavanje aktivizma. Prema tome, pitamo se za odnos omladine prema SKJ (pre svega) a potom i prema SSO i prema organima samoupravljanja. U tom propitivanju dominantno mesto ima odnos prema SKJ i, kao što smo to u jednom tekstu pokazali*** odnos prema SKJ jeste pokazatelj praktičnog odnosa prema sistemu. Za razliku od odnosa prema samoupravnim principima koji su pokazatelj teorijskog odnosa prema sistemu, ovde je reč o praktičnom odnosu prema svakodnevici sistema, odnos prema njegovoj banalnoj praksi, real-politici sistema.

---

* Dragan Pantić, Odnos prema religiji, u studiji: V. Goati i drugi, *Zaposleni u društvenom sektoru SFRJ (članovi SKJ i nečlanovi) o aktuelnim društvenim pitanjima.* Centar za društvena istraživanja PCK SKJ, Beograd, 1985. (šap).

** Srđan Vrcan i saradnici, *Društveni položaj i idejne preokupacije splitske srednjoškolske i studentske omladine,* Split, 1968; Boris Vušković, *Religioznost splitske srednjoškolske omladine,* prilog na »Okruglom stolu« održanom početkom 1986. godine u Sinju.

*** Srećko Mihailović, »Odnos omladine prema Savezu komunista«, *Pogledi* (Split), 3—4/1986.

Digitized by Google

Svakako da odnos prema tako višeznačnom fenomenu kao što je to SKJ ne može biti jednodimenzionalan — ovde skrećemo pažnju na tri aspekta tog odnosa. Prvo, praktičan odnos prema SKJ kao političkoj organizaciji na vlasti koji u sebi supsumira čitavu lepezu motiva za ulazak u ovu organizaciju; od shvatanja SKJ kao vodeće idejno-političke snage koja je omogućila ovakav socijalistički i samoupravni razvoj kakav danas imamo, do shvatanja SKJ kao organizacije koja omogućava karijeru, privilegije ili barem »zavetrinu«. Drugo, odnos prema SKJ kao odnos prema istorijskom subjektu, subjektu sa istorijskim zaslugama (istorijska renta SKJ). I treće, programski odnos prema SKJ kao odnos prema idejama i vrednostima utemeljenim u Program SKJ (programska renta SKJ).

Pretpostavljamo da sva ova tri odnosa dolaze do izražaja prilikom odlučivanja pojedinca o ulasku i svojoj aktivnosti u ovoj organizaciji. To istovremeno znači da pretpostavljamo da su ove komponente viđenja SKJ na delu i onda kada pojedinac odbacuje mogućnost da uđe u SKJ ili pak iznosi želju da postane član SKJ. U ovom kontekstu smatramo da izjava o članstvu ili o želji da se postane član (kao odgovorima na pitanje: Da li ste član SKJ i ako niste da li biste želeli da budete?) govori *o odnosu prihvatanja Saveza komunista,* o preferenciji Saveza komunista, dok izjava »Nisam član i ne želim da to budem« govori *o odbojnom odnosu prema Savezu komunista.*

Tako zaključujući o odbojnosti prema SKJ, u istraživanju izvršenom 1974. godine* utvrđeno je da 9% ispitanika ima odbojan odnos prema SKJ — deceniju kasnije, 1985. godine, takođe u istraživanju na jugoslovenskom uzorku, tačno polovina ispitanika pokazuje odbojan odnos prema SKJ.** Razlike između omladine iz različitih republika (i pokrajina) i u ovom slučaju su izrazite. S jedne strane odbojnost prema SKJ u slučaju omladine iz SR Slovenije raste sa 32% na 88%, u slučaju omladine iz SR Hrvatske sa 13% na 70%, SAP Vojvodina — sa 4% na 54%, itd. S druge strane, u slučaju omladine Crne Gore odbojnost raste sa 8% na 18%, SR Bosne i Hercegovine sa 5% na 36%, itd.

Stavljajući ove podatke u kontekst ispitivanja odnosa omladine prema organima samoupravljanja i prema Savezu socijalističke omladine, dobijamo znatno celovitiju sliku. Pozivajući se na seriju istraživanja vršenih u SR Srbiji bez pokrajina, 1976, 1981, 1983. i 1986. godine,*** možemo da utvrdimo postojanje odbojnosti ne samo prema SKJ već i prema ostalim organizacijama i institucijama — u porastu je antiinstitucionalno raspoloženje

---

* Snežana Joksimović i drugi, *Stavovi i opredeljenja jugoslovenske omladine,* Mladost, Beograd, 1974.

** Srđan Vrcan i drugi, *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije,* IDIS/CIDID, Beograd/Zagreb, 1986.

*** Na osnovu prikaza ovih istraživanja u radu: Srećko Mihailović, *Omladina osamdesetih: položaj, svest i ponašanje,* IIC SSO Srbije, Beograd, 1987. (šap).

Digitized by Google

omladine. Odbojnost prema članstvu u SSO raste sa 7% na 22%, prema članstu u SKJ sa 13% na 43%, prema članstvu u organima samoupravljanja sa 21% na čak 60%.

*
* *

Ovde smo pokušali da ukažemo na raširenost u omladinskoj populaciji dve anti-socijalističke i tri ne-socijalističke orijentacije. Reč je o pokušaju da se ukaže postojanje nacionalizma među mladima, postojanje ne-samoupravnih orijentacija, socijalnog i političkog pasivizma, religioznosti, antiinstitucionalnog raspoloženja.** Time smo hteli da pokažemo nezasnovanost onog govora o omladini koji se poistovećuje sa govorom o mrtvima — o njima sve najbolje. Omladina nije samo socijalistička, samoupravna i komunistička, ona je i anti-socijalistička i ne-socijalistička. Za to što je ona takva kakva jeste nisu odgovorni samo društveni agensi njene socijalizacije i tzv. društveni uslovi, već i sama omladina. Znači da deo odgovornosti za sve ono što jeste i ono što bi mogla da bude a nije, snosi i sama omladina. Zaslužila je ona da joj se prizna pravo na odgovornost.

** O ovim i drugim orijentacijama pisali smo u tekstu o idejnim kretanjima među omladinom u časopisu *Kumrovečki zapisi*, 11/1986.

Digitized by Google

Julian Nuckovski*

Omladinski pokret u socijalističkoj obnovi Poljske

Proces socijalističke obnove u Poljskoj 80-tih godina ima dva osnovna izvorišta.

Pre svega, njegov neposredni povod bio je radnički protest u avgustu 1980. i konsekvence toga protesta. Razlog protesta bile su deformacije, nastale u prethodnom periodu, političkog, privrednog i društvenog karaktera.

Drugi povod koji u poslednje vreme izričito izbija u prvi plan jesu potrebe razvoja socijalističkog, društvenog, privrednog i političkog sistema. To se uostalom ne događa samo u Poljskoj. Dovoljno je uporediti promene u Poljskoj sa promenama u Sovjetskom Savezu. U našoj zemlji dinamika promena relativno je brza; one su još i ubrzane već pomenutim radničkim protestom u avgustu 1980, kao i sporazuma u Ščećinu, Gdanjsku i Jastšenbju. No taj povod, a naročito njegova neposredna posledica — stvaranje »Solidarnosti« i legalne političke opozicije u zemlji, otežali su proces obnove. Imam na umu sledeće efekte te nove konstalacije političkih odnosa:

— značajnu deformaciju političkog sistema u smislu uvođenja u njega organizacije legalne opozicije, slabljenje prosocijalističkih političkih i društvenih snaga, porast političke snage crkve,

---

* Zamenik načelnika Saveza poljskih harcera

Digitized by Google

— poremećaj ravnoteže u funkcionisanju privrednog sistema, a u velikim delovima privrede i njena deformacija, pad društvene efektivnosti i kvaliteta rada,

— pad mnogih moralnih vrednosti društva, raspad mnogih društvenih veza, slabljenje autoriteta, produbljivanje patologije u društvenom životu.

Tako su se, dakle, negativni procesi i pojave iz 70-tih godina produbili.

Uvođenje ratnog stanja 13. decembra 1981. bilo je osnovni uslov ponovnog uravnoteženja društvenog sistema u Poljskoj. Efekte uvođenja ratnog stanja možemo uporediti sa delovanjem veoma snažnog leka; pacijent je stao na noge, ali, na žalost, dejstvo leka je imalo i mnogo neželjenih efekata na organizam. Period između avgusta 1980. i decembra 1981 — tih slavnih šesnaest meseci — omogućio je da se razotkrije na često drastičan način mnoštvo suprotnih interesa i direktnih konflikata i patoloških pojava. No, u tom periodu nije bilo mogućnosti da se razotkrivanje svega navedenog iskoristi u smislu vraćanja sistema u stanje ravnoteže. I pored toga što je to moglo da se obavi na drugim principima nego ranije; u uslovima potpune mogućnosti artikulacije interesa, njihove jasne suprotstavljenosti i razrešavanja saglasno potrebama i razvojnim aspiracijama društva.

Iz gore navedenih razloga Program razvoja socijalističke demokratije, snaženje vodeće uloge PURP u izgradnji socijalizma i društveno privrednoj stabilizaciji zemlje koji je prihvaćen na IX vanrednom kongresu PURP — nije mogao odmah da se realizuje, u junu 1981. Njegova realizacija mogla je defakto da počne tek pošto je uvedeno ratno stanje. Taj program — program borbe za izlazak iz krize i za socijalističku obnovu društvenog života — razvijen je i konkretizovan u perspektivnom programu PURP prihvaćenom od X kongresa održanog juna 1986.

Program socijalističke obnove koji sada realizujemo može se konkretizovati na sledeći način:

a) *u društveno-političkoj oblasti* radi se o razvoju nacionalnog sporazumevanja i demokratizma u političkom sistemu (između ostalog reč je o uvođenju novih formi neposredne demokratije — referenduma i konsultacija i o reformi predstavničkog sistema), radi se takođe i o razvoju poljske nacionalne kulture,

b) *u društveno-ekonomskoj oblasti* reč je o sprovođenju duboke privredne reforme koja se sastoji u zameni direktivno distributivnog sistema sistemom planiranja, ekonomskom računicom i tržištem, zatim o razrešavanju hitnih društvenih zadataka: stambenog problema, ishrane, obrazovanja naroda, zaštite zdravlja i prirodne okoline,

c) *u oblasti jačanja moralnog zdravlja društva* to znači vraćanje etosa socijalističkim vrednostima, borbu sa malograđanskim stilom života, jačanje porodičnih veza i društvenih veza u lokalnim sredinama, poštovanje pravnih normi, borbu protiv društve-

Digitized by Google

ne patologije, naročito protiv alkoholizma, narkomanije i društvenog parazitizma.

Program socijalističke obnove pre svega zahteva promene društvene svesti. Nijedan od navedenih zadataka ne može biti ispunjen dosadašnjim, ekstenzivnim metodama. U društvenoj svesti, a zatim i u društvenom sistemu moraju se dogoditi kvalitativne promene. Apatija, stagnacija, rutina, prosečnost, birokratija — to su neprijatelji socijalističke obnove.

U ovakvoj situaciji odnos mladog pokoljenja prema obnovi dobiva suštinski značaj, iz najmanje dva razloga: bez podrške omladine obnova neće uspeti, ugasiće se, neće imati međupokolenjsku dimenziju (mladi u obnovi moraju videti svoje šanse za bolju budućnost). Takođe, ono što je karakteristično za obnovu i za uslove njenog sprovođenja imanentno je odlikama mladosti.

Protest radnika u avgustu 1981. bio je, pre svega, delo radničke omladine. Mlado pokoljenje »startovalo je« u politički život naše zemlje, onako kako se nikada ranije nije dogodilo tokom istorije narodne Poljske. Mladi su masovno učestvovali u štrajkovima 1980. i 1981. godine, bili su svojevrsna pokretačka snaga novih sindikalnih struktura i drugih organizacija. Došlo je do suštinskog preloma u svesti mladog pokoljenja, u njegovom mišljenju o vlasti, državi, socijalizmu. Kakvi su bili razlozi ove pojave? Pristupajući problemu na najopštiji način možemo postaviti tezu da je zbog deformacija sedamdesetih godina najveću cenu platila omladina. S jedne strane, ona je bila glavni primalac obećanja bez pokrića (»pokoljenje velike šanse«), a s druge strane posledice pogrešnih društveno-ekonomskih odluka naročito jako su se odrazile na uslove života mladih porodica (klasičan primer bilo je pogoršanje stambene situacije). Došlo je i do formiranja lažne društvene svesti, pa i među omladinom, na primer upornim ponavljanjem teze o moralno-političkom jedinstvu naroda, »odluka« o prelasku u etapu izgradnje razvijenog socijalističkog društva. To je bilo povezano sa značajnim slabljenjem ideološkog rada partije i idejno-vaspitnog fronta. Rezultat je bilo »smekšavanje« i idejno »razmazivanje« mladog pokoljenja. Konačno, došlo je do eksplozije pobune, do težnje suštinskim promenama, ali je entuzijazam mladih bio efikasno iskorišćen u političkoj borbi od strane antisocijalističkih snaga. To se dogodilo zbog lažne svesti u kojoj je živela većina mladog pokoljenja, a institucije socijalističkog idejno-vaspitnog fronta su bile suviše slabe da takvo stanje promene.

Karakteristično je da se ulazak mladog pokoljenja na političku scenu vezao, pre svega, za aktivnost u pokretu koji uopšte nije omladinski — za »solidarnost«. To dokazuje da mladi ljudi pretežno nisu želeli u ono vreme da realizuju specifične interese svog pokoljenja, nego one sa opšte društvenom međupokoljenjskom dimenzijom. Za to pokoljenje aktivnost u omladinskom pokretu nije bila tako bitna. O tome govori činjenica da u dinamici promena društvenog sistema tri saveza socijalističke omla-

Digitized by Google

dine koja su tada postojala i njihovi problemi sigurno nisu bili prvorazredni. Osim toga, nije bilo značajnijih inicijativa za stvaranje novih omladinskih organizacija (izuzetak je reafirmisanje Saveza seoske omladine i nastanak nove studentske organizacije).

Bilo je tako, mada su tri socijalistička omladinska saveza, vezana za PURP (Savez socijalističke poljske omladine, Savez poljskog harcerstva, Socijalistički savez poljskih studenata) podvrgnuta suštinskoj kritici od strane svojih članova (mnogi su tada napustili ove organizacije) i oštro napadnuta od strane političke opozicije. Bio je to jedan od pravaca strategije borbe protiv socijalističkih snaga u Poljskoj. Antisocijalističke snage su beskompromisno iskoristile stvarne greške tih saveza kao što je formalizam u aktivnosti, zamiranje idejnog rada, birokratizacija, gubitak veze za društvenom bazom. Istovremeno te snage su počele da stvaraju »svoje« omladinske organizacije ili da preuzimaju patronat — idejni i politički — nad omladinskim savezima u nastajanju.

Krajem 1981, neposredno pre uvođenja ratnog stanja, u Poljskoj je postojao sistem omladinskih saveza povezan sa tri glavne političke snage u zemlji:

a) *socijalistički omladinski pokret* (Savez socijalističke poljske omladine, Savez poljskog harcerstva, Savez seoske omladine, Socijalistički savez poljskih studenata) idejno vezan za Poljsku ujedinjenu radničku partiju (Savez seoske omladine bio je vezan i sa Ujedinjenom narodnom strankom),

b) *antisocijalistički omladinski pokret* čiji je glavni sponzor nacionalni savez sindikata »solidarnost« i s njim vezane organizacije i opozicione grupe. Idejna i politička diferencijacija unutar opozicije (zajednički imenitelj bio je njen antisocijalistički karakter) nije ostala bez uticaja na omladinski pokret povezan s njom (taj pokret su, pre svega, sačinjavali: Nezavisno udruženje studenata, male organizacije radničke omladine, neke sredine seoske mladeži — u okviru saveza seoske omladine takođe — kao i malobrojne harcerske grupe),

c) *pokret katoličke omladine*, vezan za crkvenu hijerarhiju i u manjoj meri sa udruženjima katolika — laika. Karakteristično je da crkva nije težila stvaranju vlastitih opštepoljskih omladinskih organizacija, nego je razvijala pokret u formi »oaza«, dušebrižništvo nad raznim grupama omladine i vršila prve probe idejnog uticaja na omladinu u savezima socijalističke omladine.

Idejni i politički raspad omladinskog pokreta u Poljskoj bio je gotova činjenica. Njegov neposredni povod bila je idejna i politička polarizacija mladog pokoljenja.

Suštinska promena nastupila je po uvođenju ratnog stanja. Pre svega, ojačao je socijalistički omladinski pokret (koji je ionako do tada bio najbrojniji). Istovremeno antisocijalističke organizacije su izgubile razlog svog postojanja. Njihova aktivnost je obustavljena, a krajem 1982. su raspuštene. Međutim, po uvođenju ratnog stanja primećujemo izvesnu evoluciju odno-

Digitized by Google

sa crkve prema omladinskom pokretu. Naime, došlo je do oživljene dušebrižničke aktivnosti među mladima (koja ju upila aktiviste mnogih organizacija koje su do tada bile vezane za »Solidarnost«). Osim toga, crkva je pojačala svoje delovanje na grupe mladih u socijalističkim omladinskim savezima, pri čemu u slučaju Saveza poljskog harcerstva možemo govoriti o pravoj ofanzivi crkve na ovu organizaciju.

S druge strane, ratno stanje je izazvalo pojave zamiranja aktivnosti, apatije pa čak i takozvane »unutrašnje emigracije« značajnih grupa omladine, između ostalog i onih koje su do tada bile vezane za sindikat »Solidarnost«, osetljive na parole te organizacije.

U takvoj, dakle, situaciji u junu 1982. radio je IX plenum Centralnog komiteta PURP. Partija prelazi u ofanzivu u smislu idejnog delovanja na omladinu. Na ovom plenumu utvrđene su detaljne obaveze omladine u sprovođenju socijalističke obnove, a definisani su takođe i zadaci partije u radu sa omladinom.

Od mnogih odluka IX plenuma CK vredi navesti sledeće:

— Partija se opredelila za idejno-političko jedinstvo omladinskog pokreta, za sadejstvo njegovih organizacija i politički priznala četiri saveza: Savez socijalističke poljske omladine, Savez seoske omladine, Savez poljskog harcerstva i Socijalistički savez poljskih studenata (kasnije Savez poljskih studenata); odluka o raspuštanju drugih organizacija, donesena nekoliko meseci posle Plenuma, imala je čisto administrativni karakter,

— Partija je usvojila kao obavezan princip istorednosti i ravnopravnosti saveza socijalističke omladine u odnosima s Partijom i na taj način je završena diskusija o modelu organizacijske hijerarhije,

— definisane su posebne težnje Partije u odnosu na omladinu, u vezi sa njenom aktivnošću u procesu socijalističke obnove: u sprovođenju privredne reforme, naročito u oživljavanju stambene izgradnje, u razvoju i modernizaciji sela i poljoprivrede, u zaustavljanju degradacije prirodne okoline, u efikasnom zastupanju interesa mladog pokolenja,

— formulisani su zadaci Partije i države u radu sa omladinom, između ostalih oni vezani za vreme renesanse i obogaćivanja idejnog života omladine, za pružanje mladima solidnog društveno-političkog znanja, za jačanje socijalističkog vaspitnog fronta; prihvaćen je vladin program popravljanja uslova životnog i profesionalnog starta omladine, donete su političke odluke o formiranju omladinskih organa u državnoj strukturi (Komitet ministarskog saveta za omladinska pitanja, Ured ministra za omladinska pitanja).

Plenum je takođe konstatovao da treba početi rad na zakonu o omladini koji bi precizirao političke odluke CK o mladom pokolenju. Rad na zakonu završen je u maju 1986. kada je Sejm Poljske Narodne Republike prihvatio zakon o principima učešća omladine u državnom, društvenom, privrednom i kulturnom ži-

Digitized by Google

votu zemlje. Među mnogim članovima Zakona naročitu pažnju zaslužuju oni koji obezbeđuju omladinskom pokretu niz prava. Reč je, između ostalog, o pravu istupanja po svim pitanjima koja se tiču omladine, na primer kroz izražavanje mišljenja o pravnim aktima ili o izdavanju odnosno promeni pravnog akta koji se tiče omladine, o pravu na informisanje o stvarima obuhvaćenim statutarnim delovanjem saveza, o pravu iniciranja i organizovanja privredne aktivnosti omladine. Definisan je, takođe, niz uslova sprovođenja delatnosti saveza, na primer stvoren je Državni fond za omladinu.

Tako je, dakle IX plenum CK bio izraz ideološke i programske ofanzive PURP u odnosu na omladinu, ali je takođe stvorio osnove za jačanje socijalističkih omladinskih saveza. X kongres PURP koji je održan u julu 1986. potvrdio je te tendencije.

Socijalistički savez i omladina ne čine celinu omladinskog pokreta u Poljskoj. Ipak su oni najbrojniji, najbolje organizovan a u izvesnom smislu i avangardni deo tog pokreta. Ako pođemo od toga da je omladinski pokret celina društvene, organizovane omladinske aktivnosti, onda osim socijalističkih omladinskih saveza u Poljskoj treba takođe pomenuti:

— *Društvena aktivnost omladine u izvanomladinskim društvenim i političkim organizacijama;* u političkim partijama (između ostalog u demokratskoj stranci — Kružoci mladih demokrata), u patriotskom pokretu nacionalne obnove, u sindikatima, u društveno profesionalnim organizacijama zemljoradnika i drugim društvenim organizacijama (na primer Društvo poljsko-sovjetskog prijateljstva, Opštepoljski komitet za mir, Liga zaštite prirode itd.) i u samoupravama (ne uvek na osnovu mandata socijalističkih saveza omladine);

— *Delatnost crkve među omladinom* (prezentirana ranije);

— *Omladinski pokreti koji se mogu nazvati pokretima jedne potrebe;* na primer pokret »MONAR«, ekološko mirovni pokret »Više volim da postojim«, pokret »Čista srca«, pokret Omladinske umetničke akademije, federacije kompjuterskih klubova itd. i tome slično. Ovi pokreti su često inspirisani od strane socijalističkih saveza omladine, redakcija omladinske štampe ili iz drugih centara — neveliki pokreti, efemerni sa nepreciziranom formulom članstva. Neki ih tretiraju kao alternativne pokrete u odnosu na socijalističke saveze omladine, ali teško ih je u ovom trenutku tako definisati.

Osnovni ciljevi aktivnosti saveza omladine u osamdesetim godinama bili su postavljeni pre i za vreme njihovih kongresa. Svaka organizacija je u periodu 1981—1986. imala po dva kongresa. Idejno programski dokumenti prihvaćeni na tim kongresima izrazito su označeni vremenom u kome su nastali. Programi sa kongresa održanih 1981. i 1982. su radikalni po svom sadržaju i ne retko eklektični po formi; oštro ocrtavaju omladinski stav prema Poljskoj obnovi. U njima se ponavlja motiv demokratiza-

Digitized by Google

cije političkog sistema, nužnost tretiranja omladine kao subjekta i nužnost partnerskih odnosa sa savezima omladine. Eksponovan je takođe problem društvenog i demokratskog karaktera samih saveza omladine. Dokumenti iz kasnijih godina (1983—1986) »mirniji« su po formi i uravnoteženiji po sadržaju. U njima se ponavljaju teze koje podržavaju ranija stanovišta, ali su one dorađene, razvijene i sistematizovane. Istovremeno, kroz referisanja vlasti, provlači se teza o nižim efektima aktivnosti saveza nego što su planirani. Na svojim poslednjim kongresima samo dva saveza su obradila Nacrt perspektivnog programa. Savez socijalističke omladine Poljske (Rezolucija o perspektivi omladine i Saveza); Savez poljskog harcerstva (društveni program harcerstva — pravci harcerske službe: živeti dostojanstveno, jačati porodicu Poljaka, zahvatati savremenost iz 21. veka), pri čemu je prvi od ovih programa orijentisan na probleme političkog sistema, a drugi na delatnost samog Saveza. To je sasvim ispravno ako se ima na umu da su Savez seoske omladine i Savez studenata Poljske novonastale organizacije, reaktivirane u osamdesetim godinama.

Bez obzira na specifičnost koja karakteriše programe pojedinih saveza pod uglom distribucije akcenata i raznovrsnosti metoda delovanja, može se uzeti da su sledeća pitanja a ujedno sadržaj socijalističke obnove dominantni u sadašnjim programima i delatnostima socijalističkih saveza omladine:

a) razvoj idejnog života omladine, formiranje pogleda na svet,

b) formiranje građanskih stavova omladine, jačanje njenog predstavništva u Sejmu, narodnim odborima, rukovodstvima PURP, organima samoupravljanja; zastupanje interesa mladog pokoljenja preko vlastitih predstavnika,

c) ekonomska edukacija omladine, formiranje reformatorskih i inovacijskih stavova,

d) učešće u procesu moralne obnove društva; s tim u vezi borba sa patološkim pojavama među omladinom (alkoholizam i narkomanija),

e) ekološka edukacija omladine,

f) internacionalističko vaspitanje.

Taj program ima idejno-vaspitni karakter. Njegov cilj je promena svesti mladog pokolenja i formiranje ispravnih stavova s tačke gledišta socijalističke ideologije. U toj oblasti mnogo toga treba učiniti. Treba nadoknaditi mnoge godine nebrige i pokretati nove probleme. Idejni život omladine značajno je, naime, osiromašen, crkva danas ima veći nego ikad uticaj na društvenu svest, lansirajući svoj filozofski i ideološki sistem, a istovremeno izravno negirajući marksizam. Međutim, formiranje naučnog pogleda na svet crkva tretira kao borbu sa religijom. Zadatak koji sledi jeste slamanje stereotipa države shvaćene isključivo u ulozi administracije (aparata), dok je klasno razumevanje te institucije veoma slabo. Stalno nedostaje svesno ra-

Digitized by Google

zumevanje uzajamne zavisnosti države i građanina. Slabo je razumevanje privrednih mehanizama, a s tim u vezi i principa reforme. Postoje u Poljskoj grupe omladine koje podležu pacifističkim, kosmopolitskim uticajima a takođe i svojevrsnom nacionalizmu (shvaćenom kao mesijanizam Poljaka). I slično, mnogo treba učiniti u oblasti formiranja pravilnog odnosa prema istoriji i aktuelnom stanju saradnje sa socijalističkim zemljama. Problemi čije su razmere primećene tek u osamdesetim godinama jesu procesi društvene patologije — takođe i među omladinom — i loša ekološka situacija zemlje. Još smo — mada je dijagnoza postavljena — daleko od efikasnog delovanja.

*
* *

Bili smo primorani da učešće omladinskog pokreta u procesu socijalističke obnove u Poljskoj prezentiramo na uprošćen način. Cilj ovog referata bio je pre svega da se predoče uslovi i zakonitosti poljske obnove, s tim u vezi delovanje omladinskog pokreta, naročito socijalističkih saveza omladine koji u tom pokretu igraju najbitniju ulogu.

Obnova je proces; možemo govoriti o velikoj dinamici promena poljskog političkog sistema i u njemu omladinskih saveza. Teško je danas davati odmerene i zaokružene ocene. Socijalistički savez omladine realizuju svoje funkcije uslovljeni dvostruko: stavovima i aspiracijama omladine, a takođe potrebama i interesima društva kao i političkog sistema. Otuda je njihova delatnost komplikovana a efektivnost delovanja ocenjuje se po različitim kriterijumima, tim pre što je dinamika potrebe i interesa pojedinih društvenih subjekata velika.

I tako, najtačnija bi bila konstatacija da je učešće omladinskih saveza u procesu obnove adekvatno njihovim mogućnostima.

Digitized by Google

Mira Lorger*

Uzroci i posledice revitalizacije religije

Pomalo sam razočarana dosadašnjim tokom našeg razgovora. Kako je tema »Položaj i uloga mlade generacije u Jugoslaviji i Poljskoj«, a drugovi iz Poljske su dijelom opisali taj položaj; za koji opis držim da je karakterističan podatak iz priloga druga Kasińskog, naime, da je 1972. godine u Poljskoj duboka vjerska opredjeljenja iskazivalo 12 posto omladine, 1980. godine postotak se povećao na 20, a 1986. godine čak na 47,3 i uz podatke iz nekih naših istraživanja koja također pokazuju da je proces sekularizacije u značajnoj mjeri zaustavljen; to bismo i mi mogli iznijeti preciznije podatke, možda reći, kako je uobičajeno, da sve to zabrinjava i — krenuti kući.

Mislim da nam ne nedostaju niti raščlambe uzroka takvom stanju. Primjerice, govoreći o razlozima revitalizacije religije u suvremenim društvima, sociolog Srđan Vrcan u knjizi »Kriza religije i religija krize« navodi tri temeljna razloga: razvoj religije kao samostalne kulturne činjenice na razini osobnog života koja ispunjava život smislom te nadomješta i ublažava osjećaj traumatske društvene situacije iz koje proizlazi opća i osobna nesigurnost i tjeskoba, zatim tendencija obnove konzervativizma i, konačno, revitalizacija religije kao podloga za razradu alternativnih oblika kulture, dakle, nova osnova razvoja društvenog kri-

* Politički radnik u MOK SK Hrvatske za Dalmaciju.

Digitized by Google

tičkog prosuđivanja u situaciji kada je sekularna kultura izgubila taj potencijal.

Prvi bi, prema tomu, razlog bio pretežno psihološke naravi. Slične probleme spominjali su i drugovi iz Poljske kad su govorili o osjećaju beskućništva osobenom mladoj generaciji, osjećaju tako snažnom da ga navodi i Abraham Maslow kao jednu od zapreka stvaranju zdrave ličnosti.

Drugi bi razlog bio takozvani »međunarodni kontekst«, dakako, ako »međunarodno« svedemo na zapadnu Evropu i Sjedinjene Američke Države što manje ili više dosljedno i radimo (mislim na naš »društveni kontekst« u kojem su istraživači društvenih prilika Trećeg svijeta tek dobroćudni ekscentrici).

Treća bi se tvrdnja odnosila na naše »unutrašnje« krizne razloge.

S druge strane, ne nedostaju nam ni istraživanja i uvjerljivo obrazložene teze o specifičnom položaju omladine unutar ove naše »situacije«.

U tekstu »Novo pokoljenje mladih — novo i osobito pokoljenje?« u časopisu »Pogledi« 3/1982. Srđan Vrcan piše o potrebi da se promijeni misaoni okvir, ili polazne teze, svakog sadašnjeg cjelovitijeg istraživanja društvenog položaja i životne situacije omladine. Realistička teorijska podloga više ne može biti »izraziti optimistički patos, odnosno pretjerani povijesni optimizam« koji se ranije izvodio iz navodne prirode omladine da bude na strani novog i naprednijeg i prirode društvenih promjena koje nužno vode u socijalizam pa su nove i napredne, upravo samoupravni socijalizam kao neproturječan i nekrizan — i to već tada!

Nakon perioda nedovoljno radikalne problematizacije ranije neospornih i općeprihvaćenih shvaćanja, »danas se nameće nužnost razrade drugačije artikuliranih općih misaonih okvira za suvremeno istraživanje omladine«. Taj bi novi misaoni okvir morao uzeti u obzir među ostalim i neke osobitosti suvremenog pokoljenja omladine od kojih Srđan Vrcan ističe prevagu nepovoljnih okolnosti društvenog položaja i životne situacije što se i dalje zamjetno pogoršavaju, te je perspektiva neizvjesna i nesigurna uz istodobno nepriznavanje ili onemogućavanje djelovanja omladine kao autonomnog subjekta.

Kao izrazite »kritične točke« izdvojeni su smanjene mogućnosti izbora školskog usmjerenja i prvog zanimanja, donošenje odluke o izboru profesije u uvjetima kad nije moguće, s obzirom na ekonomsku stagnaciju i »neizvjesnost o pravcima sutrašnjeg kretanja« (!), sagledati posljedice takve odluke, sužavanje mogućnosti upisa i završavanja studija kao jednog od dva (uz članstvo u Savezu komunista) »temeljna kanala uzlazne društvene pokretljivosti i društvene promocije uopće«. Tu su zatim dramatične teškoće vezane uz prijelaz u svijet odraslih i svijet rada, rješavanje stambenog problema, produžavanje vremena osamostaljivanja, ozbiljno suženih svojevrsnih »sigurnosnih ventila« koji su omogućavali rješavanje životnih problema van institucio-

Digitized by Google

nalnih okvira (mogućnost zapošljavanja u inozemstvu, na primjer), održanje društvene inferiornosti i nakon uključivanja u rad. Posebno, tu je i »dosadašnja dinamika društvene krize i kriznih procesa u nas« što je izražena u činjenici da »Suvremeno pokoljenje omladine predstavlja danas onaj segment populacije našeg društva koji mora podnijeti žrtve i lišavanja radi posljedica onoga načina djelovanja za koje ne snosi nikakvu odgovornost i u raspodjeli blagodeti kojeg uopće nije sudjelovala« što već postaje osviješteni stav mlade generacije čija organizacija osniva list »generacije koja vraća dugove«. Uz širu društvenu tendenciju bijega iz materijalne proizvodnje, odbojnost prema birokratiziranim organizacijama, političku apatiju i indiferentnost te poteškoće s generacijskom identifikacijom kada su očevi anti-uzori i nasuprot upornom nametanju vrijednosti i kulturnih simbola ranijih generacija — očito je da je položaj omladine osamdesetih godina izrazito problematičan.

Vidimo da puko, gotovo doslovno prepričavanje teksta samo jednog od naših istraživača položaja omladine pokazuje doista temeljit opis položaja mlade generacije, a ukazano je i na neposredne uzroke takvom stanju.

Držim, međutim, da danas nije dostatna razmjena podataka.

Isto tako, mada će još zadugo biti prijeko potrebno voditi rasprave o tomu da li su socijalističke zemlje zbilja socijalističke, da li je za socijalizam presudniji rast ili razvoj proizvodnih snaga, da li treba napustiti navodno elitistički koncept radničkog pokreta i zamijeniti ga konceptom masovne organizacije slobodnih subjekata civilnog društva, da li su socijalistička društva nastala nametnutim reformama »odozgo« i revolucijama protiv ekonomije ili su izraz stvarnih društvenih prilika u kojima je bilo kakav razvoj moguć samo izvan sistema svjetskog kapitalizma, nije u dovoljnoj mjeri uočeno da pitanje »što da se radi« ne pripada krugu pitanja ekonomske poliitke nego prije svega političke ekonomije.

Neizvjesnost o pravcima sutrašnjeg kretanja upravo je neizvjesnost o temeljnim problemima političke ekonomije, a ne, na primjer, o tomu kolika će biti stopa inflacije, barem ne primarno.

Treba, dakle, razriješiti spor o političkoj ekonomiji prijelaznih društava da bismo uopće mogli i samo započeti raspravu o načinima rješavanja, na primjer, stambenog problema mlade generacije, a bogme i dobrog dijela srednje.

Valja se suočiti s činjenicom da je sadašnja diskusija o osnovnim problemima prijelaznih društava znatno ispod razine — i formalno i sadržajno — polemike Buharina i Preobraženskog, pa čak i spora o orijentalnom načinu proizvodnje iz tridesetih godina u Lenjingradu i Tbilisiju, da ideja socijalističkog samoupravljanja ni teorijski, a pogotovu praktično nije konzistentna, a i ono što jest osmišljeno, često — koliko često i u

Digitized by Google

čemu: otvorene rasprave nema — polazi od već i samo teorijski spornih teza.

Mi se i ne moramo složiti oko toga što jest sporno, možemo se praviti kao da je teorijom pluralizma samoupravnih interesa, na primjer, riješen problem uspostavljanja hegemonije radničke klase (kao da pristajanje na otvoreno izražavanje konfliktnih interesa znači da smo na bilo koji način osigurali dominantnost interesa radničke klase, kao da je socijalizam takva društveno-ekonomska formacija koja se može spontano reproducirati, kao da vladajuće ideje neće biti ideje vladajuće klase — a radnička klasa to nije još nigdje, kao da...) — sve mi to, dakako, možemo i baš zato što možemo ostajemo i dalje i ispod razine teorijskih sporova oktobarske revolucije, ako nas ona još uopće zanima, a ni to nije baš posve jasno...

No, i kada bismo o svemu tomu otvoreno razgovarali, imali teorijske stavove i napokon imali društvene subjekte zainteresirane za takve stavove odnosno imali takav stupanj klasne borbe (to jest, prihvatili da društvene klase ne postoje mimo klasne borbe i bez klasne borbe, da se one formiraju i reproduciraju kroz klasnu borbu — pa bez razvijene klasne borbe imamo i primitivnu klasu i takvu društvenu situaciju u kojoj se »može sve reći« ali će malo tko za to biti zainteresiran), još uvijek ne bismo mogli pretendirati na to da smo išta rekli o »ulozi« mlade generacije.

Smatram, naime, da se sasma nedovoljno vodi računa o tomu da specifični problemi mlade generacije, istina, u bitnom ovise o sudbini interesa radničke klase, ali da, mada u manjoj mjeri — vrijedi i obratno!

S obzirom na to, mislim da nemamo niti dovoljno uvjerljive kriterije za prosudbu značaja porasta religioznosti kod omladine. Ukoliko jest, a jest, točno da revitalizacija religije služi i kao podloga za razradu alternativnih oblika kulture odnosna nova osnova razvoja društvenog kritičkog prosuđivanja u situaciji kada je sekularna kultura izgubila taj potencijal, tada ne bi stajalo jednoznačno negativno vrijednosno određenje spram revitalizacije religioznosti kod omladine budući da i ono svjedoči o stanovitim revolucionarnim potencijalima, o čemu je uostalom razložno pisao i Ernest Bloch.

Ovo se tiče općeg toka našeg razgovora.

Ne slažem se ni s pojedinim detaljima.

Drug je Klimczak, govoreći o susretu marksizma i kršćanstva, kazao tri teze, od kojih se slažem s dvije, ali se s trećom uopće ne slažem.

Slažem se s tvrdnjom da ateizam nije bit niti marksizma niti lenjinizma, slažem se da je potreban dijalog marksizma i kršćanstva (poticaji, mislim, ipak u većoj mjeri dolaze od strane marksista).

Međutim, ne mislim da stoji teza da su sve velike svjetske religije društveno progresivne i smatram tu tvrdnju nedokaza-

Digitized by Google

nom drugom krajnošću, sada jednoznačno pozitivno vrijednosno određenom. Barem kada je riječ o tendencijama u suvremenom kršćanstvu izraženom kroz djelovanje pape Vojtile, tendencijama vrijednosnog apsolutizma, doktrinarne rigidnosti i naglašenog moralnog rigorizma (opet teze Srđana Vrcana).

U svakom slučaju, o tomu bismo još mogli razgovarati.

* * *

Ja nisam osporavala tezu da je prijeko potreban dijalog marksizma i kršćanstva (mada bih radije razgovarala o sadašnjem stanju tog dijaloga). Uostalom, za opravdanje tog dijaloga nije potrebna reformulacija Marxovih shvaćanja religije: zar upravo Marxova nije tvrdnja da religija nije samo izraz bijede već i protest protiv bijede?

No, i ja ću sebi dozvoliti, ali samo jednu pakost. Stav pape Vojtile prema teologiji oslobođenja izrazito je konzervativan i ne možemo ga uopće zanemariti u razmatranju njegovih političkih stajališta.

Digitized by Google

Wodzimierz Ulicki*

Učešće omladine u političkom životu

Razmatranje učešća omladine u političkom životu počećemo definicijom pojma »omladina«. Uobičajeno je da taj pojam obeležava grupu između 15 i 35 godina života. Neki smatraju da pravu omladinu čine isključivo osobe ispod 24 godine, drugi — ispod 29 godina. Isto tako, treba se složiti sa mišljenjem da uzrast nije jedini kriterijum za pripadanje omladini. Recimo, ima očeva sa trideset i neku godinu a imaju decu »tinejdžere«. Prema uobičajenom mišljenju, i jedni i drugi pripadaju omladini, bez obzira na to što se radi o različitom stepenu društvenog prilagođavanja, različitom nivou socijalne samostalnosti i odgovornosti pred društvom. Različit je takođe stepen učestvovanja pojedinih kategorija omladine u političkom životu. Kad je reč o aktivnom učešću mladih ljudi u politici, naše razmatranje treba da svedemo na taj krug omladine koji svesno učestvuje u društvenom životu, dakle da se ograničimo na uzrast iznad 18 godina.

Dan danas u Poljskoj nije konačno raščišćena dilema: da li uopšte postoji neki problem omladine? Obično niko ne osporava činjenicu da omladina ima puno ozbiljnih problema čije rešavanje zahteva aktivnu pomoć društva i države. Međutim, mnogi smatraju da nije celishodno da se izdvaja »problem omladine«.

* Naučni radnik u Institutu političkih nauka Varšavskog Univerziteta.

Digitized by Google

Složena društveno-ekonomska situacija u Poljskoj otežava odgovor na gornje pitanje. Ukoliko ostavimo po strani specifične probleme školske omladine, onda problemi zaposlene omladine u principu nisu ništa drugo nego tegobe celog društva. Stariji radnici se često bune protiv preferencija za mlade, kao što su, na primer, krediti za mlade bračne parove ili mogućnost nabavke deficitarne robe.

Na IX plenumu CK PURP-a (1982) koji je bio posvećen omladini rečeno je da se omladina ne može posmatrati kao jednovrsna grupa, istrgnuta iz klasne panorame društva. Istovremeno, problemu omladine treba prilaziti na poseban način. Partija želi da u omladini vidi svesnog, odgovornog partnera i saučesnika socijalističkih društvenih promena.

Kriza poljskog političkog sistema 1980/1981. godine doprinela je kolebljivosti sistema vrednosti kod celog poljskog društva pa i omladine, tj. izazvala je ograničenje obima akceptacije socijalizma kao društveno-političkog uređenja.

U proleće 1986. izvršena su ispitivanja sa reprezentativnim uzorkom za celu omladinu. Prema rezultatima, nakon 1981. godine primećuje se stalno povećanje broja omladinaca koji smatraju da isključivo socijalizam može ponuditi životne ciljeve i dati viziju napretka, društvenih promena.

Izjašnjavajući se o razvoju sveta i raznih ideologija, više od 56% mladih ljudi izjasnilo se za razvoj sveta u pravcu socijalizma. Sa druge strane, 18% nije zainteresovano za socijalistički razvoj. U ovoj grupi omladine dominira obrazloženje: socijalizam je lepo uređenje, ali nije moguće da se realizuje u praksi. Dakle, to su argumenti koji se vrlo često pojavljuju u raznim emisijama zapadnih centara propagande. Međutim, i u ovoj grupi izvestan broj mladih ljudi spreman je da učestvuje u socijalističkoj izgradnji pod uslovom da ona bude u skladu sa teorijom, »da socijalizam bude poljski«, bez devijacija, da bude u potpunosti human.

Spomenuta i druga ispitivanja o temi svesti omladine pokazuju u omladinskoj sredini stalnu preferenciju takvih vrednosti kao što su: uspešan porodični život, krug vernih, probranih prijatelja, dobra profesija i interesantan posao. Dalje se nabrajaju: obrazovanje i visoke kvalifikacije, pristojna zarada, dobro materijalno stanje. Na prilično dalekoj poziciji nalazi se potreba društvene aktivnosti.

Ovo je dokaz vrlo praktičnog, može se čak reći pragmatičnog odnosa prema najbitnijim ciljevima koje mladi žele da realizuju. Kao što se vidi, ovakve vrednosti (uspešan porodični život, interesantan posao, posedovanje stana ili visokog materijalnog standarda) ne sukobljavaju se sa socijalističkim načinom života. Nepovoljan je, međutim, odnos prema političkoj društvenoj aktivnosti.

Politička aktivnost omladine u Poljskoj nije zadovoljavajuća. Mali je udeo omladine u političkim partijama (u PURP-u članovi

Digitized by Google

do 30 godine života predstavljau 6,9%, slična kategorija uzrasta je zastupljena u Ujedinjenoj narodnoj stranci sa 16% ukupnog broja članova, dok u Demokratskoj stranci osobe do 35 godine života čine oko 25% ukupnog broja članova).

Ukupno, manje od 250 hiljada ljudi do 30-te godine života učlanjeno je u političke partije.

Omladinske organizacije okupljaju ukupno oko 24% omladine u uzrastu od 15 do 35 godina, s tim što je taj postotak najveći kod školske omladine.

Nezadovoljavajuće je učešće omladine i u aktivnostima Patriotskog pokreta nacionalnog preporoda, sindikalnih organizacija i samoupravnih organa.

Razlozi tome su razni i različita su obrazloženja. Sa jedne strane, masovni protesti protiv devijacija socijalizma koji su se pojavili u Poljskoj 1980/1981. godine, bili su pre svega delo mladih ljudi. Upravo mladi radnici i mlada inteligencija sačinjavali su kičmu »Solidarnosti«. Mnogi su se od njih razočarali u politiku rukovodstva ovog pokreta i u sve forme društvene aktivnosti. Za druge je šokantno bilo uvođenje ratnog stanja. Za mnoge mlade ljude od bitnog značaja su, takođe, materijalne poteškoće i neophodnost da se koncentrišu na zarađivanje novca, što je vezano za dodatni posao i što istovremeno ograničava mogućnost prihvatanja društvenih obaveza.

Isto tako, u omladini ima mišljenja da mladi nemaju uticaja na društveni život, da nemaju šansi. Postoje čak i opaske da su »izgubljeno pokolenje«.

No bez obzira na to omladina prilično optimistički gleda u budućnost. Interesantno, optimizam je veći kad je reč o budućnosti Poljske, nego celog sveta, što su pokazali rezultati ispitivanja iz 1983. godine.

Ozbiljne sumnje izaziva kadrovska politika. Paradoksalno je to da socijalističko uređenje, koje su stvorili upravo mladi ljudi, nije u praksi dovelo do brzog unapređivanja omladine i postavljanja na rukovodeće položaje. Socijalističku revoluciju izvela je pre svega omladina. Osnovnu ulogu u borbi za socijalističke promene odigrali su ljudi od dvadeset i trideset godina života.

Na talasu demokratizacije (1980/1981) velik broj predstavnika mladog pokolenja bio je unapređen na izborne funkcije. No, u toku sledećih godina, i pored odluke IX Plenuma PURP-a (1982) i XIII Plenuma (1983) koje su se odnosile na olakšavanje životnog i profesionalnog starta mladog pokolenja, situacija je u principu ponovo pogoršana.

I dalje su retki slučajevi da čovek ispod 40 godina zauzima visoki položaj bilo u državnoj administraciji, bilo u privredi, bilo u partijskom aparatu.

Ovakvo stanje se kritički ocenjuje i od strane omladine i od strane političkog rukovodstva.

Naravno jedino mladost ne treba da bude »propusnica« za rukovodeći položaj. Šansu treba da ima bolji, bolje obrazovan,

Digitized by Google

dinamičniji. Otuda potreba za sistemom obrazovanja mladih kadrova za rukovodeće funkcije, da bi se znanjem nadoknadio nedostatak iskustva.

Druga faza privredne reforme oslanja se prevashodno na mlado pokolenje koje treba da bude glavna snaga promena, jer ono nije opterećeno rutinom i šematizmom, poseduje prirodni refleks stremljenja ka savremenosti. U formiranju te nove ekonomske stvarnosti mora sarađivati kako kadrovska politika, tako i sve ostale oblasti koje imaju uticaja na pripremu neophodnog kadra, na stalno usavršavanje kvalifikacija koje su stimulansi za aktivnost, za preduzimljivost.

Uloga mladog pokolenja može biti realizovana pre svega preko omladinskih organizacija.

Odgovor na pitanje da li poljske omladinske organizacije merodavno ispunjavaju ovu ulogu ne može biti u potpunosti pozitivan. Uloga i značaj drugih društvenih organizacija, kao što su sindikalna organizacija ili organizacija boraca, daleko su veće.

To pre svega proizilazi iz slabosti samog omladinskog pokreta. Omladinske organizacije okupljaju suviše mali broj predstavnika mladog pokolenja, a među njihovim članovima mnogi su samo članovi pro forma.

Političke i idejno-vaspitne funkcije omladinskih organizacija bile su ograničene u sedamdesetim godinama (a u osamdesetim godinama taj proces je još produbljen). U sve većoj meri ove organizacije se pretvaraju u svojevrsne grupe za pritiske, u predstavnike socijalnih interesa omladine, preuzimajući na taj način funkcije sindikata, dok njihov pravi značaj, njihova snaga i mogućnosti delovanja nisu toliko veliki.

Slabost omladinskog pokreta uslovljena je, između ostalog, okoštalošću struktura pojedinih organizacija. U delovanju mnogih karika vidljivi su šematizam i birokratizam. Nedovoljni su efekti traženja adekvatnog programa, uvođenja u život novih oblika i metoda rada koji bi odgovarali tekućoj društvenoj stvarnosti i stanju svesti mladog pokolenja.

Kritički pogled mladih ljudi, njihova negativna ocena tradicionalnih organizacionih oblika u omladinskom pokretu iskazuju se kroz razne aktivnosti organizovane van ovih struktura. Na primer, veliko interesovanje izaziva pokret u borbi protiv droge MONAR, ekološko-miroljubivi pokret »Više volim biti«, pokret »Čista srca«, kompjuterski klubovi ili čak niz akcija raznog tipa koje organizuje crkva, a u kojima učešće nije uopšte vezano za religiozne motive, nego prouzrokovano veštinom ispunjavanja, od strane crkve, praznina u delovanju omladinskog pokreta.

Mladi ljudi najpotpunije oličavaju društveno negodovanje, nemir i nade vezane za budućnost. Uloga omladine vidi se posebno u prelomnim situacijama. Onda ona nastupa kao snaga razvoja i dinamizma. Kada iznevere zvanične strukture, izlazi na videlo pareza raznih institucija, stari načini mišljenja više ne ispunjavaju ulogu, prestaju važiti stari uzorci delovanja, a pove-

Digitized by Google

ćava se potreba društva za novim načinima delatnosti i za novim ljudima.

Danas, kada stojimo pred velikim iskušenjima budućnosti, kada strategija ubrzavanja razvoja zahteva duboke reforme ekonomskog i političkog sistema, promene u načinu mišljenja i delovanja — težnja omladine inovacijama, preobražajima društvenog života i ispunjenju sopstvenih aspiracija, a takođe njen prirodni kriticizam koji se odnosi na sve što je loše, veštačko, udaljeno od socijalizma — poklapa se sa objektivnom tendencijom razvoja celog društva.

Aktivno učešće omladine u ovim promenama je osnovni uslov uspeha reformi. Budućnost mora stvarati prvenstveno omladina.

Digitized by Google

Mirko Arsić*

Dva tipa politizacije omladine

Omladina deli sudbinu društva i opredeljuje se u zavisnosti od dominantnih previranja u datom društvu i jednoj epohi. Ona može da bude stub režima i snaga status quo-a, kao što može biti snaga revolucije i radikalnih promena. Ipak, u prirodi je omladine da bude za promene, a ne konzervator postojećeg. Doduše, i na ovom planu valja imati u vidu važne nijanse. Kada je društvo statično i nepokretno, ni omladina ne može da bude akter dinamičnijih društvenih zbivanja, već »produžena ruka« ideologije i filozofije održavanja i nenarušavanja postojećeg reda stvari.

No, i pored svih distinkcija koje se mogu praviti što se tiče ove teme, ostaje činjenica da je omladina u prekretničkim istorijskim situacijama bila za progresivne društvene programe i solucije. Naime, u biti je njenog bića, što je već rečeno, da bude za revolucionarna društvena kretanja i rešenja. Na tu stranu problema skrenuo je pažnju i Miroslav Krleža u odgovoru na pitanje kako gleda na studentske manifestacije 1968. godine: »Sa simpatijom, naravno. Studenti, makar bili katkad i 'naivni', predstavljaju najmanje korumpirani i najmanje konformistički element u okviru onog što se često abuzivno zove inteligencijom.

* Urednik lista »Komunist«, član Uređivačkog odbora časopisa »Socijalizam«.

Digitized by Google

U njihovom revoltu vidim jednu vrstu eksplozije biološke supstance....« Krleža je dodao da u studentskom izlivu nezadovoljstva ne vidi samo *konflikt između produkcije i kreacije*, nego i *konflikt između rutine i avanture.*

Na svim stranama sveta mladi su za novo i sa manjim ili većim uspesima odbacuju staro, jer su za *avanturu* — zapravo za to da se u njihovoj bližoj i široj okolini uvek nešto novo događa. Po pravilu, omladina ne postaje *najamnik istorije* svojevoljno, već je u tu ponižavajuću poziciju guraju vladajući krugovi društva. Iskustvo naše epohe najviše govori o tome da omladina ne živi u društvenom vakuumu i da na njena idejna uverenja i politička opredeljenja presudno utiču dominantne društvene snage putem moćnih centara i mehanizama manipulacije i indoktrinacije.

U stvari, ne samo u prelomnim nego i u običnim vremenima omladina mnogo suptilnije i izoštrenije politički reaguje na manje i veće izazove vremena. Taj problem izbacile su u prvi plan političke revolucije dvadesetog veka koje je upravo ona nosila i izvela. Stipe Šuvar jednom je primetio: »I onda kada joj (omladini — prim. M. A.) ne pripada vođstvo u revolucijama, ona im daje žar i zanos, snagu i utopijsku viziju. Izrazit primjer omladinske revolucije bila je i jugoslovenska socijalistička revolucija. Kada se završio njen oružani dio, uloga omladine postepeno je opadala. Kada revolucionarni tokovi poprime mirnodopsku institucionalnu kolotečinu, izgleda da omladina biva iz njih potiskivana. I ona ubrzo ponovo traži da dođe do riječi.«

U tzv. postrevolucionarnom razvoju socijalističkih društava omladina različito reaguje na izazove demokratije i mogućnosti »antibirokratske revolucije«. Naravno, razumljivo je što se veoma razlikuju i motivi i putevi ne samo euforičnog nego i svakodnevnog političkog angažovanja i iskazivanja omladine u, na primer, Poljskoj, Jugoslaviji, Sovjetskom Savezu ili Kini. Međutim, u nepremostive teškoće zapadaju pojedini ideolozi socijalističkih društava u onim slučajevima kada osuđuju i odbacuju i onaj tip (uvek neočekivane) politizacije mladih (iz omladinskih redova može u takvim prilikama dolaziti nesvakidašnja kritika birokratije, tajnosti rada, društvenih nejednakosti itd.) za koji su se dotle izdašno deklarativno zalagali i tako sticali političku karijeru. Jer, ako se kritikuje i odbacuje ono što je poželjno — npr. to da mladi ljudi treba da imaju daleko veći stvarni uticaj na bitne društvene tokove i političke odluke, te da su njihove aspiracije i zahtevi u tom smislu opravdani, onda se na taj način otvara prostor za negativnu politizaciju i indoktrinaciju omladine (recimo na liniji nacionalizma i šovinizma prema drugim narodima). Sa tim problemom suočena su danas sva socijalistička društva.

Ima primera koji govore o tome da su zbog negativne politizacije studentske omladine (u pomenutom nacionalističkom smeru) padala politička rukovodstva — u Jugoslaviji je to slučaj

Digitized by Google

sa hrvatskim rukovodstvom početkom sedamdesetih i kosovskim osamdesetih godina, a u Sovjetskom Savezu sa rukovodstvom Azerbejdžana posle nedavnih događaja u Alma Ati. S druge strane, Hu Jaobang, generalni sekretar CK KP Kine, morao je da podnese ostavku na to tako važno mesto zbog studentskih nemira koji su potresli više od dvadesetak kineskih gradova krajem 1986. godine. On je, međutim, vraćen u politički život Kine jer je nešto kasnije, pored ostalog, ocenjeno da su *pojedini* studentski zahtevi bili u duhu socijalizma kineskih boja i, prema tome, sasvim opravdani.

Digitized by Google

Dr Branko Prnjat:

Kulturna politika i kulturni razvoj

(»Savremena administracija«, 1986, Beograd)

Od stvaranja socijalističke Jugoslavije u široj kritičkoj i teorijskoj jugoslovenskoj javnosti stoji stalno otvoren zahtev da se odredi kulturno-duhovna dimenzija novog društva u nastajanju. Nove vladajuće snage jugoslovenskog društva, a to su organizovana radnička klasa sa svojom avangardom u liku Saveza komunista Jugoslavije, imale su potrebu da kulturni razvoj usmeravaju u pravcu što masovnijeg ostvarivanja kulturnih potreba radnih ljudi, demokratizacije i podruštvljavanja kulturnog života, razvoja kulture kao društvene (a ne privatne, grupnosvojinske i državne) svojine radnih ljudi. Sa orijentacijom Jugoslavije da se razvija kao socijalističko-samoupravno društvo, kulturna politika se sve manje shvata kao politika koju vodi država u oblasti kulture. Nastaje potreba za novom, samoupravnom kulturnom politikom. Ta objektivna društvena potreba uslovljavala je i pojavu teorijsko-istraživačke misli koja zasniva i razvija teorijsko-vrednosni koncept samoupravne kulturne politike. Dr Branko Prnjat i svojom najnovijom knjigom iz ove oblasti *Kulturna politika i kulturni razvoj* još jednom se potvrđuje kao sistematski kritički tragalac jedne nove misli o kulturi i kulturnoj politici u protivrečnoj i oporoj stvarnosti kakva je jugoslovenska. On uviđa i odmah na prvim stranicama knjiga iznosi svoje osobeno angažovano stanovište koje kompleksno shvata fenomen kulture, ne svodi je na puku nadgradnju, što je epifenomen materijalne društvene baze, utvrđuje aktivno i povratno dejstvo kulture na politički fenomen i druge oblasti društvenog života. Od izuzetnog

Digitized by Google

je značaja autorov nalaz da je kultura poprište sukoba, potencijalnog ili otvorenog, između nosilaca otuđene političke moći i snaga ljudskog duha, između autoriteta vlasti i stvaralačke istine, između političkog pragmatizma i poetske imaginacije. Osnovno metodološko i sadržajno autorovo polazište je izuzetno podsticajno za celovito i bitno poimanje suštine kulturne politike u jugoslovenskom socijalističkom društvu. To polazište se sastoji u sledećem: kulturna politika se mora uspostaviti kao kritička i kreativna dimenzija društvenog razvoja — kreativno jezgro kulture mora postati njeno osnovno obeležje. Polazeći od ovakvih stavova, dr Branko Prnjat prihvata veliki izazov — da što precizinije i sveobuhvatnije odredi kulturnu politiku u jugoslovenskom društvu i da otkrije karakteristične puteve kulturnog razvoja. Njega ne interesuje tek i samo postojeće stanje već i ono moguće. Njega interesuje ona kulturna politika koja nije pozvana samo da izbriše umor sa lica čoveka već i da vrati dostojanstvo i celovitost njegovim ljudskim mogućnostima. Da se upoznamo, sada, sa osnovnom strukturom/pitanjima koja se postavljaju u knjizi dr Branka Prnjata *Kulturna politika i kulturni razvoj*. Knjiga ima tri dela. U prvom delu (»Od kulturne politike ka politici kulture«) autor se bavi pojmom i definicijom kulturne politike, potom njenim modelima, ciljevima i sredstvima. Drugi deo knjige (»Kulturna politika: odnos umjetnosti i stvarnosti«) bavi se analizom odnosa države i stvaralaštva, slobode i stvaralaštva, društvenom funkcijom umetnosti, umetnošću i angažovanošću. Na kraju ovog dela je značajna rasprava o umetnosti kao novoj stvarnosti. Treći i najobimniji, tematski veoma raznovrstan deo knjige (»Kulturna politika i kulturni razvoj«) posvećen je analizi odnosa socijalističke revolucije i kulture, naučno-tehnološke revolucije i kulture, monopolizma i elitizma u kulturnom životu, odnosu socijalističke države i kulture, pitanju suštine odnosa između radničke klase i kulture. Tu su potom još i sledeća važna finalna poglavlja: Samoupravljanje i kultura, Kulturna politika i nacionalna kultura i Međunarodna kulturna politika. Knjiga je takođe opremljena i odabranom bibliografijom na temu knjige, indeksom pojmova i imena te rezimeom na engleskom i francuskom jeziku.

Čitalac ovog prikaza sam uočava bogatstvo, raznovrsnost i značaj tema koje se ovom važnom knjigom pokreću. Autor ima izrazite sposobnosti kako za sažetu sintezu dosadašnje misli, o kulturi i kulturnom razvoju, jugoslovenske, ali i iz drugih zemalja sveta, tako i za kritičku analizu bitnih obeležja jugoslovenske kulturne i duhovne situacije. Sistematičnost u izlaganju, koja ima i svoju pedagošku dimenziju, sledeće je bitno obeležje ove vredne knjige. To je knjiga koja ne preopterećuje i ne zamara čitaoca, ali ga ne ostavlja indiferentnim: uči ga kritičkom poimanju kulturnog fenomena i njegovih osobenosti, kao i uočavanju bitnih pitanja kulturne politike. Od više originalnih i značajnih autorovih stavova u tumačenju i razumevanju fenomena kulture i kulturne politike ovde izdvajamo neke osnovne koji se odnose na kulturu u Jugoslaviji, a imaju i šire značenje.

Dr Branko Prnjat tačno uočava da tradicionalni pojam kulture, uzak i elitistički, definitivno iščezava u plimi novih ljudskih i društvenih potreba i aspiracija, u ogromnoj i razbuđenoj želji ljudi i naroda za kulturom. Malo je u nas a i u svetu kulturologa, sociologa kulture, kulturnih antropologa i drugih istraživača kulture koji uočavaju, a naš autor to čini, da se današnji kulturni razvoj ne može shvatiti ako se ne razume šta se to dešava sa ljudskim potrebama, koje nove potrebe i koje nove ljudske osetljivosti stupaju na socijalnu i istorijsku scenu. Povezivanje novih ljudskih potreba i kulture je najzad pronađen oblik za au-

Digitized by Google

tentičan i kritički govor o onome što se sa kulturom danas događa.

Kultura postaje činilac emancipacije čoveka, a ne tek ukras i samo specifičnost ljudskog rada. Kultura je danas zakoračila, piše dr Branko Prnjat, u samo središte ljudskog života i materijalne proizvodnje i postala uticajan činilac oblikovanja ljudskih potreba i društvenih ciljeva; ona sudeluje u društvenim borbama i procesima političkog odlučivanja. A i kulturna politika dobija različita značenja u zavisnosti od svoga nosioca i interesa koji on iskazuje. Kulturna politika negde zaista vodi bogaćenju i razvoju kulture, negde uspostavljanju dominacije i kontrole nad njom, ponegde ima ulogu amortizacije negativnih dejstava materijalne i duhovne proizvodnje, a u nekim slučajevima služi kao manipulativna ideološka lozinka.

Od značaja je autorovo razlikovanje tradicionalne od demokratske kulturne politike. Dok tradicionalna kulturna politika interpretira stvaralaštvo kao stvar pojedinaca i pri tom ga fetišizira, demokratska kulturna politika, podvlači autor, vidi svoj cilj u tome da razvija stvaralačke sposobnosti, mogućnosti onih koji su dosad iz toga bili isključeni. Autorovo geslo: od kuturne politike ka politici kulture — ima za cilj da se pobliže odredi koncept samoupravne kulturne politike. To je politika s druge strane uloge države, posebno njenog monopola, i s druge strane kapital-odnosa, profita. Ona se prepoznaje, piše autor, i u kreativnim, kulturnim aspiracijama čoveka i društva i u demokratskim, institucionalnim oblicima i mogućnostima zadovoljavanja tih aspiracija. Samoupravni koncept kulturne politike ne počiva na moći i vlasti, kaže autor, već postaje svojevrsna *politika kulture*, to jest politika koju vode slobodni kulturni subjekti prema sopstvenoj proceni kulturnih potreba, društvenih i stvaralačkih mogućnosti. Samoupravni koncept kulturnog razvitka, jedna je od važnih autorovih misli, inspirisan je autentičnim zahtevom da se ne samo stvaraju uslovi za proširenje prostora ljudske kreativnosti već da se kreacija uspostavi kao nova čovekova potreba, oblik njegove ukupne samorealizacije.

Značajni delovi autorove knjige posvećeni su temi puteva prema kulturnoj demokratiji. On se s razlogom zalaže za klasno razumevanje kulturne demokratije, za izbegavanje iluzija o pravu na kulturu svih, bez obzira na njihov socijalni i ekonomski položaj. Bez promene položaja u svetu rada nema ni njegovog prava na kulturu. O tome se posebno govori u odeljku Samoupravljanje i kultura. Bez oslobađanja ljudskog rada nema ni stvarne slobode kulture. Kultura se mora vratiti radu. Radnik nije samo tu da postane »konzument« kulture već i aktivan učesnik u kulturnom životu, kulturnom stvaranju i kulturnoj politici. Podređenost kulture je izraz neslobode i radničke klase. U tom kontekstu od posebnog su značaja autorova razmatranja pitanja decentralizacije i podruštvljavanja kulture. Smisao decentralizacije kulture je umnožavanje činilaca kulturne politike, rast i masovnost kulturnih inicijativa. Da bi decentralizacija postigla svoje svrhe, ona mora biti povezana za demokratizacijom kulture. Bit te demokratizacije je, u stvari, samoupravljanje u kulturi, čiji je cilj proširivanje područja slobode i kreativnosti sve većeg broja ljudi.

Ograničeni prostorom nismo u stanju da podrobnije iznosimo i komentarišemo sve bogatstvo sadržaja ove knjige značajne za procenu i razumevanje kulturno-duhovne situacije u Jugoslaviji. U svakom slučaju i ranijima, a posebno ovom knjigom autor se pridružio manjem broju kulturnih analitičara u Jugoslaviji koji su izbegli iskušenja elitizma i dogmatizma u razumevanju kulture i kulturne politike i našli se na strani kreativnih delatnika u nastajanju jedne nove, demokratske klasne, samoupravne svesti o kulturi i kulturnoj politici.

Digitized by Google

Ta nova svest ujedno podrazumeva i duboko poimanje suštine bića kulture, njenu autentičnost, izvornost, kreativnost, razumevanje umetnosti kao nove stvarnosti, razumevanje stvaralaštva kao iskaza ljudske slobode, i jednu jasnu i nedvosmislenu klasnu orijentaciju u kulturi, ne onu proletkultovsku, već onu demokratsku, koja traži promenu čoveka u radu, slobodan rad da bi se slobodno i kulturno živelo, delovalo, stvaralo. Knjiga dr Branka Prnjata dragocen je prilog toj novoj svesti, teoriji o kulturi.

Prvoslav Ralić

Nenad Kecmanović:

Politika u kritičkom ogledalu

(Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1986, Beograd)

Knjiga Nenada Kecmanovića *Politika u kritičkom ogledalu* pripada posebnom žanru, ima osobitu ambiciju i motivaciju. To je nužno reći na početku svakog ocenjivanja ove knjige da bi se izbeglo rigorozno teorijsko merilo za procenjivanje njenog domašaja i da se zbog njene osobitosti ne bi previdele njene vrednosti.

Najpre, knjigu *Politika i kritičkom ogledalu* nije teorijsko ni istraživačko, niti je celovito delo. To je, zapravo zbirka izabranih članaka-eseja, koje je autor objavljivao u NIN-u i časopisu »Danas«, i to različitim povodima dnevnopolitičkog života u Jugoslaviji. Po tome je ova knjiga svedočanstvo dnevnopolitičkog angažmana jednog profesora mlađe generacije. U predgovoru za ovu knjigu Jovan Mirić ovaj angažman određuje kao doprinos mogućnoj politikologiji svakodnevnice.

Sam autor, međutim, svoje pretenzije definiše kao publicistički angažman, kao društveno aktuelne i polemički intonirane eseje. Nastajanje ovih eseja on objašnjava kao zadovoljenje intelektualne potrebe da publicistički reaguje na »zbivanja oko sebe«, ali i kao plod osećanja moralne i profesionalne obaveze da se javnom rečju doprinese daljem pomeranju granica socijalističke demokratije u nas, rešavanju ili barem sagledavanju tekućih problema ovog društva. Iz samog autorovog objašnjenja vidljivo je da je tumačenje pojava tek poslednja i sporedna ambicija ovih priloga. Pre takvog tumačenja dolaze angažman, stav, podrška, odbijanje, delovanje, menjanje. Već samo objašnjenje koje autor ovde nudi za svoju knjigu, a i sama knjiga opravdavaju upozorenje Jovana Mirića iz prve rečenice njegovog predgovora, naime da se u prilazu ovakvim knjigama nužno postavlja pitanje o smislu i modalitetima politikološkog, a svakako i svakog drugog naučničkog angažmana u stvarima dnevne politike.

Jednim specifičnim povodom Kecmanović objašnjava prirodu publicistike kao roda. To su radovi koji raspravljaju, naročito politička i društvena pitanja, kako bi uticali na javno mnenje. Dve su vrste tih radova: publicistika političara i publicistika profesora. Kecmanović je profesor te je, prema njegovoj klasifikaciji, ova knjiga tipičan primer profesorske publicistike. Zato bi se sva pitanja o ovoj knjizi mogla dovesti do pitanja smisla dnevnopolitičkog angažovanja profesora, o čemu drugim povodom Kecmanović piše s neskrivenom kritičnošću.

Knjiga je podeljena na šest poglavlja. Naslovi ovih poglavlja, kao i naslovi posebnih priloga, otkrivaju pristup, smer, domašaj, jezik i stil autorov. Zbog toga navodimo naslove poglavlja i nekih priloga: Demokratija u partiji i partija u demokratiji; Greška, isključenja, rehabilitacija; Postati i ostati u profesiji koja treba da odumre; Lokalizolacionizam i zajedništvo — »rogovi u

Digitized by Google

vreći«; Samoupravljati ili sam upravljati; Za političniju inteligenciju i inteligentniju politiku. Ovi naslovi poglavlja otkrivaju osnovnu preokupaciju knjige, a donekle i osnovni smer mišljenja. Naslovi posebnih priloga sasvim blisko određuju sadržinu, pa i osnovne teze autorove. Evo nekih od njih: Koliko je demokratski centralizam demokratski?; Koliko je demokratski centralizam centralistički?; Kako samoupravljaju »ljudi posebnog kova«?; Greška i pravo na nju; Položaj isključenog iz partije; Agresija podaničkog mentaliteta; Izbori ili činovnička imenovanja; Zašto nismo bili informisani o Kosovu?; Regionalni etatizmi i njihovi disidenti; Samoupravljanje kao izgovor; Etika hajdučke jagme; Kako političari pišu knjige?; Profesori-političari i političari-profesori. Iz same sadržine knjige očito je da je Kecmanović zahvatio mnoga pitanja političke svakodnevnice, od kojih su neka posve retko raspravljana ili su tek u poslednje vreme došla na dnevni red i to stidljivo (greške u partiji, rehabilitacije, knjige političara i slično). Iz same sadržine knjige vidljivo je, takođe, da autor kritički preispituje i ono što zvaničnom mišljenju ili zdravorazumskom prilazu izgleda i nesumnjivo i jasno. To svakako ovaj angažman, bez obzira na njegov krajnji domašaj, opravdava. Zato je Mirić, bez sumnje, u pravu kad ovakav angažman ocenjuje kao napuštanje akademskog izolacionizma, vrednosne neutralnosti i cehovskog sektaštva politikologije. On opravdano skreće pažnju i na visok stepen komunikativnosti, čak pitkosti i čitljivosti ovih priloga. Ali ovim prilazima Mirić pripisuje i kvalifikativ prelaženja preko horizonata dnevnopolitičkog mišljenja. Čini se, međutim, da bi tu mogućnost ovakvog roda tek trebalo temeljno propitati. Svojevremeno je Rolan Bart upozorio na to da dnevnopolitički angažman naučnika (politički angažman u dnevnoj politici i pisanje za novine), uprkos svemu, ostaje dnevna politika.

U prilozima Nenada Kecmanovića prepoznaje se ograničenost dnevne politike, ali se, istovremeno, pokazuje da ona kao predmet analize može da zarobi analitičara. Jer, ako je adresat publicističkih spisa široka publika, gotovo je neminovno da se dnevnopolitički horizont ne može prevazići. Razumljivo, sam autor dobro zna da ne piše naučne studije, već da ovim spisima svedoči o mogućnosti kritičkog angažmana naučnika kao građanina. I to je onaj osnovni rezultat ovog angažmana. Iz tog rezultata svakako se izdvajaju celovitije rasprave o demokratskom centralizmu i rasprave o kompleksu pitanja koja se grupišu oko grešaka u Partiji, o isključenjima i rehabilitaciji. Ovde je ponajviše impulsa teorijskom mišljenju.

Dnevnopolitički horizont mišljenja pokazuje se kao neprolazna barijera, i to u nizu momenata. Tako se može primetiti da u nizu momenata autorova kritika ostaje na pola puta, dakle moralistička. On će, na primer, reći da u nas tek »tu i tamo« ima pojava dogmatskog sektaštva, da je naš sistem u pogledu širine i demokratičnosti postigao »besprimernu fleksibilnost«, da naša štampa »sve organizovanije, analitičnije i iscrpnije prati unutrašnjepolitički život«. Na nekim mestima on će pribeći sasvim nežnim eufemizmima, pa će očigledno slabe stvari odrediti kao ono što »ne stoji najbolje«, itd.

Kao i svako neposredno reagovanje, i profesorsko može ili čak mora biti opterećeno stereotipima, naivnim optimizmom i verom u budućnost. Takav prilaz u svojoj čistoti jeste i uslov dnevnopolitičkog angažovanja. Ali, ako to nije slabost profesorskog angažmana (jer i profesori su ljudi) ima delova knjige koji bi morali biti strože ocenjeni. U knjizi je mnogo tvrdnji koje bi tek trebalo dokazivati, niz neobrazloženih tipologija (na primer, ona o odnosu intelektualaca prema samoupravljanju ili podela članstva SK na: komuniste, partijsko članstvo i talog). Niz pojava i pojmova se uzima u ne-

Digitized by Google

problematizovanom obliku ili se prikazuju kroz dnevnopolitičke stereotipije (na primer, bekstvo profesora u političare).

Ove ograničenosti Kecmanovićevog angažmana, koje su naprosto rezultat prirode angažmana, ne karakterišu celinu ove knjige. Naime, postoje delovi knjige, i to važni, u kojima autor sasvim superiorno nadilazi sudbonosni domet žanra. U nekim bitnim momentima Kecmanović nužne dnevnopolitičke ravnoteže i klackalice odlučno raskida. Sasvim uverljivo zvuči njegova kritika nadmenog i nekritičkog korišćenja samoupravljanja kao izgovora za sve i kao rešenja za sve. On s pravom ističe da takva upotreba termina »samoupravljanje« dovodi i do komičnih situacija.

Ali ovom angažmanu se mora priznati da ima jednu nesumnjivo čvrstu karakteristiku, a to je prelaženje, bez ikakvih predrasuda, preko republičko-pokrajinskih granica političke geografije i republičko-pokrajinskih dnevnopolitičkih rezona. Naime, autor ne uvažava ono birokratsko tupavo načelo da »svako čisti pred svojom kućom«. Zato u poglavlju »Lokalizolacionizam i zajedništvo — »rogovi u vreći« Kecmanović najodlučnije iznosi svoje opredeljenje. Najpre on energično napušta dnevnopolitičku klackalicu političara o istovetnoj opasnosti svakog etatizma i o istovetnoj snazi tendencije centralizacije i konfederalizacije SKJ. Kecmanović zna da se samo na nivou visoke apstrakcije ove tendencije i opasnosti mogu izjednačiti, ali da je insistiranje na jednakoj opasnosti danas ili »knjiško teoretisanje ili cinizam nosilaca njegovog aktuelno-dominantnog oblika«. Tako on odrešito izjavljuje da su federalizacija SKJ i republičko-pokrajinski etatizam opasnosti posebnoga ranga u sadašnjoj situaciji. Istovremeno on ukazuje i na to da se ta tendencija proširila do stepena koji bi se mogao definisati kao »regionalni totalitarizam«, koji sve momente života u republikama i pokrajinama — interese, kritičku svest, istoriografiju, nauku, sport, pa čak i vlastitu opoziciju, integriše i etatizuje.

Poslednje poglavlje knjige raspravlja dve delikatne teme: knjige koje objavljuju političari i politički angažman profesora. Samo činjenica što je autor profesor opravdava nejednaku strogost i kritičnost prema ovim pojavama. Čini se da je on stroži prema političkom angažmanu profesora nego prema nagomilanoj knjiškoj produkciji političara. Štaviše, stiče se utisak da je izuzetno blagonaklon prema knjigama političara. Toj produkciji priznaje da je »koliko-toliko« kreativna, iako se ona na koncu pokazuje kao popularisanje i propagiranje opšte usvojenih političkih stavova i socijalističke ideologije. Ali on je prvi ili među prvima o tome nešto napisao i otpočeo njeno demistifikovanje kao ne-autorskog pisanja. No on nije iskoristio mogućnost da dopre do njene dublje suštine i da time objasni ono što mu inače jako smeta — prećutkivanje knjiga ovih autora ili apologetski odnos prema njima.

U kritičkom odnosu prema političkom aktivizmu jednog dela profesora on je uspešno pokazao stvarno dvojnu poziciju profesora koji u politici nastupaju kao profesori, a u nauci kao političari. Ta analiza svesno je dovedena do karikature i samo zbog toga ne deluje ubedljivo. Drugi razlog što ona ne izgleda ubedljiva je unutrašnje protivrečje analize. Dva osnovna stava analize uveliko se mogu poništavati. Profesori odlaze u političare da bi zaštitili svoje privilegije. To je prvi stav. U politici profesori hoće da pobegnu iz dugo hendikepirane »prosvetne perspektive«. Tako ostaje bez odgovora stvarna uloga profesora u politici i stvarni razlozi učestalog i neproduktivnog angažmana profesora u ulozi političkih funkcionera. Ali i ovde, kao i u slučaju knjiga političara, Kecmanović je otvorio jedno pitanje koje zaslužuje da bude raspravljano.

Digitized by Google

Tako se na kraju može reći da Nenad Kecmanović ostvaruje jednu produktivnu misiju, ali ona ostaje protivrečna, uostalom kao i sam predmet kritičke analize — razmrvljena i razvodnjena politička svakodnevnica.

Ratko Nešković

N. Šmeljev:

Avansi i dolgi

(»Novij mir«, br. 6/1987, Moskva, strana 17)

Avans se pretvara u dug u trenutku kada prodavac ne isporuči robu kupcu pod uslovima predviđenima ugovorom. Šmeljev opisuje situaciju u sovjetskoj privredi gde se avansi svakodnevno pretvaraju u dugove. Obećanu robu država ne isporučuje. S druge strane, država, stalno potražuje dobra od svojih preduzeća. Njeni avansi (investicije) ne daju očekivane količine dobara i usluga. Preduzeća su u stanju stalnog međusobnog dugovanja, jer vlada nestašica investicionih i reprodukcionih dobara.

Istovremeno, sovjetska privreda, po Šmeljevu, troši 1,5 puta više energije po jedinici proizvedenog nacionalnog dohotka nego većina zapadnoevropskih ekonomija. Proizvodnja traktora je 6—7 puta veća nego u SAD. Količine uvezenog žita približno su jednake rasturu zrna. Mašinski park industrije ima 2,5 puta više strugova nego američka industrija. Ali stanjem sovjetske privrede »... niko nije zadovoljan«. Zašto?

Odgovor koji nudi Šmeljev je izvan SSSR-a odavno poznat. Reč je o dijagnozi, prema kojoj je uzrok neregularnosti i neefikasnosti privrednog procesa u: a) monopolu proizvođača (ili prodavca) u osnovnim privrednim relacijama; b) opštoj nestašici i c) odsustvu inovativne aktivnosti u preduzeću. Ovu, za sovjetske prilike novu, dijagnozu uzroka dugotrajne privredne krize, široko su prihvatili istraživači sovjetske privrede u svetu. Originalnost Šmeljevljevog eseja nije u dijagnozi, nego u pokušaju davanja odgovora na pitanje: kako izaći iz tunela krize? (Reč je o pokušaju a ne o odgovoru, jer je, s tim u vezi, pitanja mnogo više nego odgovora). Sadašnja kriza je rezultat dugog perioda neuravnoteženog rasta privrede. Uspostavljanje regularnog privrednog toka može, analogno, biti rezultat dugoročnog i opasnog kretanja ivicom noža. Začetak toka neregularnosti Šmeljev vezuje za trenutak kad je u privrednom životu, komandovanje zamenilo novac. To se prvi put dogodilo u doba ratnog komunizma i, sa kratkim prekidima, traje sve do danas. Prekid kontinuiteta, poznat kao NEP, Šmeljev označava kao »...svojevrsnu revoluciju«. Prvi put je, od dolaska boljševika na vlast, bilo »...u svojoj punoj veličini postavljeno pitanje: kakva treba da bude socijalistička privreda, ne u vanrednim, nego u normalnim ljudskim uslovima?« Šmeljev pokušava da ospori tezu da je NEP bio privremeno odstupanje pred rasulom, koje je izazvao ratni komunizam. Pri tome nalazi argumentaciju u Lenjinovoj kritici birokratizma. (Pažljiviji čitalac može naći u Lenjinovim radovima baš ocenu o NEP-u kao privremenom odstupanju.)

Ostavljajući po strani ovo istoriografsko pitanje, koje verovatno ima ideološku aktuelnost, Šmeljev podrobno analizira sadašnje stanje sovjetske privrede. Neosporno je da iscrpljujuću krizu izaziva privredni poredak, koji od početka karakterišu: »...ekonomski romantizam, čvrsto pomešan sa ekonomskom pismenošću...« i »religioznim verovanjem u organizaciju.« Funkcionisanje tog sistema u prvim godinama i decenijama imalo je za rezultat visoke stope rasta nacionalnog dohotka, a naročito industrijske proizvodnje. Ubrzanje je, po Šmeljevu, plaćeno vrlo visokim utroškom resursa, naro-

Digitized by Google

čito radnih. Pri tom su svi osnovni problemi nepovske privrede ostali nerešeni i u međuvremenu su se naglo zaoštrili.

Iz religioznog verovanja u organizaciju razvila se savremena sovjetska privreda, koju je: »... u mnogome bilo nemogućno regulisati«. Uravnoteženi planovi proizvodili su permanentnu neravnotežu, koja prouzrokuje pretvaranja avansa u dug. Najveći gubitak u ovim aranžmanima ima stanovništvo: akumulacija se ostvaruje depresijacijom najamnina. Industrija ne prihvata nova tehnološka rešenja. (Šmeljev saopštava gotovo neverovatan podatak da se čak 80% novih rešenja odbacuje.) Privredni napredak je za stanovništvo — poput kretanja raka: stalno nastojanje da se ubrza rast bogatstva države izaziva usporavanje rasta blagostanja stanovništva. Pretvaranjem avansa u dugove najviše dobija, ili preciznije — najviše je dobijala, država jer nije bila obavezna da za dati avans (»prvobitnu socijalističku akumulaciju«) isporučuje stanovništvu dobra i usluge. Radi toga je i konstruisan privredni sistem u kome je, pod maskom ekonomskog romantizma (»ukidanje robe i novca«), država bila »opšti kupac i prodavac«. Njena »trgovačka dobit« vremenom je bivala sve manja u relativnom iznosu. Ukidanjem realnih cena nestala je i realna mera troškova. Država je morala sve više da daje slabim proizvođačima. Taj proces se može pouzdano pratiti posmatrajući opadanje stope rasta nacionalnog dohotka. Zato je država danas nezadovoljna stanjem sovjetske privrede. Iz tog nezadovoljstva nastaju projekti privrednih reformi, koji iznova počinju tamo gde je NEP stao.

Šmeljev predlaže reformu u obliku »hozraščotnog socijalizma«; a to je eufemizam za pojam »tržišni socijalizam«, koji u SSSR-u ima negativan ideološki naboj. Pri tome za razliku od »tovarnika« iz šezdesetih godina, Šmeljev pokazuje značajan realizam u koncipiranju projekta reforme. Privredna reforma se ne može svesti samo na promenu ili zamenu ekonomskih, pa čak ni političkih ustanova. Da bi »hozraščotni socijalizam« valjano funkcionisao, potrebno je promeniti i *realnu*, a ne samo kontrolnu sferu privrede. Reformistički proces započinje preobražajem ustanova i odnosa, ali se time ne završava. Bez promene realne privredne strukture institucionalna je reforma neizbežno u zakašnjenju.

Da bi tržište, kao osnovna ustanova »hozraščotnog socijalizma«, moglo funkcionisati, potrebno ga je zasititi dobrima i uslugama, tako da ponuda i tražnja budu u stanju približne ravnoteže. Zato je »hozraščotni socijalizam« investicija koja ima određene troškove. Ti troškovi, definisani kao troškovi dovođenja privredne strukture u normalno stanje, jesu cena eksperimenta sa kojim se komanduje privredom. Proces ispravljanja grešaka će dugo trajati. Potrošačka tržišta se mogu najbrže zasititi povećanjem ponude poljoprivrednih proizvoda. Šmeljev predlaže da prva iteracija reforme bude promena agrarnih odnosa, inverzna po smeru projektu kolektivizacije. Današnje stanje sovjetske poljoprivrede je takvo da čak ni ogromne investicije ne dovode do bitnijeg povećanja ponude. Agrarna reforma, koju predlaže Šmeljev, sadrži sledeće elemente: autonomiju poljoprivrednog preduzeća u odnosima sa državom; uravnoteženje otkupnih i prodajnih cena; izdavanje u zakup zemljišta porodičnim gazdinstvima ili pojedinačnim preduzetnicima. Dajući prednost agrarnoj u odnosu na industrijsku reformu, Šmeljev verovatno ima na umu iskustvo Kine. Sem toga, za takvu reformu je u SSSR-u poslednji trenutak, jer je ruralni egzodus gotovo sasvim uništio seljaštvo. Logična konsekvenca agrarne reforme bila bi promena svojinskog režima. Da bi se aktivirala ponuda uslužnog sektora, treba omogućiti zadružno vlasništvo.

Industrijska reforma je složenija od agrarne. Industrija teško

Digitized by Google

menja svoju ponudu. Taj proces može započeti racionalnijim korišćenjem već angažovanih resursa. Preduzeća, u uslovima opšte nestašice, stvaraju velike zalihe inputa. Šmeljev procenjuje da od sadašnjih 450 milijardi rubalja zaliha materijala i gotovih proizvoda 170 milijardi čini višak koji ničemu ne služi. Ovaj problem je moguće rešiti uvođenjem slobodnog prometa reprodukcionih dobara. Novčana reforma je neizbežna, jer »novac, kao dopunski dohodak, danas nikome nije potreban.«. To znači da je novac bitno obezvređen neravnotežom između plateżno sposobne tražnje i realne ponude. To je posledica prikrivene inflacije u uslovima relativne nefleksibilnosti cena.

Za oblast cena Šmeljev predlaže »novu ekonomsku politiku osamdesetih godina«. Voluntaristička cenovna rešenja, utvrđena krajem dvadesetih godina, »strašno su nasleđe«. Rešenje je moguće tražiti u modelu ravnotežne cene. Da bi cena mogla oscilirati u zoni ravnoteže, mora se iz njene strukture eliminisati »trgovačka dobit« države, a iz privrednih aranžmana isključiti njeno posredovanje. Šmeljov je ovde realista i ne predlaže takozvano čisto tržišno rešenje. Iz ogromne nomenklature proizvoda i usluga od 24 miliona jedinica dovoljno je uspostaviti državnu kontrolu nad cenama 250—300 proizvoda. Da bi se zaustavio rast opšteg nivoa troškova, potrebno je omogućiti konkurenciju kupaca i prodavaca. To pri sadašnjem odnosu ponude i tražnje nije moguće. Zato je potrebno otvoriti tržište prodavaca konkurenciji iz inostranstva. U početku bi to bilo »zajedničko tržište« zemalja SEV-a, a kasnije svetsko tržište. Tek tako je moguće rešiti problem kvaliteta proizvoda i usluga. Šmeljev navodi optimističke (»patriotske«) procene po kojima samo 17—18% proizvoda prerađivačke industrije odgovara svetskim standardima kvaliteta. Oprezne i »pesimističke« procene kazuju da je tek 7—8% proizvoda na svetskom nivou kvaliteta. Funkcionisanje sovjetskog preduzeća je, sudeći po nalazima Šmeljeva, bitno različito, ako ne i inverzno od optimalnog. Povećanje troškova po jedinici autputa, opadanje kvaliteta proizvoda, nizak nivo korišćenja resursa, nerazvijenost reprodukcionih i kooperantskih aranžmana između preduzeća imaju zajednički koren u pojavi koju Šmeljev naziva »diktat proizvođača«. Za promenu stanja valja primeniti diktat kupaca. Tu funkciju je država pokušavala zameniti modelom organizacije preduzeća, koji je poznat pod nazivom »jedinonačalije«. Direktor firme je za troškove i rezultate odgovarao partiji. Danas taj model organizacije nije više delotvoran. Zato Šmeljev predlaže afirmaciju preduzetništva i profita. Njegova skica za portret sovjetskog menadžera je sasvim slična liku američkog ili japanskog biznismena.

»Profit je — po Šmeljevu — osnovni princip hozraščota« (str. 152). Ostaje otvoreno pitanje — kakav profit? Implicite, reč je o komercijalnom profitu. Institucionalizacija komercijalne cene i komercijalnog profita je, po Šmeljevu, uslov za razvoj horizontalne i vertikalne mreže privrednih odnosa. Tu pojavu je Marks označio pojmom podruštvljavanja proizvodnje. Dakle, profit je uslov socijalizma. Ako se uporedi sa oficijelnim projektom privredne reforme, koji je konačno postao dostupan javnosti, projekt Šmeljeva pokazuje izvesne prednosti i nedostatke. Prednost mu je realizam: reforma se ne može izvesti dekretom vlasti, ma koliko ona bila moćna; reforma nije moguća kao parcijalno rešenje u jednom sektoru; reforma ima svoju cenu koja se može pojaviti i u obliku problema nezaposlenosti radne snage i kapitala. Trošak reforme je manji od njenog potencijalnog rezultata. Reformistički program u SSSR-u danas je moguć kao program nacionalnog spasa, a i kao »revolucija«. (Ovo drugo značenje reforme ostaje kod Šmeljeva nedovoljno jasno, ako se izuzme analogija sa NEP-om.) Nedostatak Šmeljevljevog eseja je ne-

Digitized by Google

dovoljna rigoroznost u kazivanju i dokazivanju. Taj nedostatak je neutralisan značajnom inovacijom normativne prirode, koju ovaj tekst unosi u sovjetsku ekonomsku nauku. Reč je, zapravo, o afirmaciji stanovništva koje je zastupala većina ruskih akademskih ekonomista u raspravama o problemima nepovske privrede. To je logično jer perestrojka treba da, sa zakašnjenjem od šezdeset godina, reši probleme koji su prouzrokovali propast NEP-a. U ovom kontektsu projekt Šmeljeva ima važnu prednost u odnosu na oficijelni projekt reforme: on započinje sa agrarnom reformom kojom je započeo i NEP. U oficijelnom projektu reforme taj problem gotovo da nije ni postavljen.

Boško Živković

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

2
1988

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 12.000 dinara. Za inostranstvo 24.000 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXXI
1988. Broj 2

Sadržaj

Radovan Radonjić
Titova misao i izgradnja KPJ/SKJ 3

Mijat Šuković
Za jasniji i ostvarljiviji izraz društvenog uređenja 23

Muhamed Kešetović
Ustavnim promjenama ka građanskom idealu »nacije« i »države« ili ka samoupravno udruženom radu 59

Zoran Vidojević
Nacija i emancipacija 67

Nedžad Bašić
Univerzalnost nacionalnih i ljudskih prava i sloboda 83

Dragoje Žarković
Ekologija i politika 92

Međunarodne teme

Predrag Simić
Društvene promene u NR Kini u svetlu XIII kongresa komunističke partije Kine 111

Prikazi 138

Digitized by Google

Содержание

Радован Радонич
Мисль Тито и строительство КПЮ/СКЮ 3

Мият Шукович
К более ясному и более осуществимому выражению общественного строя 23

Мугамед Кешетович
Конституционными переменами к буржуазному идеалу „нации" и „государства" или к самоуправляемому объединенному труду 59

Зоран Видоевич
Нация и эмансипация 67

Неджад Башич
Универсальность национальных и человеческих прав и свобод 83

Драгое Жаркович
Экология и политика 92

Международные темы

Предраг Симич
Общественные перемены в НР Китае в свете XIII съезда Коммунистической Партии Китая 111

Рецензии 138

Contents

Radovan Radonjić
Tito's Thought and the Building of the CPY/LCY 3

Mijat Šuković
For a Clearer and More Feasible Expression of the Social System 23

Muhamed Kešetović
Constitutional Changes towards the Bourgeois Ideal of the "Nation" and "State" or towards Self-Management Associated Labour 59

Zoran Vidojević
The Nation and Emancipation 67

Nedžad Bašić
The Universality of National and Human Rights and Freedom 83

Dragoje Žarković
Ecology and Politics 92

International Topics

Predrag Simić
Social Changes in the People's Republic of China in the Light of the 13th Congress of the Communist Party of China 111

Reviews 138

Digitized by Google

Radovan Radonjić

Titova misao i izgradnja KPJ/SKJ

I

Tito je u osnovi prihvatio boljševički koncept proleterske partije, što ga je razvio Lenjin,[1]) ali nije nekritički preuzimao sva njegova organizaciona rješenja i metodologiju djelovanja, pogotovo ne ona koja su posredstvom rukovodstva Kominterne i na temelju njegovih ideoloških racionalizacija proizvedena u »najzad pronađena« i opšteobavezujuća. Titova okrenutost društvenom prostoru i ambijentu iz kojeg je ponikao, i nastojanje da cjelokupnu svoju revolucionarnu djelatnost podredi zahtjevima i mogućnostima radničke klase u čijim redovima se i sam nalazio i za čije se interese i ciljeve borio, činili su ga opreznim i prilično uzdržanim prema nekim »izvanjskim impulsima« i »univerzalnim modelima«. Već u prvim krupnijim angažovanjima u partijskom životu, kakva je bila njegova borba protiv lijevog i des-

[1] Svjestan činjenice da u vrijeme kada je došao na čelo KPJ i nije mogao drugačije, Tito kaže: »U tim uslovima jedino je bilo pravilno stvaranje partije na organizacionim i političkim principima koje je formulisao Lenjin kada je stvarao partiju boljševika« (Josip Broz Tito: Četrdeset godina revolucionarne borbe Komunističke partije Jugoslavije, Kultura, Beograd, 1959, str. 22.).

Digitized by Google

nog frakcionaštva na Osmoj konferenciji zagrebačke partijske organizacije, Tito je ispoljio smisao i sposobnost da u oblikovanju proleterske partije posebno uvažava, s jedne strane, postavke i principe koje su teorijski afirmisali osnivači naučnog socijalizma i, s druge strane, konkretna iskustva i potrebe jugoslovenskog revolucionarnog procesa.[2]) Zato je i onda, kada je formalno izgledalo da samo slijedi »boljševički revolucionarni kalendar« i »izvršava naloge« Kominterne, Tito u stvari na originalan način rješavao specifična pitanja i probleme jugoslovenske revolucionarne avangarde na njenom nacionalnom tlu. Tito je to mogao jer se u cjelokupnom svom revolucionarnom radu strogo pridržavao principa:

prvo, da marksizam nije dogma već rukovodstvo za akciju, koje ne isključuje nego pretpostavlja i nove teorijske prodore i drugačija konkretna rješenja od onih što su preferirali klasici u svojim djelima;

drugo, da probleme u jednoj zemlji i partiji treba i jedino mogu da rješavaju oni koji su u njoj ponikli i koji najbolje znaju njene potrebe i mogućnosti.

Tito je pripadao onom krugu revolucionara — marksista koji su glavni zadatak i etički smisao cjelokupnog svog djelovanja vidjeli ne u još jednom tumačenju svijeta, već u njegovom mijenjanju. No, stvoriti avangardu koja bi posjedovala i svrsishodno povezivala sve pretpostavke za revolucionarni prevrat postojećeg svijeta nije bio lak zadatak. Taj posao je trebalo obaviti ne u idealno zamišljenim uslovima, već u okolnostima koje su karakterisali: a) krupni problemi u samoj KPJ, čije rukovodstvo, kako je sam Tito ocjenjivao, nije bilo »doraslo zadacima i situaciji koja je u to vrijeme bila u zemlji«[3]) i koje je bilo mogućno prevazići »ne uz pomoć nego nasuprot djelatnosti tadašnjeg rukovodstva«, budući je ovo »bilo izgubilo stvarni uvid u stanje u zemlji i donosilo je takve odluke koje su praktično doprinosile razbijanju i likvidiranju »Partije«[4]);

b) gotovo potpuna zavisnost KPJ (u organizacionokadrovskom, programsko — akcionom, finansijsko — materijalnom i svakom drugom smislu) od tzv. rukovodećeg centra komunističkog krila međunarodnog radničkog pokreta i njena spremnost

---

[2] O tome ubjedljivo govori činjenica da je Tito, na primjer, u pismu od 10. novembra 1941. godine, oštro upozorio Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, da ne dozvoli da ga smetaju »razne analogije«, budući se »naša borba razvija u posve specifičnim uslovima i... zato ide svojim originalnim putevima« (Tito: Sabrana dela, I. C. »Komunist«, Beograd, 1979. tom 7, str. 186.).

[3] Josip Broz Tito: Četrdeset godina revolucionarne borbe Komunističke partije Jugoslavije, str. 22.

[4] Josip Broz Tito: Radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije, Udruženi izdavači, Beograd, 1977, str. 327.

Digitized by Google

da, nezavisno od konkretnih potreba i mogućnosti svog nacionalnog ambijenta, uglavnom bespogovorno izvršava zadatke i zahtjeve što ih je, u ime »viših ciljeva« i »opštih revolucionarnih principa«, nametao IKKI;

c) nepostojanje jasnije programske orijentacije i platforme šireg okupljanja i čvršćeg međusobnog povezivanja svih rodoljubivih, slobodoljubivih i demokratski opredijeljenih snaga, koja bi ovima omogućila da u vrtlogu ideoloških i političkih previranja što su ih donijele ubrzane pripreme za novi svjetski rat ne izgube orijentaciju i ne postanu predmetom manipulacije ili čak osloncem raznih profašističkih struja i kvislinških organizacija, već da svoju objektivno postojeću revolucionarnost usmjere na ostvarivanje tačno i realno postavljenih ciljeva i zadataka. Prevladavanje ovih i sličnih problema, odnosno teorijsko utemeljenje, idejno usmjerenje i organizaciono-akciono i kadrovsko oblikovanje avangarde, koja bi — onim što stvarno jeste i načinom na koji ostvaruje svoju društvenu ulogu — odista bila na visini istorijskog zadatka, podrazumijevalo je konsekventnu realizaciju jednog cjelovitog i unutar sebe konzistentnog programa.

Tito nije unaprijed znao, niti je mogao znati taj program. On je prihvatao stanovište osnivača naučnog socijalizma, da istinski marksisti ne pretenduju na to da unaprijed znaju put k socijalizmu u svoj njegovoj konkretnosti, uključujući i svaki praktičan korak njegovih socijalnih i političkih subjekata, jer taj put može pokazati samo iskustvo milionskih masa kada se one prihvate tog posla. Bila mu je sasvim bliska i Marksova teza, da je potrebno »razvijati nove principe iz principa svijeta, a ne obrnuto«.[5]) Odrednice i sadržaje tog programa tražio je i nalazio u »živom životu« Partije i klase čija je ona avangarda, u stalnom kritičkom analiziranju iskustava i dometa njihove revolucionarne borbe, u dijalektičkom prevazilaženju pojedinih aspekata njihovih međusobnih odnosa i etapnih zadataka.

Titovo opredeljenje da stvori takvu borbenu organizaciju, čije teorijske postavke »nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio ovaj ili onaj popravljač svijeta«,[6]) već predstavljaju samo opšti izraz stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, koja u svakom trenutku zna šta hoće i u stanju je da neprestano gura dalje akciju na ostvarivanju svojih ciljeva, učinilo je taj program otvorenim za sve ono novo i pozitivno što je proizvodilo istorijsko kretanje na jugoslovenskom tlu i šire. Tito taj program nikada nije formalno definisao i inaugurisao, niti ga je smatrao dovršenim i savršenim, ali ga je predano realizovao, uz odgovarajuće dopune i promjene koje je nametalo vrijeme ili su ih iziskivale pojedine konkretne situacije.

---

[5] K. Marks — F. Engels: Rani radovi, Kultura, Zagreb, 1953, str. 39.

[6] K. Marks — F. Engels: Manifest komunističke partije, Izabrana dela u dva toma, Kultura, Beograd, 1950, tom I, str. 26.

Digitized by Google

Otvorenost tog programa za nove inicijative i sadržaje nikako ne znači da u njemu nije bilo i nekih konstanti, tj. principa i zahtjeva koji su imali i imaju trajniju vrijednost. To također ne znači da je taj program bio lišen unutrašnje logike, da su njegovi elementi i sadržaji slučajno nastajali i stihijno verifikovani. Taj program je imao nekoliko konstantnih komponenti unutar i povodom kojih je Tito, zavisno od uslova i potreba pojedinih faza revolucije, tražio i varirao odgovarajuća organizaciona, kadrovska i druga rješenja. Njegovo osnovno strateško polazište bilo je da jugoslovenskoj radničkoj klasi treba avangarda koja će je metodom i sadržajem svog rada učiniti sposobnom da, kako bi Lenjin rekao, »ovlada svim«, bez i najmanjeg izuzetka oblicima i stranama društvene djelatnosti«, odnosno spremnom »na munjevito i iznenadno smjenjivanje jedne forme drugom«.[7])

II

Konstantne komponente Titovog programa stvaranja moderne revolucionarne avangarde radničke klase bile su:

1. Odgovarajuće rješenje organizacionog pitanja

Stanje u kome je zatekao KPJ kada je došao na njeno čelo i uvjerenje da se snagama režima i građanskim strankama opredijeljenim za kolaboracionizam može suprotstaviti samo jaka i čvrsto ustrojena partija, učinili su da Tito:

prvo, shvati »da je organizaciono pitanje... Partije najvažnije pitanje, koje se nikada, ni za momenat, ne smije izgubiti iz vida«,[8]) i da snazi neprijatelja radničke klase KPJ »može da suprotstavi jedino silu svoje organizacije«;[9])

drugo, istakne kao najpreči zadatak novog rukovodstva obavezu da »organizaciono učvrsti Partiju i osposobi je za to da postane vođ i organizator borbi narodnih masa«;[10])

treće, odmah pristupi sređivanju stanja u njenim redovima (suzbijanje frakcionaškog djelovanja, formiranje rukovodstva Partije u zemlji, raspuštanje tehničkog aparata u inostranstvu, iznalaženje vlastitih izvora finansiranja, konsolidacija partijskih organizacija koje su djelovale u zatvorima, neposredno pružanje pomoći pojedinim rukovodstvima i lično učestvovanje u radu

---

[7] V. I. Lenjin: Dečja bolest ‚levičarstva' u komunizmu, Neki problemi socijalističke demokratije, Rad, Beograd, 1971, str. 137—138.

[8] Tito: Sabrana djela, tom 10, str. 40.

[9] Isto, tom 4, str. 185.

[10] Isto, tom 6, str. 15.

Digitized by Google

nacionalnih konferencija KP Slovenje i KP Hrvatske, te Pokrajinske konferencije KPH za Dalmaciju i Pokrajinske konferencije KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju itd.).

Tito je u odgovarajućoj organizovanosti Partije vidio bitne pretpostavke za obezbjeđenje:

a) »čelične discipline«, bez koje ova ne bi mogla opstojati i vršiti svoju revolucionarnu funkciju, budući je »partijska organizacija s labavom disciplinom... najpogodniji teren za razorni rad klasnog neprijatelja«;[11])

b) čvrste povezanosti svakog člana sa njegovom osnovnom organizacijom i ovih međusobno i sa rukovodstvima, jer je to uslov za cjelishodno partijsko — političko djelovanje i jednih i drugih i jer je stvarni uticaj političke partije radničke klase na društvena kretanja moguć samo onda kada se svi njeni segmenti iskazuju kao međusobno povezani i uzajamno odgovorni djelatni faktori;

c) takvog unutarpartijskog života koji se neće iscrpljivati u pukom poštovanju nekih opštih pravila formalne discipline i procedure, odnosno u pokornom angažovanju članstva na sprovođenju odluka rukovodstva, već će omogućavati optimalnu primjenu principa demokratskog centralizma, bez kojeg se ne može ostvariti krucijalni zahtjev: »prije nego što se donese definitivna odluka — potpuno pravo diskusije na demokratskim načelima, a poslije donošenja odluka disciplinirano izvršavanje odluka i disciplinarno prihvatanje stava koji je zauzela većina u pojedinim pitanjima«.[12])

Tito se nije previše opterećivao dilemom da li kadrovska ili masovna Partija, mada je u pojedinim trenucima više preferirao prvu soluciju. Njega je prvjenstveno interesovala Partija koja skladno djeluje i uspješno radi, u kojoj svaka osnovna organizacija i svako rukovodstvo ima i zna svoje mjesto, svoje zadatke i odgovornost za njihovo izvršavanje, tj. Partija u kojoj, kako je isticao, svaki član treba da bude odgovoran za njenu akciju, za njen društveni ugled i uspjeh.

Da bi skladno funkcionisala i pravovremeno, na odgovarajući način, ostvarivala svoje zadatke, da bi znala šta hoće i mogla to za šta se opredijelila, Partija mora:

prvo, da svoje poslove i zadatke utvrđuje »na osnovu svestrane diskusije, na osnovu razmjene mišljenja svakog pojedinog člana, to jest na osnovu iskazivanja mišljenja svih članova Partije«;[13])

drugo, da ima dovoljno autoritativno centralno rukovodstvo, sastavljeno od aktivista koji u datom trenutku najviše mogu i znaju i kadri su da obezbijede njeno jedinstveno djelovanje, rukovodstvo sposobno da odlučno usmjerava njene akcije i kada

[11] Isto, tom 3, str. 100.

[12] Tito: Govori i članci, Naprijed, Zagreb, 1959, knj. VII, str. 383—384.

[13] Isto, str. 381.

Digitized by Google

treba inicira njena strateška prestrojavanja radi sprovođenja utvrđene politike, ali i spremno da snosi punu odgovornost za svaki pogrešan postupak — svoj i organizacije kao cjeline.

Na koji će način biti međusobno povezano partijsko članstvo (po teritorijalnom, proizvodnom ili nekom drugom principu), koje će organizacione i druge oblike imati, na kojim će se nivoima i kako konstituisati njena rukovodstva i slična pitanja — uvijek je zavisilo od zahtjeva revolucionarnog procesa i konkretnih zadataka koje je avangarda trebalo da rješava. Zato Titovo često bavljenje organizacionim pitanjima nije bilo posljedica nikakve njegove sklonosti ka eksperimentisanju, odnosno nastojanju da u ovome nalazi zamjenu za »prave akcije« i sredstvo kojim će prikrivati »stvarne probleme«. U pitanju je bio njegov istančan osjećaj za realno i nužno, sposobnost da pravovremeno reaguje na izazove dinamične društvene prakse i njome determinisane uslove i mogućnosti djelovanja Partije. Česte organizacione promjene koje je inicirao, pa i neposredno usmjeravao, nijesu bile plod neznanja, nesigurnosti i lutanja, već izraz neprestanog traženja i prilagođavanja, nastojanja da organizaciono ustrojstvo Partije uvijek bude u rezonansiji s zahtjevima i potrebama revolucionarnog procesa koji ova usmjerava. Za Tita su najbolja bila ona organizaciona rješenja koja Partiji u datom trenutku omogućavaju da najviše učini.

2. Ostvarivanje »jedinstva misli i akcije«

Tito je veoma rano uočio izuzetno velik značaj pitanja jedinstva proleterske avangarde, u smislu da je ova onoliko jaka i kadra da ostvaruje svoje revolucionarne zadatke koliko je jedinstvena. Zato je uporno isticao da je frakcionaštvo »teren na kome cvjetaju izdajstvo i špijunaža u Partiji«,[14]) da Partija mora biti »kao iz jednog komada salivena«[15]) te da »jedinstvo i monolitnost« jesu »prva i najvažnija garancija za uspjehe Partije, za njenu avangardnu ulogu u radničkoj klasi»[16]). Pri tome Tito na jedinstvo nije gledao kao na efemernu političku parolu ili apstraktni zahtjev, već kao na zalogu ostvarivanja programskih koncepcija KPJ/SKJ i uslov pobjede socijalizma u Jugoslaviji. Jedinstvo za koje se on zalaže nije formalno, već klasno i revolucionarno. »To nije jedinstvo radi jedinstva, radi božjeg mira ili neke discipline koja je sama sebi cilj. Ne, to je revolucionarno jedinstvo revolucionarne partije, koja omogućava avangardi radničke klase da do kraja izvrši svoju revolucionarnu misiju«[17])

[14] Tito: Sabrana djela, tom 17, str. 134.
[15] Isto, tom 1, str. 15.
[16] Isto, tom 17, str. 130.
[17] Tito: Govori i članci, knj. III, str. 460.

Digitized by Google

Tito jedinstvo Partije nije poimao kao po sebi datu vrijednost, već kao proces stalnog kvalitativnog i kvantitativnog mijenjanja i međusobnog prožimanja brojnih komponenti. Objektivnu osnovu tog procesa, po Titu, čine:

a) jedinstvo ciljeva i interesa revolucionarnog pokreta i procesa na jugoslovenskom tlu, koji se ostvaruje kroz jedinstven socijalistički samoupravni produkcioni odnos;

b) jedinstvo Jugoslavije kao državne zajednice zbratimljenih i ravnopravnih naroda i narodnosti i društvenog prostora na kome se taj proces odvija[18])

c) jedinstvo radničke klase Jugoslavije, koja je takva »ne samo zato što je pomiješana, što u Srbiji, Sloveniji, Hrvatskoj i drugim republikama zajedno rade ljudi raznih nacionalnosti«, već i zbog više drugih razloga, »naročito idejnih«;[19])

d) jedinstvo klasnog i nacionalnog interesa na cjelokupnom jugoslovenskom prostoru i zavisnost njegovog ostvarivanja u jednom dijelu zemlje od karaktera i intenziteta tog procesa u drugim njenim djelovima.[20])

Ne uvažiti ove determinante, ne reagovati na njihove prirodne pulsacije, ne izraziti ih kroz biće avangarde i suštinu njene ideologije i politike i dozvoliti da se naspram i nasuprot zahtjeva što iz njih izviru ugnijezde neki drugi odnosi i opredjeljenja značilo bi isto što i odreći se elementarnih pretpostavki za ostva-

---

[18] Već u svom prvom govoru u oslobođenom Zagrebu, 21. maja 1945, Tito je upozorio: »Mnogi još ne shvataju šta to znači federativna Jugoslavija, federalna Hrvatska, federalna Srbija itd. To ne znači povući granicu između ove i one federalne jedinice, pa ti s one strane radi šta znaš, a ja ću ovdje kako ja znam. Ne. Te granice, da ih tako prikažem, treba da budu nešto kao one bijele crte na mramornom stubu. Granice federalnih jedinica u Jugoslaviji nijesu granice razdvajanja, nego granice spajanja« (Isto, knj. I, str. 292). Četvrt vijeka kasnije, u drugim okolnostima i drugim povodom, Tito je opet bio jasan: »Rekao sam da se ne slažem da je stalno na jeziku taj unitarizam, pa sam tražio da se jedanput utvrdi o kakvom je unitarizmu riječ. Ako se radi o unitarizmu versajske Jugoslavije, ja sam, razumije se, takođe najoštrije protiv njega. Ali ako se radi o jedinstvu naše zemlje, o Jugoslaviji kao nedjeljivoj cjelini — onda sam ja za takav ‚unitarizam', za takvu jedinstvenu Jugoslaviju. A onda to nije unitarizam, nego jedinstvo — naše jedinstvo« (»Komunist«, 9. VII 1971.).

[19] Tito: O Partiji i ulozi komunista, Narodna knjiga, Beograd, 1984, knj. III, str. 195.

[20] Tito je to pitanje teorijski apsolvirao još 1937. godine. U Proglasu Osnivačkom kongresu KP Hrvatske on kaže: »Između radničkih interesa i pravih interesa hrvatskog naroda nema i ne može da bude nesuglasica, jer su radnici kao dio svog naroda krvno zainteresovani da narod bude slobodan, da mu bude osiguran razvitak, da se poštuje sve što je lijepo i napredno u njegovim tradicijama i kulturi. Boreći se za te ideale, mi se borimo također protiv nacionalne zagriženosti (šovinizma), jer znamo da su pravi napredak i sloboda hrvatskog naroda osigurani samo u bratskoj saradnji sa ostalim narodima Jugoslavije« (Tito: Sabrana djela, tom 3, str. 117).

Digitized by Google

rivanje svog revolucionarnog programa i beznadežno uroniti u vode malograđanskog oportunizma.

Intenzivno djelujući na liniji obezbjeđivanja Partije od takvih iskušenja, Tito je, s jedne strane, uporno insistirao na potrebi stalnog jačanja njenog jedinstva i obogaćivanja ovog novim elementima i sadržajima i, s druge strane, oštro istupao protiv svih pojava i tendencija koje su ga dovodile u pitanje. Njegovoj kritici naročito su bili izloženi:

prvo, nejedinstvo u idejnom, političkom, etičkom i svakom drugom pogledu, izazvano ponašanjem raznih demagoga, karijerista i sličnih, koji su u Partiju ušli iz egoističkih pobuda i koji stvaranjem frakcija, trulim kompromisima i oportunizmom svih vrsta pokušavaju da stvore i održe svoje monopole;

drugo, pokušaji pojedinaca ili grupa da u Partiji ili pomoću nje učine legitimnim određene vrijednosne sisteme i ideologije, socijalne projekte i političke programe, koji su suštinski suprotstavljeni ciljevima i potrebama jugoslovenskog preobražajnog procesa, naročito društvenom oslobađanju rada i čovjeka;

treće, neprincipijelna i nekritička regionalna i nacionalna identifikovanja pojedinih partijskih organizacija i rukovodstava, iza kojih se najčešće nalazi shvatanje relativne samostalnosti kao izraza i forme apsolutne suverenosti, odnosno nastojanje da se u ime nekih tobože posebnih i specifičnih ciljeva i interesa ospori smisao insistiranja na stvarnom jedinstvu avangarde.

Tito je smatrao da, u krajnjoj liniji, »bez jedinstva Komunističke partije ne može biti jedinstva naroda«,[21]) a tamo gdje narod nije jedinstven — nema ni napretka ni socijalizma.

3. Idejna uzdignutost i teorijska osposobljenost

Titu je i prije nego je došao na čelo KPJ bilo poznato stanovište Manifesta komunističke partije, da komunisti prednjače ostaloj masi proletarijata višim stepenom svijesnosti i poznavanja opšteg toka i rezultata njihovog pokreta, odnosno Engelsovo stanovište da socijalizam »otkad je postao nauka traži da se s njim postupa kao s naukom«.[22]) On je prihvatao Marksovu tezu, da organizacija može valjano funkcionisati samo »ako njome rukovodi znanje«,[23]) a često je upozoravao i na Lenjinovu poruku, da »ulogu avangarde može da odigra samo ona partija koja se rukovodi naprednom teorijom«.[24]) To saznanje, kao i uvjerenje

[21] »Borba«, 26. IV 1977.

[22] F. Engels: Predgovor za »Seljački rat u Njemačkoj«, K. Marks — F. Engels, Izabrana dela u dva toma, tom II, str. 185.

[23] K. Marks: Inauguralna adresa Međunarodnog radničkog udruženja, Isto, tom I, str. 358.

[24] Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Dokumenti, I. C. »Komunist«, Beograd, 1974, str. 66.

Digitized by Google

da uspješno vođenje partijske politike podrazumijeva inicijativu i stvaralačke pristupe svakog njenog člana svakom konkretnom pitanju i zadatku, učinili su da Tito izuzetno mnogo pažnje pokloni teorijskom uzdizanju komunista i da ne priznaje postojanje argumenata kojima bi se moglo pravdati zaostajanje na ovom planu.[25]) Polazeći od stanovišta, da »najmoćnije oružje revolucionarnog proletarijata uz organizaciju jeste ideološka i politička zrelost, jasno uočavanje konačnih ciljeva i puteva kojima treba, kojima se jedino može doći do njih«.[26]) Tito se odmah po dolasku na čelo KPJ angažovao na brojnim poslovima teorijskog uzdizanja partijskog članstva,[27]) pri čemu nije izbjegavao ni to da se, kao slušalac i predavač, direktno uključi u rad nekih oblika ideološkog obrazovanja rukovodećih kadrova i drugih partijskih aktivista, ili pak da učestvuje u teorijskim raspravama poput one skraja 1937. i početka 1938. godine, koja je vođena u vezi sa nekim filozofskim pitanjima, ali je imala i određene ideološke konotacije.[28])

Tito je uviđao da je s promjenom metoda i sadržaja rada komunista, do čega je došlo početkom pedesetih godina, s opredjeljenjem za socijalističku samoupravnu demokratsku alternativu u društveno-ekonomskom i političkom razvoju zemlje, porasla i njihova obaveza u pogledu sopstvenog idejnog uzdizanja i teorijskog obrazovanja, ali i na planu razvijanja te djelatnosti u klasi i najširim radnim masama. Govorio je da je »ovladavanje osnovnim znanjima marksističke teorije i savremenim dostignućima marksističke misli potreba... i obaveza komunista i svih

---

[25] U martu 1939. Tito o tome kaže: »Iako se nalazimo u periodu kada se događaji velikom brzinom razvijaju, pogrešno bi bilo misliti da sada nije vrijeme za školovanje ili da je prekasno. Ne! Komunisti se uče i bore, bore se i uče i samo u borbi čeliče« (Tito: Sabrana dela, tom 4, str. 172).

[26] Isto, tom 5, str. 5.

[27] Na Titovu inicijativu intenzivirano je objavljivanje marksističke literature, pokrenuti su novi partijski listovi i časopisi, a partijska štampa počela je da se oslobađa frazeologije i dogmatsko — šematskih pristupa pojedinim pitanjima i sve više se — izborom tema, stilom i sadržajem — približava potrebama najšireg članstva. Utvrđene su obaveze u pogledu izdavanja lista »Proleter« u zemlji, izučavanja Istorije SKP (b), organizovanja redovnih partijskih kurseva za sve članove KPJ, kao i posebnih kurseva za partijske aktiviste, od sekretara ćelije do članova CK i PK. Tada započeti poslovi na ovom planu, zahvaljujući u prvom redu Titovom angažovanju, nijesu prekinuti ni tokom narodnooslobodilačkog rata.

[28] Tako, na primjer, na Centralnom partijskom kursu u Dubravi, 1940. godine, Tito je održao više predavanja o Partiji, njenoj ulozi i razvitku, seljačkom pitanju, te strategiji i taktici oružanog ustanka. U članku objavljenom u majskom broju »Proletera« Tito je objasnio suštinu idejne borbe koju vodi KPJ i osporio ona stanovišta, koja su, izjednačavajući komunizam sa nekim deformacijama u razvoju socijalizma, negirala svrsishodnost svake revolucionarne akcije (Vidi: Tito, Sabrana djela, tom 5, str. 80—84.).

Digitized by Google

boraca za socijalističko samoupravljanje«, da je to »bitna pretpostavka za revolucionarnu akciju«, pa prema tome »i lična potreba i društvena obaveza svakog člana SKJ«, da djelatnost na tom planu treba »sistematski i dosljedno razvijati«, te da su u tom pogledu »glavne obaveze... još pred nama«. [29])

Tito pod ideološko-teorijskim obrazovanjem nije podrazumijevao nikakvo prosvjetiteljstvo, koje bi »u ime demokratije« tolerisalo »ideološki pluralizam« i činilo legitimnim i razne oblike retrogradne istorijske svijesti: nacionalizam, liberalizam, malograđanski radikalizam, staljinizam i druge. U njegovoj viziji taj rad je trebalo da bude na naučnoj, uistinu antidogmatskoj osnovi utemeljeno »naoružavanje« jugoslovenskih komunista — i to svih bez izuzetka, i ne samo njih — ideologijom i teorijom koje izrastaju iz revolucionarno-kritičkog odnosa prema stvarnosti u kojoj djeluju, čini ih sposobnim da u pozitivno razumijevanje postojećeg unose ujedno i razumijevanje njegovog nadvladavanja novim i višim, progresivnijim i humanijim i omogućava im da — izbjegavajući kompromise i ostajanja na pozicijama jednom dobijenih rješenja — izvršavaju revolucionarne zadatke u skladu sa svojim programskim opredjeljenjima. Jer, smatrao je Tito, za progresivne društvene promjene, pored objektivno sazrelih uslova, potrebno je i svjesno, na naučnim spoznajama zasnovano, posredovanje subjektivnog faktora u tom procesu.

4. Ukorijenjenost u radničkoj klasi i najširim masama

Nastojeći da stvori borbenu i uticajnu Partiju — koja će na temelju stroge unutrašnje discipline i visokog stepena idejno-političkog, organizacionog i akcionog jedinstva i razvijene svijesti svojih članova, demokratskim putevima i metodama realizovati svoje revolucionarne zadatke — Tito je snažan akcenat stavljao na potrebi njenog intenzivnog djelovanja u klasi i najširim narodnim masama, odnosno povezivanja sa svim progresivnim društvenim snagama i njihovim organizacijama, nezavisno od njihove nacionalne pripadnosti i vjerskih ubjeđenja, a ponekad čak i uprkos njihovih različitih ideoloških usmjerenja. Na toj orijentaciji, koja je činila osnovu nastanka i djelovanja narodnofrontovske organizacije u Jugoslaviji, Tito je istrajavao u svim fazama svoje revolucionarne djelatnosti. Činio je to iz dubokog uvjerenja da socijalistički preobražaj nije samo stvar

[29] Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Dokumenti, str. 67—68.

Digitized by Google

avangarde i posao koji ona može samostalno obaviti,[30]) već da je to proces revolucionarne samodjelatnosti brojnih i raznovrsnih socijalnih i političkih subjekata predvođenih komunističkom avangardom.

Posebno, Tito nikada nije gubio iz vida radničko-klasni karakter avangarde koju je stvarao, odnosno potrebu odgovarajuće zastupljenosti radnika u socijalističkom sastavu njenog članstva. Iako je uvažavao krupan uticaj i progresivnu ulogu u društvu i Partiji i drugih socijalno-ekonomskih grupacija, naročito onih što su se iskazivale kao eminentni nosioci naučno-tehnološkog i drugog progresa, Tito je — nimalo slučajno — u radničkoj klasi vidio glavno uporište i osnovnog generatora revolucionarnog procesa, a u karakteru i suštini odnosa Partija — radnička klasa bitnu, odlučujuću determinantu svekolikog društvenog kretanja. Zato je na Desetom kongresu SKJ i bio tako precizan i jasan: »Revolucionarni kurs naše Partije, uvijek je i prije svega zavisio od njenog odnosa prema radničkoj klasi, od uticaja radničke klase na politiku Partije, od toga u kojoj je mjeri vodila brigu o društvenoj poziciji radničke klase i ostvarivanju njenih interesa. Komunistička partija, odnosno Savez komunista utoliko je uspješnije ostvarivao svoje zadatke ukoliko je, svojom idejno-političkom djelatnošću i svojim sastavom, bio radničko-klasna organizacija«.[31]) Ističući da bi se u tretmanu odnosa klasa — Partija trebalo čuvati svakog brkanja višenacionalnog karaktera jugoslovenske zajednice i federativnog uređenja države sa klasnom solidarnošću i jedinstvom radničke klase u cijeloj zemlji, Tito je oštro upozoravao: »Tražio sam i tražim neposredni uticaj radničke klase u Savezu komunista i društvu uopšte, insistirajući na tome da radnička klasa u cijeloj zemlji ima jedinstvene interese i da ne postoje posebne radničke klase u republikama i pokrajinama«[32])

Iz premisa da je »radnička klasa« ... motorna snaga socijalističke revolucije«, da je »njena revolucionarnost ... data u njenom društvenom biću«, s jedne strane, i da ostvarivanje revolucionarne uloge Saveza komunista zavisi »i od socijalnog sastava njegovog članstva«,[33]) s druge strane, Tito je izvodio zaključak o nužnosti postojanja radničke većine u avangardi. Pri

---

[30] U tom smislu Tito je već u martu 1939. upozoravao: »Jedino najtješnja povezanost s narodom, s masama, zajednička borba za opća dobra naroda, garancija je za pobjedu bolje budućnosti, za koju se mi komunisti borimo. Ali čim bismo mi, komunisti, išli drugim putem, putem izolovanja od širokih narodnih masa ... bili bismo osuđeni na propast« (Tito: Sabrana djela, tom 4, str. 171—172.).

[31] Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Dokumenti, str. 58.

[32] »Borba«, 17. X 1972.

[33] Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Dokumenti, str. 59.

Digitized by Google

tome, Tito je smatrao da avangardi nije potrebna bilo kakva, već revolucionarna radnička većina. Ona treba da se formira ne na temelju sužavanja njene socijalne baze i sektaškog zatvaranja radnika prema ostalim socijalnim segmentima društva, već otvaranjem prema svim progresivno orijentisanim i demokratski opredijeljenim strukturama. Stvaranje takve većine podrazumijeva čvršće i jedinstvenije povezivanje i organizovanje u avangardu svih onih na revolucionarnu akciju spremnih ličnosti koje se odlikuju sposobnošću, znanjem, hrabrošću i odanošću ideji komunizma. Jer, kaže Tito, samo »ako u SKJ postoje snage revolucionarne socijalističke svijesti, zasnovane na naučnom socijalizmu, marksizmu, lenjinizmu i svim dosadašnjim tekovinama socijalističke misli i prakse, onda će radnička većina tim snagama obezbijediti moć za akciju«.[34])

5. Jasna »linija Partije« i precizno razrađen metod njenog sprovođenja

Tito je čvrsto zastupao stanovište da su dometi i učinak avangarde duboko zavisni od jasno definisanih ciljeva i optimalno selektiranih puteva i sredstava njenog revolucionarnog djelovanja. Isti značaj Tito je pridavao i pitanju »operacionalizacije« poslova avangarde, tj. određivanju bližih i daljih zadataka u ostvarivanju njenih programskih ciljeva i izboru metoda kojima će se u tome služiti.

Avangarda je, po Titu, imala onoliko izgleda da uspješno definiše svoje programske ciljeve i odredi realnu »liniju« njihovog ostvarivanja, koliko je bila:

prvo, demokratska, tj. dovoljno otvorena za konstruktivni dijalog i borbu mišljenja, budući »čvrsto jedinstvo može postojati samo među onima koji su zbilja ravnopravni«;[35])

drugo, odlučna u opredjeljenju da demokratski utvrđene zadatke izvršava, odnosno svjesna činjenice da je odgovorna ne samo za stanje projekta revolucionarnih društvenih promjena, već i za njegovu realizaciju;

treće, u stanju da shvati i prihvati da »linija Partije nije dogma i nije data jedanput za uvijek, već za određeni period vremena«, da se i ta linija, zavisno od uslova djelovanja avangarde i karaktera zadataka koje ova u pojedinim fazama treba da rješava, mijenja i prilagođava ne samo »u detaljima« nego i »u cjelini«,[36])

četvrto, sposobna da odoli iskušenju da je sama sebi dovoljna i da je jedino ona pozvana da, u sprezi sa društvenim apara-

[34] Isto, str. 60.
[35] Nova inicijativa u SKJ, I. C. »Komunist«, 1972, str. 155.
[36] Josip Broz Tito: Radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije, str. 270.

Digitized by Google

tom, »izgradi socijalizam«, odnosno spremna da spriječi involuciju svoje realne uloge od idejne i političke usmjeravajuće snage procesa u kome radnička klasa i najšire narodne mase, po mjeri svojih interesa i potreba, rješavaju sva društvena pitanja i zadatke, u menadžerskog zastupnika nekih i nečijih parcijalnih interesa.

Saobrazno takvim shvatanjima Tito je programirao, usmjeravao i razvijao praktičnu djelatnost KPJ/SKJ. O tome, evidentno govore činjenice:

a) da je Partija, u vrijeme kada se borila da prodre u mase i izvrši njihovu mobilizaciju i pripremu za ustanak, naročito intenzivno djelovala u omladinskim, sindikalnim, ženskim, sportskim, kulturnim i vojnim organizacijama, nastojeći da ove okupi oko svog programa i međusobno poveže na istom poslu;

b) da su u oružanoj fazi revolucije partijske organizacije imale obavezu i nosile odgovornost za dizanje ustanka, formiranje oružanih jedinica, konstituisanje novih organa narodne vlasti i slično;

c) da je Partija u prvim poslijeratnim godinama, boreći se za to da radne mase predvođene radničkom klasom postanu stvarni subjekti vlasti i cjelokupnog društvenog odlučivanja, uporedo s idejnim i političkim prednjačenjem, nosila odgovornost za konstituisanje i funkcionisanje političkog i ekonomskog sistema socijalizma, naravno u skladu sa ondašnjim vizijama i mogućnostima njegovog razvoja;

d) da je Partija, s prelaskom na sistem socijalističkog samoupravljanja, u kontekstu afirmacije teorije i prakse odumiranja države i sopstvenog odumiranja kao klasične političke organizacije, težište svoje aktivnosti počela da pomjera ka onim pitanjima i zadacima koji će najviše biti u funkciji podruštvljavanja politike, tj. razvijanja revolucionarne samodjelatnosti radničke klase i ostalih progresivnih masa i sprečavanja da se još uvijek neophodno političko posredovanje ne pretvori u trajni monopol otuđenih pojedinaca i grupa;

e) da je početkom pedesetih godina, kada je Partija otvorila proces raščišćavanja nekih krupnih problema socijalističke teorije i prakse, Tito napravio snažan iskorak na liniji neke vrste defetišizacije mišljenja rukovodećih kadrova, ističući da »jedan teorijski članak... još ne predstavlja liniju Partije«,[37]) tj. da pojedinačna mišljenja rukovodilaca, čak i kada imaju najviše teorijske ambicije, ne predstavljaju nikakve svete, nedodirljive istine, već da o njima treba kritički raspravljati »kao o materijalu koji treba da djeluje na masovni razvoj teorijske misli«;[38])

f) da je Tito — polazeći od promjena koje su vršene u metodu i sadržaju njenog rada, u načinu ostvarivanja njene uloge,

[37] Tito: Govori i članci, knj. VII, str. 382.
[38] Isto, str. 383.

Digitized by Google

kao i u njenom odnosu prema drugim društveno-političkim organizacijama i organima upravnog aparata — prihvatio ideju o promjeni imena Komunističke partije Jugoslavije u Savez komunista Jugoslavije, ističući da to čini i zbog toga da bi se Komunistička partija Jugoslavije »i spolja razlikovala od dogmatske staljinističke partije«.[39])

Lišen iluzije da se rješenja društvenih zadataka, koja su još skrivena u nerazvijenim ekonomskim odnosima, mogu zamijeniti konstrukcijama iz glave, Tito je uvijek nastojao da bude što realniji u procjenama toga što se i koliko se može uraditi u datom trenutku.[40]) Niti je vjerovao u to da je dovoljno proklamovati neke principe i prenijeti ih u »nadležnost« drugima, niti je smatrao da bi avangarda tim činom skinula sa sebe odgovornost za karakter, tokove i ishod društvenog razvoja. Tito je duboko poimao istinu da je jugoslovensko društvo, kao uostalom i svako društvo prelaznog perioda, klasno i političko društvo, da je prožeto mnogim problemima i protivurječnostima i da u njemu još nije definitivno riješeno pitanje »ko će koga«. Zato se s istim žarom i žestinom borio i protiv toga da avangarda preuzima ili zadržava za sebe ulogu drugih društvenih činilaca, i protiv njenog udaljavanja od suštinskih problema i zadataka društvenog razvoja. Imao je snage da prizna sopstvene greške i zablude, da kritikuje i sebe i druge, ali i da uđe u akciju. Znati šta se hoće i obezbijediti jedinstvo Partije, u prvom redu njenog centralnog rukovodstva, na ostvarivanju toga — bila je osnovna Titova formula uspješne partijske politike. U tom kontekstu, on plenume centralnog partijskog rukovodstva, na kojima su analizirane pojedine akcije ili društvena stanja i vršene njihove kritike, nije smatrao uzurpacijama demokratskih prava najšireg članstva. Umjeti »vući poteze« kojima se u pravo vrijeme deblokira društvena akcija ili otvara prostor za nove revolucionarne proboje, Tito nije smatrao manom, već vrlinom rukovodstva.

6. Svojstva komuniste

Titu je bilo strano stanovište, da su komunisti ljudi »posebnog kova«, ali je smatrao da je komunistička partija »jedina partija koja više vodi računa o kvalitetu, nego o kvantitetu svojih članova«.[41] Sklon logici »Bolje manje, a bolje«, Tito je, naime, vjerovao da revolucionarnu avangardu mogu da čine samo ličnosti koje posjeduju određene vrline i svojstva i spremne su i

[39] Kardelj: Sećanja, NIRO »Radnička štampa« — Državna založba Slovenije, Beograd, 1980, str. 136.

[40] U tom smislu, Titovo omiljeno geslo bilo je: »Nikada čovjek ne smije postaviti sebi jedan cilj, jedan zadatak za koji je problematično da će ga izvršiti« (Tito: Govori i članci, knj. VII, str. 395.).

[41] Tito: Sabrana djela, tom 5, str. 5.

Digitized by Google

sposobne da brižljivo njeguju i razvijaju novu revolucionarnu etiku što nastaje u procesu oslobađanja rada i čovjeka. U definisanju tih svojstava i vrlina Tito se nije služio nikakvom moralnom dogmatikom, niti je ove smatrao jednom zauvijek datim. Umjesto iz nekritički projiciranih »idealnih« etičkih šema, Tito je ove vrline izvodio iz bitnih odlika i ukupnih društvenih sadržaja konkretnog istorijskog perioda u kome komunisti ostvaruju svoje zadatke. Tako na primjer, kada je masovne sljedbenike za svoju platformu trebalo pridobijati ne toliko na temelju jasnih vizija novog društva koje će se uspostaviti socijalističkom revolucijom — jer te vizije još nijesu bile »opipljivo date« — koliko ličnim primjerom i postojanošću, vjerom u smisao i mogućnost onoga što se postavlja kao cilj, Tito je govorio da »komunista mora biti narodni tribun, savjetnik i rukovodilac«.[42] U vrijeme čestog osporavanja svake vrijednosti i smisla politike KPJ od strane nosilaca kominformovske propagande, Tito je isticao: »Svojstvo komuniste je u prvom redu da se služi istinom. Svojstvo svakog komuniste treba da bude da voli pravdu, jer se komunista bori za pravdu u svijetu. Svojstvo komuniste treba da bude: da bude uporan, da bude u ličnom životu na dostojnoj visini, da bude uvijek na svakom mjestu gdje je najteže, da pokaže u svakom velikom naporu primjerom kako treba da se radi, kako treba da se izdrži«.[43] Kasnije, kada su pojedini pripadnici avangarde počeli da ispoljavaju i neka negativna svojstva (birokratska izopačenja, borbu za vlast i otuđivanje od samoupravnog procesa i odnosa, idejnu zaparloženost i zapadanje u prakticizam, privatizaciju funkcije i sfere u kojoj rade, oportunizam, megalomaniju, hedonističke porive, prebacivanje na druge sopstvene krivice za pojedine greške i promašaje, laviranje između različitih ideoloških opredjeljenja, kompromiserstvo i paktiranje sa nosiocima raznih oblika retrogradne svijesti i slično), kada je postalo jasno da ono što neki komunisti nazivaju svojom »izgrađenom visokom sviješću« nije ništa drugo do pounutrašnjena društvena prinuda, u njih uneseni spoljašnji autoritet, Tito je potencirao i druga svojstva i vrline članova Partije. Na Desetom kongresu SKJ ovako ih je definisao: »Prije svega, to je prednjačenje u borbi za socijalističko samoupravljanje, u razumijevanju uslova, suštine i stvarnih tokova naših revolucionarnih kretanja. U isto vrijeme to podrazumijeva njegovanje ličnih kvaliteta, kojima su se komunisti uvijek odlikovali, kao što su skromnost, požrtvovanost, nesebičnost... Komunisti takođe mora biti svojstvena samokritičnost i principijelno učešće u borbi mišljenja. Svoje riječi on mora da potvrđuje djelima«.[44]

Tito je smatrao da avangarda može biti jedinstvena i jaka, odlučna u svojim opredjeljenjima i sposobna da potvrdi svoj

[42] Isto, tom 4, str. 186.
[43] »Borba«, 16. X 1948.
[44] Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Dokumenti, str. 63.

Digitized by Google

revolucionarni identitet jedino ako je »očišćena od svih tuđih i antipartijskih elemenata«,[45] ako u njoj ima mjesta samo za ličnosti odane ideji i misiji komunističkog prevrata postojećeg svijeta, koje su uz to i hrabre, misaone i djelatne. Diferenciranje takvih od onih sa drugim i drugačijim svojstvima, koji su zalutali u avangardu ili su u nju ušli radi ostvarivanja ciljeva i interesa suprotnih njenim programskim opredjeljenjima, Tito je smatrao obavezom koju ova ni u jednom trenutku ne smije zanemariti.

7. Samostalnost avangarde u određivanju ciljeva, strategije i taktike svog djelovanja

U Titovom poimanju revolucionarna avangarda nikada nije figurirala kao po sebi dati i sebi dovoljni entitet. Tito je znao da je ona nastala iz širokog fronta klasnih i političkih snaga, kao izraz njegove istorijske potrebe, i da može opstati samo kao sastavni dio tog fronta i zavisno od toga koliko u svom djelovanju uspješno sintetizuje njegove specifične interese i ciljeve sa opštim zahtjevima i zadacima svjetskog revolucionarnog pokreta. Tu sintezu, smatrao je Tito, avangarda je mogla da ostvari jedino pod uslovom da ima punu autonomiju u određivanju kako ciljeva, tako i strategije i taktike svoje revolucionarne borbe.

Tito je na obezbjeđivanje samostalnosti avangarde u odnosu na »matični blok« gledao kao na složen i protivurječan proces, u kome se neprekidno vrši razdvajanje i međusobno usklađivanje njene dvojake pozicije i uloge: s jedne strane, činioca čija se funkcija ne iscrpljuje u stvaranju komunističke ideologije i njenom transponovanju u operativne političke zaključke i zadatke, već podrazumijeva i direktno angažovanje na njihovoj realizaciji (»djelovanje u sistemu«); s druge strane, činioca koji mora da vidi više i dalje od drugih, da u istorijskoj perspektivi sagleda kuda se i kako društvo kreće i da li ono čime trenutno raspolaže odgovara projekciji njegovog razvoja i željenim ciljevima, te stoga nužno zadržava kritičku distancu prema datim normativnim i sistemskim rešenjima, budući ova uvijek predstavljaju izraze konkretnih interesa i odnosa društvenih snaga. Umjeti rješavati ovu protivurječnost u biću avangarde na način koji joj obezbeđuje potrebnu samostalnost i sprečava njeno etabliranje u sistem — koji će je učiniti dovoljno opreznom da izbjegne zamke što je vrebaju iz uloge branioca poretka u kojem opstaju razni oblici političkog otuđenja, relativne osamostaljenosti organa države i ispreplitanosti sopstvenog djelovanja s elementima vršenja vlasti, odnosno sposobnom da se iskažu kao inspirator i nosilac procesa samoupravne transformacije osnovnih činilaca tog poretka, koji ne podliježe ničijem parcijalnom inte-

[45] Tito: Sabrana djela, tom 4, str. 172.

Digitized by Google

resu već ima u vidu cjelinu zahtjeva i zadataka revolucionarnog procesa na jugoslovenskom tlu — uslov je bez kojeg ona ne može ostvariti svoju vodeću idejno-političku ulogu.

Još veći značaj od samostalnosti na unutrašnjem planu, Tito je pridavao samostalnosti avangarde u odnosu na djejstva i uticaje spoljnih činilaca, posebno onih što se javljaju u okviru raznih oblika međunarodnog povezivanja i organizovanja snaga revolucionarnog radničkog pokreta. Tito jugoslovensku revolucionarnu avangardu nikada nije smatrao odvojenom od tih snaga, niti je dozvoljavao da ona ostane po strani od bilo kog krupnijeg internacionalnog zadatka ili obaveze i bude zatvorena prema inicijativama i iskustvima i drugih. No, smatrao je da će ova biti toliko uspješna koliko bude sposobna da motive i sadržaje svojih revolucionarnih akcija crpi iz kritičke analize i suštinskih spoznaja društvenih procesa i protivurječnosti u svojoj zemlji, umjesto iz ideoloških i drugih racionalizacija nekog i nečijeg »nepatvorenog iskustva«. Ovo zato što unutrašnji preobražajni procesi, i pored nesumnjivog uticaja spoljnih činilaca na njih, nijesu bili puke refleksije nekih odlučujućih izvanjskih zbivanja i što je, kako je sam Tito konstatovao 1947. godine, bilo sasvim jasno da su »historijske zakonitosti u razvoju društva« imale »kod nas u Jugoslaviji, do izvjesnog stepena, nove forme«.[46]

Objašnjavajući da je samostalnost avangarde u vođenju svoje unutrašnje i spoljne politike nužna već i zbog toga što put ka novom društvu ne mora i ne može biti u svim zemljama isti onakav, kakav je obilježila oktobarska revolucija, Tito je iste godine konstatovao još i ovo: »Postavljati ovo pitanje dogmatski, bilo bi nemarksistički i nedijalektički. Ti putevi mogu imati mnogo zajedničkih dodirnih tačaka, i imaju ih, ali specifični uslovi i karakter razvitka u svakoj zemlji opredjeljuju i srecifičnost puta za postignuće i ostvarenje boljeg društvenog sistema, u konkretnom slučaju, kao kod nas, za postignuće istinske narodne demokratije«.[47]

III

Naznačene komponente, sa svim onim što podrazumevaju i nose u sebi, svakako nijesu jedine relevantne odrednice Titovog bavljenja pitanjem jugoslovenske revolucionarne avangarde. One, takođe, ne popunjavaju bez ostatka cjelokupan prostor u raznovrsnom i bogatom miljeu Titovog konkretnog, neposrednog angažovanja na stvaranju te avangarde. Ipak, sadržaji koji iz njih emaniraju, zajedno sa rezultatima drugih do sada izvršenih istraživanja, daju dovoljno osnova za zaključak, da je jugoslovenska revolucionarna avangarda, razvijajući se pod Titovim rukovod-

[46] Tito: Govori i članci, knj. II, str. 356.

[47] Isto, str. 369.

Digitized by Google

stvom i u skladu sa zahtjevima koje je on postavljao, izrasla u čvrstu, jedinstvenu, borbenu organizaciju sa smjelim demokratskim i humanim vizijama, postojanu u svom opredjeljenju i sposobnu da na svojoj autentičnoj platformi radikalne promjene postojećeg svijeta okupi radničku klasu i najšire progresivne mase i povede ih u odlučnu akciju.

Stasanje revolucionarne avangarde u tom pogledu najavila je već početna faza Titovog djelovanja u njoj s pozicije generalnog sekretara, kada je KPJ za samo 3—4 godine izrasla u jedinu snagu socijalne i političke ljevice na jugoslovenskom tlu, koja je bila kadra da spriječi rasulo i usmjeri akciju progresivnih društvenih činilaca na davanje otpora okupatorima, a njihove stihijske težnje za promjenu poretka transformiše u realno ostvarljiv program revolucionarnog preobražaja zemlje. Visoka revolucionarna svojstva i sposobnosti KPJ je potvrdila i organizacijom oružanog ustanka i stvaranjem takvih odnosa unutar bloka demokratski i patriotski opredijeljenih snaga, koji su omogućili njen odlučujući uticaj na cjelokupnu djelatnost novoformiranih vojnih i političkih organa, a time i ostvarivanje svih njenih programskih ciljeva i zadataka u oružanoj fazi revolucije.

Iako suočeni s brojnim iskušenjima koja im je donosila pozicija faktičkih činilaca vlasti i sudionika u upravnom aparatu i upravljačkim strukturama, jugoslovenski komunisti su i u poslijeratnom periodu nastavili s aktivnošću na daljem revolucionisanju istorijskog procesa u svojoj zemlji. Slijedeći logiku započetih društvenih promjena, na čiji su smjer i karakter odlučujuće uticali, i polazeći od poruka što su emanirale iz Marksovih analiza Pariske komune, ali i sopstvenih iskustava i saznanja, oni su učinili jasnijom suštinu i smisao čovjekove borbe za slobodu i još konkretnije ukazali na sadržaje i sredstva kojima on može da ovlada uslovima svoje društvene egzistencije.

Spuštajući mit o državi iz sfere iluzija u realnost i afirmišući koncept i praksu socijalističkog samoupravljanja, najavili su početak kopernikanskog obrta istorijske situacije u kojoj temeljno obilježje društveno — ekonomskih odnosa čini otuđenost radnika od sredstava i rezultata svoga rada. U osnovi tog poduhvata, zbog kojeg je jugoslovenska revolucija bila izložena najbrutalnijem pritisku staljinizma, nalazilo se stanovište, da istorijski aktivitet čovjeka, kao uslov i izraz njegovog samooslobođenja, može biti postignut jedino onda, kada on slobodno udružen i na odgovarajući način organizovan preuzme na sebe funkciju upravljanja cjelokupnim društvenim životom. Značaj tog čina — kojim je, kako Tito kaže, izvršen »prvi i najveći akt države koji u sebi sadrži elemente njenog odumiranja, to jest odumiranja njene funkcije u privredi i u isto vrijeme uspostavljanja socijalističke demokratije u proizvodnji, a time i u samom društvu«[48] — bio je utoliko veći, što je do njega došlo u trenutku

[48] Josip Broz Tito: Referati sa kongresa KPJ i SKJ, Udruženi izdavači, Beograd, 1977, str. 181.

Digitized by Google

kada su demokratske ideje i orijentacije u drugim zemljama, uključujući i socijalističke, uzmicale pred naletom birokratsko-dogmatskih i etatističkih opredjeljenja i odnosa. Njime su jugoslovenski komunisti — ne izolujući se od progresivnih snaga u međunarodnom radničkom pokretu i ne zatvarajući se u odnosu na njihove pozitivne uticaje — izašli iz orbite »jedinstvenog koncepta« i »univerzalnog modela« i definitivno se opredijelili za samostalno traženje puteva i metoda svoje revolucionarne akcije, koja će najviše odgovarati i specifičnim potrebama i mogućnostima jugoslovenskog društvenog prostora i opštim interesima i zahtjevima svjetskog procesa socijalizma.

Afirmišući teze, da ravnopravnost a ne jednoobraznost čini osnovnu zakonitost socijalizma i da različite situacije u kojima djeluju revolucionarne snage uslovljavaju da se njihovo akciono jedinstvo može uspostavljati iz samostalnih nacionalnih strategija, a ne obrnuto i temeljeći na njima konkretnu djelatnost jugoslovenskih komunista, Tito je dao izuzetno krupan doprinos razvoju teorije i prakse novih odnosa u međunarodnom radničkom pokretu, odnosno porastu međunarodnog ugleda i prestiža Partije na čijem je čelu bio.

Teorijska misao jugoslovenskih komunista koja je pratila te procese i poduhvate i bila u njihovoj funkciji, dosezala je povremeno nivo koji je nadilazio mogućnosti percepcije dijela snaga svjetskog revolucionarnog pokreta. Ona se nije razvijala kao nekakva pozitivistička apstraktna teorija koju interesuju isključivo opšte karakteristike društva prelaznog perioda ili samo »sopstveni problemi«, niti se u reafirmaciji marksističkog misaonog nasljeđa ograničavala na, inače neophodno, uklanjanje sa njega raznih revizionističkih nanosa. Okrenuta proučavanja iskustava jedne autentične revolucije, inspirisane idejom praktične verifikacije istorijskog smisla Marksove teze o asocijaciji slobodnih udruženih proizvođača i radničkoj klasi kao subjektu sopstvenog oslobođenja, ova misao je tražila i davala odgovore i na ona pitanja revolucionarnog pokreta i socijalizma koja ranije nijesu mogli biti postavljena i spoznata. To ju je činilo antidogmatskom i nekonformističkom, kritičkom i konsekventnom, spremnom i sposobnom da društvenu stvarnost čiji je izraz opservira s pozicija novih tendencija i mogućnosti njenog razvijanja i unapređivanja.

Tito je avangardu koncipirao i oblikovao u svom vremenu, saobrazno objektivno datim mogućnostima i sopstvenim procjenama koje i kakve zadatke ova treba da rješava. Taj njegov posao su opredjeljivali i ograničavali mnogi unutrašnji i spoljni faktori, počev od društvene svijesti što se formirala u uslovima niskog stepena ekonomske razvijenosti, neodgovarajućeg kulturnog nivoa i veoma oskudnih demokratskih tradicija, pa do krajnje složenog i nepovoljnog istorijskog nasljeđa i često nerazumljivih postupaka i nerazumnih pritisaka od strane nekih djelova međunarodnog radničkog pokreta. Usljed toga, poneko organizaciono ili drugo

Digitized by Google

konkretno rješenje za koje se zalagao Tito, nije izdržalo probu istorije, a bilo je i slučajeva kada su shvatanja i ponašanja pojedinih komunista, pa čak i cijelih organizacija i rukovodstava, bila ispod nivoa Titovih zamisli i zahtjeva. Do toga je, dolazilo, po pravilu, onda kada neka od naznačenih komponenti nije bila dovoljno uvažavana ili se u biću avangarde nije u cjelini i na prvi način iskazivao njen puni smisao i sadržaj. U takvim situacijama Tito nije izbjegavao da prizna grešku i ukaže na postojanje teškoća, a nije odugovlačio ni s akcijama na njihovom prevladavanju. Tito se nije ustručavao ni od javnog ispoljavanja ličnog nezadovoljstva u trenucima kad rukovodstva »nijesu baš slušala« ono što im je govorio, odnosno »kad od drugih nije bilo podrške da se to sprovede«.[49]

Novi zahtjevi i drugačije društvene okolnosti tražiće odgovarajuće dopune u konceptu i promjene u biću avangarde, načinu rada i ostvarivanju njene uloge, a time, izvjesno, i određena kritička preispitivanja i dijalektička nadilaženja pojedinih Titovih opredjeljenja i rješenja. To, međutim, neće dovesti u pitanje istorijski značaj Titovog djela, niti za dogledno vrijeme osporiti aktuelnost bilo koje od komponenti na kojima je ono izrastalo. U klasnom i političkom društvu, kakvo je još uvijek jugoslovensko — čak i u uslovima njegove radikalne socijalističke samoupravne demokratske transformacije — avangarda sa svojstvima i funkcijom koju je Tito afirmisao, još dugo će biti nezamjenjiv činilac njegovog razvoja.

[49] Tito: O partiji i ulozi komunista, knj. III, str. 184—185.

Digitized by Google

Mijat Šuković

Za jasniji i ostvarljiviji izraz društvenog uređenja

U Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ, utvrđenom na sjednici Saveznog vijeća Skupštine SFRJ, održanoj 29. novembra 1987. godine, predloženo je da se sadržaj 96 članova sada važećeg Ustava SFRJ zamijeni sa novim sadržajima i da se u Ustav SFRJ ugradi 16 novih stavova. Predloženim promjenama obuhvaćena su sva tri glavna područja društvenog sistema Jugoslavije — društveno-ekonomskih odnosa, osnova političkog sistema, odnosâ u jugoslovenskoj federaciji i prava i dužnosti federacije.

Ni jedan od toliko velikog broja predloga ne inicira promjenu fundamentalnih komponenti društvenog uređenja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koje čine: izgradnja socijalizma; društvena svojina; socijalističko samoupravljanje vlast radničke klase; ravnopravnost naroda i narodnosti; federativno državno uređenje Jugoslavije; socijalistička samoupravna demokratija.

Predloženim promjenama, naprotiv, označena fundamentalna ustavna opredjeljenja dobijaju potpunija, društveno-istorijskim uslovima primjerenija određenja u normativnim ustavnim rješenjima. Promjenama pojedinih normi poboljšava se i ustavna koncepcija označenih opredjeljenja.

Ovo je vrijednost utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ. Jer nauka je utvrdila da označena fundamentalna opre-

Digitized by Google

djeljenja, sa pravim i punim sadržajem, spadaju u sam vrh civilizacijskih dostignuća i vrijednosti i da su, pojedinačno i zajedno, činilac izgradnje socijalizma.

1. Na području društveno-ekonomskih odnosa predložene su obimne promjene. Među njima su najveće po dubini zahvata i najdalekosežnije po dometu predložene promjene sadržane u predlozima da se u Ustav SFRJ ugrade ekonomsko-politička opredjeljenja i određenja kojima se:

a) ustanovljava da su tržišne i druge ekonomske zakonitosti **primarna i odlučujuća podloga privređivanja sa sredstvima u društvenoj svojini temeljni alokacioni mehanizam na mikroekonomskom nivou,** (tačke 5. i 6. Amandmana IX) — umjesto do sada **ustavno naglašenog primata »društveno uređenih uslova sticanja dohotka«**, čime je u sada važećem Ustavu ustanovljen **više normativno-prinudni nego tržišni oblik privređivanja;**

b) utvrđuje da se **svi** činioci proizvodnje tržišno vrednuju (stav 1, tačka 6. Amandmana IX) — što je potpuno novo ustavno određenje, ekonomski i idejno drugačije od sadašnjeg;

c) određuje da radnici koji rade sredstvima u društvenoj svojini, kojima se i dalje ustavno garantuje pravo da »koriste rezultate koje ostvare radom i upravljanjem društvenim sredstvima«, **»snose materijalne posljedice društveno i ekonomski necjelishodnog korišćenja društvenih sredstava«** (tačka 4. Amandmana IX); da »prestaje svojstvo radnika u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini« radniku »koji nesavjesno ili neuspješno ispunjava svoje radne obaveze« i obavezu da zajedno sa drugim radnicima obezbjeđuje da se sredstva u društvenoj svojini kojima radnici rade i upravljaju »društveno i ekonomski cjelishodno koriste«, da se ta sredstva stalno obnavljaju, uvećavaju i unapređuju« (stav 2. i 3. tačke 3. Amandmana IX) — što radnike i radne kolektive stavlja u položaj koji ih ekonomski usmjerava i prisiljava da produktivno rade i racionalno gazduju društvenim sredstvima, a državu obavezuje da, zakonsko-sistemskim rješenjima i mjerama ekonomske politike, ne pomjera granicu društvene solidarnosti preko ekonomski racionalne društveno-cjelishodne mjere, čemu su dosadašnja ustavna rješenja davala širok i neograničen prostor;

d) utvrđuje da radnici imaju pravo da stiču dohodak ne samo radom sa sredstvima u društvenoj svojini — koje su pravo imali i do sada — **već i upravljanjem sredstvima u društvenoj svojini, to jest po osnovu svojine** (tačka 12. Amandmana IX) — što je takođe novost i kao idejno opredjeljenje i kao ustavno određenje;

e) ustanovljavaju poslovne banke »kao samostalne samoupravne finansijske organizacije« koje »posluju u svoje ime i za svoj račun, u svoje ime a za račun drugih lica, odnosno u ime i za račun drugih lica« (Amandman XI) — umjesto banaka kao »posebnih servisa« za obavljanje kreditnih i drugih bankarskih

Digitized by Google

poslova ovih samoupravnih organizacija i zajednica koje sporazumom osnuju banku;

f) ustanovljava zadružni oblik svojine i značajno proširuje prostor za privređivanje sa sredstvima u svojini građana, uz mogućnost kvantitativno ograničenog preduzetništva, u oblasti zanatstva, usluga i industrijske proizvodnje manjeg obima (amandmani XII i XV do XVIII) — čime se zadržava dominacija društvene svojine u cjelini svojinskih odnosa, ali se uspostavljaju brojniji pluralizmi oblika svojine i ravnopravniji uslovi za egzistenciju i razvoj drugih oblika svojine, kao i značajno snaže oblici svojine koji su konkurentni društvenoj svojini, što može doprinjeti efikasnosti društvene svojine, ali ne isključuje pomjeranje kvantitativnih odnosa u korist drugih oblika svojine, ako društvena svojina ne bude efikasna;

g) proširuju mogućnosti i povećava sigurnost za ulaganja stranih lica radi privređivanja na jugoslovenskom privrednom prostoru (Amandman XII) — čime se jugoslovenska privreda mnogo više nego do sada tržišno-ekonomski otvara prema inostranim privredama; ne samo na području poslovnih već i svojinskih odnosa;

h) ustanovljava društveno planiranje ekonomskog i društvenog razvoja, sa obavezom da se i planska opredjeljenja izvode polazeći od tržišnih i drugih ekonomskih zakonitosti, da ona budu svojevrstan izraz tržišnih i ekonomskih zakonitosti i sinteza njihovog dejstva i naučnih saznanja i ocjena razvojnih mogućnosti koje su na njima zasnovane (Amandman XIV) — što je kvalitetno drugačije od suprotstavljanja planiranja i tržišne ekonomije, kao i od sistema planiranja u sada važećim ustavnim odredbama.

Svim navedenim predlozima traži se da se u SFRJ ustavno uspostave:

a) **tržišni oblik privređivanja u kome će svi činioci proizvodnje biti obuhvaćeni tržišnim odnosima, tržišnim i drugim ekonomskim zakonitostima koji će biti dominantno tržišni,** kao zamjena sadašnjem ustavno određenom obliku privređivanja u Jugoslaviji, koji je samo djelimično tržišni, a dominantno normativno prinudni;

b) društveno planiranje, **kao relativno samostalni sistem usmjeravanja privrednog i društvenog razvoja, koje je svojevrstan izraz ekonomskih zakonitosti i sinteza njihovog dejstva i naučnih saznanja i na njima zakonskih ocjena razvojnih mogućnosti,** čija se realizacija obezbjeđuje ostvarivanjem stimulativnih mjera ekonomske politike, kojima se privredno-poslovni i drugi subjekti stavljaju u odnose koji ih usmjeravaju i ekonomski prisiljavaju da, slijedeći sopstveni interes, ostvaruju i šira planska opredjeljenja, planski utvrđene ciljeve, ključne pravce i tačke razvoja, interese i prioritete — što planiranju daje karakter stimulativnog

Digitized by Google

usmjeravanja, umjesto državno-direktivnog ili indikativnog usmjeravanja.

Sadržaj svih navedenih predloga podrazumijeva konstituisanje tržišnog oblika privređivanja kao motorne snage, kao neizostavne poluge izgradnje socijalizma u Jugoslaviji, u sadašnjosti i u vremenu koje dolazi, a za koje se sada vrše ustavne promene.

Citiranim predlozima se, dakle, ne inicira samo dogradnja, samo mala modifikacija sadašnjih ustavnih određenja kojima su uređeni društveno-ekonomski odnosi. Njima se traži da se ustavno utvrdi oblik privređivanja u Jugoslaviji sa sadržajem koji je ekonomski, politički i ideološki drugačiji od oblika privređivanja utvrđenog u sada važećim ustavnim odredbama. Oblik privređivanja koji podrazumijeva široke i suštinske promjene sadašnjeg sadržaja bazičnih društveno-ekonomskih odnosa Jugoslavije i suštinski zaokret u karakteru upravljanja u jugoslovenskoj ekonomiji.

Zbog toga su prikazane predložene promjene duboke po zahvatima i dalekosežne po dometu. One imaju ekonomsko-filozofsko i političko-filozofsko značenje. Njihovo značenje i domet prevazilaze granice jugoslovenskog prostora i jugoslovenskog socijalističkog pokreta. Upoređene sa drugim predloženim promjenama u utvrđenom Nacrtu amandmana, one su i u cjelini predloženih promjena najkrupnije i po dometu najdalekosežnije. Jer sve druge predložene promjene kreću se u granicama institucionalno-političke nadgradnje i ne zadiru u bazične društvene odnose.

Zbog svega toga prikazane predložene ustavne promjene odnosa daju osnovni ekonomsko-političko-filozofski pečat suštini, istorijskom značenju i dometu cjelokupne sadržine utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ. Ovo tim više što sadržaj predloženih promjena neposredno utiče na konkretan sadržaj i domet dejstva svih drugih predloženih promjena. Predloženo proširenje prava i dužnosti federacije, na primjer, imalo bi drugačiji domet i značenje kada ne bi bile predložene citirane promjene. Jer tržišni oblik privređivanja obezbeđuje veći stepen razvojne i poslovne slobode i ekonomsku odgovornost privredno-poslovnih subjekata, veći stepen njihovog poslovnog osamostaljivanja od države, pa time i od federacije.

Utvrđivanjem činjenice da su prikazane predložene promjene i krupne i po dometu dalekosežne nije istovremeno rečeno i da su one socijalistički vrijedne. Jer svaka krupna i po dometu dalekosežna promjena ne mora biti i socijalistički vrijedna.

Zadatak je, stoga, da se, primjenom socijalističkih mjerila, utvrdi vrijednost opisanih predloženih ustavnih promjena: vrijednost ustanovljenja tržišnog oblika privređivanja.

Obavezu izvršenja ovog zadatka povećava i čini neodložnom činjenica, široko poznata, da je predlog za ustanovljenje tržišnog oblika privređivanja, u kome će svi činioci proizvodnje biti obuhvaćeni tržišnim odnosima, suprotan idejno-teorijskim shvatanji-

Digitized by Google

ma i pravnim određenjima koja punih pet decenija preovlađuju u zemljama koje izgrađuju socijalizam. Shvatanjima i određenjima po kojima je dominacija tržišnih odnosa, naročito na području finansijskih i ljudskih činilaca proizvodnje, kvalitetno obilježje kapitalizma, a ne socijalizma i komunizma, po kojima je tržišni oblik privređivanja nespojiv sa izgradnjom socijalizma. Shvatanjima koja i u Jugoslaviji, sudeći po ustavnom i zakonskim sadržajima i stvarnom dejstvu u realnom životu činilaca odlučivanja, preovlađuju sve do sada, uprkos činjenici da je u Programu SKJ istaknuto da »neuvažavanje zakona vrijednosti i drugih zakona tržišta ne jača, već upravo slabi socijalističke elemente u privredi, sputava inicijativu pojedinaca i preduzeća, koči razvitak proizvodnih snaga i rađa snage izvan proizvodnje koje vrše nasilje nad njom«. Uprkos činjenici da je u dokumentima posljednja dva kongresa Saveza komunista Jugoslavije i u više dokumenata usvojenih na sjednicama Centralnog komiteta SKJ iskazano saznanje i na njemu zasnovano idejno-političko opredjeljenje o neophodnosti uspostavljanja tržišne ekonomije u SFRJ.

Zadatak se sastoji u obavezi davanja odgovora na pitanja:

Prvo, da li predloženi tržišni oblik privređivanja ima mehanizme, svojstva, sposobnosti da doprinese rješavanju sadašnjih i razvojnih ekonomskih i drugih problema Jugoslavije; da li odgovara sadašnjim i razvojnim ekonomskim i drugim potrebama i socijalističkim ciljevima Jugoslavije?

Drugo, da li njegovo ustanovljenje dovodi u pitanje socijalistički identitet puteva izgradnje socijalizma u Jugoslaviji?

Treće, da li je njegovo ustanovljenje strategijska greška ili istorijski progresivan iskorak na putu izgradnje socijalizma, vrijedno i hrabro dostignuće na tom putu.

Iz većeg broja činjenica bitnih za odgovor na ova pitanja, zbog razumno ograničenog prostora, izdvajam samo sljedeće:

a) Nauka i višedecenijsko iskustvo izgradnje socijalizma u Jugoslaviji i drugim socijalističkim zemljama pružaju obilje dokaza o tome da se u savremenoj ekonomsko-tehničkoj civilizaciji socijalizam ne može izgrađivati ideološkim prosvetiteljstvom i naredbama, državnim, političkim, samoupravnim i drugim. Ne može se uspješno izgrađivati bez efikasne ekonomije, bez uspješnog osvajanja i razvoja novih tehnologija — proizvodnih i informacionih, bez ubrzanog razvoja proizvodnih snaga, bez novih savremenih produktivnih fabrika. Bez svega toga ne mogu postojati neophodni materijalni uslovi za dalju izgradnju socijalizma, za njegovu pobjedu. Socijalizam će pobijediti kapitalizam ukoliko ga nadmaši i u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti rada.

Socijalizam se ne može bez toga izgrađivati, iako to nijesu njegova osnovna obilježja, već su to humani društveni odnosi, veći stepen socijalne pravde, socijalna sigurnost ljudi i kolektiva, ostvarivanje principa da rad i rezultati rada određuju materijalni

Digitized by Google

i društveni položaj svakog čovjeka i svakog kolektiva, po čemu se socijalizam razlikuje i razgraničava od drugih sistema.

U savremenoj ekonomsko-tehnološkoj istorijskoj situaciji neizostavan uslov da se sve to postigne jesu: ekonomska motivacija radnika i radnih kolektiva za produktivan i svrsishodan stvaralački rad sa sredstvima u društvenoj svojini i za racionalno gazdovanje tim sredstvima, društvenim kapitalom, posebno društvenom akumulacijom, i ekonomska pinuda.

Jugoslaviji su, radi obezbjeđivanja ekonomskog uspona, dakle, istorijski neophodna ustavna određenja, ustavna rješenja, koja svojim sadržajem obavezuju, a svojim dejstvom podstiču i ekonomski prinuđavaju, i radne kolektive na ekonomski efikasno privređivanje sa sredstvima u društvenoj svojini, na domaćinsko gazdovanje tim sredstvima, na produktivan rad i stvaralaštvo, a zakonodavce, donosioce mjera ekonomske politike i društvo u cjelini da normiraju i usmjeravaju odnose, tako da se uspostavljaju društveni odnosi koji će to podsticati i koji će u tom pravcu usmjeravati ponašanje svakoga.

Sadašnji višegodišnji zastoj u ekonomskom razvoju Jugoslavije, sadašnja ekonomska situacija u drugim socijalističkim zemljama kazuju da oblik privređivanja sa sredstvima u društvenoj svojini, bez ekonomske prinude, bez tržišnih sankcija, uspostavljen sadašnjim ustavnim određenjima u Jugoslaviji, — pa ni netržišni oblici privređivanja sa sredstvima u državnoj svojini u drugim socijalističkim zemljama — u savremenoj ekonomsko-tehnološkoj situaciji nema, niti može dobiti svojstva podobna da obezbjeđuju efikasno privređivanje, neophodan tempo razvoja proizvodnih snaga savremene tehnologije, ekonomski uspon jugoslovenskog društva.

Tržišni oblik privređivanja, međutim, to uspješno obezbjeđuje svuda gde postoji. To dokazuju njegovi efekti u prošlosti i danas.

Nauka i svjetsko iskustvo, do sada, nijesu otkrili oblik privređivanja koji bi, u savremenoj ekonomskoj tehnološkoj situaciji, uspješnije od tržišnog pospješivao i obezbjeđivao efikasno privređivanje i razvoj proizvodnih snaga savremene tehnologije.

Otkrili su, međutim, da društvenosvojinski odnosi i socijalistička demokratija povećavaju mogućnosti za stvaralačku inicijativu i aktivnost većeg broja ljudi, da se stvoreno pravilnije raspoređuje i društveno svrsishodnije koristi, što omogućava društvima koja izgrađuju socijalizam da afirmacijom tržišnog oblika privređivanja razvijaju proizvodne snage savremene tehnologije i uspješnije nego što to čine zemlje sa kapitalističkim sistemima.

Iz toga slijedi činjenični zaključak: ma koliko se to dugo negiralo, **tržišni oblik privređivanja, koji karakteriše obuhvatanje svih činilaca proizvodnje tržišnim odnosima, u savremenoj civilizaciji, uslov je ekonomski efikasnog privređivanja sa sredstvima u društvenoj svojini, ekonomskog uspona društva koje izgra-**

Digitized by Google

duje socijalizam, a time i stvaranja materijalne osnove bez koje se uspješno ne mogu širiti, učvršćivati i razvijati socijalistički društveni odnosi. Zato je ustavno ustanovljenje tržišnog oblika privređivanja u Jugoslaviji u sadašnjosti i u vremenu koje dolazi, i za koje se sada mijenja Ustav, istorijska nužnost.

Uvažavanje ove nužnosti imperativna je obaveza, bez obzira na probleme koje tržišni oblik privređivanja sobom nosi, bez obzira na činjenicu da on produkuje, pomiješano sa ekonomski pozitivnim, razlike u primanjima radnika, u ekonomskom standardu i mnoge druge socijalno-ekonomske razlike, koje mogu dobijati i svojstva prepreka širenju i jačanju socijalističkih društvenih odnosa. Ove razlike su neželjene. Ali manje će ugrožavati uspon socijalizma nego što ga ugrožavaju nedovoljna zainteresovanost i ekonomska nemotivisanost radnika i kolektiva za rad sredstvima u društvenoj svojini i za racionalno i gazdinsko upravljanje tim sredstvima; štetna uravnilovka; nerad i nezaposlenost; razvlačenje društvenog bogatstva; nemogućnost da se, u uslovima koje određuju neekonomski činioci, realizuje socijalistički princip sticanja dohotka prema radu i rezultatima rada i odstrani iz života iracionalan sistem vrijednosti i mjerila vrednovanja uspješnosti svačijeg rada, što su socijalistički amoralne pojave, koje produkuje sadašnji malotržišni oblik privređivanja u Jugoslaviji i koje za budućnost zemlje postaju mnogo opasnije i od nepravdi u socijalnoj sferi.

Na kraju krajeva, tržišni oblik privređivanja, zasnovan na dominaciji sredstava u društvenoj svojini, ostvarivan u uslovima socijalističkog samoupravnog odlučivanja i socijalističke samoupravne demokratije, ne ugrožava, a još manje ukida ravnopravnost svakog u radu, jer rezultati rada određuju položaj svakog, što je najveća jednakost u društvu, pod uslovom da svako ima istu šansu za rad, za pregnuća, za osposobljavanje za rad.

b) Tržišni oblik privređivanja, zasnovan na dominaciji društvenosvojinskih odnosa u pluralizmu oblika svojine, ima mehanizam čijim se dejstvom, uspješnije nego dejstvom sadašnjeg ustavno određenog oblika privređivanja, uspostavljaju društveni odnosi koji ekonomski motivišu i ekonomski prisiljavaju i pojedine radnike i radne kolektive da racionalno, produktivno i ekonomski efikasno rade sa sredstvima u društvenoj svojini, da njima upravljaju kao dobri domaćini, da sredstva sa kojima rade efikasno štite, da ih stalno obnavljaju, uvećavaju i unapređuju.

To je oblik privređivanja, dakle, koji ima snagu i svojstva da obezbeđuje efikasnu ekonomiju, da povećava, a ne smanjuje šanse za uvećavanje društvene svojine. To ima sudbinski značaj za učvršćivanje društvenosvojinskih odnosa, za jačanje materijalne osnove bez koje nije moguć napredak u razvoju socijalizma.

c) Robna proizvodnja i tržišni oblik privređivanja stavljaju radnike i radne kolektive u ekonomske i društveno-političke odnose koji ih usmjeravaju i ekonomski prisiljavaju da razvojne i poslovne odluke donose saglasno svojim ekonomskim interesima,

Digitized by Google

što ih navodi i opredjeljuje da odlučno odbijaju političke pritiske, podređivanje udruženog rada političkim činiocima, da odbijaju politički voluntarizam u procesima odlučivanja — što je jedna od neizostavnih pretpostavki uspostavljanja odnosa u kojima će radnička klasa imati odlučujuću ulogu u procesima društvene reprodukcije, u čijoj funkciji su i sadašnje ustavne promjene u Jugoslaviji.

d) Mehanizmima koji ga čine, dejstvom tržišnih i drugih ekonomskih zakonitosti, daleko više nego sadašnji ustavno određeni oblik privređivanja, tržišni oblik privređivanja oduzima ekonomsku podlogu, ekonomski oslonac nosiocima političke vlasti da, manipulativnim usmjeravanjem tijela i organa odlučivanja, svoje odluke pretvaraju u odluke tih tijela i organa, da stvarni demokratizam zamjenjuju demokratskom ritualnom procedurom, obezbjeđujući sebi odlučujuću ulogu u procesima razvojnog i poslovnog odlučivanja, u procesima upravljanja sredstvima društvene reprodukcije.

e) Zasnovan na dominaciji sredstava u društvenoj svojini, pa i u uslovima pluralizma oblika svojine, tržišni oblik privređivanja otvara širok prostor da se socijalistički funkcionalizuje dinamičnim stimulativnim planskim usmeravanjima (planiranjem drugačijim od državno-direktivnog ili samo indikativnog planiranja), socijalistički usmjerenim sistemom radnih odnosa; monetarnim, kreditnim, poreskim, stambenim i obrazovnim sistemom; socijalistički usmjerenom razvojnom, monetarnom, kreditnom, poreskom, stambenom i obrazovnom politikom i drugim komponentama socijalističkog sistema. Time se može uspješno sprečavati da tržišni oblik privređivanja ne vodi nastajanju ekonomsko-socijalnih procesa i stanja nespojivih sa izgradnjom socijalizma u sadašnjim istorijskim uslovima.

f) Tržišni oblik privređivanja sve više se usvaja i afirmiše i u heterogenim konkretnim sadržajima reformi u svim socijalističkim zemljama, što su u toku. Reformi koje sve donose nove konkretne ekonomsko-političke sisteme u socijalističkim zemljama, drugačije od dojučerašnjih, a koji sobom nose novu, takođe socijalističku, alternativu dojučerašnjem shvatanju sadržaja socijalizma u prvim fazama njegove izgradnje. Reformi koje su jedno od najbitnijih obilježja sadašnjeg svijeta u cjelini, a ne samo obilježja socijalističkih zemalja. I još dalje: svuda se tržišni oblik privređivanja sve više svrstava u red onih novih rješenja koja reafirmišu nadu u socijalizam, u njegovu prednost pred drugim sistemima, u njegovu budućnost.

Sadržaj prikazanih kompleksnih saznanja i činjenica pruža obilje dokaza o tome da je **ekonomska nužnost** uspostavljanje tržišnog oblika privređivanja u Jugoslaviji, u sadašnjoj ekonomsko-tehnološkoj situaciji. Nužnost je zato što je uslov njenog ekonomskog poleta i uspona, što je neizostavan uslov stvaranja materijalne osnove neophodne za razvoj, učvršćenje i pobjedu soci-

Digitized by Google

jalizma. Bez njega, bez pluralizma oblika svojine, u sadašnjim istorijskim uslovima, nije ni moguće obezbijediti istorijski neophodno dinamičko povećavanje materijalne osnove za izgradnju socijalizma.

Tržišni oblik privređivanja, socijalistički funkcionalizovan, istovremeno je demokratsko-politička potreba. Jer ima snagu veću od one koju posjeduje sadašnji normativno prinudni ustavno-određeni oblik privređivanja za: otklanjanje ekonomskih izvora nastajanja lične autoritarnosti vršilaca najistaknutijih političkih funkcija, na svakom nivou političkog organizovanja; izrastanja birokratije i njenog povezivanja čvršćeg od povezivanja buržoazije; — iz čega zakonito moraju izrastati birokratizam kao sistem odnosa i autoritarni oblik socijalizma, što su snažne kočnice razvoja i učvršćivanja socijalističke demokratije.

Zato što je nužnost i potreba, što obezbeđuje efikasnu ekonomiju i omogućava da se stvaralački spoje efikasnost i demokratija, tržišni oblik privređivanja, socijalistički funkcionalizovan, odgovara sadašnjim i razvojnim potrebama i socijalističkim ciljevima Jugoslavije u savremenoj i neposrednoj etapi izgradnje socijalizma, za koje se sada mijenjaju ustavna određenja. Zbog toga tržišni oblik privređivanja i izgradnja socijalizma, u savremenosti i u vremenu koje dolazi, **jednostavno moraju zajedno i treba da budu zajedno.**

Predlozi da se ustavno ustanovi tržišni oblik privređivanja u Jugoslaviji imaju, dakle, i ekonomski i društveno-politički socijalistički legitimitet. Na liniji su činilaca koji mogu doprinositi bržoj izgradnji socijalizma, a ne napuštanju socijalističkog identiteta puta izgradnje socijalizma ili izdaji socijalizma. Proširuju idejne horizonte u pogledu svojstava sistema društva koje izgrađuje socijalizam. Odbacuju, opravdano, poistovjećivanje socijalizma u početnim fazama njegove izgradnje i socijalizma u njegovom budućem dovršenom obliku. Napuštaju, takođe opravdano, utopijsku zabludu da se prečicom i samo ako postoji volja može uskočiti u društveno stanje svojstveno dovršenom socijalizmu, komunizmu. Traže prelazak sa puta iluzija na put realnog racionaliteta i pozitivne deidologizacije. Izdižu na nivo ustavne norme, ustavne imperativnosti, citirani sadržaj Programa Saveza komunista Jugoslavije, bitni dio sadržaja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, kongresnih idejno-političkih opredjeljenja i takvih opredjeljenja Centralnog komiteta SKJ.

Naporedo sa ovim istinama poznata je i istina da se ustanovljenjem tržišnog oblika privređivanja ne rješavaju svi ključni problemi socijalističkog razvoja. Time se čak stvaraju i uslovi za nastajanje novih problema u vidu socijalno-ekonomskih razlika i nejednakosti, zasnovanih na monopolu a ne na radu. Međutim, sistemskim obezbjeđivanjem i afirmacijom u praksi stimulativno usmjeravajućeg društvenog planiranja; osposobljavanjem radničko-klasne države da uspješno vrši svoje funkcije; socijalistički

Digitized by Google

umjerenim, kvalitetnim i efikasnim sistemom u monetarnoj, kreditnoj, poreskoj, stambenoj i obrazovnoj oblasti i socijalistički usmjerenom politikom u svim ovim oblastima moguće je znatnije i efikasno umanjivati i ublažavati velike ekonomsko-socijalne razlike koje će produkovati tržišni oblik privređivanja. Bez toga će tržišni oblik privređivanja, koji sve činioce privređivanja obuhvata tržišnim odnosima, voditi društvenom raslojavanju, nerijetko i sa klasnim sadržajima i konzekvencama, i formiranju ne malobrojnog društvenog sloja sa sitnoburžoaskim klasnim svojstvima, što nijesu obilježja socijalizma.

Zbog toga prihvatanje tržišnog oblika privređivanja, u kome će svi činioci proizvodnje biti obuhvaćeni tržišnim odnosima, podrazumijeva istorijsku obavezu i istorijsku odgovornost vodećih snaga jugoslovenskog društva, svih činilaca stvaranja sistema u Jugoslaviji da teorijski osmišljeno, iskustveno provjereno, organizovano i usaglašeno bez odlaganja unaprijede i stalno unapređuju sve komponente sistema, osposobe i stalno osposobljavaju jugoslovensku državu, tako da se njihovim funkcionisanjem u što većoj mjeri obezbjeđuje da u uslovima tržišnog privređivanja rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj svakog u društvu, da se ekonomske i socijalne razlike u društvu kreću u granicama razlika u rezultatima rada, a da se razlike po svim drugim osnovima isključuju ili svode na najmanju moguću mjeru. Podrazumijeva naročito da se u praksi uspostavi djelotvoran sistem planiranja ekonomskog i društvenog razvoja i skladan i djelotvoran odnos između plana i tržišta.

Podrazumijeva, takođe, naročito, da se uspostavi novi sistem raspodjele prilagođen zahtjevima i zakonomjernostima tržišta.

Ne učini li se to, socijalistička budućnost Jugoslavije nije osigurana. Naprotiv, u Jugoslaviji će nastajati velike ekonomsko-socijalne razlike, kolektivne i individualne, koje se neće zasnivati na radu i rezultatima rada, već na monopolima, uz spekulativno djelovanje na tržištu. Ako se to dogodi, to neće biti automatski zato što je ustavno ustanovljen tržišni oblik privređivanja, nego zato što jugoslovenska država neće djelovati efikasno kao socijalistička, radničko-klasna.

U dosadašnjim razmatranjima sadržaja predloženih ustavnih promjena naglašava se da nije predložena nijedna promjena osnovnih ustavnih određenja koja karakterišu jugoslovensko društveno uređenje.

Ima osnova da se ocijeni da su nedovoljne predložene promjene na području društveno-ekonomskih odnosa. To može biti dobronamjerno. Sadržaj citiranih predloga obavezuje, međutim, da se kaže da se predloženim ustavnim rješenjima traži bitna promjena dosadašnjeg ustavnog određenja karaktera jugoslovenskog društveno-ekonomskog sistema. Istinito je i istorijski odgovorno to reći. Naročito radi usmjeravanja činilaca izgradnje sistema, svih dijelova društva, na brže zakonodavno oblikovanje poreskog sistema sa radničko-klasnom sadržinom, na djelovanje

Digitized by Google

kojim se osposobljava država da uspješno, a na ustavno utvrđeni demokratski način, vrši funkcije koje su joj Ustavom povjerene. Sada je važnije nego ranije shvatiti: u procesu izgradnje socijalističkog društva nužno je da država bude vrlo sposobna, efikasna, u tom smislu jaka za vršenje funkcija koje su joj Ustavom povjerene, za »ostatak« funkcija države društva koje izgrađuje socijalizam. Da bi uspješno vršila funkcije koje ima država mora biti država, pa i kada je radnička, socijalistička.

Ispravnije i istorijski odgovornije je reći da se u ovoj oblasti predlažu bitne promjene i zato da bi se u javnoj raspravi i nakon nje, u procesu izrade predloženih ustavnih promjena, precizno utvrdilo da li se ukupnim predloženim ustavnim promjenama i neizmijenjenim ustavnim rješenjima obezbjeđuje da se u realnosti otklone sada postojeće autarkične blokade, naročito u obliku republičko-pokrajinskih birokratskih centralizama i etatizama, za razvojno i poslovno povezivanje na cijelom jugoslovenskom prostoru, bez čega nije moguće uspostaviti prave tržišne odnose. Ima činjenica koje daju osnov i za određan odgovor na ovo pitanje, što povećava označenu obavezu.

Pozitivna vrijednosna ocjena citiranih predloženih ustavnih rješenja iz dijela utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ, kojima se uređuju društveno-ekonomski odnosi, nije i ocjena da je taj dio amandmana lišen nedostataka. Naprotiv, ona stoji naporedo sa saznanjem da taj dio amandmana ima dvije vrste nedostataka. Prvu čine nedostaci u sadržaju amandmana, a drugu obuhvatnost ustavnih promjena što su uže od obuhvatnosti koju nalažu sadašnje i razvojne potrebe Jugoslavije.

Nedostaci u sadržaju ovog dijela amandmana jesu:

a) *Orijentacija na pretjerani ustavni i zakonski normativizam.* Tu orijentaciju izražavaju mnogobrojne norme u amandmanima kojima se ustavno propisuje, ili nalaže da se zakonski propiše, kako će se radnici organizovati, ko će o čemu odlučivati, koji će organi, pored radničkog savjeta, postojati u pojedinim organizacionim oblicima, na koji način će se donositi odluke itd. Time se znatno sputavaju radnici, kada je riječ o njihovim mogućnostima i pravima da samoupravno odlučuju o oblicima organizovanja društvenog rada, o načinu odlučivanja i o drugim pitanjima bitnim za uspješno poslovanje. Ograničava se njihova mogućnost da stvarno odlučuju o oblicima organizovanja najpogodnijima za sticanje dohotka, o načinu donošenja odluka, o proširenoj reprodukciji, bez čega i ne može biti istinskog samoupravljanja.

To obavezuje da se u daljem radu na ustavnim promjenama izvrši objektivno moguća i poželjna ustavna deregulacija. Tom deregulacijom neophodno je, prije svega, značajnije ustavno proširiti prostor za slobodnije uspostavljanje fleksibilnih, razvojnih i poslovnih brzo prilagodljivih organizacionih oblika rada sa sredstvima u društvenoj svojini, za slobodnije uspostavljanje i uređivanje odnosa između njih. To traže brzi tehnološki razvoj,

Digitized by Google

dinamično promjenljivi tržišni uslovi i često i brzo mijenjanje proizvodnih programa.

Bez toga će nastati protivrječnost u ustavnom sistemu. Ona će se ogledati u tome što će radnici biti obavezni da »snose materijalne i druge posljedice društveno i ekonomski necjelishodnog korišćenja društvenim sredstvima«, a neće imati pravo da slobodnije konstituišu i mijenjaju organizacione oblike rada od kojih zavisi efikasnost i cjelishodnost korišćenja društvenih sredstava.

Nešireњe prostora za slobodnije uspostavljanje organizacionih oblika rada sa društvenim sredstvima biće prepreka, gotovo neizbježno, i za dosljedno pridržavanje principa tržišnog oblika privređivanja. Bez toga tržišni oblik privređivanja ne može ni biti funkcionalan u punoj mjeri.

b) *Neprecizno, nepotpuno, ekonomski naučno i politički naučno nedovoljno određenje* — mada bolje nego u sada važećim odredbama — sistema planiranja, odnosa između plana i tržišta, načina obezbjeđivanja njegovog stimulativno usmjeravajućeg karaktera, kao i obezbjeđenja da se društveno planiranje ne preobražava u državno-direktivno nalaganje ili ne svodi na nemoćno indikativno planiranje.

c) *Glomaznost i razvučenost formulacija niza predloženih odredaba,* što traži tumačenja i daje mogućnost različitog tumačenja velikog broja normi u ovom dijelu ustavnih amandmana, umjesto da su predložene novine napisane primjenom pravila o pisanju ustavnih normi, pravila koja obavezuju da se ustavne norme pišu jasno, precizno, da isključuju mogućnost različitog interpretiranja.

d) *Sadašnjim i razvojnim potrebama Jugoslavije i osnovnoj konceptualnoj ustavnoj orijentaciji ne odgovara sadržaj četiri predložena ustavna određenja.* To su određenja kojima se: (a) propisuje da je »protivustavan svaki akt i svaka radnja kojima se povređuje društvena svojina« (tačka 1. Amandmana IX); ovim ustavnim određenjem ne može se, objektivno, povećati stepen zaštite društvene svojine, a u ustavnu koncepciju društvene svojine unose se sadržaji koji tu koncepciju čine statičnom, što je suprotno prirodi društvenosvojinskih odnosa, čineći tu koncepciju nejasnom i nedovoljno usklađenom sa tržišnim oblicima poslovanja; (b) na nejasan, nepotrebno jednostran, nedovoljno stimulativan način uređuje odnos između radnika koji ulažu sredstva akumulacije i radnika koji koriste ta sredstva i njihovom upotrebom stiču dohodak (tačka 12. Amandmana IX); time se dobra ideja normira na način kojim se ona čini sadržajno deficitarnom, nejasnom i teško ostvarljivom; (c) prava i obaveze radnika u razvojnim, naučnim, komercijalnim i sličnim organizacionim jedinicama stručnih službi radnih i složenih organizacija udruženog rada utvrđuju u obimu manjem od obima prava i obaveza radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada

Digitized by Google

(stav 2, tačka 14. Amandmana IX) — što sputava stvaralaštvo najstručnijeg dijela radnih ljudi u radnim organizacijama, što najstručniji dio radnih ljudi dovodi u poziciju koja ih ekonomski ne podstiče, ne prisiljava na produktivan stvaralački rad; (d) protivrečno i neodgovarajuće određuje integralnost radne organizacije (tačka 1. i 2. Amandmana X) — jer je štetno protivrječno određivanje njene integralnosti.

Nedostatak ovog dijela amandmanâ je i u tome što ne sadrže predloge:

a) da se ustanove ustavno-sistemske pretpostavke za konkurenciju znanja, sposobnosti, spremnosti i odlučnosti za potpuno i savjesno radno angažovanje nezaposlenih i zaposlenih sa sredstvima u društvenoj svojini, i

b) da se odlučnije iz Ustava odstrane sva ustavna određenja koja daju osnov da se granica društvene solidarnosti, granica sigurnosti radnog mjesta, granica trajanja raznih dugotrajnih postupaka određuju tako da dopuštaju nastajanje stanja i odnosa u kojima neradnici ili slabi radnici stvarno eksploatišu radnike, koče razvoj kolektiva i zajednice.

Prvi ovdje označeni nedostatak može se otkloniti opredjeljenjem da se izmijeni sadašnje ustavno određenje sadržaja prava rada društvenim sredstvima; određenje kojim je u sadržaju prava rada ustavno ustanovljena neravnoteža između prava i obaveza, u korist prava, dat ustavni osnov da se pravo rada društvenim sredstvima pretvara u Zakonu o udruženom radu i u ukupnoj normativnoj razradi, što se u praksi obilato dogodilo, u »monopol na radno mjesto«.

Otklanjanje tih sadržaja iz sadašnjeg ustavnog određenja prava rada društvenim sredstvima imperativno nalaže i sadržaj Osnovnih načela Ustava SFRJ, u kojima je utvrđeno da je jedino rad, a ne monopol na radno mjesto, osnov prisvajanja proizvoda rada i upravljanja sredstvima u društvenoj svojini. Nalaže to i činjenica da i socijalističke demokratije i socijalističkog samoupravljanja ima samo kada se počinje sa obavezama, a završava se pravima. Pravo rada društvenim sredstvima sadržinski je određeno, međutim, obrnutim redosledom. I to sa prenaglašavanjem prava.

Nalaže to i činjenica da tržišni oblik privređivanja, čije se ustanovljenje predlaže, može uspješno funkcionisati i davati očekivane pozitivne rezultate samo ako se cjelovito uspostavi u realnosti. U uslovima zadržavanja monopola na radno mjesto, međutim, nema njegove cjelovitosti. Zato je neophodno u daljem radu na ustavnim promjenama, sve do čina njihovog usvajanja, obuhvatiti promjenama i sadašnje ustavno određenje sadržaja prava rada društvenim sredstvima. I to sa ciljem da se sačuva, da se zadrži i ustavno garantuje dio njegovog sadržaja koji afirmiše rad i stvaralaštvo kao jedinu osnovu sigurnosti i položaja radnika, a da se otkloni iz njegovog sadržaja dio koji omogućava da se pravo rada društvenim sredstvima pretvara

Digitized by Google

u monopol na radno mjesto, što je osnov za ustaljivanje nerada i slabog rada bez negativnih posljedica po njihove nosioce.

Drugi ovdje označeni nedostatak moguće je i neophodno otkloniti predlogom ustavnog određenja kojim će se isključiti sada Ustavom SFRJ dopuštena mogućnost ekonomski i društveno necjelishodne zaštite privredno-poslovnih subjekata od tržišnih sankcija, uključujući i padanje pod stečaj kao najrigorozniju tržišnu sankciju. Neophodno je to otkloniti zato što ustavno dopuštanje te mogućnosti, znači dopuštanje netržišnog vrednovanja pojedinih faktora proizvodnje, određivanje u praksi granice solidarnosti ispod društveno cjelishodnog i ekonomski razumnog nivoa i slično. Dok to Ustav dopušta, makar to i ne nalagao, nema mogućnosti da se u praksi stvarno realizuje efikasna ekonomija, da se stvarno realizuje tržišni oblik privređivanja. Može se tako u praksi samo uspostaviti nepotpun tržišni oblik privređivanja, koji će produkovati daleko više štete nego što bi produkovao cjeloviti tržišni oblik privređivanja. Samo cjelovit tržišni oblik privređivanja obezbjeđuje ekonomski napredak, ekonomski progres.

Realno je očekivati da će naučna javnost, posebno ekonomska, pravna i politikološka, u javnoj raspravi izraziti saznanja i dati predloge da se, u daljem radu na ustavnim promjenama, otklone ovdje označeni i drugi nedostaci ovog dijela i cjeline utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ.

2. Od predloženih ustavnih promjena na području osnova političkog sistema najznačajniji su predlozi ustavnih rješenja kojima se:

(1) ustanovljava, sem manjih izuzetaka, neposredno biranje delegata u skupštine društveno-političkih zajednica, sa obavezom da »na listi kandidata za delegate broj kandidata, po pravilu, bude veći od broja delegata koji se bira« (Amandman XXII); (2) povećava uloga i proširuje nadležnost radničkih savjeta i ukida konsenzualno donošenje odluka iz nadležnosti radničkog savjeta radne organizacije (tačka 2. Amandmana XIX); (3) otvara mogućnost da radnici u svim osnovnim organizacijama u okviru radne organizacije zajednički obrazuju delegaciju za skupštine društveno-političkih zajednica (stav 4. Amandmana XXII); (4) ukida mogućnost da se zakonima ustanovljava obaveza obrazovanja delegacija za skupštine samoupravnih interesnih zajednica (tačka 4. Amandmana XIX); (5) utvrđuje da se saveznim zakonom uređuju osnove sistema obrazovanja i vaspitanja (Amandman XIII, tačka 2) i (6) određuje da će se primjenjivati savezni zakon, do odluke Ustavnog suda Jugoslavije, a ne republički ili pokrajinski zakon, ako su suprotni saveznom (stav 2, tačka 5. Amandmana XIII).

Demokratski sadržaj, smjer dejstva i domet ovih predloženih rješenja visoko nadrasta demokratičnost sadržaja, smjer dejstva i domet njima odgovarajućih sadašnjih ustavnih rješenja. Argumentaciju za posljednja dva rješenja (primjena saveznog za-

Digitized by Google

kona i obrazovanje i vaspitanje) izložio sam u »Borbi« od 22. do 30. decembra 1987.

Vrijednost i socijalistički domet ovog dijela amandmana bio bi još veći ako bi sadržavao predlog da se demokratski princip izbora nosilaca društvenih funkcija između više kandidata na listi — koji je u amandmanima ograničen samo na izbor delegata u skupštine društveno-političkih zajednica — utvrdi kao opšti princip za izbor i delegata i svih nosilaca državnih funkcija. Bez zamjene sadašnjeg imenovanja, od užih grupa, nosilaca izvršnih i upravnih državnih funkcija, sa njihovim demokratskim izborom između više utvrđenih kandidata, nema demokratske odgovornosti, niti daljeg razvoja socijalističke demokratije.

Vrijednost ovog dijela amandmana uvećala bi se izostavljanjem iz teksta odredbi tačke 1. Amandmana XIX, kojima se propisuje koje samoupravne opšte akte usvajaju radnici referendumom i kada se smatra usvojenim samoupravni opšti akt što se donosi referendumom, kao i brisanjem odredbi o obaveznom organizovanju konferencija delegacija (tačka 2. Amandmana XII). Odredbe kojima se to propisuje, ako postanu ustavna imperativna norma, neće proširiti i učvrstiti samoupravno i delegatsko odlučivanje, a nepotrebno će povećati ustavni normativizam i komplikovati već dovoljno komplikovano samoupravno i delegatsko odlučivanje.

Predlog da se u Ustavu SFRJ utvrdi koje samoupravne opšte akte radnici usvajaju *isključivo* referendumom ne znači sužavanje rasprostranjenosti referenduma na ustavnoj ravni, već obrnuto: imperativno obavezivanje na referendum, čega do sada nije bilo u Ustavu SFRJ. Ne sužava se ni krug samoupravnih opštih akata koji se, saglasno određenjima u izmijenjenom Zakonu o udruženom radu, donose referendumom. Time se samo povećava ustavni normativizam, a ne obavezuje se na smanjenje zakonskog normativizma.

Veliki je nedostatak ustavno propisivanje da se određeni samoupravni opšti akti moraju usvajati isključivo referendumom. Nedostatak proizlazi iz činjenice što se ti akti, zbog predmeta koji se njima regulišu i dinamičnog mijenjanja stanja i okolnosti bitnih za sadržaj regulative moraju dinamično mijenjati. Nerijetko samo u detaljima, bez izmjene načela. Neracionalno je i bez srazmjernog efekta na ostvarivanje samoupravljanja i na učvršćivanje samoupravnog položaja radnika obavezivati radnike da svaku izmjenu ili dopunu u statutu osnovne organizacije udruženog rada, u samoupravnom sporazumu o udruživanju osnovnih organizacija i o zajedničkim osnovima i mjerilima za raspoređivanje dohotka i raspodjelu sredstava za lične dohotke — usvajaju isključivo putem referenduma. Život uvjerava da se često vrše pojedinačne izmjene i dopune ovih samoupravnih opštih akata koje se mogu sprovesti bez referenduma, a da se time ne umanji demokratičnost odlučivanja i samoupravni položaj radnika. Naročito u kolektivima s manjim brojem zaposlenih.

Digitized by Google

Nedostatak ovog rješenja je i to što apsolutno unificira rješenje za sve organizacije i za raznovrsne situacije i što ne dopušta radnicima da sami ocijene i statutom utvrde da li će jedan samoupravni opšti akt usvojiti nakon rasprave na zborovima ili putem drugog oblika ličnog izjašnjavanja. U ime širenja i obezbjeđivanja samoupravnih prava radnika, uskraćuje im se pravo da o tome odlučuju!

Predloženim rješenjem se, takođe, ne sužava, već povećava broj samoupravnih opštih akata koji se, po ustavnom imperativu, usvajaju većinom glasova »radnika u svakoj osnovnoj organizaciji u sastavu radne organizacije«. Do sada, je, naime, Ustav utvrđivao (član 105, stav 2) da se samo samoupravni sporazum o udruživanju u radnu, odnosno složenu organizaciju udruženog rada, usvaja većinom glasova svih radnika u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. Sada se predloženim rješenjem, sadržanim u prvoj rečenici stava drugog, tačka 1. Amandmana XIX, u kontekstu sadržaja stava 1. istog amandmana, utvrđuje imperativna obaveza da se na taj način usvajaju još i samoupravni sporazum o zajedničkim osnovama i mjerilima za raspoređivanje dohotka i raspodjelu sredstava za lične dohotke i sve odluke u radnoj organizaciji koje se, odredbom statuta radne organizacije, donose referendumom. To nije na liniji neophodnog povećavanja efikasnosti odlučivanja, već smanjivanja mogućnosti za efikasno odlučivanje. To nije doprinos ostvarivanju jednog od utvrđenih ciljeva ustavnih promjena, već otežavanje ostvarivanja tog cilja. Ne doprinosi jačanju razvojno-tehnološkog, poslovnog, finansijskog, samoupravnog i radnog samoupravnog jedinstva radne organizacije, već obrnuto. Tvrdnja da je i sada u stavu 3, člana 121. Ustava SFRJ propisano da se i samoupravni sporazum o zajedničkim osnovima i mjerilima za raspoređivanje dohotka i raspodjelu sredstava za lične dohotke usvaja većinom glasova radnika u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada — nema potvrdu u sadržaju te ustavne norme. U označenoj ustavnoj odredbi utvrđeno je donošenje tog samoupravnog opšteg akta većinom glasova u radnoj organizaciji, a ne većinom u svakoj osnovnoj organizaciji.

Princip donošenja odluka u radnoj organizaciji, uz saglasnost svih osnovnih organizacija u njenom sastavu, ne proizlazi ni iz društvene prirode samoupravnih odnosa u radnoj organizaciji ni iz principa ravnopravnosti radnika u udruženom radu. Naprotiv, iz njih proizlazi obaveza onemogućavanja pojave da nekoliko desetina radnika u jednoj osnovnoj organizaciji, pozivajući se na princip donošenja odluka uz saglasnost svih osnovnih organizacija, spriječi realizaciju demokratski utvrđenog opredjeljenja više stotina, čak i nekoliko hiljada drugih radnika u istoj radnoj organizaciji. Demokratsko većinsko odlučivanje odgovara i samoupravnom odlučivanju u organizacijama udruženog rada.

Predlog za ustanovljenje instituta »privremene primjene samoupravnih opštih akata«, pod propisanim uslovima — što se

Digitized by Google

čini drugom rečenicom tačke 1. stava 2. Amandmana XIX — nužna je i logična konzekvenca postojanja principa odlučivanja većinom glasova »radnika u svakoj osnovnoj organizaciji u sastavu radne organizacije« i mogućnosti, praksom potvrđene, da manjina u praksi sprečava ostvarivanje interesa većine, da vrši torturu nad većinom.

Time se, međutim, ne otklanjaju krupni nedostaci ustavnog određenja da se akti radne organizacije donose uz saglasnost svih osnovnih organizacija u njenom sastavu. Ne otklanjaju se zato što privremenost primjene samoupravnog sporazuma o udruživanju osnovnih organizacija u radnu organizaciju i o zajedničkim osnovima i mjerilima za raspoređivanje dohotka i sredstava za lične dohotke nije primjerena prirodi društvenih odnosa koji se njima uređuju i ciljevima njihovog uređivanja. Naročito nije primjerena kada se samoupravnim sporazumom koji se privremeno primjenjuje, po odluci radničkog savjeta, stavlja van snage samoupravni sporazum koji su radnici usvojili putem referenduma. A to dopušta citirano rješenje. Njihovu privremenu primjenu, realno govoreći, moguće je očekivati najčešće baš onda kada se hoće staviti van snage neko u važećim sporazumima usvojeno i u praksi dejstvujuće rješenje.

Imajući u vidu sve rečeno, izostavljanje iz ustavnih amandmana ovdje citiranog predloga bio bi doprinos potrebnom smanjivanju ustavnog normativizma i otklanjanju sadržinskih nedostataka u predloženim ustavnim amandmanima.

Na prvi pogled izgleda da je potrebno, čak nužno, ustavno obavezati delegacije za skupštine društveno-političkih zajednica da obrazuju konferencije delegacija. Čini se da je to poboljšanje organizacionih i drugih uslova za delegatsko odlučivanje. Zato opširnije o tome. Predložena ustavna odredba glasi:

»Delegacije radnih ljudi u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama koje imaju zajedničkog delegata u odgovarajućem vijeću skupštine društveno-političke zajednice obrazuje konferenciju delegacija ili drugi oblik povezivanja delegacija, radi izgrađivanja i utvrđivanja zajedničkih stavova za rad i odlučivanje tog delegata u skupštini. Način obrazovanja i rada konferencija delegacija i drugih oblika povezivanja delegacija uređuje se zakonom« (tačka 2. Amandmana XXII).

Ova odredba, ako postane ustavna norma, imperativno obavezuje institucionalizaciju konferencije delegacija u svakoj izbornoj delagatskoj jedinici u kojoj više delegacija »ima zajedničkog delegata«. Time se utvrđuje obaveza svake delegacije da, zajedno sa drugim delegacijama sa kojima ima zajedničkog delegata«, obrazuju tri konferencije delegacija ili tri druga institucionalizovana oblika povezivanja delegacija — jednu za izgrađivanje i utvrđivanje zajedničkih stavova za rad i odlučivanje delegata u skupštini opštine, drugu za rad i odlučivanje delegata u skupštini republike, a treću za rad i odlučivanje delegata u Saveznom vijeću Skupštine SFRJ. I da organizaciono, poslovnički

Digitized by Google

posebno uredi odnose u svakoj od njih. U autonomnim pokrajinama delegacije su dužne da obrazuju i četvrtu konferenciju — za rad delegata u skupštini autonomne pokrajine. Pri tome ni jedna od ovih konferencija ne poklapa se, teritorijalno, programski, radno i akciono sa nekim teritorijalnim ili političkim oblikom organizovanja. To neizostavno mora otežavati obrazovanje i rad konferencija delegacija. Teško će se savlađivati i materijalne i organizacione prepreke za njihovo održavanje. Naročito konferencija za izbornu jedinicu za izbor delegata u Savezno vijeće Skupštine SFRJ, čime se najglasnije obrazlaže potreba obrazovanja ovih konferencija.

Zbog toga nema uvjerljivih dokaza da bi ove konferencije zaista mogle uspješno da se organizuju i da kontinuirano rade. To upozorava da bi ova ustavna odredba mogla biti među onima koje se ne ostvaruju.

Dvije činjenice su principijelni argumenti protiv usvajanja citirane odredbe.

Prvo, ma koliko se tvrdilo suprotno, ove konferencije, ili drugi oblik organizovanja, objektivno, činilac su povećanja, u mjeri u kojoj budu radile, posredovanja u delegatskom sistemu i umanjivanja obaveza, uloge i odgovornosti delegacija, a ne činilac povećavanja uključivanja radnih ljudi u procese donošenja odluka iz nadležnosti skupština društveno-političkih zajednica i dinamiziranja rada delegacija. A bez povećanja uključenosti radnih ljudi u procese donošenja odluka iz nadležnosti skupština, nema jačanja pravih delegatskih odnosa, ma koliko delegati dobijali stavove za rad i odlučivanje od konferencija delegacija. To može samo olakšati rad delegata, oslobađati ih obaveza da uspostavljaju radne komunikacije sa radnim ljudima i njihovim delegacijama, davati im opravdanje za faktično osamostaljivanje od njih, a ne i jačati njihovu radnu povezanost sa izvornim nosiocima interesa koji treba da struje kroz delegatske oblike organizovanja, to jest sa radnim ljudima. I još nešto: s obzirom na okolnosti u kojima bi se obrazovale i radile ove konferencije, ma koliko se željelo nešto drugo, nastali bi osnovi za jačanje uticaja regionalnih političko-državnih vrhuški u procesima donošenja odluka iz nadležnosti skupština društveno-političkih zajednica.

Drugo, konferencije delegacija, po idejnoj zamisli u koncepciji delegatskog sistema, oblik su akcionog povezivanja i stvaralačkog integrisanja delegacija, nauke i društveno-političkih nosilaca socijalističke svijesti, oblik uključivanja u tokove delegatskog odlučivanja svih činilaca socijalističkog stvaranja. Rešenje u citiranoj odredbi podrazumijeva organizaciono i radno *izdvajanje delegacija* od drugih činilaca socijalističke svijesti, što je sadržajno siromašenje i koncepcije delegatskog sistema i izvorišta saznanja za rad i odlučivanje delegata.

Neusvajanje citirane odredbe ne znači negiranje potreba i obaveza međusobne saradnje delegacija. Princip saradnje i pove-

Digitized by Google

zivanja delegacija, radi iznalaženja zajedničkih rješenja, već je utvrđen u stavu 3. člana 137. Ustava SFRJ. To ne isključuje, već široko omogućava i održavanje konferencija delegacija uvijek kada delegacije, samostalno, na inicijativu Socijalističkog saveza, delegata ili drugih činilaca, ocijene da je to potrebno. Dovoljno je ostati na tom ustavnom određenju. Nije nužno, niti cjelishodno, ustavno imperativno institucionalizovati oblike saradnje delegacija. Pogotovu što sadašnje ustavno rješenje ne uspostavlja podjelu odgovornosti za utvrđivanje stavova za rad i odlučivanje delegata, već konzekventno određuje da su jedino delegacije za to odgovorne i nadležne. Podjela odgovornosti za utvrđivanje stavova za rad i odlučivanje delegata između delegacija i konferencije delegacija, što je konzekvenca citirane odredbe, nije put tako preko potrebnog jačanja odgovornosti delegacija za organizovanje radnih ljudi da sudjeluju u procesima donošenja odluka i za radno povezivanje delegata i radnih ljudi, već obrnuto.

Neusvajanje citirane odredbe bio bi i doprinos smanjenju nepotrebnog i ustavnog i zakonskog normativizma.

Smanjenju nepotrebnog ustavnog normativizma, *a bez bilo kakvih štetnih posljedica*, doprinjelo bi i izostavljanje iz ustavnih amandmana odredbe sadržane u tački 5. Amandmana XXII, kojom se predlaže dopuna Ustava SFRJ, tako što će se u njemu propisati da se zakonom, odnosno odlukom skupštine društveno-političke zajednice, mogu obrazovati društveni savjeti društveno-političkih zajednica. Potrebu izostavljanja iz predloga ustavnih amandmana ove odredbe potvrđuju sljedeće činjenice: postoji mogućnost obrazovanja društvenih savjeta društveno-političkih zajednica i po sada važećem Ustavu SFRJ, i bez njegove dopune; federacija, republike i autonomne pokrajine već su, bez ustavnih teškoća, zakonima obrazovale svoje društvene savjete, utvrdile im sastav, nadležnost i način rada; jedina promjena koja bi se ostvarila usvajanjem predložene odredbe je povećanje ustavnog normativizma, što je suprotno cilju ustavnih promjena što se vrše.

Na prvi pogled je racionalna, funkcionalna i politički prihvatljiva dopuna Ustava SFRJ, predložena u stavu 5. Amandmana XXII, a koja glasi: »Radni ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada, radnim zajednicama koje vrše poslove od zajedničkog interesa za više osnovnih organizacija udruženog rada i radni ljudi u mjesnim zajednicama mogu statutom utvrditi da se vršenje funkcije delegacije povjeri radničkom savjetu, odnosno odgovarajućem organu mjesne zajednice, pod uslovima utvrđenima Ustavom i zakonom.«

Moguće je (a ne nemoguće, kako se i dalje ponekad tvrdi) uspostaviti i obezbijediti delegatske odnose u procesima skupštinskog odlučivanja i sa određenjem da funkcije delegacije za skupštine društveno-političkih zajednica vrši radnički savjet. Stanje u praksi sadrži argumente koji dokazuju da su radnički savjeti organizovaniji, kadrovski sposobniji, politički autoritativ-

Digitized by Google

niji i aktivniji od delegacija te da može doprinositi jačanju delegatskih odnosa u skupštinskom odlučivanju povjeravanje funkcija delegacija radničkim savjetima. Nema, međutim, ni teorijskih argumenata, ni sadržaja u realnom stanju, koji uvjerljivo dokazuju da mješavina ovlašćenja radničkih savjeta i delegacija u vršenju funkcija delegacije ima prednost pred rešenjem kojim se utvrđuje da jedan od ta dva samoupravna oblika organizovanja, djelovanja, odlučivanja radnika, delegacija ili radnički savjet, vrši funkcije delegacije. Naprotiv, postoje argumenti koji uvjeravaju da prednost ima rješenje kojim bi se utvrdilo da funkcije delegacije, po sili Ustava, vrši ili delegacija ili radnički savjet.

U prilog tome ističem sljedeće:

1. U kontekstu cjeline ustavnih rješenja, predloženo rješenje, pored ostalog, utvrđuje da radnički savjet, u uslovima kada vrši funkciju delegacija, postaje i izborna osnova za izbor delegata u skupštinu opštine, republike, autonomne pokrajine i u Skupštinu SFRJ. S obzirom na različito ustavno određenje dužine trajanja mandata članova radničkog savjeta i delegata u skupštinama društveno-političkih zajednica, rješenje vodi nastajanju tendencije izbjegavanja biranja delegata iz sastava radničkih savjeta — kako se ne bi pristupilo ponovnom biranju delegata kada izabranom delegatu prestane članstvo u radničkom savjetu (sastav svakog radničkog savjeta na dan izbora delegata sa četvorogodišnjim mandatom dva puta se mijenja u toku četvorogodišnjeg mandata delegata), ili nastajanju prakse da delegat izabran iz sastava radničkog savjeta zadržava delegatski mandat i kada mu prestane članstvo u radničkom savjetu. Ni jedno ni drugo nije doprinos jačanju delegatskih odnosa, već obratno. Eventualno produženje trajanja mandata članova radničkog savjeta na 4 godine ne rješava problem. Jer vremenski se ne poklapa izbor članova radničkog savjeta, delegacija i delegata za skupštine društveno-političkih zajednica.

2. Predloženo rješenje daje mogućnost da u istoj radnoj organizaciji, u jednom dijelu osnovnih organizacija funkcije delegacije vrše radnički savjeti tih osnovnih organizacija, a da u drugom dijelu osnovnih organizacija radnici biraju delegacije radi vršenja njima povjerenih funkcija. I načelno, a naročito sa praktično-radnog stanovišta, to nema prednost. Pogotovu zato što je cjelokupan sistem delegatskih institucija i odnosa izgrađen na pretpostavci da delegacija vrši funkcije delegacije. Zato ustanovljavanje mogućnosti da te funkcije vrši i radnički savjet zahtijeva modifikaciju i prilagođavanje tome niza drugih ustavnih rješenja iz oblasti delegatskog sistema.

3. Ustanovljenjem mogućnosti da radnički savjet vrši funkciju delegacije za skupštine društveno-političkih zajednica, na posredan način, modifikuje se koncepcija radničkih savjeta. Oni više nijesu samo organi upravljanja radom i poslovanjem organizacije udruženog rada — kako je Ustavom izričito definisano — već postaju i sastavni dio mehanizma skupštinskog sistema

Digitized by Google

vlasti, činioci političke vlasti. To im mijenja i društvenu prirodu. To bi zahtijevalo i modifikovanje ustavnog određenja o karakteru radničkog savjeta, što bi imalo i negativne efekte.

4. Tvrdnju da će radnički savjeti redovnije i uspješnije vršiti funkcije delegacije ne dokazuje sama činjenica da su radnički savjeti u ovom momentu organizovaniji, autoritativniji, aktivniji od delegacija. To može da bude osnov za pretpostavku da će oni uspješnije od delegacija vršiti funkcije delegacija, ali ipak nije čvrst dokaz za to. Činjenica je da su radnički savjeti i do sada imali pravo da razmatraju nacrte i predloge akata koje su donosile skupštine društveno-političkih zajednica, da svoje stavove dostavljaju delegacijama, da podstiču delegacije da one odlučno i redovno izražavaju interese i opredjeljenja radnika, a da to radnički savjeti nijesu činili. To je dovoljan osnov bar za sumnju da će citirana tvrdnja biti i realna činjenica. To potvrđuju i saznanja o tome da je ukupna situacija na području odlučivanja, a ne volja delegacija, uzrok pasivnosti delegacija. Ako takva situacija i dalje ostane, nema realne nade da će radnički savjeti biti aktivni u vršenju delegatskih funkcija. Ako se promijeni opšta situacija i stvore povoljniji uslovi za sudjelovanje radnih ljudi i samoupravnih tijela u odlučivanju o pitanjima o kojima se donose odluke u skupštinama društveno-političkih zajednica, realno je očekivati i povećanje aktivnosti delegacija.

5. Potrebu i opravdanost dopune Ustava sa citiranim rješenjem neophodno je ocijeniti i sa stanovišta dvije nove ustavno-političke činjenice sadržane u predloženim amandmanima. Činjenica je da se utvrđuje zabrana za zakonsko ustanovljavanje delegacija za skupštine samoupravnih interesnih zajednica (tačka 4. Amandmana XIX), čime se prevazilazi dosadašnja neopravdana i za razvoj delegatskih odnosa štetna hipertrofija broja delegacija — sa nizom negativnih konsekvenci po kadrovski sastav delegacija, po njihov autoritet, uslove njihovog rada. Nijesu ista pozicija i iste mogućnosti delegacije za skupštine društveno-političkih zajednica kada u kolektivu, paralelno sa njom, postoji još 5—10 delegacija za skupštine samoupravnih interesnih zajednica, i kada ona postoji sama. Ukidanje drugih delegacija značajnije povećava mogućnost za jačanje njenog autoriteta, za poboljšanje uslova njenog rada.

Druga nova ustavno-pravna činjenica koja obavezuje da se cijeni prilikom ocjene predmetnog rješenja sadržana je u odredbi stava 4. Amandmana XXII. Rješenje sadržano u toj odredbi, naprijed već prikazano, omogućava zajedničko obrazovanje delegacije za cijelu radnu organizaciju. Omogućava bolji, u odnosu na sadašnje stanje, kadrovski sastav delegacija, bolje uslove njihovog rada, jačanje njihovog autoriteta. Sve bi to trebalo da rezultira angažovanjem delegacija bar u onom stepenu u kome bi se angažovali radnički savjeti.

Digitized by Google

6. Posebno ističem sledeće: biranje i djelovanje delegacija za skupštine društveno-političkih zajednica omogućava i obezbjeđuje, u stepenu u kome su delegacije aktivne, uključivanje nekoliko stotina hiljada u delegacije izabranih radnih ljudi u procese donošenja odluka iz nadležnosti skupština društveno-političkih zajednica. Ta činjenica je izraz i potvrda demokratičnosti delegatskog sistema i delegatskog odlučivanja. To obavezuje ne da se slabi pozicija i perspektiva delegacija, već da se odstranjuje izvandelegatsko, nelegalno, birokratsko-funkcionersko odlučivanje o pitanjima iz nadležnosti skupština društveno-političkih zajednica — što je glavni, snagom delegacija neotklonjiv uzrok njihove pasivnosti, kao što bi bio uzrok i za pasivnost radničkih savjeta u vršenju funkcija delegacije.

Predloženo rješenje je, međutim, upravo put za smanjivanje broja radnih ljudi koji će organizovano sudjelovati u donošenju odluka iz nadležnosti skupština društveno-političkih zajednica i za slabljenje povjerenja u delegacije, slabljenje društvenih pozicija delegacija. Put je, naročito, gubljenje perspektive delegacija. To može biti samo na štetu širenja, učvršćivanja i jačanja delegatskih odnosa.

7. Ako se ipak usvoji rješenje predloženo u označenoj odredbi, bilo bi bolje izostaviti posljednjih 5 riječi odredbe, koje glase: »pod uslovima utvrđenima Ustavom i zakonom«. Ovaj dodatak se obrazlaže informacijom da je potrebno republičkim i pokrajinskim ustavima i zakonima propisati dva uslova za povjeravanje funkcija delegacije radničkom savjetu u nekoj samoupravnoj organizaciji. Prvi je: utvrditi da to ne može učiniti organizacija udruženog rada koja ima veći broj radnika od utvrđenog. Orijentacija je da se onemogući povjeravanje funkcija delegacije radničkom savjetu u kolektivu koji ima više od oko 200—300 uposlenih. Obrazlaže se to tvrdnjom da u kolektivima brojnijim od te granice ima uslova da delegacije rade aktivno, a da bi u njima vršenje funkcija delegacije otežalo radničkom savjetu da uspješno vrši funkcije upravljanja radom i poslovanjem organizacije udruženog rada.

Međutim, rezultati empirijskih istraživanja ne potvrđuju ispravnost ovih pretpostavki i hipoteza. Naprotiv, uvjerljivo dokazuju da ima malih kolektiva u kojima delegacije uspješno vrše delegatske funkcije, kao i da ima niz velikih kolektiva u kojima se delegacije uopšte ne sastaju. Broj članova kolektiva, prema istraživačkim rezultatima, nije presudan za intenzitet i kvalitet rada delegacije. Isto tako, nije presudan ni za usmjerenost, intenzitet i kvalitet rada radničkog savjeta.

Drugi uslov koji se namjerava propisati je, prema raspoloživim informacijama, drugačije prirode. Projektuje se, naime, propisivanje kada se radničkom savjetu može povjeriti funkcija delegacije samo za odlučivanje u jednoj skupštini (ili opštine, ili skupštini republike, ili autonomne pokrajine, ili Skupštini SFRJ) — a kada za odlučivanje o određenom krugu pitanja

Digitized by Google

(plan, budžet, izdvajanje sredstava za zajedničke potrebe, ograničenja interventnim zakonima, narodna odbrana, bezbjednost itd.).

Ustavno i zakonsko propisivanje i prvog i drugog uslova protivrječi, veoma mnogo, osnovnim razlozima na kojima je zasnovan predlog citiranog rješenja. Osnovni razlog je da se radnim ljudima i građanima omogući da oni, u skladu sa svojim interesima i potrebama, odluče kada će za vršenje funkcija delegacije obrazovati i birati delegaciju, a kada će vršenje tih funkcija povjeriti radničkom savjetu. Taj razlog, ako se uvažava, ne dopušta da se sa strane ograničavaju radni ljudi i građani propisivanjem dva projektovana ustavna i zakonska uslova.

Očekivanje da će se veći broj kolektiva, pa i onih velikih, opredijeliti za to da funkcije delegacije povjeri radničkom savjetu, nema snagu principijelnog argumenta za zakonska ili ustavna ograničenja slobode u opredjeljivanju kolektiva. To samo obavezuje na produbljenu analizu, na strategijsko sagledavanje pravaca razvoja sistema i nijansiranje značenja pojedinih stanja u realnosti, da li ostati pri predlogu za mogućnost predložene mješavine ili se opredijeliti za delegacije ili za povjeravanje njihovih funkcija radničkim savjetima.

Propisivanje projektovanih uslova nosi sobom i niz problema praktične prirode. Propisivanje drugog prikaznog uslova vodilo bi razbijanju integralnosti delegatskih funkcija, što bi moralo imati i negativne konzekvence principijelne prirode.

U ovom dijelu amandmana sadržan je i predlog da se sadašnja ustavna mogućnost zakonom ili na zakonu zasnovanom odlukom skupštine opštine utvrđuje način vršenja javnih ovlašćenja koja se povjeravaju pojedinim organizacijama i zajednicama *promijeni u imperativnu ustavnu obavezu* (tačka 1. Amandmana XXIII.

Ideja izražena u ovom predlogu jeste: obezbjediti bolje uslove za ostvarivanje prava građana kada o tim pravima, u okviru povjerenog vršenja javnih ovlašćenja, odlučuju samoupravne organizacije i zajednice i zaštititi građane od narušavanja njihovih prava i šikaniranja.

Ideja je, bez sumnje, prihvatljiva. Zaista postoji potreba, pa i nužnost da društvo učini korak u tom pravcu.

Pitanje je, međutim, da li je predloženo rješenje siguran korak u tom pravcu? Mnogo je argumenata koji daju određan odgovor na ovo pitanje, i koji istovremeno kazuju da bi ovaj predlog, ako postane ustavna norma, enormno povećao državni normativizam sa neizvjesnim ishodom.

Prvi argument sadržan je u činjenici da osnovni problem u ostvarivanju prava građana kod samoupravnih organizacija i zajednica koje vrše javna ovlašćenja nije u nedostatku kvalitetnih propisa o načinu vršenja javnih ovlašćenja i u nedostatku obaveza da se ti propisi primjenjuju, već u tome što se propisi dos-

Digitized by Google

ljedno ne ostvaruju. Zamjenom samoupravnog propisivanja državnim propisivanjem ne otklanja se taj osnovni problem.

Nije isključena tačnost pretpostavke (koju do sada niko nije ni pokušao dokazivati) da među samoupravnim normama kojima su pojedine organizacije ili zajednice uredile način vršenja javnih ovlašćenja ima i normi suprotnih zakonima. Ali to se može otkloniti, bez teškoća, u postupku ocjene ustavnosti i zakonitosti od strane ustavnih sudova.

Drugi argument za odrečan odgovor na postavljeno pitanje sadržan je u činjenici da je nerealno očekivati da se zakonima ili odlukama skupština opština može uspješno i iscrpno urediti način vršenja javnih ovlašćenja od strane mnogobrojnih samoupravnih organizacija, samoupravnih interesnih i drugih zajednica, društvenih organizacija u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, kulture, željezničkog, drumskog, poštanskog, pomorskog i avio-saobraćaja, elektroprivrede, komunalnih djelatnosti itd. Nerealno je smatrati da se to uspješno može učiniti, prije svega, zbog toga što uspješno propisivanje načina vršenja javnih ovlašćenja zavisi od organizacionih oblika koji se samoupravno mijenjaju, od strukture organa sa posebnim ovlašćenjima u samoupravnim organizacijama i zajednicama i od niza drugih okolnosti, vrlo različitih od organizacije do organizacije, nedovoljno poznatih ili nepoznatih u pojedinostima donosiocima državnih akata.

Osim toga, propisivanje načina obavljanja jednog posla sadrži i obavezu obezbjeđivanja sredstava za dosljedno i puno ostvarivanje propisanog. Sredstva za to u sistemu, međutim, ne obezbjeđuju i ne mogu obezbjeđivati organi koji donose državne propise.

Predloženo rješenje vodi i prenošenju na državu u daleko većoj mjeri od sadašnjeg stanja odgovornosti za vršenje svih javnih ovlašćenja povjerenih samoupravnim organizacijama i zajednicama. I to prenošenju odgovornosti, bez obezbjeđivanja da država djeluje prema organizacijama i zajednicama, materijalno, organizaciono, kadrovski, u skladu sa stepenom odgovornosti koju ima.

Na kraju valja imati u vidu i sljedeće: usvajanje predloženog rješenja podrazumijeva prestanak važenja svih samoupravnih normi o načinu vršenja javnih ovlašćenja u času kada istekne rok za usaglašavanje važećih zakonskih i samoupravnih normi sa sadržinom amandmana na Ustav SFRJ koji budu usvojeni. Taj rok je, po projekciji za izradu zakona o sprovođenju ustavnih amandmana, dvije godine od dana proglašenja ustavnih amandmana. Realno je zapitati se: s obzirom na obim normi koje u tom roku treba donijeti i na osposobljenost državnih organa za donošenje propisa, neće li se dogoditi da u jednom periodu, dužem ili kraćem, nema ni državnih, ni samoupravnih normi o vršenju javnih ovlašćenja, te će se na taj način pogoršati, a ne poboljšati, uslovi za ostvarivanje prava građana.

Digitized by Google

Više argumenata, dakle, upućuje na to da situaciji i potrebama više odgovara rešenje u sada važećem Ustavu SFRJ nego predloženo citirano rješenje u tački 1. Amandmana XXIII. Sadašnje rješenje, naime, omogućava skupštinama društveno-političkih zajednica da uvijek, kada ocijene da je to potrebno i moguće, propišu način vršenja javnih ovlašćenja povjerenih samoupravnim organizacijama i zajednicama, a da to ne čine kada nije nužno. Ono, zatim, ne sprečava, a cjelina Ustava obavezuje, da društvo koristi inspekcijske i druge oblike nadzora, sve raspoložive oblike političke i zakonske kontrole, radi obezbjeđivanja prava građana kad je riječ o postupcima vršenja javnih ovlašćenja. To je put kojim se može ostvariti cilj koji se želi postići predloženom promjenom.

3. U dijelu utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ, kojim se uređuju odnosi u federaciji i prava i dužnosti federacije, predloženo je da se u Ustav SFRJ ugrade dvije grupe novih rješenja.

Prvu grupu čine predložena rješenja da se u Ustav SFRJ ugrade nova rješenja, kojima će se: (1) utvrditi da osnovu jedinstvenog tržišta, zajedno sa komponentama te osnove utvrđene u sada važećem Ustavu SFRJ, čine još i: »jedinstvene osnove poreskog sistema i zajedničke osnove poreske politike«; zajednička politika privrednog i društvenog razvoja utvrđena društvenim planom Jugoslavije i jedinstvena strategija tehnološkog razvoja zemlje (tačka 1. Amandmana XXVI); (2) povećati broj ovlašćenja saveznih organa za obezbjeđivanje ostvarivanja saveznih zakona i jedinstvene politike zajednički utvrđene u Skupštini SFRJ (Amandman XXX); (3) ustanoviti obaveza republika i autonomnih pokrajina da sa saveznim organima usklađuju svoju međunarodnu saradnju (stav 3. Amandmana XXIX); (4) društvenim planom Jugoslavije, »zajedno sa ekonomskom politikom«, što je sada važećem Ustavu SFRJ definisano, utvrđivati i »zajednička razvojna politika«; dosadašnje ustavno određenje da se »društveni plan Jugoslavije zasniva na dogovoru radnih ljudi, organizacija udruženog rada... i na dogovoru republika i autonomnih pokrajina« i da se politika u njemu utvrđuje na osnovu planova republika i autonomnih pokrajina — što je oduzimalo federaciji mogućnost da se u planiranju potpunije ispoljava kao kreativni činilac — **zamijeniti** ustavnim određenjem da se razvojna i ekonomska politika u društvenom planu Jugoslavije utvrđuju »oslanjajući se na naučna saznanja i uzimajući u obzir međunarodne okolnosti« i »u skladu sa zajedničkim, na samoupravnoj osnovi utvrđenim, interesima radnika u udruženom radu i drugih radnih ljudi, kao i sa zajednički dogovorenim interesima republika i autonomnih pokrajina«: razvojne mogućnosti ocjenjivati »u uslovima djelovanja tržišnih zakonitosti i ekonomske samostalnosti organizacija udruženog rada« (stav 1. Amandmana XXVII) — što sve federaciji omogućava, više nego sadašnja ustavna rješenja, da se u planiranju ispoljava kao jedinstvena federativno-demokratska zajednica, kao kreativ-

Digitized by Google

ni činilac; (5) utvrditi da je kreditni sistem jedinstven (tačka 2. Amandmana XXVIII); (6) ojačati jedinstvo sistema narodnih banaka i povećati uloga i ovlašćenja Narodne banke Jugoslavije u utvrđivanju i ostvarivanju monetarno-kreditnog sistema, monetarne i kreditne politike (Amandman XXVIII).

Drugu grupu predloženih rješenja u ovom dijelu utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ čine predlozi rješenja kojima se proširuju područja prava i dužnosti federacije. Predlozi za to proširivanje dati su u 14. alineji Amandmana XXXII i u dijelovima nekoliko drugih amandmana. Po količini predloženih normi to proširivanje djeluje kao veoma obimno. Najveći dio tih predloga, međutim, inicira samo to da se u Ustavu SFRJ izričito konstatuje da federacija ima pravo i dužnost da uređuje društvene odnose koji su i sada uređeni saveznim zakonima, saglasno sadržini sadašnjih ustavnih određenja.

Predloženo je ustanovljenje samo tri potpuno nova prava i nove dužnosti federacije. To su pravo i dužnost federacije da:

(1) uređuje »osnove poreskog sistema« i da, u alternativi, utvrđuje »zajedničke osnove poreske politike« (alineja 3);

(2) uređuje »osnove udruživanja radnih ljudi i građana u društvene organizacije i udruženja građana« (alineja 1);

(3) »utvrđuje zajedničke osnove sistema obrazovanja i vaspitanja« (tačka 2. Amandmana XXIII).

Predloženo je, dakle, i određeno proširenje zakonodavno-regulativne funkcije federacije na tri područja — područje poreskog sistema i poreske politike, organizovanja u društvene organizacije i udruženja, kao i sistema obrazovanja i vaspitanja.

Domet proširenja ograničen je samo na osnove sistema, politike i organizovanja. To podrazumijeva i dalje postojanje prava i dužnosti republika i autonomnih pokrajina da svojim propisima i aktima uređuju sisteme u cjelini u ovim oblastima i ukupni sadržaj poreske politike, sa obavezom da to čine na način koji nije suprotan sadržini saveznih zakona kojima su uređene osnove sistema i politike u ovim oblastima.

Dakle glavni smjer i najvažniji sadržaj predloženih promjena na području odnosa u jugoslovenskoj federaciji i prava i dužnosti federacije jeste potpunije i dosljednije izvođenje koncepcije jugoslovenske federacije utvrđene u Osnovnim načelima Ustava SFRJ i u ustavnim normama kojima su definisana načela o njenom karakteru i odnosima u njoj, a ne mijenjanje te koncepcije ili prihvatanje opredjeljenja njoj suprotna. Pri tome, kada predložena rješenja postanu sastavni dio Ustava SFRJ, povećava se broj komponenti osnove jedinstva jugoslovenskog tržišta, kao bitne konstitutivne komponente jugoslovenske federacije, povećava se stepen jedinstva jugoslovenskog monetarnog i kreditnog sistema, a time i demokratsko-socijalističko jedinstvo federativne Jugoslavije. Povećava se i ustavna sposobnost jugoslovenske federacije da potpunije i efikasnije, a na ustavno određeni demo-

Digitized by Google

kratski način, ostvaruje zajedničke interese i konkretne funkcije koje su joj Ustanovom povjerene.

Rezultati naučnih izučavanja i političkih sagledavanja i desetogodišnje jugoslovensko iskustvo kazuju i uvjeravaju da glavni smjer i najvažniji sadržaj predloženih rješenja o odnosima u jugoslovenskoj federaciji i njenim pravima i dužnostima odgovaraju stvarnim sadašnjim i razvojnim potrebama i socijalističkim ciljevima Jugoslavije, da su u skladu sa zajedničkim interesima subjekata koji čine jugoslovensku federaciju. Može se reći da je predloženo nedovoljno, ali ne i da je pogrešno i neutemeljeno u okvire programske i Ustavom utvrđene koncepcije jugoslovenske federacije.

Iz rezultata naučnih analiza, političkih sagledavanja i sadržaja desetogodišnjeg iskustva, na kojima se zasniva i ovaj činjenični zaključak, izdvajam, kao argumente u prilog zaključku, sljedeće:

a) Sadašnja ustavna rješenja, uključujući i rješenja o obimu prava i dužnosti federacije, usvojena su u drugačijoj društveno-istorijskoj situaciji. Sadašnja ekonomsko-tehnološka, socijalno-politička, kulturna i ukupna jugoslovenska situacija, uključujući kvalitet i tendencije sadašnjih protivrječnosti u Jugoslaviji, stepen njihove zaoštrenosti i suštinu njihovih socijalno-političkih posljedica, naročito stepen protivrječnosti koje nastaju zbog različitog stepena razvijenosti, različite privredne strukture, različitih uslova privređivanja, stvorenih sadašnjim nejedinstvom jednog broja komponenti privrednog sistema, nalažu, odlučno zahtjevaju jačanje jedinstva jugoslovenskog tržišta, jedinstvenu strategiju tehnološkog razvoja, jedinstvo onog dijela poreskog sistema i poreske politike od kojih zavisi obezbjeđivanje približno jednakih uslova privređivanja u Jugoslaviji i smjer razvoja zemlje kao cjeline, jedinstvo monetarnog i kreditnog sistema, jedinstvene osnove zajedničke kreditne politike, jedinstvo društveno-ekonomskih odnosa u zajednicama organizacija koje kao jedinstveni tehnološki sistemi obavljaju djelatnosti u oblasti elektroprivrede, željezničkog i poštansko-telefonsko-telegrafskog saobraćaja, jedinstvene osnove sistema obrazovanja i vaspitanja. Put da se to uspješno obezbijedi je upravo proširenje zakonodavno-regulativnih i razvojno-usmjeravajućih funkcija federacije na području planiranja i na drugim označenim područjima.

Proširenje prava i dužnosti federacije na označenim područjima i u određenom obimu proizlazi i iz sadržaja Ustavom utvrđene obaveze federacije da obezbjeđuje jedinstvo društveno-ekonomskih odnosa, što ujednačenije uslove privređivanja, jedinstvo jugoslovenskog tržišta, usklađen razvoj Jugoslavije, a to je već utvrđeni zajednički interes svih u Jugoslaviji.

Izloženi činjenični zaključci mogu se osporavati rezonovanjem, učestalim u Jugoslaviji, koje se zasniva na idealno zamišljenim pretpostavkama, insistiranjem na pojedinim demokratskim principima istrgnutima iz cjeline, uz zanemarivanje drugih prin-

Digitized by Google

cipa i složenosti protivrječnosti u Jugoslaviji, sa potkrepljivanjem svega toga odabranim segmentima iz protivrječne empirije. Tim metodom se sve može osporavati i dokazivati.

Naučno, međutim, nije ispravno obim funkcija bilo koje federacije, pa ni jugoslovenske, i način odlučivanja u njenim organima utvrđivati tim metodom, niti političkim pogađanjem. Njihovo utvrđivanje je istorijski ispravno samo ako se i kada zasniva na naučno i politički odgovornom ocjenjivanju i procjenjivanju totaliteta relevantnih, konkretnih, društvenih činjenica, njihovih veza, uzajamnog prožimanja, presijecanja i ograničavanja njihovog dejstva. **Utvrđivanje prava i dužnosti svake federacije je, zapravo, svojevrsno suptilno izračunavanje.**

Ispravno je usmjerenje da se federaciji povjerava obavljanje poslova samo u »potrebnom« obimu. Još je ispravnije »potrebno« zamijeniti sa »nužno«, ako je »nužno« mjera za manje. Ali »nužno«, odnosno »potrebno«, odmjereno prije decenije, nije zauvijek dato. Promjene u razvoju proizvodnih snaga, u ekonomskim odnosima, u stepenu organizovanosti i integrisanosti udruženog rada, u položaju Jugoslavije u međunarodnim ekonomsko-tehnološkim odnosima, u kulturnim i drugim potrebama i neophodnost obezbjeđivanja optimalnog napretka svih obavezuju i na promjenu jednom određene granice »potrebnog«, odnosno »nužnog«. Nekada na promjene u jednom, a nekada u drugom pravcu. Jednoobrazno zadržavanje obima funkcija federacije u različitim društveno-istorijskim situacijama može biti i kočnica napretku. Naročito u uslovima kada naučno-tehnološki procesi dinamično proširuju krug pitanja o kojima se mora odlučivati na nivou jedinstvene zajednice, ako se hoće sačuvati njeno jedinstvo i ona kao zajednica.

b) Nova prava i dužnosti federacije, predloženi u utvrđenom Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ, po izričitim ustavnim određenjima, vrši Skupština SFRJ. Ona je zajednički, demokratski, delegatski organ svih naroda i narodnosti i njihovih republika i autonomnih pokrajina. Organ koji je konstituisan na principima ravnopravnosti naroda i narodnosti i delegatstva, koji radi i odlučuje delegatski i uz obezbjeđivanje, pa i putem načina odlučivanja, ravnopravnosti naroda i narodnosti, njihovih republika i autonomnih pokrajina.

Time se Ustavom utvrđuje i garantuje da su radni ljudi i građani i njihove samoupravne organizacije i zajednice i dalje nosioci odlučivanja u ovim oblastima. I to u cjelini. Mijenja se samo mjesto donošenja odluka o osnovama sistema, a samostalno, odvojeno, osamostaljeno odlučivanje o tome, u okviru svake republike i autonomne pokrajine, zamjenjuje se zajedničkim odlučivanjem o osnovama sistema u zajedničkom delegatskom organu.

Odlučivanje o označenim pitanjima u Skupštini SFRJ, koja je konstituisana na principu ravnopravnosti naroda i narodnosti i radi na način kojim se stalno obezbjeđuje i potvrđuje njihova

Digitized by Google

ravnopravnost, **demokratsko je odlučivanje,** a ne birokratsko-centralističko, unitarističko. Demokratsko je tim više što je amandmanima predloženo: dalje razvojno i poslovno osamostaljivanje organizacija udruženog rada od države, što vodi većoj demokratskoj integraciji udruženog rada u razmjerama Jugoslavije; neposredno biranje delegata, što stvara ustavno-pravne mogućnosti i uslove za veće i uticajnije sudjelovanje organizovane društvene osnove, radnika u udruženom radu, u oblikovanju sadržine rješenja u saveznim zakonima i u utvrđivanju politike u Skupštini SFRJ.

Negiranje da je propisivanje osnova sistema i utvrđivanje zajedničke politike u Skupštini SFRJ demokratsko isticanje da je to birokratsko-centralističko odlučivanje — nema osnova u karakteru i načinu delegatskog odlučivanja o pitanjima iz nadležnosti Skupštine SFRJ. Ima samo osnova ako se negira demokratski karakter delegatskog odlučivanja.

Prikazani obim proširivanja prava i dužnosti federacije, jačanje njenog ustavnog jedinstva, njene sposobnosti i čvrstine, zasnivan na socijalističkom samoupravljanju i ravnopravnosti i prožet tim vrijednostima, nije na kursu federalnog birokratskog centralizma. Sadržaj, smisao i domet tih prava i dužnosti jeste: demokratsko jedinstvo Jugoslavije u stepenu koji je neophodan u sadašnjoj istorijskoj situaciji i primjeren njoj. Jedinstvo u kome su svi ravnopravni, koje je, sa takvim svojstvima, kreativni činilac, a ne opterećenje za bilo koga ili sputavanje kreacije bilo koga.

Takvo jedinstvo nema ništa zajedničko sa birokratskim centralizmom, unitarističkog ili drugog tipa. Ono je, jednostavno, nužnost i izraz zajedničkog življenja u demokratskoj zajednici. Ono je snaga koja će maticu i cijelinu kretanja nadređivati pojedinim sekundarnim, mada ne i zanemarljivim sadržajima u tim kretanjima.

Savezni birokraski centralizam uspostavljao bi se ako bi predložena rješenja obezbjeđivala da savezni organi, birokratski osamostaljeni, donose odluke i nameću ih svima u zemlji, ako bi imali moć i snagu da odlukama donesenima od osamostaljenog centra podređuju sve druge.

Stanje u društvu i kontroverzne nacionalističke orijentacije u njemu obavezuju da o ovom kažem i sljedeće:

Jugoslovenske nacije i narodnosti sve više će zbližavati njihovo zajedničko življenje u jugoslovenskoj zajednici. Utoliko skladnije i brže ukoliko u Jugoslaviji bude manje birokratske uzurpacije socijalističkog samoupravljanja, a više jedinstva u sadržaju i ostvarivanju strategije tehnološkog razvoja, više jedinstvenosti tržišta, više usaglašenosti u razvojnoj politici, više demokratskih komunikacija i prožimanja u kulturi i u svim drugim oblastima života.

Nacionalne razlike i uzroci međunacionalnih nesporazuma, međutim, neće iščeznuti u budućnosti za koju se u sadašnjosti

Digitized by Google

izgrađuje sistem. (Vjerovatno ne i sve dok bude klasa.) *Drugim sredstvima, sem ravnopravnošću, bratstvom i jedinstvom i razvojem, nije moguće obezbijediti ljudsko spokojstvo, ljudski prosperitet, slogu i mir, jedinstvo i slobodu u Jugoslaviji,* kao što to nije moguće ni u dijelu svijeta u kome se nalazi Jugoslavija.

Ravnopravnost naroda i narodnosti je, stoga, i snaga i sudbina Jugoslavije. Nezamjenljiv uslov i garancija njene stabilnosti, njenog jedinstva, njene budućnosti.

Ravnopravnost i u obavezama, a ne samo u pravima.

Naučno je neprihvatljivo, a istorijski neodgovorno, dakle, u ime obezbjeđivanja jedinstva Jugoslavije, traženje da se u sistem ugrađuju rješenja sa sadržinom i dejstvom kojima se, u datim istorijskim okolnostima, narušava ravnopravnost. Takvi su predlozi kojima se zahtijeva da se u koncepciju federacije unose sadržaji kojima se otvara prostor za uspostavljanje birokratsko-federalnog centralizma, unitarističkog ili neunitarističkog tipa. To bi slabilo stabilnost i jedinstvo Jugoslavije. To bi bila stranputica. To bi bilo zalaganje za jedinstvo Jugoslavije na način koji je protiv njenog jedinstva.

Naučno je neprihvatljivo i istorijski neodgovorno, međutim, traženje da se u sistem ugrađuju rješenja koja, u ime opravdanog sprečavanja federalnog birokratskog centralizma, vode u republički i pokrajinski birokratski centralizam. Taj centralizam je opasan po budućnost Jugoslavije, po ravnopravnost u njoj, po socijalističko samoupravljanje, kao što je opasan i federalni birokratski centralizam.

Istorijski uslovljeno, nužno, revolucionarno, opredjeljenje da se dosljedno ostane na uvažavanju i strogoj primjeni principa ravnopravnosti, da se taj princip predstojećim promjenama učvrsti i još više obezbijedi, ne obavezuje, međutim, i na ostajanje u svakom sadašnjem ekonomsko-političkom sistemskom rješenju, ustavnom i zakonskom, pri obimu funkcija federacije, načinu i institucionalnim oblicima odlučivanja i organizovanja. *Jer ravnopravnost se može obezbijediti ne samo postojećim rješenjima već i rješenjima kojima bi se izmijenio (širenjem ili sužavanjem) obim funkcija federacije i modifikovao način vršenja njenih funkcija.*

c) Republike i autonomne pokrajine, i po predloženom rješenju, ostaju i dalje nadležne da uređuju sve odnose, na svim označenim područjima, izvan onog što, zajednički u zajedničkom delegatskom organu, ne utvrde kao osnove sistema u označenim oblastima. To je, kao što je znano, obiman dio odnosa u ovim oblastima. To omogućava da se u *cjelini* sistema izraze i obezbijede sve nacionalne, ekonomske, kulturne, socijalne, demografske i druge osobenosti svake republike i svake autonomne pokrajine.

Digitized by Google

Do sada nije niko argumentovao, ni empirijskim činjenicama, ni teorijskom elaboracijom, da se predloženim rješenjima onemogućava republikama i autonomnim pokrajinama, kako se tvrdi, da izgrađuju poreski sistem kao instrument razvojne, fiskalne, socijalne i ukupne politike, ako se saveznim zakonom, dakle zajednički, bez isključivanja bilo kojeg subjekta iz republika i autonomnih pokrajina, uređuju osnove poreskog sistema. Naprotiv, činjenica je da i po predloženim rješenjima svako ostaje slobodan. Svako ima mogućnost da iskaže svoje interese, da ih argumentiše, da se za njih zalaže, da u tome ispolji svoje sposobnosti, svoje stvaralaštvo, i da tako doprinosi otkrivanju zajedničkog, građenju zajedničkih interesa (zajednički interesi se i grade, a ne samo otkrivaju), i da se zajedničko ostvari.

Ne ukidaju se, dakle, ni direktno, ni indirektno, odgovornost republika i autonomnih pokrajina za uređivanje odnosa na označenim područjima, niti njihovo pravo da neposredno sarađuju, da se dogovaraju o ostvarivanju njihovih zajedničkih interesa u procesima uređivanja odnosa i ostvarivanja utvrđenih opredjeljenja.

Mijenjaju se samo mjesto i činioci sporazumijevanja o osnovama sistema u označenim oblastima. Mjesto dogovaranja i sporazumijevanja o tome postaje Skupština SFRJ, a ne Ustavom neodređeni oblici. Činioci sporazumijevanja i dogovaranja o tome postaju radni ljudi i građani i njihove samoupravne organizacije i zajednice, putem svojih delegata, a ne predstavnici izvršnih i resorno-upravnih organa republika i autonomnih pokrajina, bez prethodno traženih smjernica od delegatskih organa — što karakteriše dogovaranje i sporazumijevanje izvan delegatskih institucija.

Predložena rješenja, dakle, kada postanu sastavni dio Ustava SFRJ, ne umanjuju značaj i ulogu samoupravnih činilaca u republikama i autonomnim pokrajinama u uređivanju osnova sistema u označenim oblastima, a time ni republika i autonomnih pokrajina kao samoupravnih društveno-političkih zajednica. Mogu da umanje osamostaljeno djelovanje izvršno-upravnih vrhova republika i autonomnih pokrajina, politokratskih nacionalnih izvršno-upravnih birokratija. A to ima sasvim drugu suštinu, sasvim drugi smisao od tvrdnje da predložena rješenja oduzimaju radnim ljudima u republikama i autonomnim pokrajinama pravo da odlučuju, na samoupravnim osnovama, demokratski, o svojim potrebama i svojoj budućnosti.

d) Republike i autonomne pokrajine jesu činilac, oblik ostvarivanja, garantovanja i zaštite nacionalne afirmacije i obezbjeđivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti u SFRJ. To je nesporno. Obaveza je da se to uvažava i u procesu sadašnjih ustavnih promjena.

To, međutim, ne daje osnov za shvatanje da se nacionalna afirmacija i ravnopravnost garantuju, štite i obezbjeđuju samo

Digitized by Google

samostalnim, osamostaljenim odlučivanjem u republikama i autonomnim pokrajinama. To ne odgovara ni društvenoj prirodi zajedničkog života u zajednici, ni ustavnoj koncepciji jugoslovenske federacije. Ne vodi ni demokratskom federativnom jedinstvu, ni slozi u zajednici, ni prosperitetu zajednice kao cjeline, ni trajnijem prosperitetu njenih djelova, ni rješavanju već nastalih nagomilanih problema. To može biti samo izvor sukoba.

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, kao savezna država i demokratska zajednica, zasnovana na socijlističkom samoupravljanju i ravnopravnosti naroda i narodnosti, takođe je oblik ostvarivanja, garantovanja zaštite i obezbjeđivanja nacionalne afirmacije i suvereniteta jugoslovenskih naroda i narodnosti. Obim prava i dužnosti federacije, bez obzira na to da li se sužava ili širi u granicama koje uslovljavaju i traže ekonomsko-tehnološka i socijalno-politička situacija i zakonitosti življenja u jedinstvenoj zajednici, i pod uslovom da se time spajaju i obezbjeđuju efikasnost i demokratija, zbog toga, nije ni ugrožavanje ni negiranje nacionalne afirmacije.

Naprotiv, jačanje jugoslovenske federacije, pod uslovom obezbjeđivanja ravnopravnosti i ostvarivanja delegatskog odlučivanja u Skupštini SFRJ, nije suprotno istorijski opravdanom afirmisanju jugoslovenskih nacija i narodnosti. Jer nije nacionalni interes nijednog naroda i narodnosti u Jugoslaviji zadržavanje stanja niske produktivnosti rada, neusklađenog ekonomskog razvoja, ekonomski nerazumnog dupliranja kapaciteta, neefikasnog privređivanja, nadređivanje decentralizovanog republičko-pokrajinskog birokratskog etatizma udruženom radu, ekonomska autarkija, koja jugoslovensku ekonomiju kao cjelinu, razvijenije i nerazvijene njene dijelove sprečava da brže i efikasno osvaja, koristi i razvija nove proizvodne snage vrhunske tehnologije, kao što nije njihov nacionalni interes dopuštanje da se naruši nacionalna ravnopravnost u ime ekonomske efikasnosti. U najdubljem je interesu svakog naroda i narodnosti u Jugoslaviji da se u Ustav, u cijeli sistem, u ideologiju, u akciono-političko djelovanje ugrade rješenja koja će voditi većoj sposobnosti Jugoslavije kao cjeline da uspješnije osvaja, koristi i razvija nove proizvodne snage vrhunske tehnologije. Jer to poboljšava položaj svakog od njih i svih zajedno.

Jačanje unutrašnjeg jedinstva i čvrstine socijalističke samoupravne jugoslovenske federacije i istorijski uslovljeno širenje njenih kompetencija na prikazanoj osnovi i sa prikazanim ciljem *na liniji je idejnih sadržaja i konkretnih opredjeljenja odluka II zasjedanja AVNOJ-a, dosljedan povratak njima, a ne suprotno njima. Jer nema nekih istinski sudbinskih interesa nijednog naroda i nijedne narodnosti koji se ne uklapaju u sudbinske interese drugih naroda i narodnosti u Jugoslaviji, koji nijesu i interes cjeline. Sadržaj avnojevskih odluka i utemeljuje federativno uređenu Jugoslaviju, demokratski jedinstvenu i čvrstu, zasnovanu na nacionalnoj slobodi i ravnopravnosti, utvrđuje njenu obavezu*

Digitized by Google

da ih obezbjeđuje — a ne utemeljuje autarkizam naciokratija, republičko-pokrajinski etatizam, usmjerenje republika ili pokrajina na kolosjek potpunijeg osamostaljivanja.

e) Nominalno povećavanje obima prava i dužnosti federacije ne podrazumijeva i stvarno proširivanje moći federacije u donošenju razvojnih i poslovnih odluka. Ne podrazumijeva ni centralizaciju materijalnih sredstava. Ukupne promjene predložene u utvrđenom Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ usmjerene su upravo u suprotnom pravcu.

Naime, uspostavljanje predloženog tržišnog oblika privređivanja vodi većem od sadašnjeg osamostaljivanju privredno-poslovnih subjekata od države, jačanju samoupravnih integracionih procesa u Jugoslaviji, a time i prevazilaženju stanja u kome neusklađeno djeluje osam autarkičnih razvojnih i ekonomskih politika i postupnom izrastanju samoupravne komponente društvenog tkiva jugoslovenske federacije i sve većem utemeljenju njenog funkcionisanja u društvene odnose. Time će se stvarati i stvoriti društvene pretpostavke za to da samoupravno integrisani udruženi rad sve više preuzima niz po niz poslova od zajedničkog interesa koje sada obavljaju pojedini organi federacije.

Istorijski razvojno gledano i ocjenjivano, dakle, smjer predloženih amandmana vodi smanjivanju, a ne širenju kompetencija federacije kao države.

Iskazano pozitivno vrednovanje osnovnog smjera i najznačajnijih opredjeljenja u ovom dijelu utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ nije i tvrdnja da u ovom dijelu nema rješenja koja ne odgovaraju sadašnjoj situaciji u Jugoslaviji. Naprotiv, paralelno i istovremeno sa tom ocjenom, ističem i sljedeće:

Dva rješenja sadržana u ovom dijelu utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ ne odgovaraju osnovnom konceptualnom određenju jugoslovenske federacije utvrđenom u Osnovnim načelima Ustava SFRJ, kojima su definisana načela o karakteru jugoslovenske federacije i odnosima u njoj.

Prvo predloženo rješenje koje je neadekvatno osnovnom konceptualnom određenju jugoslovenske federacije utvrđenom u Osnovnim načelima Ustava SFRJ je ono kojim se zadržava u sadašnjem Ustavu utvrđena raspodjela nadležnosti između Saveznog vijeća i Vijeća republika i pokrajina Skupštine SFRJ (amandman XXXIII), i zatim predloženo rješenje da Vijeće republika i pokrajina utvrđuje granice prava svojine na obradivo poljoprivredno zemljište, da uređuje osnove sistema obrazovanja i osnove organizovanja i funkcionisanja tehničko-tehnoloških sistema i jedinstvo samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u njima (tačka 5. Amandmana XXXIII).

Društvenim razlozima ustanovljenja Vijeća republika i pokrajina Skupštine SFRJ, njegovom socijalno-političkom biću i karakteru i Ustavom propisanom načinu donošenja odluka iz njegove nadležnosti, naime, ne odgovara da ono bude nadležno za donošenje niza mjera ekonomske politike, pogotovu onih kojima

Digitized by Google

se samo obezbjeđuje izvršavanje razvojne politike, utvrđene zajednički i demokratski u Skupštini SFRJ u razvojno-planskim aktima. Društvenim razlozima ustanovljenja Vijeća republika i pokrajina Skupštine SFRJ, njegovom socijalno-političkom biću i karakteru i Ustavom utvrđenom načinu odlučivanja takođe ne odgovara da ono odlučuje, na osnovu saglasnosti skupština republika i skupština autonomnih pokrajina, o navedenim pitanjima.

Činjenica da je uređivanje nekih od ovih odnosa, do sada, bilo u nadležnosti republika i autonomnih pokrajina nije i ne može biti odlučujuća za određivanje koje od vijeća u Skupštini SFRJ će biti nadležno da uređuje odnose u ovim oblastima, a u granicama prava i dužnosti federacije. Odlučujući moraju biti društvena priroda odnosa koje treba urediti i kriterijum za razgraničenje nadležnosti Saveznog vijeća i Vijeća republika i pokrajina Skupštine primjeren osnovnom konceptualnom određenju jugoslovenske federacije, što podrazumijeva i korigovanje u normativnom dijelu Ustava SFRJ onih rješenja kojima se, 1974, odstupilo od dosljedne i konzistentne realizacije osnovnog konceptualnog određenja jugoslovenske federacije.

Drugo predloženo rješenje sadržano u utvrđenom Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ, koje nije adekvatno osnovnom konceptualnom određenju jugoslovenske federacije utvrđenom u Osnovnim načelima Ustava SFRJ i u odredbama u Ustavu SFRJ, kojima su definisana načela o karakteru jugoslovenske federacije i o odnosima u njoj, jeste rješenje po kojem skupština svake republike i skupština svake autonomne pokrajine bira i razrješava člana Predsjedništva SFRJ iz odnosne republike ili odnosne autonomne pokrajine.

Argumenti za ovaj činjenični zaključak jesu:

Predsjedništvo SFRJ je organ federacije, kao samostalnog subjekta, međunarodnog i unutrašnjepolitičkog. Svaka pojedinačno utvrđena funkcija Predsjedništva SFRJ, bez izuzetka, u granicama je prava i dužnosti federacije koje ona ostvaruje preko saveznih organa. Svaka od njegovih funkcija sadržinski je dimenzionirana saglasno ustavnom određenju da je Skupština SFRJ najviši organ vlasti u okviru prava i dužnosti federacije. Ni jedna od funkcija Predsjedništva SFRJ ne podrazumijeva, ne čini nužnim, pa ni potrebnim da članove Predsjedništva SFRJ biraju republike i autonomne pokrajine.

Jedinstvo ovih činjenica kazuje i argumentovano uvjerava da karakteru i funkcijama Predsjedništva SFRJ, njegovoj ulozi u sistemu vlasti ne odgovara da njegove članove iz pojedinih republika i autonomnih pokrajina biraju i razrješavaju skupštine odnosnih republika i skupštine autonomnih pokrajina, pa ni u uslovima predloženog postupka kandidovanja.

Karakteru i funkcijama Predsjedništva SFRJ više je primjereno da članove Predsjedništva SFRJ bira i razrješava Skupština SFRJ, tajnim glasanjem.

Digitized by Google

Biranje članova Predsjedništva u Skupštini SFRJ ne podrazumijeva, ne traži da se mijenjaju njegove funkcije, pa ni funkcija Predsjedništva SFRJ u postupku donošenja zakona o privremenim mjerama, niti pravo Predsjedništva SFRJ da svojim predlozima Skupštini SFRJ i odnosom prema odluci Skupštine SFRJ, kojom odbija da usvoji te predloge, dovede do stanja u kome se, po sili Ustava SFRJ, raspušta vijeće Skupštine koje je odbilo da usvoji podneseni predlog. Ne podrazumijeva, ne traži jednostavno zato što se ni jedna od ustavnih funkcija Predsjedništva SFRJ, ni jedno od njegovih ustavnih prava ne izvodi iz činjenica da njegove članove biraju republike i autonomne pokrajine, niti iz Ustavom određenih samostalnih prava republika i autonomnih pokrajina. Sve njegove funkcije i svako njegovo pravo izvedeni su isključivo iz prava i dužnosti federacije, iz Ustavom utvrđenih odnosa u njoj i iz rezultata realnog sagledavanja mogućnosti nastajanja određenih stanja u vršenju funkcija Skupštine SFRJ.

Biranje članova Predsjedništva u Skupštini SFRJ, tajnim glasanjem, ojačalo bi politički autoritet Predsjedništva SFRJ, što je prvorazredna neophodnost u sve složenijoj jugoslovenskoj i međunarodnoj situaciji.

Saglasno rečenom, zalažem se za to da se u javnoj raspravi naprijed označeni predlozi podvrgnu stvaralačkoj kritičkoj analizi i provjeri i da se jedan dio navedenih predloga ne unosi u budući predlog ustavnih promjena, a da se drugi dio tih predloga zamijeni drugim, boljim.

Nedostatak ovog dijela utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ je i to što u njemu nema predloga novih ustavnih odredaba o nadležnosti pojedinih saveznih organa u utvrđivanju spoljne politike SFRJ i političkoj kontroli njenog ostvarivanja. Ovo je nedostatak, zato što stvarnost pruža obilje dokaza o tome da postoji argumentovana potreba da se potpunije i preciznije od sadašnjih ustavnih odredbi o nadležnosti saveznih organa u utvrđivanju i kontroli ostvarivanja spoljne politike SFRJ razgraniči nadležnost Skupštine SFRJ i Predsjedništva SFRJ i isključi mogućnost različitog interpretiranja nadležnosti vijeća u Skupštini SFRJ u utvrđivanju spoljne politike SFRJ i političkoj kontroli njenog sprovođenja.

Stanje na ovom području je takvo da obavezuje da se produbljeno ocijeni, sa smislom i za nijanse i za strategiju razvoja odnosa, i da se rezultati tog i takvog sagledavanja ugrade u budući predlog ustavnih promjena. Bez toga se ne mogu otkloniti osnovni izvori za nesporazume, za probleme koji nastaju u praksi na ovom području.

4. Saglasno svemu rečenom, ovaj tekst završavam sljedećim činjeničnim zaključkom:

Uprkos nekim nedostacima u sadržaju utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ i obuhvatnosti što je od stvarnih sadašnjih i razvojnih potreba Jugoslavije i njenih socijalističkih

Digitized by Google

ciljeva, što će se, nadam se i hoću da vjerujem, otkloniti poslije javne rasprave, osnovni smjer i najvažniji sadržaji sva tri dijela utvrđenog Nacrta amandmana na Ustav SFRJ predstavljaju korak naprijed u razvoju ustavnog sistema Jugoslavije. Dosljedno su na liniji njenog socijalističkog samoupravnog opredjeljenja i socijalističkog demokratskog federativnog bića Jugoslavije.

Kada osnovni i najznačajniji sadržaji predloga, obogaćeni sadržajno rezultatima javne rasprave, postanu imperativne ustavne norme, ustavni sistem socijalističke Jugoslavije dobiće nove kvalitete, koji će jugoslovenski sistem činiti efikasnijim, homogenijim. U njemu će se povećati, makar u izvjesnoj mjeri, i efikasnost i demokratija, u makro i mikro ustavnim određenjima.

Značaj tih novih kvaliteta neće se iscrpljivati u onom što se ostvari njihovim usvajanjem i neposrednim realizovanjem. Oni su i novi embrion za dalji razvoj ustavnog sistema Jugoslavije na osnovama socijalističkog samoupravljanja i ravnopravnosti.

Njihov značaj će biti veći ako se u javnoj raspravi i po njenom završetku promjenama obuhvate i sva druga rješenja čiju promjenu zahtijevaju razvojne potrebe Jugoslavije i njeni socijalistički ciljevi. Naročito ako se, na osnovu rezultata naučnih izučavanja, političkog sagledavanja i ukupnih rezultata javne rasprave, u ustavni sistem ugrade cjelovitija rješenja kojima će se stvoriti ustavno-sistemski uslovi za još veće jačanje ekonomske motivacije radnika i radnih kolektiva za produktivan rad sa sredstvima u društvenoj svojini, za domaćinsko gazdovanje tim sredstvima, za još odlučnije i potpunije otklanjanje sada postojećih barijera — naročito u obliku republičkih i pokrajinskih centralizama i etatizama — za snažnije i poslovno povezivanje privredno-poslovnih subjekata i veću cirkulaciju znanja i društvenog kapitala na cijelom jugoslovenskom privrednom prostoru. To je ključno pitanje za stvaranje boljeg ekonomskog i društvenog stanja u Jugoslaviji, za ostvarivanje njenih socijalističkih ciljeva.

Digitized by Google

Muhamed Kešetović

Ustavnim promjenama ka građanskom idealu „nacije" i „države" ili ka samoupravno udruženom radu

Rasprava o ustavnim promjenama pokazuje i dovodi do oštrog sukoba dvije vizije jugoslovenske revolucije: socijalističko-samoupravljačku i nacionalno-etatističku.

Svaka revolucija, pa i naša, jaka je onoliko koliko uspijeva sačuvati snagu svoga početka. Jugoslovenska socijalistička revolucija sačuvala bi svoju autentičnost i vitalnost koja bi joj jačala snagu početka, ostvarivanjem koncepcije i strategije — slobodnog udruženog rada. Ali ta koncepcija — već je oslabila snagu svoga početka, jer su forme, institucije i norme pokrile, rascjepkale i saplele snagu radničke klase, koja je jedino mogla očuvati snagu početka revolucije. One društvene snage koje su nastupale u ime ideala revolucije i istorijskih interesa radničke klase — birokratija i tehnokratija — vremenom su podlegle idejama i idealima prošlosti, idejama i idealima vladanja, od kojih se sloj koji se uspio nametnuti ne može oteti bez obzira na to kojim se ideološkim postulatima branio i zaodijevao. Trenutak istine sadržan u krizi jugoslovenskog modela socijalizma uobličenog u socijalističkom samoupravljanju upozorava na opasnost ugrožavanja i same države. Pokazalo se kao na dlanu da je jugoslovenska ideja savremenog doba nerazdvojno povezana sa socijalizmom, sa radničkom klasom i socijalističkim samoupravljanjem. Bez toga nema ni Jugoslavije ni slobode i nezavisnosti ni jednog

Digitized by Google

naroda i narodnosti u njoj. Za ljude velikih ideja i odgovornosti, to bi morao biti smisao ustavnih amandmana, a ne popravka saveznog i drugih etatizama koji se onoliko udaljuju od savremene države, koliko i od socijalističkog-samoupravljanja, što se po unutrašnjoj logici završava u katastrofi.

Šansa revolucionarnog, radničko-komunističkog pokreta u Jugoslaviji je da javnu raspravu o ustavnim amandmanima stavi u funkciju povratka i prodora snage svoga početka a to je — koncepcija slobodnog udruženog rada. Cjenkanje između toga kao isprazne demagogije i autonomaštva izraslog iz istorijski neutemeljenog grupno-svojinskog vlasničkog odnosa, na kome se baškari razdrobljeni etatizam, špekulantski privatluk i zakašnjela, a u »samoupravljanju« ohrabrena »hajdučija«, vodi neminovno rijeci bez obala.

Sa ustavno-pravnog stanovišta na površini stvari izgleda da je u nas riječ o tome da normativni dio ustava treba podvrći kritici i reviziji da bi se on stavio više u kontekst i funkciju snažnijeg ostvarivanja osnovnih ustavnih načela. Ako bi se o tome radilo onda je, zaista, inovacija preko stotinu ustavnih amandmana napor vrijedan svake pažnje i poštovanja. Druga je stvar što mnogo od toga što je tamo rečeno može biti i bolje. Međutim, za najprogresivniji, komunistički dio jugoslovenske javnosti, stvar nije u tome. Ona je u odstupanju od osnovnih načela, a ne u normativnom dijelu, ona je u odstupanju od koncepcije slobodnog udruženog rada i komunističkih ideala i u podlijeganju građanskom idealu »nacije« i »države«. Nikakve popravke u normativnom dijelu to ne razrešavaju i ne garantuju povratak osnovnim načelima. To zahteva dublje rezove koji se, takođe, ne mogu ni zasjeći ni izvesti do kraja bez većih drama i epohalnog zaokreta. Zaokret je, dakle, neminovan, ali pitanje je koje će ga društvene snage i ideje izvesti.

Sudeći po mnogo čemu, kucnuo je čas kada se radi o tom hoće li biti očuvana autentičnost revolucije. Ta autentičnost je do sada bila izražena u programu SKJ i ustavnoj koncepciji slobodnog udruženog rada.

U doba usvajanja te koncepcije i u Jugoslaviji i šire u svjetskim razmjerama, a naročito u najprogresivnijem dijelu radničkog i socijalističkog pokreta, bilo je rasprostranjeno vjerovanje i očekivanje da će čovečanstvo na takvoj koncepciji moći razrešavati svoje protivurječnosti u dvadeset prvom vijeku. Takva vjerovanja i nadanja, bar kada je riječ o iskustvima i rezultatima u Jugoslaviji, ozbiljno su uzdrmana. To, u osnovi, zbog toga što je revolucija u Jugoslaviji, koja je otvarala perspektivu ka asocijaciji slobodnih proizvođača — već krajem šezdesetih godina počela ispoljavati znake podlijeganja pritisku malograđansko-etatističke stihije koja već uzima opasne razmjere u formi nacionalističko-birokratske kontrarevolucije.

Digitized by Google

Ni u jednom javnom dokumentu niti javnom istupanju u poslednjih dvadeset godina niko se u Jugoslaviji nije izjasnio za etatizam, za separatizam ili unitarizam i sl. Naprotiv, ako bi se sudilo po deklaracijama i verbalnim izjašnjavanjima, onda bi svi dijelovi naše zemlje i ona u celini već odavno bila — sretna samoupravna idila. Umjesto toga, zapali smo, maltene, u ćorsokak lavirinta etatizma i neracionalnosti. Ako je to tačno, onda se postavlja pitanje otkuda taj — ne više raskorak, nego provalija, gdje je griješilo i griješi, da li su ljudi pogrešno odabrani pa ne sprovode ono na što se zaklinju, šta je objektivno, a šta subjektivno u osnovi tako protivurječnog kretanja.

Avangarda radničkog pokreta i revolucije SKJ, odgovore na ta pitanja više ne može zaobilaziti. Svako oklijevanje oko toga stvara lažan privid da SKJ i ovo društvo nema snaga koje mogu dati odgovor na ta pitanja, što je najveći saveznik i potencijal kontrarevolucije i antikomunizma.

Zašto je u nas jačao etatizam i građansko-nacionalističko-birokratska kontrarevolucija a socijalističke i komunističke snage i ideje se povlačile i topile u defanzivi?

Riječ je o tome da se koncentrisana snaga jugoslovenskog revolucionarnog pokreta, njegovih ideja i vizija mogla uobličiti u takvu snagu samo kao zajednička — jugoslovenska. Prelaskom na decentralizaciju, ta koncentrisana, zajednička snaga revolucionarne ideje nije prebačena na osnovu koja će je dalje jačati i revolucionisati — na radničku klasu, socijalističko samoupravljanje i komunističke ideje i ideale — nego na države i nacije oslonjene na etatističko, a ne na radničko — samoupravljačko raspolaganje proširenom reprodukcijom.

U takvim uslovima i prosta reprodukcija kao materijalna baza i sfera socijalističkog samoupravljanja izmicala se iz ruku radnika i postajala plijen onih do kojih je dopirala moć otuđenih, vladajućih slojeva zasnovana na — u suštini, etatističko-političkim vladanjem viškom rada. Dakle, to je jedno od polaznih žarišta na kome se sučeljavaju revolucija i kontrarevolucija i sva ishodišta toga sukoba. Prema tome i u ustavnim promenama, njihovom dometu i smislu, ovo bi moralo biti polazna pozicija za ustavna načela i za vraćanje koncepciji slobodnog udruženog rada. To, drugim riječima, znači da se ovaj odnos, ako se drukčije ne može mora i u ustavnim promenama tako kvantificirati da otvara nove puteve i prodore za oživljavanje ustavne koncepcije — slobodnog udruženog rada.

Pored unutrašnjeg, bitan je i spoljni faktor koji je uticao na potiskivanje ustavne koncepcije slobodnog udruženog rada i jačanje policentričnog etatizma. Riječ je o spoljnom zaduživanju koje je jačalo materijalnu osnovu etatizma a potkopavalo tu osnovu socijalističkom samoupravljanju i modelu socijalizma zasnovanom na njemu.

Digitized by Google

Jugoslovenska koncepcija modela socijalizma izražena u ustavnim načelima 1974. godine u suštini stvari se našla priključštena već dvije godine posle toga spoljnim zaduživanjem od oko 20 milijardi dolara. Dodatna akumulacija, kad je unutrašnja nedovoljna, u uslovima dinamičnog privrednog razvoja bila je i ostaje neophodna. Bitno je to u što su finansijska sredstva dobivena spoljnim zaduživanjima trošena, šta su ona značila sa stanovišta dinamičnog razvoja proizvodnih snaga, prestruktuiranja privrednih potencijala zemlje, racionalne podele rada, superiornijeg uključivanja u međunarodnu podelu rada i posebno šta su ona mogla značiti sa stanovišta jačanja društvene pozicije radničke klase i ostvarivanja koncepcije slobodnog udruženog rada. U svim tim dimenzijama rezultati su negativni. Ono što je sa stanovišta revolucije u Jugoslaviji najpogibeljnije, to je da je sve to jačalo pozicije i položaj policentričnog etatizma, birokratizma i dezintegracije Jugoslavije. O tome sada raspravljati kao nečem samom posebno, zaista, ne bi imalo smisla. Međutim, ako je riječ o posledici koja je revoluciju udaljavala od njenog utemeljenja i perspektive, onda je to i te kako bitan faktor u vraćanju sebi, svojoj autentičnosti i posebno u traženju riješenja koja će što prije i što bezbolnije premostiti jedno negativno nasljeđe. Riječ je o tome da se preko viška rada — koji se mora izvlačiti iz funkcije materijalne osnove etatizma — osposobi udruženi rad da može dominantno usmeravati društvenu reprodukciju i vraćati dugove, da može odlučivati o zaduživanju i da može preuzeti sudbinu revolucije u Jugoslaviji u svoje ruke na čelu sa svojom avangardom. Takva avangarda se mora odlijepiti od pozicije neposrednog partnera u otuđenom vladajućem sloju društva i djelovati kao kritična savijest revolucije, oslobođena od svijesti, interesa i lidera koji je izbacuju na sporedan kolosek u odnosu na revoluciju.

U strateškom smislu, za revolucionarni socijalistički pokret u Jugoslaviji, javna rasprava o Nacrtu ustavnih amandmana i sa stanovišta njihove suštine i klasnog istorijskog smisla i sa stanovišta stanja duha i ideja, postavlja se nekoliko pitanja.

Prvo, nekima se čini da se predloženim amandmanima jača federalni centralizam na račun slabljenja pozicije SR i SAP, a nekima, opet, da je sve kompromis i da se bitno ništa ne mijenja. Tako stvari zaista izgledaju ako se ovakvom sistemu, federalizmu i odnosima u njemu, pristupa isključivo sa stanovišta raspodjele administrativno-etatističkih nadležnosti i moći, a zanemari ono od čega se počelo — a to su osnovna načela ustava SFRJ iz 1974. godine. Stoga i svaka ozbiljna marksistička i komunistička rasprava i analiza mora poći od ocjene šta je sa osnovnim načelima iz Ustava 1974. godine, koliko su ona ostvarivana i ostvarena, koliko se od njih polazilo u funkcionisanju i reprodukovanju društveno-ekonomskog i političkog sistema i odnosa u društvu uopšte, a koliko se od toga odstupalo i koliko

Digitized by Google

se zbog tog odstupanja zapalo u ono u čemu se sada društvo i sistem nalaze;

Drugo, kao što se zna, suština, duh i revolucionarni smisao osnovnih ustavnih načela je koncepcija slobodnog udruženog rada na kojoj se razrešavaju sva istorijska nasleđa i dileme naše višenacionalne zajednice i otvara perspektiva i putevi njene budućnosti, što su još pioniri socijalističke misli i pokreta na Balkanu, a naročito Svetozar Marković i Dimitrije Tucović veoma oštroumno uočili. Ta oštroumnost ogledala se u tome što su oni srpsko pitanje, kao i pitanje svih ostalih naroda i njihovo trajno riješavanje, sagledavali u revoluciji na Balkanu. Još jednom se mora naglasiti da je u nas razvoj poslednjih godina išao u drugom smijeru — u smijeru jačanja policentričnog etatizma na račun koncepcije slobodnog udruženog rada tj. na račun slabljenja revolucije. Prema tome, pravi izazov i smisao ustavnih promjena mora biti vraćanje tom konceptu a onda će sve ostalo ići lakše i razrešavati se po jednoj novoj unutrašnjoj logici.

Vodeće revolucionarne snage jugoslovenskog društva su pred neminovnošću izvlačenja iz ljušture malograđanskog dežuranja nad nadležnostima federacije i njenih članica. Prosto rečeno, nadležnost federacije, ako se administrativno-etatistički, birokratski i neefikasno vrši previše je ako bi to bila makar i jedna bitna nadležnost, kao i to da ako se te funkcije vrše na isti način u republikama i pokrajinama, makar ni jedna ne pripadala federaciji, neće usrećiti radničku klasu, radne ljude i građane u republikama i pokrajinama, a razbijaće i Jugoslaviju i republike i pokrajine.

Riječ je, po svemu sudeći, o zaokretu druge vrste, a, naime, o spoju socijalističkog samoupravljanja, naučno-tehničkog progresa, znanja, mladosti i društvene prakse, riječ je o velikom socijalističkom, civilizacijskom prodoru sa svim prednostima nad poznatim klasnim sistemima a ne o maloumnoj raspodeli administrativnih nadležnosti.

Stoga oni koji bi hteli mijenjati ustavna načela zbog loših rezultata — pri čemu okrivljuju ogledalo što slika nije lijepa — u stvari, bilo svjesno ili nesvjesno, pristaju na kapitulaciju autentične revolucije. Oni koji bi, pak, htjeli da izvrše promjene u ime tih načela s ciljem da ozakone i učvrste odstupanja od njih — kao stečena prava na tom odstupanju — u krajnjem vode istom cilju i ishodu.

U suštini stvari sporenja oko odnosa u federaciji van osnovne protivurečnosti — socijalističko samoupravljanje — etatizam — su nestvarni. U političkom smislu odnosi u jugoslovenskoj federaciji, sa stanovišta nacionalne ravnopravnosti riješeni su i za naredni vijek. Prema tome — ono s čim se društvo spotiče tiče se revolucije, tiče se klasnog oslobođenja rada.

Administriranje u federaciji, pribegavanje hipertrofiji administrativnih intervencija koje se oslanjaju na prosjeke i prosječ-

Digitized by Google

nosti po prirodi stvari mora da pogađa sad jedne sad druge što onda, naravno, izaziva otpore i nezadovoljstva, a umrtvljuje proizvodne snage i jednih i drugih. Riječ je o odnosima koje uspostavlja revolucija a u kojima federacija obezbjeđuje prosperitet svih, a svi prosperitet federacije. To podrazumijeva eliminisanje osnova i uzroka podozrenja, a oni su u etatizmu i birokratizmu, a ne u institucijama i u nadležnostima kao takvi. To je i jedino realan put izlaska iz stanja razapetosti između federacije i konfederacije; između građanskog, državnotvornog i komunističkog.

Treće, u vezi sa radikalnim zaokretom težište napora mora se staviti na stvaralačku razradu revolucionarne taktike. Riječ je o taktici borbe za socijalizam u novoj razvijenijoj fazi na raskršću između dva vijeka, na raskršću između uspješno završene faze prvobitne akumulacije i zakoračivanja u industrijsko društvo i zaostajanju u taktici uspješnog rešavanja problema razvijenije i industrijske i postindustrijske faze socijalizma. Ta taktika se mora oslanjati na potrebe postindustrijskog društva.

Sazrelo je vrijeme da se podvrgne ozbiljnoj kritici i ispravljanju odstupanja od programski utvrđene osnovne socijalne snage samoupravljačkog socijalizma — radničke klase i nacionalno birokratske uzurpacije. Isto tako, sazrelo je vrijeme da se istinske revolucionarne snage u praktičnom ponašanju i borbi odlučnije okrenu ustavnoj normi iz čl. 244. Ustava SFRJ u kome se društvo opredelilo za prerastanje države u samoupravnu zajednicu, a ne za patuljaste države na talasu kontrarevolucije.

Socijalističke ideje velikih umova revolucionarnog pokreta udaljile su se od našeg podneblja. Dovoljno je samo podsetiti na, gotovo bezizlazan grč u kome se našla SR Srbija u vezi sa ustavnim amandmanima. Pred separatizmom i kvazinacionalnom državotvornošću koja je zahvatila naše prostore, SR Srbija se našla u neravnopravnom položaju. Ona ne može da vrši svoje državne funkcije na svojoj teritoriji zbog postojanja pokrajina. Ono što je predstavljalo njenu potencijalnu prednost — postojanje SAP — pretvorilo se u njen gotovo nerazrešiv Gordijev čvor. To, što se danas događa sa SR Srbijom neminovna je sudbina Jugoslavije ako se odnosi i društvo budu razvijali na postojećoj etatističkoj osnovi i logici. Stoga, principijelno, strateški gledajući, problemi odnosa u SR Srbiji i njenog ustavnog položaja upozoravaju na probleme Jugoslavije sutra, ako ne već i danas. Sa tog koloseka odnosa ideja i iluzija valja preći na kolosek civilizacije socijalizma. To očigledno zahtijeva nove ljude i ideje. Nije stvar u sporenjima, ona su koliko neizbežna toliko i dobra, nego jesu li ona oko pogleda u prošlost ili budućnost, na kom su ona talasu sa stanovišta revolucije.

Četvrto, iscrpljen je prostor iluziji da se za civilizaciju socijalizma i dalje može boriti parolama, deklaracijama i obećanjima prava bez obaveza, bez radnog i stvaralačkog pokrića i onih

Digitized by Google

koji obećavaju i onih kojima se obećava. U tom kontekstu stiče se utisak da su u amandmanima sadržane restriktivne tendencije kad je riječ o radnicima u udruženom radu i njihovom odnosu prema društvenoj svojini. Takav utisak se može steći tim prije što ista mjera nije izražena kada je u pitanju odnos drugih, van udruženog rada, prema društvenim sredstvima, naročito kad je riječ o cjelokupnoj društvenoj nadgradnji. Te ideje u amandmanima imaju smisla u okretanju društva u cjelini u novom pravcu i na nov kolosjek. Taj novi kolosjek je robna privreda slobodno udruženih i ravnopravno organizovanih proizvođača, bez tutorstva lažnog administrativno-etatističkog dušebrižništva nad društvenom svojinom, koju više rastaču i obezvrjeđuju »zaštitnici« od onih od kojih se ona tobože štiti. Na tom novom kolosjeku vrijeme i revolucionarna tradicija SKJ su postavili zahtjev i borbenu lozinku: naprijed od fraze i zanosa ka naporu, stvaralaštvu i velikoj budućnosti: juriš na korištenje instaliranih kapaciteta na svetskom proseku; nema više i ne smije biti gubitaka i gubitaša, aktivirati i uključiti unutrašnje resurse 20 milijardi dolara s kojima raspolažu naši radnici u inostranstvu; 8 hiljada milijardi dinara na deviznoj i dinarskoj štednji naših građana uključiti u ekonomske potencijale zemlje, moramo na svetskom nivou koristiti zemljište i ljudske potencijale da vrlo brzo zauzmemo mjesto značajnog izvoznika poljoprivrednih proizvoda, a ne da uvozimo pored ostalog mlijeko pa i stočnu hranu; odlučno i što prije privući strana ulaganja u zemlju kao što je naša koja se već uveliko izdiferencirala po svojim komparativnim prednostima u svetskoj podeli rada. Sa takvim vizijama, nošeni uverenjem da je to put izlaska na velike horizonte koje je revolucija otvorila, revolucionarne vodeće snage društva a pre svega SKJ morale bi ući u javnu raspravu o ustavnim amandmanima.

Sve to podrazumeva beskompromisnu borbu sa neodrživim navikama kao što su oslanjanje na prosečnost, zadovoljavanje sa malim, življenje od tuđeg rada i na tuđi račun, sa mnogim iluzijama i predrasudama, naročito kad je riječ o robnoj proizvodnji i slobodnom djejstvu ekonomskih zakonitosti tržišne privrede. Nije preterano ako se kaže da to ne podrazumijeva samo borbu nego pravi rat. O težini tog neizbježnog rata govori i to da se separatističko-etatistički duhovi već pribojavaju »novog unitarizma« koga donosi dejstvo ekonomskih zakona na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

Naravno, riječ je o novom kvalitetu i u društvenom i u produktivnom smislu, o osposobljavanju socijalističke privrede i društva da brže hvata korak sa savremenim naučno-tehničkim ostvarenjima u svetu i o istorijsko-društvenim prednostima socijalizma u korišćenju tih i novih dostignuća koja se otvaraju pred čovečanstvom u vijeku koji dolazi. Novi horizonti sveukupnog društvenog napretka nameću neophodnost oživljavanja raznih ob-

Digitized by Google

lika svojine u zdravoj konkurenciji i kooperaciji a u funkciji dinamiziranja proizvodnih snaga i svih potencijala društva.

Afirmacija društvene svojine je problem epohe sa mnoštvom isprepletenih oblika i odnosa a na tom putu glavna prepreka je etatizam, oslonjen na malograđanski separatizam i privatizam.

Usvojeni Nacrt amandmana na Ustav SFRJ u osnovi teži stvaranju ustavno-pravnih uslova u kojima bi normativni deo ustava više izražavao njegova osnovna načela na osnovu rezultata prakse. To, bez sumnje, ne podliježe nikakvoj sumnji i očekivati je da će takva orijentacija dobiti podršku kvalifikovane javnosti. Međutim, za revolucionarni pokret, za vodeće snage SKJ, po svemu sudeći, stvari su dublje i dalekosežnije. Naime, riječ je o tome da se ustavno-pravnim inovacijama ne može menjati osnovni društveni odnos, a on je dominantno etatistički, nego stvarna promjena tog odnosa može istinski mijenjati ustavno-pravne norme. Praktično to znači da se avangardne snage ne mogu uspešno boriti protiv etatizma na njegovom terenu i u sprezi sa njim. One se moraju ili otrgnuti ili će zajedno sa etatizmom pred istorijom i izazovom vremena kapitulirati.

Digitized by Google

Zoran Vidojević

Nacija i emancipacija

Teorijska misao se mora osloboditi dvaju vidova mitske svesti o naciji i povodom nacije. Prvi se kreće u okviru mitologije radikalne radničko-klasne emancipacije i manje-više idilične predstave odnosa među nacijama. Fenomen nacije smešta se u »muzej starina«. Jedini oblik socijalnih sukoba koji se u tom ideološkom i praktično-političkom horizontu priznaje jeste sukob »napredne« (radničke) klase i »ostataka« »nazadnih« eksploatatorskih klasa kojima je »sudbina« namenila da nestanu sa istorijske scene.

Drugi oblik te mitske, zapravo sekularizovane religiozno-mitske svesti, je tretiranje nacije kao onog jedino trajnog, nadvremenitog, nadklasnog i nadindividualnog. Taj oblik te svesti, kad se pokušava teorijski zasnovati, završava u metafizici nacije. Klasni sukobi unutar nacije su za taj oblik svesti nešto, što i ako postoji, nije ni primarno i strukturalno uslovljeno, nego sporedno i prolazno, što će iščeznuti u procesu nacionalne homogenizacije i ostvarivanja opšte-nacionalnih ciljeva. Umesto totalizacije sukoba klasa — protiv klase u okviru ove paradigme figurira totalizacija sukoba nacija: »naše« protiv drugih (»tuđih«) nacija.

Nacije, svakako jesu fenomen dugog kontinuiteta. One su neka vrsta istorijske transverzale kroz različite epohe modernog društva, i nisu mehanički zbir socijalnih grupa koje ih sačinja-

Digitized by Google

vaju, niti se odnosi unutar nacije mogu svesti na odnose klasne borbe. Rešavanje nacionalnog pitanja i u socijalističkim društvima, nije skinuto »s dnevnog reda« istorije porazom bivših vladajućih klasa, te doista mora biti shvaćeno kao stalno otvoren proces. Ali, iza ovih »notornih« istina krije se zamka da se nacija ne sagledava kao konfliktna društvena skupina, da se ne vidi i po svojoj prolaznoj liniji, dakle, istorijski, da se shvati kao večito primarni oblik ljudske zajednice, ili da se, u drugom slučaju, pod »otvorenošću« nacionalnog pitanja podmeću i svi promašaji i involutivni procesi u odnosima među nacijama i unutar njih, da se primaju kao neka vrsta prirodne nužnosti u okvirima nakaradno shvaćene dijalektike prelaznog perioda. Pravo pitanje nije u »otvorenosti« tog pitanja, nego u karakteru te »otvorenosti«, zapravo u tome ko ga i kako otvara, a to znači u karakteru dominantnih društvenih procesa i odnosu klasnih snaga.

Velika je iluzija, ali neka vrsta nužne iluzije s obzirom na biće njenih socijalnih, političkih i ideoloških tvoraca, da je nacionalno pitanje konačno rešeno u našem ili drugim danas postojećim socijalističkim društvima, da se nacionalni sukobi mogu javiti samo na nivou incidentalnih ponašanja asocijalnih pojedinaca i grupica, da oni ne proizlaze iz temeljnih društvenih odnosa i da jedino što ostaje kao teorijsko-praktični posao sastoji se u modeliranju jednom već pronađenog »ispravnog« načelnog rešenja. Ali, ovde nije samo reč o iluzornoj, nego i narcisoidnoj svesti vlastodržačkih grupa koje teže »ovekovečenju« svoje društvene pozicije i uloge, a svoj sistem pokazuju kao najbolji od svih mogućih sistema. No, onda se logično nameće pitanje: kako i zašto se i pored perfektnosti sistema i najboljih načelnih rešenja nacionalnog pitanja, javljaju ozbiljni poremećaji nacionalnih odnosa i međunacionalni sukobi u različitim društvima današnjeg socijalizma?

Druga iluzija koja je doskora imala snagu masovne predrasude, jeste postavka da proleteri nemaju otadžbine, da su ravnodušni naciji i po svom »biću« apriori otporni prema nacionalizmu. Ponašanje industrijskog i seoskog proletarijata u ovom veku širom sveta ubedljivo je razotkrilo iluzorni karakter te postavke. Obe te iluzije imale su i imaju teške društvene posledice kada su postajale političke strategije i ugrađivane u konkretne društvene sisteme.

Mora se ovom prilikom naglasiti aktuelnost još jedne »notorne« istine. Naime, nijedna društvena grupa nije, kao takva, indiferentna prema naciji kojoj pripada, niti je neprijemčiva za nacionalizam. Ni pokreti, ni paritje, ni »leva« inteligencija, ma koliko nosili revolucionarne i oslobodilačke atribute i imali značajnu, pa i bitnu ulogu u određenoj etapi socijalne i nacionalne emancipacije, nisu unapred osigurani od opasnosti skliznuća ka apsolutizaciji nacije i nacionalističke involucije. A to se gotovo uvek zbiva kada u njima revolucionarno, plebejsko, internacionalno i humano počne da se degeneriše u autoritarno, vlastodr-

Digitized by Google

žačko, uskonacionalno i sebično. Za sve ovo može se naći mnoštvo primera i u našoj i u tuđoj, daljoj i neposrednoj prošlosti i sadašnjosti. To bi morala biti neka vrsta *mementa* svih socijalističkih snaga kad je reč o pretpostavkama rešavanja nacionalnog pitanja.

Moramo se ozbiljno zamisliti nad činjenicom da uprkos očekivanjima i ideološkim uveravanjima, nacionalno pitanje postaje veoma aktuelno u današnjim socijalističkim društvima, čak se u nekima od njih, kao što je naše, zaoštrava do opominjućih razmera. Nacionalno pitanje u drugačijim uslovima, očigledno, ponovo kuca na velika istorijska vrata sadašnjeg socijalizma. Imamo li ubedljivo objašnjenje tog fenomena koji nije ni slučajan, ni brzoprolazan, ni marginalan? I dalje su masovno na delu stereotipna tumačenja i izanđali kategorijalni aparati prema kojima se »povratak« i zaoštravanje nacionalnog pitanja u društvima danas postojećih socijalizama zbiva usled njihove materijalne i kulturne nerazvijenosti, »objektivnih protivrečnosti« društva prelaznog perioda, ostataka prošlosti u svesti ljudi, uticaja »tuđih« ideologija, lošeg sistema ideološkog rada itd. Pri tom se celokupna slika socijalizma gradi na temeljima jedne nereflektirane koncepcije linearnog progresa gde nema mesta za krize, strukturalne poremećaje, ozbiljnije socijalne protivrečnosti i sukobe, procese stagnacije i nazadovanja. Ili, ukoliko ga ima, onda je to sve u funkciji lukavstva objektivnog, partijom i državom posredovanog uma koji »iza leđa« individuuma i preko »burnog« razvoja, nezadrživo obezbeđuje, na kraju krajeva, najprogresivniji istorijski rezultat. Ta slika funkcioniše u mozaiku sličnih slika koje stvara postojeći sistem političke vlasti o samom sebi, zapravo, njemu imanentna ideologija, ne samo kao lažna i zamagljujuća svest, nego i kao neposredno apologetska i obmanjujuća svest. Ta *paleolitska ideološka pragmatika*, premda odavno više nikoga ne može da uveri i privuče, i premda ne zadovoljava ni potrebe zdravorazumskog objašnjenja pojave međunacionalnih sukoba u današnjim socijalističkim zemljama, i dalje opstaje kao masivni i tromi unutrašnji elemenat oficijelne politike i ideologije. Ona traje uprkos tome što se pokazuje da u uslovima krize sistema, spoja socijalnih nezadovoljstava, konzervativne strukture društvene moći, regresivne svesti, verskih i drugih podela, može doći i do krajnje ozbiljnih socijalnih poremećaja i sukoba na nacionalnoj ili para-nacionalnoj osnovi u tim društvima.

Nacionalizam kao činilac i proizvod krize socijalizma

Minimalna prethodna pretpostavka kritičkog teorijskog mišljenja koje se bavi nacijom u socijalističkim društvima jeste napuštanje stanovišta koje se može nazvati stanovištem *presta-*

Digitized by Google

bilirane harmonije u tretmanu odnosa među nacijama u tim društvima kakva ona danas jesu.

Nasleđe prošlosti u svim njegovim vidovima sigurno je podloga na kojoj nastaju poremećaji odnosa među nacijama i u njima, te se ono u punoj meri mora respektovati, a ne samo »uzeti u obzir«. Međutim, postoje značajniji uzroci tih poremećaja koje rađa samo to društvo. Oni nisu samo nasleđeni, nego proizlaze iz samog njegovog bića, koje je i samo mnogo više staro-novo, nego novo-staro. Jedan od njih je etatistička konstitucija nacije i globalne ekonomsko-političke organizacije društva. Međutim, glavni uzrok i neka vrsta konkretno-istorijske nad-determinante je, ipak, u nečem drugom. Nalazi se u *krizi komunističkog pokreta i njegovih organizovanih političkih snaga, praktičnoj sudbini socijalističkog projekta* i ostvarivanja socijalističke transformacije društva. Povratak naciji, svojevrstan trijumf nacionalne, pa i nacionalističke ideje nad idejom radničko-klasne i opšteljudske emancipacije, zbiva se na podlozi *velike krize svih postojećih modela socijalističkog društva*, njihove istorijske istrošenosti, i krize svih postojećih strategija[1]. U takvim uslovima nacija i nacionalno postaju neka vrsta alternativne politike i kulture, druga strana političke rezignacije i erozije socijalističkih vrednosti, implicitna kritika postojećeg stanja i nezadovoljstvo sistemom, individualno i kolektivno uporište i »povratak kući«.

Fenomen nacionalizma i socijalni, politički i ideološki sukobi koji (sve više) sadrže nacionalističku komponentu, sagledavaju se uglavnom u suženom horizontu neposredne ideološko-političke zbilje i pragmatike. Najviše do čega dospeva prevlađujući deo ideološke, ali i teorijske kritike nacionalizma je njegovo situiranje u postojeći ekonomsko-socijalno-politički kontekst, njegovo izvlačenje iz sfere puke svesti i pokušaj neke vrste njegovog »materijalističkog« objašnjenja, doduše često monokauzalnog i nereflektiranog. Iako je to nesumnjivi pomak u odnosu na shvatanje nacionalizma kao deformacije svesti, na njegovo svođenje na paradigmatičan oblik kontraideologije, time se još ni izbliza ne dospeva do nekih dubljih uslovljenosti nacionalizma kao epohalnog problema empirijskog socijalizma.

Nacionalizam i nacionalni sukobi kao pojava, kao tendencija i društveni problem, očito ima uzlaznu liniju u mnogim današnjim socijalističkim društvima (naravno, ne samo u njima). To se očigledno zbiva po nekoj dubljoj unutrašnjoj logici društvenog kretanja. Geneza nacionalizma u našem savremenom društvu to, takođe, potvrđuje.

---

[1] »... Etnički, nacionalistički i verski pokreti, neuporedivo su jači od pokreta koji nastaju u okviru sukoba između neposrednih proizvođača i vlasnika upravljača sredstava za proizvodnju (A. Gunder Frank, Politički izazovi socijalizma i društveni pokreti u sklopu svetske ekonomske krize, Beograd, 1985, str. 14)«.

Digitized by Google

O kakvim je to dubljim društvenim zakonitostima reprodukcije nacionalizma u proširenim razmerama, reč?

Današnje jugoslovensko društvo ne samo da nije nikakav izuzetak u pogledu porasta nacionalizma i njegovih razornih posledica na celokupne društvene odnose, nego nije ni običan prosek u smislu njegovog intenziteta i obima. Naprotiv, nacionalizam u našem današnjem društvu poodavno je poprimio razmere koje prerastaju granice incidentalne, sporadične svesti i marginalne društvene činjenice. To ne znači da je nacionalizam preovlađujuće stanje društvene svesti i društvenih odnosa u savremenom jugoslovenskom društvu. Nacionalizam nije fatum, ali sigurno nije ni neko privremeno, periferno i brzoprolazno stanje, ili vansistemski fenomen koji nema nikakve veze s onim što se zbiva sa socijalizmom u nas i u svetskim relacijama, i povodom socijalizma. Svakako, postoji jedno dublje jedinstvo antinacionalističkih opredeljenja i raspoloženja najširih delova našeg društva koje se ne da identifikovati na ravni političke fenomenologije, ili ekonomskih tokova, a pogotovu ne na ravni preinstitucionalizovanog forumskog političkog života i događanja, niti se može otkriti samo metodom ispitivanja stavova, koja se danas toliko često koristi da se složena i protivrečna istina društvene stvarnosti često poistovećuje sa saznanjem do kojih se tim putem dođe. Ali je posve sigurno da nacionalizam i nacionalni sukobi nisu nešto što se može situirati na okrajak društvene stvarnosti i što nema šanse za vlastito jačanje i prošireno reprodukovanje.

Početna hipoteza za identifikovanje konkretno-istorijske, epohalne uslovljenosti nacionalizma mora poći od »sudbine« samog socijalizma danas, od teorijsko-metodološke spoznaje da se nacionalizam nužno javlja upravo na tlu krize postojećih projekata i strategija socijalizma, te stoga i postojećih oblika njihove praktične realizacije. Razvoj socijalizma u svetsko-istorijskim okvirima moguć je pod pretpostavkom *novih strategija i novih teorijsko-praktičnih iskoraka.* Neophodne su bitne inovacije i onih strategija koje su nagovestile određene mogućnosti proboja okamenjenih projekata i modela razvoja socijalizma i uspešnije borbe za socijalizam kao demokratsku i humanu zajednicu. To se pre svega odnosi na potrebu bitnih inovacija strategije samoupravljanja u našem današnjem društvu.

Nacionalizam, bar u relacijama modernih društava, je prirodni sastojak bića konzervativno-regresivnih snaga i njima odgovarajućeg »duha vremena« koji jača i usled sve oštrijih protivrečnosti, preplitanja socijalnih nejednakosti i nacionalne neravnopravnosti i zakasnelog materijalnog i opšteg razvoja pojedinih nacija, krupnih nedostataka i promašaja u praksi socijalizma.

U toj svetlosti viđeni, nacionalizam i nacionalni sukobi nisu slučajan fenomen, niti su primarno posledica slabog ideološkog rada, loše recepcije marksizma, delovanja »antisocijalističkih snaga«, »iznutra i spolja«, itd. Oni imaju svoje *ontološke pret-*

Digitized by Google

postavke u krupnim granicama ekonomskog, političkog i idejno-ideološkog bića savremenih socijalističkih društava. U ideološko-teorijskom smislu oni su i reakcija na metafizičke klase, na neprikosnovenost autoriteta i vlasti partije, na apsolutizam političke volje i nerazvijenost socijalističke demokratije, ali i na zaborav činjenice da su nacije objektivna istorijska tvorevina dugog trajanja, koje se ne mogu po volji ukidati ili stvarati. Ali, oni su pre svega reakcija na ono što socijalizam nije dao na širem civilizacijskom planu, a što se od njega očekivalo od širih delova radne populacije, mladih, humanistički orijentisanih intelektualaca itd. Nije tu reč samo o relativno nezadovoljavajućem materijalnom standardu u većini tih društava. Reč je i o konzervativnosti i inertnosti političkih poredaka, njihovom otporu potrebnim društvenim promenama, pre svega u pravcu dublje i šire socijalističke demokratije. Reč je i o procesu otuđenja vrednosti oko kojih treba da se koncentriše razvoj socijalističkog društva i na kojima treba da se gradi njegova budućnost. To se posebno prelama kroz krizu identiteta, autonomije i kulturno-duhovne perspektive mlade generacije, sistem ideološkog i političkog tutorstva nad njome. To ne znači da treba usvajati stanovište karakteristično za retrogradnu kritiku društva »empirijskog socijalizma«, prema kojem je sve ono što se danas zbiva u tim društvima istorijski irelevantno i preživelo, a u najboljem slučaju je loša kopija građanskog sveta. Međutim, odbacivanje takvog stanovišta ne sme da dovodi do zatvaranja očiju pred krupnim problemima sadašnjosti i budućnosti socijalizma unutar njegovih postojećih institucionalnih modela i strategija njegovog razvoja koje pokazuju svoje ozbiljne istorijske granice.

Fenomen porasta nacionalizma i nacionalnih sukoba u našem, ali i u dosta drugih socijalističkih društava, mora se smestiti i u kontekst činjenice da je evidentna *kriza teorije* savremenog komunističkog pokreta, mada često reč »pokret« pokriva ono što je pojmu pokreta suprotno — birokratizovane mnogoljudne partije i okoštale hijerarhizovane birokratske poretke. Nije slučajno što su se krize teorije socijalističkog preobražaja uvek poklapale sa krizom praktičkog revolucionarnog delovanja, s odstupanjima i uzmacima od stvarne socijalističke demokratije. Nije, takođe, slučajno što danas, zapravo, i nema ozbiljnih teorijskih prodora i inovacija unutar komunističkih partija koje su na vlasti, ali i onih koje nisu na vlasti (to se odnosi i na socijalističke i njima slične partije). U tim uslovima prirodno se javlja zaokret ka metafizici nacije i teorijsko-praktična raspuklina unutar proklamovane dijalektike klasnog i nacionalnog.

Nacionalizam u našem današnjem društvu se javlja unutar bitno ograničenih mogućnosti zadovoljavanja nekih važnih savremenih materijalnih i kulturnih revandikacija ljudi i na podlozi duboke erozije, pa i perventiranja osnovnih vrednosti koje bi morale konstituisati samoupravnu zajednicu. Ako dolazi do

Digitized by Google

stalnog pogoršavanja životnog položaja većine radnih klasa i slojeva, ako se ne mogu zadovoljiti neke bitne egzistencijalne potrebe najšireg dela društva, ako jačaju deobe i zatvaranja na republičko-pokrajinskoj osnovi i fetišizacija nacionalne države, ako se faktički sistem vrednosti dukobo razilazi sa proklamovanim, a ideologija uveliko »radi« i dalje sa serijom klišea i stereotipa, ako nisu na vidiku dublje socijalističke društvene promene — onda su dati nužni, mada ne i dovljni uslovi za povratak nacionalizma na veliku istorijsku scenu. Ti dovoljni uslovi ispunjavaju se onda kad dođe do *desupstancijacije ideje socijalizma-komunizma*, do takvog slabljenja ugleda političkih snaga koje tu ideju treba da istorijski posreduju i pronose, do takvog pada sposobnosti postojećeg sistema da rešava goruća društvena pitanja, da usled svega toga počne naglo da se razgara ceo jedan spektar regresivnih ideja i ideologija, duhovna i politička trulež s nacionalizmom-šovinizmom kao svojim objedinjujućim elementom.

Nacionalizam se očigledno ne može suzbijati, a kamoli prevladavati frazom o potrebi »daljeg jačanja« samoupravljanja, mada nije sporno da stvarno jačanje samoupravljanja čini jedan od bitnih uslova negacije nacionalizma. Ali, koje su pretpostavke tog jačanja? Kakvi su sadržaj i stvarna emancipatorska moć onoga što se sve naziva samoupravljanjem? Naravno, kako više istraživanja našeg današnjeg društva pokazuju, samoupravljanje kao osnovna vrednost, kao bitno društveno dobro, ostaje i dalje dominantna orijentacija i neka vrsta društvenog ideala. Ali, taj ideal se nužno posreduje konkretnim uslovima egzistencije svakog pojedinca, mladih i svake društvene grupe. Ne može se izbeći pitanje *kakvoće* stvarno postojećeg samoupravljanja. Nije svako samoupravljanje, nezavisno od nivoa vlastitog razvoja, negacija nacionalizma, niti apriori nadmoćna civilizacijska alternativa. Radnička klasa, svi koji »žive« stvarnost samoupravljanja, a pogotovu mladi traže mnogo konkretnije, opipljivije dokaze o istorijskoj prednosti samoupravljanja nad drugim sistemima, kao što savremena obrazovana mlada generacija traži i mnogo uverljivije dokaze o teorijskoj i aksiološkoj nadmoći marksizma u odnosu na druge teorije i ideološke orijentacije. Ni samoupravljanju ni marksizmu, ni Savezu komunista, ni socijalizmu, u uslovima teške društvene krize više se ne veruje na reč, što posebno karakteriše životni stav omladine. To nije negativna činjenica, niti je to depolitizacija. Naprotiv. A kad je reč o omladini, to je jedna nedovoljno oblikovana, protivrečna kritička svest u kojoj postoji skrivena dimenzija žeđi za idealima, ali i mnogo realnija, pa i reska ocena postojećih društvenih prilika, svest koja može da bude pozitivna energija potrebnih društvenih promena.

Veoma je značajna činjenica što, sudeći prema jednom istraživanju svih kategorija mladih dominira odbacivanje nacionalizma, odnosno, da je samo 13 odsto mladih uslovno sklono

Digitized by Google

nacionalizmu. To pokazuje da se ne sme iz incidentalnih situacija stvarati opšta slika ideološke svesti i vrednosnih opredeljenja omladine. Izrazita većina mladih je antinacionalistički usmerena.[1] Međutim, ta nesumnjivo veoma značajna činjenica ne bi smela da se nekritički primi i da se na neki način smatra jednom za uvek datom, i tretira kao nužan, prirodni sastojak samog bića mladih. Šanse nacionalizma rastu u uslovima krize koja u sebi sadrži snažne generatore sistemskog, legalnog (što ne znači i legitimnog nacionalizma). One rastu i kad je reč o ideološkoj svesti i političkoj praksi i starijih i mlade generacije.

U ideološkoj svesti mladih prelamaju se na poseban način neke tendencije koje mogu u uslovima rastuće krize da dobiju ubrzanje i da ojačaju u neposrednoj budućnosti.

Mlada generacija je nacionalno svesna, ali je usmerena na vrednosti koje prevazilaze značaj nacionalne pripadnosti. Međutim, upozoravaju podaci (iz navedenog istraživanja) o distanci prema pripadnicima drugih naroda i narodnosti, posebno u pogledu sklapanja braka. Zato su internacionalizam i otvorenost mladih prema svetu relativni i ograničeni. Posebno je značajna distanca mladih srpske nacionalnosti prema Albancima, Muslimanima, Jevrejima, Romima.

Odatle se moraju izvlačiti ne samo teorijski, nego i praktično-politički zaključci. Ta distanca nije nacionalizam, ali bi mogla biti korak u tom pravcu (i ovde treba imati u vidu da su podaci o toj distanci dobijeni anketom, a ne i drugim komplementarnim i složenijim metodama istraživanja).

Međutim, ne bi trebalo iz preovlađujućih, relativno povoljnih nalaza o neopterećenosti mladih nacionalizmom, izvlačiti irevizibilne optimističke zaključke, pogotovu se oni ne bi smeli prostirati na celokupnu populaciju.

Jer, neka druga novija istraživanja u jugoslovenskim razmerama nedvosmisleno pokazuju da je u poslednjih dvadeset godina u našoj zemlji zadovoljstvo stanjem međunacionalnih odnosa (premda, se sada može oceniti kao umereno), gledano u retrospektivi, sve manje, da je ono u stalnom padu. Zatim, pokazuju da je osnovni faktor velikih podela u ocenama stanja tih odnosa — republičko-pokrajinska, odnosno nacionalna pripadnost, da u tom pogledu nema razlike između članova i nečlanova Saveza komunista, radnika i onih koji nisu radnici u standardnom smislu tog pojma. Jedino na tu ocenu nešto značajniji uticaj ima obrazovanje, ali u smislu da su obrazovaniji više od drugih kritični u ocenjivanju tog stanja.[2] Dodajmo tome

[1] Istraživanje je vršeno na području SR Srbije bez pokrajina (Vidi: D. Pantić, Nacionalna svest mladih u SR Srbiji bez SAP. Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1987, str. 41.

[2] Vidi: Lj. Baćević, Stavovi o međunacionalnim odnosima, Zaposleni Jugosloveni o važnim društvenim pitanjima, Centar za društvena istraživanja PCK SKJ, Beograd, 1986, str. 120—126.

Digitized by Google

i činjenicu da demografska kretanja pokazuju jednu dugotrajnu karakterističnu crtu — pripadnici pojedinih naroda i narodnosti širom Jugoslavije sve više teže povratku svojoj nacionalnoj matici.

Ako se interpretacija svih tih nalaza, uz nužnu metodološku opreznost, domisli do krajnjih konsekvenci, onda to znači da se mora dovesti u pitanje još jedan stereotip: da postoje velike razlike u oceni stanja i razvoja međunacionalnih odnosa i uzroka nacionalizma u našoj zemlji samo između političkih rukovodstava, dok je »baza« u tom pogledu jedinstvena. Naravno, iz postojanja tih razlika ne treba zaključivati o automatskom porastu nacionalizma. Ali, sigurno je da se više ne može operisati šablonom prema kome postoji neka gotovo idilična anti-nacionalistička svest i čvrsto jedinstvo u pogledu ocene stanja međunacionalnih odnosa u »bazi«, dok samo »vrhovi« svojim ponašanjem ugrožavaju to idilično jedinstvo. Podele u percepciji aktuelnih međunacionalnih odnosa mnogo su ozbiljnije, šire i dublje. Naravno, s obzirom na pozicije, na moć kojom raspolažu, pre svega na karakter postojećeg sistema, sigurno je da je rukovodilački sloj mnogo više producent objektivnih uzroka tih podela i činilac *dvostrukog* ideološkog preobražaja percepcije stanja međunacionalnih odnosa.

Dvostrukog, u smislu da prvi put sistem koji počiva na logici partikulariteta (koja odgovara poziciji i interesima politokratije) proizvodi i partikularnu svest o stanju međunacionalnih odnosa. Ta svest, međutim, još jedan put, pod uticajem objektivnih sudara različitih i oprečnih interesa u kojima politokratija posreduje kao faktor *kvazi-opštosti*, pod uticajem »ideoloških aparata«, kada oni postanu oruđa nacionalnih politokratija — doživljava svoje zaokruženje i porast, poprima prenaglašene nacionalno-teritorijalne i nacionalističke boje, kao svoje osnovne karakteristike. Sve to govori u prilog teze da podele po nacionalnoj i republičko-pokrajinskoj liniji postaju, objektivno, sve više bitni činioci reprodukcije društvenog života i društvene svesti u globalnim razmerama, da nacionalni sukobi postaju društveno značajniji od, uslovno rečeno, međuklasnih, da nacionalna pripadnost biva tendencijski, značajnija od klasne, slojne, profesionalne, ili neke druge pripadnosti.

Danas bi verovatno svaki radikalniji, relativno masovniji socijalni protest (uključujući i studentski), ako bi do njega došlo (što nisu irealne mogućnosti) nosio mnogo više nacionalnih i nacionalističkih obeležja, nego ranije, i nužno bi bio mešavina socijalno-klasnog nezadovoljstva i tih obeležja. Još više, u uslovima sve veće ugroženosti životnog položaja većine radne populacije, krize socijalističkih vrednosti i legitimiteta političkog odlučivanja, statistički i realni odnos društvenih snaga (klasnih, ideoloških, političkih), može se u određenom trenutku dramatično preokrenuti, a većinska anti-nacionalistička opredeljenost

Digitized by Google

mladih i društva kao celine, praktično anulirati, postati mrtvim potencijalom.

Ali, ostalo bi se na tlu mehanicističkog razumevanja odnosa socijalne krize, političke prakse i ideoloških opredeljenja ako se ne bi imalo u vidu da i *šanse otpora nacionalizmu* mogu da rastu u uslovima krize. Pored ostalih političkih, ideoloških i najširih socijalnih polarizacija objektivno se zbiva i polarizacija na socijalističke, samoupravno-demokratske snage (koje ne smatraju naciju pukim reliktom prošlosti, ili glavnim opterećenjem sadašnjosti, ali je ne uzdižu ni do novog apsoluta), i nacionalističko-restauratorske, objektivno i subjektivno antisocijalističke snage.

Dijalektika nacionalne, radničko-klasne i demokratsko-humanističke svesti i političke prakse, na jednoj, i nacionalističke svesti i prakse, na drugoj strani, u uslovima duboke društvene krize može se pretvoriti u *posuvraćenu dijalektiku.* Reč je o dijalektici radikalno okrenutoj unazad, dijalektici gde destruktivna nacionalistička »strana«, postaje nadmoćna i »nadbija« onu potencijalno pozitivnu.

Ta dijalektika može da proizvede nagle olujne događaje, da za kratko vreme proizvede društvenu pustoš, da maksimalno zbije destruktivne sile društva. Naravno, to nije nikakva prirodna nužnost. Do toga ne mora doći ako je celokupni subjektivni socijalistički potencijal društva, pre svega Savez komunista, na visini istorijskog trenutka, ako se istorijska negacija nacionalizma zbiva na celokupnom ekonomskom, političkom i duhovnom prostoru njegove reprodukcije. Međutim, problem i jeste u tome što je taj potencijal razjedinjen, nedelatan, što nema efikasne leve strategije prevladavanja krize i otklanjanja žarišta nacionalizma, što nacionalizam u pseudo-demokratskom obličju i sa ornamentikom populističke i kvazi-revolucionarne frazeologije, ili, pak, kvazi-političkog pluralizma unutar prakse nacionalne homogenizacije, sve više postaje svakodnevni element zbivanja u samom Savezu komunista, što se horizont socijalne revolucije sve više zamagljuje pred nastupanjem ciljeva i snaga nacionalne monolitnosti i unifikacije.

U tekućoj ideološkoj praksi, sadržaj borbe protiv nacionalizma je veoma sužen, uglavnom sveden na forumske osude i kampanje. I kada izlazi iz tih okvira on često doživljava ekonomističku redukciju, ili se pak, kreće u okviru prenaglašavanja važnosti promene zakonskih normi. Ma koliko bilo značajno da se otklanjaju ekonomska i političko-sistemska žarišta nacionalizma, to nije dovoljno za celovitu i uspešnu borbu protiv njega. S druge strane, u toj praksi, logikom ideologije kao samosvesti politokratije o vlastitim interesima i pretpostavkama svoje društvene pozicije, i kada se otkriju neki njegovi bitni sistemski

Digitized by Google

uzroci, oni se permanentno osuđuju, ali i dalje traju.[1] Tako dolazi do loše beskonačnosti osude »etatizma« kao sistemskog uzroka nacionalizma, pri čemu se i dalje reprodukuje istorijski nižerazredan sistem etatizma, njegova balkanska varijanta, sa određenim neofeudalnim obeležjima. Osim toga, u toj parcijalizovanoj, teorijski neosmišljenoj, pretežno forumski vođenoj borbi, izostaje cela jedna ubedljiva i razvijena *vrednosna dimenzija*, bez koje nije moguće nadvladavanje nacionalizma kao idejno-ideološke orijentacije, duhovnog horizonta i političke prakse.

Ne treba zaboraviti da je nacionalističko ubeđenje veoma *jako* ubeđenje koje se graniči sa fanatizmom i često pretvara u fanatizam. Ne treba ispustiti iz vida činjenicu da to ubeđenje, u uslovima teške društvene krize, postaje privlačno, posebno za socijalno ugroženi deo radnih klasa i slojeva, mlade generacije, za deo inteligencije razočarane u rezultate socijalizma kao društvene prakse, ili (a možda treba reći »i«) regresivno ideološki usmerene. Za mlade, ono može postati posebno privlačno kada se spaja sa nekim modernijim, razume se, kroz prizmu nacionalističkog programa društvene rekonstrukcije prelomljenim vrednostima, strategijama društvenog razvoja, ili kvazi-revolucionarnim ideologijama. Nije li ubedljiv primer za to spajanje nacionalističko-separatističke ideje i staljiniziranog marksizma u redovima znatnog dela albanske omladine na Kosovu? Ali, ideološki hibridi te vrste uopšte ne moraju biti, i nisu isključivo, kosovski specifikum. U drugim sredinama uočljiv je spoj nacionalizma, neokonzervativne i neoliberalne teorije i prakse. A što se tiče spoja nacionalizma i neostaljinizma on objektivno nastaje na temelju autoritarno-oligarhijskih tendencija, duboke društvene krize (koja se izražava i kao kriza poverenja u institucije samoupravljanja) i pretenzija politokratije na nacionalno vođstvo i mesijanstvo.

Očigledno je da pozitivni koncept uloge nacije u socijalističkoj transformaciji društva mora *ići dalje od tradicionalnog para: klasno-nacionalno i dijalektike radničko-klasne, nacionalne i opšte ljudske emancipacije.* Sve su to »opšta mesta«, a često i prazne opštosti.

Problem je znatno teži i složeniji. On se mora postaviti svetsko-istorijski i situirati u potrebu traganja za *pluralitetom novih, delotvornih strategija socijalističke preobrazbe,* razvoja modernih proizvodnih snaga rada, novih sadržaja i oblika političke emancipacije, kulturne hegemonije socijalističkih snaga, i to hegemonije ne u lokalnom, nego baš u svetsko-istorijskom i epohalnom smislu, rečju obnove socijalizma kao ideje, strategije, sistema i svakodnevnog života. A to se ne može svesti na radničko-

[1] »Apsolutizacija nacionalnoga principa, sistemski uspostavljena i ideološki osigurana, etablirala je u Jugoslaviji odnose, koji su zakočili procese modernog gospodarenja i političke demokratizacije (I. Mirić, Savez komunista i društvena kriza, naučni skup Tito i partija, Kumrovec, 2—5. decembar 1987, str. 23)«

Digitized by Google

-klasnu i nedovoljno sadržajno određenu opšteljudsku emancipaciju, ili na »samoupravnu formulu« kao najzad pronađeno savršenstvo za puni život dijalektike klasnog i nacionalnog.

Reaktualizacija nacionalnog pitanja i jačanje težnji pojedinih naroda, ili njihovih delova, za nacionalnim samopotvrđivanjem, nisu sami po sebi »s one strane« socijalizma. Naprotiv, sprečavanje tih težnji je protiv-socijalističko. Na temeljima ideologije apstraktnog proletarijata koja u sebe apsorbuje društveni totalitet, nije se moglo rešavati, na način koji nadilazi građansku političku praksu, ni nacionalno, ni klasno, ni bilo koje drugo pitanje koje je zahtevalo socijalističke odgovore. Ali, ta se pitanja isto tako, ne mogu rešavati ni na osnovama metafizike nacije.

Nacionalna emancipacija nije puki refleks klasne emancipacije, niti je samo »srednji član« u trouglu klasna-nacionalna i opšte-ljudska emancipacija. Ne postoji nikakav mehanički sled, niti istovremenost tih oblika emancipacije. U određenim istorijskim uslovima nacionalno-oslobodilački pokret najširih razmera, može prethoditi i biti pretpostavkom klasne i opšte-ljudske emancipacije.

Otvaranje i aktualizacija nacionalnog pitanja u današnjim socijalističkim društvima nisu sami po sebi ni negativna ni pozitivna društvena činjenica. Bitno je koje društvene (klasne) snage otvaraju to pitanje, s kojih pozicija, s kakvim ciljevima i pod kojim zastavama.

Što se današnjeg jugoslovenskog društva tiče može se opravdano pretpostaviti da ukoliko se intenziviraju sadašnji procesi opšte društvene krize, nacionalni sukobi mogu dobiti veoma ozbiljne, eksplozivne forme. Primer sadašnjeg stanja na Kosovu to nedvosmisleno pokazuje. Međutim, ono je paradigma opštije društvene situacije i nagomilanih negativnih istorijskih mogućnosti šireg domašaja.

Normativistička apologetika operiše sa savršenstvom uređenja međunacionalnih odnosa. Ona u sebe uključuje, kao bitni momenat, neutralizaciju aktuelnih, a u određenim slučajevima i akutno teških međunacionalnih sukoba u našem društvu. Međutim, po logici stvari nije moguće da uporedo postoje ozbiljna društvena kriza i samo neke marginalne pojave poremećaja međunacionalnih odnosa. Pri tom se treba čuvati vulgarno-sociološkog pristupa odnosu društvene krize i stanja međunacionalnih odnosa. Taj odnos je posredovan nizom konkretno-istorijskih činilaca. Pored ostalih, i veoma važnim momentom kolektivne istorijske memorije.

U postojećim društvenim prilikama nacionalna emancipacija naših naroda je neravnomerna usled mnogobrojnih, posebno-istorijskih razloga. Ali, ni kod jednog od tih naroda ona nije završena. Ona nije mogla da bude završena ni kod onih naroda koji su relativno dugo imali svoju državu, jer ne samo da nisu završene (niti su mogle biti), klasna, politička i opšte-ljudska

Digitized by Google

emancipacija, nego su one zaustavljene i blokirane, jačanjem involutivnih procesa u društvu. Nacionalno pitanje iščezava kao problem tek na pretpostavkama stvarne socijalne revolucije i opšteg socijalističkog progresa. Strukturalna, dugotrajna i sistemska društvena kriza ga neminovno i sve više zaoštrava.

Na jednoj ravni analize tog pitanja razotkriva se činjenica da nacionalna emancipacija nije prevazišla još ni svoj državni oblik, da nije istorijski negiran ni liberalno-građanski program te emancipacije koji pretpostavlja nacionalnu državu kao svoj stožer i horizont. Do moderne socijalističke pravne države još se nije ni došlo, a socijalizam u principu mora ići dalje od tog nivoa nacionalne i celokupne društvene emancipacije.

Moderna pravna država u našem društvu ne može biti odozgo nametnuta centralistička tvorevina, ali ni mozaik međusobno konkurentnih državica koje istorijski padaju čak ispod nivoa konfederacije. Ona pretpostavlja slobodno kretanje akumulacije, razvoj proizvodnih snaga, jedinstveno tržište na celokupnom jugoslovenskom prostoru, emancipaciju sudstva od zavisnosti uskim grupama posednika monopolisane društvene moći, stvarnu ravnopravnost svih pred zakonom, nezavisno od društvenog položaja i političke funkcije, egzistencijalnu sigurnost svakog pojedinca, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Međutim, to je još horizont liberalne građanske pravne države. Socijalistička pravna država bi osim tog programa, koji je veoma aktuelan u današnjem jugoslovenskom društvu, morala biti i jedan od činilaca ostvarivanja programa socijalne revolucije, zaštite interesa onih koje kriza najviše pogađa, a njih je najviše u svim nacijama i narodnostima, forma globalno organizovane proizvođačke demokratije. U tom smislu, ona bi morala biti i faktor socijalne, političke i nacionalne emancipacije.

Usled ozbiljne krize vlastitog sistema i prakse, samoupravljanje nije imalo nikakvih ozbiljnijih šansi da postane dominantna snaga društvene integracije i glavni činilac oblikovanja sadržaja međunacionalnih odnosa. Na podlozi ozbiljne retardacije samoupravljanja kao sistema i prakse, javlja se nepoverenje u njegove emancipatorske mogućnosti i zbiva povratak naciji, a to znači i nacionalnoj državi, nacionalnoj partiji, nacionalnoj tradiciji itd., kao »čvrstoj tački«, individualnom i grupnom socijalnopsihološkom i egzistencijalnom pribežištu u vremenu koje doista obiluje mnogim neizvesnostima.

Sasvim je sigurno da se ne može »prebrisati« potreba da se nacija konstituiše i kao nacionalna država. Zanemarivanje te činjenice takođe se žestoko svetilo pokretima i sistemima koji su težili da imaju socijalistička obeležja. Međutim, osnovno je pitanje kakvu »težinu«, ulogu i svrhu ima dimenzija države u procesu nacionalne emancipacije. Ima li nešto čemu država mora u principu biti podređena sa stanovišta ciljeva socijalističke preobrazbe? Da li je postojeći oblik nacionalne emancipacije

Digitized by Google

prvenstveno preko nacionalne države, onaj istorijski najprogresivniji oblik?

Morala bi se prethodno problematizovati sama ta ideološko-institucionalna premisa nacionalne emancipacije: da nacija mora najpre proći kroz fazu vlastite državnosti, da je to nezaobilazni glavni uslov nacionalnog samoodređenja, da se mora u potpunosti iživeti država, da bi se tek kasnije dospelo do nekih trans-državnih oblika te emancipacije. Uzima se kao neka vrsta aksioma da se nacija mora prvenstveno organizovati kao posebna država da bi uopše opstala i razvijala se kao nacija. Međutim, trans-državni oblici nacionalne emancipacije neće nastati u apstraktnoj budućnosti ako se ne začnu u sadašnjosti. U tome je potencijalno transcendirajući značaj jedne globalne, danas nepostojeće i slabo izgledne samoupravne konstitucije društva, koja u sebi sadrži »momenat« države, ali ga nadilazi mnoštvom drugih, sadržajem bogatijih formi društvene integracije, zajedništva i slobodne ljudske komunikacije.

U političkom i normativnom biću naših republika, ali i drugih društveno-političkih zajednica, država je ono što je određujuće ona je u sebe usisala, i to kao neefikasna država koja na loš način i odumire i jača, elemente i istorijske mogućnosti samoupravne zajednice. Usled toga se zaoštrava i od praktičnih rešenja udaljava ne samo pitanje kako je moguće konstituisati globalnu jugoslovensku samoupravnu zajednicu, nego i jugoslovensku državu kao modernu, federativnu državu koja svima omogućuje punu ravnopravnost i perspektivu, bez prisilne nivelacije nivoa ekonomskog, političkog i kulturnog razvitka, ali i bez sistemskog podsticanja podela i dezintegracija. Dakle, kako u uslovima duboke društvene krize konstituisati istorijski fleksibilno i produktivno samoupravno i državno jedinstvo u razlikama, ali ipak jedinstvo.

Nacionalna emancipacija, pogotovu u federalnoj socijalističkoj zajednici, pretpostavlja emancipaciju *od* i emancipaciju *za*. U prvom slučaju ona znači emancipaciju od svake mitologije nacije, svake nacionalne uskoće i šovinističke truleži, od svakog vida prakse da emancipacija »svoje« nacije ide na račun životnih interesa drugih nacija, ili njihovih delova. Emancipacija »za« je proces svestranog razvoja svake nacije i narodnosti, i svih njih zajedno, proizvodnja socijalističke zajednice, stvaranje i otvaranje istorijske perspektive kao zajedničkog dela.

Ni jedna zajednica se ne može zasnivati na udaljavanju jednih (jednog) naroda, ili njihovih delova od drugih, na nepoverenju, ili na mržnji. Nagomilano nepoverenje i šovinističke strasti, pomešane sa ugroženošću životnog položaja i ozbiljnom krizom socijalne perspektive velikih delova populacije, mogu da proizvedu najopasniju društvenu smesu koja razara same temelje svakog zajedničkog življenja. Jugoslavija nije, niti može opstajati kao privremena zajednica, niti je ona samo ono o čemu se republike i pokrajine dogovore. Isto tako, ona ne može opsta-

Digitized by Google

jati ni kao neka vrsta trgovinske zajednice i faktičke konfederacije. Ali, ona ne može da opstaje ni na temeljima birokratske istosti, egzistencijalne političke i kulturne »uravnilovke«, loše shvaćene solidarnosti, spuštanja na niži civilizacijski nivo onih koji su u svom ukupnom razvoju više odmakli.

Osporavanja, nerazumevanja i negiranja ovih preduslova Jugoslavije kao socijalističke zajednice i federativne države nisu nešto vanistorijsko, vansistemsko, »defekt« pojedinačne svesti. Ona se moraju smestiti u konkretan društveni totalitet, kojim sve više ovladava involutivna dijalektika.

Socijalistička misao i praksa ne bi smele ostati sapete strahom od tradicionalnih grešaka potcenjivanja i apsolutizacije nacionalnog pitanja i kretati se pretežno na uskom prostoru izbegavanja tih grešaka. One moraju, pre svega, davati u svemu istorijski nadmoćne, nove pozitivne odgovore na sva pitanja koja je razotkrila, nametnula i zaoštrila društvena kriza.

Nacionalizmi se iskorenjuju praktičnim uspehom socijalističke preobrazbe. Reč je o potrebi ostvarivanja istorijske sinteze konstitutivnih elemenata svake, a ne samo francuske buržoaske revolucije: slobode, jednakosti i bratstva (i jedinstva) razume se, uz kritički odnos naspram te »trobojke« vrednosti i njihovo osavremenjivanje, ukidanja svih oblika ropstva rada i ropstva nacija, (ili njihovih delova), gradnje onog idejnog horizonta i sistemskog okvira u kojima sloboda čoveka i sloboda građanina čine jedinstvo sa samooslobađanjem radnika, a ekonomska racionalnost sa najdubljom samoupravnom demokratijom, u kojima se kriza nade i egzistencijalno-socijalne perspektive zamenjuje realnom nadom u bolju sutrašnjicu i praksom koja je na to usmerena. U tom sklopu i nacionalno pitanje prestaje da bude društvena rana koja se samo privremeno zaceljuje, ali se periodično nužno otvara.

U daleko težoj krizi od ove sadašnje koju preživljavamo, za vreme prošlog rata, kada se do stravičnih razmera ispoljilo i umnožilo zlo šovinističkih mržnji, nacionalnih i verskih sukoba i pogroma, KPJ izašla s platformom koja je otvarala egzistencijalnu perspektivu za sve naše današnje narode i narodnosti, da je odelotvorenjem smisla i sadržaja jednostavne sintagme »bratstvo i jedinstvo«, uspevala da to zlo saseca i istorijski negira. To je bilo moguće samo na temelju programa revolucionarnih promena, jedne nove realne nade da svet može biti drugačiji, pravedniji, ljudskiji. Samo revolucionarno oslobodilački proces i perspektiva novog društva, otvorenost za najnapredniju tendenciju budućnosti, mogli da u tom istorijskom mraku budu svetla tačka, da postanu osnovom rešavanja i klasnog i nacionalnog i celokupnog kompleksa egzistencijalnih pitanja ljudi kao pojedinaca, naroda i narodnosti na ovom tlu. To je bitna istorijska pouka našeg vlastitog iskustva koja bi morala biti suštinski element kolektivne i individualne memorije svih progresivnih snaga našeg savremenog društva. Ni danas se nacionali-

Digitized by Google

stičko-šovinističko zlo ne može iskorenjivati van osavremenjene i obnovljene socijalne revolucije, van njene etičke dimenzije i otvaranja socijalističke perspektive društvenog razvoja.

Fatalistički odnos naspram postojeće društvene krize, završava bilo pozicijom totalne nemoći, prepuštanja objektivnom toku stvari, »pa šta bude«, ili, pak, jednim nekritičkim uverenjem da sve to, ipak, mora proći, da »mora biti bolje«. Međutim, prepuštanje toku stvari, sasvim sigurno potencira izvore i snage nacionalizma — šovinizma, umnožava i zaoštrava nacionalne sukobe, a naivno zdravo-razumsko uverenje da »mora biti bolje«, često je išlo na ruku krajnje autoritarnim snagama, porecima i ideologijama. Rehabilitacija značaja *komunističke revolucionarne subjektivnosti*, unutar celovitog procesa dubokih društvenih preobražaja, bitna je pretpostavka stvarne i uspešne borbe protiv svih i svakog nacionalizma, a za jednu novu istorijsku perspektivu socijalizma u današnjem jugoslovenskom društvu.

Potrebni su novi iskoraci u teoriji i praksi, u strategijama i izvedbenim projektima borbe za socijalizam, i u nas, i svetskim razmerama. Bez snažnog, demokratski konstituisanog i humanističkim vrednostima inspirisanog pokreta svih socijalističkih snaga društva, bez obnove samoupravne alternative kao teorije, sistema vrednosti, i pre svega kao društvene prakse, vodeći računa o tome da ta alternativa mora biti posredovana nizom prelaznih istorijskih rešenja — nacionalizam opstaje i širi se, i pored svih njegovih žestokih ideoloških osuda. S druge strane, antinacionalistička opredeljenost nije od jednog komada, nije bez naprsline i nije joj apriori obezbeđena dominacija. Da li će se ona zadržati, dobijati nove sadržaje i oblike, bitno zavisi od toga da li će se i kako će se izlaziti iz postojeće društvene krize, u krajnjoj liniji zavisi od perspektive socijalizma u našem društvenom tlu.

Digitized by Google

Nedžad Bašić

Univerzalnost nacionalnih i ljudskih prava i sloboda

1. Novi pristup određenju nacije

Od momenta postavljanja na dnevni red, kroz nacionalno pitanje prelamale su se sve ekonomske, kulturne, političke i istorijske protivrečnosti razvoja sveta na kojima se zapravo i formirala nacionalna svest što je gurala ka stvaranju nacionalne države, koja je na datom stepenu razvoja predstavljala »najpotpuniji izraz nacionalnog oslobođenja« i »najadekvatniji okvir relativno slobodnog razvitka nacije«

Presudni značaj nacionalnog pitanja na svim raskršćima savremenog sveta imao je velikog uticaja na teorijska shvatanja i određuje nacije. Sa svoje, pak, strane, teorijska određenja nacije imala su snažan povratan uticaj na klasna i politička kretanja i procese u pojedinim zemljama i međunarodnoj zajednici kao celini. Otuda su klasici marksizma određenje nacije izvodili iz klasnih i socijalnih procesa koji su tekli u datom istorijskom trenutku. Za njih je nacija bila proizvod istorijskog razvoja ljudskog društva i kao takva predstavljala je oblik organizacije društva u kome se otvaraju širi okviri za dalji ekonomski, politički i kulturni razvoj. Otuda njihovo poimanje nacije podrazumeva nemogućnost njenog statičnog, formalnog određenja, što bi, nema sumnje, impliciralo opasnost negacije zakonitosti eko-

Digitized by Google

nomskih, klasnih i socijalnih promena, kako u samoj naciji tako i u međunarodnoj zajednici.

Situirajući naciju u kontekst klasnih i socijalnih promena, marksistička misao u razvijanju državnosti nacija vidi jednu od bitnih komponenata daljeg razvoja i produbljavanja nacionalnog pitanja samo ukoliko ta komponenta vodi stvaranju uslova za formiranje slobodne društvene zajednice u kojoj će se u punom opsegu ostvarivati kako političke tako i ekonomske, kulturne i verske slobode i prava, što čini osnovu stvaranja nacionalne svesti i kulture u čijoj osnovi leži vizija univerzalnih ljudskih sloboda kao središnjeg uslova opšteg progresa čovečanstva, dakako i nacije.

Time je zapravo marksistička misao nacionalno pitanje situirala u okviru prava i sloboda čoveka kao individualnih prava i sloboda. Kolektivno pravo nacije na samoopredeljenje proističe iz individualnog prava pojedinca. Tek ako pojedinac stiče mogućnost da kroz samoopredeljenje svoje nacije, u smislu njenog državnopravnog konstituisanja, ostvaruje viši stepen ekonomskih, političkih i kulturnih prava i sloboda koja mu pripadaju kao čoveku, pravo na samoopredeljenje postavlja se u prvi plan. U tome je, u stvari, istorijska progresivnost nacionalnog pitanja koje svoju snagu i inspiraciju crpi upravo iz temeljnih prava i sloboda čoveka.

Na tragu ovakvog marksističkog shvatanja nacije nalaze se mnogobrojna razmišljanja savremenih teoretičara, koji nastoje da teorijskim operacionalizacijama nađu faktore kohezivnosti državnih zajednica koje su u savremenim uslovima izložene snažnom uticaju centrifugalnih sila. U praksi međunarodnih odnosa jasno se pokazalo da je samo državljanstvo, odnosno pripadništvo jednoj državi, preslaba kohezivna sila, što je vodilo potrebi iznalaženja snažnijih faktora unutrašnje integracije stvorene zajednice. U funkciji tih faktora sve izraženije se pojavljuju subjektivni kriterijumi koji se ispoljavaju u osećanjima i želji svih pojedinaca da žive zajedno u jednoj državi kao političkoj zajednici, iz čega i proističe njihov dobrovoljan pristanak na zajedničko državljanstvo, što državu kao zajednicu čini daleko kohezivnijom, dakako i sposobnijom da lakše savlada tendencije unutrašnjeg rascepa.

Osećanja i želje pojedinaca da žive u jednoj zajednici savremena teorija ne izvodi iz okvira individualne i kolektivne svesti i volje (duha) koja pretpostavlja spiritualističko-sentimentalistički karakter kojim se povezuje prošlost i sadašnjost, što čini čvrstu emotivno-duhovnu konstituciju iz koje izrasta »želja da se živi zajedno (i) volja da se nastavi sa korišćenjem nepodeljenog nasleđa, . . »Na ovako određenoj ontogenetsko-filogenetskoj konstrukciji izrasta koncept nacije koji je određen pre svega sa rasnom i etničkom bliskošću, zajedničkim jezikom i zajedničkom religijom. Ovakva idealistička koncepcija nacije ni-

Digitized by Google

je dobila verifikaciju u savremenim uslovima u kojima razvoj nauke i tehnologije sve više razara poljoprivredno-manufakturne strukture nerazvijenih zajednica, čineći time tradicionalno-religiozni oblik svesti neprimerenim novom obliku reprodukcije i društvenog razvoja. Internacionalizacija savremenog oblika proizvodnje nužno otvara potrebu za uspostavljanjem novih, širih i čvršćih oblika komuniciranja između svih socijalnih slojeva, etničkih i rasnih grupacija, povezujući ih u jednu celinu, u jedno novo društvo koje svoju unutrašnju kohezivnost izražava kroz novu zajedničku masovnu kulturu koja afirmiše univerzalne ljudske slobode. Kroz proces razvoja nauke u međunarodnoj zajednici dolazi do oslobađanja od ekonomske i socijalne ukočenosti, čime se oslobađaju i stavljaju u pokret najšire mase stanovništva iz čijeg međusobnog komuniciranja izrastaju moderna društva bliske kulture.

U tom procesu stvaranja modernog društva funkcija kohezivnog faktora sve više se pomera ka socijalno-ekonomskoj i političkoj jednakosti građana. U takvim uslovima etnička, rasna i verska raznolikost iskazuje se u svetlu činjenice koja dovodi do obogaćivanja društvenih odnosa, čime se uslovljava viši stepen društvene organizovanosti zajednice, a samim tim i viši stepen njene demokratizacije. U tom smislu iz ovakvih odnosa izrasta novi koncept nacije kao društvene zajednice u kojoj se društvo oslobađa ograničenosti, partikularnosti i istorijske prevaziđenosti, koju u sebi nosi etnička i plemenska struktura, a da se one same pri tome ne razaraju. U središte ovakvog određenja nacije, koje je uslovljeno razvojem proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa što otud proističu savremena teorija smešta osnovne slobode i prava čoveka, kao univerzalne vrednosti, koje nastaju ne kao izraz neke mehaničke solidarnosti, već kao izraz organske nužnosti koja proističe iz dostignutog nivoa kako ekonomskog tako i političkog i kulturnog razvoja, što zapravo i uslovljava stvaranje zajedničke svesti.

U okvirima ovakvog poimanja nacije neophodno je situirati i značaj i ulogu normativnog poretka kojim se obezbeđuje i štiti socijalno-ekonomska i politička jednakost građana. Uz to, tim poretkom pojedinac se integriše u globalni sistem u okviru kojeg je njegovo ponašanje ograničeno zajedničkim interesima iz kojih i proističe zajednički identitet. Utvrđivanje tih zajedničkih interesa i njihovo normativno uređenje osnov je bez kojeg društvena zajednica nema mogućnosti da opstane.

2. Subjekt samoopredeljenja

Iz ovakvog određenja funkcije nacije proističe i nova istorijska funkcija i sadržaj prava na samoopredeljenje, uključujući tu i pravo na otcepljenje, koje se ne može posmatrati van okvira ostvarivanja osnovnih prava i sloboda čoveka.

Digitized by Google

Međutim, u savremenim međunarodnim odnosima pitanje prava i sloboda čoveka veoma je složeno i kompleksno pitanje koje je najčešće usko povezano sa nacionalnim, rasnim, etničkim ili pak verskim pitanjem, čime se individualna prava i slobode često vezuju za kolektivno pravo, što u određenim istorijskim i društvenim okolnostima može imati velikog uticaja na efikasnost zaštite prava i sloboda čoveka. Otuda i proističe nužnost pojašnjenja kome pripada kolektivno pravo (pravo na samoopredeljenje, uključujući i otcepljenje) te pod kojim se uslovima to pravo može koristiti.

Pravo naroda na samoopredeljenje uneto je u član 1. Povelje i istaknuto je kao jedan od osnovnih ciljeva UN čija je svrha »da razvija među nacijama prijateljske odnose zasnovane na poštovanju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja . . .« Unošenjem prava na samoopredeljenje u odredbe Povelje, kojima se regulišu ciljevi ove svetske organizacije, princip samoopredeljenja stavljen je u funkciju održavanja međunarodnog mira i bezbednosti, čime je zapravo ovaj institut međunarodnog prava promovisan u središnji zadatak UN. Međutim, već na samom početku realizacija ovog prava nailazi na mnoge poteškoće. Pre svega, zbog nepreciznog i nejasnog određenja pojma narod-nacija, samoopredeljenje se svodi na ravan državnog suvereniteta, a narod i nacija na ravan države, čime se, imajući u vidu da je u tom periodu postojao još jak kolonijalni mehanizam, pokušava oduzeti ovo pravo onim narodima koji su još ostali u okvirima kolonijalnog sistema.

Da bi se izbegle ovakve posledice, Generalna skupština UN 1960. godine usvaja Deklaraciju o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima, kojom se svim narodima priznaje pravo na samoopredeljenje i odbacuje svako razlikovanje među narodima bez obzira na stupanj njihovog ekonomskog, političkog ili kulturnog razvitka, kvalifikujući pri tome kolonijalizam kao opasnost najvišeg stepena po svetski mir i bezbednost, čime je zapravo bio postavljen pravni osnov legitimnosti antikolonijalne borbe.

Unošenjem u Pakt o pravima čoveka formulacije da »svi narodi mogu za svoje vlastite ciljeve slobodno raspolagati svojim prirodnim bogatstvima i izvorima bez štete po obaveze koje proizlaze iz međunarodne ekonomske saradnje, utemeljene na načelu uzajamne koristi i na međunarodnom pravu«, jasno je istaknuto da raspolaganje naroda svojim prirodnim bogatstvima i izvorima predstavlja element suverenosti tog naroda, što je neotuđivo od njega, nezavisno od toga da li je taj narod svoju suverenost izrazio obrazovanjem sopstvene države ili sa drugim narodima živi u sklopu jedne države. Odrednicom člana 1. stav 2. Pakta, kojom se utvrđuje »da se ni u kom slučaju ne može nijedan narod lišiti vlastitih sredstava opstanka«, precizno je određeno da se ovo pravo ne može negirati ni narodima koji još nisu stekli slobodu i nezavisnost.

Digitized by Google

I u Rezoluciji broj 1803 (XVII), pod nazivom »Stalni suverenitet nad prirodnim bogatstvima«, ističe se da je pravo na ekonomsko samoopredeljenje neotuđivo pravo svakog naroda koje taj narod koristi u skladu sa svojim nacionalnim interesima, potvrđujući time da je osnovni subjekt ovog prava narod, odnosno nacija na čijoj se teritoriji nalaze prirodna bogatstva i izvori.

3. Ograničenje prava na otcepljenje

Sa navedenim odredbama nesumnjivo je potvrđeno da pravo na samoopredeljenje, u smislu državno-pravnog konstituisanja, pripada samo narodu, odnosno naciji.

Međutim, ni nacija, odnosno narod, koja je ušla u zajedničku državu sa drugom nacijom, odnosno narodom, na principu samoopredeljenja nema potpunu slobodu korišćenja ovog svog prava. Sama činjenica da je pravo naroda na samoopredeljenje uslovljeno održavanjem svetskog mira i bezbednosti nameće izvesna ograničenja ovom institutu međunarodnog prava. Postizanje međunarodne saradnje rešavanjem međunarodnih problema ekonomske, socijalne, kulturne ili humanitarne prirode i unapređenje i podsticanje poštovanja osnovnih prava i sloboda, bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru, čini osnovu iz koje proističe pravo naroda na samoopredeljenje, ali istovremeno i osnovu iz koje potiču i ograničenja ovog kolektivnog prava, čime je zapravo pravo naroda na samoopredeljenje kao kolektivno pravo dovedeno u funkcionalnu zavisnost u odnosu na očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti, s jedne strane, i od obezbeđenja i razvoja osnovnih sloboda i prava čoveka, s druge. To je posebno istaknuto u članu 55 Povelje UN, gde je navedeno da je sveopšte poštovanje i uvažavanje ljudskih prava i sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru, uslov razvijanja i poštovanja načela ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda, dakako i uslov razvijanja miroljubivih i prijateljskih odnosa među narodima i državama svetske zajednice.

Tvorac Povelje je u članu 2. stav 4. istakao garanciju teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti svake suverene države. Ova garancija je potvrđena i u Deklaraciji UN o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima, gde je u tački 6. stipulirano da je »svaki pokušaj koji ima za cilj delimično ili potpuno razbijanje nacionalnog jedinstva i teritorijalnog integriteta neke zemlje nespojiv sa ciljevima i načelima. Povelje UN«.

Sa ovakvom formulacijom zaštite teritorijalnog integriteta države stavljeno je pred pravnu i političku teoriju pitanje odnosa načela teritorijalnog integriteta i prava naroda na samoopredeljenje. S jedne strane, postavljeno je pitanje da li narod ulaskom u složenu državu gubi svojstvo subjekta samoopredeljenja

Digitized by Google

ljenja, u smislu njegovog istupanja iz složene države, dok je, s druge strane, postavljeno pitanje ne bi li priznavanjem narodima koji se nalaze u sastavu suverene države prava na otcepljenje, kao sastavnog dela prava na samoopredeljenje, značilo otvaranje pitanja revizije državnih granica, što bi, nema sumnje, nosilo sobom niz političkih pomeranja i sukoba širih razmera, čime bi dakako svetski mir bio ugrožen. Suprotstaviti pravo na samoopredeljenje svetskom miru bila bi opasna konstrukcija prema kojoj bi se u ime svetskog mira mogla negirati temeljna prava naroda da suvereno odlučuju o svom političkom uređenju, ekonomskom, kulturnom i društvenom razvoju. Da bi se izbegla mogućnost zloupotrebe »sukoba« ova dva instituta, Generalna skupština UN unela je u Rezoluciju 2625 (XXV) o prijateljskim odnosima odredbu kojom se baca više svetlosti na prirodu »razlaza« napred navedenih odredaba.

U tački b) stava 7. poglavlja »Princip ravnopravnosti i samoopredeljenja« navedene rezolucije istaknuto je da »ništa u prethodnim članovima neće biti tumačeno kao da ovlašćuje ili podstiče bilo kakvu akciju koja bi imala za cilj da razori ili ugrozi, potpuno ili delimično, teritorijalni integritet ili političku nezavisnost bilo koje suverene ili nezavisne države, koja se ponaša u skladu sa načelom ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda napred formulisanim, a kojom, otuda, upravlja vlada koja predstavlja celokupan narod teritorije, bez obzira na razliku u pogledu rase, vere ili boje«, sa čime je zapravo pravo jednog naroda na otcepljenje iz suverene države ograničeno poštovanjem načela ravnopravnosti i jednakosti naroda u toj državi, odnosno poštovanjem prava i sloboda čoveka.

Ovakva teorijska konstrukcija, sa kojom je međunarodnopravna zaštita teritorijalnog integriteta uslovljena poštovanjem ravnopravnosti naroda i ravnopravnosti čoveka, imala je za cilj da, s jedne strane, zaštiti državu od latentnih opasnosti po rascep njenog teritorijalnog integriteta, ali istovremeno da, s druge strane, prisili državu da obezbeđuje uslove i preduzima mere za univerzalno i stvarno ostvarivanje ravnopravnosti i jednakosti svih naroda i nacija, u osnovi čega leži ostvarivanje i zaštita osnovnih sloboda i prava čoveka. Država koja ne poštuje, odnosno ne obezbeđuje, uslove za korišćenje temeljnih ljudskih prava i sloboda ne može se pozivati na zaštitni karakter odredaba Povelje. U tom slučaju svaka aktivnost države koja je usmerena u pravcu suspendiranja zahteva za otcepljenjem ne bi mogla dobiti pravnu legalizaciju u okviru normi međunarodnog prava. Naprotiv, u kršenju, ili pak u neobezbeđivanju uslova za ostvarivanje pune ravnopravnosti i jednakosti svih, bez obzira na rasnu, versku, nacionalnu ili etničku pripadnost, od strane države mogla bi se tražiti pravna legitimnost zahteva naroda za otcepljenjem.

Digitized by Google

4. Pravo na otcepljenje i nacionalne manjine

Pitanje da li se nacionalne manjine mogu koristiti pravom na samoopredeljenje, u smislu državno-pravnog konstituisanja, zaokuplja dužnu pažnju pravne i političke nauke. Ovo pitanje postaje izrazito aktuelno kada broj pripadnika nacionalne manjine pređe odrednicu »manjine«, i kada se počinju iskazivati tendencije ka korišćenju prava na samoopredeljenje, u smislu formiranja posebnog državnog etniteta, ili pak težnje ka spajanju sa maticom nacije koja je konstituisana kao posebna suverena država.

Posmatrajući stvari sa čisto formalnopravnog stanovišta međunarodnog prava, nacionalne manjine se nigde ne pojavljuju kao subjekti prava na otcepljenje. Poveljom UN ne garantuju se posebna kolektivna prava manjinskim grupama. Ni u Opštoj deklaraciji o pravima čoveka ne susrećemo se sa nacionalnim, odnosno etničkim manjinama kao posebnim institutom zaštite. U međunarodnim aktima pošlo se od shvatanja da međunarodnopravna zaštita pripada pojedincima, a ne »manjini« kao subjektu zaštite. Ovakav stav prihvata i Generalna skupština UN prilikom usvajanja Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Sa ovim paktovima utvrđen je celovit sistem zaštite pripadnika manjina (kao i svih drugih pojedinaca), kojima se garantuje ostvarivanje svih prava iz ovih paktova, bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veru, nacionalno i socijalno poreklo. Donošenjem Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida i Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije obezbeđen je važan mehanizam zaštite manjina. Ovde treba dodati i to da su Ekonomski i Socijalni savet UN već 1946. ovlastili Komisiju za prava čoveka da osnuje Potkomisiju za zaštitu manjina i sprečavanje diskriminacije, a koja nije sastavljena od predstavnika država već od priznatih stručnjaka međunarodnog prava. Formiranje ovog posebnog tela u okviru UN koje bi se bavilo samo pitanjem nacionalnih i etničkih manjina izražena je težnja međunarodne zajednice da se obezbedi potpuniji sistem zaštite nacionalnih manjina kao socio-etničkih grupacija koje ispoljavaju težnju da sačuvaju svoje etničke, verske ili jezičke tradicije ili običaje, a po obimu se u stvari one i razlikuju od ostalog većinskog dela stanovništva. Uz to su na zaštiti pripadnika manjina stalno angažovane mnoge specijalizovane ustanove UN, te mnogobrojne međunarodne organizacije, čijim odlukama se sve više stvara celovit sistem zaštite manjina.

Uopšteno govoreći, sistem zaštite manjina u međunarodnoj zajednici pomeren je sa kolektivne na individualnu zaštitu pripadnika manjina. Ovakav stav međunarodne zajednice bio je uslovljen, pre svega, strahovanjem da bi se davanjem prava na samoopredeljenje nacionalnim manjinama, u smislu njihovog dr-

Digitized by Google

žavnog konstituisanja, dovele u pitanje već uspostavljene državne granice, što bi, van svake sumnje, ugrozilo i svetski mir i bezbednost. Ovakav stav je potvrđen i u Završnom dokumentu Helsinške konferencije o bezbednosti i saradnji u kojem se ističe neprikosnovenosti postojećih granica u Evropi. Zbog same činjenice da je reč o manjinskom delu stanovništva jedne države koje živi na jednom manjem delu državne teritorije i u međunarodnoj političkoj praksi prihvaćen je stav da bi državnopravno konstituisanje nacionalnih manjina nosilo sobom opasnost ne samo promene državnih granica već i sužavanja okvira naučno-tehnološkog razvoja, kao osnovice novog oblika reprodukcije, koji sve odlučnije zahteva šire tržišne i ekonomske prostore. Iz tih razloga pravo na državnopravno konstituisanje nacionalnih manjina ni u praksi međunarodne zajednice nije dobilo svoju verifikaciju.

5. **Slobode i prava pojedinaca i otcepljenje**

Umesto kolektivne zaštite manjinskog dela stanovništva, praksa i teorija u međunarodnoj zajednici gravitirale su ka zalaganju za to da se dosledno poštuju ljudska prava, bez obzira na rasu, boju kože, veroispovest, političko ubeđenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, rođenje ili na bilo kakvu drugu okolnost. U usvojenoj opštoj deklaraciji o pravima čoveka, u članu 1, zapisano je: »Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su nadarena razumom i svešću, pa treba da deluju jedna prema drugima u duhu bratstva.« Isto tako, u Deklaraciji je istaknuto u prvi plan pravo svakog pojedinca na život, slobodu, ličnu sigurnost, na jednakost pred zakonom, kao i pravo na zakonitu zaštitu. Posebno se pod zaštitu stavljaju privatni život, porodica i čast svakog pojedinca. Utvrđuje se sloboda kretanja i sloboda izbora boravišta unutar države. Zajamčuje se svakom pojedincu pravo na državljanstvo, kao i pravo na brak. Svakom pojedincu država je dužna da obezbedi pravo na vlasništvo, slobodu misli, savesti i veroispovedanja, socijalnu sigurnost, kao i pravo na ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava kojima se obezbeđuje ljudsko dostojanstvo svakom pojedincu.

Ova prava i slobode uneti su u Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i u Pakt o građanskim i političkim pavima, koji za države što su ih ratifikovale postaju pravno obavezni. Države su dužne ne samo da brinu o ostvarivanju i poštovanju ovih prava i sloboda već i da preduzimaju mere kako bi se obezbedili uslovi za njihovo ostvarivanje. U tom smislu one su obavezne da dostavljaju izveštaje nadležnim organima UN.

Prava i slobode čoveka koji ne mogu biti uskraćeni nijednom pojedincu proširena su Konvencijom o diskriminaciji u zapošljavanju i zvanjima, kojom se sve države obavezuju da spreče svaki

Digitized by Google

oblik diskriminacije u zapošljavanju i zvanjima, kao i Konvencijom o borbi protiv diskriminacije na polju nastave. Sa ovom konvencijom države ugovornice preuzele su obavezu da otklone svako razlikovanje, ograničenja ili prednosti koji bi se zasnivali na razlici u rasi, etničkom poreklu, jeziku, veri, socijalnom poreklu, ekonomskom stanju ili političkom ili drugom uverenju.

Iz napred iznetog očigledno je da je sa međunarodnopravnog aspekta sasvim precizno utvrđena dužnost država u pogledu zaštite temeljnih prava i sloboda čoveka. Sužavanje ovih prava i sloboda ne može se stavljati u funkciju ostvarivanja političkih ciljeva i interesa kojima bi ova prava bila sužena ili negirana. Svako sužavanje ovih prava i sloboda nosi sobom, po pravilu, i sužavanje kolektivnih prava nacije. Otuda i proističe objektivna nužnost da se korišćenje prava na otcepljenje, kao sastavnog dela prava na samoopredeljenja, posmatra kroz prizmu ostvarivanja osnovnih sloboda i prava čoveka, što predstavlja izraz demokratičnosti jednog društva.

Digitized by Google

Dragoje Žarković

Ekologija i politika

Ekološki problemi savremenog sveta postaju predmet interesovanja sve većeg broja ljudi, pa i politika o tome mora da vodi računa. Ako pođemo od toga da je politika, kako je isticao Lenjin, koncentrisani izraz (pre svega) ekonomskih interesa, onda je veza između ekologije i ekonomije, koja sve više dolazi do izražaja, morala da se proširi i na politiku.

Briga za očuvanje okoline postaje preokupacija političkih stranaka. Mnogi problemi društvenog života i razvoja postaju ekološki obojeni. Degradacija prirodne i životne sredine ugrožava zdravlje i život sve većeg broja ljudi. Šire se genetske, toksikološke, alergijske i endokrinološke bolesti, šire se maligna oboljenja. Povećavaju se materijalne štete i dolazi do opadanja produktivnosti rada usled zagađivanja i iscrpljavanja prirodne sredine. S tim u vezi, neminovno je moralo da dođe do razvoja grana koje proizvode ekološku tehniku. Te grane imaju visoku profitabilnost, što utiče na njihovo širenje sa kojim ide i širenje brige za očuvanje okoline, koja se, dakle, nameće i zbog komercijalnih razloga.

I

U periodu 1900—1986. g. svetski bruto proizvod porastao je sa oko 600 milijardi dolara na oko 13.000 milijardi dolara, tj. skoro 22 puta, uz dvanaestruko povećanje potrošnje fosilnih

Digitized by Google

goriva. Došlo je do snažne industrijalizacije i prevelike urbanizacije, uz ogroman porast broja stanovnika i neviđeni antropogeni pritisak na prirodnu sredinu. Taj pritisak prevazilazi reproduktivne sposobnosti prirodnih sistema i počinje njihova degradacija.

Ma koliko daleko da ode u razvitku svojih socijalnih oblika života, čovečanstvo nikada ne bi smelo da zaboravi da prirodnu osnovu toga života uvek predstavljaju određeni biološki zakoni. Čovek ništa ne može stvarati bez prirode. Prirodnu određenost čoveka Marks je smatrao kao polaznu tačku svetske istorije.

Prirodna sredina kao osnova egzistencije ljudi uvek bi morala da se posmatra kroz četiri jednako važna i međusobno povezana aspekta:

1) kao životna sredina ljudi,
2) kao izvor resursa za razvitak proizvodnje,
3) kao prostorna osnova razmeštaja proizvodnih snaga,
4) kao ekološki sistem u kome se odvijaju prirodni, uravnoteženi procesi.

Nikakav socijalni život nije moguć izvan delovanja prirodnih zakona. Evolucija se kod ljudi transformiše u istoriju.

Delovanje društva na prirodu, kao i delovanje prirode na društvo, predstavlja dve strane jedinstvenog procesa i prevashodno se ostvaruje ljudskom aktivnošću u sferi proizvodnje. Na stanje odnosa između društva i prirode bitan uticaj vrši razvitak proizvodnih aktivnosti, porast stanovništva i njegovih potreba i urbanizacija.

Već od polovine ovoga veka nastupila je ekološka kriza, koja u većoj ili manjoj meri pogađa ceo svet, a vezana je za određeni tehnološki napredak, koji je ogromno povećao uticaj čoveka na prirodu.

Najpre treba reći da je ugroženo svetsko more, koje, pored šuma, predstavlja pluća naše planete, njen nezamenljivi termoregulator, ogromnog proizvođača hrane za ljude, sveobuhvatnu transportnu arteriju i korpu za otpatke civilizacije. Svetsko more se zagađuje naftom (u njega se godišnje prolije oko 15 miliona tona nafte), teškim metalima, hloroorganskim jedinjenjima, radioaktivnim i drugim toksičnim materijalima, što vrlo ozbiljno preti globalnim promenama procesa koji se odvijaju u biosferi.

Zagađivanjem okeanskih voda uništavaju se fitoplanktoni, koji vrše fotosintezu planetarnih razmera i koji daju više od polovine atmosferskog kiseonika. Narušavaju se ekološki procesi i osetno smanjuju biološki resursi okeana.

Razlivena nafta truje fitoplanktone, uništava živi svet, ometa razmenu gasova između hidrosfere i atmosfere, sprečava isparavanje vode, vrši funkciju odbojnog ogledala prema sunčevim zracima.

Digitized by Google

Atmosfera, za koju je čovek disanjem vezan kao pupčanom vrpcom, sve je više zagađena proizvodnom aktivnošću ljudi. Razni otrovni gasovi, dim i prašina, stvaraju veštački oblak sve većih razmera, koji se širi po nebu iznad Severnog pola, spuštajući se prema ekvatoru. Sloj te izmaglice sada ima površinu kao Severna Amerika i nalazi se na visini od pet kilometara. Taj veštački oblak koga stvara industrijska civilizacija koja je uglavnom skoncentrisana na severnom delu zemljine kugle, apsorbuje sunčeve zrake, zagreva vazduh i ne dozvoljava zracima Sunca da stignu na Zemlju. Količina kiseonika se sve više smanjuje, a povećava se udeo ugljen-dioksida, koji daje efekat staklene bašte.

Kisele kiše ugrožavaju šume i ceo živi svet. U Zapadnoj Nemačkoj 50% šuma je već obolelo od tih kiša.

Freoni, azotovi oksidi i drugi gasovi uništavaju ozonski omotač Zemlje. Iznad Antarktika već je otkrivena ogromna rupa u tom omotaču, koji postaje sve tanji. Utvrđeno je da jedan molekul freona uništi sto hiljada molekula ozona. Smrtonosni ultraljubičasti zraci sve će više uništavati živi svet na našoj planeti.

Šume na Zemlji nestaju brzinom od 100.000 km² godišnje. Pustinje se godišnje šire brzinom od 60.000 km². Naročito je pogubna varvarska seča tropskih šuma. U šumama Amazonije, koje naučnici nazivaju plućima planete, u poslednjih pet decenija posečena je petina drveća. Klimatolozi upozoravaju da će se ova oblast kroz pola veka pretvoriti u pustinju — ukoliko njene zelene površine i dalje istim tempom budu uništavane. To će imati dalekosežne i opasne posledice po klimu.

Erozije uništavaju plodnu zemlju. Za poslednjih sto godina po tom osnovu izgubljeno je oko 2 milijarde hektara plodne zemlje. To je po površini jednako čitavoj teritoriji SSSR! Svake godine u svetsko more se spere toliko plodnog zemljišta da bi se na njemu mogla obezbediti proizvodnja hrane za 30 miliona ljudi. Na poljima izloženim eroziji prinosi su 5, a ponekad i 10—12 puta manji! U celom svetu zasoljavanju je podvrgnuto do 40% navodnjavanog zemljišta. Plodno zemljište uništava se i na razne druge načine. Računa se da je dosad uništeno i degradirano zemljište ukupne površine od 20 miliona km², što je veće od sveukupnog obradivog zemljišta koje se sada koristi (oko 13 miliona km²). Računa se da se godišnje gubi (po svim osnovama) 50—70 hiljada km² obradivog zemljišta.

Uz zadržavanje dosadašnjeg tempa zagađivanja vode na kopnu i povećavanja potrošnje iste, računa se da će do kraja ovog veka biti iskorišćeni svi resursi slatkih voda (ne računajući lednike).

Količina atmosferskog kiseonika umanjuje se za oko 10 milijardi tona godišnje. SAD već odavno u toku godine potroše znatno više kiseonika nego što ga se stvori na njihovom području.

Digitized by Google

Razne vrste insekata uništavaju gotovo polovinu rezervi hrane na svetu, i pored upotrebe oko 4 milijarde tona pesticida. Ne zna se, ipak, šta nanosi veću štetu: proždrljivi insekti ili otrovni pesticidi.

Zagađivanje biosfere dovodi do ubrzanog izumiranja biljnih i životinjskih vrsta. Genetski fond naše planete sve više siromaši. Sve veći broj hemijskih jedinjenja i povećana radioaktivnost ugrožavaju i genetsku osnovu čoveka.

Neobnovljivi prirodni resursi sve se više iscrpljuju, a oni kojih, inače, ima u izobilju, sve se više zagađuju otpacima.

Količina otpadaka koji se izbacuju u okolinu raste veoma brzo. Npr., zemlje EEZ godišnje proizvedu preko 1.500 miliona tona čvrstih otpadaka. Kad bi se sve to skupilo na jedno mesto, dobilo bi se brdo uporedivo sa Monblanom.

Neki naučnici savremenu civilizaciju nazivaju smećarskom civilizacijom, ističući da problem smeća postaje sve teži. Više od polovine američkih gradova ostaće do 1990. g. bez svojih sadašnjih deponija za odlaganje smeća, jer će one biti prepunjene. Situacija se pogoršava ne samo u SAD već i u drugim razvijenim zemljama.

Količina otpadaka koji se izbacuju u okolinu zavisi od: količine i vrste korišćenih sirovina, tehnologije proizvodnje, veka upotrebe proizvedenih dobara, nivoa potrošnje materijalnih dobara i usluga po glavi stanovnika, te od broja stanovnika. Većina ovih činilaca uzrokuje povećavanje količine otpadaka.

Reutilizacijom otpadaka smanjilo bi se zagađivanje okoline i pritisak na prirodne resurse, ali je to zasad dosta složen problem.

Kad je reč o biološkoj produkciji Zemlje, čovečanstvo iz skladišta prirode uzima svega 1—2% biomase. Znači, sukob čovek — priroda u toj oblasti nije nastao zbog toga što se uzima mnogo, već zbog toga što se uzima kako ne treba, bez uvažavanja zakona prema kojima se razvija biosfera.

II

Mnoge hiljade godina čovek je bio mali, a Zemlja beskrajno velika. On je osvajao prostore, »pokoravao« prirodu. Ne retko, rezultati tih »pokoravanja« bili su tragični. Tamo gde su se stvarali proizvodni kompleksi, a nije se vodilo računa o granicama stabilnosti prirodnih sistema, nastupile su ekološke katastrofe, stradale su države i civilizacije.

Izgleda da se te lekcije istorije ne uvažavaju u sadašnjosti. Snažan tehnički napredak poslednjih decenija otkrivao je sve veće mogućnosti korišćenja prirodnih resursa. Čak se pojavilo i shvatanje da čovek pobeđuje ograničenost spoljne sredine i postaje stvaralac uslova svoga razvitka. Ali neočekivano, na vrho-

Digitized by Google

vima naučno-tehnološke revolucije pojavile su se čvrste granice ekstenzivnog razvitka. Pojavio se zahtev da se proizvodnja razvija a da se ne uništavaju ishodišni uslovi očuvanja života na Zemlji.

Biolozi svih kontinenata svedoče: majka — priroda je bolesna zbog krivice čoveka. Antropogena zagađivanja preko sto puta premašuju zagađivanje usled izliva materija iz utrobe Zemlje. Ako se tempo svetske proizvodnje ovako nastavi, a mere za očuvanje sredine bitno ne povećaju, kroz pedeset godina sadržina gvožđevih oksida u zemljištu i vodi udvostručiće se; koncentracija olova u okolini povećaće se deset puta, žive sto puta, a arsenika 250 puta!

Proces zagađivanja sredine zahvatio je sve elemente biosfere. U nizu regiona planete prekoračen je prag samozaštite prirode, podriveni su procesi spontanog ozdravljivanja sredine. Ako u narednim godinama ne budu preduzete najenergičnije mere, pogoršavanje kvaliteta okoline postaće glavna prepreka daljeg razvitka društva.

Kako se moglo desiti da je aktivnost čoveka postala antagonist prirode? Odgovor nije težak. Svet je podeljen na dva antagonistička sistema, na oko 150 država (različitih po nivou ekonomskog i socijalnog razvitka, oblicima političke organizacije, tipovima kulture, tradicijama i veroispovestima), na milione naselja i stotine miliona privrednih subjekata. Tek poslednjih godina svet je počeo da spoznaje sveukupne rezultate svojih nekoordiniranih mnogobrojnih poduhvata. Podeljeni i suprotstavljeni svet počeo je da saznaje probleme koji sve tangiraju i koji mogu biti rešeni samo kolektivnim naporima. To su globalni problemi: izbegavanje termo-nuklearnog rata, očuvanje okoline, obezbeđivanje resursa (energije, sirovina i hrane), prevazilaženje zaostalosti zemalja u razvoju.

Dva od navedenih problema (očuvanje okoline i obezbeđivanje resursa) izražavaju nastupanje nove faze u odnosima između društva i prirode.

Brz rast stanovništva, brz razvitak materijalne proizvodnje i rastuće ekstenzivno korišćenje prirodnih resursa — to su samo spoljni, vidljivi činioci pojave ekološke krize. Dublje uzroke moramo tražiti u karakteru tehnologije, koja je jako primitivna u odnosu na potrebu čuvanja prirode, naročito u uslovima povećanih razmera proizvodnje i odsustva jedinstvenog upravljanja procesom društvenog razvitka.

Navedeno upravljanje zahtevalo bi:

— koordinaciju nacionalnih programa razvitka u planetarnim razmerama kako bi se socijalni zadaci rešavali u granicama očuvanja ravnoteže prirodnih sistema Zemlje;

— preispitivanje socijalne motivacije proizvodnje: uvođenje čvrste društvene kontrole nad preduzetničkom aktivnošću privrednih subjekata;

Digitized by Google

— napuštanje principa i normi prestižne potrošnje; ostvarivanje principa koji bi odražavali stvarne potrebe čoveka, zahteve socijalne ravnopravnosti i uračunavanje ograničenih mogućnosti prirode.

Očuvanje okoline — najvažniji je zadatak savremene epohe. On zahteva osmišljavanje razvitka civilizacije u granicama najopštijih veza između čoveka i prirode. Definisanje tih veza treba da omogući da se stvara predstava o biosocijalnom sistemu: društvo — proizvodnja — okolina.

Analiza narušene ravnoteže između čoveka i prirode treba da dovede do postavljanja novog zadatka: upravljanje razvitkom biosocijalnih sistema na planetarnom, nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. To zahteva širenje ekoloških znanja, novu orijentaciju u naučnotehnološkim rešenjima i jedinstveno upravljanje procesom akumulacije znanja.

To da prirodna sredina predstavlja osnovu društvenog razvitka ne izaziva nikakvu sumnju. Mnogo je manje očigledna istina koja iz toga proističe — da se i sam društveni razvitak mora nalaziti u strogo kontrolisanoj vezi sa stanjem prirodne sredine.

Pojava takvog globalnog problema kao što je zagađivanje sredine, deficit energije, sirovina i hrane, svedoči o tome da se nalazimo na graničnoj liniji odnosa između čoveka i prirode. Dalji razvitak moguć je samo na osnovu strogo kontrolisanih veza u okviru sistema »društvo — proizvodnja — prirodna sredina« (određivanje parametara socijalnog razvitka, obima, strukture i tehnologije proizvodnje — vezano sa zahtevima za očuvanje okoline).

Spoznaja novih zadataka ide mnogo sporije nego što to zahteva njihovo rešavanje. Došlo je i do razočarenja u nauku i tehniku. Ističe se da sve više znamo, ali sve manje razumemo šta zapravo treba da radimo, te da niko, čak ni najblistaviji umovi među naučnicima, ne zna kuda nas vodi nauka.

U razvoju nauke polazilo se od toga da se što više preobražava priroda radi dobijanja ekonomskih dobara. Uspostavljanje narušene ravnoteže bilo je prepušteno prirodi. Takav odnos izražavao je predstavu o velikoj rezervi potencijalnih sila prirode. Ta je predstava bila pogrešna. Neuspešnom se pokazala i sama orijentacija tehničkog progresa na dobijanje neposrednih efekata, pri čemu se ignorisalo pitanje uticaja proizvodnje na sredinu. »Zagađivanje vazduha — ističe Bari Komoner — nije samo neprijatnost i ugrožavanje zdravlja ljudi. Ono nam pokazuje da najbolja dostignuća naše tehnologije — automobil, reaktivni avion, električna centrala, industrija u celini — predstavljaju naš fijasko ako se govori o spoljnoj sredini«.

Naučno-tehničku revoluciju posle drugog svetskog rata vodile su fizika, hemija, biologija, matematika, tehničke nauke. Ostvareni su značajni rezultati: korišćenje atomske energije, stvaranje

Digitized by Google

sintetičkih materija, prodor na molekularni nivo istraživanja živih sistema, automatizacija proizvodnje, sve češće korišćenje informaciono-upravljačkih uređaja i dr. Što se tiče zakonitosti razvitka ekoloških sistema i granica njihove postojanosti — tu je napredak bio preskroman. U toj oblasti nauka još nije u mogućnosti da pruži tačan odgovor na pitanje o granicama dozvoljenog pritiska proizvodnje na prirodnu sredinu. Mnoge informacije o biosferi još ne posedujemo.

Dalji tehnički razvitak mora se oslanjati na mnogo dublja znanja zakona razvitka života na Zemlji. Što je veća mogućnost uticaja čoveka na prirodu, to bi morao biti obazriviji svaki korak napred. Na žalost, s pravom se ističe da savremeni čovek liči na divljaka koji nije naoružan lukom i strelom već strahovitim oružjima koja mogu sve da unište.

Kontrolisan tehnički napredak zahteva nova, mnogo šira znanja o prirodi, što pretpostavlja širenje ekoloških znanja, znanja o zakonitostima očuvanja ekoloških sistema.

Naučno-tehnička rešenja dosad su bila usmerena na dobijanje neposrednih rezultata i ocenjivana su prema njihovom neposrednom tehničkom i ekonomskom efektu. Sada bi se profesionalno osmišljenim i prihvatljivim mogla smatrati samo ona rešenja koja su usmerena na ostvarivanje određenih direktnih rezultata u granicama zadate potrošnje prirodnih resursa i očuvanje zdravih uslova života. Saobrazno tome, svako naučno-tehničko rešenje trebalo bi da dobija ne dve već četiri ocene: tehničku, ekonomsku, ekološku i medicinsku.

U procesu naučne spoznaje sveta, predstavljene kao dijalektičko kretanje po spirali, mogu se izdvojiti tri stupnja. Prvi stupanj — neraščlanjena nauka, drevna naturfilozofija, koja je davala celovit pogled na veze čoveka sa svetom koji ga okružuje. Drugi stupanj — diferencijacija i specijalizacija znanja koja je otpočela u srednjem veku i koja je dostigla ogroman razvitak poslednjih decenija (sada postoji više od hiljadu posebnih nauka i naučnih disciplina). Piramida savremene nauke predstavljena je klasama nauka (prirodne društvene tehničke) familijama (biološke, hemijske, fizičke, ekonomske i dr.), te vidovima nauka (pojedinačne nauke i discipline). Treći stupanj mora biti integracija nauka u jednu nauku.

Oslabile su veze u okviru svake familije nauka, a posebno su nepovezana istraživanja u okviru raznih familija i klasa nauka. Akumulirana znanja sporo se prenose od baze prema vrhu. Sada društvo više nego ikada ranije zahteva od nauke rešavanje integralnih zadataka — ukupnosti problema porasta proizvodnje, socijalnog razvitka i očuvanja okoline. Rešavanju nagomilanih ekoloških problema pogoduje već otpočeta ekologizacija nauke i tehnike. Njena suština je u tome da razvitak bilo koje oblasti nauke i tehnike, a takođe i njihova praktična primena, pretpostavlja uračunavanje mogućih posledica na stanje biosfere. Ekološki pri-

Digitized by Google

laz postaje sve više opštenaučni prilaz, koji povezuje ranije razdvojene oblasti nauke i društvene prakse.

Sve veći značaj za rešavanje ekoloških problema ima izučavanje biosfere kao celine, otkrivanje faktora njene evolucije, razrada metoda bioloških i ekoloških prognoza. Takav pristup opravdano se smatra teorijskom pretpostavkom za prelazak od predupređivanja degradacije prirode na stvaranje optimalne, u većem stepenu humanizovane sredine čovekovog života.

Zaoštravanje ekoloških problema dovodi do intenzivnih napora da se stvaraju bezotpadne tehnologije i tehnologije prerade otpadaka.

Ekološka kriza i njen sve jače izraženi socijalni aspekt i globalni razmer zahteva sve veću sintezu znanja — stvaranje kompleksne teorije globalne ekologije. Predmet njenog izučavanja je uzajamno delovanje ukupnog svetskog sistema (ukupnost država i privreda sveta) s različitim prirodnim sistemima, sa čitavom ekosferom i njenim krupnim strukturnim i funkcionalnim delovima. U toj grani nauke treba da se sjedinjuju metodološke osnove socijalne ekologije i nauka o svetskoj privredi i međunarodnim odnosima.

Globalna ekologija ne može se ograničiti samo na izučavanje stanja i dinamike ekosfere i uticaja na nju čovekovih aktivnosti. Ona mora obuhvatiti i naučnu analizu čitavog niza međunarodnih aspekata upravljanja ekosfernim procesima. U okviru njih nalaziće se i analiza socijalno-ekonomskih i međunarodno-političkih aspekata opšte ekološke situacije u svetu i njegovim delovima; analiza pretpostavki, mogućnosti, puteva i sredstava organizacije širokih, kolektivnih, solidarnih i efektivnih delovanja država na svetskoj areni u cilju regulisanja i blagovremenog predupređivanja zaoštravanja ekološke situacije u širokim razmerama; analiza tekućeg delovanja i otkrivanje mogućnosti budućeg delovanja u okviru glavnih ekosfernih procesa, posebno svetskog međunarodno-političkog, socijalnog i ekonomskog razvitka. Rezultati koji bi se dobili izučavanjem ekoloških problema s pozicija nauke o svetskoj privredi i politici imali bi veliki praktični značaj.

Nema sumnje, savremena ekološka kriza kao prirodnoistorijska protivrečnost između ljudskog društva i sredine odvija se u vrlo složenim međunarodnim političkim uslovima. Njeno rešavanje zahtevalo bi poboljšavanje tih uslova.

Ekološki problemi nisu samo problemi zagađivanja okoline i drugih negativnih posledica privredne aktivnosti ljudi. Oni prerastaju u problem transformacije stihijskog delovanja ljudi na prirodu u ciljno usmereno, plansko delovanje na nju.

Razrada teorije upravljanja biosocijalnim sistemima predstavlja novu etapu razvitka politekonomskih istraživanja.

Zahtevi za kontrolisanim društvenim razvitkom postavljaju se na planetarnom nivou svake zemlje. Takav razvitak pretpostavlja novi tip društvene reprodukcije — kvalitativni rast pri kome

Digitized by Google

se prosta reprodukcija ostvaruje na osnovu višekratnog, ponovnog korišćenja sirovinskih resursa, a proširena reprodukcija se oslanja na minimalno uvlačenje u proizvodnju dopunskih proizvodnih i prirodnih resursa.

Nedovoljno brz prelaz na novi tip reprodukcije izaziva osetno pogoršavanje uslova savremene etape razvitka: iscrpljivanje prirodnih resursa, povećavanje društvenih troškova proizvodnje, smanjivanje tempa njenog rasta, srozavanje kvaliteta života, povećavanje troškova života i dr.

Nema sumnje, čovečanstvo se nalazi pred neodložnom neminovnošću da vraća svoj dug prirodi. Većina zemalja već troši na očuvanje okoline oko 0,5—2,5% nacionalnog bruto produkta, a Japan 4%. Da bi se zaustavio proces degradacije, bilo bi neophodno da se u svetu troši oko 6%, a da bi se saniralo stanje gde je to mogućno — 8—10% bruto proizvoda.

III

Kao što je poznato, život se može održavati samo u uzajamnom delovanju živih organizama i sredine njihovog postojanja. Suština toga međudejstva je u razmeni materije i energije. Marks je isticao da čovek živi s prirodom. To znači da je priroda njegovo telo s kojim on mora biti u stalnom procesu opštenja da ne bi umro. Kao i svi živi organizmi, čovek je deo materijalnog sveta, proizvod evolucije zemne prirode. Ali za razliku od životinja koje se samo koriste spoljnom prirodom i u njoj proizvode promene svojim prisustvom, čovek istupa naspram prirode kao u društvo organizovana socijalna sila, koja želi da »gospodari« nad prirodom, da je natera da služi njegovim ciljevima.

Zemna priroda predstavlja zajednicu međusobno povezanih ekoloških sistema, koja obuhvata živu i neživu materiju i samog čoveka. Za čoveka ona se ispoljava kao prirodni uslov njegova života i aktivnosti, kao izvor i sredstvo za proizvodnju materijalnih dobara, kao objekt privredne i kulturne aktivnosti, te kao izvor i sredstvo moralnog vaspitavanja i estetskih zadovoljstava. Ta veza između čoveka i prirode ispoljava se u dva osnovna oblika: ekološkom i ekonomskom.

Ekološki oblik međudejstva potčinjen je prirodnim zakonima razvitka. Priroda kao sredina bitisanja čoveka obezbeđuje biološki režim života — gasni i hidrološki režim, biološku produktivnost planete, razmenu materije i asimilaciju otpadaka. Taj oblik izražava interes društva za čistom, zdravom, biološki produktivnom i genetski raznolikom okolinom.

Ekonomski oblik međudejstva ostvaruje se na osnovu socijalnih zakona razvitka. On izražava ekonomske interese društva i sastoji se u tome što čovek u procesu potrošnje i korišćenja

Digitized by Google

prirode za zadovoljavanje materijalnih potreba na nju vrši sve veći uticaj, menjajući je i preobražavajući je.

Po svojoj suštini ti oblici su jedinstveni jer su usmereni na obezbeđivanje životnog statusa čoveka, njegovog biološkog i materijalnog blagostanja. Ali je to jedinstvo protivrečno. Svaka izmena i preobražavanje prirode narušava veze koje su u njoj uspostavljene, negativno utiče na njenu ekološku funkciju. Privredna aktivnosti čoveka razvijana je kao potrošnja prirode. Ona nije uračunavala (zbog nedovoljnog iskustva, neznanja ili ignorisanja zakona razvitka prirode) negativne posledice na stanje prirodne sredine i njenih delova usled narušavanja ekološkog balansa prirode. Imajući to u vidu, Engels je isticao da se ne treba zanositi »pobedama« nad prirodom. Za svaku takvu »pobedu« ona nam se sveti. Svaka od tih »pobeda« najpre dovodi do posledica na koje se i računalo, ali potom i do sasvim drugih, nepredvidivih posledica, koje vrlo često poništavaju značaj onih prvih.

Prirodni ekosistem, koji deluje po principima bezotpadne tehnologije, ima zatvoreni ciklus razmene materije. Privređivanje još nema takve odlike. Čovekova proizvodnja i potrošnja praćena je sve većom produkcijom otpadaka. Do određenih granica njih je asimilirala sama priroda. Ali sada to više ne može. Otpaci se gomilaju i izazivaju zagađivanje biosfere, uništavanje njenih ekoloških veza, njenu degradaciju, nanose štetu zdravlju čoveka, nanose sve veće ekonomske štete društvu, ugrožavaju genetski razvitak čoveka, opstanak ljudskog društva. Uz ekstenzivno korišćenje prirodne sredine, njeni resursi se iscrpljuju.

Povećavanje životnog standarda ostvaruje se na dva osnovna načina: poboljšavanjem kvaliteta života (ekološki cilj) i povećavanjem materijalnog blagostanja (ekonomski cilj). Dugo su ti ciljevi bili suprotstavljeni: ili sačuvati prirodu na račun neuvećavanja ekonomskih potencijala, ili ostvarivanje ekonomskih ciljeva na račun narušavanja prirode. Očigledno je da u stvarnosti postoji protivrečnost ne između prirode i privrede, već između realnog uticaja kvaliteta prirodne sredine na ekonomske rezultate i našeg znanja da ekonomski ocenjujemo posledice različitih promena okoline. Poboljšavanje kvaliteta sredine neposredno se odražava na privredne rezultate kroz povećavanje produktivnosti rada. Čovek bi trebao da zna da upoređuje rezultate proizvodne aktivnosti i kvalitet prirodne sredine. Ekološka nepismenost i ekonomska infantilnost nisu mogli a da ne dovedu do ekološke krize.

Kao što je poznato, prirodna sredina u odnosu na čoveka ostvaruje tri osnovne funkcije: ekonomsku — obezbeđuje proizvodnju resursima; biološku — obezbeđuje fizičko zdravlje čoveka i socijalnu — obezbeđuje duhovni razvitak društva i svakog njegovog člana. Dosadašnje iskustvo jasno je pokazalo da se potrebe ljudi moraju prilagođavati mogućnostima prirodne sredine.

Digitized by Google

Spoznaja opasnosti od uništavanja prirodne sredine i iscrpljivanja njenih resursa i neophodnost da se to spreči, dovela je do novog oblika međudejstva društva i prirode — ekološko-ekonomskog. On se izražava u izučavanju zakona razvitka prirode radi njenog očuvanja i prilagođavanju ljudskih potreba mogućnostima prirode.

Ekološka kriza nije samo degradacija prirodne sredine izazvana narušavanjem ekološke ravnoteže. Njena suština je u ukupnosti prirodnih i socijalnih činilaca koji ulaze u sastav toga fenomena.

Velika zagađenost gradova i industrijskih centara javlja se kao neposredni uzrok bolesti i smrtnosti stanovništva. Iscrpljivanje prirodnih resursa i krize koje iz toga proističu dovode do povećavanja cena, porasta nezaposlenosti, pogoršavanja uslova života.

U traganju za deficitarnim prirodnim resursima, dolazi do sve veće političke i ekonomske ekspanzije privrednih i političkih subjekata iz razvijenih država u zemlje u razvoju, do grabljive potrošnje njihovih prirodnih bogatstava. Da bi se izbeglo trošenje sredstava na prečišćavanje otpadaka, prljave vrste proizvodnje izvoze se u zemlje u razvoju.

Inače, sada jedna četvrtina stanovništva Zemlje troši dve trećine svetskih prirodnih resursa, a polovina svetske populacije jedva veže kraj sa krajem.

Degradacija okoline utiče na pojavu ekoloških funkcija država. Donose se propisi da bi se sprečilo zagađivanje okoline i iscrpljivanje resursa. Utvrđuju se gornje granice dozvoljene koncentracije štetnih materija u životnoj sredini. Stvaraju se posebni organi uprave za kontrolu stanja okoline. Izdvajaju se serdstva za saniranje i predupređivanje zagađivanja životne sredine, za usavršavanje tehnoloških procesa, opreme, stvaraju se rezervati, nacionalni parkovi, šire se međunarodne veze i akcije na tom planu.

U ostvarivanju navedenih mera moraju se uračunavati ekonomske štete do kojih dolazi zbog pogoršavanja stanja prirodne sredine, profitabilnost grana koje proizvode sredstva za ekološku zaštitu (uređaje za prečišćavanje, instrumente za kontrolu stanja prirodne sredine i dr.), prednosti tehnologija sa malo ili bez otpadaka.

Dolazi do sve jačih ekoloških pokreta razvojem ekološke svesti ljudi.

Društvo sve više mora voditi računa o ekologičnosti primenjene tehnologije, koja se određuje stepenom iskorišćenosti prirodnih resursa koji su ušli u proizvodnju, odnosno masom i toksičnošću otpadaka i nuzproizvoda. Bezotpadna tehnologija treba da obezbedi minimalne gubitke pri korišćenju sirovina, energenata, energije, maksimalnu efektivnost i ekonomičnost njihove primene, ponovno korišćenje otpadaka putem njihove prerade

Digitized by Google

ili njihovo vraćanje u prirodu bez štetnih posledica po nju. Neophodna je ekonomija resursa po jedinici produkcije, njihova regeneracija, te povećavanje vremena korišćenja sredstava za proizvodnju i potrošnju.

Dugoročno posmatrano, borba za čistotu okoline — to nije borba za primenu uređaja za prečišćavanje, već borba protiv neophodnosti njihove primene. Malootpadna tehnologija je alternativa tehnologiji koja zahteva uređaje za prečišćavanje.

Pitanje efektivnosti proizvodnje istovremeno je i pitanje usavršavanja korišćenja prirode. Smanjivanje materijalnih i energetskih troškova po jedinici proizvoda identično je povećavanju resursa, jer ne zahteva njihovu dodatnu eksploataciju.

Savremeni proizvodni procesi zbog svoje nesavršenosti predstavljaju jedinstvo dveju suprotnosti: stvaranja i razaranja. Kroz stvaranje se realizuju ciljevi materijalne proizvodnje — produkuju se robe i usluge. Istovremeno, kroz zagađivanje i narušavanje prirodne sredine vrši se njeno razaranje.

Promene u odnosima društva i prirode ne mogu a da ne zadiru u fundamentalne osnove kako materijalnog tako i duhovnog života ljudi. Odražavajući se na privredu one se zakonito odražavaju i na politiku, kulturu, moralnu atmosferu društva. Eto zbog čega sadašnja ekološka situacija prevazilazi okvire korišćenja prirode, a problemi okoline izazivaju sve veći interes savremenih država. Neće se preuveličati ako se kaže da ekološki momenti umnogome određuju ciljeve i karakter najvažnijih političkih rešenja kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu.

Ekološka kriza ne znači samo deficit sirovina, mnogih resursa. Ona se ispoljava i u nedostatku hrane, čistog vazduha, vode, tišine, zona rekreacije i sl. Sve to izaziva pogoršavanje zdravstvenog stanja stanovništva, utiče na ponašanje ljudi, izaziva preraspodelu dohotka između socijalnih grupa, klasa, nacija, smanjivanje životnog standarda. U svakom pojavnom obliku ekološke krize nalazi se i politički podtekst, koji se sve jasnije ispoljava ukoliko se zoštravaju odnosi između društva i prirode.

Taj podtekst se najbolje iskazuje kroz ekološku politiku savremenih država: u sprovođenju mera za očuvanje prirode, u razradi nacionalnih programa borbe protiv pogoršavanja stanja u okolini, u novom zakonodavstvu usmerenom na poboljšavanje korišćenja prirode, u stvaranju specijalnih organa uprave koji regulišu korišćenje prirode i sl. No, to je samo jedna strana medalje. Politička sadržina ekoloških problema sve jasnije se ispoljava i konkretizuje u klasnim i međunarodnim odnosima, tj. u ukupnoj složenosti unutrašnje i spoljne politike. Npr., u spoljnoekonomskim odnosima sve se češće koristi ekološko oružje u vođenju trgovinskih ratova (korišćenje standarda koji određuju bezbednost roba u odnosu na okolinu i zdravlje ljudi kao netarifne barijere za ograničavanje uvoza). Te činjenice govore o sve većem preplitanju ekoloških i političkih problema. Energetska

Digitized by Google

kriza, na primer, dobila je izrazita socijalno-politička obeležja (smanjivanje industrijske proizvodnje, porast cena, nezaposlenost, zaoštravanje međudržavnih suprotnosti, snižavanje temperature u stanovima, ograničavanje brzine i vremena korišćenja automobila i dr.).

Ekološki problemi sve češće dolaze među političke prioritete. Stvaraju se političke strategije preživljavanja. Na primer, specijalna komisija američkog kongresa, formirana radi izučavanja aktuelnih problema spoljne politike, istakla je sledeće: »Zaštita od ratnog ugrožavanja ostaje glavni problem spoljne politike, ali nacionalnu sigurnost mogu ugroziti i događaji izvan političko-vojne sfere. Otopljavanje arktičkih lednika, uništavanje ozonskog omotača, širenje radioaktivnih materija, eksplozija svetskog stanovništva — sve to može predstavljati tako ozbiljnu opasnost za američki (ili drugi) narod, kao i događaji koji bi se desili u tradicionalnoj vojno-političkoj sferi«. Sve češće se ističe da pojmove nacionalni suverenitet i nacionalni interesi treba da zameni pojam globalnih ciljeva.

Ekološki problemi sve češće postaju najžešći frontovi klasnih borbi. Javljaju se ekološke demonstracije u kojima je glavna parola zahtev za ozdravljivanje okoline.

Socijalno-politički i ideološki aspekti međudejstva društva i prirode postali su predmet raznih propagandnih špekulacija. Prisutni su sve veći napori da se politički osvoje ekološki problemi na koje je usmerena pažnja čovečanstva i da se nađu mogućnosti da se manipuliše tom pažnjom.

IV

U odnosima društva i prirode, koji zaokupljuju pažnju politike, bitni su ekonomski i ekološki interesi.

Sve dok obim privrednog pritiska na prirodnu sredinu nije premašivao njene asimilacione sposobnosti i nije narušavao njen resursni balans, o ekološkim problemima nije se vodilo računa. Prelaskom društva na industrijski put ekonomskog razvitka, ubrzavanjem tempa i promenom karaktera privredne aktivnosti u uslovima naučno-tehnološke revolucije — bitno se izmenila situacija, jer su postali ugroženi biološki uslovi života ljudi. Do sve jačeg izražaja dolaze ekološki interesi. Ekonomske i ekološke interese neophodno je usklađivati. Nužan je, kako ističu pojedini autori, brak između ekonomije i ekologije. U tu zajednicu morala bi se uključiti i demografija. Time bi sve što je bitno bilo objedinjeno.

Ako bi se u prvi plan stavili ekološki interesi, bilo bi nužno suštinsko ograničavanje, zamrzavanje ili stabilizacija razvitka proizvodnih snaga društva u cilju smanjivanja (do minimuma) privrednog pritiska na prirodnu sredinu. Ali bi takav pristup

Digitized by Google

došao u suprotnost sa zakonima društvenog razvitka. On bi vodio degradaciji društva kao socijalnog organizma.

Ako bi se, pak, nastavilo sa davanjem prioriteta ekonomskim interesima, degradacija prirodne sredine sve bi više dolazila do izražaja, pa bi ugroženost opstanka ljudi postajala sve ozbiljnija.

Preostaje treći put: obezbeđivanje kvaliteta okoline na osnovu naučno zasnovanog i racionalnog regulisanja međusobnih odnosa ekonomskih i ekoloških interesa u cilju očuvanja i reprodukcije što povoljnijih uslova života čoveka u procesu razmene materije i energije. Ekološki interesi moraju se, dakle, uključivati u ekonomske interese.

Potrebno je istaći da su sadašnje suprotnosti između ekologije i ekonomije proizvod objektivnih i subjektivnih činilaca. U prvu grupu pre svega spada nedovoljno poznavanje zakona razvitka prirode i svih posledica do kojih može dovesti privredna aktivnost. U drugu grupu spadaju: greške u prognoziranju negativnih promena sredine pod uticajem privredne aktivnosti; greške u planiranju i materijalno-tehničkom obezbeđivanju prirodno-zaštitnih poduhvata, odsustvo kontrole i dr.

Nova tehnika, novi materijali, nove tehnologije — ne mogu se smatrati progresivnim, bez obzira na njihove čisto ekonomske rezultate, ako pogoršavaju stanje prirodne sredine. Pored ekonomskih, neophodni su i ekološki kriterijumi ocene proizvodnje: koeficijent korišćenja prirodnih resursa (potpunost i stepen kompleksnosti korišćenja) i koeficijent zagađivanja okoline. Kompleksno korišćenje prirodnih resursa čak i pri bezotpadnoj proizvodnji ne bi omogućavalo održavanje ravnoteže u okolini, jer bi se neki resursi, posebno neobnovljivi, bespovratno izvlačili, a obnovljivi se ne reprodukovali u dovoljnom obimu, što bi narušavalo veze ekosistema. Da se ne bi narušavala stabilnost ekosistema, bilo bi neophodno znati granicu njihovog mogućeg izvlačenja iz prirodne sredine. To naročito važi za resurse koji su životno važni za ekosistem, pre svega za biogene.

Mera izvlačenja prirodnih resursa iz datog ekosistema, pri kojoj se ekosistem održava u biosferi, predstavlja značajan kriterijum dozvoljenog stepena antropogenog mešanja ili antropogenog pritiska na okolinu. Potrebno je, dakle, utvrditi tehnogenu elastičnost ekoloških sistema.

Nekontrolisane promene prirodne sredine preobratile su se u svoju suprotnost: umesto pozitivnog počeo se dobijati negativni rezultat. Zbog toga je neophodno naučno osnovano delovanje na prirodu, pri kome će se uzeti u obzir kako pozitivne tako i negativne posledice preobražavanja prirode da bi se izbegla ekološka katastrofa.

Život na našoj planeti biće uništen ako se nastavi nekontrolisano preobražavanje prirode pri kome se ne vrši neutralizacija negativnih posledica na osnovu razvitka nauke i tehnike. Zbog

Digitized by Google

toga je neophodno vršiti ekološku procenu svakog oblika i načina uticaja na prirodu zbog ekonomskih i drugih interesa.

Opšta masa otpadaka i svakojakog smeća (sada oko 40—50 milijardi tona godišnje) usled antropogene aktivnosti tako brzo raste da priroda ne može da je neutralizuje i vrati u planetarno kružno kretanje, pa su neminovne teške posledice po prirodu i ljude.

Upravljanje okolinom trebalo bi da obezbeđuje najbolje uslove života čoveka — zadovoljavanja njegovih materijalnih, fizioloških i duhovnih potreba na osnovu optimizacije međusobnog delovanja društva i prirode, harmoničnog razvitka antroposfere i samog čoveka.

Upravljanje okolinom obuhvata ceo kompleks međudejstva u antroposferi: unutar sociosfere, ekosfere i između njih. Rešavanje problema ekosfere mogućno je samo kroz sociosferu. Drukčije rečeno, rešavanje problema okoline i upravljanje njome mogućno je samo na osnovu socijalno-ekonomskog razvitka — kroz njegovo progresivno usmerenje.

Savremena antroposfera — životna sredina čovečanstva, rezultat je dugog istorijskog razvitka koji u sebi sadrži nasleđa istorije duge više hiljada godina, koja je zapretena kako u ekosferi tako i u sociosferi.

Istorija socijalno-ekonomskog razvitka čovečanstva bila je teška i zahtevala je mnoge pokušaje i razočarenja, kojih će još biti dok se ne dođe do najboljeg oblika organizacije društvenog života.

Upravljanje okolinom moralo bi da obuhvati mnoštvo elemenata:

— određivanje dugoročnih i kratkoročnih ciljeva društveno-ekonomskog razvitka;

— ocena prirodnih i radom stvorenih resursa;

— stvaranje planova u skladu sa ciljevima i resursima;

— ocena socijalnih, ekonomskih i ekoloških posledica ostvarivanja planova;

— određivanje alternativnih tehničkih mogućnosti i puteva ostvarivanja planova;

— optimizacija i konkretizacija planova uz uračunavanje mogućih posledica različitih tehničkih rešenja;

— izbor optimalnih alternativa ostvarivanja planova;

— prihvatanje i realizacija planova.

Upravljanje okolinom zahteva stalno praćenje njenog stanja — monitaring sredine, koja treba da obuhvati sve nivoe: lokalne, regionalne, nacionalne i globalni.

Upravljanje okolinom zahteva precizno zakonodavstvo u kome su razrađeni prava, obaveze i sankcije.

Racionalno upravljanje okolinom zahteva sistematsko, kompleksno uračunavanje svih činilaca stanja sredine u vezi s proiz-

Digitized by Google

vodnjom i društvenim razvitkom. Svaka društvena aktivnost morala bi uzimati u obzir ekološke mogućnosti i posledice. Morala bi se stvarati i primenjivati ekološki celishodna tehnologija — zavisno od nivoa socijalnog i ekonomskog razvitka.

Posebno su neophodni kadrovi za uspešno upravljanje okolinom. Stručnjaci u svim oblastima znanja morali bi biti ekološki pismeni, kao što se već odavno u civilizovanim društvima zahteva odgovarajuća pismenost za vođenje društvenih i privrednih poslova. Ekološka znanja morala bi se širiti kao elementarna pismenost među široke mase, morala bi se uvoditi u opšteobavezno školovanje.

Složenost upravljanja okolinom određena je kolosalnom složenošću samog objekta upravljanja, samog sistema okoline koji se sastoji iz mnoštva podsistema i elemenata koji utiču jedni na druge. Veze u okviru prirodnih pojava toliko su brojne i posredne da ih je veoma teško spoznati. Naši pokušaji da se umešamo u život prirode, i pored najboljih namera, najčešće su slični pokušaju popravke televizora pomoću matičnog ključa.

Pošto se u savremenim razmerama ljudske aktivnosti ekološko samoobezbeđivanje prirode ne može regulisati na prirodan način, nezavisno od ljudi, javilo se potpuno novo stanje u međusobnom delovanju društva i prirode — kada ravnoteža biosfere i njenih komponenti zavisi od karaktera aktivnosti ljudi, od toga koliko ona odgovara ekološkim zahtevima. Zbog toga se poznavanje ekoloških zakona i njihovo uvažavanje javlja kao najvažniji gnoseološki uslov sprečavanja ekološke katastrofe i, obratno, nepoznavanje ekoloških zakona ili njihovo ignorisanje predstavlja gnoseološki uzrok pojave i produbljivanja kriznog stanja u odnosima društva i prirode.

Samo one aktivnosti ljudi koje su zasnovane na razumnom uračunavanju objektivnih zahteva ekoloških zakona mogu obezbeđivati očuvanje prirodnih uslova života društva i ostvarivanje društveno značajnih ciljeva. Zbog toga ekološko vaspitavanje i obrazovanje ljudi, njihovo upoznavanje sa zakonima prirode kao celine, predstavlja jedan od najvažnijih zadataka društvenog razvitka u savremenim uslovima.

Ekološki zakoni su objektivni kao i drugi prirodni zakoni i svaki pokušaj njihovog prenebregavanja ne širi već sužava granice ljudske slobode.

Otkrivanje ekoloških zakona predstavlja vrlo težak zadatak, jer sfera njihovog delovanja ne obuhvata samo pojedine delove prirode već sistemski povezane komplekse prirodnih pojava, pa se rezultati njihovog delovanja pokazuju tek u dugom vremenskom periodu. Npr., utvrđeno je da će se i nakon potpunog prekida upotrebe DDT u svim zemljama sveta, njegova količina povećavati u tkivima svih živih organizama na našoj planeti tokom više decenija. To se objašnjava činjenicom da su svi živi

Digitized by Google

organizmi u prirodi međusobno povezani složenim zavisnostima lanaca ishrane, a ovi se preko biljaka prenose na abiotičku sredinu.

Sada se u svetu koristi nekoliko miliona hemijskih materijala — sintetičkih i prirodnih. Svake godine tome se dodaje preko 3,5 hiljade novih hemikalija i samo se za nekoliko desetina njih uspevaju da utvrde najviše dozvoljene granice koncentracije. Npr., od 100 hiljada široko korišćenih hemijskih jedinjenja u SAD i Velikoj Britaniji, samo je kod 6 hiljada ispitivana kancerogenost i samo je u 10—16% slučajeva dobijen određeni rezultat.

Uslov formiranja ekološkog saznanja nije samo u razumevanju složenih, posrednih uzajamnih veza prirodnih procesa, već i dovoljno visoka socijalno-politička zrelost društva koja omogućuje razabiranje u složenoj isprepletanosti interesa različitih klasa i njihove spremnosti da rešavaju ekološke probleme.

Pitanja očuvanja prirode sve više postaju arena takmičenja suprotstavljenih socijalno-ekonomskih sistema i predstavljaju važan pokazatelj nivoa kulturnog razvitka zemlje. Ona nam pokazuju koliko se kompleksno i ciljno usmereno rešavaju problemi društvenog razvitka.

Priroda ne zna za političke granice, pa se ekološki problemi najčešće javljaju kao globalni problemi, čije rešavanje zahteva usaglašene, zajedničke napore svih naroda sveta.

Sasvim je jasno da čovečanstvo kao podsistem u globalnoj ukupnosti sveta više ne može da se razvija putem ekstenzifikacije svoje privrede, po principu rastućeg crva u jabuci. Izlazak iz jabuke — Zemlje je iluzoran, jer takav sistem nije moguće naći u kosmosu.

Izlazak iz ekološke krize nije u ravni daljeg preobražavanja prirode, već u suštinskoj promeni tehničkih, socijalno-ekonomskih i drugih društvenih mehanizama, jer tu krizu odlikuju kako prirodni činioci (degradacija sredine), tako i socijalni momenti — nesposobnost društva da zaustavi taj proces degradacije.

Pošto je okolina složen kompleks fizičkih, hemijskih, bioloških i socijalnih komponenti, prirodnih i društvenih činilaca i njihovog međudejstva, razumljivo je da je ona oblast oštrih ideoloških sukoba vezanih za prognoze i modele razvitka čovečanstva. U svetu se formiralo mnoštvo različitih futuroloških grupa, klubova, društava, udruženja, koja razmatraju budući razvitak čovečanstva i ističu šta bi sada, u uslovima krize, trebalo činiti za njegov spas.

U vezi s tim, dva pitanja su naročito značajna: međunarodna saradnja u zaštiti prirode i borba za mir i prestanak trke u naoružavanju. Dok je u vezi prvog postignut određeni napredak, drugo pitanje još uvek zahteva mnogo pažnje i napora. Na naoružavanje se sada u svetu godišnje troši blizu hiljadu milijardi dolara, a da bi se, na primer, zaustavilo širenje pustinja trebalo

Digitized by Google

bi tokom 20 godina trošiti po 4 milijarde dolara, koje sada nedostaju za tu namenu! Kad bi prestala trka u naoružavanju, rešavanje ekoloških problema realno bi bilo itekako mogućno!

Nema sumnje, mir je neophodan uslov opstanka savremene civilizacije, a međunarodna saradnja je neophodna pretpostavka za naučnu razradu i praktična rešenja globalnih ekoloških problema.

Narastanje suprotnosti između potreba društvene proizvodnje za resursima i sve ograničenije mogućnosti njihovog zadovoljavanja, opasnost suštinskog narušavanja ekološkog balansa, eksplozija stanovništva u Aziji, Africi i Latinskoj Americi — sve to čini probleme ekologije izvorom ozbiljnih zabrinutosti različitih slojeva društva, predmetom žestokih sporova i sukoba međusobno isključivih pozicija — kako u oceni stepena opasnosti koja preti čovečanstvu, tako i u određivanju puteva njenog izbegavanja.

Ekološki problemi organski se prepliću sa stvarnim socijalno-ekonomskim, političkim i ideološkim protivrečnostima koje odlikuju savremeni svet. Oni imaju obeležja klasnih pozicija i orijentacija i sa svoje strane sve više utiču na raspoloženje i praktične aktivnosti širokih masa stanovništva.

Ekološki problemi postaju arena oštre borbe ideja, mišljenja. Već samo ukazivanje na tu činjenicu isključuje njihovo razmatranje kao čisto naučnih i tehničko-ekonomskih problema.

Još uvek dominira shvatanje prema kome se društvo prema prirodi odnosi kao nekakvoj pasivnoj materiji koju preobražava čovek — demiurg. Naučno rešavanje ekoloških problema zahteva da se prevaziđu socijalno-psihološke i kulturne predstave o ponašanju čoveka prema prirodi koje daje negativan ekološki efekat.

Sadašnji ekološki problemi imaju globalni, planetarni karakter i u svojoj biti ne mogu biti rešeni u granicama pojedinih zemalja. Zajednička aktivnost u njihovom rešavanju u razmerama čitavog čovečanstva nije samo želja već nasušna potreba. Još uvek dominirajući ekološki optimizam pokazuje se kao instinkt potrošačkog odnosa prema prirodi.

Nauka je tokom stoleća stvarala agresivna sredstva osvajanja, zauzimanja i »pokoravanja« sredine. Sada se pokazuje da se takav prilaz usmerio protiv čoveka. Nije samo ugroženo zdravlje i život sadašnjih generacija, već su u ozbiljnoj opasnosti i buduća pokolenja kroz mutaciono narušavanje genetskog statusa sada živećeg čoveka.

U jednim zemljama prisutan je stihijan razvitak tehnike i tehnizacija sredine, a u drugim državama stihijan rast stanovništva. Sve to pooštrava ekološku krizu. S biološkog stanovišta posmatrano, ekološka kriza znači razaranje ekoloških sistema, izumiranje biljaka i životinja, smanjivanje produktivnosti prirode, a takođe stradanje i čak smrt ljudi.

Digitized by Google

Za poslednjih sto godina biomasa na kopnu (koja čini oko 57% ukupne biomase) umanjena je za 7%, a produktivnost živog pokrivača Zemlje smanjila se za 20%. Pred opasnošću iščezavanja nalazi se oko 25 hiljada vidova biljaka, što čini oko 10% ukupnog broja viših biljaka — producenata. Do 30% životinjskih vrsta je pred opasnošću nestanka zbog uništavanja njihove životne sredine. Tempo iščezavanja živih bića sada je hiljadu puta veći nego u vreme izumiranja dinosaurusa.

Brzo izumiranje biljaka i životinja pokazuje da se stvara ekološka bomba sa usporenim delovanjem.

Žak — Iv Kusto utvrdio je da se za poslednjih 20 godina »život u okeanu smanjio za 40%. Ono što je naročito porazno jeste brzina kojom život iščezava. Nestaju ribe, okean umire! On je bolestan zbog krivice čoveka. Tokom pedeset godina nestalo je više od hiljadu vidova morskih životinja. Njih više nikada neće biti!« Kad okean, kolevka života, postane mrtav i planeta će biti mrtva!

Biološku produktivnost izgubilo je oko 2 miliona km² zemljišta (što čini preko 10% kopna).

Sedamdesetih godina ovoga veka u Gvatemali i Salvadoru u mleku žena — dojilja bilo je 20—70 puta više DDT od dozvoljene norme koju je utvrdila Svetska zdravstvena organizacija. Američki biolog Bari Komoner je istakao: »Javlja se novo pokoljenje — s DDT i ugljenom kiselinom u tkivima organizma i olovom u kostima. To je Tehnološki Čovek«.

Genetski fond naše planete, dakle, veoma brzo siromaši, a genetske rezerve čovečanstva bliže se svojoj granici.

Kod svih osnovnih materijalno-energetskih komponenti ekosistema dostignute su opasne ekološke granice tradicionalne eksploatacije prirodnih resursa čije premašivanje izvodi biosferu iz ravnotežnog stanja, ili joj preti destrukcijom.

Pod uticajem sadašnje etape u odnosima društva i prirode neophodno je ekološko prestrojavanje svih nauka — prirodnih, tehničkih, socijalno-ekonomskih i humanitarnih. Promena stanja prirode je toliko duboka da ekološki problemi moraju uticati na sve oblasti ljudskog znanja. Ekologija bi morala da preraste u takvu kompleksnu nauku, koja, radi rešavanja biosferne problematike, oko sebe treba da objedini sve ostale nauke.

Digitized by Google

Predrag Simić

Društvene promene u NR Kini u svetlu XIII kongresa Komunističke partije Kine

Prema gotovo nepodeljenim ocenama kineske i strane javnosti, 13. kongres KP Kine predstavljao je prekretnicu u političkom životu ove zemlje. Imajući u vidu zbivanja na kineskoj političkoj sceni koja su mu prethodila, kao i činjenicu da se kineska politika »socijalističke modernizacije« poslednjih godina suočila s nizom krupnih problema pred kojima su zastale i reforme u mnogim drugim socijalističkim zemljama, ovaj događaj kineskih komunista je i u domaćoj i u stranoj javnosti očekivan s velikim interesovanjem. Iako su se već od prolećnog zasedanja Svekineskog narodnog kongresa mogli zapaziti znaci smirivanja tenzija stvorenih studentskim demonstracijama i ostavkom generalnog sekretara CK KPK, Hu Yaobanga, kao i određeni nagoveštaji pravca razrešavanja postojećih dilema, ishod kongresa je dubinom i zahvatom nove generalne linije Partije, najavljenim ekonomskim i političkim reformama i kadrovskim promenama predstavljao svojevrsno iznenađenje za svetsku (a verovatno i kinesku) javnost.

Pre svega, ovaj skup kineskih komunista doneo je rasplet jednog burnog razdoblja u savremenoj istoriji NR Kine kome su bile svojstvene duboke reforme njenog privrednog i društvenog sistema, ali i brojne dileme koje su postale predmet ozbilj-

Digitized by Google

nih političkih sučeljavanja čija je posledica bila i smena na čelu Centralnog komiteta KPK početkom 1987. godine. Iako formulisani pod uticajem različitih, pa i oprečnih shvatanja, odgovori koji su dati u uvodnom referatu Zhao Ziyanga na pitanja koja su bila predmet spora verovatno su dovoljni za izgradnju novog konsensusa u kineskom rukovodstvu u pogledu daljeg toka reformi. Izuzetno značajan aspekt tog novog konsensusa čini i generacijska smena u rukovodstvu KPK u kojoj mnogi analitičari, ne bez razloga, vide i jedan od najvećih dometa XIII kongresa. Odlazak Deng Xiaopinga i niza starih revolucionara iz najviših partijskih organa, pa čak i iz samog CK, mogao bi se protumačiti i kao de facto priznanje da su dileme s kojima je suočena predstojeća etapa kineskih reformi nerešive u idejno-političkim horizontima generacije koja je izvela revoluciju i da se njihovo rešenje prepušta generaciji čije su životno iskustvo, obrazovni profil i politički pogledi formirani u uslovima socijalističke izgradnje Kine.

Kongres je utvrdio i novu generalnu liniju Partije, tj. načelnu ideološku orijentaciju KP Kine u predstojećoj etapi politike »socijalističke modernizacije«, u kojoj će, verovatno, dominirati problemi reforme političkog sistema kao i svestranog definisanja sadržaja »socijalizma kineskih boja«. Time je nastavljen proces teorijske i ideološke razrade pravca reformi i sadržaja ideje »socijalizma s kineskim karakteristikama« započet već na VI plenumu CK KPK 11. saziva (1981) i XII kongresu KPK (1982) čime politika »modernizacije« ćsve više gubi svoj toliko često pominjani »pragmatični« karakter uobličavajući se postepeno u konzistentnu ideološku i političku platformu. Iako tok rasprave na Kongresu nije bio dostupan javnosti (novinari su prisustvovali samo prvoj plenarnoj sednici na kojoj je Zhao Ziyang podneo uvodni referat), pažnji ne može izmaći činjenica da su se na njemu kineski komunisti uhvatili u koštac s gotovo svim ključnim problemima pred kojima su zastale reforme kako u Kini, tako i u drugim socijalističkim zemljama, počev od definicije tržišta (ne samo roba i usluga već i svih faktora proizvodnje), oblika svojine u »početnoj fazi socijalizma« (pored dominantne »svojine celog naroda«, tj. državne svojine, prihvata se i postojanje inidividualne, privatne, kolektivne pa i strane), preko načina raspodele (pored dominantne raspodele prema radu, prihvata se i raspodela na bazi svojine, poslovnog rizika i sl., ukoliko je u skladu sa zakonom), pa do odnosa politike i privrede, plana i tržišta i pitanja kakvo je mesto, uloga i organizacija KPK u uslovima savremenih promena.

Imajući u vidu karakter i domete XIII kongresa KPK, analizi zbivanja na njemu i onoga što je on doneo u političkom životu NR Kine, ali u svetskom socijalističkom procesu, valjalo bi prići iz ugla događaja koji su mu prethodili.

Digitized by Google

Dometi i dileme politike »modernizacije«

Ko što je poznato, dominantno obeležje kineske unutrašnje i spoljne politike posle, danas već istorijskog III plenuma CK KPK 11. saziva (1978), predstavlja politika »četiri modernizacije«, odnosno »socijalističke modernizacije«, kako je označena na prethodnom, XII kongresu KPK (1982). U okviru ove politike učinjen je radikalni zaokret u odnosu na ideološki i politički kurs koji je Kina sledila pod rukovodstvom Mao Zedonga tokom prethodnih dvadesetak godina, sprovedene su korenite reforme u poljoprivredi, stvoren je prostor za delovanje dinamičnog individualnog, privatnog i kolektivnog sektora, široko su »otvorena vrata« prema svetu, naročito u područjima privredne, kulturne, naučne i političke saradnje, započete su opsežne promene u industriji (»gradskoj privredi«), sprovedene su relativno krupne reforme u političkom i pravnom sistemu u pravcu obnove funkcionisanja političkih i pravnih institucija, pristupilo se reorganizaciji sistema nacionalne odbrane itd. Naizgled pragmatično u svom svakodnevnom delovanju, savremeno kinesko rukovodstvo pokazalo se kategoričnim u pogledu strateških ciljeva politike »modernizacije« — pretvaranja Kine u razvijeno i moderno industrijsko društvo koje bi se sredinom narednog stoleća svrstalo u »čelne redove svetskog razvoja« i zauzelo ono mesto u međunarodnoj zajednici za koje Kinezi smatraju da mu pripada na osnovu veličine, istorije i civilizacije ove zemlje.

Rezultati koji su postignuti ovakvom politikom u relativno kratkom vremenskom razdoblju od svega devet godina deluju impresivno, naročito ako se uporede s problemima s kojima su i danas suočene brojne socijalističke zemlje i zemlje u razvoju: između 1978. i 1986. godine, bruto nacionalni dohodak je povećan s 348 na 938 milijardi juana, odnosno, za 102% u uporedivim cenama, nacionalni dohodak je porastao s 301 na 779 milijardi juana, za 94.9% u uporedivim cenama, prosečna potrošnja po glavi stanovnika je povećana s 175 na 450 juana, ili za 86.9% ukoliko se uračuna rast cena[1], poljoprivreda je zabeležila doslovno spektakularan napredak[2], ukupna privredna aktivnost je oživela posle godina stagnacije i usporenog rasta, ostvaren je zapažen napredak u oblasti razvoja nauke, tehnologije i obrazovanja, spoljnotrgovinska razmena je više nego udvostručena, osnažen je odbrambeni potencijal zemlje, dok je ukupni međunarodni položaj Kine danas verovatno povoljniji nego ika-

[1] Zhao Ziyang: »Report on the Work of the Government«, »Beijing Review«, No. 16/1987, pp. VIII—IX.

[2] Posle ukidanja »narodnih komuna« i uvođenja tzv. »sistema ugovorne odgovornosti« na selu kineska poljoprivredna proizvodnja rasla je po prosečnoj godišnjoj stopi od 6.7% (9% ukoliko se uključi i seoska industrija) dok se per capita dohodak seljaka povećavao po stopi od 14.8% godišnje. Upor.: Kuan-I Chen: »China's Food Policy and Population«, Current History«, september, 1987, p. 257.

Digitized by Google

da ranije u prethodnih dve stotine godina. O Kini i dometima njenih reformi danas se s uvažavanjem govori gotovo u svim zemljama, bez obzira na karakter njihovog društvenog i političkog uređenja, što je, između ostalog, olakšalo rešavanje statusa i dve poslednje kolonijalne enklave na kineskom tlu — Hong

TABELA I: Indikatori privrednog razvoja Kine 1981—1986.

	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.
Nac. dohodak (mrd. juana)	394.0	424.7	467.3	548.5	676.5	779.0
Nac. dohodak (per capita jn.)	396	423	458	530	647	710
Stanovništvo (milijardi)	1.001	1.015	1.025	1.035	1.046	1.060
Izvoz fob (milijardi US $)	21.6	21.9	22.2	25.0	25.8	30.9
Uvoz cif (milijardi US $)	21.6	18.9	21.3	26.5	38.2	42.9
Platni bilans (milijardi US $)	?	5.8	4.5	2.5	—11.4	—5.1
Inflacija % (potrošačke cene)	2.6	1.9	2.1	2.7	12.2	5.0
Devizne rezerve (milijardi US $)	5.0	11.3	14.6	15.1	12.7	11.3
1 US $ = juana (godišnji prosek)	1.705	1.893	1.976	2.320	2.937	3.364

Izvor: »Quarterly Economic Review of China, North Corea«, №. 1/87, p. 2.

Konga i Makaoa — koji se vraćaju pod kineski suverenitet 1997, odnosno, 1999. godine, dok su određeni znaci popuštanja vidljivi i u odnosima s kuomintanškim Tajvanom (rast posredne trgovine, cirkulacija ljudi između NR Kine i Tajvana, uspostavljanje poštanskih i drugih komunikacija, pojava prvog tajvanskog novinara u Pekingu za vreme XIII kongresa itd.). Među socijalističkim zemljama, kineske reforme danas predstavljaju fenomen koji se s pažnjom prati i izučava, a često i uzor koji se ističe i koristi prilikom utvrđivanja vlastitih reformskih programa.

Pa ipak, uprkos nespornim dometima, kineske reforme u ovom razdoblju suočile su se i s nizom relativno krupnih problema koji su, između ostalog, učinili da u kineskom društvu, pre svega u političkom rukovodstvu, dođe do polarizacije u oceni njihovih uzroka kao i pravca i tempa daljeg razvoja koja je naročito bila prisutna u debati o političkim reformama tokom 1986. godine, da bi kulminirala u svojevrsnoj političkoj krizi kra-

Digitized by Google

jem 1986. i početkom 1987. godine (polemičke izjave rukovodilaca u javnosti, masovne studentske demonstracije u decembru, smena na čelu CK KPK sredinom januara i kampanja protiv »buržoaskog liberalizma« i njegovih nosilaca, mahom u redovima intelektualaca, tokom 1987. godine). Uz oprez koji nalaže još uvek nedovoljno rasvetljena pozadina ovih zbivanja, može se reći da ona nisu predstavljala sukob maoističkih i reformističkih snaga (iako je bilo određenih pratećih pojava te vrste) već da se, pre svega, radilo o polarizaciji i različitim shvatanjima unutar bloka reformističkih snaga u kineskom rukovodstvu u pogledu puteva i metoda razvoja zemlje, njenog izlaska iz zaostalosti i pretvaranja u moderno industrijsko društvo. Te razlike nisu novijeg datuma i moglo bi se reći da, s manjim ili većim intenzitetom, prate politiku »modernizacije« od samog njenog nastanka. Četiri su činioca naročito doprinela da se ove razlike prodube i izazovu političke tenzije koje su u punoj meri došle do izražaja tokom 1986. i 1987. godine, naročito u kontekstu priprema za XIII kongres KPK koji je trebalo da definiše sadržaj i tempo naredne faze reformi i sastav partijskog rukovodstva koje će ih sprovesti.

Na prvom mestu bi, svakako, trebalo ukazati na činjenicu da su reforme, pored nesumnjivih rezultata, praćene i određenim neželjenim pojavama koje utiču na političko raspoloženje u društvu, daju argumente konzervativnim snagama i prete da kompromituju čitav proces »modernizacije«. Među ovim pojavama posebno bi trebalo ukazati na sledeće. Prvo, došlo je do laganog, ali kontinuiranog rasta inflacije koja je u Kini, posle više od trideset godina, ponovo dvocifrena (mereno rastom potrošačkih cena u gradovima[3] što je izazvalo određene socijalne tenzije. Drugo, ova zemlja je suočena s ozbiljnim i relativno masovnim pojavama privrednog kriminala i korupcije u koje su često uključeni i nosioci javnih funkcija (na primer, afera na ostrvu Hainan u koju je bilo umešano čitavo lokalno rukovodstvo). Treće, decentralizacija je dala povoda tendencijama autarkije u kineskim provincijama koje se ogledaju u »investiciomaniji« lokalnih vlasti, dupliranju proizvodnih kapaciteta, zatvaranju lokalnih tržišta i dr. Četvrto, podsticanje lične inicijative na selu i u gradovima nesumnjivo je doprinelo oživljavanju privrede, boljem snabdevanju i razvoju sektora usluga, ali se, posle devet godina reformi, javljaju i sve dublje socijalne razlike između onih koji su se obogatili bilo legalnim, bilo nelegalnim sredstvima, i onih kojima to, usled subjektivnih ili objektivnih okolnosti, nije pošlo za rukom. Peto, dinamičan razvoj i širenje robno-novčanih odnosa nisu bili, barem u dosadašnjem

[3] Premda zvanične kineske statistike govore o značajnom snižavanju inflacije u 1986. godini, procene pojedinih stranih i kineskih ekonomista (na primer, izlaganje Qian Jiajua na zasedanju Svekineskog narodnog kongresa, 13. aprila 1986. godine) stavljaju ove podatke pod znak pitanja.

Digitized by Google

razdoblju, praćeni odgovarajućim razvojem svih onih mehanizama bez kojih savremena, tržišno orijentisana društva ne mogu uspešno funkcionisati (savremeni monetarni, administrativni i poreski sistem, bankarstvo, pravosuđe, advokatura i sl.) što pričinjava ozbiljne poteškoće normalnom funkcionisanju privrede i otvara prostor zloupotrebama itd.

Drugo, ovi problemi su uticali na svojevrsnu evoluciju procesa reformi i to kako u pogledu širine zahvata, tako i u pogledu njihove dubine. Naime, iako reforme koje se sprovode posle III plenuma CK KPK čine elemente jedne globalne političke orijentacije (nastale pod uticajem pokojnog kineskog premijera Zhou Enlaia još u prvoj polovini sedamdesetih godina[4], njihov sadržaj, tempo i efekti se znatno razlikuju, što je uticalo i na stepen političkog konsensusa u kineskom rukovodstvu o pojedinim »paketima« reformi. Oblast u kojoj su reforme sprovedene najbrže, najlakše i s najvećim neposrednim efektima bila je poljoprivreda gde nije bilo mnogo dilema treba li napustiti maoističke »narodne komune« i preći na individualnu obradu zemlje u okvirima sistema »ugovorne proizvodne odgovornosti« (baogan daohu).[5] Brz i nesumnjiv uspeh reformi u poljoprivredi krajem sedamdesetih i u prvoj polovini osamdesetih godina, kao i saznanje da bi se one suočile s nepremostivim teškoćama bez odgovarajućih promena u industriji, stavili su na dnevni red reforme u »gradskoj privredi« koje su započete 1984. godine. Objektivni problemi, pa i političke dileme u pogledu niza strateških pitanja (odnos politike i privrede, plana i tržišta, karakter svojinskih odnosa, položaj preduzeća, sistem cena i dr.) učinili su reforme u industriji neuporedivo složenijim i neizvesnijim nego što je to bio slučaj u poljoprivredi. Još veće dileme izazvao je proces otvaranja Kine prema svetu, naročito prema direktnim stranim ulaganjima. Političko sagledavanje problema pred kojima su zastale privredne reforme u Kini vodilo je zaključku, do koga se došlo tokom reformi i u drugim socijalističkim zemljama, da bi bez korenitih promena nasleđene »političke strukture« bio ugrožen dalji tok procesa »modernizacije«. U toj tački su se, međutim, otvorile i duboke razlike u kineskom rukovodstvu pošto su političke reforme stavile na dnevni red i idejne i političke postulate koji su se u komunističkom pokretu, kineskom pogotovu, tokom većeg dela dvadesetog veka smatrali aksiomima socijalizma — na primer, centralnu i sveprisutnu rukovodeću ulogu komunističke partije u razdoblju socijalističke izgradnje, dominaciju politike nad ekonomijom itd.

---

[4] Upor.: Predrag Simić: »Geneza politike 'modernizacije' u NR Kini (1969—1987)«, »Savremenost«, br. 6/1987, str. 77—101.

[5] Razlog zbog čega se najpre započelo s reformama u poljoprivredi krije se upravo u proceni da su one najlakše i da će svojim »demonstracionim efektom« pospešiti i olakšati reforme u drugim privrednim oblastima. U razgovoru sa članom Predsedništva CK SKJ, Stefanom Korošecom, 12. juna 1987. godine, Deng Hiaoping je dao upravo ovakvo tumačenje reformi na selu.

Digitized by Google

Treća grupa problema na koju bi trebalo ukazati jeste odnos državnih i partijskih kadrova prema reformama koje postepeno sužavaju, menjaju ili ukidaju njihove ranije funkcije. Ako se ima u vidu da kadrovske liste u Kini broje oko 25 miliona ljudi, od čega 4 miliona kadrova iznad 13. ranga (kin. gaogan, visoki funkcioneri), među kojima je većina na položaje došla pre 1978. godine, onda se mogu sagledati razmere ovog problema i političke dileme koje on otvara. Ovome treba dodati još nekoliko karakterističnih podataka — na primer, da od ukupnog članstva KPK visoko obrazovanje ima svega 4%, da 13.8% ima srednje obrazovanje, dok je 10.1% nepismeno a mladih od 25 godina je svega 2.5%. Iako se na ovom planu mnogo uradilo, naročito posle 1983. godine kada su započete krupne promene unutar KPK, uključujući i preregistraciju članstva (1985. godine 45—50% novoprimljenih članova Partije imali su visoko obrazovanje), problem je još uvek daleko od konačnog rešenja, pogotovu ukoliko se ima u vidu da je kineska KP krajem 1986. godine brojila 46.011.951 člana i 2.410.831 kandidata.[6]

Konačno, valjalo bi skrenuti pažnju i na činjenicu da su kineske reforme u čitavom svom dosadašnjem razdoblju bile izložene određenom pritisku snaga koje, iz različitih razloga, reformu vide kao »vesternizaciju«, tj. kao sveobuhvatno i bezrezervno prihvatanje socijalnih, ekonomskih, kulturnih i političkih obrazaca građanskih društava. Krajem sedamdesetih godina, ovakvom grupisanju na kineskoj političkoj sceni pogodovao je sukob reformatora s Maoovim nasleđem i ortodoksnim sledbenicima ideja i politike Mao Zedonga (tzv. »fanshi« grupacija), pre svega s Hua Guofengom i njemu bliskim rukovodiocima. Reformatori su, u to vreme, podršku potražili i među onim intelektualcima, naročito žrtvama »kulturne revolucije«, i drugim grupama koje ekstreme maoizma, »antidesničarske kampanje«, »velikog skoka napred« i »kulturne revolucije« nisu mogle da razgraniče od ideje socijalizma kao takve. Ove grupe su uzore našle u građanskom društvu boreći se za svoje ciljeve metodima disidentskih pokreta: objavljivanjem članaka i knjiga (naročito je popularna bila tzv. »literatura ranjenih«, tj. žrtava »kulturne revolucije«), »samizdata«, zidnih plakata, uličnim demonstracijama itd. Putevi reformatora u kineskom partijskom rukovodstvu i ovog pokreta su se zbog toga ubrzo razišli tako da je rušenjem »zida demokratije« u ulici Xidan u Pekingu (gde su još od vremena »kulturne revolucije« lepljeni politički plakati) i hapšenjem lidera ovog pokreta završena ova epizoda. Nastojeći da otkloni očigledne nedostatke ideološke platforme tadašnje politike »četiri modernizacije«, koji su ostavljali prostora dvosmislenom tumačenju njenih ciljeva, Deng Xiaoping je marta 1979. godine formulisao tzv. »četiri kardinalna načela« kineskog soci-

[6] »Party Congress Highlights Reform«, »Beijing Review«, No. 44/1987, p. 5.

Digitized by Google

jalizma (socijalistički put, narodna demokratska diktatura, rukovodeća uloga KP Kine i marksizam-lenjinizam i politička misao Mao Zedonga) koji su 1982. godine na XII kongresu KPK, ušli u partijski statut a ubrzo potom i u preambulu novog kineskog ustava. Proces kritičkog preispitivanja idejnog i političkog nasleđa Mao Zedonga i razvoj reformi kasnije su, međutim, u nekoliko navrta ponovo stavljali problem odnosa Kineza prema uticajima koji dolaze sa Zapada u žarište političkih konfrontacija (na primer, kampanja protiv »duhovnog zagađenja« 1983/84. godine, debata o pravcu političkih reformi 1986. kao i ukupna zbivanja na kineskoj političkoj sceni 1986/87. godine).

Geneza spora o sadržaju i tempu reformi

Ukratko, logika tržišno usmerenih reformi u administrativnoplanskom modelu socijalizma nametnula je potrebu kontinuiranih i sve dubljih promena u svim oblastima društvenog, privrednog i političkog života. To je uslovilo da vremenom oslabi početni konsensus u kineskom rukovodstvu koji se ogledao, pre svega, u kritičkom odnosu i odbacivanju ideja i prakse »velikog skoka napred« i »kulturne revolucije«, i jave se sve značajnije razlike između onih koji su cilj reformi videli u ekonomski racionalnijoj organizaciji postojećeg sistema, naročito kroz prevazilaženje očiglednih promašaja maoističke politike (»reforme unutar sistema«), i onih koji smatraju da reforme moraju korenito zahvatiti i sam sistem državnog socijalizma, uključujući tu postojeću socio-klasnu i političku konfiguraciju (»reforme sistema«). Tu bi, verovatno, trebalo potražiti i tačku diferencijacije u kineskom rukovodstvu između snaga koje su se zalagale za dalje energične reforme, pre svega u političkoj sferi (osnovne teze su demokratizacija političkog života, ideološko i političko otvaranje, promena odnosa države i partije, promene u samoj Partiji i dr.), i onih koji su, strahujući od »duhovnog zagađenja« i mogućih antisocijalističkih devijacija (»buržoaski liberalizam«), zahtevali opreznije i sporije promene u okvirima sistema kojima se ne bi dovele u pitanje revolucionarne tradicije i socijalistički karakter kineskog društva.

Prve kritičke opaske o politici modernizacije mogle su se čuti već tokom priprema za VI plenum CK KPK (1981) kada su se pojedini uticajni revolucionari i vojni rukovodioci (na primer, maršal Ye Jianying i general Huang Kecheng) usprotivili kritičkoj oceni Mao Zedonga. Iako su do javnosti doprli samo odjeci polemike koja se vodila u rukovodstvu, činjenica da je Deng Xiaoping morao intervenisati kako bi presekao produbljavanje spora, kao i da je konačni tekst »Rezolucije o nekim pitanjima u istoriji KPK«.[7] Znatno blaži u ocenama Mao Zedonga,

[7] Upor:: »Ocena Mao Zedonga i 'kulturne revolucije'«, »Marksizam u svetu«, br. 2—3/1985, str. 29—55.

Digitized by Google

dok se uloga armije tokom »kulturne revolucije« jedva pominje, govori o razmerama i snazi otpora. Naredna epizoda ove vrste usledila je tokom priprema za XII kongres KPK kada je armijski list »Jiefangjun bao« (»Dnevnik oslobodilačke armije«) objavio članak u kome se otvoreno kritikovala politika otvaranja i zanemarivanje ideološkog, odnosno, »duhovnog« aspekta politike »modernizacije«. Iako je reakcija s partijskog vrha bila brza i oštra (»Jiefangjun bao« je objavio samokritiku, a odgovorna lica u redakciji i Političkoj upravi armije su smenjena) XII kongres KPK je jedan od svojih najznačajnijih koraka učinio upravo u pogledu jasnijeg ideološkog zasnivanja politike »modernizacije« na pravcu pomenutih ideja o socijalističkoj »materijalnoj« i »duhovnoj« civilizaciji.[8]

Uprkos tome, kadrovske i druge promene izvršene na XII kongresu povećale su nezadovoljstvo jednog broja rukovodilaca starije i srednje generacije, koji su u oštrijem reformskom kursu Hu Yaobanga, oko koga su se sve više okupljali kadrovi i intelektualci mlađe generacije (ovo bi trebalo shvatiti uslovno jer se među njima nalaze i ljudi duboko u šezdesetim godinama), videli potencijalne opasnosti po socijalistički karakter kineskog društva. Nastavak procesa demaoizacije i razvoj reformi su problem odnosa Kine prema uticajima Zapada tako ponovo stavili u žarište političke konfrontacije. Ovog puta su se pod udarom kritike našli oni književnici i naučni radnici koji su početkom osamdesetih godina istakli zahtev da teorijski rad izađe iz okvira koji nalažu praktične političke potrebe (tj, kritičko preispitivanje Maoovog teorijskog nasleđa) i zahvati i one delove marksističke misli koji su do tada bili svojevrsna tabu-tema u Kini (uglavnom, to su pitanja obuhvaćena ranim radovima Marksa i Engelsa). Pošto su u ovom kontekstu obnovljeni neki zahtevi disidentskog pokreta iz 1979. godine, usledila je zvanična reakcija u vidu kampanje protiv »duhovnog zagađenja«, koja je pokrenuta na II plenumu CK KPK 12. saziva (1983). Iako je formalno bila usmerena protiv grupe intelektualaca, u pozadini se jasno mogao videti pokušaj da se ugrozi Hu Yaobang koji je, kao generalni sekretar CK KPK, bio neposredno odgovoran za idejnu sferu kojoj, u Kini, pripadaju i kultura, umetnost i društvene nauke. Pošto je kampanja počela da dobija obeležja političkog obračuna, početkom 1984. godine je energičnom akcijom Deng Xiaopinga i Zhao Ziyanga okončana, dok su njeni glavni protagonisti — Hu Qiaomu i Deng Liqun — smenjeni sa svojih dotadašnjih dužnosti.

Do narednog krupnog spora došlo je na Nacionalnoj konferenciji KP Kine, septembra 1985. godine, na kojoj je sumirano razdoblje posle 1978. godine i usvojene polazne osnove za izra-

[8] Upor.: Predrag Simić: »Socijalizam i modernizacija u NR Kini (1976—1986)«, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1987.

Digitized by Google

du VII petogodišnjeg plana. Najkrupnije promene dogodile su se u kadrovskom sastavu najvišeg organa kineske Partije. Pošto su u prethodnih osam meseci izvršene opsežne kadrovske promene na svim nivoima KPK u kojima je na rukovodeće položaje došlo oko 200.000 novih kadrova, na Nacionalnoj konferenciji su u sastav CK izabrana 64 nova člana čija je prosečna starost iznosila 50 godina dok je obrazovni nivo bio znatno iznad dotadašnjeg proseka u CK. Tom prilikom je u Centralnu savetodavnu komisiju (osnovanu na XII kongresu) prešlo čak 56 veterana. U sastav Politbiroa su izabrani Tian Jiyun (58 godina), Qiao Shi (63), Li Peng (59), Wu Xueqian (66), Hu Qili (58) i Yao Yilin (70), dok je iz njega izašlo 10 starijih rukovodilaca među kojima su čak osmoro bili visoki vojni rukovodioci. Sastav najužeg rukovodstva Partije, Stalnog komiteta, ostao je nepromenjen izuzev maršala Ye Jianyinga koji je podneo ostavku.[9]

Krupne promene na Nacionalnoj konferenciji KPK nisu, međutim, protekle bez tenzija. Njihov izraz bilo je neočekivano oštro istupanje arhitekte prve faze kineskih privrednih reformi, Chen Yuna, koji je upozorio na neke negativne pojave u kineskoj privredi i društvu (zapostavljanje proizvodnje žitarica, socijalno raslojavanje i zanemarivanje uloge planiranja) a naročito se oštro osvrnuo na »manji broj partijskih članova i kadrova ... koji nisu usvojili načela i duh Partije i koji su nosioci nezdrave prakse«, zahtevajući da se intenzivira ideološki rad i ojača privrženost demokratskom centralizmu.[10] U svetlu kasnijih zbivanja moglo bi se reći da je ovaj govor bio jedna od prvih kritika mlađe generacije kadrova i Hu Yaobanga lično. Ukoliko bi se pokušali utvrditi uzroci rastućeg nezadovoljstva u redovima starijih kadrova, moglo bi se doći do zaključka da su se reforme u razdoblju 1979—84. godine odvijale u znaku ideja koje je Chen Yun zastupao još od VIII kongresa KPK (1956) dok su im skloni i brojni stariji revolucionari. Opadanje uticaja te generacije koincidira s početkom radikalnijeg kursa reformi čiji su protagonisti bili rukovodioci mlađe generacije. Chen Yunovi pogledi se, stoga, mogu protumačiti kao glas starih revolucionara zabrinutih za sudbinu ideja za koje su se borili i nespremnih da prihvate novi kurs reformi koji je sve više dovodio u pitanje tradicionalne premise kineskog privrednog, društvenog i političkog sistema. Neminovno je bilo, međutim, da se oko ovakvih i sličnih gledišta okupe i ostali kritičari, pa i protivnici reformi, počev od onih koji se s njima ne slažu iz ideoloških razloga, pa do onih čiji su interesi ugroženi (delovi državne, partijske i vojne hijerarhije itd.). Time je uobličen raznorodan, ali snažan konzervativni blok koji je u debati o pravcima promena »političke

[9] »Conference Puts Future Into Younger Hands«, »Beijing Review«, No. 39/1985, pp. 6—8.

[10] Upor.: «Govor Chen Yuna na Nacionalnoj konferenciji Komunističke partije Kine«, »Dokumentacija iz međunarodnog radničkog i nacionalnooslobodilačkih pokreta«, br. 3/1985, str. 73—78.

Digitized by Google

strukture« tokom 1986. godine istupao s tezama o opasnostima i potrebi borbe protiv »duhovnog zagađenja« i pokušaja »sveobuhvatne vesternizacije« Kine.

Nasuprot njima, zagovornici daljih energičnih reformi i politike otvaranja isticali su teze o opasnostima od »feudalnog nasleđa« u KP Kine kao glavnoj opasnosti po razvoj ove zemlje i potrebi da se politikom »neka cveta sto svetova, neka se takmiči sto škola mišljenja« prošire granice stvaralačkih i političkih sloboda kao jedinog puta traženja stvaralačkih rešenja za probleme kineskog društva. Polazište zahteva za političkim reformama bio je stav da se problemi s kojima su suočene kineske privredne reforme ne mogu rešiti bez odgovarajućih promena u političkoj sferi. U prilog tome isticani su sledeći argumenti. Prvo, uspeh koji su postigle privredne reforme stvorio je povoljnu klimu za političke promene. Drugo, pošto su privredne reforme već otvorile pitanje određenih promena u sistemu rukovođenja dalje političke reforme su logičan korak. Treći i najvažniji razlog jeste protivurečnost između razvoja robne privrede i preterano centralizovanog političkog sistema.

Priprema za VI plenum CK KPK, na kome je trebalo da se razreše postojeće dileme i usvoje smernice daljih reformi »političke strukture«, odvijale su se, dakle, u znaku ozbiljnih političkih sučeljavanja. Tok rasprave na plenumu (28. 9. 1986) i kompromisni karakter rezolucije koja je tom prilikom usvojena (»O vodećim načelima izgradnje socijalističkog društva s razvijenom kulturom i ideologijom«) govore da on nije doneo očekivano razrešenje (u rezoluciji je data prilično uravnotežena ocena o opasnostima od »buržoaskog liberalizma« i »feudalnog uticaja«), iako se u pojedinim ocenama oseća prevaga otvorenih gledišta (na primer, usvajanje koncepta »socijalistički humanizam« i, de facto, rehabilitacija intelektualaca koji su zbog zagovaranja ovog koncepta bili na meti kritike kampanje protiv »duhovnog zagađenja« 1983/84). Sve krupne odluke o političkim reformama (odnos države i partije, demokratizacija, problem Deng Xiaopingovog nasleđa i sl.) time su odložene za XIII kongres KPK.

Talas studentskih nemira, koji je decembra 1986. godine zahvatio 19 kineskih univerzitetskih centara, svojom masovnošću, žestinom i radikalnošću postavljenih zahteva izazvao je uznemirenje u rukovodstvu. Prve oštrije kritike uputili su 27. decembra potpredsednici Centralne savetodavne komisije Bo Yibo, Wang Zhen i Song Rengqiong, zatim Hu Qiaomu, član Politbiroa, i Deng Liqun, član Sekretarijata CK koji su demonstracije tom prilikom doveli u vezu s pojavom »buržoaskog liberalizma«. Na nekoliko sednica Politbiroa CK KPK, održanih krajem decembra 1986. i u prvoj polovini januara 1987. godine, Hu Yaobang je kritikovan zbog popustljivog stava prema demonstrantima, tolerisanja »buržoaskog liberalizma«, nepridržavanja načela kolektivnog rukovođenja i zapostavljanja »četiri osnovna načela« kineskog

Digitized by Google

socijalizma. Na proširenoj sednici Politbiroa, 16. januara, Hu Yaobang je posle kritike Deng Xiaopinga podneo ostavku. Valja napomenuti da je ovoj sednici prisustvovalo 18 od ukupno 20 članova i oba kandidata za članove Politbiroa, ali i 4 člana Sekretarijata CK, 17 »rukovodećih članova« Centralne savetodavne komisije i 2 člana Disciplinske komisije, koji su, pored članova Politbiroa, punopravno glasali o svim odlukama. Sednici nisu prisustvovali Li Xiannian i Chen Yun. Za vršioca dužnosti imenovan je Zhao Ziyang, koji je zadržao i funkciju predsednika Državnog saveta. U zvaničnom saopštenju istaknuto je da su se prisutni složili da se nastavi važeća politička linija, da se bezrezervno slede »četiri osnovna načela«, da se nastavi borba protiv »buržoaskog liberalizma« uz svestrano nastavljanje reformi i politike otvaranja, da se mora unapređivati privreda, ali da se, pri tom, ne sme zanemarivati propagiranje socijalističke demokratije, usavršavanje socijalističkog puta i konsolidacija patriotskog fronta.

Odluke proširene sednice Politbiroa CK KPK dobile su nedvosmislenu podršku članova Centralne savetodavne komisije i Stalnog komiteta Svekineskog narodnog kongresa (predsednik je Peng Chen). Govoreći na skupu veterana, general Song Rengqiong je istakao da stari revolucionari, iako više nisu u »prvoj liniji«, pošto su »svoja mesta ustupili mlađim kadrovima«, moraju i dalje biti u prvim redovima borbe protiv »buržoaskog liberalizma« i nosilaca ideja o »sveobuhvatnoj vesternizaciji« Kine. Načelnik Političke uprave kineske armije Yu Qiuli je na istom skupu ukazao na značaj borbe protiv »buržoaskog liberalizma« za budućnost socijalizma u Kini, da je zemlja »u svakom pogledu napredovala« otkada je Deng Xiaoping preuzeo rukovođenje njome, da su vojne jedinice tokom studentskih demonstracija »očuvale visoku stabilnost«, da pitomci vojnih škola nisu učestvovali u demonstracijama i da armija ostaje privržena rukovodstvu KPK, idejama marksizma-lenjinizma i političke misli Mao Zedonga kao i reformama. Na sednici Stalnog komiteta parlamenta ponovljena je ocena o neophodnosti borbe protiv »buržoaskog liberalizma« i pozvana nacija da očuva političku stabilnost i jedinstvo pošto se samo tako mogu razvijati demokratija i pravni sistem a »privredna i politička reforma sistematski sprovoditi pod rukovodstvom centralnih organa«. U isto vreme, u kineskoj štampi je počela kampanja protiv »buržoaskog liberalizma«, dok su iz nje nestali drugačije intonirani tekstovi.

Definisanje novog konsensusa u rukovodstvu

Prvi znaci smirivanja političke tenzije i pravca u kome se tražilo rešenje za otvorena pitanja mogli su se zapaziti na godišnjem zasedanju Svekineskog narodnog kongresa (mart 1987), pre svega u izveštaju o radu vlade koji je podneo Zhao Ziyang

Digitized by Google

(on se sve do početka decembra 1987. nalazio na funkcijama predsednika Državnog saveta i vršioca dužnosti, odnosno, sekretara CK KPK). U svom izlaganju on je pozitivno ocenio rezultate ostvarene reformama i politikom otvaranja prema svetu i založio se za nastavljanje ovog kursa, ali je, istovremeno, kao glavni zadatak označio i borbu protiv »buržoaskog liberalizma«. Time su, na način koji nije nepoznat u tradicionalnoj kineskoj političkoj kulturi, pomalo električki spojene parole dve oprečne političke linije čija će se rezultanta ogledati u daljoj ideološkoj razradi sadržaja i ciljeva modernizacije na osnovama tekućeg reformskog kursa. Pojava Hu Yaobanga na kongresu, prva posle podnošenja ostavke na položaj generalnog sekretara, simbolički je manifestovala normalizaciju stanja na kineskoj političkoj sceni. Do potpune konsolidacije ipak nije došlo o čemu govori i činjenica da na zasedanju parlamenta nije usvojen već nekoliko puta odlagani zakon o preduzećima koji sadrži i odredbe o bankrotstvu neuspešnih privrednih organizacija. U stranoj štampi su se, tim povodom, mogla čuti i mišljenja da zakon nije usvojen zbog protivljenja Stalnog komiteta parlamenta na čijem čelu se nalazi stari revolucionar (i jedna od najpoznatijih žrtava »kulturne revolucije«) Peng Chen. Ovaj kineski rukovodilac očigledno nije bio zadovoljan tokom rasprave na zasedanju i, posebno, prisustvom Hu Yaobanga, što je izrazio u razgovoru s novinarima u kome je izneo do tada najoštraju optužbu protiv bivšeg generalnog sekretara da je »omogućio prodor buržoaskog liberalizma« i »stalno kršio četiri osnovna principa«.[11] Kadrovske promene u vladi koje su izvršene ovom prilikom, kao i odsustvo Hu Yaobanga sa završne sednice govore da ovaj skup nije doneo razrešenje spora.

Tokom narednih meseci u javnosti su se mogle zapaziti i neke nove teme, kao, na primer: da se Kina nalazi tek u početnom stadijumu socijalizma u koji je stupila opterećena bremenom nerazvijenosti (tj. da se u ovoj etapi i ne može očekivati da će kineski socijalizam potpuno odgovarati onome o čemu su pisali klasici marksizma), da su reforme omogućile Kinezima »da zaborave šta je glad i da svako bude obučen« ali da će se tek njihovim daljim tokom »dokaziti preimućstva socijalizma«, da najveća opasnost dolazi »sleva« pošto takva mišljenja »često unose nered u hod reforme i otvaranja« itd. Sredinom juna javnosti se obratio i sam Deng Xiaoping koji je istakao da su se greške kineske partije posle 1957. godine uglavnom ogledale u levičarenju i da su mnogi stari kineski rukovodioci, kao i on sam, bili dugo po uticajem takve ideologije koja je sprečavala razvoj Kine i kulminirala u ultralevicu tokom deset godina 'kulturne revo-

[11] Odgovarajući na pitanja novinara o njegovoj ulozi u smenjivanju Hu Yaobanga, Peng Chen je odgovorio: »Bio sam jedan od drugova koji su kritikovali Hu Yaobanga. Ali, Politbiro CK je bio snaga koja je sve pokrenula. Ja nemam tako veliku moć.« Upor.: »Zašto je pao Hu Yaobang?«, »Politika«, 9. april 1987.

Digitized by Google

lucije'«. On se tom prilikom lično založio za nastavak politike »četiri socijalističke modernizacije« započete III plenumom CK KPK 11. saziva u kojoj su najvažniji elementi reforme i otvaranje prema svetu. Ovim i sličnim potezima tokom leta postepeno je uobličavana linija koju će u svom referatu na XIII kongresu izložiti Zhao Ziyang i koja će, tom prilikom, biti usvojena kao »generalna linija Partije« u predstojećoj etapi reformi.

Prelomni događaj u pripremama za XIII kongres verovatno je bilo avgustovsko savetovanje najviših državnih i partijskih rukovodilaca u poznatom kineskom letovalištu Beidahe. Deng Xaioping je u to vreme izjavio da će predstojeći kongres kao glavno pitanje na svom dnevnom redu imati reforme političkog sistema dodavši da će Kina ići u dalje reforme i da će ubrzati njihov tempo. Ubrzo potom je i Zhao Ziyang održao »važan govor« u kome je naglasio da se borba protiv »buržoaskog liberalizma« mora svesti u ideološke okvire, da je i dalje jedan od glavnih zadataka KPK, ali i da je ne treba širiti na sve oblasti, pogotovo ne u privredu »kako su tražili neki drugovi«. Vršilac dužnosti generalnog sekretara KPK je, tom prilikom, naglasak u delovanju Partije stavio na reforme čime je kampanja protiv »buržoaskog liberalizma« da facto potisnuta u drugi plan. Na savetovanju u Beidaheu najavljen je (a verovatno i precizno razrađen) i krupan korak u pravcu podmlađivanja rukovodstva KPK, ali i uklanjanja protivnika politike energičnih reformi. Izjavljujući da je lično nezadovoljan činjenicom da je Kina jedna od zemalja s najstarijim rukovodstvom na svetu, Deng Xiaoping je najavio da će se na XIII kongresu povući barem s polovine svojih funkcija, a pre svega iz Politbiroa. Time je lider kineske »modernizacije« oduzeo i poslednji argument starijim funkcionerima koji su odbijali da napuste svoje položaje.

XIII Kongres KPK

XIII kongres KPK održan je od 25. oktobra do 1. novembra u Pekingu. Na kongresu je učestvovalo 1959 punopravnih i »specijalno pozvanih« delegata koji su radili u dve plenarne i više sednica po komisijama. Na završnoj plenarnoj sednici delegati su tajnim glasanjem s liste koja je brojala 182 kandidata (pored predloženih, delegati su mogli da upišu i druga imena) izabrali 175 članova CK KPK što je znatno manji broj od broja članova CK biranih na XII kongresu. Pored članova Centralnog komiteta izabrano je još i 110 kandidata, 200 članova Centralne savetodavne komisije i 69 članova Disciplinske komisije. Tom prilikom delegati su izglasali i rezoluciju kojom se usvaja uvodni referat Zhao Ziyanga.

Digitized by Google

Generalna linija Partije

Centralno mesto na Kongresu nesumnjivo je pripalo definisanju generalne linije KPK u predstojećoj etapi politike »modernizacije« pri čemu se pošlo od iskustava i dilema s kojima su se one suočile tokom prethodnog perioda. Nastojeći da pronađe rezultantu između suprotstavljenih stavova u rukovodstvu, Zhao Ziyang je najpre pobrojao rezultate koji su posle 1978. godine ostvareni zahvaljujući politici »modernizacije« da bi potom izložio stav da je za izgradnju »socijalizma s kineskim obeležjima« i »formulisanje ispravne linije i ispravne politike« od suštinskog značaja da se pravilno odredi sadašnja istorijska etapa razvoja kineskog društva.[12]

Prema njegovom mišljenju, Kina se, uprkos postignutim rezultatima, danas još uvek nalazi u početnoj etapi izgradnje socijalizma, što znači: prvo, da je Kina socijalistička zemlja i, drugo, da je socijalističko društvo tek u svojoj primarnoj etapi. Ovaj stav Zhao je obrazložio poznatom Maoovom tezom da je Kina sve do revolucije bila polufeudalno i polukolonijalno društvo, što je ostavilo teške posledice u njenom razvoju, ali je, nasuprot Maou, iznео stav da faze u razvoju nije moguće preskakati i da zbog toga »izgradnja socijalizma u velikoj istočnoj zemlji, kakva je Kina, predstavlja nešto sasvim novo u istoriji razvoja marksizma«. Zbog toga kineski komunisti ne mogu slepo slediti teoriju niti mehanički kopirati iskustva drugih već moraju poći od aktuelnih kineskih uslova i spojiti ih s osnovnim načelima marksizma, tj. pronaći put izgradnje socijalizma s kineskim karakteristikama. Upravo je nepoštovanje ovih činjenica pod uticajem »levičarskog« načina mišljenja koje je uzimalo »klasnu borbu za ključnu kariku« nanelo velike štete Kini i razvoju socijalizma jer su mnoge stvari, koje su pospešivale razvoj proizvodnih snaga i komercijalizacije, socijalizacije i modernizacije proizvodnje bile odbacivane kao »kapitalistička restauracija«.

Primarna etapa izgradnje socijalizma u kojoj se danas nalazi Kina ne predstavlja primarnu etapu socijalizma u opštem, već u posebnom smislu jer je uslovljena specifičnim istorijskim okolnostima u kojima se razvija socijalizam u Kini. Prema oceni Zhao Ziyanga, ona je započela pedesetih godina, u vreme kada je u osnovi završen socijalistički preobražaj privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju, i trajaće barem sto godina. Osnovnu protivurečnost u ovoj fazi, tj. fazi »socijalističke modernizacije«, više ne predstavlja klasna borba nego protivurečnost između rastućih materijalnih i kulturnih potreba naroda i zaostale proizvodnje. Da bi se razrešila ta protivurečnost, Kina u ovoj etapi izgradnje socijalizma mora energično širiti robnu privredu, povećavati produktivnost rada, postepeno sprovoditi modernizaciju industrije, poljoprivrede, nacionalne odbrane i nauke i tehnologije.

[12] »China in Focus — 13th National Congress of the Communist Party of China«, »Beijing Review«, Beijing 1987.

Digitized by Google

Ovakva formulacija generalne linije KPK daje osnova sledećim zaključcima. Prvo, Zhao Ziyang je, polazeći od teze dve suprotstavljene političke linije koje su, pojednostavljeno govoreći, suprotstavljale razvoj (odn. reforme) i socijalistički karakter kineskog društva pokušao da izvuče rezultantu formulišući tezu o »primarnoj etapi kineskog socijalizma«. Drugo, definišući osnovnu protivurečnost ove etape na liniji poznatog Staljinovog »osnovnog zakona socijalizma« (među kineskim reformatorima ovu tezu je svojevremeno detaljno razradio poznati ekonomista Xue Muqiao), on je otvorio put daljim reformama čineći, istovremeno, verbalni ustupak konzervativnoj grupaciji. Treće, stavljajući naglasak na »tvrdokorni način mišljenja« i »levičarske greške«, generalni sekretar KPK jasno je stavio do znanja da kompromis, na kome je zasnovana nova generalna linija partije, nije simetričan i da je prevaga na strani zagovornika energičnih reformi. Konačno, ovakvo rešenje potvrđuje pretpostavku o nekim dugoročnim procesima koje je u kineskom političkom životu otvorila politika modernizacije koja je krenula od pragmatične i pomalo tehnokratski koncipirane ideje o »četiri modernizacije« (prvi put je formulisana u izveštaju o radu vlade koji je podneo Zhou Enlai na Prvom zasedanju Svekineskog narodnog kongresa 4. saziva 1974. godine) da bi se vremenom, pod pritiskom »levih« kritika, postepeno uobličavala u koherentan teorijski koncept definisan marksističkim kategorijama. Ovu liniju moguće je slediti kroz brojne radove kineskih teoretičara krajem sedamdesetih i tokom osamdesetih godina, govore Deng Xiaopinga (naročito iz 1979. i 1980. godine), rezoluciju VI plenuma CK KPK 11. saziva, uvodni referat Hu Yaobanga na XII kongresu, rezoluciju VI plenuma CK KPK 12. saziva sve do ovog referata Zhao Ziyanga.

Strategija ekonomskog razvoja

Iako u delu posvećenom strategiji ekonomskog razvoja Kine nije rečeno mnogo novog (u osnovi je nastavljena linija iz rezolucije III plenuma CK KPK 12. saziva) razgovetno definisanje nove generalne linije Partije omogućilo je da se razreše neka sporna pitanja s kojima su se »reforme gradske privrede« suočile tokom 1985. i 1986. godine.

Glavni ekonomski ciljevi Kine u primarnoj etapi socijalizma su, prema rečima Zhao Ziyanga, dovršenje tradicionalne industrijske revolucije i, u isto vreme, hvatanje koraka s novom svetskom tehnološkom revolucijom. Na osnovu zadataka utvrđenih posle III plenuma CK KPK 11. saziva kineska strategija ekonomskog razvoja je podeljena u tri faze: ciljevi prve su udvostručenje nacionalnog bruto proizvoda iz 1980. godine i rešavanje problema ishrane i odevanja stanovništva, ciljevi druge su ponovno udvostručenje nacionalnog bruto proizvoda i povećanje životnog standarda, dok su ciljevi treće etape da Kina sredinom narednog sto-

Digitized by Google

leća dostigne nivo nacionalnog dohotka po glavi stanovnika srednje razvijenih zemalja čime bi njeni stanovnici ostvarili relativno blagostanje. Prema oceni XIII kongresa, prva faza je, uglavnom, završena i Kina se danas nalazi u drugoj fazi sprovođenja svoje strategije ekonomskog razvoja. U ovoj fazi pred KP Kine stoje tri glavna zadatka u ekonomskoj oblasti. Prvi je pospešivanje nauke, tehnologije i obrazovanja kako bi se privredni razvoj podstakao napretkom nauke i tehnologije i poboljšanim kvalitetom radne snage. Drugi je održavanje ravnoteže između ukupne ponude i potražnje i racionalizacija proizvodne strukture. Treći je dalje otvaranje prema svetu i kontinuirani razvoj ekonomske i tehnološke razmene i saradnje s drugim zemljama.

Pored mera predviđenih odlukom III plenuma 12. saziva, Zhao Ziyang je u pogledu restrukturiranja, tj. reforme privrede postavio i sledećih šest konkretnih zadataka. Prvi je oživljavanje preduzeća u svojini celog naroda (tj. državnoj svojini) razdvajanjem svojine od funkcije rukovođenja. Drugi je jačanje horizontalnih privrednih veza. Treći je ubrzanje formiranja i usavršavanja socijalističkog tržišnog sistema (pri čemu se eksplicitno naglašava da nije reč samo o tržištu roba, već i tržištima drugih faktora proizvodnje). Četvrti je unapređivanje sistema makroekonomske kontrole zasnovanog pretežno na indirektnoj kontroli preduzeća. Peti je razvoj mešovite privrede u kojoj će postojati različiti svojinski oblici ali će centralno mesto i dalje imati javna svojina. Šesti je razvoj različitih oblika raspodele pri čemu će osnovni oblik i dalje biti raspodela prema radu, ali je zanimljivo da generalni sekretar CK KPK izričito prihvata i mogućnost prisvajanja ekstra-profita u granicama utvrđenim zakonom. U okviru ove poslednje tačke posebno se naglašava da praksa »zahvatanja iz zajedničke velike zdele« (tj. uravnilovka), egalitarizam i ljubomora zbog tuđih visokih prihoda danas predstavljaju glavne tendencije u oblasti raspodele i da se KPK njima mora pozabaviti kako iz ugla ideologije, tako i iz ugla praktičnog rada.

Kao i u slučaju generalne linije Partije, Zhao Ziyang je i u pogledu strategije ekonomskog razvoja pošao od različitih teorijskih i ideoloških stavova koji su prisutni u kineskom političkom životu, nastojeći da utvrdi rezultantu na kojoj bi se temeljila dalja politika KPK. Tako se u njegovim ocenama, zadacima i predloženim merama, pored načela utvrđenih 1984. godine, jasno ogleda i uticaj ideja Chen Yuna (naročito u pogledu značaja ravnoteže ponude i potražnje, prioriteta proizvodnje žitarica, korišćenje termina »restrukturiranje« umesto »reforma« itd.), Peng Chena (na prim., razvoj zakonodavnog i pravosudnog sistema i sl.) i drugih »konzervativnih reformatora«, iako se u pojedinim tačkama, gde kompromis nije bio moguć, izričito navode stavovi koji su oprečni njihovim (recimo, tvrdnja da se opseg delovanja tržišta i njegovih zakonitosti ne može ograničavati je direktno suprotna Chen Yunovim tezama). Ono što je

Digitized by Google

najznačajnije u ovom delu Zhao Ziyangovog referata jeste da su na sva sporna pitanja u oblasti ekonomskih reformi dati donekle kompromisni, ali u bitnim pitanjima jasni odgovori čime je Kina, barem na ideološkom planu, razrešila neke od najkrupnijih dilema koje u pojedinim socijalističkim zemljama već decenijama blokiraju procese privrednih reformi. Koliko će ti odgovori imati efekta u praksi zavisiće, međutim, od njihove operacionalizacije, za što će test biti usvajanje dugo odlaganog Zakona o preduzećima (naročito odredbi o bankrotstvu), doslednost monetarne politike, reforme sistema cena itd.

Političke reforme

Pored usvajanja nove generalne linije KPK, najveći prodor na XIII kongresu učinjen je u pogledu političkih reformi, pitanja koje je tokom prethodne dve godine bilo u žarištu svih kontroverzi i sukobljavanja na kineskoj političkoj sceni. Pre nego što se pobliže razmotre predložene promene u ovoj oblasti, valjalo bi napomenuti da najavljene političke reforme imaju dva motiva. Prvi proizlazi iz potrebe da politička sfera na odgovarajući način prati promene u privredi i društvu, dok drugi izražava već poodavno najavljenu želju reformatora u kineskom rukovodstvu da se oslobode političkog sistema za koga smatraju da ne odgovara potrebama razvoja kineskog socijalizma. Ovaj drugi motiv jasno dolazi do izražaja u zahtevu da se u političke reforme uđe polazeći od poznatog Deng Xiaopingovog govora »O reformi sistema partijskog i državnog rukovodstva« iz avgusta 1980. godine.

U najkraćem, polazna osnova političkih reformi predstavljena u referatu jeste da je Kina socijalistička zemlja narodne demokratske diktature i da je njen politički sistem u osnovi dobar. U sistemu rukovođenja, organizacionoj strukturi i stilu rada, međutim, prisutne su krupne slabosti. Najveća među njima je preterana koncentracija vlasti, visok stepen birokratizma i prisutnost feudalnih uticaja. Dugoročni cilj političkih reformi je, stoga, izgradnja socijalističkog političkog sistema s visokim stepenom demokratije i zaokruženim sistemom zakona koji će biti efikasan i vitalan. Izgradnja socijalističke demokratije je, kao i izgradnja socijalističke robne privrede, postupan i kumulativan proces koji ne sme dovesti u pitanje ono što je dobro u postojećem sistemu (sistem narodnih kongresa, višepartijska saradnja i političko konsultovanje pod vođstvom Komunističke partije i načelo demokratskog centralizma) i mora voditi računa o ravnoteži između demokratije i stabilnosti i demokratije i efikasnosti. Na taj način bi se političkim reformama prevazišli birokratizam i feudalno nasleđe i pospešili ekonomske reforme i politika otvaranja kako unutar zemlje, tako i prema svetu.

Digitized by Google

U tom cilju predloženo je sledećih sedam mera: a) razdvajanje države i Partije i institucionalizacija njihovih međusobnih odnosa; b) delegiranje vlasti ka nižim nivoima vlasti kako bi se smanjila prevelika koncentracija vlasti u najvišim organima; c) reforma vladinih organa kako bi se otklonile pojave birokratizma; d) reforma kadrovskog i personalnog sistema (predviđa se razdvajanje kadrova u užem smislu, tj. onih koji imaju političke funkcije, od državnih službenika, tj. profesionalaca, koji bi ubuduće bili regrutovani putem konkursa i stručnih ispita dok bi im ukupan status i prihodi zavisili od rezultata rada a načelo senioriteta postepeno bi bilo napušteno); e) uspostavljanje sistema konsultacija i dijaloga (polazište je stara maoistička teza o »masovnoj liniji Partije« ali joj se daje novi sadržaj koji govori o javnosti rada, oblicima participacije u političkom odlučivanju itd.); f) usavršavanje brojnih sistema koji su u vezi sa socijalističkom demokratijom (ovde se radi, pre svega, o sistemu narodnih kongresa, radu masovnih organizacija, izbornom sistemu, zaštiti ustavnih prava i sloboda i sl.) i g) jačanje socijalističkog pravnog sistema (polazeći od konstatacije da je »socijalistička demokratija nerazdvojna od socijalističkog pravnog sistema« razvija se ideja koju je poslednjih godina naročito zagovarao Peng Chen da politički život u Kini mora biti podvrgnut jasnim pravilima i, samim tim, predvidljiv).

Poseban odeljak u referatu Zhao Ziyanga posvećen je nesumnjivo najkrupnijem pitanju svih političkih reformi u socijalističkim zemljama — mestu i ulozi komunističke partije. Polazište predviđenih promena u organizaciji i radu Partije jeste potreba da se oni dovedu u sklad s novom generalnom linijom, odnosno, da se partijska ideologija izrazi kroz partijski ideološko-obrazovni rad, organizacionu izgradnju i stil rada.

U prvom od ova tri područja — ideološko-obrazovnom radu — zahteva se propagiranje generalne linije, oslobađanje od formalizma i naglašavanje praktičnih rezultata. Takođe, naglašava se da se Kina ne sme vratiti u nekadašnje zatvoreno društvo u kome je ljudima bilo zabranjivano da dolaze u dodir sa drugim ideološkim trendovima, da se ne smeju izbegavati problemi i nesporazumi s kojima se suočavaju reforme kao i da se mora odbaciti »isprazan partijski žargon« u korist živog rada koji će se zasnivati na iskustvu ljudi. Time je Zhao Ziyang, zapravo, interpretirao ciljeve politike »modernizacije«, odnosno nove generalne linije Partije u najboljim tradicijama »političke misli Mao Zedonga«, odnosno, »masovne linije Partije«, čime je dogmatskim kritičarima reformi uskraćena mogućnost da, koristeći standardni rečnik i simbole maoizma, osporavaju aktuelni kurs kao antisocijalistički i suprotan tradicijama kineske revolucije.

Na sličan način prišlo se i problemu kadrovske politike Partije gde je istaknuto da je glavni kriterijum ocene revolucionarnosti kadrova njihov odnos prema generalnoj liniji Partije. Imajući u vidu zahteve koje ona postavlja u pogledu političkog profila,

Digitized by Google

stručnosti pa i starosti, u prvi plan dolaze »revolucionarniji, mlađi, bolje obrazovani i profesionalno kompetentniji kadrovi«. S tim u vezi je postavljen zahtev da kadrovska politika vodi računa o starosnoj strukturi svake »rukovodeće grupe« dok je od Kongresa zatraženo da u tom pogledu pruži primer.

Svoj referat Zhao Ziyang je završio odeljkom o doprinosima koje su kineski komunisti dali savremenom marksizmu politikom »modernizacije« i sasvim kratkim pasusom o međunarodnoj situaciji što je izazvalo dosta nedoumica među stranim posmatračima naviknutim da se u referatima generalnih sekretara CK KPK na kongresima iscrpno govori o spoljnopolitičkoj orijentaciji NR Kine. Posebne nedoumice izazvalo je izostavljanje uobičajenih upozorenja na opasnosti od imperijalizma i kolonijalizma, kao i stava da Kina pripada »trećem svetu«. Odgovarajući na pitanja novinara na konferenciji za štampu, Zhao Ziyang je to protumačio velikom dužinom dela referata posvećenog unutrašnjim pitanjima kao i činjenicom da se u spoljnoj politici Kine ništa ne menja. Moguća su, međutim, i drugačija tumačenja. Jedno od njih bi bilo da je dubina unutrašnjih potresa u prvi plan kongresa stavila definisanje nove generalne linije Partije, privredne i, naročito, političke reforme, kao i kadrovske promene, tako da je međunarodna problematika donekle ostala u drugom planu, možda i u očekivanju onoga što bi trebalo da svetu donese susret na vrhu između SAD i SSSR koji će kinesku spoljnopolitičku strategiju verovatno suočiti s potpuno novim izazovima. Izostanak KPK sa skupa povodom proslave godišnjice oktobarske revolucije u Moskvi i izjave Deng Xiaopinga o sovjetsko-kineskim odnosima, date neposredno posle kongresa, mogu biti argumenti u prilog tezi da je kineska spoljna politika pod uticajem zbivanja na unutrašnjoj i međunarodnoj sceni pomalo u zastoju.

Kadrovske promene

U pogledu kadrovske politike XIII kongres KPK je, bez obzira na sporove koji su poslednjih godina potresali kineski politički život, energično nastavio kurs podmlađivanja partijskog rukovodstva započet na XII kongresu i nastavljen na Nacionalnoj konferenciji KPK. Prosek starosti novoizabranih članova i kandidata za članove Centralnog komiteta je nešto iznad 55 godina, tj. za oko 4 godine je niži nego što je iznosio prosek članova izabranih na prethodnom kongresu. Verovatno je još značajniji podatak da čak 73% među njima ima visoko obrazovanje. Novinu je predstavljao i način na koji su birani članovi 13. saziva CK KPK jer je, po prvi put, predložen veći broj kandidata dok je delegatima ostavljena mogućnost i da sami predlažu nova imena.

Digitized by Google

Na listi predloženih kandidata nije bilo Deng Xiaopinga, Peng Chena, Chen Yuna, Hu Qiaomua i mnogih drugih uglednih pripadnika najstarije generacije kineskih rukovodilaca koji su izabrani u Centralnu savetodavnu komisiju za čijeg predsednika je imenovan Chen Yun. Predsednik države, Li Xiannian, po vlastitoj odluci nije biran ni u Centralnu savetodavnu komisiju a izrazio je želju i da se u proleće potpuno povuče sa svih svojih funkcija. Zanimljivo je da se u novoizabranom CK nije našao ni Deng Liqun koji je, izgleda, bio na listi predloženih kandidata. Na taj način je iz sastava rukovodećih tela KPK otišla većina rukovodilaca za koje se smatra da su bili glavni oponenti bivšeg generalnog sekretara Hu Yaobanga (i pod čijim je pritiskom on bio prinuđen da sredinom januara podnese ostavku) dok su on, kao i većina njemu bliskih rukovodilaca mlađe generacije zadržali mesta u Politbirou.

Za novog generalnog sekretara je, kao što se očekivalo, izabran Zhao Ziyang (68), danas ličnost od nesumnjivo najvećeg autoriteta u srednjoj generaciji kineskih rukovodilaca, koji je, ubrzo po završetku kongresa, položaj premijera prepustio, takođe prema očekivanjima, Li Pengu (59) koji će, najverovatnije do prolećnog zasedanja Svekineskog narodnog kongresa, biti vršilac dužnosti predsednika Državnog saveta (s velikim izgledima da tom prilikom bude definitivno izabran na ovaj položaj). Za članove Politbiroa izabrani su (navedeni su prema broju poteza u ideogramima njihovih imena): Wan Li (jedan od mogućih kandidata za predsednika države), Tian Jiyun, Qiao Shi, Jiang Zemin, Li Peng, Li Tieying, Li Ruihuan, Li Ximing, Yang Rudai, Yang Shangkun, Wu Xuequan, Song Ping, Zhao Ziyang, Hu Qili, Hu Yaobang, Yao Yilin i Qin Jiwei. Kandidat za člana je Ding Guangen. U najviši organ CK KPK, Stalni komitet Politbiroa, izabrani su: Zhao Ziyang, Li Peng, Qiao Shi (63), Hu Qili (58) i Yao Yilin (70). U Sekretarijat CK KPK izabrani su: Hu Qili, Qiao Shi, Rui Jingwen i Yan Mingfu dok je za kandidata izabran Wen Jiabao. Za predsednika Vojne komisije CK KPK (najvišeg organa komandovanja kineskim oružanim snagama) izabran je Deng Xiaoping (budući da on nije biran za člana CK KPK morao je biti promenjen Statut) dok je za njegovog zamenika postavljen Zhao Ziyang a za stalnog potpredsednika general Yang Shangkun (80 — takođe jedan od mogućih kandidata za budućeg predsednika države). Za predsednika centralne Savetodavne komisije imenovan je Chen Yun a za potpredsednika Bo Yibo i Song Rengqiong. Za sekretara Centralne disciplinske komisije imenovan je Qiao Shi dok su za zamenike imenovani Chen Zuolin, Li Chengting i Xiao Hongda.

Iako su većinu u Centralnom komitetu i njegovim telima očigledno dobili zagovornici daljih energičnih reformi i rukovodioci srednje i mlađe generacije (da takav odnos neće biti narušen do XIV kongresa garantuje i nova odredba Statuta da se

Digitized by Google

između dva kongresa ne može izmeniti više od 20% sastava CK), ne bi trebalo potpuno zanemariti uticaj starije generacije rukovodilaca okupljenih u Centralnoj savetodavnoj komisiji koja je u burnim političkim događajima krajem prošle i početkom ove godine odigrala jednu od glavnih uloga. Stoga, nije isključeno da bi se u predstojećem razdoblju moglo očekivati da će Centralna savetodavna komisija biti institucija odakle će i dalje dolaziti kritičke ocene pojedinih poteza partijskog rukovodstva iako će njihove institucionalne mogućnosti da utiču na političke procese u Kini biti ograničene. Imajući, međutim u vidu gerontokratski karakter kineske političke kulture, tradicionalno prisutno načelo senioriteta u kineskoj političkoj kulturi i lični ugled ovih rukovodilaca verovatno je da će njihov uticaj i dalje biti znatan.

Takođe, vredan je pažnje i podatak da je Deng Xiaoping, povukavši se sa svih drugih položaja, pa čak i iz članstva CK, ipak zadržao položaj predsednika Vojne komisije CK KPK, dok je za njegovog zamenika imenovan Zhao Ziyang, što može ukazivati na to da levičarska raspoloženja u kineskoj armiji još uvek nisu potpuno nestala. O daljem smanjivanju političke uloge armije i njenom svođenju u okvire profesionalne uloge govori i podatak da u Stalnom komitetu i Sekretarijatu CK nema njenih pripadnika, da su u Politbiro izabrana svega dva vojnika (generali Yang Shangkun i Qin Jiwei verovatno kandidat za novog ministra odbrane), dok u novom CK ima svega 16,5% vojnika što je najniža zastupljenost pripadnika oružanih snaga u rukovodstvu KPK od 1949. godine.

Zaključak

XIII kongres Komunističke partije Kine verovatno predstavlja završetak jedne dinamične, i na momente kontroverzne etape u razvoju ove zemlje u postmaoovskom razdoblju i početak nove etape u kojoj će procesi strukturnih društvenih reformi, koje se odvijaju u sklopu strategije »socijalističke modernizacije«, dobiti novi kvalitet, nove sadržaje i, što je možda i najznačajnije, nove protagoniste.

Kao što je već ranije napomenuto, blok reformističkih snaga u kineskom rukovodstvu oformljen je krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina pod uticajem tadašnjeg kineskog premijera Zhou Enlaia da bi definitivno bio uobličen u drugoj polovini sedamdesetih, posle smrti Mao Zedonga, pod vođstvom danas nesumnjivo najuticajnijeg kineskog političara, Deng Xiaopinga. Različiti motivi, shvatanja nacionalnih interesa, koncepcija socijalizma pa i lični, grupni i generacijski interesi pripadnika reformističke »koalicije« u kineskom rukovodstvu, koju je tokom prethodne dve decenije povezivao, pre svega, otpor maoističkoj političkoj i razvojnoj strategiji, učinili su da u procesu reformi postepeno dođe do političke polarizacije među njima koja je

Digitized by Google

bila i jedan od glavnih uzroka skorašnjih potresa na kineskoj političkoj sceni. U najkraćem, moglo bi se ukazati na sledeće aspekte ovih razlika.

Prvo, uprkos tome što pripadnike reformističkog bloka povezuje želja da se »Kina pretvori u snažno i moderno socijalističko društvo« i u narednom stoleću svrsta među vodeće zemlje sveta kao i ocena da je maoistička politika masovnih pokreta i političkih sukoba širokih razmera udaljila njihovu zemlju od ostvarenja ovog cilja, oni se razlikuju u pogledu metoda, tempa a, u određenoj meri, i sadržaja, odnosno, strateškog pravca politike »modernizacije«. Zagovornici »radikalnijeg kursa«, okupljeni oko Hu Yaobanga, smatrali su (a, verovatno, i danas smatraju) da se reforme moraju beskompromisno sprovoditi bez obzira na moguće negativne prateće pojave i socijalne potrese koji ih prate i da će ostvarivanje njihovih strateških ciljeva (povećanje nacionalnog dohotka, životnog standarda, naučni i tehnološki razvoj itd.) samo po sebi »dovesti stvari na svoje mesto«. »Konzervativni reformatori«, mahom stariji revolucionari (Chen Yun, Peng Chen i dr.) koji, očigledno, veoma dobro pamte ne tako davnu kinesku prošlost kada se ova zemlja nalazila u privrednom, socijalnom i političkom haosu iz koga je izašla tek zahvaljujući pobedi revolucije pod vođstvom KPK, da bi krajem pedesetih i tokom šezdesetih godina bila u njega ponovo gurnuta maoističkom politikom »velikog skoka napred« i »kulturne revolucije«, u prvi plan ističu očuvanje političke stabilnosti i jedinstva bez koga ne veruju da bi bilo moguće ni sprovoditi »modernizaciju« i zbog toga akcenat stavljaju na integrativnu ulogu »četiri kardinalna načela« i Komunističke partije (karakteristične su Peng Chenove reči: »Kina je kao pesak, bez Komunističke partije on bi se rasuo na vetru«).

Otuda bi se, pomalo pojednostavljeno, ove razlike mogle svesti i u ravan jaza među generacijama — tj. razlika u shvatanjima, obrazovanju i političkim horizontima pripadnika različitih generacija u kineskom rukovodstvu koje su svoje poglede izgradile na temelju različitog životnog i političkog iskustva i koje, shodno tome, različito sagledavaju sadržaj i efekte reformskih mera. Ovaj fenomen se dosta jasno mogao videti u sporu Hu Yaobanga i njemu bliskih rukovodilaca s grupom veterana u drugoj polovini 1976. godine koji su mu prebacivali da je zanemarivanjem ideološkog rada dopustio pogubno širenje »buržoaskog liberalizma« koje je kulminiralo u studentskim nemirima tokom decembra iste godine. Njima je, po prvi put posle 1978. godine, ozbiljnije dovedena u pitanje politička stabilnost u zemlji što je probudilo neprijatne asocijacije na godine »kulturne revolucije«.

Druga dimenzija ogleda se u proceni uzroka kineske nerazvijenosti i, na određeni način, prati sve reformističke i revolucionarne pokrete u novijoj kineskoj istoriji.[13] Dok se, za jedne, uz-

[13] Upor.: Predrag Simić: »Marksizam i kineska revolucija«, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1986.

Digitized by Google

roci kineske zaostalosti kriju u njenom autoritarnom, odnosno, »feudalnom« nasleđu, za druge glavna opasnost preti iz inostranstva, od »buržoaskog liberalizma« i »duhovnog zagađenja«. Politika otvaranja prema svetu, jedan od strateših pravaca »socijalističke modernizacije«, tako se našla na udaru kritika konzervativnih snaga da omogućava »sveobuhvatnu vesternizaciju« i prodor takvih zala kao što su kriminal, pornografija, homoseksualnost i AIDS. Zagovornici politike otvaranja na ovakve kritike odgovaraju da, »kada se otvori prozor da bi se provetrila soba, ne može se izbeći da sa čistim vazduhom ne uleti i neka dosadna mušica«, ukazujući, istovremeno, na negativne uticaje »feudalnog nasleđa« kao što su nepotizam, korupcija, autoritarno nasleđe, autarkija i sl.

Otuda, verovatno, potiču i razlike između ovih grupacija u kineskom rukovodstvu u shvatanjima sadržaja i ciljeva, kao i konceptualizaciji i operacionalizaciji reformi: dok jedni veruju da reforme moraju slediti vlastitu logiku i sprovoditi se čak i preko granica postojećeg sistema, drugi prihvataju samo reforme unutar postojećeg sistema (Chen Yunov koncept »prilagođavanja«, veoma blizak onome što se u SSSR podrazumeva pod »ubrzavanjem«). Suočene s dilemom izbora između ove dve alternative, od kojih svaka nosi brojne neizvesnosti, reformističke snage su se, za sada opredelile za kompromisno rešenje koje se svodi na ideje o mešovitoj privredi i koegzistenciji različitih svojinskih, a time i društveno-ekonomskih oblika koje je do krajnjih konsekvenci izvedeno u kineskoj tezi »jedna zemlja — dva sistema«. Iako se ovom tezom u Kini žele, pre svega, stvoriti pretpostavke za reintegraciju delova kineske teritorije u kojima su razvijeni kapitalistički odnosi — Hong Konga, Makaoa i Tajvana — ona veoma dobro odražava realnosti savremenog trenutka reformi u Kini ali i drugim socijalističkim zemljama. Tekuće idejno-političke rasprave pa čak i otvoreni politički konflikti u njima, počev od Kine (zbivanja vezana za smenu na čelu KPK početkom 1987. godine), preko Sovjetskog Saveza (na primer, »slučaj Jeljcin«), Poljske i Mađarske, do Jugoslavije (dileme vezane za »Dugoročni program ekonomske stabilizacije« i pravce ustavnih promena) svedoče o dubini ideoloških i političkih problema koji prate pokušaje reformi i koji su ih, u ranijim etapama, uglavnom zaustavili u tački u kojoj se postavio zahtev za promenama bitnih elemenata postojećeg političkog sistema, a time i bazičnog produkcionog odnosa.

Iako raspoloživi prostor ne omogućava da se dublje uđe u analizu ovih problema, valjalo bi, makar u vidu pitanja, pokušati ukazati na njihove moguće korene. Analiza neuspeha ili ograničenog uspeha dosadašnjih reformi, kako u Kini tako i u drugim socijalističkim zemljama, otvara pitanje da li je moguće »primeniti« robno-novčane odnose i tržišne zakonitosti kao instrument racionalizacije administrativno-planskih privreda ute-

Digitized by Google

meljenih na državnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju (ovu ideju u Kini zastupaju, između ostalih, Chen Yun i Xue Muqiao[14]. a u Sovjetskom Savezu Abel Agabegjan i mnogi drugi ekonomisti) a da se time ne dovede u pitanje funkcionisanje čitavog privrednog, društvenog i političkog sistema? Odnosno, da li su administrativno-planski i tržišni metodi alokacije resursa međusobno kompatibilni u meri da bi omogućili izgradnju konzistentnog privrednog, društvenog i političkog sistema? Ukoliko nisu, da li je potrebno i, što je još značajnije, da li je moguće radikalno suziti prostor delovanja robno-novčanih odnosa i lišiti ih nekih njihovih bitnih funkcija kako bi se sprečilo da njihovo delovanje ne izazove probleme kao što su inflacija, rast nezaposlenosti, unutrašnjeg i spoljnog duga, »pregrejane« i duplirane investicije, gubitak kontrole nad makroekonomskim tokovima, socijalno raslojavanje, korupcija, pojava potrošačkog mentaliteta i drugih oblika »desnog skretanja«, »duhovnog zagađenja«, »buržoaskog liberalizma«, »građanske desnice itd. — tj. pojave s kojima su se suočili svi radikalniji programi reformi, počev od SSSR, koji je na samom početku, preko Kine koja je posle 1978. godine učinila krupan korak u ovom pravcu, pa sve do Jugoslavije, koja se, uprkos svim svojim aktuelnim problemima, ipak najviše udaljila od klasičnog modela državnog socijalizma?

Kineski komunisti su se poslednjih godina suočili upravo s ovim problemima koji su se, na specifičan način, izrazili i u političkim sporovima u toku priprema XIII kongresa KPK koji je trebalo da pruži odgovore ne samo na njih, već i na niz drugih složenih pitanja kineske politike (generacijska smena, definisanje temeljnih nacionalnih interesa u predstojećem razdoblju itd.). Iako su odgovori sadržani u novoj generalnoj liniji Partije i strategiji predstojećih privrednih i političkih reformi formulisani pod uticajem protivrečnih shvatanja, na osnovu uvodnog referata Zhao Ziyanga može se steći utisak da su na brojna pitanja dati relativno konzistentni i nedvosmisleni odgovori koji i u ravni ideologije i u ravni praktične politike otklanjaju neke od najkrupnijih prepreka daljim reformama. Karakteristični su, na primer, odgovori u pogledu karaktera svojine, načela raspodele i sl. Najznačajniji dometi kongresa sadržani su, međutim, u novoj ideološkoj platformi KPK i najavljenim političkim reformama.

To se, pre svega, odnosi na proces političkih reformi budući da Kina sve do najnovijeg razdoblja nije uspela da pronađe odgovarajući oblik institucionalizacije političkih procesa u čemu bi trebalo potražiti i osnovni uzrok stvaranja različitih grupacija na kineskoj političkoj sceni. Osnove ovakvih grupisanja mogu biti različite, počev od regionalne pripadnosti, koja je u zemlji u kojoj su još uvek snažne porodične i lokalne veze

[14] Upor.: »Kineska socijalistička privreda«, »Marksizam u svetu«, br. 2—3/1985, str. 125—172.

Digitized by Google

(guanxi) dosta uticajan činilac, preko profesionalnih (pogodni primeri su kineska armija i državni planski aparat), do generacijskih veza, oslonjenih na tradicionalnu gerontokratsku političku kulturu, koje su u najnovijim zbivanjima odigrale krupnu ulogu. Budući da otvorena artikulacija različitih interesa u jednopartijskim političkim sistemima, kakav je kineski, po definiciji nije moguća, ovakve interesne grupe vremenom se neizbežno koncentrišu oko određenih ideoloških i političkih platformi — »političkih linija«. Tek u njihovim okvirima različiti interesi dobijaju ideološki legitimitet i mogućnost da uđu u politički proces a time i šansu da im bude udovoljeno.

Takav politički sistem, međutim, pati od niza krupnih nedostataka koje ga čine objektivnom preprekom na putu privrednih, društvenih i drugih reformi. Upravo zbog toga strukturne reforme političkog sistema predstavljaju nezaobilazan, iako i najsloženiji, element reformi u svim socijalističkim društvima, uključujući i NR Kinu. Dosadašnje iskustvo reformi u Kini i nekim drugim socijalističkim zemljama je pokazalo da je potrebno izvesti niz korenitih promena da bi se otklonili ovi problemi, kojima se najvećim delom obraćao i XIII kongres KPK. One bi se, ukratko, mogle rezimirati u sledećem.

Pre svega, potrebno je izmeniti kadrovsku strukturu na kojoj počiva sistem vlasti kako bi se uklonili različiti grupni interesi suprotstavljeni reformama. Ovaj proces se u NR Kini kontinuirano odvija od 1978. godine, da bi posle XIII kongresa KPK počeo sve više da poprima karakter radikalne generacijske smene koji je potvrđen najpre na Nacionalnoj konferenciji a potom i na XIII kongresu KPK.

Dalje, potrebno je izvesti ideološku delegitimaciju starog sistema koji se često identifikuje s temeljnim tekovinama revolucije i uspostaviti osnove ideološke legitimnosti sistema koji se gradi. Prvi deo ovog posla KPK je okončala na VI plenumu CK KPK donošenjem »Rezolucije o nekim pitanjima u istoriji KPK od osnivanja NR Kine« dok se nova generalna linija Partije, tj. njena nova ideologija postepeno uobličavaju od kraja sedamdesetih godina da bi uvodnim referatom na XIII kongresu dobili potpuno nov kvalitet. U Kini, kao i u drugim socijalističkim zemljama, može se zapaziti da se, za razliku od stare ideološke platforme, koja je, po pravilu, internacionalistička u različitim značenjima tog pojma, nova ideološka linija, koja nastaje kao proizvod imperativa reformi, mnogo više obraća nacionalnim vrednostima, interesima i simbolima. Kao što se moglo videti, kineska politika »modernizacije« koja je od samog nastanka imala izražen nacionalni karakter, koji je snažno potvrđen i najnovijim kongresom KPK, predstavlja karakterističan primer ovog fenomena u savremenom razvoju socijalizma. Uprkos ovim tendencijama, valja naglasiti da reforme, po pravilu, prati manje ili više izražena dezideologizacija društva i nastanak i jačanje novih, vanpolitičkih centara odlučivanja i moći.

Digitized by Google

Treća karakteristična pojava je institucionalizacija političkog sistema, jačanje kolektivnog rukovođenja, podela vlasti (kako između države i Partije, tako i između različitih sektora političkog sistema), decentralizacija odlučivanja, jačanje ustavnosti i zakonitosti, povećanje političke participacije ljudi i, u celini uzev, predvidivosti političkog procesa čime se sužava prostor arbitrarnog i hijerahijskog odlučivanja svojstvenog jednopartijskim političkim sistemima državnog socijalizma. Promena koja, možda, ima najdalekosežniji značaj je eksplicitno ili implicitno priznavanje onoga što je u Jugoslaviji Edvard Kardelj nazvao »pluralizmom interesa«, tj. činjenice da socijalistička društva nisu interesno homogena i da se u njima svakodnevno javljaju različiti, pa i protivurečni interesi koji se razrešavaju u okvirima institucija političkog sistema. Ova tema nije novina u savremenoj kineskoj političkoj teoriji budući da se njom bavio već Mao Zedong sredinom pedesetih godina u poznatom govoru pod naslovom »O ispravnom rešavanju protivurečnosti unutar naroda« kao i Deng Xiaoping početkom osamdesetih, ali se tek promenama političkog sistema najavljenim u referatu Zhao Ziyanga na XIII kongresu nagoveštava stvaranje institucionalnih mehanizama razrešavanja interesnih konflikata i definisanje »pravila političke igre« u čemu se ogleda i uticaj ideja »konzervativnog reformatora« Peng Chena koji i danas ima ulogu vodećeg arhitekte kineskog političkog i pravnog sistema.

Premda ovi procesi teku veoma sporo i uz brojne dileme i otpore, oni predstavljaju nezaobilazan put izgradnje savremenog političkog sistema koji će biti sposoban da razrešava složenu interesnu strukturu industrijski razvijenih i strukturno diferenciranih društava. Upravo u tom pogledu XIII kongres KP Kine učinio je i najkrupniji prodor otvarajući proces političkih reformi na pravcu gotovo svih navedenih zahteva.

Iako opredeljenje da se pristupi reformama političkog sistema samo po sebi ne daje garanciju da će one biti i uspešno sprovedene (o složenosti ovih promena svedoči i činjenica da ni jedna od socijalističkih zemalja koje su započele reforme još uvek nisu dale konzistentne odgovore na dileme koje ih prate), definisanje generalne linije Partije u smislu ideje i prakse »modernizacije« i otvaranja ne ostavlja mnogo prostora dvosmislenim interpretacijama, dok stavljanje osnovnih poluga vlasti u ruke pripadnika mlađe generacije rukovodilaca, čija je politička promocija neposredno uslovljena uspehom ove politike, nagoveštava jedan nov i dinamičan ciklus u razvoju NR Kine. Svakako, to ne znači da političkih sučeljavanja ubuduće neće biti, već da će se njihovo težište sve više prenositi u srednju i mlađu generaciju kineskog rukovodstva čime će dobijati nove sadržaje, novu dinamiku i nove manifestne oblike koji će imati sve manje zajedničkog s procesima u prethodnom razdoblju kineske političke istorije.

Digitized by Google

Davor Rodin: Građanske granice slobode

(»INFORMATOR«, FAKULTET POLITIČKIH NAUKA, ZAGREB, 1986. STRANA 378.)

Knjiga Davora Rodina *Građanske granice slobode* nastala je kao pokušaj utemeljivanja mogućnosti političkog delovanja u savremenosti. Autor ponire do mogućnosti saznavanja sveta u kome postojimo. Rodin je svest o granicama i mogućnostima saznavanja sveta, te, na osnovu tih saznanja, utvrđivanja mogućnosti delovanja u tom svetu, sagledao od njenih gnoseoloških utemeljenja u Hegelovom filosofskom sistemu do savremenih artikulacija.

Prema tvrdnji autora, »razgovori su otvorili taj neophodni laboratorij za duhovno eksperimentiranje« (str. 2), čiji rezultat je knjiga *Građanske granice slobode.* Istine radi, treba reći da se Rodin temeljito bavi mogućnostima političkog delovanja već dugi niz godina, posebno tim mogućnostima u odnosu na naučno-tehnološku revoluciju i na doba njom uslovljeno. Generacija malobrojnih teoretičara, kojoj pripada i Davor Rodin, parirala je ovom temom pragmatici kojoj se naš komunistički pokret okrenuo poslednjih godina, pa i decenija, »suočen sa procesom raspadanja starih teorijskih frontova i alternativa« . . ., u okviru kojega su, »umjesto rasprava o marksizmu, zaredale rasprave o političkom sistemu« (prema izjavi D. Rodina autoru prikaza).

Knjiga *Građanske granice slobode* ima tri dela. U prvom delu »Primjeri Hegelova označavanja građanskih granica slobode« Rodin raspravlja o Hegelovoj praktičnoj filosofiji, njegovom poimanju granica ne samo građanske slobode već slobode uopšte. Redukovanim postupkom Hegel oduzima »osjetilnosti njen produktivni, a razumu njegov kontemplativni odnos prema stvari: teorija postaje djelatnost, a osjetilnost kontemplacija« (str. 16). Marks je shvatio istinsku poruku Hegelova metoda. Pojam rada, koji Marks ne shvata kao osetilnu delatnost, već kao apstraktnu suštinu te delatnosti — apstraktni rad, redukovao je na potrebno vreme.

Digitized by Google

Marksova teza da je čovek »rezultat vlastitog rada« u tom kontekstu mora se razumeti sa stanovišta političko-ekonomskog određenja apstraktnog rada. Prva generacija velikih mislilaca posle Hegela teži da otkrije bit čovekovog postojanja. Reč je o Karlu Marksu, Serenu Kirkegaru i Fridrihu Ničeu. Marks bit čovekovog postojanja traži u ljudskoj predmetnoj ili osetilnoj delatnosti, Kirkegar u na smrt bolesnoj egzistenciji, Niče u volji za moći svega živog. Druga generacija posthegelovskih mislilaca — Edmund Huserl, Martin Hajdeger i Ludvig Vitgenštajn ispituje odnos između sveta i svesti (egzistencije). Huserl smisao svega što jest objašnjava intencionalnim aktom »u kojem u imanenciji svijesti otkriva smisao onog naprosto nazočnog u struji svijesti« (str. 27). Na Huserlovom tragu Hajdeger razlikuje faktično od fakticiteta (koji »se susteže samopokazivanju i stoga je načelno ne-predmetan«). Vitgenštajn smisao sveta traži u analizi jezika, jezičkim igrama, u krajnjoj konsekvenci. Upravo ova generacija posthegelovaca predstavlja vrhunac oponiranja Hegelovoj filosofiji. Moderno mišljenje je shvatilo značaj Marksovog uvida u kapitalizaciju društvenih odnosa i nauke. U novovekovnoj povesti iskazuje se primat umom proizvedene zbilje. »Dresirani um ostavlja u hermetičnom odnosu prema samom sebi po strani ono prema čemu se izvorno odnosi. Izvorni odnos izvrće se u ono iracionalno, a odnos uma prema samom sebi u apsurd.. U neočekivanom i tek danas uočljivom kontinuitetu uspjeli su Kirkegar, Marks, Niče, Huserl, Vitgenštajn, Hajdeger pokazati bezavičajnost ovoga svijeta« (str. 37). U odgovoru na pitanje zašto govor Hegelove *Filosofije prava* nije uputstvo za delovanje naznačene su granice građanske slobode. Delovanje na osnovu *Filosofije prava* postaje prisilno. Celokupna novovekovna filosofija prava, politike i morala temeljena je na pretpostavci da je čovek kao umno biće bezuslovno slobodan. Problem je kako ne povrediti tu bezuslovnu slobodu individue. »Kod Hobsa radikalno insistiranje na bezuvjetnoj slobodi osobe dovodi do formulacije očajničkog načela o ratu sviju protiv svih. Kod Rusoa i Kanta taj se teror samovoljnih pojedinaca nastoji obuzdati vanjskim formalnim zakonom koji u interesu vlastitog slobodnog opstanka donose slobodni umni pojedinci. Naposljetku, Hegel vanjsku formalnu prisilu ćudorednog zakona uzdiže na razinu ideje prema kojoj pojedinac nije slobodan zato i ukoliko se pokorava zakonu, već zato što se u njemu samom očituje zakon slobode kao zakon uma« (str. 62). Slobodom ograničena ideja slobode izvrće se tako u teror. Većina predhegelovskih teorija videla je bit građanskog društva u njegovoj empiriji (u prestabiliranoj harmoniji — Lajbnic, u ratu sviju protiv svih — Hobs, u društvenom ugovoru — Ruso, itd.). Hegel uviđa, pak, da građanski individuum nije pretpostavka slobode, već njen rezultat. »U toj je živoj proturječnosti Hegelova filozofija misaona granica građanskog društva« (str. 75). U drugom delu knjige »Primjeri Marksova označavanja građanskih granica slobode« Rodin se vraća duhu Marksova dela, insistirajući na pravilnom razumevanju Marksovih teza.

U ovom delu knjige Rodin, prema vlastitim rečima, tematizuje one komponente Marksove nauke koje su naročito pogodan putokaz za savremeno razumevanje naučno-tehničke i informacijske revolucije proizvodnih snaga jer osvetljavaju egzistencijalne motive te revolucije. Rezultat ovih tematizacija je utvrđivanje živih tokova Marksova mišljenja, koje, prema Rodinu, uprkos svojoj ambivalentnosti i novovekovnoj misli kao izvorištu, može da se upotrebi kao sredstvo rekonstrukcije savremenih životnih problema. Po njemu, Marks je svojim delom odgovorio na pitanje kako se oblikuju povesni principi, a nije vršio nasilje nad povešću, namećući joj unapred

Digitized by Google

principe po kojima treba da se ostvaruje zbiljnost. Treći deo knjige, naslovljen kao i knjiga u celini, »Građanske granice slobode«, ima zadatak da problematizuje odgovor samog autora na zadatu temu. Izlaganje je posvećeno onim filosofemama postmoderne koje »traže uzore filozofirania na literarnim ostacima života, umjesto da slijede njihov poziv 'natrag stvarima' i životnim situacijama« (str. 5). Metodom, ma kako kompleksna bila, ne može se zahvatiti istina povesnog života. U svojoj životnoj punoći povesni događaji odolevaju svim metodičkim pritiscima i redukcijama. Jednom rečju, povesni tokovi su mnogo bogatiji no što ih mi sebi možemo predstaviti. U tom smislu je napor postmoderne da čoveka oslobodi scijentizma i njegovog nasilja vredan pažnje. Političko iskustvo se konstituiše tek u političkom delovanju. Sređeno političko iskustvo je samo materijal na osnovu koga se u konkretnoj situaciji opredeljujemo kako ćemo delovati. Između tog iskustva i političkog čina deluje naš smisao za diferenciranjem. Karakteristika političkog čina je prekoračivanje naših dotadašnjih iskustava i situacije u kojoj se nalazimo.

Studiozno i temeljno raspravljanje mišljenja velikog broja mislilaca posthegelovske epohe, kao i originalna analiza Hegelovih stanovišta, predstavljaju istinski kvalitet ove knjige. Rodinov doprinos razumevanju Marksove misli danas posebno je vredan. Stoga smatramo da dodeljivanje nagrade »Veljko Vlahović« Davoru Rodinu za knjigu *Građanske granice slobode* ima svoje puno opravdanje. Centar za društvena istraživanja CK SKJ je ovom prilikom pokazao da poseduje potrebnu senzibilnost i da razume tokove razvoja marksističke misli u nas.

Nadežda Radović

Josip Županov

Samoupravljanje i društvena moć (Drugo izdanje),

ZAGREB, GLOBUS, 1985.
STR. 383.

Problematika ostvarivanja samoupravljanja u Jugoslaviji u čitavom postrevolucionarnom periodu predstavlja okosnicu oko koje se kreću brojne diskusije, teorijski prodori i pitanje ostvarivanja koncepcije samoupravljanja u različitim etapama predstavlja iznova aktuelno pitanje. Bitni problemi sa kojima se suočava proces ostvarivanja samoupravljanja u Jugoslaviji su isti, naravno sa nužnim razlikama, sredinom 60 tih godina ili sredinom 70-tih godina. To iz razloga što se krucijalni elementi ili dimenzije idejno-političke i teorijske koncepcije samoupravljanja praktično ne sprovode, tako da imamo pomalo paradoksalnu situaciju: dok na normativno-političkoj razini ustanovljamo nove teorijske prodore u sferu samoupravljanja, dotle se u društvenoj praksi ne ostvaruju bitne pretpostavke za prelazak na više oblike društvenog samoupravljanja. Problematika ostvarivanja samoupravljanja može se analizirati primjenom različitih prilaza: politikološkog, sociološkog, ekonomskog, ali svaki od ovih prilaza jednostran je ukoliko se oslanja na samo jedan prilaz. Samoupravljanje se može analizirati na različitim nivoima društvenog organizovanja. Tako poznajemo analizu mikro ili makro organizacije odnosno globalnog društva. Studija prof. Josipa Županova predstavlja vrstu sociološke analize temeljene na istom prilazu odnosno vrstu analize koja se bavi problematikom mikro organizacije unutar koje se ostvaruje samoupravljanje.

Mada su prvobitni tekstovi nastali uglavnom sredinom 60-tih godina (odmah nakon otpocinjanja privredne i društvene reforme) pokazalo se da oni nisu iz-

Digitized by Google

gubili od svoje vrijednosti i da su mnoga (čak štaviše, sva) pitanja i danas aktuelna. Ona su aktuelna zbog toga što je proces ostvarivanja samoupravljanja dugotrajan, složen, skopčan sa brojnim drugim pretpostavkama a i zbog toga što se bitni ciljevi koncepcije samoupravljanja u datom periodu nisu ostvarivali. Iako samoupravljanje unutar samoupravnog preduzeća ili radne organizacije predstavlja condicio izgradnje drugih oblika društvenog samoupravljanja i mada su brojni zadaci na izgradnji samoupravnog preduzeća trebali da se realizuju u prethodnim periodima, praksa nedvojbeno potvrđuje pretpostavku da unutar samoupravnog preduzeća nije do kraja razvijen sistem kolektivnog odlučivanja o bitnim pitanjima. Mada je privredna reforma trebalo da pokrene i riješi znatan broj ovih pitanja, ona ih nije riješila tako da i danas imamo u nekim sredinama situaciju koja bitnije ne odudara od one koja je postojala sredinom 60-tih godina.

U nemogućnosti da detaljno izložimo sadržinu studije prof. Županova, pažnju ćemo posvetiti nekolicini pitanja, koja po našem sudu imaju širu društvenu vrijednost. Smještajući koncept (jedan njegov dio) samoupravljanja u osnovne ćelije društva (njegove ekonomske jedinice — samoupravna preduzeća ili radne organizacije) autor značajnim pitanjem smatra kolektivno poduzetništvo. Nasuprot individualnom poduzetništvu (koji egzistira unutar kapitalističkog preduzeća i tiče se pitanja kapitala) Županov razlikuje tkz. kolektivno poduzetništvo. Na taj način nastoji da istakne razliku između preduzeća u kapitalističkom društvu i preduzeća u sistemu administrativnog (čistog) upravljanja u odnosu na preduzeće koje je počelo da se koncepcijski izgrađuje počev od 1950. godine. U sistemu kolektivnog poduzetništva, dakle, prava raspolaganja efektom poduzetničke jedinice pripada živom radu a ne kapitalu. Centralnim pitanjem kolektivnog poduzetništva Županov smatra rizik. Rizik određuje kao stupanj neizvjesnosti privrednog subjekta u pogledu toga da li će njegov poduzetnički ulog rezultirati nekim, i kolikim efektom. Može se prihvatiti tvrdnja prof. Županova da se sistem radničkog samoupravljanja ili samoupravljanja u osnovnim ćelijama društvene zajednice in praxa predstavlja kao model kolektivnog poduzetništva. To je model organizacije samoupravnog preduzeća koji treba s jedne strane da predstavlja negaciju kapitalističkog preduzeća i s druge strane, modela administrativno-državnog preduzeća. U praksi de facto postoji jedan mješoviti model koji u sebi sadrži elemente državnog preduzeća i samoupravnog preduzeća.

Primaran cilj odnosno kratkoročan zadatak privredne reforme sadržavao se u konačnom prevladavanju (u tom cilju je stvorena i odgovarajuća politička klima i podrška najvišeg partijskog organa) administrativno-etastičkog modela preduzeća i prelasku na model samoupravnog preduzeća, gdje bi u prvi plan došao demande za djelovanjem tržišnih zakonitosti. Ovaj kruciialan cilj privredne reforme nije realizovan. Zbog toga i možemo konstatovati da u praksi postoji specifičan mješoviti model. Vršeći distinkciju između dva modela privređivanja prof. Županov posebno ističe odnos ovih modela prema pitanjima cijena i gubitaka. U administrativno-etastičkom modelu cijene se određuju administrativnim putem a ne djelovanjem tržišnih zakonitosti ponude i potražnje, dok kad se radi o pitanju šta da se radi kada preduzeće duže vrijeme posluje sa gubitkom, model administrativnog privređivanja podrazumijeva politiku socijalizacije gubitaka (čitava zajednica učestvuje u njihovom pokrivanju) dok u modelu tržišnog privređivanja takvo preduzeće treba da se ugasi. Ove pretpostavke su potvrđene kroz neka empirijska istraživanja — stavove i sudove ispitanika o ovim pitanjima. Još uvijek spor-

Digitized by Google

no pitanje teorije samoupravljanja odnosi se na određenje pojma »radnička klasa« u uslovima izgradnje samoupravnog društva. Postoje različita određenja ovoga pojma, koja se kreću od onih koji pod radničkom klasom ili proizvođačima podrazumijevaju samo one koji se bave neposrednom proizvodnjom nove vrijednosti do onih koji pod pojmom proizvođača podrazumijevaju i one koji ne obavljaju proces stvaranja nove vrijednosti. Županov razlikuje tri aspekta pojma »proizvođač«: 1) cjelokupna radnička klasa Jugoslavije; 2) radni kolektivi; 3) pojedinci koji se bave proizvodnjom. Opredeljuje se za treći aspekt pojma proizvođač. Svako teorijsko istraživanje određenog problema započinje određenjem predmeta istraživanja i predstavljanja kategorijalnog sistema odnosno užeg ili šireg određenja pojmova koji će se koristiti. U našim uslovima određenje pojmova »radnička klasa« i »proizvođač« ima višestruki značaj, a prije svega zbog određenja samog predmeta istraživanja. Pri tome se kroz te pojmove treba izraziti i klasno-socijalni karakter samoupravljanja i uloga radničke klase u razvitku samoupravnog društva.

Proučavanju problematike organizacije samoupravnog preduzeća i ostvarivanja samoupravljanja na nivou mikro društvene strukture, prof. Županov zasniva na pristupu s aspekta uticaja. Bitni elementi ovog pristupa su: a) organizacija se koncipira kao polje uzajamnog djelovanja pojedinaca i grupa, u kojoj se ukrštavaju individualne i grupne strategije, interesi, odluke i uticaji. Stoga je ova koncepcija globalistička, realistička i pluralistička; b) efikasnost organizacije, koja zavisi od nekoliko faktora; c) pretpostavke strukturalne promjene. Proces ostvarivanja samoupravljanja u samoupravnom preduzeću Županov vezuje za dva osnovna faktora: prvo, da je svaki pojedinac motivisan da učestvuje u procesu kolektivnog odlučivanja, drugo, da svaki pojedinac ima stvarnu mogućnost da učestvuje u procesu kolektivnog odlučivanja. Interesantna su autorova razmišljanja (koja i danas izazivaju stanovitu pozornost) o razlici između pojmova »rukovođenje« i »upravljanje«. Pojam »logička ili tehnička koordinacija« predstavlja poseban vid rukovođenja i zapravo se odnosi na rukovodnu funkciju u samoupravnom preduzeću. Pojam »socijalna integracija« predstavlja sinonim za samoupravljanje (upravljanje). Logička koordinacija treba omogućiti nesmetano funkcionisanje samoupravne organizacije, dok socijalna integracija podrazumijeva povezivanje svih organizacionih i društvenih grupa uz zajedničke ciljeve poduzetničke jedinice. Značajna je distinkcija između pojmova »upravljanje« i »samoupravljanje«. Integracija različitih funkcija predstavlja upravljanje a autonomno uređivanje unutrašnjih odnosa u grupi predstavlja samoupravljanje. U skladu sa tim, Županov formira organizacionu strukturu samoupravnog preduzeća, koja se sastoji iz: — rukovođenja (logička koordinacija), — upravljanja (socijalna integracija), — samoupravljanja. Samoupravljanje, prema prof. Županovu, ima dvije bitne funkcije: prvo, medijacija u intergrupnim odnosima, drugo, autonomna aktivnost samih grupa. Neka empirijska istraživanja u kojima je učestvovao autor nedvojbeno govore da su stanoviti problemi nastajali (i još uvijek nastaju) iz nerazumijevanja, brkanja i miješanja pojmova rukovođenja, upravljanja i samoupravljanja. U praksi se često dešava da se funkcije zamjenjuju što onemogućava ostvarivanje samoupravljanja. Mada ovi empirijski podaci imaju ograničenu naučnu vrijednost jer se stalno moraju verificirati, oni mogu poslužiti kao dobra osnova za zaključivanje o ostvarivanju samoupravljanja u pojedinim periodima. Analizirajući problematiku aplikativnosti idejno-političkog i teorijskog koncepta samoupravljanja na razini samoupravnog preduzeća, autor se suočava sa još jednim značaj-

Digitized by Google

nim pitanjem. Radi se o problemu odgovornosti, kako pojedinačne tako i kolektivne unutar radne organizacije. Županov sugeriše zaključak da je u institucionalnoj organizaciji preduzeća u Jugoslaviji realno prisutna tendencija anarhične raspodjele sankcija (zavisno od toga da li se radi o konformnom ili devijantnom ponašanju, sankcije mogu biti nagrada ili kazna) i neodgovornosti za kolektivne odluke. Mada svakako značajne implikacije ima tvrdnja da stvarno unutar samoupravnog preduzeća nema odgovarajućeg odnosa prema konformnom ili devijantnom ponašanju, daleko teže posljedice ima odsustvo odgovornosti za kolektivne odluke. Ovo se može objasniti time što u praksi egzistira mješoviti model samoupravnog preduzeća, odnosno izvjesnoj autonomiji upravljanja preduzećem ali još uvijek snažnim administrativnim načinom prikupljanja i distribucije osnovne supstance — viška vrijednosti. Mada je na razini idejno-političkog opredeljenja i primarne društvene orijentacije učinjen odlučujući korak u prihvatanju i izgradnji stanovitog modela samoupravnog društva, društvena praksa pokazuje nedorečenosti, protivrječnosti i brojne probleme sa kojima se suočava ovaj koncept. U svakodnevnoj praksi još uvijek postoje brojna sporna pitanja (pored onih koje je naznačio prof. Županov i druga) koja pokazuju svu složenost ostvarivanja samoupravljanja. Slika postaje kompletnija kada se ova problematika obradi i s aspekta drugih prilaza odnosno kada se u analizu uključi cjelokupan projekat samoupravnog društva. Studija prof. Županova ponovo aktuelizira neka od fundamentalnih pitanja ostvarivanja koncepta samoupravnog društva, traži odgovore na to kako se neka pitanja prelamaju u uslovima zaoštravanja ekonomsko-političke krize i pokazuje da se samoupravljanje treba posebno izraziti unutar samoupravnog preduzeća, na mikro razini društva.

Pored toga što se studija bazira na jednostranom (sociološkom) prilazu ona predstavlja značajan izvor kvalifikovanih naučnih zaključaka i konstatacija o ostvarivanju samoupravljanja unutar samoupravnog preduzeće u Jugoslaviji.

Ivica Josipović

Vesna Mališić

Čovek od straha (O zavisnostima)

(»PARTIZANSKA KNJIGA«, BEOGRAD, 1986)

Čovek od straha jedna je od onih rijetkih knjiga koje se čitaju sa posebnim užitkom jer pred čitaoca iznosi niz problema političkog, kulturnog i moralnog obilježja. Zapravo, u njoj V. Mališić, kroz razgovore sa našim poznatim intelektualcima, koji pripadaju različitim disciplinarnim područjima (R. Supek, R. Božović, R. Lukić, E. Ćimić, V. Milanović, B. Džuverović, M. Matić, D. Ičević, R. Marinković, R. Josimović, B. Janjušević, V. Jerotić, D. Kosović, J. N. Striković, D. Kecmanović, M. Karan, M. Zvonarević), traga za manifestacijama i uzrocima čovjekova straha, pa, prema tome, i čovjekovih zavisnosti. Pri tom se pojam »straha« i pojam »zavisnosti« nikako ne posmatraju kao nekakvi psihološki fenomeni, nego upravo kao socio-psihološko-kulturni fenomeni.

Nije teško zaključiti da je gotovo cjelokupan sadržaj razgovora usredsređen na pitania položaja čovjeka u društvu i društva u čovjeku. Pri tom je posebno apostrofiran fenomen uticaia društva i kulturnih tvorevina na čovjeka koji uz to stvaraju »podeljenog individuuma«,

Digitized by Google

neautonomnu i depersonalizovanu individuu koja je kontrolisana, determinirana, onemogućena i bespomoćna.

Ako se složimo s konstatacijom da postojeća kultura onemogućava utemeljenje ontoloških antropoloških pretpostavki čovjeka (slobodu, stvaralaštvo, kreativnost, individualnost), onda se mora eksplicirati sama pozicija čovjeka u društvu i kulturi.

Već svojim rođenjem čovjek ulazi u svijet koji je alijeniran i represivan, a sam proces »socijalizacije« kroz različite institucije, medije i područja kulture, kod individue će razvijati vrijednosti koje su samim tim već okrenute protiv nje. Zapravo, proces »socijalizacije« može se definisati kao »učenje uslovljavanjem« (Dž. Votson) te je konformizam logična konsekvencija takvog »socijalizacijskog« postupka.

Cijela knjiga svojevrstan je diskurs o konformizmu i nonkonformizmu, o neautonomnoj i neproduktivnoj malograđanskoj egzistenciji i autonomnoj, produktivnoj egzistenciji. Iz odnosa između te dvije orijentacije i kulturne vrijednosti razvija se autonomna ili neautonomna ličnost, »zavisan« ili nezavisan čovjek.

Malograđanština nimalo nije beznačajna društvena, politička i kulturna pojava. Naprotiv, mogli bismo reći da je cjelokupan razvoj društvene istorije zapravo razvoj malograđanštine i da je ona tokom istorije samo imala različite forme, intenzitet i modalitet. Napominjući da su za malograđanštinu karakteristični konzervativizam, egoizam i licemjerstvo, Ratko Božović nastoji da dâ »sociološku dijagnozu« malograđanštine, ističući: »*Malograđanština* nije više zatvorena u područje sitnog sopstveništva, niti se može identifikovati samo u određenim slojevima i klasama. Kao ‚stav' i kao ‚odnos' u domenu vrednosti, ona se može naći u svakom delu socijalne strukture, od njenog podnožja do vrha, u svakom članu zajednice. Sitna i šićardžijska dušica malograđanina proračunato se prilagođava svim društvenim promenama, bez želje da rizikuje, sa stalnom ambicijom da se prikloni pobednicima, bez obzira na njihove boje. Njegov egoistički individualizam ostavlja ga, u stvari, i bez duha i bez duševnosti. Malograđanin je, valjda više od svega drugog, usavršio načine adaptacije na preovlađujuće vrednosti i uzore. Njegov sistem vrednosti brani *status quo*, postojeće. Zbog konformističke sigurnosti i ogoljenih interesa, malograđanin odustaje od suočavanja sa sobom i sa stvarnošću. Njega bi istina o sebi previše zamarala, iako on nije odveć skrupulozan. Kao biće građanskog društva i građanskog neduha, on simulira potrebu za etičnošću i vrednostima, a istina je za njega opasna, zamorna i opterećujuća, jer obavezuje na akciju i promenu. A to je najdalje od njegovog mira i ravnodušja. On je skorojević ‚iz prve ruke', i po shvatanju života i po načinu prihvatanja vrednosti. Poznato je da se on zna prikloniti sentimentalizmu i plačljivosti, a uistinu sama plačljivost je ono što hoće da vidi i što može da primeti. Senzacionalizam, ogovarački duh i površni optimizam deo su pogleda na svet obezličenog malograđanina. Malograđanin je, jednostavno, našao sigurno okrilje u stilu egzistencije lišenom aktivnog životnog stava, stvaralačkog napora i istraživačkog nespokoja. Sa svojim ravnodušjem, s potrebom da sačuva masku svoje bezličnosti, s opsesivnim vezivanjem za materijalno blagostanje, on zapravo živi lažni život koji ga suštinski izoluje od progresivnih tokova savremenosti. S razlogom je rečeno da malograđanin ‚živi od laži i u laži'. Njegovi odnosi i sa sobom i sa svetom otkrivaju krah ljudskog opštenja i ljudske uzajamnosti.«

Možemo se potpuno složiti sa Božovićem koji naglašava da je konformizam »zaštitni znak poraženog individualiteta«, »naličje slobode« i »dekor čovekove dekadencije«. Ovaj »dekor« čovjekove neslobode obuhvata porodicu i školu, nauku i politiku, kul-

Digitized by Google

turu i obrazovanje, vaspitanje itd. Time što se ona podražava preko konformizma, malograđanština je pojava koja zahvata sve sfere društvenog, kulturnog i političkog života i sve socijalne slojeve. Kao što se proces vaspitanja u porodici zasniva na procesu uslovljavanja (»biti dobar=dobiti čokoladu«, »ne biti dobar=dobiti batine«), tako se i proces političke »socijalizacije« takođe temelji na političkoj »integraciji«, »lojalnosti« i »odanosti«. Politika nastoji da po svojoj mjeri i svojoj optici odredi granicu između konformizma i nekonformizma, a uticajne političke grupe na sebe preuzimaju privilegij određivanja političkog ponašanja kao »konstruktivnog«, aberantnog ili čak patološkog. Iako je ovaj voluntaristički i subjektivistički postupak politički veoma »neodgovoran«, ipak se on pojavljuje kao izuzetno uspješan način političke diskvalifikacije i »trajnog devalviranja« (D. Kecmanović) neistomišljenika i političkih protivnika.

Pored porodice i politike, i škola je ona institucija koja podražava vrijednosti konformizma i malograđanštine. »Kruta logika dominacije i podređivanja, van slobode i spontanosti, ozbiljno optužuje pedagoške recepture, gotove i mrtve obrasce škole. U toj školi nametnula se ideja o potrebi da se deci kruto diriguje, da se gospodari njihovim emocinalnim životom, njihovim aspiracijama i skrivenim željama. Stavljeni u oskudnu i shematičnu praksu ‚fabrikovanja', stešnjeni kao između čekića i nakovnja nagradom i kaznom, vaspitanici su dobro osećali neslobodu i krajnosti takvog uticaja. Zato se i dešava ono što je najgore — oblikuje se aktivna dvoličnost, jer deca osećaju da takva spolina dirigovanost pogađa njihov svet kojem se ne priznaju identitet, dostojanstvo i posebne vrednosti. Očito, i ovde nastaju problemi zbog egzistencijalnog dualizma između društveno uslovljenog ponašanja i samoizražavanja. U svakom slučaju, razdvajanje ljudskih sposobnosti ostaje van autentične ekspresije pojedinaca. Uslovni način ponašanja aktivno oblikuje dvostrukost čovekove egzistencije, tako što od njega traži da bude i ono što nije, samo da bi bio saglasan s vladajućim kulturnim i ideološkim obrascima. I. doista, čovek na to i pristaje, jer bi ga svako protivljenje i svaka razlika doveli u situaciju da bude odbačen, prezren i kažnjen.«

I sami proizvodi i pojave tehničke civilizacije, kao što su sredstva masovnog opštenja i »masovna kultura«, svojevrsni su mediji podražavanja konformističkim vrijednostima i malograđanštini. Kao proizvodi savremene tehničke civilizacije koji nastoje da od nje stvore poseban fetiški odnos, ideologiju i idolatriju, sredstva informisanja veoma uspješno ostvaruju procese uslovljavanja čovjeka. Glorifikacijom predmetnog svijeta tehničke civilizacije i minorizacijom unutrašnjeg, duhovnog, svijeta čovjeka obezbjeđuje se produkcija zavisnog i prestrašenog čovjeka. Ovaj proces alijenacije potpomaže »masovna kultura«, koja se zapravo i ne može odvojiti od ideološke i tehnološke prirode savremene tehničke civilizacije. Podražavajući uslove besmislene akumulacije i konzumacije predmeta, uslovljavajući potrebe, interese, želje, emocije i ponašanje individua, »masovna kultura« se pojavljuje kao efikasan »opijum naroda«. U ovom ideološkom i kulturnom »opijumu« masa se osjeća »zadovoljnom«. Akceptirani »princip zadovoljstva« (Frojd) i »princip posjedovanja« (From) negira smisao bivstvovanja, produktivnosti, kreativnosti, slobode i sreće. »Današnji čovjek je očaran mogućnošću da kupuje više, bolje i, naročito, nove stvari. On je gladan potrošnje. Čin kupovanja i trošenja postao je iracionalan, prisilan cilj, jer je to sada samo sebi svrha, i to više nema veze s upotrebom ili zadovoljstvom stvarima koje smo kupili i potrošili, ili naprosto ostavili ‚za poslije'. Kupiti najnoviju dranguliju, najnoviji model bilo čega što se nalazi na tržištu, to je svačiji san, i u usporedbi s tim stvarno zadovoljstvo, koje

Digitized by Google

takva stvar donosi, sasvim je sekundarno. Moderan čovjek, kada bi se usudio biti sasvim određen u svojem pojmu ‚raja', opisao bi takvu viziju raja u kojoj raj izgleda kao najveća robna kuća u svemiru, prepuna novitета i drangulija, a on sâm ima koliko god hoće novaca da sve to kupuje. On bi otvorenih usta prolazio kroz taj raj robe i drangulija, uz pretpostavku da može kupovati sve novije i novije stvari, i da *njegov susjed ima samo malo manje novaca od njega*« (From).

Dodamo li ovome i nauku koja se u dobroj mjeri ponaša »vrijednosno neutralno« (realizujući programe i radeći »svoj posao« ne pitajući čemu to služi), a zapravo apologetski poduvire malograđansku egzistenciju i egzistenciju malograđanštine, onda time dobijamo potpuniju predstavu o nivou čovjekovog otuđenja. Kultura koju poznajemo kultura je idolatrije i mitologizacije, besmislenih i represivnih rituala, političkog kiča, konformizma i determinacije, cenzure i autocenzure, pragmatizma i pozitivizma. Zato je to kultura akumulirane potisnutosti i frustracije, kultura agresije, straha i zavisnosti. Jednom riječju, to je kultura neuroza. U njoj je čovjek bespomoćan i napušten te je Frankl u pravu kada govori o »neogenom« neurotičaru kao čovjeku kome »instinkt ne govori više što mora da učini, niti mu govori tradicija šta treba da čini, a uskoro više neće znati šta hoće da čini«. To je, dakle, »kulturno« stvorena neuroza koja nastaje na konfliktima savjesti, sukobu vrijednosti i egzistencijalnoj frustraciji. Neurotična osoba potpuno je izgubila volju za smislom ljudskog življenja: za nju blohovsko »načelo nade« više ne postoji.

Čitajući knjigu *Čovek od straha* nastojali smo da prikažemo, ako tako možemo reći, samo jednu, i to njenu opštu dimenziju. One druge koje govore o posebnim i pojedinačnim aspektima (a naročito onima koji se odnose na probleme vezane za političku kulturu jugoslovenskog društva) svakako treba pročitati da bi se upravo što bolje shvatio opšti nivo i sam smisao knjige.

BRACO KOVAČEVIĆ

Dr Radmila Stojanović

Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji

(»SAVREMENA ADMINISTRACIJA«, BEOGRAD, 1987, STRANA 180)

Dugogodišnje bavljenje prof. dr Radmile Stojanović privrednim razvojem rezultiralo je impozantnim brojem knjiga i mnoštvom članaka i referata, što su podneseni na domaćim i inostranim kongresima. Izuzetno plodan rad prof. Radmile Stojanović doprineo je ne samo identifikovanju osnovnih protivrečnosti privrednog razvoja i oblika njihovog razrešavanja već i formulisanju nove teorije privrednog razvoja i, na toj osnovi, nove strategije privrednog razvoja. Nesumnjiv ugled R. Stojanović u domaćoj i međunarodnoj javnosti posledica je velike aktuelnosti njenih radova koji su uvek predstavljali sintezu najnovijih teorijskih pogleda i njenih svežih i originalnih ideja, kojima je u velikoj meri trasiran put istraživanja drugih autora.

Počev od knjige *Teorija privrednog razvoja u socijalizmu*, iz 1960, preko *Teorije investicionih ciklusa u socijalističkoj privredi*, 1966 (koautor je N. Čobeljić), zatim radova *Veliki ekonomski sistemi*, 1970, *Optimalna strategija privrednog razvoja*, 1973, *Planiranje u samoupravnom društvu*, 1976, *Upravljanje razvojem u samoupravnom društvu*, 1980, *Na putu ka visoko industrijalizovanom socijalizmu*, 1984, sve do najnovije knjige, iz 1987. go-

Digitized by Google

dine, uočljivo je da prof. Radmila Stojanović gotovo u pravilnim ciklusima od 3—4 godine obogaćuje jugoslovensku ekonomsku literaturu novim knjigama. Ta pravilnost korespondira cikličnom kretanju inovacija i novim saznanjima u teoriji privrednog razvoja. Radovi Radmile Stojanović ne samo da su po svom sadržaju dragoceno štivo za ekonomiste već i podrobnim registrom naučnih izvora (pre svega onih objavljenih u poslednje 3—4 godine) služe kao pouzdan putokaz u snalaženju mladih ekonomista u svetskoj literaturi.

U knjizi koja je pred nama analizira se problematika privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji, u pet poglavlja na 180 strana.

U prvom poglavlju, pod naslovom »Pojava treće tehnološke revolucije u svetu koji se bitno menja«, daje se kompleksan uvid u osnovne razvojne probleme, identifikuju glavna krizna žarišta koja se ogledaju u zastarelosti razvojnih koncepcija i metodološkog pristupa, prevaziđenosti upravljačkih institucija, stagflaciji, rastu nezaposlenosti i neishranjenosti, porastu zaduženosti, poremećaju međunarodnih odnosa, kao i u poremećaju ekološke ravnoteže, čime se u celini zaokružuje pogled na duboku strukturnu krizu i, na toj osnovi, elaborira se neophodnost bržeg ulaska u treću tehnološku revoluciju, koja će, na bazi visoke informatizacije proizvodnje i celog društva, robotizacije i fleksibilne automatizacije, biti osnova kako za otklanjanje tekuće krize tako i za izgradnju novog društva, čije okvire već naziremo. Nužnost bržeg teorijskog promišljanja menjanja stanja koje je već pustilo duboke korene u svakodnevnom funkcionisanju privrede i društva i, na toj teorijskoj platformi, uobličavanje strategije i taktike upravljanja razvojem, prof. R. Stojanović ilustruje sentencom »Mnogo je kasnije nego što mislite«. Bez formulisanja celovite i potpuno nove teorije privrednog razvoja, te, na toj osnovi potpuno novog kategorijalnog aparata i nove metodologije, mi ne samo da nećemo moći objašnjavati praksu već ni učiniti nešto što je daleko bitnije, naime da njene promene prilagođavamo svesno izabranim promenama i prioritetima. Ukoliko naša nauka ne bude zastupljena na »bazaru mišljenja«, utoliko su manje mogućnosti da naši proizvodi zadrže postojeće i steknu nove pozicije na svetskom tržištu. U drugom poglavlju, »Faktori razvoja — bitne promene u njihovoj strukturi, snazi dejstva i značaju za razvoj društva«, autor istražuje izmene u strukturi razvojnih faktora, mesto čoveka u novom društvu, zastarelost i transfer razvojnih faktora svih vrsta. Posebno je apostrofiran globalni uticaj faktora na stopu privrednog rasta i savremena rang-lista faktora po stepenu dejstva na dinamiku privrednog razvoja. Pored klasično shvaćenih faktora (stanovništvo, instalirana osnovna sredstva, infrastruktura, privredni resursi), kao razvojni faktori pojavljuju se geopolitički položaj, veličina zemlje, međunarodni ekonomski odnosi, politički sistem i sistem upravljanja.

Posebno je značajno istraživanje političkog sistema kao razvojnog faktora *par excellence*. »Istina, trebalo je doći negde do kraja šeste decenije ovoga stoleća, pa da ekonomska nauka najpre uključi politički sistem kao razvojni faktor, a potom i da ga prizna kao faktor sa najvećim udelom u stopi rasta« (str. 65). Istraživanje političkog sistema, kao opredeljujućeg za privredni razvoj, posebno korespondira sve brojnijim zahtevima da se reformom političkog sistema otvori mogućnost izgradnje racionalnog ekonomskog sistema u socijalističkim zemljama uopšte, a posebno u Jugoslaviji. Naročita pažnja u ovom poglavlju posvećena je položaju čoveka u društvu, koje materijalnu osnovu temelji na tehnologiji treće tehnološke revolucije. Nova informaciona tehnologija zahteva radikalne promene u korišćenju ljudskog potencijala (ne samo

Digitized by Google

promenu komuniciranja čoveka i prirode, u kojem se otvara mogućnost radikalnog prilagođavanja prirode čovekovim potrebama, nego i uspostavljanje potpuno novih odnosa među ljudima, i to ne samo u proizvodnji i povodom nje već i u svoj njihovoj celovitosti). U tom kontekstu radikalno se dinamizira zastarevanje svih razvojnih faktora, što se posebno odnosi na ubrzano zastarevanje svih vrsta znanja. To svakako podrazumeva sasvim nove oblike u transferu razvojnih faktora (a pre svega znanja) i rušenje svih prepreka koje vode ka autarkiji. Stepen integrisanosti svetske privrede i informaciona tehnologija uslovljavaju neminovnost da čovek, s jedne strane, postaje građanin sveta (jer su mu dostupna svetska znanja i informacije), a s druge — proizvođač čija roba zakonito mora da poštuje svetske standarde. Svi drugi kriterijumi, koji ne uzimaju u obzir tu zakonitost vuku u stagnaciju, zavisnost i vode postepenoj marginalizaciji privrede i društva.

Treće poglavlje »Razvojna politika i upravljanje razvojem — novi oblici i metodi«, posvećeno je analizi sledećih problema: nastale promene u shvatanju razvoja, strategija razvoja, osnovne strukturne promene i promene u metodima i oblicima upravljanja. Burne promene u shvatanju razvoja su posledica činjenice da su »periodično, na neizbežan način, iscrpljeni resursi nekog izvesnog sistema znanja« i da postoji neophodnost da ekonomska teorija (pošto objašnjava dati nivo razvoja) uvek iznova izučava suprotnosti i nudi konkretne mehanizme za njihovo prevazilaženje. Na takvoj osnovi se temelji izgradnja strategije privrednog razvoja koja korespondira nivou privrednog razvoja. Analizirajući alternative za strategiju razvoja autor zaključuje: »A najmanje što današnjem svetu treba je bar nova razvojna koncepcija, da bi uopšte moglo nešto da se menja pri izradi razvojnih strategija, pri promenama u sistemu upravljanja« (str. 105). Takve postavke sigurno utiču na izbor prioriteta modernog društva, koje karakterišu: visoka tehnologija, brzi integracioni procesi, visokokvalifikovani stručnjaci, a koji se (prioritet) realizuju upravljanjem strateškim ciljevima putem projektovanja, pri čemu se tehnologija projektovanja prilagođava specifičnostima datog društva.

U četvrtom poglavlju, »Oblici ekonomske dinamike izazvani ili potencirani tehnološkim razvojem«, istražuje se zavisnost između tehničko-tehnoloških inovacija i ukupnog cikličnog kretanja razvoja, uz posebno apostrofiranje dugih ciklusa i uz istraživanje kako njihovih uzroka tako i različitih oblika ispoljavanja. Posmatrajući zavisnost periodizacije uslova za tehnološku revoluciju (naučno otkriće u bazičnim naukama, invencija, inovacija, finansiranje inovacije i primena inovacije, str. 141), autor empirijski dokazuje neprekidno skraćivanje vremenskog perioda od bazičnog otkrića do njegove neposredne komercijalizacije. Polazeći od činjenica da funkcionisanje savremene privrede podrazumeva: iscrpljivanje razvojnih resursa, relativno kratak životni ciklus (naučnih otkrića, tehničkog nivoa osnovnih sredstava, znanja, sistema upravljanja) i neravnomernost, autor naglašava ukupni značaj tehnološkog progresa ne samo za stopu privrednog rasta već i za privrednu strukturu, koja je osnovica dostizanja višeg nivoa privrednog razvoja. Proces praćenja tih promena i svrsishodno upravljanje tim procesima zahteva informatizaciju društva, koja nije samo pretpostavka povećavanja ekonomske racionalnosti već i osnova za radikalne promene u društvenom sistemu jer, otvarajući mogućnost za učestvovanje svih u upravljanju razvojem, omogućava razvoj samoupravljanja kao integralnog procesa. Zaključujući ovaj odeljak ponavljanjem sintagme »mnogo je kasnije nego što mislite« (str. 154), Radmila Stojanović upozorava na neophodnost uključivanja u sve aspekte svetskog razvoja jer bez toga se gubi mogućnost

Digitized by Google

racionalnog razvoja i zakonito nastupa proces periferizacije i pauperizacije.

Peto i ujedno zaključno poglavlje, »Konture novog društva prema kome idemo — postindustrijsko društvo«, predstavlja unekoliko sumiranje ranijih nalaza autora i zaokruživanje pogleda na budućnost, koja je u visokorazvijenim zemljama već uveliko počela. Pri razmatranju razvojne transformacije naglašava se zavisnost između pojedinih stadijuma razvoja i limitirajućeg faktora razvoja s ozbirom na dominantni sektor proizvodnje. Tako se dolazi do konstatacije da je za preindustrijsko društvo dominirajuća poljoprivredna proizvodnja, a time i raspolaganje plodnom zemljom — osnovni ograničavajući faktor, za industrijsko društvo je logično da je industrija osnovna delatnost, a time i kapital osnovni limitirajući faktor, dok je za postindustrijsko društvo osnovni limitirajući faktor informacija, pošto je reč o radikalnom preokretu u komuniciranju čoveka i prirode. Stoga se profil postindustrijskog društva temelji na sledećim karakteristikama: informatika kao vodeća grana, jačanje uslužnog sektora, radikalne promene u finansijsko-kreditnoj sferi usled upotrebe elektronskog novca, velika razuđenost proizvodnje uz nove oblike koncentracije, transnacionalizacija privrede, novi sistemi upravljanja. Takve promene u funkcionisanju privrede i društva menjaju tradicionalni sistem vrednosti, koji podrazumeva novi odnos prema potrebama, materijalnim dobrima i drugim učesnicima u društveno-ekonomskom razvoju. Sticanje znanja postaje osnovna preokupacija čoveka, a obim raspoloživog znanja i stepen informisanosti — okosnica na kojoj se temelji društveni prestiž (str. 159).

Da bi se pratile promene koje su postale neminovnost svetskog razvoja, neophodna je izgradnja adekvatne informacione operative i izgradnja industrije znanja kao okosnice celokupnog društveno-ekonomskog razvoja. Tako stvorena industrija znanja obuhvata: obrazovanje kako u tradicionalnim institucijama tako i učenje uz rad, istraživanje i razvoj, informacionu tehniku i komunikacione medije te sektor mnogobrojnih usluga kojima se pospešuje delatnost u prethodno navedenim sektorima. To svakako podrazumeva celovito redefinisanje položaja društvene zajednice kako u stimulisanju i finansiranju te delatnosti tako i u obezbeđivanju uslova za disperziju rezultata. Formulisanjem potpuno nove strategije razvoja otvara se mogućnost brzog rešavanja problema zaposlenosti, uravnoteživanja razvoja i internacionalizacije privrednog razvoja. U takvom kontekstu sasvim je sigurno da će dubokim promenama biti izloženi kako položaj čoveka i korišćenje prirode tako i domen urbanizacije i celokupne regionalne strukture. Te promene svakako moraju biti dugoročne. Istovremeno, autor ukazuje na postojanje dva aspekta ulaska u postindustrijsko društvo: nacionalni i svetski, kao i na potrebu da se uspostavi bogata korespondencija između nacionalnih osobenosti i svetskog razvoja jer je jedino njihovom komunikacijom moguće obezbediti ekspanzivan i racionalan razvoj. Prof. Radmila Stojanović, ukazujući na kompleksne puteve dosadašnjeg svetskog razvoja, istovremeno upozorava na mnoge neizvesnosti sa kojima ćemo se susretati u budućnosti. To bogatstvo oblika budućeg razvoja za sada nije poznato, ali, na temelju radikalne ekspanzije znanja, mi ćemo sigurno mnogo brže otklanjati zastore pred budućnošću. Ekspanzijom znanja čovek budućnosti će sigurno drugačije posmatrati i sebe i svet oko sebe i stizati do tačke kada će, pobeđujući strah, radoznalo zaviriti u staklenu kuglu u kojoj se nazire budućnost. Knjiga koja je pred nama bez sumnje će svojom celovitošću i aktuelnošću pobuditi interesovanje mnogih čitalaca jer daleko prevazilazi po svom sadržaju usko profesionalno interesovanje ekonomista. U sklopu celovitog dela prof. Radmile

Digitized by Google

Stojanović prelazi važnu etapu jer, sintetizujući dosadašnja znanja i iskustva, realno izlazi iz domena privrednog razvoja objašnjavajući mnogobrojne manifestacije sadašnjeg, otkriva moguće pravce budućeg ukupnog civilizacijskog razvoja, koji, dakako, u svojoj bazi ima ekonomski razvoj. Ta sinteza ekonomskog i emancipatorskog u ukupnom razvoju je sigurno osnova na kojoj je potrebno razmišljati o totalitetu budućeg razvoja. Autor nas istovremeno upozorava na mnoge promene koje je potrebno sprovesti odmah kako bi se spoznale negativne tendencije u našoj privredi koje, vodeći na zaostajanju, šire ekonomski, a delimično i civilizacijski jaz između našeg i svetskog razvoja.

Stoga nam čitanje ove knjige omogućava, da prepoznamo u sadašnjosti »budućnost koja je već počela« i da, rukovođeni tim parametrom, uspostavimo srazmeru u komponovanju strategije privrednog razvoja.

Miodrag Zec

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

JUN 30 1988

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN, UC-B

3
1988

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uredivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd
Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 12.000 dinara. Za inostranstvo 24.000 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXXI
1988. Broj 3

Sadržaj

Franc Šetinc
Demokratski centralizam u prostoru i vremenu 3

Zlatan Gavrilović
Marksizam i Savez komunista 24

Bećir Macić
Odgovornost — temeljna komponenta avangardnosti Saveza komunista 33

Nedžad Bašić
Klasno-socijalne implikacije internacionalizacije kapitala 48

Živan Nikolić
Svetsko tržište i svetska cena 59

Ranko Petković
Istorijski i geostrateški položaj i značaj Balkana juče i danas 72

Suočavanja

Branko Petranović
Za kritički dijalog o jugoslovensko-sovjetskim odnosima 88

Ogledi

Tamara Prošić
Hegemonija i revolucija 114

Susreti

Socijalizam i »duhovna situacija vremena« 130

Osvrti

Pavle Anagnosti
Ostvarivanje zajedničkog interesa u kulturi 141

Inostrani prilog

A. V. Dmitriev
Tendencija razvitka sovjetskog političkog sistema 150

Prikazi 162

Digitized by Google

Содержание

Франц Шетинц
Демократический централизм в пространстве и времени 3

Златан Гаврилович
Марксизм и Союз Коммунистов 24

Бечир Мацич
Ответственность — основной компонент авангардной роли Союза Коммунистов 33

Неджад Башич
Классово-социальные импликации интернационализации капитала 48

Живан Николич
Мировой рынок и мировые цены 59

Ранко Петкович
Историческое и геостратегическое положение и значение Балкан вчера и сегодня 72

Обмен мнениями
За критический диалог об югославско-советских отношениях 88

Очерки
Тамара Прошич
Гегемония и революция 114

Встречи
Социализм и „духовная ситуация времени" 130

Обзоры
Павле Аннагности
Осуществление общих интересов в культуре 141

Зарубежный очерк
А. В. Дмитриев
Тенденция развития советской политической системы 150

Рецензии 162

Contents

Franc Šetinc
Democratic centralism in space and time 3

Zlatan Gavrilović
Marxisam and the League of Communists of Yugoslavia 24

Bećir Macić
Responsibility — the fundamental component of the avantgardism of the League of Communists of Yugoslavia 33

Nedžad Bašić
Class and social implications of capital internationalization 48

Živan Nikolić
World market and world price 59

Ranko Petković
Historical and geostrategic position and significance of the Balkans in the past and today 72

Confrontations
Branko Petranović
For the critical dialogue about the relations between Yugoslavia and the Soviet Union 88

Disquisitions
Tamara Prošić
Hegemony and revolution 114

Meetings
Socialism and "spiritual situation of the time" 130

Retrospections
Pavle Anagnosti
Realization of mutual interests in culture 141

Foreign Enclosure
A. V. Dmitriev
Tendency of development of the Soviet political system 150

Reviews 162

Digitized by Google

Franc Šetinc

Demokratski centralizam u prostoru i vremenu*

Demokratski centralizam ne smemo razdvajati od vremena i prostora u kojem deluje. Nije ni statičan ni fiksan. Ne može se razvijati nezavisno od objektivnih društvenih okolnosti. Načelo demokratskog centralizma u našem vremenu odgovara ciljevima za koje se bori Savez komunista, kao revolucionarna organizacija radničke klase i socijalističkog samoupravljanja, s tim što mora da ga afirmiše u novim uslovima, u središtu borbe za demokratizaciju našeg društva, za razvoj socijalističkog samoupravljanja i ravnopravnosti naših naroda, a ne na uštrb toga. Ne smemo nikako dopustiti da se demokratski centralizam počne

* Autorizovani odlomci iz predavanja »Demokratski centralizam u teoriji i praksi SKJ« u Političkoj školi »Josip Broz Tito« u Kumrovcu. O tome sam pisao i u »Komunistu« 5. juna 1981. i zatim u polemici sa Antunom Žvanom iz Zagreba (Komunist, 28. avgusta i 11. septembra 1981. godine). U toj polemici sam se suprotstavio predlogu da se načelo demokratskog centralizma zameni novim načelom — demokratskog jedinstva, jer time ne bismo ništa bitno dobili, a izazvali bismo dosta neproduktivnog kolebanja i zbunjivanja članstva. Moram reći i to da sam tom prilikom neopravdano previdео ili potcenio neka Žvanova umesna razmišljanja o opasnosti da se demokratski centralizam pretvori u partijski birokratizam.

O tim drugim problemima pišem u petom izdanju knjige »Šta je i za šta se bori SK«, koja će uskoro izaći u izdanju zagrebačkog Globusa, OOUR CK Delo, Ljubljana.

Digitized by Google

pretvarati u birokratski centralizam, koji ukida svaku, pa i najmanju, razliku u mišljenju i proglašava je frakcionaškim ili čak neprijateljskim delovanjem. Dovoljno su poučna iskustva prošlosti!

To možemo sprečiti samo tako što mi u društvu nećemo dopustiti degeneraciju socijalističke samoupravne demokratije. Međutim, za to nisu dovoljne samo dobre želje i deklaracije. To se može postići samo oslobađanjem sve veće socijalne energije radnih ljudi, odlučnim razbijanjem svih monopola nad materijalnim sredstvima i idejama. Ako to ne učinimo, lako se može dogoditi da se sa nabujalim subjektivizmom i voluntarizmom nametnu i uniformnost mišljenja i sveopšta represija.

Ima uprošćenih shvatanja demokratskog centralizma, kao nekakvog čudotvornog načela koje samo od sebe funkcioniše unutar SK bez obzira na sve šta se u društvu zbiva i kakvi su naši dugoročni, strateški ciljevi.

Nov kvalitet u delovanju Saveza komunista

Kakav kvalitet moramo uneti u naš rad, njegov sadržaj i metod? Prvo, moramo se založiti za razvijanje duboke demokratizacije unutrašnjih odnosa u Savezu komunista i time i u društvu, jer je to nerazlučivo. Moramo razviti stil slobodne rasprave, kritički duh, inicijativu tako reći svake organizacije i svakog člana. Drugo, moramo jačati jedinstvo i konstruktivnost, iskrenost i poverenje u odnosima između drugova, između članstva i rukovodstva. To su upravo činioci bez kojih demokratski centralizam u naše vreme ne može biti načelo SK u društvu koje razvija socijalističko samoupravljanje. Takav suptilan, organski spoj, a ne mehanički, potreban nam je i zbog krize u koju smo zašli i iz koje tražimo izlaz, ali ne samo zbog nje.

Bolan konflikt...

Zbog raskoraka između stvarnog i normativnog nastao je dualizam, a on rađa bolan konflikt koji svako od nas doživljava i na svoj način — sa manje ili više uspeha — rešava. U traženju izlaza javljaju se svakako i razlike u pogledima na moguća rešenja. Preti nam ozbiljna opasnost da otvorene, slobodne rasprave prerastu u stihiju ili u nervozno traganje za unutrašnjim neprijateljem, kada prebrzo lepimo etikete ideoloških osuda. Većina radnih ljudi i članova Saveza komunista nezadovoljni su lošim stanjem u društvu zbog sporog prevladavanja i rešavanja protivrečnosti. To nezadovoljstvo može doprinositi napretku, ali i nazadovanju, što znači da je izazov za progresivne socijalističke i druge napredne snage, ali hrabri i retrogradne tendencije i snage.

Digitized by Google

Ako se prikriva...

Gorka iskustva iz prošlosti nam kazuju koliko je štetno za socijalizam kada se stvari prikrivaju. To je jedna od osnovnih karakteristika staljinizma koji potcenjuje protivrečnosti u društvu, odnosno najčešće ih pripisuje neprijateljskim snagama. Kad tad mora doći do eksplozije. Ali onda je već kasno, jer su posledice već tu. Zato je neophodno da razvijemo takve demokratske odnose u kojima će se voditi otvorena i demokratska rasprava o razlikama u pogledima, bez tabua, uskosti i nepoverenja i svakako bez frakcija koje vode u borbu za vlast i dominaciju i konačno počinju da načinju samo tkivo organizacije. Kardelj je o tome govorio posle 29. sednice Centralnog komiteta SK Slovenije, (4. XI 1972). Posle odlaska Staneta Kavčiča Kardelj nam je rekao da smo ranije vrlo dramatično, kampanjski, ponekad čak i tragično rešavali neke protivrečnosti personalnim zamenama, tako da su neki morali zauvek da napuste političku pozornicu. Traume su doživljavali i oni koji su bli vezani za te ličnosti, gledajući u njima dan ranije idole, a sutradan već osuđenike. Rekao nam je tada da takvo stanje moramo početi da prevazilazimo. Takav odnos snaga je svakako bio izraz oštrih protivrečnosti, nekada i kobnih grešaka i deformacija, ali, rekao je, kucnuo je čas za razvoj takve socijalističke samoupravne demokratije u kojoj će biti normalno da ljudi odlaze, jer nemaju podršku većine ako se ona zaista demokratski konstituisala. Međutim, to istovremeno ne znači da one koji su ostali u manjini treba diskvalifikovati i degradirati kao ljude. Imali su svoj projekat unutar socijalističkog samoupravljanja i nisu uspeli. Ostali su bez podrške, sada treba podržati druge, a potonji moraju dostojanstveno poštovati tu većinu, ne smeju, dakle, politikantski delovati protiv, moraju biti solidarni. Većina takođe mora da ima human odnos prema njima. Ali, i ta većina koja ima većinsku podršku tek mora dokazati da je njena alternativa unutar socijalističkog samoupravljanja izdržala proveru prakse.

Način unutrašnjeg organizovanja

Demokratski centralizam nije samo osnovno načelo organizovanja i delovanja Saveza komunista. To je način unutrašnje organizacije, delovanja i postojanja Saveza komunista kao revolucionarne organizacije u uslovima socijalističkog samoupravljanja u višenacionalnoj državi, kakva je Jugoslavija. To je činilac ostvarivanja njegove vodeće idejno-političke uloge. Šta znači biti vodeća idejno-politička snaga? Kardelj je na XI kongresu Saveza komunista Jugoslavije rekao da nije dovoljno da se busamo u grudi, govoreći da smo avangarda, da nosimo oreol naprednosti i revolucionarnosti samo zato što se tako zovemo. Savez komunista Jugoslavije je vodeći ukoliko uspeva da bude

Digitized by Google

unutrašnja povezivačka snaga radničke klase i društva kao celine, svih naših naroda i narodnosti, u njegovom napretku, u pravcu oslobađanja radničke klase i svih radnih ljudi. Veljko Vlahović je o tome rekao približno sledeće: vodeća snaga znači sposobnost za društvenu akciju koja udružuje i organizuje sve napredne društvene potencijale. Savez komunista Jugoslavije svakako nije poslednji sudija, to je dugoročno društvena praksa.

I sam Savez komunista mora biti odgovoran pred radničkom klasom i širom socijalističkom samoupravnom javnošću. Mora biti dobro organizovan i živ, kreativan, revolucionarni instrument radničke klase i radnih ljudi, uključenih u socijalističku izgradnju, daleko sposobniji da kritički razmatra društvenu stvarnost i da je i menja. Mora preuzeti velik deo odgovornosti za razvoj socijalističkog samoupravljanja, ne sme nikada smetnuti s uma da su svoju sudbinu za ostvarivanje tog projekta socijalističkog samoupravljanja vezale i čitave generacije nečlanova Saveza komunista, koji kao ravnopravni subjekti žele da budu uključeni u samo središte političkog zbivanja i odlučivanja, a ne da ostaju na sporednom koloseku.

Tome doprinosi i teorijski i ideološki rad, koji zahteva sistematičnost, metodičnost, samostalnost i stvaralački duh. Potreban je rad na duge staze, potrebno je više znanja o društvenim protivrečnostima i o putevima i načinima njihovog prevladavanja. Savez komunista mora razvijati tu svest pre svega u radničkoj klasi i šire u društvu, jer je to svrha postojanja avangarde, koja ne može biti samo sebe radi.

Demokratski centralizam omogućava usklađivanje funkcija, odnosno uloge unutar organizacije. Time se mobilišu i stalno ostaju mobilne njene unutrašnje snage za ostvarivanje temeljnih vrednosti i ciljeva. Glavne humanističke vrednosti socijalističkog samoupravnog društva su demokratske slobode, znači emancipacija, stvaralaštvo, rad, pravednost, ravnopravnost, odgovornost. Osnova i temeljni cilj ekonomskog, društvenog i političkog položaja čoveka, grupe, kolektiva, naroda i narodnosti, jeste rad, a ne svojina, birokratska ili upravljačka moć, društveni status itd.

Trojaka funkcija načela demokratskog centralizma

Funkcija demokratskog centralizma kao načela je trojaka. Prvo, integriše pojedince u organizaciji i omogućava im da uz njenu pomoć ostvaruju temeljne vrednosti i ciljeve. Drugo, omogućava povezivanje aktivnosti pojedinaca i delovanja organizacije u širu jedinstvenu celinu i njeno izražavanje kao jedinstvene društvene snage, koja deluje u klasi i za interes klase i čitavog društva, ali ne kao činilac bilo kakvog monopola. Treće, omogućava pojedincu da na osnovu dubljeg znanja i teorijskog rada, a

Digitized by Google

to stiče i u organizaciji, stalno obogaćuje svoju ličnost. Tako može još više doprinositi razvoju organizacije i ostvarivanju njenih vrednosti i ciljeva, koje su istovremeno vrednosti i ciljevi radničke klase, koja se mora potvrditi kao vodeća snaga u svim narodima i većine radnih ljudi.

Pojednostavljeno shvatanje načela demokratskog centralizma — nostalgija za monolitom

Ima još dosta članova SK koji načelo demokratskog centralizma shvataju kao poslušnost bez razmišljanja i slepo izvršavanje. Već je Boris Kidrič govorio da akcija komunista nije akcija automata koji ne razmišljaju svojom glavom. Ima u nas još ljudi koji osećaju nostalgiju za nekadašnjim monolitnim društvom, iako je to i tada bilo više umišljeno nego stvarno. Jednom od oblika izvitoperene monolitnosti rekli smo 1948. godine, pod rukovodstvom KPJ i Tita, odlučno i u svetu dobro poznato »NE«. I danas se moramo otresti iluzija o bilo kakvoj sličnoj monolitnosti, jer je i u svetu već odavno isteklo vreme za nešto slično.

Bratstvo i jedinstvo takođe ne smemo svoditi na ogoljenu parolu. Moramo dopreti do dubljih značenja, realnosti, istine, ako želimo da to ne bude samo šuplja fraza o zajedništvu, u kojoj ne znaš šta ko pod njom podrazumeva. Dosta govorimo o tehnološkim sistemima, o jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, zajedničkim programima razvoja, čak o jugoslovenskoj EUREKI, a da nismo uvek do kraja svesni toga da ništa ne dolazi samo od sebe, bez volje i svesti o neophodnosti promene sveta, o tome da to mora biti nov kvalitet, koji radom i stvaralaštvom tek treba da se ostvari i da to iziskuje radikalno (bolno) menjanje postojeće privredne strukture (a i strukture nadgradnje) i primenu selekcionog dejstva ekonomskih zakonitosti. Svaki zajednički program mora značiti kvalitet, koji svaki ponaosob ne bi mogao da ostvari. Upravo zato mora nastajati na osnovu logike ekonomskih interesa i tehnološkog napretka a ne na osnovu dobrih želja, putem državne uprave i voluntarizma.

Savremen odnos prema razvoju ideja naučnog socijalizma i potrebama stalnog obogaćivanja novim saznanjima jeste da na učenje klasika marksizma ne gledamo kao na zbirku večitih istina, dogmi. U riznici marksizma su i naša iskustva, rezultati naše prakse, naročito posle 1948, nakon spora sa Staljinom i staljinizmom. Tada smo kritički preispitivali tzv. marksističko-lenjinističke postulate, koje smo od ranije znali u Staljinovoj interpretaciji. Shvatili smo da su u tumačenju teorije države, partije, u odnosima između socijalističkih država nastale strahovite deformacije. Pri tom bih istakao da su Tito, Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Vladimir Bakarić, Milentije Popović, Moša

Digitized by Google

Pijade, Veljko Vlahović i drugi razvijali marksizam u praksi i dosta doprineli teorijskom osvetljavanju mnogih pitanja našeg doba. Tu marksističku misao, odnosno autentično mišljenje treba i dalje razvijati. Lošu uslugu bi učinili našim marksistima revolucionarima ako bismo njihovu misao i delo pretvarali u dogmu u koju se treba zaklinjati kao da je sa njom život stao za večita vremena. Kad su me nedavno pitali šta bi u sadašnjoj situaciji radili Tito, Kardelj i drugi naši revolucionari, odgovorio sam otprilike ovako: »Sigurno se ne bi kolebali kao mi nego bi hrabro išli dalje, bez obzira što bi poneku svoju misao i spoznaju morali dopuniti, korigovati ili čak menjati...«

Kako do jedinstva?

Demokratski centralizam je imperativ za delovanje avangarde radničke klase i zahteva maksimalno učešće članstva u utvrđivanju politike Saveza komunista. S njim je povezana i obaveza članstva da se sve ono što je demokratski prihvaćeno i ostvari. To nije pre svega stvar prinude, već je rezultat slobodnog, svesnog opredeljenja. Aktivnosti članova i rukovodstava ne možemo meriti samo formalnom disciplinom, deklarisanim jedinstvom, lepo formulisanim normama, brojem sastanaka, nego konkretnom politikom i konkretnim društvenim angažovanjem, koje doprinosi razvoju socijalističkog samoupravljanja. Ako toga nema, znači da je naša akcija neuspešna, ili da je čak krenula pogrešnim pravcem.

Dosta govorimo o jedinstvu, i to je ispravno. Međutim, ponekad to tako činimo kao da se jedinstvo može uspostaviti dekretom. Usvojimo zaključak da ćemo svi biti jedinstveni i — sve je sređeno. Jedinstvo moramo oblikovati, stvaralački i demokratski, a ne komandom. Edvard Kardelj je rekao da nam umesto rezolucija treba više konkretnih zaključaka i dogovora u društvenim i samoupravnim strukturama u koje moraju biti utkani i rad članova Saveza komunista i politika Saveza komunista zavisno od snage njihovih argumenata i uverenja. On je takođe rekao da ima rezolucija koje nisu zasnovane na takvom sistemu demokratskih veza, da vise u vazduhu i da se stvara samo iluzija da se nešto rešava. Najpre usvojimo rezoluciju, kojom upozoravamo na problem, a onda živimo u uverenju da će se sve samo od sebe rešiti. Međutim, pošto se i dalje ništa ne menja, mi posle izvesnog vremena donesemo drugu, pa onda treću, četvrtu... rezoluciju. Tako stvaramo privid da rešavamo otvorena pitanja, koja se bez angažovanja ljudi i bez konkretnih zaključaka samoupravnih ili državnih organa ne mogu rešiti. Ako i dalje budemo potcenjivali stvaralački proces uspostavljanja jedinstva o osnovnim strateškim opredeljenjima mogu nastati opasne deformacije. Tu opasnost upravo ne smemo previđati.

Digitized by Google

Nezadovoljstvo kao pokretač napretka

Moramo hrabro istrajati na opredeljenju za duboki preobražaj društvenih proizvodnih snaga, svakako na socijalističkim samoupravnim osnovama. To neće biti lako. Toga moramo biti svesni. Bitan je prelazak od ekstenzivnog ka intenzivnom rastu proizvodnje i produktivnosti. Bez toga nema napretka. Etatistički način proizvodnje to ne može da reši. Sa etatističkim supstitutima ne može se rešiti pitanje društvene produktivnosti. To se može postići samo bržim razvojem i podsticanjem društvenih proizvodnih snaga. Zato moramo oslobađati sve stvaralačke snage društva, jer bez promene u strukturi materijalnih snaga, u svesti i bez ekonomske prinude nema napretka.

Da nas kriza ne bi još više unazadila, moramo se zalagati za brže uvođenje tržišnih i ekonomskih zakonitosti, pre svega onih, koje efikasno razgraničavaju dobre od loših, jer onaj koji uspešno i bolje radi nije spreman da u nedogled radi za onoga koji manje i loše radi.

Deo članstva je još dosta opterećen svešću da samo država može biti glavni pokretač napretka, svakako država, koja jednima može reći da, drugima ne, koja može od jednih da uzima i daje drugima. Deklarativno se doduše izjašnjava za delovanje ekonomskih zakonitosti i samoupravno planiranje, ali u praksi uvek iznova teži administrativnim rešenjima, »večitoj« preraspodeli uvek iste ili čak manje količine nacionalnog dohotka, umesto da se bore za veću produktivnost rada, za više dohotka, za nov uspon proizvodnih snaga, što je nemoguće bez delovanja ekonomskih zakona. Boris Kidrič je još 1953. godine rekao da prakticizam u privredi rađa birokratizam, administrativna regulativa »odozgo« guši ekonomske zakonitosti, a nepoštovanje ekonomskih zakonitosti vodi u stagnaciju ili čak u nazadovanje. Svojevremeno je neko lepo rekao da komunisti ne žele da postanu država. A ni najmanje da budu »instrument revolucije odozgo«. To bi zaista značilo da se SK pretvara »u svoju vlastitost«, da postaje otuđeni deo društva.

U radničkoj klasi i među radnim ljudima ima nezadovoljstva, koje već doseže do granice strpljenja. U tom nezadovoljstvu ima i dosta egalitatorske svesti, kao što je to, na primer, spremnost da se prihvati čak i sistem »čvrste ruke«, samo da bi se preživelo. I u rukovodstvima, koja se ne mogu pohvaliti rezultatima svog rada, ima članova koji ne žele da razgovaraju o uzrocima neefikasnosti svog rada, već im je glavno kako da se održe do kraja mandata. A onda ionako strižu drugi, koji će se snalaziti kako znaju i umeju.

Važno je hoće li Savez komunista biti u stanju da usmeri nezadovoljstvo radničke klase i radnih ljudi tako što će podstaći borbu za ostvarivanje dugoročnog programa stabilizacije i pretvoriti ga u snažan antibirokratski, antietatistički pokret.

Digitized by Google

Ako to ne učinimo i dalje će neumoljivo opadati poverenje radničke klase i radnih ljudi u Savez komunista. Svakodnevno moramo istrajno prevazilaziti jaz, odnosno konflikt, između normativnog, željenog i stvarnog.

Treba se otresti dogmatizma

Moramo raskrstiti sa raznim opterećenjima, zabludama i predrasudama, koje koče razvoj socijalističkog samoupravljanja.

Savez komunista Jugoslavije je stvaralačkom primenom marksizma i smislom za dijalektiku znatno doprineo kritici državnog socijalizma. To nam nalaže da se i dalje borimo za oživljavanje stvaralačke marksističke društvene kritike i da konačno raskrstimo sa apologetskim marksizmom, koji je mnoge odveo na kolosek pragmatizma. Iz tog ugla moramo ocenjivati rad marksističkih centara i izdavačke delatnosti. Na kraju bih podsetio na Marksovu tezu — da je kritika ekonomije pretpostavka svake druge kritike.

Nedavno sam pročitao knjigu Veljka Vlahovića »Poruke revolucije« (Komunist, Ljubljana 1987). Jedna od Vlahovićevih poruka glasi: »Marksizam bez zuba uopšte nije marksizam«. Sa tim se potpuno slažem.

Vlahović kritički razmišlja o razvoju marksističke misli. Konstatuje da je posle klasika marksizma usledilo vreme naučnog siromaštva, dogmatizovanja i lepljenja etiketa. Kako je moguće da se komunistički pokret toliko bavio proučavanjem protivrečnosti kapitalističkog sveta, a svoje zanemarivao? Vlahović je predvideo zamke u koje je zapadao i naš SK kada je pristajao na »bračnu vezu« između države i birokratizma, čemu je i sam često kumovao i još kumuje. Kad ćemo konačno shvatiti Vlahovićevu, po mom mišljenju ispravnu, misao da je samoupravljanje, u stvari, sukob između prinude i dobrovoljnosti u stvaranju socijalizma kao izazov životnog socijalizma dogmatskim snagama.

Velika je greška određenih snaga u SKJ koje su u prošlosti često pristajale na deobu marksizma na »zvanični« i »zvanično priznati« i — heretički ili čak neprijateljski »u lepim marksističkim oblandama«.

Diferencijacija nije sama sebi svrha

Diferencijacija nije sama sebi svrha: njena primarna funkcija je jačanje naših redova, bez oportunizma i sektaštva. Da omogućimo da se oko Dugoročnog programa stabilizacije i predloga ustavnih promena (zvaničnih i onih koji će se tek u javnoj raspravi čuti) okupe sve kreativne snage, sposobne da utiču na dalji pozitivan razvoj. Moramo raščišćavati razlike, nesporazume

Digitized by Google

i nedoumice, da bismo idejno i akciono ojačali. Moramo se, dakle, zalagati da gradimo, a ne da rušimo. To je i najsigurniji put da snagom naših ideja i stvaralačkih rezultata prakse usmeravamo društveni razvoj ka progresu, a ne da pre svega branimo postojeće institucije. Načelo demokratskog centralizma nalaže svim organizacijama, rukovodstvima i svakom članu ponaosob da uspostavljaju odnose uzajamnog poverenja i odgovornosti. To nije samo organizaciono načelo ili samo pitanje discipline. Poverenje znači odnos uzajamnog poštovanja ličnosti. Struktura unutrašnjih odnosa u Savezu komunista mora omogućavati prevazilaženje hijerarhijskih odnosa. Kardelj je na proslavi povodom godišnjice prve konferencije posle osnivačkog kongresa Komunističke partije Slovenije, 1938. godine, rekao da tada niko osim njega nije znao da je Tito generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije, ali svi su ga prihvatili zbog njegove argumentovane rasprave.

Svest i spontanost

Društveni napredak i socijalistička demokratija ne mogu se obezbediti samo spontanim izražavanjem ili čak stihijnim suočavanjem parcijalnih interesa. U SK ima pojedinaca koji glorifikuju »nihilističke vrednosti čiste spontanosti«. Ima dosta »stihijnog« delovanja osnovnih organizacija SK. Za to su u prvom redu krivi partijski forumi, jer ne vode računa o živoj komunikaciji, protoku ideja, predloga, kritike »odozdo na gore« i obratno. Treba imati u vidu činjenicu da članovi SK žele najkonkretnije da utiču na procese stvaranja politike SK na svim nivoima. Ne žele da budu samo izvršioci, koji stavove i zaključke foruma SK često doživljavaju kao nešto što je stiglo iz nekakvog lavirinta, u kome ne vide svoj stvaralački angažman. Istovremeno treba se suprotstaviti i oštro kritikovati svaku apsolutizaciju »mudrog rukovodstva« koje navodno sve zna, i može da učini i nemoguće, bez obzira na objektivnu stvarnost, svest i volju radničke klase i radnih ljudi. Staljin je poistovetio svest radničke klase sa državom i partijskim vrhom, a na kraju je tu svest izjednačio sa sobom, sa svojim kultom i time sebe proglasio sudijom istorije. Moramo stalno isticati da u socijalističkoj teoriji i praksi nema samo spontanosti niti samo organizovane svesti, već se moramo zalagati za jedinstvo obojeg. Može se lako dogoditi da se demokratski centralizam pretvori u birokratski centralizam, jačanje partijskog aparata ili foruma. To se događa i u nas. Do toga može doći zbog nepoverenja u stvaralačku moć širokog spektra subjektivnih snaga i njihovog svođenja na nekakvu partijsku elitu, idejne nemoći ili zbog anarhističkog stava po kome su sve institucije radničke klase pa i sama avangarda apriori žarište birokratizacije. Zato

Digitized by Google

se i vodila polemika između Lenjina i Roze Luksemburg koja je zamerala Lenjinu da apsolutizuje organizovanu svest i potcenjuje spontanost. Roza Luksemburg nije imala dovoljno u vidu istorijske okolnosti, ali je proročanski predvidela opasnost birokratizacije partije i u razvijenom svetu, a ne samo u zaostaloj Rusiji. Bila je protiv toga da misaoni tok bude prilagođen prevashodno kontroli partijske aktivnosti, umesto njenom oplođavanju i obogaćivanju. Bila je protiv zaljubljenosti u uzvišene ciljeve, u jedinstvo po svaku cenu. Videla je opasnost u »konzerviranju« partijskog rukovodstva, što je nužna posledica nedostatka stalne plodne interakcije, ne samo sa članstvom, nego i sa širokim radničkim i narodnim pokretom.

I Lenjin je kasnije postao svestan te opasnosti, kao da je slutio da će Staljin spontanost proglasiti opstrukcijom i konačno čak kontrarevolucijom. I u nas ima ljudi koji u svakoj spontanosti vide prikrivenog neprijatelja. Kardelj je u »Pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« vratio socijalističku spontanost na svoje mesto — među subjektivne faktore socijalizma.

Stvaralačka primena demokratskog centralizma

Stvaralačka primena demokratskog centralizma istovremeno znači i demokratsku borbu mišljenja i u tom okviru slobodnu raspravu o radu Saveza komunista i svakog njegovog tela pojedinačno. Zaključke, stavove i smernice, usvojene posle takve rasprave moramo svakako jedinstveno i da ostvarujemo. Ne smemo terati one koji su ostali u manjini da se pretvaraju i ponašaju kao da su prihvatili stav većine, ukoliko u sebi još misle da su u pravu. Ne treba ih izbacivati iz Partije i od njih praviti neprijatelje. Moramo više verovati jedni drugima s tim da i od njih očekujemo solidarnost, da će se pridržavati odluke većine, a po Statutu imaju pravo da pokrenu to pitanje, naročito ako društvena praksa pokaže da većina nije bila u pravu. Takvo jedinstveno delovanje svakako ne znači da posle usvajanja zaključaka ne bismo smeli i dalje da razmišljamo i da tragamo. To je naša obaveza, ako želimo da prevladamo statičnost i anemičnost u Savezu komunista. Zato moramo stalno preispitivati i u praksi potvrđivati svoje stavove i zaključke. Da je toga ranije bilo više, manje bi bilo grešaka i deformacija. Često smo aplaudirali i ljudima koji su sebe smatrali bezgrešnima. Kasnije se ispostavilo da sve ipak nije tako idealno. Tako smo, na žalost, dosta kasno shvatili da sa niskom produktivnošću ne možemo zadovoljavati sve veću potrošnju. Uporedo s tim »čarobnim sistemom« razvijala se i iluzija da možemo imati socijalizma koliko ga hoćemo i da su parole i zakletve glavno merilo, a ne koliko smo spremni i sposobni da ga ostvarujemo.

Digitized by Google

Bilo je, dakle, previše jednosmernosti, koja nas je često obeshrabrivala i onesposobljavala za akciju i stvaralaštvo.

Karakteristika forumskog načina rada je nametnuta hijerarhija informacija i komunikacija. Posledice su: nekreativnost, stereotipnost, idejna i akciona jalovost. A kvazimarksistička apologetika sve to skriva.

Demokratski centralizam mora podsticati komuniste da budu aktivniji, da se radom, a ne frazama, bore za ostvarivanje strateških ciljeva Saveza komunista. Komunisti takođe ne smeju zaboraviti da država i partijski aparat ne bi smeli da budu glavni nosioci društvene akcije, već pre svega samoupravno organizovani radnici, radni ljudi i građani. Tome moramo prilagođavati sadržaj i oblike našeg delovanja. Moramo, dakle, uspostaviti dijalektičku vezu između inicijativa članstva i uloge rukovodstava, između teorije i prakse, između Programa Saveza komunista Jugoslavije i revolucionarnog delovanja u sistemu. Politika Saveza komunista se ostvaruje samo u akcijama, u neposrednom i konkretnom radu. To je najbolji lek protiv birokratizacije.

Član SK mora biti u stanju da razlikuje samoupravljanje od birokratske manipulacije, partijnost od frazerskog glorifikovanja ciljeva uz istovremenu negativnu praksu, klasnosti od radikalističke fraze, demokratiju od slobodarskog pomodarstva. Važan je i lik komuniste, svakako ne svetopisamski, kao da su komunisti anđeli, a ne obični ljudi. Bilo je vreme kada su se mnogi koristili papirnatim karakteristikama. Bilo je i takvih koji nisu želeli da postanu komunisti, a suočeni sa zahtevom za »moralno-političkom podobnošću«, to jest kada su osetili da im je ugrožen položaj, učlanili su se u SK. To je osuđeno kao deformacija koja je u našem društvu ostavila traga. Zbog tih »moralno-političkih podobnosti« u SK su pristizali i razni marginalci i karijeristi. Ako se neko upisuje u SK samo zato što je direktor, onda je bolje da i dalje ostane direktor, ali kao nečlan Partije. To je poštenije i za njega i za SK i za društvo.

Moramo širiti granice demokratije i slobode. Bez toga nema socijalizma. To znači da širimo demokratiju za socijalizam, a ne za borbu protiv njega. Moraju se širiti idejni vidici naše organizacije, od osnovne organizacije do Centralnog komiteta. To će dati nov kvalitet borbi za naš napredan program i napredne ideje. Moramo se boriti za svakog pojedinca. Protivnicima socijalističkog samoupravljanja moramo suprotstaviti stvaralačka dostignuća socijalističke izgradnje revolucije, koje smo postigli pod rukovodstvom Saveza komunista Jugoslavije. Da ih ima više to bi bilo jače od svih neprijateljskih ideja i akcija. Svaki problem mora osvetliti i pokazati da je marksistički pristup širok i snažan, prodreti do suštine problema, prikupiti dovoljno dokaza i argumenata za rešenja. To je nemoguće bez teorijskog i idejnog rada.

Digitized by Google

Ne samo pitanje unutrašnje discipline

Demokratski centralizam nije samo unutarpartijsko pitanje već i pitanje načina i izbora sredstava za masovni rad. Komunisti deluju u svojoj sredini sa pozicije pokreta kao celine. Dva su načina ostvarivanja vodeće uloge Saveza komunista. Članovi Saveza komunista rade u čitavoj strukturi društva, pre svega kao pojedinci, kao pojedinci su uključeni u sve pore našeg života i u različite oblike društveno-političkog, samoupravnog delovanja, kao ravnopravni građani. Oni su birani u razne organe u kojima se samostalno, slobodno opredeljuju za pojedine predloge i rešenja, ne uz pomoć nekakvih privilegija, nego kao ravnopravni građani. U tom okviru na takav način ravnopravno i zajedno sa drugim radnim ljudima traže najbolja napredna rešenja. U takvom delovanju nije potrebno zahtevati od svake osnovne organizacije stavove za svako pitanje, jer to bi objektivno ograničavalo i sužavalo faktičko samoupravljanje. Samoupravljanje bi se pretvaralo u transmisiju kada bi članovi stalno morali za svaki stav da traže od samoupravnog organa direktivu svoje osnovne organizacije. Svakako, komunisti u tim aktivnostima moraju da postupaju u skladu sa opštim smernicama, zapisanim u Programu SKJ i u drugim njegovim osnovnim dokumentima i da deluju kritički i snagom argumenata. Uloga Saveza komunista Jugoslavije nije da se u sve meša, kao nekakav vrhovni presuditelj i sudija, koji neopozivo i nepogrešivo prosuđuje o raznim problemima društvenog života, o naučnim, privrednim i drugim pitanjima. Moraju se, dakle, demokratski boriti za te stavove i biti svesni toga da ponekad mogu doživeti i poraz. To ne sme da ih obeshrabri, ukoliko su spremni da dugoročno rade i da se bore za napredak.

Drugi način je delovanje Saveza komunista kao vodeće organizovane i ustavno ozakonjene idejno-političke snage koja ima svoje delegacije odnosno delegate u institucijama političkog sistema. Svoje delegate odnosno delegacije u tim telima Savez komunista neposredno zadužuje i obavezuje da se bore za stavove koji su u skladu sa načelom demokratskog centralizma utvrđeni i usvojeni u forumu, odnosno u organu Saveza komunista. To ne znači da delegati odnosno delegacije Saveza komunista smeju u tim telima nametati stavove tela čiji su članovi. Upravo suprotno. I tu moraju delovati demokratski, uz pomoć argumenata moraju negovati stvaralački dijalog i pri tom polaziti od temeljnih interesa radnih ljudi i građana, naših naroda i narodnosti.

Digitized by Google

Dijalektika klasnog i nacionalnog

Sadržina i oblici našeg demokratskog centralizma bitno se razlikuju od koncepta staljinističkih partija, jer je u nas u funkciji razvoja socijalističkog samoupravljanja. U tom smislu ne može, recimo, biti usmeren protiv ravnopravnosti naših naroda i narodnosti. Uvek je u funkciji tih strateških opredeljenja, nikada protiv njih. Demokratski centralizam mora uvek izražavati osnovne društvene tendencije i samoupravnu integraciju društvenog rada u skladu sa ekonomskim zakonitostima socijalističke robne proizvodnje.

Želim da se zadržim upravo na pitanju dijalektike klasnog i nacionalnog, jer ima mišljenja da se načelo demokratskog centralizma može koristiti izvan nje. Poznato je, naime, da je u radničkom pokretu dugo važilo uverenje da revolucija nema nikakve veze sa nacionalnim pitanjem, koje je navodno proizvod buržoaske politike. Međutim, upravo je KPJ dosta rano utvrdila jasne stavove u pogledu nacionalnog pitanja i pretvorila ga u oružje radničke klase i svih radnih masa za ekonomsko, socijalno i kulturno oslobođenje naroda, za njegovu ekonomsku samostalnost, za stvaranje njegove državnosti itd. Partija je morala, ako je htela da nacionalno pitanje iz apstraktnog ili čak akademskog pitanja pretvori u »realni problem sa jasnom perspektivom za njegovo rešavanje«, da probije ljušturu sektaštva i stekne više vitalnosti i širine u akciji. Jednom reči, morala je postati vodeća snaga u svakom jugoslovenskom narodu. Pre svega je morala shvatiti da nije dovoljna samo klasna borba, koja bi bila odvojena od rešavanja nacionalnog pitanja i da sa pobedom nad buržoazijom još ni izdaleka nije sve završeno. Zapostavljati nacionalno pitanje značilo bi previđati pokretačke snage revolucije, oduzeti revoluciji širinu, svesti revolucionarni pokret na usku sektu, koja doduše može da pridikuje o budućnosti i idealu komunizma, ali ne može ništa praktično da učini da bi se željeno i ostvarilo, kako je o tome više puta pisao Edvard Kardelj.

Uskoro se ispostavilo da je samoupravljanje specifičan način nacionalnog samoopredeljenja. Kada bismo samoupravljanje uspešnije razvijali, to bi mogla biti više sinteza svega pozitivnog, to bi značilo nov napredak u razvoju naroda, produbljivanje njegove egzistencije, razvijanje svega onoga u njemu što bi značilo nov kvalitet za njega samog i za sve druge narode, sa kojima je povezan u istoj saveznoj državi i najširoj jugoslovenskoj samoupravnoj zajednici.

Međutim, i socijalistička država, pa i naša, moraće još dosta vremena da se suočava sa raznim aspektima nacionalnog pitanja. Jugoslovenski narodi su u novu državu uneli izuzetnu heterogenu socijalnu i klasnu strukturu. Iz toga ničiu i negativne nacionalističke pojave. Konačno, ne smemo zaboraviti da je držа-

Digitized by Google

vna svojina dugo bila osnovno ishodište materijalnog jačanja nove Jugoslavije. To je tada bilo neophodno, međutim, u mnogim je glavama to i danas ideal centralističkog, etatističkog uređivanja problema. To znači da još nisu odstranjeni svi izvori mogućeg međunacionalnog zaoštravanja i sporova. Kasnije je doduše došlo do decentralizacije s ciljem da se stvore novi subjekti, mogao bih reći, novi temeljni nosioci samoupravne integracije. Taj proces je krenuo, na žalost, dosta jednostrano, tako da smo dobili više »decentralizovanog etatizma i birokratizma« nego stvarnog samoupravljanja. Tu jednostranost i izvitoperenost naših društvenih odnosa želimo sada sa reformama sistema i novom praksom odlučno da prevaziđemo.

Primena načela demokratskog centralizma mora, dakle, biti takođe u funkciji stvaranja dijalektičkog odnosa između nacionalnog pitanja i internacionalizma. Taj odnos je najbolje izrazio Tito, rekavši: »Bez ravnopravnosti i suverenosti naroda internacionalizam je gola deklaracija...«. Internacionalizam je moguć samo ako su narodi zaista samostalni i sposobni da usklađuju konkretne nacionalne interese i opšte interese borbe za socijalizam.

Tito je rekao da je svako to što oseća da jeste i da niko nema pravo nametati mu bilo kakvu nacionalnu pripadnost, ako on to ne želi. Međutim, istovremeno je upozoravao na opasnost od jugoslovenstva shvaćenog u smislu stvaranja nove nacije. Rekao je da nacionalne specifičnosti znače tradiciju i bogatstvo našeg društva i kulturnog života. S tim je bio na nivou ideja velikana napredne misli, koji su duboko verovali u to da je nacionalno oslobođenje jedan od nezaobilaznih ciljeva revolucije proletarijata.

Kakvi kompromisi

Pitanje je jesu li u Savezu komunista i u društvu mogući i kompromisi. Odgovor je: nužni su, jer bez kompromisa Savez komunista kao organizovana manjina u većini ne bi bio politička snaga masa. Bio bi izolovan. A kompromisi ne mogu i ne smeju biti oportunističko levo i desno dodvoravanje. Mogući su jedino na principijelnim osnovama. Miroslav Krleža bi rekao da nije moguć kompromis sa izazovima državnog socijalizma kada se upravlja viškom rada. U borbi za proširivanje dimenzija slobode i demokratije nema kompromisa u tom smislu da se naša socijalistička programatska linija gubi čas desno čas levo u nekakvom retoričkom koketiranju sa svim i svačim. Socijalistička politika nema ničeg zajedničkog sa činovničkom, birokratskom samovoljom itd. Moramo se, dakle, boriti protiv oportunističkog povlađivanja političkoj konjukturi. Neprihvatljivo je ići na kompromise da bi se po svaku cenu dobila podrška

Digitized by Google

Treba se boriti protiv toga, jer mi smo revolucionarna organizacija sa svojim naprednim programom. Politički uspesi na osnovu oportunističkog prilagođavanja bili bi kratkotrajni. To bi nam se kad tad osvetilo.

Glavne karakteristike idejne borbe

Umesto odgovora na pitanje koje su glavne karakteristike idejne borbe, parafraziraću Slavka Podmenika, koji kaže da je za uvođenje efikasnog metoda potrebna: prvo, da ideja ima snagu usmeravanja ljudskog delovanja, ako zaista shvata ciljeve; drugo, ako korespondira sa interesima ljudi; treće ako razumljivo prenosi argumentaciju za te ciljeve dovoljno velikom broju ljudi. Prvo se ostvaruje prožimanjem marksizma i revocionarne delatnosti, drugo, socijalnim sastavom i odlučujućim uticajem članstva na politiku, sa afirmisanjem efikasnog delovanja i odgovornosti Saveza komunista; a treće se postiže radom u masama, sistemom obrazovanja i osposobljavanja, ulogom štampe i drugih mas medija.

Uslov je da uspostavljamo odnose i praksu za koje će biti karakteristični: načelnost, poštovanje mišljenja drugih, konstruktivnost, istinitost argumenata, kritičnost i samokritičnost. Kardelj bi rekao, uvek moramo biti među ljudima, imati sluha za njihove probleme, za njihovu kritiku, za njihove inicijative, učiti se moramo od ljudi i biti sposobni da otvaramo nove puteve napretka, perspektive daljeg razvoja. Moramo se beskompromisno boriti protiv malograđanštine, birokratskih manira, netolerantnosti, iracionalnih autoriteta, protiv poluistine.

Svako rukovodstvo mora poštovati inicijative, predloge i kritike članstva i prema tome imati kritičan odnos, ali ono takođe mora biti spremno da prihvati kritiku svojih stavova. Moraju biti uspostavljeni kanali, po kojima će se u oba smera kretati ideje, mišljenja, inicijative, predlozi i kritike. Nije dovoljno svesti demokratski centralizam na parolu o demokratiji i jedinstvu. Moramo ostvariti i uslove za delovanje demokratije, da bi ljudi imali mogućnost da raspravljaju. Događa se da rukovodstvo samo reši pojedino pitanje, mimo članstva, a zatim se naknadno poziva na demokratski centralizam. To mogu biti i centralni komiteti i opštinski komiteti ili sekretarijati osnovnih organizacija. To je nepoštovanje demokratskog centralizma, ako ne razvijamo oba momenta u organskoj vezi; često se u nedostatku argumenata priziva demokratski centralizam kao svemoguća »čarobna formula«.

Razvijati načelo demokratskog centralizma znači razvijati nove sadržine u komunikacijama, veću javnost rada, jer ljudima nije svejedno ko su članovi Saveza komunista i kako rade. To nije samo unutarpartijsko pitanje. Članstvo mora biti prisutno

Digitized by Google

u čitavom procesu informisanja, razmene mišljenja, pripreme i donošenja političkih zaključaka, sve do kontrole i provere, pa i za nove akcije koje život ili nova saznanja traže. To je jedino moguće ako je uspostavljen sistem demokratskih veza između osnovnih organizacija i rukovodstva vodoravno ili između rukovodstva od opštinskog do Centralnog komiteta SK Jugoslavije, vertikalno. Kritika, ostavka, zamena, tajno glasanje, više kandidata itd., sve je to takođe u ulozi ostvarivanja načela demokratskog centralizma. Lenjin je neposredno pred smrt bio jako zabrinut jer je bio svestan toga da u Boljševičkoj partiji nema efikasnog sistema za kontrolu partijskog aparata i Staljina. Dodao bih da bi bio još zabrinutiji da je mogao predvideti 23 godine Staljinovog despotstva.

Autoritet: da ili ne?

Ako u Statut upišemo da su odluke »viših« foruma i rukovodstva obavezne za niže forume, rukovodstva, organizacije i članove SK, onda ne mislimo na birokratsku hijerarhiju, u kojoj su forumi izolovani i nezavisni od članstva. Suprotno od toga, mislimo na takav autoritet kakav je potreban da bi organizacija funkcionisala, da bi efikasnije delovao sistem demokratske kontrole i koordinacije i da bi obezbeđivali jedinstvo akcije.

U tom smislu moramo ocenjivati i značaj rukovodstva. U čemu rukovodstva treba da budu autoritet? Nikako ne u svojoj efikasnosti na račun demokratskih odnosa. Revolucionarnost rukovodstva mora biti u neprekidnoj vezi sa članstvom, u autoritetu koji izrasta iz teorijske moći i iz organizacione i akcione sposobnosti, iz ugleda koji imaju u odnosu na organizacije i članove Saveza komunista. Odnos rukovodstva i članova nipošto ne sme biti odnos aktivne manjine i pasivne većine!

Pojedinci neopravdano poistovećuju rukovodstva sa forumskim načinom rada. Rukovodstva su nezamenljiv element celovitosti Saveza komunista, dok forumski način rada ide na štetu te celovitosti. Forumski deluje ono rukovodstvo koje je izolovano, odvojeno od članstva, koje se ponaša kao da je potpuno nezavisno od njega. Takvo rukovodstvo retko poštuje inicijative i predloge članstva, »niže« forume, rukovodstva, organizacije i članstvo ograničava na »savetodavno pravo«. Takvo je i ono rukovodstvo koje želi da ima prvu reč u svakoj inicijativi u tome su inicijative članstva drugorazredne i više stvar »demokratske procedure«.

Dakle, proceduru i normativno (pravila) ne smemo mehanički odvajati od sadržine i odnosa u Savezu komunista. Normativno i procedura doduše ograničavaju slobodu člana, ali samo u onoj meri, ukoliko mu istovremeno obezbeđuje slobodu akcije i stvaralaštva.

Digitized by Google

Većina i manjina, sastavni deo stvaralačkog procesa

Možemo li u Savezu komunista govoriti o većini i manjini? U njemu je većina celina pokreta, zato u njemu nema ni većine ni manjine u institucionalnom smislu te reči. Međutim, u pojedinim pitanjima, koja nisu fundamentalnog karaktera i prema tome ne spadaju u načelne idejne nesaglasnosti u odnosu na Program SK, kada je reč o različitim aspektima određenih problema i različitim mogućnostima njihovog uređivanja, jasno je, naravno, da se prilikom odlučivanja stvaraju ad hoc većina i manjina. Pri tom se ne radi uvek o istim ljudima. Ako bi to uvek bili isti ljudi faktički bi postojala dva pokreta, koja bi postupno prerasla u dve partije. A u tom slučaju ne bi se radilo samo o različitim aspektima određenih problema, nego o načelnom razmimoilaženju u pogledima na celokupnu idejnu i političku usmerenost Saveza komunista.

Pojedinci i pojedine grupe su se sa lažnih liberalističkih pozicija zalagali za pravo da permanentno budu u manjini. Ponašali su se kao najprogresivniji deo, nekakva napredna svest Saveza komunista. Svaku su većinu proglašavali konzervativnom, pojedinci čak — nemom većinom.

Čak su i statutarne odredbe pojedinci tumačili tako kao da članovi imaju pravo da ostanu u manjini, jedino što moraju biti lojalni i solidarni sa većinskim slojem. Tu »lojalnost« i »solidarnost« pojedinci su shvatili kao da uopšte nisu obavezni da izvršavaju većinski donetu odluku. U ime »lojalnosti« i »solidarnosti« prisvajali su pravo da uvek iz početka kritikuju ili čak napadaju odluku većine i njene predlagače. Neki su dolazili i do sasvim drugačijeg idejnog koncepta zbog koga ne bi smeli da ostanu u manjini, već da, kao što neko lepo reče, napuste rukovodstva i pokret.

Među opravdanim kritičarima tako shvaćene manjine ima i krajnosti. Jedna glasi: »Kakva manjina? Demokratija samo do donošenja odluke, a onda više nema razmišljanja, ostaje samo disciplina...« Nije to tako usamljeno mišljenje. Možda njegovi zastupnici nisu ni svesni da bi suspendovanjem takve manjine dogmatizovali Savez komunista, njegovu ideju i praksu. Svi članovi SK — to nije samo privilegija onih koji ostaju u manjini — imaju pravo i dužnost da usvojene odluke i stavove stalno proveravaju u praksi i da ih dopunjuju ili da ih čak koriguju, ako utvrde da ih je razvoj društva prevazišao. To je suština marksizma i s tim i revolucionarne uloge Saveza komunista. Ali to znači, da će neko uvek biti u manjini, kada se novim saznanjem i u borbi mišljenja bude krčio put do većinske odluke i stava. U svakoj naprednoj, revolucionarnoj organizaciji je uvek tako bilo i biće. Njena naprednost i revolucionarnost bi zakrž-

Digitized by Google

ljali i zamrli, pretvorili bi se u dogmu, kada to ne bi bilo tako. I pojedinci mogu doći do saznanja koja su u intresu ne samo većine članstva, nego i radničke klase i radnih ljudi.

Lična i zajednička odgovornost

Moralno-politička uloga je neraskidivo povezana sa svim drugim ulogama Saveza komunista: organizaciono-političkim i idejno-političkim. Pri tom mislimo pre svega na moralni lik i odgovornost kojom komunisti ostvaruju moralne vrednosti za koje se zalaže Savez komunista. To je moral koji izrasta iz samoupravne socijalističke prakse miliona ljudi. To posebno ističemo zbog toga što pojedinci svaki moral proglašavaju moralizatorstvom V. O njima je Viktor Igo u »Jadnicima« rekao:

»Kažu da je to moralisanje. Ah, kako je lepo proterati time svaku kritiku i napad na svoju savest. Uživaju radost da su neodgovorni, radost slasnog predavanja savesti, bez straha progutati sve, položaje, privilegije, vlast itd.«

Komunisti moraju biti svesni činjenice da je moral živa stvar: osetljivi su na sve što je suprotno merilima socijalizma: na ugrožavanje principa nagrađivanja prema radu i neotuđivost prava da o tome samostalno odlučuje radni čovek.

I danas ima slučajeva da lopovluk radnika, čak i ako se radi samo o kilogramu eksera, mnogi smatraju nemoralnijim nego ako besmislena administrativna mera ili grupa rukovodilaca u radnoj organizaciji liše radni kolektiv prava da ima uvid u uslove, sredstva i rezultate rada i da se njima raspolaže. Moral je, dakle, klasno pitanje, a ne nešto apstraktno. I birokratizam i tehnokratizam imaju svoj moral.

Demokratski centralizam se mora nužno deformisati ako i kadrovi nisu stalno na vetrometini kritike i samokritike partijske javnosti i čitavog društva. Još nismo prevazišli sklonost prikrivanja pojedinaca iza kolektivne odgovornosti, odgovornosti samoupravnih organa, komiteta, savetovanja, rezolucija itd. Još je prisutan problem zamagljene odgovornosti koji se ogleda u tome što je neka legalna institucija samo formalno odgovorna za nešto o čemu su de facto unapred donete odluke u neformalnim strukturama, (koje nisu odgovorne za posledice). Sa problemom tzv. zamagljene odgovornosti je približno kao i sa lovcima na čeki sve dok sunce ne razgrne jutarnju maglu. Demokratizacija odlučivanja, pa i političkog, ne samo samoupravnog, jeste uslov za odgovornost. Pitanje odgovornosti mora biti stalno na dnevnom redu. Isterivanje odgovornosti jeste, dakle, goruća problem sadašnjice!

Pomanjkanju odgovornosti doprinosi i politika nagrađivanja političkih funkcionera. Mladi politički profesionalac, koji živeći standardom visokog ličnog dohotka, koji mu je omogućio fa-

Digitized by Google

mozni društveni dogovor, teško da će pristati da se spusti na neku nižu statusnu stepenicu. Prema dosadašnjoj praksi niko ga i neće terati na to. Zato naša kadrovska politika i ima samo jedan — »obavezan pravac«. Jer, društvena promocija je u nas često povezana sa nekritičkim i neadekvatnim konformizmom — nedovoljno zavisi od rada, znanja, sposobnosti, preduzimljivosti, društvenog angažmana itd.

U Savezu komunista na osnovu iskustva prošlosti iz revolucije znamo da su moralne vrednosti najtananije opruge napretka. Otpuštajući ih oslobađamo nepresušnu ljudsku energiju, volju i spremnost za rad, borbu i traganje.

Ima slabosti u našem društvu i još će ih biti. Ima i povlačenja i poraza. Savez komunista ne sme dopustiti demoralizaciju. Komunisti moraju ponovo prednjačiti u radu. Najlakše je u takvim trenucima utvrditi ko je u SK došao zbog karijerizma, daleko jednostavnije nego u periodu pasivnosti, inertnosti, nerada.

Kritika i samokritika

Savez komunista je tokom svoje istorije podigao kritiku na nivo nauke i moralnih i kulturnih vrednosti. Galamom se ne menja stanje. I spontana kritika je više izraz osećanja, koja su inače jak pokretač raspoloženja, ali nisu dobar sudija. Kritika je dakle pre svega i nauka, naporan rad, učenje, analiza, a ne samo raskazivanje strasti i oratorskih sposobnosti, politikantstva, kako bi rekao italijanski marksista i revolucionar Gramši.

Kritika uvek mora čoveka podsećati na njega samoga, na njegovu ulogu u pokretu i društvu, na mogućnosti koje nije iskoristio, a mogao je. Kritika mora voditi čoveka od dnevnog empirizma na nivo naučne misli, ka odgovornoj selekciji bitnog i nebitnog — bez tutorstva i isključivosti. To je istovremeno samokritika.

Nezadovoljstvo može biti pokretač napretka. Kad neko ni sa čim nije zadovoljan i sve negira, a protivrečnosti u društvu zamišlja tako kao da ih je moguće izbrisati jednim potezom ruke, onda se verovatno radi o običnom šarlatanu koji se igra rečima.

Kritičari su često i iz radova kolebljivih malograđanskih »revolucionara«. Uplašeni zadataka i odgovornosti brzo se pretvaraju u pokornike i konformiste — a onda ih opet pograbi bes, kada shvate da to ne košta ni žrtava ni odgovornosti. Najpre bi da dižu svetsku revoluciju, a potom da se bratime i sa najokorelijim reakcionarima.

Dosadašnje iskustvo komunističkih partija nam govori da su unutarnji demokratski odnosi bili zapostavljeni, da su se partije previše hvalisale time kako su napredne, a da je u njima bilo malo kritičkog preispitivanja vlastite prakse. Bilo je i mnogo sektaštva prema intelektualcima, jer dogmatska partija zazire

Digitized by Google

od »rušilačkog individualizma«. Čak i Pajeta zahteva od KP Italije, koja je u mnogo čemu otišla dalje u smislu razvoja unutarnje demokratije, da se otvori prema mnoštvu ideja unutar same Partije. A znamo da se ne tako davno kritika odluka »mudrog rukovodstva« odmah proglašavala manifestacijom frakcionaškog duha. U primenjivanju principa demokratskog centralizma u komunističkim partijama je bilo više zloupotrebe u vidu apsolutizacije centralizma od strane pojedinih rukovodstava ili pojedinaca, nego fetišizacije demokratije i pretvaranje partije u »diskusioni klub«, kako se to obično kaže.

Geneza načela demokratskog centralizma

Marks nije eksplicitno teorijski razrađivao načelo demokratskog centralizma. Odlučno se suprotstavljao sektaštvu, anarhizmu, raznim tajnim autoritarnim organizacijama, bio je protiv centralizacije radničkih organizacija, zahtevao je da aparat tih organizacija poštuje volju članstva. Oštro je bio protiv toga da vrhovi radničkih organizacija preuzimaju ulogu klase. To je ostao otvoren problem sve do današnjih dana. Mnogi su zainteresovaniji za vođenje organizacije, nego za njene ciljeve, poistovećujući se sa radničkom klasom i njenom svešću.

Marks je za Savez komunista, kada je osnivao, rekao da to nije samo teorijska avangarda, nego i snaga koja mora podsticati razvoj. S tim je povezana 11. teza o Fojerbahu. Lenjin je eksplicitno razvio Marksov tip avangarde ali u uslovima zaostale carske Rusije. I to treba uvek imati u vidu, kada govorimo o demokratskom centralizmu u boljševičkoj partiji, u kojoj je to tako bilo u vreme kada je naša Partija bila ilegalna i u toku narodnooslobodilačkog rata. I unutar našeg političkog rukovodstva su se u posleratnom periodu vodile velike rasprave, ali za to nismo znali, jer tada nije bila razvijena javnost, kao danas. U tom smislu, tada, dakle, nisu bili razvijeni elementi demokratije i jedinstva, bar ne dosledno do članstva. Prilike su bile drugačije.

U Lenjinovo vreme Partija se konstituisala kao organ diktature proletarijata. Lenjin je znao da je neophodno, ali je verovao u preobražaj posle revolucije. Poznato je da je mlada sovjetska država bila opkoljena, da je došlo do kontrarevolucije i strane intervencije, pa je Partija u tom smislu delovala kao organ diktature proletarijata na specifičan način, koji se može razumeti jedino u tom okviru. Lenjin se istovremeno zalagao da boljševička partija bude otvorena za sve što je kritičko i kreativno. Lenjin je dopuštao »opoziciju« unutar Partije, čak i protiv sebe. Svakako da se Lenjin zbog prilika u kojima je radila Boljševička partija, borio protiv frakcija, jer se plašio razbijanja Partije.

Staljin je demokratski centralizam vremenom pretvorio u birokratski centralizam, u slepu pokornost, za njega je bio saboter svako ko je drugačije mislio, u svakoj razlici video je

Digitized by Google

frakciju. On nije likvidirao samo frakcije, nego i sve razlike i sahranio ih u milione grobova, gde su, po njegovim rečima, jedino mogle da se pomire. Staljinizam je takođe dobra pouka za nas, jer pokazuje kuda vodi dogmatično shvatanje marksizma.

Naša partija je sačuvala suštinu demokratskog centralizma, i pored povremenih kolebanja i deformacija. Svežinu je uneo Tito, koji je znao da partija ne sme biti revolucionarna sekta, koja samo čeka da kucne njen čas, nego mora biti pokretačka snaga socijalnog, demokratskog i kulturnog društvenog preobražaja. Dijalektičko je bilo njegovo saznanje da treba ojačati partijske organizacije svih naroda. Tako je i došlo do osnivačkih kongresa u Sloveniji i u Hrvatskoj, da bi komunisti mogli bolje shvatiti nacionalno pitanje, etničko-kulturno i ekonomske, političke i druge specifičnosti pojedinih sredina.

* * *

Ostvarivati načelo demokratskog centralizma, dakle, znači: prvo, u Savezu komunista obezbediti unutrašnju demokratiju, stvaralaštvo, atmosferu dijaloga, koja daje napredne rezultate, a ne dijalog, koji bi bio sam sebi svrha; drugo boriti se za jedinstvo i efikasnost akcije i treće, zaoštriti odgovornost članova i rukovodstava prema sopstvenoj organizaciji. To je obaveza naše organizacije, jer ima ljudi koji pljuju na Partiju, a nemaju ni toliko morala da je napuste. Bilo bi poštenije da izađu iz nje, ako joj već ne veruju i nemaju poverenja u nju. Još nemamo dovoljno razvijen osećaj odgovornosti prema sopstvenoj organizaciji. Četvrto, moramo se suprotstaviti sveprisutnom pragmatizmu i potcenjivanju teorijskog i idejnog rada. Peto, moramo sprečiti pojave oportunističkog povlađivanja političkoj konjukturi i zaostaloj svesti. I šesto, moramo biti u stanju da stalno korigujemo sami sebe. I konačno, pitanje demokratskog centralizma jeste i pitanje organizacije, metoda i načina rada, idejne borbe i pitanje međusobnih odnosa organa Saveza komunista i njihovog odnosa prema članovima Saveza komunista ali i prema nečlanovima koji zajedno sa komunistima nose teret društvenog napretka i vlasti.

Digitized by Google

Zlatan Gavrilović

Marksizam i Savez komunista

I

Htio bih kratko i tek u formi općih napomena iskazati, istaknuti nekoliko bitnih momenata, momenata presudnih u promatranju marksizma kao revolucionarne teorije i što marksizam za nas jest, kao teorija i praksa, što on, dakle, kao pokret jest s obzirom na uvijek bitno određujuću suvremenost. Valja, i to je sada preciziranje centralnog problema, pitati što se iza naznačene tematske cjeline marksizam i Savez komunista krije kao ono problematično, zbog čega ima smisla pitati se onda i o marksizmu i zašto uopće marksizam. Nije, naime, to nešto neobično kada imamo posla s mišljenjem što svojom svjetskopovijesnom sudbinom vazda poliaspektno iskazuje, uvijek u karakterističnom dvojstvu, aktualno — prijeporno, afirmativno — negativno, vlastitu povijesnu egzistenciju.

Engels je u jednom gotovo propedeutičkom tekstu *(Napredak pokreta za socijalnu reformu na Kontinentu)*[1] upozorio da marksizam sjedinjuje tokove empirijskog socijalizma — socijalističke pokrete i empirijsko socijalističko mišljenje — i teorijsko ili pak filozofsko mišljenje o osnovnim principima. Integracija obaju tokova nije, naravno, neproblematična, kao što, uosta-

[1] Friedrich Engels, *Napredak pokreta za socijalnu reformu na Kontinentu*, u: K. Marx—F. Engels, *Dela*, IV, str. 11—23.

Digitized by Google

lom, nije neproblematično ni njihovo krajnje jedinstvo. Problemi, dakle, nastaju stoga što emipirijsko razumijevanje mora razviti smisao za teoriju, dok se teorijski pokret mora odreći loše apstraktnosti i shematizma. Uostalom, polemike koje su Marx i Engels vodili sa svojim ranijim filozofskim istomišljenicima svjedočanstvo su neugodnog puta što ga teorijska struja nužno prolazi ukoliko hoće biti djelatna. S druge, pak, strane, sukobi s Weitlingom i nešto kasnije s frakcijom Schapper-Willich pokazuju, također, koliko je neugodan taj put što ga empirijski pokret mora proći ukoliko hoće osigurati vlastiti smisao.

Doista, bilo bi posve pogrešno držati da je riječ o sukobima što su jednom započeti konačno i dovršeni na početku nastajanja samog marksizma. Sjedinjenje teorijskog socijalizma i realnog, praktičnog pokreta »nije jednom nastao da bi onda zauvijek potrajao«. On uvijek nanovo nastaje unutar historijskog procesa, ne kao bezbolan proces, nego tako što nosiocima teorijskog posla garantira specijalne zadatke, kao što nosioce praktičnog kretanja stavlja pred ne baš lak zadatak da shvate teorijsku stranu aktualnih problema. Samom Marxu ovaj je problem bio naročito jasan. Već od svojih prvih radova on je odlučno istupao protiv svih mehaničkih ograničenja nepatvorenog mišljenja, a naročito protiv cenzure, nastavljajući u tom pogledu tradiciju francuskog prosvetiteljstva. Svoj članak o pruskoj cenzuri zaključuje sljedećom misli: »Pravo radikalno izlečenje cenzure bilo bi njeno ukidanje jer ta je ustanova loša, a ustanove su moćnije od ljudi.«

Ovaj bi se zahtjev mogao protumačiti i kao potez političke taktike bez većeg teorijskog značaja da on nije u istovjetnom obliku zauzet i prema prvim pojavama idejne cenzure u radničkom pokretu. Najkarakterističniji je u tom pogledu sukob između Engelsa i rukovodstva Njemačke socijaldemokratske partije oko objavljivanja Marxove *Kritike Gotskog programa* petnaest godina nakon što je napisana. Protestirajući protiv pokušaja političkog ograničavanja teorijske misli u radničkom pokretu, Engels piše Kautskom: »Baš lepo što su se u frakciji podigli glasovi da N(eue) Z(eit) treba staviti pod cenzuru... U stvari, sjajna je misao staviti njemačku socijalističku nauku — posle njenog oslobođenja od Bismarckovog zakona protiv socijalista — pod nov zakon protiv socijalista koji će isfabrikovati i sprovesti sami socijaldemokratski partijski organi«.[2]

Da se ne bi pomislilo da je možda riječ o makar i nesvjesnoj odbrani Marxovog i vlastitog »monopola« u teoriji, pošto je povod protesta sprečavanje objavljivanja jednog Marxovog rada, a ne o načelnom stavu prema teorijskoj misli u radničkom pokretu, treba navesti i pismo A. Bebelu, tadašnjem šefu njemačke socijaldemokracije: »I sada još nešto: otkad ste poku-

[2] F. Engels, Pismo K. Kauckom od 23. II 1891, u: Marx—Engels, *Dela*, 4, str. 33—34.

Digitized by Google

šali da nasilno sprečite objavljivanje članka *(Kritika Gotskog programa)* i poslali opomenu listu N. Z. da će ga, ukoliko se to ponovi, možda partija uzeti u svoje ruke i staviti pod cenzuru — nužno mi se pojavljuje u posebnom svetlu osvajanje cele vaše štampe od strane partije. Po čemu se vi razlikujete od Puttkamera (pruski ministar veza i unutrašnjih poslova za vrijeme Zakona protiv socijalista — op. Z. G.) kad u svojim sopstvenim redovima uvodite zakon protiv socijalista? Meni lično to može biti gotovo svejedno, nijedna partija ni u jednoj zemlji ne može me osuditi na ćutanje ako sam se rešio da progovorim. Ali želeo bih da razmislite: zar ne biste učinili bolje da budete málo manje osetljivi i u svom delanju — malo manje Prusi. Vama — partiji — potrebna je socijalistička nauka, a ona ne može da živi bez slobode pokreta. Tu se mora računati s neprijatnostima i najbolje je činiti to pristojno, bez trzavica.«[3]

Ovi Engelsovi stavovi imali bi daleko veću vrijednost da su i teorijski obrazloženi. Međutim, kad se danas, u svjetlosti kasnijeg historijskog iskustva, čita Engelsova politička prepiska s rukovodstvom njemačke socijaldemokracije, i to upravo onima koji su idejno bili najbliži Marxu, o problemima teorijske misli i idejne slobode u socijalističkom pokretu, stiče se utisak da Engelsu nije bilo dovoljno jasno da se uzroci gušenja teorijske misli, koje je on odlučno osuđivao, nisu nalazili u »osobnim greškama« i nedovoljnoj širini pojedinih rukovodećih ljudi njemačke socijaldemokracije, nego da su se u njemu ispoljavale prve posljedice monopoliziranja teorijske misli. Ova nova institucionalna situacija je neizbježno izazivala postepenu promjenu prvobitne funkcije marksističke misli. Izrazito kritička samosvijest, koja osvjetljava kapitalizam kao oblik društva i historijsku situaciju, i koja traži puteve njihovog revolucionarnog prevladavanja, ta misao se naročito u Trećoj internacionali brzo pretvarala u pragmatičko oružje najuticajnijih grupa u međunarodnom radničkom pokretu, gubeći pri tom, nerijetko, osnovne karakteristike teorijskog mišljenja.

Nema nikakve sumnje da su navedeni Engelsovi sudovi potpuno u skladu s najranijim Marxovim gledanjem na značaj teorijskog mišljenja za razvoj saznanja i revolucionarnu političku djelatnost. Ti stavovi stoga obavezuju svakoga tko hoće da u Marxovu duhu razmatra odnos između teorijske misli i političke djelatnosti.

Čini se da je ovo jedno od osnovnih pitanja koje može specificirati svaki stav prema marksizmu, kao što predstavlja faktičko polje jedne unutrašnje idejne i političke polarizacije jer ono naprosto pogađa središnju točku odnosa teorije i praktične politike, teorijskog i praktičnog aspekta pokreta.

Kada je o odnosu teorije i praktične politike riječ, tada valja upozoriti da se kod nas danas, gotovo kao jedno od osnovnih

[3] F. Engels, Pismo A. Bebelu od 12. maja 1891, u: Marx—Engels, *Dela*, 4, str. 79.

Digitized by Google

pitanja koja karakteriziraju borbu unutar marksizma, općenito, izdvajaju, to jest kristaliziraju dva shvaćanja ili dvije osnovne linije razumijevanja. Prvo razumijevanje političku borbu dohvaća isključivo kao posebnu sferu javnog djelovanja za koje opća pitanja teorije nemaju nikakve bitne veze jer su to problemi privatne sfere uvjerenja i vjerovanja, koja se ne mogu ni na koji način podvrći kriterijima i principima javnog političkog djelovanja niti se pak mogu s tim djelovanjem dovoditi u bilo kakvu izravnu vezu. Drugo razumijevanje otkriva nužnost, strogu međuzavisnost klasnog političkog pokreta i političke društvene teorije, teorije marksizma, na kojoj taj pokret počiva i u zavisnosti od koje određuje svoje ciljeve i metode političke borbe. Doduše, već je Marx pokazao da je razlikovanje privatne sfere, kao sfere privatnih interesa i prava, filozofije itd., za razliku od pravne i političke sfere javnih odnosa, samo sekularizirani, građanskom svijetu primjereni oblik podvajanja svijeta. Podvajanje svijeta ima svoj smisao u činjenici da ono stvara mogućnost vladanja uz istovremeno stvaranje privida individualne slobode i jednakosti ljudi pred zakonom u javnoj sferi. Otkriti nužnost i međuzavisnost političkog pokreta i političke društvene teorije ponekad znači vidjeti u teoriji marksizma istinu, ali ne *sub specie aeternitatis*, već u povijesnom smislu. Ta teorija tada predstavlja kritičku svijest o položaju čovjeka, a kao takva ona jest osnova revolucionarne političke borbe.

Možda bi danas neautentično zvučala tvrdnja da lenjinizam znači najviši dosegnuti stupanj konkretnog, antishematskog, nemehanicističkog mišljenja. Prizma kroz koju je ovaj sud moguć sigurno je prizma aktualnosti revolucije. Aktualnosti u smislu zahvaćanja svakog realnog, dnevnog problema u okviru totaliteta. No posve je sigurno da je Lenjinov pogled, pogled na cjelokupnost procesa, pogled koji se neizbježno prevodi u neposredno djelovanje. Ali, da bi ono bilo moguće, valjalo je pitanje odnosa teorije i prakse konkretizirati i dovesti u odnos praktičnu djelatnost prema teoriji uopće i filozofiji posebno, na način da se izgradi cjelovito poimanje o odnosu političkog pokreta i napredne društvene i filozofske teorije. Dakle, treba ići dalje i, za razliku od općih i principijelnih određenja, treba doći do konkretnog smisla odnosa teorije i društveno-političke borbe.[4] A taj je odnos izložen u stavu: bez avangardne, revolucionarne teorije nema avangardnog, revolucionarnog pokreta. Naravno, nama je poznato da je »klasni princip« osnovna kategorija ove veze između teorije i političkog pokreta, a on, pak, vlada u svim područjima društvenog života i društvene borbe ljudi. Klasna samosvijest proletarijata nije nikakav plod samoniklosti. Otuda potreba za organizacijom. Komunistička je partija klasna svijest

[4] Božidar Debenjak, *Naučni, klasni, revolucionarni karakter marksizma i problem njegovih delova — Marksizam, socijalizam, samoupravljanje*, str. 7.

Digitized by Google

proletarijata koja je dobila vidljiv oblik. Lenjin, i to znamo, nije nikada mislio o partiji kao o odredu profesionalaca revolucije: »Lenjinov plan organizacije predstavlja činjenicu revolucije, aktualnost revolucije!«[5] Bitna pretpostavka Lenjinova rada jest baš ta da se djelatnost političke partije proletarijata sastoji u onom neprestanom dinamičnom i energičnom formuliranju, otkrivanju, unošenju klasne svijesti u klasu proletarijata. U tome je i prva i najvažnija uloga političke partije, koju Lenjin ima na umu. Radi toga zadatka i sama partija mora biti politički i ideološki maksimalno jedinstvena jer svako nejedinstvo znači disperziju snaga proletarijata koje moraju biti jedinstvene u ostvarivanju povijesnih zadataka radničke klase.

Istina, Lenjinov aksiom jest taj da je svaka politika sama »koncentrirani izraz ekonomije« i on predstavlja temelj svake političke analize, strategije i taktike političke partije. No, istovremeno, on je i ključ za razumijevanje cjelokupnog procesa idejnog i političkog strukturiranja suvremenog društva i jasnog razlučivanja u sferi ideoloških i političkih odnosa.

Ekonomske kategorije i sam Lenjin vidi kao »čiste« ekonomske kategorije koje pomažu spoznaji svakidašnjeg vremenskog presjeka kroz društveni razvitak. Proizvodnja i reprodukcija jednog određenog ekonomskog totaliteta, kojega spoznaja jest zadatak znanosti, pokreće se nužno transcendirajući »čistu« ekonomiju — a da se ipak pri tome ne mora pozivati na transcendentne sile — u proces reprodukcije cjelokupnog društva.

Lenjin, a podjednako i Lukacs, drži da je metodički problem ekonomije rastvaranje fetišističkih oblika stvari u procese koji se ostvaruju među samim ljudima i koji se objektiviraju u njihovim konkretnim odnosima. Fetišistički oblici izvode se iz primarnih oblika ljudskih odnosa.

Vulgarni marksizam, koji i Lenjin ima u vidu, ne izvodi nikakvu historizaciju te je onda i moguće da zapada u grešku, koju Marx otkriva, na primjer, u vulgarnoj ekonomiji, naime da same historijske kategorije i također kategorije kapitalističkog društva smatra vječnim kategorijama. Upravo zbiljska društvena revolucija može biti preobrazba konkretnog i realnog života čovjeka, a to »što se obično naziva ekonomijom nije drugo do sistem oblika predmetnosti realnog života«.[6]

II

Kada se pitamo o aktualnoj prisutnosti marksizma, tada ne možemo a da ne registriramo karakteristično nesnalaženje kao posljedicu procesa destruiranja Marxova mišljenja. To je

[5] G. Lukacs, *Lenjin*, studija o povezanosti njegovih misli, str. 154. (*Etika i politika*, Fakultet političkih nauka Zagrebačkog sveučilišta).

[6] G. Lukacs, *Povijest i klasna svijest*, »Naprijed«, Zagreb, 1966, str. 287.

Digitized by Google

proces u kojem se Marxov nauk naprosto gubi u često posve privatnim, ali i ne samo privatnim interpretativnim pretpostavkama. Uvjerava nas se kako je tu posrijedi proces u kojem valja otkriti posve osebujnu egzistenciju jednog mišljenja. Zaista, tko danas može osporiti da to bezbrojno mnoštvo privatnih, poluprivatnih, pa ako hoćete i radikalno političkih stavova, što akademskom solidarnošću zamagljuju jednu svjetskopovijesnu točku, naime autentičnog Marxa, dakle, da to ne znači pokušaj niveliranja, srozavanja onoga što jedino ozbiljno, razornom snagom, vrši proboj građanskih okvira mišljenja. I sada je posve nebitno da li ovaj posao rade u jednom smislu »marksologije« kao političko-ideološke apologije svega što jest ili »marksologije« kao kritike svega što jest.

Jedan se naš marksist[7] šezdesetih godina pitao: nije li u samom Marxovom učenju izražena mogućnost da se i ono samo pregaženo od vremena pretvori u ideologiju i tako uspostavi tradicionalna opreka teorije i zbilje, između političkog programa i političke prakse. Postavljajući ovo pitanje, autoru je bilo stalo da ispita da li je i sâm Marx uspio da povuče »demarkacionu liniju« između Hegelove filozofije i svoje kritičke pozicije. I to ne samo zato što pitanje implicira činjenicu da Hegelova filozofija i Marxova kritika Hegelove filozofije predstavljaju dvije »realne mogućnosti ljudske egzistencije«, pa bi odatle pitanje »demarkacione linije« preraslo u egzistencijalnu dilemu političke akcije ili političkog konformizma, već i zbog toga da se ukaže na ono negativno iskustvo koje proizlazi ukoliko se koncepcija lenjinske partije kao avangarde shvati kao faktički sekularizirana koncepcija Hegelova apsoluta. »Hegelova dijalektika nije ništa drugo do, pojednostavljeno rečeno, otkrivanje privida samostalnosti pojedinačnog, činjeničnog, faktičkog. Da je individuum samo privid (Schein) koji se neprekidno stvara i rastvara u totalitetu, to je spoznaja koja, primijenjena na realnu strukturu građanskog društva, otkriva da je čitava sfera postvarenja u formi društvenih institucija države, prava, ideologije i ekonomije samo privid ili fetiš drugotnosti, ili samo prividno samostalna sfera, koja faktički za svoj opstanak zahvaljuje specifičnoj, upravo dijalektičkoj vezi dijelova i cjeline. Revolucionarni obrat, tj. ukidanje te lažne samostalnosti pojedinih sfera, ne razrješava se u apstraktnom pojmu, već posredstvom realnih političkih snaga, tj. proletarijata, ali na osnovu iste strukture postupaka, naime pounutrenjem ili povratkom otuđenih ljudskih društvenih snaga natrag u društvo, u zavičaj, itd.«[8]

Dakle, ukoliko se slijedi ovo mišljenje da Hegelova dijalektika nije ništa drugo nego otkrivanje privida samostalnosti pojedinačnog, a sam individuum privid koji se neprekidno stvara

[7] Davor Rodin, *Što je marksologija, Marks i Savremenost*, II, 1964, str. 519—526.

[8] *Ibid.*, str. 520.

Digitized by Google

i rastvara u totalitetu, tada je prilično jednostavno zauzeti stajalište (preko pitanja o načinima opstanka građanskog društva kao bitno određenog odnosima među ljudima i pitanja o uspostavljanju identiteta subjekta i objekta koji u revolucionarnoj akciji prakticira jedinstvo vanjskog i unutrašnjeg) da se sam proleterijat, kao »realna svjetskohistorijska inkarnacija apsoluta«, vidi kao »diktatura proleterijata i apsolutna vlast i apsolutni kriterij istinitosti povijesnog događanja«. Stoga sekularizacija i vulgarizacija Hegela progovara kao, s jedne strane, »transcendentalni program partijske organizacije kao mašine apsolutnog idejnog i akcionog jedinstva, a s druge — kao totalni plan izgradnje materijalne baze socijalizma i komunizma.«[9]

Zapravo, kod Hegela je riječ, ipak, o *kretanju svijesti*, i u tom kretanju svijest jest totalitet svojih momenata. Svijest se mora prema predmetu ponašati kao prema totalitetu njegovih odredbi. A ovaj totalitet odredbi pretvara se po sebi u duhovnu bit, kao duhovno ponašanje. Hegelova je osnovna teza: čovjek kao djelovanje, uspostavljanje jedinstva čovjeka i svijeta, i time se daje mogućnost da se u formi »znanja koje se pojavljuje« (Hegel) razvija konkretna dijalektika samostvaranja. Onaj Hegelov »opći individuum« jest samosvjesni duh formiran u procesu samokretanja. Omogućiti »uvid duha u ono što jest znanje« (Hegel) jest »putovanje« kako bi se pronikla *tajna konkretnosti*. Konkretnost tog dijalektičkog »putovanja« pokazuje se kao uspon do duha koji sam sebe zna, i to ne samo kao pojavna historija znanja koje nastaje nego »isto tako kao prikaz pojavne historije čovjeka kao tvorca vlastite historije koji sebe tek dostiže« (Bloch). Doduše, Hegelovo mišljenje nije samo znanost o svijesti, teorija svijesti, već također znanost o stvarnosti. Stoga biva jasnom Marxova primjedba da je Hegel »našao samo apstraktan, logičan spekulativan izraz za kretanje historije koja još nije stvarna historija čovjeka kao pretpostavljenog subjekta nego tek čin proizvođenja, historija čovjekovog nastanka«. Tajna tog proizvođenja razjašnjava se time što je »Hegel stvorio negaciju negacije — s obzirom na pozitivan odnos koji u njoj leži, kao istinsko i jedino pozitivno i s obzirom na negativan odnos koji u njoj leži, kao jedini istinski akt i akt samodjelatnosti cijelog bića.«

Autor o kojem je riječ zapravo nagovještava mišljenje da »Lenjinova teorija odraza« materijalnog procesa bitka u svijesti koja, prema riječima Lenjina, uključuje »moment relativizma, negacije, skepticizma« predstavlja istovremeno materijalističku redukciju Hegelovog učenja o apsolutnoj refleksiji. K. O. Apel je, na primjer, pokušao braniti ovu poziciju tako što je napominjao da je tu riječ o materijalističkoj redukciji metafizičkog objektivizma Hegelovog po-sebi-i-za-sebe-bitka, a da Lenjinova teorija ne uzima u obzir to što se u trenutku u kome napušta

[9] *Ibid.*, str. 524.

Digitized by Google

spekulativno stajalište apsolutnog znanja mora osloboditi moment apstraktne refleksije svijesti iz njene totalne posredovanosti sa stvari i pojaviti se kao samostalan regulativ spoznaje. Na taj način, Lenjinova materijalistička dijalektika nije u stanju da kritički utemelji moment historijskog relativizma za koji se trudila da ga uključuje.

Dogmatiziranje filozofije historije u marksizmu pokazuje da aksiom partijnosti, kao posredovanje teorije praksom, kao princip marksističkog tumačenja historije, gubi spoznajno-teorijsku funkciju. I to stoga što je tumačenje historije omogućeno partijskim poduzimanjem i, obrnuto, partijsko poduzimanje tumačenjem historije. Time što je stajalište proleterijata sadržaj partijskog poduzimanja princip partijnosti gubi filozofski smisao, čime se objelodanjuje da je objektivna dogmatika u marksizmu progutala subjektivni faktor prakse.[10]

Možemo sada samo naznačiti jedan bitan moment. Apel drži da materijalistička dijalektika u marksizmu nudi znanstveno posredovanu sadržajnu sliku svijeta koja povijesno objašnjava postavljena pitanja i apstrakcije posebnih znanosti, i time kritički ograničava njihovo značenje. A odvraćanje od posredovanja materijalističke dijalektike »kritičkom refleksijom jedne općevažeće svijesti uopće« postaje sudbonosno za njenu »jednostranost« i »nesposobnost« da na najvišem stupnju filozofske refleksije dovede do važenja »moguće kritičko distanciranje, metodičko prosuđivanje« povijesno-socijalnih formi života. Hoće se, dakle, pokazati da, usprkos poznatim razlikovanjima marksizma i Heideggera, analitika ljudskog opstanka i filozofska hermeneutika, u kojima se realizira supstancijalna nakana Hegelove dijalektike, dalekosežno, kao i materijalizam, potiskuju *filozofski logos*, pitanja o uvjetima mogućnosti zahtjeva za općim važenjem i obaveznošću.

III

Lenjina doista možemo držati otkrivačem istinskog marksističkog praksisa. Uostalom, nije li se Lenjin (uz Marxa) prvi ozbiljno latio sistematskog izučavanja Hegelove dijalektike s materijalističkog stajališta?! U tome, dakle, neosporno leži revolucionarni razvitak dijalektike — od građanske filozofije u materijalističku dijalektiku — koju Marx prvo koncipira kao metodu nove znanosti, a koju kasnije Lenjin praktički i teorijski primjenjuje. Naravno, praktička i teorijska primjena materijalističke dijalektike nije kod Lenjina bila moguća bez prethodnog minucioznog rada, filološke iscrpnosti i točnosti s kojom on tretira Marxove i Engelsove tekstove. Zato i jest kod Lenjina evidentno to otkrivanje marksističke teorije i podjednako oslobađanje od one ograničavajuće tradicije socijaldemokratskog

[10] K. O. Apel, *Scijentistika, hermeneutika, kritika ideologije* u: *Transformacija filozofije*, »Veselin Masleša«, Sarajevo, str. 305—361.

Digitized by Google

marksizma. U tom dugom razvojnom periodu samog marksizma postaviti pitanja, na primjer, diktature proleterijata, ne kao »apsolutne vlasti« i »apsolutna kriterija istinitosti povijesnog događanja« za Lenjina znači pravi dokaz svjesne obnove unutrašnje veze teorije i prakse u revolucionarnom marksizmu.

Tragična je činjenica premetanje ovog Lenjinovog pitanja u postlenjinskoj epohi razvoja sovjetskog marksizma i sovjetske političke prakse, premetanje što je »diktaturu proleterijata« pojmilo kao diktaturu nad proleterijatom, kao diktaturu partije ili partijske vrhuške. Za samog Lenjina revolucionarna je diktatura proleterijata onaj nužan historijski proces društvene preobrazbe koji s odstranjivanjem klasa i klasnih suprotnosti stvara pretpostavke za prestanak svakog oblika ideološkog sankcioniranja. Kod Lenjina socijalizam je shvaćen, po svom cilju i na svom putu, kao neprestana i uporna borba za ozbiljenje slobode. To je razlog što pozicija klasne borbe, koncepcije lenjinske partije kao avangarde, kao doista jedine realne opozicije prema modelu građanski birokratizirane partije, ne predstavlja nešto sada već spremno za muzej starina već i danas ima realno značenje. Pozitivan ishod, pozitivno rješenje koncentrira se u zahtjevu za revolucionarnim obratom posredstvom realnih snaga proleterijata, povratkom otuđenih društvenih snaga natrag u društvo. Pripremiti »revolucionarni zahvat« i za samog Lenjina ne znači prethoditi mu, projicirati ga u neku daleku budućnost ili pak biti njegov proizvod.

Savez komunista, ovako viđen, vazda anticipira, barem za jedan korak. On mora imati teorijsku jasnoću u pogledu općih prilika, ali istovremeno mora biti prilagodljiv i pripravan na sve lekcije koje dolaze od strane stvarnosti. I to zato da nam se ne događa da nas zbunjuju teze poput one o hostilizaciji društvenog i političkog života ili pak one o shvaćanju djelatnosti revolucionarne partije kao djelatnosti jedne fetišistički zamišljene organizacije koja nije sposobna za demokratsku vladavinu.[11]

S druge, pak, strane valja otvoriti prostor demokratskoj raspravi, tako da ona bude istinsko oživljavanje marksizma, i to vazda na način otvaranja vlastitih njegovih povijesnih pretpostavki i uvjeta.

Realno sabirući, ovo shvaćanje zapravo cijelo vrijeme i računa na usku vezu ideološkog projekta s njegovom političko-ekonomskom teorijom. A ona, pak, ima, jednako kao i marksistička teorija, svoju stvarnu, realnu podlogu. Nosiocima teorije iznikla ma na posve specifičnom društvenom tlu postavljaju se i posve određeni teorijski, a time i politički zadaci da osiguraju da materijalistička filozofija, koja služi kao temelj teorije na današnjem nivou razvoja, predstavlja adekvatnu revolucionarnu teoriju proleterijata.

[11] Riječ Ljubomira Tadića u diskusiji na Savjetovanju o književnom stvaralaštvu i kulturnoj politici danas, održanoj 10. 1. 1985. u Udruženju književnika Srbije. Objavljeno u »Poletu«, br. 297, 25. 1. 1985.

Digitized by Google

Bećir Macić

Odgovornost — temeljna komponenta avangardnosti Saveza komunista

U ozbiljenju svojih programskih ciljeva, za političke partije i organizacije se aspekt odgovornosti iskazuje kao jedna od temeljnih komponenti idejne, političke i akcione sposobnosti. Naravno, ovo pitanje se napose aktueliziralo u akcionom ambijentu radničkih partija, čija se misija kretala ka radikalnom dokidanju svijeta sveopšte eksploatacije i oslobađanju novih horizonata za ljudski humanitet. U ovim polaznim konstantama nastojaće se promisliti nekolika krucijalnih elemenata o prisustvu odgovornosti u biću Saveza komunista i njenoj korelaciji sa avangardnošću ove političke organizacije. Pri tome, čini se da je neophodno eksplicirati istorijski fundus odgovornosti Saveza komunista, njegovu relaciju u odgovornosti prema društvu, klasi, političkom sistemu, poziciju i odgovornost člana Saveza komunista, kolektivnu odgovornost, odnos norme i prakse.

Istorijska dimenzija odgovornosti Saveza komunista

Teza da je Savez komunista najodgovorniji faktor za trajanje i istrajavanje jugoslovenske revolucije nalazi svoje ishodište u počecima bivstvovanja ove organizacije. Progresivne elemente u novostvorenoj državi, 1918. godine, trebalo je obje-

Digitized by Google

diniti, stvoriti uslove za veći iskorak u stvaranju zajedništva, donijeti narodima zrnca slobode i perspektive za bolji život. Odgovornost za takve epohalne poteze preuzeli su na sebe komunisti, izranjajući u sveopštem metežu i stvarajući organizaciju spremnu da se suprotstavi nenarodnom režimu, skidajući njegovu eksploatatorsku koprenu i pokazujući kratke domete buržoazije.

KPJ je bila jedina snaga koja je realno pronikla u društveni realitet, sagledavajući najaktuelnije dimenzije jugoslovenskoga društva, ponajprije nacionalno, seljačko, agrarno, sindikalno i druga pitanja. U tom tragalačkom naporu bilo je lutanja i grešaka, ali uvijek uz nastojanja da se društvena praksa osmisli na višem nivou. Svoju osnovnu orijentaciju, usmjerenu ka stvaranju novog istorijskog konteksta na jugoslovenskom tlu, ozbiljenog sa ravnopravnošću, humanizmom, socijalnim i nacionalnim slobodama, komunisti su stalno zadržali, što su demonstrirali i u ilegalnim uslovima djelovanja, antifrakcijskoj borbi, stvaranju rukovodstva u zemlji i stasavanju u dominantan faktor društvene strukture. Oni su započeli tako epohalne procese da im je historija, sa svojom neumitnošću, dodijelila najodgovornije mjesto među subjektima društvenog realiteta, jedini su nudili alternativu, koja je bila privlačna za najšire društvene slojeve. Svoju odgovornost zadobivali su u svim etapama revolucije: ona je tek sa akcijom komunista udarala u pravo tlo, otkrivala primjerene potrebe i interese, i gradila sistem po mjeri čovjeka, u kojem je on najveće bogatstvo. U tom smjeru kretala se i oružana revolucija, koja je u svoje biće inkorporirala komponentu socijalnog i nacionalnog oslobođenja, te još u ratnom vihoru iznijansirala konture novoga, narodnoga poretka.

U zgusnutim historijskim gibanjima komunisti svoju odgovornost iskazuju u osmišljavanju revolucionarnog kontinuiteta, koji oslobađa nove prostore ljudskog bivstvovanja, što se manifestovala u samoupravljanju kao sistemu za ispoljavanje svestrane kreativnosti ljudske ličnosti. Odgovornost za razvoj društva, organizacija jugoslovenskih komunista je dalje manifestovala, nije robovala šablonima, uzorima, sopstvena praksa je bila kriterij za stalnu dogradnju produkcionih odnosa, pri čemu se nastojalo izbjeći bilo kakvo okoštavanje. Ništa nije bilo toliko sveto da se nije moglo zamijeniti novim, ljudskijim i humanijim. Odgovornost da se budućnost stalno ospoljava u novim kvalitetima manifestovala se u zadobivanju integralne komponente samoupravljanja, sa delegatskim odnosima, samoupravnim sporazumjevanjem, društvenim dogovaranjem, demokratskim pluralizmom samoupravnih interesa, opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom, udruženim radom i nesvrstanom politikom.

Međutim, odgovornost je zadato, a ne dato stanje, za nju se stalno treba boriti, zadobivati je u konkretnoj akciji i radikalnoj izmjeni društvene zbilje; ona je podsticaj za nova pregnuća i

Digitized by Google

domete u produkcionim odnosima. Istorija je, tako, komunistima odredila mjesto najodgovornijeg faktora u društvu, oni su najbolje razumjevali njene tokove, tendencijski širili njen napredak, odgovorno pristupajući pretvaranju istorijskih šansi u realnost. Oni su u svim etapama revolucije ostajali kao najodgovorniji faktor, odgovorni za rast i ispoljavanje djelatnog kontinuiteta revolucije.

Odgovornost pred društvom i klasom

S pravom se može istaći da je KPJ-SKJ najistaknutiji akter u stvaranju jugoslovenskoga društva, kreator u svim fazama uspona revolucije i učesnik u ozbiljenju kontinuiteta produkcionih odnosa. Samim tim, stekao je legitimitet najodgovornijeg faktora društvene strukture, koji stalno podstiče razvojne tokove društva, unoseći inovacije koje će otvarati nove prostore slobodi, na višim razinama društvenih odnosa.

Koje su najbitnije konstante odgovornosti Saveza komunista u današnjim uslovima?

Započeti trend demokratizacije društvenih odnosa neophodan je i stalan front svestranog akcionizma svih dijelova Saveza komunista. Samoupravljanje je zadato stanje, nikakva datost koja će se ostvariti sama od sebe, spontano i automatski, samim normativno-institucionalnim uspostavljanjem. S druge strane, ono se realizuje u društvu u kojem ima i novog i starog, progresivnog i retrogradnog, naprednog i nazadnog; novo se nikada nije lako ozbiljavalo u društvenom realitetu; staro se iz pritaje prerušeno ponovo vraća na društvenu scenu; môra svijesti pritiskuje i one koji žele ukorak sa novim.

Institucionalna forma samoupravljanja, ma koliko bila razuđena, tek sa adekvatnom sadržinom postaje zamajac za zaokrete; bez toga su institucije prazne za samoupravni aktivitet, a prostori za one koji žele točak historije vratiti nazad.

Normativno i stvarno, njihov odnos i adekvatna relacija izazov su za svaku revoluciju, kamen spoticanja i iskušenje u osmišljavanju društvenog realiteta, što je, naravno, slučaj i sa samoupravnim odnosima. Etabliranje budućnosti treba da se ostvaruje, figurativno rečeno, ovdje i tu, u sadašnjosti, plodovi se moraju permanentno osjećati, to nije neka daleka hipoteza do koje se stiže stalnim odricanjem. Komunisti su odgovorni za to da u utvrđivanju etapa samoupravnog produkcionog odnosa projiciraju faze, koje će kroz sadašnjost razvijati i budućnost; sazrele šanse, koje u objektivnom realitetu imaju uslove, nužno je iskorišćavati. Uostalom, na djelu su ovakvu orijentaciju demonstrirali. Samoupravljanje je, iz fabričkog kruga, shodno razvoju društva, postepeno zadobivalo svoj identitet na svim instancama proizvodnih odnosa. U tom hodu bilo je i nestrpljenja, pokušaja traženja prijekog puta, preskakanja faza i slično,

Digitized by Google

što je u samoupravljanju, kao procesu i pokretu, ostajalo van domena prave akcije i pokazivalo sterilnost u društvenom dijagramu.

Za svaku revoluciju, pa samim tim i jugoslovensku, bitno je da bude specifična, autohtona i originalna, a pri tome otvorena za svjetski progres, pa i uzor za svjetska kretanja, ali bez nametanja recepata, šablona i pukog presađivanja koncepata. Pri tome, revolucija se mora znati braniti, ona je stalna meta protivnika, koriste se njeni zastoji, kolebanja, vrćenje u krugu, samozadovoljstva, opijenost postignutim rezultatima.

Komunisti svoju odgovornost iskazuju u svim konstelacijama, nastojeći da revolucija korača naprijed, savlađujući sve prepreke na svome putu, ne bojeći se kritike, samokritike, stalnog bilansiranja postignutog, neprestanog dijaloga sa protivnicima, SKJ nije socijalizam shvatao kao pravolinijsku putanju, koja stalno ima uzlazni trend, bez scila i haribda, kao beskonfliktno društvo, u kojem stvari dolaze na svoje mjesto same po sebi, samim tim što je socijalizam normativno određen, situiraće se u društvenom realitetu. Sa punom odgovornošću komunisti su pojmili socijalističke produkcione odnose kao permanentnu borbu, dugu i upornu, za stvaranje novoga, uz konflikte, teškoće, korake nazad, prelomne faze. Svim iskušenjima u gradnji socijalizma treba pristupiti realno, konflikti se moraju priznati, te kao takvi demokratskim putem otklanjati, moguće su i greške, ali, pri svemu tome, u praksi su se osjećali novi iskoraci.

Prelomne faze u razvoju jugoslovenskog socijalizma se mogu, hronološki, označiti kao 1948, 1950, 1963, 1968, 1974, 1980. Ove markantne vododjelnice ispunjene su i napadima na jugoslovensku revoluciju, koja se, također u pomenutim razdobljima, izdizala na veću razinu i kvalitetniji plato. Odgovornost komunista u svim situacijama je bila evidentna, oni su imali oko sebe napredni front, nisu jedini bili odgovorni, ali su najodgovorniji i ni sa kim ne mogu dijeliti odgovornost. I kada su velike historijske ličnosti odlazile sa društvene scene, neumitnošću biološkoga toka, komunisti nisu iskazali nikakva kolebanja, revolucija se osmišljavala svojim zamišljenim tokom, i bez Tita — titovski put se realizovao.

Kontinuitet revolucije je kardinalno pitanje u realizaciji programskih ciljeva svake političke partije i organizacije, pa i Saveza komunista. Kako kontinuitet sačuvati, ali i dalje od toga — dograđivati ga, oplemenjivati novim vrijednostima.

Kontinuitet su komunisti u jugoslovenskom društvu stalno potvrđivali, čime su se iskazivali kao najodgovornija snaga društvenog realiteta. Ovaj trend angažmana komunista, u cilju dovođenja u sklad kontinuiteta i društvene zbilje, bio je usmjeren u više pravaca. Ponajprije, hegemona uloga radničke klase, kao radikalno emancipatorske snage društva, morala se iskazivati u svim procesima i odnosima, to je suštinski klasni kriterij. Ovakvo opredjeljenje konkretizovalo se nizom pomaka u

Digitized by Google

cjelini društvenih odnosa, za čije osmišljavanje su najviše odgovorni komunisti. To su, ponajprije, samoupravljanje, društvena svojina, delegatski odnosi, demokratski pluralizam samoupravnih odnosa, neposredna socijalistička demokratija, čijem ostvarenju komunisti svojim djelovanjem u strukturi političkog sistema treba stalno da doprinose.

Ostvarivanje odgovornosti komunista

U traganju za odgovorom na postavljeno pitanje, neophodno je eksplicirati aspekt: kako komunisti ostvaruju svoju odgovornost u strukturi političkog sistema? Uz to, kao polazište služi kratka naznaka pozicije, funkcija i uloge Saveza komunista u društvu. Naime, Savez komunista je demonstrirao osnovna pravila partijskog političkog života — da partija koja inicira promjene društva, mora i sebe da mijenja. U protivnom djelovaće kao strano tijelo, na margini društvenog aktualiteta. Sa inauguriranjem samoupravljanja i ispoljavanjem zapaženog trenda demokratizacije na svim društvenim instancama, Savez komunista je, ne samo dobivanjem novog imena (do tada KPJ) nego i nizom novih elemenata u svoje biće unio značajne inovacije. Komunisti su vodeća, a ne rukovodeća snaga, oni djeluju unutar sistema, u njegovim institucijama, kao unutrašnji integrirajući činilac, podsticajni i kohezioni faktor. Fundus za svoj akcionizam traže i nalaze i dalje u marksističkoj postavci da prednjače u praksi, bolje razumiju pokret, da su dio klase koji je idejno-politički osposobljen da probudi emancipatorske potence u klasi. Operacionalnije i konkretnije rečeno, to za Savez komunista, te za njegovo djelovanje u sistemu socijalističke samoupravne demokratije znači nekoliko krucijalnih pravaca aktivnosti, u kojima se manifestuju autentične dimenzije odgovornosti ove organizacije pred društvom i klasom.

Aktivnost komunista treba da se locira tamo gdje radnička klasa bije odlučnu bitku za svoju hegemonu poziciju u društvu, a to znači prevashodno u institucijama skupštinsko-delegatskog mehanizma, samoupravnim organima, drugim društveno-političkim organizacijama, posebno Socijalističkom savezu radnog naroda, kao najširem frontu organizovanih socijalističkih snaga, u organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama. Samo sa radnicima i svim ostalim progresivnim snagama, odnosno sa masama i u masama, argumentovano i primjereno svojoj društvenoj ulozi, Savez komunista može da ostvaruje svoju suštvenost. Ostali dijelovi strukture političkog sistema također imaju dio svoje organizacione i akcione samostalnosti, a time i odgovornosti, koju komunisti moraju da respektuju i imaju u vidu u svojoj akciji. Ukoliko i drugi subjekti ne bi iskazivali primjerenost svoje društvene uloge, ukoliko bi ona bila dovedena u pitanje, oni ne bi mogli biti ni odgovorni za ozbiljenje svoje

Digitized by Google

uloge u društvu, komunisti bi djelovali kao vaninstitucijska snaga, spolja, direktivizmom i naredbodavnom metodom. Šta to znači sa stanovišta odgovornosti?

Najprostije rečeno, komunisti mogu da »oduzmu«, ili uzurpiraju odgovornost drugim subjektima političkog sistema, formalizuju je, odlučuju u ime drugih, smatraju se nepogrešivima, i kao takvi monopolstvom apriorno provode svoje stavove. Samo ukoliko svaki faktor društva afirmiše autentičnost svoje odgovornosti, otvoren je prostor i za iskazivanje komunista. Teško je prihvatiti konstataciju da u jednoj sredini samoupravni mehanizam ne djeluje primjereno, a da se, u tom ambijentu, za aktivnost SK daje pozitivna ocjena. Nameće se značajno pitanje; koji se to indikatori mogu uzeti u obzir prilikom ocjene aktivnosti, a time i odgovornosti komunista. Očigledno to ne može biti, uslovno nazvano, samo unutarpartijski život, koji se mjeri brojem sastanaka, materijala, zaključaka, rasprava i slično. Naravno, to je važno, ali komunisti se moraju mjeriti samoupravnom praksom, radom drugih društveno-političkih organizacija, delegatskih tijela, ostvarivanjem samoupravnog odlučivanja, demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, ustavnog položaja radničke klase, opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, nesvrstane politike, zajedništva. Stanje u tim procesima i odnosima validan je indikator za ocjenu aktivnosti i odgovornosti komunista, to je poligon i njihovo »radno mjesto«, gdje provjeravaju i ostvaruju svoje stavove, društveno-političku ulogu, prednjačenje i realizuju avangardnost.

U naznaci najbitnijih dimenzija odgovornosti komunista posebnu pažnju zaslužuje dovođenje u vezu ovog aspekta sa federativnim uređenjem. Komunisti svojom akcijom i djelovanjem u političkom sistemu moraju u svim društvenim procesima obezbjediti cjelinu odnosa, respektujući pri tome ulogu dijela, dijalektički to posmatrajući. U jugoslovenskim uslovima nema razvoja cjeline bez dijelova, ali i dijelova bez razvoja cjeline. U svakodnevnoj praksi ova činjenica se dovoljno ne respektuje, dolazi do apsolutizovanja parcijalnog, grupnog i regionalnog interesa, čime se u pitanje dovodi cjelina razvoja, pa i pokreta. Komunisti su odgovoran, ali i djelatan unutrašnji činilac interesne sfere, osmišljene u demokratskom pluralizmu samoupravnih interesa. Svojim permanentnim aktivizmom u interesnoj matici doprinose tome da se iznijansiraju zajednički interesi, koji u sebi nose cjelovitost procesa i odnosa u jugoslovenskom realitetu, a prevashodno supsimiraju u sebe radničko-klasnu dimenziju. Bez stvaralačkog i autentičnog angažovanja Saveza komunista, valja očekivati »golu« borbu interesa, beskrajno usklađivanje, eksploziju prakticizma, sebičnosti i parcijaliteta, što rastače samoupravljanje, i čini ga nemoćnim da se afirmiše kao primjeren okvir za otvaranje prostora za ljudske slobode. U pomenutim koordinatama kreće se i odgovornost komunista, koji, ukoliko žele da budu na razini svoga povjesnog, avangardnog zadatka,

Digitized by Google

trebaju u interesnoj sferi da afirmišu svu kreativnost svoga bića. Shodno tome, Savez komunista se u svojim temeljnim dokumentima određuje kao jedinstvena organizacija, sa jedinstvenim programom, jedinstvenom politikom, kao atributima koji potvrđuju naprijed prezentirane stavove o odgovornosti ove organizacije.

Naravno, poseban kompleks pitanja, vezano za odgovornost, predstavlja eksplikacija relacije partija—klasa. Ovaj segment zahtijeva dosta prostora, ali u kontekstu rada samo nekoliko osnovnih napomena. Partija ne može zamijeniti klasu, bogatstvo njene inicijative i akcije, ona omogućuje klasi da se osposobi za svoju emancipatorsku ulogu, ili, određenije rečeno, za vlast. Upravo na ovoj relaciji može se osmisliti odgovornost Partije u odnosu na klasu. Odgovornost Partije ogleda se u tome da stvara uslove za to da radnička klasa osvaja nove prostore, iskazuje svoju hegemonu ulogu na svim instancama sistema, ovlada uslovima i rezultatima svoga rada, pokaže se kao odlučujući činilac u procesu proširene reprodukcije. To znači ispunjavati svoju historijsku misiju, avangardnost i prednjačenje, u funkciji osvještavanja klase, otvaranja puteva za njenu akciju, inicijativu i kreativnost, djelovati zajedno sa njom, unutar nje i na njenom čelu.

Osnovne pretpostavke za ostvarivanje odgovornosti komunista

Da bi komunisti bili uistinu odgovoran faktor političkog sistema, neophodno je da se stvore određene pretpostavke, koje se posebno mogu akcentirati u unutarpartijskom životu, njegovom koncipiranju i unapređenju. U tom sklopu, posebnu pažnju zaslužuju organizaciono pitanje, demokratski centralizam, pozicija člana Saveza komunista, marksističko obrazovanje i ideološko-političko osposobljavanje, što se može dovesti u korelaciju sa odgovornošću komunista u ostvarivanju njihove društvene uloge.

Svakako da je neizostavno nužno u prvom redu testirati tezu o odnosu odgovornosti i organizacionog segmenta Saveza komunista. Opšte je poznato, što je praksa potvrdila, da je organizacija suštinski element za aktivnost svake političke partije i organizacije, što je i Savez komunista pokazao u svome djelovanju. Naime, komunisti su tragali za takvom organizacijom koja će inicijativnost, sposobnost za mobilizaciju i samu akciju Partije podignuti na nivo koji omogućuje afirmaciju autentičnosti avangardizma u političkom sistemu. Savez komunista, shodno svojim opredjeljenjima, organizaciono se locirao u osnovne ćelije društva (u OOUR, radnoj zajednici, mjesnoj zajednici i ustanovi JNA), gdje su koncentrisani ključni procesi za zadobivanje hegemone uloge radničke klase u političkom sistemu, gdje Savez komunista djeluje sa klasom i unutar klase, zajedno sa njom ostva-

Digitized by Google

rujući avangardnu ulogu. Ovakvim organizovanjem stvaraju se pretpostavke da partijska osnova permanentno ispoljava aktivitet, postaje izvor inicijativa i akcija, te usmjerava svoj uticaj na sve instance organizaciono-institucionalnog mehanizma Saveza komunista, to jest da postaje istinski subjekt kreiranja partijske politike. Akcija se, otuda usmjerava prema višim organima i forumima; oni, naime, vrše svojevrsnu sintezu aktivnosti partijske baze, modeliraju smjernice za rad, na većoj razini, sa unošenjem elemenata koji u još većoj mjeri održavaju cjelinu pokreta, i kao takvi predstavljaju svojevrstan podsticaj za akciju cjelokupne partijske strukture. U tim komunikacijama svaki dio partijske strukture pokazuje i afirmiše samostalnost, inicijativnost, aktivnost i uticaj, a time i odgovornost za avangardno djelovanje. Pri tome se gubi potreba za hijerarhijom, podređenošću, strogom poslušnošću, formalizmom i direktivama, koji guše odgovornost; do stavova se dolazi samostalno, javno, borbom mišljenja, dijalogom i aktivnim djelovanjem cjelokupnog članstva.

Iznesene konstatacije upućuju na opravdanost tvrdnje da adekvatno organizovan Savez komunista, primjereno svojoj ulozi, funkcijama i položaju u produkcionim odnosima, može biti odgovoran za ostvarivanje avangardne uloge.

Demokratski centralizam, označen statutarno kao osnovni i opšti princip unutrašnjih odnosa, organizovanja i djelovanja Saveza komunista Jugoslavije, svih njegovih članova, osnovnih organizacija, organa i foruma, predstavlja segment koji iskazuje punu opravdanost odgovornosti partijske strukture. Njegove bitne konstante znače stvaranje uslova za to da član bude u poziciji da odgovorno kreira partijsku politiku i ostvaruje je u političkom sistemu. Naime, on je, prema principima demokratskog centralizma, osnovni subjekt izgrađivanja i sprovođenja politike Saveza komunista, ima pravo i obavezu da učestvuje u pripremanju, donošenju i ostvarivanju ključnih dokumenata Saveza; stalan metod u njegovoj akciji su demokratski dijalog, borba mišljenja, ocjenjivanje rezultata u praksi, provjeravanje valjanosti, ostvarivanje politike Saveza komunista, davanje predloga za njenu izmjenu i dopunu. Poseban kompleks pitanja vezanih za demokratski centralizam čini kritika i samokritika, koja je pravo i dužnost svakog člana, a i organizacionog dijela Saveza komunista, te ona treba da se ispoljava kao stvaralačka i konstruktivna, borbena i principijelna; ona je šansa da se odgovornost razotkriva, ne izmiče i apstrahira od realnosti.

Prema tome, član Saveza komunista nalazi se u poziciji da bude kreator politike, stvaralac njenih komponenti, te samim tim odgovoran i najodgovorniji za njenu realizaciju, stvaralac i izvršilac partijsko-političke koncepcije objednjeni u jednoj ličnosti, što traži i dosljednu odgovornost u sferi realizacije.

Demokratski centralizam je radikalan zadatak i na planu rada svih organizacionih segmenata Saveza komunista, što je imalo bitne reperkusije i na odgovornost.

Digitized by Google

Osnovna organizacija i organi Saveza komunista imaju pravo i obavezu da učestvuju u svim fazama partijsko-političke aktivnosti — u pripremanju, donošenju i ostvarivanju stavova, da dosljedno izvršavaju stavove viših organa, da stalno informišu članstvo o aktuelnim pitanjima, da iniciraju pravovremeno razmatranje i rješavanje problematike od opšteg značaja. Kada je riječ o tako izraženom demokratskom ambijentu, onda je neophodno insistirati na punoj odgovornosti za zauzete stavove i njihovo ostvarivanje u praksi, jer su plod samostalne, javne i demokratske akcije organizacija i organa Saveza komunista.

Slično je i sa metodom i sadržajem rada Saveza komunista, kao odrednicama čija su izgrađenost, aktuelnost i životnost neposredno vezani za odgovornost. Metod Saveza komunista podrazumjeva aktivizaciju komunista na ostvarivanju programskih ciljeva, javnost u radu, demokratsku povezanost sa svim subjektima društvene strukture, djelovanje u masama, prednjačenje ličnim primjerom, inicijativom i samoprijegorom, disperziju angažovanja u svim dijelovima društva. To je metod koji se uvijek iznova promišlja, gradi za svaku situaciju, unapređuje i dograđuje u skladu sa društvenim aktualitetom, originalno i primjereno. Kao takav, predstavlja podlogu i ishodište za relevantnu akciju komunista, koja smjera ka mijenjanju društvene zbilje, a istovremeno može se i odgovrnost dovesti u vezu sa djelovanjem komunista. Naime, uz adekvatni metod, komunisti su odgovorni za uspješan ishod akcije, jer su je oni samostalno metodski kreirali.

Komunist je spreman za ostvarivanje avangardne uloge, ukoliko je za to osposobljen, marksistički i idejno-politički, bez toga ne može preuzimati odgovornost za svoje djelovanje, konkretnost mu izmiče. Zbog toga Savez komunista posvećuje veliku pažnju osposobljavanju članstva, koje mora da razumije akciju, oplemeni i humanizira njene tokove, a time se i odgovorno postavlja prema realitetu suštine avangardizma.

Kolektivni rad, odlučivanje i odgovornost

Jugoslovenska revolucija je kolektivno djelo, pa je samim tim i njena partija od svoga postanka supsimirala u svome biću kolektivni rad. Elementi kolektivnog rada, odlučivanja i odgovornosti nisu se mogli uobličiti u koherentnu cjelinu bez stvaranja odgovarajućih uslova u društvenom realitetu, prevashodno bez sveopšte demokratizacije produkcionih odnosa i radikalnije izmjene mjesta, uloge i funkcija političkih organizacija. Tek tada je kolektivni rad mogao da se inauguriše u cjelinu političkog sistema i afirmiše bitne dimenzije svoje suštastvenosti, koje se mogu iskazati u sljedećem:

— aktivno sudioništvo ogromne većine radnih ljudi i građana u procesima samoupravnog odlučivanja, demokratski dijalog i

Digitized by Google

rasprava u svim fazama političkih procesa, afirmacija funkcija samoupravnih institucija, ostvarivanje dominantnog položaja radničke klase u procesu proširene reprodukcije i ovladavanje uslovima i rezultatima rada;

— prevazilaženje biroktratizacije društvenih institucija i pojedinaca, jačanje javnosti rada organa i foruma na svim nivoima, njihova otvorenost za inicijative i akcije samoupravne baze, humanizacija odnosa među ljudima;

— eliminisanje hijerarhije, monopola, liderstva, zatvorenosti i karijerizma u institucijama, onemogućavanje kadrovske nepokretljivosti, elitizma, širenja profesionalizma, odvajanja pojedinaca od svoje radne sredine, prevazilaženje horizontalnog kadrovskog pomjeranja itd.;

— unapređivanje organizovanja, metoda i sadržaja rada samoupravnih institucija, afirmacija kolektiva, ali i pojedinca u kolektivu, rijeđe nastupanje u svoje ime; odgovornost pred kolektivom, ali i izbornom sredinom;

— demokratska koordinacija svih subjekata sistema, koja respektuje samostalnost, prirodu, funkcije i ulogu svakog subjekta, na ostvarivanje zadataka od zajedničkog interesa.

Osim navedenih osobenosti, kolektivni rad, odlučivanje i odgovornost imaju za Savez komunista višestruki značaj, sa stanovišta ostvarivanja njegove avangardne uloge u društvu. Ovaj aspekt se, prije svega, ispoljava u demokratizaciji odnosa u Savezu komunista, koja je stalan proces, a u kolektivnom radu dobija novi podsticaj. Najširа partijska osnova je komunikaciono postala sposobnija, akcioni kanali su otvoreniji za njenu inicijativu, učestvuje u konstituisanju odluka, te ih kao takve svjesno realizuje. Relacija partija-klasa osmišljava se permanentnom interakcijskom vezom, međusobnim uticajima i podstrecima na realizaciji samoupravnog aktualiteta.

U sferi kadrovske politike, sa kolektivnim radom stvaraju se pretpostavke za radikalniji obrt, u pravcu širenja kadrovske osnove, za bržu cirkulaciju kadrova, eliminisanje elitizma, monopolizma i horizontalne rotacije u ovoj oblasti. Za Savez komunista je veoma značajno stalno kadrovsko obnavljanje, osvježavanje novim kadrovima spremnima na inovacije i stalna pregnuća, za što se poticaji mogu naći u kolektivnom radu. Posebno je bitna stalna veza kadrova i njihove radne osnove, povratak u bazu, naizmjenični splet »radnog« i »političkog«, čime se eliminišu »vječiti političari«.

Kolektivni rad prilazi sa značajnim inovacijama segmentu rukovođenja i instituciji rukovodilaca, sa namjerom eliminisanja monopola, liderstva, elitizma i drugih nedostatnosti u ovoj izuzetno osjetljivoj oblasti. Kao prvi iskorak sprovedeno je skraćivanje mandata, što nije ni u kom slučaju predstavljalo samo određenu organizaciono-institucionalnu mjeru. Naprotiv, bile su to značajne promjene, koje su unosile dosta novina u ovu oblast, što se mora posmatrati povezano sa načinom konstituisanja i

Digitized by Google

rada organa Saveza komunista. Za kolektivni rad, što će reći gdje će svako ravnopravno, kompetentno i argumentovano participirati, organi trebaju da budu sastavljeni od sposobnih kadrova, uslovno rečeno, u pozitivnom smislu jednakih, spremnih da u svakom trenutku budu članovi, čelni, rukovodeći, zamjenici, pomoćnici, što ukazuje na validnu pokretljivost i mobilnost organa. U takvoj konstelaciji ne postavlja se stalno pitanje izbora rukovodioca, njegovih izuzetnih kvaliteta, dovođenja nekog sa strane, van organa, on se, u stvari, nalazi u organu, stasao u njegovom kontinuitetu, spreman za rukovodeću funkciju, prvi među jednakima. Ovakvim kadrovskim radom, nepotrebna je takozvana adaptacija kadrova sa strane, njihovo uvođenje u rad, nužnost ponovnog dokazivanja, čekanje rezultata i slično. Istovremeno, bivši rukovodioci ostaju u istom organu, nastavljaju da obavljaju iste poslove, u kontinuitetu, bez novog uvođenja i upoznavanja. Oni, naime, ne odlaze za rukovodioce u drugi organ, i tako unedogled, s jedne na drugu rukovodeću funkciju, jer su i ostali organi svoju kadrovsku politiku koncipirali na osnovi kolektivnog rada. U kolektivnom radu i odlučivanju pažnju zaslužuje i ekspliciranje odgovornosti, koja se postavlja u drugačijem svjetlu. Prema nekim shvatanjima, kolektivni rad u domen odgovornosti ne donosi mnogo novoga, individualna odgovornost se gubi u kolektivnoj, te niko nije odgovran za postupke i akcije organa. U stvari, svako je odgovoran, a samim tim — niko. Za takva objašnjenja nema mjesta u dosljednom ostvarivanju kolektivnog rada, gdje pojedinačna i kolektivna odgovornost imaju njima primjereno mjesto. Pojedinac, kao član organa, odgovoran je tom organu za oblast, za koju je zadužen, rezultate i postupke organa, tu se jasno vidi njegova individualna odgovornost; mimo organa, ne može da istupa u ime organa i mijenja njegove koncepcije, ukoliko za to nije ovlašćen. Uvijek u svome radu polazi od stavova, zaključaka, odluka i koncepcije kolektivnog organa čiji je član. Ovakvim koncipiranjem individualne odgovornosti i njenim punim vezivanjem za kolektivni rad i odlučivanje organa, izbjegava se praksa »slobodnog« i neodgovornog nastupanja pojedinca, u svoje ime, apstraktno, daleko od konkretnih potreba i interesa, koji moraju da budu sadržaj rada organa.

Kolektivni rad znači prevazilaženje forumskog rada, koji se sastoji u, na izgled velikom radu i aktivnosti foruma, koji nije proizvod konkretne prakse, potreba i procesa, nego odvojenosti od samoupravne baze, zatim u jednosmjernoj akcionoj komunikaciji, odozgo prema dole, u odsustvu uticaja na kreiranje idejno-političkih i akcionih procesa najšire osnove.

Afirmišući svoje bitne autentičnosti, kolektivni rad, odlučivanje i odgovornost doprinose aktivizaciji cjelokupne samoupravno-političke osnove, uključivanju u procese odlučivanja, uz interakcijski odnos svih dijelova partijske strukture, masovnu inicijativnost u svim pitanjima života i rada, demokratski proces

Digitized by Google

u postupku dolaženja do odluka, što sve predstavlja širenje polja aktivnosti, kruga sudionika i osmišljavanje demokratskih tokova u Savezu komunista, pa i šire.

U pogledu organizacije, metoda i sadržaja rada, kolektivni rad, također, zahtijeva mnogostruke inovacije, koje se ogledaju, pored ostalog, i u podjeli poslova u organima, pripremanju sjednica, deakumalaciji funkcija, u ravnopravnom učešću članova organa i na drugim skupovima, gdje ne mora prisustvovati samo čelni, u promjeni naziva predsjednika u predsjedavajućeg, nepotrebnosti raznoraznih aktiva, koordinacionih tijela, sastanaka čelnih i slično.

Prema tome, može se s pravom reći da je kolektivni rad, odlučivanje i odgovornost, u stvari, nova, viša etapa u razvoju, samoupravljanja, produbljivanje trendova demokratizacije i podsticaj za osmišljavanje adekvatnije uloge Saveza komunista u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja. To se ne može, niti treba svesti na nekoliko tehničkih i organizacionih promjena, suština kolektivnog rada se sastoji u radikalnim izmjenama dotadašnje prakse odlučivanja i odgovornosti, njihovo koncipiranje je u duhu izraženije faze razvoja samoupravljanja.

Odgovornost između norme i prakse

Eksplikacije, iskazane u prethodnim dijelovima, više su normativne naravi, te zahtijevaju promišljanje u kontekstu realizacije u praksi, u smislu sagledavanja odnosa normativnog i stvarnog, u domenu odgovornosti u Savezu komunista, to jest koliko je praksa na nivou norme.

Opšti je stav da je jugoslovensko društvo u ozbiljnoj krizi, koja se izražava gotovo u svim njegovim segmentima. Kako je Savez komunista dio toga društva, on se dijelom našao u raljama te krize, a dijelom je i uslovio, te se s pravom može ustvrditi, što je već postalo notorno, da je i Savez komunista u evidentnoj krizi, i u organizacionom i u akcijskom smislu. Gdje je odgovornost u tom kontekstu, koliko je njeno tkivo načeto, pa i razoreno? Pri davanju odgovora na ovo pitanje, biće neophodno elaborirati bitne elemente koji su doprinijeli tome da se sistem odgovornosti i u Savezu komunista spustio ispod razine avangardnosti, da je postao difuzan, razvodnjen, uopšten, apstraktan i nekonkretan.

Idejno, organizaciono i akciono jedinstvo u Savezu komunista oduvek je predstavljalo *condicio sine qua non* za primjernu lociranost ove organizacije u društveni realitet, u maticu društvenih kretanja. Međutim, jedinstvo se nije afirmisalo na principima ove organizacije, u praksi se ispoljilo njegovo vidnije narušavanje, što je stvaralo teren za eroziju odgovornosti. Kao devijantnije pojave, koje determiniraju nejedinstvo i neodgovornost u svim dimenzijama, mogu se apostrofirati sljedeće: forumski rad,

Digitized by Google

prakticizam, na svim instancama Saveza komunista, bez tragalačkih napora za osvajanjem novih prostora u teorijskom domenu samoupravljanja (ostajanje na nivou puke prakse), oportunizam i voluntarizam; federalizacija u Savezu komunista, sa tendencijom rastakanja jedinstvene organizacije na labavi savez osam organizacija; inertnost i apatija članstva, bez mogućnosti uticaja na programe viših organa i foruma.

Takođe, demokratski centralizam, kao osnovni princip unutrašnjih odnosa, doživeo je napade, koji su smjerali da iskrive suštinu ovog principa, proglase ga preživjelim, nepodesnim za razvijenu samoupravnu demokratiju. Takve tendencije došle su do izražaja u već pomenutoj federalizaciji, neprimjerenom, to jest jednostranom tumačenju samostalnosti SK republika i pokrajina, u posmatranju jedinstva samo na nivou užih rukovodstava, nedosljednom provođenju zaključaka, njihovoj uopštenosti, nekonkretnosti i neusmjerenosti na suštinska pitanja, u proglašavanju zaključaka dobrim i kada se zna da su zbog njihove uopštenosti nesprovodljivi, hiperprodukciji zaključaka, nediferenciranosti metoda i sadržaja rada Saveza komunista, primjerenih ulozi ove organizacije u političkom sistemu.

Član Saveza komunista, kao polazište, ishodište i matica akcije, kako je normativno naznačeno, nije se iskazao u organizaciono-akcionom mehanizmu Saveza komunista; više je i najviše potican odozgo; malo je ili nikako inicijativa člana respektovana, njegove inicijative su odlazile u nepoznatom pravcu, što ga je odvajalo od foruma, oni su bili kao nešto van njega, na što ne može da utiče. Ovakva konstelacija članstva determiniše i odgovornost, koja za svoje ispoljavanje nema bitnih konstanti — samostalnost, inicijativnost, aktivno sudioništvo, formulisanje stavova, čime član faktički ne može u pravom smislu riječi biti odgovoran. Naime, onaj ko ne utiče presudno na procese i odnose u organizaciono-institucionalnom mehanizmu, ko nije akter i subjekt, ne može ni odgovarati, niti prihvatiti odgovornost, sve se dešava mimo njega, a od njega se samo traži odgovornost. Članstvo treba dovesti pred čin i epicentar akcije, kako bi bilo odgovorno za svoju aktivnost, istinski i autentično, primjereno akciji Saveza komunista.

Ostvarivanje uloge osnovne organizacije Saveza komunista takođe je u najužoj vezi sa odgovornošću. Sa izmjenom funkcija Saveza komunista u političkom sistemu, te sveopštoj demokratizaciji njegove strukture osnovna organizacija bitno dobija nove kvalitete. Ona je naznačena statutarno kao samostalnija, inicijativnija, kreativnija, s većim uticajem na sve partijske instance, to jest kao subjekt politike Saveza komunista. Praksa se, u odnosu na normu, pokazala drugačijom. Osnovna organizacija je u hijerarhijskoj konstelaciji ostala na starim pozicijama, u značajnoj mjeri objekt politike, mimo koje se često odlučuje, u čije ime se vodi akcija, zaklanja iza njene odgovornosti. Mnoge institucije, pa i organi Saveza komunista, a, naravno, i njen se-

Digitized by Google

kretarijat odlučivali su u ime OOSK, tražilo se od nje da verifikuje odluke, gotove i nepromjenljive, proglasi ih svojima i preuzme za njih odgovornost. To je, na izvjestan način, manipulisanje OOSK i njenim članstvom; oni koji su faktički odlučivali, prije svega centri moći, koji su nametali pogrešan koncept, to su vješto provlačili kroz osnovnu organizaciju, podvodeći i to pod njene odluke, okrivljujući je, sa stanovišta odgovornosti, za pogrešne poteze, ne samo u partijskom životu nego i šire. Kompetencije OOSK preuzimali su raznorazni politički aktivi, koordinaciona tijela, odbori, pa i akcioni oblici djelovanja i idejno-političkog povezivanja, što je razorno djelovalo na odgovornost ove instance partijske strukture. Naime, bez društvenog uticaja, moći, samostalnosti, inicijativnosti i permanentnog komuniciranja na svim nivoima Saveza komunista ne može se stvoriti fundus za autentičnu odgovornost osnovne organizacije Saveza komunista. Riječ je o takozvanoj nametnutoj odgovornosti, čije niti brzo pucaju i pokazuju svoju neprimjerenost ulozi koju treba da imaju komunisti u institucijama političkog sistema. Komunisti u nekim situacijama odlaze u krajnost, odlučuju u ime drugih organa i institucija, »dostavljaju« im svoje gotove stavove na verifikaciju, čime ih akciono imobiliziraju, a što posebno treba istaći, odgovornost stavljaju u drugi plan, jer se ne može odgovarati za ono u čijem stvaranju se nije aktivno sudjelovalo. Riječ je o tome da se ne respektuje samostalnost, organizaciona i akciona osobenost institucija političkog sistema, što stvara »nametnutu« odgovornost, koja ne može da bude podsticajni faktor.

Nedosljednoj odgovornosti Saveza komunista doprinosila je erozija morala u redovima Partije, postajanje kritike i samokritike, nemogućnost njenog izražavanja, strah od posljedica, prevlađivanje oportunizma, mentaliteta poslušnosti, nedemokratske hijerarhije, gubljenje klasnog identiteta Partije, što se manifestovalo u istupanju radnika iz Saveza komunista, njihovom sve rjeđem prijemu u ovu organizaciju. Savez komunista je postao organizacija koja ne reaguje pravovremeno na aktuelna pitanja, uključuje se post festum u akcije, nerjetko se rasplinjava, na izvjestan način isparcelisan je iznutra raznoraznim interesima, grupnim i regionalnim segmentima. Društvo u kojem Savez komuništa djeluje nalazi se duže vremena u krizi, koja ne bilježi ni minimalne pomake ka svome rješenju, ne vidi joj se kraj, jer je toliko duboka u svim elementima da se svaki potez brzo neutrališe pojavom novih, izraženijih negativnosti u drugim dijelovima sistema. Ne može se reći da nema kritike, ona je oštra, agresivna, ali se ne pomjera dalje od verbalizma i uopštenosti, zagrcne se i izgubi u frazama. Zbog toga se stiče dojam da komunisti kritikuju nekakvu opozicionu partiju, nekoga izvan svoje organizacije ko ih je doveo u krizu. Oni su u stanju da svom žestinom napadaju Savez komunista, pa i rukovodstva čiji su članovi, a u svemu tome ne vide svoju odgovornost za nastalo stanje, čiji su i oni tvorci. Pokušaji da se učini zaokret, najav-

Digitized by Google

ljivani nizom istorijskih sjednica, pa i kongresima Saveza komunista, nisu uspjeli, stare dileme se ne prevazilaze, a zbog stava da se sve može činiti, nastupila je opšta dezorijentacija u društvu.

Kadrovska politika je posebno područje, gdje je odgovornost u tolikoj mjeri minimizirana da se o njoj ne može ni govoriti. To područje postalo je poligon neformalnih, uskih grupa, režiranja, elitizma, cirkulacije i u horizontalnom i u vertikalnom smjeru, stvaranja zanimanja »opšti političar«, koji je »sposoban« za sve uloge i situacije, koji se sa svojim fondom »znanja« svugdje dobro snalazi, mnogo »radi«, ali ni za šta ne odgovara. Takvi procesi teku i u Savezu komunista, koji je utonuo u društvenu letargiju, bez mogućnosti da u sebi probudi avangardne potencije, postane uistinu organizacija na nivou vremena, a to ponajprije znači — odgovorna.

Digitized by Google

Nedžad Bašić

Klasno-socijalne implikacije internacionalizacije kapitala

Proces integracije kapitala imanentno nosi u sebi i proces integracije eksploatacije rada. Međutim, dok multinacionalni kapital organizovano, planski i sistemski sprovodi proces integracije kroz koji istovremeno obezbeđuje efikasan instrumentarij internacionalizovane eksploatacije, dotle ekspoatisani slojevi nisu integrisani niti pak imaju izgrađenu jedinstvenu insitucionaliziranu strategiju delovanja kroz koju bi mogli da se efikasno odupru »jedinstvenom« nastupu svetskog kapitala, što im umnogome umanjuje društvenu snagu i moć. Tamo gde se i pojave oblici i težnja rada ka integraciji, multinacionalni kapital preduzima mere u cilju osujećenja i razbijanja svakog mogućeg jedinstva eksploatisanih slojeva.

Kroz promenu oblika reprodukcije krupni kapital obezbeđuje kontrolu nad materijalnim i društvenim uslovima proizvodnje, nad razvojem proizvodnih snaga, odakle proističe moć i kontrole uslova biološke i društvene reprodukcije proizvođačke radne snage.

Kroz reorganizaciju međunarodne podele rada multinacionalni kapital vrši distribuciju naučno-tehnoloških dostignuća, modifikuje oblike reprodukcije kapitala čime se menjaju i oblici eksploatacije radne snage, vrši preraspodelu najamnina i viška vrednosti, reorganizuje strukturu i opseg razmene.

Digitized by Google

Naučno-tehnički i ekonomski progres kojim se menja način proizvodnje, uvodi nova tehnologija i nova organizacija proizvodnje čime se uvećava produktivnost rada, potiskuje i razara tradicionalni oblik proizvodnje čime se razaraju i društveni odnosi koji su bili uslovljeni prethodnim oblikom reprodukcije. U nerazvijenim agrarnim društvima u kojima se produkcija skoro u celini odvijala kroz seosku proizvodnju organizovanu kroz seljačka domaćinstva, uvođenjem novog oblika proizvodnje dolazi do vidnih socijalnih promena.

Nagli rast industrijske proizvodnje prati stalni rast nezaposlenosti u agrarnom sektoru koja se pojavljuje kao snažan pritisak na nadnice industrijskih radnika. Niska najamnina industrijskih radnika jedan je od uzroka porasta industrijske proizvodnje čiji razvoj sve više vuče za sobom razvoj sitne trgovine i uslužnih delatnosti koje apsorbuju veliki deo radno sposobnog stanovništva koje egzistira kao potencijalno nezaposlena radna snaga.[1] Povećanje broja zaposlenih u neproizvodnim delatnostima novi je dodatni teret na već dosta slabu privredu nerazvijenih zemalja.

Proces pauperizacije i propadanja seljaštva u ovim zemljama dovodi do ubrzanog rasta velikih urbanih aglomeracija, koje postaju industrijski, saobraćajni, kulturni, administrativni i politički centri. Domašaji kulture, nauke i civilizacije, ne dosežu dalje od periferije velikih gradova (a često ni dotle), u kojima je skoncentrisana industrijska proizvodnja privukla celokupni industrijski proletarijat i intelektualni potencijal nacije. Grad postaje primarnim faktorom socijalno-ekonomskog razvoja. Razlike između sela i grada rastu sve više čime se unutrašnje socijalne i političke protivurečnosti nerazvijenih zemalja sve više produbljuju i šire.

Prodorom kapitalizma u nerazvijene zemlje uspostavljaju se novi odnosi u čijim okvirima se uspostavlja novi vrednosni sistem koji razara stari, tradicionalni. Tradicionalna plemenska vlast koja je počivala isključivo na ličnom autoritetu plemenskih starešina prerasta u vlast nove klase (činovnika) koja svoj materijalni oslonac nalazi u novim produkcionim odnosima.

Socijalnu raslojenost stanovništva nerazvijenih zemalja još više pojačava neravnomerna raspodela nacionalnog dohotka. Uz prisvajanje nacionalnog dohotka što čini osnov kohezivnosti zemljišne oligarhije, rodovsko-plemenske aristokratije i industrijsko-finansijske preduzimačke birokratije, ide i posedovanje političke vlasti što privilegisanim slojevima daje atribut neprikosnovenog arbitra u razrešavanju unutrašnjih ekonomskih i političkih protivurečnosti. Homogenost vladajućeg sloja nije uslovljena klasnom pripadnošću već samo interesima prisvajanja

[1] U gradovima UAR početkom šezdesetih godina od ukupno radno-aktivnog stanovništva 21% činila je domaća posluga dok svega 18% činio proletarijat krupne proizvodnje.
(»Tiers Monde«, avril—juin 1961).

Digitized by Google

mase nacionalnog dohotka što je uslovljeno vezanošću za strani kapital. Klasna heterogenost vladajućeg sloja uslovljava i različitost interesa iz čega proističe nemogućnost izgradnje jedinstvene strategije nacionalnog razvoja. Nedostatak klasne homogenosti vladajućeg sloja u nerazvijenim zemljama, što se osetno primeti kroz česte sukobe oko preraspodele moći ispoljava se kroz uspostavljanje dosta čvrstih verskih, rasnih i plemenskih veza, što ima za posledicu česte razorne unutrašnje verske, rasne i plemenske sukobe što imperijalistički kapital bez sumnje koristi za uspešnije sprovođenje strategije vezivanja nerazvijenih zemalja za sopstvene interese.

Prodor multinacionalnog kapitala u nerazvijena područja ne utiče samo na interesno raslojavanje povlašćenog sloja stanovništva nerazvijenih zemalja. Interesi kapitala duboko zadiru i u najšire, dakle i najsiromašnije segmente stanovništva ovih zemalja gde kroz socijalno raslojavanje vrši antagoniziranje njihovih interesa.

Pored siromašnog, ogromnim dugovima opterećenog i ropski eksploatisanog seljaštva pod udarom kapitala našao se i proletarijat, seoski nadničari, sitne zanatlije i trgovci, te gradska sirotinja. Među najsiromašnijim slojevima uspostavljen je različit stepen siromaštva i zavisnosti što usporava njihovu klasnu diferencijaciju. Nizak nivo nadnica u poljoprivredi utiče na perspektivno ograničen razvoj nacionalne industrije. Niske cene poljoprivrednih proizvoda koje su rezultat niskih nadnica poljoprivrednog stanovništva utiču na niske nadnice industrijskih radnika, čime je uspostavljena korelacija između eksploatacije seljaštva i radništva. Visina nadnice seljaka utiče na uspostavljanje sistema nejednake razmene između sela i industrijskog sektora. Seljak je prinuđen svoje proizvode prodavati ispod njihove vrednosti čime mu jedan deo rada utrošen u proizvodnji proizvoda nije plaćen. Taj deo rada prisvajaju industrijski ili trgovački »potrošači«.[2] Mehanizam kapitalističke reprodukcije zatvorio je krug eksploatacije u kojem radništvo eksploatiše seljaštvo a kapital i seljaštvo i radništvo. U takvim okolnostima socijalni i ekonomski položaj seljaštva i radništva postaje sve teži što seljaka i radnika sve više vraća tradicionalnom sistemu vrednosti.

Novi oblik reprodukcije kapitala ne samo da je uneo protivurečnosti među sirošne klasne slojeve stanovništva. On ide i dalje. On razara unutrašnju kohezivnost radničke i seljačke klase kako na nacionalnom tako i na internacionalnom planu. Razaranjem tradicionalnog oblika proizvodnje, sprečavanjem širenja unutrašnjeg tržišta i onemogućavanje sopstvene akumulacije koja je neophodna za industrijski razvoj, međunarodni kapital stvorio je ogromnu masu slobodne radne snage u nerazvijenom svetu. Uvozom ove radne snage i njenim uključivanjem u proiz-

[2] Batra Roger, Estructure agraria y clases sociales en Mexico, Mexico City, 1974.

Digitized by Google

vodnju po depresiranim najamninama visokorazvijene zemlje obezbedile su uslove za ostvarivanje visoke mase profita bez nekih većih kapitalnih ulaganja. Nisko plaćena migrantska radna snaga postaje osnovni izvor akumulacije kapitala koji će biti upotrebljen za novi tehnološki razvoj industrijskog centra. Neorganizovana i interesno razbijena mogućnošću ostvarivanja kratkoročnih individualnih interesa migrantska radna snaga iz nerazvijenih zemalja svedena je na najniži, na najnehumaniji stepen eksploatacije. Uz to niska najamnina migrantskih radnika čini snažan pritisak na najamninu domicilirane radne snage u razvijenim zemljama što daje mogućnost snižavanja njenih najamnina daleko ispod realnih vrednosti. Preko depresiranih najamnina migrantske radne snage uspostavlja se specifičan vid neokolonijalne eksploatacije stanovništva zemalja »trećeg sveta«, s jedne strane, dok s druge strane, ova radna snaga čini transmisioni mehanizam preko kojeg kapital umnogome utiče na ekonomski i socijalni položaj radničke klase u razvijenim zemljama. Dovođenjem u međusobno-isključujući odnos interesa migrantske i domicilirane radne snage krupni kapital je uspostavio proces konfrontacije interesa unutar same eksploatisane klase što bez sumnje ima teške posledice za ukupna kretanja u savremenom međunarodnom radničkom pokretu.

Ni seljaštvo nije ostalo van domašaja klasno-ideoloških refleksija integracije kapitala. Prodorom kapitala u seosku privredu dolazi do interesnog raslojavanja seljaštva što bitno utiče na njegovu klasno-ideološku svest i političku aktivnost. Uticaj različitosti položaja pojedinih delova seljaštva na homogenost interesa seljačke klase u globalnoj stratifikaciji kapitalizma kao društveno-ekonomskog sistema zapazio je još Engels kada je u svom eseju »Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj« izložio složenu klasnu strukturu seljaštva zapadnoevropskog društva da bi na osnovu izvršene analize odredio stepen klasne svesti i stepen mogućnosti revolucionarnog angažmana pojedinih slojeva seljaštva.[3] Sasvim je izvesno da poluproletarizovano seljaštvo koje poseduje zemlju ili je obrađuje u zakupu neće biti zainteresovano za postizanje većih najamnina i boljih uslova rada

[3] »Seosko stanovništvo kojem se mi možemo obratiti, sastoji se iz vrlo različitih sastavnih delova, a ti sastavni delovi su opet u pojedinim krajevima vrlo različiti. Na zapadu Nemačke, kao i u Francuskoj i Belgiji, dominira sitna proizvodnja parcelnih seljaka koji su u većem broju slučajeva vlasnici, a u manjem broju slučajeva zakupci svojih komada zemlje. Na severozapadu — u donjoj Saskoj i Slezving-Holstajnu — preovlađuju krupni i srednji seljaci, koji ne mogu da izlaze na kraj bez slugu i sluškinja i čak nadničara. Isto je tako u jednom delu Bavarske. U Pruskoj, istočno od Labe i u Maklenburgu imamo oblast krupnog zemljoposeda i krupne proizvodnje s mladim poljoprivrednim radnicima i nadničarima a ovde-onde sitne srednje seljake u relativno malom broju koji stalno opada.« (K. Marks—F. Engels, Izabrana dela, tom II, »Kultura«, Beograd, 1950, str. 411—412).

Digitized by Google

kao deo seljaštva koje je potpuno proletarizovano. I niža najamnina uz rad na sopstvenoj (zakupljenoj) parceli daje viši stepen garancije seljaku nego čist radni odnos, što ga i čini nezainteresovanim za organizovani zahtev za poboljšanje uslova rada i povećanje nadnica. Iz ovih razloga ne retko poluproletarizovano seljaštvo u organizovanim akcijama proletarizovanog seljaštva vidi ugrožavanje sopstvenih interesa, što dovodi do sukobljavanja interesa ovih slojeva i otežava organizovanje seoske radne snage u sindikate ili trajne političke organizacije. Na putu političkog organizovanja seljaštva stoji i sezonsko i migrantsko obeležje radne snage što dovodi do protivurečnosti iste naravi. Iste protivurečnosti se susreću i kod industrijskog radništva koje održava egzistencionalne veze sa svojim seoskim zajednicama odnosno kod onog dela radništva koje živi u seoskim zajednicama a radi u industriji.

Ovi podsistemi u savremenim radničkim i seljačkim pokretima čine unutrašnju kočnicu revolucionarnim zahtevima čime se bitno umanjuje materijalna i društvena snaga ovih pokreta. Ako se ima u vidu da se u nerazvijenim zemljama upravo zbog nemogućnosti obezbeđenja egzistencije »čistim« radom, sve veći broj radnika opredeljuje za sitnu zemljoradnju kao dopunski izvor prihoda uz rad u industriji a sve veći broj seljaštva pokušava da nemogućnost sopstvenog prehranjivanja nadomesti radom na velikim poljoprivrednim gazdinstvima ili u fabrici, dakako uz depresirane najamnine, onda je svakako jasno da političko raspoloženje ovog sloja može bitno uticati na klasne procese i promene u nerazvijenim zemljama.

I strategija multinacionalnog kapitala i radnička klasa

Narušena ravnoteža između rada i kapitala postala je težišnom tačkom modernih kapitalističkih produkcionih odnosa. Uspostavljanje odnosa nejednakosti između rada i kapitala odvija se u internacionalnim razmerama. Unutrašnjim raslojavanjem interesa pojedinih segmenata radničke klase, multinacionalni kapital umnogome je uspeo da osnovni interes većeg dela radništva artikuliše kroz zahteve za većom nadnicom što bitno ograničava moć radničke klase kao subjekta globalnih društvenih i klasnih promena. »Budući da je sve položio na nezadovoljstvo i osjećaj frustracije najamnih masa, radnički pokret se izlaže opasnosti da dovede do uspavljivanja same klasne svijesti i do svođenja klasne borbe (upravo poput tredjunionista) na čisto ekonomsku borbu za nivo života, protiv nejednakosti dohotka i nepravedne raspodjele nacionalnog dohotka i nepravedne raspodjele nacionalnog dohodka i plodova ekspanzije.«[4]

[4] Andre Gorz, Radnička strategija i neokapitalizam, »Komunist«, Beograd, 1970, str. 28.

Digitized by Google

U okolnostima kada krupni kapital stalno menja oblike reprodukcije čime se bitno menjaju uslovi i oblici eksploatacije, dakako i egzistencije eksploatisanih klasa, »revandikacija čija je svrha opće povećanje najamnina nesposobna je da u ovoj situaciji spriječi pogoršavanje radničkog položaja, ona je nesposobna da postigne smanjenje stope eksploatacije ili profita, ona je čak nesposobna da odmjeri reperkusije traženih povećanja najamnina na stupu eksploatacije ili profita.«[5] U tom pravcu usmerena je strategija svetskog kapitala koji dovođenjem radničke klase u uslove ograničenih egzistencionalnih mogućnosti njenu aktivnost sve više pomera od zahteva političke prirode ka zahtevima koji se ograničavaju na obezbeđenje većih nadnica. »Tako nastaje potpun hijatus između sadašnjih akcija i dugoročnih struktualnih ciljeva, između svakidašnjih sindikalnih zahtjeva i mogućeg dopiranja radničkih akcija do globalnog preobražaja društva. Tada se dešava da se zbog onog što se može nazvati odsustvom strategije, borba za radničke zahtjeve nasuče, jer nema sadržaja koji bi je hranili ili, a što je gotovo isto, da se ona raspršı u kategorijalnim ili korporativnim zahtjevima ili cjenkanjima.«[6]

Suština nove strategije koju multinacionalni kapital sprovodi protiv rada svodi se na razbijanje njegovog kolektivnog istupa u čemu se i ogleda snaga i moć radničke klase u savremenim međunarodnim odnosima. Iz kolektivnog istupa radničke klase proističe i politička relevantnost njenih zahteva usmerenih ka promeni odnosa u kojima je uspostavljena neravnoteža između rada i kapitala u korist kapitala, što čini osnov eksploatacije u svetskim razmerama. Otuda na svaki istup u pravcu organizovanja i kolektivnog istupa radničke klase, kapital gleda ne samo kao na zahtev usmeren na poboljšanje ekonomskog položaja radničke klase već pre svega kao na zahtev usmeren ka političkim promenama. Otuda i proističe izuzetno snažan otpor kapitala prema svakom obliku organizovanog, kolektivnog istupa radničke klase.

1. Relativizacija moći radničke klase

U savremenim uslovima različiti su oblici i putevi kojima teče otpor kapitala prema organizovanom povezivanju rada. Promene do kojih dovodi novi oblik reprodukcije kapitala otvaraju šire mogućnosti za relativizaciju moći kolektivnog istupa radničke klase.

Kapitalno intenzivna kapitalistička privreda sve više zasniva procese proizvodnje na potpuno automatiziranom kompjuterskom sistemu upravljanja i robotizaciji što ima za posledicu smanjenje broja radnika koji učestvuju u neposrednoj proizvodnji. Potraž-

[5] Andre Gorz, isto delo, str. 39.
[6] Andre Gorz, isto delo, str. 26—27.

Digitized by Google

nju za jeftinom kvalifikovanom i nekvalifikovanom radnom snagom zamenjuje potražnja za visokokvalifikovanim stručnjacima — inženjerima, programerima, tehničarima, analitičarima i dr. čiji se životni standard i ciljevi umnogome razlikuju od životnog standarda i ciljeva siromašnog radništva. Mogućnosti da se od zarada koju ostvaruje sasvim solidno zadovolje društvene potrebe, ovaj segment radne snage ne čine zainteresovanim za kolektivni istup i sindikalno organizovanje u cilju ostvarivanja svojih interesa. Sve izraženije smanjivanje broja zaposlenih u neposrednoj proizvodnji praćeno je naglim rastom zapošljavanja u uslužnim delatnostima odnosno delatnostima van materijalne proizvodnje, koje se tradicionalno nalaze pod neposrednim uticajem poslodavaca. Razvoj lakih grana industrije, pre svega tekstilne i prehrambene, rezultira sve većim brojem upošljavanja žena koje, bar do sada, nisu bile sklone organizovanju u radničke organizacije.[7] Promene koje nastaju u strukturi radničke klase uz visok stepen mobilnosti multinacionalnog kapitala koji sve više povećava njene unutrašnje socijalne neravnine čime se »pojačavaju refleksi individualnog 'spasenja' a sve to na štetu refleksa solidarnosti i pokušaja da se iznađu kolektivna rešenja,«[8] bitno utiču na snagu organizovanog istupa radničke klase što nužno nameće potrebu traganja za novim sadržajima i novim metodama njene globalne strategije.

Slabljenju uticaja kolektivnog pokreta doprinosi i to što je on još uvek organizovan i struktuiran na nacionalnom osnovu. Nacionalna osnova na kojoj je koncipirana strategija kolektivnog istupa radničke klase doprinosi težem savladavanju pritiska multinacionalnog kapitala koji je usmeren ka sužavanju prava na kolektivne pregovore sa poslodavcem, prava na poboljšanje uslova rada i na zapošljavanje, prava na štrajk. Pritisak kapitala na ova tradicionalno priznata prava radnika teče preko osnivanja sopstvenih sindikata unutar multinacionalnih korporacija koji se nalaze pod čvrstom finansijskom kontrolom, preko zatvaranja filijala i prenošenja kapitala u druge privredne grane ili druge zemlje[9] pa sve do zaključivanja tzv. ugovora o produktivnosti kojima se nastoji razbiti a potom i onemogućiti organizovanje radnika u sindikate i otpuštanja radnika zbog sindikalne aktivnosti.[10]

Slabost sadašnje kolektivne strategije radničke klase izražena je i kroz prisutnost različitih principa organizovanja sindikata

---

[7] Videti opširnije, M. Geldens, Towards fuller employment, The Economist, 28. jula, 1984.

[8] Ernest Mandel, Ekonomska kriza savremenog kapitalizma i njen uticaj na političke odnose i institucije kao i na klasnu borbu, izlaganje podneto za »okruglim stolom« u Cavtatu 1983.

[9] Trade Union Congress Report of a Conference on International Companies, October 1970, p. 9.

[10] Allan Flanders, The Fawley Productivity Agreement, Faber and Faber Ltd., London 1964.

Digitized by Google

kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. Tako se danas susrećemo sa strukovnim, industrijskim, opštim sindikatima, sindikatima koji okupljaju nemanuelne radnike i sl. Sve to, ako se imaju u vidu suprotnosti koje se ispoljavaju unutar ove podele, bez sumnje doprinosi usitnjavanju i parcelisanju jedinstvenog interesa rada.

Diverzifikacija interesa radničke klase izražena je i na međunarodnom planu što je institucionalizirano kroz stvaranje četiri kategorije međunarodnih sindikalnih organizacija. Tako danas imamo: 1. *globalne ili svetske internacionale* (Svetska sindikalna federacija koja se nalazi pod uticajem komunista, Međunarodna konferencija slobodnih sindikata — pod uticajem socijaldemokrata i Svetska konfederacija rada — bivši hrišćanski sindikati); 2. *regionalne organizacije* (Evropska konfederacija sindikata, Panafrička sindikalna federacija, Međunarodna konfederacija arapskih sindikata, Međunarodna organizacija radnika — ORIT, Centrala Latinsko-američkih radnika — CLAT, Azijska regionalna konfederacija; 3. *industrijske internacionale ili međunarodni sindikalni sekretarijat,* koji okuplja sindikate raznih zemalja čiji su članovi zaposleni u istoj industrijskoj grani ili pripadaju istoj struci ili profesiji i 4. *funkcionalne ili specijalizovane organizacije* — koje okupljaju sindikate u okviru međunarodnih ekonomskih integracionih institucija.

Ako se ovoj razjedinjenosti doda i činjenica da je svaka od ovih grupacija sindikata podvrgnuta različitim ideološkim i političkim uticajima onda je jasno da se tu više ne radi samo o teritorijalnoj ili strukovnoj rascepkanosti već da je posredi suštinska, interesna razjedinjenost svetskog rada.[11]

Politički i ideološki uticaj kojem je podvrgnut sindikat dovodi do formiranja birokratizovanog rukovodstva sindikata koje sve češće nalazi zajednički interes sa političkim, privrednim i državnim vrhovima, dakle sa samim kapitalom, što vodi postepenom srastanju rukovodstva sindikata u postojeći sistem, što bitno umanjuje sposobnost sindikata da energičnije i efikasnije ulazi u borbu za ostvarivanje jedinstvenih, strateških interesa radničke klase u širim međunarodnim okvirima.[12]

Sve ove promene dovode do odsustva internacionalne solidarnosti radničke klase što vodi stvaranju još povoljnijih uslova u kojima multinacionalni kapital ostvaruje ogromne mase profita čime se interesi unutar radničke klase još više polarizuju.[13]

---

[11] Videti opširnije kod Norris Willatt, Multinational Unions, The Financial Times Ltd., London 1974.

[12] Videti opširnije, Charles, B. Craver, The future of Labour movement, Economic impact 2, 1984.

[13] O. Kahn—Freyd, A Lawyer's Reflections on Multinational Corporations, The Yournal Industrial Relations № 4, December 1972, Sydney.

Digitized by Google

2. Političke posledice interesnog razbijanja radničke klase

Interesno raslojena i organizaciono rascepkana radnička klasa nije bila sposobna pružiti jedinstven, dakako, i efikasan otpor nasrtaju multinacionalnog kapitala. Neorganizovanost i ideološka dezorjentisanost činili su je nesposobnom da pronikne u suštinu strategije kapitala koji svoj napad nije odmah usmerio na celokupno radništvo. Pritisak multinacionalnog kapitala bio je usmeren prvo na najneorganizovaniji, dakako i najslabiji deo radničke klase koji je bio prepušten sam sebi. To je bila pre svega migrantska radna snaga, zatim žene, omladina, nekvalifikovani radnici, gradska sirotinja, poluproletarizovani seljaci koji su se pojavljivali kao sezonska radna snaga. Deo radničke klase koji se nalazio u institucionaliziranim okvirima najamnog rada i koji je bio sindikalno organizovan ostao je van domašaja ovog udara kapitala. Socijalno osiguranje, naknade za nezaposlenost ostale su takoreći netaknute.[14]

U ovoj fazi postignuta je saglasnost između kapitala i »rukovodstva« radničke klase da se žrtvuje najneorganizovaniji, dakako i najsiromašniji segment radništva u ime »spasavanja« dela radničke klase koji se već nalazio u procesu eksploatacije. Kroz ovaj konsensus kapital je ojačao svoje pozicije. S jedne strane on je uspeo produbiti protivurečnosti između »rezervne armije rada« i »eksploatisanog rada« čime je obezbedio jedan period »mirne« eksploatacije a istovremeno stvorio uslove za dalje snižavanje najamnina što je vodilo rastu profitne stope odnosno povećanju stope eksploatacije. S druge strane pojačana je politička dezorjentacija radničke klase. U uslovima kada pojedinačni, sektorski, granski ili regionalni interesi potiskuju u drugi plan opšti strategijski interes, kada je svako prepušten sam sebi, u uslovima kada se konfrontacija rada i kapitala u svetskim okvirima sve više svodi na polje konfrontacije među državama koje su inspirisane sopstvenim »nacionalnim« interesima kroz koje sasvim malo dolazi do izražaja opšti interes radničke klase, perspektiva organizovanog radničkog pokreta postaje sasvim neizvesna. U takvim uslovima multinacionalni kapital kroz demontiranje sistema socijalnog osiguranja, smanjenje najamnina, zatvaranje fabrika, rudnika i drugih »neprofitibilnih« proizvodnih pogona, što povlači masovno otpuštanje radnika, preduzima otvoren napad na organizovani deo radničke klase koji eskalira u sukob klasnih naznaka u svetskim razmerama. Ovaj sukob prati sve izraženija militarizacija međunarodnog kapitala za koju Ernest Mandel[15] tvrdi da ima trostuk karakter i materijalni cilj:

1. Zaustaviti nacionalnooslobodilačke borbe u polukolonijalnim zemljama a naročito sprečiti njihovo prerastanje u socijalističku revoluciju. Otuda glavne ciljeve sadašnje militarizacije

[14] Ernest Mandel, isto delo.
[15] Ernest Mandel, isto delo.

Digitized by Google

čine kontrarevolucionarne intervencije protiv revolucija u Srednjoj Americi, kontrarevolucionarne intervencije protiv palestinske revolucije (a sutra protiv revolucija u ostalim arapskim zemljama), kontrarevolucionarne intervencije protiv revolucije u Južnoj Africi i kontrarevolucionarne intervencije radi sprečavanja revolucionarne dezintegracije proimperijalističkih režima u Jugoistočnoj, Južnoj i Istočnoj Aziji; 2. Vrši snažan ekonomski pritisak na tzv. socijalističke zemlje, pre svega na SSSR i na NR Kinu, s ciljem da se te zemlje uključe u trku u naoružanju, što ih prisiljava da veći deo svojih resursa i svog bruto nacionalnog proizvoda troše u vojne svrhe. S obzirom na razliku između američkog i sovjetskog bruto nacionalnog proizvoda, vojni rashodi SSSR-a, koji bi bili jednaki jako povećanim rashodima SAD, predstavljali bi neizdrživo opterećenje za sovjetsku privredu, što bi prisiljavalo SSSR da istovremeno smanji svoje proizvodne investicije, da snizi stopu rasta i životni standard narodnih masa, izlažući time svoje društvo dejstvu sve većih unutrašnjih napetosti; 3. Obezbediti privredi imperijalističkih zemalja, pre svega privredi SAD »put obnove« u vreme krize koju karakteriše znatna neiskorišćenost radne snage i mašina. Hiperprodukcija kapitala, inače karakteristična za depresiju, podrazumeva postojanje ogromne mase kapitala koji nastoje da pronađu »rentabilne investicije«. Ti kapitali se orijentišu na investiranja u sektoru naoružanja, koji s jedne strane izrasta u dinamički sektor ekonomskog razvoja, a s druge strane postaje opasna pretnja za sve demokratske pokrete i zahteve.

3. Nužnost integracije demokratskih snaga

U ovakvim okolnostima nema sumnje da će dalji razvoj globalnih međunarodnih odnosa zavisiti od sposobnosti svih demokratskih snaga da shvate suštinu politike sile i njenu unutrašnju logiku. Na ovom pravcu mobilnosti nužno je uključiti sve progresivne društvene snage kao nove »istorijske sile opozicije« koje novim putevima i kroz nove oblike i sadržaje društvenog angažmana sužavaju materijalnu, moralnu i političku osnovu egzistencije datog »oblika prisvajanja viška vrednosti«.

Novi oblici i novi sadržaji delovanja politike sile, promenjeni uslovi, osnova i subjekti reprodukcije kapitala, nužno nameću neophodnost promene oblika i sadržine delovanja demokratskih snaga. U tom smislu Sindikat koji danas predstavlja najsnažniju organizovanu snagu radničke klase ne može se više zadržavati na razini proste organizacije najamnih radnika koja ima osnovni cilj održavanje i poboljšavanje uslova rada.[16] U savremenim uslovima aktivnost Sindikata nužno se širi sa tzv.

[16] Sidney and Beatrice Webb, The History of Trade Unionism Longman, Green and Co. London II, 1956.

Digitized by Google

industrijske na društveno-ekonomsku i političku sferu zahvatajući svojom aktivnošću sve segmente reprodukcije i raspodele nacionalnog dohotka.

Snaga sindikalnog pokreta u savremenim uslovima zavisi pre svega od njegove pregovaračke moći koja je u prvom redu određena stepenom stručne osposobljenosti Sindikata da vodi pregovore, stepenom informisanosti o zakonitostima delovanja i protivurečnostima reprodukcije kapitala, putevima, metodama i sredstvima prevazilaženja unutrašnjih slabosti koje prate tokove internacionalizacije kapitala. U tom pravcu nužno je preduzimanje različitih mera i aktivnosti. Ovde se pre svega ima u vidu razmena informacija među Sindikatima kako na nacionalnom, regionalnom tako i na međunarodnom planu, zatim sprovođenje akcija solidarnosti radničke klase na svim nivoima, usklađivanje zahteva u procesu kolektivnog pregovaranja i niz drugih aktivnosti i mera koje imaju za cilj dalje jačanje kohezivnosti radničke klase. Pri planiranju i sprovođenju ovih mera nužno je voditi računa o stepenu opšte ekonomske i kulturne razvijenosti i stepenu organizovanosti radničke klase. Mora se računati na to da su nacionalne, istorijske, političke, ekonomske, kulturne, rasne, etničke i religiozne protivurečnosti savremenog sveta još uvek i te kako prisutne i u samoj radničkoj klasi. Koliko će radnička klasa biti jedinstvena umnogome će zavisiti od toga koliko će se navedene protivurečnosti eliminisati. Uspostavljanje nacionalne, kulturne, etničke, rasne, verske a iznad svega ekonomske ravnopravnosti, uslov je za internacionalizaciju radničke klase.

Snaga sindikalnog pokreta danas silno zavisi od toga koliko se ovaj pokret uspeo približiti drugim demokratskim pokretima, dakle koliko je u svoju strategiju uspeo inkorporirati ideje novih društvenih pokreta. U tom smislu savremeni radnički pokret mora koristiti sve prednosti koje sa sobom nose te nove opozicione sile, kako bi se osporila legitimnost vladajućeg sistema.

Digitized by Google

Živan Nikolić

Svetsko tržište i svetska cena

Uvođenjem samoupravljanja početkom 50-tih godina ostvaren je značajan istorijski zaokret u svim segmentima društva. Između ostalog, bitno je izmenjen i stav prema međunarodnim ekonomskim odnosima. Racionalni ekonomski faktori počeli su dobijati prevagu nad dogmatskim i ideološkim zastranjivanjima.

Opšti cilj, formulisan kako od zvanične politike tako i od nauke, bio je istovetan: potpunije i ravnomernije uključivanje u međunarodnu podelu rada. Razlike su se ispoljavale u određivanju obima i dinamike otvaranja, karakteru uspostavljanja veza sa inostranstvom, primeni mera ekonomske politike i mogućim klasno-socijalnim implikacijama. Sa distance od tri decenije, važno je nepristrasno utvrditi stepen uključenosti zemlje u međunarodnu podelu rada. Tek tada se može oceniti u kojoj meri je opšti princip imao realno pokriće u postignutim rezultatima i šta valja činiti u narednim godinama?

Vladimir Bakarić se još od početka 60-tih godina dosledno zalaže i teorijski brani »otvaranje prema svijetu« i izlaganje naše produktivnosti »kritici svjetskog tržišta«. On naglašava da učešće u međunarodnoj razmeni čini »neodvojivi« deo jedinstvene strategije društvenog razvoja. »Loš trend razmjene sa vanjskim svetom« na određenoj etapi razvoja izaziva privredne poremećaje i krizu.[1]

[1] Vladimir Bakarić: Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija, Zagreb, knjiga IV str. 376—448.

Digitized by Google

Zaključni deo Dugoročnog programa ističe »opredeljenje za neautarkičnu privredu, otvorenu prema svetu«, kao značajni podsticajni faktor ukupnom razvoju. Samoupravna privreda mora biti sposobna da »izdrži proveru svojih rezultata merenih svetskim kriterijumima produktivnosti i ekonomičnosti«. Ključne ekonomske poluge za realizaciju ovih ciljeva Dugoročni program vidi u vođenju realnog kursa dinara, deviznom tržištu, izgradnji carinske, zaštitne i poreske politike.[2]

Marksovo shvatanje svetskog tržišta

Klasici marksizma nisu posebno istraživali svetsko tržište i spoljnu trgovinu Njihova dragocena teorijska baština ostala je siromašna za celovite odgovore na pitanja iz međunarodnih ekonomskih odnosa. Doduše, Marks je u predgovoru »Prilogu kritici političke ekonomije« najavio mogućnost posebne obrade ove teme, ali je kasnije odustao od toga. Njegove misli o svetskom tržištu nalazimo u više njegovih radova. One nisu sistematizovane u koherentnu celinu, apstraktne su, ali su i takve nezamenljiv putokaz objektivnom istraživanju.

Odsustvo istraživačke konzistentnosti, koja je inače svojstvena Marksovom delu, ključni je razlog što su istraživanja i posle Marksa na temu svetskog tržišta bila zapostavljena. Drugi važan razlog je sadržan u kontraverznoj ulozi tržišta u socijalizmu uopšte. Naime, ideološke predrasude i dogmatske interpretacije marksizma gledale su na tržište kao isključivu buržoasku kategoriju. Štaviše, neka teorijska zalaganja (recimo, Staljinovo učenje o »dva svetska tržišta« i dr.) išla su u pravcu ograđivanja (izolacije) od tokova međunarodne razmene. To nisu bile čisto akademske rasprave, već su imale odraza i na praktičnu politiku nekih zemalja (npr., NR Kina od završetka drugog svetskog rata pa sve do sredine 70-tih godina).

Jugoslovenska teorija tek u drugoj polovini 50-tih godina zabeležila je prve ozbiljnije radove i od tog vremena beleži stalan uspon, kako po obimu, tako i po kvalitetu. Međutim, i dalje se oseća velika teorijska praznina. Njen akutni nedostatak posebno dolazi do izražaja kada treba marksistički produbljeno osvetliti savremene pojave i tendencije na svetskom tržištu i odrediti sopstvenu poziciju, kako u tekućem tako i u anticipativnom smislu.

Marks i Engels u »Manifestu« pišu: »Potreba za sve raširenijim tržištima gde će prodavati svoje proizvode goni buržoaziju preko cele zemljine kugle... Buržoazija je eksploaticiji svetskog tržišta dala kosmopolitski karakter proizvodnje i potrošnje svih dobara... Ona prisiljava sve nacije da prihvate buržoaski način

[2] »Zaključni deo Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije«, »Aktuelna politička biblioteka«, br. 78—79, Beograd, 1983. str. 41—46.

Digitized by Google

proizvodnje ako neće da propadnu; ona ih prisiljava da same kod sebe uvedu tzv. civilizaciju, tj. da postanu buržuji«.[3]

Nastanak svetskog tržišta klasici marksizma vide u kapitalističkom načinu proizvodnje i sistemu odnosa koji se može održati samo pod uslovom neprestanog rasta proizvodnje i realizacije viška vrednosti. Kako su nacionalne mogućnosti apsorpciono ograničene, to nagoni kapitaliste da izlaz traže u ekspanziji i penetraciji širokih međunarodnih prostora. Opšti zakon kapitalističke akumulacije nalazi uporište u povezivanju nacionalnih kapitala i nacionalnih tržišta u jedinstven svetski kapitalistički sistem proizvodnje, trgovine i internacionalizacije kapitala.

Svetsko tržište bilo je značajan katalizator u razvoju kapitalističkih produkcionih odnosa u definitivnom obračunu sa feudalnim sistemom. Tek, »naglo proširenje trgovine i stvaranje novog svetskog tržišta izvršilo je pretežan uticaj na propast starog i polet novog...«[4] Sa ovog stanovišta, svetsko tržište je odigralo progresivnu ulogu ubrzavajući razvoj proizvodnih snaga. S druge strane, otpočela je klasna konsolidacija međunarodnih razmera, kao i klasni sukobi buržoazije i proletarijata.

Marks ukazuje na ulogu tehničkog progresa i razvoj efikasnih sredstava komunikacija, nezamenljivih pretpostavki u povezivanju nacionalnih privreda. On kaže: »Kolosalni razvoj saobraćajnih sredstava, prekookeanskih brodova, gradnje železničkih pruga, električnih telegrafa, Suecki kanal po prvi put je stvarno formirano svetsko tržište.«[5] Radi se o veoma složenim društveno-ekonomskim procesima koji su trajali oko 300 godina počev od kraja XVI, pa do sredine XIX veka.

Teškoće u realizaciji i opasnost od hiperprodukcije akutna su pretnja kapitalizmu, zato što se »tržište proširuje sporije od proizvodnje«. »Zbog prekomerne proizvodnje... tržište je pretrpano.«[6] Ovim se akcentira konflikt između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, nepravda u raspodeli i nedovoljnost tražnje. Širenje svetskog tržišta ublažava protivurečnost kompenziranjem nedovoljnih apsorpcionih mogućnosti nacionalnog tržišnog prostora.

Svetsko tržište ublažava visoku tenziju i opasnost po sistem koja proizilazi iz zakona o tendencijskom padu prosečne profitne stope. Locirajući kapital u zemlje sa nižim organskim sastavom kapitala, masa i stopa viška vrednosti raste i kompenzira pad u kapitalističkom centru. »U azijskoj zemlji, dakle, profitna stopa za više nego 25 posto veća nego u evropskoj... Različite nacionalne profitne stope većinom će počivati na različitim stopama viška vrednosti.«[7] Teritorijalnom nivelacijom postiže se

---

[3] K. Marks, F. Engels, Manifest komunističke partije, Beograd, 1977. g. str. 20—21
[4] K. Marks, Kapital tom III, Beograd, 1948. god., str. 295.
[5] K. Marks, Ibid., str. 298
[6] K. Marks, Teorije o višku vrednosti, Beograd, 1984. str. 563
[7] K. Marks, Kapital tom I, str. 130

Digitized by Google

»suprotno dejstvo« padu profitne stope, a svetsko tržište je uslov i pretpostavka.

Kritikujući buržoaske zagovornike slobodne trgovine Marks kaže: »Što pristalice slobodne trgovine ne mogu da shvate kako neka zemlja može da se obogati na račun druge ne treba da nas čudi, jer ta ista gospoda neće da shvate ni to kako se u okviru zemlje može jedna klasa da obogati na račun druge.«[8] Ovim stavom Marks potencira paralelizam između nacionalnog i svetskog tržišta. On dovodi u direktnu vezu razmere eksploatacije sa svetskim tržištem. Time naglašava klasnu komponentu, jer se proces eksploatacije internacionalizuje uvlačeći nove mase radnika iz različitih zemalja. Štaviše, klasna borba je jedan od značajnih opredeljujućih faktora na pravce kretanja kapitala.

Međunarodna podela rada na svetskom tržištu vrši se pod dejstvom kapitalističkih zakona i brzih tehnoloških promena. Marks piše: »Stvara se nova internacionalna podela rada koja deo zemljine kugle pretvara u polje prvenstveno poljoprivredne proizodnje za drugi deo koji je polje pretežno industrijske proizvodnje.«[9] Marks je izvanredno uočio proces stvaranja industrijskog »centra« i njegovog agrarnog »priveska«. Zapravo, to je vizionarsko anticipiranje današnje realnosti u međunarodnim ekonomskim odnosima koju nazivamo »sever« — »jug«.

Kao što se vidi, Marksove misli omogućavaju da se koncipira, u prilično meri, konzistentna teorijska osnova o suštinskim pitanjima svetskog tržišta. Generalno može se zaključiti da Marks svetsko tržište izvodi iz afirmacije kapitalizma kao svetskog sistema. Drugim rečima, svetsko tržište je tvorevina kapitalizma, njegov pokušaj odbrane od nacionalnih kriza i protivurečnosti, pretpostavka razvoja i opstajanja.

TEORIJSKO METODOLOŠKA PITANJA SVETSKE CENE

Opravdanost postojanja svetske cene

Izuzetno je značajno Marksova shvatanja tumačiti u istorijskom kontekstu. »Iščupane« misli iz vremenskog prostora i uslova u kojima su nastale mogu navesti na pogrešne ocene i zaključke. Respektujući napred izneto, biće prezentiran, najpre, društveno-ekonomski ambijent u kojem je Marks definisao svoje stavove o svetskom tržištu i svetskoj ceni.

Prvo, Marks je vršio analizu kapitalizma u vreme kada je on bio jedinstven svetski društveno-ekonomski poredak. Drugo, logično je bilo pretpostaviti da u istim društvenim okolnostima važe ista pravila u formiranju cena. Zato, Marks nacionalne kriterije, uz neke nužne korekcije, zadržava i kod obrazovanja

[8] K. Marks, Beda filozofije, Zagreb, 1959. g. str. 219
[9] K. Marks, Kapital tom I, Beograd, 1977. g. str. 400

Digitized by Google

svetske cene (modifikovan zakon vrednosti, međunarodni prosečan profit, stepen međunarodne eksploatacije radničke klase, itd.). Treće, pretpostavljeni su slobodni tržišni odnosi, jer tada monopoli i oligopoli nisu još pretpostavljali čvrstu i trajnu organizaciju. Četvrto, Marks uočava neravnopravnu međunarodnu podelu rada i široko raširenu eksploataciju, naročito siromašnih sirovinsko-agrarnih zemalja. Najzad, peto, Marks je u afirmaciji svetskog tržišta video kontratežu sve izraženijim protivurečnostima i krizama nacionalnog kapitalizma (pad prosečne profitne stope, krize hiperprodukcije, klasne konfrontacije i drugo).

Savremeno stanje i tendencije u međunarodnim ekonomskim odnosima radikalno su izmenjeni od vremena kada su živeli Marks i Engels. Naime, socijalistički način proizvodnje nije više teorijska apstrakcija već realnost. Jedna trećina ukupne svetske industrijske proizvodnje otpada na socijalističke zemlje. Samo iz ove činjenice proizilazi nedvosmislen zaključak da je razbijen jedinstven kapitalistički način proizvodnje i trgovine. Naglo su narasli međunarodni monopoli u obliku transnacionalnih kompanija. One drže pod neposrednom kontrolom najznačajnije impulse razvoja: tehnologiju i znanje, kapital i strateške sirovine. Država u savremenom kapitalizmu više nije neutralna, već je često u službi interesa transnacionalnih kompanija ili se neposredno bavi privrednim poslovima. Nova i bitna karakteristika je postojanje regionalnih ekonomskih integracija (EEZ, EFTA). Integrisane zemlje stvaraju dugoročne i čvrste organizacione oblike i teže maksimalnom intenziviranju međusobne ekonomske i svake druge saradnje, dok istovremeno jačaju neoprotekcionističku politiku prema zemljama — nečlanicama.

Kao što se vidi, svetska privreda i svetska trgovina od tržište« u Marksovom značenju, tj. kao sastavni deo kapitalističkog globalnog ekspanzionizma i načina proizvodnje, više *ne postoje.*

Može se eksplicitno zaključiti da »svetska cena« i »svetsko tržište« u Marksovom značenju, tj. kao sastavni deo kapitalističkog globalnog ekspanzionizma i načina proizvodnje, *više ne postoje.*

Nakon ovog zaključka nameće se nekoliko pitanja: Da li treba uopšte napustiti pojam »svetska cena«, pa u tom smislu i korigovati neka naša dokumenta? Da li iz tog, uslovno rečeno, pogrešnog stava mogu proizaći neželjene posledice na privredni razvoj? Šta bi mogla biti »svetska cena« i koliki je stepen njene primenljivosti?

Ako ne postoji svetska cena i svetsko tržište saglasno izvornom marksističkom tumačenju, to još nije dovoljan razlog da se negira upotrebljivost svetske cene. Doduše, ima i takvih shvatanja koja tvrde da su »svetske cene često zabluda«, te da »više ne postoje«.[10] Prihvatanje »koncepta otvorene privrede«,

[10] V. Šodan: »Poznajemo li mehanizme svjetskog tržišta«, »Naše teme« br. 1—3, Zagreb. 1985. god. str. 55.

Digitized by Google

nezavisno od toga što se različito tumači, neminovno pretpostavlja postojanje parametara komparacije sa drugim nacionalnim privredama. Bez njih praktično nije moguće odrediti sopstvenu pozaciju u međunarodnim ekonomskim odnosima, niti iznaći optimalnu strategiju spoljno-trgovinskog razvoja.

Konceptu svetske cene najčešće se suprotstavlja argument da svetska cena postoji samo ako pretpostavlja postojanje »svetske plate«.[11] Podaci nedvosmisleno potvrđuju činjenicu o depresiranosti cene živog rada u SFRJ prema razvijenim zemljama. Tako, na primer, jednočasovna bruto nadnica u prerađivačkoj industriji, izražena u dolarima, za 1984. godinu iznosi: SAD 12,59, SR Nemačka 9,55, Norveška 10,34, Japan 6,33, Švajcarska 9,56, Italija 7,42, Španija 4,68, Grčka 3,63, itd. Po istoj metodologiji, vrednost jednodnevne zarade u Jugoslaviji bila je svega 0,91 dolar[12]. Vredan pažnje je i podatak po kome radnik u automobilskoj industriji Južne Koreje na sat dobija 3 dolara, dok u »Crvenoj Zastavi« svega 60 centi.[13]

Ako sve ovo znamo, onda sledi pitanje: Da li je suštinski koncept »svetske cene« doveden u pitanje ili čak pobijen?

Odgovor je negativan. Naime, samo upoređivanjem vrednosti živog rada, a ne i produktivnosti rada, celokupna argumentacija postaje iluzorna. Zar se ne može postaviti i obrnuta teza: naš radnik za ostvareni nivo produktivnosti rada u odnosu na industrijski razvijene zemlje može biti nagrađen čak i više nego što zaslužuje? Radi se, pre svega, o globalnom značenju produktivnosti rada (odnos ukupnog društvenog proizvoda i broja zaposlenih), jer ima pojedinih OUR koje su dostigle nivo produktivnosti i efikasnosti poslovanja do nivoa razvijenih zemalja. Dakle, »svetska plata« ne izvodi se iz »svetske cene«, već se mora zasnivati na »svetskoj produktivnosti«.

Teorijsko i praktično uporište u postojanju kategorije svetska cena, naravno u duhu sadašnjeg vremena, vidimo između ostalog u potrebi doslednog ostvarivanja Dugoročnog programa. Doduše, tačno je da se u njemu izričito ne pominje termin svetska cena, ali se u Programu na više mesta jasno naglašava potreba o uvažavanju svetskih kriterija proizvodnje i prodaje. Zato, svetska cena treba da ostane jedna od mogućih »kopči« sa glavnim tokovima u međunarodnim ekonomskim odnosima. Ona ne može biti jedini ili dominantni kriterij u procesu sređivanja haotičnog stanja cena na domaćem tržištu, ali mora biti uvažavana kao dopunski (korektivni) orijentir.

---

[11] Ovakav stav nalazimo kod B. Jakšića, »Intervju«, 10. maj 1985. god.

[12] US Bureu of Labor Statistics

[13] Podatak izneo prof. A. Bajt: »Privredna kretanja u Jugoslaviji« br. 153. Ljubljana 1986. g. str. 39.

Digitized by Google

Metodološko-praktični problemi primene

Uvažavajući značaj svetskog tržišta, zakonodavac se opredelio da jedan od kriterija kod određivanja cena nekih proizvoda i usluga zavisi od »nivoa i odnosa svetskih cena«.[14] Na toj zakonskoj formulaciji uglavnom se ostalo. Naime, još nije učinjen preko potreban korak koji bi na teorijsko-metodološki prečišćenim kriterijumima odredio šta se može smatrati pod pojmom svetska cena. Ako se suštinski reši ovaj problem, onda, u drugoj fazi, ostaje da se razmotre moguće posledice na privredni razvoj, granski i regionalni. Prema tome, nedostatak celovite teorijsko-metodološke koncepcije ključni je uzrok što se svetska cena različito interpretira, pa i zloupotrebljava.

Koncept svetske cene mora se zasnivati na plurazilmu mogućnosti. Smatramo da postoje četiri osnova za definisanje »svetske cene«: 1. cene za određivanje proizvoda i usluga na tržištu zemalja OECD-a i njih bi nazivali — »globalne svetske cene«; 2. cene za određene proizvode i usluge formirane u međunarodnim ekonomskim integracijama (EEZ, EFTA i SEV) i njih bi koristili pod nazivom — »regionalne svetske cene«; 3. cene postignute na renomiranim berzama — »robne svetske cene«; i 4. cene domaćih proizvoda i usluga postignute u međunarodnoj razmeni koje bi koristili pod terminom — »izvozne svetske cene«.

Ovako izloženom konceptu, najpre, može se zameriti da koristi neadekvatne nazive i nepotrebno forsira termin »svetska cena«. Zaista, mogu se koristiti i drugi nazivi: cene u zemljama OECD-a, cene (prosečne) za EEZ, berzanska cena u Londonu, itd. Međutim, pojmom »svetska cena« naglašava se otvorenost privrede i prihvatanje konkurencije u međunarodnim ekonomskim odnosima. Termin se već godinama odomaćio u našoj svesti, tako da za privredu predstavlja pozitivan cilj, što se ne može zanemariti.

Središno pitanje je kako obrazovati »globalnu«, »regionalnu« ili »berzansku svetsku cenu«, na osnovu kojh pondera i kakve su mogućnosti komparacije sa domaćim cenama? Od kvaliteta rešenja, zavisi opravdanost i rezultati primene »svetske cene«.

Jednu takvu mogućnost daju godišnji izveštaji Ujedinjenih nacija i OECD-a (na primer: »Commodity Outlook«, itd.). Neophodna su izvesna prilagođavanja i detaljno proučavanje pondera, nakon čega bi poređenja bila moguća. Uzorak mora biti dovoljno reprezentativan, grupisan po namenama i fazama finalizacije. Naše je mišljenje da rezultati istraživanja mogu biti uspešni, ako se obuhvati najmanje 200 proizvoda i usluga.

Izvesno je, takođe, da bi se pojavio problem odstupanja nivoa cena za isti proizvod ili uslugu u zavisnosti od toga koja

[14] »Službeni list SFRJ«, br. 64/1984 god. član 6.

Digitized by Google

se koristi svetska cena (globalna, regionalna, izvozna ili berzanska). Mogu se izbeći nesporazumi i eventualni negativni efekti samo institucionalnim regulisanjem. Njima treba odrediti pogodnosti komparacije cenovnih izraza, domaćih i stranih, pojedinačno za robe i usluge u vremenski definisanom periodu. U suprotnom došlo bi do haotičnog stanja, jer bi zainteresovani subjekti zahtevali »svoju« »svetsku cenu«, koja im u datom momentu više odgovara. Razume se, to bi pothranjivalo rast cena, inflaciju i nestabilnost tržišta.

Od velikog značaja je opredeljenje kojim se određuje podobnost jedne ili više kategorija »svetska cena« za određeni proizvod ili uslugu. Mora se polaziti od specifičnih svojstava određenih proizvoda i usluga, ali i od postavljenih ciljeva i utvrđivanja moguće svetske cene koja služi tim ciljevima. Na primer, neki proizvodi i usluge sadrže specifično berzansku komponentu i to u dugom vremenskom periodu: crni i obojeni metali, petrolej, poljoprivredni proizvodi i drugo. Kod drugih već postoje uspostavljene tehnološke veze sa spoljnim okruženjem i nužnost postizanja zadovoljavajućeg nivoa kvaliteta: saobraćajna infrastruktura, PTT, informatika, energetika, itd. Očigledno, za prve bila bi relevantnija »berzanska svetska cena«, a za druge »globalna svetska cena«. Ovo treba shvatiti kao uprošćen prikaz, opšte principijelnog karaktera. Jer, za detaljnu razradu nužno je poznavanje mnoštva relevantnih faktora od uticaja na razvrstavanje roba i usluga i odabir svetske cene.

Razume se, ovim se ne iscrpljuje spisak metodoloških problema. Neminovne teškoće pojaviće se iz domena privrednog i političkog sistema, ekonomske politike, karaktera produkcionih odnosa itd.

Uticaj svetske cene na privredni razvoj

Opredeljenje »za« ili »protiv« primene svetske cene mora, pre svega, proizaći iz ocene o mogućim uticajima na privredni razvoj. Kratak analitički osvrt na ova pitanja biće učinjen uz visok stepen apstrakcije. Cilje je da se izoluje »svetska cena« i sagledaju njene implikacije na privredni razvoj, dakle teži se stvaranju »čistih« odnosa.

Svetska cena uzeta kao autohtona, nezavisna i jedina varijabila, primorava robne proizvođače da svoju ciljnu funkciju (dohodak) ostvare ekonomičnijim poslovanjem. Tako se privredni subjekt ekonomski primorava na smanjenje troškova i priprema da izdrži nemilosrdnu konkurenciju na međunarodnom tržištu. Pripreman za takve uslove, on neminovno mora preispitati razvojne i proizvodne programe i prilagoditi ih potrebama međunarodnog tržišta. Pod dejstvom svetskog tržišta i mehanizma konkurencije, udruženi rad menjaće privrednu strukturu, sa izgledom da se poveća učešće izvozno-orijentisanih proizvoda.

Digitized by Google

Svetska cena pretpostavlja konkurentnost koja se, pre svega, zasniva na produktivnosti rada. Nove tendencije u nauci i tehnici, očigledno, revolucionarno će promeniti proizvodnju, pa i društvenu organizaciju. Sa ovog stanovišta, »otvorena privreda«, i »svetska cena« čine nužne pretpostavke za primenu tehnološkog progresa u materijalnog razvoju zemlje. Radi se o uzročno-posledičnim vezama na relaciji: tehnološki progres — produktivnost rada — svetska cena. Naravno, redosled može biti i drugačiji, mada je u pitanju snažno ispoljavanje dijalektike i međuzavisnosti.

Dostignuti nivo proizvodnih snaga već sada omogućava Jugoslaviji da se znatno uključi u više oblike privredne saradnje sa stranim licima: zajednička ulaganja (joint venture), dugoročna proizvodna kooperacija, poslovno-tehnička saradnja, investicioni radovi i dr. To su, uglavnom, višefazni tehnološki procesi, međusobno sinhronizovani, iz kojih izlazi gotov proizvod. Svaka ugrađena komponenta, u bilo kojoj fazi finalizacije, mora biti na nivou »svetske cene«, a to znači ekonomsku prinudu i oštru selekciju za domaće OUR. Ovo je veoma značajno pitanje, s obzirom da viši oblici privredne saradnje stimulativno deluju na privredni razvoj, na primer: povoljniji pristup novim znanjima i tehnologijama, podstiču domaći inovatorski i stvaralački rad, šire uslove za klasične oblike trgovine, stručno usavršavanje zaposlenih i drugo.

Organizovan izlazak na svetsko tržište (izvozna strategija) moguć je tek kada se prethodno srede tržišne prilike u zemlji. Pozitivni rezultati primene svetske cene mogu da posluže realizaciji tog cilja, jer su usmereni, pre svega, na rast proizvodnje (ponude). Možda se može postaviti pitanje prioriteta: sređivanje unutrašnjih prilika na tržištu ili postizanje svetske cene? Ipak, dilema ne postoji. Paralelno se mora raditi na oba fronta, s obzirom na unutrašnju međuzavisnost i uslovljenost.

Jasna društvena opredeljenja zahtevaju veći stepen uvažavanja tržišnih zakonitosti i realno vrednovanje ekonomskih kategorija. Nesumnjivo, na ovom generalnom kursu podsticajna je prinuda iz međunarodnog okruženja, što podrazumeva i prihvatanje svetske cene.

Negativni efekti, pre svega, nastaju kao posledica jednostrane i nedosledne primene. Dosadašnja praksa svedoči da su svetske cene uvažavane samo onda kada su obezbeđivale pomeranje domaćih cena naviše. Time je ceo koncept kompromitovan i bio je u funkciji rasta inflacija. Stoga, privredno-sistematskim promenama i merama ekonomske politike mora biti obezbeđen mehanizam koji će svetsku cenu, kao objektivnog arbitra, dovesti u poziciju dvosmernog korektora cena: naviše i naniže. To mora biti dovoljno jaka brana kako ne bi primena svetskih cena dalje razbuktavala inflacioni način privređivanja i direktno uticala na deformacije u privrednom razvoju.

Digitized by Google

Izvozna cena — oblik svetske cene

Ako se prethodna teorijsko-metodološka rešenja, bar po osnovnim pitanjima, postave na zdravu osnovu, tada se može prići konkretizaciji. Čini se da najširu primenu mogu imati »izvozne svetske cene« (izvozne cene), pa zato uz nužno uvažavanje i drugih oblika njima, ipak, dajemo prednost. Za razliku od drugih mogućnosti, izvozne cene, zahvaljujući pre svega anketnim istraživanjima ZIT-a, imaju već vremenski kontinuitet i sistematičnost u praćenju. To omogućava da se problem sagleda iz više uglova i objektivizira. Drugi značajan razlog sadržan je u samom kvalitetu izvoznih cena. Naime, postignute su u oštroj međunarodnoj konkurenciji tako da mogu biti mera uspešnosti domaće privrede. Pri tome je ciljna funkcija OUR ostala ista kao i na domaćem tržištu: maksimalna cena i maksimalan dohodak.

Poznato je da izvozne cene već nekoliko godina imaju tendenciju pada u odnosu na domaće. Ilustracije radi, domaće proizvođačke cene industrije bile su krajem 1983. godine 11,6 odsto iznad izvoznih, a krajem 1986. godine bile su ispod za čitavih 25 odsto. Intenzitet pogoršanja u industriji SR Srbije van teritorije SAP jače je naglašen od proseka zemlje, mada je globalni odnos nivoa cena nešto povoljniji. Jula 1986. godine izvozne cene industrije SR Srbije bile su u proseku za sva područja niže od domaćih za 17,7 odsto, dok su krajem 1985. godine odstupanja iznosila samo 7 odsto. Samo godinu dana ranije (jul 1985. godine) izvozne cene su bile više od domaćih za 0,4 odsto, a početkom iste godine pozitivna odstupanja su iznosila čak 5,7 odsto. Najsvežiji podaci potvrđuju nastavak nepovoljne tendencije, jer je industrija Srbije krajem 1986. godine izvozila po cenama koje su u proseku bile niže za 28 odsto (za celu zemlju 25,1 odsto) od cena na domaćem tržištu.[15]

Na temelju prethodnih činjenica prirodno je postaviti dva usko povezana pitanja: prvo, zašto se pogoršava odnos između domaćih i izvoznih cena na štetu prvih, i drugo, kakve posledice iz toga proizlaze na rezultate poslovanja, inflaciju i stabilnost tržišta?

Najčešći odgovor na prvo pitanje sadržan je u tvrdnji o nerealnom kursu dinara koji ne obezbeđuje dohodovnu motivisanost izvoznika zbog visokog rasta cena na domaćem tržištu. Razume se, navode se i drugi razlozi, ali naročitu pažnju zavređuje kraći osvrt na vođenje »realnog« kursa dinara.

Poznato je da se Dugoročni program opredelio za »realan« kurs dinara kao važan instrument u vođenju spoljno-trgovinske politike. Zakon o deviznom poslovanju, članom 104, (»Službeni list SFRJ«, br. 68/85) određuje bliže kriterije za formiranje prosečnog deviznog kursa. Konkretno, kurs dinara se utvrđivao

[15] Podaci preuzeti iz više anketnih Pregleda Zavoda za tržišna istraživanja (ZIT), Beograd.

Digitized by Google

u 1987. godini prema »korpi« konvertibilnih valuta saglasno propisanoj Metodologiji (»Službeni list SFRJ«, br. 68/85). Metodološki koncept podešen je tako da se promenama prosečne vrednosti dinara za konvertibilnu »korpu« u tekućem mesecu pokriva cenovni disparitet između porasta domaćih i inostranih cena proizvođača, koji je nastao u prethodnom mesecu. U prvih devet meseci prošle godine prosečna vrednost dinara depresirana je za 50,8 odsto, što je u skladu sa metodologijom. Kako bi slika bila kompletnija, navodimo podatak da je tokom petogodišnjeg perioda dinar izgubio od svoje vrednosti prema konvertibilnim valutama oko 220 odsto[16].

Međutim, i pored enormne depresijacije dinara izvoz nije značajnije povećan niti je obezbedio stabilnost. Sada se postavlja pitanje šta je uzrok: nerealni kurs dinara ili ovako definisana politika i privredni ambijent u kome se realizuje ne obezbeđuju pretpostavke za bolje rezultate?

U situaciji kada je formirana neracionalna privredna struktura sa tehnološki zastarelom opremom i društvenom nadgradnjom koja prevazilazi njene materijalne mogućnosti, kakav je slučaj u Jugoslaviji, tada, pokazalo se, ni visoka depresijacija dinara ne pruža mogućnosti za bolje izvozne rezultate. Nužno je voditi politiku realnog kursa dinara, jer pored dohodovne motivisanosti izvoznika, ona ima širi značaj u koceptu robne proizvodnje i tržišta. Međutim, prelaskom u krajnost i prihvatanjem pada vrednosti dinara kao glavnog akceleratora izvoza kojim se pokrivaju sve naše dubioze i neracionalnosti, pristup postaje ekonomski iracionalan i kontraproduktivan. Naime, stalni pritisak na obaranje kursa dinara podgreva troškovni način privređivanja i inflaciju.

Pri visokom rastu inflacije iznad 80 odsto godišnje praktično nemoguće je voditi »realan« kurs dinara bez negativnih reperkusija na druge segmente ekonomskog života. Depresijacija dinara je nužna kao privremeno rešenje u funkciji stvaranja kvalitetnih uslova privređivanja. Rešenje na srednji i duži rok može se postići samo povećanjem obima i kvaliteta proizvodnje uz stalni rast produktivnosti rada. Dakle, umesto raznih podsticaja izvoza, pretežno administrativnim putem, nužno je napraviti radikalan zaokret u stimulisanju proizvodnje koja će moći da izdrži međunarodnu konkurenciju[17].

Nije dovoljno samo komparirati domaće i izvozne cene i iz tih odnosa izvoditi zaključke. Potrebno je analizirati nivo i odnose cena za proizvode i usluge iskazane u konvertibilnoj valuti u definisanoj vremenskoj seriji. Upravo ovaj aspekt nije dovoljno uvažen u anketama ZIT-a, što je očigledan hendikep.

---

[16] Podaci NB Jugoslavije objavljeni: »Ekonomska politika«, br. 1764/1986. god. str. 11.

[17] Ž. Nikolić, Šta je realan kurs, »Ekonomska politika«, 6. april 1987. god.

Digitized by Google

Ipak, nedavno završeni bilansi za proteklo petogodište 1981—1985) pokazuju da se povećalo učešće izvoza u društvenom proizvodu. Međutim, nije u istoj srazmeri povećana ukupna dolarska vrednost izvoza, što može poslužiti za globalni zaključak da cena naših proizvoda u međunarodnoj razmeni ima tendenciju pada. Drugim rečima, za isti obim ino-plasmana robe i usluga — inkasiramo manje dolara. Društveni proizvod u posmatranom petogodištu zanemarljivo je rastao (0,91 odsto godišnje), dok je izvoz znatno dinamičnije rastao (6,5 odsto godišnje), što je realno smanjilo ponudu na domaćem tržištu[18]. Iz prethodnog se može zaključiti da je celokupna izvozna politika, a u okviru nje i izvozne cene, znatno uticala na domaća tržišna kretanja.

Posebno je simptomatično opadanje izvoznih cena kod proizvoda viših faza obrada. To, očigledno, otvara strateško pitanje našeg opredeljenja da sopstvenu poziciju u međunarodnoj podeli rada gradimo na proizvodima višeg stepena finalizacije. Međutim, nelogičnost je samo privid, jer je ona rezultat konstituisanih pravila ponašanja u privrednom i političkom sistemu. Naime, kako se uvećava broj učesnika u procesu društvene reprodukcije, tako se i multipliciraju brojne slabosti, društvene reprodukcije.

Otvoreno je pitanje operativnog korišćenja izvozne cene kao mogućeg elementa u objektiviziranju nivoa i odnosa cena na domaćem tržištu i primarnoj raspodeli. U dugoročnom programu je zapisano da će se »u izvozu ostvarivati najmanji dinarski dohodak koliki se postiže prodajom proizvoda u zemlji«. Opredeljenje je, dakle, u korist ekonomski opravdanog izvoza, a ne izvoza po svaku cenu. Otvara se dilema kako ovako postavljen cilj realizovati u praksi? Naime, da li su izvoznici zato što postižu niži dohodak prodajom u inostranstvu nego u zemlji hendikepirani i stavljeni u neravnopravan položaj prema neizvoznicima? Da li treba i kako kompenzirati izgubljeni dohodak na ino-tržištu?

Radi se o veoma ozbiljnim pitanjima, a rešenja zbog mnogobrojnih teškoća u društveno-ekonomskom razvoju zemlje nisu jednostavna, pogotovu na kratak rok. Svesni mnogih rizika, izvozne cene, u razvojnom smislu, treba ipak definisati kao prioritetni cilj, a korekcije (obaranje) vršiti na domaćim cenama. U tom smislu, predlažemo oporezivanje dohotka koji je postignut povećanjem cena iznad nivoa izvoznih. Primena ovakve mere pretpostavlja jasnu metodologiju i procenu mogućih efekata. Tako prikupljena sredstva usmeravala bi se za brži tehnološki razvoj, naročito u grane sa dobrim izvoznim programima. Ovim se naglašava razvojna komponenta poreza, a ne fiskalna (budžetska). Međutim, tako prikupljena sredstva ne mogu se koristiti kao generalni podsticajni izvor finansiranja izvoza, niti kompenzacija koja pokriva razliku izvozne i domaće cene. To bi bio kva-

[18] Savezni zavod za društveno planiranje: »Privredni bilansi 1981—1985. godine« Beograd, 1986. godine.

Digitized by Google

litetan ekonomski stimulans, jer bi istovremeno podsticao ekonomski opravdan izvoz i antiinflaciono delovao na domaće tržište, uz jačanje kvalitetnijeg načina privređivanja.

Jednu takvu mogućnost pruža kvantificiranje dohotka ostvarenog izvozom prema broju zaposlenih radnika ili/i prema prosečno korišćenim sredstvima. Strateško opredeljenje je rast učešća dohotka iz izvoza u ukupnom dohotku OUR ili grane i u tom pravcu treba usaglasiti aktivne mere ekonomske politike i nužne sistemske pretpostavke. Naravno, predlog je dat samo kao mogućnost, neizdiferenciran i podložan je svakoj vrsti kritike.

* * *

Digitized by Google

Ranko Petković

Istorijski i geostrateški položaj i značaj Balkana juče i danas

— Povodom sastanka ministara inostranih poslova balkanskih zemalja (Beograd, 24—26. 2. 1988.)

U novijoj evropskoj istoriji Balkansko poluostrvo dobija krupan politički i geostrateški značaj u XIX veku u doba raspada Turske imperije. Velike evropske sile, a posebno Austro-ugarska monarhija i carska Rusija, bile su zainteresovane da zaposednu ili priključe svojoj sferi interesa što veći deo evropskog prostora koji je ulazio u sastav Turske imperije, koja se povlačila pod dejstvom oslobodilačkih pokreta koji su naročito bili uzeli maha u Grčkoj, Bugarskoj i Srbiji. Iako su svaka iz svojih ekspanzionističkih pobuda pomagale oslobodilačke pokrete balkanskih zemalja velike evropske sile tog vremena su nastojale da ih pretvore u instrumente svoje politike i novostvorene balkanske državice stave pod svoju dominaciju.

Početkom XX veeka odvija se završni čin u razgraničavanju interesa na Balkanu u kome učestvuju i velike sile i balkanske države. Ali, ni deobama sfera interesa, ni demarkacionim linijama koje su uspostavljene na Balkanu nisu bile zadovoljne ni velike evropske sile, pa ni same balkanske države, zbog čega će Balkan igrati značajnu političku i geostratešku ulogu i u toku prvog svetskog rata. Iako su uzroci za njegovo izbijanje

Digitized by Google

prevazilazili koordinate Balkanskog poluostrva, ipak je izbijanje prvog svetskog rata obznanio istorijski pucanj iz Sarajeva, koji je, s jedne strane, predstavljao završni eho u borbi naroda Balkana za nacionalno oslobođenje, a s druge strane, uvod u novo imperijalističko prekrajanje političke mape Evrope.

Nepristrasna naučna analiza bi lako dokazala da je Balkan u to vreme nezaslužno postao pojam za evropsko bure baruta i područje u kome se mali narodi glože oko teritorija i prevlasti. Kada to kažemo, imamo u vidu da je u toku vekova koji su prethodili oslobađanju balkanskih naroda ispod jarma Turske imperije čitavo evropsko tle bilo poprište ratova i drugih sukoba sve dok se nisu definitivno formirale granice evropskih država i razgraničile sfere interesa na bazi ravnoteže snaga koju su diktirale tadašnje velike sile. Bez mešanja velikih evropskih sila u unutrašnje poslove balkanskih zemalja to bure baruta ne bi u toj meri obeležavalo balkansku situaciju, niti bi bilo u stanju da potrese iz temelja čitav evropski poredak. Isto tako, nastojanje balkanskih država da zasnuju svoje nacionalne države i, takođe, da ostvare svoje nacionalne aspiracije ne bi, sama po sebi, mogla da doprinesu stvaranju pojma »balkanizacije« koji se i dan-danas upotrebljava za označavanje netrpeljivosti i sukobljavanja država.

Ali, takva je bila i, konačno, morala biti sudbina Balkana u sklopu prilika u Evropi na prelazu iz XIX u XX vek, posebno zbog geopolitičkog i geostrateškog položaja Balkana, kao svojevrsnog mosta između Evrope i Azije. Sa stanovišta tadašnjih vladajućih strategijskih koncepcija smatralo se da ona velika sila koja bude prisutna na Balkanu može da ima značajne prednosti nad drugim evropskim silama.

U tome se ništa bitnije nije promenilo ni posle završetka prvog svetskog rata. Menjaju se samo sile zainteresovane za prisustvo i uticaj na Balkanu. Ovo područje postaje poligon sukobljavanja sila koje će se naći sa dve strane barikade u drugom svetskom ratu. Dok su Francuska i Velika Britanija, zemlje koje su izašle kao pobednice iz prvog svetskog rata, nastojale da sačuvaju uporišta koja su stekla na Balkanu, dotle su Nemačka i Italija u svom silovitom ekspanzionističkom pohodu gledale na područje Balkana kao na deo evropskog tla koji po prirodi stvari treba da uđe u njihovu sferu interesa. Ali, već tada je bilo jasno da se ni sudbina Evrope, ni sudbina sveta više neće rešavati na Balkanu, već u središnjim evropskim prostorima gde se neposredno susreću i konfrontiraju interesi velikih evropskih i svetskih sila. Bez obzira na to koliko ima istine u tome da je Hitler u svom pohodu da osvoji Evropu i svet mimo svoje želje uletio u tzv. balkansku avanturu zbog događaja koji su se zbili 27. marta 1941. u Jugoslaviji, sasvim je izvesno da je participacija balkanskog područja u velikim sudarima i pomeranjima do kojih je došlo u drugom svetskom

Digitized by Google

ratu uglavnom bila vezana za ono što se dešavalo u Jugoslaviji u koordinatama suprotstavljanja fašističkoj agresiji i okupaciji.

Nakon drugog svetskog rata centralno područje konfrontacije supersila i podele na blokove predstavljalo je područje Evrope i, posebno, njen središnji deo u kome je glavnu novu istorijsku činjenicu predstavljala podela Nemačke od kojih je jedna ušla u sferu interesa Zapada, a druga u sferu interesa Istoka. Svaki pokušaj korigovanja demarkacionih linija i razgraničenih interesa u tom prostoru mogao je, prema opštem uverenju, da dovede do izbijanja nuklearne katastrofe.

Promene do kojih je nakon drugog svetskog rata došlo na Balkanu jasno su pokazale da ne spada u područja u kojima bi pokušaj promene uspostavljenih blokovskih demarkacionih linija morao po automatizmu da dovede do sukoba velikih sila i blokova. U prilog tome se mogu navesti činjenice koje se teško mogu osporiti. Kao što je poznato, na bazi tzv. jaltske formule trebalo je da interesi Zapada i Istoka u pojedinim balkanskim zemljama budu utvrđeni na bazi sledećih procenata: u Jugoslaviji 50 : 50, u Rumuniji 90 : 10 (u korist Istoka), u Grčkoj 90 : 10 (u korist Zapada) u Bugarskoj 75 : 25 (u korist Istoka). Uprkos tome što su iza ove formule podele sfere interesa na Balkanu stajale sile-pobednice drugog svetskog rata, ona nije bila sprovedena u život. Iako se nesprovođenje tzv. jaltske formule može tumačiti okolnošću da njeni tvorci nisu mogli predvideti kakav će biti njihov međusobni odnos snaga na isteku rata, pa ni konkretna situacija na balkanskom prostoru, ipak sile o kojima je reč nisu preduzele sve mere koje su im stajale na raspolaganju da bi je striktno sprovele u život.

Još veću snagu ima argument da je jedino na Balkanu u periodu posle drugog svetskog rata došlo do efektivne promene u podeli sfera uticaja dva bloka. Pre tačno četrdeset godina Jugoslavija je rekla istorijsko »ne« Staljinu i Kominformu i ne samo izašla iz sfere uticaja istočnog bloka, već postala jedan od osnivača politike i pokreta nesvrstanosti, kao platforme nezavisnosti i ravnopravnosti naroda. Jugoslavija je bila izložena koncentričnom političkom, ekonomskom, pa i vojnom pritisku, ali nije došlo ni do direktne oružane intervencije, ni do oružanog konflikta velikih sila, iako je u to vreme hladni rat bio na vrhuncu. Kasnije, početkom šezdesetih godina, u specifičnim okolnostima, došlo je do izlaska Albanije iz sfere uticaja istočnog bloka, iako je ona bila u članstvu Varšavskog ugovora i premda su se na njenoj teritoriji nalazile vojne baze od velikog strategijskog značaja za vodeću silu tog bloka.

U tom sledu događaja neizostavno se mora pomenuti da su i dve balkanske zemlje koje se nalaze u vojno-političkim savezima velikih sila, Rumunija i Grčka, u određenim fazama posleratnog razvoja, bez većeg potresa u blokovskim strukturama, uspele da

Digitized by Google

naprave dosta jasnu distrikciju između svojih nacionalnih interesa i obaveza koje su preuzele u okviru Varšavskog ugovora i NATO-a. Poznato je da Rumunija, na primer, nije učestvovala u intervenciji zemalja Varšavskog ugovora u Čehoslovačkoj 1968. i da je u mnogim međunarodnim pitanjima imala specifičan stav, a da je Grčka zadala dosta glavobolje SAD njihovih baza u toj zemlji i da se vrlo angažovano zalaže za pretvaranje Balkana u zonu bez nuklearnog oružja, što bi, u stvari, faktički značilo uklanjanje nuklearnog oružja upravo pakta kome ona pripada sa balkanskog tla.

Na osnovu redosleda pomenutih istorijskih činjenica, u rasponu od XIX veka do još kratkog vremena do ulaska u XXI vek, može se bez nedoumice reći da je došlo do smanjivanja nekadašnjeg geostrateškog, pa i političkog značaja Balkana. To s može tumačiti sledećim okolnostima:

(a) Ako je u XIX veku, nakon povlačenja Turske imperije, na Balkanu postojao vakuum koji su htele da popune velike evropske sile u cilju jačanja svojih pozicija u sklopu ravnoteže snaga, ako su u prvoj polovini XX veka velike evropske sile u nastojanju da izmene političku mapu Evrope pokušavale da Balkan uključe u svoju sferu interesa, u naše vreme, na pragu XXI veka, sve je manje pretpostavki na kojima bi se mogla zasnivati vojna i druga akcija kojoj bi bio cilj menjanja teritorijalnog status quoa u Evropi, pa i na Balkanu koji je njen integralni deo.

(b) Na opadanje geostrateškog značaja Balkana nesumnjivo je uticala i velika promena u sredstvima obezbeđivanja ravnoteže snaga i sticanja svetske moći. Za razliku od prošlih vremena, kada je osvajanje teritorija i širenje sfera uticaja predstavljalo glavni instrument jačanja pozicija u sklopu rivalstva velikih sila, u sadašnje vreme svetska moć sve više zavisi od ekonomskih i naučno-tehnoloških potencijala. U tom vidokrugu smanjuje se interes velikih sila za takva područja kao što je Balkan.

(c) U vreme spektakularnog povezivanja sveta saobraćajnim i drugim komunikacijama smanjuje se i uloga Balkana kao nekadašnje spojnice Evrope i Azije. To ima nesumnjive reperkusije i na geostrateški značaj tog područja.

(d) Savremena oružja i ona koja mogu biti stvorena zahvaljujući novim tzv. kosmičkim tehnologjama u velikoj, pa i presudnoj meri menjaju tradicionalni način gledanja na geostrateški značaj područja kao što je Balkan. Njihov značaj se objektivno smanjuje, a ne povećava.

(e) Ako se nekada smatralo da su ekonomski razlozi jedan od važnih činilaca u borbi za osvajanje novih teritorija i širenje sfera uticaja, zaostajanje balkanskog područja za ekonomskim razvojem i naučno-tehnološkim dostignućima ne samo u Evropi, već i u drugim delovima sveta, objektivno smanjuje i njegov geostrateški značaj. U svetlosti novih tehnologija, bledi i

Digitized by Google

značaj sirovina koje su velike sile u svoje vreme mogle da nađu na Balkanu.

(f) Smanjuje se geostrateški značaj Balkana i sa stanovišta susednih prostora. Ne samo kad je reč o širem evropskom prostoru, koji se sve više integriše kao zaseban politički, ekonomski i vojni entitet, već i kad je u pitanju Mediteran, u kome se u čitavom posleratnom periodu poenta konfrontacije velikih sila nalazi u prostorima koji su dosta udaljeni, da ne kažemo čak i odvojeni od političke i teritorijalne fasade Balkanskog poluostrva.

Navođenje ovih činjenica je imalo svrhu da pokaže da se u proteklim vremenima mnogo šta zbivalo u svetu i Evropi što je uticalo i na menjanje geostrateškog položaja i značaja Balkana u evropskoj i svetskoj politici. U suočavanju sa ovim promenama ne mogu da opstanu tradicionalne predstave o Balkanu kao evropskom prostoru kome je »sudbina« predodredila da bude bure baruta i da po tradiciji igra destruktivnu ulogu u svetskoj i evropskoj politici.

Ali, bilo bi pogrešno iz svega toga zaključiti da više ne postoji interes evropskih i svetskih sila za stanje na Balkanu i sve ono što se zbiva u tom prostoru i da su stvorene sve pretpostavke za njegovo pretvaranje u zonu mira. Iako stanje i zbivanja na Balkanu ne mogu presudno da utiču na poziciju i odnose velikih sila i njihovih ekonomskih grupacija, one su i dalje vidno zainteresovane da posredstvom svojih vojno-političkih saveza budu prisutne i da ne dozvole promene koje bi uticale ne samo na teritorijalni, već i politički status quo u ovom prostoru.

II

Posle balkanskih ratova i nakon prvog svetskog rata u osnovi su utvrđene današnje granice balkanskih država. Neke su njima bile zadovoljne, neke nisu, ali su ih morale prihvatiti kao rezultat razgraničenja izvršenih u sklopu sistema mirovnih ugovora na čiju sadržinu je bitno uticao ne samo odnos snaga između njih samih, već i spoljni faktor u vidu tadašnjih velikih evropskih sila koje su imale određene interese u balkanskom prostoru.

Izgledalo je da će balkanske države okrenute prema unutrašnjim problemima, koji nisu bili mali, prestati da izražavaju nacionalne aspiracije koje dovode u pitanje teritorije njihovih suseda i posvetiti se jačanju međusobne saradnje. Na tom putu su se našle tri prepreke: okolnost da su u granicama gotovo svih balkanskih zemalja ostali veći ili manji delovi naroda susednih zemalja, pa je problem nacionalnih manjina u njima, uprkos sistemu njihove zaštite koji im je nametnulo Društvo

Digitized by Google

naroda, ostao problem koji ih više razdvaja, nego što spaja; okolnost da su u balkanskim zemljama uspostavljeni politički sistemi različitog karaktera u širokom rasponu od onih zasnovanih na modelu zapadne parlamentarne demokratije do onih koji su pravljeni po uzoru na vojne i desničarske diktature, pa su samim tim sužavali prostor za uzajamno razumevanje i međusobnu saradnju; okolnost da su balkanske zemlje ušle u sfere uticaja velikih evropskih sila, od jednih koje su pale pod uticaj Francuske i Velike Britanije do drugih koje je pod svoje okrilje stavila Italija, a kasnije i Nemačka.

Međutim, uprkos tome, u balkanskim zemljama razvijalo se jedno osećanje zajedničkih interesa, zasnovano na velikoj borbi protiv Turske imperije, na mučnom i za sve vrlo tegobnom iskustvu iscrpljujućih međusobnih sukobljavanja u dugom procesu konstituisanja vlastitih nacionalnih država, na zalaganju najprogresivnijih političara, naučnika, književnika i drugih lucidnih umova za balkansku federaciju i druge vidove prevazilaženja barijera koje dele balkanske narode, na potrebi eliminisanja pogubnog mešanja velikih evropskih sila u unutrašnje poslove balkanskih naroda koje je vodilo raspirivanju njihovih međusobnih antagonizama i, najzad, na saznanju da samo jačanjem međusobnog poverenja i saradnje mogu izaći iz zaostalosti koja im je ostavila u nasleđe istorija.

Pod dejstvom svih tih faktora, u doba kada j velika ekonomska kriza potresla ceo svet, tridesetih godina ovog veka, na podsticaj javnosti balkanskih naroda, došlo je do održavanja više konferencija na kojima su bile zastupljene sve balkanske zemlje: 1930. godine u Atini, 1931. u Istambulu i Ankari, 1932. u Bukureštu i 1933. u Solunu. Na ovim konferencijama došao je do snažnog izražaja zahtev da se stvori takav mehanizam balkanske saradnje koji će, s jedne strane, omogućiti njihovu veću međusobnu saradnju u raznim domenima unutrašnjeg života, od privrede, trgovine i saobraćaja do prosvete, kulture, nauke i sporta, a s druge strane, povećati njihovu zajedničku bezbednost u odnosu na ekspanzionističke interese i težnje sila izvan balkanskog područja.

Ove inicijative su dovele do stvaranja Balkanske antante 1934. godine, u koju su ušle četiri balkanske zemlje — Jugoslavija, Rumunija, Grčka i Turska. Iako su učestvovale na skupovima koji su prethodili stvaranju Balkanske antante, u nju nisu ušle Bugarska i Albanija. Do ovog razdvajanja balkanskih zemalja došlo je iz nekoliko razloga. Neke nalazimo na samom Balkanu: u sukobu interesa između grupe zemalja koje su ušle u Balkansku antantu i onih koje su ostale izvan nje. Značajan uticaj na takvo prestrojavanje balkanskih zemalja imale su i šire evropske i međunarodne okolnosti. U to vreme je Nemačka, u kojoj je Hitler došao na vlast, sve više postajala zagovornik i nosilac uspostavljanja novog poretka u Evropi koji će počivati

Digitized by Google

na razvalinama Versajskih ugovora, kojima su dale pečat sile-pobednice iz prvog svetskog rata. Dok su članice Balkanske antante nastojale da uspostavljanjem savezničkih odnosa povećaju stepen vlastite nacionalne bezbednosti, sa osloncem na velike zapadne demokratije, Francusku i Veliku Britaniju, dotle je Bugarska smatrala da će u novim revanšističkim snagama u Evropi naći potporu za ostvarivanje svojih nacionalnih aspiracija. Jačanje prisustva i uticaja Musolinijeve Italije u Albaniji bilo je od presudnog značaja za njen negativan odnos prema Balkanskoj antanti.

Kao što se zna, Balkanska antanta se raspala kao kula od karata pod udarcima sila Trojnog pakta, uostalom kao i mnogo šire i jače evropske institucije, poput Društva naroda. Ali, Balkanska antanta je pokazala da postoje prostori i mogućnosti za jačanje multilateralne saradnje na Balkanu, pa i za uspostavljanje savezničkih odnosa među balkanskim zemljama u interesu mira i stabilnosti na njihovom području, pa i u širim evropskim prostorima. Balkanska antanta je imala izrazito odbrambeni karakter i bila je otvorena i za ostale balkanske zemlje.

U toku drugog svetskog rata balkanske zemlje su se našle sa dve strane barikade, a to će ostati i nakon njegovog završetka, u nešto izmenjenom redosledu. Biće to još jedno svedočanstvo da unutrašnji antagonizmi nisu prevaziđeni, a da ni uticaj velikih sila na formiranje odnosa snaga u balkanskom prostoru nije otklonjen.

Pokušaj uspostavljanja federacije u kojoj bi se našli pod istim krovom Jugoslavija, Bugarska i Albanija nije mogao biti ostvaren iz više razloga, ali je od presudnog značaja bila kampanja koju su preduzeli protiv Jugoslavije Staljin i Kominform 1948. godine. Zamisao da se u okviru ove federacije valorizuju tekovine oslobodilačke borbe i objedine napori u izgradnji novog socijalističkog društveno-ekonomskog i političkog sistema u ovim balkanskim zemljama, pa i nađe formula za rešavanje manjinskih i drugih pitanja koja su bila izvor uzajamnih antagonizama, mogla je, sama po sebi, da bude izraz političke mudrosti, ali je pred istorijom ostalo otvoreno pitanje kakvi bi bili njeni stvarni domašaji u praksi.

Niz specifičnih obeležja imala je akcija za uspostavljanje prijateljskih i savezničkih odnosa između Jugoslavije, Grčke i Turske 1953—1955. godine. Kao što se zna, u prvim posleratnim godinama u okviru hladnog rata i blokovske podele, Jugoslavija je bila bliža politici i interesima Sovjetskog Saveza, dok su se Grčka i Turska uključile u NATO. U tom sklopu, naročito su bili zaoštreni odnosi između Jugoslavije i Grčke, u kojoj je u tim godinama trajao građanski rat. Kada je počeo napad Staljina i Kominforma na Jugoslaviju počinje da se menja ne samo politička klima, već i vojno-strateška konstelacija u balkanskom prostoru. Izložena koncentričnom političkom, ekonom-

Digitized by Google

skom, pa i vojnom pritisku Jugoslavija je počela da proširuje odnose sa širim krugom zemalja, a u tom sklopu i sa onima sa kojima je iz ideoloških, političkih i drugih razloga do tada bila »na ratnoj nozi«. Bilo je sasvim prirodno da se u takvom istorijskom i političkom kontekstu začne ideja o unapređenju saradnje između Jugoslavije, Grčke i Turske. Pošto su uspešno savladale onu deonicu puta u kojoj je trebalo prevazići dotadašnje antagonizme, politički krugovi triju balkanskih zemalja su stvorili osnovu za usvajanje nekoliko akata koji će obeležavati značajne domete trojnog saveza na Balkanu: 1953. godine potpisan je Ugovor o prijateljstvu i saradnji balkanskih zemalja, tzv. Ankarski sporazum; 1954. godine potpisan je Ugovor o uzajamnoj odbrani, tzv. Bledski savez; 1955. godine je trebalo da budu potpisani aranžmani o uspostavljanju tzv. Konsultativne skupštine u Atini.

Sa stanovišta vremena koje je proteklo od potpisivanja ovih prijateljskih i savezničkih ugovora između Jugoslavije, Grčke i Turske može se reći da je, u suštini, bila reč o jednoj prolaznoj političkoj epizodi koja nije mogla da prevaziđe okvire vremena u kojima je nastala. Smatra se da su dva događaja dovela od toga da Balkanski sporazum bude stavljen ad akta. Prvi razlog je, svakako, taj što je 1955. godine došlo do normalizovanja odnosa Jugoslavije i SSSR, a time i do eliminisanja neposredne opasnosti od agresije na Jugoslaviju od strane zemalja Kominforma i, takođe, što je Jugoslavija već u velikoj meri odmakla u koncipiranju svoje nesvrstane strategije u okviru koje će steći široki krug prijatelja u svim područjima sveta i time, ujedno, odrediti svoju nezavisnu i samostalnu poziciju u odnosu na blokove. U skladu s tim, sistem ugovora sa Grčkom i Turskom ne samo da više nije bio akutno i efektivno neophodan, već je bio i u određenoj kontradikciji sa nesvrstanom orijentacijom Jugoslavije, budući da su Grčka i Turska članice NATO-a. Drugi razlog je taj što se sve više razgarao spor između druge dve članice Balkanskog sporazuma — Grčke i Turske, naročito zbog uzajamnih pretenzija na Kipar, kao i drugih tačaka sukoba u Egejskom moru.

Kao što je koincidencija interesa dovela do stvaranja Balkanskog sporazuma, tako je i razilaženje interesa zemalja o kojima je reč uticalo na njegovo prepuštanje istoriji. Balkanski sporazum nije ni prvi ni poslednji u istoriji koji potvrđuje da se valjanost i trajnost sporazuma o prijateljstvu i savezništvu zasniva na podudarnosti interesa. Međutim, politička dejstva stvaranja Balkanskog sporazuma prevazilaze granice tog saznanja. Balkanski sporazum je u jeku hladnog rata pokazao da ideološke i političke barijere nisu tako snažne da bi mogle da zasene ili potisnu vitalne nacionalne interese susednih zemalja, čak i onda kada se one razlikuju po svojim političkim i društveno-ekonomskim sistemima i međunarodnom položaju. U tom

Digitized by Google

smislu, Balkanski sporazum je predstavljao prvi posleratni model mogućnosti primene principa aktivne miroljubive koegzistencije i, isto tako, što je ne manje značajno, da u balkanskom prostoru mogu da budu nađene široke uporišne tačke ne samo za dobrosusedsku i prijateljsku, već u određenim okolnostima i savezničku saradnju.

Svi ovi obrasci i modeli saradnje balkanskih zemalja, bez obzira na to što su u osnovi vezani za stanje na Balkanu, Evropi i svetu u određenim razdobljima, pokazuju da postoji ne samo stalna potreba, već i mogućnost za ostvarivanje zajedničkih težnji balkanskih naroda da unaprede međusobnu saradnju i učvrste mir i stabilnost u balkanskom prostoru.

III

Vojno-stratešku situaciju na Balkanu u osnovi određuje okolnost da dve balkanske zemlje — Grčka i Turska pripadaju NATO-u, da su dve balkanske zemlje — Rumunija i Bugarska članice Varšavskog ugovora, a da se dve nalaze izvan vojno-političkih saveza velikih sila — Jugoslavija i Albanija. Samo po sebi to znači da se vojno-strateška situacija na Balkanu ne može isključivo vezivati za stanje i odnose u tom prostoru, već da se značajnim delom uključuje u šire, evropske odnose snaga, a u krajnjoj liniji u globalnu ravnotežu i tzv. paritet moći supersila. Iz toga slede dve logične propratne konstatacije:

(a) Da na situaciju u balkanskom prostoru i u pozitivnom i u negativnom smislu utiče situacija u odnosima supersila i blokovskih grupacija;

(b) Da su autonomne aktivnosti balkanskih zemalja koje se nalaze u vojno-političkim savezima velikih sila u određenoj meri limitirane zahtevima i interesima supersila.

Međutim, okolnost da se na Balkanu nalaze dve zemlje izvan vojno-političkih saveza velikih sila imala je takođe značajno dejstvo na vojno-stratešku situaciju u balkanskom prostoru. I to, takođe, u dva smera:

(a) Kao dve zemlje izvan vojno-političkih saveza velikih sila, Jugoslavija i Albanija predstavljaju atohtono područje stabilnosti na Balkanu. Ni jedna ni druga zemlja nisu neposredno uključene u rivalitete i konfrontaciju supersila i blokovskih grupacija. Jugoslavija u okviru pokreta nesvrstanosti vodi politiku uvažavanja i sprovođenja principa aktivne i miroljubive koegzistencije. U Ustavu NSR Albanije se nalazi odredba kojom se zabranjuje instaliranje vojnih baza i pružanje tzv. olakšica velikim silama na njenoj teritoriji. Ni jedna ni druga nemaju na svojoj teritoriji nuklearno oružje, niti bi ga mogle, u određenim okolnostima, instalirati na svojoj teritoriji, što uvek može da bude slučaj sa zemljama koje se nalaze u vojno-političkim savezima velikih sila na osnovu ugovornih obaveza koje su preuzele.

Digitized by Google

(b) S obzirom na to da je blokovska podela striktno izvršena u čitavom evropskom prostoru smatra se da područje koje zauzimaju Jugoslavija i Albanija spada u tzv. sivu zonu — zonu nerazgraničenih blokovskih interesa na Balkanu. U osnovi ove tvrdnje nalazi se shvatanje da zemlje koje se nalaze pod nuklearnim kišobranom jedne ili druge supersile ne mogu biti predmet uzajamnih blokovskih teritorijalnih aspiracija, jer bi to moglo dovesti do nuklearnog sukoba. U skladu s tim shvatanjem, zemlje koje se nalaze izvan blokovskih grupacija mogu biti područje teritorijalnih aspiracija supersila, pa i njihovog sukobljavanja koje, po pravilu, ne bi moralo neizbežno da dovede do nuklearnog sukoba.

Ipak, ne bi trebalo statistički gledati na ove dve neposredne reprodukcije postojanja dveju zemalja izvan blokova u balkanskom prostoru. Moglo bi se navesti više argumenata koji potvrđuju da značaj postojanja dveju zemalja izvan blokova na Balkanu za učvršćivanje mira i bezbednosti u tom prostoru dobija sve jasniju prevagu nad činjenicom da je u pitanju područje tzv. nerazgraničenih blokovskih interesa.

Prvo, teorija o postojanju tzv. sive zone na Balkanu vuče korene iz hladnog rata ili vremena kada je striktna blokovska podela sveta predstavljala jasno naznačeni cilj politike i vojne strategije supersila. Sa tog stanovišta, postojanje dveju zemalja izvan blokova u balkanskom prostoru moglo je »bosti oči« supersilama i podsticati da ih, u okviru blokovske konfrontacije, uključe u svoju zonu interesa. Međutim, postojanje stotinak nesvrstanih zemalja u tzv. trećem svetu, kao i nekoliko neutralnih zemalja u evropskom prostoru je potvrdilo da je strategija podele na blokove pretrpela neuspeh. Na osnovu toga se može reći da je postojanje dveju zemalja izvan blokova na Balkanu prihvaćene kao element teritorijalnog status quo-a na tom području za čije su očuvanje, u osnovi, zainteresovane i jedna i druga supersila. U stvari, došlo je do krupne inverzije: ako su u procesu blokovske podele i konfrontacije velike sele mogle biti zainteresovane da promene odnose snaga u balkanskom prostoru, u novijem razdoblju one su zainteresovane da ne dođe do bitne promene postojećeg odnosa snaga na Balkanu.

Drugo, zauzimajući distancu prema blokovskoj podeli i konfrontaciji, Jugoslavija i Albanija su u specifičnim uslovima anticipirale proces nacionalnog osamostaljivanja evropskih zemalja i jačanja sveevropskih identiteta. U pitanju je proces emancipacije evropskih zemalja od supersila kako na političkom, tako i na ekonomskom, a u novije vreme sve više i na vojnom planu. Postojanje zemalja izvan blokova u Evropi ne samo da sve manje »bode oči«, već sve više postaje prirodni deo evropskog ambijenta u kome jačaju tendencije i procesi osamostaljavanja.

Treće, pokušaji supersila da razgraniče svoje interese i uticaje u tzv. sivim zonama u raznim delovima sveta doveli su do

Digitized by Google

izbijanja mnogih kriznih žarišta. Pojedinačna analiza bi jasno pokazala da je izbijanje kriza bilo izraz i svedočanstvo faktičke nemogućnosti da jedna supersila proširi sferu svoga uticaja na račun druge supersile. Neke od tih kriza traju i više decenija. Sada smo svedoci pokušaja da neka od tih kriznih žarišta budu rešena mirnim putem, a to znači na jedino mogući način: posredstvom dezangažovanja velikih sila i primenom formule nesvrstanosti. Na osnovu toga su i čitav svet i, posebno, supersile mogli da izvuku sledeću pouku: da razgraničavanje sfera interesa i uspostavljanje blokovske demarkacione linije u tzv. sivim zonama neizbežno vodi njihovoj konfrontaciji, odnosno izbijanju kriznih žarišta koja ugrožavaju mir i koja ne mogu biti likvidirana bez njihovog uzajamnog dezangažovanja, odnosno omogućavanja narodima i zemljama tih područja da konsoliduju svoj status nesvrstanosti.

Četvrto, korenite promene do kojih je došlo u strategiji obezbeđivanja ravnoteže snaga i sticanja svetske moći umanjile su nekadašnji značaj osvajanja teritorije i sfera interesa. U okviru te značajne strategijske prekretnice smanjio se i nekadašnji značaj uspostavljanja uporišta u tzv. sivim zonama. Pred apsolutnim prioritetom obezbeđivanja ekonomske i naučno-tehnološke premoći srazmerno je opao značaj razgraničavanja sfera uticaja u tzv. sivim zonama.

Imajući sve to u vidu pouzdano se može kazati da postojanje zemalja izvan blokova na Balkanu ima pozitivnu funkciju u balkanskom prostoru. Ali, i ne samo u njemu. Ako se pogleda politička i vojno-strateška mapa Evrope jasno će se videti da na njenom tlu postoji jedan koridor zemalja izvan blokova od Skandinavije preko srednje Evrope do Balkana. Reč je o neutralnim evropskim zemljama, od Finske i Švedske do Švajcarske i Austrije, nesvrstanoj Jugoslaviji i vanblokovskoj Albaniji. Sve ove zemlje su inkorporirane u postojeći ne samo teritorijalni, već i politički status quo u Evropi.

IV

Među multilateralnim inicijativama čiji su nosioci pojedine balkanske zemlje »najduži staž«, da tako kažemo, ima ideja o uspostavljanju bezatomske zone na Balkanu. Ona je potekla od predsednika rumunske vlade Kivu Stojke 1957. godine i uporno se održava u političkom opticaju sve do naših dana. Iako je ova rumunska ideja bila sastavni deo inicijativa Varšavskog ugovora, usmerenih na razoružanje i popuštanje zatehnutosti u Evropi, ipak se ona posebno vezuje za specifične interese rumunske politike u balkanskom prostoru. To će naročito doći do izražaja u kasnijem periodu, u vreme vidljivog osamostaljavanja spoljne politike Rumunije u odnosu na druge zemlje Varšavskog

Digitized by Google

ugovora, kada će ona ovom i drugim inicijativama pokušati da igra jednu od vodećih uloga u balkanskom prostoru. Politički i naučni krugovi u Rumuniji nastojaće da uspostave politički kontinuitet sa delovanjem rumunske diplomatije u periodu između dva rata, kada je ministar inostranih poslova Titulesku važio kao jedan od kreatora Balkanske antante.

Kao i mnoge druge slične ideje u Evropi, i ova o uspostavljanju zone bez atomskog oružja na Balkanu, nije mogla biti sprovedena u život zbog rivaliteta i konfrontacije zemalja Varšavskog ugovora i NATO-a. Ali, upravo nastavljanje trke u naoružanju u svetu i, posebno, u evropskom prostoru uslovljavalo je obnavljanje starih i pojavljivanje novih ideja o različitim vidovima i oblicima vojnog dezangažovanja. Tako se dogodilo da su novi impuls staroj rumunskoj ideji nakon dvadesetak godina dali bugarski predsednik Todor Živkov i grčki predsednik Andreas Papandreu. Podlogu za reaktiviranje ideje o uspostavljanju zone bez atomskog oružja na Balkanu oni su našli u sledećim okolnostima:

(a) U razdoblju posle potpisivanja Završnog akta KEBS-a u Helsinkiju 1975. godine došlo je do stvaranja povoljne atmosfere za unapređivanje različitih vidova multilateralne saradnje, pa i one u sferi jačanja mira i bezbednosti.

(b) U to isto vreme socijalistička vlada Grčke proklamovala je kao svoj cilj eliminisanje vojnih baza SAD i NATO-a, što bi dovelo do toga da sa njenoga nacionalnog tla bude eliminisano i nuklearno oružje.

(c) Došlo je, takođe, do vidljivog poboljšavanja odnosa između Bugarske i Grčke, koje se nalaze u članstvu suprotstavljenih vojno-političkih saveza velikih sila. Za ove dve zemlje to je bio ne samo razlog, već i podsticaj za preduzimanje koraka koji bi mogli da dovedu do pretvaranja Balkana u zonu bez atomskog oružja.

Prilikom razmatranja ove ideje na sastancima viših funkcionera ministarstava inostranih poslova balkanskih zemalja (bez učešća Albanije) u Atini i Bukureštu moglo se doći do saznanja da se njenom sprovođenju u život najkategoričnije suprotstavlja Turska. Ova zemlja smatra da je uspostavljanje zone bez atomskog oružja na Balkanu nemoguće zbog asimetrične situacije u arsenalu i asortimanu naoružanja zemalja koje pripadaju vojno-političkim savezima na Balkanu. S obzirom na to da se nuklearno oružje na Balkanu nalazi jedino na teritoriji Grčke i Turske, njegovo uklanjanje bi dovelo do debalansa u korist konvencionalnog naoružanja zemalja koje se nalaze u članstvu Varšavskog ugovora, to jest do debalansa u naoružanju zemalja Varšavskog ugovora i NATO-a u balkanskom prostoru. Isto tako, treba imati u vidu da je nuklearno oružje na teritoriji Turske u funkciji šire konfrontacije supersila čiji opseg i dometi prevazilaze uže vojno-strateške koordinate Balkanskog poluostrva. Na

Digitized by Google

stav Turske utiču i njeni politički, pa i vojni antagonizmi u odnosima sa Grčkom.

Jugoslavija, kao balkanska i nesvrstana zemlja, daje podršku ideji uspostavljanja bezatomske zone u prostoru u kome se ostvaruju njeni egzistencijalni interesi. Ali, Jugoslavija ne zatvara oči pred teškoćama koje stoje na putu realizovanja takvih projekata ne samo na Balkanu, već i u širem evropskom prostoru. Zbog toga se može reći da je ona više za one projekte koji sadrže veću dozu realizma, odnosno u kojima se više vodi računa o problemu nuklearnog i drugog razoružanja u celini.

Bojkotojući doskora sve multilateralne inicijative na Balkanu, Albanija je imala negativan stav i prema ideji uspostavljanja zone bez atomskog oružja na Balkanu. Sada je u njenom stavu došlo do određene promene koju ne bi trebalo zanemariti. Albanija smatra da je uklanjanje nuklearnog oružja sa Balkana prvenstveno stvar onih zemalja na čijoj se teritoriji to oružje nalazi, s tim što je ona zainteresovana za jačanje mira i bezbednosti na Balkanu.

Unovije vreme pojavila se i inicijativa za proglašenje Balkana ne samo za zonu bez atomskog, već i bez hemijskog oružja. U stvari, ove dve ideje su spojene u jednu: tle Balkana bi trebalo osloboditi i od jedne i od druge vrste naoružanja. Okolnost da u balkanskim zemljama ne postoji hemijsko naoružanje navodi na pomisao da bi odluka o uspostavljanju zone bez hemijskog oružja na Balkanu mogla biti mnogo lakše sprovedena u život, nego ona koja se tiče atomskog naoružanja. Verovatno je tako. Ali, poznato je da se u Ženevi već dugo vode pregovori o donošenju Konvencije o zabrani proizvodnje i upotrebe hemijskog oružja, pa bi prvenstvenu preokupaciju i cilj svih zemalja, pa i ovih na Balkanu, trebalo da predstavlja što brže privođenje tog posla kraju. Međutim, i kada je reč o toj konvenciji, koja bi bila obavezna za sve zemlje, i kada je reč o pretvaranju Balkana u zonu bez hemijskog oružja pojavljuju se odeđeni tehničko-tehnološki problemi, posebno oni koji govore da se ono može vrlo brzo napraviti od hemijskih komponenti koje, po prirodi stvari ne mogu biti zabranjene u proizvodnji, jer služe za svakodnevnu upotrebu.

V

Sastanak ministara inostranih poslova balkanskih zemalja u Beogradu predstavljao je jednu od krupnih tema u svetskoj štampi, a bez ikakve sumnje najvažniji politički događaj u zemljama našeg poluostrva. Razloga je više:

Prvo, postojalo je, i nije bilo bez osnova, uverenja da balkanske zemlje ozbiljno zaostaju ne samo za integracionim i drugim ekonomskim procesima koje izaziva i podstiče sadašnja

Digitized by Google

naučno-tehnološka revolucija, već da kaskaju i za tokovima popuštanja međunarodne zategnutosti, pokrenutim pregovaračkim kontaktima dveju supersila i izraženim u nastojanjima da se za sporna politička pitanja u raznim delovima sveta potraže rešenja putem pregovora.

Smatralo se da i u jednom i drugom pogledu Balkan stoji na mrtvoj tački. Umesto da gleda u budućnost, činilo se da Balkan još vodi iscrpljujući i besperspektivni duel sa teškim nasleđem istorije, zanemarujući svoje životne potrebe i svetske realnosti.

Prihvatanje jugoslovenske inicijative za održavanje Sastanka ministara inostranih poslova balkanskih zemalja, kao i opsežne i konstruktivne pripreme za obezbeđivanje njegovog uspešnog rada i ishoda, u čijim okvirima je došlo do mnogih bilateralnih susreta visokih funkcionera svih balkanskih zemalja, pokazalo je da se nešto menja i na Balkanu. Za razliku od prošlih vremena, kada su sa Balkana u svet stizale samo loše vesti, u ovim danima listovi i na Istoku i na Zapadu i u drugim političkim sredinama puni su naslova koji bi se mogli svesti na konstataciju da je na pomolu balkanski detant — pokušaj balkanskih zemalja da uhvate korak s vremenom!

Drugo, zbilo se nekoliko značajnih političkih događaja u bilateralnim odnosima balkanskih zemalja koji su nagovestili da beogradski ministarski skup neće ostati na praznoj retorici, već da će označiti jednu od značajnih prekretničkih tačaka u poslеratnoj političkoj istoriji Balkana. Mnogi koji su analizirali faktore koji mogu da ugroze rad skupa u Beogradu u prvi plan su isticali visok stepen zategnutosti u odnosima Grčke i Turske zbog Kipra i nerazgraničenih interesa u Egejskom moru, u odnosima Turske i Bugarske zbog položaja Turaka u ovoj zemlji, u odnosima Jugoslavije i Albanije zbog pitanja koja se tiču Kosova itd. Međutim, upravo zemlje o kojima je reč su u međuvremenu preduzele više koraka koji pokazuju da se uz pomoć dobre volje može otvoriti i voditi dijalog i o spornim pitanjima koja u najvećoj meri opterećuju savremenu balkansku situaciju. Dobra vest iz Davosa, gde su se turski premijer Ozal i grčki predsednik vlade Papandreu dogovorili da će uložiti napore da na konstruktivan način pristupe rešavanju spornih pitanja u odnosima svojih dveju zemalja, sama po sebi se, svakako, ne bi mogla dovesti u direktnu vezu sa održavanjem beogradskog skupa, ali je, bez sumnje, potvrdila da će balkanske zemlje nastojati da poboljšavanjem bilateralnih odnosa doprinesu uspešnijem razvoju multilateralne saradnje koja je na dnevnom redu u Beogradu. Mnogi su primili kao prvorazrednu političku senzaciju vest da su ministar inostranih poslova Turske Jilmaz i njegov bugarski kolega Mladenov upravo u Beogradu, u predvečerje otvaranja ministarskog sastanka, potpisali protokol o rešavanju spornih pitanja koja su pre nekoliko godina poremetila do tada relativno dobre

Digitized by Google

odnose ovih dveju zemalja. U isto vreme, stigla je i treća dobra vest: da je u Tirani potpisana dugo odlagana i dosta sporna Kulturna konvencija između Jugoslavije i Albanije.

Sve su to bili konkretni i realni predznaci da Sastanak ministara inostranih poslova neće biti iskorišćen za propagandna nadmetanja, niske političke udarce i gloženje oko pitanja koja bi mogla da još više poremete stanje i odnose na Balkanu.

Šta bi se u ovom času moglo reći o rezultatima beogradskog skupa? Iako ostaje široki prostor za naknadne i produbljenije analize, s bzirom na to da se bilateralni i multilateralni problemi na Balkanu ne mogu isključivo svesti na nekoliko pozitivnih ili negativnih dimenzija, a još manje sagledati od danas do sutra, izvesno je sledeće:

1. — Atmosfera i rad beogradskog skupa bili su obeleženi podjednakom željom svih učesnika da konstruktivno i uspešno obave posao zbog koga su došli. Iako su u svojim istupanjima, što je sasvim prirodno, izneli prioritete i preokupacije svojih zemalja koji su za svaku od njih specifični, jer odražavaju njihov geostrateški položaj i nacionalne interese, ipak su se svi založili za unapređivanje međubalkanske saradnje u onim oblastima u kojima ona nije sporna: od privrede, trgovine, industrijske kooperacije, transfera tehnologije, saobraćaja do ekologije, seizmologije, kulture i sporta. U skladu s tim, prihvaćeni su mnogi bilateralni i multilateralni projekti koji mogu da doprinesu zbližavanju balkanskih zemalja i poboljšavanju opšte klime u ovom regionu. Na osnovu toga se može reći da je beogradski sastanak, posvećen u prvom redu, upravo ovim pitanjima, u potpunosti ispunio svoj zadatak. Sastanci koji će uslediti, u različitim sferama i branšama, na političkom i ekspertskom nivou, treba to da potvrde i u praksi.

2. — Veliki i, ujedno, vrlo konkretan značaj ima dogovor da se sastanci ministara inostranih poslova balkanskih zemalja održavaju u kontinuitetu, u određenim intervalima, da bi posao započet u Beogradu bio nastavljen u glavnim gradovima drugih balkanskih zemalja. Time je ne samo izbegnuta opasnost da se beogradski sastanak pretvori u jednokratan politički čin, već je posvedočeno da sve balkanske zemlje teže nastavljanju zajedničkih napora usmerenih na unapređivanje međusobnih odnosa, stvaranje bolje političke klime i poboljšanje opšte situacije u prostoru u kome žive. Ako se smatralo da je i samo prihvatanje jugoslovenske inicijative za održavanje ministarskog sastanka u Beogradu veliki politički uspeh, onda je odluka da se nastavi sa održavanjem takvih skupova jedan od njegovih najkrupnijih političkih rezultata.

3. — Trezveniji politički umovi nikada nisu dovodili u pitanje konstruktivnost i opravdanost onih inicijativa pojedinih balkanskih zemalja koje su bile usmerene na jačanje saradnje u političkoj oblasti i sferi bezbednosti. Ukoliko je i bilo nespo-

Digitized by Google

razuma oko pojedinih inicijativa te vrste, oni su proisticali iz različite procene njihove trenutne svrsishodnosti i realnih izgleda za njihovo sprovođenje u život. Ovde je posebno reč o nastojanjima da na Balkanu bude uspostavljena zona bez atomskog i hemijskog naoružanja i o održavanju sastanka šefova vlada ili država balkanskih zemalja. Budući da se i za jednu i za drugu ideju zalaže više balkanskih zemalja, one će i dalje predstavljati jedan od značajnih ciljeva multilateralne saradnje na Balkanu. Dajući doprinos jačanju poverenja u odnosima balkanskih zemalja, beogradski skup je faktički proširio prostore i za jačanje saradnje balkanskih zemalja u političkoj oblasti i sferi bezbednosti.

4. — O bilateralnim problemima bilo je više reči prilikom pojedinačnih susreta, nego u konferencijskoj dvorani. Zbog toga se ne može znati, ali se dosta pouzdano može pretpostaviti da je bilo reči i o onim spornim pitanjima koja danas, u manjoj ili većoj meri, opterećuju njihove međusobne odnose, pa i opštu situaciju na Balkanu. Tu je, svakako, u prvom redu reč o čitavom kompleksu pitanja vezanih za položaj nacionalnih manjina u pojedinim balkanskim zemljama, a posebno u onima u kojima se negira čak i samo njihovo postojanje. S obzirom na to da ova pitanja zadiru u vitalne nacionalne interese svake zemlje nije se moglo ni očekivati da bi šefovi diplomatija na tom planu mogli u ovoj prilici donositi bilo kakve odluke dalekosežnijeg značaja. Ali, sasvim je sigurno da razmena gledišta koju su izvršili, odluke koje su doneli o jačanju bilateralne i multilateralne saradnje u različitim domenima i doprinos koji su dali poboljšavanju opšte atmosfere na Balkanu, ipso facto, doprinose stvaranju povoljnije konstelacije i za rešavanje spornih pitanja. To je, takođe, jedna od dimenzija beogradskog sastanka koju ne bi trebalo ni zanemariti, ni potceniti.

Jugoslavija je bila trezven i konstruktivan organizator i domaćin Sastanka ministara inostranih poslova balkanskih zemalja. Ona je na najbolji mogući način pokazala da se realističnim pristupom, otvorenošću za interese i poglede drugih i uz pomoć dobe volje mogu unapređivati putevi saradnje i opšte stanje na Balkanu. Ali, u ovom času nema mesta euforiji, još manje iluzijama, jer balkanske zemlje i narodi teško mogu da iskoče iz koordinata istorije i svog geopolitičkog položaja. Biće potrebno dosta strpljenja, suočavanja sa teškoćama i preovladavanja različitih iskušenja da bi bodljikave žice sa Balkana bile uklonjene i da bi atmosfera i duh beogradskog sastanka postali trajno i dugoročno obeležje stanja na Balkanu.

Digitized by Google

Suočavanja

Branko Petranović

Za kritički dijalog o jugoslovensko-sovjetskim odnosima 1941.—1947.

(Povodom studije Л. Я. Гибианский, Советский Союз и новая Югославия 1941—1947, Москва, „Наука" 1987. страна 201.

Leonid Gibijanski je već četvrt veka posvetio istraživanju sovjetsko-jugoslovenskih odnosa u drugom svetskom ratu i po njegovom završetku. O tome svedoče njegovi prikazi i osvrti na radove jugoslovenskih istoričara, istraživački prilozi o najraznovrsnijim vidovima ovih odnosa, a pre svega prezentirana studija koja pretenduje na kritičku rekonstrukciju odnosa SSSR-a i nove Jugoslavije 1941—1947. godine. Na istraživanju tih odnosa istovremeno su radili drugi sovjetski istoričari (V. V. Zelenjin, G. M. Slavin, V. E. Romanov i drugi). Jugoslovensko-sovjetskim odnosima bavilo se fragmentarno i u nas više istoričara.

No mislimo da nećemo pogrešiti ako kažemo da sovjetska sastavnica jugoslovenske revolucije, kao najvažnija sa stanovišta međunarodnih i vojnih odnosa i ideoloških veza, nije u jugoslovenskoj istoriografiji zauzela zasluženo mesto. Ideološka senka velikog sukoba 1948. mučno je uticala i na optiku jugoslovenskih istoričara u prilazu odnosima Jugoslavije i SSSR-a. Predrasude ideološke prirode žive do danas snagom istorijske inercije. Rad Gibijanskog usmeren na kritičku rekonstrukciju ovih odnosa, obuhvatajući izvore, štampu, raniju literaturu, za nas je više nego vredan pokušaj i prihvatljiv izazov. Manje je prihvatljiv isključivo kritičkim odnosom prema radovima jugoslovenskih istoričara i zapadnim piscima; izostavljanjem novije jugoslovenske literature

Digitized by Google

o jugoslovensko-sovjetskim odnosima: previđanjem da su sovjetski arhivi zatvoreni, uključujući i ona hranilišta u kojima se nalazi građa najvažnija za ove odnose. Bilo je normalno očekivati da sovjetski istoričari najpre kritički pretresu vlastitu literaturu o jugoslovensko-sovjetskim odnosima, koja je nesumnjivo ideološki opterećena pod uticajem sukoba CK SKP (b) i Staljina sa KPJ i Titom 1948. godine. Koliko li je samo pamfletističke literature nastalo u tim godinama napada na nezavisnost Jugoslavije? Gibijanski ovlaš prelazi preko 1948, kao da ona nije imala uticaja na razvoj istoriografije i jedne i druge države u tretmanu narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije, posebno sovjetsko-jugoslovenskih odnosa. Svakako da nije reč samo o spoljnim manifestacijama ovog sukoba već i o njemu sa stanovišta dubljeg razumevanja staljinske politike u godinama koje su predmet kritičke analize Gibijanskog. Zar se u istoriografiji ovaj događaj može ignorisati s gledišta jasnijeg uočavanja nekih pojava, ispoljavanja jednog stava u međunarodnim odnosima, korena nerazumevanja, naknadnog uočavanja obeležja odnosa koji u vreme neposrednog istorijskog zbivanja nisu bili vidljivi? Da bismo otklonili svaki prigovor, recimo odmah da imamo u vidu dihotomiju istorije koja ne podnosi modernizaciju događaja, ali ne prihvata ni odbacivanje posteriornog iskustva za razumevanje prethodnih događaja. Tim pre što Gibijanski rekonstruiše odnose SSSR-a i Jugoslavije sve do 1947. godine, dakle neposredno pred veliki sukob. Uzroci tog sukoba moraju imati dublje korene, nezavisno od svih nespornih izliva u prilog SSSR-u SKP (b) i Staljinu, uopšte »ideološkoj pravovernosti« u Jugoslaviji do razlaza. Ako s ovakvim rezonovanjem nismo u pravu, onda bi ovaj sukob bio neobjašnjiv, ili bi se tumačio isključivo metafizičkim uzrocima poput onih da je bila reč o »međunarodnoj intrigi« Zapada, moždanoj aberaciji Staljina, suparništvu između Staljina i Tita itd.

Gibijanski navodi Vladimira Dedijera iz 1965. da se posle 1948. o sovjetsko-jugoslovenskim odnosima pisalo jednostrano. Kao što smo videli, nema razloga da se sa Dedijerom, u slučaju iznete teze, ne složimo. Međutim, sovjetski istoričari nevoljno shvataju da je prelom 1948. bacao i novo svetlo na protekle odnose. Istorija je stalno preispitivanje. Pod snopovima nove svetlosti, koja istoričara oslobađa ideoloških natruha i predubeđenja, nastaje mogućnost da neke ranije činjenice dobiju drukčije značenje u sledu novostečenog iskustva. Sovjetskim istoričarima tek preostaje da se izbore za kritičku istoriju koja bi odbacila naslage stvorene decenijskim uticajem staljinizma. Od njih se očekuje da prednjače u borbi za otvaranje arhiva i dostupnost građe posle proteka određenog vremena, što je svojstveno gotovo svim modernim državama i savremenim društvima; takođe da obezbede kritički dijalog u stručnoj periodici. Gibijanski pominje kritiku stanovišta jugoslovenskih istoričara o AVNOJ-u, ali izostavlja da kaže da je kritika objavljena pod pseudonimom (»Semjonov«, koji kao istoričar Jugoslavije u drugom svetskom ratu ne postoji), a na dru-

Digitized by Google

goj strani da je redakcija »Međdunarodnoj žiznji« odbila da objavi odgovor kritikovanih jugoslovenskih istoričara.

Gibijanskom se može zameriti, pa ma koliko to bilo objektivno uslovljeno, da, analizirajući odnose SSSR-a i nove Jugoslavije, nije to činio na osnovu nove građe, čak ni one najneophodnije za dublje i svestranije razumevanje nekih važnih događaja vezanih za te odnose. On je neumorno »kopao« po radovima jugoslovenskih istoričara i analizirao sovjetsku štampu; za period 1945—1947. tek delimično koristi neke arhivske fondove (Ministarstva inostranih poslova, Centralnog državnog arhiva oktobarske revolucije); crpeo je objavljenu građu sovjetskog porekla o odnosima SSSR-a i SAD, i SSSR-a i Velike Britanije u drugom svetskom ratu; zatim zapisnike sa velikih međunarodnih konferencija u toku rata itd. Jugoslovenski istoričari koriste u analizama dokumentaciju velikih demokratskih sila uoči aprilskog rata (Velike Britanije i SAD), kao i onih fašističkih (Nemačke i Italije), koja govori o odnosima sa Kraljevinom Jugoslavijom i događajima unutrašnjeg karaktera, onako kako su ih videli strani diplomati. Pre svega, reč je o dokumentaciji koja otkriva međunarodni pritisak na Jugoslaviju da odbije ulazak u Trojni pakt, odnosno da priđe Osovini, faktički kapitulira pred agresivnim silama fašizma. Našoj istorijskoj nauci nedostaju, međutim, izvori sovjetskog porekla za tu više nego značajnu fazu sovjetsko-jugoslovenskih odnosa (1940—1941). Sovjetski izvori bi svakako mogli baciti više svetla i na stav SSSR-a prema 27. martu. Koliko bi tek izveštaji Viktora Plotnikova, Vladimira Lebedeva, Vladimira Samohina i drugih sovjetskih diplomata i akreditovanih dopisnika TASS-a doprineli da se bolje shvate unutrašnji odnosi u Jugoslaviji, stav SSSR-a prema Kraljevini Jugoslaviji, građanskim strankama, komunistima? Danas samo možemo pretpostavljati da je SSSR, kao i Velika Britanija, bio zainteresovan za rat Nemačke na Balkanu, nezavisno od raznih motivacija i suprotnih interesa ovih dveju velikih sila, ili bar da je SSSR želeo da stavi Nemačkoj do znanja svoje interese u tom delu Balkana. Gibijanski ne koristi ni izvore o razgovorima Staljina s Titom u Moskvi septembra 1944, aprila 1945, maja—juna 1946. godine. Pisac čak ne kaže ni da li postoje ti zapisnici ili ne. Prema usmenom kazivanju sovjetskih istoričara, Staljin nije u sličnim prilikama redovno tražio da se vode zapisnici o razgovorima, što za nas nije ubedljivo. Sovjetski publicista Roj Medvedev tvrdi da su Staljinove dokumente (arhivu), posle njegove smrti 1953, uništili naslednici. Poznato je, takođe, da je Kominternin punkt u Zagrebu, koji je vodio Josip Kopinič, uputio više depeša u Moskvu nego što ih danas ima u našim arhivima. Za jugoslovensko-sovjetske odnose 1944—1945. godine od dragocenog značaja bila bi i arhiva šefa Vojne misije SSSR-a pri Vrhovnom štabu general-lajtnanta Nikolaja Kornjejeva, preko koje je održavana veza Tita i Moskve (slanje pisama, upoznavanje s kopijama pisama koja su bila adresirana na druge ličnosti itd.).

Digitized by Google

Umesto da traga za pomenutom dokumentacijom, Gibijanski u svojoj studiji naprosto zasipa čitaoca sadržajem štampe i drugog manifestativnog sadržaja (govori, pozdravi, čestitke, izjave na omladinskim i sveslovenskim mitinzima itd.). Mi, razume se, nećemo da pravimo razliku između deklarativne (manifestativne) i operativno-političke dokumentacije. Iz toga ne proizlazi da prvu kategoriju izvora deklasiramo, već samo da joj pretpostavljamo operativnu političku i vojnu dokumentaciju. Nesumnjivo je da je i sadržaj prve kategorije izvora značajan za utvrđivanje stanja opštih odnosa, atmosfere, političko-ideološke bliskosti, pa i za identifikaciju opšte političke linije (platforme), naročito kada ona nije zvanično iskazivana preko sovjetskih državnih organa. Bučni političko-propagandni materijal i rasplinuta frazeologija o vernosti, neuništivom prijateljstvu, »velikoj zemlji socijalizma«, »genijalnom vođi i učitelju čovečanstva« J. V. Staljinu nisu uopšte sporni u spoljnoj komunikaciji ili unutrašnjem životu narodnooslobodilačkog pokreta i KPJ kao njegovog jezgra. No, ako bi se istoričari oslanjali isključivo na ove izvore kao dovoljne za razumevanje i objašnjenje jugoslovensko-sovjetskih odnosa, onda bi studijski napori danas ili sutra bili suvišni, jer ideološka bliskost rukovodećih snaga jugoslovenskog i sovjetskog društva nije dovođena u pitanje ni u vreme sukoba 1948. godine.

Gibijanski u studiji kritikuje jugoslovenske istoričare što nisu u dovoljnoj meri uvažavali sovjetske izvore kojih, kao što vidimo, nema kada je reč o sadržajima razgovora predstavnika dve zemlje na najvišem nivou, porukama posredstvom sovjetske vojne misije, trećim zemljama koje su u toku događaja ulazile u sferu razmatranja najviših jugoslovensko-sovjetskih ličnosti (Bugarske, Albanije). Šta tek da kažemo za posleratne odnose SSSR-a i Jugoslavije koji su kod Gibijanskog svedeni na osnovnu evidenciju podataka o političkim, ekonomskim i kulturnim odnosima.

No, studija Gibijanskog van sumnje je napredak u proučanju odnosa Jugoslavije i SSSR-a u drugom svetskom ratu. Ona se i po objektivnosti prilaza delu pitanja pojavljuje kao valjano naučno istraživanje. Pisac ima u vidu da su u procesu narodnooslobodilačke borbe i revolucije obrazovani narodnooslobodilački odbori (NOO), te da je razvitak revolucije doveo 29. novembra 1943. do konstituisanja države, obrazovanja njenih najviših organa i da je 1944—1946. došlo do revolucionarnih promena u socijalno-ekonomskoj sferi. On naglašava da je u jugoslovenskoj revoluciji nastajao novi revolucionarni politički sistem sa svojom organizacijom vlasti, sa svojom principijelno novom političkom strukturom i stvaranjem nove armije. Analize izvodi i vrši rekonstrukciju na osnovu uglavnom poznatih dokumenata, sovjetske, jugoslovenske i strane literature. Nastoji da bude faktografski precizan. Prihvatamo i njegov kritički pretres izvesnih teza u jugoslovenskoj literaturi počev od početka 50-tih godina, koje nastaju u vremenu »narušenih odnosa« između dve zemlje (samo to-

Digitized by Google

liko o 1948. godini!). Sa stanovišta dubljeg razumevanja procesa koje obrađuje, Gibijanski bi svakako dobro uradio da se više zamislio nad karakterom tih »narušenih odnosa«. Da je u Jugoslaviji SSSR shvatan kao garant pobede u prošlom ratu i da je bila reč o zajedničkoj borbi, simpatijama na obe strane masovnih razmera, notorno je mesto u novijoj jugoslovenskoj istoriografiji. Raspolažući izvornim materijalom i poučeni verifikacijom samog toka istorije, jugoslovenski istoričari su otvarali i neka pitanja koja su za Gibijanskog i danas tabu-teme. Već smo rekli da se takav prilaz ne bi mogao smatrati modernizacijom istorije ili kalemljenjem stranog i kasnijeg istorijskog iskustva na ranije periode, već da on proizlazi iz bića istorijske nauke i zakona interpretacije izvora. Jugoslovenska istoriografija utvrđuje ulogu SSSR-a u drugom svetskom ratu i obim pomoći koju je Sovjetski Savez pružio novoj Jugoslaviji. Istovremeno je snagom činjenica isticala da je i jugoslovenska narodnooslobodilačka borba od 1941. bila najveći doprinos borbi sovjetskih naroda protiv fašizma.

Gibijanski kao malo koji drugi strani istoričar, poznaje istoriju Jugoslavije u drugom svetskom ratu. Ako mu i promakne koja faktografska greška, na njoj mu ne možemo isuviše zamerati. Tako će na str. 23 napisati da je doratna Jugoslavija počivala na teoriji »jednog naroda«, iako je od nje odstupilo pre vojnog sloma Kraljevine i vladajuće srpsko građanstvo, koje je 1939. pristalo na deobu vlasti sa svojom hrvatskom suparnicom, kada se otvorio i proces reorganizacije države na trijalističkoj osnovi. Gibijanskom bismo daleko više zamerili što preskače neka važna pitanja kao da se nisu ni postavljala, prećutkujući da su ona od bitnog značaja za razumevanje same teme. Reč je o reakciji i na stvaranje Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade (str. 20), poznatoj kao kritici Kominterne na ovaj čin rukovodstva NOP-a. Za jugoslovensku istoriografiju o narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji bitno je pitanje formulisanja strategije KPJ kao jedinstvene, to jest o narodnooslobodilačkoj borbi kao revoluciji. Takav pristup je bio sasvim suprotan direktivi Kominterne od 22. juna 1941, koja je suspendovala revolucionarne procese do kraja rata i pobede nad fašizmom. Pisac, istina, na narednim stranicama (str. 23) kaže da su narodnooslobodilački odbori obrazovani na inicijativu komunista u leto i jesen 1941. i da su činili novu, revolucionarnu vlast. Na str. 24. Gibijanski će napisati da je srpska buržoazija bila predstavljena u inostranstvu sa emigrantskom vladom, iako je u pitanju jugoslovenska vlada, s predstavnicima Hrvata i Slovenaca, bez obzira na to što je u njoj postojala prevaga srpskih političara. Gibijanski pozivajući se na Dušana Živkovića (str. 27), govori o Narodnom frontu kao »masovnoj organizaciji nacionalnog oslobođenja«, navodeći pri tome da su NOO uporedo s funkcijama vlasti ispunjavali ulogu političkih organa narodnooslobodilačkog pokreta, što ne odgovara kvalifikaciji »masovne organizacije«, jer i jugoslovenski istraživač na kojega se poziva smatra da takva organizacija do 1944.

Digitized by Google

nije postojala (veli da je »imaginarna«), sa izuzetkom Osvobodilne fronte u Sloveniji. Formulacija o »novoj Jugoslaviji« u »svojstvu subjekta međunarodnih odnosa« (str. 29) nepotpuna je, ako se ne istakne međunarodni kontinuitet Jugoslavije u toku celog rata. Nova Jugoslavija se ne javlja kao novi subjekt međunarodne zajednice, jer je reč samo o novom unutrašnjem subjektu u Jugoslaviji. Pa i u procesu međunarodnog priznanja nije u pitanju priznavanje Jugoslavije kao subjekta u međunarodnim odnosima već legalizacija unutrašnjih promena u revolucionarnom procesu.

Mada Gibijanski piše o Sovjetskom Savezu i novoj Jugoslaviji od 1941. do 1947. godine, izbegao je da govori o stavu KPJ i građanskih antifašističkih i antigermanskih snaga uoči aprilskog rata, pre svega o demonstracijama komunista protiv pristupanja vlade Cvetković—Maček—Kulovec Protokolu o Trojnom paktu 25. marta 1941, prevratu u noći između 26. i 27 marta, demonstracijama i manifestacijama 27. marta 1941. godine, pa i o aprilskom ratu. Taj prevrat, međutim, koji je Hitler shvatio kao *casus belli*, značio je i opciju Jugoslavije za front protiv Osovine, prvi moralni i politički udarac Hitleru na vrhuncu moći, uvod u Hitlerovu balkansku kampanju sa posledicama odlaganja realizacije plana »Barbarosa« za pet nedelja. Stoga 27. mart predstavlja čvorišnu tačku u savremenoj istoriji Jugoslavije, a nije sporedan i izolovan događaj koji ne bi zaslužívao uvažavanje i u svetskoj, pa samim tim i sovjetskoj istorijskoj nauci. Gibijanski je takođe bez objašnjenja prešao preko činjenice da je do 22. juna 1941. bio na snazi sovjetsko-nemački pakt. Nije pomenuo ni Ugovor o prijateljstvu i nenapadanju između SSSR-a i Kraljevine Jugoslavije, datiran sa 5. aprilom, a objavljen u SSSR-u sutradan 6. aprila 1941, na sam dan napada Nemačke na Kraljevinu Jugoslaviju, bez obzira na njegov platonski karakter, jer nije mogao popraviti odbrambenu poziciju Kraljevine Jugoslavije.

Naglašavanjem 27-martovskog prevrata u Kraljevini Jugoslaviji, mi ne gubimo iz vida značaj 22. juna 1941. godine, ali želimo da istaknemo antifašističku poziciju KPJ u odnosu na druge komunističke partije. Za jugoslovensku istoriografiju to nije pedanterija, već i argumentovano obesnaživanje teza u zapadnoj istoriografiji, da je KPJ u to vreme bila »filonacistički« raspoložena, sledeći kurs određen postojanjem sporazuma između Nemačke i SSSR-a. Iz tadašnjeg ponašanja KPJ može se videti njeno antifašističko raspoloženje, kojem bitno ne protivreči da su se i dalje održavala vladajuća shvatanja u komunističkom pokretu o sukobu imperijalističkih blokova, jer je ona napadala i fašiste (dok su ostale komunističke partije ćutale) i »britanske imperijalističke razbojnike«, izjašnjavajući se za savez sa SSSR-om. Za komuniste je taj događaj značio i proboj u politički sistem monarhističko-građanskog društva, afirmaciju KPJ kao

Digitized by Google

nacionalne i antifašističke snage, *de facto* početak oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije.

Gibijanski faktički počinje analizu sa 22. junom 1941. godine, uzimajući ovaj datum kao preloman. Tako se gube iz vida pomenuti momenti, a i rad KPJ na vojno-političkoj organizaciji pre napada Nemačke na SSSR. Aktivnost KPJ se u tom pogledu razlikuje od drugih komunističkih partija. Zbog faktički primenjene hronologizacije Gibijanski ne pominje ni prekid diplomatskih odnosa između SSSR-a i Kraljevine Jugoslavije polovinom maja 1941. godine, što je svakako bilo određeno odnosima Moskve i Berlina, odudarajući od stava Velike Britanije i SAD, iako se Ruzveltova Amerika još nije nalazila u ratu. Sovjetsko-jugoslovenski odnosi su *de facto* maja 1941. bili prekinuti, bez obzira na formu u kojoj je to učinjeno, pa i na smisao tog prekida koji se u sovjetskoj verziji tumači kao »suspenzija odnosa«.

Objektivni istorijski prikaz o odnosima Jugoslavije i SSSR-a ne bi smeo ispuštati navedene činjenice. Time ne gubimo iz vida univerzalni značaj napada Nemačke na SSSR, to jest 22. jun 1941. godine. Napadom Nemačke na SSSR u ratu se našao i Sovjetski Savez. Stupanje ove velike sile u rat nesumnjivo predstavlja epohalnu pojavu, jer je Osovina otvorila drugi front; došlo je do preocenjivanja »imperijalističkog rata« (da li je takav bio za Poljsku, Grčku, Jugoslaviju itd.) u pravedni i antifašistički; stvorena je svetska antifašistička koalicija faktičkim ratnim savezom SSSR-a i Velike Britanije, koju su pomagale i SAD. Kominterna je pozvala komunističke partije 22. juna da ispune svoj internacionalistički dug prema prvoj zemlji socijalizma. Međutim, ako se posmatraju dvostrani jugoslovensko-sovjetski odnosi, onda ključna manifestacija antifašističkog ponašanja jedne od posmatranih strana — 27. mart 1941. predstavlja logičan hronološki početak analize. Objektivna i svestrana analiza objasnila bi i motivacije druge strane, to jest SSSR-a, za zaključenje pakta sa Nemačkom avgusta 1939. godine (najčešće istoriografsko tumačenje svodi se na to da SSSR dobije u vremenu, prevede svoju privredu na ratni kolosek, onemogući antisovjetske namere rukovodstva zapadnih sila itd.).

Pozitivnu stranu studije Gibijanskog čina, pak, posmatranje odnosa revolucionarnog subjekta (KPJ, odnosno narodnooslobodilačkog pokreta kao njegove rukovodeće snage) sa sovjetskom vladom posredstvom Kominterne. Poznato je da je sovjetska istoriografija dugo zanemarivala Kominternu kao kanal opštenja između komunističkih partija i sovjetske države, iako je bila u pitanju očigledna činjenica. Zar je potrebna neka duboka analiza da bi se moglo zaključiti da je sovjetska vlada preko Kominterne, sve do njenog raspuštanja polovinom 1943, uticala na političku liniju i aktivnost komunističkih partija? Prihvatanjem ove činjenice Gibijanski je jedino mogao i postaviti analizu odnosâ između SSSR-a i nove Jugoslavije. Kako bi drukčije mogao

Digitized by Google

objasniti dvostruke veze SSSR-a sa jugoslovenskim subjektima — revolucionarnim (KPJ), preko Kominterne, i građanskim, sa legalnom vladom u emigraciji, od jula 1941. godine, koja uživa gostoprimstvo Velike Britanije i ostalih saveznika, budući da je tretirana kao zakonita i ustavna vlada Kraljevine Jugoslavije? SSSR je od obnove odnosa sa Kraljevinom Jugoslavijom mogao saobraćati sa vladom vojno poražene države u kratkotrajnom aprilskom ratu regularnim putem karakterističnim za međudržavne veze. Drugi, bilateralni odnos, preko Kominterne, atipičan je, neadekvatan klasičnom međudržavnom odnosu, jer se ostvaruje posredno, preko tajne organizacije, s partijskim subjektom, s kojim Sovjetski Savez ima — kako kaže Gibijanski — zajedničke socijalno-klasne ciljeve, ali i odnose koji u međunarodnoj komunikaciji ne obavezuju. Nejednakost ovih subjekata zadržala se i posle raspuštanja Kominterne i »podizanja« narodnooslobodilačkog pokreta na nivo države, novembra 1943. godine, jer nova Jugoslavija nije međunarodno priznata, odnosno SSSR nastavlja da održava formalne odnose sa kraljevskom vladom, sve do obrazovanja jedinstvene vlade DFJ, marta 1945. godine.

Koliko je ta teza o Kominterni kao samostalnoj organizaciji, koja deluje nezavisno od sovjetske vlade, iluzorna i neodrživa, otkrivaju neumoljive činjenice. Na tlu SSSR-a radile su radio-stanice Kominterne, među kojima i radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, koja je emitovala iz SSSR-a, iako se oglašavala da govori sa slobodne teritorije Jugoslavije. Sovjetski Savez se čuvao od poistovećivanja svoje politike sa Kominternom, budući svestan koliko antikomunističke snage na Zapadu zaziru od ovog »štaba svetske revolucije« i njegovih »anacionalnih« sekcija, koje »prevratnički deluju« u okviru antifašističkog rata, a u službi stranog centra. Staljin nije mogao prihvatiti poistovećivanje SSSR-a sa Kominternom u vreme kada je javno deklarisao sovjetsku politiku kao politiku nemešanja u unutrašnje poslove drugih država. Aktivnost Kominterne je kontrolisana u interesu spoljne politike SSSR-a, ali Staljin nije otkrivao svoje veze sa komunističkim partijama, jer je to protivrečilo dvema politikama SSSR-a, spolja gledano: jednoj javnoj i drugoj tajnoj. Pa i raspuštanje Kominterne, nezavisno od obrazloženja, bilo je određeno pojačanom pozicijom SSSR-a u svetskom antifašističkom frontu, strategijskom inicijativom Crvene armije, razvejavanjem sumnji zapadnih saveznika u to da će se Sovjetski Savez u novoj situaciji poslužiti snagom međunarodnog komunizma. Posle raspuštanja Kominterne održavanje veza sa komunističkim partijama preuzelo je na sebe međunarodno odeljenje CK SKP(b) na čijem se čelu nalazio Georgi Dimitrov. U sovjetsko-jugoslovenskim odnosima u toku 1944. godine dolazi do pismene veze i neposrednog susreta Staljina i Tita.

Gibijanski je prešao preko stava Bugarske radničke partije (BRP) u postaprilskoj situaciji o pripajanju partijske organizacije Makedonije bugarskoj partijskoj organizaciji, čime se

Digitized by Google

faktički dovodila u pitanje celovitost Jugoslavije za koju se KPJ zalagala od prvog dana, pa i protestno reagovanje Josipa Broza Tita kod Kominterne zbog ovog pripajanja. Akt pripajanja se može tumačiti kao faktičko prihvatanje od strane BRP aneksije koju je sprovela Bugarska Borisa III, uključivanjem u svoj sastav dela Makedonije i dva okruga jugoistočne Srbije (Vranjskog i Pirotskog). Na Titov protest Kominterna je odgovorila da makedonska organizacija ostane u sastavu KPJ iz razloga političke i vojne celishodnosti. Po nama, međunarodna pitanja, pa i partijska, nisu se mogla rešavati bez konsultovanja sovjetskih funkcionera u KI (Dimitrij Manuilski), ili van nje, pa ma koliko oni septembra 1941. bili zauzeti kritičnim stanjem na sovjetskim frontovima. Na ovom, ali i na drugim sličnim pitanjima, pokazuje se od ranije poznata uskogrudost sovjetskih istoričara da posmatraju Kominternu kao autonomni organizam koji samostalno rešava i presuđuje u sukobima i razmimoilaženjima između svojih sekcija. Na drugoj strani, sovjetski istoričari umeju da ispoljavaju sličnu uskost i prilikom razmatranja stava trećih strana u sovjetsko-jugoslovenskim odnosima, nastojeći da ih isključe iz rasprave i analize, nezavisno od stvarne umešanosti sovjetskih činilaca u podsticanje nekih procesa. Takvih neprihvatljivih prilaza ima i u studiji Gibijanskog, iako je on više od drugih doprineo inovacijama u tom smislu da što šire razmatra sovjetsko-jugoslovenske odnose, uključujući i Kominternu, u slučajevima gde je to bilo neizbežno (političko-propagandna strana, vojna pomoć), pogotovu ako se celokupni odnos nije mogao svesti na odnos sovjetske i emigrantske vlade u izbeglištvu.

Gibijanski se približio (str. 30) najvernijem tumačenju odnosa između SSSR-a, na jednoj strani, i Jugoslavije, kao specifičnog subjekta, na drugoj, koji je predstavljen u sferi formalnih odnosa preko emigrantske vlade sa kojom SSSR održava veze (pisali smo od ranije hladne i rezervisane) i preko jednog neregularnog subjekta u procesu stalnog jačanja njegove pozicije (unutrašnje i međunarodne) — narodnooslobodilačkog pokreta, koji u jesen 1943. prerasta u novu Jugoslaviju. Pisac ne pominje Kominternu na navedenom mestu kao tumača sovjetske politike u odnosima sa KPJ, čime bi njegov analitički pogled na pomenuti subjekt postao zaokružen. Mislimo da je pogrešno što izneti model odnosa nije istakao na samom početku izlaganja, razvijajući kasnije konkretnu analizu. O karakteru postojećih odnosa Gibijanski kaže da su počivali na zajedničkoj borbi i zajedničkim socijalno-revolucionarnim zadacima. Identitet interesa je svakako određivao karakater ovih odnosa, ali je iskustvo međusobnih odnosa otkrivalo i posebne interese jedne i druge strane, što je i sasvim razumljivo. Iako se izlažemo opasnosti da nam Gibijanski pripiše ideološku infekciju, rizikujući ipak istaknimo da u tumačenju tih zajedničkih interesa ne treba gubiti iz vida često Staljinovo izneveravanje tih interesa u međudržavnim odnosima. Osnovna Staljinova zabluda je u tome što

Digitized by Google

je on u jugoslovenskom pokretu video isključivo svoj pokret, kojemu je oduzimao svako svojstvo autonomnog subjekta. Po našem mišljenju, Gibijanski to isto kaže na blaži način, insistirajući na složenosti situacije SSSR-a u antifašističkoj koaliciji, što je nesumnjivo, na neophodnost usaglašavanja spoljnih poteza, manevarskih varijanti, itd., koje nisu uvek mogle biti prihvatane sa zadovoljstvom od druge strane, to jest narodnooslobodilačkog pokreta i KPJ.

Iako izraziti empiričar i poklonik istorijskog fakta, Gibijanski povremeno plaća cenu uopštenim ideološkim ocenama karakterističnima za određenu fazu razvitka sovjetske istoriografije. Na str. 27. on određuje novu vlast kao »revolucionarnu diktaturu antifašističkih demokratskih snaga naroda«, mada ona nije tako definisana ni u jednoj fazi narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije. Gotovo isto se odnosi i na ocenu da nova vlast ima »crte diktature proletarijata, osnovane na širokom klasnom savezu«. Ako je, pak, reč o pokušaju osmišljavanja suštine nove vlasti, onda je, po našem mišljenju, do toga istraživač daleko uspešnije mogao doći analizom niza drugih pitanja (socijalno-političke širine nove vlasti, značaja seljaštva u agrarnom društvu kakvo je bilo jugoslovensko, odnosa prema oktobarskoj revoluciji kao opštem uzoru u novoj istorijskoj situaciji, prevazilaženju perspektive revolucije u javnim proglasima pre 22. juna 1941. i posle stvaranja antifašističke koalicije, odnosa organizovanog podsticaja i spontanosti u velikim ustaničkim kretanjima, faktoru okupatorskog i kleroustaškog genocida nad srpskim življem, u izbijanju ustanka i uređenju života u zbegovima itd.). Svaki istraživač jugoslovenske revolucije mora se zamisliti nad činjenicom da se promene u toku ni u jednoj njenoj fazi ne nazivaju revolucijom, pa se, saglasno tome, ne mogu ni upotrebljavati posteriorne (»naučne«) konstrukcije o »diktaturi proletarijata«. Ako se one javljaju i u radovima jugoslovenskih pisaca posle završenog rata, trebalo bi razmisliti o izvorima njihove recepcije. Slične su i formulacije da se »savez (SSSR-a i Jugoslavije — B. P.) zasnivao na klasno-proleterskim načelima internacionalizma« (str. 117); ili (str. 115), da je »nova državna vlast« predstavljala »specifičnu formu diktature proletarijata, rukovođene od KPJ i oslonjene na široki savez radnog naroda grada i sela«.

Savez sa SSSR-om nije se shvatao samo u toku rata kao aktuelan već i kasnije kao borba za ostvarivanje opštih »socijalno-političkih ciljeva«. Savez je počivao na shvatanju proleterskog internacionalizma; KPJ je slovensku tradiciju razvijala u skladu sa novom sveslovenskom politikom SSSR-a, ali i ranije, imajući u vidu njene korene u narodu. Slovensku uzajamnost u borbi protiv fašizma pomagala je i sovjetska propaganda, uključujući i zvaničnike od leta i jeseni 1941. godine (str. 35). KPJ je proleterski internacionalizam tumačila kao dug prema SSSR-u,

Digitized by Google

ali i kao obavezu prema svom sopstvenom narodu i radničkoj klasi.

Kada je reč o sovjetskoj štampi i njenom beleženju događaja u Jugoslaviji, Gibijanski je analitičkim postupkom uspeo da nabroji sve ove napise, brošure i drugi propagandni materijal, uključujući i radio-emisije, pa i informacije državne agencije TASS. Uradio je to za mesec jul i avgust 1941, koji su bili najsporniji u delu jugoslovenske literature. Iz njegove analize proizlazi da i kasnije pominjanje četnika u toj štampi (četiri puta) nije vezano uz organizaciju četnika, kao i pominjanje Draže Mihailovića dva puta (četnici su navedeni u »Pravdi« jula — avgusta 1941. četiri puta: 25. i 31. jula, 4. i 12. avgusta, dok je Mihailović pomenut u istom listu 28. novembra i 2. decembra 1941. godine). Poznato je da je Kominterna u zimu 1942. tražila od Vrhovnog štaba da ne nastupa bezlično.

Gibijanski piše da se već u leto pojavila »politička i propagandna tribina samog NOP-a« u SSSR-u, ali izostavlja da su nosioci ove borbe ipak ostali do kraja neidentifikovani, jer se o njima govori kao o patriotima, ustancima, partizanima. Nesumnjivo je da su u tome odigrali ulogu i manifestacioni mitinzi (Sveslovenski, avgusta 1941) i omladine (septembra 1941); aprila 1942. održan je drugi sveslovenski miting. Novembra 1941. počela je da deluje radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« u sistemu mreže radio-stanica Kominterne, kojom je rukovodila redakcija sa Georgi Dimitrovom na čelu. Tako je u SSSR-u stvarana mogućnost širenja radio-propagande i informacija (str. 37). Te vesti su objavljivane i preko TASS-a i Sovinformbiroa. Od juna 1942. izlazio je časopis »Slavjane«. Ova moćna mreža, delom pod vidom Kominterne, takođe pokazuje koliko je nerealno Kominternu posmatrati odvojeno od sovjetske vlade, jer je reč o angažovanju državnih sredstava, izdržavanju aparata, nabavljanju papira itd. Materijalna i kadrovska pomoć je obezbeđivala i uticaj zvaničnih struktura moći. Pozdrav Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda povodom Dana Crvene armije, krajem februara 1942, nije bio štampan samo u »Komunističkoj internacionali« već i u službenom izdanju Ambasade SSSR-a u Velikoj Britaniji, u biltenu »Soviet War News«, potpisan sa Tito, čime je prvi put pomenuto ime partizanskog komandanta na Zapadu (str. 44).

Naše je mišljenje da je Gibijanski dao doprinos analizi internacionalizacije jugoslovenskog pitanja u jesen 1941, iako to pitanje naučno još nije skinuto s dnevnog reda. Originalna je, pre svega, analiza Gibijanskog o razlozima zaustavljanja partizanskih snaga, kako ne bi uništili četnike Mihailovića na Ravnoj Gori, koja počiva na odbacivanju dosadašnjih tvrđenja u jugoslovenskoj istoriografiji. Ne razilazimo se sa mišljenjem Gibijanskog da je veza sa Moskvom u to vreme bila prekinuta, kao u pogledu teškoća da se depeše Tita blagovremeno upute u Moskvu. Ne izgleda nam, međutim, logična i prihvatljiva teza,

Digitized by Google

uz pozivanje na Tita, da uništenje četnika nije izvedeno jer je bilo bitno da se kod srpskog naroda oni najpre politički »razgolite«. Zar njihovo ranije izazivanje građanskog rata nije bilo u tom smislu dovoljno? To je nesumnjivo vreme intervencije Britanaca i emigrantske vlade — da se sve snage stave pod komandu Mihailovića. Najveći deo istraživača u Jugoslaviji smatra da Sovjetski Savez tada nije prihvatio intervenciju u prilog Mihailoviću. No Titu nije mogao promaći međunarodni zaplet nastao oko četnika, pa i uticanje na partizansko rukovodstvo da poštuje izvesne međunarodne obzire. Emisije Radio-Moskve su u ono vreme bile jedini izvor informisanja za rukovodstvo KPJ o stanju odnosa među saveznicima. Sovjetski istoričari usmeno ističu da tekstovi emisija ne postoje, to jest da nisu sačuvani ili da ne znaju gde se oni nalaze. Činjenički izgleda nesporno da su partizani dobili diplomatsku pomoć SSSR-a u času kada ovaj nije prihvatio pritisak sa Zapada da utiče na komuniste da se stave pod vođstvo Mihailovića kao »nacionalnog vođe«. Naročito ako se imaju u vidu podaci koje je Tito upućivao septembra — oktobra u Moskvu o učešću četnika u borbi protiv okupatora, ističući da su oni jedan od elemenata antihitlerovskog fronta u Jugoslaviji. Gibijanski citira poznatu i ranije depešu Tita, koju je ovaj uputio Moskvi u vreme kratke saradnje sa Dražom Mihailovićem, u kojoj stoji: »Partizanska armija u Jugoslaviji broji oko 100.000 ljudi i oko 30.000 četnika, koji se pojavljuju kao naši saveznici« (str. 40—41).

Analiza Gibijanskog polazi od prekida veza sa KI i njihove obnove tek početkom 1942. godine (od februara 1942. bile su uspostavljene direktne veze, (str. 42). Gibijanski smatra da su se tek tada mogle dati informacije o napadu četnika (str. 43).

Sovjetsko-britanska protivrečja prvo su izbila oko Jugoslavije. Sovjetski Savez je Velikoj Britaniji stavio do znanja krajem 1941. i početkom 1942. da nema udela u narodnooslobodilačkom pokretu, a emigrantskoj vladi da ne smatra prihvatljivim da se umeša u ustanak u Jugoslaviji (str. 43).

Gibijanski vidi britanski oslonac na četnike u njihovoj socijalno-političkoj strategiji usmerenoj na sprečavanje promena u Jugoslaviji u toku rata. Pisac se, međutim, ne izjašnjava o tezi britanskih istoričara da politika Velike Britanije nije predviđala na okupiranim teritorijama ustaničke akcije, ograničavajući se na podzemne pokrete otpora, ali da su na zahtev i pritisak SSSR-a odstupili od tog primera u slučaju Jugoslavije. Ova teza ima osnovu i u britanskim izvorima iz jeseni 1941. godine, u vreme pritiska na Moskvu da zahteva od komunista da se stave pod komandu Mihailovića.

Raspravljajući o mitu Mihailovića, Gibijanski ne objašnjava kako se on mogao jedno vreme širiti i preko komunističke i radničke štampe na Zapadu (str. 36).

Slažemo se sa Gibijanskim da je bilo teško tući četnike čim su se deklarisali kao snaga sa »antiokupatorskim ciljevima«,

Digitized by Google

dok je »četnički kolaboracionizam« bio prikriven (jedno vreme), a emigrantska vlada sebe predstavljala kao snagu koja pripada »antihitlerovskoj koaliciji« (str. 45). Gibijanski na str. 46 studije ističe da je sovjetska politika sprovođena u okvirima međunarodnih odnosa i da je trebalo izabrati konkretne metode; pominje manevarske poteze u skladu sa neposrednim razvitkom jugoslovenskog pitanja i opštim položajem u antihitlerovskoj koaliciji; uzima u obzir odgovarajuću taktiku; smatra da se pitanju nije moglo prilaziti odvojeno od celovitog problema, da su nužni realizam, taktička gipkost i u jugoslovenskom pitanju. Sa svim iznetim se slažemo, ali ne znamo čemu toliko reči i obzira kada se oni svode na ono što se u jugoslovenskoj istoriografiji već godinama tvrdi: da SSSR nije na tom pitanju želeo rizikovati sukob sa Velikom Britanijom. U suštini, to je staro, večito pitanje odnosa velike države, koja pomaže jedan pokret, ima sa njim, kako bi Gibijanski rekao, i zajedničke socijalno-političke ciljeve, i mlade revolucije. Pojedini potezi jedne ili druge strane ne moraju biti tumačeni na isti način, kao što se svakako i ne događa u neposrednom životu, iako KPJ nije imala sukoba sa CK SKP(b) u toku rata.

Iz govora rukovodećih ljudi narodnooslobodilačkog pokreta, a i iz dokumenata koje jugoslovenski istoričari koriste u svojim radovima nije teško zapaziti da je SSSR tretiran kao vodeća sila koalicije, kao zemlja koja nosi najteže breme rata, saveznik naroda Jugoslavije; da su borbe Crvene armije istovremeno i borbe za oslobođenje svih porobljenih naroda, da je Crvena armija primer, izvor snage i samopouzdanja, činilac koji neograničeno mnogo znači za podizanje morala, samopregora i mobilizaciju naroda.

Tretirajući pitanje pomoći koju je SSSR eventualno mogao pružiti NOP-u (str. 33), Gibijanski rezolutno ističe da je bila posredi tehnička nemogućnost da se ona uputi. Jugoslovenski istoričari su uveliko isticali da je ova pomoć izostajala iz političkih razloga. Ako i prihvatimo da ona nije mogla biti upućena 1941—1942, kada su na istočnom frontu vođene najteže bitke, nameće se pitanje — nije li se ona mogla uputiti preko Severne Afrike od kraja 1942, na osnovu prethodnog sporazuma sa anglosaksonskim saveznicima, pri čemu ne gubimo iz vida politički aspekt mogućne inicijative; ili od leta 1943, preko Italije, kada je takođe delovao politički moment.

Sovjetski Savez je pomagao NOP na propagandnom i diplomatskom planu, ali nije želeo da rizikuje da se eksponira do stepena ugrožavanja (zamišljanog) odnosa u savezničoj koaliciji, zbog jugoslovenskih događaja. SSSR je odlučno branio NOP, zalažući se za pružanje podrške onim snagama koje su bile za doslednu borbu protiv okupatora. Sa toga stanovišta SSSR je mogao zastupati interese stvarno antiokupatorske snage, jer je to bila i zvanično zauzeta platforma zapadnih saveznika, iako su oni u pitanju njene primene bili manje dosledni, nastoje-

Digitized by Google

ći da brane svoje štićenike nezavisno od podataka o njihovom kolaboracionizmu, bar do one tačke dokle su se oni mogli braniti. Narodnooslobodilačkom pokretu u celini i rukovodstvu posebno izostajanje sovjetske pomoći je teško politički i psihološki padalo, tim pre što su Britanci snabdevali Mihailovića, makar i malim, simboličnim kontingentima od jeseni 1941. godine. Koliko je pitanje bilo važno, svedoče Titove depeše Moskvi u kojima je pomoć (oružje, municija, sanitetski materijal itd.) lajtmotiv od ustaničkog leta do zime i leta 1944. godine. Iz Titovih depeša i odgovora na njih može se čak zaključiti da je u smislu dobijanja pomoći bilo nekih obećanja iz Moskve u zimu 1942, jer se sovjetski avioni ne bi tako uporno očekivali na Durmitoru i davali precizni podaci o položaju. Do probijanja potpunog strateškog zaokruženja, u kome se NOVJ borila od prvog dana, došlo je tek u jesen 1944. godine neposrednim susretom sa jedinicama Crvene armije, ako izuzmemo prethodno snabdevanje iz avio-baza u Ukrajini (Vinica, Kalinovka), Rumuniji (Krajova), Italiji (Bari).

Dosta stranica u studiji Gibijanskog posvećeno je sovjetskim diplomatskim intervencijama u prilog narodnooslobodilačkom pokretu. Interpretacija slična onoj Gibijanskog preovlađuje i u jugoslovenskoj literaturi, naročito onoj novijeg datuma. Jugoslovenski istoričari su pridavali veliki značaj objavljivanju Rezolucije patriota Crne Gore, Boke i Sandžaka, donete na Tjentištu 16. juna 1941, o kojoj je Tito izvestio Moskvu 21. juna iste godine. Rezolucija je emitovana preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« 6. jula, a objavio ju je TASS 19. jula 1942. godine. Time je podrivena legenda o Mihailoviću na Zapadu, konstatuje L. Gibijanski (str. 48). O značaju objavljivanja ove Rezolucije za probijanje istine o događajima u Jugoslaviji pisali su mnogi jugoslovenski istoričari. Štaviše, neki od njih su isticali da objavljivanje ove Rezolucije preko sovjetske zvanične agencije svedoči o svesnom činu sovjetske vlade. Stoga Gibijanski nepotrebno troši municiju zadržavajući se na pojedinačnom tumačenju objavljivanja Rezolucije, kao slučajnom potezu sovjetske štampe. Istina o četnicima je počela da se otkriva zahvaljujući neprekidnim zahtevima Tita da se svet obavesti o četničkoj kolaboracionističkoj ulozi. Jugoslovenska istoriografija je, takođe, analizirala posledice ovog čina po pogoršavanje odnosa između sovjetske vlade, s jedne, i britanske i emigrantske vlade, s druge strane.

Analize Gibijanskog se na nekim mestima prekidaju, odnosno one nisu potpune, da bi se na drugom mestu doneli potpuniji elementi pojave. Tako na str. 51. Gibijanski kaže da je britansko razmatranje da se njihovi predstavnici pošalju u Vrhovni štab bilo neposredno izazvano uticajem sovjetske diplomatske podrške. Bez obzira na značaj ove sovjetske podrške, neobjektivno je promenu britanske politike isključivo svoditi na spoljni faktor, zanemarivanjem unutrašnjih događaja i promena u odno-

Digitized by Google

sima snaga. Gibijanski će ovu analizu dopuniti tek na str. 58, gde će pomenutu promenu tumačiti vojnim i političkim uspesima NOP-a, porazima četnika i sovjetskim demaršima kod britanske vlade. Tek su svi ti činioci zajednički uticali na preispitivanje ranije britanske politike u proleće 1943. godine.

Neubedljivo deluje argumentacija Gibijanskog o sovjetskim motivima za podizanje poslanstva kod sovjetske, odnosno jugoslovenske vlade na nivo ambasada (str. 52). Za Gibijanskog ova promena statusa diplomatskih predstavništava i nije u vezi sa jugoslovensko-sovjetskim odnosima, jer je obuhvatala i Norvešku i Čehoslovačku, a kasnije Grčku i Belgiju, kao da se Jugoslavija nije mogla izdvojiti. Gibijanski smatra da se sovjetska vlada u preduzimanju toga poteza rukovodila time da naglasi nepriznavanje fašističke okupacije i uništenja državnosti porobljenih zemalja. Sovjetski potez je nesumnjivo i protivrečan, jer je do njega došlo u vreme diplomatskih intervencija SSSR-a u prilog NOP-u a protiv Mihailovića. Jugoslovenska istoriografija je već ranije isticala da je pomenuti akt nepovoljno odjeknuo u redovima NOP-a, politički i psihološki. Potez SSSR-a su koristili četnici kao vid svoje afirmacije, jer sovjetska država tim činom odaje priznanje kraljevskoj vladi čiji je član, u svojstvu ministra vojske i mornarice, bio Draža Mihailović. O negativnoj reakciji rukovodstva NOP-a nedvosmisleno govori Titova depeša od 18. septembra 1942: »Podizanje predstavništva jugoslovenske vlade u Moskvi na stepen ambasade učinilo je na sve rodoljube u Jugoslaviji, a naročito u redovima naše vojske, težak utisak. Utoliko prije što je to učinjeno u vrijeme kada izdajnička jugoslovenska vlada otvoreno sarađuje sa okupatorom, nagrađuje one dželate koji su ogrezli u narodnoj krvi, a protiv koje mi sada vodimo borbu na život i smrt, isto onako kao i protiv okupatora. Jugoslovenska vlada je juče demonstrativno i otvoreno nagradila popa Perišića, Đujića i mnoge druge crnogorske, hercegovačke, bosanske i druge četničke dželate. Time se naša narodnooslobodilačka borba veoma otežava. Svi kolebljivi elementi i otvoreni neprijatelji naše borbe smatraju da to nije priznanje naše narodne borbe od strane sovjetske vlade, već da je to priznanje politike jugoslovenske vlade u Londonu« ... »Zar vi nama ne vjerujete ono što vam svakodnevno javljamo? Nas sa svih strana pitaju šta to znači, a kako da mi to objasnimo? U redovima naših boraca počinje da se osjeća već malodušnost. To može imati užasne posljedice za čitavu našu borbu.«

Gibijanski kritikuje dva stava koja je pisac ovog osvrta izneo u monografiji **AVNOJ, revolucionarna smena vlasti,** Beograd, 1976. povodom odluke o slanju sovjetske vojne misije na slobodnu teritoriju Jugoslavije, zapravo u Vrhovni štab NOV i POJ, gde se od septembra 1943. nalazila britanska vojna misija, sa brigadirom Ficrojem Maklejnom na čelu (koja je nazivana i anglosaksonskom misijom). Reč je o sledećim stavovima: »Vlada SSSR-a je saopštila odluku, usvojenu na Teheranskoj konfe-

Digitized by Google

renciji, da u Jugoslaviju uputi vojnu misiju« i »Na Konferenciji je postignuta saglasnost da i sovjetska vlada uputi svoju vojnu misiju na slobodnu teritoriju Jugoslavije« (str. 233). Tim povodom Gibijanski kaže da je V. M. Molotov već na Moskovskoj konferenciji, oktobra 1943, informisao A. Idna o sovjetskoj misiji. Gibijanski previđa da je to pitanje pre Molotova pokrenuo Tito u depeši pre održavanja Moskovske konferencije, tražeći da SSSR uputi misiju u Jugoslaviju. Da ne bismo pali u zamku u koju često pada kolega Gibijanski posmatrajući isuviše izolovano pojedinačne dokumente, ne sledeći ih od ideje do odluke, recimo da je to pitanje prošlo više faza. Čerčil u petoj knjizi svojih memoara (**Drugi svetski rat**, tom V, Beograd, 447) izričito kaže: »Pa ipak se, kao ishod inicijative g. Idna, sovjetska vlada saglasila da uputi jednu rusku misiju Titu.« Gibijanski ne odgovara na pitanja: zašto se toliko čekalo da se donese odluka? Zašto je toliko dugo misiji trebalo da dođe na slobodnu teritoriju Jugoslavije? Itd. »Rusi« nisu žurili, jer očigledno nisu želeli da »grabe« ispred Britanaca, puštajući da vreme radi za njih, iako je rukovodstvo nove Jugoslavije bilo opravdano nestrpljivo, jer je dolazak misije jačao njegove pozicije u zemlji i pred zapadnim saveznicima. U saopštenju Informbiroa NKID SSSR-a, od 14. decembra 1943, službeno je objavljeno o odluci sovjetske vlade da uputi vojnu misiju u Jugoslaviju. Od te informacije do odlaska misije iz Moskve proteklo je više od mesec dana, jer je ona otputovala iz Moskve 17. januara 1944. godine. Misija je išla preko Irana, Bliskog istoka, Severne Afrike, Južne Italije, da bi tek 23. februara stigla na oslobođenu teritoriju Jugoslavije.

Gibijanski ničim ne dokazuje, sem što se poziva na generala S. M. Štemenka, tada načelnika Operativne uprave Glavnog štaba Crvene armije, da je sovjetska vojna misija bila akreditovana pri NKOJ-u (str. 85). Navodeći da se sovjetska vojna misija nalazila pri NKOJ-u, za istu jugoslovensku misiju kaže da se pojavljivala kao vojna misija NKOJ-a (str. 89). Iz toga izvodi razliku između zapadnih misija koje su se nalazile pri Vrhovnom štabu NOVJ i sovjetske vojne misije akreditovane pri NKOJ-u. Gibijanski ne daje argumentaciju da je javno objavljeno da je sovjetska misija bila pri NKOJ-u. Čak i prilikom razgovora septembra 1944. o ulasku Crvene armije u granične predele Jugoslavije jugoslovensku stranu predstavlja maršal Tito (predsednik NKOJ-a i Vrhovni komandant NOVJ), a sovjetsku stranu vojni organ, a ne vlada SSSR-a. Istina, Gibijanski pominje poznati ugovor o zajmu vlade SSSR-a NKOJ-u u iznosu od milion rubalja i 2 miliona dolara, s pravom prigovarajući da je navođena visina ovog zajma u jugoslovenskoj literaturi netačna i da je reč o dva sporazuma. Drugi argument je sazdan na činjenicama da se vojna misija SSSR-a bavila ekonomskim i političkim poslovima (valutnom reformom, finansijskim i drugim pitanjima itd.), kao i jugoslovenska u SSSR-u raznim političkim, tehničkim

Digitized by Google

i privrednim pitanjima. Svakako da nije sporna ova široka skala poslova koja, u suštini prevazilazi vojni status misija, već činjenica da drukčiji položaj nije obelodanjen svetu. Sovjetski Savez je formalno još održavao odnose sa kraljevskom vladom. Ako je reč o faktičkim radnjama koje upućuju na drukčiji status ovih misija, onda bismo se mogli složiti sa formulacijom pisca na str. 91: »Na taj način, odnosi između Sovjetskog Saveza i nove Jugoslavije oformljavali su se faktički kao međudržavni, a vojne misije su u stvari igrale istovremeno ulogu prvih državnopolitičkih predstavništava.«

Većina jugoslovenskih autora u svojim napisima nije dovodila u pitanje sovjetsku podršku konstituisanju nove Jugoslavije na političko-diplomatskom i propagandnom polju, ali je imala kritičke refleksije na račun pragmatističkih procena sovjetske spoljne politike u okviru odnosa sa ostalim velikim saveznicima u koaliciji ujedinjenih naroda ili »antihitlerovskoj koaliciji«, kako je obično nazivana u sovjetskim izvorima, kojima se služi i Gibijanski. Za nas je bitno da je zasedanje AVNOJ-a sazvano nezavisno od spoljnih uticaja, isključivo na osnovu vlastitih procena i odluka rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta. Važno je ono što Gibijanski saopštava na str. 75. studije: »Konstituisanje nove jugoslovenske države je bilo pripremljeno tokom narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji.«

U jugoslovenskoj istoriografiji isticano je da saopštenje »Slobodne Jugoslavije« od 4. decembra 1943. nije pominjalo odluku o kralju i vladi. Gibijanski unosi, međutim, novine u tom smislu time što tvrdi da je Vladimir Velebit pre odlaska na Bliski istok dobio 3. decembra 1943. instrukcije od Tita da se pridržava »gipke taktike«; da se deluje postepeno, kao što je zaključeno na sastanku NKOJ-a i Predsedništva AVNOJ-a 3. decembra 1943. godine. Reč je o »taktičkoj liniji etapnog obaveštavanja«, iza čega stoji rukovodstvo, dok Velebit ovu liniju ostvaruje. Gibijanski smatra da su se NKOJ i »Slobodna Jugoslavija« pridržavali ove taktike. Vredno je sa ovim tezama o takozvanom taktičkom pristupu rukovodstva uporediti sećanja V. Velebita (**Sjećanja,** Zagreb, 1984). U njima se govori o »obazrivosti Tita«, ali i o tome da je podešavanje podataka prema svom nahođenju stalna (je) praksa sovjetskih medija, koja nas je tada još bolno pogađala... (str. 160). Dakle, Titova »obazrivost« može se odnositi na sve velike sile, koja zacelo ne bi postojala da se Staljin pravovremeno i jače angažovao na strani narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno nove Jugoslavije.

Velebit je, po Gibijanskom, dok je bio u Londonu, opštio sa NKOJ-em, preko radio-stanice Ambasade SSSR-a u Londonu, što je takođe svedočanstvo o tesnim sovjetsko-jugoslovenskim vezama i izraz nepoverenja prema britanskoj politici (str. 107). Sa istog stanovišta značajna je takođe činjenica, već ranije poznata u jugoslovenskoj istoriografiji, da je maršal Tito upoznat sa Molotovljevom porukom Šubašiću, preko generala

Digitized by Google

Kornjejeva. Tako se jugoslovenska strana u razgovorima mogla osloniti na sovjetski stav, prema kome je Šubašiću preostajala mogućnost da se saglasi sa novom Jugoslavijom prihvatanjem odgovarajućih uslova, ili SSSR neće imati posla s vladom koju formira kraljev mandator, što bi bio slom svih engleskih zamisli i samoga Šubašića (str. 97).

Važnije nam izgleda od ovih pojedinosti da Gibijanski nije u celosti obradio ulogu SSSR-a u britanskoj politici kompromisa u Jugoslaviji. Jugoslovenski autori su u novijoj literaturi uvek isticali da su SSSR i Velika Britanija imali različite ciljeve, motivacije i držanje. SSSR je radio na pobedi pokreta koji je smatrao svojim, što nije moralo da se uvek slaže sa interesima toga pokreta koji je imao svoje procene o unutrašnjim odnosima i potezima, pa i o međunarodnim okolnostima. Gibijanski usputno pominje poruku sovjetskog ambasadora A. Idnu od 21. decembra 1943. godine, iako je ona i te kako važna za razmatrano pitanje. U toj poruci je stajalo: »Sovjetska vlada je svesna toga da u tekućem periodu postoje vrlo zategnuti odnosi između maršala Tita i Nacionalnog komiteta za oslobođenje Jugoslavije, s jedne strane, i kralja Petra i njegove vlade, s druge. Uzajamni napadi i teške optužbe obe grupacije, a naročito događaji, koji su se nedavno odigrali, doveli su do otvorenih neprijateljstava koja štete borbi za oslobođenje Jugoslavije. Sovjetska vlada deli mišljenje britanske vlade da je, u interesu borbe jugoslovenskog naroda protiv nemačkih osvajača, potrebno uložiti napore za iznalaženje osnovice za saradnju između ove dve strane. Sovjetska vlada uočava velike teškoće na putu ka ostvarenju ovoga zadatka, ali je spremna da učini sve što je u njenoj moći da bi našla kompromisno rešenje između ove dve strane sa ciljem da se sve snage jugoslovenskog naroda ujedine u korist zajedničke borbe saveznika.« U skladu sa svim iznetim rezervama, dominantan je poznati stav sovjetske vlade da je antiokupatorska borba najvažniji motiv sporazumevanja, čime je otklanjala ideološko-političke sumnje i optužbe u javnoj komunikaciji sa saveznicima, koji su bar deklarativno stajali na istoj platformi. Time je praktično otpočinjala borba rukovodstva nove Jugoslavije za međunarodnu legalizaciju revolucije. Iz mnogobrojnih izjava rukovodećih ljudi revolucije poznato je da sporazumevanje sa umerenijim snagama građanske klase nije bilo uslovljeno unutrašnjim razlozima. No znamo da je ova internacionalna dimenzija jugoslovenske revolucije bila od velikog značaja za njenu pobedu, zahvaljujući i podršci SSSR-a, ali pre svega elastičnoj politici rukovodstva nove Jugoslavije. Gibijanski navodi mesto iz monografije pisca ovih redova o AVNOJ-u (**AVNOJ, revolucionarna smena vlasti,** Beograd, 1976, str. 251), da sovjetska vlada nije krila rezerve, niti zaobilazila teškoće u pronalaženju osnove za saradnju suprotstavljenih strana. Što se tiče Elizabet Barker, britanska istoričarka smatra da je u pitanju samo »gest«, sa čime se ne bismo složili, jer nije reč o

Digitized by Google

adekvatnoj oznaci za sovjetsku politiku, kojoj više odgovara ocena Gibijanskog da je u pitanju taktika koja je bila podređena i sovjetskim diplomatskim dejstvima.

Gibijanski ne objavljuje odgovor Dimitrova, od 9. februara 1944, tada načelnika međunarodnog odeljenja CK SKP(b), iz kojega se vidi stav SSSR-a prema Titovoj molbi »u vezi s kraljem«. U tom odgovoru, koji sadrži mišljenje i Staljina, stoji: 1. »Zbog toga vlada u Kairu treba da bude eliminisana, uključujući i Dražu Mihailovića, pri čemu ona treba vladi AVNOJ-a da podnese potpuni izveštaj o trošenju ogromne sume narodnog novca.« 2. Vlada u Jugoslaviji, to jest vlada AVNOJ-a, treba da bude priznata od strane Engleza i drugih saveznika kao jedina vlada Jugoslavije, pri čemu treba da se potčini zakonima AVNOJ-a. 3. Ako kralj Petar prihvati sve ove uslove, onda se AVNOJ ne protivi saradnji s njim, s tim da pitanje monarhije u Jugoslaviji rešava narod posle oslobođenja Jugoslavije.«

Analize Gibijanskog i izneti argumenti upućuju na zaključak da je sovjetska diplomatska i propagandna podrška učvršćivala međunarodni položaj nove Jugoslavije. Pisac navodi da je SSSR odbio da avgusta 1944. primi u posetu Šubašića. No Gibijanski se ne upušta u to kako je došlo do susreta s Čerčilom. Tek na strani 103. stoji da je Viški sporazum od 16. juna 1944. potvrđen posle ovog susreta, a poznato je da je Tito tražio da poseti Staljina početkom avgusta 1944. godine. M. Dželebdžić navodi da je Titova pisma Staljinu, Molotovu i Dimitrovu u Moskvu nosio general Kornjejev, koji je u Moskvu stigao 14. jula 1944. godine.

Gibijanski navodi Tita, koji je početkom septembra 1944, preko sovjetske vojne misije, tražio od vlade SSSR-a da delovi Crvene armije pređu u istočnu Srbiju da bi pomogli NOVJ da oslobodi Srbiju i Beograd (str. 111). Tada je NOVJ u celoj Jugoslaviji imala oko 450.000 boraca. Na Dunavu su se srele dve savezničke armije. NOVJ se borila u punom strateškom zaokruženju protiv porobljivača od leta 1941. godine. Formalno gledano, Crvena armija je stupila na teritoriju Jugoslavije na molbu sovjetske vlade, koja je o tome obavestila i zapadne saveznike. I u našoj interpretaciji bila je reč o presedanu kako bi se onemogućilo da se zapadni saveznici iskrcaju na jadranskoj obali, dakle u zapadnim krajevima Jugoslavije bez saglasnosti Vrhovnog štaba NOVJ. Sovjetska Vrhovna komanda prihvatila je da ulazak trupa Crvene armije bude privremen i da one poštuju civilne vlasti NOVJ-a, koje deluju na tlu Jugoslavije. Time su sprečavani planovi zapadnih saveznika koji su pre toga tražili da u slučaju učešća Crvene armije u oslobađanju Jugoslavije predaju upravu Šubašićevoj vladi (str. 121), kao što pokazuju britanski izvori, koje Gibijanski navodi prema kazivanju jugoslovenskih istoričara.

Gibijanski razmatra karakter i posledice susreta Tito — Staljin u Moskvi (str. 112), odbacujući tezu dela jugoslovenskih

Digitized by Google

autora da su ti odnosi bili hladni. U nedostatku drugih izvora, možemo se koristiti sećanjima V. Velebita, koji takođe odbacuje ovu tezu, smatrajući da je Tito bio disciplinovan komunista i impresioniran susretom sa Staljinom, koji se nalazio na vrhuncu svoje moći pred predstojećom pobedom nad fašizmom. Mislimo da je ta »hladnoća«, kako navodi Nikola Petrović, jedan od svedoka Titovog povratka iz Moskve, bila uslovljena Staljinovim stavom i prema stvaranju jedinstvene vlade čiji predsednk i nije morao biti maršal Tito, kao što je on i istakao po povratku iz SSSR-a, »konsternirajući« sabesednike.

Gibijanski piše o sadejstvu NOVJ i Crvene armije u oslobađanju Beograda, dobijenom naoružanju i veličanstvenom dočeku Crvene armije od strane građana. O svemu tome pisali su i jugoslovenski istoričari. Isto tako u jugoslovenskoj istoriografiji je isticano da je na Titovu molbu bilo rešeno da trupe NOVJ prve uđu u Beograd, da se ne upotrebljavaju teška oruđa bez potrebe, da su specijalne sovjetske jedinice razminirale zgrade u koje je trebalo da se smeste ustanove nove vlasti; da je odbijena pomoć Unre i dobijena sovjetska pomoć od 53.000 tona žita; da je Tito prešao preko Dunava i stigao u Beograd u ratnom brodu Dunavske flote; da su predstavnici najviših državnih i partijskih ustanova avionima prevezani u Beograd, odnosno na improvizovani aerodrom kod Valjeva.

Slažemo se sa korekcijom Gibijanskog da je poziv maršala Tita Šubašiću da dođe na slobodnu teritoriju Jugoslavije radi nastavljanja razgovora prethodio dogovoru u Moskvi. U našoj pomenutoj monografiji tim povodom stoji: »Predsedniku kraljevske vlade Tito je 9. oktobra 1944. stavio do znanja da može da dođe u Jugoslaviju za 10 do 15 dana radi obrazovanja jedinstvene vlade« (str. 324). Prihvatajući izričniji stav Gibijanskog, koji su zastupali i jugoslovenski istoričari, ne možemo ne dodati da je Titu bilo poznato da Šubašić od Viškog sastanka požuruje novi susret, iza čega su stajali i Britanci, a na drugoj strani — predsedniku NKOJ-a moralo je biti poznato da se priprema konferencija u Moskvi i da će Britanci postaviti na dnevni red i pitanje jedinstvene vlade.

Gibijanski se zadržao na pitanju moskovskih razgovora Staljina i Čerčila i odbacivanju politike podele na interesne sfere, koju je predlagao britanski premijer. Politiku podele interesnih sfera odbacuju kako sovjetska tako i jugoslovenska istoriografija u jednom svom delu, smatrajući da nova Jugoslavija želi da obezbedi nezavisan položaj. Sovjetski Savez je svestan svojih vojno-političkih preimućstava na jugu Evrope, to jest na Balkanu, a na drugoj strani poznata mu je daleko jača pozicija narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, u kome vidi svoje uporište. Gibijanski kritikuje ocene o razgovorima Staljin — Čerčil iznesene u našoj monografiji, *AVNOJ, revolucionarna smena vlasti*, u kojoj stoji »Odbrana državnog suvereniteta nove Jugoslavije i samostalnosti narodnooslobodilačkog pokreta s po-

Digitized by Google

zicija Drugog zasedanja AVNOJ-a nije zanemarivala stvarnost međusavezničkih odnosa, pre svega činjenicu da su politiku kompromisa u Jugoslaviji nosile dve velike sile: Velika Britanija i SSSR, od kojih je jednoj, Velikoj Britaniji, s obzirom na apsolutnu prevlast narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, uglavnom preostajalo da požuruje stvaranje jedinstvene vlade, preko koje bi mogla da iznudi od SSSR-a poštovanje dela svog uticaja u formi podele interesnih sfera i postizanja obostrane ravnoteže u Jugoslaviji, prelazeći, zajedno sa SSSR-om, preko novog, samostalnog subjekta u licu narodnooslobodilačkog pokreta« (str. 321). Mi govorimo takođe o sukobu interesa Velike Britanije i SSSR-a na Balkanu (str. 323); očigledno je da je reč i o tajnoj diplomatiji, bez obzira na motivacije obe sile; Staljin u narodnooslobodilačkom pokretu vodi svoje uporište u Jugoslaviji, a narodnooslobodilački pokret računa na međunarodnu podršku SSSR-a. Međutim, narodnooslobodilački pokret ima u vidu objektivne protivrečnosti i sukobe interesa velikih sila, bez obzira na to koja mu je bliža i na koju se oslanja u određenom času.

U jednoj depeši Antoni Idna Ficroju Meklejnu, od 27. oktobra 1944, rečeno je da su se Britanci i Sovjeti sporazumeli da će u Jugoslaviji sprovoditi zajedničku politiku »pod jednakim uvjetima« *(AVNOJ, revolucionarna smena vlasti,* str. 324). »Zajednički« sporazum Gibijanski tumači tako da Velika Britanija ne može delovati bez saglasnosti SSSR-a, a ovaj je — kaže — podržavao Jugoslaviju.

Gibijanski se najviše uznemirio zbog moje formulacije u pomenutoj monografiji — da su Velika Britanija, SSSR, Tito i Šubašić istupali zajedno u nastaloj krizi izazvanoj držanjem Petra II Karađorđevića. U širem kontekstu moje analize nema osnova za netrpeljivo reagovanje. Gibijanski, pre svega, tvrdi da ignorišem da je SSSR službeno podržao sporazum novembra 1944. godine i radio na njegovoj realizaciji. O tome sam u pomenutoj monografiji napisao »Kominike o moskovskim razgovorima izričito ističe ‚neophodnost' da se stvori jugoslovenska ujedinjena vlada na bazi Beogradskog sporazuma. Staljin je obavestio Čerčila 24. novembra da je SSSR saglasan sa Beogradskim sporazumom, da je on koristan i da neće biti smetnji u njegovom sprovođenju« (str. 327). Pri tome je, razumljivo, da su Britanci nastojali da poboljšaju poziciju druge strane, to jest »buržoasko-monarhističkog lagera« (Gibijanski, str. 131). Novo je ono što Gibijanski dodaje — da su Sovjeti hteli ne samo osudu kralja već i sprovođenje sporazuma mimo kralja, za razliku od Britanaca. Ova teza se sukobljava i sa memoarskim iskazima o Staljinovom stavu prema kralju, koju nam saopštava E. Kardelj, učesnik novembarskih razgovora u Moskvi.

Gibijanski takođe odbacuje formulaciju B. Petranovića i Č. Štrpca *(Istorija socijalističke Jugoslavije,* knjiga 1, str. 28—29),

Digitized by Google

u kojoj se govori o savezničkim predlozima bez razlikovanja stavova Velike Britanije i SSSR-a, jer je sovjetska strana, nasuprot britanskoj, prihvatala britanske amandmane koji nisu mogli naneti štete jugoslovenskoj revoluciji (str. 133). Ne razilazimo se u tome da je ova analiza morala da se izvede u ime većeg preciziranja odnosa i stavova dveju sila prema jugoslovenskom pitanju. Međutim, Gibijanski daje preterani značaj ovim pitanjima, zanemarujući da i jugoslovenska istoriografija stoji na stanovištu da je Sovjetski Savez podržavao narodnooslobodilački pokret, odnosno novu Jugoslaviju, ali, pored svih mesta u studiji, kao da nije uistinu uveren da je reč o subjektu koji nastoji da održi samostalnost u odnosu na ove dve sile različitih društveno-ekonomskih poredaka, ideoloških stanovišta i različitog odnosa prema događajima u Jugoslaviji. Velike sile su često posmatrale probleme unutrašnjeg razvitka kroz prizmu odnosa koje su imale sa drugim velikim suparničkim silama. Osim toga, nije princip proleterskog internacionalizma jedino merilo od kojeg se apsolutno može polaziti pri proceni ovih odnosa. Ideološki afiniteti više nisu ono što su bili do juče pre nego što se određeni revolucionarni subjekt našao u ulozi rukovodeće snage novog političkog sistema. Sovjetska taktika nije morala uvek odgovarati unutrašnjem subjektu. Problem međunarodnog priznanja rukovodeći predstavnici nove Jugoslavije nisu videli kao izraz unutrašnjih potreba, već međunarodnih obzira. Sovjetski Savez je, kao moćni član antifašističke koalicije, bio zaštitnik jugoslovenskih interesa, ali u sklopu politike koja na slučaju Jugoslavije nije želela da kvari odnose sa drugim savezničkim silama. Stoga i nesporazumi, koji, istina, nisu javno izbijali, niti imali karakter čeonih sukoba sve do 1948. godine. Do kojeg stepena je jugoslovenski subjekt bio ljubomoran na svoju samostalnost moglo se videti u slučaju Čerčila u vreme Potsdamske konferencije, zahvaljujući nesumnjivo međunarodnoj konstelaciji koju je obezbeđivao SSSR, ali i nekoliko godina kasnije u slučaju razlaza između Staljina i Tita 1948. godine. Samostalna revolucija nije mogla da se ne suprotstavlja shvatanjima podređenosti i centralizacije.

Pišući o obrazovanju privremene vlade DFJ (str. 133), Gibijanski ništa ne kaže o sukobima koji su se javili između Staljina i Molotova, s jedne, i Tita, s druge strane, oko obrazovanja privremene vlade DFJ, vezanima za uključivanje u vladu Milana Grola, umesto Stanoja Simića, te zbog nedovoljnog isticanja uloge SSSR-a u spoljnoj politici DFJ. Gibijanski takođe izbegava da piše i o razmeni pisama između Staljina i Tita povodom izjave Milovana Đilasa o sovjetskim vojnicima i oficirima i njihovom ponašanju u Jugoslaviji, kao da nesporazumi ne zaslužuju da se pomenu na načine njihovog otklanjanja. Slično možemo reći i za neke druge sugestije i konsultacije iz Moskve vezane za amnestiju, za sovjetske savetnike itd. U istoriji nam nisu poznati savršeno harmonični odnosi, koje nisu remetili i nesporazumi. Služe-

Digitized by Google

njem istoriografskoj istini najbolje doprinosimo unapređenju odnosa i uzajamnom razumevanju.

Godine 1977. Č. Štrbac i ja smo napisali *(Istorija socijalističke Jugoslavije*, I, Beograd, str. 90): »Britanska vlada strahovala je da ovaj sporazum ne umanji njen politički uticaj na Balkanu. Zapadni saveznici, zajedno sa Sovjetskim Savezom, suprotstaviće se na Krimskoj konferenciji, februara 1945, zaključenju balkanske federacije između Jugoslavije i Bugarske ili zaključenju ugovora između ove dve zemlje, dok se ne zaključi ugovor o miru sa Bugarskom.« Činjenica je da je Gibijanski u pravu kad zamera piscima što su izjednačili poziciju SSSR-a i zapadnih savezničkih sila, jer ona nije bila istovetna, kao što je jedan od pisaca u kasnijim radovima i pokazivao (B. Petranović), jer je Sovjetski Savez požurivao zaključenje federacije, odnosno zaključenje ugovora. No istina je i to da je Sovjetski Savez, na zahtev zapadnih sila, pristao da se položaj Bugarske ne menja dok se ne zaključi mirovni ugovor.

Pisac ovog osvrta je u monografiji *AVNOJ, revolucionarna smena vlasti* (str. 349—350) o stavovima velikih sila na Potsdamskoj konferenciji napisao: »... i na kojoj je bilo reči i o Jugoslaviji, iako je to pitanje prećutno skinuto s dnevnog reda konferencije, zapravo Čerčil je kao inicijator razgovora o primeni sporazuma Tito — Šubašić ostao usamljen« ... »Britanci su na Potsdamskoj konferenciji otvorili pitanje izvršenja sporazuma Tito — Šubašić, smatrajući da Krimska preporuka nije primenjena, da izbori nisu održani i AVNOJ proširen, da su demokratske slobode ugrožene, štampa kontrolisana, sloboda svojine osporena, veroispovest nepoštovana. Cela skala »povreda« ranijih sporazuma i britanskih lamentacija nad situacijom u Jugoslaviji nije naišla na odziv Staljina i Trumana, bez obzira na to što je i američki predsednik dozvoljavao zaključak da se demokratske slobode ugrožavaju, ali nije bio raspoložen da u Potsdamu razmatra optužbu Britanaca uporedo sa drugim svetskim problemima koje je Konferencija tretirala. Zapadni savezнички vođi morali su ipak da se suoče sa činjenicom da je suvereni jugoslovenski poredak bio učvršćen, podržan od naroda, da je narodna vlast uspešno funkcionisala i izbori za Ustavotvornu skupštinu pripremani. Poraz na izborima još je više oslabio Čerčilov položaj na Potsdamskoj konferenciji, pa je, samim tim, i njegov zahtev da se Jugoslavija natera na izvršenje sporazuma u skladu sa njegovim pogledima na demokratiju, bez uvažavanja izmenjene stvarnosti i novih odnosa snaga, ostao bez podrške«. Naglašeno je, kao što se vidi, da Čerčilov zahtev protiv Tita nije naišao na »odziv« Staljina i Trumana. Svakako da se moglo više govoriti o stavu SSSR-a, ali ostaje pitanje kako Gibijanski prevodi i tumači reč »odziv«, koja i bukvalno i u kontekstu znači da Staljin i američki predsednik nisu podržali Čerčila.

Zahvaljujemo kolegi Gibijanskom što je ispravio dve faktografske greške koje su se godinama provlačile kod jugoslovenskih

Digitized by Google

istoričara koji su se bavili periodom 1944—1945. godine. Prvo, nije reč o jednom već o dva sporazuma o zajmu, i to jednom na milion rubalja, i drugom na 2 miliona dolara (str. 107); drugo, Ivan Sadčikov, sovjetski ambasador kod jedinstvene vlade DFJ, predao je akreditive 24. marta, a ne 29. marta 1945. godine (str. 139).

Gibijanski je sistematizovano prikazao sve vidove posleratne sovjetske pomoći Jugoslaviji. Tako on govori o korišćenju iskustva SSSR-a u Jugoslaviji (u oblasti zakonodavstva, uprave, pravosuđa, privrede, državne kontrole, pri izradi ustava, planiranja, u oblasti poljoprivrede itd.). Ističe da se zbog karaktera mešovite privrede u Jugoslaviji javljalo interesovanje za proučavanjem iskustva NEP-a. Navodi da je razmenjivana naučna i tehnička i druga dokumentacija. Od jeseni 1945. i 1946. u Jugoslaviji su radili sovjetski specijalisti (u industriji, transportu, poljoprivredi itd.). Prema piscu, Jugoslavija je juna 1947. tražila da se pošalju novi geolozi, inženjeri, tehničari za rude, ugalj, istraživanje nafte. Kao oblici pomoći navode se: sovjetski zajam NKOJ-u od 16. juna 1944, isporuka 53.000 tona žita novembra 1944, predaja Borskog rudnika u eksploataciju, pomoć u transportovanju robe Unre koja je stizala preko crnomorskih luka (Rumunije i Bugarske) i prevožena železnicom i Dunavom; rečna flotila je očistila Dunav od mina; sovjetski stručnjaci su pružali pomoć u sprovođenju valutne reforme, dok su u obnovi saobraćaja učestvovale ekipe sovjetskih vojnih i civilnih eksperata. Gibijanski podrobno izlaže razvoj ekonomskih odnosa od početka 1945. i govori o strukturi jugoslovensko-sovjetske robne razmene. Jedinice Crvene armije radile su na dunavskom mostu kod Beograda, koji je novembra 1946. osposobljen za saobraćaj. Ističe se da je data pomoć i za obnovu Radio-stanice Beograd.

Sve su to činjenice koje su ostale zabeležene u jugoslovenskoj štampi iz onoga vremena, u izjavama jugoslovenskih rukovodećih ljudi, u stenografskim beleškama predstavničkih tela. Nisu zanemarivane ni u istoriografiji i publicistici. Druge je prirode već neuspeli pokušaj da se prevaziđe površna prezentacija tih podataka i uđe dublje u suštinu tih odnosa, da se proceni njihov karakter, efekti na obe strane, načela razmene. Gibijanski ističe na str. 149—150. da se težilo da Jugoslavija stvori sopstvenu ekonomsku osnovu i ostvari privrednu nezavisnost, pri čemu se ne može imati u vidu samo sopstvena privreda već i spoljnopolitički položaj. Već u vezi sa ovom osnovnom tezom pisca potrebno je istaći da u Jugoslaviji postoje izvori koji je dovode u pitanje (da li Jugoslavija treba da razvija određene oblasti industrije, vojnu industriju itd.). U vezi sa mešovitim društvima istakli smo da je Jugoslavija bila zainteresovana za stvaranje takvih društava u koja bi SSSR investirao sredstva za eksploataciju važnih sirovinskih izvora, ali očigledno da u toj fazi razvitka SSSR nije imao interesa za taj tip društva, s obzirom na ogromne investicione potrebe same sovjetske države. Pisac ističe da je pomoć SSSR-a da-

Digitized by Google

vana u vreme ekonomske diskriminacije Zapada prema Jugoslaviji, pri čemu pisac ne uzima u obzir korelaciju između približavanja Jugoslavije SSSR-u i povećanog pritiska Zapada. Autor nema kritički odnos prema Staljinovoj politici unutrašnjeg razvitka i međunarodne orijentacije, a da ne govorimo o odnosima prema zemljama takozvane narodne demokratije. Uostalom, šta je pojam narodne demokratije: je li to ideološka konstrukcija? Da li je jugoslovenski primer poslužio Staljinu za uopštavanje ovog tipa organizacije? Je li teza lansirana iz SSSR-a i nametnuta, ili samoniklo nastala? Da li Jugoslavija može da se svrstava pod taj kategorijalni sistem? Sam Gibijanski piše knjigu o jugoslovenskoj revoluciji kao »narodnoj« i socijalističkoj, čemu onda taj prelazni tip u slučaju Jugoslavije? Ako je formalno uslovljen (ustavno, usled specifičnosti međunarodnog priznanja i t. sl.), onda treba objasniti bit pitanja. Ako je Jugoslavija prva navođena među zemljama takozvane narodne demokratije, onda je u pitanju pokazatelj koji u komparativnoj analizi zaista traži da se iznese sadržaj pojave. Tim pre da vidimo suštinu te vlasti poznate kao »narodna demokratija« (pitanje uloge Partije, upravljačkih struktura, društveno-politički položaj pojedinih slojeva naroda itd.).

U svojoj pedantnoj faktografskoj rekonstrukciji Gibijanski propušta da se izjasni i o drugim suštinskim pitanjima. Reč je, pre svega, o tome da je nakon rata postojalo više novih subjekata u vidu država takozvanih narodnih demokratija u međunarodnoj zajednici, zajedno sa SSSR-om. Ti odnosi se ne regulišu na novi način, već prema predratnim merilima proleterskog internacionalizma, koji je sve cenio kroz prizmu odnosa prema SSSR-u kao jedinoj socijalističkoj državi na svetu. Kada je u pitanju Jugoslavija, onda se stvar ne rešava time što se kaže da je u njoj revolucionarni proces bio odmakao u odnosu na ostale zemlje »narodne demokratije«, ističući da se ona najčešće navodi kao prva u sovjetskim istupanjima (str. 142—143). Gibijanski izbegava da govori i o načelima na kojima se zasniva ekonomska saradnja posle rata: po kojim cenama; različiti interesi prilikom osnivanja mešovitih društava; na kojim osnovama je zamišljena Privredna banka? Poznato je, takođe, da je već u toku razgovora bilo nesporazuma između jugoslovenskih i sovjetskih predstavnika. Ta se pitanja ne mogu rešavati evidentiranjem izjava odgovornih ljudi davanih raznim povodima, onovremenim saopštenjima i statistikama, bez ulaženja u dubinsku analizu osnova saradnje. Ne može se trajno sve objašnjavati istim socijalno-klasnim ciljevima vladajućih snaga SSSR-a i Jugoslavije.

Svakako da Gibijanskom nisu dostupni arhivi za istraživanje tih odnosa. Otuda i operisanje govorima, ugovorima, ranijim radovima sovjetskih i jugoslovenskih pisaca. Prilikom korišćenja radova jugoslovenskih istoričara Gibijanski izbegava da govori o teškoćama ekonomske saradnje, pa i kulturne i naučne razmene (o nepodobnoj strukturi prometa, neophodnosti odobravanja

Digitized by Google

svakog posla od vrha sovjetskih resora, oskudici u SSSR-u, favorizovanju sovjetskih interesa, nepoštovanju rokova, nenaviknutosti oba tržišta na razmenjivanu robu, transportnim problemima i zakašnjenjima isporuka).

XXX

Kritički prilazeći studiji L. Gibijanskog, istovremeno smo uvereni da je u pitanju i valjano ostvarenje. Na naše kritičke primedbe očekujemo odgovor Gibijanskog. Smatramo da put utvrđivanja istorijske istine vodi preko kritičke razmene mišljenja. Zato smo tako i naslovili naš osvrt. Sovjetski Savez je značajan centar za proučavanje Jugoslavije u prošlosti, što jugoslovenski istoričari ne mogu da ne uvažavaju. Veći broj prevoda iz oblasti istoriografije na ruski, odnosno srpskohrvatski jezik, sa razbijanjem izolacije časopisa koji su posvećeni istoriografiji naših dveju zemalja, praznine nastale poslednjih decenija uveliko bi se mogle popuniti.

Digitized by Google

Ogledi

Tamara Prošić

Hegemonija i revolucija

Ogled o Gramšijevom shvatanju dijalektike klasne borbe

Taj je komunizam kao dovršeni naturalizam = humanizam, kao dovršeni humanizam = naturalizam, on je istinsko rješenje sukoba između čovjeka i prirode, između čovjeka i čovjeka, istinsko rješenje borbe između opredmećivanja i samopotvrđivanja, između slobode i nužnosti, između individuuma i roda. On je riješena zagonetka historije i zna da je on to rješenje.

Marks, Ekonomsko-filozofski rukopisi

Karijeru marksističkog teoretičara Gramši je započeo kao pisac borbenih političkih članaka čije se konkretno istorijsko utemeljenje nalazilo u političkoj klimi i prilikama u Evropi pred kraj I svetskog rata i ranih dvadesetih godina. Revolucionarna talasanja koja su nakon Oktobarske revolucije zahvatila opustošenu Evropu i ekonomski iscrpljenu radničku klasu vrlo brzo su stigla i do Italije. 1919, 1920. godine serija štrajkova zahvata čitavu Italiju, a u središtu ovih događanja nalazi se Torino, tadašnji industrijski centar, u kome radnici zauzimaju fabrike i formiraju radničku upravu u vidu radničkih saveta. Grupa torinskih socijalista okupljenih oko časopisa »L'Ordine Nuovo« (Gramši, Terasino, Taska, Toljati) takođe dolazi u žižu interesovanja svojom idejom, u to vreme, potpuno stranom kako za

Digitized by Google

ultraleve tako i za desne italijanske socijaliste, o radničkim savetima kao organima ekonomske i političke vlasti radnika.

Premda Gramšijevi članci iz perioda neposredno nakon Oktobarske revolucije, kao i oni iz »L'Ordine Nuovo« nisu pisani stilom koji previše podstiče diskurzivno mišljenje, ipak se za njih ne može reći da su samo puki, faktografski dokumenti istorije klasne borbe italijanskog radničkog pokreta. Ono što je u njima mnogo značajnije i čime se nadilazi istorijski trenutak u kome su i povodom koga su nastali jesu obrisi izvesne originalne komunističke ideologije i teorije revolucije u najboljoj tradiciji pravog Marksa, koja će se u jasnom svetlu pokazati tek u *Zatvorskim beleškama* pisanim za vreme desetogodišnjeg robijanja.

Samim tim što je živeo u vreme dešavanja faktičke, istorijski ostvarene »socijalističke revolucije«, njegovo mišljenje je bilo na neposredan i posredan način zaokupljeno svim mnogostrukim problemima koji su proizlazili iz nje. Za razliku od mnogobrojnih drugih marksista tog vremena koji nisu uspeli da se distanciraju i mirno i »hladno« promisle ono što jeste i ono što nije Marks, Gramšiju je to uspelo na ingeniozan način zahvaljujući tome što je sticajem tragičnih okolnosti veliki deo života proveo u zatvoru ostajući na taj način »neinficiran« i nezaslepljen u prevelikoj meri neposrednim događanjima. Za razliku od drugih marksista njegovog doba, on revoluciju nije shvatao samo kao političku smenu na vrhu putem oružanog prevrata i podržavljenje privatnog kapitala, već je posmatrao u Marksovom duhu kao dugotrajan istorijski proces stvaranja novog neotuđenog, samosvesnog i samoostvarenog čoveka koji sebi vraća sve svoje potencije koje je kroz dugi istorijski hod sam od sebe otuđio. Zbog toga je uz pojam revolucije čvrsto vezivao i pojmove mišljenja, svesti i kulturne hegemonije proletarijata, kao dijalektički, istorijski proces koji nije okamenjen u terminološkim distinkcijama tih samih pojmova, što je prilično odudaralo od maksizma njegovog doba, koji je sve više poprimao oblike nove sholastike. Možemo slobodno reći da je bio i ostao zdrava nit i savest jedne mutne istorijske i teorijske matice koja je prekrila Marksovo učenje muljem mnogih simplifikacija, nesporazuma i pogrešaka. Takav Gramši je bio i ostao spona i provokacija za vraćanje i reintepretiranje izvornog Marksovog učenja, oslobođenog dogme i doktrinarnosti »dnevno-političkih potreba«.

Stoga, ono što u Gramšijevoj teoriji naročito zapažamo kao posebnost i ono što ga je odredilo kao teoretičara marksističke provenijencije je zaokupljenost fundamentalnim marksističko-filozofskim problemima dijalektičkog shvatanja čoveka i njegove istorije, kao i čitavom lepezom posebnih problema koji proizlaze iz ovakvog pristupa marksizmu, vezanih za konkretne postojeće snage, odnose i suprotnosti i njihovo praktično dijalektičko razrešenje primereno dosegnutim istorijskim mogućnostima.

Digitized by Google

Revolucija kao klasna samosvest

O hegemoniji proletarijata Gramši govori još u svojim radovima iz 1916—1918. godine. U njima, pod ovim pojmom, podrazumeva klasni savez proletarijata i seljaštva što je bilo izuzetno blisko Lenjinovim stavovima o socijalnim osnovama revolucije. Međutim, u *Zatvorskim beleškama*, pojam hegemonije dobija dublje značenje i bogatiji sadržaj, postaje centralna kategorija njegove teorije o revoluciji, glavni metod i, u izvesnom smislu, cilj klasne borbe proletarijata čime će se Gramši u znatnoj meri odvojiti od Lenjina. To odvajanje od Lenjina, kod Gramšija je bilo uslovljeno duhovnim okruženjem u kome se on formirao i koje se na specifičan način reflektovalo kroz njegovu misao, a to duhovno okruženje su bili italijanska recepcija Hegela i Kročeova filozofija.

Gramši je, ugledajući se na Hegela, u državi razlikovao građansko društvo (società civile) i političko društvo (società politika). Građansko društvo čine ekonomska i klasna struktura, kao i raznovrsne institucije i organizacije koje prevashodno predstavljaju »etički sadržaj« društva, dok političko ima uže značenje u smislu »aparata sile«. Sagledavajući društvo i u jednom i u drugom smislu, Gramši uočava da se u okviru savremenih liberalnih buržoaskih država prevlast manjinske klase ne izražava samo kroz legalnu upotrebu sile, već je njena dominacija evidentna i u sferi nadgradnje (premda ovde posredovana na mnogo načina) u kojoj se ne može delovati silom zbog istorijski osvojenih i ostvarenih načela slobode mišljenja i govora koji leže u osnovi svih savremenih parlamentarnih demokratija. Dominantnom pozicijom u sferi nadgradnje, u sferi načina mišljenja i njemu primerenom političkom ponašanju, u kojoj se mnogovrsni i mnogostruki interesi i odnosi prepliću, usklađuju i sukobljavaju, buržoaska klasa se ispoljava kao klasa koja je apsolutni vladalac totalitetom socijalnog bića, i koja ne deluje samo putem sile, već, takođe, ima i podršku i pristanak ostalih klasa na takvu vladavinu. Upravo je ovaj pristanak, koji ima široku socijalnu osnovu, i koji nije dobijen silom, već je njegov uzrok određeni pogled na svet (u ovom slučaju buržoaski), najčvršći oslonac kapitalističkog društvenog i političkog sistema koji ga obezbeđuje od korenitih promena i velikih lomova, i koji mu u isto vreme omogućava legitimnu upotrebu sile u kriznim situacijama.

Za razliku od svojih savremenika koji su pojam savremene države, uglavnom, redukovali na »aparat prisile« ne uviđajući drugu stranu ovog fenomena, pristanak, koji u mnogo čemu usložnjava kako problem teorijskog razmatranja države, tako i konkretne metode klasne borbe proletarijata, Gramši sagledava moderne države na jedini marksistički mogući način, u celini, nalazeći njihovu suštinu u dijalektičkom preplitanju oba ova vida političkog delovanja (sile i pristanka). Zato i kaže da

Digitized by Google

bi savremenu državu trebalo shvatiti kao »političko društvo + građansko društvo«, to jest, ona je »hegemonija oklopljena prisilom«.[1]

Po njemu, uspeh ruske revolucije bio je moguć upravo zbog toga što je čitava moć i prevlast buržoazije, koja je takođe bila na začetku formiranja, bila skoncentrisana samo u »političkom društvu«, odnosno, zato što je akcenat njene vladavine još uvek bio samo na vladanju silom. »Građansko društvo«, odnosno, institucionalno i strukturalno zaleđe »političkog društva«, države, tipično buržoasko po svom karakteru, bilo je tek u početnoj fazi konstituisanja. Nerazvijenost »etičkog sadržaja« mlade, ruske buržoaske države doprinela je ruskim »profesionalnim revolucionarima« da metodom »manevarskog rata«, kojom se ide na direktno rušenje državne vlasti, izvedu revoluciju.

Međutim, pokušaj zapadnih revolucionara da na svom terenu primene rusko revolucionarno iskustvo i taktiku pretrpeo je potpuni neuspeh. Osnovni uzrok zbog koga su zapadne revolucije ostale tek na nivou revolucionarnih »gibanja« Gramši nalazi u izuzetno složenoj strukturi vlasti buržoazije Zapada. Nastojanja zapadnih revolucionara da sruše postojeće »političko društvo« i da samo putem njegovog zauzimanja postanu vladajuća društvena i politička snaga nisu se ostvarila jer je iza »političkog društva« stajala sva sila visoko razvijenih i ukorenjenih građanskih institucija i struktura građanske hegemonije koje su činile drugu stranu klasne vladavine buržoazije, vladavinu celokupnom kulturom društva, celokupnim mentalnim sklopom njegovih pripadnika, a ovakva vladavina se nije mogla uništiti državnim udarom i ad hoc zameniti suštinski novom, proleterskom kulturom. »Na Zapadu je između države i građanskog društva bio pravi odnos pa se u stanju kada je država podrhtavala odmah zamjećivala snažna struktura građanskog društva. Država je bila samo jedan istureni rov iza kojega je stajao čitav lanac tvrđava i kazamata.«[2] Liberalne buržoaske države nije odbranila sila, već dominantna pozicija građanske koncepcije sveta kojom su buržoaski ideolozi proželi sve sfere društvenog života i na taj način stvorili uslove za nenasilnu klasnu vladavinu, odnosno, pristanak velikih masa na državu sa privatno-svojinskim društvenim odnosima.

Upravo u ovoj nenasilnoj vladavini, koja se ne iskazuje direktno, već je posredovana mnogim suptilnim mehanizmima koji su utkani u celokupno društveno tkivo, Gramši vidi temelje buržoaske države koji se moraju srušiti da bi se srušila i čitava zgrada kapitalističkog društvenog sistema. Zbog toga i revolucionarna strategija proletarijata zapadnih zemalja mora biti bitno drugačija od ruske. U njoj će osnovna metoda borbe biti »pozi-

[1] Antonio Gramši, *O državi*, Radnička štampa, 1979, Beograd, str. 221.

[2] Isto, str. 165.

Digitized by Google

cioni rat« u okviru date dijalektike proizvodnih snaga i odnosa, odnosno, preuzimanje hegemone pozicije u okviru »etičkog sadržaja« društva. A, to u prvom redu znači kulturno-ideološko razvlašćenje građanske klase i uspostavljanje nove kulture u čijim temeljima će biti filozofija prakse[3] kao pogled na svet i ideologija proletarijata i njegovih klasnih saveznika. Dominantnom pozicijom proletarijata u sferi nadgradnje još u okvirima buržoaskog društvenog sistema, stvaraju se neophodni preduslovi koji će u fazi osvajanja političke vlasti moći da objedine sve potlačene i eksploatisane slojeve, a koji u fazi izgradnje proleterskog društva obezbeđuju široku osnovu pristanka bez kojeg bi tek formirana država bila lak plen kapitalističke reakcije. Zato Gramši ističe. »1. da revolucija nije nužno proleterska i komunistička ukoliko namjerava postići rušenje političke vlasti građanske države; 2. da nije proleterska ni komunistička ukoliko namjerava i uspije uništiti predstavničke ustanove i upravni aparat preko kojih središnja vlada vrši političku vlast građanske klase; 3. da nije proleterska ni komunistička ukoliko plima narodnog ustanka dâ vlast u ruke ljudima koji se nazivaju (i koji su iskreno) komunisti«.[4]

Gramši je uočio da privilegovane klase nisu samo ekonomski i politički podredile sebi eksploatisane, već su zauzele i vodeću duhovnu poziciju. Plasirajući svoje ideje, svoj pogled na svet putem obrazovnih i kulturnih institucija, religije, masovnih medija i svih ostalih struktura koje pripadaju sferi nadgradnje, doslovce, dakle, bombardujući čitavu populaciju određenom koncepcijom života, građanska klasa oblikuje način mišljenja najširih masa u skladu sa privatno-svojinskim, buržoaskim odnosima.

Obrazlažući način na koji misli »običan čovek« u društvu u kome građanska klasa, pored političke, zauzima i duhovnu hegemonu poziciju, Gramši kaže: »Aktivan čovek iz mase deluje praktično, ali nema jasne teorijske svesti o tom svom delovanju, koje je takođe saznavanje sveta utoliko što ga peobražava. Štaviše, njegova teorijska svest istorijski može biti u suprotnosti sa njegovim delovanjem. Može se gotovo reći da on ima dve teorijske svesti (ili jednu protivurečnu svest) — jednu koja se nalazi u samom njegovom delovanju i koja ga stvarno sjedinjuje sa svim njegovim saradnicima u praktičnom preobražavanju stvarnosti, i jednu površnu, spoljnu ili verbalnu koju je nasle-

[3] Oko Gramšijevog termina »filozofija prakse« vođene su mnoge rasprave. Najčešće tumačenje je da je Gramši ovaj termin koristio kao kriptografski izraz za marksizam kojim je hteo da zavara zatvorsku cenzuru. Mi bismo se priklonili drugačijim shvatanjima po kojima je Gramši koristio ovaj izraz i u protivstavu mehanicističkim interpretacijama marksističkog shvatanja istorije, kao i Kročeovoj »filozofiji duha«, kao i da taj termin, »filozofija prakse« potpuno odgovara suštini njegovog shvatanja marksističke filozofije.

[4] Isto, str. 46.

Digitized by Google

dio iz prošlosti i prihvatio bez kritike. Ipak ta »verbalna« koncepcija nije bez posledica: ona na više ili manje energičan način vezuje za određenu društvenu grupu, utiče na moralno ponašanje, na usmerenost volje, što svesti ne dopušta nikakvu akciju, nikakvu odluku, nikakav izbor, i izaziva stanje moralne i političke pasivnosti.[5] Građanska klasa putem vlasništva nad sredstvima za proizvodnju prisvaja proizvode rada, a time i sam rad čoveka koji praktično deluje. Međutim, da bi se održala kao vladajuća klasa ona mora svoj interes, odnosno, održavanje privatno-svojinskih, najamnih društvenih odnosa prikazati »...kao zajednički interes svih članova društva, tj. idealno izraženo: da svojim mislima dade oblik općenitosti, da ih prikaže kao jedino razumne i opće važeće.«[6] Usvojivši buržoaski pogled na svet, pod uticajem različitih građanskih institucija i struktura, kao svoj vlastiti način mišljenja, običan čovek dolazi u raskorak sa svojom praksom, u krajnjoj liniji i sa samim sobom. S jedne strane, premda radi, njegov rad mu ne pripada, s druge, njegova svest mu govori da je takav način proizvodnje u interesu celog društva, uključujući i njegov lični. Prikazujući buržoaske interese kao interese svih ljudi, građanski ideolozi manipulišu svešću običnog čoveka ne dozvoljavajući mu da uvidi parcijalnost ovih interesa i njegovih ideoloških oblika. »Čovek iz mase« ne može na osnovu ovakvog hegemonog pogleda na svet klase koja je na vlasti doći do saznanja da u osnovi sadašnjeg društva leže mnogobrojne antagonističke podele koje onemogućavaju ostvarivanje jedinstva ljudskog roda koje je moguće jedino na osnovu jedinstva kako u radu tako i u podeli plodova toga rada. Iz ovoga sledi i drugi zaključak o posledicama koje građanske ideologije i pogled na svet imaju na svest širokih masa. Ne dozvoljavajući masama da kritički sagledaju stvarnost, građanska klasa svojom hegemonijom kao oblikom svoje samosvesti obezbeđuje njihov pristanak na buržoasku državu. Hegemona pozicija građanske samosvesti ostvaruje se mnogobrojnim mehanizmima koji zahvataju totalitet socijalnog bića, a u konkretnoj socijalnoj morfologiji to se pojavljuje kao pasivan pristanak svih ostalih klasnih struktura čije se poreklo nalazi upravo u nekritičkom odnosu masa prema svetu u kome žive. Čovek se tako pojavljuje kao intelektualno i politički pasivan objekt čijom sudbinom ne rukovodi on sam, već ideologija vladajuće klase.

Upravo zato što se putem duhovne prevlasti građanske klase čovek drži u stanju političke pasivnosti i duhovne receptivnosti, Gramši smatra da radnička klasa i njeni saveznici ne mogu realno postati istorijski subjekt političke akcije pre nego što se oslobode duhovne dominacije buržoazije.

Dostizanje kritičkog sagledavanja stvarnosti koje će se pretočiti u »kolektivnu volju« da se promeni politički oblik društva

[5] A. Gramši, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 28.
[6] K. Marx—F. Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 393.

Digitized by Google

(koji više nije u funkciji razvijanja proizvodnih snaga i koji sve više postaje puki, isprazni ideološki refleks i anahronizam prevaziđene društvene osnove, ali se održava zahvaljujući ideološkoj prevlasti vladajuće klase) može se postići jedino ako filozofija prakse postane pogled na svet najširih masa. Kao integralna kritička svest o čoveku koja demaskira parcijalnost buržoaskih ideologija, ona se mora nametnuti kao kulturni hegemon i u okviru građanskog društva da bi proleterska revolucija bila pravi izraz »kolektivne volje« i delo »kolektivnog čoveka« kao novog bića dijalektičko-istorijski promenjene strukture, a ne »...svojevoljan čin jedne organizacije koja se smatra da je revolucionarna ili sistema organizacija koje smatraju da su revolucionarne...«[7] Slično buržoaziji, koja je prvo duhovno ovladala društvom pre nego što je njime i politički zavladala, i radnička klasa se ne može politički emancipovati pre nego što njen pogled na svet i njen sistem vrednovanja ne postanu poluga kojom se vrši duhovno oslobođenje najvećeg broja ljudi. A to znači da je prvo potrebno saznati objektivne, ali pasivne, mogućnosti osnove društva i osloboditi ih integrisanjem u klasnu samosvest.

Zbog toga Gramši prethodnu kulturnu hegemoniju, odnosno, kulturnu revoluciju, revoluciju svesti i načina mišljenja najširih masa građanskog društva (u smislu prevladavanja buržoaskog pogleda na svet proleterskom ideologijom i koncepcijom sveta) postavlja kao uslov buduće proleterske opštedruštvene hegemonije, uključujući tu i političku, ali hegemonije u pravom smislu kao vladavine osvešćene klase proletera, što je po njemu i jedini cilj i jedino moguće autentično ostvarenje revolucije, a ne hegemonije komunističke partije u ime proletera. Iz ovakvih stavova logično je sledila i velika važnost ljudskog mišljenja, svesti i ideološke sfere uopšte u istoriji, a posebno u procesu klasne borbe i revolucije čiji je cilj okončanje klasne strukture društva i stvaranje integralnog, razotuđenog čoveka.

U marksizmu njegovog vremena uglavnom je preovladavala vulgarno materijalistička struja, nasleđena iz II internacionale, koja je isključivala dijalektiku i pojednostavljivala Marksovu dijalektiku klasne borbe na oblik političke, a složenost i raznolikost duhovnih tvorevina svodila na ekonomske činjenice društva. Iz ovakvih mišljenja sledilo je i pojednostavljeno shvatanje socijalne osnove koja se pojavljuje kao svemoćni demijurg društvene stvarnosti i jedini pokretač društvenih promena. Društvena nadgradnja bila je pretvorena u nemoćnog roba socijalne ekonomije iz čijih neraskidivih okova nije bilo nikakvog izlaza. Ovakve teorijske tendencije II i III Internacionale su na praktičnom planu vodile proletarijat u apatiju i prepuštanje zakonitostima ekonomskog razvitka verujući u magičnu formulu da »sila stvari radi za njega«, kako kaže Gramši, a mi bismo dodali »i njegova politička partija«.

---

[7] A. Gramši, *O državi*, Radnička štampa, Beograd, 1979, str. 40.

Digitized by Google

Boreći se protiv ovakvih shvatanja koja su otuđila proletarijatu njegovu potenciju svesnog pokretača i stvaraoca istorije, Gramši nastoji da promeni status i ulogu čoveka u kreiranju istorije povezujući sve ljude sa filozofijom. »Doista, može se zamisliti entomolog-stručnjak, a da svi drugi ljudi ne budu empirijski »entomolozi«; ... ali se ne može zamisliti nijedan čovek koji nije i filozof, koji ne misli, baš zato što je mišljenje svojstveno čoveku kao takvom...[8] Naravno, stav da svi ljudi učestvuju u mišljenju nije ništa radikalno novo. Ali, shvatanje da su svi ljudi i filozofi jeste novost, jer ne podrazumeva bilo kakvo mišljenje, već »... je njegova najvažnija tačka poziv na razmišljanje, na to da čovek sebi položi računa i sebi razumno objasni da je ono što se dešava u suštini racionalno i da mu kao takvom treba pristupiti...«[9] stvarajući svoje samosvesno filozofsko biće, a samim tim stvarajući i istoriju. Dakle, čovek po Gramšiju nije samo nosilac pogleda na svet »... koji je »mehanički« nametnuo spoljni ambijent, to jest jedna od mnogih društvenih grupa u koje se svako automatski uključuje čim stupi u svet svesti...«[10], ne misli samo »slučajno i razjedinjeno«, već je sposoban i za višu formu mišljenja (koja je kod drugih teoretičara obično rezervisana za manje ili više genijalne pojedince), za distancirano, kritičko mišljenje što je karakteristika filozofije. Ne shvatajući čoveka kao pasivno biće čija misao uspeva da samo neplodno odrazi stvarnost, nego kao biće čija misao uspeva da se distancira od stvarnosti i kritički je ispita i proceni, Gramši značajno širi krug ljudskih potencija. Ovaj dugotrajni proces sticanja samosvesnog mišljenja započinje uvidom u doslednost sopstvenog pogleda na svet i njegovom kritikom: »Početak kritičke razrade jeste svest o onome što smo stvarno, to jest ono »poznaj samoga sebe« kao proizvod istorijskog procesa koji se dosad odvijao i ostavio u tebi samom bezbroj tragova koji su prihvaćeni bez ikakvog inventarisanja. Treba u početku napraviti takav inventar.« Sticanje samosvesti, odnosno filozofske, kritičke svesti, prvi je i najvažniji korak čoveka ka aktivnom učestvovanju u stvaranju istorije: »... svesno i kritički izgraditi svoj pogled na svet i, prema tome, u vezi s takvim trudom svoga mozga izabrati svoju oblast delovanja, učestvovati aktivno u stvaranju istorije sveta, biti vodič samom sebi, a ne dopuštati pasivno i podređeno, da se sopstvenoj ličnosti utisne pečat spolja.«[11]

Filozofija kao intelektualna delatnost svih ljudi dopušta Gramšiju da odredi čoveka kao kritičko biće, svesno svojih moći i mogućnosti u istorijskoj situaciji, to je čovek koji se na osnovu svoje samosvesti i kritičkog poznavanja stvarnosti slobodno opre-

[8] A. Gramši, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 41—42.
[9] Isto, str. 23.
[10] Isto, str. 19—20.
[11] Isto, str. 20.

Digitized by Google

deljuje i praktično deluje, čineći od istorije sopstveno, racionalno delo. Naravno, mogućnost dostizanja ovakve kritičke samosvesti u ogromnoj većini ljudi leži kao latentna potencija koju tek treba razviti. Ovo sticanje svesti o važnosti sopstvene uloge u istoriji i o stvarnosti koju jedino čovek svojom praktičnom i političkom delatnošću može izmeniti jeste, takođe, kreativni čin oblikovanja stvarnosti. Vrlo je riskantno proglasiti ljudsku svest i misao za stvaralačku u marksističkoj filozofiji, kao što to čini Gramši, jer obično za sobom povlači etiketu padanja u idealizam, solipsizam i slično. Ali, Gramši ne shvata misao i svest na idealističko-solipsistički način. On u svojoj teoriji nikada ne zaboravlja da stvarnost čine konkretni, stvarni, ljudi i njihovi međusobni odnosi, a ne prazne i apstraktne kategorije baze i nadgradnje. Pa zato izraz stvaralački u vezi sa kritičkom svešću, odnosno filozofskim mišljenjem, treba: »... shvatiti u »relativnom« smislu, kao misao koja menja način osećanja kod najvećeg broja ljudi, a prema tome menja i samu stvarnost, koja se ne može zamisliti bez tog najvećeg broja ljudi. Stvaralački i u tom smislu što uči da ne postoji neka »stvarnost« koja stoji sama za sebe, za sebe i po sebi, nego u istorijskom odnosu s ljudima koji je menjaju itd.«[12] Jer je promena stvarnosti, u smislu totalne društvene promene, moguća jedino ako se promeni svest ljudi koji su i sami deo te iste stvarnosti i čije svesti i prakse je ta stvarnost predmet. Nikakvi objektivni uslovi, nikakve ekonomske nužnosti ne mogu dovesti do radikalne društvene izmene, do revolucije, bez jedinstvene, široko prihvaćene i usvojene kritičke svesti o čoveku kao najvažnijem uzroku istorije.

Pogledi na svet manjih ili većih socijalnih grupa, »filozofije filozofa«, takođe, aktivno učestvuju u stvaranju istorije, jer su kao elementi na osnovu kojih se stiče svest o sopstvenim preobražavalačkim potencijama presudni za formiranje prevratničke »volje«, to jest konkretne, praktične i političke delatnosti. »Ako postoje objektivne mogućnosti da ljudi ne umru od gladi, a oni ipak umiru od gladi, to ima svog značaja, izgleda. Ali postojanje objektivnih uslova ili mogućnosti, ili slobode, nije još dovoljno: treba ih »upoznati« i umeti se njima služiti. Hteti se njima služiti. Čovek, u tom smislu, jeste konkretna volja, to jest stvarna primena apstraktnog htenja ili životnog impulsa na konkretna sredstva koja takvu volju ostvaruju.«[13] Znači, objektivni uslovi i sloboda koju sadrže, samo su pasivna mogućnost koja se bez ljudske intervencije ne može realizovati. Potrebno je prvo spoznati, upoznati, slobodu okovanu u objektivnom i sopstvenu oslobodilačku moć da bi se pristupilo praktičnom delovanju na transformisanju spoznate slobode u konkretnu, njenom oslobađanju

[12] Isto, str. 40.
[13] Isto, str. 53.

Digitized by Google

iz »objektivnog« i prisvajanju u »subjektivno«, u ljudsku istoriju, gde tek postaje stvarna, istorijski osvojena sloboda.

Pojedini teoretičari koji su se bavili Gramšijevom teorijom društva i društvene promene su na osnovu ovakvih stavova došli do zaključaka da Gramši daje prednost društvenoj nadgradnji. Sa takvim mišljenjima se ne možemo složiti. Govoreći o »volji« koja je neophodna za izvršenje društvene promene, Gramši govori o racionalnoj volji koja se ostvaruje kroz dijalektiku, što bi značilo da ona mora odgovarati i zasnivati se na istorijski dosegnutim mogućnostima da bi do promene uopšte došlo: »... treba postaviti u osnovu »volju« (u poslednjoj instanci praktičnu ili političku delatnost), ali *racionalnu* volju, a ne slučajnu, volju koja se ostvaruje utoliko što odgovara objektivnim istorijskim nužnostima...«[14] Takođe, kritikujući Buharinovu *Teoriju istorijskog materijalizma* koja ne uspeva da objasni kako na osnovu baze nastaje istorijsko kretanje, u želji da eliminiše svaki ekonomski mehanicizam u marksizmu, ali i da istakne važnost razvijenosti društvene osnove za formiranje prevratničke »volje«, Gramši navodi poznate Marksove stavove *(Predgovor Priloga kritici političke ekonomije)* o društvenim formacijama koje nikada ne propadaju dok ne razviju sve proizvodne snage za koje su dovoljno prostrane, i dok se u krilu starog društva ne razviju materijalni uslovi novog, kao i to da čovečanstvo sebi postavlja samo one zadatke koje može rešiti. Takođe, govoreći o terminu »katarza«, kojim pokušava da uhvati onaj tanani momenat prelaza sa ekonomskog na etičko-politički plan, to jest trenutak kada na osnovu objektivnih mogućnosti ljudi postaju svesni slobode zarobljene u osnovi društva, Gramši kaže: »Može se upotrebiti termin »katarza« da bi se označio prelaz od čisto ekonomskog (ili egoističko-strasnog) momenta na etičko-politički momenat, to jest viša razrada strukture u nadgradnju u svesti ljudi. To znači isto tako prelaz od »objektivnog ka subjektivnom«, i od »nužnosti ka slobodi«. Struktura, od spoljnje sile koja gnječi čoveka, uvlači ga u sebe, čini ga pasivnim, pretvara se u sredstvo slobode, u oruđe za stvaranje novog etičko-političkog oblika, u izvor novih inicijativa.«[15]

Očigledno je da Gramši niukoliko nije davao prednost nadgradnji u njenom odnosu sa strukturom — bazom. Naglašavanje ideološke sfere samo je dalje razvijanje Marksove tvrdnje da ljudi postaju *svesni* sukoba u materijalnoj proizvodnji na planu ideologija, a što se u Gramšijevo vreme među marksistima prečesto zaboravljalo. Bez ovog momenta osvešćivanja, svesti o postojećem sukobu, ne bi ni moglo doći do praktičnog revolucionisanja osnove i potpunog rascvata i realizacije objektivnih mogućnosti koje pasivno egzistiraju u bazi društva. Revolucionarni podsticaj koji dolazi iz osnove nije dovoljan i za njegovo realno

[14] Isto, str. 40. Podvukla T. P.
[15] Isto, str. 57.

Digitized by Google

ostvarenje. Tek nakon saznanja o postojanju objektivnih uslova i nakon stečene svesti o sopstvenim kreativnim sposobnostima moguće je uvesti novu praksu koja će dovesti u sklad razvijene proizvodne snage (ne zaboravimo da je njihov glavni element čovek kao biće koje misli i deluje) i njima neodgovarajuće društvene proizvodne odnose. Gramšiju je važno da istakne čovekovu ulogu i njegovu pokretačku, stvaralačku snagu u istoriji, čoveka koji zavisi od ekonomije, ali je u ključnim istorijskim trenucima jedini samosvesni faktor od koga zavisi njeno stvaranje.

Strogo razlikovanje i razdvajanje osnove i nadgradnje Gramšiju se čini nemogućim. Struktura i superstruktura su organski i dijalektički povezane i u neprestanom su međusobnom prožimanju, te se mogu razdvajati samo hipotetički i to sa punom svešću o tome da je taj postupak samo pomoćno sredstvo našeg jezika koji ne može da izrazi svu punoću i raznovrsnost dijalektičkog odnosa osnove i nadgradnje. Objašnjavanje svake promene u politici i ideologiji društvenom osnovom naziva »primitivnim infantilizmom«. Navodeći konkretan primer kojim otkriva besmislenost ovakvog šematskog tumačenja odnosa osnove i nadgradnje, Gramši kaže: »U raspri koja se vodila između Rima i Vizanta o poreklu svetog duha bilo bi smešno kada bismo u strukturi Evropskog Istoka tražili tvrdnje da sveti duh proizlazi samo od oca, a u strukturi Zapada tvrđenje da on potiče od oca i sina. Obe crkve, čije postojanje i sukob zavise od strukture i čitave istorije, istakle su neka pitanja koja predstavljaju princip razlikovanja i unutrašnje kohezije za svaku od njih, ali se moglo desiti da je svaka od tih dveju crkava tvrdila ono što je, međutim, tvrdila ona druga. Princip razlikovanja i konflikta svejedno bi se zadržao i upravo problem distinkcije i konflikta predstavlja istorijski problem, a ne slučajna zastava svake od dveju strana.«[16]

Poučen iskustvom radničkih saveta u torinskim fabrikama koji su doživeli praktičan neuspeh upravo zbog razjedinjene i nejedinstvene svesti samih radnika (a ne može se zaobići ni razdor u partiji) i duboko uviđajući katastrofalne praktične posledice marksizma II i III Internacionale, o kojima smo već govorili, Gramši za centralne kategorije svoje humanistički orijentisane teorije postavlja svest, praksu i jedinstvo učestvovanja u kritičkoj samosvesti. Ono što prethodi praksi, revoluciji, ekonomskoj ili političkoj jeste, takođe, jedna vrsta specifične revolucije. Mi bismo je za razliku od drugih teoretičara koji je nazivaju kulturnom, nazvali revolucijom svesti ili revolucionisanjem svesti.

Jedinstvo svesti je, takođe, neophodan preduslov prakse. Bez kritičke svesti u odnosu na postojeću stvarnost, svesti koja je postala jedinstvena životna norma najširih masa nikakva re-

[16] Isto, str. 94.

Digitized by Google

volucionarna praksa nije moguća: »Svaki istorijski čin mora da bude izvršen od strane »kolektivnog čoveka«, to jest pretpostavlja postizanje »kulturno socijalnog« jedinstva zbog čega se mnogostruka razjedinjena htenja heterogene usmerenosti udružuju radi istog cilja, na osnovu jednakog i zajedničkog pogleda na svet...«[17]

Ovakvim svojim stavovima Gramši stavlja čoveka u poziciju potpuno suprotnu od one u kojoj se našao u teorijama većine marksista njegovog doba, pozicije bespomoćnog bića koje ne može da se otrgne i pobegne od strukture-baze i njenih zakonitosti. Ljudska misao — misao »kolektivnog čoveka sa hegemonom samosvešću — se kog njega javlja kao živa, tvoračka misao koja je inicijator konkretnog praktičnog delovanja u pravcu promene, čime postaje i realni učesnik u stvaranju istorije. U Gramšijevoj humanistički orijentisanoj teoriji čovek je iz pozicije pasivnog istorijskog objekta doveden u poziciju aktivnog, stvaralačkog subjekta, čime Gramši do maksimuma širi polje mogućeg i realnog ljudskog dejstva.

S obzirom na to da filozofija prakse, da bi postala stvarni kulturni hegemon građanskog društva, mora postati pogled na svet najširih masa (koji zahteva kritičnost svesti i prakse najvišeg stepena), ona je prethodno bila prinuđena da »...vaspita narodne mase, čija je kultura bila srednjovekovna.«[18] Izvršenje ovog grandioznog zadatka apsorbovalo je »...sve snage, ne samo kvantitativno, nego i kvalitativno; iz »didaktičkih« razloga nova filozofija slila se u jedan oblik kulture koji je bio nešto viši od prosečnog narodnog (a on je bio vrlo nizak...)[19] Na ovaj način, Gramši tumači pojavu različitih simplifikacija marksizma u obliku ekonomističkih, mehanicističkih, evolucionističkih i drugih »fatalističkih« varijanti kojima se isključuje svesna čovekova akcija iz stvaranja istorije. Nizak kulturni nivo masa koje bi trebalo vaspitati i dovesti »do višeg shvatanja života« uslovio je pojavu deterministčkih tumačenja istorijskog kretanja i društvenih promena. Ova shvatanja bila su apsolutno primerena podređenom položaju i nekritičkoj svesti masa, te ih zato Gramši smatra istorijski opravdanim i do izvesne mere potrebnim. »Kada čovek nema inicijative u borbi, i kada se i sama borba naposletku poistoveti s nizom poraza, tada mehanički determinizam postaje strahovita snaga moralnog otpora i kohezije, strpljive i uporne istrajnosti.«[20] Mehanicističko-finalističke varijante marksizma bile su istorijski opravdane kao »naivna filozofija masa«, ali su potpuno nepodesne za borbu protiv rafiniranih ideologija privilegovane klase, dok je filozofija prakse »...nastala upravo zato da savlada najvišu kulturnu manifestaciju

[17] Isto, str. 43.
[18] Isto, str. 82.
[19] Isto, str. 82.
[20] Isto, str. 31.

Digitized by Google

toga vremena, klasičnu nemačku filozofiju...[21] Ali, da bi filozofija prakse nadvladala građansku ideologiju i pogled na svet, ona se mora osloboditi determinističkih određenja stvarnosti i čoveka. »Ekonomski fatalizam« je do određene istorijske granice bio nužan i opravdan, ali kada se ta granica pređe on postaje uzrok pasivnosti i »slabićkog zaodevanja jedne aktivne i realne volje.« Zato je potrebno da se filozofija prakse shvati kao teorija u čijem centru stoji jedino »kolektivni čovek« i njegova »kolektivna praksa«. Samo ako ovaj autentični smisao filozofije prakse postane duhovni hegemon u okviru građanskog društva može zaista i doći do stvaranja »kolektivne volje« koja vodi rušenju politički neodgovarajućeg oblika društva i građenju istorijski novog društva u kome će razvitak »građanskog društva« usloviti nestajanje »političkog društva«.

Iz svega prethodno rečenog, evidentno je da je Gramšijevo shvatanje hegemonije u *Zatvorskim beleškama* dobilo bogatiji sadržaj. Premda je smatrao da ovaj termin, hegemonija proletarijata, predstavlja sinonim za Lenjinovu diktaturu proletarijata, on promišlja njegov sadržaj bitno drugačije od Lenjina, što proizlazi iz različitih revolucionarnih koncepcija. Dok je za Lenjina revolucija predstavljala čin osvajanja političkog državnog aparata, nakon čega se vrši ekonomska i duhovna emancipacija radničke klase (što se, za sada, u socijalističkim zemljama stvorenim po ovom modelu uglavnom neuspešno odvijalo), za Gramšija je, kao što smo videli, revolucija istorijski proces koji podrazumeva osvajanje socijalne osnove putem hegemonije novog pogleda na svet čija je tek završna faza osvajanje političke vlasti. Iz ovih različitih viđenja revolucije idu i drugačija shvatanja načina na koji proletarijat vlada i upravlja društvom. Za Lenjina, diktatura proletarijata je silom izvojevana vlast koja se održava nasiljem proletarijata nad buržoazijom. Gramši vladavinu proletarijata ni u kom slučaju ne posmatra isključivo kao nasilje. Za njega je diktatura, odnosno, hegemonija proletarijata, nenasilna vladavina putem široko usvojenog pogleda na svet. Zato je hegemonija proletarijata, u stvari, delovanje odozdo, iz osnove, iz same klase na sve moguće oblike nadgradnje uključujući i političku, podrazumevajući pri tom dijalektičku interakciju baze i nadgradnje. Kod Lenjina je diktatura proletarijata delovanje odozgo, i to nasilno delovanje s ciljem da se uništi klasni protivnik prvenstveno kao politički protivnik (što se u praksi često koristilo kao izgovor za uništavanje idejnih, a ne samo klasnih protivnika). Državom upravlja avangarda radničke klase, tj. partija »profesionalnih revolucionara«, a ne sam proletarijat. Baza ne deluje na državu, već država na bazu u ime interesa proletarijata. Ovakve i slične Lenjinove postavke o suštini proleterske revolucije, koja se shvata i svodi samo na politički čin, i o diktaturi proletarijata kao isključivo

[21] Isto, str. 82.

Digitized by Google

političkoj represiji dovele su do tragične prakse u staljinističkom periodu. Iz ove perspektive Gramšijeva koncepcija hegemonije se ukazuje kao potpuno nova mogućnost ostvarenja proleterskog društva za razliku od onih koje istorijski već poznajemo i koja su ostvarena u praksi.

U proleterskoj revoluciji se ne rešava samo pitanje emancipacije radničke klase. U njoj se rešava pitanje samog čoveka i njegovog poistovećivanja sa rodom. Stoga se idejna hegemonistička pozicija filozofije prakse, kao vrhunca dosadašnje istorije, koja je puna svest o protivurečnostima i podeljenosti ljudskog roda, ne može zaobići. Tek posedovanjem ovog saznanja ljudi mogu pristupiti izgradnji prave istorije u kojoj će stvarati po meri celog roda. Ideologija i pogled na svet radničke klase koji pretenduju na ostvarenje opšteljudske emancipacije moraju zbog toga postati kulturni hegemon i u okvirima građanskog društva da bi proletarijat uopšte mogao da osvoji državu, odnosno, političku moć, i da bi radnička klasa u novoorganizovanom društvu mogla da nestane kao klasa i pojavi se kao čovečanstvo.

Revolucija, humanizam, samosvest

Iz svega prethodno rečenog, nameće se generalni stav da je po Gramšiju problem revolucije, u stvari problem ostvarenja humaniteta, integralnog čoveka. Ovakav stav je u najboljoj tradiciji Marksovog promišljanja dijalektike istorije, dijalektike identiteta, njegove antropološki zasnovane »ontologije«. Pitanje čoveka je put od posredovanog, otuđenog subjekta klasne predistorije do integralnog subjekta, samoostvarenog u punoj potenciji, bića istorije. Rečeno stereotipnim, neizdiferenciranim, mutnim pojmovima svekolike filozofske leksike koja negde duboko u sebi skriva svoj antropološki uzrok, to je kretanje od nužnosti ka slobodi. No, upravo u tom obrtu od apstraktnog ka konkretnom, od dijalektike pojmova ka dijalektici čoveka i njegove prakse, sastoji se sva snaga i analitička prodornost Marksovog učenja i onih koja slede iz njega nadograđujući ga autentično upravo u tom duhu dijalektičke analitičnosti. To neprestano apostrofiranje čoveka, njegove prakse, to uporno, na direktan i indirektan način, insistiranje na mnogostrukoj i suptilnoj dijalektici čoveka i njegovog sveta predstavlja suštinski i metodološki novi oblik promišljanja starih i večitih filozofskih problema sagledanih ovoga puta u konkretnom, demistifikovanom obliku čoveka i njegove dijalektičke samorealizacije kao totaliteta.

Gramši je studirajući Marksovo učenje i trezveno, analitički, sagledavajući konkretne istorijske oblike delovanja i političke borbe proletarijata i njegovih ideologa, uspeo da razgraniči šta je u svemu tome bila realna, objektivna datost proizašla iz nužnosti dijalektike proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa i koje

Digitized by Google

su tome primerene sukcesivne dimenzije političkog delovanja proletarijata kao klase u klasnoj istoriji, od svega onoga što je bilo praktično-političko pojednostavljivanje Marksa, ishitreno delovanje i »pucanj u prazno«. Činjenica je, da je Gramši bio ponesen euforijom koju je širila Oktobarska revolucija, da je u mnogo čemu podržao Lenjina i da je u osnivanju ruskih sovjeta našao dosta materijala za razrađivanje svoje ideje o neposrednom vršenju vlasti radničke klase putem radničkih saveta. Ali, kako je vreme odmicalo, kako je popuštao žar prevratničkog zanosa i nakon ličnog boravka u Sovjetskom Savezu, počeo je da se distancira od mnogo čega što je po njemu bilo izvan duha Marksovog učenja i suštinskog interesa proletarijata kao klase. On je u više navrata, još u periodu 1919—1920, u tekstovima koje je pisao za »L'Ordine Nuovo« skretao pažnju na to da revolucija i stvaranje proleterske države nije »čudotvorni čin«, »svojevoljan čin jedne organizacije koja se smatra da je revolucionarna«, već da je to »dugi povijesni proces koji se ostvaruje u nastajanju i razvijanju određenih proizvodnih snaga«. Upozoravao je na to da politička i brzopleta manipulacija oduševljenjem proletarijata može da ima svoje tragične posledice. U tom smislu su njegove reči: »Inače, čitavo naše oduševljenje, sva vjera radnih masa, neće uspijeti spriječiti da se revolucija jadno smijesti u novom parlamentu lopova, praznih i neodgovornih ljudi i da za nastajanje proleterske države budu neophodne nove i još strahovitije žrtve.«[22]

Shvatajući na ovakav način klasnu borbu, kao dug istorijski proces u dijalektici proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa (gde proletarijat delujući iz sebe kao klase, gradeći svoju hegemoniju, osvajajući samosvest, deluje istovremeno i permanentno na bazu vršeći na taj način njeno prestrukturiranje, odnosno, postepeno ukidajući klasnu podeljenost, kvalitativnim — revolucionarnim — »skokom« dovodi do integralnog, neotuđenog čoveka počinjući time istoriju), Gramši ukida otuđujuću parcijalnost politike koja je revoluciju shvatala kao tehnički čin.

Shvatao je da istorija ljudskog društva nije zbir statičnih i ispraznih šema, već da je to živo i dinamično tkivo u kome se taloži i na mnogostruki način prepliće, u neprestanoj dijalektici pojedinačnog, posebnog i opšteg, totalitet ljudske prakse. Možemo biti radikalni i reći ono što i on i Marks nigde eksplicitno nisu rekli, ali što je proizlazilo iz analitike njihovog učenja i što je u duhu tog učenja, i što je u njemu sadržano kao causa sui, da je totalitet ljudske prakse revolucija. Takva revolucija je neprestani dijalektički proces čija je suma ostvarenje čoveka i njegove istorije. U okviru ovakvih razmišljanja U. Čeroni će za Gramšijevo učenje reći sledeće: »I zbog ovoga Gramscijeva politička teorija raskida s uskogrudnom dogmatiziranom socijalističkom tradicijom revolucije kao puke političke taktike, i

[22] A. Gramši, *O državi*, Radnička štampa, Beograd, 1979, str. 39—40.

Digitized by Google

predstavlja se kao globalna, artikulirana, »bogata« teorija socijalističke revolucije kao povijesne strategije radničke klase kao protagonista nove civilizacije koja prevladava, posredujući je, prošlu civilizaciju: predstavlja se kao teorija revolucije koja nema svoje prije i svoje poslije s obzirom na »zauzimanje vlasti«, budući da je revolucija svakodnevno »zauzimanje vlasti«. Nesklad između sredstava i cilja, između pokreta i teorije, između taktike i strategije — zatvara se, jer prvi sastojak mora uvijek sadržavati i onaj drugi, i jer drugi sastojak ima smisao samo onda ako je sadržan u prvome. Povijest, u svom svome bogatstvu, postaje polje u kojemu se spaja cijelo političko i ljudsko zbivanje, u kojemu se ostvaruje marksovski krug konkretnog-apstraktnog-konkretnog, kao artikulirano jedinstvo prakse i teorije.«[23]

[23] U. Cerroni, *Politička teorija i socijalizam*, Školska knjiga, Zagreb, 1976, str. 188—189.

Digitized by Google

Susreti

Socijalizam i »duhovna situacija vremena«*

Sve je više mislilaca, i na levici i na desnici, koji u toku poslednje decenije, na ovaj ili onaj način, konstatuju da se pod uticajem krupnih promena u razvitku savremenih društava i celine sveta — promena koje su u toku, ili se začinju, upravo nagoveštavaju — vidno menja i »duhovna situacija vremena«.

Doista, čini se, nesumnjivim da su u poslednjoj decniji u toku veoma značajna previranja i prestrukturiranja u svim segmentima »ideološke nadgradnje« ili, drukčije rečeno, »duhovne situacije vremena«. Ta previranja i prestrukturiranja izražavaju mnoge već uobličene, ali i mnoge još nedovoljno artikulisane mene, odlučujuće za karakter naše epohe u kojoj se isprepliću, nadograđuju i sukobljavaju pretkapitalistički društveni oblici, svet kapitala i raznovrsni oblici svetskog socijalističkog procesa.

Prvo, nagovešteni su vidno ili su već poodmakli procesi rekonstrukcije ideoloških sistema i do nedavno neproblematičnih strateških političkih zamisli i programa na Istoku i na Zapadu, u Trećem svetu, na levici i na desnici.

---

* Na ovogodišnjoj tribini »Socijalizam u svetu« (Cavtat, 20—23. oktobar) raspravljaće se o temi »Socijalizam i 'duhovna situacija vremena'«. Objavljujemo platformu organizatora za tu tribinu, s obzirom na to da sadrži teorijske naznake koje mogu biti interesantne za naše čitaoce.

Digitized by Google

Kada je reč o socijalizmu prvi pravac rekonstrukcija čine ona razmišljanja i odgovarajuće aktivnosti koji ključna rešenja krize socijalističkih projekata i socijalističke prakse vide, pre svega, u sferi materijalne proizvodnje, upravo u sferi ekonomije, ističući u prvi plan pitanja racionalnosti i produktivnosti, efikasnosti i akumulativnosti privrede kao »tržišne privrede« intenzivnog (a ne ekstenzivnog) usmerenja, i s tim u vezi, pitanja motivacije proizvođača za takav privredni razvoj. Razumljivo je da se razmišljanja o ovim pitanjima situiraju u širi teorijski kontekst, ponajpre onaj koji se tiče globalne organizacije socijalističkog društva, njegovih zakonitosti, sistema i pod-sistema i sl. (odnos ekonomije i politike, oblici svojine, istorijski oblik robne proizvodnje u socijalizmu).

Drugi pravac rekonstrukcija socijalizma čine razmišljanja koja ključna rešenja postojećih problema i odgovarajuće inovacije traže, u prvom redu, na području takozvanog komunikativnog delovanja, ističući pre svih pitanja slobode i ljudskih prava, demokratije i javnosti, politike i političkih institucija, participacije i samoupravljanja, novih društvenih pokreta, »civilnog društva« i »sveta života«. U nekim slučajevima ta su dva pravca komplementarna. Treći, još nedovoljno uobličen i afirmisan pravac polazi od istorijskih mogućnosti koje pruža savremeni razvoj proizvodnih snaga i nastoji da, čuvajući i podstičući konkretno-utopijsku dimenziju socijalističkog projekta, projektuje razvoj socijalizma kao svojevrsnu sintezu odgovarajućih aktivnosti u ekonomiji, politici i »svetu života«, sintezu čiji je bitni smisao »oslobođenje od rada«, a što je, onda, i pretpostavka zbiljskog »oslobođenja u radu«. Pitanje rada i »radnog društva« postaje tako centralno pitanje preispitivanja socijalističkog projekta.

Ideja socijalizma u većem broju zemalja Trećeg sveta šire se afirmisala pod uticajem nekoliko istorijskih talasa dekolonizacije, upravo pod uticajem antiimperijalističkih revolucija naroda. Izgleda da je socijalizam u većini slučajeva shvatan i prihvatan kao onaj društveni oblik unutar koga će se, nasuprot kolonijalnoj i imperijalističkoj prošlosti moći naći plodna istorijska sinteza autentičnih kulturno-civilizacijskih sadržaja što su ih razvile vanevropske etničke i nacionalne zajednice, s jedne, i progresivni sadržaji moderne epohe koju su formirali evropski narodi. S tim u vezi, socijalizam je trebao, pre svega, da omogući, a njegova ideja da legitimira i motivira brz ekonomski razvoj u funkciji poboljšanja materijalnog i duhovnog života stanovništva i političke i ekonomske emancipacije i nezavisnosti njihovih državnih zajednica. Čini se da brojni činioci što deluju u svetskom okviru i unutar pojedinih zemalja Trećeg sveta podstiču na preispitivanje ovako shvaćene i prihvaćene ideje socijalizma.

Idejno-političku i, šire, kulturno-duhovnu situaciju na desnici u velikoj meri karakterišu agresivni prodori neoliberalizma i neo-konzervatizma, odnosno snaga i ideologija nove desnice.

Digitized by Google

Drugo, poslednjih petnaestak godina na delu su temeljna preispitivanja i krupne promene u društvenim naukama i filozofijama, preispitivanja i promene na onim nivoima znanja koji su nazvani teorijskim paradigmama.

Čini se da se sve značajnije promene koje su u toku u društvenim naukama i filozofijama zbivaju u znaku manje ili više radikalne problematizacije osnovne ideje modernog doba, ideje svesnog ovladavanja životom. Ta ideja podrazumeva ostvarivanje uma, a pošto se kao bitna dimenzija uma ističe sloboda, ozbiljenje uma je istovremeno ozbiljenje slobode. U raspravama koje se vode ne bez razloga se tvrdi da se u istorijskim procesima ozbiljenja tih osnovnih ideja moderne epohe prispelo do primata umom proizvedene zbilje nad umom samim.

Značaj kritičkog preispitivanja društvenih nauka i filozofija i relevantnost tog preispitivanja za socijalistički projekt su utoliko veći ukoliko nauka (kao paradigmatički oblik rada i bitna proizvodna snaga) nezadrživo postaje najbitniji činilac epohe koji proizvodi novo znanje, novu tehnologiju, nove kadrove, drugojačije radne navike, drugajačije radno vreme, drugojačija radna mesta, drugojačije odnose među ljudima, jednom rečju: drugojačiji život — i što nauka u toj ulozi u sebi nosi i u stvarnosti ispoljava i emancipatorske i represivne potencije. Represivne potencije nauke javljaju se posebno unutar tehnokratskih i ideoloških konstrukcija i nastoje se afirmisati tezama da naučno-tehnološka revolucija čini disfunkcionalnim pojam i praksu demokratije, da se društvena pitanja reduciraju na tehnička pitanja i sl. Nesumnjivo je da su represivne potencije nauke najvećim delom proizvod kapitalske instrumentalizacije nauke.

Treće, u gotovo svim umetnostima očigledne su postmodernističke tendencije i to je utoliko značajnije ukoliko su one rezultat procesa bitne promene karaktera interakcije kulturno-duhovnih aktivnosti i celine društvenog života.

Četvrto, promene su evidentne i unutar velikih religijskih sistema, pre svega, u pravcu njihovog većeg i direktnijeg angažovanja na aktuelnim društvenim, pa i političkim pitanjima. To angažovanje se kreće u dva suprotna pravca. S jedne strane, posebno su značajne kritike kapitalizma i afirmacije ideja socijalizma u delovanju nekih religijskih grupacija; u tom sklopu javljaju se »teologije oslobođenja«, »teologije nade«, »teologije nenasilja« i sl. S druge strane, nameće se i širi svest i praksa religijskih fundamentalizama koji najčešće imaju izrazito konzervativni, pa i reakcionarni smisao.

Peto, sve to ima delimično svoje poreklo i svoj rezultat u promenama neposredno-praktičke svesti individua iz svih društvenih klasa i slojeva, odnosno u promenama iskustvene svesti ljudi u svakodnevnom životu, u »svetu života« (promenama u vrednosnim orijentacijama, odgovarajućoj motivaciji i legitimaciji, »stilovima života«, socijalnoj psihologiji i sl.). Ove promene

Digitized by Google

u neposredno-praktičnoj svesti individua i društvenih klasa su od prvorazrednog značaja za socijalističke projekte i praksu.

Prodiranje činilaca i principa ekonomske i birokratske racionalnosti kapitalističkih i etatiziranih socijalističkih sistema u »svet života« osiromašuje i pustoši taj svet tako što ga »bogati« novim otuđenjima, nameće mu represivne potrebe, onemogućava samoopredeljenje i autonomnu egzistenciju individua, negira ljudsko pravo i slobodu i sl. Suštinska depolitizacija ljudi što je vrše postojeći društveni sistemi dovodi u pitanje mogućnost demokratskog života. Posledice koje neuspešni procesi društvene integracije, odnosno promašene socijalizacije ostavljaju unutar »sveta života«, nastoje se rešavati daljom birokratizacijom i komercijalizacijom, afirmacijom konzervativnih moralnih načela i drugim pravcima i sadržajima ideološke represije, socijalnoterapeutskim »umekšavanjima«, psihologijskim redefinisanjem i filozofskim i kvazifilozofijskim ontologizacijama odgovarajućih problema i sl. — sve to u porodici, školi i celokupnom sistemu obrazovanja, u mas-medijima i drugim društvenim institucijama i organizacijama. Još sudbonosnije i opasnije pretnje nosi sa sobom činjenica da profitom vođena eksploatacija prirode sve više ugrožava sam život, život sveta prirode i, posebno, biotički i psihički život čoveka. Svemu tome valja pridodati i realne opasnosti gomilanja oružja za masovno uništavanje, odnosno realne opasnosti samouništenja čovečanstva putem ratnih sukoba većih razmera.

Svi ti procesi »kolonizacije sveta života«, sve te pretnje samom životu su mnogo masovnije nego ikada ranije pokrenule ljude na otpor i organizovanje u okviru mnogih društvenih pokreta da bi se sačuvao život dostojan čoveka i život uopšte. Upravo iz »sveta života« proističu danas najsnažniji, iako uvek još ne dovoljno ili neadekvatno politički artikulisani i formulisani zahtevi za preispitivanjem svih političkih i filozofsko-naučnih paradigmi i na levici na desnici.

Mnoge indicije otkrivaju da su ta idejna strujanja i previranja — upravo usled isprepletenosti različitih »svetova života« što tvore našu epohu — toliko uzajamno ispovezana da i uprkos bitnih različitosti poprimaju i neka zajednička obeležja. Stoga se o tim dramatičnim kretanjima može govoriti kao nečem što konstituiše ukupnu »duhovnu situaciju vremena«.

Ta zajednička obeležja proizlaze izgleda iz činjenice što se naznačena duhovna previranja zbivaju u sklopu — priznate ili nepriznate, shvaćne ili neshvaćene — temeljne krize svih oblika društvene proizvodnje života unutar suvremenih društava, ali i u sklopu učestalih nastojanja da se iz krize izađe (ponekad i uz obnovu starih ideoloških paradigmi) i usled brige o tome šta će uslediti *posle*. Dve reči i dva prefiksa kao da dominiraju u političkom i naučnom diskursu na svim stranama sveta: *kriza* (ekonomska, politička, ideološka, civilizacijska, kriza legitimacije i motivacije, kriza međunarodnih odnosa, kriza dugova i sl.), *reforma*, odnosno preuređenje, prestrukturiranje, »perestrojka«,

Digitized by Google

prefiks *neo* (neo-konzervatizam, neo-liberalizam) i prefiks *post* (post-industrijalizam, post-kapitalizam, post- socijalizam, post-marksizam, post-modernizam, post-strukturalizam i sl.).

I pored tih zajedničkih obeležja, valja istaći da se ono što se podrazumeva pod »duhovnom situacijom vremena« u relevantnoj meri razlikuje u različitim tipovima savremenih društava, s obzirom na njihov različit društveni (ekonomski, klasni, politički, kulturno-civilizacijski) sklop i njihovo različito mesto u celini savremenog sveta.

Nema sumnje da se »duhovna situacija« unutar sveta kapitala i unutar svetskog socijalističkog procesa u mnogočemu razlikuje. Posebno se izdvaja »duhovna situacija« u Trećem svetu. Neravnomeran i protivrečan istorijski razvoj sveta doveo je do savremene podele na razvijene i nerazvijene grupacije zemalja. Ta podela postala je jedna od glavnih protivrečnosti međuzavisnog sveta i otuda utiče i na ukupu »duhovnu situaciju vremena«.

* * *

Koji su bitni razlozi dovođenja u vezu socijalizma i očitih promena u dimenziji života koju smo ovde nazvali »duhovnom situacijom vremena«? Šta je temeljni smisao rasprave o socijalizmu i »duhovnoj situaciji vremena« na cavtatskom Okruglom stolu 1988. godine? Četiri su glavna razloga toga.

(1) Socijalizam, posebno onaj inspirisan marksizmom, istorijski je projekt radikalne izmene sveta u pravcu klasne i opšteljudske emancipacije. Unutar toga projekta je bitna novovekovna ideja svesnog ovladavanja životom: društvo u kome »proces proizvodnje gospodari ljudima, a čovek još ne procesom proizvodnje«, treba da ustupi mesto zajednici u kojoj će život kao »proizvod slobodno udruženih ljudi«, stajati »pod njihovom svesnom planskom kontrolom« (Marx). Socijalizam je stoga moguć samo kao odgovarajućom svešću i voljom usmeravana i ostvarivana društvena praksa. Pri tome je ta praksa omogućena ali i determinirana kako objektivnom istorijskom situacijom tako i njenim vlastitim istorijskim ciljevima za koje su pretpostavke i činioci dati u toj situaciji; socijalizam je u tom smislu zadatak da se »iz postojeće stvarnosti razvije prava stvarnost kao njeno trebanje (das Sollen) i njen konačni cilj« (Marx).

Otuda je za uspeh socijalističkog projekta neophodna odgovarajuća orijentacija u vremenu. Za »čoveka socijalistu« (Marx) koji zastupa kritičko i revolucionarno stanovište, ta orijentacija podrazumeva da se »u pozitivno razumevanje postojećeg stanja unosi ujedno i razumevanje njegove negacije« (Marx). Ali, ne radi se samo o ovom razumevanju, kao znanju o tome kako delovati na izmeni sveta. U pitanju je celokupnost svesti, upravo samosvesti subjekata socijalističkog preobražaja (zahvaljujući kojoj oni i postaju tim subjektima). U pitanju su, pre svega, motivacije tih

Digitized by Google

subjekata za revolucionarno delovanje i postojanost idejno-teorijske legitimacije socijalističkog projekta. Ta motivacija i legitimacija nesumnjivo, u prvom redu, izviru iz egzistencijalnih, ponajviše materijalnih interesa i prakse ostvarivanja tih interesa. Međutim, ta motivacija i legitimacija se nikad ne razvijaju u celoj svojoj punoći i delotvornosti samo na osnovu empirijskih materijalnih interesa i na njima zasnovane društvene prakse, nego pretpostavljaju i poznavanje i usvajanje odgovarajućih idejno-teorijskih sadržaja i sistema humanističkih vrednosti. Kada, dakle, projektu socijalizma pristupamo sa stanovišta njegovih aktualnih i potencijalnih istorijskih subjekata — a tako mu moramo prići — onda je samim tim već naznačena »duhovnost« tog projekta kao ono što čini njegovo bitno obeležje, što je konstitutivno za praksu socijalizma.

Rasprava o socijalizmu i »duhovnoj situaciji vremena« je stoga rasprava o osvešćivanju subjekata socijalizma o celini svetsko-istorijskog procesa u kome oni na ovaj ili onaj način učestvuju, osvešćivanja koje s tiče svih likova svesti.

(2) Tu »duhovnost« socijalizma, kao i celokupnu »duhovnu situaciju vremena«, danas nastoje oblikovati i bitno obeležiti i intenzivirani procesi ideološkog onesposobljavanja svesti. Unutar tih procesa su još uvek uticajne različite varijante dogmatske ideologije etatističkog projekta socijalizma. Osnažene su različite kapitalske ideologije — ponajviše neo-liberalizam i neo-konzervatizam — koje dovode u pitanje samu istorijsku mogućnost i legitimitet socijalizma. Javile su se i relativno nove ideološke konstrukcije i dekonstrukcije koje u znaku post-industrijalizma, post-kapitalizma, post-socijalizma, post-modernizma, post-strukturalizma, post-marksizma i sl., dovode u pitanje i kapitalizam i socijalizam, pri čemu postavljaju i neka, na ovaj ili onaj način relevantna pitanja. Ti intenzivirani ideološki procesi su toliko agresivni da često izgleda kako je u »duhovnoj situaciji vremena« bitno to što je ta situacija nepovoljna za socijalizam.

Rasparava o socijalizmu i duhovnoj situaciji vremena omogućila bi dakle, svestrano kritičko prosuđivanje tih ideoloških strujanja s ciljem da socijalizam i naspram njih utvrdi svoj identitet i istorijsku i idejno-teorijsku mogućnost i legitimitet.

(3) U takvoj »duhovnoj situaciji vremena« razvijaju se poslednjih godina procesi manje-više radikalnog a inače, višestruko neophodnog preispitivanja ne samo dosadašnjih socijalističkih praksi, nego i samog projekta socijalizma, njegovih bitnih sadržaja i njegovog povjesnog smisla. Te procese preispitivanja je pokrenula (bilo priznata ili nepriznata, bilo saznata ili nesaznata) kriza u kojoj su se našle sve socijalističke prakse, ponajviše zbog ozbiljnih slabosti, nedostataka i nedoslednosti kako samih tih praksi, tako i programa i strategija kojima su one bile vođene i osmišljene. Upravo, te insuficijencije, pored uticaja celine »duhovne situacije vremena«, bitno određuju preispitivanja socijalističkih praksi, programa i strategija.

Digitized by Google

Dok se kapitalizam, zahvaćen strukturalnom krizom na svim nivoima svoje organizacije, nastoji rekonstruirati kroz krizu (istina, privremenim posredovanjima obnovljenih starih ideologija, neo-konzervatizma i neo-liberalizma), i to s obzirom na tehnološke i druge imperative XXI veka, dotle socijalizam (pre svega, socijalistička društva) zahvaćen krizom kao da je pretežno okrenut unazad, angažovan ispravljanjem svojih »dečjih bolesti« i grešaka, među kojima valja pre svih istaći sveopštu etatizaciju socijalističkih društava, birokratizaciju politike, zapostavljenost demokratije, subjektivizam i naročito voluntarizam u ekonomiji koji su ovu učinili neefikasnom, neracionalnom i nekonkurentnom spram kapitalističke ekonomije. Pri tome je socijalizam na mnogim stranama prinuđen da rešava neka pred-socijalistička, pa i pred-kapitalistička istorijska i civilizacijska pitanja.

Razumljiva nastojanja socijalizma da što pre izađe iz vlastite krize, oslobađajući se svojih insuficijencija uz snažne pritiske kako kapitalističke proizvodnje života koja još uvek daje pečat epohi, tako i intenziviranih procesa ideološkog onesposobljavanja svesti unutar celokupnosti »duhovne situacije vremena«, u velikoj meri utiču na to da preispitivanja socijalizma budu obeležena izvesnom merom političkog i ekonomskog pragmatizma, (re)afirmacijom »real-politike«, svojevrsnim ideološkim zamagljivanjima i idejno-teorijskim eklekticizmom i čak konfuzijama. To dolazi, pre svega, do izražaja u sledećim pojavama unutar preispitivanja dosadašnjih praksi i koncepcija socijalizma: gubljenje neophodne, u povesti utemeljene normativne i teorijske osnove tog preispitivanja i, posebno, opšteprihvaćenih teorijskih kriterijuma i vrednosnih principa razgraničavanja kapitalske proizvodnje života i socijalizma koji nastaje unutar te proizvodnje kao njena negacija; činjenica da se neposredno iz aktualne empirijske situacije (prakse koja nije, kako bi Marx rekao, »a la Hauteur des principes«), dakle bez temeljnih teorijskih refleksija i situiranja te empirije u povesni kontekst i perspektivu, izvode zaključci, shvatanja, saznanja, opredeljenja kojima se pridaje opštevažeći karakter, upravo karakter opšteteorijske i povjesne valjanosti i istine; odsustvo adekvatnog orijentisanja u situaciji vremena, i s tim u vezi, odsustvo adekvatnog razumevanja celine svetsko-istorijske situacije, njenih tendencija i perspektiva; s tim u vezi, nesposobnost pa i nespremnost da se politike izlaska iz krize situiraju u istorijsku perspektivu što je smisao socijalizma, podrazumeva upravo nesposobnost da se ostvari dijalektičko jedinstvo sada i ovde nužnog i iznuđenog toka socijalističkih praksi i istorijskih ciljeva socijalizma; opterećenost starim, odživelim, ali i novim, najčešće iz kapitalizma posuđenim ideološkim konstrukcijama, i tome slično.

Sve to, ne tako retko, ide na ruku faktičkom podrivanju radikalnosti i celovitosti socijalističkog projekta, odnosno omogućuje afirmaciju shvatanja i opredeljenja koja bitno reduciraju

Digitized by Google

sadržaj i smisao socijalizma u korist elemenata kapitalizma, relativizirajući povesnu razliku između njih.

(4) Krajem sedamdesetih godina na političkoj sceni nekoliko razvijenih kapitalističkih zemalja, u teorijskoj produkciji unutar vladajuće ideologije, u svesti značajnog dela buržoazije i prelaznih srednjih klasa, pa i u svesti jednog dela radništva, afirmisale su a negde postale i dominantne ideološke i političke koncepcije neo-liberalizma, neo-konzervatizma i nove desnice — jednom rečju, postalo je očigledno političko i ideološko pomeranje udesno.

Protagonisti neo-liberalizma nastoje da pokažu da je za savremeno razvijeno društvo kapitalistička ekonomija (sa privatnim vlasništvom, »slobodnim preduzećem«, »slobodnom razmenom«, itd.) jedini oblik društvene organizacije koji poštuje princip individualne slobode, jedini ekonomski sistem sposoban da koordinira ekonomske aktivnosti velikog broja pojedinaca bez pribegavanja prinudi.

Pri tome, neoliberalizam utemeljuje ova i druga svoja stanovišta u jednoj antropološkoj koncepciji prema kojoj se čovek potpuno redukuje za homo economicus-a tako da se celokupna njegova svest, ponašanje i delovanje podvodi, odnosno tumači kao rezultat ekonomskog faktora i to kao jedino determinirajućeg faktora; čovek može biti »racionalna« individua jedino ukoliko se podvrgne »racionalnosti« ekonomije; čovek može biti slobodan jedino kao privatni vlasnik.

S obzirom na takvu antropološku osnovu javlja se i svojevrstan »imperijalizam ekonomske teorije« koji se manifestuje u pokušajima da se sačini jedna opšta metodologija svih društvenih nauka koja počiva na metodološkoj univerzalizaciji ekonomskih principa kao osnove svakog racionalnog ponašanja i delovanja.

Teoretičari, upravo ideolozi neoliberalizma su, pre svega, protivnici ideje i prakse jednakosti. Odbacivanje ideje i prakse jednakosti je ono što bitno povezuje neoliberalizam i neokonzervatizam.

Dok neoliberalizam nastoji da izvrši reorganizaciju buržoaske ideologije tako što reafirmiše državom neometanu slobodu kapitalističkog poduzetništva, slobodu privatno-kapitalističke svojine i inicijative i na toj osnovi individualne slobode, dotle neokonzervatizam i nove desnice, polazeći od saznanja o krizi sistema kulturnih vrednosti i o krizi sistema političkih institucija i vrednosti: a) nastoje da izvrše celovitiju i temeljitiju reorganizaciju celine buržoaske ideologije, celog sistema kulturno-duhovne legitimizacije i motivacije i b) pokušavaju da izmene pojam, sadržaj i smisao političke slobode u buržoaskom društvu, a time i pojam, sadržaj i smisao same politike.

Nastojanja neokonzervatizma i novih desnica da izmene pojmove i smisao političkih sloboda i same politike, očigledna su već u činjenici da autori ovih orijentacija svoju kritiku u prvom redu usmeravaju na dva fundamentalna principa buržoaske de-

Digitized by Google

mokratije: princip društvene jednakosti i princip političke participacije. Negirajući mogućnost i poželjnost socijalne jednakosti protagonisti neokonzervativizma i novih desnica ističu da »egalitaristička utopija« donosi smrt zapadnoj civilizaciji uništavajući svaku vrstu različitosti u društvu. Prihvatajući jednu od glavnih tema 1968. godine, oni proklamuju »pravo na razliku« i tvrde da je razlika ravna nejednakosti i slobodi, dok je jednakost jednaka identitetu, odnosno totalitarizmu. Tako je progresivna leva teza studentske 1968. o pravu na razliku dobila svoju reakcionarnu, desnu interpretaciju.

Stari sadržaji konzervativizma jednim delom ostaju i u neokonzervativizmu, i to — kako neokonzervativci kažu — kao kritika »modernizma«. Taj pojam podrazumeva sve što u društvenom i kulturnom životu sobom neizbežno nosi industrijski razvitak razvijenog kapitalističkog društva, i ono dobro, i ono loše. Neokonzervativci kao da žele svestrani razvoj kapitalizma, ali, s jedne strane, bez onog neizbežnog »modernizma« koji razara konzervativni život klasične građanske porodice i kulture, a, s druge strane, bez emancipatorskih nastojanja i tendencija čije ispoljavanje omogućuje sistem buržoaske demokratije. To je unutarnja protivrečnost i slabost neokonzervativizma.

Neokonzervatizam, odnosno nove desnice kao da su prihvatile Gramscijevu koncepciju o ideološkoj, odnosno kulturnoj hegemoniji, pa kreću u ofanzivu na kulturnom planu da bi tako najpre ostvarile svoju ideološku hegemoniju, te ovde kao da imamo jedan »desni gramšijanizam«. Ta ofanziva na kulturnom planu u središte stavlja reakcionarnu interpretaciju, odnosno zloupotrebu prirodnih nauka (ponajpre biologije, genetike) a zatim i svih humanističkih nauka s ciljem izgrađivanja jednog izrazito reakcionarnog pogleda na svet.

Reakcionarna interpretacija prirodnih nauka kao polazište i argumentacija jednog novog pogleda na svet afirmiše jedan obnovljeni »socijalni darvinizam« i radikalno je usmerena ideološki i politički, u prvom redu protiv ideja društvene jednakosti i demokratije. Osnovna argumentacija te radikalne kritike ideje jednakosti i demokratije konstituiše se u okviru reafirmacije već poznatih reakcionarnih teza o prirodnim zakonima hijerarhije, o nužnoj društvenoj selekciji najvitalnijih (analogno Darvinovoj koncepciji biološke selekcije), o navodno naučno dokazanoj večitoj nejednakosti između ljudi i rasa, o nadčoveku.

U navedenim tezama i argumentacijama očigledan je pokušaj afirmacije »vitalističke antiteze« »demokratskoj perverziji« i prevaga iracionalnih sadržaja nad racionalnim: prevaga moći nagona nad razumom, »prirodnog poretka« nad »umnim poretkom« i sl.

U stvari, neokonzervatizam nastoji da afirmiše shvatanja o postojanju jedne neupitne, trajne, upravo »prirodne« pred-političke osnove života individue koju čine etnos, nacija, porodica,

Digitized by Google

svojina i dr., osnove koja ne podleže kritičkoj teorijskoj refleksiji i ne može biti predmet društvenog konsensusa.

Od Oktobarske revolucije i posebno nakon drugog svetskog rata, razvijanjem socijalizma kao svetskog procesa, konzervativizam postaje izrazito antisocijalistički, odnosno antikomunistički. To i danas predstavlja njegovu osnovnu orijentaciju.

Istraživanje ove političke i ideološke reafirmacije desnice u mnogim razvijenim kapitalističkim zemljama, za levicu je u svim zemljama od prvorazrednog značaja, ne samo zato što ta reafirmacija desnice stvara nove i u mnogo čemu teže uslove za klasne, emancipatorske borbe koje vode ili bi trebalo da vode snage levice, nego i zato što ona vrši snažan, direktan i indirektan pritisak na ideologiju i politiku levice, i, kako se pokazuje, taj pritisak nije uvek bezuspešan.

* * *

Polazeći od sveg ekspliciranog, neke osnovne svrhe cavtatske rasprave mogu se odrediti (prvo) kao zadatak identificiranja »duhovne situacije vremena« s ciljem osvešćivanja subjekata socijalizma o celini svetsko-istorijskog procesa u kome oni na ovaj ili onaj način sudeluju i (drugo) kao zadatak kritičkog preispitivanja i problematiziranja sadržaja (svakog od pet) naznačenih činilaca te »duhovne situacije vremena«, kako bi se tim kritičkim prosedeom propitala njihova valjanost i istinitost, smisao i sadržaj.

Naravno, u samom središtu rasprave će se, s obzirom na karakter i sastav cavtatskog Okruglog stola, naći identifikacija procesa preispitivanja ideje, programa i strategija socijalizma i procenjivanje i problematiziranje pravaca, sadržaja i smisla tog preispitivanja.

Centralne, najznačajnije teme rasprave na cavtatskom Okruglom stolu '88 sadržane su upravo u tom procenjivanju i problematiziranju preispitivanja socijalizma koja su u toku i to:

— sa stanovišta saznanja koja u sabiru unutar preispitivanja teorijskih, odnosno filozofskih i naučnih paradigmi, s ciljem da se nove ideje, programi i strategije socijalizma oslobode starih i novih ideologijskih nanosa i političkog pragmatizma i da se u svakom pogledu što adekvatnije teorijski utemelje;

— sa stanovišta progresivnih promena u umetničkoj produkciji i celini kulturno-duhovnog života s ciljem da se više nego do sada artikuliše kritička i humanistička dimenzija socijalizma i bitno povećaju njegove imaginativne, kreativne i inovatorske potencije;

— sa stanovišta emancipatorskih sadržaja i stremljenja određenih promena unutar velikih religijskih sistema, s ciljem da se socijalističke prakse odrede prema tim sadržajima i stremljenjima;

— sa stanovišta svakidašnjeg života i iskustva radnih ljudi, s ciljem da se socijalizam i njegove teorijske i političke para-

Digitized by Google

digme i organizacije oslobode svagda manje-više represivnog usrećivanja i spasenja ljudi, budući da »sreću čoveku ne može doneti ni država, ni sistem, ni politička partija« nego »sreću čovek može sebi stvoriti samo on sam«. (E. Kardelj)

Međutim za socijalističku teoriju i praksu je izvanredno značajna i kritička ocena krupnih promena u društvenim naukama i filozofiji i to procenjivanja iz perspektive revolucionarnog delovanja što ih projektuju socijalistički programi, kako bi se spoznala praktičko-politička relevantnost i smisao tih promena. Isto tako je značajno da se u odnos uzajamne kritike postave teorija i »svet života«, zato što ta uzajamna kritičnost omogućuje da se: teorija, s jedne strane, oslobodi težnji za onom vrstom totalizacije koja u ime ideje i principa poništava bogatstvo života, a konačno i sam život u njegovoj neponovljivosti i različitosti; s druge strane, da se u svakodnevnom »svetu života«, kritički identifikuju i kvalifikuju oni sadržaji otuđenog života koji su proizvod raznih oblika i činilaca eksploatacije i dominacije, proizvod svojevrsne kolonizacije »sveta života«.

Materijalistička interpretacija teme »*Socijalizam i ‚duhovna situacija vremena'*« — do koje nam je nesumnjivo stalo — zahteva da se sve ovde naznačene kritičke procene i problematizacije pojedinih segmenata »duhovne situacije vremena« situiraju u celinu savremene svetsko-istorijske prakse, u samu povest i da se interpretiraju iz te povjesne, praktičke celine.

Svakako, i tu celinu svetsko-istorijske prakse i tu povest možemo ovom prilikom obuhvatiti jedino mišlju, i to teorijskom. Time je, zapravo, nametnut i odgovarajući izbor.

Naše je uverenje da Marxova misao i mišljenje usmeravano tom mišlju ka svim bitnim povesnim promenama, predstavljaju najcelovitiju i filozofski i naučno najutemeljeniju teoriju koja u savremenom svetu otkriva istorijske mogućnosti i društvene pretpostavke, snage i puteve, perspektivu i smisao radikalne izmene toga sveta i koja na delotvoran način legitimira veliko delo socijalno-klasne i opšteljudske emancipacije. I za nas je »marksizam neprelazan horizont našeg vremena«. (Sartre)

Zato unutar tog horizonta nastojimo situirati sva kritička preispitivanja što ih u naznačenom smislu podrazumeva rasprava o socijalizmu i »duhovnoj situaciji vremena«. Time ne odričemo potrebu daljeg kritičkog preispitivanja marksističke misli.

Digitized by Google

Osvrti

Pavle Anagnosti

Ostvarivanje zajedničkog interesa u kulturi

Iskustvo jugoslovenske prakse socijalističkog samoupravljanja, posebno ona neposredna saznanja što proističu iz konkretne primene dogovorenih stavova pa i zaključaka koje usvajaju najmerodavnija društvena tela, imajući u vidu i rezolucije sa najviših partijskih skupova, sve više upućuju na situaciju u kojoj — ma kako da deli ukupna opredeljenja društva — kultura kontinuirano biva potiskivana na samu marginu društvenih kretanja. Već onaj letimični uvid u dokumente koji su se u različitim prilikama i okolnostima nalazili samo na dnevnom redu SIZ-ova kulture, a da i ne govorimo o mnogobrojnim solidno zacrtanim godišnjim i srednjoročnim planovima, uverljivo, neopozivo čak, potvrđuje sve bezizlazniji i sve besperspektivniji položaj ove delatnosti.

Nije kod toga isključivo reč o materijalnim nedaćama koje pogađaju kulturu kraj sveg razumevanja za njihova nepovoljna dejstva i one preteće limitirajuće faktore koji još »u startu« koče svaku vredniju i svrsishodniju inicijativu na planu razmaha kulturnih delatnosti u republikama i pokrajinama, već ponajpre o jednom stanju koje je u najmanju ruku takvo da moraju zazvoniti »zvona uzbune«.

Digitized by Google

Pouke »Crvene knjige«

Najdrastičnija, više nego opominjuća situacija, već poduže prati kulturno-umetničke delatnosti i stvaralaštvo u celini u SR Hrvatskoj. Zarad pravilnijeg razumevanja ovih naših promišljanja na temu ostvarivanja zajedničkog interesa u kulturi, s razlogom polazimo od pouka iz kraja sedamdesetih i početka osamdesetih, sadržanih u tzv. *Crvenoj knjizi* koja je dugo pokretala žučne debate u toj republici, imajući u vidu u prvom redu kulturu, koja se u jednom momentu u ovoj sredini našla na samoj ivici opstanka.

Šta je sve prethodilo »Crvenoj knjizi« koja se pojavila kao rezultat veoma dugih i često besplodnih razgovora i polemika o tome kako unaprediti položaj, pre svega onaj materijalni, kulturnih delatnosti u SR Hrvatskoj, oslanjanjem prioritetno na programe koje je bio kadar da ponudi — ali ne i da ih realizuje — Republički USIZ.

Nastankom i formalno-pravnim konstituisanjem samoupravnih interesnih zajednica u kulturi, što je bilo posebno inicirano ustavnim rešenjima iz 1974. godine koja su te zajednice definisala kao »osnovnu ćeliju u kojoj radni ljudi i građani neposredno ostvaruju zadovoljavanje kulturnih potreba«, bila se podigla poveća prašina nastala iz jedne ključne dileme. A ona glasi: da li su, i koliko su, sizovi kulture kao činioci koji neposredno utvrđuju onaj najvitalniji interes na tom specifičnom planu rada i angažmana, i kao faktori integracije kulturnih delatnosti kadri da se izbore za adekvatno, ili barem primereno potrebama i strategiji ukupnog društvenog razvoja, mesto kulture i stvaralaštva kao neotuđive komponente baš tog razvoja.

Rascepkanost i mnogobrojni, »stari i novi« parcijalizovani interesi, u datom momentu, su se svom svojom oštrinom odražavali na položaj najvitalnijih kulturnih aktivnosti, zbog čega se i pristupilo izradi »Crvene knjige« koja bi u Hrvatskoj ponudila s i s t e m s k a rešenja, a nikako se iscrpila u jalovom ponavljanju poznatih ocena i procena, te površnim »opisivanjem stanja« na način koji ništa ne nudi i ništa ne obećava.

Listajući »Crvenu knjigu« iz vizure ovog našeg trenutka, na prvi pogled je lako uočiti okolnost da je taj dokument što je svojevremeno usvojila Skupština USIZ-a kulture SR Hrvatske već svojom prvom stranicom posvedočio doista sumorne situacije u kulturi na nivou te republike. Drugim rečima, idući redom — od kinematografije, pozorišta, muzičko-scenskih delatnosti, književnosti, knjige i izdavača do samih sizova kao nosilaca tih »segmenata« stvaralačkog čina — argumentovano i uz pomoć konkretnih brojki, »Crvena knjiga« je pozvala društvo da već jednom stane na put totalnom gašenju kulture i njenom sve vidljivijem potiskivanju na periferiju zbivanja. Brojni eminentni poslenici kulture u tom trenutku u Hrvatskoj, među njima *dr Stipe Šuvar, Fadil Hadžić, Goran Babić, Vatroslav Mimica* i dru-

Digitized by Google

gi, doista nisu štedeli reči ni glas koji su bili podigli u odbranu vitalnih interesa stvaralaštva. Prateći tada tu debatu, iz onog najbližeg ugla, bili smo u prilici da se uverimo u snagu argumenata kojima je »operisao« dokument nazvan »Crvenom knjigom«, a ista debata se veoma opominjuće, nekako po inerciji, tada prenela i u druge naše sredine, pokrećući ista ili srodna pitanja uvek kad se kultura našla kao tema dana u središtu pažnje.

Najviše je u toj i takvoj klimi, i to krajnje preteće, i krajnje destruktivno delovala klima jedne bukvalne dešperacije koja je gotovo svim porama zlokobno zahvatila kulturu. Od konkretnih primera koji se u ovom kontekstu tiču Hrvatske, valja samo navesti razjedinjenu, gotovo na santimetar rascepkanu kinematografiju. Nadalje, izostanak bilo kakve programske povezanosti pozorišnih i muzičko-scenskih delatnosti u Republici, nepostojanje jedinstvenog bibliotečko-informacijskog sistema, krajnje poražavajući položaj knjige i ukupne izdavačke produkcije. Osim toga, naglašena teritorijalizacija kulturnih delatnosti na koju je upozoravala »Crvena knjiga« sputavala je svaku zamisao i akciju ka integraciji i povezivanju interesa.

S druge strane, mogli su se zapaziti i neki ohrabrujući potezi u kulturi SR Hrvatske, kad je reč o onim kapitalnim poduhvatima. U gotovo nepredvidljivim finansijskim okolnostima, privedena je kraju rekonstrukcija zgrade Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, zdanja sa naglašenim spomeničkim vrednostima. Glavni grad te republike, u času kad se tukla najžešća bitka za opstanak kulture, na primer, dobio je velelepnu Koncertnu dvoranu »Vatroslav Lisinski«, čije je otvaranje potkraj decembra 1973. godine najavilo renesansu muzičke kulture ne samo u sredini u kojoj je ustanova započela rad. Pristupilo se zatim obnovi Narodnog kazališta »Ivan Zajc« u Rijeci, i sanaciji zgrade Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.

Nenadana vatrena stihija je zadesila još jedan kapitalni objekt kulture u Hrvatskoj, uništivši dobar deo zdanja Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu, pa je i to stvorilo još jedan prioritet u onoj neodložnoj projekciji kulturnog razvoja Republike, gde su bila ne samo neprihvatljiva, već i nemoguća bilo kakva odlaganja. Nadalje, bili su inicirani prvi koraci za izgradnju Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, gde se kao neposredni nosilac tog poduhvata pojavio udruženi rad u materijalnoj proizvodnji.

Uz konkretne primere da se nešto i činilo — u okviru raspoloživih a inače krajnje skučenih mogućnosti — na planu revitalizacije kulture, a na čemu je nedvosmisleno insistirala »Crvena knjiga«, fondovi samoupravnih interesnih zajednica su u daljem vremenu postajali sve siromašniji, a mnogi postali doslovno — prazni. Dokument koji nam je ovom prilikom poslužio za ilustraciju stanja, međutim, išao je korak dalje od svođenja kulture i ostvarivanja kulturne politike na budžet, preciznije

Digitized by Google

od njihovog identifikovanja sa mehanizmima budžetskog finansiranja.

»Crvena knjiga« je, zapravo, pledirala za pronalaženje onih najoptimalnijih i najefikasnijih instrumentarija samoupravnog regulisanja materijalnog položaja kulture. Kod toga su se, uz već navedene delatnosti, posebno u prvom planu našli poslovi zaštite kulturno-istorijskog blaga i spomeničkog fonda na tlu Hrvatske, stavljanjem u prvi vidokrug konzervacije spomenika nastalih u ovom prostoru tokom vekova, a od posebne, neprocenjive važnosti za istoriju hrvatskog naroda.

Među neodložnim poslovima u toj »sferi« našla se konzervacija drevnih spomenika u Trogiru i Šibeniku, zatim revitalizacija elementarnih funkcija osobenog ambijentalnog prostora kakav predstavlja Dioklecijanova palača sa Peristilom u Splitu, očuvanje memorijalnih kompleksa i spomen-područja od značaja za očuvanje tradicija NOB, itd. Kad se, na primer, svojevremeno Dubrovnik našao na Listi svetske baštine UNESKA, valjalo je organizovano brinuti o čuvanju izvorne urbane celine grada Dubrovnika, jedinstvene u svetu po karakteristikama i arhitekturi. Posebno se taj posao našao među najhitnijima u času kad je i dubrovački kraj bio pogođen posledicama katastrofalnog zemljotresa na Crnogorskom primorju u aprilu 1979.

U domenu izdavačke delatnosti, isticao se sa svim svojim nepovoljnim pratećim dejstvima, razjedinjen položaj izdavačkih kuća, uz odsustvo svake koordinacije u smislu delotvornijeg rešavanja i razrešavanja pozicije pisane reči. Produkcija knjiga nije bila u SR Hrvatskoj praćena adekvatnim i potrebnim merama društva, a samu knjigu su krajnje ugrožavale restrikcije svake vrste, od onih poreskih opterećenja do kraćenja, prekrajanja ili bukvalnog ukidanja izdavačkih programa. Uz to, stopa akumulacije koja je bila predviđena za oživljavanje izdavačke produkcije nije dostizala niti 0,3 procenta prosečnog ličnog dohotka u Republici, odnosno u privredi Republike. Stopa izdvajanja za potrebe kinematografije je bila izvan svakog kriterija, a kinematografske kuće, prikazivači i distributeri, te producenti, dovedeni u stanje siromaštva.

Kad je reč o muzičko-scenskim delatnostima, nije bilo gotovo nikakvog prostora za ostvarivanje zajedničkog interesa. Kraj svog uvažavanja tradicije i tekovina prošlog doba, veliko opterećenje za kulturu Hrvatske, recimo, predstavljalo je delovanje četiri opersko-baletska pozorišta: u Zagrebu, Splitu, Rijeci i Osijeku. Niti jedno od njih do trenutka u kojem se pojavila »Crvena knjiga«, a ni kasnije, nije bilo kadro da izađe iz vlastitog zabrana. Još manje da se prihvati izglednije programske koordinacije i programskog povezivanja. A svakim danom, što je u poređenju sa nekim svetskim standardima i razumljivo, te kuće su izlazile sa zahtevima za uvećavanje ionako skromnog fonda na koji su i mogle računati. S druge strane, valjalo je uneti »svežu krv« i u dve značajne umetničke manifestacije — Splitsko

Digitized by Google

ljeto i Dubrovačke ljetne igre, koje su se još od pokretanja nametnule kao značajni poligon prezentacije jugoslovenske kulture i stvaralaštva svetu i njihovog obraćanja svetu. Kontinuitet samo tih priredbi nije bilo moguće očuvati, a još manje unaprediti, mehaničkim redukcijama njihovih programa, a upravo to je u poslednje vreme činjeno veoma drastično.

»Crvena knjiga« je, kako će se to pokazati nakon njenog usvajanja, bila efikasna injekcija u intenzivnijem menjanju ponašanja koja su se ticala dugoročnijeg ozdravljenja kulture i kulturne politike u SR Hrvatskoj (to je bio onaj pravi cilj donošenja toga dokumenta), ali su mnoga valjano uočena stanja, i kraj evidentnog društvenog i, svakako, političkog angažmana sve do današnjeg dana ostala veoma daleko od konkretne samoupravne primene, da ne kažemo — slovo na papiru.

No, prema svemu sudeći, kako ćemo videti, to je i obeležje i drugih sredina.

Slovenačke opcije

Ostvarivanju, bolje reći neostvarivanju zajedničkog interesa u kulturi, u poslednje vreme bile su posvećene veoma žive debate i u SR Sloveniji. Taj dvosekli mač koji se zove egzistencija kulture, zadesio je i prilike u toj našoj najsevernijoj republici, i to za sobom ima duge korene.

Da bismo, za trenutak, izbegli ona puka nabrajanja, prisetimo se nekih intencija koje je ne tako davno veoma glasno zagovarala Kulturna skupnost (zajednica) SR Slovenije, a koje su se ticale radikalnog prevladavanja zatvorenosti kulture u onim uskim branšama, i tretiranja kulture kao nekog sporadičnog segmenta unutar društva.

Nedaće koje generalno pogađaju kulturu u nas, naravno po logici stvari, nisu mimoišle niti slovenačku zbilju. Od nedefinisanih kriterijuma finansiranja pozorišne delatnosti do beskrajno razuđenog funkcionisanja izdavaštva i odsustva bilo kakve saradnje sa srodnim »strukturama« — nije bio dalek put do beznađa.

Besparica je, nema sumnje, do temelja zahvatila sva vitalna polja kulture i stvaralaštva u Sloveniji, a to nije svojstveno jedino Sloveniji i kad se zna da je to najrazvijenija u materijalno-industrijskom pogledu sredina u nas. Danak koji je sobom povukla besparica, neke slovenačke profesionalne kulturno-umetničke ustanove doveo je bukvalno do ruba, a ozbiljno je zapretilo i gašenje nekih aktivnosti. Recimo, u domenu pozorišta, filma, i u produkciji knjige.

U veoma neizvesnoj atmosferi, međutim, poslenici kulture u Sloveniji su u svakom pogodnom momentu zdušno zagovarali neminovnost samoupravne transformacije kulture i stvaralaštva, i to »po meri« udruženog rada. Isti taj udruženi rad, nastojao

Digitized by Google

je sa svoje strane da se delatnije uključuje u prožimanje stvaralačkih vrednosti i dostignuća na slovenačkom prostoru, tako što se hteo nametnuti i kao neposredni »naručilac« određenih kulturnih programa. Opredeljenje je bilo, naime, da se — koliko to ukupne okolnosti dozvoljavaju — sužava prostor koji deli tzv. »proizvođače« i tzv. »konzumente« kulturnih potreba.

Primera radi, veoma se ohrabrujućom pokazala praksa koju je na sebe preuzelo Slovensko narodno gledalište u Ljubljani. Prvo, što je deo repertoara ova kuća prilagođavala neposrednim interesovanjima koja su pristizala iz svih važnijih industrijskih centara u Sloveniji — Titovog Velenja, Trbovlja, Novog Mesta, Krškog, itd., i što su ansambli Gledališča publici odlazili »na noge«, ili su organizovali dolazak publike u sam teatar.

Dobri rezultati toga oglasili su se već od početka, dok — kad se pokušalo ne previše davno sa sličnim animiranjem publike i u Hrvatskoj za teatar — akcija koja je započeta nije zabeležila očekivani bilans. Kako je, međutim, kroz istoriju pozorišna umetnost na slovenačkom tlu bila i »znak raspoznavanja« ukupne kulture na tome prostoru, nije bilo nerazumljivo to kako se pozorište znalo izboriti za stalnu publiku. To se jednako odnosilo i na aktivnost Slovenske filharmonije, i nekih drugih profesionalnih ustanova kulture u Ljubljani, Mariboru, Kranju, Novoj Gorici (manifestacija »Alpe-Jadran«), itd.

Ako se, zasigurno, imalo šta pozavideti naporima koji su stekli manir ustaljenog ponašanja u slovenačkoj kulturi, kad je reč o pozorištu, operi, baletu, amaterskim društvima i sl., zajednički interes je gotovo sasvim izostao u izdavačkoj delatnosti, a u domenu kinematografije ostao bukvalno neprisutan.

Slovenački izdavači su pogođeni ne samo osiromašenjem fondova, iako je tu reč o doista impozantnoj produkciji knjige (a i same biblioteke pokrivaju kompletnu potrebu Republike za knjigom) već i praktičnim izostankom svog prisustva u ostalim jugoslovenskim sredinama. Zbog specifičnosti jezičke tradicije i dugo izgrađivanih navika, slovenački čitalac se radije opredeljuje za originalna književna štiva, nego što je spreman da prati prevedenu literaturu. Sporadična su i nastojanja, kad se govori o poziciji slovenačkog izdavaštva, da mnoga od kapitalne vrednosti književna, publicistička i naučna dela, intenzivnije budu prevođena na srpskohrvatski ili hrvatskosrpski i druge jezike naroda i narodnosti u nas. Kod toga nisu jedina zapreka materijalna sredstva, već ponajviše izostanak saradnje i dogovaranja među izdavačkim kućama na nivou Jugoslavije.

Prva od opcija koje je nametnula neposredna kulturna praksa, ticala se delatnijeg sagledavanja tzv. slovenačkog kulturnog prostora kao najdirektnijeg konstitutivnog elementa samog slovenačkog nacionalnog bića. Taj prostor, izvesno, ne datira »od juče«, a imajući u vidu neophodnost ostvarivanja ravnopravnog položaja slovenačke manjine u Austriji (Koruška) i u Italiji, cela »stvar« sobom nosi i onu međunarodnu dimenziju.

Digitized by Google

Osim toga, koncept tzv. slovenačkog kulturnog prostora u poslednje vreme je aktuelizovan saznanjem o neophodnosti otvaranja ka svim ostalim jugoslovenskim sredinama.

Druga slovenačka opcija, tiče se ostvarivanja neposredne interakcije na liniji kultura—udruženi rad. S obzirom na disperziju industrijskih kapaciteta i na veoma jaka »fabrička jezgra«, Slovenija ostvarivanje zajedničkog interesa u kulturi direktno vidi u činjenici što se upravo udruženi rad javlja kao »neposredni konzument, ali i kao kreator kulturnih i duhovnih vrednosti u celini« *(Franc Šetinc)*, pri čemu se izgrađivanje dugoročnije kulturne politike neophodno mora programirati »po meri« udruženog rada. Tu, dakle, Slovenija koristi neke pogodnosti što joj pruža razvijena materijalna baza, i kod toga kultura izvesno može da računa na veoma vidljivu zastupljenost u funkciji razvoja slovenačkog društva.

Treća opcija, koju nude slovenačka iskustva, tiče se poimanja slobodne razmene rada u kulturi. Ne tako davno, takva razmena je upravo u Sloveniji zabeležila najširа praktična ispoljavanja i bila praćena naglašenim pozitivnim bilansom koji je dosta toga vrednog obećavao.

U slobodnoj razmeni koja je bila poduže »na snazi«, registrovani su, takođe ne odviše davni, uzmasi pozorišnog stvaralaštva, a sigurnije poene u tom kontekstu registrovali su u određenoj meri film, televizija, dok je posebno prioritetno bilo intenziviranje kulturne samodelatnosti, to će reći amaterskog stvaralaštva.

Kako je u praksi i inače to čest manir, neka plodotvorna iskustva koja su se stekla baš po ovakvom osnovu slobodne razmene u kulturi, i na primeru Slovenije, nisu uspela da se održe, i bila su podložna čestom »dograđivanju«, poglavito u pisanim materijalima. Ipak, pokazalo se da su ona veoma pogodna i da ih valja ugrađivati u sistemska rešenja koja se traže za kulturu, kao delatnost od posebnog društvenog interesa.

I dalje, na margini

Odabrali smo dva karakteristična i veoma sveža stanja u kulturnoj praksi u nameri da utvrdimo neka zajednička polazišta koja bi se mogla suštinski ticati interesnog organizovanja na jugoslovenskom planu. Dok je, na jednoj strani, »Crvena knjiga« s početka osamdesetih više nego glasno upozorila na neizvesnost i besperspektivnost kulturnih delatnosti u Hrvatskoj u »gro« planu, dotle su se neka slovenačka saznanja, primerena baš toj sredini, tek delimično pokazala delotvornijim instrumentom, ponajpre u smislu ostvarivanja kulturne politike.

Situacija kakva je, na primer, u SR Srbiji, tek u najnovije vreme obećava vidljiva pomeranja ka povoljnijem tretmanu kulture, imajući u vidu i prioritete razvoja kulture u SAP Kosovo,

Digitized by Google

pri čemu se snaženje materijalne osnove ove delatnosti i njen izlazak iz letargičnog i apatičnog stanja, uz sve objektivne uslovnosti i nepredvidljivosti »kulturnog dinara« nameću kao neizostavan zadatak organizovanih snaga u društvu, u prvom redu Saveza komunista i Socijalističkog saveza. To, naravno, u izvesnim različitim okolnostima, nije ništa manje važan zadatak SK i SSRN u ostalim sredinama.

A da se prilike moraju promeniti, i to veoma oštrim zahvatima, na to nas upućuju u najsvežiji zaključci sa sednice Republičke konferencije SSRN Srbije 14. decembra 1987, kad je kultura razmatrana kao prioritetna delatnost. Tom prilikom, upozoreno je na destruktivno dejstvo svakog daljeg odlaganja sistemskih rešenja u ostvarivanju ukupne društvene funkcije kulture, i u nastojanju da se — koliko je to moguće i na duži rok — osigura i definiše njena materijalna pozicija. Opterećenja koja, razume se, prate i pogađaju privredu, ne čine baš privredu odviše pouzdanim osloncem za kulturu, posebno kada se mnogi »fiksirani« programi moraju nenadano reducirati.

U SR Srbiji, na planu kulturne intenzifikacije, unapređenje amaterskog stvaralaštva ima onu, reklo bi se, stratešku konotaciju, pa se njemu i poklanja primerna pažnja u zacrtanim planskim dokumentima, i upozorava na štetne sporosti koje su i apostrofirane u rečenim Zaključcima RK SSRN. Ovde je ključno pitanje dalje unapređivanje kulturnog zajedništva, zasnovano na prožimanju osvedočenih autentičnih duhovnih vrednosti naroda i narodnosti kako u Srbiji van SAP, tako, i tim više, u socijalističkim autonomnim pokrajinama Vojvodini i Kosovu, kao dominantno višenacionalnim sredinama.

U tom kontekstu, kod ostvarivanja zajedničkog interesa u kulturi, veoma decentno i uporno se insistira na prevladavanju svake isključivosti po nacionalnoj osnovi, uz ukazivanje da se stvaralaštvo sa autentičnim nacionalnim obeležjima nikako ne sme i ne može tretirati uz onaj ozloglašeni epitet »nacionalističko«. Na to je, pored ostalog, izričito insistirao i poslednji, XIII kongres Saveza komunista Jugoslavije.

Unapređivanje materijalne osnove kulture i kulturne politike, u SR Bosni i Hercegovini, SR Crnoj Gori i SR Makedoniji, takođe je aktuelno političko pitanje. Jer, samo podatak da je stopa izdvajanja za kulturu svakim danom sve niža, a uz rapidan rast inflatornih tendencija (sama, pak, stopa, u manje razvijenim republikama i pokrajinama ne »pokriva« niti približno onih tolerantnih 0,5 procenata društvenog proizvoda) dok je akumulacija iz ličnih dohodaka zanemarljivo mala, upozorava da kulturi još dugo neće »cvetati ruže«. Otuda, ostvarivanje zajedničkog interesa u kulturi bi, mislimo, svoje delatno ispoljavanje moglo da potraži u tzv. granskom povezivanju (po srodnosti) kulturno-umetničkih delatnosti, ali i teritorijalno — kroz neposredne ciljeve i potrebe od mesne zajednice i OOUR do širih društveno-političkih zajednica, republika, pokrajina i Federacije.

Digitized by Google

Upravo kod povezivanja i integracije u kulturi, bilo po tzv. »teritorijalnom« ili tzv. »granskom« principu, uočavaju se često nepremostive poteškoće. U SR Hrvatskoj, moguća rešenja su potražena i primenom samoupravnih sporazuma kao institucionalnog okvira u ostvarivanju takvog jednog povezivanja, mada je i to bilo praćeno nekim inertnim ponašanjima, sporošću u primeni dogovorenih »modela«. U SR Crnoj Gori, samo na primeru najnovijih poteškoća u realizaciji projekta od kapitalne naučne i društvene vrednosti, *Enciklopedije Crne Gore*, o čemu se vode preduge i žučne debate, a u okviru dileme koja nije »od juče«: ko treba da se prihvati tog posla — Leksikografski zavod, Zajednica za naučni rad, ili određene političke strukture — praćene i dilemom zvanom »finansiranje«, više nego oštro se postavlja pitanje zajedničkog interesa u kulturi.

Na jugoslovenskom planu, pak, imajući u vidu i uvažavajući optimalne mogućnosti i specifičnost određenih sredina, kultura će se još dugo nalaziti na margini ukupnog društvenog razvoja. Sve dotle dok ne prevlada svest o tome kako kultura ne može imati tretman nekakve balasti u društvu, niti oznaku neke sporedne delatnosti, jer je ona sama u brojnim i posebno važnim političkim dokumentima upravo definisana kao »delatnost od posebnog društvenog interesa«. Tim pre, ostvarivanje zajedničkog interesa u kulturi *en block*, ali i unutar konkretne delatnosti i »grane«, sve više će se nametati kao strateški imperativ ukupnog materijalnog razvoja jugoslovenskog društva.

Najzad, nije zgoreg napomenuti da se načelo dogovaranja u ovoj osetljivoj »materiji« shvata uopšteno i — deklarativno, a to nije onaj pravi put.

Stanje koje pogađa kulturu i stvaralaštvo na jugoslovenskom planu, u ovom času, naravno nije novijeg datuma, i s obzirom na često nepremostive zapreke i nepoznanice koje rađa, ova delatnost ne može sa izvesnošću da računa na bolje dane, jer neizostavno deli ukupne razvojne trendove.

No, zasigurno, u doslednom i kritičkom promišljanju prakse, kako su to, recimo, zagovarali revolucionari-praktičari tako visprenog duha kakvi su bili *Veljko Vlahović* i *Edvard Kardelj*, neka trajnija rešenja bi se mogla pronaći i samoupravno zaživeti. U svom delu »*Revolucija i stvaralaštvo*«, Veljko Vlahović je, da podsetimo, nedvosmisleno insistirao na »djelatnom mijenjanju svijesti«, posebno na prevladavanju svih onih birokratskih ljuštura koje nužno koče ukupno kretanje napred.

Jednako, kao što će i Kardelj u svojim »*Beleškama o našoj društvenoj kritici*« uporno sugerisati radikalno napuštanje kanona i šablona i u kulturi, jer su baš ti zatečeni kanoni i dogme neposredna i bolna kočnica u ukupnim nastojanjima našeg društva da menja i samo sebe i da, saglasno tome, inicira i promenu svesti o sebi.

Digitized by Google

Inostrani prilog

A. V. Dmitriev

Tendencija razvitka sovjetskog političkog sistema*

Strategija ubrzavanja razvitka SSSR-a neminovno se dotiče problema daljeg usavršavanja političkog sistema društva. Strategijska linija razvitka političkog sistema društva obuhvata unapređivanje sovjetske demokratije, sve potpunije ostvarivanje socijalističkog samoupravljanja naroda, na osnovi aktivnog i delotvornog učešća trudbenika, njihovih kolektiva i organizacija u rešavanju pitanja vezanih za državni i društveni život. Ova se tendencija u današnjim uslovima snažnije ispoljava nego bilo kada ranije.

Politički sistem socijalizma, kao što je poznato, u sebe uključuje sve socijalno-političke institucije sa njihovim specifičnostima, što pretpostavlja njihovo odvojeno razmatranje. Nameće se takođe nužnost određivanja osnovnih puteva povećavanja efikasnosti političkog sistema u celosti, što je povezano sa porastom stvaralačke aktivnosti masa.

U datom kontekstu poseban značaj ima januarski (1987. godine) plenum CK KPSS na kojem je razmatrano pitanje »O perestrojci i kadrovskoj politici Partije« i donesene bitne odluke.

U odlukama Partije potvrđena je teza o tome da je rukovodeći položaj Komunističke partije u sovjetskom političkom sistemu — objektivna zakonitost izgradnje socijalizma i komunizma. Prvo, značaj rukovodeće uloge Partije na sadašnjoj pre-

* Referat sa okruglog stola »Socijalizam i demokratija« (Moskva, juna 1987), u okviru saradnje Centra za društvena istraživanja CK SKJ i Akademije društvenih nauka pri CK KPSS.

Digitized by Google

lomnoj etapi povećava se usled neophodnosti temeljne perestrojke u svim oblastima društva, ubrzanog razvitka na osnovi intenziviranja ekonomike. Izvršavanjem ovih zadataka, bez presedana, spektar svesnog svrsishodnog uticanja postaje širi, a upravljačke veze mnogobrojnije, naročito pri prelasku ka ekonomici veće organizovanosti i efikasnosti, sa doteranim upravljačkim mehanizmom.

Drugo, Partija je, u suštini, jedini garant kvalitativno nove etape razvitka demokratizma celokupnog političkog sistema, što odražava korenite potrebe sovjetskog društva. U praksi se preduzimaju odlučne mere usmerene na produbljivanje demokratizma socijalističkog poretka. Među njih se uvršćuju primetna aktivizacija svih političkih institucija, snažnije izražavanje javnosti rada.

Na dinamiku preobražaja političkog sistema utiče okolnost da rukovodeći organi Partije u periodu 70—80-ih godina nisu umeli da na vreme i kritički ocene opasnost jačanja negativnih tendencija u sovjetskom društvu, nisu uspeli da donesu odluke koje je zahtevala data situacija. Niz partijskih organizacija prestao je da vodi doslednu borbu za lenjinske norme i način rada, za principijelne stavove. U partijskom životu narušavan je kolektivni rad, oslabila je uloga partijskih sastanaka, izbornih organa. Neki su se rukovodioci-komunisti našli u zoni izvan dometa kritike, kontrole.

U takvim uslovima je upravo Partija postavila pitanje neophodnosti ubrzavanja socijalno-ekonomskog razvitka zemlje, zatim pitanje perestrojke, ispunivši i ovom prilikom obavezu rukovodeće snage sovjetskog društva koju joj je poverio narod.

Produbljivanje perestrojke, pre svega, znači promenu rada same Partije, njenih kadrova na svim nivoima — od Centralnog komiteta do osnovnih partijskih organizacija.

Usmeravajuća, koordinirajuća uloga Partije, njenih komiteta danas se ogleda u tome da pomogne kadrovima, koji rade u svim oblastima, da shvate zadatke trenutka i promene stil i metode rukovođenja. Na dnevnom je redu odlučno odbacivanje partijskim organima nesvojstvenog despotizma, nastojanja da se pitanja rešavaju umesto drugih, a posledica toga je — zamenjivanje Partijom sovjetskih organa, privrednih i društvenih organizacija.

Drugo važno pitanje je prenošenje težišta u stilu rada partijskog rukovodstva na živi rad u masama, na organizovanje praktičnog sprovođenja donesenih odluka.

Pri tome osnovne partijske organizacije, u kojima se politika Partije ostvaruje naporima osnovne mase komunista, moraju postati temeljne karike borbe za perestrojku. Organizaciono i idejno-političko jačanje osnovnih partijskih organizacija, povećanje njihove borbenosti i aktivnosti — najvažniji je zadatak rejonskih, gradskih, okružnih, oblasnih, pokrajinskih komiteta, CK komunističkih partija saveznih republika.

Digitized by Google

U cilju poboljšavanja rada partijskih organizacija Statutu KPSS dodat je novi odeljak: »Partija i državne, društvene organizacije«. U njemu su precizirani i razvijeni osnovni principi partijskog rukovođenja različitim karikama sovjetskog političkog sistema. KPSS ostvaruje rukovođenje državnim i društvenim organizacijama preko komunista koji u njima rade. Statut KPSS zahteva da partijske organizacije, delujući u okvirima Ustava SSSR, ne zamenjuju sovjetske, sindikalne, zadružne i druge društvene organizacije, da ne dopuštaju nepotreban paralelizam u radu.

Dvadeset sedmi kongres je posebno istakao da je ključno pitanje politike Partije — razvitak i jačanje sovjetske socijalističke države, sve potpunije ispoljavanje njenog demokratskog, opštenarodnog karaktera, stvaralačke, konstruktivne uloge.[1] Kao što je poznato, minulih godina preduzet je ceo kompleks mera za razvijanje sovjetske državnosti, poboljšanje aktivnosti sovjeta — političke osnove naše zemlje, glavne karike socijalističkog samoupravljanja. Međutim, delovanje sovjeta neophodno je ocenjivati s obzirom na složenost i obim novih zadataka.

Strategija ubrzavanja razvitka, koju je razradio XXVII kongres, zahteva odlučnu aktivizaciju sovjeta narodnih deputata, obnavljanje sadržaja, poboljšavanje stila i metoda njihovog rada. Za ostvarivanje ovog zadatka važan značaj ima odluka CK KPSS, Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR i Saveta ministara SSSR »O merama za dalje jačanje uloge i odgovornosti sovjeta narodnih deputata za ubrzavanje socijalno-ekonomskog razvitka u svetlosti odluka XXVII kongresa KPSS«, donesena 1986, a koja se dotakla svih, bez izuzetka, aspekata aktivnosti više od 52 hiljade sovjeta na svim nivoima, 2,3 miliona narodnih deputata višemilionskog aktiva dobrovoljnih pomoćnika. U dokumentu se naglašava kompleksnost mera o jačanju aktivnosti sovjeta na mobilisanju širokih masa trudbenika za rešavanje zadataka što su postavljeni pred sovjetskim društvom, na proširivanju njihovih ovlašćenja i jačanju odgovornosti za sve sfere života na svojoj teritoriji.

Ovde je svrsishodno istaći da prvenstveno jača uloga sovjeta u obezbeđivanju kompleksnog razvitka ekonomike i socijalno-kulturne sfere, u ubrzavanju rasta i porastu efikasnosti proizvodnje, povećanju, na toj osnovi, doprinosa svake teritorijalne zajednice učvršćivanju jedinstvenog narodnoprivrednog kompleksa u zemlji.

U isto vreme su proširena prava republičkih i mesnih sovjetskih organa u pogledu razvijanja proizvodnje roba široke potrošnje, uslužnih delatnosti, međugranske proizvodnje, kapitalne izgradnje, aktivnosti na zaštiti prirode, socijalne i proizvodne infrastrukture i rešavanja drugih pitanja.

---

[1] Materijali XXVII kongresa, str. 158.

Digitized by Google

Kao rezultat toga, zapaža se proces u okviru kojeg svaki sovjet ima neograničena ovlašćenja za sve što je povezano sa zadovoljavanjem svakodnevnih potreba stanovništva.

Novi zadaci pretpostavljaju i bitnu perestrojku rada sovjeta, na različitim nivoima, na unapređivanju rukovođenja i međusobne povezanosti sa preduzećima, asocijacijama i organizacijama raspoređenima na teritoriji na kojoj sovjeti deluju.

U tom cilju će u tekućoj petoljetki biti sprovedene dopunske mere za usavršavanje ekonomskog mehanizma, u smislu podsticanja zainteresovanosti mesnih sovjeta narodnih deputata za poboljšanje rada svih asocijacija, preduzeća i organizacija što se nalaze na njihovoj teritoriji. S tim u vezi predloženo je Ministarstvu finansija SSSR, savetima ministara saveznih republika, sa odgovarajućim ministarstvima i ustanovama, da obezbede formiranje budžeta prihoda tako da ga stave u veću zavisnost od rezultata rada asocijacija, preduzeća i organizacija saveznog i republičkog značaja.

Utvrđeno je da se, počev od 1. januara 1987. godine, iznosi dobijeni primenom ekonomskih sankcija zbog neracionalnog korišćenja materijalnih resursa unose kao prihod u odgovarajući budžet, zavisno od toga kojem su ministarstvu asocijacija, preduzeća i organizacije podređene.

Savetima ministara autonomnih republika, izvršnim komitetima mesnih sovjeta narodnih deputata obezbeđuje se pravo da, uz saglasnost radnih kolektiva, objedinjuju sredstva fondova za socijalno-kulturnu namenu i asocijacija stambene izgradnje, preduzeća i organizacija raspoređenih na odgovarajućoj teritoriji, nezavisno od njihove resorske potčinjenosti, kao i sredstva mesnih sovjeta, uz njihov delimičan udeo, za izgradnju stambenih zgrada, medicinskih i predškolskih ustanova, odmarališta, pionirskih logora i drugih objekata za neproizvodnu namenu. Predviđa se zajedničko korišćenje budžetskih sredstava i napred pomenutih sredstava za razvijanje socijalne oblasti, napose za proširivanje kooperativne i individualne stambene izgradnje, kao i za opremanje omladinskih stambenih kompleksa, uz radno učešće budućih stanara.

Smatra se celishodnim da se, radi razrade ekonomskih metoda u obezbeđivanju proporcionalnog razvitka proizvodne i neproizvodne sfere i racionalnog korišćenja radnih rezervi, u regionima, sprovede 1987—1988, u pojedinim gradovima RSFSR, kao i u gradovima i regionima Letonske SSR eksperiment, kojim se predviđa da asocijacije, preduzeća i organizacije izdvajaju u mesni budžet, nezavisno od njihove resorske podređenosti, sredstva na osnovi normativa, koji se utvrđuju zavisno od broja radnika i povećavanja broja radnih mesta, i to za razvijanje grana gradske (regionalne) privrede vezanih za pružanje usluga stanovništvu, kao i za izgradnju stambenih objekata za radnike iz neproizvodne sfere.

Digitized by Google

Preduzete su dopunske mere za proširivanje prava republičkih i mesnih organa vlasti i uprave u oblasti usavršavanja strukture i jačanja aparata sovjetskih organa kvalifikovanim kadrovima.

Dajući karakteristiku politike Partije u odnosu na aktivnost izvršnih komiteta sovjeta, njihovih aparata, svih ostalih državnih organa, treba pokloniti pažnju nagomilanim problemima i nerazrešenim pitanjima. Ni danas nisu retkost zatvaranje u resore, zastupanje lokalnih interesa, birokratizam. Stoga predstoji: prevazilaziti šablonski način rada koji ima duboke korene u delu upravljačkog aparata, pojačati kontrolu mase stanovništva nad njegovim radom.

Jedan je od ključnih pravaca demokratizacije društvenog života, kadrovske politike — usavršavanje sovjetskog izbornog sistema. Važno je praksu isticanja i razmatranja kandidata za deputate sovjeta osloboditi elemenata formalizma, pružiti mogućnost prilikom izbora da se izražava svoj stav prema većem broju kandidatura, da se angažovano učestvuje u izbornom procesu na svim njegovim stadijumima. KPSS smatra neophodnim strogo poštovanje principa polaganja računa funkcionera državnih organa, proširivanje izbornosti i sistema konkursa za određene dužnosti.

Stalna briga Partije bila je i ostaje jačanje pravne osnove državnog i društvenog života, dosledno poštovanje socijalističke zakonitosti i pravnog poretka, poboljšanje rada organa pravosuđa, nadzora tužilaštva, pravde i unutrašnjih poslova.

Ističući značaj pojačavanja rada državnih organa, bitno je ne izbegavati otvorenu ocenu nedostataka koji se zapažaju u njihovoj praksi. S tim u vezi treba naglasiti da Partija, smelo razotkrivajući negativne pojave, računa na podršku radnih masa, što je neophodan uslov perestrojke procesa upravljanja. Neprekidni angažovani rad organa državne vlasti — važan je sastavni deo funkcionisanja političkog sistema.

Ističući neophodnost temeljnog poboljšavanja aktivnosti državnog aparata, treba imati u vidu da praksa perestrojke zahteva unapređivanje saradnje Partije i države. U političkom referatu CK KPSS XXVII kongresu Partije rečeno je da Partija, usavršavajući oblike i metode rukovođenja, odlučno istupa protiv mešanja funkcija partijskih komiteta sa funkcijama državnih i društvenih organa.

Produbljivati perestrojku u društvu — znači, pre svega, reorganizovati rad kadrova na svim nivoima, dosledno sprovoditi u svim karikama lenjinske principe i norme partijskog života. Kadrovi rukovodećih radnika moraju naučiti da deluju u uslovima sve razvijenije demokratije, pojačane političke i radne aktivnosti ljudi.

Novi elementi odgovornosti u tom radu padaju u deo privrednih kadrova u preduzećima, asocijacijama rukovodećih radnika u sferi upravljanja. U uslovima prelaska od administrativnih na ekonomske metode upravljanja, u uslovima proširivanja sa-

Digitized by Google

mostalnosti preduzeća i asocijacija, novog pristupa vanekonomskoj aktivnosti, principijelni značaj dobija jačanje socijalne orijentacije u radu kadrova.

Predstoji da se brzo ostvari perestrojka u radu ministarstava i ustanova, da im se pomogne da se odreknu sitničarskog tutorstva, mešanja u operativnu aktivnost asocijacija i preduzeća, da usredsrede pažnju na pitanja naučno-tehničkog progresa, usavršavanja privrednog mehanizma, na krupna, perspektivna pitanja razvijanja grana.

Danas se velika pažnja posvećuje radnim kolektivima, koji u političkom sistemu socijalizma zauzimaju važno mesto. Potpuno je opravdana analiza puteva i sredstava za efikasnije korišćenje upravo ovih organizacija, u okviru razvijanja neposredne demokratije, neposrednog učestvovanja trudbenika u izradi, donošenju i sprovođenju različitih odluka. S tim u vezi priznajemo da Zakon o radnim kolektivima, donesen 1983. godine, nije oživio njihovu inicijativu, i traganje za najefikasnijim oblicima samoupravljanje je nastavljeno. Napose, istaknuta je nužnost temeljnog poboljšanja mehanizma koji bi obezbedio da se bogate mogućnosti, utemeljene u zakonu, oživotvore u svakodnevnoj praksi.

Trudbenici, u uslovima samoupravljanja u preduzećima, imaju pravo na donošenje odluka, obaveznih za dati kolektiv i njegovo rukovodstvo, pravo na ostvarivanje kontrole nad aktivnošću preduzeća, kako u privrednoj tako i u socijalnoj oblasti, pravo na iznošenje mišljenja o radu preduzeća kao celine, o aktivnosti administracije. Veća prava u tom pogledu ima zajednički sastanak radnog kolektiva, kao organ ostvarivanja svojih upravljačkih funkcija. Međutim, ova veća prava radnih kolektiva nedovoljno se koriste, zato što ne postoji efikasan mehanizam za ostvarivanje interesa zaposlenih. Razmatranje različitih pitanja, uključujući i toliko bitna kao što je donošenje proizvodnog plana, često ima formalni karakter. Po pravilu, ne predviđaju se alternative pri donošenju odluka na zajedničkom sastanku. Javnost rada, kritika i samokritika još nisu postali norma u životnoj aktivnosti mnogih kolektiva.

Na niskoj je razini i odgovornost pojedinih radnih kolektiva za korišćenje državne svojine. Napose, slabo se primenjuje princip prema kojem preduzeće, njegov radni kolektiv u potpunosti odgovara za rad, bez gubitaka. S tim u vezi M. S. Gorbačov je istakao: »Ne može se biti gazda u zemlji ako čovek nije pravi gazda u svojoj fabrici, ili u kolhozu, u pogonu ili na farmi. Radni kolektiv je obavezan da za sve snosi odgovornost, da brine o povećanju društvenog bogatstva. Njegovo umnožavanje, kao i gubici, moraju se odraziti na nivo dohotka svakog člana kolektiva.«[2]

[2] Materijali XXVII kongresa KPSS, str. 40.

Digitized by Google

Dvadeset sedmi kongres KPSS apelovao je da se korak po korak proširuje krug problema povodom kojih su odluke radnog kolektiva konačne, da se povećava ne samo uloga zajedničkih sastanaka radnika i službenika nego i da jača *odgovornost* za sprovođenje njihovih odluka. Nametnulo se i pitanje da u periodu između zajedničkih sastanaka, ne samo u brigadama nego i na nivou preduzeća, deluje *savet radnog kolektiva*, u koji bi ušli predstavnici uprave, partijske, sindikalne, komsomolske organizacije, saveta brigada, radnici, stručnjaci.

Pri ocenjivanju aktivnosti savetâ radnih kolektiva treba, pre svega, naglasiti velike mogućnosti koje oni pružaju trudbenicima. Radni ljudi, napose, dobijaju dodatne mogućnosti da upravljaju ne samo preko izbornih predstavnika nego i u sve većoj meri neposredno. Osobenost promena sastoji se u sledećem: dok se ranije upravljalo proizvodnjom uglavnom odozgo, sada se sve prirodnije javlja suprotna tendencija.

Godine 1987, shodno spremnosti asocijacija, preduzeća i organizacija, počela je perestrojka sistema zarada — najkrupnija socijalna mera dvanaeste petoljetke. Pri tome će sredstva za povećavanje tarifnih stavova i primanja zarađivati sami radni kolektivi, a njihova inicijativa i samostalnost u jačanju materijalnog stimulisanja rada sve su veće. Radni kolektivi su u 1987. na svom raspolaganju imali 40% dobiti.

Brigade, sektori, pogoni koji rade na osnovi privrednog računa, u suštini, primer su neposredne demokratije u kolektivima. Privredni račun doprinosi kolektivizmu, obezbeđuje učestvovanje radnika u samoupravljanju. On doprinosi racionalizaciji rada, rešavanju socijalnih pitanja, kao i javnosti delovanja, jačanju uloge javnog mnenja.

Razume se, ovde se nailazi na određene, ponekad nimalo lako savladljive teškoće. Napose, smeta kruto regulisanje privredne aktivnosti. Međutim, ukidanjem ove regulative i uvođenjem potpunog privrednog računa može se pasti u drugu krajnost. Neki kolektivi mogu svojim grupnim interesima dati prednost u odnosu na interese stanovništva (potrošača), podižući cene proizvoda koje stvaraju. U tom slučaju partijski, državni, sindikalni organi moraju pojačati kontrolu. Pri tom takva kontrola mora biti javna, kolektivna, rečju, u najvećoj meri demokratska.

Ističući tendenciju sve dubljeg prodiranja principa samoupravljanja u ekonomski život, ne treba zaboravljati da se samoupravljanje u proizvodnim kolektivima u principu usaglašava sa državnim, planskim upravljanjem ekonomikom, sa uspešnijim spajanjem centralizma i lokalne inicijative, individualnog rukovođenja i izbornosti. Sada postaje očigledno da privredni račun, razmatran sa političkog aspekta, znači povećavanje ne samo prava nego i *obaveza* radnih kolektiva. U ovim uslovima, trudbenici nastoje da najdirektnije upravljaju radnim procesom, jer na osnovu njegovih rezultata zaposleni dobija priznanje i nagradu za rad. Ovu tendenciju Partija svesrdno podržava.

Digitized by Google

U zemlji je uvedena izbornost rukovodilaca preduzeća, proizvodnji, pogona, odeljenja, sektora, farmi i jedinica, rukovodilaca brigada i predradnika-kvalifikovanih radnika, raširena je praksa i utvrđeni uslovi za primenu sistema konkursa za izbor i zamenu rukovodilaca i stručnjaka.

Sve su ove mere izražene u donesenom Zakonu o državnom preduzeću (asocijaciji).

KPSS takođe skreće pažnju partijskih i sovjetskih organa na neophodnost jačanja autoriteta i povećanje uticaja organa samoupravljanja građana u mestu stanovanja. Napose, preporučeno je iskustvo u stvaranju saveta mikrorejona u Moskvi, Tbilisiju, Kujbiševu i drugim gradovima. Navedeni saveti su prilično široko iskoristili dobrovoljni rad žitelja za uređivanje, izgradnju objekata za društvenu namenu itd. Na primer, u Tbilisiju društveni saveti deluju u trideset mikrorejona. Žitelji biraju savet (40—60 članova) javnim glasanjem; savet se sastaje, po pravilu, svaka tri meseca, a pitanja rešava njegov komitet čiji članovi-žitelji deluju po društvenim načelima. Komitet rešava široki krug pitanja, od uređivanja do preduzimanja kulturno-masovnih mera. Celokupan rad ostvaruje se pred očima mesnog stanovništva, pod njihovim neposrednim uticajem. Sam mehanizam odnosâ prilagođen je tome da stanovnici osećaju vezu između ostvarivanja svojih interesa i učešća u upravljanju.

Sada sasvim kratko o društvenim organizacijama, masovnim pokretima i organima društvene samodelatnosti — važnom elementu političkog sistema socijalizma. Društvene organizacije — sindikati, Komsomol i druge, mada i obuhvataju gotovo celokupno odraslo stanovništvo naše zemlje, još ni izdaleka ne koriste u potpunosti svoje neiscrpne mogućnosti. Neke od njih se još slabo oslanjaju na mase, nastoje da pitanja rešava njihov aparat službenika, a često, uopšte uzev, izbegavaju donošenje bilo kojih efikasnih rešenja.

S tim u vezi treba istaći važnost odluka XXVII kongresa KPSS o nužnosti otklanjanja postojećih nedostataka u delovanju društvenih organizacija. Partija je smatrala celishodnim da preduzme niz mera za jačanje samoupravljačke uloge sindikata i Komsomola, kooperacija i dobrovoljnih društava, stvaralačkih saveza narodnih družina u sistemu socijalističkog samoupravljanja naroda. Napose, predviđa se proširivanje spiska pitanja koja mogu da rešavaju organi vlasti uz prethodnu saglasnost ili uz učešće sindikata, komsomolskih, organizacija veterana, žena (u zavisnosti od specifičnosti pitanja). Neke organizacije (sindikati i druge) dobijaju pravo da u pojedinim slučajevima prekinu sprovođenje odluka uprave.

Kongres je posebnu pažnju poklonio sindikatima — najmasovnijoj organizaciji trudbenika, koja raspolaže velikim pravima, materijalnim sredstvima. Pa ipak, sindikalne komitete ne odlikuje ni izdaleka uvek borbenost usmerena ka određenom cilju i upor-

Digitized by Google

nost. Takva pasivnost sindikata sasvim je po volji članovima uprave za koje privredne brige potiskuju potrebe ljudi.

Sve važne karike političkog sistema socijalizma čvrsto su među sobom povezane. U uslovima perestrojke zahteva se da se još više organski sjedine napori sindikata i državnih organa u izvršavanju programskih zadataka u svim sferama života sovjetskog društva.

Sovjetski sindikati, posebno, mogli bi kvalitativno da poboljšaju sektore rada koji se »dodiruju« sa delovanjem države — da se stvarno koriste dobijenim pravom na inicijativu za donošenje zakona, da aktivno učestvuju u organizaciji rada, raspodeli zarada. Potrebno je i da pojačaju rad u socijalnoj oblasti.

U uslovima perestrojke sindikati su pozvani da odlučnije i principijelno istupaju protiv birokratizma. Sindikati su u ovom slučaju obavezni ne samo da se bore protiv svakog kršenja radnog zakonodavstva već i protiv praznih priča, formalizma, formalističkog rešavanja stvari, zavlačenja poslova... Ovde je bitno ne samo registrovati nedostatke i promašaje administracije već i praktično uspostaviti red u proizvodnji.

Pri ocenjivanju uloge društvenih organizacija u političkom sistemu sovjetskog društva treba posebno izdvojiti *Komsomol*. Glavni je problem KPSS — pojačati aktivnost, samostalnost *osnovnih* komsomolskih organizacija, obezbediti uslove za stvaranje žive, omladinske atmosfere. U Komsomolu perestrojka zahteva jasno postavljanje zadataka. U tome poseban značaj dobija pravilan pristup partijskih komiteta poslu. Oni su pozvani da analiziraju procese što teku među mladima, da pravilno odabiraju kadrove, u rukovodstva ističu inicijativne, mlade komuniste. Glavni metod u vaspitnom radu treba da postane individualni pristup, koji nije zasnovan na uopštenim apelima, već na jedinstvu reči i dela.

Realni problemi i protivrečnosti, vezani za delovanje Komsomola, analizirani su na XX kongresu Komsomola, održanom aprila 1987. Utvrđeni su putevi konkretnog aktiviranja sovjetske omladine na izvršavanju konkretnih zadataka, njenog mobilisanja za široko učestvovanje u ubrzavanju razvitka zemlje.

Pri analiziranju aktivnosti drugih društvenih organizacija (organizacija žena, omladinskih, stvaralačkih saveza i dobrovoljnih društava), u okvirima političkog sistema, neophodno je istaći njihovu mogućnost da zadovoljavaju interese ovih ili onih socijalnih grupa. Tendencije razvitka našeg društva ne svedoče o nivelisanju, ublažavanju razlika između interesa, već, naprotiv, o njihovom obogaćivanju i raznolikosti.

Zbog toga je očigledna neophodnost da se doprinosi daljem jačanju aktivnosti stvaralačkih saveza, naučnih, naučno-tehničkih, kulturno-prosvetnih, sportskih, odbrambenih i drugih dobrovoljnih društava, organa društvene samodelatnosti stanovništva. Ove organizacije su pozvane da daju sve veći doprinos ostvarivanju politike Partije, da se staraju o najpotpunijem izražavanju i za-

Digitized by Google

dovoljavanju interesa trudbenika koje u svojim redovima objedinjuju.

Važan značaj u tom pogledu ima stvaranje Svesavezne organizacije veterana rata i rada, obnavljanje saveta žena u radnim kolektivama i u mestu stanovanja, povećavanje učestvovanja sovjetskih ljudi u različitim masovnim demokratskim pokretima (Sovjetski komitet za odbranu mira, Sovjetski fond za mir, Savez društava prijateljstva sa narodima izvan granica naše zemlje), razvijanje kooperacija-kolhoza, udruženja potrošača, različitih udruženja građevinara, baštovana, povrtara.

Uz konstatovanje neophodnosti da se poveća uloga društvenih organizacija nameće se pitanje: da li se možda ostvaruje proces prenošenja državnih funkcija na društvene organizacije? Odgovarajući na ovo nimalo jednostavno pitanje, istaći ćemo da praksa realnog socijalizma nije potvrdila pravolinijsku misao nekih teoretičara — da će se sa razvijanjem našeg društva funkcije državnih organa prenositi na društvene. Samoupravljanje trudbenika unutar državnosti i unutar društvenih organizacija razvija se u međusobnom delovanju i uzajamnosti — teče aktivan proces razvijanja svake institucije sovjetskog političkog sistema, nezavisno od toga kakva je ona — državna ili društvena.

Važno je naglasiti i drugu uočljivu tendenciju: kod sovjetskog naroda jača osećanje da je gazda u svojoj zemlji. Tokom godina što su prethodile aprilskom (1985) plenumu CK KPSS, XXVII kongresu KPSS, kao što je poznato, u sferi upravljanja došlo je do određenog zastoja. Neki organizacioni oblici zaostajali su za potrebom ubrzanog razvitka zemlje, u odnosu na sve viši nivo svesti trudbenika. Posledica toga je bila određeno slabljenje veze državnih i privrednih organa sa radnim kolektivima. U pojedinim regionima zemlje postala su mogućna kršenja socijalističke zakonitosti od strane nekih partijskih rukovodilaca i funkcionera u upravi.

Da bi otklonila elemente određenog zastoja, KPSS je preduzela niz dugoročnih i operativnih mera u cilju jačanja društveno-političke i radne aktivnosti trudbenika, razvijanja samoupravljanja. Ove mere, posebno, obuhvataju:

— neophodno korigovanje dveju strana demokratskog centralizma u upravljanju;

— jačanje javnosti u delovanju Partije, države, razvijanje kritike i samokritike;

— unapređivanje samog sistema upravljanja, mehanizma upravljanja privredom.

Menjanjem odnosa između demokratije i centralizma, KPSS polazi od toga da na određenim etapama razvitka sovjetskog društva akcente treba stavljati na različite stvari.

U uslovima ubrzavanja i obnavljanja razvitka zemlje dobija veći značaj načelo centralizovanja u objedinjavanju napora svih sovjetskih naroda. Kao što je poznato, SSSR je u strukturnom pogledu složena celina nacija, narodnosti, etničkih grupa. Mi

Digitized by Google

imamo 15 saveznih i 20 autonomnih republika, 8 autonomnih oblasti i 10 autonomnih okruga. Usaglašavanje inicijative republika i nacionalno-državnih formacija sa centralizovanim upravljanjem na opštesaveznom nivou omogućiće da se sovjetski narod zaštiti od ispoljavanja lokalizma, regionalizma i nacionalne zatvorenosti. Učvršćivanje saveznog principa — važan je uslov političke stabilnosti sovjetskog društva. U isto vreme, KPSS nastoji da postigne proširivanje samostalnosti, prava i obaveza republika u ostvarivanju i opštedržavnih i specifičnih lokalnih zadataka.

Aprilski plenum CK KPSS (1985), XXVII kongres KPSS dali su snažan podsticaj razvijanju socijalističke demokratije u Sovjetskom Savezu, što je izuzetno važno za jačanje aktivnosti masa. Napose, XXVII kongres je istakao da je principijelno pitanje daljeg unapređivanja socijalističke demokratije pitanje proširivanja javnosti u radu. Bez javnosti rada nema niti može biti demokratizma, političkog stvaralaštva masa, njihovog stvarnog, a ne formalnog učestvovanja u upravljanju. Rešenje pitanja javnosti — polazna je tačka psihološke perestrojke. Važno je naglasiti da se u odlukama XXVII kongresa unapređivanje socijalističke demokratije čvrsto povezuje s aktivnom kadrovskom politikom Partije. U tome je realna zaloga daljeg razvijanja društveno-političke aktivnosti masa, zato što upravo stil rada rukovodećih kadrova najsnažnije deluje na političku usmerenost razmišljanja trudbenika, na pobude i motivisanost društveno-političke aktivnosti. Otvorenost i jednostavnost u opštenju, demokratizam, uverenost u ispravnost principa marksizma-lenjinizma, pažljiv odnos prema potrebama i interesima trudbenika — to su najkarakterističnija obeležja lenjinskog stila rada rukovodećih kadrova, na kojem se zasniva autoritet Partije.

Inicijativa masa zavisi umnogome od toga kako KPSS, rukovodeća i usmeravajuća snaga sovjetskog društva, otklanja nedostatke u životu zemlje, u radu same Partije. Praksa svedoči o tome da mase pažljivo prate kako se ispravljaju učinjeni ovi ili oni promašaji.

Partija je na kongresu postavila aktuelno pitanje o neophodnosti svestranog razvijanja *kritike i samokritike* — oružja borbe protiv stagnacije, nebrige i preterane tolerantnosti. U isto vreme ukidaju se posebne »zone«, u svoje vreme nedostupne kontroli. Kongres je odlučno skrenuo pažnju svim partijama, svim sredstvima masovnog informisanja na to da »u Partiji nema niti može biti organizacija izvan dometa kontrole, zatvorenih za kritiku, nema niti može biti rukovodilaca oslobođenih od snošenja partijske odgovornosti«.[3] Kritika i samokritika počele su se široko primenjivati u praksi partijskih, društvenih, državnih organa, one su jedno od sredstava za prevazilaženje krutih oblika i metoda upravljanja, birokratizma.

[3] Materijali XXVII kongresa, str. 81.

Digitized by Google

KPSS, pošto je razradila celokupnu koncepciju ubrzavanja socijalno-ekonomskog razvitka zemlje, postavila je zadatak aktiviranja ljudskog faktora i usavršavanjem sistema upravljanja, privrednog mehanizma zemlje. Ovo usavršavanje se razvija u nekoliko pravaca. Pre svega, bila je neophodna jasna podela funkcija između partijskog i privrednog rukovodstva.

Dajući karakteristiku politike Partije prema aktivnosti izvršnih komiteta sovjeta, njihovih aparata, svih ostalih državnih organa, skrenućemo pažnju na nagomilane probleme i na nerešena pitanja. Još ni danas nisu retkost resorska zatvorenost, lokalizam, birokratizam.

KPSS smatra neophodnim da se dosledno poštuje princip polaganja računa funkcionera državnih organa, da se proširuje izbornost i sistem konkursa pri zamenjivanju kadrova na dužnostima, da se uporno ostvaruje princip kolektivnog rada uz ličnu odgovornost svakog rukovodioca, da se objektivno ocenjuju radnici na rukovodećim položajima prema njihovom radu u praksi, da se efikasno kontroliše stvarno sprovođenje donesenih odluka.

Predmet stalne brige bili su i ostaju jačanje pravne osnove državnog i društvenog života, dosledno poštovanje socijalističke zakonitosti i pravnog poretka, poboljšanje rada organa pravosuđa, nadzora tužilaštava, pravde i unutrašnjih poslova. Oslanjajući se na podršku radnih kolektiva, društvenih organizacija, svih trudbenika, državni organi su obavezni da učine sve što je nužno za obezbeđivanje sigurnosti socijalističke svojine, zaštite lične imovine, časti i dostojanstva građana, da vode odlučnu borbu protiv kriminaliteta, pijanstva i alkoholizma, da upozoravaju na povrede zakona i otklanjaju razloge njihovom nastajanju.

Na kraju ćemo istaći da je neprekidno produbljivanje demokratske prirode upravljanja jedna od bitnih tendencija socijalizma. Ono podstiče društveno-političku i radnu aktivnost trudbenika. Ovi oblici aktivnosti najpresudniji su faktor ubrzanog razvitka sovjetskog društva.

Digitized by Google

Prikazi

Ljubiša Mitrović »Društvene nejednakosti*«

— sociološko istraživanje u Beogradu —

(Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1987, str. 407)

U aktuelnoj i višeslojnoj krizi u savremenom jugoslovenskom društvu sve je izraženije socijalno raslojavanje i rast protivrečnosti koje svojim efektima dovode u pitanje njegov ideološki legitimitet. U takvoj situaciji dobrodošlo je svako naučno istraživanje, osobito ono koje nam omogućuje da bliže otkrijemo karakter društvenih odnosa među društvenim grupama i stvarni identitet našeg društva, protivrečja u njegovom biću i svesti. Bez takvih istraživanja ostali bismo na fenomenološkom i pragmatičkom laiciziranju o vrlo značajnim društvenim pojavama i složenim problemima i to upravo u vremenu kada nam je neophodno oslobađanje svakog vida voluntarizma, a pogotovu onog koji mistifikuje društvene odnose i ne naoružava aktere društvene akcije racionalnim argumentima za izlazak iz krize.

Upravo u takvoj situaciji dobili smo jedno temeljno istraživanje o fenomenu socijalne diferencijacije u nas od Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu — na temu »Društvene nejednakosti«. Radi se na ime o rezultatima empirijskog sociološkog istraživanja, sprovedenog u Beogradu, pod rukovodstvom profesora dr Mihaila Popovića, u saradnji sa grupom istraživača (M. Bogdanović, S. Vujović, B. Džuverović, J. Petrović, M. Davidović, D. Mrkšić, V. Goati, M. Krneta). Ovim svojim istraživanjem ovaj Institut nastavlja dobru tradiciju beogradske sociološke škole (koja je, takođe, pod

* Istraživački tim: Mihailo Popović, Marija Bogdanović, Sreten Vujović, Borisav Džuverović, Jelica Petrović, Milena Davidović, Danilo Mrkšić, Vladimir Goati, Milorad Krneta.

Digitized by Google

rukovodstvom M. Popovića, 1977. godine na teritoriji cele Srbije izvršila jedno značajno sociološko istraživanje interesa, stilova života, klasne svesti i vrednosno-ideoloških orijentacija društvenih slojeva, iz čega je rezultirala studija »Društveni slojevi i društvena svest«).

Nova studija »Društvene nejednakosti«, koja je pred nama, rezultat je empirijskog istraživanja koje je sprovedeno 1986. godine u Beogradu, na reprezentativnom uzorku od 749 ispitanika aktivnog stanovništva. U fokusu ovog istraživanja nalaze se društvene nejednakosti kao izraz i faktor socijalne diferencijacije u nas. Opsežna studija podeljena je na dva dela. U prvom, opštem delu, prezentirane su osnove projekta. Uvodni deo napisao je Mihailo Popović, dok je o aktuelnosti i značaju sociološkog proučavanja društvenih nejednakosti i metodu istraživanja pisala Marija Bogdanović. U drugom delu studije prezentirani su rezultati empirijskog istraživanja i to kroz sledeća saopštenja: »Društveni slojevi prema osnovnim dimenzijama socijalnog raslojavanja« (M. Bogdanović); »Nejednakosti u materijalnim uslovima života proučavanih društvenih slojeva (M. Bogdanović); »Društvene nejednakosti u stanovanju« (Sreten Vujović); »Klasni aspekti obrazovanja« (Borisav Džuverović); »Nejednakosti u raspodeli dohotka« (Jelica Petrović); »Klasno-slojne nejednakosti i nezaposlenost« (Milena Davidović); »Predstave o društvenim nejednakostima u procesu odlučivanja (Danilo Mrkšić); »Slojna uslovljenost političke moći u jugoslovenskom društvu (Vladimir Goati); »Nejednakosti, društvena struktura i društveni razvoj« (Mihailo Popović); »Društvene nejednakosti i vertikalna društvena pokretljivost« (Marija Bogdanović); »Kolike su klasno-slojne nejednakosti i da li su društveno prihvatljive — opšti zaključci« (Mihailo Popović). Na kraju, kao prilog prezentirani su plan uzorka (koji je izradio i napisao Milorad Krneta) kao i upitnik.

U ovom osvrtu na ovu studiju daćemo kratak prikaz nekih rezultata koji nam se čine teorijski i društveno relevantnim za upoznavanje sa ovom problematikom, koja sve više zaokuplja pažnju ne samo istraživača i užestručne javnosti, već i po svojim posledicama najšire radne slojeve društva.

U prvom, uvodnom, opštem delu studije, M. Popović najpre ukazuje na sociološki problem istraživanja društvenih nejednakosti, definiše društvene nejednakosti (u prvom redu kao nejednakosti među pojedincima i društvenim grupama u raspolaganju materijalnim i drugim društvenim dobrima, odnosno u njihovom korišćenju, str. 7); zatim autor vrši razgraničenje pojmova »ravnopravnog učestvovanja« u odlučivanju u samoupravnom društvu i »jednakog uticaja« na donošenje odluka, na razliku između društvenih privilegija i neopravdanih socijalnih nejednakosti u užem smislu. Popović, u ovom kontekstu, razmatra pitanje funkcionalnosti socijalnih nejednakosti i problem optimalne distribucije društvene moći u sistemu, ukazujući da »postojeće socijalne nejednakosti ne doprinose stabilnom i uspešnom funkcionisanju jugoslovenskog društvenog sistema« (str. 13). U ovom delu studije, Marija Bogdanović razrađuje aktuelnost i značaj sociološkog proučavanja problema društvenih nejednakosti i prezentira opšti teorijski i metodološki okvir istraživanja. Ona ukazuje na dosadašnja istraživanja ovog fenomena i metodološke aspekte ovog projekta.

U drugom delu knjige prezentirani su rezultati empirijskog istraživanja na preko 350 stranica. Ovde dajemo sumaran prikaz nekih rezultata i zaključaka do kojih su došli autori. Najglobalnija ocena, koja se može izvući iz prezentiranih rezultata i interpretacija jeste — da su narasle socijalne nejednakosti u nas izraz protivrečnosti u produkcionom odnosu, da su one postale nefunkcionalne i da destimulativno, demotivišuće i dezorganizira-

Digitized by Google

juće utiču na društvene grupe i socijalni sistem. Takođe, da su narasle kako legalizovane socijalne nejednakosti, (tj. privilegije), tako i neopravdane socijalne nejednakosti u užem smislu reči, (koje su nesistemske).

Analizirajući brojne aspekte fenomena društvenih nejednakosti (od razlika u materijalnim uslovima života, preko nejednakosti u stanovanju, raspodeli dohotka, obrazovanja, raspodeli političke moći i odlučivanja), autori su došli do zaključka da su kod Beograđana, kada je pitanje — koja im vrsta socijalnih nejednakosti u našem društvu najviše smeta, za I rang najviše odgovora dobile — socijalne razlike u materijalnom standardu (73,0% ispitanika), za II rang nejednakosti, označene su nejednakosti u rešavanju stambenog problema (41,7%) i za III rang nejednakosti, proglašene su nejednakosti u zapošljavanju (36,4%). Dakle, intervjuisani Beograđani su odgovorili da im najviše smetaju nejednakosti u materijalnom standardu. Na osnovu dobivenih rezultata istraživanja može se konstatovati: da su rasponi između maksimalnih i minimalnih vrednosti najveći u oblasti materijalnog standarda, odnosno mesečnih prihoda, društveno-političkog uticaja (moći) i stanovanja, dok su nešto manji rasponi u raspodeli moći (odlučivanja) u radnoj organizaciji. Relativno najmanje razlike prisutne su u sticanju obrazovanja i mogućnosti zapošljavanja. Treba, međutim, reći da razlike u nagrađivanju u okviru radne organizacije nisu značajne (jer je u radnim organizacijama izražena tendencija ka uravnilovci), dok su međugranski rasponi zarada veliki, veći nego što bi trebalo da budu. Dakle, važnije je gde ko radi, nego kako i šta radi.

Analiziraju li se društveni slojevi prema osnovnim dimenzijama raslojavanja, prema rezultatima ovog istraživanja (saopštenje M. Bogdanović), doćiće se do zaključka da su različiti slojevi različito pogođeni aktuelnom krizom. (Tako npr. 87,8% rukovodilaca je izjavilo da su im prihodi dovoljni za život. No, idući naniže po hijerarhijskoj lestvici — od službeničkog do poslednjeg radničkog položaja, sve više opada postotak onih kojima je prihod dovoljan, a raste procenat onih koji su sve više ugroženi. Tako npr. polovina radničke klase se sve više oseća materijalno ugroženom, skoro trećina traži dopunske prihode, a samo 16% ima dovoljno. Kada se kompariraju ovi socijalni stavovi, tj. mišljenja ispitanika, sa objektivnim indikatorima, odnosno sa podacima o visini njihovih prihoda, vidi se da se poklapaju).

Najveći broj ispitanika Beograđana smatra da su glavni uzroci materijalnih nejednakosti razlike u ličnim dohocima i u uslovima privređivanja između privrednih grana i delatnosti. Na drugo mesto, Beograđani ističu špekulacije na ivici Zakona (20,9% odgovora), zatim slede krađe, mito, korupcija i drugi nezakoniti postupci (17,4%). Sve ovo govori o rasprostranjenoj pojavi i uverenju o tzv. nelegalnim izvorima društvenih nejednakosti u nas.

U radovima ostalih autora analiziraju se drugi aspekti društvenih nejednakosti. Tako npr. u radu S. Vujovića analizira se proces socijalne segregacije urbanog tkiva Beograda i ukazuje na činjenicu da su viši i srednji slojevi skoncentrisani u centralnim opštinama grada, a niži stanuju u periferijskim opštinama i prigradskim naseljima. U radu V. Goatia analizira se fenomen slojne uslovljenosti političke moći i ukazuje da državno-politički rukovodioci ubedljivo imaju najviši položaj u socijalnoj hijerarhiji, a zatim ih slede stručnjaci van privrede, potom rukovodioci u privredi. Autor pokazuje da je društvena hijerarhija u nas po pravilu kopija političke hijerarhije, te da se komunisti nalaze u gornjim slojevima društvene piramide, da poseduju viši društveni status od nekomunista.

Takođe, zanimljivi su rezultati M. Davidović o nezaposlenosti i klasno-slojnoj nejednakosti, B. Džuverovića o klasnim aspektima

Digitized by Google

obrazovanja i D. Mrkšića o nejednakostima u procesu odlučivanja u Beogradu.

U zaključnoj raspravi M. Popović (rukovodilac ovog projekta) ističe da su klasno-slojne nejednakosti u nas narasle naročito posle 1980. godine, kada je započela veoma ozbiljna ekonomska i društvena kriza, koja ni do dan danas nije prevaziđena, te da je ta kriza »najviše pogodila one sa niskim i najnižim primanjima, dok su se slojevi sa visokim primanjima lakše prilagodili galopirajućoj inflaciji...« (str. 363). Na kraju, M. Popović izvodi opšti zaključak vezan za ovo empirijsko-sociološko istraživanje ali i šire i on glasi: »Jugoslovensko društvo se nalazi na velikom istorijskom raskršću. Ekonomske, političke i druge društvene nejednakosti postale su ne samo prevelike nego i toliko disfunkcionalne, da su dovele u pitanje kako dalju izgradnju socijalizma, tako i normalno funkcionisanje društvenog sistema uopšte. Jugoslovensko društvo je postalo toliko strukturalno heterogeno i nalazi se u toj meri u stanju funkcionalne paralize, da bez korenitih promena ekonomskog i političkog sistema nije moguć ni izlazak iz duboke krize, ni njegov dalji socijalistički razvoj« (str. 370).

Najzad, treba istaći da rezultati ovog istraživanja ukazuju na razuđenost društvenih klasa i slojeva u beogradskoj populaciji, na činjenicu da se sve izraženije socijalne nejednakosti i da se razlike sve više ispoljavaju kako na grupnom tako i međuindividualnom planu, na planu percepcije društvenih odnosa, socijalnih kontakata i socijalne distance među društvenim grupama. Sve to opredeljuje socijalne stavove i ponašanje pojedinca i društvenih grupa u društvenim odnosima. Otuda je upoznavanje s ovim rezultatima od značaja za društvenu akciju, a pre svega na preventivnom delovanju na suzbijanju onih društvenih izvora neopravdanih socijalnih nejednakosti, koje rastaču socijalnu koheziju društva, osporavaju njegov ideološki i politički legimitet. Bez akcije na suzbijanju anti-sistemskih nejednakosti, one mogu prerasti u šire socijalne nejednakosti, sa brojnim nabojima, konfliktima i protivrečnostima u društvenim odnosima, što u aktuelnoj krizi samo dalje blokira društvene snage i otežava izlazak iz nje. Stoga nam istraživanja ove vrste mogu dragoceno doprinositi rasvetljavanju realnog sistema raspodele društvene i političke moći, mehanizama raslojavanja savremenog jugoslovenskog društva, što akterima socijalne akcije može omogućiti kvalifikovaniji uvid u stvarno stanje, pa prema tome i ozbiljniju dijagnostiku problema kao i adekvatniji izbor alternativa za njihovo razrešavanje. Rekao bih stoga da ova knjiga danas ima, pored naučno-analitičke vrednosti i nespornu akcijsku, te se sa njenim rezultatima treba da upozna ne samo užestručna javnost, već i svi oni koji na bilo koji način utiču na konstituisanje društvene politike i ostvarivanje društvene akcije u nas. Ovakvih serioznih sociooloških istraživanja poželjno je da imamo što više u nas. To danas nije samo užeprofesionalni interes sociologa, već nadasve par excellence društveni interes.

Ljubiša Mitrović

Ivan Šiber: Savez komunista, socijalna struktura i svijest

(Centar za idejni i teorijski rad GKSK Hrvatske, Zagreb, 1987)

Ako ima vrednosti Blohovo upozorenje da na kraju krajeva »znanje ostaje so dobre soli«, odnosno uslov za odgovorno zaključivanje, onda se može reći da empirijska istraživanja društvene

Digitized by Google

stvarnosti ostaju bitan uslov za društveno mišljenje, posebno za naučna zaključivanja. Naše društveno mišljenje u jednom periodu bilo je snažno oslonjeno na rezultate empirijskih istraživanja, naročito onih koja su dolazila iz područja sociologije. Nakon dužeg vremena izgleda da oživljavaju istraživanja, naročito Saveza komunista (angažovanost, unutrašnji odnosi, svest, socijalni sastav), nacionalnih odnosa, radničke klase, omladine, socijalne strukture i nejednakosti u jugoslovenskom društvu. Tu činjenicu valja razumeti kao izraz potrebe da se složeni procesi, tendencije i pojave izazvane krizom dublje zahvate i povežu u celovitije razumevanje jugoslovenskog društva.

Knjiga Ivana Šibera **Savez komunista, socijalna struktura i svijest** upravo je rezultat empirijskog istraživanja aktuelnih pitanja društvenog, političkog i idejnog života. I po sadržini i po strukturi i, najzad, po načinu pisanja, ona je izraz empirijskog istraživanja. Uz uvodno poglavlje (objašnjenje cilja i predmeta istraživanja, osnovni podaci o istraživanju) knjiga sadrži sledeća poglavlja: Problemi socijalne strukture, Javno mnijenje o društveno-ekonomskoj situaciji i djelovanju SK, Politički stavovi i idejne orijentacije, Politička socijalizacija — procesi formiranja društvene svijesti, Samoupravna aktivnost i političko pripadanje. U Završnim razmatranjima izvedeni su najopštiji zaključci o položaju SK i pretpostavkama njegovog opstanka kao avangarde. Iz sadržine knjige očigledno je da se ovde istražuju socijalna struktura i aktuelna društvena svest, ali da je pravi motiv istraživanja i predmet istraživanja Savez komunista — njegov položaj, uloga, klasna i socijalna utemeljenost i zasnovanost njegove delatnosti u svesti najširih društvenih slojeva.

Osnovni cilj istraživanja Šiber definiše kao utvrđivanje pretpostavki klasnog i idejnog utemeljenja SK kao avangarde u socijalnoj strukturi društva i dostignutom nivou društvene svesti. Rezultati će pokazati da je to utemeljenje protivrečno. Kako je istraživanje sprovedeno u Zagrebu, ovo nameće jedan dodatni cilj: kakav je odnos partije, klase i društvene svesti u jednoj relativno homogenoj sredini s jakim industrijskim i opštekulturnim potencijalom, sa snažnom radničkom tradicijom i komunističkim pokretom?

U osnovnom prilazu predmetu istraživanja autor polazi od ideološke slike naše stvarnosti: revolucionarnom akcijom radničke klase i svih naprednih društvenih snaga pod rukovodstvom KPJ izvedena je socijalistička revolucija, ukinuti su kapitalistički odnosi, otklonjeni su staljinistički pritisci izvana i iznutra, utemeljen je samoupravni model društvenih odnosa s društvenim vlasništvom i neotuđivim pravom radnog čoveka da raspolaže uslovima i rezultatima svoga rada. Ovakvo polazište u istraživanju mogućno je razumeti samo kao metodološki postupak, odnosno kao iznalaženje one teorijske tačke koja omogućava da se proceni empirija ekonomskog, političkog i idejnog života. To nije jedino polazište. Sledeće polazište je da su subjektivne snage revolucijom »intervenirale u objektivne zakonitosti historijskog razvitka«. Mogućne konsekvence ovog polazišta se ne izvode. Dalje, pretpostavlja se da je čovek postao »stvarni aktivni kreator historije«, preuzevši sudbinu u vlastite ruke. Rezultati istraživanja neće potvrditi ovu polaznu hipotezu. Šiber takođe polazi i od činjenice promene KPJ u SKJ, ali ima na umu da je ta promena višeznačna, odnosno da je na delu niz formalnih i niz stvarnih promena, kako u organizacijskom smislu tako i s gledišta položaja i uloge SKJ u sistemu.

Istraživanje polazi i od jedne temeljne i ubedljive teze, naime od toga da je u Jugoslaviji promenjena socijalna slika, priroda i kvantitet neposrednog rada, socijalno biće radničke klase, a time i samog SK. S tim u vezi Šiber pretpostavlja, iako to ne

Digitized by Google

obrazlaže, da se naše društvo neminovno suočava s »faktorom-čovjek«, i to kao limitirajućim faktorom razvoja društva. On ima na umu svest, opredeljenja, aktivizam itd. Istina, on zna da je ovaj faktor teško kvantifikovati i usmeravati, ali i istraživati. Reč je, zapravo, o kompleksnom i dugotrajnom procesu »socijalizacije za samoupravljanje«, i to posredstvom samog političkog procesa.

Ovo kompleksno istraživanje ima kao tačku oslonca socijalnu strukturu. Problematiku socijalne strukture Šiber shvata kao osnov razumevanja socijalnih promena, potencijalnih konflikata, interesnog grupisanja. Zbog toga on prikazuje osnovne karakteristike dosadašnjih istraživanja socijalne strukture. Tim istraživanjima on upućuje nekolike kritičke opaske. Najpre to što nemaju jugoslovenski karakter, što nisu longitudinalna, što nisu predmetno jasno postavljena, što nisu metodski kompleksna, što niz pitanja i veza u ovim istraživanjima još nije ni postavljen. Ovim istraživanjima Šiber upućuje i jednu neobičnu, i neobrazloženu, primedbu: nisu uzimala u obzir indirektni eksperimentalni karakter našeg društva.

U svom polaznom stavu o socijalnoj strukturi Šiber uverava da je postojeća socijalna struktura jugoslovenskog društva »klasna struktura« sa svim konsekvencama koje iz toga slede, a najpre nužnost i teškoće određenja radničke klase i osnovnog ishodišta klasnog sukoba.

Kao i većina istraživača u nas, i Šiber je svestan teškoća u određenju pojma »radnička klasa«. Te teškoće su mnogobrojne. U vrednosnom smislu ovaj pojam emocionalno, ideološki i vrednosno pozitivno je određen, i to na način koji nema empirijski ekvivalent. Nije jasan odnos između pojmova »radnici«, »proizvođači«, »radni ljudi«. Zato ovaj autor u određenju radničke klase polazi od toga da ona postoji kao »distinktivna socijalna grupa« u okviru neposrednog rada u organizacijama materijalne proizvodnje, a sve što je van toga, a uđe u ovaj pojam, otvara značajne probleme. Ni njegov radni ili operativni obuhvat pojma radničke klase ne može da izbegne tu teškoću. Naime, u radničku klasu za potrebe istraživanja on svrstava: neposredne proizvođače u materijalnoj proizvodnji, materijalne usluge proizvodnji, neposredno pružanje saobraćajnih, transportnih, pretovarnih, PTT-usluga, neposredno pružanje trgovinskih, ugostiteljskih, zanatskih i komunalnih usluga.

Kao objektivne i subjektivne kriterije socijalne strukture u ovom istraživanju uzimaju se: socijalna pokretljivost, status — imovinski, ugled, mesto u raspodeli i sticanju dohotka, socijalna deprivacija i klasna identifikacija. Na neke bitne momente ovde skrećemo pažnju.

Šiber najpre konstatuje činjenicu da postoji određena hijerarhija u statusnim položajima, i to s obzirom na vrstu delatnosti radne organizacije — od organizacija materijalne proizvodnje, preko vanprivrede, do državnih službi. Tu je uspostavljen očigledan vertikalni hijerarhijski poredak sfera, i to u svim elementima: materijalni položaj, politička moć, ugled. Ta globalna hijerarhijska struktura bukvalno se prenosi i primenjuje kao model u svakoj radnoj organizaciji.

Već prvi kriterij socijalne strukture — socijalna pokretljivost — potvrđuje osnovni nalaz o hijerarhijskoj postavljenosti socijalne strukture. Naime, socijalna pokretljivost kao otvorenost ili zatvorenost socijalne strukture, gledana kao položaj roditelja pred rat i posle rata i položaj ispitanika danas, otkriva indikativne pojave. Mnogobrojni prelazi iz primarne u sekundarnu, iz sekundarne u tercijarnu delatnost, iz materijalne u nematerijalnu sferu rada, iz izvršilačke u rukovodnu delatnost pokazuju snažnu tendenciju obnavljanja nekih položaja ili težnju ka nekim položajima, uticaj položaja roditelja, tradicije i sistema vrednosti na položaj pojedinaca danas. Sistem vrednosti i sistem obrazovanja deluju na smanjenje obnavljanja

Digitized by Google

socijalne strukture. Rezultati omogućavaju nekoliko konkretnih nalaza za grad Zagreb: rast gradske strukture (sa sela), stagnacija zapošljavanja u privredi, a razvoj ostalih delatnosti, rast zaposlenih van privrede, uticaj delatnosti roditelja na delatnost ispitanika (naročito u državnim službama), čak i predratna socijalna struktura utiče na položaj pojedinaca danas. Još nekoliko nalaza privlači pažnju. Najprivlačniji je položaj stručnjaka van privrede, potcenjen je stručni rad u odnosu na rukovodeći (i to mereno materijalnim statusom), porodica uvodi mlade u delatnost, a dalji napredak zavisi od njihovih osobina. Ovo poslednje je gotovo jedini pozitivni pokazatelj socijalne pokretljivosti.

U bitne promocijske ventile u našem društvu, uz obrazovanje, Šiber ubraja »neposredno rukovodeći rad« — brigadiri, poslovođe, rukovodioci odeljenja i slično.

Prema rezultatima ovog istraživanja ne bi se mogao izreći sud o izrazitom nezadovoljstvu stanovništva. Štaviše, Šiber nalazi da su ljudi »u globalu zadovoljni« svojim društvenim položajem. Najviše su zadovoljni odnosima u porodici, izrazito su nezadovoljni postojećim ličnim dohocima i otud egalitarni i etatistički naboj. Najmanje je zadovoljna mlada generacija.

Uz istraživanje objektivnih pokazatelja socijalne strukture i položaja pojedinaca u njoj Šiber istražuje i neke psihološke pokazatelje klasne svesti. Interesuje ga zapravo to do koje mere u savremenom jugoslovenskom društvu postoji »skladnost objektivnog položaja i svjesti o tom položaju«.

Klasnu svest, određenu kao klasnu identifikaciju, unutrašnju koheziju i suprotnost prema drugim slojevima, ovaj autor izvodi iz dva osnova: egzistencijalnog bića određenog sloja ili iz ideologijske sfere.

Kako je najvažniji pokazatelj takozvanog »psihološkog« određenja klasne strukture i same klasne svesti socijalna identifikacija, to joj se u ovom istraživanju posvećuje znatna pažnja. Tako istraživanje pokazuje da se svega 44% ispitanih Zagrepčana oseća pripadnikom neke klase, a samo 38% identifikuje se sa svojom klasom, a od toga 32% izjavljuje da pripada radničkoj klasi. Pitanje koje na osnovu toga postavlja Šiber posve je opravdano. Otkud u našem društvu izostajanje klasne identifikacije. On kao prvi razlog navodi rašireno ideološko uverenje o besklasnom karakteru našeg društva, emotivnu obojenost »radničke klase«, nejasnoće oko pojma »radni ljudi« i to što se ne vidi koja bi se klasa navela kao suprotnost radništvu. Zato deluje uverljivo njegovo mišljenje da jedan deo identifikacije s radničkom klasom ima ideologijsku motivaciju. Isto tako deluje i njegov nalaz da je u nas »klasna svest« razbijena na niz pojedinačnih odnosa, a nije izgrađena celina odnosa prema svom položaju u društvu. Reč je naprosto o tome da je na delu »nestrukturiranost« klasne svesti, koju on tumači nedostatnošću povesnog iskustva klasne borbe i procesima političke socijalizacije danas. Taj nalaz dobro se vidi u odgovorima na pitanje ko je najbliži radničkoj klasi. Tako ispada da su, pored »pratećih službi« u okviru radnih organizacija, radnicima najbliži političari. Čini se da je taj rezultat takav samo zbog toga što su oni u upitniku podvedeni pod »one koji svojom svesnom akcijom usmeravaju društvene tokove kako bi se realizirali interesi radničke klase«. Onda kad se ova kategorija odredi kao »opći rukovodioci« vidi se da se njihov položaj vrednuje drukčije.

Posebno mesto u ovom istraživljanju ima ispitivanje javnog mnenja grada Zagreba 1985. godine. Ovde se ispituju: recepcija aktuelne društvene situacije, promene u javnom mnenju u dužem razdoblju (naročito paralela: 1971. i aktuelno mnenje) i struktura javnog mnenja s obzirom na socijalnu strukturu.

U istraživanju javnog mnenja, kao specifične i neposredne sve-

Digitized by Google

sne recepcije stvarnosti, Šiber polazi od unekoliko redukcionističke pretpostavke: javno mnenje određeno je konkretnom društvenom situacijom i položajem u grupi. Tu se očigledno ispuštaju iz vida oblici i karakter posredovanja, što autor pri razumevanju klasne svesti i orijentacije ima na umu.

Ispituju se stavovi o društvenoj, političkoj i ekonomskoj situaciji, o delovanju SK (ugled u radnoj organizaciji i mesnoj zajednici), delovanje u aktuelnoj situaciji i jedinstvo unutar SK, stavovi o aktuelnosti pojedinih tema.

Aktuelna situacija se ocenjuje kao krajnje teška i ne očekuje se brz i lak izlaz. Među pojavama u aktuelnoj situaciji nešto pozitivnije se ocenjuje javnost rada foruma.

Kakav je stav javnog mnenja prema Savezu komunista? Odgovor na ovo pitanje zaslužuje da bude šire prikazan.

Najpre, veliki deo stanovništva (članovi SK, nečlanovi, bivši članovi SK) uopšte nije upoznat s radom SK. Šiber to tumači kao rezultat nedovoljne aktivnosti SK ili kao rezultat nezainteresovanosti za tu aktivnost. Čak 52% ispitanih (1971. bilo ih je manje — 40%) izjavljujuje da im nije poznato delovanje osnovne organizacije SK, 13% da se to delovanje ne oseća. Osnovnoj organizaciji SK 23% ispitanih priznaje napor, ali ne i uspeh u delovanju, 10% misli da je SK faktor okupljanja i iniciranja aktivnosti. Jedan deo stanovništva — 2% izjavljuje da se članovi SK svojim radom nameću i onemogućavaju rad samoupravnih tela i ostalih društveno-političkih organizacija.

Samo 9% ispitanih misli da se SK dosledno zalaže za ostvarenje usvojenih programa i stavova. Ali i ocena delovanja SK u aktuelnoj situaciji nije mnogo povoljnija. To se može reći i za ocene o jedinstvu u SK 29% ispitanih misli da SK deluje kao jedinstvena organizacija, 57% da u SK postoje sve suprotnosti kojih ima i u društvu, 13% da SK deluje jedinstveno u okviru republika i pokrajina, ali ne i na nivou Jugoslavije. I, najzad, kakav je ugled SK? Većina ispitanih (60%) ocenjuje da SK ima osrednji ugled, 21% misli da ima veliki ugled, a 19% da ima mali ugled. Ova slika o SK je primetno nepovoljnija no 1971. Tako se može pokazati da svest masa kritički ocenjuje SK. Sa svoje strane, Šiber uverava da ova (nepovoljna) slika o SK odgovara stvarnoj situaciji.

Jedno mesto u istraživanju ima osobiti značaj i može da deluje i kao iznenađenje, naročito za stereotipno mišljenje o jugoslovenskoj situaciji. Reč je o oceni ravnopravnosti naroda i narodnosti. Ovo mesto privlači pažnju i zbog izrazitih promena u stavovima javnog mnenja u odnosu na 1971. godinu. Dok je 1971. samo 24% ispitanih tvrdilo da je ostvarena puna ravnopravnost naroda i narodnosti, sada to tvrdi čak 41%. Godine 1971. je nalazilo 19%, a sada samo 10% da je u osnovi mnogih problema neravnopravnost naroda i narodnosti. Ovaj rezultat verovatno ne bismo dobili ako bismo sproveli istraživanja u nekim drugim delovima Jugoslavije. Ovaj, bez sumnje, pozitivan rezultat ispitivanja u Zagrebu Šiber tumači kao posledicu ustavnih promena 1974. godine, ali ima i drugih momenata koji to objašnjavaju.

Kad je reč o osećanju neravnopravnosti, ono se naročito iskazuje povodom ekonomskih odnosa mladi—stari, a posve je beznačajno povodom nacionalnih i verskih odnosa. Nema posebnu vrednost ni osećanje neravnopravnosti između članova i nečlanova SK.

Jedno pitanje odnosi se na aktivnost na prevladavanju postojećih problema u društvu. Reč je o tome kako javnost vidi mogućnosti i snage prevladavanja krize. U državnopravna rešenja veruje 44%, u samoupravna 33%, u liberalna 16%, a u tehnokratska rešenja 7%. U odnosu na društvene grupe koje mogu da pomognu daljem razvoju društva pokazuje se da se najviše veruje u zajednički napor svih ljudi (60%), u delatnost

Digitized by Google

radničke klase (22%), u napor humanističke inteligencije (7%) i delovanje SK (7%). Samo 0,5% ispitanih poklanja poverenje privatnicima i starim, proverenim revolucionarima.

Koje opšte zaključke ispitivanja javnog mnenja među Zagrepčanima 1985. godine nudi Ivan Šiber? Prvo, javnost je kritički raspoložena prema pojedinim delovima političkog sistema, i to više nego ranije svoju pažnju javnost usmerava na ekonomske probleme, pre svega, dok je idejnom sferom manje zaokupljena. U tome svemu javnost pokazuje dva ekstrema: izrazito negativan odnos prema ekonomskim tokovima, nezaposlenosti i privilegijama, a izrazito pozitivan prema dostignutom nivou razvoja nacionalne ravnopravnosti. U tome je posebno zanimljiv i nalaz da javno mnenje nije konstituisano s obzirom na pojedine delove socijalne strukture. To je svakako vredan nalaz, ali je u izvesnoj meri u suprotnosti s početnim stavom da je javnost određena konkretnim položajem u grupi.

U prikazu i tumačenju idejnih orijentacija Šiber uverava da je u našem društvu došlo do značajnih promena u vrednosnoj sferi, i to najpre kao reakcija na teškoće društvenog razvoja i na razvoj samoupravljanja. On dokazuje da su na te teškoće i zastoje prvo reagovali radnici i pojedinci u društvenim službama.

Prema njegovoj sistematici, u nas su na delu tri idejne orijentacije: samoupravna, egalitarno-etatistička i nacionalno-religijska. Ali sve se to okuplja oko dva toka. S jedne strane, odnos prema egalitarizmu (koji je neposredno uslovljen položajem), a s druge — to je odnos prema osnovnim vrednosnim postavkama sistema. Među činiocima koji izrazito utiču na profiliranje idejnih orijentacija Šiber izdvaja obrazovanje kao ključnu varijablu.

Problematika idejne sfere nužno vodi do pitanja političke socijalizacije, odnosno do objašnjenja procesa formiranja društvene svesti. Proces socijalizacije Šiber određuje kao proces društvene homogenizacije, odnosno stvaranja zajedničke osnove ponašanja i vrednovanja. Njega zaokupljaju načini političke socijalizacije u nas. On misli da je u nas, s obzirom na to da smo ipak tradicionalno društvo, porodica najbitniji činilac socijalizacije. U tome kao posebnu vrednost ukazuje na rezultate koji otkrivaju osobite odlike i mogućnosti mešovitih brakova (otvorenost, tolerantnost i drugo). Po uticaju, posle porodice slede sredstva komunikacija, a škola i crkva su daleko iza toga. Zanimljivo je da ispitanici uveravaju u delotvornost svoga ličnoga iskustva i aktivnosti. Zatim, ukazuje se na ulogu oca, bračnog druga, političara, nastavnika, prijatelja, majke. Ali nije se izdvojila nijedna odlučujuća instanca političke socijalizacije, već se ona formira pod uticajem delovanja mnogobrojnih činilaca.

U te činioce svakako spada samoupravna aktivnost i rad u društveno-političkim organizacijama, posebno delatnost SK. Objašnjavajući te činioce, Šiber polazi od ideološke pretpostavke da samoupravljanje zahteva visoki angažman svih i da institucionalni sistem to omogućava velikom broju. Ali odmah ističe da podaci pokazuju da postoji asimetrična distribucija — s podizanjem nivoa aktivnosti opada broj onih koji je ostvaruju. Samo 7% ispitanih je izrazito politički aktivno, 30% natprosečno, 40% ispod proseka, a 21% je izrazito neaktivno. I ovde je obrazovanje osnov aktiviteta. Šiber tumači slabi aktivitet kao odgovor na osećanje nemoći da se svojom aktivnošću deluje na odlučivanje.

Kad je reč o članovima SK, nalazi pokazuju da su oni aktivniji i od nečlanova i od bivših članova. Ali oni su u proseku na višem socijalnom nivou. Takođe su zadovoljniji onim što su postigli u životu, samoupravnim odnosima i političkim procesima u društvu. Tako dolazi-

Digitized by Google

mo do paradoksalnog zaključka da su komunisti kategorija relativno zadovoljnih građana. S tim u vezi Šiber iznosi originalan kritički stav. To je uverenje da SK kao organizacija nije spreman da u svoje redove prihvati pojedince koji su u deprimiranom socijalnom položaju. I oblici rada SK nisu tome primereni. Ovaj stav zaslužuje temeljno razmatranje i dublje istraživanje.

Šiberova knjiga u osnovnim poglavljima nastoji da bude izveštaj o rezultatima istraživanja te izbegava pretenciozne i »velike« zaključke. Ali u *Završnim razmatranjima* on uspeva da rezultate istraživanja dovede do opštijeg nivoa razumevanja naše društveno-ekonomske, političke i idejne stvarnosti, i to ne samo o onome što se zbiva danas nego i onome što već traje duže i ima mogućnost da traje i u budućnosti.

Podaci pokazuju ono što se i pretpostavljalo — izrazitu socijalnu diferencijaciju koja može biti osnova socijalnih sukoba, napetosti, nepoverenja, deprivacija, teskoba. I to zbog toga što je socijalna diferencijacija, s obzirom na opšti nivo, veoma velika — 1:4. Zaposleni u državnim službama na položajima »općih rukovodilaca« u proseku imaju četiri puta bolji društveni položaj nego izvršioci u organizacijama materijalne proizvodnje. Razumljivo je da su individualne razlike veće, a da su na nivou Jugoslavije (Slovenija—Kosovo) još veće. Socijalnu diferencijaciju prate intenzivni psihološki naboji (nezadovoljstvo, deprivacije, klasne identifikacije, odnos prema štrajku, prema SK itd.).

U procesima socijalnog diferenciranja SK participira na specifičan način. Što je neka skupina na višem socijalnom nivou, to je zastupljenija u SK. U SK najmanje je radnika, a najviše zaposlenih u državnim službama. Ali Šiber ne pada ničice pred tim podacima. On, naime, posve realistički razlikuje radničku klasu kao mogući povesni subjekt od radničke klase kao empirijskog realiteta (50% zaposlenih bez stručne spreme, negativna selekcija radništva, mnogo religioznih i slično).

Iz rezultata proizlazi snažno prihvatanje opštih opredeljenja, ali i velika kritičnost prema njihovom ostvarenju u stvarnom životu. Porast kritičnosti Šiber izvodi najpre iz narastajuće krize jugoslovenskog društva, ali misli da se ona može objašnjavati i kao rezultat sazrevanja političke svesti, samostalnog opredeljivanja, razvoja demokratije.

Podaci iz istraživanja upozoravaju na to da postoji izrazita deficitarnost aktivističkog naboja, kao važne pretpostavke delovanja samoupravnog i delegatskog sistema. Bez toga sistem iskazuje znakove zagušenja. Ističući deficitarnost aktivističkog naboja, Šiber ukazuje i na to kako socijalno nasleđe (svest i opredeljenja, tradicija) deluje kao »limitirajući faktor postizanja željenoga«.

I, najzad, ono što je bio motiv i stvarni predmet istraživanja — opšte karakteristike delovanja SK u društvu. Na nekoliko bitnih tačaka koje bi se mogle utemeljiti na rezultatima istraživanja, Šiber odlučno ukazuje na sledeće: 1. SK je privlačan kao osnovica socijalnog okupljanja na bazi interesnog konformizma (naročito s gledišta podobnosti i zapošljavanja). 2. SK je raznim mehanizmima političke socijalizacije uspeo da stvori relativno homogenu, svest o nekim svojim osnovnim opredeljenjima (samo egalitarističko-etatistička orijentacija od toga odstupa, i to kao rezultat socijalne deprivacije). 3. Savez komunista uživa poverenje, s obzirom na svoju progresivnu orijentaciju, ali se kritički gleda na njegovu stvarnu sposobnost da ostvaruje svoja opredeljenja. Na osnovi svega, a ovog poslednjeg zaključka posebno, Šiber postavlja kako on kaže »krajnje pitanje«: *da li može i koliko dugo može trajati rascep između vrednosne orijentacije i kritičke recepcije njenog ostvarivanja?* Iz pretpostavljenog odgovora na ovo pitanje on po-

Digitized by Google

stavlja pitanje na koje je odgovor jednoznačan i jasan. To pitanje glasi: *neće li dugotrajno nezadovoljstvo postojećim procesima i dostignućima dovesti u pitanje i samo vrednosno opredeljenje?*

Ratko Nešković

Prof. dr J. Đorđević, Prof. dr S. Popović, Prof. dr Dimitrije Kulić: Federalizam i regionalizam

(»Savremena administracija«, Beograd, 1987, str. 279)

Pitanje obrađivano u ovom kolektivnom radu predstavlja nesumnjivo jedno od veoma značajnih vezanih za savremeni politički sistem. To je pitanje federalizma, odnosno regionalnog organizovanja država savremenog sveta, što se nesumnjivo posebno odnosi na Jugoslaviju s obzirom na njeno federativno uređenje. No, pri tome treba odmah napomenuti ono što i sami autori u uvodu ističu, naime, da su suprotne težnje »mnogo više uobličavale stvarnost sveta u toku poslednja dva veka od federalizma i ujedinjavanja« (str. 3). Ipak, i pored toga, federalizam i regionalizam, kao političko-organizacioni pojmovi, i ne samo kao takvi, obezbeđuju političku autonomiju odgovarajućim istorijsko konstituisanim teritorijalno-ekonomskim i kulturnim područjima. Obradu elemenata federalizma, odnosno regionalizma, autori počinju razmatranjem problema autonomije na primeru Sovjetskog Saveza, odnosno njegove državne organizacije, ističući da se ovde autonomija pojavljuje »kao izraz nacionalnog, ali ne i državnog suvereniteta« (str. 31). S tim u vezi oni detaljno prikazuju dve vrste autonomija u Sovjetskom Savezu: zakonodavnu ili političku, koja se ostvaruje u obliku autonomne sovjetske socijalističke republike koja je u sastavu savezne republike — i administrativnu, koja se pojavljuje u obliku autonomnih oblasti i autonomnih okruga. Rezimirajući izlaganje o autonomiji, autori zaključuju da je jedno od obeležja autonomnih jedinica u ovoj zemlji to što »Ustav autonomnim jedinicama ne priznaje suverenost. Sem toga, u SSSR autonomne jedinice nemaju pravo na otcepljenje od Sovjetskog Saveza« (str. 48).

U pogledu federalizma, autori najpre izlažu shvatanje Marksa i Engelsa o ovom problemu, zatim problem suvereniteta u federaciji, dvojnog (koordinativnog) i kooperativnog federalizma, kao i raspodele normativnih ovlašćenja između federacija (saveza) i federalnih jedinica u SAD, Kanadi, Indiji, SSSR i Saveznoj Republici Nemačkoj. Posle toga prelaze na istorijski razvoj jugoslovenske federacije u procesu oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, s posebnim osvrtom na nastanak autonomnih jedinica u ovom periodu, a potom i na razvoj autonomnih pokrajina u jugoslovenskom ustavnom sistemu. Prema mišljenju autora, osnivanje zemaljskih veća predstavlja prelazak na izgradnju novog federativnog uređenja zemlje na začecima takve izgradnje koji su postojali od samog početka NOB, odnosno »do stvaranja nove države došlo (je) nesumnjivo pre Drugog zasedanja AVNOJ-a. Odlukama AVNOJ-a samo je potvrđeno postojanje države, ali je one nisu mogle stvoriti ni faktički ni pravno« (str. 94). U pogledu, pak autonomija, autori najpre ukratko prikazuju teorijska shvatanja pojma autonomije, kao i razlike između federalne i autonomne jedinice u federalnoj državi odnosno autonomije i lokalne samouprave, i razloge nastanka same autonomije. Oni zatim prate proces nastanka i probleme koji su se pojavljivali u toku uvođenja autonomije na Kosovu i Vojvodini, a takođe i tok

Digitized by Google

ustavnog regulisanja autonomije saveznim i republičkim ustavima do Ustava od 1974, ustavnim amandmanima, iz 1967. i 1968, kao i statutima samih autonomnih jedinica iz 1948. godine. Posebnu pažnju autori poklanjaju pitanju jugoslovenskog federalizma prema saveznom Ustavu od 1974. godine, polazeći od njegovih karakteristika u koje uvrščuju kao najvažnije: klasni i samoupravni karakter jugoslovenske federacije, načelo ravnopravnosti naroda i narodnosti, međusobnu saradnju federacije, socijalističkih republika i autonomnih pokrajina, postojanje fonda za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina. Pri tome posebno ističu da klasni element uvek mora imati primat nad nacionalnim. Isto tako, kao na nužnu pretpostavku funkcionisanja jugoslovenske federacije ukazuju na jugoslovensko zajedništvo, odbacujući kao neprihvatljivo shvtanje jugoslovenske federacije kao ugovorne tvorevine. Praksa, međutim, pokazuje »da se ravnoteža između zajedništva i posebnosti sve više narušava na štetu zajedništva« (str. 141), odnosno »da je jedna od smetnji ostvarivanja jugoslovenskog zajedništva jačanje ovlašćenja republika i autonomnih pokrajina i iznad onih ovlašćenja priznatih Ustavom SFRJ« (str. 142). Takođe i primena ustavnog načela o odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za sopstveni razvoj, kao i za razvoj socijalističke zajednice kao celine, u praksi je dovelo do negativnih tendencija stvaranja takozvanih »nacionalnih« ekonomija zatvorenih u okvire pomenutih društveno-političkih zajednica. Prateći, pak, raspodelu nadležnosti između federacije, republika i pokrajina kao elementa federalizma, autori ističu niz dilema koje se u praksi javljaju. S tim u vezi zaključuju da, i pored nepostojanja nekih opštevažećih kriterijuma za raspodelu normativne nadležnosti između federacije i federalnih jedinica, u slučaju blokiranja rada saveznih organa »treba razmišljati o odgovarajućim promenama kako bi se uspostavio sistem koji će biti funkcionalan i efikasan« (str. 154). Posebnu pažnju u ostvarivanju načela federalizma autori posvećuju pitanju odnosa saveznih organa i organa federalnih jedinica u izvršnoj sferi, najpre kratko u nekim stranim zemljama, a zatim znatno opširnije u Jugoslaviji. Ovde se pokazuje da federacija nema dovoljno efikasnih sredstava u odnosu na organe u republikama i pokrajinama kada je reč o sprovođenju saveznih zakona, odnosno da postoje znatna ograničenja u obavljanju neposrednih inspekcijskih poslova u republikama i pokrajinama od strane saveznih organa. Sve to navodi na zaključak da bi trebalo »da federacija dobije sigurnije instrumente i veća ovlašćenja, pa makar se radilo i o odgovarajućoj izmeni ili dopuni pojedinih odredaba Ustava SFRJ, odnosno drugih saveznih zakona« (str. 189). Poslednji deo rada autori posvećuju pitanju ustavnog regulisanja položaja republika i pokrajina i odnosima između ovih društveno-političkih zajednica. Posle kraćeg pregleda ustavnog koncepta republike u nekim stranim federacijama i u Jugoslaviji do Ustava od 1974, autori se nešto opširnije zadržavaju na prikazivanju pravnog položaja autonomnih pokrajina prema odredbama pomenutog Ustava. U tom pogledu konstatuju da su autonomne pokrajine ovim ustavom dobile puno pravo na samoorganizovanje koje su one iskoristile tako da ustanove svoju organizaciju sa neznatnim razlikama u odnosu na organizaciju republika. Osim toga, prema mišljenju autora, u pravnom položaju autonomnih pokrajina postoje i izvesne protivrečnosti sadržane u članu 4. i nekim drugim članovima Ustava, iz čega »proizlazi logičan zaključak da i autonomna pokrajina ima obeležje države«, a što je uzrok »stalnim sporovima između Republike Srbije i autonomnih pokrajina« (str. 203—204). Uzroke ovih sporova autori dalje detaljno ilustruju negativnom primenom odredaba članova 300. i 301. Ustava

Digitized by Google

SR Srbije, odnosno postojanjem tri neusklađena, to jest neusaglašena pravna sistema. Tako, i pored toga što Ustavom nije predviđen poseban postupak za donošenje zakona kojima se jedinstveno uređuju odnosi za celu teritoriju Republike, na osnovu člana 300, praksa pokazuje da se težilo postizanju potpune saglasnosti između predlagača i skupština republika i pokrajina, a što je veoma često blokiralo aktivnost Skupštine SR Srbije. Isto tako, praksa pokazuje da je bila izrazito ograničena primena i člana 301. Ustava, na osnovu kojeg se donose zakoni sa jedinstvenim važenjem na celoj teritoriji Republike, a u čijem donošenju učestvuju i skupštine autonomnih pokrajina. Sve ovo je dovodilo do sporova između Republike i autonomnih pokrajina, jer su autonomne pokrajine u praksi ignorisale načelo o pretpostavljenoj nadležnosti u korist SR Srbije, koja, za razliku od autonomnih pokrajina, ima svojstvo države. U pogledu prirode materije ovi sporovi su se odnosili uglavnom na pitanja u vezi s društvenim i prostornim planiranjem, samoupravnim povezivanjem unutar Republike, statistikom i evidencijom, odnosima između organa Republike i organa pokrajina, pitanjem zastava narodnosti, pravima i dužnostima Republike i autonomnih pokrajina u oblasti međunarodnih odnosa i saradnje. Osim toga, odnosi između SR Srbije i autonomnih pokrajina u izvršnoj sferi pokazuju da su protivrečnosti u pravnom položaju SR Srbije još veće, što ukazuje »na neodrživost takvog stepena samostalnosti pokrajina kakav je normiran Ustavom SFRJ i Ustavom SR Srbije« (str. 245). Iz svega ovoga autori izvode zaključak da ustavna koncepcija SR Srbije, kao složene federativne jedinice, nije sprovedena, odnosno »da je od SR Srbije stvorena kvazifederacija, a od autonomnih pokrajina — kvazidržave« (str. 252). To dalje ima za posledicu da SR Srbija, mada bi prema Ustavu SFRJ trebalo da ima isti položaj kao i druge socijalističke republike, ovakav položaj stvarno nema: u organizaciji federacije i federalnih jedinica u pogledu SR Srbije postoji asimetričnost, jer ona kao republika i država nema samostalnost koju imaju same autonomne pokrajine u okviru federacije. Autori završavaju rad »nekim zaključcima«, u kojima uglavnom rezimiraju ukratko sve ono što su u samom radu izložili, a zatim prilažu i obimnu bibliografiju radova na našem i nekim stranim jezicima.

Ako bi se ukratko želela dati ocena ovoga rada, svakako bi kao izrazito pozitivno trebalo istaći da on sadrži obilje podataka u vezi s problemima federalizma, odnosno regionalizma u Jugoslaviji i Sovjetskom Savezu. Međutim, i to takođe treba naglasiti, prilikom detaljnog izlaganja pojedinih pitanja koja se odnose na federalizam, odnosno regionalizam, autori se takođe kritički osvrću na normativna rešenja ovih pitanja, što čine i prilikom izlaganja savremene prakse. Izvesne primedbe bi se možda mogle staviti u pogledu kompozicije, odnosno rasporeda građe, no u svakom slučaju činjenica je da i ovaj rad spada među one koji u vreme ustavnih promena treba da predstavljaju koristan doprinos ovim promenama. Ovo, razume se, samo ukoliko oni koji rade na ustavnim promenama budu spremni da prihvate i uvaže sugestije i mišljenja naučnih radnika, što, na žalost, do sada nije bio čest slučaj.

D. Prodanović

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

LIBRARY
OCT 10 1988

4
1988

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Baškovic, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Baškovic, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd
Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 12.000 dinara. Za inostranstvo 24.000 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXXI
1988. Broj 4

Sadržaj

Tribina

Oblici svojine u uslovima izgradnje i razvoja socijalizma

Slobodan Komazec
Društveno vlasništvo, društveni odnosi i suvremeni privredni sistem 5

Miladin Korać
Neke dileme o društvenoj svojini 19

Dragoje Žarković
Krah dogovorne ekonomije 26

Nikola Visković
Vlasništvo u suvremenosti 31

Tomislav Nikolić
Vratimo se Marksu 38

Zoran Popov
Sistem dogovorne ekonomije ne može biti efikasan 42

Milovan Pavlović
Društvena svojina i sistem robnog privređivanja 46

Dragoje Žarković
Društvena svojina i kriza 50

Džemal Sokolović
Dijalektika privatne svojine 64

Brana Ivanović
Društvena svojina nije pravo svojine, a jeste svojina 69

Inge Kraljević
Zašto se ne sučeljavaju modeli 80

Čedo Grbić
Glavna greška socijalizma 86

Tomislav Nikolić
Socijalizam, svojina i eksploatacija 95

Zoran Popov
Otvorena pitanja institucionalne regulacije zaštite društvene svojine 104

Ivan Bilić
Odnosi vlasništva i odnosi proizvodnje 114

Radoman Božović
Svojinski sadržaj društvene svojine — uslov izlaska iz krize 125

Bogumil Ferfila
Svojina u ekonomskom i političkom sistemu 137

Ivan Perić
Neke kontroverze u našem društvu sa izvorištem u pravu vlasništva 142

Branko Medojević
Subjekti svojine u našem društveno-ekonomskom sistemu 147

Momir Bulatović
Mogućnosti stvarne promene datog oblika svojine 155

Milovan Pavlović
Nema samoupravljanja bez društvene svojine 161

Nikola Vukmirović
Uticaj vlasničkih odnosa na strukturu privrede i njenu efikasnost 172

Marin Buble
Socijalizmu je primjeren mješoviti privredni sistem 185

Zdravko Tomac
Proturječnosti ustavne koncepcije društvenog vlasništva i pravci ustavnih promjena 192

Alojzij Finžgar
Društvena svojina i ustavni amandmani 208

Blagoje Bošković
Društvena svojina, robna proizvodnja, akcionarstvo 216

Ivica Prga
Prolegomena za kritiku monetarnog fetišizma 231

Milija Komatina
Socijalizam i svojina 236

Prikazi 241

Digitized by Google

Содержание

Трибуна

Формы собственности при условиях строительства и развития социализма

Слободан Комазец
Общественная собственность, социальные отношения и современная хозяйственная система 5

Миладин Корач
Некоторые дилеммы относительно общественной собственности 19

Драгое Жаркович
Крах экономии, основанной на принципах договоров 26

Никола Вискович
Собственность в современности 31

Томислав Николич
Вернемся к Марксу 38

Зоран Попов
Система экономии на основании договоров не может быть действенной 42

Милован Павлович
Общественная собственность и система товарного производства 46

Драгое Жаркович
Общественная собственность и кризис 50

Джемаль Соколович
Диалектика частной собственности 64

Брана Иванович
Общественная собственность не представляет право собственности, но есть собственность 69

Инге Кралевич
Почему не противпоставляются модели 80

Чедо Грбич
Главня ошибка социализма 86

Томислав Николич
Социализм, собственность и эксплуатация 95

Зоран Попов
Открытые вопросы институциональной регуляции защиты общественной собственности 104

Иван Билич
Отношения собственности и отношения производства 114

Радоман Божович
Собственническое содержание общественной собственности условие для выхода из кризиса 125

Богумилъ Ферфила
Собственность в экономической и политической системах 137

Иван Перич
Некоторые контроверзы в нашем обществе, вытекающие из права собственности 142

Бранко Медоевич
Субъекти собственности в нашей социально-экономической системе 147

Момир Булатович
Возможности действительных перемен данной формы собственности 155

Contents

Panel discussion

Aspects of ownership in the circumstances of building and developing socialism

Slobodan Komazec
Social ownership, social relations and current economic system 5

Miladin Korać
Some dilemmas about social ownership 19

Dragoje Žarković
The agreement economy crash 26

Nikola Visković
Ownership in the contemporariness 31

Tomislav Nikolić
Let's go back to Marx 38

Zoran Popov
The system of the agreement economy cannot be effective 42

Milovan Pavlović
Social ownership and the system of commodity economy 46

Dragoje Žarković
Social ownership and crisis 50

Džemal Sokolović
Private property dialectics 64

Brana Ivanović
Social ownership is not the right on ownership, but ownership 69

Inge Kraljević
Why don't the models confront each other 80

Čedo Grbić
The major defect of socialism 86

Tomislav Nikolić
Socialism, property and exploitation 95

Zoran Popov
The open questions of institutional regulation of the social ownership protection 104

Ivan Bilić
Ownership relations and production relations 114

Radoman Božović
The property contents of social ownership — the condition for the way out of crisis 125

Bogumil Ferfila
Ownership in the political and economic system 137

Ivan Perić
Some controversies in our society with the source in the right on ownership 142

Branko Medojević
The subjects of ownership in our social and economic system 147

Momir Bulatović
The possibilities of real change of the given form of ownership 155

Digitized by Google

Содержание

Милован Павлович
Нет самоуправления без общественной собственности 161

Никола Вукмирович
Воздействие собственнических отношений на структуру хозяйства и ее эффективность 172

Марин Бубле
Социализму присуща смешенная хозяйственная система 185

Здравко Томац
Противоречия конституционной концепции общественной собственности и курс конституционных перемен 192

Алойз Финжгар
Общественная собственность и конституционные поправки 208

Благое Бошкович
Общественная собственность, товарное производство, акционерство 216

Ивица Прга
Пролегомени к критике монетного фетишизма 231

Милия Комагина
Социализм и собственность 236

Рецензии 241

Contents

Milovan Pavlović
There is no self-management without social ownership 161

Nikola Vukmirović
The influence of proprietary relations on the structure of economy and its effectiveness 172

Marin Buble
Heterogeneous economic system is appropriate for socialism 185

Zdravko Tomac
Contradictions of constitutional conception of social ownership and directions of constitutional changes 192

Alojz Finžgar
Social ownership and constitutional ammandments 208

Blagoje Bošković
Social ownership, commodity production, shareholders 216

Ivica Prga
Foreword to the criticism of monetary fetishism 231

Milija Komatina
Socialism and ownership 236

Reviews 241

Digitized by Google

Digitized by Google

Tribina: Oblici svojine u uslovima izgradnje i razvoja socijalizma*

Slobodan Komazec:

Društveno vlasništvo, društveni odnosi i suvremeni privredni sistem

1. AKTUALNI PROJEKTI REFORMI VLASNIČKIH ODNOSA I PRIVREDNIH SISTEMA U SOCIJALIZMU

Aktualni projekti reformi u socijalističkim državama u prvi plan ističu pitanje sadržaja i formi državne (općeruštvene) i privatne svojine, ali i drugih mogućih oblika svojine koji ne bi ugrozili osnovne karakteristike socijalističkog sistema. Drugo pitanje je odnos oblika svojine i *motivacije za razvoj* i *efikasnosti* korištenja sredstava, jer se najveći broj zemalja socijalizma »zapleo« u mrežu neefikasnosti, niske produktivnosti, neodgovornosti, otuđivanja rezultata rada bez rada i sl. To inkorporira i odgovor na pitanje: kako na osnovu kompleksnijih vlasničkih odnosa afirmirati tržište, robnu proizvodnju i ekonomske zakonitosti, i ostvariti radnu motiviranost, kako istovremeno redefinirati i afirmirati *plansku komponentu razvoja.* Nesvojinski koncept društvenog — produkcionog odnosa doveo je do niske radne motivacije, obezvređenja i nedovoljne rekreacije društvenih sredstava, te ekonomske neodgovornosti za odluke i upotrebu društvenog kapitala. Apstraktni *radnik* i još apstraktnije *društvo* kao titular vlasništva, odsustvo imovinsko-svojinske motivacije i odgovornosti, očito nije pravi odgovor na sve brojnija pitanja koja se pri tome postavljaju. Dakle, teorija so-

* Okrugli sto u organizaciji časopisa »Socijalizam« i Marksističkog centra SK Splita (Split, 26—27. februara 1988).

Digitized by Google

cijalizma neraskidivo je povezana sa problemom vlasništva sredstava proizvodnje, a to inkorporira i odgovor na pitanje: da li je socijalizam visoko produktivan sistem ili socijala i sistem brojnih preraspodjela u cilju stvaranja nekog oblika egalitarnog društva?

Veći broj teorijskih rasprava u posljednje vrijeme na temu društvene svojine u našim eminentnim naučnim institucijama, sve do Međuakademijskog naučnog skupa u aprilu ove godine ukazuje bar na dvije stvari:

1) Aktualnost i složenost ovog problema,

2) Značaj ovog pitanja i svijest da se tu nalazi veliki dio rješenja i odgovora na pitanje kakav model privrednog sistema dalje izgrađivati, posebno u pogledu njegove veće efikasnosti, racionalnosti i odgovornosti (obzirom na sve uočene slabosti u dosadašnjem razvoju).

Tretiranje uglavnom *društvenih odnosa* kao društvene svojine, a ne materijalno-financijske strane tog problema, udarilo je u zid nemoći da se nađu prava rješenja za sve brojnije slabosti privrednog i političkog sistema. To znači da se u tretiranju društvene svojine u socijalističkom sistemu mora poći od teorijskog, idejnog, institucionalnog određenja društvene i drugih oblika svojine.

Treba, dakle, promatrati i vlasničke odnose u *realnoj sferi reprodukcije* (oprema, zgrade, zemljišta i sl.), ali i posebno vlasničke odnose u sferi društvenog dohotka, viška rada, akumulacije i potrošnje — jer proces transformacije realnih dobara u novčani dohodak (i novac), te akumulaciju (štednju), je nužnost u procesima proširene reprodukcije. U toj sferi se nalaze i odgovori i nova rješenja za kojima treba tragati u pogledu *efikasnog korištenja* i *funkcija društvenog kapitala* u cjelini.

U modernim društvima orijentacija na radno-intenzivno stvaranje dohotka i kapitala, uz brže strukturne promjene, navedeni pristup čini ćak dominantnim.[1]

Već stvorena postojeća struktura sredstava društvene reprodukcije, uz stalne izmjene njene strukture — nije do sada dovoljno uvažavana u modelima privrednog sistema socijalizma, ali ni u našim dosadašnjim projektima Ustava. Učešće sredstava stanovništva, inozemnih sredstava, javnog i privatnog sektora pokazuje da dominiraju *mješoviti oblici svojine* i izrazito *mješovita privreda.* Moramo, dakle, potražiti odgovor na pitanje *vlasničkog pluralizma* i njegovih reperkusija na društveni razvoj.

Da li vlasnički pluralizam, kakav danas već imamo, omogućava život bez rada i brojne oblike gotovo legalne eksploatacije? Pitanje se postavlja svom težinom bar iz dva razloga: *prvo,* sve slabije korištenje i rekreiranje društvenog kapitala;

[1] Dosadašnji procesi u Kini pokazuju mogućnost različitih oblika svojine: porodična, zadružna, grupna, kolektivna, državna, mješoviti oblici sa stranim kapitalom i sl.

Digitized by Google

i, *drugo*, vrlo razvijen sistem prelijevanja društvenih sredstava u privatni sektor, praćen brojnim oblicima eksploatacije, kako zaposlenih, tako i posebno, nezaposlenih u Jugoslaviji.

To traži kako teorijsko, tako i njihovo idejno preispitivanje, valorizaciju i izgradnju privrednog sistema koji bi to potpuno uvažavao — prije svega u cilju stvaranja efikasnijeg i racionalnijeg privrednog sistema.

Naučno-tehnički razvoj u kojem znanje, nauka i informatika, a ne kapital, rad za mašinom — postaju dominantni faktori razvoja — moraju postaviti svom oštrinom pitanje dalje sudbine klasičnih oblika *općedruštvene svojine* i *državne svojine*. To sve ukazuje i na činjenicu da daljnja ideologizacija društvene svojine kao opće, »svačije i ničije«, bez konkretnog *nosioca* (titulara) te svojine, vodi njenom razaranju, uništavanju i krizama, te društvenoj regresiji (svojinska neodgovornost, izostanak interesa i motiva za njeno povećanje). Socijalističke države i društvo ne mogu više ni teorijski pravdati i očekivati »čiste« oblike društvene svojine osim što postojeći političko-etatistički koncept, uz nastojanje očuvanja političkog voluntarizma u cilju »zaštite istinskog socijalizma i samoupravljanja« — guši socijalističko poduzetništvo, uz stalno nastojanje da se zamijeni tržišni mehanizam i fleksibilni sistem planiranja, sistemom volje, dogovaranja i sporazumijevanja.

Potiskivanje zakona vrijednosti i robne proizvodnje, uz narastanje voluntarizma, samo je još jedan pokušaj dokazivanja da se *socijalizam i robna proizvodnja* (kao proces otuđivanja i eksploatacije proizvođača) ne idu zajedno.

Sistem sveopćeg dogovaranja i sporazumijevanja trebalo je da eliminira klasične tržišne odnose, kupoprodaju, kapital — odnos, otuđenost proizvodno-prometne sfere kod radnika. Do čega je dovela takva »dogovorna ekonomija« danas je toliko jasno.

2. DRUŠTVENI ODNOSI SU DETERMINIRANI ODNOSIMA VLASNIŠTVA

Društveni odnosi samoupravnog (pa i uopće socijalističkog), ali i kapitalističkog, društva, determinirani su karakteristikama vlasništva, odnosno odnosima vlasništva.

Temeljno dakle pitanje promjena društvenih odnosa je najtješnje povezano s pitanjem promjena karaktera društvenih odnosa na različitim *oblicima i sadržaju vlasništva*. Stoga se moralo i postaviti pitanje: *promjenjivosti* odnosa vlasništva, *prisvajanje* vlasništva i *vlasništvo i otuđenje* (odnosno razotuđenje). Razvoj društva i historijsko iskustvo pokazali su da je složenost međuljudskih odnosa, odnosa proizvodnje, i cijela privredna nadgradnja, prisvajanje, upravljanje, motivacija za razvoj i akumulacija, raspodjela i preraspodjela, djelovanje i uloga tržišta i plana određeni su karakterom vlasničkih odnosa.

Digitized by Google

Isto tako odnosi subjekata u privrednom i političkom sistemu, dakle, kompleksni odnosi u:

1) političkoj nadgradnji i sistemu,
2) ekonomskoj bazi društva,
3) socijalnom sistemu,

određeni su karakterom vlasništva u društvu. Društvena svojina je pri tome ostala najkompleksnija kategorija. Njenu strukturu determiniraju: pravne, ekonomske, političke, materijalne i vrijednosne komponente.

Odnosi u proširenoj reprodukciji determinirani su karakterom vlasništva i karakterom cjelokupnih društvenih odnosa. Dakle, ne samo vlasništvo nad sredstvima, *mrtvim kapitalom*, već i *vlasništvo nad rezultatima reprodukcije* — jer, tko vlada proširenom reprodukcijom taj vlada i cijelim društvom. Treba odvojiti sredstva za proizvodnju i tko njima upravlja i rezultate upotrebe tih sredstava. To je ovdje ključna karika. Državno vlasništvo u kapitalizmu, privatno vlasništvo i poseban oblik korporativnog (akcionarskog) visoko podruštvljenog oblika kapitala, su osnovni oblici vlasništva u savremenom kapitalizmu.

Državno i privatno u *državnom socijalizmu* sa potpunom dominacijom državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, nad određivanjem svih uslova poslovanja kao poseban oblik i faktor upotrebe sredstava, danas su najčešće razmatrani oblici vlasništva u tom sistemu.[2]

U procesu osamostaljivanja privrede od tutorstva države, a u cilju povećanja samostalnosti privrednih subjekata, dakle u procesu transformacija državnog u društveno vlasništvo, trebalo je da se poveća ekonomska efikasnost (samostalnost) i razvojni interes privrednih subjekata, uz veću političku demokratičnost. — Tu je i stalna težnja da se uslovi privređivanja temelje dominantno na tržišnim zakonitostima, odnosno robnoj proizvodnji i tržištu. Tu se nalaze i težnje za *izbacivanjem države* kao općeg regulativnog mastodonta, koji daje sredstva privredi (državni socijalizam), ali i izvlači dominantan iznos sredstava za proširenu reprodukciju, uz što ide i kruti državno-administrativni plan. On se javlja kao svemogući instrument regulacije i društvenog ponašanja. U dosadašnjim projektima i modelima socijalizma gotovo nekritički prihvaćen je stav da tržište roba ima mjesto, tržište rada i tržište novca i kapitala (financijsko tržište) nema mjesta, a to se zatim ideološki opteretilo toliko, da nije o tome moglo biti ni govora.

---

[2] Staljin je sve do 1952. tvrdio da se ekonomske zakonitosti, tržište, robna proizvodnja mogu zamijeniti snagom državnih organa i planom razvoja. Takva zabluda je dovela do velikih deformacija i potiskivanja uloge ekonomskih zakona tržišta i organizacija socijalističkog društva. U našem sistemu sve do danas takav sistem je zamjenjen poznatim mehanizmom sveopćeg dogovaranja i sporazumijevanja — što je postao otvoren put u neefikasan privredni sistem, ali i uz narasli policentrični etatizam, razvlašćivanje privrednog subjekta i dominacija političke volje nad ekonomijom.

Digitized by Google

Koliko i danas robujemo takvoj Staljinovoj idejno-teorijskoj »podvali« — kako je takve stavove ocijenio jedan naš uvaženi kolega ekonomista.[3]

Stvarna karakteristika društvenih i društveno-vlasničkih odnosa, ali s pozicija osnovnih privrednih subjekata i danas je snažno opterećena takvom svojevrsnom dogmom. Ovakvo shvaćanje o mjestu robne proizvodnje, *motivu dobiti* (profita), *tržišta, cijenama faktora proizvodnje* — uz niz pokušaja reformi (sve četiri ekonomske reforme su propale kada smo htjeli osamostaliti proizvodne subjekte), kumuliraju brojne probleme, dovodeći do složenih društvenih i ekonomskih kriza u koje zapadaju sve dublje gotovo sve socijalističke zemlje. Morali smo, dakle, postaviti i pitanje povezanosti krize razvoja socijalističkih privreda i društvene krize i oblika vlasništva sredstava za proizvodnju. To znači da smo morali postaviti i pitanje izlaska iz ove višegodišnje krize (općeprihvaćenim stavom da se to može preko jačanja tržišne ekonomije, uz reformu političkog sistema u toj funkciji).

Ekonomski sistemi gotovo svih socijalističkih država ispoljavaju svu neracionalnost u upotrebi tako određenih državnih sredstava, odnosno društvenih sredstava proizvodnje. Svi indikatori razvoja slabe, što znači da u tim sistemima nema motiva za rast sredstava i za *oplođavanje kapitala* (nazovimo ga državnim ili društvenim).

Pokušaji reformi u osnovi imaju glavni zadatak da povećaju ekonomsku efikasnost, racionalnost upotrebe sredstava, motive za rad i razvoj, uz političku demokratizaciju društva. Sve je to praćeno i manjim ili većim pokušajima redistribucije društvene i političke moći sa države i partijsko-političkih struktura na proizvodne ćelije i radnike u njoj.

Nužne, mislim historijske, promjene u svojinskim odnosima, u upravljanju sredstvima proširene reprodukcije, a zatim osamostaljivanje privrede i uvođenje nekog oblika *kolektivnog radnika* i *kolektivne svojine* zaposlenih u proizvodnim ćelijama društva — postojeće instalirane strukture moći (prije svega državna i partijska birokracija) doživljavaju i tumače, ovakve sada otvorene procese, kao atak na temeljna načela socijalizma. To je, smatra se, put u reprivatizaciju, rekapitalizaciju, pri čemu je socijalizam kao sistem »ugrožen«, revolucija kao da je iznevjerena itd.

Sve reforme idu vrlo teško, vrlo sporo, s odstupanjima i odgađanjima. Politički monopol nadjačava ekonomsku logiku i ekonomske zakone (koji su u osnovi svih pokušaja reformi u socijalizmu, pa i kod nas).

Ekonomske zakonitosti, tržište, robna proizvodnja, efikasno korištenje faktora rasta — nisu apriori ni kapitalistički ni socijalistički. Ali je iskustvo pokazalo da historijske šanse nema

[3] Dr Dragomir Vojnić: Društveno vlasništvo i društveni odnosi (rukopis, Politička škola CK SKH, Zagreb, 1987).

Digitized by Google

takav sistem koji ne pokazuje veću efikasnost i racionalnost u odnosu na druge sisteme (koje treba da zamijeni), ali i demokratičnost u političkom sistemu. Odatle čak i dosta nekritičko, gotovo liberalističko zagovaranje ekonomskih zakonitosti i tržišnog mehanizma sada kod nas — prije svega kao otpor dominaciji političke i državne vlasti.

Politička vlast radničke klase je bitan preduslov za osiguranje društvene svojine i njeno reproduciranje u proširenim razmjerima. Da li to može da osigura nekakva posrednička, »izabrana« struktura, koja na bazi *reprezentiranja* i »zaštite interesa« radničke klase, može da osigura i stalno proširuje njenu moć u proširenoj reprodukciji i upravljanju društvenim tokovima? Očito je da odgovor može biti samo negativan. Samoupravljanje nije samo sistem distribucije, preraspodjela dohotka i svođenja interesa radnika na puki interes za golim ličnim dohotkom. On ne osjeća tu svoju »društvenu svojinu«, pa mu se ni interes za njeno *povećanje* i *reproduciranje* u proširenom obliku ne može povećavati! Radnik ne osjeća da će povećanjem kapitala poduzeća ubuduće preko sada odložene potrošnje, odnosno akumulacije viška vrijednosti, imati ubuduće veću i potrošnju i društveni standard. Otuđenost radnika od sredstava proizvodnje je potpuna ali i u radnom procesu i u procesu raspodjele. Odatle se socijalizam stalno sudara sa osnovnim *zakonom srazmjerne raspodjele na akumulaciju i potrošnju.* Potrošnja dobija dominantan oblik, to je taj konačni oblik *privatizacije dohotka i viška rada,* izvan društvene kontrole, najčešće neproduktivno i spekulativno korišten. Umjesto da gradimo na drugim oblicima svojine (kolektivna — poduzeća, zadružna, grupno-proizvodna, državna) taj interes za akumulaciju i razvoj, za racionalnu upotrebu sredstava pod onim iskonskim ljudskim motivom — akumulacijom, bogaćenjem, osiguranjem budućnosti porodice, »stići i prestići komšiju Džona« — kako bi rekli u SAD, a to je takmičarski i stvaralački duh — imamo na sceni ugrađen rušilački, duh uprosječivanja, nestvaralaštvo, upropaštavanje velikog dijela društvenog kapitala.

Jasno je da se mora postaviti pitanje da li je tako shvaćena društvena svojina *legalizacija eksploatacije,* mada je proglašena anticksploatatorskim odnosom. Eksploatacija se svodi na eksploatatorski odnos prema radniku i stvarnom radu, a s druge strane na *eksploatatorski odnos prema društvenim sredstvima proizvodnje.* Društvena svojina mora ex ante imati ugrađene sadržaje koji će osigurati: veću mobilnost i efikasnost upotrebe sredstava, sektorsku mobilnost akumulacije, efikasno upravljanje i reproduciranje u proširenom obliku. Vrijeme je da se razmotri mogućnost da društvena svojina, sada stvarno ničija, data radnim kolektivima, *pretvorena u kolektivnu,* istovremeno traži i određenu *minimalnu stopu rentabilnosti* (unosnosti), ili cijenu upotrebe društvenog kapitala, koja se kao akumulacija

Digitized by Google

ostavlja na nivou radne organizacije, a ne kao nekada kamata na poslovni fond da se odvaja od kolektiva i centralizira.

Dugo robovanje dogmama klasika marksizma, po meni, jeste da samo tekući rad stvara vrijednost, da je izvor viška vrijednosti varijabilni kapital — što moderno tehnološko i informaciono društvo sve više demantira (potpuno kompjuterizirane tvornice sa 1—2 radnika, sfera usluga, informacija i sl). *Upravljanje cijelim kapitalom*, već instaliranim akumuliranim bogatstvom, jeste izvor viška vrijednosti. Međutim, posljedice su očite: nagrađivanje uglavnom prema tekućem radu radnika (ili još gore plata za vrijeme provedeno na radu), bez *nagrade za upotrebu sredstava*. Time čak i amortizacija fiksnog društvenog kapitala gubi svoju prirodnu osnovu. Radniku je interesantnije da je niža, da je dohodak veći, zainteresiran je da se novostvorena vrijednost povećava manjom obnovom (amortizacijom) društvenog instaliranog kapitala. To je i dovelo do raubovanja društvenih sredstava (opreme i građevinskog dijela za posljednjih deset-petnaest godina, za oko 18—20 milijardi dolara. To je gotovo jednako vanjskom dugu Jugoslavije). Ako smo u posljednjim godinama otplatili (kroz neto odliv kapitala u inozemstvo), oko 13 milijardi dolara, a dug je ostao na oko 20—21 milijardu dolara, očito je da je radnik totalno eksploatiran, bez obzira što eto »upravlja društvenim kapitalom«, on radi i stvara poslednjih 7 godina za kamate na strani kapital, umjesto da smo izgradili privredni sistem koji će osigurati da se ta akumulacija pretvara u moderna sredstva proizvodnje, da radni kolektiv bude ekonomski motiviran za to. Mislim da je to put ka jednom modernom i visokoproduktivnom, a time i ekonomski stabilnom društvu. Ne kažem, socijalno neizdiferenciranom, ali socijalizam i nije samo socijalno pravednije društvo, već i visoko produktivni, ekonomski i proizvodni sistem uopće.

Istina, ZUR je »smanjio utopistički i nerobni karakter društvene svojine« u odnosu na Ustav 1974, proširio je društvenu svojinu i na *društveni dohodak* u cjelini, odredio faktore koji determiniraju taj dohodak (individualni i društveni rad i produktivnost), uveo je pored tekućeg (živog) i *minuli* ili *opredmećeni rad* kao *faktor raspodjele* dohotka (ali ne i stvaranja). Uveo je pluralizam subjekata tržišta nosilaca društvene svojine (uveo je pravo rada i pravo upravljanja društvenim sredstvima), ali je *do kraja ukinuta svojina kao pravna kategorija*. To je i dalje *nesvojinska koncepcija* društvene svojine, ali to je i put u eksploataciju radnika i brojne oblike posredovanja. Pokušaj zamjene društvene svojine *pravom rada*, ostavlja prazan prostor i »pukotinu« za nekakav neodređeni opći društveni interes, motivaciono potpuno neodređen i neefikasan.

Održavanje ideoloških predrasuda i pretpostavljanje društvene svojine radno-privatnoj i kolektivnoj doveli su do stava da je socijalizmu štetan svaki oblik svojine, izuzev državne i opće društvene svojine.

Digitized by Google

Kapital — svojinski odnos zasnovan na pravu svojine sa svojinskom motivacijom — *profitom*, ali i svojinskom odgovornošću *gubitkom i nestajanjem* — kao da su ex ante odbačeni i suprotstavljeni socijalizmu. A definicija socijalizma ni do danas u potpunosti nije data!!! Ne treba nas čuditi socijalizacija i podruštvljavanje sve većih gubitaka privrede, čak i na *supstanci sredstava*. Ako su gubici privrede veći od ukupne akumulacije mora se postaviti pitanje privatizacije društvenih sredstava (lični dohoci), državnog zahvaćanja (porezi i doprinosi) na teret društvenih sredstava. Može li se takav sistem razvijati?

Dakle, društveni kapital (svojina) bez titulara i motiva za razvoj jednostavno se ne može povećavati. Dosta dugo godina pokušavamo graditi sistem protiv prirodne proizvodne funkcije društvenog kapitala, pri čemu država brojnim surogatima instrumenata pokušava da osigura njegovu reprodukciju u proširenim razmjerima (da ga »zaštiti« od samih radnika, da ga ne pretoče u tekuću potrošnju). To su već poznate obavezne stope akumulacije, odnos akumulacije i sredstava, minimalna stopa amortizacije, propisivanje svega i svačega.

Ekonomska, razvojna, financijska i kadrovska samostalnost privrednih subjekata je spiritus movens robne proizvodnje, tržišnih subjekata, odgovornosti za upotrebu i rezultate rada — a to znači da poslovne i razvojne odluke moramo dati u ruke privrednim subjektima. Međutim, tada je nužan i institut brze likvidacije, stečaja, integracije i sl., jer se mora postaviti pitanje: tko odgovara za tako upropaštena društvena (sada formalno kolektivna) sredstva. Naravno, mora se postaviti i pitanje: kako spojiti interes (i sredstva) zaposlenih i kolektivni i opći interes?

Kako pojačati pozicije radnika u reprodukciji i raspodjeli dohotka, kako ga stvarno postaviti u odgovornog robnog proizvođača. Bez toga nema ni odgovornog samoupravnog društva. Jer, za ovih 37 godina samoupravljanja, uz stopu amortizacije od 4,5% sva su sredstva gotovo 2 puta postala *sredstva kolektiva* koji na njima rade. Čija je to imovina? Dakle, treba ovdje gledati u početku imovinu, a ne društveni odnos. To je odnos društvenog kapitala koji se uvećava, a ne oblik prisvajanja (raspodjele). To je *produktivni* pristup, a ne pristup preraspodjelama. Primarni proces je stvaranje, a ne trošenje sredstava. To je ono što ukazuje da se mora razlikovati.

— društveno dobro,
— imovina (privatna, kolektivna),
— svojina (privatna, zadružna, državna i sl.),

Vlasnička i poduzetnička funkcija su nerazdvojne, a mi smo ih razdvojili. Robna proizvodnja traži potpuno *samostalnog* robnog proizvođača, a mi smo ga potpuno osiromašili.

Digitized by Google

Da li je to moguće osigurati izdvajanjem sredstava kolektiva u cjelini za povećanje kolektivne svojine ili imovine (preko akumulacije), a izdvajanje iz dohotka radnika u određene *fondove* iz kojih dobijaju kao prinos svoj dio dohotka od tako minulog rada i upotrebe sredstava. Spajamo li tako *funkcije akumulacije i potrošnje?* Da li uspjevamo spojiti interes za razvoj i rezultate upravljanja ukupnim sredstvima i lični dohodak zaposlenih radnika? Uspostavljamo li onu zaboravljenu ravnotežu poznatu iz teorije stabilnog razvoja, a to je ravnoteža odložene potrošnje (akumulacije) i tekuće potrošnje?

3. KRIZA I DEFORMACIJE DRUŠTVENIH ODNOSA

Kriza nastala sedamdesetih godina, uz njeno snažno produbljavanje u osamdesetim godinama jeste kriza koja vuče svoj korijen iz kontraproduktivnih deformacija na području društvenih odnosa. Tu, konačno, počinju i sve krize, bez obzira na vanjske manifestacije koje one dobijaju (dužničke, monetarne, hiperprodukcije, pretjerane potrošnje i sl.).

Stalni zahtjevi za autonomijom proizvodnih subjekata, uz tržišne uslove poslovanja, a zatim raspodjela prema radu i rezultatima rada (upravljanja društvenim sredstvima proizvodnje), tržišno vrednovanje i cijena svih faktora proizvodnje (novac, rad, kapital, sredstva, zemlja, i dr.) — potpuno su izostali. Istovremeno su parcijalni pokušaji korekcija privrednog sistema (zbog pritiska stvarnosti, dakle iznuđeno) samo produbljavali distorcije cijena i deformirali privrednu i socijalnu strukturu našeg društva. Tu je slika potpuno devijantna, a iz razvojnog i stabilizacionog aspekta potpuno nezadovoljavajuća (s posebnim i sve dubljim trajnim deformacijama i sferi raspodjele dohotka).

To su poznati odnosi u vezi akumulativne i reproduktivne sposobnosti privrednih subjekata, ali i visini samofinanciranja proširene reprodukcije (sve je to praćeno velikim disparitetom cijena zbog državnog nekvalitetnog i kratkoročnog uplitanja u ove sektore). Stopa *interne reproduktivnosti* pada sa 7,8% iz 1971. na 3,7% u 1986, stopa opće reproduktivnosti (ukupna akumulacija) sa 18,1% na 13,3% u istom periodu. Stopa *akumulativnosti* privrede pada sa 17,5% iz 1981. na 7,5% u 1986. uz pad neto akumulacije u dohotku privrede sa 27,8% na 16,4%.[4] Odnosi u 1987. godini (za koje još ne postoje definitivni podaci) dalje se pogoršavaju.

Odsustvo bilo kakve zavisnosti u odnosima ličnih dohodaka po radniku i akumulacije po sredstvima je višegodišnji problem u razvoju. Umjesto ekonomske logike koja tjera zaposlene na održavanje takve zakonitosti u jednom zdravom procesu repro-

[4] Gubici privrede u posljednjim godinama izjednačili su se sa akumulacijom. Cijeli sistem je stvarno *kontraproduktivno* postavljen.

Digitized by Google

dukcije, državno administrativnim propisivanjem se nastoji uspostaviti i održati takva proporcija (obavezna stopa akumulacije). Tada privredni subjekti traže mnoge puteve i načine da »prevare državu«, jasno, jer nisu motivirani na takva izdvajanja u akumulaciju.

Zdrava i poželjna ekonomska prinuda, a ne državno-administrativna, ili čak čisto politička, je zahtjev koji se već dugo postavlja. Čovjek je u osnovi racionalno biće, htjeli to ili ne. On je homo economicus. Iza toga slijedi pitanje: što je *ciljna funkcija* radnika i kolektiva? Cilj pojedinca jeste osiguranje i popravljanje svoga materijalnog i društvenog statusa, odnosno blagostanja. To očito ne može biti »unapređenje društvenih sredstava«. Cilj samostalnog robnog proizvođača ili kolektiva treba da bude *dobit, akumulacija i razvoj.*

Svaka treća radna organizacija danas posluje bez akumulacije, ili s »pozitivnom nulom«. Što će kolektivu sredstva — mrtvi kapital — kada ga danas osjeća kao teret u ovoj očito promašenoj koncepciji revalorizacije sredstava. Njemu treba *novac i akumulacija.* U formiranju akumulacije jugoslavenske privrede oko 78% su sredstva kamata, dok izdvajanja u poslovni fond iznose oko 22%, dok je u 1980. to bilo 38,8% kamata, 61,2% poslovni fond. U 1970. kamata je iznosila oko 33%, a akumulacija iz raspodele 77%. Sve se potpuno okrenulo.

Struktura novčane akumulacije se bitno mijenja:

	1970.	1980.	1985.
DRUŠTVENI SEKTOR	73,4	69,4	52,9
SEKTOR PRIVREDNIH ORGANIZACIJA	49,7	59,8	50,7
DRŽAVA I PARADRŽAVNE INSTITUCIJE	23,7	9,6	2,2
STANOVNIŠTVO	26,6	30,6	47,1

U *deviznom sektoru* imamo vanjski dug od 20 milijardi dolara, uz unutrašnji devizni dug prema stanovništvu 11—12 milijardi dolara. Devalvacijom se nedavno novčani kapital stanovništva povećao za gotovo dvije visine akumulacije privrede društvenog sektora!

Svake godine se od društvenog proizvoda pretvara u lične dohotke i *privatnu potrošnju* od 50—55%. Kada se i u sferi investicija i opće i zajedničke potrošnje izdvoji privatni sektor to je znatno više. Ne može se, dakle, vlasništvu i dalje pristupati *statički,* a niti uglavnom kao nedefiniranim društvenim odnosima, ili pak mrtvom kapitalu — povjerenom kolektivima na upravljanje i uvećavanje (OOUR, a ne RO, ili poduzeću, kako je to tražio najveći broj ekonomista).

Šta da se kaže tko raspolaže i u čijim su rukama *sredstva proširene reprodukcije?* Danas u društvu dominiraju vlasnici

Digitized by Google

financijskog kapitala, a cijeli sistem raspodjele i *cijena faktora proizvodnje* u inflatornoj ekonomiji su podešeni financijskim posrednicima. Financijske transakcije su se osamostalile u odnosu na proizvodni sistem. Zadominirao je financijski kapital — strani i domaći, uz potpuno bolestan novac — bez koga nema vrednovanja svih faktora proizvodnje, raspodjele prema radu i racionalnog privrednog sistema. Društvena imovina je pod snažnim inflatornim udarima topljenja i nestajanja. Ako inostrani dug učestvuje u društvenom proizvodu Jugoslavije sa oko 58%, unutrašnji dug oko 35—40% i uz izrazito visoke gubitke u poslovanju (iznad akumulacije), mora se postaviti pitanje: tko upravlja, ne samo akumulacijom iz viška rada, već *cjelokupnim društvenim proizvodom?*

Tek sada se može vidjeti koliko je mali domet i moć ekonomske politike, ma koliko je zvali *stabilizacionom,* da ostvari rezultate koji proističu iz slabosti privrednog sistema i suprotnosti ugrađenih u sam sistem u kojemu i njegova osnovna determinanta ostaje nedefinirana i vlasnički neodređena.

Treba pri svemu istaknuti da postojanje makar i jednog radnika koji je *nevoljno nezaposlen* pretvara svojinu iz društvene u privatnu, odnosno *krupno-kolektivnu.* Tada su društvena sredstva monopolizirana od onih koji na njima rade. Tu *nema slobodnog spajanja rada i sredstava.*

U Nacrtu amandmana na Ustav Jugoslavije nije napravljen nužan korak u pravcu *produktivne afirmacije društvene svojine,* njenog *spuštanja na nivo radnih organizacija.* Ona se i dalje tretira kao *nesvojina.* Samo se navodi slijedeće: »Protuustavan je svaki akt i radnja kojim se povređuje društveno vlasništvo«. To stvarno ne znači ništa!

Ili dalje »u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima radnici u udruženom radu odgovorni su jedni drugima i društvenoj zajednici kao cjelini«. Radnici u uruženom radu dužni su izvršavati svoje obaveze i da se, u svome zajedničkom i općedruštvenom interesu, društveno i ekonomski svrsishodno koriste društvenim sredstvima kojima rade i da ih kao materijalnu osnovu svoga i ukupnog društvenog rada, stalno obnavljaju, povećavaju i unapređuju. Radniku u udruženom radu koji nesavjesno ili neuspješno ispunjava svoje obaveze prestaje svojstvo radnika u udruženom radu društvenim sredstvima pod uvjetima i na način koji su utvrđeni zakonom.!«

Treba konačno odbaciti stav koji nije ni teorijski ni pravno utemeljen, o *društvenom vlasništvu kao nevlasništvu* (što nam je u dosadašnjem razvoju nanijelo ogromne gubitke u razvoju i društvenom kapitalu). To može biti samo realna ekonomska kategorija sa nosiocem (titularom) vlasništva. Bilo da se radi o:

— državnom,

— kolektivnom,

Digitized by Google

— zadružnom,
— individualnom,
— zajedničkom
— grupnom vlasništvu.

Monizam oblika svojine, dopunjen *monizmom dohotka* imali su snažne negativne efekte na razvoj privrede i društva.

Otpor privatnoj svojini proizlazi iz shvaćanja o eksploataciji koju ona sadrži, dok društvena svojina kao nesvojina onemogućava eksploataciju, bar na osnovu vlasništva sredstava. To što je došlo do *brojnih oblika eksploatacije* i *uništavanja društvene svojine*, uz nisku radnu motivaciju zaposlenih u društvenom sektoru i stvaranju dohotka, za sada je ostalo po strani ovih stavova. Štete, gubici i računi za promašaje ispostavljaju se društvu (podruštvljavanje gubitaka, neodgovornost za upotrebu društvenog kapitala) i sl. To je ta filozofija preživljavanja i preraspodjela nepostojećeg, a ne *motiva za razvoj* i *stvaranje* društvenog kapitala, proistekla velikim dijelom i iz proturječnosti pojedinačnog i društvenog interesa. Nesvojinski koncept objektivno vodi u *dominaciju političkih monopola*, politike nad ekonomijom, ali i na neformalni i neodgovorni grupno-vlasnički odnos zaposlenih prema sve većem broju nezaposlenih Jugoslavena.

Ekonomski sadržaj društvene svojine izražava svojinsku odgovornost i stvaralačku motiviranost svakog subjekta (uz nužnost uvećanog vrijednosnog obnavljanja sredstava).[5] To znači da se pravo rada društvenim sredstvima mora dopuniti i elementima svojinske motiviranosti, i odgovornosti za upotrebu društvenih sredstava.

Samo veća motiviranost, vezana za ekonomsku i poduzetničku samostalnost privrednog subjekta, omogućili bi ukidanje institucije *socijalizacije gubitaka* kao antiteze tržišnom poslovanju, robnom karakteru privrede i ekonomskim zakonitostima. S druge strane, to bi odvojilo sve posredničke i predstavničke strukture od radnih organizacija, otklonilo bi i dominantan utjecaj društveno-političkih organizacija na njihovo cjelokupno poslovanje.

Problem subjekata društvene svojine, izbija svom oštrinom u prvi plan, on ostaje jedan od najvećih problema, ali i sam *predmet* društvene svojine dobija posebno na značaju. Potpuno odsustvo odgovornosti za ulaganje sredstava (investicije), kao i odgovornosti za održavanje i uvećavanje vrijednosti sredstava, uz već poznatu socijalizaciju gubitaka i neracionalnog poslovanja — moraju postaviti pitanje *subjekata društvene svojine*, njihovih prava i odgovornosti za upotrebu društvenih sredstava datih im na upravljanje. Realističko tretiranje i rješenje faktičkog subjekta otklonili bi mnoge proturječnosti privrednog

[5] Visoka efikasnost korištenja društvenih sredstava i demokratski odnosi su bitne determinante društvenog vlasništva.

Digitized by Google

sistema, ali i nekonzistentnost teorijskog modela društvene svojine. Međutim, to podrazumijeva i *radikalne promjene i u političkom sistemu*, bez čega nema stvarnog tržišta, tržišnih zakonitosti i samostalnih robnih proizvođača. Promjene moraju ići u tri pravca:

— reforma privrednog sistema,

— robni proizvođači moraju dobiti maksimalnu ekonomsku samostalnost,

— reforma političkog i socijalnog sistema u funkciji ekonomskog sistema.

Osnovno je u tim procesima da se vlasništvo mora na ekonomskim principima reproducirati kao *društveni kapital*. Privredni i drugi subjekti kao titulari moraju imati jasno definirane: prava, obaveze, odgovornosti i rizik u vezi s upravljanjem i korištenjem datih im sredstava reprodukcije. U težnji da izbacimo kapital odnos, izbacili smo *proizvodnu i plodotvornu funkciju kapitala i* prepustili ga stihiji razvlačenja i uništavanja, odnosno privatizacije, brojnim oblicima pljačke i otuđivanja društvene imovine.

4. DRUŠTVENO VLASNIŠTVO I DRUŠTVENI KAPITAL

Onog momenta kada smo prevladali kapitalizam ne znači da smo prevladali funkciju društvenog kapitala, koji mora da se oplođuje, koji je faktor stvaranja dohotka i viška rada. On mora da ima svoju cijenu! Da li je to kamata na društvena sredstva koju kolektiv plaća sebi u fondove proširene reprodukcije, uz nužnu realnu amortizaciju, a ne subjektima izvan kolektiva (državi, bankama i sl.)? Očito je da se prema njemu ne možemo više odnositi kao prema *slobodnom dobru* (rijeke, more, zrak, obala, trgovi, putevi i sl.).

Model otvorene privrede, koji je jedino moguće da gradimo, ako želimo uključivanje u svjetske tokove, podrazumijeva dosljedno uvođenje ekonomskih kategorija (ako su stvarno ekonomske onda su i realne), troškova proizvodnje, amortizacije, cijene novca, cijene rada i dr.

Kako osigurati efikasnu upotrebu društvenog kapitala kada nije potrebna samo njegova *revalorizacija*, već i *smanjivanje* u tehnološkim i strukturnim promjenama koje su nužne.

To traži i odgovarajuće kotiranje dijelova društvenog kapitala na *finansijskom tržištu*, a to znači i moć ulaganja jednih u druge organizacije, kao i privatnih sredstava u radne organizacije posebno investicije ili proširenje kapaciteta (to pretpostavlja i nove oblike i širu upotrebu vrijednosnih papira na tom financijskom tržištu, uz povlačenje sredstava iz jednih radnih organizacija i prebacivanje u druge sektore ili grane). To sve vodi bržoj izmjeni *strukture* privrede, bez upropaštavanja

Digitized by Google

društvenih sredstava u promašenim investicijama što je do sada bilo gotovo redovito slučaj, a za što nitko nije odgovarao (računi su uspostavljani društvu, ali nedefiniranom društvu, mada konačno svima nama).

Uzmimo *unutrašnje* i *vanjske dugove* za koje nitko ne odgovara. Ne znamo ni kako se ni tko zadužio! Obligacije i obveznice kao kreditne institute moguće je formirati u povezivanju ovih sredstava, dok akcije kao vlasnički odnos moguće je razvijati unutar sektora društvene privrede, da bi se dogmatima izbili iz ruku argumenti o reprivatizaciji društvene svojine. To je i put šire cirkulacije i koncentracije društvene akumulacije, pa i racionalnijeg korištenja i kontrole upotrebe sredstava u društvu — koja su danas praktično imobilna, sterilna i ekonomski blokirana.

To sve traži noviji, znatno modificiran pristup razvoju samoupravnog modela socijalizma. Zaokret ka osnovnoj ćeliji privrede u kojoj će kolektiv, poslovno samostalan, biti primoran da donosi racionalne odluke, bez čega nema robne proizvodnje i robnog proizvođača. Umjesto dominacije političke i administrativne moći i regulative, okretanje dominaciji *ekonomske prinude* i tržišnom vrednovanju svih faktora proizvodnje (rad, novac, društveni kapital), je historijski put bez povratka. Taj put nameće i potrebu »novog pristupa socijalizmu u kojem su svi građani motivirani da prema svojim sposobnostima maksimalno rade i doprinose stvaranju i uvećavanju prije svega svoga, a preko toga i nacionalnog bogatstva.«

Dakle, mogućnost postojanja i koegzistencije različitih oblika svojine kod nas:

— kolektivna, zadružna, grupna, individualna, kooperativna, zajednička (sa stranim kapitalom), samo ukazuje na velike nove mogućnosti,

— produktivnog zapošljavanja,

— produktivno angažiranje, svih sredstava stanovništva,

— veća radna motiviranost zaposlenih,

— povećana odgovornost za upotrebu sredstava, uz potpuni rizik i snošenje gubitaka (a ne samo dobitak),

— smanjenje zahvaćanja i rasipanja društvenih sredstava,

— samoinicijativa i poduzetništvo kolektiva,

— stvarno stvaranje osnove za visoko produktivnu i efikasnu privredu na zakonima tržišta i robne proizvodnje,

— samostalnost privrednih subjekata bez tutorstva države (i njenog monopola) i politike,

— promjena privredne strukture i veća mobilnost i povezivanje dijelova društvenog kapitala — koji je sada uglavnom umrtvljen, blokiran i sterilan.

Radi se zaista o *novom modelu privrednog sistema*, kojeg, s ovim malim korekcijama, ne nude ove dopune i izmjene Ustava Jugoslavije.

Digitized by Google

Miladin Korać:

Neke dileme o društvenoj svojini

Poznato je da u jugoslovenskoj privredi postoje različiti oblici svojine nad sredstvima za proizvodnju. U društvenom sektoru, pored dominirajuće društvene svojine, postoje i određeni oblici mešovite svojine (društvene i privatne) u svim postojećim ugovornim organizacijama udruženog rada. U privatnom sektoru privrede, pored dominirajuće individualne i zadružne radne svojine (u privatnoj poljoprivredi i zanatstvu, gde se uglavnom ne koristi tuđa radna snaga), postoje i određeni (početni) oblici kapitalističke privatne svojine, u slučajevima kad privatni poslodavci zapošljavaju veći broj radnika (koji je za sada zakonom ograničen na 10, a verovatno je da će se i dalje povećavati). Nesporno je da će svi ovi različiti oblici svojine na sredstvima za proizvodnju veoma dugo koegzistirati u jugoslovenskoj privredi, pa smatram da je nepotrebno bilo koga ubeđivati da je nastajanje i razvoj socijalizma u Jugoslaviji, ili bilo kojoj drugoj zemlji, moguće bez postojanja različitih oblika svojine, što se, na žalost, veoma često u nas čini, čak i u ovakvim raspravama. Mada lično mislim da sadašnja situacija nameće potrebu da se u jugoslovenskoj privredi, pored društvene svojine, nešto brže nego u prošlosti, šire i jačaju i drugi oblici svojine, neću ovom prilikom o tome govoriti (o tome sam pisao u časopisu »Socijalizam« br. 6/1987). Skrenuću pažnju samo na neke dileme o društvenoj svojini.

Digitized by Google

(Pošto ću, dakle, govoriti samo o društvenoj svojini, ova uvodna napomena je bila potrebna da bi otklonila mogućnost eventualnih nesporazuma, da se moje naredno izlaganje recimo interpretira kao zalaganje za nekakav monizam svojine u socijalizmu, odnosno kao protivljenje tim drugim oblicima svojine).

Uprkos proklamovanom ustavnom konceptu društvene svojine, kojim se negira bilo čiji pravno svojinski monopol nad sredstvima za proizvodnju i prisvajanje i upravljanje po osnovu prava svojine, a ljudski rad proglašava jedinom osnovom upravljanja i prisvajanja,[1] u praksi nastaju pojave koje su suprotne tom konceptu. Zbog preobimnog državnog normativizma u društvenom sektoru i ograničavanja samoupravljanja, proklamovana društvena svojina u praksi dobija mnoga obeležja državne svojine, ali zbog monopolističkog ponašanja pojedinih privrednih organizacija, pri utvrđivanju cena i raspodeli ostvarenog dohotka, dobija i obeležja grupne svojine. Tako da umesto likvidacije bilo čijeg svojinskog monopola u prasi dolazi do obnavljanja državnog ili grupnog monopola na sredstvima za proizvodnju.

Na osnovu takvih pojava moglo bi se, na prvi pogled, zaključiti da je ustavni koncept društvene svojine u praksi neostvarljiv i da bi ga zbog toga trebalo napustiti, pa tako odstraniti postojeću razliku između normativnog i stvarnog.

Pošto sam lično uveren da je ne samo potrebno nego i stvarno moguće da se u jugoslovenskoj praksi znatno smanji normativizam u privredi i unapređuje samoupravljanje, i da se, ako ne sasvim spreči, ono bar znatno ograniči monopolsko ponašanje pojedinih privrednih organizacija, smatram da se pojave obnavljanja državnog i grupnog monopola mogu uspešno odstranjivati. Zbog toga mislim da takve pojave i slične realne teškoće ne ukazuju na potrebu da se ustavni koncept društvene svojine napušta ili bitnije menja, iako smatram da bi bilo potrebno da se prilikom predstojećih promena Ustava, u njegovom normativnom delu, taj koncept potpunije operacionalizuje i spreči mogućnost njegovog proizvoljnog tumačenja i primenjivanja u praksi, tj. da spreči mogućnost da se ona tumači kao ničija i svačija, ili kao »Alajbegova slama«. Ali o tome u nas postoje i drugačija mišljenja.

Tako, na primer, neki naši ekonomisti tvrde da je »društvena svojina nespojiva sa robnom proizvodnjom« i da je ona

[1] U osnovnim načelima Ustava SFRJ (1974) o tome je napisano: »Polazeći od toga da niko nema pravo svojine na društvenim sredstvima za proizvodnju, niko — ni društveno — politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana, ni pojedinac — ne može ni po kojem pravnosvojinskom osnovu prisvajati proizvod društvenog rada, ni upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, ni samovoljno odrediti uslove raspodele. Rad čoveka je jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima.

Digitized by Google

»osnovni uzrok naše krize« (Strašimir Popović, Dragoje Žarković i drugi).

Neću ovom prilikom komentarisati takve tvrdnje, već ću skrenuti pažnju na alternativu koju nude njihovi autori, odnosno na njihove predloge i pokušati da utvrdim kuda bi oni vodili ako bi bili prihvaćeni. Prema tim predlozima bilo bi neophodno da se, u cilju razvoja robne proizvodnje u našim uslovima, postojeći oblik svojine u društvenom sektoru privrede zameni »neposrednijim oblicima svojine«, tj. državnom svojinom i raznovrsnim oblicima privatne svojine, odnosno zajedničkom ili grupnom (zadružnom, akcionarskom) i pojedinačnom privatnom svojinom. Saglasno tim mišljenjima, u određenim delovima društvenog sektora privrede (na primer, u energetici, saobraćaju, komunalnim uslugama i slično) trebalo bi legalizovati državnu svojinu na sredstvima za proizvodnju, dok bi u svim ostalim delovima tog sektora trebalo legalizovati mešovite oblike državne i privatne svojine ili dominaciju različitih oblika grupne i pojedinačne privatne svojine.[2]

Ukoliko bi se takvi predlozi prihvatili, vlasnička struktura jugoslovenske privrede bila bi veoma slična vlasničkoj strukturi savremenih kapitalističkih zemalja (u kojima dominira privatna svojina) nego vlasničkoj strukturi postojećih socijalističkih zemalja (u kojima dominira državna svojina). Kakve bi bile moguće posledice takve promene vlasničke strukture?

Ponovo, mada ograničeno, uspostavljanje državne svojine, iako bi, saglasno tim predlozima, bilo praćeno nekim oblicima participacije radnika u upravljanju državnim preduzećima, ne bi moglo odstraniti poznate nedostatke tog oblika svojine tj. (neracionalnost u njenom korišćenju, nezainteresovanost radnika za njeno čuvanje i uvećavanje, reprodukovanje najamnih odnosa i slično), zbog kojih je svojevremeno u jugoslovenskim uslovima i nastala ideja o potrebi preobražavanja državne u društvenu svojinu. To upućuje na zaključak da se tim, iako delimičnim, ponovnim pretvaranjem društvene u državnu svojinu ne bi dobilo ništa, ni u užem ekonomskom, pa ni u širem društvenom smislu.

Međutim, predloženim promenama vlasničke strukture, privatni sektor privrede bi postao dominantnim, što bi bila radikalna promena sadašnjeg stanja, koja bi morala imati još ozbiljnije društveno neprihvatljive posledice. Pretvaranjem društvene u privatnu svojinu, odnosno legalizacijom svih oblika privatne svojine u najvećem delu postojećeg društvenog sektora jugoslovenske privrede, pretpostavljalo bi masovnu legalizaciju klasnog diferenciranja ljudi na vlasnike i nevlasnike sredstava

---

[2] Vidi o tome detaljnije u knjizi Strašimira Popovića: *Ogled o privrednom sistemu Jugoslavije*, izdanje NIO Poslovna politika i Marksistički centar Organizacije SK u Beogradu, 1986, str. 141—159, kao i tekst dr Dragoja Žarkovića »Oslobađanje od zabluda i dogmi«, objavljen u nedeljniku »Danas« br. 309 (19. sječnja 1988), str. 11—13.

Digitized by Google

za proizvodnju, što bi dovelo do uspostavljanja odnosa najamni rad — kapital, kao dominirajućeg odnosa. Bez obzira na kakav bi se konkretan način izvršilo pretvaranje postojeće svojine najvećeg dela društvenog sektora privrede u privatnu svojinu, diferencijacija na vlasnike i nevlasnike, i uspostavljanje odnosa najamni rad — kapital, bilo bi neminovno. U jednom ranijem radu, pokazao sam da bi se to moralo desiti čak i u slučaju kada bi se postojeća svojina društvenog sektora pretvorila (u idealnim, potpuno jednakim delovima) u akcionarsku svojinu svih zaposlenih radnika u tom sektoru.[3])

Prema tome, promena vlasničke strukture koja bi vodila dominaciji privatne svojine na sredstvima proizvodnje i uspostavljanju odnosa najamni rad — kapital, morala bi imati za posledicu dominaciju kapitalističkih odnosa proizvodnje u jugoslovenskom privrednom sistemu. Sve konsekvence takvih odnosa su dobro poznate, pa i činjenica da bi oni onemogućavali dalji razvoj samoupravnog socijalizma u jugoslovenskim uslovima.

Neću o tome detaljnije govoriti, ali ću napomenuti da bi takva promena vlasničke strukture mogla biti u interesu samo onih Jugoslovena koji bi kao vlasnici sredstava za proizvodnju mogli postati kapitalisti, ali ne i onih koji bi morali postati najamni radnici. Pošto bi po prirodi stvari ovi drugi bili znatno brojniji, čini mi se izvesnim da do takve promene vlasničke strukture ne bi moglo doći stvarnim demokratskim putem, odnosno slobodnim izjašnjavanjem svih Jugoslovena o tom pitanju. Ali, ne sporim ni činjenicu da bi nepotpuna informisanost o suštini takve promene, manipulacija javnim mnjenjem, pa čak i prinuda, mogla doprineti da se to u praksi i ostvari.

Pošto sam već konstatovao kako protagonisti te promene tvrde da je »društvena svojina osnovni uzrok naše krize« uputno je pogledati da li bi radikalna promena vlasničke strukture u Jugoslaviji, kakvu oni predlažu, odnosno potpuno pretvaranje društvene svojine u državnu i privatnu svojinu na sredstvima za proizvodnju, mogla doprineti uspešnom rešavanju bar nekih od najznačajnijih problema sadašnje krizne situacije, kao što su spoljni dugovi, inflacija, nezaposlenost, socijalne razlike.

Nesporno je da je u sadašnjem trenutku najteži problem jugoslovenske privrede njen spoljni dug od oko, po zvaničnim podacima, 19 milijardi dolara, koji je, de facto, postao državni dug prema inostranstvu. Teško je i zamisliti, a još teže i dokazati, kako bi ta radikalna promena vlasničke strukture, koja bi vodila ka dominaciji privatne svojine u jugoslovenskoj privredi, mogla pomoći da se taj veliki državni dug čak i uredno servisira (isplaćuju prispele kamate i otplate) — što je nepo-

[3] Vidi članak »Aktuelne dileme o tržištu radne snage i tržištu kapitala u Jugoslaviji«, koji je objavljen u časopisu »Socijalizam« br. 6/1987. posebno strane 41—49.

Digitized by Google

sredni uslov početka izlaska iz sadašnje krize, a kamo li da se znatnije smanji ili potpuno otplati. Slična je situacija sa inflacijom.

Zemlje u razvoju sa najvećim spoljnim dugom, u čijoj privredi je dominantna privatna svojina na sredstvima za proizvodnju (kao što su, na primer, Argentina i Brazil) nisu uspele ne samo da reše problem tih dugova nego ni da spreče stalni porast inflacije, koji je u njima znatno veći no u Jugoslaviji. Stoga nema nikakvih empirijskih dokaza koji bi upućivali na zaključak da bi se promenom vlasničkih struktura u jugoslovenskoj privredi inflacija mogla smanjiti. Naprotiv, na osnovu iskustava tih zemalja moglo bi se zaključiti da bi inflacija mogla biti znatno veća.

Slično je sa problemom nezaposlenosti. Nema nikakvih teoretskih, a ni praktičnih dokaza (ako se ima u vidu dosadašnja istorija kapitalizma), da bi takva promena vlasničke strukture (u kojoj bi dominirala privatna svojina na sredstvima proizvodnje), omogućila da se u dogledno vreme znatnije smanji ukupan broj sada nezaposlenih radnika (od preko jednog miliona), čak je mnogo verovatnije da bi se taj broj još više povećao (zbog sada prisutne nedovoljne iskorišćenosti radne snage zaposlene u društvenom sektoru); što znači da se tom promenom vlasničke strukture ne bi mogao rešiti ni taj veoma ozbiljan problem jugoslovenske privrede i društva.

I najzad, ništa se bolje ne bi moglo zbiti ni na planu socijalnih razlika. Pošto bi zbog promena vlasničke strukture u jugoslovenskoj privredi postao dominantan odnos najamni rad — kapital, morala bi na osnovu masovne eksploatacije najamnih radnika, nastati velika imovinska i socijalna diferencijacija stanovništva, slična onoj kakva postoji u savremenim kapitalističkim zemljama, a koja je, prema svim dosadašnjim saznanjima znatno veća od sada postojeće u nas, što znači da se tom promenom vlasničke strukture ne bi poboljšalo nego pogoršalo sadašnje stanje, koje čak i sami protagonisti te promene smatraju veoma nepovoljnim.[4]

Sve ove činjenice upućuju na zaključak da radikalna promena vlasničke strukture, odnosno potpuna zamena društvene svojine državnom i privatnom svojinom na sredstvima za proizvodnju ne bi mogla doprineti rešavanju ni najurgentnijih problema jugoslovenske privrede i društva, niti bi omogućila izlazak iz sadašnje krize. Stoga mi se čini evidentnim da se takva promena vlasničke strukture ne može opravdati ni takvim ili sličnim pragmatskim razlozima, pa da ti predlozi ni zbog toga ne bi mogli biti prihvaćeni. Ako se uz to imaju u vidu i napred istaknute negativne društvene konsekvence takve promene, onda

[4] Vidi, na primer, tekst Dragoja Žarkovića, objavljen u nedeljniku »Danas« br. 309. (19. sječnja 1988) strana 11.

Digitized by Google

mi se čini opravdanim na kraju konstatovati, da ona ne bi mogla biti u funkciji izlaska iz sadašnje krize i otvaranja perspektiva daljem razvoju samoupravnog socijalizma u jugoslovenskim uslovima.

Marin Buble

Meni je žao što odmah na početku moram reagirati na ono što je iznio profesor Korać. Naime, umjesto da argumentovano opovrgne stavove drugih autora koji su kritikovali nevlasnički koncept društvenog vlasništva, među kojima je apostrofirao D. Žarkovića i S. Popovića, on jednostavno u referatskoj maniri optužuje ove autore. Kada se izuzme primjer Argentine, Brazila i Meksika, onda nijedan argument za ono što je napisao i iznio nema.

Miladin Korać

Možete li da navedete neki argument za to što ste rekli?

Marin Buble

Ne znam da li su tome uopće potrebni argumenti. Pa to vaš tekst potvrđuje.

Dalje što bih kazao u prilog navedenih autora — ja nisam nigde video da oni zagovaraju da se u Jugoslaviji restaurira dominantno privatno vlasništvo. Koliko sam ja shvatio njihovo zalaganje ono je usmjereno ka pluralističkoj koncepciji vlasništva koja faktički u nas i postoji s tim da je de jure ipak prihvaćena monistička koncepcija. I Vi ste u početku svog izlaganja također pledirali za pluralizam vlasništva ali ste na kraju taj pluralizam ipak dezavuirali preferirajući isključivo društveno vlasništvo.

I Vi dosta govorite o eksploataciji, što je inače u posljednje vrijeme postalo jako moderno. Mislim da profesoru Koraću ne bi trebalo dokazivati šta je to eksploatacija u marksističkoj teoriji, kako se utvrđuje stopa eksploatacije, u kojoj fazi procesa reprodukcije ona nastaje itd. Osim toga, kada se govori o eksploataciji u drugim oblicima vlasništva, ne bi se smjelo zaboraviti kazati šta je s eksploatacijom u sadašnjem obliku

Digitized by Google

društvenog vlasništva. Da li to znači da u sadašnjem obliku društvenog vlasništva eksploatacije nema? (Miladin Korać: Ima). Mislim da bi o tome trebalo nešto reći jer je to veoma bitno. Plašiti eksploatacijom kao pojavom koja je isključivo vezana za privatno vlasništvo, mislim da nema smisla. Svi mi znamo da eksploatacija nije nešto što je a priori vezano uz oblik vlasništva, da eksploatacija proizlazi iz jednog sasvim drugog odnosa, iz odnosa proizvodnje. (Zoran Popov: Većina Jugoslovena bi odmah pristala da ih eksploatišu kao u Njemačkoj, Švajcarskoj).

Mislim da bi bilo dobro ovom prilikom kazati nešto i o stopi eksploatacije u nas. Nisam se pripremao da o tome govorim pa ovdje nemam konkretne podatke. Međutim, ako malo razmislite o tome koliki je kod nas odnos između viška rada i potrebnog rada, tada možete zaključiti i o tome da li je kod nas, dakle u uvjetima društvenog vlasništva, stopa eksploatacije mala ili velika. Na kraju bih htio upozoriti da kada govorimo o stopi eksploatacije općenito, a posebno u kapitalizmu, tada treba imati u vidu da se višak vrijednosti dijeli barem na slijedećih šest dijelova:

— dio za rezerve osiguranja postojećeg kapitala,
— dio za akumulaciju,
— dio za opće društvene potrebe (državna administracija, armija, socijalna zaštita, školstvo, zdravstvo itd.),
— dio za naknadu vlasniku kapitala,
— dio za naknadu vlasniku ako vrši radnu ili upravljačku funkciju,
— dio koji ostaje vlasniku a nije rezultat ni njegova rada ni uloženog kapitala.

Tek ovaj posljednji dio stavljen u odnos s isplaćenim iznosom najamnine daje stvarni stupanj eksploatacije. Međutim, imajući u vidu da taj dio viška vrijednosti organiziranom borbom radničke klase postaje sve manji, postavlja se pitanje da li se kapitalistički način proizvodnje ukida samo zbog eksploatacije ili prvenstveno stoga što novi način proizvodnje može biti efikasniji?

Digitized by Google

Dragoje Žarković

Krah dogovorne ekonomije

Glavni teoretičar tzv. dogovorne ekonomije, koja je upropastila našu privredu, veliki zagovornik statusa qua — prof. dr Miladin Korać, ništa nam ne reče o tome kuda vodi zadržavanje postojećeg stanja, kuda vodi postojeći dominantni vlasnički odnos koji on uporno brani kao svoje »teorijsko« čedo.

Kriza se već skoro deceniju produbljuje iz godine u godinu. Svakom razumnom čoveku, koji nije zaslepljen utopijama i dogmama, koji vidi sve suroviju stvarnost, potpuno je jasno da nam, uz status quo, preti propast. Preti nam potpuna kompromitacija socijalizma.

Ako polazimo od fundamentalne marksističke postavke prema kojoj je društvena praksa merilo valjanosti socijalnih teorija, onda je teško naći sličan primer takvog fijaska jedne »teorije« kao što je to slučaj sa tzv. školom dogovorne ekonomije. Njeni tvorci nikako ne priznaju potpuni krah svoje »teorije«, već je uporno i dalje brane napadajući kritičare postojećeg stanja i sve predloge koje oni daju da bi se privreda i društvo sačuvali od potpunog sloma. Zbilja ih je nemoguće shvatiti sem ako im je zaista i stalo da do takvog sloma dođe. No, ta bi pretpostavka zahtevala psihijatrijsku analizu, za koju ja nisam kompetentan, niti je ova rasprava tome posvećena. Voleo bih da čujem neko drugo objašnjenje toga. Ali ga, verujem, nikada neću čuti.

Digitized by Google

Bez ikakvih argumenata prof. Korać tvrdi da promena vlasničkih odnosa u pravcu koji ja predlažem (napuštanje modela društvene svojine kao nesvojine, priznavanje pluralizma i ravnopravnosti oblika vlasništva pri čemu bi nam njihova konkurencija pokazala koji je od njih u kom sektoru najadekvatniji) — ne bi omogućila rešavanje nijednog ekonomskog i socijalnog problema naše zemlje. On ne vidi i neće da vidi da je postojeći dominantni oblik svojine doveo do toga da smo po promašenom investiranju, na primer, postali evropski a možda i svetski rekorder. Naš spoljni dug od dvadesetak milijardi dolara na 23 miliona stanovnika čak je sitnica u odnosu, na primer, na Dansku, koja svetu duguje 40 milijardi dolara, a ima samo 5 miliona stanovnika! Za nju to nije nikakav teret, a za nas je spoljni dug užasno breme, jer su milijarde dolara otišle u svakojake promašaje. Zašto se to desilo? Zato što za društvenu svojinu kao nesvojinu niko ne odgovara. Ona je Alajbegova slama.

Društveni sektor naše privrede postao je težak bolesnik. On je ostao bez ikakve akumulacije: gubici su je ogromno nadmašili. On je, takođe, velikim delom ostao i bez amortizacije, jer je u periodu 1971—1986. g. neproizvodno potrošeno dvadesetak milijardi dolara koje je trebalo izdvojiti za renovaciju osnovnih sredstava. Reproduktivna sposobnost toga sektora sada je znatno ispod nivoa proste reprodukcije. Uz to, njega ogromno pritiska prikrivena nezaposlenost radne snage, tj. višak zaposlenih od oko 30%.

Ako organizacije udruženog rada sa nepokrivenim gubicima budu išle pod stečaj, naša proizvodnja će se još više smanjivati, a nezaposlenost povećavati. Pri takvom stanju, uz postojeće spoljne dužničke obaveze koje svake godine angažuju desetak procenata društvenog proizvoda, i uz porast stanovništva koji imamo, inflacija u nas mora biti sve veća!

Povećavanje proizvodnje roba i usluga, povećavanje zaposlenosti i obuzdavanje rasta cena ne može se ni zamisliti bez značajnijeg angažovanja akumulacije kojom raspolaže deo naših građana. Njihove uštede van naših banaka procenjuju se na tridesetak milijardi dolara. Razna administrativna ograničenja, pa i diskriminacija privatnog sektora upućuju naše građane da svoje uštede plasiraju i čuvaju van naše zemlje, odnosno da ih koriste za rasipničku neproizvodnu potrošnju (vikendice kao mrtvi kapital, seoske kućerine koje prazne zvrje, grobnice — mauzoleji, skupoceni automobili, stanovi u kojima niko ne živi, gozbe za koje se troše ogromna sredstva itd.).

Ako bi se promenom Ustava omogućilo da naši građani mogu nesmetano ulagati svoja sredstva u proizvodnju roba i usluga, obezbeđujući zapošljavanje sebi i drugima — onda bi mnoge sadašnje probleme mogli uspešno rešavati.

Ako bi radnici postali suvlasnici društvenih preduzeća u kojima rade, onda bi se afirmisala autonomija i odgovornost tih

Digitized by Google

preduzeća; osetno bi se smanjile mogućnosti birokratskih uzurpacija; povećala bi se briga o akumulaciji i sredstvima.

Ako bi se stvorili pravni uslovi da stečaj ne znači totalnu propast već prelazak imovine iz ruku neuspešnih u ruke onih koji će pokušati sa novim programima i novom organizacijom, onda bi mnogo šta u našem privrednom životu bilo bolje.

Ako bi strancima omogućili da ulažu kapital u našu zemlju, da se njihova i naša imovina povezuju — mnoge sadašnje probleme mogli bi brzo savladati.

Što se tiče socijalne diferencijacije, ona se sada vrši na najgori mogući način: ogroman i sve veći broj ljudi sve više siromaši, a špekulanti, šverceri, primaoci mita, lopovi i sl. se bogate. Došli smo dotle da pojedini prvoborci na sednicama zvaničnih organa ističu da ih je sramota što žive u takvom društvu gde radnička deca moraju da cupkaju ispred fabričkih ograda čekajući da im majke doture svoj topli obrok.

Kriza još nije pogodila ni prof. Koraća ni mene, ali široke narodne mase jeste. One su dovedene na rub propasti. Eksploatacija je dobila takve razmere da od rada skoro ne može ni da se preživi. Na žalost, prof. Korać nam o tome ništa ne reče, niti šta kaže o putevima izlaska iz krize. Njemu je, izgleda, stalo samo do toga da od kritike zaštiti »dogovornu ekonomiju«, a ne do spašavanja našeg društva od krize.

Uporni borci za status quo plaše naše društvo, našu radničku klasu, nekakvom rekapitalizacijom socijalizma, a neće da vide da su naši građani (čak i nekvalifikovani radnici) koji rade na »trulom« Zapadu postali, za naše sirotinjske prilike, pravi bogataši!

U suštini, naša kratkovida birokratija i njeni »teorijski« glasnogovornici žele po svaku cenu da očuvaju svoj privilegovan položaj koristeći se metodama bezočne socijalne demagogije. Radnicima obećavaju »srećnu budućnost«, a sve im više čerupaju čak i potreban rad, a o višku rada i da se ne govori!

Ivan Bilić

Naša tema ima svoj naslov i trebalo bi govoriti o njoj. Konkretnije, mi bismo trebali raspravljati o odnosima vlasništva i njegovom mjestu u privredi socijalizma.

Ovo sam istakao jer ne bih želio prisustvovati skupu na kojem se unaprijed i bez valjanih argumenata odbacuje nečiji stav.

Dakle, zalažem se za raspravu u kojoj ćemo pokušati potražiti odgovor na pitanja koja proističu iz naslova naše teme. Po mom sudu posebno bismo morali odgovoriti na pitanje

Digitized by Google

da li je postojeći pravno-vlasnički i ekonomsko-vlasnički sistem uzrok stanja u kojem se nalazi jugoslovenska privreda ili nije?

Unapred se izjašnjavam, društveno vlasništvo nije nedužno za postojeće stanje, ali isto tako ono nije uzrok svim našim nedaćama.

Znači, apeliram da s više argumenata raspravljamo o temi. Širenje područja rasprave nigdje ne vodi.

Miladin Korać

Ne mislim da ćemo uspeti da ovde usaglasimo naše različite stavove, ali bi se bar morali potruditi da razjasnimo u čemu se razlikujemo. Zbog toga su mi sasvim nerazumljive ove neposredne reakcije drugova Bublea i Žarkovića, na moje izlaganje.

Drug Buble kaže da se on i Žarković zalažu za mešovite oblike vlasništva u Jugoslaviji. Iz moje uvodne napomene je jasno da u tom pogledu među nama nema razlika, pa ne vidim zbog čega je on zaključio da sam ja svojim kasnijim izlaganjem dezavuisao to što sam rekao u uvodnoj napomeni. Međutim, ja sam, navodeći tekstove u kojima su Stražimir Popović i Dragoje Žarković o tome pisali, konstatovao da oni predlažu da se postojeća društvena svojina u nas zameni državnom i privatnom svojinom. To ni Žarković ovde nije demantovao. Nije ni mogao jer je u Danas-u to napisao. U tome se mi razlikujemo, a njih sam naveo kao primere onih koji zastupaju takvo mišljenje, sa kojim se lično ne slažem. Potrebno je, međutim konstatovati, da sem njih dvojice i još nekolicine drugih, većina naših ekonomista i pravnika, ne zastupa tu ideju o potrebi likvidiranja društvenog vlasništva u celini i njegovog pretvaranja u državno i privatno, već smatraju da bi ga trebalo dalje razvijati, čuvati i proširivati, uz, razumljivo, postojanje i reprodukovanje i drugih oblika vlasništva u nas. Pošto drug Buble kaže da nisam naveo ni jedan argument kojim bi opovrgao stavove Žarkovića i Popovića o potrebi likvidacije društvenog vlasništva, savetujem mu da pročita ono šta sam o tome rekao, jer se nadam da će posle tog čitanja steći drugi utisak od onog koji je imao dok me je samo slušao.

Ne znam na osnovu čega je Žarković ovde izveo zaključak da se ja zalažem za status quo, odnosno da smatram da ne treba dirati u vlasničke odnose u nas. Iz moga izlaganja se takav zaključak ne može izvesti, jer sam govorio o prisutnim pojavama pretvaranja društvene svojine u državnu i grupnu svojinu, i ukazao na potrebu i mogućnost da se takve pojave u praksi sprečavaju; što znači da sam eksplicitno govorio o nužnosti menjanja postojeće prakse vlasničkih odnosa u nas. Pored toga

Digitized by Google

sam istakao da bi prilikom predstojećih promena Ustava bilo neophodno da se potpunije operacionalizuje ustavni koncept društvene svojine i spreči mogućnost njegovog proizvoljnog tumačenja i primenjivanja u praksi, tj. da se spreči mogućnost da se ona tumači »kao svačija i ničija« ili kao »Alajbegova slama«. Kad se uz to ima u vidu i činjenica da sam u uvodnoj napomeni izričito rekao da bi se, u narednom periodu, drugi oblici svojine morali širiti i jačati brže nego u prošlosti, onda je sasvim jasno da se meni nikako ne može pripisati neko zalaganje za status quo ili za ne diranje u vlasničke odnose u nas. Ali je iz tog izlaganja sasvim očigledno da sam izričito protiv takvog »diranja« u te odnose kakvo predlaže Žarković, odnosno da sam protiv njegovog predloga da se društvena svojina na sredstvima za proizvodnju potpuno likvidira i zameni državnom i privatnom svojinom. U tome se mi suštinski razlikujemo, pa se to moralo i izričito reći, a ne zamagljivati nekakvim drugim pričama koje nemaju veze s mojim izlaganjem. Zato i neću komentarisati ono što su Buble i Žarković ovde rekli o eksploataciji, socijalnoj diferencijaciji i sličnim pitanjima, jer bi nas to moglo odvojiti od osnovne teme kojoj bi trebao biti posvećen ovaj naš razgovor.

Digitized by Google

Nikola Visković:

Vlasništvo u suvremenosti

Korisno je imati uvid u ono što se zbiva s vlasništvom u suvremenom svijetu radi razumijevanja onoga što se s njim zbiva u Jugoslaviji, i to kako radi razumijevanja srodnosti tako i radi razumijevanja razlika i udaljavanja jednog od drugog.

Bez ikakve ambicije da budem iscrpan u predmetu i analizi rekao bih da postoje barem četiri osnovne i već dosta uznapredovale tendencije razvoja vlasništva u suvremenom svijetu. To su tendencije: *socijalizacije, pluralizma, fragmentacije* i *pojačane pokretljivosti* vlasništva.

Možda već naslućujete kakve mogućnosti analize pruža uvid u ove četiri dinamičke osobine za shvaćanje tokova razvoja vlasništva u Jugoslaviji i za raspravu o sadašnjim ustavnim promjenama.

Socijalizacija je najstarija tendencija razvoja modernog vlasništva, te je zapažena u pravnim i drugim društvenim naukama već početkom prošlog stoljeća. To je rezultat onih političkih i ekonomsko-pravnih interesa i sila koji, priznajući svu važnost prirodnog egoizma vlasnika za ostvarenje općih ciljeva, ograničavaju i pripisuju privatnom vlasništvu neke učinke koje neposrednije ili posrednije doprinose dobru određenog kruga osoba koje nisu vlasnici odnosno dobru cjelokupnog društva. Tu tendenciju nalazimo u građanskoj misli i praksi druge polovine

Digitized by Google

XIX stoljeća, pa onda u crkvenoj socijalnoj teoriji, u umjerenijim socijalističkim doktrinama, a snažno je iskazana u solidarističkoj sociološkoj školi Durkheima i Duguita itd.

Drugo je pluralizacija vlasništva. Zapravo, nikada u povijesti, pa ni u klasičnom rimskom pravu, nije postojala samo jedna vrsta vlasništva. Ali, karakteristično je za naše stoljeće da se broj vrsta vlasništva znatno povećava — što znaju i pravnici i ekonomisti, svaki na svoj način. Pravnici, koji vlasništvu pristupaju pretežno s formalno-normativnog aspekta, znaju da ni individualno vlasništvo nije homogeno, da se i ono diferencira u različite režime kod raznih vrsta predmeta. Postoje i razne vrste akcionarskog ili zadružnog vlasništva. I, naravno, njihove kombinacije. Zatim pojedine vrste javnog i državnog vlasništva itd.

Fragmentacija vlasništva je jedan predmoderni proces: štoviše, ona je u povijesti prava bila najrazvijenija u srednjovjekovnim pravnim porecima gdje su razni subjekti imali stepenasto podijeljena feudalna i druga vlasnička ovlaštenja i obveze s obzirom na iste nekretnine. Takav tip fragmentiranog vlasništva je načelno razoren s građanskom revolucijom, koja je unificirala sva ovlaštenja i obveze na nekretnine u apsolutnom privatnom vlasništvu. Potom nastupa, u jednoj trećoj (mogli bismo reći dijalektičkoj) fazi, nova fragmentacija vlasništva unutar buržoaskog sistema — ali sada ne toliko na hijerarhijski više i niže titulare koliko na različite dionice vlasničkih ovlaštenja i obveza na istim predmetima. Općepoznato je, npr, da na istim predmetima u procesu proizvodnje i prometa nastaju razna ovlaštenja i obveze u okviru korporacijskog vlasništva, tj. jasno odijeljena prava na upravljanje, postavljanje uprave, korištenje i ubiranje plodova itd. I u socijalističkim sistemima dolazi do sličnih fragmentacija državnog i društvenog vlasništva na ovlaštenja i obveze državnih organa, radnika u proizvodnim jedinicama i eventualno još drugih društvenih subjekata — pa su npr. i oblici državnog planiranja i internog planiranja također elementi takve fragmentacije vlasničkog odnosa.

Četvrta tendencija — povećana pokretljivost vlasništva, sastoji se od činjenice da je vlasništvo danas mnogo nestabilnije i efemernije nego u prošlosti. I to kako u smislu bržeg prijelaza vlasničkih prava i obveza između subjekata tako i u smislu bržeg trošenja ili iščezavanja predmeta i prava vlasništva koji služe sve ubrzanijem robnom prometu, za razliku od nekadašnjeg (naročito zemljišnog) vlasništva koji je uobličavao sporiji robni promet a često i naturalnu razmjenu; istovremeno, to je i nužna karakteristika koja prati socijalizaciju vlasništva, tj. množenje subjekata koji su nosioci vlasničkih ovlaštenja i obveza.

Pitanje je sada: ima li sve ovo neke veze sa današnjim okolnostima u Jugoslaviji, te ako ima — kakve?

Odgovor ne može biti drugo nego potvrdan, prije svega zato jer i naša ekonomsko-pravna stvarnost sudjeluje, i to prije

Digitized by Google

i nakon revolucije, *u općim* kretanjima vlasničkih odnosa u svijetu. Ali, ovdje je važno naglasiti da se iste tendencije iskazuju kod nas i u nekim *posebnim* oblicima koji odgovaraju »socijalističkom pravnom poretku«. Pri tome opet treba razlikovati, i na općoj i na specifičnoj razini kretanja vlasničkih odnosa, *normativno potvrđene* vlasničke odnose od *normativno nepotvrđenih*, faktičkih, pa čak i ilegalnih vlasničkih odnosa. Naime, jednako kao što u našem političkom sistemu postoji danas normativno-legalni i faktičko-ilegalni pluralizam političkih interesa i ponašanja, tako i u vlasničkom sistemu i u pravu općenito postoji formalno deklarirano pravo (kako kažu u američkoj teoriji: law in books) i pored toga u istim odnosima još i jedno faktičko pravo koje može biti čak protupravno. Ovo je tradicionalno obrazovanom pravniku, kojemu je stran sociološki pristup pravu, teško razumljiva činjenica: kako jedno pravo može biti protupravno? Može. Jedno faktičko pravo, tj. jedno faktičko obavljanje pravne moći, može ići protiv jednog legalnog prava, tj. protiv jedne normativno potvrđene pravne moći. Činjenica se objašnjava napuštanjem (iskustvu do kraja neodgovarajuće) normativne koncepcije prava i koncepcije o isključivo državnom i zakonskom izvoru prava. Tako se može objasniti i jedan dio specifičnosti našeg »socijalističkog« sistema vlasništva i općenito pravnog sistema.

Socijalizacija prava je kod nas djelomično istovrsna s onim što se zbiva širom svijeta. Na primjer, poznato je da nije dopuštena sasvim slobodna trgovina s naročito vrijednim umjetničkim ili arhivskim dobrima, da na ovima postoji pravo prvokupa nekih ustanova, da se ne smiju iznositi iz države itd. To je jedan od brojnih univerzalnih vidova socijalizacije vlasništva, koji je identičan kod nas i u Francuskoj ili SSSR-u. Kao što su načelno identični oblici socijalizacije vlasništva putem pojedinih oblika poreza u različitim pravnim porecima.

Međutim, kod nas (i drugdje u svijetu, ali kod nas vjerovatno u većoj mjeri) postoje i neki posebni vidovi socijalizacije vlasništva, od kojih su opet neki društveno funkcionalni a drugi društveno disfunkcionalni ili patološki. Od funkcionalnih spomenimo npr. razna ograničenja veličine poljoprivrednog i drugog zemljišta, ili pak ograničenje broja radnika kod privatnih poduzetnika. Može biti sporno da li je »funkcionalno« ograničenje na 10 radnika ili na 50 radnika, na 10 ha ili na 50 ha, ali zasad je opće prihvaćeno među politički odlučujućim faktorima da je racionalno i pravedno da se u postojećem tipu »socijalističkog« društvenog uređenja neke granice u tim oblastima moraju postaviti; takvi ili slični oblici ograničenja vlasničkih ovlaštenja postoje uostalom i u kapitalističkim pravnim porecima, naročito u slučajevima nedovoljnog ili nikakvog korištenja tih ovlaštenja od strane vlasnika.

S druge strane, kod nas djeluju i disfunkcionalni ili patološki oblici socijalizacije vlasničkih odnosa. Od ovih spomenimo npr.

Digitized by Google

vrlo raširenu praksu socijalnog pokrivanja gubitaka privrednih i drugih radnih organizacija — tzv. *socijalizaciju gubitaka.* Ova se praksa može jednim dijelom teorijski-idejno braniti dokazivanjem da nije opravdano da stradaju pojedini radni kolektivi koji su upali u ekonomske nevolje zbog nekih razloga za koje oni sami nsu odgovorni, pa da im stoga društvo u cjelini ili država moraju pomoći da se izvuku iz tih nevolja. Po ovoj logici društvene solidarnosti postupa se u još većoj mjeri u drugim »realsocijalističkim« zemljama, ali također ponekad i u kapitalističkim sistemima — kao nedavno u slučaju kad je jedna poznata banka u SAD došla u krajnje kriznu situaciju i kad je centralna vlada intervenirala na način da je pokrila dio njenih gubitaka. Međutim, u nas je ova praksa (a još više u drugim »realsocijalističkim« zemljama) uveliko prešla mjeru racionalnosti, postajući sve više jedno sredstvo masovnog održavanja privredno nesposobnih radnih organizacija i istovremeno kočnica za razvoj (izdvajanjima preopterećenih) sposobnih radnih organizacija.

Što se tiče pluralizma vlasničkih odnosa, mi smo i po ranijim ustavima i po postojećem Ustavu imali stanovitu raznovrsnost vlasničkih oblika. Sada se u prijedlozima Amandmana ide na daljnje njihovo proširivanje. Široko je slaganje u našoj političkoj i pravnoj misli da je to apsolutno potrebno i da štoviše mi u takvom proširivanju lepeze vlasničkih oblika dosta kasnimo. Danas bi trebalo raspraviti o mnogim problemima i modalitetima toga procesa, a ne više načelno dokazivati njegovu neophodnost. Ja čak smatram da bi trebalo vratiti državno vlasništvo ili barem veće državno učešće u nekim sektorima ekonomskog života, tamo gdje se ono svugdje u svijetu pokazalo kao uspješno, u oblastima gdje drugi subjekti nisu zainteresirani za privređivanje ili gdje drugi subjekti ne mogu uspostaviti potrebnu kvalitetu rada — kao što su neke javne službe i veliki uslužni sistemi.

Treće, fragmentacija vlasništva je zapravo jedna od osnova za valjano sociološko-pravno objašnjenje i ujedno za valjano normativno uređenje one naše specifične ustanove koju nazivamo »društveno vlasništvo«. Postojeća nevlasnička koncepcija o društvenom vlasništvu nije kadra za takvo objašnjenje i za takvo uređenje statusa društvene imovine kod nas, jer je više ideološka nego znanstvena. Politička i pravna praksa ne može danas napustiti ustanovu društvenog vlasništva kao osnovnog oblika vlasništva u našem društvu, ali ona je mora drukčije tumačiti i juridički postaviti: prije svega tako da se u njoj prizna jedna vrsta *podijeljenog vlasništva* između više javnopravnih i privatnopravnih titulara, te da se dosljedno tome *jasno normativno preciziraju sva ovlaštenja i obveze tih titulara s obzirom na društvenu imovinu* (naravno, u njenim različitim režimima) — tako da svi nosioci ovlaštenja i obveza u društvenom vlasništvu budu jasno prepoznatljivi, pravno sigurni,

Digitized by Google

djelotvorni i odgovorni u pravnim odnosima iz robno-novčanog prometa i u javnopravnim odnosima. Samo tako će se ujedno prevladati sadašnji golemi jaz koji u toj ustanovi postoji između normativnog i faktičkog. Stanoviti otklon između normativnog i faktičkog je neizbježan u pravu; ali, ako su vlasničke moći koje stvarno obavljaju pojedine državne jedinice, poduzeća, OOUR-i ili skupine unutar radnih organizacija ne samo normativno neodređene nego još i protivne normativnim određenjima, tj. protupravne, onda nastaju dobro nam poznate brojne sistemske patološke ili disfunkcionalne posljedice — potajne uzurpacije, zloupotrebe, otuđenja legalnih vlasničkih ovlaštenja od strane stvarnih, individualnih i grupnih, korisnika društvene imovine; to je dakako praćeno eksploatacijom tuđeg rada i potkradanjem te imovine, pa ima za posljedicu njeno osipanje i tešku pravnu nesigurnost. Tome zaista treba stati na kraj u predstojećim ustavnim izmjenama.

O dinamičnosti vlasništva u našim prilikama ne bih ovdje ništa rekao, osim napomene da i u tome postoje neke naše specifičnosti, legalne i ilegalne, te da one uglavnom odstupaju na niže (u smislu usporavanja dinamike vlasničkih odnosa) prema onome što se zbiva u svijetu.

Ove četiri karakteristike suvremenog vlasništva, smatram, obuhvaćaju veći dio današnjeg razgovora o problematici vlasništva u povodu ustavnih Amandmana. Naglašavam još jednom potrebu poznavanja ovih temeljnih tendencija u svijetu radi razumijevanja sličnih tokova kod nas, pa i specifičnosti, funkcionalnih i disfunkcionalnih, našeg vlasničkog sistema.

DRAGOJE ŽARKOVIĆ

Hteo bih postaviti prof. Viskoviću samo jedno pitanje: da li smatrate da stepen društvenosti vlasništva zavisi i od toga koliko dati oblik svojine utiče i na razvitak proizvodnih snaga?

NIKOLA VISKOVIĆ

Mora se odgovoriti potvrdno na ovo pitanje, ali uz jasnu svijest da su kauzalni odnosi u toj vezi vjerovatno vrlo složeni te da je djelovanje koje Vi spominjete samo jedan od tih kauzalnih odnosa. Izvjesno je npr. da ni privatno kapitalističko vlasništvo, u suvremenom svijetu dokazano kao vrlo dinamizirajuće u odnosu na proizvodne snage, ne vodi uvijek istim oblicima i istom stupnju socijalizacije vlasništva. Socijalizacija je uvjetovana i brojnim drugim društvenim, pa i izrazito političko-idej-

Digitized by Google

nim i moralnim činiocima. Na ovom skupu uveliko prevladavaju, nažalost, ekonomisti; kada bismo ovdje imali više filozofa, sociologa, politologa i pravnika vjerovatno bismo čuli i o tim drugim činiocima koji dovode do socijalizacije vlasništva. No, pretpostavljam da je gotovo presudan taj faktor koji Vi spominjete — naravno u stanovitim spojevima s drugim faktorima, naročito s onim političko-idejnim.

Ovdje bih želio iskoristiti priliku da kažem nešto što se donekle može povezati s postavljenim pitanjem, a u svakom slučaju je važno za razumijevanje krize i mogućnosti izlaza iz krize našeg ekonomskog sistema odnosno sistema društvenog vlasništva. Naime, mislm da su jugoslavenski ekonomisti u ovom trenutku, uslijed neizbježne bitke koju vode s otpornim dogmatsko-etatističkim snagama, pomalo naivno fascinirani liberalnom ideologijom o racionalnosti tržišta. Tržište je uistinu jedan izvanredan i umnogome nezamijenjiv mehanizam racionalne regulacije, ali ono nije ni jedini mogući, ni dovoljan, niti vjerovatno najsavršeniji oblik društvene racionalnosti uopće. Postoje i drugi oblici, naročito podobni za predsocijalistička i socijalistička društva. Bez straha da ispadnem i sam naivan reći ću da su to, među ostalom, i principi radne i solidarne pravednosti kao nužni komplementi tržišnog mehanizma. Vjerujem da i mnogi naši ekonomisti računaju s ovom istinom, ali da zbog hitne potrebe za koncentriranjem svih snaga na jednom pravcu oni primjenjuju razumljivu metodu pretjerivanja kako bi izvojevali jednu presudnu političku bitku. S tim je vezana i problematika planiranja. To sam rekao (Argumenti 1-2/1985) i prof. A. Dragičeviću, koji u svojim obimnim djelima iz političke ekonomije kaže da je jedan od najtežih i odlučnih problema socijalizma odnos plana i robne privrede, a zatim ipak ni on sam ne raspravlja o tome na primjereno produbljeni način. Ni drugi naši ekonomisti ne zahvaćaju dovoljno svojim teorijskim i dnevno-angažiranim radovima ovo pitanje, pa štoviše izgleda da ga podcjenjuju u sadašnjoj situaciji društvene i političke krize te istovremeno žestoke idejne ofenzive svjetskog neoliberalizma. Ja pak smatram da se u toj poziciji metodičkog pretjerivanja ili možda fascinacije s neoliberalnim konceptima posve ispušta iz vida da *u Jugoslaviji danas nije glavna opasnost niti uopće ikakva opasnost planiranje: jer, kao što mi još nemamo pravog tržišta, tako nemamo ni pravog, naučno zasnovanog makro i mikro planiranja u ekonomiji i u drugim oblastima života.* Nama je stoga itekako nužno i centralno, i lokalno, i poduzetničko planiranje — kao što je ono nužno, kao neizbježan komplement suvremenom tržištu, i najrazvijenijim kapitalističkim sistemima. Danas i kapitalizam uređuje planski svoje glavne znanstvene, privredne i socijalne procese, za što najbolje primjere daju američki vojno-industrijski i znanstveni projekti, evropski projekt Eureka, intervladine regulacije monetarno-financijske politike Evrope, a nema danas ni bilo kakvog velikog sistema javnih

Digitized by Google

službi koji se može održati, u nacionalnim i međunarodnim okvirima, bez državnog i korporacijskog planiranja. Naša ekonomska i politička misao, koja se zalaže za uistinu nužne reforme, krivo je identificirala protivnika: on nije u planskoj racionalnosti, nego u *birokratskoj samovolji i refeudalizaciji naših zatvorenih teritorijalnih jedinica koje slijepo tjeraju neke navodno nacionalne ili regionalne interese.* Ignorirajući pravu dimenziju društvene racionalnosti, i dio naših društvenih znanosti paradoksalno počinje postupati u visokom stupnju voluntaristički, predlažući jednostrana rješenja za izlazak iz sadašnje krize i za napredak socijalističkih odnosa koja su ponovo ispod razine iskustva suvremenog svijeta.

Digitized by Google

Tomislav Nikolić

Vratimo se Marksu

U vezi izlaganja druga Kulića i druga Franičevića, želim nešto da kažem na temu društvenosti svojinskih odnosa. Kada govorimo o podruštvljenosti svojinskih odnosa, u smislu teze da su svi oblici svojine društveni, jer zavise od stepena razvoja proizvodnih snaga, treba da razlikujemo dva oblika te društvenosti. Prvi oblik društvenosti svojinskih odnosa nalazi se u okviru otuđenja. Tom obliku društvenosti odgovaraju svojinski odnosi svih klasnih društava, ma koliko se oni međusobno razlikovali. Drugi oblik društvenosti svojinskih odnosa je društvenost izvan otuđenja. Da se mi ne zavaravamo. Socijalizam sve do komunizma društvenost ne može da ostvaruje van otuđenja, jer su svojinski odnosi uslovljeni robnom proizvodnjom i tržištem. Pitanje je bića konkretnih svojinskih odnosa u socijalizmu. Da li se ta društvenost odvija putem države, putem prava, putem normativizma i tome slično. U takvom biću društvenosti svest prethodi biću, pa se današnja državna svojina proglašava društvenom, mada između države i društva (robne proizvodnje) objektivno postoje suprotnosti. Drugi oblik društvenosti, kada se posmatra ekonomija i robna proizvodnja, tiče se društvenosti koja se odvija unutar ekonomskih odnosa. Međutim, to ne znači da između robne proizvodnje i države, prava itd. nema međusobnih veza. Nije ovde reč o dogmatskoj raspravi o odnosu baze

Digitized by Google

i nadgradnje. Reč je o tome da se o vlasništvu govori u zavisnosti od proizvodnih odnosa u samoj proizvodnji društvenog bogatstva u obliku robe, a ne o proizvodnim i svojinskim odnosima na osnovu ideologije i Ustava. Radi se o obliku rada, jer od njegovog oblika zavisi i oblik svojinskih i proizvodnih odnosa u socijalizmu.

Moramo se, naime, vratiti radu, a to znači vratiti se čoveku kao proizvođaču; tek se onda može postaviti pitanje kakav je njegov položaj, kako u proizvodnji tako i u pogledu vlasničkih odnosa. Umesto da se pitamo kakav je položaj čoveka u Ustavu iz 1974. godine, ili, pak, šta o radniku piše u amandmanima, mi se moramo zapitati kakav je njegov stvarni položaj u društvu, u proizvodnji. Mene ne interesuje ustavni položaj radnika. Ono što mene interesuje to je položaj radnika u stvarnom životu. Zato kažem da me ne interesuje ono što smo mi zapisali u ustavu ili amandmanima. Naime, ustavni položaj radnika je ono što mi želimo, njime se želi da menja radnikov stvarni ekonomski, dakle, najamni (otuđeni) položaj u proizvodnji. Međutim, to nije stvarnost socijalizma, to je stvar ideje tzv. udruženog rada. To nije zakonitost koja proizlazi iz procesa proizvodnje. Po mom mišljenju, ustav ne može da ide mimo ekonomskih zakona, jer su ovi zakoni kapitala jači od naše svesti ili namere za boljim odnosima proizvodnje. Zakon vrednosti mora da sledi i ustav, ideologija, partija i ceo socijalizam, hteli mi to ili ne.

Kada govorimo o tezi druga Kulića, u smislu da je ne samo privatna i kapitalistička, već i akcionarska itd. svojina društveno određena, onda znamo da je svojinski oblik određen društvenim odnosima, a oni su izvedeni iz oblika proizvodnih snaga. Pošto su proizvodne snage društveno određene, one nužno dobijaju oblik otuđenja, jer se još ne može govoriti o proizvodnji izvan otuđenja. Svi svojinski oblici u klasnim društvima su oblici otuđenja. Nijedna društvenost u uslovima robne proizvodnje ne može da se ostvari bez otuđenja, jer je koren svih otuđenja u ekonomskim odnosima, dakle, u proizvodnji. Evo, tu su filozofi, da ja ne uzimam tuđu oblast, pa neka kažu kakav je oblik rada u uslovima robne proizvodnje. Po Marksu, rad u uslovima robne proizvodnje, i to u uslovima razvijenog oblika, bez obzira da li je reč o kapitalizmu ili socijalizmu, ostaje pojedinačan i otuđen rad.

Evo šta kaže Marks o radu u uslovima proizvodnje vrednosti. »Proizvodan rad — kao rad koji proizvodi vrednost, stoji nasuprot kapitalu uvek kao rad *pojedinačnog* radnika, u ma kakvim društvenim kombinacijama ovi radnici ulazili u proces proizvodnje. Dok kapital, dakle, prema radnicima predstavlja društveno proizvodnu snagu rada, proizvodni rad prema kapitalu predstavlja uvek samo rad *pojedinačnog* radnika«.[1]

[1] Karl Marks, Rezultati neposrednog procesa proizvodnje, Rukopis neobjavljene Šeste glave Prve knjige »Kapitala«, »Komunist«, Beograd, 1977, str. 80.

Digitized by Google

Mi ne možemo tražiti da se putem države, plana i tome sl. stvara apstraktni rad, vrednost, kada se zna da je apstraktni rad otuđeni konkretni rad svakog radnika pojedinačno. Društveni oblik rada kao apstraktni rad nije pretpostavka, već rezultat otuđenja, bez obzira što mi nemamo kapitaliste. Ekonomsko biće naših radnika, njegovo robno biće, priznali mi radnu snagu kao robu ili ne, ne dozvoljava da radnik prisvoji svoju suprotnost, tj. kapital kao otuđeni klasni odnos proizvodnje. U razmeni sa društvenim kapitalom, radnik prisvaja samo vrednost svoje radne snage, a ne i rad koji je upotrebna vrednost za društveni kapital, s obzirom da radnik stvara višak vrednosti. Da li je kapital privatni ili državni, to uopšte ne utiče na prirodu i oblik rada, jer on mora biti najamni rad, hteli mi to ili ne[2]. Dozvolite, radnik ne može u razmeni sa kapitalom da prisvoji i »jare i pare«, tj. i upotrebnu vrednost i vrednost svoje radne snage. Bilo koja teorija o socijalizmu, koja polazi od premise da radna snaga nije roba, ne polazi od stvarne ili dokazane pretpostavke. To znači da se ne može graditi nekakav svojinski odnos u smislu društvene svojine sa nedokazanim pretpostavkama. Moramo jednostavno ispitati pretpostavku od koje polazimo. Inače, zabluda ili iluzija nam ne gine. To su onda hipoteze, a ne naučno dokazane stvari.

Kada ističem kritiku protiv društvene svojine kao nesvojine, onda imam u vidu imaginarnu svojinu, tj. fikciju, jer šta je tumačenje društvene svojine kao negacije kapital odnosa do čista ideološka konstrukcija, koja nije naša stvarnost, niti je bliža budućnost. Ja se protivim ustavnom određenju društvene svojine, jer ovaj akt ne polazi od stvarnih odnosa proizvodnje, već od onoga što mi želimo. Ja tražim da se prizna stvarna društvena svojina. Ako je ona otuđenje, u smislu kapital-odnosa, neka bude otuđenje, jer od mene ili bilo kog drugog ne zavisi da li će ona odjednom biti slobodan udruženi rad. To zavisi od razvoja proizvodnih snaga, a ne od naše volje za slobodnim odnosima proizvodnje. Postavlja se samo pitanje da li je to otuđenje u funkciji razvoja proizvodnih snaga, jer bez njih nema ostvarivanja krajnjih ciljeva, tj. komunizma. Sadašnje stanje u nas, bez obzira na činjenicu krize, ne kazuje da smo usmereni ka tim ciljevima. Istina, mi želimo ostvarenje tih ciljeva, ali stvarnost tome ne teži; otuda i kriza društva i dužina njenog trajanja.

[2] O nužnosti najamnog rada kao osnove proizvodnje vrednosti Marks piše: »Razmjenska vrijednost kao neposredan proizvod rada jest novac kao njegov neposredni proizvod. Zato je rad koji neposredno proizvodi razmjensku vrijednost kao takvu — najamni rad«. Ili: »Kao *materijalni predstavnik općeg bogatstva, kao individualizirana razmjenska vrijednost*, novac mora *neposredno* biti predmet, svrha i proizvod općeg rada, rada svih pojedinaca. Rad mora neposredno proizvoditi razmjensku vrijednost, tj. novac. Zato on mora biti *najamni rad*«. Vidi: K. Marks, Osnovi kritike političke ekonomije, tom I, »Prosveta«, Beograd, 1979, str. 112.

Digitized by Google

Tačno je da mi imamo eksploataciju, bez obzira na društvenu svojinu, ali ta eksploatacija nije u funkciji razvoja. Naš kapital-odnos nije u funkciji ostvarivanja civilizatorskih tekovina kapital-odnosa. Upravo zbog toga je tako nepovoljan položaj naših radnika.

Po mom mišljenju, moramo se vratiti Marksu, i ne samo da se vratimo njemu, potrebno je da se vratimo teoriji radne vrednosti. Mi smo ispod teorijskog nivoa političke ekonomije i do Marksa. Tvrdim da sve ono što je napisano o »socijalizmu« nije na nivou političke ekonomije. To je čak ispod nivoa A. Smita. Zato se moramo vratiti robi i radnoj vrednosti, od Petija, Adama Smita i Rikarda. Kada to budemo učinili, videćemo da smo ispod njihovog nivoa, a da ne govorim koliko smo daleko od Marksa. Dakle, mi smo ispod nivoa teorije koju je zatekao Marks, jer u nas nedostaje njihova analiza robe, proizvodnje itd. Njihova teorijska istraživanja su daleko iznad naših razglabanja. Ja ću o toj temi kasnije još diskutovati.

Branko Medojević

Samo jedna napomena oko ove reprivatizacije. Ključni sektor kapitalističke privrede danas—tehničko-tehnološki kompleks nije reprivatizovan. Strategija razvoja SAD i ostalih najrazvijenijih zemalja jasno pokazuje zašto je to tako.

Digitized by Google

Zoran Popov

Sistem dogovorne ekonomije ne može biti efikasan

Bilo je dosta reči o nekim stvarima ekonomije i naše stvarnosti pa sam želeo da raščistimo bar ono što u ekonomskoj nauci nije sporno. Prvo to da su sve današnje kapitalističke privrede tržišno-planske privrede. Znači, nema više kapitalizma klasičnog tržišnog tipa, nego su to tržišno-planske privrede. Iz toga sledi da efikasna organizacija privrednog života savremenog sveta počiva na tržišno-planskom konceptu privrede. Ako se u tom smislu posmatra naša stvarnost, onda se dolazi do jednostavnog objašnjenja naših teškoća, koje mi pokušavamo da rešimo na pogrešan način.

Pođimo, recimo, od koncepta samoupravne organizacije naše privrede, kako je on bio sprovođen u prvoj fazi našeg eksperimenta do 1965. ili 1968. godine. Bio je to pokušaj da na naše uslove primenimo organizaciju privrednog života koju ima savremeni svet. Mi smo uvođenjem samoupravljanja faktički reformisali administrativno-plansku socijalističku privredu u tržišno-plansku socijalističku privredu. I sve dok smo se držali tog koncepta, imali smo izuzetno uspešan period razvoja. Od 1965. ili 1968. godine u traženju puteva daljeg razvoja socijalističkog samoupravnog modela odustajemo od tržišno-planskog koncepta privrede. Znači odustajemo od savremenog i efikasnog pristupa organizaciji procesa proizvodnje i pokušavamo da gradimo goto-

Digitized by Google

vo utopijski koncept netržišne privrede bez plana. Tu je bila fundamentalna pogreška u koncipiranju sadašnjeg privrednog sistema.

Tako smo na način neprimeren uslovima savremenog sveta izgradili privredni sistem dogovorene ekonomije i sada se čudimo što on ne funkcioniše efikasno. Problem je u tome da on uopšte ne može da efikasno funkcioniše. Nije tu osnovno pitanje reprivatizacije deregulacije itd. To je fundamentalno pogrešan privredni sistem na bazi koga savremena organizacija privrede nije moguća, a ako se na silu nameće ona rezultira u neefikasnoj i nekonkuretnoj proizvodnji. Tu se, po mom mišljenju, ne postavlja više ni pitanje nekih sitnih izmena ili promena (ovo što se sada kod nas dešava sa izmenama Ustava). Mi moramo napraviti isti zaokret koji smo učinili krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih, ali tako da sada u celosti odustanemo od postojećeg privrednog sistema. On se mora napustiti zbog ekonomske neracionalnosti i neefikasnosti. U tom kontekstu sada, po mom mišljenju, nije uopšte sporna društvena svojina. Privreda zasnovana na društvenoj svojini može biti isto tako efikasna, u ekonomskom smislu, kao i ona zasnovana na privatnom konceptu svojine. Međutim, svi relevantni aspekti društvene svojine moraju biti dosledno institucionalizovani u okviru sistema čiji osnovni ekonomski smisao mora biti uvećanje imovine. Ekonomija tu može da pomogne. Ona je i ponudila rešenja privrednog sistema zasnovanog na društvenom vlasništvu, koji je u principu podjednako efikasan kao i kapitalistička privreda.

Ne bi trebalo sada u to da ulazimo, pošto su tu stvari potpuno jasne. Pitanje je samo političke volje da li takav sistem hoćemo ili nećemo. A to je van ekonomije. Međutim, cela ova stvar nije baš tako naivna. Naš privredni sistem bazira, u osnovi, na dve postavke. Jedna je integralno samoupravljanje, a druga je policentrična organizacija privrede i društva. Prva, integralno samoupravljanje, čini se da je čista utopija. Tu bi se stvari, izgleda, dale dosta lako raščistiti, s obzirom da ne bi bilo teško dokazati da je on neprimeren datom nivou razvoja ljudskog društva. Međutim, policentrična organizacija privrede i društva je duboko političko pitanje. Ono je tesno povezano sa nacionalnim pitanjem, a koreni su mu od pre rata. A to znači da naši problemi ove vrste imaju duboke korene. Ako se samo pogleda Bićanićeva knjiga iz 1938. godine »Ekonomske osnove hrvatskog pitanja«, videće se da su i tada postojali snažni pritisci ka policentričnoj organizaciji privrede i društva. Već tu se zagovara ideja da bi sve funkcije ekonomske politike trebale biti prebačene na nacionalno homogene regije Jugoslavije, a na nivou zemlje ekonomska politika bi se vodila putem njihovog konsenzusa. To je tada bila ekonomska platforma Hrvatske seljačke stranke (izdavač knjige je bio dr Vlatko Maček). Znači, ovo je ozbiljno političko pitanje, te se mora razmatrati

Digitized by Google

uz poštovanje naših regionalnih i nacionalnih specifičnosti. Bilo bi pogubno da se one zanemaruju, ali i da se fetišizuju. Zato se u traženju rešenja ne mogu ili ne smeju zaobilaziti neke bitne ekonomske realnosti, koje ne dozvoljavaju da se privredni život efikasno organizuje polazeći samo od teritorijalnih ili nacionalnih principa i interesa. Jednostrano, zahtevi savremene organizacije privrede u svetu danas te principe i interese čine prevaziđenim. Uzmimo samo Zapadnu Evropu. Ona se integriše, iako ima više nacija nego kod nas.

S obzirom na sve to i u nas je pomak sa mrtve tačke moguć samo kao posledica političke odluke. Ali je i tu ekonomska strana problema kristalno jasna: ekonomske performanse policentrično organizovane privrede su neuporedivo lošije od performansi koje nudi tržišno-planski koncept organizacije privrednog života. Ova tvrdnja ne može biti osporena ni u istorijskom kontekstu niti na bazi odnosa koji dominiraju svetom današnjice. O tome nije moguće ni voditi ekonomske diskusije, ali kada ih vodimo o drugim stvarima onda se i ova činjenica mora imati na umu. Da ne bi tražili rešenja tamo gde ih nema, odnosno da ne bi »jurišali« na nepostojeća »utvrđenja«.

Bogumil Ferfila

Ja se ne bih složio sa profesorom Viskovićem u tački gde je rekao da je kolektivna komponenta u društvenoj svojini veliko zlo. U nastojanjima da se društvena svojina napravi efikasnijom su u jugoslovenskoj ekonomiji dva pravca. Jedan pravac traži veću efikasnost u uvođenju cene društvenih sredstava. Međutim, ja mislim da to nije neki veliki tržišni koncept, da je cena društvenih sredstava manje više nekako administrativno oporezivanje koje poznaju u istočno evropskim zemljama, u tržišnoj ekonomiji ga ne poznaju, a i u istočno-evropskim, u planskim ekonomijama ne daje neke veće rezultate.

Drugi pravac je u tome što je kolega Franičević govorio. Traži veću efikasnost društvene svojine u traženju nekakve veće individualnosti, u nekom smislu sužavanja društvenosti na niže konkretnije, operativnije nivoe i jedan od tih je nivo poduzeća, znači grupni nivo (i onda dalje sve do individualnog radnika).

Što se tiče kolektivnog nivoa grupne svojine, poduzetničke svojine, tu je nekako najdalje došao profesor Bajt i mislim da je sasvim dobar predlog, kad predlaže da bi se pasiva bilance stanja znači, viri sredstava poduzeća diferencirali na dio, koji bi u nekom smislu značio čistu grupnu svojinu poduzeća (to su sredstva do kojih je poduzeće došlo vlastitom akumulacijom) i drugi dio sredstava koja je dobilo kao društvena. Jedino na ta sredstva, koja je dobilo kao društvena, bi bilo moguće primeniti

Digitized by Google

neki oblik kamate u smislu nekog društvenog režima upotrebe tih sredstava. Smatram i ako se uzme da je ovo jedna od dobrih alternativa za razmatranje, da tu mnoga pitanja još ostaju otvorena. I kada bi prihvatili nekakav kolektivni nivo, više izražen u kolektivnu komponentu u društvenoj svojini, tu bi ipak došli do pitanja kako dalje konkretizovati, odnosno individualizovati pozitivnu i negativnu, ili kvazi vlasničku odgovornost, motivaciju unutar poduzeća. Mislim da nije u nikakvom protivrečju sa teorijama o društvenoj svojini, da bi se uvela nekakva simbioza između privatnog vlasništva, između dioničarskog vlasništva, pogotovo zaposlenih radnika u tom poduzeću i nekakvog oblika društvene, odnosno kolektivne svojine. Tu bi sigurno mogli da sledimo, barem teorijski da izučavamo ozbiljnije, kineski primer gde su išli u nekakvu podelu dionica između radnika do određenog procenta svojine poduzeća. Hvala.

Nikola Visković

Kolega, vi ste me krivo razumijeli. Kada sam govorio o nekim patološkim ili disfunkcionalnim posljedicama socijalizacije vlasništva kod nas, pa u tom okviru i o faktičkom grupnom vlasništvu, ja nisam mislio na kolektivna vlasnička ovlaštenja (i obveze, naravno) koja su normativno priznata ili institucionalizirana — kao jedan od mogućih segmenata šireg društvenog vlasništva. Pravno institucionalizirano grupno vlasništvo jest jedan od ravnopravno legitimnih oblika u pluralizmu vlasništva koji bi trebao biti priznat u našem ustavnom sistemu. Ja sam govorio o »podzemnom« (i to ne samo radničkom, nego zapravo češće poslovondo-menadžerskom) grupnom vlasništvu koje se u nas konstituira nezakonito, kao uzurpacija i zloupotreba društvene imovine, a upravo uslijed nedovoljne i neprecizne pravne reguliranosti upravljanja i korištenja društvenom imovinom. Inače, ja smatram da u Jugoslaviji treba danas ojačati i položaj poduzeća, što implicira jedan vid kolektivnih vlasničkih ovlaštenja i obveza, ali to se mora postići na pravno čist, izričit, jasno definirani način.

Digitized by Google

Milovan Pavlović

Društvena svojina i sistem robnog privređivanja

Mi smo još kod nekakvog raščišćavanja pojmova. Kada se postavi pitanje o društvenoj svojini na sredstvima za proizvodnju, mislim da je, pored ostalog, relevantno ovde raščistiti da li taj društveni odnos posmatramo sa stanovišta zahteva da se vrši spajanje funkcije rada i funkcije upravljanja i to u rukama ljudi koji rade ili je nekakav drugi pristup i zahtev posredi. Sa ovim u vezi je i pitanje — da li se ta društvena svojina, ukoliko se u društvenoj stvarnosti zaista i ostvaruje, može pojaviti kao kapital odnos, bilo u smislu da se po osnovu nje otuđuje rad i rezultati rada radnika, bilo da se ona po sebi oplođava kao kapital, pa u tom slučaju su relevantna pitanja i titulara, o kojima je ovde govorio profesor Visković. Naime, postavlja se pitanje da li sredstva u društvenoj svojini mogu imati svoje ekonomsko biće, kao što se zastupa u jednoj teorijskoj orjentaciji društvene svojine? Da li se naime, odnosi upravljanja i raspolaganja sredstvima u društvenoj svojini mogu uspostavljati po osnovu sredstava, odnosno po osnovu svojine, shvaćene kao prava svojine određenog subjekta kao titulara svojine.

I u vezi sa ovim, dozvolite da kažem još nešto u pokušaju da doprinesem raščišćavanju pojmova. Ovde u raspravi se javlja orijentacija da u istu ravan dovedemo i privatnu i društvenu svojinu, da ih svedemo na isti kvalitet, jer se zastupa stav da je privatna svojina društvena, na isti način kao

Digitized by Google

i društvena svojina itd. Dozvolite da malo bliže pokušamo raščistiti stvari. Reč je i u jednom i u drugom slučaju o proizvodnom odnosu. I privatna svojina, kao i društvena je proizvodni odnos i uvek se uspostavlja između ljudi povodom sredstava i stoga je to uvek određeni društveni odnos. Ali, atribut društveni kod društvene svojine verovatno treba da izrazi nešto drugo. Pored toga što je to takođe proizvodni, dakle, društveni odnos povodom sredstava za proizvodnju, ona treba da iskaže i kakav je to novi kvalitet proizvodnog odnosa u odnosu na privatnu svojinu tj. verovatno treba da izrazi antimonopolski društveni karakter sredstava odnosno taj spoj rada i upravljanja upravo subjekata (radnika) koji obavljaju rad korišćenjem sredstava u društvenoj svojini.

Inače, odvojiti subjekte koji upravljaju sredstvima od subjekata koji upravljaju rezultatima rada, o čemu je ovde uvodno bilo reči, je, po mom mišljenju, zahtev za napuštanjem društvene svojine kao osnovnog odnosa i osnove konstituisanja sistema socijalističkog samoupravljanja.

U raspravama o društvenoj svojini se ide dotle da gotovo sve nedaće našeg razvoja pripisuju teorijskoj koncepciji društvene svojine (bez prava svojine određenog subjekta), pa se čak ima razumevanja i za neoliberalizam (a to znači potpuno napuštanje društvene svojine — M. P.), kao reakciju na etatizaciju odnosa u društvenoj reprodukciji, a pri tome se gubi iz vida da društvena svojina nije isto što i državna svojina i da se u vidu preovlađujućeg oblika državne svojine ne može kritikovati društvena svojina na sredstvima za proizvodnju.

Sve to znači da je zaista neophodno pouzdano sagledati šta je zapravo društvena svojina kako bismo je mogli identifikovati kao društvenu pojavu prakse razvoja socijalizma, sagledavati protivurečnosti i probleme njenog razvoja u okruženju realno egzistirajućih drugih oblika svojine. Takvo raščišćavanje je neophodno kako se ne bi zamenjivale teze i argumenti i stalno vrteli u krugu u vezi tako važnih pitanja sistema socijalističkog samoupravljanja.

I, najzad, s navedenim u vezi želim da kažem nešto što će verovatno izazvati reakciju i iznenađenje. Reč je o izvesnim kvalifikacijama u vezi naših neslaganja oko društvene svojine i robne proizvodnje u socijalizmu. Često se od strane jednog broja autora, među kojima se posebno ističe drug Dragoje Žarković,[1] koji je ovde prisutan, daju ocene da je shvatanje robne proizvodnje u socijalizmu bez tržišta kapitala i bez tržišta radne snage Staljinovo shvatanje iz 1952. godine. Ovakvu ocenu je prihvatio danas i drug Komazec kao uvodničar govoreći o takvom shva-

[1] Vidi: (1) dr D. Žarković, »O nekim suštinskim pitanjima promena u našem pravnom sistemu«, Marksistička misao, br. 3—4/87, str. 96 i (2) dr D. Žarković, učešće u raspravi u SANU na temu: »Konzervativna misao u svetu i kod nas«, Gledišta, br. 9—10/87, str. 77 i dr.

Digitized by Google

tanju kao Staljinovoj podvali. Treba reći i to da se čitava orijentacija u političkoj ekonomiji i privrednom sistemu, koja zagovara društvenu svojinu bez tržišta kapitala i bez tržišta radne snage, kao i nešto u suprotnosti s pravom svojine naziva staljinističkom, dogmatskom, konzervativnom misli[2] td.

Hoću samo sa ovim u vezi da skrenem pažnju na činjenicu da je Staljin po tom pitanju, možda sasvim slučajno imao pravo, bez obzira što je Staljin. Naime, postavlja se pitanje: da li treba da tražimo analogiju robne proizvodnje u socijalizmu koja se razvija na osnovama društvene svojine (o čemu ću kasnije šire govoriti) sa kapitalističkom robnom proizvodnjom ili, možda, u većoj meri sa prostom robnom proizvodnjom, polazeći upravo od svrhe proizvodnje, cilja, motiva poslovanja i sistema raspodele itd. koji su određeni ne robnom proizvodnjom kao takvom (u stvari kapitalističkom robnom proizvodnjom — M. P.), već karakterom društvenih odnosa koji joj daju osnovni pečat.[3] Zašto bismo ljude te i takve teorijske orijentacije nazivali staljinistima, a njihova mišljenja staljinističkim u sasvim negativnom određenju.

U raščišćavanju pojmova takođe je potrebno do kraja sagledati da li za društvenu svojinu važi stav o prisvajanju po osnovu sredstava, odnosno da je svaki oblik svojine, pa i društvene u najneposrednijoj vezi sa raspodelom rezultata proizvodnje. Shodno određenoj teorijskoj orijentaciji, ekonomsko biće društvene svojine je u najneposrednijoj vezi s prisvajanjem. Po drugim shvatanjima, to je veoma sporno. Prema tome, reč je o čitavom nizu pitanja terminološke prirode po kojima se ispoljavaju neusaglašenosti iza kojih stoje vrlo ozbiljne teorijske razlike u shvatanju ovog osnovnog odnosa socijalističkog samoupravljanja, što sve svedoči o tome da je održavanje ovog naučnog skupa društveno celishodno.

Inge Kraljević

Smatram da na ovom savjetovanju — među nama — termini i instituti moraju biti sasvim jasni. Pojmovi moraju imati egzaktne sadržaje, jer se inače vrtimo u zatvorenom krugu. Profesor Visković kaže, kako sam razumjela, da treba respektirati grupno

[2] Vidi: rad naveden pod br. (2) prethodne napomene, str. 97 kao i neke druge priloge u navedenom tematskom broju »Gledišta«.

[3] Shodno Marksovom stavu da su »robna proizvodnja i robni promet pojave koje pripadaju najrazličitijim načinima proizvodnje, mada u različitim obimima i domašajima. Znači da se o diferentia specifica (karakterističnoj razlici) tih načina proizvodnje još ništa ne zna, a stoga se ni sud o njima ne može donositi ako se poznaju samo apstraktne kategorije robnog prometa koje su im zajedničke« (K. Marks, Kapital I tom, Kultura, Beograd, 1947. str. 72).

Digitized by Google

vlasništvo, privatno vlasništvo, društveno vlasništvo i da valja utvrditi titulara takvog vlasništva. Kod pojma »titular« treba se izjasniti šta se pod tim podrazumijeva, tko je subjekt, tko je vlasnik, da li bi u društvenom vlasništvu to bila, po njegovom mišljenju, poslovodna struktura ili radnici ili netko treći. Molim vas, kažimo nedvosmisleno, šta mislimo pod određenim kategorijama. Jezik prava je za spajanje, a ne za razdvajanje ljudi. Treba točno razjasniti pojmove, sadržaj pojedinih pojmova, da bi se razumjeli. Inače, govorimo jezikom gluvih i ne razumijemo se.

Digitized by Google

Dragoje Žarković

Društvena svojina i kriza

Govoriti o problemu vlasništva u socijalizmu u suštini znači govoriti o osnovnim pitanjima poimanja socijalizma i puteva njegove izgradnje; i ne samo o ekonomskim, nego i o političkim i drugim pitanjima. Kad je konkretno reč o našoj zemlji, smatramo da ovu temu, kako je formulisana u pozivu za današnju raspravu potenciraju tri momenta: vrlo nepovoljno stanje u našoj privredi i društvu — sveopšta kriza; masovna erozija supstance tzv. društvene svojine kao nesvojine, te započeta javna rasprava o Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ.

Kada je ova tema na dnevnom redu, mišljenja smo da je ona vrlo aktuelna za sve socijalističke zemlje, jer ih je zahvatila duboka kriza.

Već skoro čitavu deceniju traje u nas otvorena ekonomska kriza, koja se sve više produbljuje i prerasta u opštu krizu društva. Njoj je predhodila prikrivena ekonomska kriza, čiji se vremenski početak vezuje za polovinu šezdesetih godina.

Suština te krize je u sve većoj neefikasnosti privredne sfere. Ona je zahvatila, kao što već rekosmo, ne samo našu zemlju, već i sve druge socijalističke države. Njene posledice u uslovima savremene naučno-tehnološke revolucije, u kojoj visoko razvijene kapitalističke zemlje jako odmiču napred, postaju sve teže i sve više ugrožavaju ranije dostignuti civilizacijski nivo društva.

Digitized by Google

Nastavi li se takvo stanje, životni standard naroda iz godine u godinu će opadati; socijalizmu preti potpuna kompromitacija.

Moramo se vrlo ozbiljno trgnuti i kritički preispitati dosadašnja iskustva — da kriza ne bi prerasla u agoniju.

I

Po našem mišljenju, koreni krize socijalizma nalaze se u:

1) utopijskom pristupu novom društvu i putevima njegove izgradnje;

2) političkom monopolu određenih struktura u okviru jedne, vladajuće partije;

3) administrativnom karakteru privređivanja.

Da bi ovo objasnili, moramo se najpre osvrnuti na Marksove vizije o novom društvu i pokušaje njihovog oživotvorenja u praksi.

Kao što je poznato, Marks je prevashodno bio teoretičar kapitalizma. Glavni zadatak koje je on sebi bio postavio jeste otkrivanje unutrašnjih, prirodnih zakona razvitka buržoaskog načina proizvodnje. Analizirajući njegove suprotnosti, on je dao i jednu prognozu budućeg društva koje će izrasti iz kapitalizma i u kome će protivrečnosti toga sistema biti prevaziđene.

Prema Marksu, kad se iscrpu unutrašnje mogućnosti za povećavanje produktivnosti rada u kapitalizmu, kad proizvodne snage stvore sve elemente za nastanak novog, komunističkog društva, — radnička klasa će samo osloboditi te elemente, a ne da ostvaruje nekakve ideale. Po njemu, taj preokret oslobađanja elemenata novog društva, koji su se razvili u krilu buržoaskog društva, otpočeće u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama i odigraće se u svetskim razmerama.

Prema Marksu, naučno-tehnološki napredak kroz porast organskog sastava kapitala, kroz sve veće podruštvljavanje proizvodnje, vodi opadanju profitne stope kao pokazatelja efikasnosti privređivanja, oplodnje kapitala. Približavanje profitne stope nuli označiće kraj društveno-ekonomskog sistema u kome je glavni cilj oplodnja predujmljene vrednosti. Taj sistem će ustupiti mesto društvu u kome glavni cilj proizvodnje neće biti vrednost već upotrebna vrednost, zadovoljavanje potreba. To je komunističko društvo u kome će proizvodnja izgubiti robni karakter, u kome će sredstva za proizvodnju izgubiti obličje kapitala i postati puka materijalna pretpostavka rada. Izgubiće svojinska obeležja i postati društveno vlasništvo slično onome kakvo se javlja kad je, na primer, reč o vazduhu koji udišemo, koji predstavlja slobodno dobro — pripada svima.

Marks kao naučnik nije shvatao nacionalizaciju kao upad u posed, kao presretanje karavana. Prema njemu, podruštvljavanje vlasništva proističe iz podruštvljavanja proizvodnje, a ne da se dekretima uspostavlja takvo vlasništvo i tamo gde za njega uopšte nema stvarnih pretpostavki.

Digitized by Google

No, odmah moramo istaći da Marksa kao socijalnog teoretičara zaista nije lako razumeti.

U vreme kad je u carskoj Rusiji bio objavljen Marksov Kapital, čak je bilo zabranjeno da se objavljuju njegove fotografije zbog njegove revolucionarne aktivnosti. S razlogom se postavlja pitanje: kako je carski cenzor dozvolio da se objavi ta njegova knjiga? U zaključku svoje recenzije, on je otprilike istakao: Marksova razmatranja tonu u moru apstraktne, delimično čak i mračne političko-ekonomske argumentacije; tu knjigu će malo ko do kraja pročitati, a još manje će je ko razumeti. To je bio dovoljan razlog da dozvoli njeno objavljivanje.

Obično se govorilo da je cenzor bio naivan, da se prevario. Mišljenja smo da, ipak, nije tako. Cenzor je verovatno bio smetnuo s uma mogućnost pogrešnog razumevanja Marksa i sve posledice koje iz toga mogu proisteći. Ispravno poimanje Marksa nije nametalo potrebu zabrane objavljivanja njegovog dela. To je cenzor doista dobro shvatio.

Kao što je poznato, Marks je bio vrlo kritičan prema drugima, ali i prema sebi samom. Svoje rukopise je ostavljao da odleže. Ponovo im se vraćao: prerađivao ih, dopunjavao, ili čak pisao potpuno nove varijante. Problemi su zaista teški i složeni da bi se lako stvorila jedna celovita, neprotivrečna ekonomska teorija koja dobro objašnjava privredni život. U tom mukotrpnom poslu smrt je prekinula njegov rad. Marksovo delo ostalo je nezavršeno.

Engelsu je bilo potrebno čitavih jedanaest godina teškog rada da nezavršene rukopise pripremi za objavljivanje u vidu drugog i trećeg toma Kapitala. Kaucki je takođe uložio puno napora da nezavršene rukopise za četvrti tom Kapitala učini podobnim za objavljivanje pod nazivom »Teorije o višku vrednosti«.

Da je Marksovo delo, i pored napora Engelsa i Kauckog, ostalo nezavršeno — u to ne treba sumnjati. Da pomenemo, na primer, teoriju kriza hiperprodukcije. O tom fenomenu Marks je na više mesta pisao. Ali nije dao celovito objašnjenje te pojave. Njegovi teorijski sledbenici i danas se glože o mnogo čemu vezanom za krize hiperprodukcije. Sličan je slučaj i sa teorijom vrednosti. U prvom tomu Kapitala Marks je razradio rad kao elemenat vrednosti. U preostalim rukopisima prisutna su i razmatranja o korisnosti i retkosti kao činiocima vrednosti. Ali nema kompleksne teorije vrednosti koja bi u objašnjavanje složenog fenomena tržišnih odnosa uključila sva tri navedena činioca. I o tome se Marksovi sledbenici itekako decenijama spore. Danas, u uslovima ekološke krize, zapažamo da retkost u sve većoj meri određuje razmenske odnose, jer cenu upotrebe dobijaju prirodni resursi i uslovi u koje nije uložen nikakav ljudski rad.

Karl Marks nije bio samo socijalni teoretičar i filozof, već i politički aktivist. Pisao je kraće publicističke radove za potrebe

Digitized by Google

tekuće aktivnosti radničkog pokreta, radničkih partija. Predmet tih njegovih radova bilo je, sticajem okolnosti, i novo društvo, iako je on jednom izričito istakao da ne želi da piše recepte za prčvarnicu budućnosti. Dva su povoda u tom pogledu bila vrlo značajna: Pariska komuna, kojom je u početku bio oduševljen ali kasnije potpuno razočaran, i nagađanja nekih uticajnih pisaca ondašnjeg vremena o budućem društvu. U tim radovima kod Marksa zaista ima puno utopizma. (O tome je u nas nedavno objavio vrlo dokumentovanu studiju prof. Dragutin Marsenić). Radi ilustracije, pomenimo njegov rukopis »Marginalije uz Program Nemačke radničke partije«, koji je nakon proteka više decenija od Marksove smrti objavljen pod naslovom »Kritika Gotskog programa«. Toj brošurici pridavan je značaj kakav ona, po našem mišljenju, uopšte ne zaslužuje. Da je taj spis Marks kao naučnik mnogo cenio, nema sumnje da bi ga za života objavio. Ali to on nije učinio. Pred kraj života, pri jednom trezvenom razmišljanju čak je izričito istakao da nikada nije postavio neki socijalistički sistem. Taj iskreni iskaz lako je razumeti kad se zna da je Marks naučnu teoriju tretirao kao misaono ispitanu praksu. A pošto za njegova života prakse izgradnje novog društva tako reći nije ni bilo, jasno je da on nije ni mogao postaviti neki socijalistički sistem.

Do mnogih teških problema došlo je zbog toga što su izvesne Marksove vizije o novom društvu neosnovano proglašavane za »naučni socijalizam«, uz mobilisanje naroda za realizaciju tih vizija.

Radničkim vođama, a kasnije i profesionalnim »marksističkim teoretičarima«, bilo je mnogo lakše da se oslanjaju na Marksove kraće, publicističke napise, nego da izučavaju njegovu složenu ekonomsku teoriju. Kad je reč o ovim prvima, onda je to sasvim razumljivo, jer oni nisu bili naučnici niti su imali vremena da temeljito izučavaju Marksovo nezavršeno naučno delo. Njima su bili primarni politički efekti njihove aktivnosti. Ali takvo ponašanje profesionalnih »marksističkih teoretičara« može se shvatiti samo u kontekstu pretvaranja društvenih nauka u sluškinju tekuće politike, pri čemu do izražaja dolazi i kvazi-nauka.

Tu se, po našem mišljenju, kriju uzroci mnogih zaletanja u budućnost zbog kojih sve dosadašnje pokušaje izgradnje novog društva prate teški problemi, koji su konačno doveli do opšte krize socijalizma danas.

Mnogo šta od onoga što je Marks predviđao za komunizam protumačeno je kao odlika socijalizma, i to u zaostalim zemljama!

Tako je stvorena predstava o socijalizmu kao društvu koje u svemu nadilazi kapitalizam. Pošto to u stvarnosti nikako nije bilo moguće, dolazi do svakojakih ograđivanja od okruženja i forsiranja ideologije kao nerealne slike stvarnosti. Sa tim je u tesnoj vezi i birokratizacija društva i s njom povezana dominacija

Digitized by Google

voluntarizma uz koju se jaz između ideologije i stvarnosti sve više produbljivao. Čak je ponegde došlo do toga da se narodu koji teško pati zbog krize javno govori kako će se uskoro ostvariti »vekovni san čovečanstva — komunizam«! Razuman čovek se mora zapitati da li je to vrhunac demagogije privilegovane birokratije koja narod smatra infantilnom budalom, ili je svest birokratije toliko izopačena da je vera u ono što se priča postala jača od surove životne stvarnosti masa, koja jednostavno neće da se vidi. U svakom slučaju, um se odvojio od materije i potpuno izgubio.

II

Utopizam se najpre ispoljio u skoro potpunoj likvidaciji privatne svojine. Uspostavljanje društvene svojine (u obliku državnog vlasništva) vršeno je dekretima. Izvršena je skoro potpuna nacionalizacija sredstava za proizvodnju, čak i tamo gde za nju nije bilo nikakvih pretpostavki. Stepen socijalističkog preobražaja meren je procentualnim učešćem društvenog proizvoda koji potiče iz nacionalizovanog sektora privrede u ukupnom društvenom proizvodu. Potpuna likvidacija privatnog sektora označavana je kao konačna pobeda socijalizma!

Šta je bilo u osnovi ovakvog naopakog shvatanja?

Mislilo se da će se na toj osnovi ukinuti eksploatacija čoveka po čoveku, da će se ostvarivati razvitak uspešne, planske privrede i razvitak ekonomske i političke demokratije.

Šta je iskustvo pokazalo?

Najpre treba reći da se državna svojina na sredstvima za proizvodnju sve više počela ispoljavati kao izopačen oblik grupnog ili čak i pojedinačnog vlasništva. Njome se raspolagalo prema htenjima nadležnih organa i pojedinaca, a sve je više izostajala odgovornost za njenu reprodukciju, odgovornost za promašaje i gubitke. Strah od odgovornosti sve je više ograničavao političku demokratiju, a ovo poslednje omogućavalo je bujanje voluntarizma.

U uslovima siromaštva i relativno prostih zadataka izgradnje teške industrije i energetike, državno zahvatanje i usmeravanje akumulacije uz potpunu kontrolu svih činilaca proizvodnje omogućilo je brz, ekstenzivan privredni razvoj, čije su granice, pojavom savremene naučno-tehnološke revolucije, uskoro bile iscrpene. Prelaz na intenzivan privredni razvoj nje bio moguć. Ekonomska neefikasnost privredne sfere sve je više počela da dolazi do izražaja. Otpočinje opadanje produktivnosti rada. Ekonomska kriza postaje sve evidentnija.

Postalo je očigledno da se pri državnom privređivanju (zasnovanom na državnom vlasništvu) ekonomija gubi u politici, a ova poslednja se sve više koprca u ekonomskim iracionalnostima. Začarani krug se zatvara.

Digitized by Google

Eksploatacija čoveka po čoveku na osnovi o kojoj je pisao Marks u prvom tomu Kapitala, bila je likvidirana. No, ako pod tim pojmom podrazumevamo svako prisvajanje tuđeg dohotka bez radne osnove, onda sa žaljenjem moramo konstatovati da su se javili novi, pogubni oblici izrabljivanja. Oni su, pre svega, vezani za državu. Kad ovo kažemo, imamo u vidu redovnu pojavu da država na razne načine oduzima dohodak onima koji su dobro radili da bi pokrivala gubitke onima koji su loše radili. Time su prvi kažnjeni i destimulirani da i dalje dobro rade, a drugi su nagrađeni i u svom neradu, javašluku ili lošem radu i dalje se mogu iživljavati. Za privredni razvoj (i ne samo za njega), to postaje pogubno. Slične efekte ima i voluntarizam u oblasti cena, pri kome su cene jednih roba i usluga depresirane, a drugih naduvane. Prvi su kažnjeni a drugi nagrađeni. Stimulansa za razvoj nema.

Iz navedenog, kao i zbog drugih oblika voluntarizma, dolazi do deformacija u oblasti ličnih dohodaka i drugih vidova alimentiranja lične potrošnje, pri čemu položaj čoveka ne zavisi od njegovog rada već od toga da li je ili nije u ovoj ili onoj sferi privilegija.

Kada je reč o planskom karakteru privrede, onda se mora reći da je on razvijen uz potiskivanje tržišnog mehanizma, uz ignorisanje ekonomske logike i ekonomskih zakonitosti.

Živimo u svetu o kome mnogo više ne znamo nego što znamo. A ono što ne znamo ne možemo staviti pod svoju kontrolu. To se dobrim delom odnosi i na ono što smo saznali. Sveobuhvatno planiranje ispoljilo se kao administrativni voluntarizam.

Marks je isticao da »svaki individuum poseduje društvenu moć u obliku neke stvari«. Te stvari su roba i novac. »Oduzmite stvari tu društvenu moć«, tj. ukinite robu i novac, »pa ćete je morati dati osobama nad osobama«. Naime, potiskivanje pa čak i ukidanje robno-novčanih odnosa davalo je moć političkoj birokratiji, njenom voluntarizmu.

To jasno pokazuje koliko je bilo neosnovano pozivanje na Marksa (kao naučnika) kad su ukidani robno-novčani odnosi, kad su ignorisane ekonomske zakonitosti. Kako dobro reče jedan sovjetski ekonomist, priznavanje i robnog karaktera proizvodnje u socijalizmu, uz nepriznavanje kompletnog tržišnog mehanizma (tržišta roba, kapitala i rada) — to je isto kao i mužjak bez polnog organa: nedostaje mu samo jedna »sitnica« da bi bio mužjak.

Pogrešno, utopističko poimanje socijalizma i danas dovodi do zgražavanja pojedinaca kad se pomene tržište kapitala i radne snage. Staljinova podvala socijalizmu još uvek je vrlo prisutna.

Čitavo dosadašnje svetsko iskustvo pokazuje da je tržišno privređivanje jedini uspešan način privređivanja. Ono nije samo tekovina kapitalizma već dostignuće ljudske civilizacije. Bez njega se ne može povećavati ekonomska efikasnost proizvodnje

Digitized by Google

roba i usluga, koja predstavlja osnovu svekolike humanizacije društvenih odnosa. Bez njega se ne može, gledano na duži rok, povećavati produktivnost rada, skraćivati radni dan, povećavati slobodno vreme, niti se mogu formirati sve razvijenije ličnosti ljudi. A bez svega toga ne može se ni zamisliti stvarno, aktivno učešće ljudi u vođenju zajedničkih poslova, — razvitak socijalističke demokratije.

Tržišno privređivanje pretpostavlja konkurenciju, bez koje ni u jednoj sferi društvenog života ne može biti napretka. Da nije takmičenja, zar bi se u sportu postizali sve bolji rezultati? Zar konkurencija tri savremena velika centra svetskog kapitalizma (SAD, Japan, Zapadna Evropa) nije podloga njihovog sadašnjeg ekonomskog prosperiteta? Zar konkurencija sa SAD na vojnom sektoru nije učinila SSSR u toj oblasti prvorazrednom državom? Svakako da su Rusi sposobni da naprave i dobar automobil i dobre cipele, i mnogo šta drugo, ali odsustvo konkurencije u toj sferi dovelo ih je do stanja potpune inferiornosti.

U nas se pojedinci zgražavaju na svako pominjanje konkurencije. Zaklinju se u Lenjina, a zaboravljaju da je on dokazivao da monopolizacija vodi parazitizmu i truljenju.

Iskustvo je pokazalo da u praksi umesto vlasti radničke klase postoji vlast u ime radničke klase. Na delu su mnoga birokratska izrođavanja socijalističkih revolucija. To jasno pokazuje da je ostvarivanje vlasti radničke klase jedan dugoročni proces i da nagli preokreti jednostavno nisu mogući. Društvu koje treba da napreduje neophodna je politička demokratija, a ne diktatura. Sva dostignuća civilizacije u toj sferi treba koristiti i dalje razvijati, a ne odbacivati, kao što je, na žalost, često dolazilo do izražaja pod izgovorom da sve što je bilo u kapitalizmu nije dobro i da ga u socijalizmu treba eliminisati. Staljinov »teoretičar« prava Višinski, čak je tvrdio da su i dokazi na sudu izmišljotina buržoaskog prava kojoj nema mesta u socijalizmu! Birokrati se plaše otvorenih lista i uspešno ih eliminišu. Plaše se konkurencije programa na socijalističkim osnovama, plaše se javne kritike i stvaranja mogućnosti za pozivanje na odgovornost.

Sve je to godilo interesima birokratije, ali ne i ostvarivanju vlasti radničke klase. Kad ovo ističemo, mislimo na velike tekovine u razvitku demokratije do kojih je čovečanstvo došlo mukotrpnom borbom protiv neograničene vladavine pojedinaca i klika: parlamentarna višepartijska demokratija, neposredni tajni izbori sa više kandidata, sloboda štampe, javnost rada, kontrola birača nad radom izabranih.

III

Najznačajniji pokušaj raskida sa birokratskim socijalizmom bila je naša privredna i društvena reforma započeta polovinom 1965. godine.

Digitized by Google

Taj veliki preokret nije mogao proći bez porođajnih muka. Sem toga, reforma nije bila dobro pripremljena i nije dobro vođena. Sve je to omogućilo birokratiji da joj zada smrtonosni udarac. I stvarno, od polovine 1968. g. kurs reforme je napušten. Naš brod je od tada zaplovio prema vodama sadašnje sve dublje krize.

Pokušaj afirmacije tržišnog privređivanja i razvitka političke demokratije označen je kao nekakav povratak u kapitalizam. Pošto je pre toga bio dobro isproban birokratski socijalizam, uz dozirani razvitak samoupravljanja u okviru preduzeća od 1950. godine, došlo je do opredeljenja za razvitak tzv. dogovorne ekonomije i dogovornog socijalizma, u kome faktički nema ni tržišta ni plana. U suštini, javila se nova utopija koja je za rezultat dala policentrični etatizam, koji je još neefikasniji od monocentričnog etatizma.

U preambuli Ustava SFRJ iz 1974. godine govori se o oslobođenju rada i izgradnji komunističkog društva kao našem cilju, a u praksi smo poslednjih godina sve dalje od tog cilja, tj. krećemo se u suprotnom smeru. S pravom se ukazuje na to da je došlo do nekakve refeudalizacije privrede i društva, pa umesto da se krećemo u pravcu nadilaženja kapitalizma mi ga sve više podilazimo — imajući u vidu stanje u visoko razvijenim kapitalističkim državama. Da bi ga prevazišli, bilo bi potrebno da ga najpre dostignemo. Ovako, mi se u negativnom smeru sve više udaljavamo od civilizacijskih dostignuća toga društvenog sistema.

Predloge u pravcu afirmacije tržišnog privređivanja i šireg razvitka političke demokratije, okoreli birokrate i dogmate kvalifikuju kao zahteve za nekakvu rekapitalizaciju našeg društva, a da pri tom ništa ne nude sem da se menjaju ponašanja. Kao da se apelima, makar se svaki dan ponavljali, mogu promeniti ponašanja! Uostalom, moglo bi se postaviti pitanje: zašto su nepovoljna ponašanja — ako se na svim ključnim pozicijama u našem društvu nalaze članovi SKJ? Zašto im se, na principu demokratskog centralizma, ne postavi zadatak kako treba da se ponašaju? Ako bi se izlazak iz krize mogao obezbediti na taj način, zaista bi bila neoprostiva greška što takav zadatak dosad nije postavljen! Utoliko pre što nam svekoliki nazadak, koji nas poslednjih godina sve više pritiska, preti ekskomunikacijom iz Evrope.

Svakako, naše društvo bi sebi trebalo postaviti realne ciljeve i primerene puteve za njihovo ostvarivanje. Ako se hoće više nego što se može, razočaranja su neminovna i onda se vuku pogrešni potezi.

Kod nas se početkom šezdesetih godina pojavilo shvatanje da se negativne posledice koje proističu iz državnog vlasništva na sredstvima za proizvodnju mogu prevazići uspostavljanjem društvene svojine kao nesvojine, pri kojoj se po vlasničkoj osnovi ne može prisvajati — ako bi se takva osnova ustavom ukinula.

Digitized by Google

Na tom shvatanju stvoren je model vlasništva koji se nalazi u Ustavu iz 1974. godine i svim zakonima koji su na njemu uteme ljeni.

Kako ispravno primećuje prof. A. Gams, svojina koja ne prisvaja isto je što i vatra koja ne gori, voda koja nije mokra!

Naša društvena svojina kao nesvojina je anticipacija društvene svojine budućeg komunističkog društva, izraz neposrednog spajanja radnika sa sredstvima za proizvodnju, izraz oslobođenog rada, odsustva eksploatacije čoveka po čoveku. Kao takvoj ne odgovara joj tržišno privređivanje, konkurencija, stečaj, bilo kakva otuđenost. Čak je proklamovano načelo o ovladavanju radnika celokupnim dohotkom koga stvaraju.

Sa tako definisanim vlasništvom, naš društveno-ekonomski sistem je antitržišan, jer robna privreda zahteva imovinsko-pravnu svojinu i odgovornost vlasnika za gubitke.

No, nakon vrlo rđavog iskustva stečenog u tzv. ratnom komunizmu u kome su i formalno bili ukinuti robno-novčani odnosi, nikome iole pametnom nije više padalo na um da ih ponovo ukida. Dakle, takva svojina treba da se ostvaruje u uslovima makar i skučenih robno-novčanih odnosa, pomoću robe i tržišta. A Marks je robnu proizvodnju smatrao uzrokom svih otuđenja radnika. On je čak izričito istakao da »ne može biti ništa pogrešnije i besmislenije nego na temelju razmenske vrednosti, novca, pretpostavljati kontrolu udruženih individua nad njihovom celokupnom proizvodnjom«.

Pomenuti model dominantnog vlasništva (zadružna svojina je praktično likvidirana, a privatna jako ograničena), morao je, dakle, da ima negativan odnos prema robnom karakteru privređivanja. U Ustavu se govori o »stihijnom delovanju tržišta«, koje pošto-poto treba »savladati« pomoću »samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja«, te tzv. »slobodnom razmenom rada«. Ova poslednja institucija je, ekonomski gledano, zaista bez smisla, jer se u tržišnoj privredi ne razmenjuje rad već njegovi rezultati — robe i usluge, a ako razmena nije slobodna ona i nije razmena.

Na pomenutom modelu svojine u osnovnim načelima Ustava govori se o »slobodnoj zajednici proizvođača«, o društvu u kome postoji »svestrana aktivnost ljudi« na osnovu »svestranog razvoja ličnosti«, »svestrane razvijenosti proizvodnih snaga«. A to je komunizam koji je zaista nespojiv sa robnom proizvodnjom. Pošto smo u stvarnosti od svega toga jako daleko, pristup našem društvu koji je dat u osnovnim načelima Ustava je idealistički, utopijski. Iz njega su proistekle bitne odrednice ekonomskog i političkog sistema koje ne mogu da se ostvare u sadašnjem vremenu i doglednoj budućnosti, pa je na delu ogroman jaz između proklamacija i normi, na jednoj strani, i stvarnog života, na drugoj strani. Jednostavno rečeno, praksa, ponašanja ljudi, ne mogu da se uklope u zamišljeni model. I umesto da se

Digitized by Google

menja model, zahteva se nemoguće — promena prakse i ponašanja. Kao da nije ustav radi naroda, već narod radi ustava!

Pomenuti raskorak, pri kome je ideologija zasnovana na zamišljenom modelu a ne na stvarnim mogućnostima društva, nameće stalnu intervenciju subjektivnih snaga koje se »bore« da se stvarnost prilagodi ideologiji, pri čemu je moralo doći do prevelike birokratizacije našeg društva i stvaranja jednog privilegovanog sloja koji na datoj ideologiji i »borbi« za njeno »zaživljavanje« (do koga nikako da dođe) obezbeđuje sebi udoban život uz malo istinskog rada i skoro nimalo odgovornosti pred društvom.

Antitržišni pristup privrednom životu (strah od »stihijnog delovanja tržišta«) otvorio je široke prostore hiperinstitucionalizaciji i hipernormativizmu, doveo je do inflacije propisa a preko toga i do raspadanja pravnog sistema pred kojim smo nemoćni. Iz svakojakih voluntarizama izrastao je ogroman antikapital, koji se procenjuje na šezdesetak milijardi dolara. Antikapital kroz hiperinflaciju i druge oblike ispoljavanja krize doveo je do kompromitovanja socijalizma i bujanja antikomunizma. Dakle, antikomunizam izrasta na antikapitalu. Ako i dalje budemo proizvodili antikapital, snaga antikomunizma će biti sve veća makar da se prema njegovim nosiocima primenjuju najsurovije kazne, koje se ne bi mogle primenjivati bez nekakve nove diktature. To bi bilo pogubno za našu višenacionalnu zajednicu koju prožimaju ogromne i sve veće ekonomske, kulturne i svake druge razlike. Rešenje nije, dakle, u tome da se udara na posledice, već da se eliminišu uzroci stvaranja antikapitala.

Na dominantnom, nesvojinskom modelu svojine, koji odlikuje erozija njegove sustance sve većih, ogromnih razmera, ne može se razvijati tržišno privređivanje, autonomija i odgovornost radnih kolektiva kao proizvođača roba i usluga. A bez toga nema ni stvarnog samoupravljanja. Na delu je kvazisamoupravljanje i administrativno privređivanje.

Društvena svojina kao nesvojina faktički se svodi na izopačene oblike grupnog ili čak i pojedinačnog vlasništva raznih formalnih i neformalnih oligarhija pa čak i dinastija, ili moćnih pojedinaca. Ona je svačija kad se prisvaja, a ničija kad je u pitanju briga o njenoj reprodukciji, kad su u pitanju promašaji i gubici. Svakojaki nasrtaji na imovinu bez vlasnika veoma su primamljivi i laki. Uzaludna će biti proklamacija koja se predlaže u Amandmanu IX — da je protivustavan svaki akt ili radnja kojima se povređuje društvena svojina. Nemoguće je pravno zaštititi vlasništvo bez pravnog titulara. To je nonsens! Čak ispada da je ta »svojina« živ stvor, jer se, eto, može i povrediti! Umesto da se definiše vlasnik i on štiti, predviđa se zaštita stvari koje nemaju titulara, koje ne mogu da govore i da traže zaštitu od povreda!

Digitized by Google

IV

Očigledno je, kako ističe prof. Z. Lerotić, da »samoupravljanje traži drugu osnovicu za svoju reprodukciju, jer nju više ne može osigurati koncepcija udruženog rada kao dogovorna ekonomija, niti kao doktrina slobodne razmjene rada, kao delegatski sistem, jedinstvo partije i države, jedinstvo političke klase i društvenog kapitala itd. Nužno je učiniti duboku preinaku ako se želi osloboditi radnika od trostruke otuđenosti — otuđenosti od viška rada, od društvenog bogatstva i od politike«. »Koalicije između republika i pokrajina i saveznih organa, — podvlači isti autor, — izvedene iz dogovorne i antitržišne ekonomije rezultiraju politikom koja cijelu privredu i društvo napreže na izvanredne napore, čineći ih trajno u izvanrednom stanju«. Razume se da takvo stanje, nastavi li se, mora dovesti do pucanja i u privredi i u društvu.

Predloženim promenama Ustava bitne odrednice našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema ostaju skoro netaknute: društvena svojina kao nesvojina, dogovorna (antitržišna) ekonomija, sporazumevanje i dogovaranje, slobodna razmena rada, udruživanje rada i sredstava, samoupravne interesne zajednice, delegatski sistem, posredni izbori i dr.

Dosadašnji pokušaji savlađivanja »stihijnog delovanja tržišta« doveli su do mnogo većeg zla — do haosa! Zar najbolji dokaz za to nije stanje u našoj raspodeli: akumulacije a velikim delom i amortizacije — nema, lični dohoci skoro da nemaju veze sa radom. Sporazumi i dogovori praćeni su zamrzavanjima, iza kojih dolaze štrajkovi i odmrzavanja, a opšti rezultat je hiperinflacija i haos koji ona sama znači. Ako bi se konačno usvojili ovakvi amandmani, produžilo bi se nepriznavanje tržišta radne snage. Zadržavanje institucije udruživanja rada i sredstava, tj. nepriznavanje tržišta kapitala, i dalje će onemogućavati horizontalnu i vertikalnu mobilnost pojedinačne, sve oskudnije akumulacije.

Iskustvo je pokazalo da u zdravoj privatnosti ima mnogo više društvenosti nego u bolesnoj društvenosti. U nas je mala privreda i u ovoj sveopštoj krizi vrlo vitalna, a među krupnim preduzećima u društvenom sektoru nalaze se naši najveći gubitaši.

Oblici svojine su u onoj meri društveni u kojoj omogućuju ekonomski i svaki drugi napredak, a ne prema njihovom nazivu. Forsiranje kolektivnog vlasništva i tamo gde za njega nema uslova ne dovodi do napretka već do nazatka.

Informacije kao danas najvažniji činilac razvoja sve više dovode do dematerijalizacije vlasništva. Njima više odgovara slobodna i borbena individualnost, privatni riziko-kapital, nego kolektivna društvenost i složeno vlasništvo. Povezivanjem individualnosti stvaraju se individualne društvenosti koje potiskuju kolektivnu društvenost.

Efikasnog tržišnog privređivanja ne može biti bez ekonomske samostalnosti privrednih subjekata koji se slobodno povezuju i

Digitized by Google

udružuju. A to zahteva različite oblike vlasništva, mešovitu privredu. Razvitak svojine ne odvija se, kako se nekad mislilo, u jednom smeru: od pojedinačne na kolektivnu u sve širim razmerama — do državne svojine kao najšireg oblika kolektivnog vlasništva, koja je od velike krize bila počela sve više da dolazi do izražaja. Sada zapažamo snažan proces denacionalizacije. Njega uzrokuje savremena naučno-tehnološka revolucija. Nosioci ekonomskog prosperiteta sve više postaju mala i srednja preduzeća, a velika preduzeća gube nekadašnji značaj.

Ako smo za otvorenu, tržišnu privredu, bez koje nema intenzivnog privrednog razvoja i uspešnog poslovanja kao podloge za sve veću humanizaciju društvenih odnosa, onda u pravnom sistemu moramo priznati pluralizam oblika svojine i njihovu ravnopravnost. Samo tako se rad i rezultati rada mogu afirmisati kao kriterijum za merenje doprinosa društvenom napretku. Razume se da imamo u vidu ne samo tekući već i minuli rad. A što se tiče eksploatacije, nje će biti sve dok postoji robni karakter proizvodnje. Bitno je da li ona ograničava ili ne ograničava ekonomski napredak. Eksploatacija pri kojoj su i nosilac živog rada i vlasnik minulog rada stimulirani da se uspešnije posluje, da se povećava ekonomska efikasnost proizvodnje — takva eksploatacija nije kočnica napretka. A ona koja se ostvaruje posredovanjem države (o kojoj je već bilo reči) svakako jeste. U jednom demokratskom, samoupravnom socijalističkom društvu poreska politika i uopšte socijalna politika morala bi biti na liniji smanjivanja a ne produbljivanja socijalnih razlika gledano na duži rok. Ali ne da se ostvaruje jednakost u siromaštvu, već sve veća ravnopravnost u sve većem bogatstvu. Samo se tako može stići do komunizma kao društva slobodnih, ravnopravnih, sve razvijenijih i međusobno sve povezanijih individualnosti, nasuprot sivilu birokratski uređene mase — kako komunizam zamišljaju savremeni dogmati, tj. nasuprot tzv. primitivnom komunizmu kojeg je Marks ismevao.

Takođe, kad je reč o eksploataciji bitno je i to da li je ona sve veća ili sve manja. Ako proizvođač dolazi u situaciju da ne može od ličnog dohotka da preživi, onda nerad postaje njegovo oružje u borbi protiv tolike eksploatacije zbog koje je ugrožena njegova egzistencija. Naprotiv, ako proizvođač sve više dobija, ako svoju radnu snagu može da reprodukuje na sve višem nivou, da sve više razvija svoje sposobnosti i aktivno se uključuje u proces upravljanja, on može postajati i vlasnik minulog rada pa i po tom osnovu prisvajati dohodak, pri čemu se postepeno smanjuje značaj podele na vlasnike i nevlasnike i eksploatacije koja iz toga proističe.

Utopijsko, dogmatsko poimanje socijalizma i njegova »izgradnja« pod tutorstvom birokratije, zasnovanim na tzv. društvenoj svojini i potpunom monopolu političke vlasti određenih struktura i administrativnom privređivanju kao njegovoj najbitnijoj ekonomskoj odlici, — sve se to mora prevazići da bi se iz

Digitized by Google

krize počelo izlaziti. Uslov za to su ustavne promene kojima će se inaugurisati društveno-ekonomski sistem koji odgovara sadašnjim mogućnostima i potrebama.

Tzv. društveni sektor naše privrede odavno boluje od teške bolesti: više troši nego što proizvodi, pa se godišnje njegovi gubici povećavaju za 2—3 milijarde dolara. Njegova reproduktivna sposobnost sada je ispod nivoa proste reprodukcije. Njega odlikuje i prikrivena nezaposlenost od oko 30%. Ne bude li promena na liniji o kojoj je ovde bilo reči, njemu preti kolaps.

*
* *

Izgradnja socijalizma započela je pre sedam decenija. Mnogo se šta htelo i probalo. Mnoga iskustva su iza nas. Valja im se okrenuti i kritički ih analizirati.

Ako prihvatamo ispravnu postavku marksističke teorije prema kojoj je praksa kriterijum valjanosti socijalinih koncepcija, onda zaista imamo puno materijala za naučnu analizu.

Ta nam analiza pokazuje da se mora prevazići shvatanje o sveznajućoj i svemoćnoj partiji koja čitav društveni život stavlja pod svoju kontrolu. Bilo čiji i bilo kakav monopol u sferi politike ne može, gledano na duži rok, dovesti do napretka, do socijalizma. Jednom partijom zagospodari vođstvo; u njoj nestaje demokratija i sveopšta kriza društva je neminovna. Prevlast rukovodstva nad članstvom onemogućuje odgovornost vođa. A bez odgovornosti nema uspešne politike. Pluralizam interesa zahteva i politički pluralizam, zahteva konkurenciju programa i ličnosti koje će se brinuti o realizaciji opredeljenja za koja se većina izjasnila.

Socijalistička demokratija mora u sebe uključiti sva dostignuća civilizacije do kojih se došlo mukotrpnom borbom naroda protiv samovlašća pojedinaca i grupa.

Dogma o premoći svesti nad spontanim procesima naročito je štetna u sferi privrede. Pokušaji savlađivanja »stihije tržišta« pomoću planova, sporazuma i dogovora doveli su na mnogim sektorima do pravog haosa. Zar najbolji dokaz za to nije sadašnje stanje u našoj privredi? SIV stalno obećava da će biti bolje, a njegove mere situaciju čine sve gorom.

Shvatanje prema kome je sve širi kolektivizam sinonim za sve veću uspešnost izgradnje socijalizma dovelo je do apstraktnog humanizma prema kome je čovek, pojedinac, u proklamacijama sve i svja, a u stvarnom životu skoro niko i ništa.

Savremena naučno-tehnološka revolucija potencira smeli i borbeni individualizam, koji ne treba administrativno sputavati. Kolektivnu društvenost sve više potiskuje individualna društvenost.

Digitized by Google

Konkurencija a ne monopol zaloga je svekolikog napretka.

Politički, ekonomski i svaki drugi pluralizam osnova je za tržišno-planski socijalizam koji bi mogao da se takmiči sa savremenim kapitalizmom. Dogmatski, birokratski socijalizam vodi društvo u smeru koji je suprotan komunizmu.

Na tim i drugim saznanjima, o kojima je ovde u vidu teza bilo reči, treba menjati naš društveno-ekonomski i politički sistem kroz ustavne promene o kojima je već započela javna rasprava.

Inge Kraljević

Jedno pitanje. Ako profesor Žarković na takav način kvalificira društvenu svojinu, kako to da u svojim radovima zastupa ideju da u društvenim djelatnostima treba da ostane koncept društvene svojine? To je u kontradikciji sa njegovom osnovnom idejom.

Digitized by Google

Džemal Sokolović

Dijalektika privatne svojine

I ova atmosfera pokazuje da je sudbina intelektualca veoma neobična. Na žalost, stvari se i u društvu odvijaju neovisno od volje intelektualca i ponekad čak protivno njihovim idejama. To je sudbina koja nas je zadesila u svim sredinama i u svim vremenima, još od Heraklitovog fesa pa do našeg Splita. I u Splitu je zabeležen slučaj da je jedan vrsni intelektualac morao da potraži svoje gnezdo u Japanu, iako je imao značajno otkriće u oblasti hemijskih nauka.

Međutim, ono što se od intelektualca očekuje jeste, po mom sudu, bez obzira na sve ove razlike, na ove sukobe koji su kulminirali, da imaju najpoštenije motive, pa i kada raspravljamo o tome za koje ćemo ili za koji oblik svojine se opredeliti, da svi polazimo sa stanovišta društvene racionalnosti oblika svojine. Dakle, ne sumnjajući da naše ideje proizilaze iz glava, a ne iz naših interesa, ja bih ipak pozvao sve nas, ako je ikako moguće da se oslobodimo hipokrizije u opredeljivanju za ovaj ili onaj oblik svojine. To se odnosi kako na one koji su za društvenu svojinu, tako i na one koji su za privatnu svojinu. Jer, ako smo za društvenu svojinu, onda bi trebalo da odvojimo ideju društvene svojine od njene stvarnosti, njene empirije, ali isto tako ako smo za određene oblike privatne svojine, onda te oblike privatne svojine, ako mislimo da su racionalni, a ta je dilema, (o kojoj ću nešto kasnije govoriti) mnogo starija od naših dis-

Digitized by Google

kusija, treba nazvati pravim imenom. Ti oblici privatne svojine počivaju na eksploataciji ili ne počivaju i onda ih treba nazvati pravim imenom. U protivnom, doći ćemo u situaciju, ako ne rešimo ovo povjesno pitanje, odnosno pitanje najefikasnijeg, najracionalnijeg oblika svojine, kao što je već upozoreno, da kriza ne bude zaustavljena. Ona, kao što kaže kolega Kulić, nema dna. Za razliku od Krleže, koji je u jednoj drugoj situaciji i u jednom drugom povodu rekao »kriza je velika, naši izgledi su, dakle, veliki«, i za razliku od Radomira Konstantinovića, koji je ove Krležine reči upotrebio da bi označio našu krizu, ja bih, bez obzira na svu dramatičnost ove situacije, ipak rekao da kriza još uvek nije velika, naši izgledi su, prema tome, mali.

Zato mi se čini da bi pitanje rasprave o svojini moralo poprimiti i nešto dublji teorijski, (a kad kažem teorijski, pre svega, mislim na isključenost filozofije iz rasprave o oblicima svojine), dakle, i filozofski karakter.

Dozvolite mi da kažem nekoliko reči o pitanju svojine. Dakle, to je jedno od pitanja čovjekove povjesti ili jedno od povjesnih pitanja. I kao mnoga druga, ono je do sada ostalo nerješeno zato što su naša znanja o društvenoj svojini bila opterećena uglavnom predstavama i, na žalost, iako ređe, predrasudama, umesto da smo se trudili približiti njenom pojmu.

Prvi uslov da se oslobodimo naših zabluda jeste da ih priznamo. Da vas podsetim na one poznate Marksove reči: »Radi se o ispovjedi, ni o čemu drugome. Da bi se očistilo od svojih grijeha čovječanstvo treba samo da ih proglasi onim što jesu. Dok će sa predstavama posao biti lak, jer će istinski teorijski odgovor lako doći na mesto svake predstave u društvenoj svojini koju imamo, dotle će stvar sa predrasudama stajati mnogo teže. Zasnovane na interesima, one su toliko čvrste da nikakve istine za njih ne mogu biti dovoljno ubedljive. Među mnogima, naša svjest o društvenoj svojini izložena je sledećim predrasudama: Prvo, da je društvena svojina na mikro, ili čak makro društvenom planu realizirana, iz čega sljedi da je sama čovjekova povijest realizirana; drugo, da se povjesno prevladavanje privatne svojine i povjesno uspostavljanje društvene svojine zbiva samo kao čin radničkog ili komunističkog političkog pokreta, iz čega sljedi da povjesnog kretanja nema izvan tog pokreta; treće, da privatna svojina u svim dosadašnjim istorijskim oblicima nije imala nikakvu ulogu u razvitku čovjekove društvenosti u uspostavljanju društvene svojine, iz čega sljedi da povjesti nije ni bilo.

Ono što je, prema tome, zajedničko svim tim predrasudama, jeste redukcija povjesnog kretanja. Ako su nas one dovele u zabludu, onda u interesu nastavljanja povjesnog toka sljedi i logičan zaključak kojim ih se možemo osloboditi: prvo, društvena svojina nije realizirana, što znači da je povjest, tj. proces čovekova ozbiljenja u toku; drugo, da društvena svojina kao negacija privatne svojine nastaje kao rezultat celokupne

Digitized by Google

dosadašnje povjesti, što znači da se povjest zbiva unutar, ali i izvan i neovisno od političko organiziranog radničkog i komunističkog pokreta; treće, da se društvena svojina uspostavlja u onom istom aktu negacije privatne svojine, kao negaciji negacije, koji je sam akt realizacije privatne svojine, što znači da se povjesno nastajanje čovjeka kao društvenog bića zbiva i u aktu nastajanja privatne svojine, baš kao i u aktu njene negacije.

Kako, inače, razumjeti Marksov stav »da čovjekov život treba privatno vlasništvo za svoje ozbiljenje, a s druge, da je sada potrebno ukidanje privatnog vlasništva«, ako ne kao dijalektičan. Ako »ukidanje samootuđenja čini isti put kao i samootuđenje«, onda ukidanje privatne svojine, njenog podruštvljavanja, čini isti put, kao i privatna svojina. Dijalektičnost Marksovog mišljenja se može prozreti u tome što on u privatnoj svojini, kao negaciji čovjeka kao društvenog bića, vidi u isto vrijeme mogućnost čovjekova ozbiljenja kao društvenog bića. A do takvog proturječnog otkrića on može doći samo zato što u privatnoj svojini, kao negaciji čovjeka, vidi mogućnost samo negacije privatne svojine, onu istu mogućnost koju će kasnije u »kapitalu« označiti kao »istorijsku tendenciju kapitalističke akumulacije«, a to znači povjesnu tendenciju privatne svojine da se preobrazi u svoju suprotnost, u društvenu svojinu. Zato ću ja posmatrati suprotnost svojinskih oblika, koja je supstancija u našem društvu, ne kao suprotnost između privatne svojine i društvene svojine, nego kao suprotnost, unutar privatne svojine. Ako je to tako, onda društvene svojine nema, kako bez negacije privatne svojine, tako ni bez privatne svojine kao takve, bez njenog ozbiljenja. Privatna svojina se ne može negirati, a da se ne razvije. Ili, što je isto, društvena svojina se ne može uspostaviti, a da se privatna ne uspostavi. Zato je svaka rasprava o društvenoj svojini, a ako je uz to još i rasprava o protivurečnostima društvene svojine, nedostatna i prema tome teorijski apstraktna, ako ne implicira raspravu o privatnoj svojini. Uslov za to, ali i još više uslov da se istinitost našeg mišljenja potvrdi predmetno kritički, jeste rasprava koja će biti teorijski, šta više filozofijski, konzistentno utemeljena u marksizmu. Da je kojim slučajem naša praksa, i politička i ekonomska, imala bolje i odgovarajuće, kakve zaslužuje, teorijske pretpostavke (o odgovornosti nauke je govorio kolega Visković) a naša teorija više praktičko-kritički karakter, danas bismo i o društvenoj svojini govorili jednim sasvim drugačijim tonom. Radi se, svakako, o praksi, o empirijskom stanju društvene svojine, ali to ne znači da je teorija, a prije svega društvena nauka lišena odgovornosti. Predmet kritičkog mišljenja je, naravno, praksa, ali se praktički mišljenje počinje dokazivati kritikom samoga sebe. Kao što je Marksova kritika građanskog sveta počela kritikom građanskog mišljenja, neka tako i naša kritika našeg sveta počne kritikom našeg načina mišljenja. Mi ne možemo izmeniti svet prije nego proizvedemo novu svest o njemu. Za Marksa, konstatiram, nastavljajući u odnosu privatne i društvene svojine, za razliku od Hegela, za

Digitized by Google

razliku od građanskog stanovišta, postoji antagonizam ne samo između privatne i društvene svojine, nego i antagonizam unutar privatne svojine. Kritikujući Platona i ustanovljavajući u njegovom komunizmu klice totalitarne negacije individualnosti...

(Inače, mislim kolega Pavloviću da ste nepotrebno držali lekciju onima koji drugačija mišljenja nazivaju dogmatskim, ili bilo kako etiketiraju jer se za etiketama obično poseže kada ponestanu argumenti.)

Hegel se pita da li će se moći govoriti: »o podsticaju na rad, bez nade u privatnu svojinu«. Iako Platonovoj ideji o ukidanju privatne svojine i uspostavljanju zajedničke ne može, a da ne prizna »da bi se ukidanjem privatne svojine učinio kraj svim sporovima, svađama, mržnjama, gramzivosti« itd. ipak je to za njega »posledica nižeg reda u poređenju sa višim principom prava svojine«, jer je za njega »sposobnost za svojinu« pretpostavka ličnosti i njene slobode.

Ovo temeljno građansko stanovište, stanovište privatne svojine, koje se zasniva na suprotstavljanju privatne društvenoj svojini, Marks nadilazi pretpostavljajući toj suprotnosti suprotnost unutar same privatne svojine. Privatna svojina je antagonistička unutar same sebe. Za Marksa se suprotnost između društvene i privatne svojine zbiva istorijski pojmovno, pre svega, unutar privatne svojine, zbog čega privatna svojina kao takva i jeste bitno povjesno protivurečna.

Za razliku od Hegela, koji vidi samo suprotnost između zajedničke i privatne svojine i na toj osnovi gradi zaključak, ne bez argumenata i razloga, o povijesnoj izglednosti privatne svojine, Marks unutar privatne svojine vidi suprotnost između onog privatnog i onog društvenog kao suprotnost između »svojine zasnovane (i tu je bitna dijalektička suprotnost privatne svojine) na vlastitom radu« i svojine zasnovane »na eksploataciji tuđeg rada.« Eksploatacija je ipak centralno pitanje koje razdvaja oblike svojine po njihovom, ne obliku, nego karakteru. Bit suprotnosti o kojoj je Hegel govorio, suprotnost između društvenog i privatnog zbiva se već unutar privatnog. Zato je privatna svojina bitna za razvitak društvene svojine. Zato je suprotnost između privatne svojine stečene sopstvenim radom, i privatne svojine stečene tuđim radom, suprotnost između oblika privatne svojine, koji se razlikuju po svom karakteru.

Marks piše ovako: »Privatna svojina kao suprotnost prema društvenoj, kolektivnoj svojini postoji samo onde gde sredstva za rad i drugi spoljašnji uslovi rada pripadaju privatnim ljudima. Ali, prema tome, da li su ti privatnici radnici ili neradnici, i privatna svojina ima drugi karakter. Bezbrojne nijanse koje nam ona na prvi pogled pruža odražavaju samo prelazna stanja između te dvije krajnosti.

Pluralizam oblika svojine, dakle, da, ali pluralizam karaktera svojine ne. Ako je društvena svojina toliki kamen teorijskih spoticanja, onda bih samo htio da vas upozorim na Marksovu

Digitized by Google

ideju društvene svojine, kako sam ja razumeo, ideju koja nema ne samo ničeg zajedničkog sa onim što mi danas imamo, ili općenito socijalistički pokret, nego nema čak ni mnogo izgleda da se u nekoj skorašnjoj budućnosti uspostavi. U »Manifestu« o ukidanju privatne svojine on kaže ovo: »Kada se, dakle, kapital pretvori u opću, svim članovima društva pripadajuću svojinu, onda se time ne pretvara osobna svojina u društvenu ... Ona gubi klasni karakter«. To znači da i ta svojina, koja postoji kao svojina svih ljudi, još uvek nije društvena svojina. Pod društvenom svojinom Marks podrazumeva jedan istorijski korak ne samo u uspostavljanju novih svojinskih odnosa među ljudima, nego, prvi pravi istorijski korak u uspostavljanju svojinskog odnosa između čoveka i prirode. Društvena svojina je tek onda uspostavljena, po Marksu, kada je uspostavljeno društvo između čoveka i prirode. Zato, na žalost, komunistički pokret nema nikakvih šansi, ukoliko u sebe ne inkorporira, ili će ga on inače zameniti, ekološki pokret. Ekološki pokret je, čini mi se, zbog toga danas fundamentalniji od političkih formi komunističkog pokreta. Ta stara komunistička ideja, starija od Marksa, o neraskidivoj vezi čovjeka sa prirodom, o naturalizmu koji je identičan humanizmu, dolazi nam od Marčelija (?) utopijskog komuniste iz XVIII vijeka koji svoju ideju novog društva nije smjestio u neko mjesto koje ne postoji nego u mjesto koje ne može da ne postoji — u prirodi. Njegov »Zakonik prirode« zahtjeva da svi zakoni u društvu moraju biti u skladu sa zakonima prirode. Komunistički pokret upravo u ekološkom pokretu mora naći svoje izgubljene supstance. Prema tome, društvena svojina može biti realizirana tek izvan rada, tj. »subjektivne suštine privatne svojine«, kao odnosa eksploatacije prirode. Zato je pokret koji štiti prirodu subverziran sa stanovišta proizvodnje koja počiva na privatnoj svojini u bilo kojem obliku.

Digitized by Google

Brana Ivanović

Društvena svojina nije pravo svojine, a jeste svojina

Osjećao sam potrebu da se i ranije javim, u vidu replike, ali tolika je bila frekvencija i raspoloženje za raspravom da se teško moglo doći na red. Osim toga, vjerovao sam da u jednokratnom izlaganju, uz pomoć sjećanja i bilješki, čovjek može da se vrati i na neka od pitanja o kojima je mislio da govori.

Dobili smo ovdje jedan podsjetnik (ili program) pitanja o kojima bi valjalo raspravljati. Koliko je god to inspirativno, mislim da se, ipak, ne bi trebalo shvatiti iz onoga što je govoreno i iz ovog programa, da se u društvenim naukama (u zemlji) nalazimo baš tako na ledini, kad je riječ o društvenoj svojini i svojinskim oblicima u socijalizmu, jer smo neka od tih pitanja ostavili iza sebe.

Htio bih da kažem da, u mnogim nedaćama, koje su nas snašle, u raspravama ovakve prirode ima i određenih iracionalnosti. Naime, pisci u pravnoj nauci obrađuju svojinu kao ekonomski odnos, svojinu kao produkcioni odnos, svojinu kao proizvodnju, svojinu kao prisvajanje, svojinu kao razotuđenje, svojinu kao neeksploataciju itd., a, s druge strane, pisci u ekonomskoj nauci bave se pravom svojine, bave se pravnim titularima, pravnim subjektivitetom, bave se pravom korišćenja, bave se pravom raspolaganja itd.

Uz neracionalnost koju osjećam kod toga, teškoća je i u tome što se može desiti, a i današnja rasprava je to dijelom pokazala, da o istim kategorijama u svojim istraživanjima i u

Digitized by Google

svojim razmišljanjima podrazumijevamo različite stvari, a koje su već u nauci dovoljno ispitane i istražene.

Osim toga, ponekad mi se čini da u svojim kritičkim zapažanjima i kritičkim odmjeravanjima, kada je riječ o dostignutom nivou političkog i pravnog sistema, gotovo kucamo na otvorena vrata. Smatramo da postoje problemi još tamo, gdje su oni, možda, otklonjeni, a neke druge probleme, koji zaista nijesu savladani, niti otklonjeni, još uvijek dovoljno ne istražujemo, niti upućujemo u kom pravcu, na verifikovan način, treba to učiniti.

Pošto ova rasprava, uz ostalo, nekako je sastavni dio sadašnjih aktuelnih rasprava o daljoj izgradnji ekonomskog, pravnog i političkog sistema, očigledno da društvenu svojinu ne možemo shvatiti, niti ona može biti nikakva puka apstrakcija, niti samo puko teorijsko uopštavanje, već je društvena svojina u stvari društveni odnos, koji traži svoje sistemsko, i ekonomsko i pravno, uređivanje, a taj odnos kao produkcioni odnos veoma je složen, kako je već rečeno ovdje i sastavljen je iz brojnih elemenata, čijim uređivanjem i povezivanjem može se dobiti potpuniji izgled i sadržina društvene svojine. Zbog toga vjerujem da umjesto apstraktno teorijske rasprave o društvenoj svojini (kao apstrakciji), bilo bi racionalnije, naučno i društveno korisnije, ako bi ulazili u pojedine elemente te cjeline i tog mozaika, da bi se približavali traženju nekih novih produktivnijih rješenja.

Pošto ovdje nemamo mnogo vremena, a treba omogućiti i drugim učesnicima da govore, ja ću probati u vidu teza da se osvrnem na neka pitanja koja su već u raspravi postavljena i na neka mišljenja koja su iznijeta.

Najprije, u dosadašnjoj raspravi je rečeno da tekstovi ustavnih amandmana koji su pripremljeni, koji se odnose na oblast društveno-ekonomskih odnosa, ne donose ništa suštinski novo i da u njima nema ništa novo produktivno, te da društvena svojina nije »spuštena« na nivo radne organizacije. Prvi govornik je o tome govorio.

Zatim podlegla je kritici ovdje jedna formulacija (kojom su, u stvari, i započeti ustavni amandmani i sadašnje ustavne promjene) o tome na koji način se nastoji, ili će se nastojati, u većoj mjeri štititi i obezbijediti društvena svojina, nego što je to u postojećem pravnom sistemu, pa je rečeno da formula o tome da se svaka radnja i svaki akt, kojim se nasrće na društvenu svojinu proglašava protivustavnim, ništa ne znači; da je to sasvim bezvrijedno i da to ne znači nikakvo unapređivanje ovih odnosa.

Međutim, ja ne dijelim takva mišljenja. Reći ću i zašto. Prije toga da kažem da, ako, eventualno, ima besmislenosti u tome, ako tu nema nikakve produktivnosti i nikakvog napretka, pred ovim skupom jedan sam od odgovornih. Bio sam na licu mjesta gdje su se pripremali amandmanski tekstovi, kao član Podkomisije i Grupe, kako hoćete, za društveno-ekonomsko uređenje i kao član Ustavne komisije za pripremu ustavnih amandmana.

Digitized by Google

U tim raspravama, kada je nuđena ovakva formula, bilo je, naravno, rezervi prema njoj i morali smo mnogo razmišljati o smislu ili besmislu takve formulacije.

Kao profesor prava, reći ću da mislim da se nijednom društvenom odnosu ne može pružiti jača pravna zaštita od zaštite kojom će ustav zemlje jedan akt ili jednu radnju proglasiti protivustavnim.

Samim proglašavanjem neustavnošću povreda i nasrtaja na društvenu svojinu, i to ne samo kao na imovinu, nego i kao na društveno-ekonomski odnos, nikada ne može zastariti progon onih koji su povrijedili društvenu svojinu. To, s jedne strane. S druge strane, nikad niko ne može preko takvih radnji obezbijediti legalno pridržavanje ili prisvajanje društvenih sredstava nezakonito stečenih. I nikakvim pravnim aktom, pa ni samoupravnim, ne može se legalizovati nijedna radnja, nijedan akt kojim se nedozvoljenim sredstvima prisvajaju dobra iz društvene svojine. I konačno, to je poziv za zakonodavstvo (jer kao što znate, Ustav ne može da izvede do kraja nijedan društveni odnos, njegovu regulaciju, da se naročito u krivičnom zakonodavstvu, u prekršajnom zakonodavstvu, u zakonodavstvu o odgovornosti do kraja dograde, urede i zabrane svi mogući i potencijalni akti i radnje povređivanja društvenih sredstava.

I sada još nešto oko ovoga. I ovdje je ponavljano to da smo izgradili jednu koncepciju društvene svojine kao nesvojine. Mislim da se radi o nesporazumima u nekim radovima u ekonomskoj i pravnoj literaturi.

Nikad u izradi ustavnih akata i u formiranju ustavne koncepcije društvene svojine niko nije mislio da se ustanovljava društvena svojina u sistemu kao »nesvojina«. Bila bi to povelika glupost, jer svaka svojina pa i društvena svojina jeste svojina i to u ekonomskom Marksovom određenju da je svaka svojina, tj. proizvodnja u stvari prisvajanje pojedinaca djelova prirode u okviru nekog društva i posredstvom nekog društva. To je odavno poznat stav iz »Predgovora kritici političke ekonomije«. *Samo društvena svojina nije pravo svojine, a društvena svojina jeste svojina.* To su mnogo različite stvari u pravnoj nauci, jer kako Marks kaže u »Kritici Gotskog programa« komunisti ne ukidaju svaku svojinu, već komunisti ukidaju onu svojinu koja rezultira eksploatacijom, a ne ukidaju svojinu koja je rezultat ličnim radom stečenih sredstava.

Prema tome, društvena svojina jeste svojina. Ali da se još objasnimo oko toga. Daje se povoda u načelnom dijelu Ustava Jugoslavije osnovnim i programskim određenjem za shvatanja o tome da društvena svojina nije svojina, određujući da na društvenoj svojini nema niko pravo svojine i da niko po pravno-vlasničkim osnovima ne može prisvajati sredstva u društvenoj svojini. Da li je tu napravljen naučni promašaj? Ima li takva ustavno-programska koncepcija teorijski legitimitet? Da li je takva

Digitized by Google

koncepcija zasnovana na marksizmu i na istorijsko-dijalektičkom metodu istraživanja i poimanja?

Društvenu svojinu, tako programiranu i tako određenu, treba shvatiti i primati kao programsko određenje radničke klase i avangarde, kao istorijski cilj, kao program izgradnje jednog socijalističkog društva. Dakle, to je društvena svojina koja služi kao zajednička materijalna osnova rada, koja služi kao osnova samoupravno udruženog rada i koja služi kao osnova da se ličnim radom stiče i (neka) lična svojina.

Ali, ne treba misliti da je time i samo tako »zakucana« koncepcija društvene svojine u našim opredeljenjima u ustavnim normama, jer iza »društvene svojine« stoje »društvena sredstva«, stoje sredstva za proizvodnju, a sredstva u društvenoj svojini iskazuju se ili kao stvari, ili kao materijalna prava, ili kao novac. A iza takvih stvari kao roba, moraju stajati »čuvari« kao robni proizvođači, naročito u uslovima robne proizvodnje i djelovanja zakonitosti tržišta.

Prema tome, treba praviti razliku između programskog ustavnog (u načelima) utvrđivanja društvene svojine kao zajedničke materijalne osnove rada i između ustavne razrade položaja društvenih sredstava koja se nalaze na upravljanju, koja koriste i kojima raspolažu kolektivi radnih ljudi u samoupravnim organizacijama i zajednicama, u okviru jednog pravnog režima, koji je utvrđen, prikladno za dati stepen razvoja društvenih, ekonomskih i političkih odnosa ili manje prikladno. To je zaista pitanje o kome treba govoriti i o kome treba raspravljati.

Ne vjerujem da prirodi društvene svojine može odgovarati traženje i postavljanje bilo kakvog pravnog titularstva. Društvena svojina je antipravno svojinski odnos. Društvena svojina u principu negira svako pravno, vlasničko prisvajanje i pravno vlasnički odnos. Ne može društvenu svojinu niko u totalitetu da prisvaja, ne može niko društvenu svojinu u cjelini da vlasnički prisvaja. Ona ostaje zajednička materijalna osnova rada. Doduše, realno, danas zajednička materijalna osnova rada sada uposlenih, a u nekom vremenu i svih za rad prispjelih. Zato vjerujem da je pogrešno svako teorijsko usmjeravanje da u obezbjeđivanju, zaštiti i dokonceptiranju društvene svojine, rješenja treba tražiti u vlasnicima, u titularima itd.

Nešto drugo mislim da je mnogo adekvatnije i mnogo korisnije: nastojanje nauke da pomogne da se utvrdi jedan konzistentan sistem međusobnih prava, obaveza i odgovornosti u pogledu upravljanja, korišćenja i raspolaganja društvenim sredstvima u onim kolektivitetima privrednim i društvenim, gdje su locirana ta sredstva, gdje se ona koriste i na kojima se obavlja rad i raspolaganje u robno-tržišnim odnosima.

Iznio bih mišljenje da pravni sistem do kraja ovaj zadatak nije uradio i nije ga izveo. Mislim da se sa pravom u teorijskim radovima ukazuje na taj problem.

Digitized by Google

U tim zalaganjima, ja bih vidio manje zalaganje za ustanovljavanje pravnih vlasnika na društvenim sredstvima, a više bi trebalo iskoristiti to kao zalaganje za ustanovljavanje odgovarajućeg kvantuma prava, obaveza i odgovornosti, koji pripadaju kolektivu koji koristi i upravlja društvenim sredstvima.

Ne znam da li sam dobro razumio prvog govornika ovdje, koji je negirao da je društvena svojina distributivni odnos. Ja zaista mislim da društvena svojina jeste i distributivni odnos. Društvena svojina je mnogo manje vlasnički i posesivni odnos. Privatna svojina ima gazdu, državna svojina ima birokratiju, a društvena svojina ima samoupravljanje. Vjerujem da su to bitne tačke koje se vežu i koje se drže u ovim odnosima.

Dalje, zanimljiva su zapažanja, o kojima se u nekim radovima piše, a i ovdje je to spomenuto, da je društvena svojina legalizovala eksploataciju. To treba uzeti kao ozbiljnu kritičku analizu i ozbiljno kritičko stanovište, koje zaslužuje i traži da se uvažava i preispituje u daljem unapređivanju političkog, pravnog i ekonomskog sistema. Svojina je, prije svega, ekonomski odnos i to temeljni ekonomski odnos, ali je svojina i pravni odnos, jer se svaka svojina uređuje pravom. Ako centri izgradnje političkog i pravnog sistema ne prime prave informacije, ili ne žele da primaju prave informacije iz društvene stvarnosti i ekonomske nauke, onda ćemo imati trajno probleme i raskorake između onoga što nude dostignuta saznanja u nauci i praksi i onoga što nudimo kao pravnu operacionalizaciju.

U ustavnom sistemu društvena svojina proglašena je antieksploatatorskim odnosom (i u ustavnim načelima i u normativnom dijelu Ustava).

U dosadašnjim raspravama bilo je dosta govora o tome da treba isključiti takve formule iz Ustava, zbog toga što smo pritisnuti praksom legalizovanih oblika eksploatacije po osnovu društvenih sredstava. Recimo, raspoređivanje čistog dohotka mimo rezultata rada je legalizovani oblik eksploatacije, ali i neuređeni i nejedinstveni uslovi privređivanja mogu da budu pogodno tlo za takve odnose prisvajanja tuđeg rada.

Bilo bi korisno kada bi nauka pomogla u unapređivanju sličnih odnosa, kao o pitanju razlučivanja »rentnog« dohotka od dohotka koji je rezultat rada, i to onog rentnog dohotka koji je posljedica prirodnih, položajnih ili tržišnih pogodnosti, i o pitanju da li u uslovima društvene svojine može postojati tržišni monopol i tržišni ekstra dohodak. Nauka u poslednjih 15 godina, iako je to tražio pravni sistem, nije mogla da pomogne da se utvrde kriterijumi razlučivanja rentnog dohotka ni po osnovu prirodnih izuzetnosti, ni po osnovu položaja, ili zbog toga što od nauke to nije traženo, ili nauka nije organizovana, ili zbog toga što ekonomska nauka smatra da je to uopšte nemoguće. Onda se mora odustati u ustavnim rešenjima od insistiranja na tome, jer amandmani i dalje insistiraju na tome, i to uporno. I ne samo što insistiraju na prirodnoj i položajnoj renti, nego insistiraju i na tržišnoj

Digitized by Google

renti, doduše, ograđujući od tržišne rente ono što je rezultat savremene i moderne tehnologije, veće produktivnosti rada, bolje organizovanosti itd. A slušao sam i ekonomiste koji na tome insistiraju. Bio sam u organu gdje ugledni ekonomisti na tome insistiraju, pa je neizvjesno kakvo je objektivno naučno stanovište o ovom segmentu društveno-ekonomskih odnosa.

Sledeće pitanje koje je na dnevnom redu amandmana odnosi se na apsolutizaciju prava rada društvenim sredstvima, sa orijentacijom na relativiziranje shvatanja prava rada društvenim sredstvima. Da li jedno humano socijalističko načelo o tome da radnik ne može biti ekonomski i tehnološki višak u sistemu slobodno udruženog rada oslobađa radnika od obaveze da savjesno izvršava svoje radne poslove i zadatke i da li mu to garantuje radni odnos na društvenim sredstvima nezavisno od ostvarivanja poslova i zadataka? Mislim da je pravni sistem pogriješio u rješavanju tog pitanja, jer iz pravnog sistema danas proizilazi da radnik u Jugoslaviji kad jedanput stekne pravo rada društvenim sredstvima do kraja radnog vijeka ne može mu niko oduzeti ili ugroziti to pravo, bez obzira kako se on odnosi prema radnim obavezama i zadacima. Zato amandmani upućuju na mogućnost gubljenja tog prava kad se nesavjesno, nestručno ili neuspješno obavlja rad društvenim sredstvima, ili se ona neracionalno ili necjelishodno koriste.

Insistiranje na radnoj privrednoj organizaciji kao na robnom proizvođaču, zajedničko je sada i u naučnim i u političkim dokumentima. Treba zapaziti u ustavnim amandmanima otvaranje procesa te regulacije. Ali otvoreno je pitanje što još treba o tome da uđe u ustavne i zakonske tekstove. Amandmani proglašavaju samostalnost, samoupravnost, tržišni subjektivitet, djelovanje zakonitosti tržišta i robne proizvodnje, ekonomsku odgovornost; ugrađen je stečaj (za koji mislim da je pogrešno pravno preveden kao institucija privatne svojine na društvenu svojinu, jer nijedan razorni element stečaja nije isključen) za slučaj netržišnog i nedohodovnog poslovanja organizacije udruženog rada. Zbog »dosljedne« primjene pravila stečaja imali smo kao posljedicu u »Agrokomercu« da se osnovna stada peradarstva uništavaju, a to je društvena svojina i niko nema pravo da uništava društvena sredstva uz sve nezakonitosti i gubitke u radu.

Amandmanska rješenja o tržišnom subjektivitetu radne organizacije nijesu ni potpuna, ni konzistentna.

Koncepcija OUR-ovskog tržišnog subjektiviteta stalno je »u izgradnji«. Ustav iz 1974. godine polazi od OOUR-a kao pravnog, dohodovnog i tržišnog subjekta, dovoljnog i odgovornog za prostu i proširenu reprodukciju. To je poznata zamjena za koncepciju preduzeća iz Ustava iz 1963. godine, kao nosioca imovinskih prava i obaveza na društvenim sredstvima.

Amandmanska rješenja, međutim, napuštaju OOUR-a kao tržišnog subjekta. Sada se u nauci i politici više preferira njeno svojstvo da je to ipak »dio radne organizacije«, i da

Digitized by Google

radnici ne mogu u OOUR-a zadovoljavati sve svoje i opšte društvene interese u radu i upravljanju društvenim sredstvima, u racionalnoj organizaciji iskorišćavanja društvenih sredstava, u njihovom uvećavanju, u formiranju akumulacije, u tržišnom vrednovanju rezultata rada i u tržišnoj razmjeni roba. To su, uveliko, i iskustva samoupravne prakse. Umjesto tržišne otvorenosti, osnovne organizacije više su pokazivale orijentaciju ka dohodovnoj zatvorenosti. Umjesto borbe za društvena sredstva, njihovu amortizaciju i uvećavanje, OUR-ovski dohodak sve više se prelivao u ličnu potrošnju u prostu reprodukciju. Umjesto povezivanja rada i udruživanja dohotka radi sticanja zajedničkog dohotka (i uopšte radi »maksimiranja« dohotka), čime se dohodak izražava kao društveno-svojinski odnos, dohodak OOUR-a, u praksi, najvećma se zadržava kao »kolektivni« OOUR-ovski dohodak, pokazujući elemente zatvaranja u »OOUR-ovske granice«.

U novim, amandmanskim polazištima ne samo što se radna organizacija predstavlja kao »samostalna samoupravna organizacija«, već i kao »ekonomska i poslovna cjelina« (u kojoj su, naravno, radnici povezani zajedničkim interesima u radu i organizovanju u osnovne organizacije). Razumljivo je da se osnovne organizacije obavezno udružuju u radnu organizaciju (samo u jednu, na koju upućuju zajednički interesi u faznoj proizvodnji ili uopšte u podjeli rada). Svi drugi organizacioni oblici udruživanja rada i sredstava i poslovno-tehničke saradnje predstavljaju »slobodan izbor«. Samo je radna organizacija obavezni oblik udruživanja OOUR-a. U šire i složenije sisteme i zajednice, OOUR-a i radne organizacije udružuju se i povezuju se na osnovu »slobodnog odlučivanja«.

Time amandmani omogućavaju oblike racionalnog samoupravnog organizovanja koji odgovaraju društvenim potrebama i zahtjevima savremenog razvoja i koji mogu biti sposobni da se brže prilagođavaju zahtjevima tehničko-tehnološkog razvoja i savremene organizacije rada. To su osnove za racionalno i fleksibilno samoupravno organizovanje udruženog rada od samih radnika, saglasno njihovim konkretnim potrebama i interesima u uslovima tržišnog privređivanja. Takvo samoupravno organizovanje treba da doprinese (omogući) ostvarivanje što optimalnijih rezultata rada društvenim sredstvima, kao vrijednost na tržištu, u uslovima socijalističke robne proizvodnje. Tako se amandmanima predviđa ustavni osnov za uspostavljanje različitih fakultativnih oblika udruživanja rada i sredstava i ostvarivanja proizvodne i poslovne saradnje, sve to prilagođeno potrebama tehničko-tehnološkog razvoja i organizacije rada.

U sklopu takvih novih opredeljenja, u amandmanima se preferira radna organizacija (u oblasti privrede, naravno) kao »osnovni subjekt tržišnog poslovanja«. I jasno pojačavaju se njene funkcije (kao zajedničke za osnovne organizacije u njoj udružene): zajednički plan rada i razvoja, zajedničko poslova-

Digitized by Google

nje, zajednički tehnološki razvoj, unapređivanje i razvoj samoupravnih odnosa.

Te funkcije radne (privredne) organizacije treba da obezbijede da ona zaista bude (da može da bude) osnovni tržišni subjekt sposoban da efikasno privređuje i ostvaruje zajedničke interese OOUR-a u njihovom zajedničkom radu i poslovanju.

Smatramo da označene funkcije radne organizacije treba smatrati kao obavezne, tj. da se obavezno vrše u radnoj organizaciji (sve jedno što u svom sastavu ima osnovne organizacije). Samo tako može se obezbijediti da konstituisanje radne organizacije (sa osnovnim organizacijama u svom sastavu) ne bude samo »formalni čin«, već da se uspostavi stvarno zajedništvo na »kritičkoj masi funkcija« bez kojih radna organizacija kao samostalna ekonomska i poslovna cjelina i kao tržišni subjekt ne može da postoji.

Takvoj koncepciji tržišne radne organizacije odgovara rješenje po kome za njeno poslovanje u dužničko-povjerilačkim odnosima odgovaraju osnovne organizacije, i to svim sredstvima kojima raspolažu.

Dotle je amandmanska koncepcija konzistentna (dosljedna) i moguće ju je ostvariti (primijeniti) u praksi udruženog rada.

Međutim, neki drugi konceptuelni elementi, mislimo, dovode u pitanje neprotivrječno ostvarivanje položaja radne organizacije kao osnovnog subjekta tržišnog poslovanja. Koncepcija u stvari nije konzistentno izvedena u svim podrazumijevajućim elementima.

Nije perfektno, već defektno, pristupno opredjeljenje za sadašnje ustavne promjene, jer se već u Predlogu da se pristupi promjenama Ustava nalaze dva međusobno protivrječna opredjeljenja: jedno, da se očuva ustavni položaj OOUR-a, kao osnovnog oblika udruženog rada u kome »radnici neposredno i ravnopravno ostvaruju svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava i odlučuju o drugim pitanjima svog društveno-ekonomskog položaja i drugo, da se utvrdi da je radna organizacija, kao samostalna i samoupravna i poslovna i ekonomska cjelina, osnovni subjekt tržišnog poslovanja »sposoban da obezbijedi efikasno privređivanje, organizaciono prilagođavanje potrebama pojedinih djelova udruženog rada i ostvarivanje zajedničkih interesa«. Ovo, drugo, smatra se »neophodnim uslovom« za ostvarivanje ciljeva ekonomskog i tehnološkog razvoja, zajedničkog planiranja i samoupravnog udruživanja akumulacije i njenu mobilnost i efikasno korišćenje.

E, pa ti »neophodni uslovi« (naročito udruživanje akumulacije, njeno udruživanje i efikasno korišćenje) ne mogu nesmetano da se steknu zbog zadržavanja položaja OOUR-a u kojoj se stiče i raspoređuje dohodak, a to znači da radna organizacija (opet, po ustavnom položaju) nema svoj dohodak, ni svoja sredstva (svoju imovinu uslovno), a bez toga njen »tržišni subjektivitet« prazan je (i nerealan).

Digitized by Google

Teško se u praksi može realizovati takav koncept u kome OOUR ostaje dohodovni okvir, radna i samoupravna cjelina u kojoj radnici ostvaruju samoupravna i društveno-ekonomska prava, a radna organizacija nastupa na tržištu kao osnovni subjekt privređivanja.

Da je koncepcija nedosljedna i protivrječna pokazuju i sljedeća dva amandmanska opredjeljenja: prvo, sporazumom o udruživanju može biti zadržano pravo za OOUR da može »nastupiti u prometu u svoje ime i za svoj račun« (čime i ona zadržava »osnovni« tržišni subjektivitet) i drugo, način na koji osnovne organizacije odgovaraju za obaveze radne organizacije uređivao bi se, takođe, sporazumom o udruživanju (čime se ostavlja mogućnost za pravnu nesigurnost u dužničko-povjerilačkim odnosima, što zakonitosti tržišnog poslovanja ne podnose).

Taj sukob između političkih zahtjeva o obezbjeđivanju što neposrednijeg samoupravljanja radnika (naročito upravljanja novostvorenim vrijednostima) u osnovnoj organizaciji ćeliji rada i zahtjeva ekonomije o omogućavanju potpunijeg djelovanja zakonitosti tržišta i robne proizvodnje, pravni sistem treba da »pomiri« i pretvori u neprotivrječnu sistemsku cjelinu sa opšte izraženim zahtjevom u nauci o neophodnosti (re)afirmacije radne organizacije na tržištu. Za pretežno ideologizirane pravne norme, uz to i protivurječne, praksa udruženog rada više gotovo ne mari.

Novo pitanje (a još otvoreno) društveno svojinskih odnosa vezano je za ulaganje sredstava građana u OUR-a i odnose koji nastaju u slučajevima »miješanja« privatnog i društvenog kapitala.

Amandmani predviđaju dva modaliteta »prikupljanja« sredstava građana u OUR-a, i to ulaganje »uz kamatu« i ulaganje »uz rizik«.

Prvi put radi se o kreditnom (zajmovnom) odnosu iz koga za građanina — ulagača proizilaze uobičajena (poznata) prava na povraćaj vrijednosti sredstava uz kamatu i druge pogodnosti (recimo, pravo na zasnivanje radnog odnosa). Amandmanska rješenja ne ograničavaju ulaganja građana samo na novčana sredstva, već omogućavaju i ulaganja stvari i materijalnih prava koja čine sredstva rada, uključujući i devizna sredstva. Predviđanjem takve mogućnosti prikupljanja sredstava građana (u novčanom i nenovčanom obliku) kojima se unapređuje proizvodnja ili druga djelatnost OUR-a, stvaraju se uslovi za šire angažovanje tih sredstava za proširivanje materijalne osnove udruženog rada.

Drugi modalitet predviđa ulaganje sredstava građana u OUR-a uz zajednički rizik, iz čega za ulagača proizilazi pravo na povraćaj vrijednosti uloženih sredstava, pravo na naknadu za korišćenje tim sredstvima (zavisno od rezultata koje ostvari OUR), kao i pravo na obavještavanje o radu, korišćenju,

Digitized by Google

sredstava i rezultatima rada i pravo »da utiče na odlučivanje« o određenim poslovima u vezi sa korišćenjem uloženih sredstava (što bi se saveznim zakonom bliže uredilo).

Uz to, OUR može za prikupljena (uložena) sredstva građana izdavati hartije od vrijednosti.

Kod ovoga postavlja se najprije pitanje da li se radi o uvođenju nekog oblika »saodlučivanja« po osnovu privatnog vlasništva i društvene svojine. To je teško smjestiti u društveno svojinske odnose. Teško je smjestiti stvarna prava pojedinaca — ulagača na sredstvima OUR-a. Možda bi rješenje moglo da bude u obrazovanju, recimo, »savjeta ulagača« koji bi imao pravo uvida u »poslovne knjige« OUR-a, pravo da se obavještava (i preko njega ulagači) o materijalno-finansijskom poslovanju, pravo da daje mišljenja o finansijskom planu, o periodičnim obračunima i o završnom računu, pravo da daje mišljenje o odlukama kojima se koriste uložena sredstva.

Ali, treba raspraviti sve konsekvence ako bi se išlo na opredjeljenje da »savjet ulagača« delegira svoje delegate u radnički savjet i da se bez njihove saglasnosti ne mogu donositi odluke radničkog savjeta (koje se odnose, naravno, samo na korišćenje uloženih sredstava).

Postavlja se i pitanje: što sve spada u »arsenal« hartija od vrijednosti koje OUR-a mogu izdavati »za uložena sredstva«. U raspravama već se spominju i »akcije«. Zaista da li se tu misli samo na obligaciono pravne papire (obveznice) ili na stvarno-pravne papire u koje spadaju i akcije. Kupovinom akcije u stvari kupovalo bi se (u odgovarajućoj vrijednosti) vlasništvo na sredstvima OUR-a. Tako bi se društvena svojina preko ulaganja privatnih sredstava mogla pretvarati u akcionarsku svojinu (svojinu akcionara — vlasnika akcija). Ako su to politička i ekonomska opredjeljenja, onda se mora odustati od ustavnog rješenja (koje zadržavaju i amandmani) po kome građani na osnovu uloženih sredstava ne mogu steći »trajna prava« (a to znači da ne mogu sticati stvarna, već jedino tražbena prava). Druga je stvar što se u pravnom sistemu može dozvoliti promet tih hartija, njihova prenosivost i njihovo tržišno vrednovanje u prometnim odnosima. To bi bilo tzv. obveznička svojina i njena tržišna cirkulacija, što ne bi ugrožavalo društveno-svojinske odnose, već uvećavalo masu društvenih sredstava povećavajući njihovu dinamiku, pokretljivost i bolju alokaciju.

Ono što je bitno tu, jeste da se ulagačima učini izvjesnim ekonomska i pravna sigurnost za namjensko ulaganje, kao i da se utvrde uslovi privređivanja kojima se ne može povređivati samostalan i ravnopravan položaj OUR-a na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Ovo ističemo i zbog toga što amandmani otvaraju mogućnost obrazovanja »privremenih i trajnih radnih zajednica« za obavljanje privrednih i drugih društvenih djelatnosti od strane radnih ljudi, uz korišćenje privatnih i društvenih

Digitized by Google

sredstava. Ali, uz ograničenje da se zakonom mogu odrediti djelatnosti u kojima radni ljudi ne mogu obrazovati takve radne zajednice. Međutim, uz predviđanje da radni ljudi i građani mogu osnovati radnu organizaciju (također, radi ostvarivanja prava na rad i drugih svojih interesa) ne insistira se na ograničenja, ni u pogledu djelatnosti, ni u pogledu obima sredstava. Zaista se ne vidi racionalna motivacija za različite stavove kod istih društvenih odnosa koji se samo u različitim organizacionim oblicima ostvaruju.

Digitized by Google

Inge Kraljević

Zašto se ne sučeljavaju modeli?

I

Otvoreno i frontalno napada se samoupravna koncepcija društvenog vlasništva i njezini temeljni principi. Traži se radikalni zaokret prema reprivatizaciji, ne samo u privredi nego i u drugim oblastima društvenog života. U svojoj suštini ide se na denacionalizaciju sredstava za proizvodnju u udruženom radu, i u privrednoj sferi uopće, i na denacionalizaciju najamnih nekretnina u vlasništvu građana.

U svakom, iole civiliziranom društvu, ako se želi, i oni koji to žele promjeniti fundamentalne vlasničko pravne odnose i ustavne norme, tada moraju javno dati cjelovite programe promjena, kako bi svaki čovjek mogao shvatiti njihovu suštinu i sagledati svoj budući položaj, kao radnika i kao građanina u ovom našem društvu.

Zbog toga opetovano inzistiram da se na ovakvim savjetovanjima konfrontiraju modeli, kontramodeli, alternativni modeli, koji se suprotstavljaju društveno-vlasničkoj koncepciji i ovom socijalizmu.

Kada bi se davali takvi kontramodeli, bilo bi manje magle. Ne bi se izjašnjavali tko je za (tržište) — tko je protiv, nego tko je za kakvu koncepciju i njezine implikacije.

Digitized by Google

Umjesto toga, o bitnim promjenama u društvenom vlasništvu govori se ponajviše i pretežno u segmentima i pojedinim istrgnutim ekonomskim i pravnim fragmentima, često difuznim i nerazumljivim pojmovima i kategorijama i-za kojih se skrivaju različite ideje, pa i različiti modeli.

Pravo je takva disciplina koja traži egzaktno izražavanje. Termini moraju imati određeni sadržaj, a riječi ne smiju imati skriveni misao. Treba jasno reći kako bi se takve promjene reflektirale na cjelinu ustava, na postojeće zakone na pravni i ekonomski sistem i na društvene odnose.

Kaže se da je osnovni razlog neefikasnosti društvenih sredstava u tome, što društveni kapital gubi privatno svojinski karakter, gubi karakter neposredne veze i interesa s privatnim kapital nosiocem proizvodnje, nosiocem vlasničkih interesa. Postavljam kontra pitanje — da li društveni kapital treba da dobije pravno-vlasnički karakter. Odgovaram sa ne. To je doista osnovna linija razgraničenja između samoupravnog koncepta društvenog vlasništva i svih ostalih drugih koncepcija ili polukoncepcija koje mu se suprotstavljaju.

Kod privatnog vlasništva koje se stoljećima izgrađivalo, (kao što je poznato) koristi od stvari teku redovito prema onome kome stvar pripada, dakle, prema vlasniku stvari. Tako je i pravno uređeno. Kod društvenog vlasništva — ustavno pravno — korist počinje teći tek onda kada živi rad dođe u kontakt s određenim sredstvima. Ustav je naglasio da nema mogućnosti stvaranja koristi od pripadanja stvari, nema prava vlasništva nad društvenim sredstvima za proizvodnju. Rad čovjeka je po ustavu osnovna kategorija. To je temelj prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim poslovima, a ne pravo vlasništva. Osnovna načela Ustava kažu da nitko nema pravo vlasništva na društvena sredstva za proizvodnju, ni društveno-politička zajednica ni organizacija udruženog rada ni grupa građana, ni pojedinac ne može ni po kojoj vlasničko-pravnoj osnovi prisvajati proizvod društvenog rada.

Ustav je, naravno, dao jedan teorijski model koji ukazuje čemu težimo i u kojem se pravcu treba dalje kretati. Čisti model u praksi ne živi, a velikim dijelom žive njegove deformacije.

U sadašnjem društvenom trenutku brojne intelektualne energije nisu usmjerene na to da se normativno i u ekonomskom životu uklone takve deformacije i praksa približi ustavnom modelu, nego naprotiv velike snage (barem one koje se čuju oko nas) usmjerene su na razaranje tog društveno-vlasničkog modela i koncepta.

II

Šta se to negira i šta se u zamjenu predlaže? Na osnovi pomnog čitanja pojedinih fragmentarnih prijedloga, ja bih pokušala ukazati na slijedeće probleme.

Digitized by Google

Danas se mnogo govori o tržištu, djelovanju zakonitosti tržišta i sličnim kategorijama, ali ekonomisti neidentificiraju objektivne zakonitosti tog jugoslavenskog tržišnog odnosa. Otvoreno se ne kaže šta to u svojoj cjelini znači. Može se zaključiti da se traži *tržište kapitala, tržište roba, tržište radne snage.* Ova tri tržišta negiraju produkcioni odnos u cjelini, a ne kaže se koja su to nova pravila i nove institucije koje bi se unosile u Ustav i koje bi izražavale te druge ekonomske, a time i pravne odnose. Treba primjetiti da takvo svestrano i neograničeno djelovanje tržišta nije ni u kapitalističkim zemljama (izvan Evrope) rješilo najizraženije ekonomske probleme: dugove, inflaciju i nezaposlenost.

Traži se totalno *djelovanje zakonitosti tržišta i kapital odnosa* sa svim ekonomskim implikacijama, koje tržište (kako se tvrdi) po svojoj kapitalističkoj prirodi podrazumijeva. U zamjenu za ustavnu instituciju udruživanja rada i sredstava daje se koncepcija tržišta kapitala. Umjesto društvenog i samoupravnog usmjeravanja i planiranja u socijalističkoj robnoj proizvodnji, koja podrazumijeva i tržište, nudi se djelovanje potpunog liberalnog tržišnog mehanizma. Odlučujuću snagu, dakle, društvenog i materijalnog napretka društva i položaja čovjeka određivalo bi, prema toj koncepciji, količina vlasništva kapitala i vlasništva sredstava rada, a ne rad i rezultati rada, kako to ustavna koncepcija predviđa.

U tom su pravcu i zahtjevi za *restruktuiranje društveno vlasničkog odnosa* u vlasničko pravni odnos. To bi značilo uvođenje prava vlasništva na sredstva za proizvodnju u udruženom radu. Tko bi bio njegov titulat. Odgovori su različiti. Uglavnom, kaže se poduzeće, a faktično bi poslovodna struktura, u ime poduzeća, dobila sve vlasničke atribute. Tvrdi se da radnici razvlače društvena sredstva, da, tobože, nisu ekonomski stimulirani, da ih svrhovito koriste, unapređuju i uvećavaju. Odgovornost se prebacuje na radničku klasu, a u stvari šta se dovodi u pitanje. Poriče se sudjelovanje radnika u upravljanju i samoupravno odlučivanje. Koncepcija je da društveno vlasništvo i odlučivanje nije stvar najširih slojeva radnika, nego poslovodnih struktura.

Inzistira se na legalizaciji *tržišta rande snage,* a time i kategorije vlasnika radne snage. Radnik bi na tržištu, dakle, prodavao svoju radnu snagu. Umjesto asocijativnog principa (udruživanja rada) uvodi se ugovorni radni odnos (prema nekima čak samo na dvije godine). Poslovodna struktura bi kupovala radnu snagu i dobila ovlaštenje da je otpušta. Daljnja je posljedica uklanjanja svih ustavnih i zakonskih ograničenja za otpuštanje radnika — navodno zbog neradnika (iako ni do sada, pravno, nije postojao monopol na radno mjesto za nesavjesne, nestručne i neefikasne radnike). Kaže se, iluzija je koncepcija dohotka, mjerenje rezultata rada neposrednih proizvođača. O visini plaće, radnici treba da pregovaraju s poslovodnom strukturom, a ne da samoupravno odlučuju. Ukinuti odlučivanje radnika o radu i rezultatima rada.

Digitized by Google

Traži se jedan *menadžerski sistem*, menadžerska koncepcija, naravno, koja ne odgovara ustavnom konceptu poslovodnog organa. Kao zamjenu za odlučivanje udruženih radnika nudi se poduzetnički način donošenja vitalnih odluka. Traži se potpuna poslušnost radnika poslovodnom organu. Kod toga treba primjetiti da se ne govori o odgovornosti poslovodne strukture. Kome će poslovodni organ odgovarati za promašaje i za neuspješno poslovanje. Zar se ne može zamisliti i takva situacija da bi poslovodni organ mogao sklapati štetne ugovore za poduzeće, a u vlastitu korist, pa bi poduzeće išlo u stečaj, radnici na ulicu, a poslovodna struktura u privatni biznis.

U takvom sistemu poduzeća *gubi se organizacija udruženog rada i udruženi radnik*. Odvaja se društveno vlasništvo od radnika, a poduzeće postaje vlasnik sredstava rada, kapitala i radne snage. Ostaju dva odvojena subjekta: poduzeće (poslovodna struktura) i najamni radnik. Daljnja je posljedica ukidanje samoupravnih prava. Samoupravni sporazum, društveni dogovor i drugi samoupravni opći akti nemaju svoje mjesto u takvoj organizaciji poduzeća koje se temelji na vlasništvu kapitala i vlasništvu radne snage. Zahtjevi idu i na ukidanje sudova udruženog rada i društvenih pravobranilaca samoupravljanja. Traži se potpuno vraćanje na sistem građanskog prava — obligacionog prava.

Kaže se, da ZUR nije potreban, da ga treba ukinuti i donijeti samo zakon o poduzećima, a u stvari likvidira se incapite et in membris Ustav iz 1974. godine i još šire od toga.

III

U takvoj koncepciji poduzeća traži se legalizacija državnog, grupnog, dioničarskog vlasništva, suvlasništva i drugih oblika privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u udruženom radu i izvan njega, zatim davanje u dugoročni zakup cijele organizacije rada privatnom poslodavcu (čime bi radnik tako reći »preko noći« gubio status udruženog rada i to na osnovi tuđe odluke) i drugi oblici privatizacije. Sve bi se to izvodilo pod neutralnim pojmom i oznakom pluralizma interesa i na toj osnovi pluralizma vlasništva u udruženom radu.

Ovakva promjena vlasničke strukture vodila bi *denacionalizaciji sredstava za proizvodnju* u udruženom radu i u privrednoj sferi u svojoj cjelini. To se već pokušava inaugurirati metodom »malih koraka«, tzv. pragmatičnih rješenja, naoko malih i prividno beznačajnih »prilagodbi« koje se pokušavaju proturati u Ustav i u postojeće zakonodavstvo.

Treba posebno naglasiti da ovakve koncepcije ne znače vraćanje na kategoriju poduzeća iz ranijih ustava i ranijeg zakonodavstva, niti na imovinsko-pravnu koncepciju društvenog vlasništva o kojoj su se vodile još od 1950. godine široke rasprave. To je druga vlasničko pravna koncepcija poduzeća koja bi poči-

Digitized by Google

vala na drugim socijalnim odnosima i predstavljala bi potpuno drugu vlasničku strukturu iz koje bi se reproducirali kapital odnos, najamni rad i klasni odnosi.

U takvim okvirima pod znak pitanja stavljena je i doktrina socijalizma i sam socijalizam. Direktno se navodi da je tržišna privreda robna privreda i kapitalistička kategorija. Ona je, kaže se, univerzalno tržišna, sa svim kapitalističkim zakonitostima, a te zakonitosti i sve njegove implikacije treba prihvatiti. U ekonomiji, tvrdi se nadalje, *briše se razlika između socijalizma i kapitalizma.* Pitanje je samo da li socijalizam ostaje još u nekoj moralno-političkoj nadgradnji — rečeno je na jednom marksističkom centru.

IV

Široko se otvara put kretanju privatnog kapitala i u sektoru prava vlasništva. Promjene se predlažu, istina, ne tako bučno i ne tako agresivno (ali vrlo sistematično) i na *području prava vlasništva građana.* Dakle, u vlasničko-pravnoj sferi. Treba primjetiti da Ustav 1974. godine ne poznaje pojam privatnog vlasništva, a ni pozitivno zakonodavstvo ne razrađuje takvu kategoriju. Ustav govori o pravu vlasništva građana koje sasvim određeno definira i dimenzionira. Prijedlozi pak idu za tim da se legalizira nova kategorija privatno vlasništvo građana koje je rezultat drugih klasnih odnosa u društvu.

U tu shemu se uklapaju i zahtjevi da se brišu svi zakonski maksimumi na nekretninama u vlasništvu građana, da građani (naravno bogati) mogu neograničeno kupovati stanove, poslovni prostor, brodove i druge nekretnine, davati ih u zakup i živjeti od rente.

Likvidira se Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada iz 1958. godine koji je propisivao, pored ostalog) i maksimume na stanovima i poslovnom prostoru u vlasništvu građana. Time bi se vratila na društvenu scenu i u pravni sistem kategorija najamnih nekretnina i socijalna struktura rentijera. To u stvari »potiho« vodi *denacionalizaciji najamnih nekretnina,* (vidjeti rješenje Ustavnog suda Jugoslavije objavljeno u »SL« SFRJ 57/1986. godine i moj odgovor objavljen u Informatoru broj 3421 od 20. 12. 1986. godine).

Tome treba dodati i prijedlog o prodaji društvenih stanova nosiocima stanarskog prava po tržišnoj vrijednosti neuseljivog stana. Naravno, to će biti, za one bogate, veliki biznis, a oni građani koji to neće moći kupiti (postepeno) gubit će stanarsko pravo kao pravo trajnog korištenja stana u društvenom vlasništvu i morat će sklapati ugovor o zakupu s vlasnikom stana, bio on privatni vlasnik, poduzeće ili općina. Na ovaj problem »postupne transformacije stanarskog prava« od Ustavom garantiranog prava, u pravo zakupa, je velika i kapitalna promjena na koju se

Digitized by Google

mora upozoriti. Naši građani, nosioci stanarskog prava, moraju točno znati da se jednog dana mogu naći u poziciji da im se na takav način »transformira» Ustavom zaštićeno stanarsko pravo u nezaštićeno ili u najboljem slučaju (za sada) u djelomično zaštićeno pravo zakupa stana. To nije nikakva daleka projekcija, to su prijedlozi SIV-a (od decembra 1987. godine) koji bi se čak i u kratkim rokovima već počeli postupno primjenjivati.

V

Ovakav koncept vlasničkih odnosa ruši Ustavom utvrđeni sistem i sve institute koji su na njemu građeni, a da se istovremeno ne daju cjeloviti sistemi i modeli koji bi pokazali kakve sve implikacije oni u sebi nose.

Cjelokupna kontrakoncepcija društvenom vlasništvu i ovom socijalizmu vodi potpunoj privatizaciji i u krajnjoj liniji, na jedan specifičan i lukav način, vodi denacionalizaciji u privrednoj sferi i denacionalizaciji najamnih nekretnina — to želim još jednom podvući. Da li se to hoće u ovom društvu? Ako se to želi, onda treba otvoreno reći radničkoj klasi i građanima, na jedan prepoznatljiv i jasan način, kakve će sve nastati ekonomske, socijalne i političke posljedice i to kratkoročno i dugoročno.

Zbog toga smatram da je iznošenje cjelovitih kontrakoncepcija i modela koji se suprotstavljaju koncepciji ovog socijalizma jedan, najblaže rečeno, civilizacijski zahtjev ovog trenutka.

Mi smo na Marksističkom centru, ne može se zatvarati oči pred činjenicom da postoje velike uzurpacije i destrukcije društvenog vlasništva i da su se čitave grupacije građana obogatile na društvenom vlasništvu. Mi nemamo produbljenu analizu gdje se nalaze uzroci takve destrukcije, nemamo produbljenu analizu socijalnog raslojavanja društva, niti imamo identificirane društvene strukture iz kojih proizlaze i koji su nosioci takve devijacije i deformacije. Sociolozi, politolozi, duguju nam analizu socijalne stratifikacije u društvu. Trebalo bi sagledati koja bi socijalna skupina izvukla najviše koristi iz jedne takve totalne privatizacije, iz takve koncepcije ekonomskih i društvenih odnosa o kojima sam malo prije govorila.

Digitized by Google

Čedo Grbić

Glavna greška socijalizma

Osnovno pitanje na koje treba dati odgovor jeste, zašto društvena sredstva za proizvodnju nisu baza za najproduktivniju proizvodnju i modernu tehnologiju. Zašto se ovim sredstvima ne gospodari kao dobar domaćin, ili zašto se kod nas razvio kult prava rada društvenim sredstvima, a ne kult rada? Ovo je samo nekoliko bačenih pitanja.

Mislim da su poznati uzroci. Jedno od centralnih pitanja je potiskivanje tržišta i ekonomskih zakonitosti, nepriznavanje zakona vrednosti. Mi i danas imamo situaciju: malo tržišta da, puno tržišta ne. To je naročito došlo do izražaja kod dirigiranja cena i neadekvatnog vrednovanja rezultata rada, te administrativno prelivanje dohotka. Izbačen je najobjektivniji kriterijum za priznavanje rezultata rada. To je najskuplji i najneracionalniji oblik usklađivanja ponude i potražnje. Takođe je uzrok slabog korišćenja društvenog kapitala.

Dalje, u tom nepriznavanju tržišnih zakonitosti, samo u tezama da iznesem, to je tretiranje društvenih delatnosti, privredne infra-strukture kao javnih službi, koje nisu vezane za tržište, tržišne zakonitosti. To je i u Ustavu tako napisano. Uz to je deljenje prava u ovim oblastima nezavisno od ekonomskih kriterija, pa čak i od potreba društva u visokom obrazovanju.

Koliko smo mi od tih oblasti napravili javne službe i izbacili delovanje zakona vrednosti, govori to da smo čak i nauku

Digitized by Google

i telefoniju ubacili u status javnih službi, iako je nauka najkreativniji faktor u stvaranju svega, a telefonija je, recimo, jedna od poznatih oblasti u svetu, koja vuče brzu modernizaciju tehnologije. Sprečavanje poslovnosti kao antisocijalističke pojave i sprečavanje sticanje »neradnih« dohodaka na bazi kapitala ili, da kažem, na bazi minulog rada. Nepriznavanju zakona vrednosti bitno doprinosi vladajuća ideologija. Ja tu vladajuću ideologiju koja bitno utiče na to, u svojim pisanjima krstim kao levičarsku dogmatsku ideologiju. Samo ističem jedan danas totalno protivrečan zahtev naše vladajuće ideologije. Uzmite koji god hoćete dokumenat, istovremeno se izbacuju parole protiv uravnilovke, ali i protiv socijalnih razlika, naročito protiv bogaćenja.

Očito da te dve parole, istovremeno date i istovremeno traženje da se sprovode znače blokadu sistema. U nepriznavanju zakona vrednosti i tržišta dominira i stambena oblast, koja je potpuno nakaradno postavljena: stambena društvena izgradnja, pravo na društveni stan, neekonomske stanarine, potpuno su istisnule ekonomske zakonitosti i pretvorile se u svoju suprotnost. Postale su najveća blokada rešavanja stambenih problema. Umesto one lepe komunističke ideje o zadovoljavanju stanova svima, pretvorila se u najveću privilegiju u našem sistemu, koja je danas toliko narasla da se mora rušiti.

Drugo, nema slobodnog kretanja društvenog kapitala ka najproduktivnijim investicijama. Drugovi su govorili o tome, o toj pokretljivosti. Razni izmišljeni prioriteti pod uticajem plana i birokratije deformiraju ekonomske kriterije investicija i blokiraju modernizaciju privrede. To još uvek danas imamo. Ne radi se samo o velikim promašenim investicijama, stvaranje zatvorenih opštinskih i republičkih organizacija udruženog rada i raznih sistema je jedini oblik tzv. trajnog udruživanja rada i sredstava, ali pod dominacijom teritorijalnog monopola i izgradnje organizacija udruženog rada kombinatskog tipa, što potpuno blokira slobodnu cirkulaciju društvenog kapitala.

Uz to treba dodati da je omogućavanje tzv. jeftinih kredita, pa čak i nepovratnih sredstava iz raznih fondova stimuliralo neekonomske poteze u društvenoj reprodukciji. Ovome su mnogo kumovala i ranija tzv. jeftina strana sredstva. Pitanje, šta da se radi? Kako osloboditi kreativne snage društva na čelu sa naukom i kako stimulirati, motivirati radnika da razvija visoku produktivnost rada i da ta sredstva smatra svojim. Ovo je centralni izazov u razvoju socijalizma. Može se ovo vlasništvo zvati društveno, državno, opštenarodno, kolektivno, zadružno, grupno, ali je bitna motivacija radnika da rade tim sredstvima sa istom pažnjom i pregalaštvom kao sa privatnim sredstvima. Kako to postići? To sada naš sistem ne stimulira, čemu doprinosi i sadašnje shvatanje o karakteru i ulozi društvene svojine, pa i odgovarajuće ustavne formulacije.

Socijalizam je društveni sistem na prelazu između kapitalizma i komunizma. I u socijalizmu djeluju i nužno se mješaju

Digitized by Google

zakonitosti oba sistema, i kapitalističkog, koji bi trebalo slabiti, i komunističkog koji bi trebalo jačati. Međutim, ovo je dugoročan historijski proces, koji nije moguće brzo preskočiti, kako se to do sada nastojalo u socijalističkim društvima.

Glavna greška u izgradnji socijalizma do danas je u tome što se administrativno nastojalo ukinuti sve kapitalističke zakonitosti, pa čak i zakon vrednosti i što se prebrzo likvidirao period tzv. buržoasko-demokratske revolucije i trčalo ka proleterskoj revoluciji — II faza revolucije. Tu smo trku i mi tjerali, i danas još tjeramo. Da je ovo glavna greška u dosadašnjoj izgradnji socijalizma u svjetu potvrđuje i ovaj Marksov stav koga ću citirati, jer se on kod nas malo koristi, bar ga ja nisam slušao. On je to rekao u »Predgovoru na prilog kritici političke ekonomije«, gde kaže: »Nikada neka društvena formacija ne propada pre no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana i nikad novi viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. S toga čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje može da reši, jer kada tačnije posmatramo, uvek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo tamo gde materijalni uslovi i njegovo rešenje već postoje ili se bar nalaze u procesu snaga i nastajanja«. Preskakanje društvenih formacija i nasilna likvidacija određenih oblika proizvodnje dugoročno se osvetilo razvoju socijalizma, dovelo do krize socijalizma i oštro nameće duboke perestrojke svih socijalističkih zemalja.

Sadašnja karakteristika ili karakter društvenog vlasništva onako kako je ustavno dat, i kako se primenjuje u praksi, mogao bi se okarakterisati kao kombinacija kolektivnog i državnog vlasništva. I to izaziva i teorijske praktične i ustavnopravne sukobe.

Radnici imaju kolektivnu svojinu na sredstvima za proizvodnju dok rade u konkretnoj organizaciji. Po ustavnom rešenju nitko osim zaposlenih radnika ne može steći trajna prava na tu kolektivnu društvenu svojinu u OUR-u. Ova ustavna odredba destimulira zajednička ulaganja, jer nitko nije stimuliran da ulazi u privremene poslove, ni stranac, ni domaća organizacija.

Udruživanje sredstava i zajednička ulaganja za ulagača mogu imati dva motiva. Prvo, profit, što sadašnji sistem praktično onemogućuje, bez uvođenja akcionarstva, uz sve rizike koje ono donosi, a time i stjecanja trajnih prava ne samo na povrat sredstava i naknadu, već i na upravljačka prava. Bez ovoga nećemo razviti zajednička ulaganja, a to sprečava sadašnje ustavno rešenje o privremenosti poslova i profita na bazi zajedničkih ulaganja. Ja mislim da bi bilo korak napred, da se ta formulacija o privremenosti, ograničenosti trajanja, kad ulaže u zajedničke projekte ukine u ustavu.

Postoji i druga varijanta. Privremenost u odnosima na bazi zajedničkih ulaganja se osobito negativno odražava kada se ide

Digitized by Google

u ta ulaganja ne radi profita, već radi trajnog osiguranja uvjeta proizvodnje, na primer, osiguranje energetike ili sirovina. Zbog ovakve privremenosti, Slovenci, kao što znate, otišli su graditi hidrocentralu sa Austrijom, a ne u Jugoslaviji.

Pored ovoga, naš sistem ne stimulira zaposlene radnike da se ponašaju prema društvenim sredstvima kao prema svojim. Načelno smo to rešili na konceptu stjecanja ličnih dohodaka na bazi minulog rada tj. na bazi gospodarenja društvenim sredstvima. To je načelo ostalo potpuno nerealizirano.

Smatram i predlažem da se koncept minulog rada izvede i konkretizira na svakog zaposlenog radnika, tako da se zna koliko je on konkretno doprineo stvaranju tih sredstava i koliko mu onda konkretna naknada po tom osnovu pripada. To danas u kompjuterizaciji ne bi trebalo da bude problem. Pored toga, smatram da bi trebalo otvoriti proces, da radnici u svojoj organizaciji mogu postati i akcioneri ulaganjem svojih sredstava u razvoju vlastitog preduzeća. Samo da podsetim. Zar nije napravljena velika istorijska nepravda onim generacijama radnika koji su se svesno odricali od svojih dohodaka, primali niže dohotke radi ubrzanijeg razvoja, pa im se to danas negativno odražava na penzije koje primaju. Da se tu vodila pravilna evidencija, da se to znalo, oni sigurno takve posledice ne bi imali.

Pored kolektivne i akcionarske svojine ostaje za sada dominantna i državna svojina koja se može smanjivati samo oduzimanjem državi mogućnosti da bitno utiče, kako na stvaranje, tako i na raspodelu dohotka.

Tu imam konkretne formulacije u vezi sa amandmanom IX tačka 13, A XV, A.VI, A.XVII i A.XVIII.

To su amandmani koji se odnose na privatnu svojinu i privatni sektor u sistemu.

1. Moja je opća ocjena da su ovi predloženi amandmani veliki korak naprijed i da ih treba podržati. Ocjenjujem da će ova rješenja otvoriti šire mogućnosti za razvoj privatnog sektora u Jugoslaviji.

Pa ipak, iako je ovo korak naprijed, smatram da su neka od predloženih rješenja ostala na pola puta. Još uvijek se održava strah i rezerve prema ovom sektoru. Ima i ponuđenih rješenja koja nisu dovoljno jasna, a neka suštinska rješenja, koja je trebalo dati Ustav, prepuštaju se zakonodavstvu, čime slabi neposredan uticaj Ustava na ove odnose, kao i ustavna zaštita položaja radnih ljudi koji rade u ovom sektoru.

2. Jedna od najznačajnijih novina jeste mogućnost da građani na osnovu svog kapitala mogu stjecati dohodak. Te mogućnosti otvara A. IX, t. 13. i A. XVIII, t. 1. Pod pojmom ovog kapitala se podrazumijevaju: novčana sredstva građana (dinarska i devizna), sredstva rada, poslovni prostor te zemljište. Ova sredstva poprimaju i lik, kapitala, kada ih vlasnik iznajmljuje (posuđuje, udružuje) i na osnovu toga stječe određeni dohodak.

Digitized by Google

U dosadašnjoj teoriji i praksi su preovladavala shvatanja da takvo stjecanje dohotka nije u skladu sa socijalističkim sistemom, da to predstavlja eksploataciju tuđeg rada, da je to stjecanje dohotka bez rada i obično rentijerstvo i sl. I danas, još uvijek, u našim shvatanjima prevladavaju ovakva ideološka shvatanja.

Prema dosadašnjim ustavnim rješenjima kao i prema ZUR-u, građani nisu imali pravo stjecanja ličnih dohodaka po osnovi minulog rada, što amandmani omogućuju.

Pošto su se kod nas tržišne zakonitosti i robna proizvodnja u znatnoj mjeri probijali, to se i stjecanje dohotka na bazi kapitala djelomično razvilo i to putem veoma različitih kanala, često polulegalnih ili sasvim nepravnih. To se odvijalo i unutar udruženog rada, no ovdje treba spomenuti procese, koji su se odvijali u privatnom sektoru često potpuno povezanim sa društvenim sektorom.

Do sada je veoma proširen model stjecanja dohotka na bazi kapitala ostvaren putem devizne štednje. Devizne štediše su legalnim kanalima stjecali dohodak (kamate) na bazi štednje deviza.

A. IX. t. 13. šire otvara vrata građanima da stječu dohodak ulaganjem sredstava u organizacije udruženog rada.

Već u prvom stavu t. 13. je vidljivo poboljšanje prema rješenju člana 28. Ustava. U dosadašnjoj formulaciji je stajalo da OUR osigurava »vraćanje tih sredstava«, a novim prijedlogom se osigurava »vraćanje vrijednosti tih sredstava«, čime se osigurava da građani zbog inflacije ne gube na substanci svojih sredstava. Značajno je i poboljšanje rješenja da se određene pogodnosti koje građanin stječe zbog uloženih sredstava utvrđuju »u skladu sa zakonom«, a ne kao što je sada »na osnovi zakona«. Pogodnosti mogu biti različite i ne može ih sve zakon predvidjeti pa je novo rješenje mnogo fleksibilnije. Podsjetimo se samo koliko je teškoća iskrslo pri donošenju saveznog zakona da se udruživanjem sredstava može steći pravo na zaposlenje u tom OUR-u. Pod parolom o »kupovini« radnog mjesta, pokušalo se spriječiti donošenje ovakve odredbe sa argumentacijom da je to neravnopravnost radnika. Pored novčanih sredstava otvara se i mogućnost prikupljanja i drugih sredstava, što sada nije predviđeno.

Stav 2. tačka 13. predstavlja veliku novinu u našem sistemu. Po ovom prijedlogu građani mogu ulagati novčana i druga sredstva u OUR uz zajednički razik i po tom osnovu ostvariti pravo na povraćaj vrednosti tih sredstava i naknadu za korišćenje tim sredstvima zavisno o rezultatima koje ostvari taj OUR. Građani imaju i »pravo da budu obavještavani o rezultatima korišćenja tih sredstava i da utječu na odlučivanje o određenim poslovima u vezi s korišćenjem uloženim sredstvima«.

Ovo je prvi put da se građanima dopušta da utječu na odlučivanje po određenim pitanjima u OUR. Ovo je najbliže otva-

Digitized by Google

ranju vrata akcionarstvu, ali su kod nas još tolike predrasude o tome da se nije išlo do kraja.

Ova formulacija je zbog toga ostala polovična i nedovršena. Kao prvo govori se o »mogućnosti utjecaja« na odlučivanje, što je neodređeno, a trebalo bi utvrditi ne mogućnost već pravo da odlučuje. Osim toga Ustav izbjegava da direktno formulira »određene« poslove u vezi s korišćenjem uloženih sredstava. Pored toga i ovdje se naglašava antiakcionarski princip da građani ulaganjem ovih sredstava ne mogu steći prava u OUR-u koja bi trajno ostvarivali. Ovaj princip važi i za domaća društvena i strana sredstva u zajedničkim ulaganjima.

Ipak u trećem stavu t. 13. otvara mogućnost da OUR izdaje vrijednosne papire na uložena sredstva što jeste jedna vrsta stjecanja trajnih prava.

Ocjenjujem da će ustavna odredba o nemogućnosti stjecanja određenih trajnih prava na bazi ulaganja sredstava u OUR na bazi zajedničkih rizika bitno onemogućiti širu primjenu kako zajedničkih ulaganja tako i šireg prikupljanja sredstava građana. Zašto bi se npr. ulagala sredstva u zajedničke termocentrale, ako ulagač po povratku sredstava i naknade gubi sva prava, a glavni motiv ulaganja mu je trajnije osiguranje strujom.

Osim toga danas ima malo OUR koji mogu ponuditi atraktivne programe i garantirati određeni nivo sigurnosti ulagačima da će im sredstva biti vraćena i da će uz to i zaraditi.

Pored mogućnosti stjecanja dohotka ulaganjem novčanih i drugih sredstava u OUR-e, A. XVIII, t. 1. otvara mogućnost stjecanja dohotka građanima i na osnovi prava vlasništva na poslovnim prostorijama i sredstvima rada i to pod uvjetima i na način utvrđen saveznim zakonom. Ovo je veliki korak naprijed zbog toga što je dosadašnja stalna prijetnja nacionalizacije poslovnog prostora preko 70 m² destimulirala ulaganje privatnih sredstava u poslovni prostor, pa je tako danas poslovni prostor postao jedan od velikih ograničavajućih faktora za razvoj male privrede. Predlažem da se ova ustavna formulacija proširi tako da bi građani imali pravo stjecanja dohotka iznajmljivanjem stanova.

3. U A. XVII se daju neka nova rješenja o obavljanju djelatnosti »samostalnim ličnim radom sredstvima u vlasništvu građana«, te o ugovornim organizacijama udruženog rada (UOUR).

U pogledu mogućnosti zapošljavanja »tuđe« radne snage iz člana 68. stav 1. Ustava se ispušta riječ »iznimno« čime se ublažava restriktivni princip u zapošljavanju radnika na privatnom sektoru. Međutim, i amandmani tu staju na pola puta, jer u tekstu ostaje da se ovo zapošljavanje i dalje vrši »u ograničenom opsegu«. Time se i dalje naglašava restriktivan naglasak za korištenje dopunskog rada drugih lica, i zakonodavstvu se prepušta da konkretizira ova ograničenja.

Digitized by Google

Ocjenjujem da je ovaj strah od zapošljavanja radnika neopravdan i da nema nikakve osnove u našoj praksi, već je rezultat dogmatiziranih ideoloških predrasuda.

Ova rezervisanost prema zapošljavanju tuđe radne snage na privatnom sektoru proističe iz stavova da je to klasični kapitalistički oblik eksploatacije tuđe radne snage, što socijalizam treba da ukine. Postavlja se pitanje da li je ova vrsta zapošljavanja u našim uvjetima čisti kapitalistički oblik eksploatacije?

Iako ovo zapošljavanje u našem sistemu ima i karakteristike kapitalističkog proizvodnog odnosa ipak treba ukazati da to nije čisti kapitalistički odnos, već neka vrsta mješovitog odnosa u kojem djeluju i socijalističke i kapitalističke zakonitosti.

Sve ovo što sam iznosio o zapošljavanju tuđe radne snage služi kao obrazloženje prijedloga za ustavnu promjenu. Moj prijedlog je da se iz Ustava (i amandmana) ispusti izraz »u ograničenom broju« kao društveno prevaziđen i nepotreban. No, s obzirom na naše strahove od kapitalizma mogla bi se u Ustavu ostaviti sledeća formulacija:

»Zakonom se može utvrditi da broj zaposlenih radnika u samostalnim radnjama ne može biti veći od 10 radnika«.

Ovim bi se zamijenila t. 3. stava 1. A. XVII.

4. Ustavni koncept ugovorne organizacije udruženog rada (UOUR) kako je dat u A. XVII, t. 2, i A. XII, t. 4 podržava sadašnja ustavna rješenja, osim manjih izmjena. Prva izmjena je u tome da svaki radni čovjek može osnovati UOUR a ne samo »radni čovjek koji samostalno obavlja djelatnost ličnim radom sredstvima u vlasništvu građana«, kako je to u sadašnjem Ustavu riješeno. Drugo je poboljšanje pravo poslovođe da reinvestira sredstva u ugovornoj organizaciji. Pored ovoga u A. XII, t. 4 se omogućuje strancima da sami ili zajedno s državljaninom SFRJ formira UOUR pod istim uvjetima kao i naš građanin.

Ovaj oblik udruživanja je zamišljen kao mješoviti kapitalističko-socijalistički model privređivanja, koji bi privukao privatni kapital i poslovnost i istovremeno osigurao sva samoupravna prava radnika, osim izbora direktora-poslovođe. Međutim, ustavni model je prenaglasio samoupravni socijalistički udio, a veoma restrigirao određene kapitalističke zakonitosti.

Za osnivanje UOUR nije glavni motiv »povraćaj vrednosti uloženih sredstava« na čemu insistira i amandman, već trajnije poslovanje s uloženim sredstvima.

Drugi je naglasak na tome da višak vrijednosti zaposlenih radnika prelazi u društveno vlasništvo. Time je dat glavni put razvoja UOR-a i njeno pretvaranje u radnu organizaciju.

Digitized by Google

Doda li se ovome i pritisak općinskih struktura na što brže prerastanje ugovornih u radne organizacije, onda je privremeni život UOUR-a još i administrativnim pritiscima ubrzan.

Ustavni koncept bi trebalo mijenjati tako da UOUR postaje trajni oblik organiziranja. Da bi se to postiglo trebalo bi se u Ustavu opredijeliti da višak rada radnika u UOUR ne postaje automatski društvena svojina, već da postaje grupna ili zadružna svojina pri čemu bi se točno znao udio svakog radnika u toj svojini. Time bi se konkretizirala ideja o stjecanju konkretnog dohotka na bazi konkretnog dijela minulog rada. Radnici bi na taj način postojali suosnivači ugovorne organizacije, a UOUR bi prerastao u vrstu akcionarskog poduzeća u kojem bi došlo do spoja radnika i njihovih sredstava rada.

Trebalo bi, razumije se, i dalje ostaviti mogućnost da radnici u OOUR odluče da se njihov višak rada i dalje automatski pretvara u društvenu svojinu.

I na kraju da zaključim. Ukoliko se bitno ne mijenja ustavni koncept OOUR-a, od razvoja ovih organizacija neće biti velike koristi, a naša privreda će ostati bez značajnog zamašnjaka u razvoju male privrede i više produktivnosti rada.

5. A. XVIII, t. 2 utvrđuje na nov način određivanje agrarnog maksimuma. Po mojoj ocjeni ovaj prijedlog je veoma sitan pomak.

Glavni uzrok ovakvom društvenom opredeljenju jeste ideološke naravi, a to je strah od bogatog seljaka (kulaka) i sprečavanje stvaranja robnih i visokoproduktivnih poljoprivrednih gospodarstava. To je najveći promašaj naše agrarne politike u cjelini. Administrativno smo spriječili farmerski model u razvoju poljoprivrede, kao antisocijalistički model. A taj farmerski put se pokazao kao najuspješniji, i to i od čistog kapitalističkog i čistog socijalističkog modela u razvoju poljoprivrede.

Kod nas je praktično nestalo klasičnog seljaštva, mješovita gospodarstva su dominantna i u njima se dohodak samo djelomično stječe iz rada u poljoprivredi. Nema nikakvih opravdanja da se i dalje administrativno sprečava razvoj farmerskih gospodarstava koja će najveći dio dohotka stjecati iz poljoprivrede. Oslobađanje ovog puta bi doprinijelo bržem razvoju poljoprivrede. Uz ovo se mora mijenjati i koncept društvenog sektora poljoprivrede na liniji da se od državnog sektora, zaduženog za snabdjevanje kruhom, šećerom, uljem i djelomično mlijekom i mesom, pretvore u moderne i visokoproduktivne proizvođače hrane, sposobne da pretežan dio svoje proizvodnje izvoze.

Zbog toga predlažem da se sadržaj A. XVIII, t. 2 preformulira na slijedeći način:

»Poljoprivrednicima se jamči pravo vlasništva na obradivo zemljište koje obrađuju.

Digitized by Google

Zakonom se može ograničiti vlasništvo na obradivim površinama iznad 50 hektara«.

6. Najznačajnija ustavna novina jeste reafirmacija zadrugarstva.

U dosadašnjem razvoju zadrugarstva su dominirale dvije tendencije: etatizacija ili likvidacija zadrugarstva.

Ova antizadružna ideologija i likvidacija zadruga ima svoje uporište u karakteru i strukturi naše privrede. Tako se npr. poljoprivredni kombinati uporno bore da zadrže monopol nad seljaštvom jer je to za njih lovište za stvaranje nezarađenih dohodaka. Naša »socijalistička« trgovina je kumovala likvidaciji potrošačkog zadrugarstva, a danas onemogućuje njegovu obnovu. Stambene zadruge su likvidirane pod uticajem stambenih preduzeća, građevinskih OUR te stambenih SIZ također radi očuvanja različitih monopola.

Zadrugarstvo mora postati, uz radničko samoupravljanje, druga temeljna poluga razvoja samoupravnog socijalističkog društva. Zadrugarstvo ima zadatak da povezuje samostalne proizvođače i unapređuje njihovu proizvodnju i plasman tih proizvoda. Radnici i građani putem zadrugarstva mogu rješavati veoma teško svoje probleme, a naročito u snabdjevanju i rješavanju stambenog pitanja.

A. XV. t. 2, stav 4 formulira na nov način svojinu u zadrugama koja može biti »vlasništvo zadrugara, u zajedničkom vlasništvu zadrugara, u zadružnom vlasništvu odnosno društvenom vlasništvu«.

Ovim stavom dolazi do ustavne reafirmacije zadružne svojine. Ta je svojina nestala iz ustava iz 1963. i 1974. g. Treba uložiti napore da se ustavna formulacija zadružne svojine još preciznije i jasnije ustavno formulira.

Na toj liniji je i A. XVI, t. 5, koji garantira zadrugaru, kada istupi iz zadruge, pravo na povrat vlastitih uloženih sredstava u zadrugu, povrat vrijednosti uloženih sredstava u zadrugu i dio sredstava u fondovima zadruge ostvarenih poslovanjem sredstvima zadrugara. Zadružna svojina bi trebala imati karakter akcionarske svojine, s time da i stalno zaposleni radnici u zadruzi mogu svoj višak rada pretvarati u zadružnu svojinu i postajati radnici-zadrugari.

Digitized by Google

Tomislav Nikolić

Socijalizam, svojina i eksploatacija

Kod nesvojinske koncepcije društvene svojine, kao što smo danas čuli, pojmovi socijalizam, svojina i eskploatacija su međusobno isključivi; oni su u koliziji ili nemaju direktne veze. U tako shvaćenoj društvenoj svojini, socijalizam isključuje svojinu kao oblik prisvajanja, zatim svojina isključuje eksploataciju. Međutim, ja baš želim da govorim o tim na očigled protivrečnim pojmovima, jer smatram da između njih postoji međusobna veza. Pod socijalizmom ja podrazumevam današnje naše društvo, koje se nalazi u krizi.

S obzirom da sam došao na »Okrugli sto« o oblicima svojine, očekivao sam da će se i rasprava voditi u tom pravcu. Međutim, dosadašnja rasprava nije dala odgovor, ne znam da li će se odgovor dobiti u nastavku, da li mi možemo govoriti o nužnosti razvoja više oblika svojine u nas. Dosadašnja diskusija više se odnosila na odbranu ustavnog koncepta društvene svojine, nego što se raspravljalo o mogućim novim oblicima svojinskih odnosa u nas. Ni kritika ustavnog koncepta društvene svojine nije izostala, ali niko nije elaborirao druge moguće oblike svojine. Tako sam ja razumeo prepodnevnu diskusiju. Nisam mogao da vidim ono što je drugarica Kraljević rekla, tj. da je neko ponudio neki model drugih oblika svojine. Još smo u okviru odbrane i kritike svojinskih odnosa u našem normativnom sistemu.

Digitized by Google

U okviru dalje rasprave, mislim da možemo ići ka tome, ne samo da se opredeljujemo za više oblika svojinskih odnosa, nego da ih i elaboriramo. Nije dovoljno da se kaže da pored društvene svojine može da egzistira i privatna svojina. Treba reći koji oblici svojine su mogući, sem ove naše društvene (državne) svojine.

Po mom mišljenju, osnovna pretpostavka za raspravu o više oblika svojine jeste potreba demistifikacije društvenosti sadašnje društvene svojine, shvaćene kao ne-svojine. Po Marksu, podela rada koja odgovara robnoj proizvodnji predstavlja »izraz društvenosti rada unutar otuđenja«. On kaže: »*Podjela rada* je nacionalnoekonomski izraz *društvenosti rada* unutar otuđenja. Ili, budući da je *rad* samo izraz čovjekove djelatnosti unutar ospoljenja, ispoljavanja života kao ospoljenja života, to je i *podjela rada* samo *otuđeno, ospoljeno* postavljanje čovjekove djelatnosti kao *realne rodne djelatnosti* ili kao *djelatnosti čovjeka kao rodnog bića*.«[1]

To što smo mi putem prava i države ukinuli kapitalističko privatno prisvajanje kapitala, ne znači da je društvena svojina izgubila privatni, a samim tim i otuđeni karakter. »S političkim anuliranjem privatnog vlasništva, privatno vlasništvo ne samo da nije ukinuto, nego se, štoviše, pretpostavlja«.[2] Ovaj je zaključak sasvim logičan, ako se shvati da je »rad ... *suština privatnog vlasništva* — tj. kad se radi o tom *otuđenom i ospoljenom obliku čovjekove djelatnosti kao rodne djelatnosti*«.[3]

Sadašnju društvenu svojinu mi ne možemo da tumačimo kao proizvodni odnos koji isključuje eksploataciju, ne zbog toga što je naša društvena svojina de facto državna, već zbog njenog ekonomskog oblika, tj. zbog oblika društvenog kapitala. Kada se u nas govori o radu, onda se nema u vidu proizvodnja vrednosti, jer se stalno ponavlja ideološka teza da rad (a ne svojina) treba da bude merilo prisvajanja i upravljanja društvenim kapitalom. Međutim, sve dok se o radu govori izvan konteksta robne proizvodnje i radne snage robe, nesvojinski koncept društvene svojine čini se logički tačnim, mada je u suštini on pogrešan. Naime, rad radnika ni u socijalizmu ne pripada pojedinačnom radniku, pa ni radnicima organizovanim u OOUR-ima, već društvenom kapitalu. Način proizvodnje uslovljava eksploataciju i u socijalizmu, jer je reč o nužnosti proizvodnje viška vrednosti, a njega stvara najamni rad.

Moramo napusiti tvrdnju da svi drugi oblici svojine, sem društvene (državne) i one sitne (lične) svojine, gde radnik radi sam sa svojim sredstvima za proizvodnju (kao, na primer, berberska radnja) znače prisvajanje rada bez naknade ili eksploata-

[1] Karl Marks, Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844, PROSVETA-BIGZ, Beograd, 1977, str. 85.

[2] K. Marks, »Prilog jevrejskom pitanju«, u: Marx-Engels, Rani radovi, »Naprijed«, Zagreb, 1976, str. 63.

[3] K. Marks, Ekonomsko-filozofski rukopisi..., str. 85.

Digitized by Google

berska radnja), znače prisvajanje rada bez naknade ili eksploataciju. I društvena svojina u sebi sadrži eksploataciju, jer bez prisvajanja viška rada od strane društvenog kapitala nema uvećanja društvene ili državne svojine.

Mi ekonomisti smo dužni, a jutros smo čuli da ovde preovlađuju ekonomisti, da kažemo da je buržoaski ili kapitalistički oblik robne proizvodnje baš odnos proizvodnje u smislu prisvajanja rada bez naknade. Ovakav oblik svojinskih odnosa, tj. kapital-odnos, je prisutan i u socijalizmu. Druga je stvar što se to negira, pa se stalno pretpostavlja da odvojenosti radnika od svojine nema.

Postavljam jedno pitanje, bez mogućnosti da sâm na njega u potpunosti odgovorim i da elaboriram tezu o suštini naših svojinskih odnosa. Pitam se da li je sadašnji oblik društvene svojine u socijalizmu kapital-odnos, koji se jednostavno može definisati onako kako je to učinio Marks, tj. da je to prisvajanje rada (viška rada) bez naknade. Definisanjem kapitala kao svojine ili prisvajanja rada bez naknade Marks je ovom kratkom odredbom dao do znanja da se cela politička ekonomija vrti oko tog osnovnog odnosa.

Da ovo prevedem na jednostavniji pristup. Naime, pitanje se odnosi na činjenicu da li je društvena svojina u našem, i ne samo našem socijalističkom društvu odvojenost sredstava od radnika ili ne? Znamo za društveno opredeljenje, a to smo čuli i danas, da je moguće putem samoupravljanja prevladati tu razdvojenost rada od svojine. To je teza o integraciji rada i upravljanja društvenim kapitalom.

Međutim, ako se teorijski ispita ova teza, a dužni smo da nju problematiziramo sa stanovišta Marksove kritike političke ekonomije, onda samoupravljanje u uslovima robne proizvodnje ne može da postoji izvan kapital-odnosa. Upravo to ukazuje nauka, koja ujedno trvdi da se u ideologiji samoupravljanja nalaze i utopističke i anarhističke ideje. Naime, težnja da se robna proizvodnja prevlada svesnim »dohodovnim odnosima«, u praksi nas je odvela od zakona vrednosti ka političkom voluntarizmu. Umesto da se shvati značaj zakona vrednosti, dejstvo samoupravljanja unutar kapital-odnosa, kao nužnost ove faze samoupravljanja i socijalizma, mi smo hteli da preskočimo prelazni period (socijalizam) i da svesno uskočimo u vode besklasnih odnosa proizvodnje.

Po Marksu, zakon vrednosti, dakle, sama robna proizvodnja sa svojim ekonomskim odnosima, sprečava spajanje rada i svojine, sve dok postoji način proizvodnje koji odgovara robnoj proizvodnji. O tome Marks piše: »... Takozvana *prvobitna akumulacija* ne znači ništa drugo nego niz istorijskih procesa koji su se završili *raspadanjem prvobitnog jedinstva* koje je postojalo između radnog čoveka i njegovih sredstava za rad... Kad je *odvajanje* radnog čoveka od sredstava za rad jednom već izvršeno, onda će se ovakvo stanje održati i na sve širem stepenu reprodukovati dokle god ga jedan novi i temeljiti prevrat u na-

Digitized by Google

činu proizvodnje opet ne obori i ponovo ne uspostavi prvobitno jedinstvo u novom istorijskom obliku«.[4]

Praksa dosadašnjeg samoupravljanja nije potvrdila opredeljenje da je samoupravljanjem moguće prevladati ovu razdvojenost, a to čini biće kapital-odnosa. Teorijski gledano, ako se primeni teorija radne vrednosti, ne samo ona od Marksa, već i pre njega, rad i kapital nije moguće spojiti, jer su to dva antipoda jednog te istog odnosa proizvodnje. Dijalektičko jedinstvo najamnog rada i kapitala ukazuje da je to jedinstvo suprotnosti, tako da nema ni društvenog kapitala bez najamnog rada.

Usled nenaučnog i nemarksističkog odnosa prava prema ekonomiji i zakonu vrednosti, u praksi se u nas široko razvio normativizam i shvatanje da pravne norme poseduju neku čudnovatu moć, moć menjanja realnih (ekonomskih), klasnih i otuđenih društvenih odnosa, bez obzira na nivo i razvoj proizvodnih snaga i realnih proizvodnih odnosa koji iz njih proističu. Pri izgrađivanju pravnih i ustavnih normi izgubila se njihova veza sa ekonomskim odnosima, što je posledica ignorisanja Marksove kritike političke ekonomije. Sadašnji problemi ukazuju da se mnogi pravni problemi, uključujući i ustavno određenje svojinskih odnosa, ne mogu rešiti bez temeljnog znanja političke ekonomije i uopšte znanja stvarnih ekonomskih odnosa u našem samoupravnom društvu.

Socijalizacija kapitala, tj. pravno podruštvljavanje društvene svojine nije ukinulo suprotnost rada i kapitala, niti je to bilo moguće. Radnik ne može da prisvoji svoju suprotnost — rad, jer njemu pripada samo vrednost radne snage. »Rad je *upotrebna vrijednost* za kapital, ali za radnika on je puka *razmjenska vrijednost;* raspoloživa *razmjenska vrijednost.* Kao takva vrijednost rad se postavlja u činu razmjene s kapitalom, svojom prodajom za novac«.[5]

Međutim, u nas se stalno pretpostavlja da radna snaga nije roba, pa da je zbog toga besmisleno govoriti o najamnom radu i društvenom kapitalu. Ali, uprkos tom negiranju, razmena između rada i društvenog kapitala u nas postoji. »Kao *upotrebna vrijednost* rad bivstvuje samo *za kapital* i predstavlja njegovu upotrebnu vrijednost, tj. posredujući djelatnost kojom se kapital *oplođuje.* Kapital kao onaj koji reproducira i umnožava svoju vrijednost samostalna je razmjenska vrijednost (novac) kao proces *oplođivanja.*«[6] Tvrdnja da u nas ima oplodnje društvenog kapitala, a da nema najamnog rada nije logična i tačna, jer zbog najamnog rada imamo oplodnju kapitala.

Jutros sam intervenisao u diskusiji i tražio da se ispita činjenica karaktera radne snage u nas. U svim elaboracijama o

---

[4] K. Marks, Nadnica, cena i profit, »Prosveta«, Beograd, 1983, str. 34—35.

[5] K. Marks, Osnovi kritike političke ekonomije, tom I, »Prosveta«, Beograd, 1979, str. 178.

[6] Isto, str. 177.

Digitized by Google

socijalizmu, i kada se socijalizam vezuje za robnu proizvodnju, ne polazi se od pretpostavke da je radna snaga roba. Upravo suprotno. Zato se i o društvenoj svojini govori kao navodno ukinutom kapital-odnosu.

Svi vi koji se duže vreme bavite naukom, znatno pre no što sam ja pristupio istraživanju političke ekonomije, znate da kod nauke svaka teza biva hipoteza, sve dok se ne potvrdi pretpostavka od koje se polazi u zaključivanju. Teza je hipoteza sve dok se ne potvrde odnosi između teze i zaključaka. Međutim, u nas se iz same teze (hipoteze) izvode dalekosežni zaključci, a pretpostavka postaje »činjenica«, mada to ona nije. Nedokazana je pretpostavka da samoupravljanje znači spojenost rada i kapitala. »Stoga rad ne bivstvuje kao upotrebna vrijednost za radnika — ističe Marks; stoga on ne bivstvuje *za* njega kao *proizvodna snaga* bogatstva, kao sredstvo ili kao djelatnost obogaćivanja. Radnik unosi svoj rad kao upotrebnu vrijednost u razmjenu s kapitalom, koji mu tako stoji nasuprot ne kao kapital već kao *novac*. On je kapital kao takav u odnosu prema radniku tek zahvaljujući potrošnji rada, koja najprije pada izvan te razmjene i nezavisna je od nje«.[7]

Suprotno od navedenog naučnog objašnjenja stvarnosti socijalizma, u nas se polazi od naših opredeljenja, od ideje »slobodno udruženog rada« kao pretpostavke. Međutim, niko još nije dokazao da mi imamo slobodno udruženi rad kao praksu socijalizma. Po Marksu, slobodno udruženi rad je komunizam sa besklasnim odnosima proizvodnje.

Po meni, osnovna greška našeg Ustava iz 1974. godine sastoji se u tome što polazi od pretpostavke da je putem samoupravljanja moguće prevladati kapital-odnos. Ako bi to bilo tačno, onda bi kapital-odnos bio jedan odnos koji se nalazi u području svesti, a ne materijalni izraz stvarnih odnosa proizvodnje vrednosti.

Međutim, odnos radnika prema materijalnim uslovima proizvodnje nije prost odnos čoveka prema stvarima kao takvima. Stvari su u uslovima robne proizvodnje društvene veličine, jer se uvećanje tih stvari (društvene svojine) ne može izvršiti bez prisvajanja rada, tj. radnikovog viška rada. Definicija kapital-odnosa nije prost odnos između radnika i stvari; reč je o tome da postoji prisvajanje bez rada, a to čini društveni kapital, s obzirom da rad radnika stvara vrednost.

U nas se o svojini govori kao o stvarima, potpuno nezavisno od rada i proizvodnje robe. U takvim uslovima, svojina, pa i društvena, je nešto izvan radnika. Međutim, kada se govori o radu, govori se o radniku ili o čoveku i njegovom prisvajanju proizvoda ljudskog rada. Baš zato što te stvari u društvenoj svojini ne pripadaju radniku, jer su u društvenoj svojini, a radnik nije društveno udružen izvan otuđenja, reč je o kapital-odnosu u socijalizmu.

[7] Isto, str. 177—178.

Digitized by Google

Bez teorije radne vrednosti i podele rada na potreban rad i višak rada nema izgleda da saznamo stvarne odnose proizvodnje u socijalizmu. Ono što se tiče rada, a taj rad je osnova prisvajanja, ali u otuđenom obliku, tiče se podele rada na potreban rad i višak rada. Višak rada ili višak vrednosti pripada društvenom kapitalu i radnik, pa i radnici zajedno, ne mogu ga prisvojiti. Višak rada služi za povećanje sredstava za proizvodnju koja su u društvenoj svojini. Taj odnos radnika prema višku rada, koji radniku ne pripada ni u socijalizmu, čini bit kapitala, pa i kapital-odnosa.

Kod Marksa su sami ekonomski i tržišni odnosi oblik proizvodnih odnosa. »Kao vrednosti, robe su *društvene* veličine, dakle nešto apsolutno različito od njihovih 'svojstava' kao 'stvari'. Kao vrednosti, one predstavljaju samo odnose ljudi u njihovoj proizvodnoj delatnosti. Vrednost u stvari 'uključuje' 'razmenu', ali ta razmena je razmena stvari između ljudi, razmena koja se stvari kao takvih apsolutno ništa ne tiče«.[8]

Kao što se vidi, cilj mog izlaganja jeste u tome da se shvati da naša društvena svojina nije izvan eksploatacije i otuđenja. Tek kada se to shvati, moguća je rasprava o drugim oblicima svojine u nas. I drugarica Kraljević stalno polazi od teze da naša društvena svojina isključuje eksploataciju, pa da zbog toga nije umesno govoriti o drugim oblicima svojinskih odnosa, kao što su, akcionarska, zadružna, privatna itd.

Naime, ako je današnja društvena svojina, sadašnja kakva ona stvarno jeste (a ne neka buduća komunistička besklasna svojina), i dalje oblik eksploatacije, onda ne vidim nikakvu opasnost za socijalizam ako dozvolimo razvoj i drugih oblika svojine.

Kada se jednom shvati ovo što sam rekao, onda se pitanje eksploatacije postavlja u sasvim drugu ravan. Pravi problem je da li je eksploatacija u funkciji razvoja društva, razvoja proizvodnih snaga koje će dovoditi do cilja da te eksploatacije više ne bude. Pošto smo u krizi već 7—8 godina, mi nismo uklonili eksploataciju iz društvene svojne, ali nam izostaje razvoj, razvoj proizvodnih snaga.

Naš dosadašnji razvoj bazirao se na akumulaciji iz kapitalizma i akumulaciji iz naše poljoprivrede, a sasvim malo iz naše društvene svojine. Ma koliko da je nama stalo da ostvarimo društvo bez eksploatacije, mi nismo u stanju da mimoiđemo otuđeni oblik privređivanja (robnu proizvodnju kao proizvodnju vrednosti) i da sebi postavimo cilj proizvodnju u smislu komunističkih potreba.

Naš radnik je i dalje podređen društvenom kapitalu i bez te prinude na višak vrednosti, kao izvoru uvećanja društvene svojine, nema napretka i kretanja ka komunizmu. Ja ne isključujem ideološko viđenje socijalizma i društvene svojine. Naprotiv. Ja

[8] K. Marks, Teorije o višku vrednosti, tom III, »Prosveta«, Beograd, 1978, str. 102.

Digitized by Google

samo tvrdim da to ideološko nije naučno objašnjenje socijalizma, danas i ovde. Pitanje je da li ćemo kapital-odnos prevladati putem kapital-odnosa, pa stići do besklasnih odnosa proizvodnje, ili, pak, ćemo i dalje gajiti iluziju da sa pretpostavkom samoupravljanja bez kapital-odnosa idemo ka komunizmu. Po meni, kapital-odnos je činjenica i od nje moramo poći, a ne obratno.

Sasvim suprotno polazi naš Ustav iz 1974. godine. On polazi od krajnjih ciljeva, tj. od mogućnosti izgradnje socijalizma kao komunizma. To je dekretirani socijalizam, a ne stvarnost. Mi moramo poći od činjenice i videti šta je moguće na današnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga. Za razliku od klasičnih ekonomista, Marks je tvrdio i dokazivao da kapitalistički odnos proizvodnje nije večit, već istorijski, ali je ipak govorio o uslovima koji su potrebni da bi se prevladao taj kapital-odnos.

Dakle, pitanje je da li se komunizam može ostvariti putem razvoja kapital-odnosa, kao što je to tvrdio Marks, ili putem ideologije besklasnih odnosa. Tvrdim i u stanju sam da dokažem da je do komunizma kao besklasnog odnosa moguće doći samo putem razvoja kapitala i uvažavanja ekonomskih zakona kapitala. Svest da su zakoni kapitala zakoni otuđenog rada, a tu svest dobijamo iz Marksove kritike političke ekonomije, nikako ne daje našoj svesti tu moć da svesno preskačemo »prirodne« (u smislu istorijskih uslova) tokove razvoja kapitala.

Mi moramo slediti razvoj proizvodnih snaga, bez pretenzija da svesno nudimo neki novi oblik proizvodnje, koji je suprotan biću robne proizvodnje kao proizvodnje vrednosti. Šta to znači? To znači da osnovna načela ustava ne mogu poći od nekakve tzv. socijalističke robne proizvodnje, koja isključuje tržište radne snage i tržište kapitala, nego od robne proizvodnje sa kompletnim tržištem, jer je samo tako moguć razvoj proizvodnih snaga.

Možemo se mi pozivati na naša opredeljenja za jedno tržište i na moralnu osudu ostalih oblika tržišta, jer ona znače otuđenje, razvoj proizvodnje neće uvažiti naša opredeljenja i moralne osude otuđenog rada. Činjenice ne daju nam za pravo da mislimo da su naša sredstva za proizvodnju samo tzv. prosta materijalna pretpostavka rada, a ne društveni kapital kao klasni i otuđeni odnos proizvodnje.

U nas je radna snaga roba, priznali mi to ili ne. Radna snaga je roba po sebi, jer nijedan radnik nije vlasnik sredstava za proizvodnju. Radnici nisu vlasnici sredstava za proizvodnju ni kao kolektiv. Druga je stvar što se u drugim oblicima svojine, kao što je akcionarska, to može učiniti. U takvim uslovima mi bismo imali mešani oblik svojinskih odnosa, jer bi pored društvene svojine i radnici postali suvlasnici sredstava rada.

Čuli smo prethodnu diskusiju, u kojoj se kaže »da se od radnika traži psihološki odnos prema društvenim sredstvima u smislu da se radnik odnosi prema društvenoj svojini kao da je to njegova lična svojina«. Dozvolite, to je ono što je rekao drug Sokolović čista hipokrizija. Vi tražite od mene radnika da se

Digitized by Google

tako odnosim prema društvenoj svojini, a ja nju ne osećam tako. Ne samo da je ne osećam svojom svojinom, nego ona u biti nije moja. To je društvena svojina i mi moramo jednom razdvojiti ličnu od društvene svojine, jer bez te razdvojenosti moguće je svašta. Mislim na moguću eroziju društvene ili državne svojine i na njenu privatizaciju. Tvrdim da nijedan radnik nije vlasnik sredstava za proizvodnju. On to može biti, ali onda moramo dozvoliti suvlasništvo, akcionarsku svojinu radnika. Mi moramo napustiti ideološko stanovište, koje jednom tvrdi da imamo društvenu svojinu kao nesvojinu, kada je potrebno reći da su sredstva za proizvodnju samo prosta materijalna pretpostavka udruženog rada; i drugi put, nasuprot prvom stavu, da imamo društvenu svojinu kao grupnu svojinu, u smislu da je ona istovremeno društvena i lična, jer u takvim uslovima radna snaga nije roba, jer navodno naši radnici ne prodaju radnu snagu kao robu već svoje proizvode kao robu. Kod ideološkog objašnjenja svojinskih odnosa u socijalizmu, hteli mi to priznati ili ne, bira se premisa u zavisnosti od zaključka odnosno cilja kome se teži.

Po mom mišljenju, nije toliko zlo što je naša društvena svojina u osnovi državna svojina, jer je ona u pravnom obliku podruštvljeni kapital. Nevolja je što se ne priznaje njen ekonomski oblik, a to je društveni kapital. Državni oblik svojine nije dovoljan da se objasni eksploatacija u okviru društvene svojine, jer se onda, putem prava i samoupravljanja, teži prevladavanju državne svojine, kao da je državna svojina osnov kapital-odnosu, a ne obratno. Da bi se pravno i ekonomski postavio racionalan privredni sistem, mi moramo priznati ekonomski oblik naše društvene svojine, a on je nužno kapital-odnos. Sredstva za proizvodnju su ekonomski oblik svojine tek kada društvenu svojinu posmatramo kao društveni kapital, a radnu snagu kao robu. U protivnom, mi se stalno vrtimo oko pravnog aspekta društvene svojine i mislimo da je pravo osnova ekonomije, a ne obratno.

Dakle, ili ćemo društvenu svojinu odrediti onako kako ona shodno svom ekonomskom biću jeste, tj. kapital-odnos, u kome jasno postoji veza radnik — preduzeće, ili ćemo se zavaravati oko pravno-državnog oblika svojinskih odnosa. Niko danas, a ne verujem ni sutra, nije u stanju da dokaže tezu da ne postoji odvojenost radnika od preduzeća. Radnik je samo ekonomskim vezama vezan za preduzeće. Njegova potreba, nužda da stvori sredstva za život, njega tera u ekonomski odnos sa društvenim kapitalom. Radnik je i u nas proizvođač svojih sredstava za život, ali tek kada uđe u kapital-odnos. U tom odnosu radnik i samoupravlja; otuda samoupravljanje unutar kapital-odnosa.

Svi mi ovde, ma koliko da smo vezani za društvene delatnosti i ja za Službu društvenog knjigovodstva, svi smo mi vezani jednim ekonomskim odnosom sa našim organizacijama. Međutim, u privredi se stvara višak vrednosti i rad radnika je nužno proizvodan u smislu stvaranja kapitala. Radnik tek u kapital-odnosu samoupravlja. Kapital-odnos je pretpostavka samoupravljanja.

Digitized by Google

Zato ja tražim da se priznaju stvarni svojinski odnosi, jer je to pretpostavka da vidimo šta je to samoupravljanje danas i kako se ono može razvijati u budućnosti. Isticanjem zahteva da se prizna kapital-odnos, ja nisam protiv ni samoupravljanja ni društvene svojine. Ja samo tražim da se napusti ideološko viđenje jednog i drugog.

Imate tu i alternativu. Ili ćete zamišljati društvenu svojinu onako kako vi to hoćete, u smislu funkcije prevladavanja kapital-odnosa, što je po meni čista fikcija a takvo je i ustavno određenje društvene svojine, ili ćete priznati stvarno samoupravljanje i stvarne odnose proizvodnje. Ovde nije reč samo o tome da se ideološki prizna nužnost kapital-odnosa i unutar njega samoupravljanje. Radi se o tome da se prema tom saznanju urede pravni i ekonomski odnosi.

Kapital-odnos nije ono što se obično misli. To nije odnos čoveka i čoveka, kada se radi o kapital-odnosu u socijalizmu. Mi takav odnos imamo u kapitalizmu. Ali ne treba zaboraviti da je čovek kapitalista tek po kapitalu, a ne zato što je kapitalista čovek različit od čoveka radnika. Radnik mora u nas da se odnosi prema proizvodnji kao kapital-odnosu.

U kapitalizmu čovek postaje kapitalista zato što se njegova sredstva za proizvodnju odnose prema radniku kao kapital. U nas je taj kapital društveni, ali najamni rad je osnova tog odnosa. Odlaskom kapitaliste iz procesa proizvodnje nijedan se radnik nije oslobodio prinude na davanje baze društvene svojine, tj. davanja viška rada ili viška vrednosti. Milan Pavlović: Mi nećemo razdvojenost u odnosima proizvodnje; nećemo razdvojenost u odnosima raspodele, a u praksi sve to postoji. Bez obzira što mi tvrdimo da je dohodak jedinstvena veličina, svi znamo da ako preduzeće ne prisvaja dobit (profit), nema nikakvog razvoja. Hteli mi to ili ne, razdvojenost rada od svojine postoji. Mi ideološki to negiramo, ali to je naša stvarnost.

Digitized by Google

Zoran Popov

Otvorena pitanja institucionalne regulacije zaštite društvene svojine

1. Uvod

Iako ovde raspravljam samo o društvenoj svojini to ne znači da smatram da je ona jedini svojinski oblik koji naš privredni sistem treba da poznaje. Međutim, smatram da je društvena svojina dominantan svojinski oblik socijalističkog samoupravnog modela privređivanja. Da bi ona mogla efikasno obavljati tu funkciju, u privrednom sistemu se moraju precizno regulisati brojna institucionalna pitanja zaštite, održavanja ili očuvanja i uvećanja društvene svojine (imovine). U postojećem privrednom sistemu, čiji su svi bitni elementi dati u Ustavu SFRJ iz 1974. godine, velika većina ovih pitanja ili nije regulisana ili je na pogrešan način institucionalno postavljena.

Moja razmatranja se isključivo ograničavaju na pitanja zaštite društvene svojine. Da se ono što sledi ne bi pogrešno razumelo nužno je dati bar neke opšte napomene, koje imaju karakter polaznih pretpostavki.

Najpre to da socijalizam definišem kao prelaznu fazu u razvoju ljudskog društva, od poznatog društveno-ekonomskog sistema (kapitalizam) ka jednom novom (komunizam) o kome ništa ne znamo. U principu je, znači, moguće definisati beskonačno mnogo modela socijalizma, od kojih svi ne moraju biti ekonomski racionalni a još manje ekonomski efikasni.

Digitized by Google

Drugo, do pojave socijalizma nije došlo na način kako je to Karl Marks predviđao, tj. evolutivnim putem i u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. Umesto toga on je nastajao borbom radničkih (komunističkih) partija za preuzimanje vlasti, gotovo po pravilu u zemljama koje nisu posedovale materijalne i druge pretpostavke za razvoj socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Težnja ka očuvanju vlasti, stoga, postaje bitna sastavna komponenta politike razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Brojne devijacije u razvoju socijalizma (staljinizam; kineska lutanja) su svoja osnovna izvorišta imala upravo u borbi za očuvanje vlasti.

Treće, netržišni socijalizam, zasnovan na centralizovanom sistemu administrativno-dirigovane privrede, nije ekonomski racionalan. Nivo ekonomske efikasnosti koju on produkuje je tako nizak da nije u stanju da konkuriše savremenim kapitalističkim tržišno-planskim privredama. Tržišni model socijalizma, zasnovan na tržišno-planskom konceptu organizacije privrede, je ekonomski racionalan i obezbeđuje visoku privrednu efikasnost. Međutim, on do sada nije politički bio moguć — sve reforme u socijalizmu su do sada baš na tome propadale. Tržišni model socijalističke privrede ili socijalistički samoupravni model organizacije privrede je u ekonomskoj teoriji poznat i razrađen, pa ne bi bilo mnogo teškoća da se on i praktično primeni.

Četvrto, u modelu tržišnog socijalizma, zasnovanom na konceptu društvenog vlasništva, samoupravljanje radnika u preduzećima, gde se oni javljaju kao kolektivni preduzetnici, je izvedeno ili iznuđeno rešenje. To ne znači da je ono u društveno-ekonomskom smislu manje značajno ili nebitno, ali to znači da bez tržišno-planskog koncepta organizacije privrede, odnosno van njega, nema ni samoupravljanja. Drugim rečima, jačanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa nije moguće van konteksta tržišno-planskog modela privrede.

Peto, u pokušaju koncipiranja i institucionalne razrade privrednog sistema socijalističke tržišno-planske privrede izlišno je uopšte i raspravljati o odumiranju države. To znači da se rešenja ne mogu tražiti polazeći od pretpostavke da je država već počela da odumire i da će taj proces biti okončan u bliskoj budućnosti. Država će možda i odumreti, ali u tako dalekoj budućnosti da je to pitanje sasvim irelevantno sa stanovišta nastojanja da se stvori racionalan i efikasan privredni sistem — koji treba da omogući efikasno funkcionisanje privrednog mehanizma u vremenu sadašnjem i onom koje se da predvideti. To praktično znači da ekonomske funkcije države nije u stanju da preuzme samoupravna institucionalna struktura, te da na tim premisama nije moguće ni graditi ekonomski efikasan i racionalan privredni sistem. Drugim rečima, koncept privrednog sistema zasnovan na integralnom ili sveobuhvatnom samoupravljanju, putem koga se eliminiše kako tržišna tako i planska prinuda, u postojećim uslovima nije moguć.

Digitized by Google

Ako se od toga pođe, onda se model privrednog sistema sadržan u Ustavu SFRJ iz 1974. godine mora klasifikovati kao jedna od neuspelih, neracionalnih i neefikasnih varijanti socijalizma. Jedna od njegove dve osnovne polazne premise, tj. ideje integralnog samoupravljanja — u skladu sa kojom samoupravna institucionalna struktura inkorporira sve sfere društvenog, političkog i privrednog života i preuzima sve funkcije privrednih subjekata i države, je očito utopijskog karaktera. Ova će ideja možda nekada i biti bliska realnosti, ali ne pre nego što se ljudska svest bitno izmeni. Zbog toga u nas već tako dugo praksa odudara od normativno-političke proklamacije, te postojeći privredni sistem nikako nije u stanju da »zaživi«. Njegova druga polazna premisa, policentrična organizacija privrednog života, nužno produkuje suboptimalne ekonomske efekte. Njena dominantna karakteristika je teritorijalni princip organizacije privrednog života, koji je u kapitalizmu definitivno napušten već prvih dekada ovog stoleća. On u kapitalizmu, sem u ranim fazama, nikada nije bio dominantan oblik organizacije privrednog života. Ali jeste u feudalizmu — gde su bitne karakteristike privrednog života bile isparcelisano tržište i razdrobljena privreda. Stoga ne treba da čudi da naša privreda na svetskom tržištu uopšte nije u stanju da bude ozbiljan konkurent drugim, savremeno organizovanim privredama sveta.

Iz toga dalje sledi da je nužno u celosti zameniti Ustav SFRJ iz 1974. godine, ukoliko se privredni život zemlje želi organizovati u skladu sa principima tržišno-planske privrede. Uostalom, da bi dobili privredni sistem dogovorne ekonomije, koji isključuje kako tržišnu tako i plansku prinudu, mi smo svojevremeno morali u celosti zameniti Ustav SFRJ iz 1963. godine. A on je bio neuporedivo bliži konceptu tržišno-planske privrede u svojim ekonomskim segmentima.

Ukoliko naša buduća privredna reforma bude usmerena u pravcu stvaranja modela privrednog sistema tržišno-planske privrede, onda se pre pokušaja njegove institucionalizacije moraju adekvatno razrešiti tri krupna teorijsko-ideološka sklopa pitanja. Ona će ovde biti samo pomenuta, da bi samo o jednom malom segmentu trećeg bilo nešto više reči.

Prvo se odnosi na osnovne privredne subjekte tržišno-planske privrede. A naime, u ovom modelu organizacije privrednog života javljaju se tri osnovna privredna subjekta. To je, u prvom redu, preduzeće kao samostalan robni proizvođač, koji ima punu slobodu da se organizuje u skladu sa potrebama efikasne proizvodnje. Suveren je u donošenju poslovnih i investicionih odluka, te u većem ili manjem obimu snosi i rizik za odluke koje donosi. To je zatim, banka kao samostalna finansijska ustanova, čija osnovna funkcija je da uvećava novčani kapital koji ima na raspolaganju. I na kraju to je država, definisana kao centralna državna vlast, sa malobrojnim ekonomskim funkcijama. Te funkcije su trojakog karaktera: da obezbeđuje ujednačenost uslo-

Digitized by Google

va privređivanja, odnosno takve uslove privređivanja koji su najpribližniji perfektnom tržištu (u onim domenima privrednog života gde tržište produkuje društveno željene i ekonomski racionalne efekte); da upravlja instrumentima planske prinude; da supstituiše i/ili usmerava delovanje zakona tržišne prinude u segmentima privrede gde tržište ne produkuje društveno željene i ekonomski racionalne efekte. Naš privredni sistem, čije su osnove definisane Ustavom SFRJ iz 1974. godine, ne poznaje ni jedan od ova tri osnovna privredna subjekta, u obliku i sa funkcijama koje su imanentne tržišno planskom karakteru privrede.

Drugi kompleks pitanja se odnosi na tržište, definisano u smislu integralnog privrednog prostora zemlje i jedinstvenog tržišta. Savremeno tržište podrazumeva postojanje tržišta roba i faktora proizvodnje (rada i kapitala). Pri tome se mora reći da su u savremenim kapitalističkim tržišno-planskim privredama tržišta rada i kapitala u velikoj meri »organizovana«, odnosno regulisana ili usmeravana od strane organa države (radno zakonodavstvo; socijalna politika; centralna banka; državni budžet; itd.). Kao takva gotovo da i nemaju sličnosti sa ovim institucijama u doba Karla Marksa, a u našoj ekonomskoj literaturi se javnost i dalje plaši baukom tržišta rada (iako naši građani dosta rado odlaze u zemlje gde ono postoji — bez i malo straha). Naš privredni sistem i Ustav poznaju samo tržište roba, a i ono je institucionalno podeljeno na republičko-pokrajinska tržišta. Na tim premisama tržišno-planska privreda nije moguća. Institucionalizacija tržišta rada i kapitala, u formi kvazi-tržišta (kako bi se u tome reflektovale specifičnosti našeg privrednog modela), je takođe neophodan preduslov oformljenja privrednog sistema tržišno-planske privrede.

Treće sklop pitanja se odnosi na institucionalnu razradu koncepta društvene svojine. U okviru tog biće neophodno iznaći adekvatna rešenja u domenu zaštite, održanja ili očuvanja, te uvećanja društvene imovine. U postojećem privrednom sistemu su donekle rešena samo pitanja održavanja (očuvanja) društvene svojine, dok su praktično sva pitanja njene zaštite i uvećanja ostala otvorena. U nastavku će biti nešto više reči samo o problemu zaštite društvene svojine, pri čemu ću se truditi da se zadržim na onim njegovim elementima koji su od esencijalnog značaja.

Postojeće nesvojinsko rešenje, koje podrazumeva slobodu svakog radnog kolektiva da odlučuje o raspodeli dohotka na akumulaciju i potrošnju, je pokazalo brojne nedostatke. Usmeravanje raspodele putem društvenih dogovora nije dalo ništa bolje rezultate, osim što je još više produbilo sektorske i regionalne razlike u uslovima privređivanja, te tako doprinelo derogiranju principa raspodele prema radu. Kao rezultat svega akumulaciona sposobnost privrede je opadala, a sektorske i regionalne razlike u ličnim dohocima su se povećavale. Jedini na-

Digitized by Google

čin da se zaštiti »materijalna osnova udruženog rada« ili akumulacija je bila administrativna prinuda, koja se mogla primenjivati na najmanje poželjan način. Da bi se putem administrativne prinude zaštitila akumulacija privrede, u uslovima kada je privredni sistem izričito onemogućavao primenu parametra cene društvenog kapitala, bilo je neophodno da se limitiraju, ograničavaju i kontrolišu mnogobrojne stavke njenih rashoda (dnevnica, putni troškovi, reklama, reprezentacija, lični dohoci itd.). Time se samo donekle i kratkoročno mogla zaštititi akumulacija, ali po cenu ograničavanja slobode preduzeća u poslovnom i samoupravnom odlučivanju. U celini su efekti ovakvih administrativnih mera u zaštiti akumulacije bili mali ili zanemarivi, a negativne posledice na rad i poslovanje preduzeća brojne i krupne.

U koncipiranju boljeg rešenja, a to je cena upotrebe društvenog kapitala ili porez na upotrebu društvenog kapitala, polazi se od naučno nesporne činjenice da socijalističko samoupravno preduzeće pokazuje visoku sklonost potrošnji i investiranju, a nisku sklonost štednji ili akumuliranju. To proističe iz funkcije cilja socijalističkog samoupravnog preduzeća, koje teži da maksimizira deo dohotka raspoloživ za ličnu potrošnju (lične dohotke). Naš postojeći privredni sistem, verovatno iz ideoloških razloga, ovu funkciju cilja ne priznaje, pa odatle potiču i brojne druge devijacije u koncipiranju ostalih rešenja. U stvari, ignoriše se činjenica da radnici, donoseći odluku o raspodeli dohotka na akumulaciju i potrošnju, odlučuju o tome koji deo stvorenog dohotka će se preliti u društvenu svojinu a koji u privatnu svojinu. Zbog toga je sasvim normalno da se radni kalektivi tako ponašaju što teže da ceo dohodak raspoloživ za raspodelu iskoriste za ličnu potrošnju, a investicije finansiraju iz kredita. Drugim rečima, u akumulaciju se po pravilu izdvaja samo onaj iznos koji je kolektivu nametnut u vidu zakonske i ugovorne obaveze.

2. ZAŠTITA DRUŠTVENE SVOJINE

Reći da je dužnost države da štiti društvenu svojinu, kao dominantni svojinski oblik na kome naš socijalistički samoupravni društveno-ekonomski sistem počiva, je tačna ali ne i dovoljno precizna formulacija. Najpre zbog toga što država mora biti odgovorna za zaštitu svih svojinskih oblika koji u društvu egzistiraju i/ili učestvuju u privrednom životu zemlje, a zatim i zbog toga što problem zaštite društvene svojine nije jednoznačno određen. A naime, zaštita društvene svojine, u ovom slučaju prevashodno mislimo na društveni kapital ili sredstva za proizvodnju u društvenom vlasništvu, u sebe inkorporira više odvojenih pitanja, koja na adekvatan način moraju biti

Digitized by Google

regulisana u privrednom sistemu. Ukoliko to nije slučaj, neminovno dolazi do erozije društvene svojine.

U tom kontekstu na prvom mestu se mora pomenuti pitanje zaštite društvene svojine od rizika poslovno-finansijskog neuspeha ili promašaja. Pri tome najpre treba ukazati na činjenicu da rizik pogrešne alokacije sredstava nije moguće potpuno eliminisati, nezavisno od karaktera društveno-ekonomskog sistema i modela organizacije privrednog života. No, nezavisno od toga postoje alternativne mogućnosti regulisanja pitanja snošenja rizika, odnosno posledica poslovnog i finansijskog neuspeha. U krajnjoj instanci poslovno-finansijski promašaj ili pogrešna upotreba resursa (kapitala) uvek znači smanjenje nacionalnog bogatstva zemlje. Kako nacionalno bogatstvo svake zemlje pripada pojedinim institucionalnim sektorima (društvo ili država, stanovništvo, inostranstvo), to njegovo smanjenje uvek znači smanjenje nacionalnog bogatstva nekog institucionalnog sektora.

Međutim, sa tog stanovišta nas problem snošenja rizika ne interesuje, odnosno nije naša osnovna preokupacija. I to iz prostog razloga što je rešenje nametnuto samo po sebi, odnosno činjenicom da svaka imovina mora da ima vlasnika (titulara), pa njena pogrešna upotreba znači smanjenje bogatstva nekog institucionalnog sektora ili nacionalnog bogatstva zemlje. Tu, naime, nesvojinski koncept društvenog vlasništva sredstava za proizvodnju ništa suštinski ne menja. Ako se društvena svojina erodira, onda se smanjuje društveno bogatstvo koje pripada društvenom sektoru privrede i neprivrede, odnosno sektoru društvo ili država, nezavisno od toga što ovi sektori po Ustavu nisu titulari društvene imovine.

Bilo bi pogrešno da se u uslovima društvenog vlasništva ove činjenice tumače u smislu da je socijalizacija poslovno-finansijskih promašaja i poslovnih gubitaka neminovna, pa shodno tome i jedino rešenje koje treba u privrednom sistemu prihvatiti. Suština problema, kako se on ovde postavlja, je u tome da se nađu rešenja koja će mogućnost ove vrste rizika po društvo svesti na minimum, a ne kakve će računovodstvene posledice po društvenu imovinu i nacionalno bogatstvo proizaći kada već dođe do promašaja u upotrebi društvene svojine.

U kontekstu društvenog vlasništva ovo pitanje se može adekvatno regulisati samo u slučaju da su preduzeća i banke samostalni privredni subjekti, koji svoju poslovno-finansijsku delatnost obavljaju u uslovima tržišnoplanske privrede. U tom slučaju radni kolektivi se javljaju kao kolektivni preduzetnici, koji samostalno i nezavisno donose svoje poslovne odluke — u uslovima delovanja tržišne i planske prinude. Sav rizik poslovnog promašaja u tom slučaju pada na teret onoga ko donosi poslovne odluke. U našem slučaju to je radni kolektiv, ali samo pod uslovom da ima punu samostalnost u svom radu i poslovnom odlučivanju. A naime, samo tada radni kolektiv (preduzeće)

Digitized by Google

deluje u uslovima gde u celosti uživa plodove svoga rada i preduzetništva — za uspešne poteze i dobar rad biva nagrađen, a za loše poslovne poteze i slab rad biva kažnjen. Na sličan način kao što je to slučaj i sa kapitalističkim preduzećem, uz respektovanje razlika u vlasničkom odnosu.

Polazeći od toga, očito je da radni kolektivi moraju snositi rizik svojih poslovnih, finansijskih i investicionih odluka, bez obzira da li se on javio u obliku smanjenja plata ili gubitka zaposlenja. To je logika tržišne prinude da kažnjava neuspešne, a društvo takođe nema bilo kakav interes da očuva neuspešne kolektive. Jer, ako se odluči da pomaže neuspešne, onda mora istovremeno da kažnjava uspešne; što je očito ekonomski neracionalno. Ovo rešenje, naravno, nije u koliziji sa solidarnošću, te ih nije potrebno ni povezivati. Bez ovog rešenja, po kome se uspešni promptno nagrađuju a neuspešni kažnjavaju, u socijalističkom samoupravnom modelu privređivanja radni kolektivi (preduzeća) i radnici neće biti motivisani da više i bolje rade, da efikasnije posluju, da racionalnije gazduju, da uvode tehnički progres i modernizuju proizvodnju itd. A samo rešenje nije ništa drugo do motivacioni sistem zasnovan na pozitivnim i negativnim stimulansima, koji mehanizam tržišta nudi besplatno.

Treba, međutim, primetiti da ovaj instrument zaštite društvene svojine od rizika poslovno-finansijskog neuspeha nije dovoljan, ukoliko se ne primenjuje uporedo sa cenom ili porezom na društveni kapital. Pri tome cena kapitala ima karakter osnovnog parametra kojeg radni kolektivi moraju da respektuju u svom poslovno-finansijskom odlučivanju. Ukoliko njihova odluka ne rezultira u dovoljnom porastu dohotka, a cena kapitala ga opterećuje kao fiksan trošak, onda će to imati za posledicu relativno smanjenje njihovih ličnih dohodaka. Znači, bez cene društvenog kapitala rizik poslovno-finansijskog promašaja radnih kolektiva pada na teret društvene akumulacije, odnosno nužno se socijalizuje.

Pored toga, putem cene društvenog kapitala i društvene provere ili verifikacije nameravanih investicionih poduhvata radnih kolektiva smanjuje se mogućnost pojave neuspeha. U pitanju je procedura sasvim uobičajena za poslovanje u uslovima tržišne privrede, čiji je cilj da se rizik neuspeha svede na minimum. U nas ni ovo pitanje nije na adekvatan način rešeno, delom zbog toga što nema institucionalnog rešenja titulara društvene imovine a delom zbog činjenice što banke nisu samostalne finansijske ustanove. Uz sve to, mehanizam udruživanja rada i sredstava stavlja radne kolektive u situaciju da sa društvenom imovinom gazduju kao sa tuđim sredstvima koja nemaju cenu. Udruživanje je ekonomski neracionalno, jer se tako otuđuje budući dohodak. A pošto sredstva nemaju cenu, to je onda jedino racionalno ulagati ih u sopstveno preduzeće i tako povećavati kapitalnu opremljenost. To će rezultirati u porastu

Digitized by Google

dohotka, pri čemu nije važno kolikom — s obzirom da rizik neuspešnih ili nisko uspešnih ulaganja ne pada na teret radnih kolektiva.

Znatno manje poteškoća izaziva pitanje zaštite društvene svojine od nepotpune i/ili neadekvatne upotrebe. Ovaj problem se u tržišnim privredama u principu ne javlja, s obzirom da kapital, kao redak resurs, ima relativno visoku cenu. Zbog toga je nepotpuna upotreba kapitala ekonomski neracionalna, pa je privredni subjekti stoga i ne praktikuju. Kod nas će se nepotpuno korišćenje društvenih sredstava javljati kao rasprostranjena pojava sve dok društveni kapital ne bude imao svoju cenu, koja će se utvrđivati u skladu sa njegovom retkošću i alternativnim mogućnostima upotrebe, kao i sve dok lični dohoci radnika ne budu zavisili od poslovnog uspeha svakog kolektiva, tj. od rada i uspešnosti u upravljanju i preduzetništvu. Znači, i ovaj vid zaštite društvene imovine nije institucionalno rešiv bez uvođenja parametara cene upotrebe ili poreza na društveni kapital. A naime, i ovde je po sredi isključivo ekonomski problem, čije rešavanje je moguće samo u slučaju da su privredni subjekti i radnici kao kolektivni preduzetnici motivisani da racionalno gazduju kapitalom (kao faktorom proizvodnje koji je uvek redak resurs). Tome mora biti podređena i njegova institucionalna solucija, tako što će radnici biti nagrađeni kada što potpunije koriste društveni kapital, odnosno kažnjeni ako to ne čine ili čine samo parcijalno. U skladu sa tim moraju se naći rešenja da se društvena sredstva, kada su duže vremena van upotrebe ili se samo sporadično koriste, mogu ustupati drugim kolektivima, davati u zakup ili prodavati drugim sektorima vlasništva.

Treće pitanje koje u ovom kontekstu treba pomenuti je zaštita društvene svojine od pretvaranja u druge svojinske oblike (privatnu, grupnu). Ovo pitanje je samo delom ekonomskog karaktera, a daleko većim svojim delom političkog i pravnog karaktera. Politička dimenzija proističe iz činjenice što je društveno vlasništvo sredstava za proizvodnju dominantan svojinski oblik na kome socijalistički samoupravni društveno-ekonomski sistem počiva, pa je njegova zaštita nužna radi očuvanja sistema. Sa tog stanovišta je politička dimenzija zaštita društvene svojine od primarnog značaja, te mora da opredeljuje i sva institucionalna rešenja. Pravna dimenzija ima dva relevantna aspekta. Prvi je u tome da u organizovanom društvu svi oblici svojine moraju zakonom biti zaštićeni, odnosno da društvo i pravna država mora podjednako efikasno da štiti sve zakonom priznate oblike svojine. A drugi u tome da svaki oblik svojine mora imati zakonom priznatog titulara, kako bi se zaštita svih svojinskih oblika mogla institucionalno razraditi. Ekonomska dimenzija problema je takođe izuzetno značajna, ali je njena razrada zavisna od rešenja prethodne dve. Sva razmatranja u ovom radu, tj. sva pitanja zaštite, održanja ili očuvanja i uvećavanja društvene imovine, se u stvari svode na to kako dru-

Digitized by Google

štvenu imovinu zaštititi od pretvaranja u druge oblike, a sa ciljem da se očuva materijalna podloga društveno-ekonomskog sistema. Zbog toga i nema potrebe da se ekonomski aspekti ovog vida zaštite posebno razmatraju.

Najkompleksnije i najmanje istraženo pitanje je zaštita društvene svojine od politokratsko-tehnokratskog monopola. U pitanju je specifična monopolska situacija, koja ima karakter političko-ekonomskog monopola, a javlja se u obliku koncentracije političke, državne i ekonomske moći. Znači nešto slično totalnom monopolu, koji je u principu nepoznat (ili bar ilegalan) u kapitalističkom sistemu organizacije privrednog života. On je dosta prisutan u nekim nerazvijenim zemljama, gde još nije došlo do preovladavanja buržoaske demokratije i kapitalističkih odnosa proizvodnje. Ova monopolska situacija, u raznim oblicima, je izgleda prisutna i u nekim socijalističkim zemljama administrativno-dirigovane privrede i državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. To se, naime, može zaključiti iz sve češćih kritika ovakvih pojava i u dnevnoj štampi ovih zemalja, od kako je u SSSR-u započeo opsežniji proces reformi netržišnog modela privrednog sistema.

Ovaj problem se i kod nas pojavio u nekoliko neprijatnih varijanti, iako izgleda nema tako preteće dimenzije kao u drugim socijalističkim zemljama. U nas se on dosta često javlja u vidu težnji da se privredni subjekti od robnih proizvođača pretvore u snabdevače svojih regija određenim proizvodima. To je čest slučaj sa poljoprivrednim kombinatima, ali i drugim subjektima. Najčešće se ispoljava tako što preduzeća, koja se nalaze u ovoj vrsti monopola, proizvode i proizvode na kojima ostvaruju finansijski gubitak. Ona to rade stoga što se nalaze u ulozi instrumenta lokalne politike i lokalne države, odnosno stoga što su pod dominacijom politokratsko-tehnokratskog monopola, te prestaju da se ponašaju kao robni proizvođači i tržišni akteri. Njihova ekonomska sudbina je neodvojivo povezana i zavisna od organa lokalne države, a upravna i rukovodna funkcija je deo lokalne političke strukture. Dosta je čest i slučaj težnji lokalnih organa politike i države ka stvaranju vlastitih (lokalnih) privreda, sa što potpunijom privrednom strukturom. Ovde se privreda i preduzeća prvenstveno posmatraju kao deo regije, najčešće omeđene administrativnim dometom moći lokalnog političkog i društvenog faktora. Ovaj vid monopola se najčešće ispoljava u zatvaranju privrednog prostora regije od spoljne konkurencije, integrisanja svih lokalnih preduzeća u nekoliko većih kolektiva, gušenju privatnog sektora i na slične načine. Međutim, vrlo lako može da poprimi i znatno ozbiljnije razmere, što je u nas bio slučaj sa »Agrokomercom« iz Velike Kladuše. Treći markantan vid ispoljavanja ovog monopola u nas je kod donošenja investicionih odluka. A naime, dosta su česti slučajevi da se o novim investicijama najpre donose političke

Digitized by Google

odluke, pa se tek posle toga one ekonomski obrazlažu i dokazuju — da bi se obezbedila sredstva za finansiranje. Ovakvo odlučivanje o investicijama samo slučajno ne mora biti poslovni promašaj, a da je to tačno pokazuju brojne promašene investicije (Feni, Obrovac, MKS, rafinerija na Krku, šećerane, naftovod, fabrika đubriva, klanice i mnoge druge).

U svim ovim slučajevima posledice su uvek iste — pogrešna upotreba društvenog kapitala i nekonkurentna proizvodnja.

Digitized by Google

Ivan Bilić

Odnosi vlasništva i odnosi proizvodnje

Govorit ću o odnosima vlasništva i odnosima proizvodnje. Dakle, riječ je o općoj temi. Budući da su se već čuli i konkretni prijedlozi za operacionalizaciju raznih mjera, a u cilju izlaska iz krize, ovom temom, na neki način, vraćam raspravu na opća pitanja. Međutim, smatram to nužnim, jer bez jasnog i usaglašenog odgovora na opća pitanja ne vidim mogućnost za donošenje efikasnih mjera koje će voditi pomacima na bolje. Ali, prije nego bilo što kažem, želim podsjetiti na jednu, nazovimo, priču koju sam upamtio čitajući Galbrajthova »Doba neizvjesnosti«. Tamo on napominje kako su pristaše Keynesove znanstvene revolucije hitale objašnjavati njenu nuždu i korisnost za kapitalizam toga doba. Kao što je poznato, tada se buržoaski sistem nalazio u dubokoj ekonomskoj krizi. *Trebalo ju je prevladati na novi način.* Keynesovo učenje je nudilo to novo, i dovelo do novog.

Ova priča je za mene poučna iz dva razloga: *prvo,* jer upućuje i nas na traženje izlaza iz ekonomskih i drugih poteškoća na novi način, i *drugo,* jer traži homogenizaciju snaga koje vjeruju u to novo.

Na žalost, moram konstatirati da sam pesimista po oba pravca. S jedne strane, iako se nalazimo u krizi već duže vremena, *nismo našli konzistentan, teorijski osmišljen model* koji bi vodio izlasku iz nje. S druge strane, kad čovjek sluša razne

Digitized by Google

prijedloge za prevladavanje krize onda se doima *nejedinstvo i raznorodnost naučnih pogleda*, jer o njima ovdje govorim, da se rješenje prosto ne nazire.

Nakon tih napomena vratio bih se mojoj temi. Stavove neću detaljnije obrazlagati. Najprije ću konstatirati neke teze koje su važne za sagledavanje problema kako ga vidim.

Prvo što se mora utvrditi to je da *u socijalističkoj teoriji nije izdiskutirana i raščišćena tema o odnosima vlasništva i odnosima proizvodnje.*

Identifikacija tih odnosa nije dozvoljena. U tom pogledu nas uči i povijest iz koje saznajemo da su *na istim pravnim oblicima vlasništva egzistirali različiti odnosi proizvodnje.* Tako je na pr. državno vlasništvo bilo osnov robovlasničkim odnosima proizvodnje u tzv. istočnjačkim despotijama, feudalnim odnosima u turskom carstvu, a dijelom i u Franačkoj državi, buržoaskim u razdoblju državnog kapitalizma i socijalističkim u tzv. etatističkim sistemima socijalizma.

Drugo, *vladajuća socijalistička teorija svodi odnose proizvodnje na odnose vlasništva.* Dokaz za ovo nalazimo već u činjenici što se socijalističkim smatra samo ono gdje se ukida privatno vlasništvo. Tako se npr. zemlje i pokreti svrstavaju u red socijalističkih odnosno nesocijalistički, prije svega s obzirom na odnos prema vlasništvu. U istu svrhu može poslužiti i tvrdnja o nepostojanju viška rada, rente ili drugih oblika eksploatacije u socijalističkim zemljama jer se sve temelji na nepostojanju privatnog vlasništva.

Treće, *socijalistička praksa je* vjerno slijedila teoriju pa je svojim, reklo bi se, prvim činom *izvršila ukidanje privatnog vlasništva nad dominantnim dijelom bogatstva dotičnog naroda.*

Četvrto, *dosadašnja socijalistička praksa započela je ukidanjem privatnog, a uvođenjem državnog vlasništva.* Ovaj se korak socijalističke prakse smatrao nužnim i teorija mu je, a osobito dnevna politika, uvijek nalazila opravdanje.

Peto, *ni praksa ni teorija u socijalizmu nisu izvršile potrebnu i konzistentnu distinkciju između državnog i društvenog vlasništva.* Ti se oblici vlasništva u praksi, gotovo, poistovjećuju, a teorija ih utoliko razlikuje što državno vlasništvo drži nižim oblikom društvenog vlasništva, što se čini prilično dubioznim.

Po mom sudu navedene teze su toliko poznate da o njima ne bi trebalo sporiti. Njihov sadržaj egzistira i u našem socijalističkom samoupravnom društvu, posebno u njegovoj praksi, pored svih napora učinjenih da se stanje mijenja.

Potonje želim potvrditi poznatom činjenicom koja govori da se *praksa privrednog života ponaša, gotovo, na isti način u razdoblju državnog i razdoblju društvenog vlasništva.* Dokaz za to su: otuđenost viška rada i odlučivanja o bitnim pitanjima u procesu društvene reprodukcije. Dodajem ovom i postojanje raznih oblika klasne podjele rada.

Digitized by Google

Iznijete napomene služe mi kao temelj za tvrdnju da *društveno vlasništvo u ekonomskom smislu*, a ta me strana vlasništva ovdje zanima, *nije zaživjelo u praksi*. Ako je to tačno onda se društveno vlasništvo *ne može smatrati temeljnim krivcem* sadašnjeg kriznog stanja u jugoslovenskoj privredi, kako se to vrlo često naglašava.

Ovo ne iznosim da bih branio praksu koja se odvija u razdoblju društvenog vlasništva, jer je njena promjena neminovnost. Ono što želim kazati to je da ta praksa nije takva jer to proističe iz vladajućeg oblika vlasništva, već iz drugih razloga koji onemogućuju da dođu do afirmacije i sama načela filozofije društvenog vlasništva.

U prilog tvrdnji da društveno vlasništvo ne može biti tretirano *baznim uzrokom* postojeće krize govore i činjenice da je *razdoblje traženje izlaza iz krize starije od dokumenata iz 1974. godine*, za koje se i veže napadana kategorija društvenog vlasništva, makar da je ona, kako je poznato, postojala i prije Ustava iz 1974. godine.

Podsjećam, tako, da se već 1960. i 61. godine raspravlja o potrebi promjena u sistemu upravljanja i rukovođenja privredom, radi primjećenih problema. Mjere privredne i društvene reforme iz 1965. godine donesene su gotovo 10 godina prije sadašnjeg Ustava, a svrha im je bila promjena stanja na bolje.

Kad je riječ o *konkretnim problemima i njih nalazimo u razdoblju prije »dominacije« napadanog društvenog vlasništva*. Tako su paralelni sistemi i neoptimalni kapaciteti pratilac jugoslavenskog privrednog života od njegovog nastanka. Jednako se može reći za nepostojanje podjele rada zasnovane na modernoj teoriji komparativnih prednosti i povezanosti između privrednih subjekata na jedinstvenom tržišnom prostoru Jugoslavije.

Dakle, nisu tzv. nacionalne ekonomije, koje se također vežu za Ustav iz 1974. godine, stvorile paralelne sisteme, već su one rezultat postojanja tih sistema. Zato i *ne stoji teza da je društveno vlasništvo rasparceliziralo privredni prostor Jugoslavije. Njegovi su dijelovi, ekonomski gledano, stvarno bili autarhični i prije pojave društvenog vlasništva.*

Dakle, očito poglavlje probleme sadašnjeg stanja u našoj privredi ne treba tražiti u institutu društvenog vlasništva. Uostalom to je i logično, jer, kako sam rekao, odnosi vlasništva su tek dio, istina važni dio, odnosa proizvodnje. Kad bi se odnosi proizvodnje i na njima materijalizirani rezultati proizvodnje mogli mijenjati promjenom, osobito pravnog pojma vlasništva, onda problema nigdje ne bi bilo. Zato, kako i naša situacija pokazuje, problemi se ne ukidaju iako se kategorija vlasništva mijenja.

I opet ponavljam, ovim ne tvrdim, niti da je kategorija društvenog vlasništva nedužna za postojeće proturječnosti, niti to da je ona, onako kako je formulirana u našim dokumentima,

Digitized by Google

optimalno rješenje za razvoj socijalističkih odnosa proizvodnje. No, to su druga pitanja u koja sada ne želim ulaziti.

Nažalost, problemi su složeniji od onih koji se mogu apsorbirati analizom vlasničkih odnosa. Po mom sudu *oni leže u vladajućoj filozofiji, po kojoj se ravna praksa života u socijalističkom svijetu* kao cjelini, pa i u ovom njegovom samoupravnom dijelu. Iz takvog shvaćanja i proističe uvjerenje kako se svi problemi rješavaju promjenom vlasničkih odnosa. Tako se u našim prilikama uvođenjem državnog vlasništva proglasio socijalizam, a uvođenjem društvenog vlasništva — samoupravni socijalizam. *Zaboravilo se na ono bitno kod Marxa da su proizvodne snage in ultima linea nezamjenljivi i jedino mogući faktor od kojega zavise odnosi proizvodnje.* A stvar je usmjerivača društvenih kretanja da organiziraju raspoložive faktore proizvodnje, kako bi osigurali što brži i bolji razvitak proizvodnih snaga. Razumije se, u tom procesu značajno mjesto pripada i odnosima vlasništva. Međutim, prije nego pokušam ukazati na neophodne korekcije vladajuće filozofije po kojoj se usmjerava i naš samoupravni socijalistički model, moram se ponovo vratiti Keynesu. On mi se čini interesantnim, prije svega po tome, što je njegova pojava označila *radikalnu promjenu* u shvaćanjima o reguliranju kapitalističkih odnosa proizvodnje.

Naime, kako je poznato, izlaz iz krize u razdoblju prije Keynesa ravnao se shodno Sayovom zakonu tržišta kao teorijskom ključu ravnoteže kapitalističke ekonomije toga doba. Za razliku od toga Keynes ukazuje da je *prošlo vrijeme* Saya i laisser faira. Na javnu scenu on izvodi državu s njenim mnogobrojnim instrumentarijem, ukazujući da ona umjesto noćnog čuvara kapitalističkog vlasništva, treba postati aktivni činilac koji će raditi na njegovom očuvanju i, osobito, uvećanju.

I što za naše prilike ova Keynesijanska revolucija znači? Po mom sudu ona je važna iz najmanje dva razloga: prvo, jer se *iz nje uči da je neophodno raskinuti s prevladanim vremenima i njihovim vladajućim teorijama,* ma koliko te teorije bile žilave i bez razlike na sentimentalnost prema njima. Drugo, na što nas Keynsova pojava upozorava jeste spoznaja da *spontanog izlaza iz krize nema.* Drugim riječima to znači izlazu iz krize *mora* prethoditi osmišljena teorijska osnova. Kod toga je bitno imati u vidu da *ta osnova mora biti nemilosrdna prema svemu što dovodi do krize.* Dabome, ovaj radikalizam u našim prilikama svoje opravdanje nalazi i u činjenici što treba zaštititi ideju novog društva, *koja je ugrožena egzistencijom raznih predrasuda, koje se javljaju kao pravi uzrok tromosti sistema i njegove krize.*

U sačinjavanju te teorijske platforme nužno je dati odgovore na mnoga pitanja. *Na neka i na posve novi način primjeren dostignutom stupnju razvijenosti ljudskog društva kao cjeline.* I što je bitno odgovori ne smiju biti apstraktna futuristička predviđanja, već prije svega, poduka za konkretne radnje.

Digitized by Google

Prvo pitanje na koje se mora jasno odgovoriti *tiče se svrhe i cilja socijalizma.* Iako je nedavno proslavljena 70-godišnjica realnog življenja socijalističkog svijeta, ipak je nesporno da postavljeno pitanje nije rasvjetljeno. Ovakva tvrdnja se temelji na pređenoj praksi koja nije u prvi plan stavila sreću pojedinca kao preduvjet sreće cjeline, kako je to najavljivala najsvjetlija tradicija humanističke i, dabome, komunističke ideje. Za razliku od toga pojedinac je najčešće sveden na dio cjeline. Očito je da takva pozicija pojedinca sputava njegovu inicijativu. On je, uglavnom, pozvan da slijedi stavove i izvršava odluke.

Drugo, zamišljena *teorijska osnova morala bi dati apsolutnu prednost razvitku proizvodnih snaga kao preduvjetu ostvarivanja navedenog cilja socijalizma.* Uostalom, praksa nedvojbeno pokazuje da se razni oblici klasne podjele rada ne mogu dokinuti bez svoje materijalne podloge.

Treće, praksa svijeta pokazuje da se *dinamizam proizvodnih snaga optimalno ostvaruje tek u prilikama djelovanja suvremenih zakonitosti tržišnog mehanizma.* Ova spoznaja upućuje na *radikalno raskidanje* s dogmom o nespojivosti robnog oblika privređivanja i socijalističkih odnosa proizvodnje.

Isticanje izraza radikalnosti ima ovdje zadatak da uputi na potrebu *stvaranja uvjeta* za djelovanje tržišnog mehanizma. Očito je, naime, da oni danas ne postoje, pa se i nisu mogle pretočiti u praksu ideje iznesene u mnogim dokumentima u Jugoslaviji o tržišnom stremljenju njene privrede. Praksa je išla mimo tih opredjeljenja, to pokazuje i današnja situacija, gotovo, sveopćeg administriranja privrednim životom.

I kad je riječ o nužnosti robno-novčanih odnosa onda to nikako ne isključuje ulogu planiranja. Planiranje je rezultat naučne spoznaje o svijesnom utjecaju na tokove društvene reprodukcije. *Ta funkcija plana ostaje, raste i razvija se u suvremenoj privredi.*

Ali, ona ne smije ukinuti ulogu spontaniteta u odvijanju tog istog procesa reprodukcije, jer je praksa razvitka društva dokazala djelotvornost i nezamjenjivost spontaniteta.

Četvrto, platforma bi morala zauzeti stav *o mjestu i ulozi nauke u izgradnji socijalizma.* Ona bi na ovom području trebala poći od poznate istine da je naučni socijalizam kao teorija proizvod uma. On i kao praksa može i mora biti ostvaren naukom.

Razumije se, nije ovo pozivanje na Platonovu filozofsku elitu, koja je izdvojena od ostalih i pozvana da upravlja životom. Riječ je, prosto, o tome da se *novi svijet mora graditi novim idejama, a nove ideje po prirodi svog mjesta u društvu leže u aktivnosti i stalnom razvitku nauke.* Uostalom, tek nauka može oboriti dogme koje, kako je istaknuto, pritišću život socijalizma. Ali da bi ona mogla ispuniti taj zadatak mora biti nezavisna, što ne znači i idejno neutralna. I kad je riječ o nauci, njeno vrednovanje ujedno znači poticanje i stimuliranje svakog oblika rada koji vodi progresu.

Digitized by Google

Peto pitanje koje bi trebalo biti u fokusu razmatranja tiče se *demokratizacije sistema.* Kod ovog želim konstatirati samo to da je protivno bitnom smislu marksističkog učenja tvrdnja o diobi demokracije na formalnu, tj. građansku i stvarnu socijalističku, kod čega prva isključuje drugu i obrnuto.

Suprotno, dijalektički princip negacija negacije poučava da novo negira samo ono iz staroga što je nazadno i prepreka razvitku društva. To će reći da *demokratizacija socijalističkog društva mora biti bogatija od one u građanskom društvu.* Ona to može biti samo tada kad se demokratska dostignuća starog društva obogate novim sadržajima u novom društvu. Drugim riječima, tzv. stvarna demokracija ima svoje pretpostavke u tzv. formalnoj demokraciji.

Jedna od bitnih karika demokratizacije sistema vezana je uz poziciju sredstava informiranja. Nesporno je da ta sredstva u svakom sistemu imaju određeni cilj. Međutim, on u socijalizmu ne smije biti sveden na apologetiku postojećeg ili na propagiranje dnevnog praksisa. Za razliku od toga, sredstva informiranja bi morala biti u službi istinskog socijalističkog progresa. Da bi taj cilj mogla ostvariti, ona moraju izaći ispod patronata dominirajućih timova, a svoje stavove braniti pred sudom javnosti.

Šesto, nezaobilazno je i pitanje *kadrovske politike.* O važnosti ovog segmenta ne bi trebalo govoriti. Na žalost, u njegovoj realizaciji ta je spoznaja po strani. Jasno se to razabire već iz njegove *zatvorenosti.*

Da bi ovaj dominantni faktor procesa proizvodnje izišao iz postojećeg sivila neophodno je njegovo mijenjanje, a to pretpostavlja afirmaciju nekih postulata u njegovom funkcioniranju, a prije svega osnažiti:

princip stručnosti kadrova, pri čemu se misli: prvo, na notornu činjenicu da ljudi moraju raditi ono što znaju, zašto su se školovali i drugo, da dolasku na funkciju, odnosno položaj, moraju prethoditi priznati i poznati radni rezultati;

princip izbornosti i smenjivosti kadrova, što znači da se kadrovska rješenja ne mogu postavljati i nametati, već ih sredina mora birati. Time bi se povećala odgovornost i birača i biranih;

princip demokratičnosti izbora, a on, prije svega, znači da nitko ne može biti isključen od prava da bude biran, a isto tako da nitko nije jednom za svagda dobio mandat za vršenje rukovodeće funkcije.

Sedmo pitanje koje mora biti rasčišćeno tiče se *odvajanja upravljačke od rukovodeće funkcije.* Iako je riječ o povezanim radnjama, ipak je činjenica da se moraju razlučiti poslovi rukovođenja i organiziranja koji zahtijevaju stručnost i traže poštivanje određenih principa, od poslova upravljanja koji, prije svega, imaju političko-demokratsku dimenziju.

Ovo razlučivanje je osobito aktualno u našem samoupravnom socijalističkom modelu, u kojem se naprosto *mora precizirati*

Digitized by Google

i znati što su pitanja samoodlučivanja, a što pitanja struke. Vjerojatno nikome ne treba dokazivati da baš u ovom kompleksu pitanja ima mnoštvo nerješenih stvari koje se negativno odražavaju na funkcioniranje i stručne i demokratske dimenzije tih odnosa.

Osmo, moralo bi se istražiti i problematika motiviranosti radnog čovjeka. Očito je da ni motiviranost nije jednom za uvijek data. Vjerovanje da će pravo na odlučivanje imati znatniji utjecaj na radno-aktivnu motivaciju čovjeka nije se dovoljno iskazalo. Problemi dohotka i posjedovanja, te drugo kao podsticaj za navedenu motivaciju moraju se svestrano sagledati.

Iz dosadašnje prakse o ovoj problematici postoje dragocjena iskustva. Napusti li se teza o jednakosti vlasničkih odnosa i odnosa proizvodnje, lakše će se napustiti i teza o monizmu vlasništva.

Bez obzira na sve predrasude o vlasništvu kao izvoru zla, ipak je nedvojbeno da ono još uvijek *ima izuzetnu motivacijsku snagu za ekonomsku aktivnost čovjeka.* Praksa, s druge strane, pokazuje da kontrolirano privatno vlasništvo ne može ugroziti sistem dominantnog društvenog vlasništva. Dapače, ta praksa pokazuje da u mnogim djelatnostima privatna inicijativa ima prednost. Takve su djelatnosti primjerice: poljoprivreda, razne usluge, zanatstvo, mala privreda, stambeno područje i dr. U njima se, uz manji utrošak društvenog rada, postižu veći rezultati i optimalizira razvitak proizvodnih snaga. Takva kretanja, dabome, idu u prilog jačanja socijalizma, a ne njegovog razaranja, kako se još uvijek misli.

Deveto, čini se da je *kompleks čovjeka kao živog bića izuzetno zapostavljen.* Humanistička je dimenzija marksističke misli kad čovjeku apriori pristupa kao konstruktivnom biću. Međutim, iskustvo govori da je čovjek izuzetno složen organizam. Njegovo ponašanje nije određeno samo materijalnim statusom ili drugim vidljivim utjecajima. Mnoštvo je faktora raznog porijekla koji opredjeljuju ponašanje pojedinca, grupe, skupine. Dokaz su za ovo i neka naša sadašnja kretanja koja se ne mogu objasniti samo stupnjem ekonomskog razvitka. Jer, na identičnom stupnju materijalnog razvitka i spoznaje svijet se bavi problemima budućnosti, a kod nas kao da dominiraju problemi prošlosti.

Istaknuta teza o kompleksu čovjeka upućuje na potrebu studioznog pristupa ovom pitanju.

Na koncu i pitanje zašto sam se opredjelio za iznijeti pristup? Najkraće će biti ako kažem da njega diktira praksa života našeg i svjetskog socijalizma. Ona pokazuje da su svi pokušaji reforme stali, jer su se spotakli na neka od ovdje napomenutih pitanja. Držim, stoga, da je *razrješenje tih, ali i drugih takvih pitanja, pretpostavka za radikalnije pomake na bolje u funkcioniranju privrednog, a time i političkog sistema socijalizma.* Baš radi takvog pristupa, ova pitanja često zovem pret-

Digitized by Google

hodnim pitanjima, jer se nejasnoće i nedoumice u pogledu njih pojavljuju kao prepreka za djelotvornu operacionalizaciju ekonomskih i drugih mjera kojim se u svijetu suvremene nauke utječe na tokove društvene reprodukcije.

Želim kazati i to da su radnje na tim pitanjima *nužne i hitne*. Ne smije se biti bolećiv prema nekim, nazovimo ih ljubavima, a možda i iluzijama. One se moraju transformirati shodno životnim prilikama koje nas okružuju. Uostalom, takvo postupanje zahtjeva noseća ideja — ideja socijalizma. *Da bi se ona razvijala i oživotvorila, mora se misliti, raditi i ponašati na novi način.*

*

Javio sam se za riječ jer se i dalje sporimo o tome da li je koncepcija društvenog vlasništva inaugurirana Ustavom iz 1974. godine bitno odgovorna za sadašnje stanje u našoj privredi. Izlažući svoje teze rekao sam da se ne može prihvatiti iznijeti sud. To sam i obrazložio. Za razliku od toga, oni koji svu krivnju vide u kategoriji društvenog vlasništva ne daju za to valjane argumente, ili ih ja ne uspjevam shvatiti.

I kao što sam rekao, društveno se vlasništvo ne može eskulpirati od odgovornosti. Ono nosi svoj dio tereta. Međutim, to je drugi pristup od tvrdnje da je ono *ključni problem* naših nedaća.

Dokaza za ovakav stav možemo naći u suvremenom svijetu. Tako *imamo primjer loših i dobrih privrednih situacija u različitim oblicima vlasništva* — državnog, privatnog, grupnog, društvenog, zadružnog itd. Moglo bi se navesti posve konkretne zemlje u potvrdu iznijetom stavu. Ali iz načela oportuniteta to se neće učiniti. Po mom sudu i ovo nedvojbeno govori kontra teze o traženju pravog krivca u vlasništvu.

Uostalom, zašto ne reći. Postoji i idejni razlog zbog čega bismo morali biti obazriviji prema kategoriji društvenog vlasništva. Branim ovu kategoriju, jer vidim opasnost u povratku na državno vlasništvo.

Na žalost, kao da se ne razumijemo. Ispada da svatko tko ne napada kategoriju društvenog vlasništva prihvata postojeću privrednu praksu, koja se formalno podvodi pod praksu tog vlasništva. Umjesto dokazivanja zablude postavljam pitanje, *zar ima još neko pošten tko može za postojeće privredno stanje okrivljavati samoupravnu ideju, koja je u neraskidivoj vezi s kategorijom društvenog vlasništva?* Pa nismo naivni. *Može se pouzdano tvrditi, kako sam već rekao, samoupravno-vlasničke ideje su onemogućene državnovlasničkim idejama, a time onda i svi drugi instituti samoupravno-vlasničkih ideja. Umjesto njih stvarno egzistiraju instituti državno-vlasničkih ideja, bez obzira na formu pojavljivanja.*

Digitized by Google

*

Prisiljen sam još jednom intervenirati. Razlog je opet u nekim nerazumjevanjima, ili u najmanju ruku u nedorečenostima. Možda to vrijedi i za moje izlaganje. Zato su potrebna još neka pojašnjenja.

U više se navrata zagovarao kapital-odnos, a na račun postojećeg stanja. Iako sam uvjeren da su ljudi svjesni promjena koje su nastale i u kategoriji kapital-odnosa u samom kapitalističkom načinu proizvodnje, ipak me malo čudi zagovaranje toga odnosa, makar, ponavljam, u modificiranom obliku.

A evo zašto. Kapital-odnos je povijesna kategorija. Odigrao je on svoju progresivnu ulogu. Na tu činjenicu je ukazala, ne samo marksistička, već i građanska ekonomska misao. Podsjećam ovdje na stavove Rikarda, Milla i Schumpetera, u kojima već oni upozoravaju na činjenicu padanja profitne stope i poteškoće u akumuliranju. Po mom sudu, a o tome sam već govorio, najjasniju borbu protiv kapital-odnosa nalazimo u Keynesovom učenju, pa i učenju moderne građanske političke ekonomije. *Baš zato što je vidio neprofitibilnost kapital-odnosa, Keyns je i tražio njegovu značajnu korekciju.*

Iako s drugačijih idejnih pozicija, marksistička je misao isti sud izrekla o tom odnosu klasičnog kapitalizma. *Ukazivanjem na njegovu neefikasnost gradio se sud o potrebi za novim odnosima.*

Po mom sudu ovo ne bi smjelo biti sporno, a to znači da se ni kapital odnos ne nameće kao rješenje. Drugo je pitanje kako gledati na razne promjene i kretanja u suvremenom kapitalizmu. Nema spora da su te promjene značajne i bitne za našu spoznaju o tom sistemu. Ali i više od toga. One nam mogu i moraju poslužiti kao korekcija nekih naših sudova u izgradnji socijalističkog društva.

I na primjeru naše teme-vlasništva i njegovih odnosa nastale su i nastaju značajne promjene u kapitalizmu. Ni u kapitalizmu vlasništvo više ne nosi onu moć koju je nekad osiguravalo. Ovo stoga što je *došlo do promjena u sadržaju vlasništva.* Ekonomska funkcija vlasništva sve više prelazi na razne subjekte koji nisu i njegovi pravni nosioci — titulari. Primjer su za to i mnogobrojna dioničarska društva u kojima je došlo do poznatog razdvajanja kapitala u funkciji od kapitala u vlasništvu, na što je već Marx ukazivao.

Promjene u sadržaju vlasništva i poziciji njegovog pravnog subjekta može se vidjeti i u utjecaju države na tokove društvene reprodukcije i posebno, u njenom zahvaćanju rezultata društvene proizvodnje. Tako bi se moglo reći da veći utjecaj na tokove reprodukcije leži u moći nekog ministra rata koji upravlja vojnim narudžbama, nego nekog istaknutog vlasnika kapitala.

U istom pravcu upućuje i najnovija poplava dionica tzv. »narodnog kapitalizma«, dionica s malom nominalnom vrijednošću.

Digitized by Google

Vlasnici tih dionica mahom postaju bogatiji radnici u tim tvornicama.

Sve ove i druge promjene u sadržaju i obliku vlasništva govore ne samo o mijenjanju bića kapital-odnosa kakvog poznajemo iz klasičnog razdoblja kapitalizma, već one upućuju i na to da se *temeljem analize samog vlasništva ne mogu razumjeti odnosi proizvodnje ni u suvremenom kapitalizmu.*

Upravo zbog takvog gledanja na poziciju vlasništva u odnosima proizvodnje zalažem se za sveobuhvatniji pristup problematici suvremenih odnosa proizvodnje. Ako ih svedemo na odnose vlasništva onda ćemo i dalje ostati kod krajnje grube i, nadasve, pojednostavljene podjele na vlasničke — eksploatatorske i nevlasničke — neeksploatatorske sisteme. U tom pristupu visoko razvijeni sistem s bezbroj vlasnika proglašavamo eksploatatorskim, a zaostali sistem s državnim vlasništvom — neeksploatatorskim. Očito da tu nastaje nonsens koji govori da su se pobrkali pojmovi, ili, da se slikovito izrazim, Matu zovemo Šimom.

Razumije se, ovakav pristup sagledavanju promjena koje, pod pritiskom znanstveno-tehničke revolucije, nastaju u suvremenom svijetu moramo imati pred očima kad raspravljamo o današnjoj našoj ekonomskoj situaciji. Ovo stoga jer nam primjer tih promjena treba i može biti od koristi. I više od toga, naša privreda mora biti uključena u te nove procese.

Međutim, *te se promjene ne mogu identificirati s kapital-odnosom.* Dapače, *one znače njegovu negaciju.* Štoviše, svođenje tog novog na kapital-odnos ide na mlin dogmatskim snagama u socijalizmu, koje suštinu socijalizma svode na formalnu promjenu vlasničkih odnosa. Reći ću i to da rasprava o odnosima vlasništva, iako važna, na svoj način udaljuje od analize bitnih problema na koje sam nastojao ukazati.

*

Jučer sam tražio i pojašnjenje vezano za poimanje klasnog pitanja. To sam učinio, ne stoga što mi to nije jasno, već da bismo i o njemu razgovarali s manje politizacije.

I *klasno pitanje je povijesna kategorija.* I ono se mijenja. Danas je radnička klasa znatno drugačija od one iz perioda industrijske revolucije. To se vidi po njenoj strukturi i po njenom položaju, osobito u razvijenom svijetu. Vidi se ta promjena i u pogledu uloge te klase u stvaranju vrijednosti itd.

Tako recimo u suvremenoj privredi rapidno se smanjuje učešće živog rada, a raste utjecaj minulog rada. Iz te činjenice treba zaključiti o sve većem utjecaju znanja u proizvodnji vrijednosti. Taj je uticaj osobito vidljiv na posredan način, tako što čovjek svojim znanjem pravi pomagala koja njegov neposredni rad sve više čini suvišnim u procesu proizvodnje, što se dade zapaziti na primjerima kompjuterizacije, robotizacije itd.

Digitized by Google

Ove revolucionarne promjene zahvatile su i biće naše radničke klase. One zahtijevaju korekciju mnogih ranijih saznanja i stavova u svim područjima ljudskog života, pa i u pogledu ovog nosećeg stuba svakog društva.

A kad je riječ o našoj temi — društvenom vlasništvu, mislim da je potrebno jasno precizirati obavezu na njegovo čuvanje i uvećavanje. Praksa pokazuje nebrigu o vlasništvu. Iako krivnja za to nije niti može biti podijeljena, mislim da se ni radnička klasa ne može osloboditi svake odgovornosti za tu nebrigu. I ovo pitanje spada u to novo poimanje života. Ništa ne možemo idealizirati.

Digitized by Google

Radoman Božović

Svojinski sadržaj društvene svojine— uslov izlaska iz krize

Mislim da je zaista potrebna, na tragu naznake, koju je Voja Franičević učinio, odmah odrediti mernu jedinicu društvenosti vlasništva — svojine.

Zagovaram da imamo u vidu najmanje tri dokaza: *efikasnost, rad* i *rezultat rada* kao osnov prisvajanja i *demokratičnost.* Koristimo li se empirijskim znanjima, ta tri kriterija društvenosti tako stoje da, ono što praksa *reproducira* nije ni izbliza ono što model *zadaje.* Stoga mi imamo obavezu vrednosti *teorijski* i *institucionalno* model vlasništva, služeći se dokazima empirije i saznanjima marksističke nauke. Zbog toga mi moramo ovu raspravu voditi o sasvim određenom broju pitanja.

Odmah moram da se ne složim sa stanovištima koja marginaliziraju problem svojine (a koja su se čula i u današnjoj diskusiji) u kontekstu aktuelnih reformskih procesa, ili pak nastojanja da se odgovori na pitanje krize socijalizma — modela i prakse, svedu na »reformu tržišta« u tehničkom smislu. Neki argumenti su dati i u prvim koracima ostvarivanja reformskih ciljeva u nekim socijalističkim zemljama. Centralno pitanje socijalizma danas je pitanje svojine — tržišta i pitanje motivacije. Danas je teško tragati za argumentima i dokazima gde bi se problem reformi socijalizma mogao svesti na tzv. »reformu tržišta«, a da se ozbiljnije ne uđe u tematiziranje svojine, svo-

Digitized by Google

jinskih odnosa, strukture svojine, motivacije koju uzrokuju postojeći oblici (institucionalizacija) svojine u socijalističkim zemljama. To potvrđuje i primer Mađarske, Kine i nagoveštaj »perestrojke« u Sovjetskom Savezu. Prema tome, nema valjanih argumenata, kojima bi se ovo pitanje smatralo rešenim (čak ni načelno), niti u teoriji, a pogotovu ne u institucionalnim rešenjima i praksi.

Empirijski podaci obavezuju na neka redefinisanja programskih sadržaja socijalizma, vrednujući i činjenice, koje ukazuju da je iscrpljena motivaciona snaga apstraktnih svojinskih modela — tipa »opšteg«, »čistog« socijalizma, u kome je »podruštvljenost« potpuno-univerzalna. To pitanje posebno aktualizira nova tehnološka revolucija, gde se bitno menja struktura faktora proizvodnje u korist *znanja*, inicijative, poduzetništva. Tragajući za rešenjima krize, ne možemo zaobići pitanje svojine, njegovo ustavno *neuređenje*, tj. svođenje na *nesvojinu*, i na njemu odgovarajući model privrednog sistema. Jedan od osnovnih uzročnika — ishodišta ekonomske krize, njenog trajanja, produbljivanja i nemogućnosti da se u društvu stvori »kritična masa« motiva, s ciljem uspostavljanja pozitivnog programa izlaska iz ekonomske krize, jeste neuređenost (pre svega ekonomska) svojinskih odnosa.

Jedna naznaka, vezana za prepodnevnu intervenciju kolege Pavlovića. Naime, pošto se svi pozivamo na Marksa, moramo prethodno razlučiti pojam svojine od pojma monopola tj. potrebno je izbeći pogrešnu i pojednostavljenu recepciju Marksovog shvatanja pojma privatnog vlasništva, gde se pojam svojine vezuje za eksploataciju. Da bi se »razrešio« problem eksploatacije u socijalizmu, »spas« i »odgovor« se traže u opštosti svojine, odnosno u nesvojini (u »besvojini«), i njenim različitim modelima institucionalizira, ali bez uspeha.

Neophodno je postaviti pitanje, koji su to osnovni empiriski dokazi, za tvrdnju da ovako institucionaliziran model društvene svojine, zakonito reprodukuje krizu razvoja? Kasnije ću reći i koja su to pitanja po mom mišljenju, čije otvaranje bi moglo stvoriti prostor da se institucionalno, sistemski (ustavno) stvore uslovi za racionalan privredni sistem. Naš sistem institucionalno, svojinu svodi u osnovi na politički, socijalni i nacionalni sadržaj, zapostavljajući njenu *ekonomsku* u klasno-integrativnu sadržinu. To je uzrokovalo mnoštvo problema u institucionalizaciji, tačnije pokušaju da se institucionalizuje tzv. model *nesvojine* (besvojinstva).

Besvojinski odnosi poznaju isključivo pozitivnog subjekta, kada je pozitivan dohodak, pozitivan efekat, zna za čiji je, koga prisvaja, ko sa njime upravlja. S druge strane, — kada je taj dohodak negativan, odnosno kada je reč o gubitku, onda se on potvrđuje kao društveni — socijalizuje se.

(Miladin Korać: Kada se zna pozitivan rezultat, onda se uvećava društvena svojina. Ne razumem logiku razmišljanja. Ima

Digitized by Google

akumulacije, tu se uvećava društvena svojina). Kad ima dohotka — jasno je. Nije jasno kako uspostaviti institut ekonomske odgovornosti, ekonomskog rizika, ako se sistemski inauguriše socijalizacija gubitka. Odgovornost mora imati materijalnu, imovinsku dimenziju. Odgovornost, bez svojinskog rizika (i motiva) se svodi na »političku diferencijaciju« za korišćenje sredstava.

To je koncept svojinskih odnosa u kome vrednost društvene imovine ne retko služi za poravnanje šteta i za zaštitu potrošnje — socijalnog mira. To proizilazi iz sadržine makro-ekonomske osnovice privrede (i nadgradnje) izvedene iz nesvojinskog koncepta kome je imanentan kratkoročni interes, (jednodimenzionalnost unutrašnje motivacije), a što praktično znači inflatorni razvoj. Time se objašnjava i postojeća struktura svojine i motiva, gde društveni sektor privrede sve više siromaši. Svaki ekonomski program izlaska iz krize (obaranja inflacije) mora sadržati i bitnu promenu svojinske strukture sredstava (i novca) u korist privrede (i ekonomski samostalnih banaka). To je pretpostavka izlaganja privrede ekonomskoj prinudi: sanaciji, stečaju i sl.

Reč je o ceni te neodgovornosti, koja se meri erozijom supstance društvene imovine. Objašnjenje moramo (ovim procesima) tražiti u sistemskom struktuiranju modela društvene svojine — kao ekonomskog odnosa.

Afirmacija ekonomske (i klasne i integrativne) sadržine društvene svojine, zakonito pretpostavlja značajniju preraspodelu političke i ekonomske moći u korist »udruženog rada«, tj. kolektiva i pojedinca. Tu je zapravo, i ključni sadržaj otpora prema logici robne proizvodnje, tržišta i plana.

Ekonomija u kojoj nije razvijen institut rizika i logika tržišne mere troškova — da se zna ko pravi troškove i ko plaća troškove, osuđena je na neracionalnosti i inflaciju. Prisustvo ogromnih finansijskih dugova bez pokrića, tj. njihovo prevođenje u fiktivna potraživanja, znači zapravo stvaranje fiktivne imovine, odnosno inflatornu reprodukciju. To toleriše politički faktor — učvršćujući moć policentričnog etatizma, a što ima za posledicu društveno-štetnu strukturu motiva: radnik sve siromašnije živi od svog sve manje produktivnog rada, nesamostalan kolektiv skoro i ne vodi internu ekonomiju, a društvena nadgradnja biva sve neracionalnija. Inflacijom se produžava opstanak svih na račun budućnosti, koja nije daleko.

»Ovladavanje robnom proizvodnjom« uvođenjem nesvojinskih odnosa (netržišnih ustanova) ima za posledicu: reduciranje motiva za rad na borbu za hijerahijsko mesto u preraspodeli postojećeg dohotka; zavisnost privrednih subjekata od mnoštva etatističkih nadležnosti; monizam oblika svojine koji odgovaraju zastarelim sektorima privrede — nedovoljno uvažavajući zahteve naučno-tehnološkog razvoja — gde *znanje* i *preduzetništvo* dobija važno mesto u strukturi faktora razvoja; monizam dohotka —

Digitized by Google

svodeći njegovu društvenost na kolektivnu ili teritorijalnu pripadnost — ne izražavajući uticaj egzogenih faktora (instaliranih sredstava, prirodnih uslova, tržišnih i institucionalnih struktura) na veličinu i *društvenost* dohotka; reduciranje jedinstva radničko-klasnog interesa na etatističko-birokratski i/ili grupno-regionalni i anarhosindikalistički monopol; hroničnost antagonizma između opštedruštvenog i posebnog interesa, gde se zakonito ekonomski interes žrtvuje političkom interesu; neradno raslojavanje (sa elementima eksploatacije) između radnika; uspostavljanje neekonomske (neradne) strukture motiva i direktnih negativnih stimula: opadanje kvaliteta, nelojalna konkurencija, narušavanje tržišta, neekonomsko »udruživanje«, inflatorni dohodak (na račun vrednosti društvene svojine); dohodnu nemotivisanost kolektiva da maksimira rast realnog društvenog dohotka i da saučestvuje u rešavanju razvojnih barijera (hrane, energije, platnog bilansa, nezaposlenosti itd.); neefikasnost (kapitalnu pristrasnost) investicija i ukupnih instaliranih sredstava; održavanje visoke nezaposlenosti gde se pravo na rad ne retko svodi na monopolsko pravo zaposlenih (i na monopolisanje ovoga prava onih zaposlenih radnika čiji je granični proizvod jednak nuli — reč je o »lažnom radu«); nemogućnost ekonomije resursa — bez tržišta (i cene) faktora, tj. nemogućnost »privrednog računa«; reduciranje ideje integralnog samoupravljanja na participaciju radnika unutar kolektiva.

Ocene o izvesnom stepenu društvene stabilnosti u uslovima krize su delom tačne, jer se ta stabilnost obezbeđuje na račun razvoja (i same supstance vrednosti društvene svojine). Zbirna cena te stabilnosti jeste inflatorni nulti rast, (»indeks bede«) kao zbir stope inflacije i stope nezaposlenosti je odavno prešao 100%) u kome je činilac prilagođavanja vrednost društvene imovine.

Empirijske analize ukazuju da je osnovni »uzurpator« društvene svojine upravo njeno sistemsko (ne)uređenje, te je stoga i ono i glavni činilac njene zaštite, ne zanemarujući značaj normativno-zakonodavne sfere i izgradnju svesti o društvenoj svojini (gde je ogromna uloga subjektivnog faktora).

Imajući u vidu da se nalazimo u vremenu razgovora o ustavnim promenama, gde jedno od osnovnih pitanja, treba da bude redefinisanje društvene svojine, sa ekonomskog, klasnog i integrativnog aspekta, koja su u sadašnjem ustavnom uređenju svojine bitno zapostavljena ili pogrešno izražena.

Polazište u traženju odgovora na pitanje: kako stvoriti kritičnu masu motivacije — interesa za zaokret s ciljem izlaska iz krize, treba biti u svojinskom određenju suštine društvene svojine. To je pretpostavka radikaliziranja promene prema radno-svojinskoj motivaciji i odgovornosti (rizika). Određenje svojinskog sadržaja društvene svojine (imajući u vidu posebnost ove etape razvoja društveno-ekonomskih odnosa) znači: (1) definisanje subjekata društvene svojine — nosioca prava i odgovorno-

Digitized by Google

sti uključujući i svojinsko-imovinski sadržaj tih odnosa; (2) potrebu realnog iskazivanja razvojnog reprodukovanja vrednosti društvene svojine; (3) vrednovanje različitih oblika i sadržaja društvene svojine kao zakonomernosti robne proizvodnje; (4) definisanje prava rada društvenim sredstvima kao radnog prava, sa dimenzijom svojinsko-imovinskog motiva i rizika; (5) institucionalno vrednovanje društvenog karaktera dohotka; (6) dalju izgradnju međuodnosa ekonomske (i ne samo ekonomske) suštine društvene svojine i celine samoupravnog odnosa; (7) fleksibilno sistemsko uređenje međusobne propustljivosti društvene svojine i drugih oblika svojine u socijalističkom društvu.

Uslov sistemskog koncipiranja zahteva za efikasnom i racionalnom upotrebom društvene svojine u uslovima robne proizvodnje jeste definisanje njenih subjekata, sa svim posebnostima interesa različitih subjekata. Poistovećivanje subjekata društvene svojine sa »apstraktnim radnikom« i »apstraktnim društvom« zakonito (u uslovima proizvodnje i prometa vrednosti) reprodukuje antagonizam parcijalnih interesa — utemeljen na neekonomskoj konkurenciji. Naime, pretpostavlja se da društveno-svojinski odnosi mogu sistemski biti pretstavljeni kao harmonični interesi uz potpunu solidarnost i uzajamnost, što umesto sinteze različitih interesa — relativiziranja, zakonito iznova uzrokuje antagonizme.

Subjektivitet podrazumeva i dimenizju radno-svojinskih — imovinskih motiva i razlika. Reč je o uslovu samostalnosti i odgovornosti privrednog subjekta. To znači i pokrivanje ekonomske odgovornosti imovinom, a ne znači vraćanje privatnoj svojini. Rizik mora imati i imovinski sadržaj — ne svodeći ga na »političku diferencijaciju« za korišćenje društvene svojine. Uslov ekonomskog računa jeste upravo imovinski rizik na svoju, a ne na tuđu štetu.

Subjekti društvene svojine su ona fizička i pravna lica koja (uz posredovanje organizacionih formi) prisvajaju ekonomsku sadržinu te svojine — njome upravljaju, koriste je i raspolažu.[1] Ako se ti odnosi i pravno urede (a što je nužno) dobijamo i pravnog subjekta (sa podeljenim ili nepodeljenim raznovrsnim svojinskim pravima uključujući i prava subjekata koji raspolažu stvarima u prometu).[2]

Nužno je sistemski sankcionisati posebnosti interesa tri nivoa subjektiviteta u uslovima robne proizvodnje na društvenoj svojini i to radnika u udruženom radu (nosilaca, pre svega, posebnih interesa), kolektiva, tj. organizacije udruženog rada (nosilaca kolektivnog interesa — sinteze posebnog i društveno-razvoj-

[1] Neophodno je imati u vidu i međuodnose instituta vlasti i svojine.

[2] Potrebno je osloboditi se i idejne predrasude — straha da će određenje subjektiviteta društvene svojine odvesti u državno-svojinski i kolektivno-svojinski monopol. Naprotiv, time se samo sistemski uređuje subjekt zaštite njene društvenosti — korektno.

Digitized by Google

nog interesa) i društva (zastupnika opštedruštvenog interesa — kojeg subjektivne snage ustanovljavaju).

1. Radno-svojinska odgovornost i motivisanost radnika mora biti konkretno vrednovana, kako preko veličine realnog ličnog dohotka (lične i zajedničke potrošnje), od živog rada i posebno preduzetništva — inovativnosti, tako i preko radnog relativiziranja stabilnosti radnog mesta. Praktično, to znači potrebu dalje izgradnje ustavnog načela o pravu na rad društvenim sredstvima time što bi se utvrdila obaveznost radne potvrde tog prava. Reč je o zahtevu za radnom konkurencijom (uz radnu solidarnost) znanja i sposobnosti — u funkciji demonopolizacije prava na rad, tj. afirmacije ustavnog zahteva o radno-ravnopravnoj dostupnosti sredstava za proizvodnju. Znači, subjektivitet radnika (proizvođača-samoupravljača) se mora meriti radom vrednovanim pravom i odgovornošću, a ne stečenim pravom. Ekonomisanje »radnom snagom« kao inputom (njeno troškovno vrednovanje) je nužno sve dok je reč o proizvodnji vrednosti. Posebna dimenzija subjektiviteta radnika u samoupravnom društvu jeste mogućnost da iskaže svoju preduzetničku i inovativnu inicijativu. Položaj radnika kao samoupravljača-donosioca odluka mora nositi sa sobom i rizik — neizvesnost, tj. ako je pravo odlučivanja individualizirano-kolektivizirano, mora to biti i imovinski rizik. To je uslov — okvir za donošenje racionalnih odluka. Prema tome u Ustavu pravo rada društvenim sredstvima mora sadržati svojinsku i drugu na radu zasnovanu odgovornost i motivisanost za sudbinu društvenih sredstava. Tekst Amandmana na Ustav sada jasnije akceptira odgovornost radnika za izvršenje radnih obaveza, tj. za »celishodno« korišćenje društvenih sredstava — za njihovo obnavljanje, uvećanje, unapređenje i po »cenu« prestanka svojstva radnika u udruženom radu, ali i direktnim snošenjem materijalnih i drugih posledica za korišćenje sredstava. Međutim, postavlja se pitanje saglasnosti — prohodnosti ovakvog određenja prava rada sa celinom teksta Ustava, pre svega sa članom 13 i 14.

2. U sferi vrednovanja subjektiviteta kolektiva kao institucionalnog oblika organizacije rada, potrebno je ustavni zahtev o ekonomskoj i društvenoj nužnosti reprodukcije vrednosti društvene svojine doreći operacionalizacijom parametra cene upotrebe društvenih sredstava. Reč je o ceni upotrebe kao ključnom elementu ekonomskog vrednovanja društvene svojine. Ona je trošak u posebnom smislu, s razvojnim sadržajem. Realna cena upotrebe (faktora) mora biti sistemom inaugurisana. Zaduženoj i neefikasnoj privredi (i neracionalnoj nadgradnji) odgovara inflacija — svima obezbeđuje opstanak — ali na štetu razvoja celine. Kolektiv se kao subjekt društvene svojine potvrđuje time što racionalno posluje i što samoupravno radno-razvojno ostvaruje deobu dohotka. U protivnom, subjektivitet kolektiva se svodi na kolektivno-monopolski odnos »besvojinske« odgovornosti prema društvenoj svojini. Time se samo ekonomski operaciona-

Digitized by Google

lizuje pravo raspolaganja na nivou pravnog subjekta, kao radno-namensko i imovinsko pravo, tj. utvrđuje društveni okvir samoupravne samostalnosti kolektiva kao subjekta društvene svojine. Odnosno, konkretno se (u ekonomskom smislu) operacionalizuje ciljna funkcija na makro nivou, izbegavajući mogućnosti da se ona voljno-neobavezno kolektivno-monopolistički vrednuje. Zapravo, razrešava se (načelno) problem kolektivno-anarhosindikalističkog shvatanja i primene ustavnog načela da niko nema pravo svojine. Ovim se vrednuje i dual nivoa subjekata društvene svojine: a) kao nosioca funkcije privređivanja i b) kao jedinstvo genetičkog i teleološkog karaktera odnosa privređivanja.

Potrebno je jasnije i određenije izraziti subjektivitet banke kao samostalne i odgovorne (imovinski) finansijske organizacije.[1]

3. Društveno-politička zajednica, subjektivitet potvrđuje:

— u nadležnosti za jedinstvo uslova privređivanja, kao i u domenu zaštite društvene svojine,[2] s pravom na privremenu zabranu raspolaganja društvenom svojinom i ukidanje kolektiva koji trajno nisu u mogućnosti da obnavljaju društvena sredstva;

— u pravu vrednovanja posebnog društvenog interesa kod određenih kolektiva, u »otvaranju« novih kolektiva;

— u posredovanju finansiranja određenih delatnosti (projekata) koje se odnose na razvoj (i organizovanje) privredne i društvene infrastrukture, ali i na razvoj, tj. otklanjanje razvojnih disproporcija — hrane, energije, izvoza sirovina i sl. i podsticanju razvoja nerazvijenih delova društvene zajednice;

— u izgradnji i primeni pravnog sistema, tj. zaštiti ustavnosti i zakonitosti.

Potrebno je jasnijim ustavnim uređenjem subjektiviteta DPZ-e sprečiti mnoštvo klasičnih državno-svojinskih kompetencija kojima se dovodi u pitanje ne samo suština društveno-svojinskog odnosa, već i mogućnost tržišnog privređivanja. Reč je pre svega o: automatizmu budžetske potrošnje, svođenju zaštitne funkcije na socijalizaciju gubitaka, tj. o čestom mešanju ekonomskih i socijalnih funkcija, gde dominira redistributivna — socijalna funkcija nad alokativnom — ekonomskom funkcijom; nekontrolisanoj emisionoj politici, isključivosti fiskalnog sadržaja poreza, državno-svojinskom (teritorijalno-monopolskom) raspolaganju prirodnim bogatstvima i (ne)zaštitom čovekove sredine. DPZ-a institucionalno, ne retko, zapravo pokriva etatistički monopol nad suštinom društveno-svojinskih odnosa i kroz formu »nacionalnih ekonomija«, gde je subjekt tih odnosa »nacionalna birokratija«. To ima za posledicu i nacionalnu isključivost i nacionalnu konkurenciju oko viška proizvoda, tj. nacionalizam.

---

[1] Amandman XI ostavlja prostor »servisnog« statusa banke.

[2] Danas se DPZ-a nužno (zbog sistemske neuređenosti ekonomske sadržine društvene svojine) javlja kao isključivi subjekt zaštite svojine (putem obračunskog sistema, zakonskom obavezom zapošljavanja i sl.).

Digitized by Google

Etatistički odnosi nalaze svoje posebno uporište u opštini, kao DPZ-i koja, umesto da ima kompetencije subjekta u komunalnom sistemu, posreduje u celini društvene reprodukcije. Samostalnost privrednih subjekata u uslovima privrednih kompetencija opštine, nije moguća. Na delu je »opštinska svojina« sa jasnim vlasničkim funkcijama (plan privrednog razvoja, investiciona politika, organizacija, kadrovi i sl.).

Za ostvarivanje integrativnog sadržaja društveno-svojinskih odnosa posebni značaj ima jasnije ustavno uređenje kompetencija federacije. Potrebno je kritički vrednovati da li se taj subjektivitet može ostvariti: jedinstvenim novcem, jedinstvenim monetarnim, kreditnim i deviznim sistemom, jedinstvenom strategijom tehnološkog razvoja i jedinstvenim osnovama poreskog sistema, ako sve ove jedinstvenosti prati zajednička razvojna i ekonomska politika?

Sintetički rečeno, u postojećem ustavnom uređenju subjektiviteta DPZ-e prisutne su dve tačke iskakanja i to: (1) na makro nivou DPZ-a (tj. politika) preuzima kompetencije donošenja privrednih odluka, ili DPZ-a ne ostvaruje celovito one funkcije koje pretpostavlja tržišno privređivanje i (2) na mikro nivou, tako što se relativna samostalnost kolektiva svodi na grupno-monopolski odnos, ili pak ostvarivanje funkcije samoupravljanja bez odgovornosti i prava — tj. pod zaštitom države.

Drugo pitanje sistemskog uređenja ekonomske sadržine društvene svojine u tržišnoj proizvodnji jeste, nužnost njenog vrednosnog reprodukovanja i razvoja. Ta vrednosna sadržina ne može biti shvaćena kao puki uslov proizvodnje. Naprotiv, nema mogućnosti uspostavljanja ekonomskih odnosa cena i dinamičke ravnoteže sistema, a što za ishod ima logiku administrativne preraspodele sredstava i dohotka. Ukupnost sredstava u društvenoj reprodukciji (uvažavajući posebnost njihove namene) mora biti u zoni delovanja ekonomskih zakonitosti (uz uređenje i planske alokativne funkcije), čime se sistemski generiše optimalan obim akumulacije. To je uslov da se uspostavi i ekonomski motiv i rizik (ekonomski račun) za udruživanje sredstava.

Nerealna cena korišćenja sredstava (amortizacija, akumulacija i kamata) uslovljava da investicije odbacuju prinose veće od te cene, uzrokujući pogrešno alociranje akumulacije, suboptimalan razvoj, kapitalnu pristrasnost investicije, bitno reducirajući društvenost akumulacije,[1] prelivanje vrednosti sredstava u dohodak, odnosno u potrošnju (i vrlo izraženo sektorsko prelivanje na štetu društvenog sektora), čime se bitno reducira samostalnost robnog proizvođača.

Odsustvo realne cene faktora, u uslovima isključivosti ciljne funkcije izraza: dohodak/zaposleni radnik, neradne (rentne) dohotke vrednuje kao eksploatatorske odnose između kolektiva i

[1] Cena upotrebe ima ulogu mere efekta alternativnih plasmana akumulacije (minimum efektivnosti i zaštita društvenosti sredstava).

Digitized by Google

između regiona. To za krajnju posledicu ima svojinski monopol nad sredstvima od strane onih koji njima upravljaju i negativne promene u svojinskoj strukturi na štetu društva. Stoga je u Ustavu neophodno doreći pojam ravnopravnosti, autonomnosti — samostalnosti s jedne strane i nužnosti efikasne proizvodnje, eliminišući izvesne elemente utopističkog u pretpostavci da su već nadiđena sva otuđenja, suprotnosti rada i svojine, »svladana stihija tržišta« i sl.

Sa stanovišta projekta izlaska iz krize važno je podsetiti na dužnost vraćanja i domaćih i inostranih dugova (dugovi prema društvenoj svojini). Reprogram tih dugova ima svoju cenu. Reč je o kupovini resursa vremena. Vraćanje dugova je moguće iz: preraspodele postojeće imovine i iz prirasta realnog dohotka. Stoga dinamična stopa rasta nema alternative.

U tekstu amandmana (IX) na Ustav nedovoljno se jasno stvara ustavni prostor da se privrednim sistemom izvede ova dimenzija ekonomske sadržine društvene svojine, i ako se konstatuje da kolektivi ... »ostvaruju dohodak vrednovanjem rezultata rada i svih činilaca proizvodnje (rada i sredstava — R. B.) na osnovu delovanja zakonitosti tržišta«.

Sistemom je potrebno stvoriti i uslove za prevazilaženje razlika (ekonomskih) u korišćenju društvenih sredstava, bez obzira na njihovo poreklo. Ukupna sredstva u društvenoj svojini — u reprodukciji — moraju imati isti način ekonomskog valorizovanja: »sopstvena«, kreditna i udružena sredstva. U protivnom se uzrokuje antagonizam efekata privređivanja (»tuđim« ili »sopstvenim«) sredstvima. Kolektivi koji koriste »tuđa« — kreditna sredstva imaju i trošak otplate tih sredstava za razliku od kolektiva koji koriste »sopstvena« sredstva. Reč je o nejednakoj dostupnosti društvenim sredstvima.

Cena upotrebe »tuđih« sredstava je veća od cene upotrebe »sopstvenih« sredstava (kamata je veća od akumulacije). Tako su korisnici eksternih sredstava dužni ostvariti dohodak iz koga je moguće pokriti i troškove kamate (uz pretpostavku izdvajanja realne amortizacije). Kolektivi izrađeni eksternim — kreditnim sredstvima (najčešće je reč o modernoj tehnologiji) u postojećem sistemu vrednovanja faktora imaju status graničnih proizvođača — vršeći pritisak na porast cena, kako bi time pokrili troškove otplate — ili iskazuje gubitak.

Treće, zakonitost tržišnog privređivanja jesu različiti oblici društvene svojine. Putem različitih sadržaja i oblika obezbeđuje se: veća mobilnost i efikasnija upotreba sredstava; razvojno određena mobilnost sektorskih viškova akumulacije; upravljanje (s ciljem optimizacije i inovacije) privrednom strukturom; prohodnost inovativnosti i sl. Višedimenzionalnost i različitost oblika svojine (pre svega, društvene) uzrokovana je: različitim stepenom razvijenosti proizvodnih snaga; razlikom u tehničkotehnološkom karakteru proizvodnje (»veliki« kolektivi, »srednji« kolektivi, »mala« privreda, infrastruktura i sl.); različitom namenom i

Digitized by Google

funkcijom sredstava (sredstva za proizvodnju — sredstva za potrošnju — javni sektor), stepen društvenosti sredstava je direktno uslovljen njihovom funkcijom; odnosom prema nezaposlenim radnicima i sl.

Ove posebnosti, objektivno uslovljene, pretpostavljaju različitost oblika organizovanja u upravljanju sredstvima, izražavajući novu strukturu i sadržaj svojinske motivisanosti i odgovornosti, uključujući i različitost metoda upravljanja i »pravne režime«. Zakonitosti tržišta (ali i zahtevi dinamike naučno-tehnološkog progresa) pretpostavljaju slobodu privrede i u izboru oblika svoga organizovanja. Sistemom se trebaju zadati ograničenja kojima se štiti karakter društvenog odnosa — ostavljajući prostor za mnoštvo oblika samoorganizovanja (izuzev kod infrastrukturnih sistema). Monizam organizacije društvene svojine iscrpljuje privredu u reorganizaciji postojećih kolektiva. To ima za posledicu neoptimalnu strukturu privrede sa stanovišta veličine kolektiva (kolektiv ima za cilj da postane »veliki« — time je više zaštićen od društva — nezavisno od svojih rezultata).

Četvrto, ekonomski izraz društvene svojine pretpostavlja i mogućnost ekonomske sanacije i stečaja. Sanaciju i stečaj u svom ekonomskom značenju nije moguće ostvariti u odnosima »besvojine«. Motiv sanacije sa stanovišta kolektiva nije ekonomski uređen. Nema motivacije da se otvaraju novi kolektivi — to nije rešeno udruživanjem sredstava postojećih kolektiva.[1]

Ekonomski motiv mora sadržati: garantovanje realne vrednosti sredstava, učešće u neto dobiti i u upravljanju, tj. korišćenju oskudnog preduzetničkog resursa.[2] Potrebno je redefinisati sadašnje uslovno načelo po kome se (samo)upravljačka prava vezuju samo za radni kolektiv gde se ostvaruje proizvodnja, a ne za one radne kolektive koji ulažu sredstva. Ako bi sistem poznavao nužnost, akumuliranja pri upotrebi društvenih sredstava — onda bi motiv ulaganja i otvaranja novih kolektiva bio u dobiti i racionalnijem korišćenju resursa znanja. Nije rešen ni ekonomski subjektivitet novootvorenog kolektiva. Umesto ove dimenzije »ulaska« novih kolektiva — mi se iscrpljujemo u raznim šablonskim reorganizacijama postojećih OUR-a, RO i SOUR-a, gde se društvena korisnost (važnost) kolektiva meri veličinom a ne ekonomskim pokazateljima uspeha.

Sanacija i stečaj, tj. preuzimanje jednog od strane drugog kolektiva su važna komponenta (nužnost) moderne privrede robnog tipa. Nema mogućnosti da neko preduzeće (OUR-a) izgubi

[1] Razvojni ciljevi otvaranja novih kolektiva jesu: inoviranje privredne strukture, efikasnost alociranja akumulacije i preduzetničkih znanja i relativiziranje kapitalne pristrasnosti kod investiranja.

[2] U amandmanima na Ustav se na ovaj način govori o problemu udruživanja. No, treba znati da u privrednom sistemu to nije moguće operacionalizirati bez ekonomskog izraza sanacije i rizika. Zapravo, afirmisanje određenih ekonomskih kategorija u amandmanima se poništava ostajanjem netržišnih ustanova u celini Ustava.

Digitized by Google

subjektivitet — što bi ga neko drugo preuzelo po izlicitiranoj ceni (a ne knjigovodstvenoj — konstantnoj). Time bi sredstva ostala u funkciji (a što je ključni uslov društvenosti) — samo što to korišćenje preuzimaju kompententniji preduzetnici (»novi programi« i novi kadrovi), uz veću socijalnu sigurnost radnika. Samo u svojinskom modelu gde je moguć i »ulazak« i »izlazak«, realne ekonomske kategorije (računi) imaju smisla. Time bi se afirmisala ekonomska prinuda (stvorili uslovi za tržišna sredstva), a smanjio prostor socijalnog sadržaja društvene svojine.

U amandmanima se sada jasnije govori ko može osnovati novi kolektiv (OUR-a, SIZ-a, DPZ-a, radni ljudi i građani — radi ostvarivanja prava na rad), ali se ne utemeljuju ekonomski kriteriji za njihovo otvaranje, o čemu je prethodno bilo reči.

Neispoljavanjem regulacije tržišnog tipa i neizražavanjem svojinskog rizika, nema mogućnosti za značajniju »razvojnu inicijativu«, ali ni za »propadanje«.

Peta, važna dimenzija društvenosti svojine jeste ostvarivanje društvenoga karaktera dohotka. Dohodak, u uslovima robne proizvodnje, zakonito nije ni individualna ni kolektivna kategorija (zavisi od mnoštva egzogenih faktora). Stoga je potrebno sistemski vrednovati i kategoriju ekstra dohotka, razlikujući ekstra dohodak s pokrićem u radu kolektiva — koga treba podsticati — od rentnog ekstra dohotka gde, takođe, treba razlikovati monopolske od drugih oblika rente. Reč je o sistemskom iskazivanju zakonitosti robne proizvodnje — koja se odnosima raspodele dohotka potvrđuje, ili ne potvrđuje, kao sadržaj društvene svojine. Neuvažavanje ovih karakteristika u sticanju dohotka vodi u uprosečavanje (isposredovano političkim uticajima i administrativnim merama), u poništavanje tržišnih motiva u sticanju dohotka. Potrebno je u amandmanima jasnije odrediti kategoriju »dohotka na tržištu« koji je ostvaren u izuzetnim pogodnostima — koji nije rezultat veće produktivnosti rada, nove tehnologije, inovacije i drugih stvaralaštvom i radom stvorenih vrednosti, već je rezultat monopolskog položaja ili ponašanja, kako se time ne bi dovela u pitanje tržišna sadržina dohotka.

Društvenost dohotka je uslovljena i karakterom poreske politike, koja mora biti u funkciji razvojnih ciljeva i radne raspodele (radno redistributivne). Poresku osnovicu je potrebno bitnije izmeštati na privatni sektor i rentne dohotke, napuštajući automatizam oporezivanja — metodom fiskalnog zahvatanja.

Društvena dimenzija dohotka — moedlom aktivne politike raspodele dohotka, treba da izrazi posebnosti raspodele na makro i mikro nivou, jer nije reč o homogenim interesima. Aktivnom politikom raspodele dohotka izrazile bi se specifičnosti individualnog karaktera prisvajanja (ličnih primanja), kolektivnog karaktera zajedničke potrošnje, društveno-razvojnog karaktera akumulacije i društvenog karaktera opšte potrošnje.

Digitized by Google

Značajna dimenzija društvene svojine, koja se u amandmanima nedovoljno jasno izražava, jeste uloga planiranja (iako se ukazuje na »jedinstvo« plana i tržišta). Potrebno je jasnije istaći — da je radna organizacija nosilac i tržišne i plansko-razvojne funkcije; da plan ne može imati zadatak eliminisanja svih eksternih problema — jer se time negira tržište; logika indikativnog planiranja i odgovornosti za planske odluke — afirmišući makro upravljanje.

U političkoj teoriji i ideologiji objašnjena je suština međuzavisnosti klasnog (i unutar njega) nacionalnog, a što mora biti vrednovano i kod koncipiranja modela društvene svojine — njene radno-klasne i integrativne suštine.

Sada imamo nacionalno situiranu strukturu svojine (nacionalnu, regionalnu svojinu) gde je klasno bitno isposredovano. U tom smislu zagovaram potrebu reafirmacije klasnog integrativnog sadržaja društvene svojine. Vreme ne dozvoljava obrazlagati potrebu institucionalnog uređenja ove dimenzije društvene svojine.

Čovek i organizovano društvo, postavlja sebi zadatke na koje može odgovoriti.

Digitized by Google

Bogumil Ferfila

Svojina u ekonomskom i političkom sistemu

Bavio sam se malo više teorijom ekonomskog i teorijom političkog sistema. (Kojeg u skladu sa spoznajama nazivam politološki sistem). Hteo sam da iznesem zapažanja o unošenju svojinske komponente u ekonomski i politološki sistem. I drugi blok o kojem sam htio govoriti su aktuelne promene odnosno predlog tih promena na području društvene svojine u sklopu ustavnih promena.

Rekao bih da jugoslovensku socijalističku alternativu možemo svrstati u neuspešan pokušaj prenosa upravljačko-regulativnih ovlašćenja nazad u proizvodne ćelije, gde bi njihovi radni kolektivi kvazi-svojinsko izvršavali funkcije nekadašnjih privatnih vlasnika.

Značajan uzrok našeg i u celini socijalističkog, privrednog, političkog, socio-kulturnog neuspeha, leži upravo u imperativu totalnosti negiranja logike podsticaja, motivacije, odgovornosti, prisile privatne svojine, što svoje korene ima u građenju socijalističkih konstrukcija, kao negacije odnosno dijametralne suprotnosti u odnosu na društva i privrede, koji su generisani logikom privatne svojine (ideološko-teorijske nastavke takvog mišljenja možemo naći i kod Marksa).

Međutim, Marks je u svom opusu, analizi, kapitalističkog načina proizvodnje, teoretski negirao ovaj način, ali bez ambicija da bi to predstavljalo pozitivan projekt socijalističke izgradnje.

Digitized by Google

Marksovu kritiku treba shvatiti samo kao neoperativnu viziju, perspektivu socijalističkog razvoja. Međutim, političko-partijske elite socijalističkih država su njegov projekat koristile kao operativni cilj izgradnje socijalističkog, ekonomskog i političkog sistema.

Možemo reći da je stožer današnjih jugoslovenskih, a i drugih socijalističkih reformi, upravo, nekakva različito poantirana i nijansirana reprivatizacija socijalističkih, društveno-državnih svojinskih oblika, vaskrsavanje nužno fragmentarnih elemenata privatno-svojinskih društava, sa ciljem poboljšavanja privrednih, a veoma posredno i političkih performansi socijalističkog sistema. U tom smislu radi se o nekakvoj alhemiji socijalističkih i kapitalističkih, ekonomskih i političkih sistema, o bitnim korekcijama njihovih nekadašnjih ideoloških osnova.

Sigurno je otvorena dilema dokle može da ide socijalistički, ekonomski i politički sistem u preuzimanju pojedinih elemenata privatno-svojinskih društava, da li ih može preuzimati kao svoje konstitutivne institucije i instrumente, od koje tačke na dalje takvo preuzimanje, uključivanje raznorodnih elemenata više nije moguće, nego bi bilo potrebno sistem graditi od vlasničkih osnova pa na gore.

Sigurno je da privatno-svojinska borba za uspeh, konkurencija, ima i svoje negativne strane: orijentaciju pojedinaca na isključivo materijalne vrednosti, profit, zanemarivanje dubljih humanih međuljudskih društvenih odnosa, međusobno upoređivanje, vrednovanje po materijalnim (novac, moć, vlast, snaga), a ne prema odgovarajućim duhovnim kriterijumima.

Međutim, takve karakteristike su se pojavljivale više u istorijski ranijim fazama razvoja, dok na višim nivoima razvoja opsežna socijalna i postkorekcija privatno-svojinske tržišne logike eliminiše brojne manjkavosti i na području neprivrede. Na primer, razni oblici participacije, razni oblici humanizacije u sferi rada.

Mogli bi reći da je bolja strana društvenog sistema zasnovanog na logici privatne svojine, kao dominantnog oblika, u njegovoj ekonomskoj efikasnosti. Na području politike mogli bi reći da je taj sistem manje neefikasan od socijalističkog društveno-državnog svojinskog sistema, jer ni njemu, znači, privatno-svojinskom političkom sistemu, nije uspelo ostvariti ono što deklariše. Baš u toj tački je dodirna tačka političkih sistema privatne i društvene državne svojine.

Angažovano učešće svih državljana u javnim poslovima, njihova pravno-politička jednakost, uticaj i kontrola političkih odluka, to je i u politici zapadnih zemalja više ili manje ostalo samo slovo na papiru.

Ako je u socijalističkim sistemima državno-društvene svojine partija ključni regulator i koordinator privrednih procesa, to još više vredi za područje politike. Način partijske organizo-

Digitized by Google

vanosti u svim radnim ćelijama, preduzećima, institucijama državnih organa i vojnih jedinica, označava službeno oblikovani i delujući paralelni sistem vlasti, koji s obzirom na ulogu komunističke partije ima mnogo veću težinu, nego odluke drugih političkih organa.

I višepartijski parlamentarni sistem je u nekom smislu samo paravan iza koga se odvijaju borbe za političke pozicije, preraspoređivanje političke moći, ali su principi, duh koji ga objektivno prožima, zdravi, mnogo više u funkciji ekonomskog rasta i razvoja, jer su u funkciji diktata privatno-svojinske logike.

Ovde se, pre svega, radi o dve prednosti privatno-svojinske demokracije, čije odsustvo bitno smanjuje privrednu, političku, društvenu efikasnost socijalističkih društava. To je, prvo, materijalno utvrđeno načelo odgovornosti javne vlasti pred društvom uz istovremeno postojanje niza institucija, koje tu odgovornost materijalizuju i drugo, funkcionisanje institucija kako političkih, tako i privrednih, pretpostavlja zakonitost u radu državnih organa, zakonske pravne okvire njihove delatnosti i relativno stabilan i nedodirljiv pravni položaj čoveka i građanina.

I naš politički sistem je u nekom smislu funkcije kulise za stvarna odlučivanja, ali ima u poređenju sa drugim političkim sistemima državne svojine i taj nedostatak da su se danas i kanali partijskog uticaja manje-više zagušili, tako da se ne omogućuje ni ostvarivanje odluka tzv. sive politike.

Ako možemo reći da su u sistemu privatne svojine ekonomski i politički sistem organska nadgradnja osnovnog produkcionog odnosa, za državno-društveni koncept svojine bi mogli reći da je samo jedan deo nadgradnje osnovnog političkog, partijskog odnosa, odnosno dio ideološko-partijskog projekta društvenog razvoja. Verovatno bi mogli reći da je uopšte i celokupan ekonomski i politički sistem društvene svojine, društveno-državne svojine, nekakva nadgradnja partijske ideje, projekta, koji je zamenio funkcije osnovnog produkcionog, vlasničkog odnosa, kojeg je Marks utvrdio na osnovu proučavanja razvoja privatno-svojinskih društava.

Mogli bi reći, time zaključujem, da je ekonomski i politički sistem privatne svojine u induktivnom smislu izrastao iz ekonomske logike privatne svojine, a društveno-državna svojina je formirana deduktivnim putem iz ideološko, političke partijske logike.

Još par napomena o promenama koje bi mogle u nekom smislu da povećaju efikasnost društvene svojine. Kao prvo, to sam već pomenuo, bilo bi potrebno spuštanje apstraktnog društveno-svojinskog subjekta na niže nivoe, znači u kolektivno-grupno poduzetnički nivo, pa sve do radnika i tu uzeti u obzir i mogućnost njihovog stimulisanja sa uvođenjem dionica (bilo da su to dionice sa pravom upravljanja ili bez prava upravljanja).

Drugo, mislim da je potrebna bitna redefinicija raspodele po radu, da je sadašnji sistem raspodele po radu došao u ne-

Digitized by Google

kakav potpun ćor-sokak, gde ne možemo skoro govoriti o njegovoj minimalnoj motivacionoj, pa i ekonomskoj vrednosti.

Treće, finansiranje društvenih delatnosti i sam koncept društvenih delatnosti bi trebalo promeniti u smislu nekakvih non-profit delatnosti. Dejstvo je da danas Jugoslavija relativno izdvaja za opštu i zajedničku potrošnju toliko koliko izdvajaju najrazvijenije zemlje sveta: Švedska, Danska, i ostale skandinavske države, Austrija itd.

Jedan dio toga bi se mogao smanjiti na kratki rok čak u nekom smislu računovodskim potezom. Tim delatnostima nema smisla da se pokriva amortizacija, akumulacija, jer u tržišnim ekonomijama taj dio njihovog dohotka im se ne finansira.

Četvrto, mislim da bi trebalo radikalno menjati koncept finansiranja opština i ograničiti njihove gospodarske privredne funkcije i preći na finansiranje opština preko republika, znači, centralizaciju poreza (sa republičkog nivoa finansirati pojedine opštine).

Slažem se, ono što je kolega Božović govorio, da nema smisla pričati o samoupravnom povezivanju kolektiva, nego da treba upravljanje kolektiva, a i mobilnost akumulacije postići sa kapitalskim povezivanjem preduzeća, sa udelom pojedinih subjekata u pasivi bilance stanja preduzeća i po tome propisivati, odnosno određivati njihova prava upravljanja.

Milovan Pavlović

Božović ovde govori da je društvena svojina ustavno koncipirana, shvaćena, kako on to kaže, kao nesvojina, osnovni uzrok krize u Jugoslaviji. Želim sa ovim u vezi da skrenem pažnju da ilustracije koje on navodi kao argumente za svoj stav u stvari se u celini odnose na izopačavanje društvene svojine i postojanje svojine u vidu državne svojine.

Molim vas, da se razumemo. Kritičari ustavnog koncepta društvene svojine pripisuju društvenoj svojini nastajanje čitavog niza deformacija društvene prakse, a kada bliže analiziraju odnose u društvenoj reprodukciji pokazuju da u nas dominira državna svojina. Nije li to svojevrsna zamena teza iz koje proizlaze pogrešni zaključci? Naravno, posebno je pitanje zašto se društvena svojina tako lako izopačuje u državnu svojinu? Čini se da su to već razjašnjena pitanja (na primer, u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije ili u Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja), pa sada ne bih ulazio u to. (RADOMAN BOŽOVIĆ: Zato što ne može uopšte da se operacionalizira nesvojina.)

Drugo, ovu repliku upućujem drugu Žarkoviću, zatim drugu Popovu, pa, najzad, drugu Božoviću.

Digitized by Google

Drug Žarković je saopštio da je Marks posle izvesnog vremena svog intelektualnog razvoja uključio u svoju teoriju vrednosti robe, pored rada i neke druge faktore kao stvaraoce vrednosti kao što su retkost dobara ili marginalna produktivnost sredstava, odnosno faktora proizvodnje. Sa ovim u vezi drug Žarković je na određeni način pledirao za uvođenje cene upotrebe društvenih sredstava; za takvu soluciju se eksplicitno opredelio ovde i drug Popov, a poznato mi je od davnina istovetno mišljenje druga Božovića. Inače, ne treba sporiti da je idejni utemeljivač tog koncepta drug Ivan Maksimović, a da se sama ideja javila u raspravama o socijalizmu koje su se vodile tridesetih godina ovog veka. Da ne bih bio suviše ekstenzivan i lično osporavao mišljenje druga Žarkovića dozvolite da podsetim šta je o tome rekao F. Engels u Predgovoru III tomu Kapitala, koji je napisan posle Marksove smrti, u kojem se inače Engels neprestano bavi raščišćavanjem pitanja — da li Marks pored rada uključuje još nešto kao stvaraoca vrednosti. On kaže: »Zakon vrednosti unapred se protivi shvatanju preuzetom iz kapitalističkog načina mišljenja, kao da minuli rad, iz koga se kapital sastoji, nije samo izvesna suma gotovih vrednosti, nego je zato što je činilac proizvodnje i obrazovanja profita, i tvorac vrednosti, dakle, izvor veće vrednosti nego što je sam ima; zakon vrednosti utvrđuje da ovo svojstvo pripada samo živom radu... ili nagomilani rad stvara vrednost pored živoga. Tada zakon vrednosti ne važi«.[1]

[1] F. Engles, »Predgovor III tomu Kapitala«, Kultura, Beograd, 1948. str. XVII—XVIII.

Digitized by Google

Ivan Perić

Neke kontroverze u našem društvu sa izvorištem u pravu vlasništva

Nesporazumi koji su izraženi i u ovoj raspravi jednim dijelom proizlaze i iz neadekvatnog tretiranja ove kategorije, odnosno zanemarivanja njene prave društvene prirode.

Pravo vlasništva je prvenstveno pravna kategorija. U njenom razmatranju je neophodno uzimati u obzir ono određenje koje je dato pravom, počev od rimskog prava pa dalje. Po ovom određenju pravo vlasništva je neograničeno raspolaganje sa onim što čini predmet (objekt) vlasništva i isključivanje svakog drugog iz tog raspolaganja. Naravno, prava vlasništva može imati više subjekata zajedno (Ortakluk, udruživanje i dr.), ali njegova suština uvijek ostaje — subjekt raspolaže sa materijalnim ili drugim vlasničkim pravima, a drugi su iz toga isključeni. Ovdje zanemarujemo i ograničavanje prava vlasništva, putem javne vlasti, što je u modernom društvu dosta naglašena pojava. Uzimamo ono što je u pravu vlasništva bitno da bismo mogli bolje objasniti neke tendencije u nas.

Drugo, što je neophodno imati u vidu kod razmatranja ove pojave je društvena funkcija vlasništva. Moglo bi se reći da se njegova funkcija u suvremenom društvu izražava dvojako: 1. Djeluje kao kapital bilo aktivirani ili potencijalni. Naime, financijska sredstva su potencijalni kapital i od njihovog vlasnika, odnosno njegovog opredjeljenja zavisi hoće li ona vršiti funkciju kapitala ili ne. To, naravno, zavisi i od drugih okolnosti koje ovaj moment zanemarujemo. 2. Ono je u funkciji

Digitized by Google

potrošnje. I ovdje od odluke vlasnika sredstava zavisi hoće li ona i u kolikom obimu vršiti tu funkciju.

Kako će djelovati i izražavati se pravo vlasništva zavisi i od društvenog uređenja. U nas postoji privatno i društveno vlasništvo i svako od njih izražava svoje posebnosti u pomenutim funkcijama. O privatnom vlasništvu ne bi govorio, iako ovaj tip vlasništva predstavlja, a i u budućnosti će predstavljati značajnog činioca u ukupnim tokovima društvene reprodukcije. Društvo će trebati da mu osigura odgovarajući prostor i mogućnosti.

Koncept društvenog vlasništva najvidnije je izražen u preambuli Ustava SFRJ. To je spomenuo profesor Korać u svojoj raspravi. Uzimam slobodu da to ponovim. »Polazeći od toga da nitko nema prava vlasništva na društvena sredstva za proizvodnju, nitko — ni društveno politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni pojedinac — ne može ni po kojoj privatnovlasničkoj osnovi prisvajati proizvod društvenog rada, ni upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, ni samovoljno određivati uvjete raspodjele.

Rad čovjeka jedini je temelj prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima.« Ovdje je izraženo nastojanje da se negira bitno određenje vlasništva koje, kako smo vidjeli, znači neograničeno pravo raspolaganja sa stvari i isključivanje drugih iz tog raspolaganja. U određenju da je rad jedini temelj prisvajanja i upravljanja, negira se funkcija kapitala, odnosno temelj prisvajanja ne može biti ulaganje sredstava.

No, očito je da ovaj koncept smjera mnogo dalje nego što je u datoj historijskoj situaciji ostvarivao. U raspolaganju sa društvenim sredstvima i njihovom korištenju učestvuje više subjekata, ali se mogu svesti na dva osnovna: društvo—država i radni kolektivi. Po ustavnoj koncepciji ni jedan od ovih subjekata nema monopolska prava na raspolaganje sredstvima, ali se svaki nastoji ponašati kao vlasnik, odnosno nosilac je odgovarajuće tendencije. Društvo—država se nameće kao nosilac općeg interesa i svojim mjerama prisvaja maksimum krajnih rezultata stvorenih radom na društvenim sredstvima. Pojedinačni radni kolektivi uspostavljaju i održavaju monopolska prava u raspolaganju društvenim sredstvima i prema društvu—državi i drugim kolektivima, odnosno stanovništvu izvan društvenog rada. Jedan vid toga monopola, koji se izražava prema nezaposlenima je pravo na već zauzeto radno mjesto i zatvorenost prema drugima. Drugi vidovi su u obrani položaja na tržištu, rente, ekstradobiti, visini osobnih dohodaka, povećanoj zajedničkoj potrošnji itd.

U koncepciji društvenog vlasništva funkcija kapitala kao načina upotrebe sredstava, odnosno njihovog ulaganja radi sticanja dohotka sa toga osnova ako nije do kraja negirana ona je dobrim dijelom ograničena i blokirana.

Digitized by Google

Korisnici društvenih sredstava mogu ta sredstva uvećavati pretežno vlastitim radom na njima. Mogu ih »udruživati« u druge organizacije udruženog rada, ali to predstavlja dosta skučeni i malo stimulirajući oblik. Zato je u raspolaganju društvenim sredstvima više na djelu druga od naprijed pomenutih funkcija vlasništva — različiti vidovi njihove potrošnje.

Pored ovakvih tokova u sferi društvenog vlasništva, akumuliraju se velika sredstva u vlasništvu privatnih osoba. Ona idu dijelom u potrošnju, a znatnim dijelom aspiriraju na uključivanje u privredne tokove i djelovanje u njima kao aktivan činilac. Društvo ne može ostati ravnodušno prema mogućnosti koje su ovdje potencijalno sadržane.

Koncepcija udruženog rada kako je naznačena početkom sedamdesetih godina, nije uhvatila značajnijeg korijena u privrednim i društvenim tokovima. Proces realiziranja ove koncepcije stvarno nije ni otpočeo izuzev uspostavljanja institucionalnog mehanizma kao što su organizacije udruženog rada, samoupravne interesne zajednice i sl. Kad je stvaran ovaj mehanizam otvoren je jedan drugi proces koji je čitavu koncepciju odbacio u stranu i neutralizirao ju. Aktivirala se je država (i to prvenstveno republičke države) kao dominantni nosioc cjelokupnog privrednog i društvenog razvoja, a ovaj proces potpomognut je od Saveza komunista. Savez komunista i ostali »organizirani nosioci socijalističkog razvoja« postali su integralni dio ovog procesa. Država je stvarala i stvorila krupne dugove u inozemstvu, vršila krupne investicije od kojih neke sasvim promašene. Stvorena je takva historijska situacija u kojoj više nije moguća koncepcija »udruženog rada« prema kojoj je on trebao biti nosilac razvoja. On sada i za duže vrijeme treba otplaćivati dugove, koje je stvorio državnopolitički kompleks, a to opet nije moguće bez odlučujućih funkcija države.

Da li bi koncepcija udruženog rada, formulirana 1971, odnosno 1974. godine, mogla da se realizira. Sada se može cijeniti da su neka njena osnovna rješenja bila utopistička i da bi ju život korigirao. Ali u cjelini se ne može tvrditi da je ova koncepcija izazvala krizu u kojoj se nalazimo. To nije istinito iz prostog razloga što na djelu nije bila koncepcija udruženog rada, koja je neutralizirana, nego državno politički kompleks u koji je uključen i Savez komunista, odnosno njegova rukovodstva.

Tomislav Nikolić

Sve ono što sam do sada govorio odnosi se na objašnjenje razlike između vlasničke i ne-vlasničke koncepcije društvene svojine u socijalizmu. U pravu je profesor Korać kada kaže da je i nevlasnička koncepcija društvene svojine kao nesvojine

Digitized by Google

u suštini vlasnička, jer on pod društvenom svojinom podrazumeva zajedničku svojinu svih radnika ili članova socijalističkog društva. Tako shvaćena društvena svojina podrazumeva da je ukinuta odvojenost rada i kapitala. Ja tvrdim da je takva pretpostavka nerealna i netačna, ako se ona uzme kao polazna tačka. To je krajnji cilj procesa samooslobođenja radničke klase, to je, dakle, komunizam sa besklasnim odnosima proizvodnje.

Sve to znači da se mi ne možemo organizovati, u pravcu svega onog što je rekao profesor Popov, prema nekim budućim odnosima proizvodnje. Naime, operacionalizacija ekonomskog i političkog sistema ne može da bude razrada krajnjih ciljeva ili opredeljenja. Ustavni zahtevi, dati u osnovnim načelima, kao i u normativnom delu, moraju da budu odraz stvarnosti socijalizma i potreba današnjeg društva, a ne nekakvog budućeg komunizma. Ako se to ne shvati, onda politička opredeljenja nužno izazivaju krizu. U nas je nastao pravi haos, jer se od prava traži da štiti svojinsku fikciju, a ne realnost ekonomskih odnosa.

Naš Ustav iz 1974. godine je proklamovao odumiranje države, pri čemu se podleglo iluziji da se proces odumiranja države ostvaruje razvojem samoupravljanja, a ne, kao što je to Marks pisao, izmenom i razvojem proizvodnih snaga kapitala. Zbog te iluzije, u praksi smo dobili proces jačanja države (i to ne jedne, već više od njih), a ne njeno odumiranje.

Verovanje da se sa državom može brzo »svršiti«, jedan je od osnovnih uzroka zloupotrebe prava, politike i ideologije u nas. I ne samo to. Takav odnos prema državi, nužno dovodi do velikog raskoraka između norme i stvarnosti. Veliki raskorak između normativnog i stvarnog u našem društvu, nastao i zbog precenjene uloge prava i politike u regulisanju društvenih odnosa, odvojio je proizvodne odnose od proizvodnih snaga, i prve odredio kao oblik upravljanja upotrebnim vrednostima (i stvarima), a ne kapitalom kao društvenom silom i društvenim oblikom proizvodnih snaga.

Suprotno opredeljenju, život stalno ukazuje da robna proizvodnja nije neutralni element u društvenim odnosima, te da ona nužno vrši razdvojenost rada od svojine. Pitanje je da li će se ta razdvojenost rada od svojine tumačiti ekonomski, kao odnos radnik—preduzeće, ili, pak, pravno i politički, u smislu odnosa radnik—država. Drugi oblik kapital-odnosa stvara iluziju da je država ta koja radnika razdvaja od svojine, umesto da se shvati obratno, da je zbog ekonomskog razdvajanja rada od svojine nužna država, kao što je to tvrdio Marks.

Što se tiče odnosa države i samoupravljanja, država mora da štiti društvenu (državnu) svojinu, samo je pitanje kako da to čini. Najbolje je da se to radi putem prava, a ne putem direktnog mešanja u poslovanje robnih subjekata (preduzeća). Motivacija u uslovima robne proizvodnje nužno je i prinuda,

Digitized by Google

prinuda pojedinca da stvara višak vrednosti. U pogledu preduzeća, prinuda konkurencije vrši pritisak na kolektiv da mora imati akumulaciju (dobit) za razvoj. U takvim uslovima privređivanja, u kome je tržište konačni sudija, rešava se i pitanje stečaja preduzeća.

Što se tiče opredeljenja da se ukine odvojenost rada od svojine, ja to shvatam kao krajnji cilj kome mi težimo. To ja ne osporavam. Ja samo tvrdim da od tog Ustav ne može poći, jer ustav nije ono što je i program Partije. Program Partije to opredeljenje može da uzme kao krajnji cilj procesa samooslobođenja radničke klase, ali Ustav to ne može niti sme. U Ustavu moraju biti pravne norme putem kojih se uređuju stvarni odnosi, kako ekonomski tako i pravni itd. Zakon kao pravna norma daje oblik određenim ekonomskim odnosima i te odnose mora da štiti, ali sam sadržaj ekonomskih odnosa daje robna proizvodnja. Zakon ne može da oblikuje buduće (komunističke) odnose proizvodnje, niti da traži od radnika da živi po budućim odnosima proizvodnje. Vi ne možete pravno proklamovati odnose za koje ne postoje materijalne pretpostavke. Uzmimo samo princip raspodele prema radu kao nerobni princip, ili, pak, slobodnu razmenu rada, koja u sebi sadrži rad kao potrebu, a ne kao mužnost i otuđenje. Mi nemamo materijalnih mogućnosti za ostvarivanje komunističkih odnosa proizvodnje. A nesvojinski koncept društvene svojine je faktički komunistički princip svojinskih odnosa, jer pretpostavlja zajedničku svojinu nad sredstvima za proizvodnju. Zajednička svojina, u smislu ukidanja suprotnosti rada i kapitala, je daleka budućnost, a ne stvarnost socijalizma i samoupravljanja.

Digitized by Google

Branko Medojević

Subjekti svojine u našem društveno-ekonomskom sistemu

Imajući u vidu dosadašnju raspravu, dao bih par napomena prije nego što pređem na analizu subjekta svojine u našem društveno-ekonomskom sistemu.

I diskusije na ovom skupu pokazale su da se kod objašnjenja uzroka krize postojećeg socijalizma zaboravlja, ili nedovoljno ističe činjenica da se radi, u stvari, o krizi etatizma kao sistema društvenih odnosa u socijalizmu, o krizi etatizma koji je otišao u svoju suprotnost — u svojevrsnu feudalizaciju odnosa. Kriza je toliko duboka da se sasvim opravdano postavlja, poslije toliko godina, pitanje šta je socijalizam uopšte, koliko je on razvijen ne samo kod nas, već i u drugim socijalističkim zemljama.

Na ovom i sličnim skupovima se diskutuje kao da *već* postoji razvijen sistem društvene svojine, pa su samo u pitanju modaliteti ekonomskog reprodukovanja te svojine. Međutim, po mom mišljenju situacija je sasvim drugačija. Problem je, najkraće rečeno, kako u okviru postojećeg, snažno prisutnog etatističkog oblika svojine omogućiti kretanje ka društvenoj svojini, koji su prelazni oblici tog kretanja, u kom vremenskom periodu je moguć taj prelaz, sa kojim snagama i slično.

Dosadašnji razvoj socijalizma pokazao je da je sam etatizam, u brojnim slučajevima, otišao, kao što sam već rekao, u

Digitized by Google

svoju suprotnost, tj. u svojevrsnu feudalizaciju društvenih odnosa. Na razmjere tog procesa ukazuje i jedna izjava Todora Živkova (!) da najveću opasnost za razvoj socijalizma u Bugarskoj predstavljaju okružni feudalci u liku okružnih partijskih sekretara. Radi se o izraženom procesu teritorijalizacije društvene svojine i sistema društvenih odnosa sa izraženim apsolutizmom okružnih partijskih sekretara. Događaji u sovjetskom Kazahstanu i sl. pokazuju da je tamošnja partijska birokratija imala takva ovlašćenja u korišćenju društvenih sredstava i društvenog proizvoda uopšte da bi im na tome pozavideo svaki spahija. Slučaj »Agrokomerca« samo je dobra ilustracija sličnih procesa i kod nas.

Naš dosadašnji razvoj upućuje na sledeći zaključak. Mislim da se možemo složiti, i pored sve mogućnosti da se stvari pojednostave, da se i kod nas radi, još uvijek, o jednom procesu transformacije državne svojine i državno-svojinskog odnosa, pa čak i grupno-svojinskog u određene oblike samoupravnog društveno-ekonomskog odnosa. Zbog toga mi se čini da se kao glavni uzrok krize jugoslovenskog društva može označiti zadržavanje i reprodukovanje etatističkog odnosa i na toj osnovi državno-svojinskog i grupno-svojinskog monopola u društvenoj reprodukciji. Ako se to ima u vidu, onda nije ni čudno što je za *kratko vrijeme* i poslije privredne reforme iz 1965. god., i poslije ustavnih promjena 1974. god., i poslije donošenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije 1983. god. etatizam ponovo izlazio na scenu kao pobjednik, produbljujući dalje krizu našeg sistema.

Ako se pogledaju diskusije o svojini u nas, mislim da bi se mogla istaći sledeća karakteristika. S jedne strane, kao što sam već istakao, prisutan je pristup kao da *već imamo* razvijen sistem društvene svojine, pa njegovim *daljim razvijanjem* treba iznalaziti rešenja za našu postojeću krizu. S druge strane, pak, pažnja je često usmjerena na ovaj ili onaj koncept svojine u socijalizmu kao *jedino* moguće rešenje, kao *jedino* mogući izlazak iz krize. I u jednom i u drugom slučaju nemamo vezu jednog i drugog pristupa sa konkretnom stvarnošću i konkretnim oblicima njegovog reprodukovanja.

Jasno je, to nije potrebno posebno obrazlagati, da se tek na bazi saznanja o zakonitostima reprodukovanja *konkretnog* društvenog odnosa mogu izvlačiti i odgovarajući zaključci o obliku svojine koji *najviše* odgovara realizaciji ciljeva razvoja našeg društveno-ekonomskog sistema *na postojećem stepenu razvoja*. Bez uvažavanja tog momenta većina diskusija o problemima svojine u socijalizmu mora se svesti na presipanje iz šupljeg u prazno, na manje ili više izraženu apologetiku sistema kako je on normativno dat u odgovarajućim dokumentima, ili, pak, na oštru kritiku »svega postojećeg«, bez jasne vizije daljeg razvoja društvenih odnosa.

Digitized by Google

Često se u našim diskusijama o svojini postavlja pitanje subjekta svojine. Pri tome se najčešće iznosi ocjena da je ustavni koncept društvene svojine glavni krivac što je pitanje subjekta svojine ostalo nedefinisano. Da li je ta ocjena tačna, odnosno da li se problem može svesti na ustavno tretiranje ove materije?

Polazeći od naprijed iznijetih napomena, pokušaću, u daljoj diskusiji, da definišem subjekta svojine u našem sistemu.

Dosadašnji razvoj našeg društveno-ekonomskog sistema ukazuje na postojanje *pluralizma ovlašćenja* u korišćenju sredstava za proizvodnju i ostvarenog dohotka i na toj osnovi na postojanje *pluralizma subjekata svojine.* Ti subjekti su: federacija, republike i pokrajine, opštine, radna organizacija, odnosno OOUR i na kraju neposredni proizvođač. Ovakav pluralizam subjekata i ovlašćenja proizvod je još uvijek snažnog etatističkog regulisanja privrednog i društvenog života.

Juče je bilo dosta riječi oko toga šta je bio uzrok ustavnih promjena 1974. god. i da li je uopšte trebalo ići sa tim promjenama. U vezi sa tim istakao bih, ne ulazeći šire u problem, samo sledeće. Smatram da su događaji 1971—1974. god. u značajnoj mjeri bili uslovljeni sukobima republičkih etatističkih struktura oko preraspodjele nacionalnog kolača. To je našlo svoj izraz i u Ustavu iz 1974. god. kroz definisanje ekonomske suverenosti republika i pokrajina, suverenosti koja na mnogim tačkama dovodi u pitanje ekonomsko pa i političko jedinstvo zemlje (naš razvoj od 1974. naovamo dobra je potvrda toga).

Dosadašnji razvoj socijalizma pokazuje da je jedina mogućnost za prevazilaženje etatizma stavljanje neposrednih proizvođača u poziciju da raspolažu uslovima i rezultatima svoga rada. U tom smislu ističem veliki značaj Ustava iz 1974. god. Ne treba zaboraviti činjenicu da je tek u Ustavu iz 1974. god., znači poslije 24 godine razvoja samoupravljanja, radniku garantovano da može raspolagati sa akumulacijom koju stvara. Da li će se i kako će se to u praksi realizovati, to je drugo pitanje.

Koje su karakteristike našeg subjekta svojine? Treba imati u vidu da se radi o karakteristikama izvedenim iz snažno prisutnog etatističkog regulisanja privrednog i društvenog života. Ukazaću samo na neke najvažnije.

Ako se pogledaju društveno-političke zajednice kao subjekti svojine, onda ću vašu pažnju skrenuti na sledeće momente.

Ustavna kategorija ravnopravnosti svih članova ove zajednice, ravnopravnosti na bazi rada i njegovih rezultata u praksi se pretvorila u ravnopravnost republika i pokrajina na jugoslovenskom privrednom i društvenom prostoru. Znači, radi se o ravnopravnosti republika i pokrajina, a ne o ravnopravnosti proizvođača. Imajući u vidu naš čitav dosadašnji razvoj, nije nikakvo iznenađenje što se, *suprotno Ustavu,* već poslije dvije godine u ZUR-u (čl. 25) i kasnije u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije (Dokumenti komisije, Polazne osnove, odeljak C,

Digitized by Google

tačka 3) ističe da republike i pokrajine na svojoj teritoriji raspolažu sa *svojim* prirodnim bogatstvom, sa *svojim* viškom rada i sa *svojim* nacionalnim dohotkom. Time se državnost republika i pokrajina zaokružuje, a robna proizvodnja sabija u uske okvire datih društveno-političkih zajednica. Jer, ako data društveno-politička zajednica treba da raspolaže svojim viškom rada onda to isključuje, to je moguće tumačenje, prelivanje između društveno-političkih zajednica na bazi zakonitosti robne proizvodnje. Šta u takvim uslovima ostaje od robne proizvodnje unutar granica društveno-političkih zajednica mislim da nije potrebno posebno dokazivati.

U takvim uslovima, iako postoji interes privrede, čak se ni sredstva FNP ne mogu slobodno kretati između republika i pokrajina. Prethodno se mora dobiti saglasnost republike kao države da takvo kretanje sredstava FNP obezbeđuje realizaciju njenih dugoročnih ili kratkoročnih interesa. To je, na žalost, naša postojeća praksa. Kada je u pitanju akumulacija činjenice su još više zabrinjavajuće. Vjerovatno vam je poznato da u ukupnim jugoslovenskim investicijama sredstva koja prelaze republičko-pokrajinske granice ne čine ni trećinu jednog jedinog procenta. Isto tako, dobro vam je poznato da Jugoslavija ne koristi svoje energetske resurse kako treba i koliko treba upravo zbog činjenice da republike i pokrajine monopolski raspolažu sa prirodnim bogatstvom kao svojim u punom smislu te riječi.

Navedena i slična opredeljenja korišćena su u praksi za legalizovanje grupno-svojinskog odnosa republika i pokrajina prema sredstvima za proizvodnju, prirodnim bogatstvima i dohotku. Radi se o grupno-svojinskom odnosu ako se ima u vidu interes jugoslovenske zajednice kao cjeline. Time faktički imamo grupnu svojinu datih društveno-političkih zajednica u odnosu na interes Jugoslavije kao cjeline, a državnu svojinu u odnosu na proizvođače sa svoje teritorije. Za ovakvo grupno-svojinsko tretiranje sredstava za proizvodnju, dohotka i viška rada najbolji je primjer slučaj sa »Agrokomercom«. Dobro se sjećate situacije: iako »Agrokomerc« treba da ide u stečaj, iako propada velika imovina, faktički niko sa strane — mislim iz drugih društveno-političkih zajednica, odnosno iz drugih republika i pokrajina ne može preuzeti proizvodnju na bazi svojih potraživanja.

Juče je kolega Božović govorio da nije definisano pitanje stečaja i sanacije u našim postojećim zakonskim propisima. Međutim, imajući u vidu ovakav monopol društveno-političkih zajednica i svojinsko tretiranje sredstava za proizvodnju i dohotka, onda stečaj i sanaciju nije moguće drugačije ni definisati. Jer, ako svaka društveno-politička zajednica ima faktički monopolsko pravo raspolaganja sredstvima za proizvodnju sa svoje teritorije, onda je vjerovatno isključena mogućnost da se u slučaju stečaja ili sanacije pojavi neka radna organizacija iz

Digitized by Google

druge republike ili pokrajine i da, bez saglasnosti date društveno-političke zajednice, preuzme proizvodnju i rizik.

Međutim, ako ste pratili događaje u Belgiji u vezi sa prodorom »Olivetija« na belgijsko tržište i u vezi preuzimanja najveće belgijske firme, mogli ste uočiti sledeću činjenicu. Ključno pitanje kod odlučivanja nije bilo da li će »Oliveti« preuzeti kontrolu nad najvećom belgijskom firmom, već da li se tim potezom obezbeđuje veća proizvodnja, veći dohodak i na toj osnovi veće zapošljavanje.

Ako je kapitalizam ovo pitanje riješio davno, paradoksalno je da se to pitanje u uslovima socijalizma ne rešava. Uzrok nerešavanja ovog problema je etatistički koncept državne, odnosno društvene svojine datih društveno-političkih zajednica i to treba otvoreno reći.

Slična je situacija, samo da ilustrujemo stvar, i sa jedinstvenim jugoslovenskim tržištem. Po postojećim predlozima za promjenu Ustava ima niz pokušaja, iako nedovoljnih, da se omogući lakša cirkulacija rada, sredstava i dohotka na jedinstvenom jugoslovenskom privrednom prostoru. Međutim, već sada pojedine republike su protiv takvih promjena, jer po njima jedinstveno jugoslovensko tržište treba posmatrati samo kao rezultat dogovora republika i pokrajina i na tom tržištu treba da se realizuju samo republičko-pokrajinski interesi. Interesi radnih organizacija, radnih ljudi i građana ne postoje!

Na sličan način kao republika ponaša se i opština, realizujući *onaj dio* prava i ovlašćenja u pogledu sredstava za proizvodnju, dohotka i viška rada koja joj *ustupi* republika, odnosno pokrajina. Isto tako, i radna se organizacija, odnosno OOUR ponašaju na sličan način kao njihova društveno-politička zajednica, tako da je grupno-svojinsko ponašanje snažno prisutno. Kao grupno-svojinski subjekt data radna organizacija, odnosno OOUR ima, reklo bi se, monopolsko pravo raspolaganja datim sredstvima za proizvodnju jer je zaštićena od strane svoje društveno-političke zajednice od skoro svih oblika konkurencije i posledica konkurencije, a niko ko bi efikasnije koristio ta sredstva ne može ih dobiti na upotrebu čak ni u okviru date društveno-političke zajednice, a kamo li neko sa strane.

Najzad, u takvom konceptu svojine sasvim je prirodno da i radnik raspolaže sa odgovarajućim monopolskim pravom. Radi se o činjenici da radnik *faktički* ima monopolsko pravo na dato radno mjesto, koje je izvedeno iz činjenice da je u mnogim slučajevima prekinuta svaka veza između uloženog rada i ostvarenog dohotka, odnosno ličnog dohotka. S druge strane, pošto u osnovi ne postoji ekonomska prinuda da se ostvari dati rezultat sa datim sredstvima i radom, pošto su iz korišćenja datih sredstava isključeni svi drugi radnici — kako nezaposleni, tako i zaposleni koji bi ih mogli efikasnije koristiti, onda su zaposleni u okviru radnog kolektiva na određeni način u poziciji da monopolski raspolažu sa datim sredstvima za proizvod-

Digitized by Google

nju i ostvarenim dohotkom. Međutim, treba imati u vidu da se radi o monopolskom pravu od koga radnici, pa i čitav sistem imaju više štete nego koristi. U takvim uslovima, pošto radnici sve manje mogu raspolagati sa uslovima i rezultatima svoga rada, logično je što se onda oni okreću neradu, formalnom izvršavanju radnih obaveza i sl., pa je tako sistem neprekidno pogođen nekom vrstom štrajka. Ispada da umjesto permanentne revolucije, da iskoristim ovaj izraz, i na toj osnovi kretanja socijalizma naprijed, imamo premanentni štrajk sa brojnim posledicama na toj osnovi.

Prema tome, imamo da se faktički monopol društveno-političke zajednice nad sredstvima za proizvodnju i nad dohotkom prenosi na niže nivoe — na opštinu, sa ove na radnu organizaciju, odnosno OOUR, a sa njih na neposredne proizvođače. Ne treba zaboraviti da je ovakva preraspodjela svojinskih ovlašćenja između navedenih subjekata uslov za normalno funkcionisanje sistema.

Juče je bilo dosta govora o problemu efikasnosti korišćenja sredstava u socijalizmu. Jasno je da se radi o problemu efikasnosti dominirajućeg etatističkog sistema društvenih odnosa. Tim povodom, navešću sledeće podatke da bih stvar ilustrovao. U Sovjetskom Savezu, kao što vam je poznato, seljak je zadržao samo jedan dio zemlje, tzv. okućnicu. U poslednje vrijeme neobrađena zemlja oko gradova daje se radnicima i službenicima u obradu — za bašte, vrtove i slično. Okućnice i ove bašte i vrtovi predstavljaju oko 2% obradivih površina u Sovjetskom Savezu. Sa tih 2% obradivih površina dobio je Sovjetski Savez 1982. god. 63% ukupne proizvodnje krompira, 32% proizvodnje povrća, 40% proizvodnje jagoda, limuna i pomorandži, 30% proizvodnje mesa i mlijeka i 31% proizvodnje jaja[1].

No, da se vratimo na probleme funkcionisanja našeg sistema. Mislim da ne bi trebalo da bude sporno da se na navedenom pluralizmu ovlašćenja i korišćenja sredstava za proizvodnju, ostvarenog dohotka i prirodnog bogatstva nije mogla ni razvijati robna proizvodnja, niti je moguće na ovakvom konceptu dalje razvijati socijalizam kao sistem društvenih odnosa. Prema tome, naši problemi u osnovi proističu iz snažno prisutnog etatističkog regulisanja tokova privrednog i društvenog života. Zbog toga i problem neefikasnosti korišćenja društvenih sredstava, nerazvijenosti proizvodnih snaga, probleme nejednakosti, siromaštva i slično treba, prije svega, izvlačiti iz postojećeg pluralizma ovlašćenja u raspolaganju sredstvima za proizvodnju, dohotkom i viškom rada, odnosno iz postojećeg sistema svojine zasnovanog na snažnom prisustvu etatističkog i grupno-svojinskog odnosa.

---

[1] Vidjeti: Struktura proizvodnih odnosa razvijenog socijalizma (na ruskom), redakcija: prof. N. D. Koljesov, izdanje Lenjingradskog univerziteta, 1985, str. 152.

Digitized by Google

Ukoliko se složimo oko dijagnoze, onda će lakše biti i tražiti rešenje za izlazak iz postojeće krize. Lakše će biti definisati prelazne oblike svojine koji će voditi ka realizaciji ciljeva društvenog i privrednog razvoja. Prema tome, u ovom trenutku neophodno je istražiti koji to oblici svojine, kao progresivniji u odnosu na etatističku svojinu, predstavljaju korak ka društvenoj svojini. Nije sporno da put od državne ka društvenoj svojini mora da vodi i preko zadružne, kolektivne i lične svojine. Sporno je samo koji prostor dati tim oblicima svojine da se ne bi iz korita zajedno sa vodom izbacilo i dijete, odnosno da se time ne bi doveli u pitanje ostvareni rezultati u razvoju društvene svojine.

Kad već govorimo o ovome, neophodno je imati u vidu i sledeći momenat. Postojanje pored društvene svojine i ostalih oblika svojine u nas — državne, kolektivne (grupne), zadružne i privatne samo je dokaz mjere razvijenosti samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, a ne dokaz da se dominantan oblik svojine u samoupravnom socijalizmu mora pojaviti u nekom od tih oblika. Zbog toga je i zadatak teorijske misli da uoči procese koji su značajni sa stanovišta razvoja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, da istraži njihovu društveno-ekonomsku suštinu, dajući time podsticaj za njihovo dalje razvijanje. Jer, društvena svojina mora biti cilj razvoja ovog društva ako ono želi da se razvija kao socijalističko.

Iako nije sporno, ili ne bi trebalo da bude, da bez društvene svojine nema samoupravljanja, u poslednje vrijeme sve je više pokušaja da se socijalizam kao sistem društvenih odnosa izvede iz kapitalističke svojine, te raznih oblika grupne i privatne svojine. Pošto nemamo razvijenu naučnu kritiku i komunikaciju, takvi stavovi se prihvataju kao nešto sasvim normalno, čak i kao osveženje teorijske misli u nas i u socijalizmu uopšte.

U vezi sa jučerašnjim diskusijama osvrnuo bih se ukratko i na sledeća dva pitanja. Prvo, da li je proces reprivatizacije neminovnost društvenog razvoja i u socijalizmu, da li je reprivatizacija nužan uslov za uključivanje u tokove savremene tehničko-tehnološke revolucije?

Ovo pitanje je veoma značajno i zbog toga mora se na njega dati sasvim jasan odgovor. Uzroci reprivatizacije u savremenom kapitalizmu i socijalizmu su sasvim različiti, a reprivatizacija ima različitu funkciju. Ti se uzroci u današnjem kapitalizmu mogu svesti, u osnovi, na otklanjanje negativnih posledica tzv. državnog blagostanja (razni oblici državne svojine — najčešće hipertrofirani, sistemi socijalne pomoći i beneficija za razne slojeve stanovništva i slično). To je vješto iskorišćeno u propagandne svrhe za apsolutizaciju privatne svojine i privatnog interesa. Istovremeno, reprivatizacija je iskorišćena za pokrivanje deficita budžeta, dok se podsticaj krupnom kapitalu kroz smanjenje poreza i sl. nije prelio u investicije, već, u stvari, u ličnu potrošnju. Indikativno je da reprivatizacija nije zahvatila

Digitized by Google

najznačajniji sektor kapitalističke privrede — tehničko-tehnološki kompleks i nove tehnologije koje obezbeđuju dominaciju za sledećih 20—30 godina (tu je snažno prisutan državni sektor u svim zemljama Zapada).

Prema tome, u ovaj proces reprivatizacije ugrađeni su i snažni elementi ideološkog i političkog karaktera.

S druge strane, nužnost reprivatizacije u socijalizmu, tj. nužnost davanja *većeg prostora* privatnoj, grupnoj i sličnim oblicima svojine izvedena je iz dosadašnje *apsolutizacije* društvene svojine kao *jedinog* oblika svojine za sve oblike i sfere ljudske djelatnosti, odnosno kao dominirajućeg oblika svojine i tamo gdje to nije potrebno.

Niko ne spori, u tom smislu, potrebu reprivatizacije i u socijalizmu (pitanje je samo određenja obima tog procesa i sfera koje bi zahvatio). Međutim, sporno je i neprihvatljivo da se napuštanje društvenog vlasništva u socijalizmu izvodi iz procesa reprivatizacije u kapitalizmu, kao navodno svjetskog procesa objektivno uslovljenog savremenim naučno-tehničkim progresom.

Drugo, smatram da uopšte ne bi trebao da bude sporan pokušaj da se u ustavnim amandmanima definiše ekstradohodak i njegov karakter. Razvijene kapitalističke zemlje su odavno riješile ovo pitanje kroz antimonopolsko zakonodavstvo. Međutim, sporan je način na koji mi pokušavamo da definišemo ekstradohodak. Dosadašnje iskustvo pokazuje da se ovo pitanje nije moglo riješiti prije svega zbog brojnih pokušaja da se u razno-razne formule udene sve što odgovara datim društveno-političkim zajednicama, da se udene svaki interes. Umjesto toga, trebalo bi ići, kao i u razvijenim kapitalističkim zemljama, na zahvatanje ekstradohotka i uopšte rentnih dohodaka pomoću instrumenata poreskog sistema.

Digitized by Google

Momir Bulatović

Mogućnosti stvarne promene datog oblika svojine

Bez obzira na različita shvatanja i izvesne podele u teorijskoj i praktičnoj misli, čini se nespornim da provejava opšte nezadovoljstvo sadašnjim stanjem u sferi društveno-ekonomskih odnosa, a posebno u domenu odnosa prema svojini. Sve je to propraćeno znatnom dozom čuđenja zašto se postojeće stanje ne menja, pa ma u kojem pravcu?

Prije nego li pokušam da dam neke naznake mogućeg odgovora na to pitanje, učinio bih nekoliko napomena o ekonomskom subjektivitetu svojine. To držim neophodnim radi celine izlaganja.

Ekonomski subjektivitet svojine izražava se pravom raspolaganja, korištenja i, naročito, trošenja (plodouživanja) u cilju zadovoljenja potreba.

Kratka analogija sa kapitalističkim načinom proizvodnje, može biti od znatne koristi u zaključivanju.

Pravo svojine nad sredstvima za proizvodnju, kapitalisti daje pravo raspolaganja proizvodom tih sredstava. Naravno, njegovo pravo je ograničeno potrebom reprodukcije elemenata utrošenih u procesu proizvodnje. Tu spada i nadoknada za radnu snagu koja, sa društvenog stanovišta, ima karakter potrebnog proizvoda. Svojinsko se pravo, dakle, ne realizuje pravom raspolaganja *celinom* proizvoda, već samo jednim njegovim delom, *viškom proizvoda*. Odatle zaključujemo da je subjekt

Digitized by Google

svojine onaj ko donosi odluku o upotrebi viška proizvoda, odnosno akumulacije kao njegovog najvažnijeg dela.

Pogledajmo, sa tog stanovišta, neke pokazatelje o nivou i strukturi investicija u privredi Jugoslavije i izvore investicija. Poštujući ograničenja nametnuta karakterom današnje rasprave, izneću podatke samo za 1986. god. uz napomenu da su oni vrhunac gotovo dvadesetogodišnje, znači dugoročne tendencije u našoj privredi.[1]

U 1986. godini struktura bruto investicija bila je sledeća: 52,6% bile su bruto investicije u osnovne fondove, a 47,4% investicije u obrtne fondove, najvećim delom kao izraz nominalnog rasta zaliha. Izvori tih investicija bili su sledeći: amortizacija 24,4%, sredstva za proširenje materijalne osnove rada, dakle, akumulacija, svega 7,8%, ostali izvori (rezerve, sredstva zajedničke potrošnje, neto zaduženje u inostranstvu i drugo) 21,7% i konačno, ono zbog čega prezentiram ovaj niz brojeva, sredstva stanovništva za štednju i investicije 46,1%. Ukupno učešće privrede u investicijama, dakle, samofinansiranje iznosi otprilike 12,6%, što je za 3,75 puta manje od sredstava stanovništva. Stvar izgleda još dramatičnije, ukoliko se iz razmatranja izuzme amortizacija i posmatraju samo neto investicije.

U strukturi društvenog proizvoda Jugoslavije iste godine društveni sektor privrede učestvovao je cirka 87%, dok je individualni sektor privrede produkovao svega 13% društvenog proizvoda.

Po nekoj metafizičkoj logici, realno bi bilo očekivati da društveni sektor privrede ima identično učešće i u strukturi društvenog proizvoda i u strukturi sredstava za investicije, odnosno u akumulaciji.

Pošto to očigledno nije tako, nameće se zaključak da se veći dio akumulacije stvoren u društvenom sektoru privrede sistemom raspodele društvenog proizvoda odliva iz društvenog sektora privrede i ide prema stanovništvu.

Kako stanovništvo upotrebljava svoja novčana sredstva? Logično bi, takođe, bilo očekivati da ono vrši investiranje u individualni sektor privrede. Podaci pokazuju, naravno, da nije tako, jer učešće investicija u individualni sektor privrede u ukupnim privrednim investicijama je svega 9,5%, dakle, manje od učešća individualnog sektora u strukturi društvenog proizvoda privrede.

Budući da jugoslovenska privreda oseća konstantni nedostatak sredstava za investicije, raspoloživa akumulacija mora se podeliti po posebnim pravilima igre. Tu sada nalazi mesto ono što mi popularno nazivamo, otuđeni centri političke i ekonomske moći, koji, preraspodeljujući akumulaciju, stvaraju materijalnu osnovu za svoju izuzetno privilegovanu ulogu u društveno-ekonomskom životu.

[1] Opširnije: Z. Popov, Osnovne karakteristike štednje stanovništva u Jugoslaviji, Vesnik, maj 1987.

Digitized by Google

Ako prekinemo dalju potragu za ekonomskim subjektom društvene svojine, možemo da rezimiramo na sledeći način: prvi po ekonomskoj snazi subjekt društvene svojine, shodno prethodnoj logici, je stanovništvo, ali ne stanovništvo u smislu udruženog radnika, kako ga tretira normativno-pravna terminologija. Ali, prvi po faktičkoj moći odlučivanja u domenu proširene reprodukcije su tzv. otuđeni centri političke i ekonomske moći.

Daleko iza njih, u oba pogleda, nalazi se društveni sektor privrede kao nominalni vlasnik, odnosno raspolagač društvenim sredstvima.

Postoji opšta saglasnost o neodrživosti datog stanja, pa ovom prilikom treba pogledati koje to socijalne strukture, odnosno slojevi imaju vitalni interes da promene odnose u sferi svojine, tj. da parafraziram Marksa, da izvrše revolucionarnu promenu društva. Pri tome sud o spremnosti se ne može donositi na osnovu opšteg deklarativnog saglasja, već treba pokušati, makar letimično, ukazati na realne motive i interese koji bi pokrenuli preokret u društvu.[2]

Počnimo sa birokratijom i politokratijom. Nesumnjivo je da one nisu ni za kakve radikalne zahvate, jer bilo koji od njih umanjio bi njihovu moć i poziciju u društvu.

Tehnokratija bi načelno trebalo da podržava sve promene koje vode ka racionalnijem i efikasnijem privređivanju. Dakle, ona bi trebala da podrži preokret u svojinskim odnosima. Međutim, snažan je dojam da bi i ona bila protiv, budući da se uglavnom reprodukuje iz birokratskog i politokratskog sloja, tako da domaća tehnokratija u pravom smislu reči gotovo da i ne postoji.

Kako stoji sa neposrednim proizvođačima? Vrlo je verovatno da bi i oni pružili snažan otpor promeni oblika svojine, koja bi se u njihovom slučaju morala odraziti kao zahtev da se više i bolje radi, realno vrednuje učinak živog rada u odnosu na druge faktore proizvodnje i ozbiljno uzdrma socijalna sigurnost zaposlenih. Tzv. srednji sloj (zanatlije, imućni seljaci i slično) bez sumnje bi podržali sličnu društvenu akciju. Međutim, uprkos znatnom ekonomskom potencijalu, ovaj sloj je malobrojan i bez znatnije mogućnosti političkog uticaja. Osim toga, a to je vrlo značajno, on ima iskustvo da ne valja navlačiti gnev većine na sebe, pa sigurno ne bi preuzeo vodeću ulogu u procesu promene svojinskih oblika.

Veći deo sloja stručnjaka i intelektualaca, bezrezervno bi podržao radikalni pravac društvenih reformi, ali oni se već odavno ne uzimaju za ozbiljno u ovom našem društvu.

I na kraju, kakav bi stav zauzeli ostali slojevi (neproizvodni radnici, administracija, Armija, snage bezbednosti i slično)? Verovatno bi sačekali ishod reforme i usprotivili se tek u slučaju društveno-nepoželjnih implikacija. Ja ću kasnije nastojati

[2] Koliko mi je poznato, Dragan Veselinov u svojim istupima zagovara logiku koja meni predstavlja inspiraciju za dalje izlaganje.

Digitized by Google

da ukažem na neke od tih implikacija i njihovu snagu, a sada, na osnovu toga, zaključujem da bi se i oni usprotivili reformama svojinskog odnosa u društvu.

Iz ovoga je jasno da trenutno ne postoji značajnija društvena snaga koja je suštinski zainteresovana za promenu oblika svojine. Svima je vidljivo da sadašnja rešenja u oblasti svojinskih odnosa nisu dobra, ali individualna računica, koja kod nas ima duboku prevagu, pokazuje veliku verovatnoću promena na lošije, barem u kratkom roku, pa je s toga isplativije držati se varljivog statusa qvo.

Iako nema jasnih motiva i prepoznatljivih nosilaca promena, dopušteno je pretpostaviti da se one mogu ili moraju izvršiti. Realnost ovoj pretpostavci daje snaga političke argumentacije ukoliko bi do nje došlo (a, taj je faktor, u našim uslovima, uvek nepredvidiv), ili s druge strane, takav svet privrednih kretanja, koja će ne samo učiniti nužnim preispitivanje osnovnih postulata društveno-ekonomskog života, što je sada slučaj, već će blokadom privredne aktivnosti ukazati na nužnost promena.

Kakav bi u tom slučaju trebalo biti osnovni smer promena?

Po meni, postoje dva moguća pravca: jedan naizgled mnogo popularniji, je niz organizaciono-formalnih promena, kojima je zajednički imenitelj stvaranje fleksibilnijih svojinskih formi, koje bi dovele do neposrednije veze između radnika i sredstava za proizvodnju. Ja ću ih zbirno i sasvim uslovno nazvati-razvijanje akcionarstva među stanovništvom. Drugi smer koji je važno napomenuti, ne smatram suprotnim prvom, već samo neuporedivo značajnijim od njega, je niz korenitih zahvata i rešenja unutar društvenog sektora privrede, bez izričite promene svojinskih odnosa, odnosno bez uvođenja novih oblika svojine.

Pokušaću da na jednom jednostavnom modelu prikažem svoje viđenje implikacija vezanih uz razvijanje akcionarstva među radnicima. Drugim rečima, kakav bi po mojoj logici bio sled događaja koji bi nastao opredelenjem za ovakvu varijantu.

Prvo je to što bi se štednja stanovništva počela ekonomski racionalno plasirati, s tim da je racionalnost postignuta na nivou individualne, odnosno mikro-ekonomske računice. Plasman kapitala bi odatle sledio logiku tržišnog mehanizma i obezbedio priliv u propulzivne i kapital intenzivne grane. Kreditni potencijal banaka bi se radikalno smanjio, jer one ne bi više raspolagale trenutno najznačajnijim izvorima investicija. Tržišno, znači, neravnomerno kretanje kapitala dovelo bi do potrebe da se, radi stvaranja opštih uslova privređivanja, iznađu dopunski izvori investicija, koji se trebaju plasirati van neposredno profiterske logike. Banke kao samostalni ekonomski subjekti ne bi mogle biti nosioci takvih plasmana, a funkciju obezbeđenje opštih uslova privređivanja morala bi preuzeti

Digitized by Google

država (sve jedno nacionalna ili federalna) i morala bi postati značajan ekonomski subjekt posebno u smislu korekcije spontano nastale privredne strukture.

S druge strane, desilo bi se i sledeće: došlo bi do otpuštanja tehnološkog viška, koji se, poznato je, procenjuje na 1/3 zaposlenih. Radno-intenzivne grane dobijale bi neznatni dio kapitala. Samo-otkupljivanje od strane zaposlenih radnika u njima, nije realno očekivati usled činjenice da su njihove platežne mogućnosti i relativno i apsolutno male, a položaj na tržištu bi dividendu učinio krajnje sumnjivom veličinom. Na tržištu bi se pojavio enorman višak radne snage, cirka tri miliona ljudi, koji bi delovanjem ekonomskih zakonitosti obarao visinu ličnih dohodaka zaposlenih. Time bi bio stvoren povoljniji ekonomski efekat u celini, ali realno niski lični dohoci i ogroman broj nezaposlenih stvorili bi veliku socijalnu tenziju, koja bi zahtevala povećanu novčanu masu za njeno relaksiranje. S druge strane, smanjenjem opšteg nivoa ličnih dohodaka smanjili bi se i izvori ponovnog plasmana kapitala u »otkup«, odnosno investicije u društvenom sektoru privrede.

Ukoliko ovaj model ima iole realnosti, ostaje otvoreno pitanje procene korisnosti ili nepoželjnosti pojedinih implikacija. Međutim, čini se nespornim da znatniji naglasak na spontalitet ekonomskih zakonitosti nužno proizvodi jačanje vanekonomskog subjekta države i niz socijalnih tenzija u društvu, koje je i inače na granici socijalnog mira.

Zaključujući razmišljanje o razvijanju akcionarstva kod nas, opet analogija sa kapitalističkim načinom proizvodnje i dilema koja se otuda javlja.

Prema mom viđenju, jačanje akcionarstva među radnicima u razvijenim kapitalističkim zemljama ima jedan dubok cilj. To je težnja da se radniku u cilju jačanja motivacije približi ono što mu je odavno otuđeno — sredstva za proizvodnju.

Kod nas se problem motivacija javlja u sasvim obrnutom smeru. Našem radniku treba, ali opet radi jačanja motivacije, otuđiti ono što mu je (makar i čisto formalno) približeno do te mere da se smatra njegovim. Ako je to tačno, onda sredstva za ostvarenje ovog cilja ne mogu biti identična onim u kapitalističkim zemljama. To uslovno nazvano »otuđivanje sredstava za proizvodnju od neposrednih radnika« u našem sistemu moguće je uraditi realnim vrednovanjem ovog faktora proizvodnje, kroz cenu upotrebe društvenih sredstava i povećanim stepenom robnosti radne snage. U situaciji enormne nezaposlenosti nema logičnije akcije od zaoštravanja radnog zakonodavstva i stvaranja uslova za veću mobilnost radne snage, smanjenje socijalne sigurnosti zaposlenih i izmeštanje socijalne komponente iz domena udruženog rada u domen društveno-političkih zajednica. Kao kontrateža, ali veoma značajna u pooštrenju društvenog odnosa prema radniku i radu, mora se formirati demokratski i efikasan sistem odlučivanja, o poverenju stručnim, poslovodnim i poli-

Digitized by Google

tičkim strukturama, koje doprinose poslovnom uspehu organizacije udruženog rada.

Ovim je u najkraćim crtama data i vizija drugog mogućeg pravca promena u društveno-ekonomskoj organizaciji života. I on bi implicirao niz socijalno nepoželjnih pojava, ali bi one bile verovatno nešto blaže od prethodnih.

Druga prednost ovog pravca je u tome što je on realno ostvarljiviji u relativno kratkom vremenu, odnosno u roku koji nalaže trenutna privredna situacija. I na kraju, imajući u vidu značaj društvenog sektora privrede, čak i srazmerno neefikasnije rešenje primenjeno u ovom domenu, zbirno bi dalo povoljnije društvene rezultate. Zbog toga mi se čini da pravac promena, koji nastoji da se realizuje unutar društvenog sektora privrede, ima veću specifičnu težinu i neodložniji je sa društvenog stanovišta.

Naravno, ovim razmatranjem ne želim da umanjim potrebu rasprave o novim oblicima svojine u našem društvu. Ali, s obzirom na snažan dojam da se u suštini raspravlja o marginalnom redu ekonomskih veličina, bojim se da insistiranje na toj raspravi ne bi počelo da liči na, logičkim rečnikom rečeno, grešku lažnog pitanja.

I na kraju, da bih ostao dosledan već rečenom, ponoviću lični utisak da rasprava o svojini i oblicima svojine u Jugoslaviji, uprkos izrazitoj popularnosti, nije čak ni uvod radikalnijim društvenim promenama u ovom domenu. Realni odnos snaga podržava pat poziciju i tek dalje dovođenje do apsurda brojnih domena privredne i društvene aktivnosti stvara realnu podlogu za suštinsku reformu društva.

Digitized by Google

Milovan Pavlović

Nema samoupravljanja bez društvene svojine

Juče sam pledirao za određenim raščišćavanjem pojmova u vezi društvene svojine, pri čemu ni ja ne dovodim u pitanje druge oblike svojine i potrebu uspostavljanja odnosa između društvene svojine i tih drugih oblika svojine. U ovom momentu bih, međutim, govorio o društvenoj svojini kao veoma važnom pitanju uspostavljanja svojinskih oblika odnosa proizvodnje koji su osnova daljeg razvoja socijalizma. Treba imati u vidu da raspravu vodimo u uslovima ispoljavanja veoma različitih stavova o mnogim bitnim pitanjima društveno-ekonomskog sistema kojima se često postavlja pitanje — da li je uopšte moguć socijalizam.

Pri tome, između ostalog, imam u vidu čitav niz veoma različitih stavova o socijalizmu kao obliku socijalizacije kapitala kao kapitalizmu bez kapitalista, kao sistemu koji se bez kapital odnosa i najamnog rada radnika ne može ni zamisliti itd. Posebno, međutim, imam u vidu jednu reakciju druga Marjana Korošića, saopštenu u dnevnom listu »Politika« u kojoj se naglašava stav da se ne uvažava činjenica da je naše društvo prelaznog karaktera, da »su sva društva mešavina socijalizma i kapitalizma, a da je najbolje ono društvo koje iz oba modela uzima najbolje

Digitized by Google

strane u optimalnoj kombinaciji«[1]). Međutim, u nastojanju da sagleda koji su to elementi i koja je to optimalna kombinacija tih elemenata drug Korošić saopštava da je reč o kapital odnosu, odnosno tržištu kapitala, tržištu radne snage itd. i upozorava da ljudi koji radnike plaše povracima na kapital odnos, na kapitalizam, kao da se trude da od dva modela kombinuju najgore osobine. Dakle, po njemu, ne samo da tržište kapitala i tržište radne snage nisu najgore osobine, koje on zdušno zagovara u socijalizmu, već su elementi koji nesporno spadaju u idealnu kombinaciju elemenata koji karakterišu socijalizam, kao prelazno društvo.

Predsednik Saveznog društvenog saveta za pitanja društvenog uređenja, drug Kiro Hadživasilev saopštio je u raspravi o ustavnim amandmanima, održanoj u Predsedništvu Saveza sindikata Jugoslavije da treba raskinuti sa iluzijom da je robna privreda ostatak starog sistema, a time u suprotnosti sa socijalizmom. Stoga, po njemu, kolektivi moraju konačno da postanu vlasnici robe i novca i to se može učiniti definisanjem društvene svojine. Time, po shvatanju K.Hadživasileva, *proizvodnja viška vrednosti i za nas postaje ključna kategorija.*[2]

Ovde smo takođe u raspravi čuli eksplicitne stavove i zalaganja za najamne odnose kao uslove u kojima je jedino moguć razvoj socijalizma, odnosno razvoj socijalističkog samoupravljanja. (RADOMAN BOŽOVIĆ: Zanima me u toj tvojoj odrednici o najamnom odnosu, šta ti je merna jedinica tog najamnog odnosa, da bi diferencirao jedno od drugog mišljenja?). Nije sporno da je reč o najamnom odnosu ukoliko radnici nisu spojeni sa uslovima i rezultatima rada. Ako želimo, možemo u tim uslovima čak utvrditi i stepen eksploatacije. Proizvodnja viška vrednosti postoji, dakle, u uslovima najamnog položaja radnika. Ona će se zadržati u okvirima svih drugih oblika svojine, ali će nestajati s razvojem društvene svojine. Stoga višak vrednosti ne može biti ključna kategorija socijalističkog samoupravnog društva, već ostatak kapitalističke prošlosti (u kojoj je to osnovna ekonomska zakonitost) i atribut proizvodnje u kojoj se koriste sredstva privrednih subjekata s kapitalističkim pravom (privatne) svojine. Naravno, višak vrednosti ne treba brkati s viškom proizvoda koji će uvek postojati sve dok se deo radnikovog proizvoda koristi za namene proširene reprodukcije, rezervi i dr., međutim, s obzirom da i o tim namenama odlučuju radnici kao o delu svog rezultata rada, proizlazi da se u uslovima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i taj deo proizvoda

[1] Dr M. Korošić: »Više tržišta — uslov samoupravljanja«, dnevni list »Politika«, Beograd, 19. januar 1988, str. 5.

[2] Vidi: Dnevni list »Politika«, Beograd, 25. 2. 1988 (podv. — M. P.).

Digitized by Google

zakonito pretvara u sastavni deo potrebnog proizvoda neophodnog za razvoj određene asocijacije udruženog rada[3].

Drug Nikolić, izričito kaže da je rad istorijski razotuđen od upravljanja, da je postojanje kapitala i najamnog odnosa uslov za razvoj socijalističkog samoupravljanja. Želim tim povodom da kažem da u takvim uslovima ne treba uopšte da razgovaramo o društvenoj svojini. Ona u tim uslovima ne postoji niti može nastati.

Ako želimo graditi socijalizam kao sistem socijalističkog samoupravljanja, smatram da bez utemeljenja i razvijanja društvene svojine ne možemo ništa učiniti. U tom smislu smatram da je društvena svojina na sredstvima za proizvodnju vrlo važan odnos proizvodnje koji označava procese tog spajanja rada i upravljanja, ali u rukama radnika, proces koji predstavlja izraz procesa podruštvljavanja i razrešavanja osnovne protivrečnosti kapitalističkog društva — privatnog sistema prisvajanja i društvenog procesa proizvodnje. Reč je o odnosu proizvodnje, koji se, po mom mišljenju, najuspešnije štiti i razvija u meri u kojoj se zaista u društvenoj stvarnosti uspostavljaju odnosi proizvodnje između radnika na osnovama rada i rezultata rada i u tom smislu društvena svojina predstavlja osnovu razvoja samoupravljanja i tako posmatrano, nema i ne može biti samoupravljanja bez društvene svojine.

Ukoliko se opredeljujemo za razvoj i drugih oblika svojine u socijalizmu, s obzirom da je nesporno saznanje da se društvena svojina može razvijati u kombinaciji s njima, pri tome je svakako potrebno imati u vidu da ti drugi oblici svojine ne smeju postati preovlađujući, jer bi to po sebi značilo napuštanje orijentacije izgradnje socijalizma. Sa ovim u vezi se pojavljuje zahtev da svi oblici svojine budu ravnopravni u socijalizmu. Ja mislim, bez obzira na čitav niz razloga zbog kojih treba podsticati racionalnije korišćenje sredstava nad kojim su uspostavljeni drugi oblici svojine, društvena i privatna svojina ne mogu biti ravnopravni oblici svojine. U stvari sve teškoće i protivrečnosti se upravo sastoje u tome kako postojanje drugih oblika svojine povezati s društvenom svojinom na način da to povezivanje bude u funkciji jačanja društvene svojine.

Ovde je govoreno i o ekonomskoj efikasnosti, pri čemu se opet gubi iz vida da je reč o efikasnosti državnog preduzeća, odnosno državnog odlučivanja. Inače, treba imati u vidu da

---

[3] »Uklanjanje kapitalističkog oblika proizvodnje dozvoljava da se radni dan ograniči na potreban rad. Ali tada bi se pod inače jednakim okolnostima, proširio obim potrebnog rada. S jedne strane, zato što bi radnik imao više uslova za život i što bi više zahtevao od života. S druge strane, jedan deo današnjeg viška rada uračunao bi se u potrebni rad, naime, u rad potreban da se obrazuje rezervni i akumulacioni društveni fond« (K. Marks, Kapital, I tom, Kultura, Beograd, 1947, str. 433).

Digitized by Google

se i efikasnost korišćenja sredstava i ukupnog poslovanja uvek javlja u funkciji uspostavljanja određenih odnosa proizvodnje.

Prema tome, nema samoupravljanja bez društvene svojine, ali se ni društvena svojina ne može razvijati bez uspostavljanja odnosa proizvodnje na osnovama rada i rezultatima rada. Međutim, ti odnosi su danas u nas prisutni u vrlo skromnom obimu. Juče smo mnogo slušali o tome da se društvena svojina izopačava u državnu i grupnu. Bilo je dosta i ukazivanja i argumentacije zašto se to događa. Drug Medojević je podsetio da u nas faktički postoji pluralizam svojinskih ovlašćenja (pre svih) društveno političkih zajednica koja onemogućuju da radnici raspolažu sredstvima za proizvodnju, pa stoga tu ne može biti ni društvene svojine, pa ni samoupravljanja. Podsetio bih da je drug Korać juče govorio o ogromnom normativizmu kao uzroku izopačavanja društvene svojine, odnosno razlogu zadržavanja i razvijanja etatizma. On je govorio i o tome da se i izvesni delovi (grane i grupacije) privrede ponašaju monopolistički u nastojanju da zadrže svoj povlašćen ekonomski položaj, suprotstavljajući se udruživanju i povezivanju i na taj način rešavanju problema razvoja društvene svojine. Sa ovim u vezi skrenuću pažnju na još neke stvari. Mislim da procesi i oblici izopačavanja društvene svojine onemogućuju da se u nas privredni subjekt oformi i ponaša kao pravi robni proizvođač. Svojevremeno su pri Jugoslovenskoj akademiji znanosti i umetnosti vršena istraživanja[4] o problemima sticanja i raspodele dohotka u društvenom sektoru privrede i ustanovljeno da radni kolektivi naših OUR-a moraju da podižu kredite kod banaka da bi sebi obezbedili trajna obrtna sredstva za potrebe proste reprodukcije. Iz tih razloga one postaju isuviše prezadužene, pa kada se kamate na kredite za obrtna sredstva dodaju dohotku i kada se izračunaju sva izdvajanja iz dohotka i čistog dohotka za opšte društvene (zakonske) i zajedničke (ugovorne) obaveze, odnosno potrebe, dobijamo da se oko 51% dohotka izdvaja za druge subjekte, a samo 49% ostaje organizacijama udruženog rada privrede. I to je nekakva ilustracija o tome u kojoj meri su radnici zaista ovladali uslovima i rezultatima svog rada. Mi govorimo o veoma skromnoj akumulaciji koju izdvajaju radnici iz čistog dohotka. Pri tome gubimo iz vida da ona mora biti sve skromnija ukoliko je čisti dohodak relativno sve manji. Međutim, sa ovim u vezi je još jedan problem aktuelan koji pokazuje zašto se izopačava ovaj odnos, zašto se ne razvija društvena svojina. Taj problem se tiče raspolaganja akumulacijom. Naime, i tako skromnom akumulacijom ne raspolažu radni kolektivi, jer se ona po osnovama zakona ili obavezujućih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma, dakle, obavezno udru-

[4] Vidi: dr M. Korać: »Problemi sticanja i raspodele dohotka u SFRJ Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja«, Globus, Zagreb 1987., posebno V deo.

Digitized by Google

žuje ili usmerava za određene prioritete za koje često ne postoji niti kratkoročni niti dugoročni interes organizacija udruženog rada. Sa ovim u vezi želim da podsetim da je ustavnim amandmanima predložena jedna značajna promena kojoj dosad nije posvećena dovoljna pažnja sa stanovišta zahteva zaštite društvene svojine, ali i sa stanovišta ispoljavanja privrednih subjekata kao robnih proizvođača. U tački 10. IX ustavnog amandmana utvrđuje se da društveno-politička zajednica ne može obavezati OUR-e na udruživanje sredstava za finansiranje određenih potreba društvene reprodukcije dok se prethodno ne ostvari postupak samoupravnog sporazumevanja. Ovo je važno rešenje jer onemogućava praksu koja je dosad dominirala da se bez prethodnog usaglašavanja interesa nameću organizacijama obaveze u vezi finansiranja određenih potreba.

Iz svega ovog proizlazi stav da se ni društvena svojina ne može razvijati bez ostvarivanja uslova za funkcionisanje robne proizvodnje i bez delovanja i ponašanja privrednih subjekata kao pravih robnih proizvođača.

Pošto se rasprava vodi u okvirima Marksističkog centra SKJ dodao bih da je jedan od ozbiljnijih razloga etatizacije u našem društvu i svakovrsnog izopačavanja društvene svojine i neostvarivanja socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje, jedna potpuno mlaka ili nepostojeća akcija Saveza komunista, koji ima istorijski klasni zadatak da obezbeđuje idejno-političko i akciono jedinstvo i na tim osnovama da usmerava razvoj socijalističkog samoupravljanja. Pošto se taj zadatak ne izvršava kako treba, to očigledno i otuda proizlaze sve naše nedaće, pa i ova koja se tiče ostvarivanja i razvoja društvene svojine i samoupravljanja radnika.

Društvena svojina shvaćena na način kako sam pokušao ovde da prezentiram, nema svoje »ekonomsko biće«. Prema tome, ona ne može da se shvati u okvirima tradicije svojine shvaćene kao pravo svojine (RADOMAN BOŽOVIĆ: Znači, društvena svojina nema ekonomsko biće?).

Marks govori da se u uslovima prava svojine, bilo da je pravo svojine tzv. radničke privatne svojine ili pravo kapitalističke privatne svojine, uvek se u tim uslovima zadržavaju odnosi rastavljenosti (subjekata) rada i (subjekata) upravljanja, pa samim tim identifikuju zakonitosti svojine sa zakonitostima prisvajanja. I u takvim uslovima ekonomsko biće svojine jeste samo prisvajanje. Pošto je društvenoj svojini neprimereno shvatanje prava svojine i pošto društvena svojina u uslovima socijalističkog samoupravljanja postaje najznačajniji faktor za uspostavljanje i razvijanje svih odnosa celine odnosa proizvodnje socijalističkog samoupravnog društva na osnovama rada i rezultata rada, to iz ovog oblika svojine ne proizlazi neposredno prisvajanje. Drugim rečima, prisvajanje proizlazi iz rada i rezultata rada.

Digitized by Google

Prema tome, ako hoćemo uslovno govoriti o ekonomskom biću, postoji ekonomsko biće rada i rezultata rada, a ne ekonomsko biće društvene svojine, ukoliko ga vezujemo za prisvajanje po osnovu svojine. Drug Kulić je na određeni način o tome govorio. To je sada radno-klasni ili radničko-klasni aspekt struktuiranja i uspostavljanja odnosa proizvodnje, a ne svojinski. (VOJMIR FRANIČEVIĆ: Da li vi u zbilji jugoslovenskog društva nalazite išta što bi ukazivalo na opravdanost takvog definiranja društvene svojine? Da li nalazite neki princip radno-klasnog uspostavljanja društvene svojine?).

Da, svakako. Postoje empirijske analize koje su vršene od 1962. godine, pa zaključno do 1985. godine, koje pokazuju da su se u različitim segmentima društvene reprodukcije — u području sticanja, području raspodele dohotka, raspoređivanja čistog dohotka i ličnih dohodaka ispoljile određene pravilnosti odnosno ekonomske zakonitosti svojstvene sistemu socijalističkog samoupravljanja, kojem je osnova društvena svojina i zahvaljujući kojima se ona održava i razvija. Drugim rečima, mogu se identifikovati određene ekonomske zakonitosti, kvalitativno različite u odnosu na kapitalizam, ali i na etatistički uređeni sistem socijalizma[5]. Ali isto tako ta istraživanja pokazuju da od 1980. godine imamo frontalan napad etatizma u celini procesa društvene reprodukcije i da se sve više blokira delovanje identifikovanih ekonomskih zakonitosti. (MILIJA KOMATINA: Društvena svojina ne sme da ima samo ekonomsko biće.) Da, direktno iz društvene svojine, odnosno iz sredstava za proizvodnju se ne mogu izvoditi ovlašćenja, prava i odlučivanje subjekata, pa ni onih koji rade tim sredstvima. U tom smislu nema ekonomskog bića društvene svojine (iako se ona tiče i ekonomskih i političkih i pravnih i dr. društvenih odnosa socijalističkog društva), već je reč o radu i rezultatima rada i sistemu raspodele koji isključuje svojinski oblik prisvajanja.

U nastavku bih želeo nešto reći o odnosu robne proizvodnje i društvene svojine.

U nas, danas, u aktuelnim raspravama o društvenoj svojini dosta je prisutno stanovište da se društvena svojina na sredstvima za proizvodnju i robna proizvodnja međusobno isključuju. Postavlja se pitanje o razlozima ovakvog shvatanja. Ovo pitanje se postavlja utoliko pre što smo relativno rano

---

[5] Vidi: (a) M. Pavlović i M. Korać: »Analiza položaja privrednih grana i grupacija u sticanju dohotka u društvenom sektoru jugoslovenske privrede u periodu 1971—1982«, JAZU, Zagreb, 1984; (b) M. Korać, »Problemi sticanja i raspodele dohotka u SFRJ Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja«, Nav. izdanje. U ovoj studiji, koja je na određeni način sinteza ukupnosti istraživanja u okvirima projekta pri JAZU: »Analiza ekonomskog položaja privrednih grupacija u Jugoslaviji i Hrvatskoj 1971—1982«, koje je prezentirano u 10 posebnih studija izdatih od strane Jugoslovenske akademije znanosti i umetnosti, u Zagrebu, u periodu 1983—1987. godine.

Digitized by Google

raščistili sa shvatanjem da se bez robne proizvodnje ne može razvijati sistem socijalističkog samoupravljanja i što je postalo jasno da je robna proizvodnja najracionalniji oblik privređivanja na postojećem nivou razvijenosti proizvodnih snaga u socijalizmu, te da se ona (robna proizvodnja) istorijski transformiše u meri u kojoj se razvijaju socijalistički samoupravni odnosi proizvodnje i nastaje novi istorijski sistem robne proizvodnje. Sve te stavove u vezi robne proizvodnje i društvene svojine smo formulisali u društvenim opredeljenjima u Programu SKJ, dokumentima IX, X i svih drugih kongresa SKJ, kao i Ustavu SFRJ (1974).

Jedan od ozbiljnih razloga postojanja ovakvog shvatanja odnosa (isključivosti) društvene svojine i robne proizvodnje vezan je za tretiranje socijalizma kao već izgrađenog komunističkog društva i neuvažavanja svih bitnih karakteristika jedne duge etape razvoja prelaznog perioda između kapitalizma i komunizma u okvirima kojeg se zadržava i razvija robna privreda, ali i dijalektički prevazilaze ostaci kapitalističkih odnosa proizvodnje i najamnog rada podruštvljavanjem sredstava za proizvodnju i razvojem društvene svojine na njima. Shodno ovom shvatanju, u prelaznoj fazi razvoja društva nije moguće negirati robnu proizvodnju s tim što se ona ne može razvijati bez postojanja tri tržišta (kapitala, radne snage i proizvoda), pa stoga nastaju različite varijante shvatanja tog socijalističkog društva koje idu od zalaganja za robnu proizvodnju u socijalizmu u obliku kapitalističke robne proizvodnje, pa sve do eksplicitnog zauzimanja za razvoj socijalističkog samoupravljanja na osnovu kapital odnosa i najamnog rada, proizvodnje viška vrednosti i dr. Dakle, prema ovim shvatanjima, moguća je robna proizvodnja u socijalizmu ukoliko se na ovaj ili onaj način negira postojanje društvene svojine na sredstvima za proizvodnju. Stoga se u tradiciji ovakvog shvatanja društvena svojina, shvaćena kao nesvojina, okrivljuje za sve negativnosti u našem društvu (iako se, videli smo, bliže analize stvarnih problema od strane tih kritičara upravo ukazuje da mi i nemamo u stvarnosti društvenu, već državnu svojinu) i zauzima stanovište da se ne može organizovati racionalna i efikasna socijalistička privreda u neprirodnom spoju društvene svojine i robne proizvodnje. Povodom ovakvog shvatanja može se zaista postaviti pitanje — da li je socijalizam uopšte moguć ukoliko treba da reprodukuje i izražava kapitalističku društvenu praksu i odnose. Dakle, slabost ovog shvatanja odnosa robne proizvodnje i društvene svojine je što negira mogućnost i potrebu nastajanja društvene svojine u socijalizmu. Stoga se ovo shvatanje u suštini bavi kapitalizmom pod nazivom socijalizma. Međutim, kritika društvene svojine u okvirima ovog shvatanja doprinela je da se postavi pitanje da li je teorijski i privredno-sistemski adekvatno utemeljena društvena svojina na sredstvima za pro-

Digitized by Google

izvodnju kada se u društvenoj praksi izrođava bilo u državnu svojinu ili grupnu (kapital) svojinu.

Drugo shvatanje prihvata postojanje društvene svojine i robne proizvodnje u socijalizmu. Ono što je opšta karakteristika ovog shvatanja je da se sredstva za proizvodnju ne tretiraju kao kapital u smislu osamostaljene društvene moći prema radnicima, koja njihov rad pretvara u najamni rad, ali sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini ipak zadržavaju oblik kapitala kao vrednosti koja se oplođava.[6] Pri tome se karakter, odnosno atribut oplođavanja vrednosti vezuje za robnu proizvodnju, za koju je srastao opšti obrazac kapitala: N — R — N'. I, pošto iz savremene robne proizvodnje (čitaj: kapitalističke) proizlazi neophodnost oplođavanja kapitala, to samo ukoliko se u stvarnosti kapital oplođava kao vrednost, može radnicima poslužiti kao osnova njihovog rada i dovesti ih u položaj da upravljaju uslovima i rezultatima svog rada po logici kapitala, odnosno da se ponašaju 'kao 'sopstveni kapitalista' na primeru 'kooperativnih fabrika' u kapitalizmu. Shodno ovakvom shvatanju, društvenoj svojini su primerene kategorije i zakonitosti kao što su višak vrednosti, kamata, dobit i dr. U okvirima ovako zamišljenog sistema »u socijalističkim odnosima niko nema pravo svojine na kapitalu kao osnovu prisvajanja proizvoda rada i samo su rad i rezultati rada, na osnovi jednakih prava i odgovornosti, jedina osnova tog prisvajanja«.[7] Međutim, kada se postavi pitanje — kako se oplođava kapital, dolazi se do kamate kao cene upotrebe sredstava,[8] dok pomenuti princip prisvajanja, odnosno sistem raspodele prema radu važi samo za individualno prisvajanje.

Jedna od varijanti ovog shvatanja društvene svojine u uslovima robne proizvodnje je upravo i shvatanje društvene svojine kao »prava svojine«, koja ima svoje »ekonomsko biće« u prisvajanju rezultata rada. To prisvajanje se vrši po kriterijumu cene upotrebne vrednosti društvenih sredstava koja se formira na osnovu doprinosa sredstava ostvarivanju rezultata proizvodnje, tako da se i u ovom slučaju sredstva u društvenoj svojini oplođavaju kao kapital i na taj način se obezbeđuje njihova proširena reprodukcija. I u jednoj i u drugoj varijanti ovog shvatanja deo rezultata rada se ne prisvaja po osnovu rada, već se izvodi iz društvene svojine, odnosno određuje na na osnovu vrednosti sredstava (kamata ili cena upotrebne vrednosti društvenih sredstava). Sporno je, međutim, izvođenje parametara kamate i cene upotrebne vrednosti društvenih sredstava. Sporan je, takođe, u okvirima marksističke ekonomske analize, i kriterijum njihovog utvrđivanja. O nemogućnosti da

---

[6] Najjasnije ovaj stav je izrazio drug Vojo Rakić u svom radu: »Socijalistički proizvodni odnosi i robni oblik proizvodnje«, časopis »Pregled«, Sarajevo, br. 1/1987, str. 6.

[7] Isto, str. 11.

[8] Vidi: Isto, str. 14.

Digitized by Google

se iz doprinosa sredstava ostvarivanju dohotka izvede cena njihove upotrebe negativno se izrazio i K. Marks raspravljajući o Mekelekovoj 'nagradi za minuli rad', kao i u kritici Smitove dogme datoj u III tomu Kapitala, a prethodno smo upozorili da je i Engels u Predgovoru III tomu Kapitala izveo zaključak da je teorijski neprihvatljivo izvoditi cenu upotrebe društvenih sredstava iz doprinosa sredstava ostvarivanju vrednosti robe. Pored toga, uvođenje cene upotrebe društvenih sredstava (u vidu jedinstvene stope akumulativnosti ili na drugi način) zbog velikih razlika u materijalnoj opremljenosti rada (materijalnih sredstava po radniku) i drugih uslova sticanja dohotka (dohotka po sredstvima i dohotka po radniku) pretpostavlja veliko administriranje, o čemu je govorio drug iz Slovenije, koje ne bi moglo da dâ za rezultat da se i održe jednake stope akumulativnosti za sve privredne subjekte.

Prema tome, drugo shvatanje odnosa društvene svojine i robne proizvodnje u socijalizmu bi bilo prihvatljivo ukoliko bi se na osnovama konzistentnog marksističkog teorijskog stava mogla identifikovati cena upotrebne vrednosti društvenih sredstava. Ukoliko se umesto toga koristi statistički prosek stope akumulativnosti, pored problema kako to operacionalizovati i održati u društvenoj praksi, postavlja se i pitanje — da li je tačan stav svojstven ovom shvatanju, da se proširena reprodukcija sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini ne može obezbediti na osnovu procesa akumuliranja kao sastavnog dela procesa samoupravnog odlučivanja o raspodeli rezultata rada, odnosno da radnici ne vode računa o akumulaciji i da joj pretpostavljaju lične dohotke. Kao što je poznato, ovaj se stav ne može ni teorijski dokazati niti empirijski potvrditi. Naprotiv, prethodno navedene empirijske analize ekonomskog položaja privrednih grupacija pokazuju da je osnovni problem da radnici dođu u situaciju da raspolažu dohotkom u obimu da ga je moguće raspoređivati za sve neophodne namene.

Treće shvatanje odnosa društvene svojine i robne proizvodnje (kao i samoupravljanja) dovodi u takvu vezu ove kategorije da iz njihove uzročno posledične povezanosti i međusobne uslovljenosti tendencijski nastaje nov istorijski oblik robne proizvodnje, kao socijalističke samoupravne robne proizvodnje, koja i nije ništa drugo već istorijska sinteza obeležja društvene svojine i zakonitosti robne proizvodnje. Da li je, i po koji put, potrebno ponavljati da ovom shvatanju nije svojstveno tretiranje sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini kao Alajbegove slame, što mu često imputiraju pobornici prethodna dva shvatanja. Naime, primećuje se da je ovom shvatanju svojstven naturalni sistem privrede da sredstva za proizvodnju u tzv. nesvojinskom konceptu društvene svojine (koji se u okviru ovog trećeg shvatanja samo pominje da naglasi antimonopolski karakter ovog oblika svojine, njenu suprotnost u odnosu na privatno-vlasnička ovlašćenja po osnovu prava svojine — M. P.) nemaju

Digitized by Google

cenu i da se stoga ne mogu prošireno reprodukovati te da radnici nemaju ni motivaciju niti kriterijum za izdvajanje dovoljno sredstava iz dohotka za prošireno reprodukovanje društvene svojine. Ide se čak dotle da se tvrdi da socijalističkom samoupravljanju nije svojstvena motivacija za tehničko-tehnološko usavršavanje, pa je tu potrebno uvesti tržište kao korekciju i to tržište kao spoljašnji korektivni faktor u odnosu na sistem socijalističkog samoupravljanja.[9] Zanimljivo je da tako na stvari gledaju oni autori koji ne smatraju da je problem u obimu akumulacije koji izdvajaju radni kolektivi, jer oni dovoljno vode računa o akumulaciji pretpostavljajući joj lične dohotke, ali da treba radne kolektive kao robne proizvođače, njihove lične dohotke i akumulaciju (drugim rečima dohodak — M. P.) zaštititi od države.[10] Pri svemu tome se zanemaruju sledeći bitni momenti ovog shvatanja odnosa društvene svojine i robne proizvodnje: (1) Radnici udruženi u radne kolektive u uslovima društvene svojine i socijalističkog samoupravljanja imaju status robnih proizvođača i to krupnih robnih proizvođača, a to, pored ostalog, znači da njihova egzistencija kao proizvođača i potrošača zavisi od mogućnosti da trajno, pod što povoljnijim uslovima (uz što višu produktivnost rada i niže troškove proizvodnje) proizvode odgovarajuću robu i, uspešno se prilagođavajući zahtevima tržišta, realizuju tu robu, kao i da iz procesa u proces (iz godine u godinu) ostvaruju na osnovu svog rada i ukupnosti uslova svog poslovanja sve veći i veći dohodak, kao robnom razmenom (putem tržišta) ostvareno priznanje upravo za taj rad. (2) Jedna od bitnih odrednica tog i takvog njihovog egzistiranja kao robnih proizvođača je njihov odnos prema sredstvima za proizvodnju koja oni nabavljaju kao robe, plaćajući za njih određenu cenu, koja kao pravi robni proizvođači moraju održavati i usavršavati, jer je to jedini mogući način njihovog egzistiranja kao privrednih subjekata. To znači da su oni objektivno prinuđeni i subjektivno zainteresovani da nadoknađuju svoje (materijalne) troškove poslovanja i na taj način održavaju realnu vrednost sredstava za proizvodnju. Na drugoj strani, njima se akumulacija nameće kao objektivna zakonitost koja proizlazi iz dohotka kao motivacije poslovanja i delovanja drugih ekonomskih zakonitosti sistema robne proizvodnje (zakon vrednosti, konkurencija, tehnički progres i dr.), usled čega su oni i prinuđeni i zainteresovani da akumuliraju i samim time obezbeđuju prošireno reprodukovanje sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini. (3) Dakle, sredstva za proizodnju u društvenoj svojini ne treba da imaju još jednu cenu

[9] »U modelu gde neposredni proizvođači donose osnovne odluke nema dovoljno motivacije za razvoj. Ako tržište ne korigira tu 'grešku', to mora činiti država« (dr M. Korošić, »Više tržišta uslov samoupravljanja«, dn. list »Politika«, 19. 1. 1988. str. 5.)

[10] Sa ovim u vezi se postavlja pitanje — kako je moguće da radnici imaju interes da izdvajaju sredstva za akumulaciju, ali da nisu motivisani za sopstveni tehničko-tehnološki razvoj?

Digitized by Google

— cenu upotrebne vrednosti, a obim izdvajanja za akumulaciju vezan je za veličinu dohotka (po radniku) i kriterijume ili pravila ponašanja u namenskoj raspodeli čistog dohotka. Da li će ti kriterijumi, shodno shvatanju društvene svojine kao prava svojine biti neposredno izvedeni iz sredstava (kao zadata stopa akumulativnosti) i nametati kao obaveza svakom privrednom subjektu nezavisno od toga kakvi su uslovi njihovog poslovanja i sticanja dohotka (ms/r, d/ms, i d/r) ili će se oni izvoditi iz uslova rada i rezultata rada? Odgovor je naravno poznat. Shodno ovom shvatanju, ne samo da je strana i ničim utemeljena sumnja da radnici nisu zainteresovani za akumulaciju i uvećanje sredstava u društvenoj svojini, već naprotiv stav da su oni itekako zainteresovani da, zavisno od rezultata svog rada izraženog u dohotku uvek na samoupravni način izdvajaju za akumulaciju polazeći od zakonite zavisnosti proporcije u raspodeli (na lične dohotke i akumulaciju) od kretanja dohotka po radniku. Pri tome je potrebna i svesna organizovanost društva kako bi se došlo do konkretnih mehanizama namenske raspodele (zajednički osnovi i merila), kojima će se obezbediti da svaki privredni subjekt, planirajući svoj razvoj uskladi svoju proporciju namenske raspodele sa osnovnom proporcijom u privredi kao celini, što je pretpostavka obezbeđivanja normalnog obima društvene akumulacije i proširenog reprodukovanja sredstava u društvenoj svojini u okvirima datih mogućnosti društva koje su određene materijalnom i vrednosnom strukturom društvenog bruto proizvoda.

Usled svih navedenih specifičnosti i zakonitosti, u uslovima društvene svojine robna proizvodnja u socijalizmu se transformiše u socijalističku samoupravnu robnu proizvodnju, kao nov istorijski sistem robne proizvodnje.

Digitized by Google

Nikola Vukmirović

Uticaj vlasničkih odnosa na strukturu privrede i njenu efikasnost

I

Jugoslavenska privreda je već duže vrijeme u dubokoj krizi. Uzroci takvom stanju su mnogobrojni a među ključne svakako spadaju nagomilani strukturni neskladi u dosadašnjem privrednom razvoju. U toj grupi uzroka naše krize veoma važno mjesto zauzima neodgovarajuća struktura privrede s obzirom na veličinu organizacionih jedinica. Jedna od važnijih komponenata tih strukturnih nesklada je postojeća struktura privrede s obzirom na veličinu organizacionih jedinica. Ta struktura je neprimjerena prvenstveno zbog toga jer joj nedostaju male privredne jedinice odnosno jedinice male privrede.

Brojni autori uzroke neodgovarajuće veličinske strukture organizacionih jedinica vide i u prevelikoj razdrobljenosti, odnosno jakim policentričnim etatizmom prouzročene razdvojenosti i nepovezanosti naše privrede. Dakle i u pomanjkanju velikih jedinica i poslovnih sistema. I to je točno, šta više to je djelomično i uzrok nerazvijenosti male privrede. Jer ako nema dovoljno potražnje za proizvodima u malim serijama koje u razvijenim tržišnim privredama velika poduzeća prepuštaju malim samostalnim poduzećima kako bi iskoristila sve moguće uštede veliko-serijske proizvodnje nema ni male privrede. Međutim, u svom prilogu ja

Digitized by Google

ću se ipak ograničiti samo na problematiku nedostataka odnosno nedovoljnog udjela malih organizacionih jedinica.

U prvom dijelu ovog priloga ću nešto više kazati o postojećoj veličinskoj strukturi naše privrede i razlozima zbog kojih smatram da je pomanjkanje manjih organizacija središnji problem prestrukturiranja i tehnološke modernizacije jugoslavenske privrede bez čega nema izlaska iz krize. U drugom ću ukazati na potrebu značajne izmjene koncepta postojećih vlasničkih odnosa da bi se poboljšala struktura i efikasnost privrede. Na kraju ću dati i neke prijedloge vezane za konkretne poteze u promjeni privrednog sistema i ekonomske politike u tom pravcu.

II

Kada je u pitanju struktura neke privrede, teorijski su moguće dvije krajnosti—potpuna koncentracija i potpuna decentralizacija. U prvoj bi privredna aktivnost bila organizirana tako da svaki pojedinac bude samostalna privredna jedinica, a u drugoj bi sva privredna aktivnost bila skoncentrirana u jednoj jedinoj organizaciji. U praksi nijedna privreda nije potpuno ni koncentrirana ni decentralizirana. Kada se neka zemlja odlučuje za određenu veličinsku strukturu svoje privrede logično teži da to bude za njene uvjete optimalna struktura. A to je pak ona struktura koja pri dotičnim proizvodnim faktorima omogućuje dobijanje najmanje količine proizvoda (i usluga) sa najnižim troškovima i kod koje proizvodna struktura odgovara strukturi potreba.

Osnovne determinante optimalne veličinske strukture svake privrede čine: stupanj razvijenosti korištene tehnologije, broj stanovnika, razina ukupne razvijenosti privrede, veličina domaćeg tržišta, otvorenost privrede, društveno-ekonomsko uređenje itd. Uslijed uticaja nekih od ovih faktora optimalne strukture privrede po državama se razlikuju ali ne mnogo i ne bitno, jer je glavna determinanta optimalne strukture svake privrede tehnologija.

Ako veličinsku strukturu naše privrede uporedimo sa strukturom privrede razvijenih zemalja za koje, s obzirom na njihovu ekonomsku efikasnost, možemo sa dosta sigurnosti tvrditi da imaju tu strukturu približnu optimumu, vidimo da je naša privreda u tom pogledu dosta defektna. Prema istraživanjima koje je vršila dr Tea Petrin sa Ekonomskog fakulteta u Ljubljani, udio zaposlenih u industriji u malim poduzećima do 125 zaposlenih u Jugoslaviji iznosi tek 7% a u razvijenim zemljama sa tržišnom privredom čak 30%, dakle preko četiri puta više.

Ovaj nedostatak malih organizacionih jedinica u veličinskoj strukturi naše privrede se vrlo negativno odražava na njenu efikasnost i mogućnost daljeg razvoja. Zašto? Ima više razloga a spomenut ću samo one ključne.

Digitized by Google

Mala privreda je dio privrede u kojem se najbrže i najlakše rađaju nove organizacijske jedinice. Nova organizacija u svakoj privredi ima posebno značenje jer je potencijalna ili stvarna prijetnja postojećim organizacionim jedinicama. Strah pred nastankom nove organizacijske jedinice prisiljava postojeće organizacije da proizvode najefikasnije. Stoga je nova organizacijska jedinica osnovni element konkurencije. A ako konkurencije nema, u privredi ne djeluje mehanizam prirodne selekcije u kojoj snalažljivije i efikasnije organizacijske jedinice uspjevaju na račun manje efikasnih i manje snalažljivih. Privreda postaje razmjerno neuspješna u tehnološkom razvoju, opseg organizacija nije optimalan, cijene se dugoročno ne približavaju konkurentima itd.

III

Novih malih organizacija društvenog sektora u Jugoslaviji je osnovano za posljednja dva desetljeća zanemarivo mali broj. Po mišljenju mnogih autora, prvenstveno zbog pretjeranog favoriziranja koncepta društvenog vlasništva kao nevlasništva u institucionalnom smislu i njegove neprikladnosti za uspješno poslovanje malih organizacionih jedinica i za osnivanje novih. Mislim da je to u velikoj mjeri točno, šta više odavna je postalo evidentno da forsiranje društvenog sektora u malim poslovnim jedinicama (posebno u trgovini, ugostiteljstvu i zanatstvu, ali i u drugim djelatnostima), stvoreni su uvjeti da privatni sektor faktički eksploatira društveni. Kad bi se napravila statistika za osobe koje obavljaju posao poslovođe u prodavaonicama, ugostiteljskim radnjama pa i u industrijskim pogonima i procjenila njihova pokretna i nepokretna imovina te standard kojim žive, došlo bi se do zaprepašćujućih podataka. Prema istraživanjima dr. I. Ovčaričeka (Ekonomska politika broj 1819, 1987. godine) samo poslovođe u trgovinama su u 1986. godini pretočile u privatna sredstva oko 7,9% vrijednosti narodnog dohotka što je pak samo nešto manje od vrijednosti svih budžeta društveno-političkih zajednica SFRJ.

Kontrola i čuvanje društvene imovine u malim organizacionim jedinicama je vrlo otežana a ponekad i nemoguća. Stoga kad su u pitanju mali kapaciteti posebno važi ono već odavna udomaćeno pravilo da se društvena imovina koristi kao svoja a čuva kao tuđa. Proces poslovanja se na današnjem stupnju materijalne osnove rada i društvene svijesti može donekle efikasno kontrolirati jedino u velikim organizacionim jedinicama čiji obim poslovanja može podnijeti troškove organizirane društvene kontrole i pravne zaštite. Pored toga, u malim privrednim jedinicama je zbog karaktera njihovog poslovanja i odnosa okruženja prema njima posebno bitna osobna zainteresiranost i neposredna vezanost svakog pojedinca koji u njoj radi za poslovne rezultate i sudbinu te organizacije. A da se to postigne, jedna od

Digitized by Google

bitnih pretpostavki je ekonomski rizik zaposlenih odnosno njihovo vlasništvo ili suvlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Mnogi socijalistički teoretičari prije i poslije Marxa pisali su da je pravo pitanje političke ekonomije, koje bi trebalo proučavati, zašto radnici koji su bili spori i lijeni dok su bili plaćeni, postaju uzorno vrijedni čim počnu raditi za svoj račun odnosno čim postanu vlasnici ili suvlasnici. Neki od njih, kao Charles Fourier, su tvrdili da rad vlasnika dvostruko vrijedi. U tom pogledu su vrlo poučna iskustva KP Italije i KP Španije u iniciranju i podršci razvoju sistema proizvodnih kooperativa. Tako je početkom 1986. godine u Italiji bilo ukupno u svim granama privrede čak 15.000 kooperativa s ukupno 3,5 mil. članova. Kooperative nastaju kao i klasična mala kapitalistička poduzeća. Dovoljno je da najmanje devet partnera uloži svoj novac u novo poduzeće i da se registriraju. Međutim, od toga trenutka sličnosti s kapitalističkim poduzećima prestaju, a počinju krupne razlike.

Prvo, osnovni ulog se kreće od milijun do 30 milijuna lira, što ima svoje i ideološko značenje. Time je pružena prilika gotovo svakome da se zaposli, da upravlja i raspodjeljuje dobit. S druge strane, gornjom granicom od 30 milijuna lira, kao i drugim instrumentima, onemogućena je kapitalizacija pojedinaca. Dalje, za razliku od kapitalističkog poduzeća, u kooperativama ulagači i rade. Svaki radnik ima jedan glas prilikom odlučivanja što znači da utjecaj na donošenje odluka ne ovisi o veličini uloženog kapitala. Zbor radnika bira upravni odbor, a ovaj, pak, predsjednika i potpredsjednika. Rukovodeće tehničko osoblje predlaže planove i polaže financijske račune zboru.

Raspodjela je regulirana sindikalnim ugovorima, s tim da se plaće odlukom radnika mogu i povećati ako kooperativa dobro posluje. Inače, početni ulog svakog ulagača se uvećava ovisno o rezultatima na tržištu.

Ove kooperative vrlo uspješno izdržavaju tržišnu utakmicu, čak i s kapitalističkim gigantima. Na primjer, najveća kooperativa CMC (Cooperative muratori cementisti) dobiva poslove u konkurenciji najvećih američkih, francuskih i zapadnonjemačkih firmi. One su naročitu vitalnost iskazale upravo u vrijeme posljednje ekonomske krize. Tako su samo krajem 1985. godine preuzele 33 privatne firme. Stoga se kooperative nameću kao strateško rješenje KP Italije u ekonomiji.

Na sličnim principima se osnivaju, posluju i veoma brzo se razvijaju kooperative u Španiji. Tako, samo u provinciji Baskiji u gradu Mondragonu ima preko 20.000 proizvodnih kooperanata, a pored proizvodnih kooperativa postoje i uslužne pa čak i jedna kooperativna banka.

Vlasnički rizik u ovim kooperativama je podijeljen. Kada se radnik tamo zapošljava obavezan je da 10% od vrednosti radnog mjesta kupi, a preostalih 90%, se financira iz kolektivnih izvora. Već postojećih proizvodnih kooperativa, kredita i određenih državnih zajmova.

Digitized by Google

Ukoliko radnik nema gotova sredstva, on ta sredstva od svoje buduće kooperative dobija na kredit, s tim da ih mora vratiti iz svog ličnog dohotka za dvije godine. Osnivački ulog radnika se djeli tako što 25% postaje kolektivno vlasništvo i ide u rezervni fond, 75% ostaje njegovo osobno ili privatno vlasništvo i tih 75% se vodi na tzv. internom računu kapitala. Prosječni i lični dohodak u kooperativi mora biti jednak prosječnoj najamnini koja se ostvaruje na kapitalističkom tržištu radne snage, a rasponi zarade mogu biti do 1 : 3. Drugi izvor ličnog dohotka radnika je njegov individualni interni račun kapitala na koji se svake godine isplaćuje 6% kamate. Uz to taj individualni račun se svake godine revalorizira za porast troškova života tako da se njegova realna vrijednost čuva. U slučaju nastanka gubitaka vlasnički rizik je podijeljen. Do 30% gubitaka se pokriva iz kolektivnog rezervnog fonda a preko toga se gubici pokrivaju na teret individualnih računa kapitala odnosno na teret sredstava udruženih kooperanata. Što znači da je vlasnički rizik podijeljen između vlasništva pojedinca i vlasništva cijelog kolektiva. Ovaj oblik povezivanja kolektivnog i privatnog vlasništva, temeljen na podjeli rizika pokazao se veoma uspješnim i stimulativnim za proširenu reprodukciju.

Ovi primjeri upečatljivo ukazuju da bi raspravu o vlasništvu trebalo osloboditi svih ideoloških plaštova predrasuda i mistifikacija. Svaki oblik vlasništva ima svoje prednosti i svoje nedostatke. Stoga je neophodna konkretna, precizna i cjelovita ekonomska analiza da bi se utvrdile prednosti i nedostaci raznih oblika vlasništva. To bi mnogo pomagalo da se lakše otklone defekti privrednog i šire društveno-ekonomskog sistema prouzročeni neadekvatnim vlasničkim odnosima.

Takva analiza bi neosporno ukazala, jer na to ukazuju već gole činjenice, da je dosadašnji pretežno monistički koncept vlasništva kod nas sa gotovo monopolnim položajem društvenog vlasništva kao nevlasništva, centralni uzrok nedostatka malih organizacionih jedinica i defektnosti veličinske strukture naše privrede koja se jako nepovoljno odražava na efikasnost poslovanja, tehnološke modernizacije i razvoja. Zbog toga se uz adekvatniju institucionalizaciju društvenog vlasništva, kao neodložna potreba nameće afirmacija komplementarnih oblika vlasništva: privatnog, zadružnog, kooperativnog, dioničarskog, mješovitog i niza drugih njihovih podoblika. Afirmaciju tih društvenom vlasništvu komplementarnih a djelomično i konkurentskih oblika vlasništva, treba naravno temeljiti na ekonomskim principima s ciljem da se društvena i privatna sredstva koja su do sada neproduktivno ili neracionalno bila korištena usmjere na ostvarivanje razvojnih ciljeva prvenstveno kroz otvaranje novih malih proizvodnih kapaciteta. To treba postići kroz nova privredno-sistemska rješenja i adekvatniju ekonomsku politiku. Normalno, do one granice dok su oni u funkciji ukupnog razvoja socijalističkog, samoupravnog društva.

Digitized by Google

IV

U promjeni vlasničkih odnosa kako to pokazuje praksa i teorija kod nas i u svijetu, krije se velika šansa za rješavanje mnogih problema. Našem društvu je veoma potrebno uvođenje pluralizma vlasničkih odnosa, naravno sa dominantnom pozicijom društvenog vlasništva ali ne kao nevlasništva već kao konkretnog oblika vlasništva odnosno većeg broja njegovih podoblika prilagođenih našim uvjetima. Ustavni amandmani donose određene novine u odnosu na sadašnje stanje. Tako se ponovo uvodi zadružno vlasništvo koje je ukinuto donošenjem Ustava od 1974. godine i daje mogućnost uvođenja složenijih suvlasničkih odnosa društvenih i privatnih subjekata odnosno stranih i domaćih ulagača. Pored toga, omogućuje se angažiranje sredstava građana u više oblika nego do sada.

Amandmani su koristan ali nedovoljan pomak u proširivanju okvira naših gledanja na ulogu i reguliranje vlasništva i različitih oblika poduzetništva i privredne suradnje. Ustavnim amandmanima je data mogućnost: osnivanja privremene radne organizacije (što se u razvijenom svijetu dosta koristi); rad zadruga sa zadružnim vlasništvom; mogućnost da se za manje organizacije propišu jednostavniji uvjeti osnivanja i uređivanja odnosa u radu i poslovanju; proširenje upotrebe vrijednosnih papira i sl.

Međutim, ove stidljive promjene u konceptu vlasničkih odnosa nisu dovoljne za zaživljavanje pluralizma oblika vlasništva koji bi pretendirao da dade značajniji doprinos modernizaciji i poboljšanju strukture naše privrede, a kroz to i podizanju njene efikasnosti. Da bi se ovaj cilj postigao potrebno je kroz promjene u oblasti vlasništva riješiti neke ključne probleme. U takve probleme spadaju: nedovoljna motivacija radnika da ulažu napore u organizaciji u kojoj rade; nedostatak interesa građana da ulažu sredstva u privatne i društvene organizacije; neprivlačnost ulaganja društvenih sredstava u nove organizacije i ulaganje jedne OUR-a u drugu pa čak i jedne OOUR-a u drugu.

Sasvim normalno je očekivati da bi građani znatno više, nego do sada ulagali slobodna sredstva u društvene i privatne organizacije kad bi se za to stvorili povoljni uvjeti. Isto vrijedi za organizacije udruženog rada. Navest ću samo neke promjene koje bi po mom mišljenju doprinjele stvaranju takvih uvjeta.

Pored predloženih oblika vlasništva i poduzetništva u ustavnim amandmanima, neophodno bi bilo omogućiti radnim organizacijama sticanje vlasništva nad sredstvima koja iz svog dohotka ili zajmova nabavljaju, odnosno uz njihovu upotrebu stvaraju. Kad bi radne organizacije postale faktori vlasništva nad sredstvima koja zarađuju ne bi ih bilo moguće zatvarati u lokalne okvire. One bi poslovale i ulagale na bilo kom dijelu Jugoslavije gdje će ostvariti najveću dobit. Radne organizacije se ne bi potčinjavale odlukama i kadrovskim intervencijama politič-

Digitized by Google

kih organa, snosile bi materijalnu odgovornost za ono što čine, pravu ulogu bi dobila sposobnost upravljanja i organiziranja (menadžerski element) koja je do sada bila dosta potcenjena (što je bitno slabilo performanse privrede). Otvorila bi se velika mogućnost da radnik bude i dioničar svoje ili druge organizacije i da zna da rezultati njegovog rada neće pripasti nekom drugom tko sa njima nema nikakve veze.

Pluralizam oblika vlasništva podrazumijeva i komunalno ili općinsko vlasništvo, ukoliko su radne organizacije osnovane sredstvima koja je pribavila općina. Ona bi u odnosu na takve radne organizacije trebalo da imaju prava kao i titulari drugih oblika vlasništva. Ovakve organizacije odnosno poduzeća postoje u nizu zemalja, a sada se vrlo intenzivno osnivaju u NR Kini. Radi se uglavnom o malim poduzećima za koja nisu potrebna velika sredstva a angažiraju relativno dosta živog rada u oblasti komunalnih i sličnih službi.

Premda su ustavnim amandmanima proširene mogućnosti stranih ulaganja u našu privredu još nisu riješeni osnovni problemi vezani za ta ulaganja, a to su pitanja vlasništva i upravljanja. Znanstveni radnici koji posebno obrađuju institut stranih ulaganja u našoj privredi, argumentirano tvrde kako ni ovim ustavnim amandmanima nismo dovoljno konkurentni većini drugih socijalističkih zemalja jer ni ovaj put ne nudimo dovoljno fleksibilnosti za strana ulaganja, koja je strancima neophodna za nesmetanu poduzetničku aktivnost i normalne efekte ulaganja.

Tako je na primjer, u amandmanu XII utvrđeno da »strana osoba ne može po osnovi sredstava koje je uložila u SFRJ steći prava koja trajno ostvaruje«. To znači da stranac nema vlasničkih prava nad uloženim sredstvima na neograničeno već na određeno vrijeme i isključuje se mogućnost ulaganja bez unaprijed utvrđenog roka. Ovaj uvjet nije do sada bio sadržan u Ustavu, ali jest u Zakonu o stranim ulaganjima. On se pokazao kao značajna smetnja stranom ulaganju. Stoga umjesto da se izbriše iz Zakona on se uzdiže na nivo ustavnog principa.

Ulaganjem u drugu zemlju stvara se afilijacija koja je značajan element multinacionalne organizacije. Zato je izuzetno važno da takva afilijacija traje. To je naročito važno u onim aktivnostima gdje se stvara ime proizvoda, ostvaruju tehnološki proboji ili na drugi način posebno uspješno posluje. Ako i dalje budemo limitirali vrijeme za strano ulaganje, onda ćemo se svjesno lišavati ulaganja u neke od najatraktivnijih oblasti a ujedno ćemo lišavati i naše organizacije da samostalno posluju i odlučuju kad im je od koristi strano ulaganje na određeno a kada na neodređeno vrijeme.

Još veću smetnju stranim ulaganjima predstavlja garantiranje radnicima organizacije u koje ulaže stranac »istih društveno-ekonomskih i drugih prava« kao i radnicima koji se koriste ulaganjima domaće organizacije. U čitavom svijetu ulaže se u mješovita poduzeća. Vlasnici poduzeća imenuju upravu i na taj

Digitized by Google

način učestvuju u odlučivanju. Da bi ulagali u našoj zemlji očekuju također da učestvuju u odlučivanju na isti način. Da bi se to postiglo neophodno je odreći se nekih samoupravnih prava radnika. Očuvanjem svih prava radnika kao u domaćoj organizaciji to jednostavno nije moguće postići.

Za proizvodno angažiranje sredstava stanovništva posebno bi bilo korisno da se uvedu neki oblici modificiranog akcionarskog vlasništva koje se u marksističkoj teoriji smatra inače najpodruštvljenijim oblikom privatnog vlasništva. Ovakva vrsta angažiranja sredstava građana bila bi posebno prikladna u malim organizacijama formiranim na osnovu mješovitog vlasništva. Organizacije udruženog rada društvenog sektora i banke mogle bi biti učesnici u ovakvom tipu organizacija koristeći u tu svrhu posebna rizična sredstva u svijetu poznata kao riziko kapital. Neželjene posljedice kao što su kapitalizacija pojedinaca i moguć negativan odnos prema materijalnim i drugim pravima bile bi spriječene već poznatim instrumentima: poreskom politikom, ograničenjem uloga i broja glasova svakog ulagača pretežnim udjelom društvenih sredstava u osnivačkom fondu.

Fleksibilnim zakonskim, organizacionim i drugim rješenjima treba omogućiti i podstaći prerastanje samostalnog osobnog rada u udruženi rad što ne bi smjelo zadirati u formalno pitanje vlasništva nad tim sredstvima. Isto tako bi trebalo ukinuti odnosno značajno ublažiti neka dosadašnja ograničenja privatnog vlasništva na određenim sredstvima (poljoprivrednom zemljištu, poslovnom prostoru, prevoznim sredstvima i sl.) te ublažiti i učiniti fleksibilnijim ograničenja broja zaposlenih radnika u zanatskim i drugim radnjama.

Uspostavljanje odgovarajućih odnosa u organiziranju male privrede društvenog i privatnog sektora, a zahtjeva jasnija i potpunija nova ustavna rješenja naročito na pitanju odnosa društvenog i privatnog vlasništva. Ustavno opredjeljenje u ovom pogledu je temeljno pitanje, bez čijeg se rješenja ne mogu očekivati uspješna zakonska i podzakonska rješenja.

Postojeće ustavne odredbe u odnosu društvenog i privatnog vlasništva nisu niti potpune niti dovoljno jasne, što dovodi do različitih shvatanja, interpretacije i lutanja kako u zakonskoj regulativi tako i u regulativi iz nadležnosti užih DPZ-a i OUR-a.

Isto tako ubuduće razvoj ugovornih organizacija udruženog rada ne bi trebalo vremenski ograničiti i uvjetovati da nakon pet godina razvoja postanu OUR. One treba da, ako to žele i ispunjavaju uvjete, trajno posluju kao ugovorne OUR. Inače je njihov razvoj privremenog karkatera, sa svim negativnim poslovnim posljedicama. To ne motivira radne ljude da osnivaju nove ugovorne organizacije udruženog rada.

Male kapacitete uslužnih djelatnosti (trgovina, ugostiteljstvo, zanatstvo i sl.) u društvenom sektoru koji posluju nerentabilno treba prepustiti privatnom ili zadružnom sektoru. Stoga treba uvesti zakonsku mogućnost da se oni dadu u zakup ili prodaju

Digitized by Google

građanima. Sada je prisutna ogromna osobna korist zaposlenih u tim objektima (koju oni stiču krađom društvene imovine, raznim malverzacijama i potkradanjima kupaca), a sav rizik i briga su prebačeni na društvo. Na taj način se tjeranje društvenog sektora u djelatnosti u kojima ne može ostvariti racionalnu organizaciju i kontrolu poslovanja, pretvara u njegovu eksploataciju i raslojavanje stanovništva po kriterijumu imovine koja nije rezultat rada. Predujmom ili iznajmljivanjem ovih malih kapaciteta u društvenom vlasništvu od kojih društvo često nema nikakvu korist (nerijetko im mora čak pokrivati gubitke) ostvarila bi se višestruka korist. Prvo, ogromna sredstva stanovništva koja sada odlaze u potrošnju i luksuz (vikendice, vile, skupe grobnice i skupi automobili itd) angažirala bi se u produktivne svrhe i doprinjela značajnom povećanju društvenog proizvoda. Drugo, spriječilo bi se dalje prelivanje ogromnih sredstava iz društvenog sektora u privatni »džep« uslijed čega dolazi do osjetnog slabljenja materijalne osnove udruženog rada u korist osobne potrošnje užeg mešetarskog sloja stanovništva. Treće, prerastanje ovih malih »revitaliziranih« kapaciteta u samostalne organizacije stvorili bi se uvjeti za djelovanje tržišne konkurencije koja bi uticala na povećanje efikasnosti poslovanja, modernizaciju i dalji razvoj većih radnih organizacija društvenog sektora koje su sada zbog nedostatka konkurencije postale dosta trome, imaju zastarjelu organizaciju i tehnologiju i nedovoljno su osposobljene za uspješan izlazak na svjetsko tržište.

Kad se radi o prodaji nerentabilnih kapaciteta za to bi bili najviše zainteresirani naši radnici i drugi poslovni ljudi u inozemstvu. Njih bi po svim pravima trebalo izjednačiti sa stranim ulagačima. Nema nikakvog rezona da na nepovoljniji način tretiramo naše poslovne ljude kad imaju naše državljanstvo nego kad su uzeli tuđe. Cijeli privatni sektor se mora regulirati na način prikladan tom obliku vlasništva inače se gube njegove pozitivne performanse zbog kojih ono još i postoji. To dovodi da se ovaj sektor ne razvija ni iz bliza očekivanim tempom (po jednoj zanatskoj radnji je npr. dozvoljeno zaposliti 10 radnika a u prosjeku radi nešto više od pola radnika) ili prelazi na ilegalan način poslovanja (ne prijavljuje zaposlene radnike, skriva ostvareni promet i sl.).

Započinjanje posla sa privatnim sredstvima također bi Ustavom trebalo riješiti na potpuno nov način. Prvo, otvaranje samostalne radnje trebalo bi tretirati kao samozapošljavanje izjednačeno i ravnopravno s pravom na rad društvenim sredstvima. To bi značilo da za otvaranje bilo kakve djelatnosti koja u načelu nije zabranjena, nije potrebna prethodna dozvola već samo podnošenje prijave kad je radnja već otvorena. To je već odavna praksa u većini razvijenih zemalja a u najnovije vrijeme se takva rješenja planiraju uvesti i u nekim socijalističkim zemljama (npr. u Poljskoj). Drugo, u ustavnim amandmanima bi trebalo privatnom sektoru garantirati pravo na proširenu reprodukciju,

Digitized by Google

do zakonom dozvoljenog nivoa, jednako kao i društvenom sektoru. Sada se samostalni privrednik u poreskom sistemu tretira ne kao privrednik nego kao građanin. To ima za posljedicu da se dohodak njegove radnje oporezuje kao osobni dohodak a ne dohodak privredne jedinice pa mu je poreskom politikom znatno otežana legalna reprodukcija.

Za naše prilike bio bi vrlo prikladan kooperativni oblik vlasništva koga sam naprijed detaljnije prezentirao kao stratešku orjentaciju KP Italije i KP Španije na planu ekonomskog razvoja. Taj sistem kooperativnog vlasništva i preoteo primat koji je naš sistem samoupravljanja imao pedesetih i početkom šezdesetih godina jer se pokazao ekonomski efikasniji od njega a temelji se također na samoupravljanju. Stoga bi ovaj oblik vlasništva trebao naći istaknuto mjesto među novim oblicima vlasništva koje bi trebalo ugraditi u ustavne amandmane.

V

Za realizaciju navedenih i drugih neophodnih promjena u privrednom i šire društveno-ekonomskom sistemu, preduvjet je raščišćavanje mnogih idejnih nejasnoća i nedoumica vezanih za vlasničke odnose posebno za korelativne oblike vlasništva i bitno drugačiji položaj i ulogu male privrede. Bez toga će ostati i dalje prisutan jako izražen strah da svaka radikalnija promjena u ovom pravcu vodi u reprivatizaciju privrede i društva i povratak na kapitalističke proizvodne odnose. A koliko je suvišan strah da bi takve promjene mogle dovesti do neželjenog klasnog raslojavanja društva i drugih neželjenih posljedica, pokazuju iskustva drugih socijalističkih zemalja u najnovije vrijeme i već površna analiza našeg sadašnjeg stanja. Za ovu priliku osvrnut ću se samo na nekoliko eklatantnih činjenica, pitanja i problema iz ove domene.

Prvo, i do sada su bili dosta prisutni raznorazni i razrađeni metodi legalnog socijalističkog bogaćenja mimo rada pa bi primanja po osnovu vlasništva bila manje opasna po karakter socijalističkog samoupravnog odnosa od mnogih već »provjerenih« i tradicionalno ugrađenih oblika zarada mimo rada. Prema tome, istim ideološkim razlozima kojima se osporava tzv. »privatizacija« vlasništva u socijalizmu može se osporavati i to osporavanje.

Drugo, socijalistička država bila je i ostala stalno budan nadzornik nad radom privatnog sektora kako ovaj ne bi prekoračio propisane domete i kako se ne bi obogatio. Mnogo manje je osjetljivosti bilo na privatna bogaćenja kada kao osnova za to biva visoka funkcija u političkoj hijerarhiji, kada se čak i legalnim kanalima društveno vlasništvo pretače u privatno i osobno vlasništvo, kada se napr. društveni stanovi dijele prvenstveno onima koji imaju najviše mogućnosti da ih iz svojih primanja kupe, itd.

Digitized by Google

Treće, kada smo već dozvolili da se po različitim osnovama kod stanovništva steknu značajna financijska sredstva (posebno devizna), kada je postalo gotovo nemoguće utvrđivanje njihovog porijekla, kada je poreski sistem dugo godina bio veoma blag prema kategorijama stanovništva sa visokim zaradama raznovrsnog porijekla, kada bi bilo kakvo oduzimanje tih sredstava stvorilo nesigurnost i nepovjerenje štediša prema državi i imalo katastrofalne posljedice na štednju u budućnosti, onda je nesumnjivo ekonomski i društveno najmanje prihvatljivo rješenje koje bi odbacilo podsticajne ekonomske mehanizme, kojima bi se ta sredstva stavila u službu razvoja privrede i društva.

Posebno su, čini mi se, nepotrebna i štetna kolebanja oko pružanja šanse našim građanima na privremenom radu u inozemstvu da ulažu svoja sredstva u nove privredne kapacitete u našoj zemlji.

Čim se najavila mogućnost početka realizacije takve zamisli odmah su na javnu scenu stupile sumnje o opasnostima za društveni sektor vlasništva, strah od eksploatacije naše radničke klase i oprez pred političkim aspiracijama takve male privrede.

Tako se panično upozorava da će ti naši mali poslodavci »juriti za profitom«. Pa naravno da hoće ako su poslovni ljudi kojima je to cilj i životna ambicija. Mi od njih i trebamo očekivati i tražiti da stvaraju što veći profit u svojem poslovanju (što je prestala biti hereza i u SSSR-u i većini drugih socijalističkih zemalja) da radnicima omogućuje sve veće zarade, a onda će od toga imati koristi cijelo društvo kroz veće poreze i druga društvena davanja.

Dalje se plaši javnost s opasnošću da bi ti mali poduzetnici mogli odvući najbolje radnike iz društvenog sektora. I od toga bi bilo više koristi nego štete, jer bi tada društveni sektor morao shvatiti da dobrog radnika treba mnogo bolje platiti nego neradnika te da stručnjak mnogo više vrijedi od prekobrojnog administrativnog radnika. Ako bi ta mala privreda već time utjecala na korekciju naše uravnilovke, odigrala bi veliku ulogu, pa nam najkreativniji kadrovi ne bi odlazili u inozemstvo a njihov potreban rad i višak rada i kroz takvu vrstu raspodjele, ostali bi ovdje, u našoj zemlji.

Dosta je raširen i strah od moguće eksploatacije radnika zaposlenih u privatnom sektoru. Tu odmah treba kazati da je pojam eksploatacije relativan, barem iz aspekta radnika kao objekta te eksploatacije. Ako radnik radi u OUR-u koja posluje s gubitkom, jer mora podmirivati ogromnu nadgradnju i snositi troškove proistekle iz mnogih drugih neracionalnosti privrednog sistema i zbog toga prima minimalni osobni dohodak onda se on mora osjećati više eksploatiran nego ako bi radio u malom privatnom ili zadružnom poduzeću i imao mnogo veću plaću, a njegov poslodavac veći profit pa iz svega toga pokrivali mnogo veći dio društvenih potreba. Možda na vlastitome nacionalnom privrednom prostoru možemo prividno spriječiti takvu eksploa-

Digitized by Google

taciju, ali nam to svjetsko tržište neće priznati. Eksploatirat će nas po svojim zakonima robne proizvodnje. Za nisku produktivnost takve »puritanske« samoupravne socijalističke privrede plaća nam desetostruko nižu satnicu industrijskog radnika točno prema produktivnosti koju postiže takav privredni sistem.

Sumnja da će privatno vlasništvo ugroziti društveno vlasništvo također nema realne osnove. Nije valjda društveno vlasništvo nastalo iz nekog socijalističkog hira već se razvija logikom razvoja proizvodnih snaga, kao viša etapa organizacije i produktivnosti rada, zato jer je u većem dijelu privrede uspješnije od privatnog. Taj je proces počeo još u kapitalizmu od osnivanja dioničarskih društava pa sve do državnih poduzeća, s ciljem da uspješnije rješava one ekonomske i društvene probleme koje privatno vlasništvo nije moglo. Tamo gdje ono to nije moglo niti može učiniti, proces podruštvljavanja traži nove ventile kroz privatno vlasništvo, dioničarstvo, udio radnika u profitu, do raznih oblika participacije. I u SSSR-u su morali priznati da je društveno vlasništvo vrlo složen problem koga treba stalno preispitivati i tražiti različite putove za njegovu revitalizaciju i povećanje efikasnosti.

Na kraju, kao zaključak svega iznesenog, nameće se misao da nikakva načelna opredjeljenja, uopćeni društveni dogovori i sitne popravke privrednog sistema neće omogućiti brži razvoj male privrede i popravljanje veličinske strukture ukupne privrede te kroz to njene efikasnosti i konkurentne sposobnosti na svjetskom tržištu. Ove ciljeve je moguće ostvariti samo ako se stvore uvjeti za pravu robnu proizvodnju odnosno znatno slobodnije i potpunije djelovanje tržišnih zakonitosti. A to se može postići samo radikalnim promjenama u privrednom i šire društveno-ekonomskom sistemu. Posebno u segmentu vlasničkih odnosa iz koga proističu najveći nedostaci našeg društveno-ekonomskog sistema.

Strah da razvoj male privrede i jačanje korelativnih oblika vlasništva vode u vraćanje kapitalizma kroz mala vrata potpuno je bezpredmetan. Jer, do realne ugroženosti socijalizma moglo bi doći tek prelaskom krupne privrede, privredne infrastrukture i bankarstva u čisto privatno vlasništvo. Provođenjem reforme u vlasničkim odnosima sigurno je da bi došlo do nekih novih socijalnih raslojavanja i socijalnih razlika, ali one ne bi morale biti veće od onih koje danas postoje u našem i drugim socijalističkim društvima. Te razlike su danas veoma prisutne i velike, samo što im mi dajemo drugačije kvalifikacije. Pored toga, ta eventualna nova preslojavanja u našem već po prilično raslojenom društvu vodila bi u jačanje proizvodnih snaga, a ne u njihovo gušenje koje uzrokuju naši sadašnji vlasnički, odnosno šire proizvodni odnosi.

Radi se jednostavno o tome da je na današnjem nivou materijalne osnove rada i stupnju razvoja tehnologije, iscrpljena motivaciona snaga oblika javnog državnog vlasništva i apstraktnog društvenog vlasništva kao i ekonomska prednost izgradnje

Digitized by Google

»velikih dimnjaka« kojima se zakonito potvrđivala dominacija političkih nad ekonomskim interesima. Alternative se više ne smiju tražiti u nekim novim oblicima političkog voluntarizma, već u radno-vlasničkoj motivaciji i odgovornosti. Motiv privređivanja mora u samoupravnom društvu izražavati višedimenzionalnost uloge radnika. On mora biti istovremeno proizvođač, individualni ili grupni poduzetnik i samoupravljač, izbjegavajući greške »ovladavanja robnom proizvodnjom« time što će se zavesti nevlasnički odnosi.

Digitized by Google

Marin Buble

Socijalizmu je primjeren mješoviti privredni sistem

Svoje mišljenje o vlasništvu pokušao bih da ekspliciram u nekoliko osnovnih teza.

1. Društveno vlasništvo, kao i svaki oblik vlasništva, ne može se uvoditi. Stoga je iluzija raspravljati o tome tko je *za* a tko *protiv* ovog ili onog oblika vlasništva.

Vlasnički oblik je komplement oblika proizvodnje, što znači da svakom obliku proizvodnje korenspondira i odgovarajući oblik vlasništva. Tu zakonitost veoma lijepo ilustrira cjelokupni povijesni razvoj — od prvobitne zajednice pa do socijalizma. Isto tako, povijesno se pokazuje da se samom promjenom vlasništva ne stvaraju (viši) oblici proizvodnje. Eklatantan primjer za to je stvaranje zemljoradničkih zadruga u nas kada se htjelo putem promjene vlasništva nad zemljom stvoriti novi oblik proizvodnje. Posljedice su bile katastrofalne, a osjećaju se i danas. I nije samo poljoprivreda žrtva takvog »revolucionarnog čina«. Bojim se da se to događa i danas inauguracijom (sic!) društvenog vlasništva. Naime, kako društveno vlasništvo nije izniklo iznutra, već je nametnuto izvana, iznutra ga i nije moguće niti štititi a kamoli uvećavati. Stoga je sasvim razumljivo što je ono produciralo titulara u političkoj sferi koji se ponaša potpuno voluntaristički.

Digitized by Google

2. Evolucija oblika vlasništva uvjetovana je evolucijom oblika proizvodnje. To je danas evidentno u dvostrukom smislu. S jedne strane dolazi do promjena u subjektima vlasništva, a s druge strane dolazi do promjena i u karakteru vlasništva.

Što se tiče subjekata vlasništva svjetska je situacija slijedeća: 1/3 državno, 1/3 mješovito i 1/3 privatno vlasništvo. Dakle, na tom globalnom, svjetskom planu pokazuje se da privatno vlasništvo nije onako dominantno kako se to često misli. Posebno je interesantno ako se analiziraju sektori društvenog rada koji su »pokriveni« pojedinim od ovih oblika vlasništva. Dok državno vlasništvo dominira u sektorima krupne infrastrukture (privredne i neprivredne), dotle privatno vlasništvo dominira u onim sektorima društvenog rada u kojima efikasno mogu poslovati male privredne jedinice. Dakle, i u kapitalizmu se pokazuje da je državno reguliranje ekonomski najracionalnije na onim punktovima društvene reprodukcije gdje mali broj privrednih subjekata obavlja funkcije velikog značaja. Nema razloga da i socijalizam na tim sektorima ne zadrži ove mehanizme regulacije.

Treba kazati da i u samom sektoru privatnog vlasništva dolazi do značajne evolucije. Interesantno je u tom smislu mišljenje Daniela Bella koji kaže da je vlasništvo danas normativna fikcija. Po njemu korporacija može biti privatno poduzeće, ali ona stvarno nije privatno vlasnička institucija. Ako je tome tako, onda dioničare treba uzeti ne kao vlasnike već kao legitimne tražioce određenog fiksnog dijela profita korporacije — i ništa više, zaključuje Bell.

Što se tiče karaktera vlasništva ono je danas, a sutra će biti još više, bitno transformiran. Materijalna dobra (zemljište, strojevi, zgrade...) sve su manje relevantna, njihovo mjesto sve više zauzimaju nematerijalna, kao što su informacije. U svojim različitim oblicima (od prostog podatka pa do najsloženijih modela, software i algoritama) informacije danas postaju veliko bogatstvo.

U kontekstu ove činjenice rasprave o tome da li će netko imati u vlasništvu ovoliko ili onoliko hektara zemljišta postaju besmislene.

3. Istovremeno postojanje društvenog vlasništva kao nevlasništva i drugih oblika vlasništva nije moguće. (Treba napomenuti da se pod pojmom društvenog vlasništva podrazumijevaju veoma različiti pojmovi od kojih su četiri osnovna. Prvo je ono shvatanje koje pod društvenim vlasništvom podrazumijeva nevlasništvo. Drugo je ono shvatanje koje pod pojmom društvenog vlasništva podrazumijeva državno vlasništvo ali taj termin ne upotrebljava bilo zbog oportunizma bilo zbog vjerovanja da je to adekvatniji pojam. Treće je shvatanje ono koje pod društvenim vlasništvom podrazumijeva sve oblike vlasništva, pa stoga smatra da su i privatno i državno vlasništvo društveno vlasništvo. I četvrto je stajalište ono koje pod društvenim vlasnišvom uglavnom podrazumijeva različite nerazumljive sadržaje.)

Digitized by Google

U ovom se tekstu pod društvenim vlasništvom stalno misli na prvo shvatanje pojma društvenog vlasništva.

Dakle, istovremeno postojanje društvenog vlasništva kao nevlasništva i drugih oblika vlasništva nije moguće. Razlog tome je veoma jednostavan — istovremeno postojanje nevlasništva, na jednoj strani i vlasništva na drugoj strani, dovelo bi do destrukcije nevlasništva i njegovo preljevanje u druge oblike vlasništva. To u ostalom potvrđuje naša dosadašnja praksa u kojoj je društveno vlasništvo nemilosrdno i enormno preljevano u privatno vlasništvo.

Isto tako, društveno vlasništvo shvaćeno kao nevlasništvo ne može egzistirati na jednom segmentu društvenog rada, a da istovremeno na drugim segmentima egzistiraju drugi oblici vlasništva. Ono egzistira u cjelini, na svim sektorima društvenog rada, ili ne egzistira nigdje.

Društveno se vlasništvo afirmira onda kada proizvodnja postaje neposredno društvena. Dokle je god proizvodnja posredno društvena (posredstvom tržišta), dotle je društveno vlasništvo shvaćeno kao nevlasništvo, više iluzija nego stvarnost. (Milovan Pavlović: Znači, nema društvene svojine i robne proizvodnje? Miladin Korać: Ako je društveno vlasništvo svačije i ničije, onda nema robne proizvodnje.) A neposrednost društvene proizvodnje nije stvar »revolucionarne akcije«, već je stvar razvoja proizvodnih snaga. Dokle je god jedan oblik vlasništva ekonomski superiorniji od nekog drugog (koji može biti i pravičniji, humaniji i sl.) nije ga moguće zamijeniti tim drugim bez negativnih ekonomskh implikacija. Stoga i privatno vlasništvo, kojega se veoma plašimo, nije moguće ukinuti sve dotle dok je ono ekonomski superiornije. A to danas još uvijek vrijedi za neke sektore društvenog rada, što potvrđuje i najnovija praksa socijalističkih zemalja. Tek kada drugi oblici vlasništva iskažu svoju ekonomsku superiornost nad privatnim, ono će biti samo od sebe ukinuto.

4. Treba napomenuti da predstave o kapitalizmu koje se iznose često puta više liče na dječje priče, negoli na znanstvene spoznaje tog sistema. Ne vidi se da kapitalizam u sebi nosi klice socijalizma koje su svakim danom sve vidljivije (podruštvljavanje sredstava za proizvodnju, planiranje...). Interesantno je da je te elemente još sam Marx uočavao, a mi danas kao da nismo u stanju da ih vidimo. Izgleda da ne vidimo ni elemente samoupravljanja pa čak i cijela poduzeća kojima upravljaju radnici. Bilo bi interesantno vidjeti kako u tim poduzećima funkcionira vlasništvo, tržište rada i druge kategorije za koje neki naši »teoretičari« ne znaju šta bi radili.

U sklopu toga treba imati u vidu činjenicu da socijalizam, kao društvo koje *izlazi* iz kapitalizma, nužno sadrži elemente tog starog društva. Svakako je bitno pitanje koliko je tih elemenata. To ovisi od toga da li je socijalizam intervencija u

Digitized by Google

kapitalizam, ili je to evolucija kapitalizma koja rezultira iz nabujalog razvoja proizvodnih snaga.

(Miladin Korać: Šta vi mislite, da li je egzistirajući socijalizam intervencija u kapitalizam ili evolucija kapitalizma?
Marin Buble: O tome bih nešto kazao u narednoj, petoj tezi.)

5. Egzistirajući socijalizam rezultanta je intervencije u kapitalistički sistem i to pretežno u nedovoljno razvijeni. Konsekvenca toga je i nizak stupanj razvoja proizvodnih snaga kojega je socijalizam naslijedio odnosno preuzeo od kapitalizma i na kojemu nije bilo moguće razviti one oblike proizvodnih odnosa koji su primjereni visokom stupnju materijalne razvijenosti. To je u konkretnoj, realnoj i gruboj praksi osjetio i Lenjin kada je pisao da »ukoliko još nismo u stanju da ostvarimo prelaz od sitne proizvodnje u socijalizam, u toliko je kapitalizam neizbježan u izvjesnoj mjeri kao stihijski proizvod sitne proizvodnje i razmjene, i utoliko ga moramo iskorištavati (poglavito kanalizirajući ga u korito državnog kapitalizma), kao spojnu kariku između sitne proizvodnje i socijalizma, kao sredstvo, put, metod, način za povećanje proizvodnih snaga«.

U tom kontekstu danas (valjda) postaje jasno da socijalizam u sebi mora sadržavati kako elemente starog društva iz kojega izlazi tako i elemente novog društva kojeg namjerava graditi. Pri tome kvantum elemenata starog društva koji se prenose u socijalizam nije mali, a dominantno se ogleda u robnoj proizvodnji i svim konsekvencama koje ona ima. A jedna od tih konsekvenci, relevantnih za temu našeg razgovora, je privatno vlasništvo. Međutim, kako sam ranije naveo, a što i inače znamo, u tom starom društvu postoje brojni elementi novoga društva među koje se sve više manifestiraju različiti vidovi kolektivnog vlasništva. Stoga bi zadatak socijalizma bio ne da ukida i inaugurira oblike vlasništva prema unaprijed zadanim ideološkim shemama, već da naslijeđene oblike vlasništva iskoristi »kao sredstvo, put, metod, način za povećanje proizvodnih snaga« kako bi kazao Lenjin. Robnu proizvodnju sa njezinim atributima, a to znači i privatno vlasništvo, nije moguće prevazići nikakvim izvanjskim silama. To se prevazilaženje može ostvariti isključivo unutar robne proizvodnje, dakle takvim njezinim razvojem koji će dovesti do onog stupnja kada će sama postati suvišna.

6. Na današnjem stupnju razvoja proizvodnih snaga socijalizmu je primjeren mješoviti oblik privrednog sistema, u kojemu ravnopravno egzistiraju različiti modeli regulacije počev od one tržišne pa do one planske. U tom sklopu nužno mora egzistirati i cijela paleta oblika vlasništva počev od privatnog pa do veoma različitih oblika kolektivnog vlasništva. Svi ti oblici vlasništva moraju imati ravnopravan status, što znači da se jedan oblik tog vlasništva ne može marginalizirati na račun drugog oblika. Narušavanje kvantitativnih odnosa između pojedinih oblika vlasništva nužno ima implikacije i na narušavanje odnosa

Digitized by Google

u oblicima regulacije ekonomskog života. Želja za prevazilaženjem robne proizvodnje i privatnog vlasništva može biti razumljiva, ali objektivno ona ne može biti realizirana na postojećem stupnju razvoja materijalnih proizvodnih snaga bez štetnih posljedica. Nije se, stoga, ovdje na odmet podsjetiti Marxovih misli o tome da »radnička klasa nije od Komune očekivala nikakva čuda. Ona ne misli da narodnom odlukom zavodi neke gotove utopije. Ona zna, ako hoće da postigne svoje sopstveno oslobođenje... da će... morati da prođe kroz duge borbe, kroz čitav niz istorijskih procesa koji mijenjaju i ljude i prilike. Ona nema da ostvaruje nikakve ideale; ona ima samo da oslobodi one elemente novog društva koje su se već razvili u krilu starog buržoaskog društva koje se nalazi u raspadanju«.

Miladin Korać

Mislim da je podela shvatanja o društvenoj svojini, koju je ovde izvršio drug Buble, podsticajna za raspravu, pa ću o tome nešto reći.

U prvu grupu, on je svrstao shvatanja po kojima je društvena svojina nesvojina u smislu da je svačija i ničija, odnosno po kojima se ona tretira kao »Alajbegova slava«, ili, kako to često govori Žarković »da se (ona) koristi kao svoja, a čuva kao tuđa«. Nisam uočio da je bilo koji od učesnika u ovoj raspravi protagonista takvog shvatanja društvene svojine. Pošto lično mislim da niko pametan ne bi bio spreman da brani takvo shvatanje, ne verujem da takva grupa zaista postoji.

U drugu grupu, svrstao je one koji društvenu svojinu izjednačavaju sa državnom svojinom. U tu grupu verovatno spadaju S. Popović i D. Žarković, o kojima sam ranije govorio, a izgleda da im se pridružuje i sam M. Buble, kao i još neki učesnici u ovoj raspravi. Međutim, društvena i državna svojina nisu isti već veoma različiti oblici svojine, pa takvo izjednačavanje nije moguće.

Stoga je za mene najinteresantnija treća grupa shvatanja o kojoj je govorio drug Buble, za koju je rekao da mu nije jasna, jer ne izjednačava društvenu i državnu svojinu, niti smatra da je društvena svojina svačija i ničija. Pošto toj grupi shvatanja o društvenoj svojini, pored mene, pripadaju i neki drugi učesnici u ovoj raspravi, mislim da je velika šteta što drug Buble nije govorio o tim grupama na početku naše rasprave, jer bi nas podstakao da potpunije objasnimo to naše shvatanje društvene svojine, koje je njemu nejasno. Verovatno je da bi u tom slučaju i ta rasprava bila interesantnija jer bi bar omogućila da odstranimo eventualne nesporazume koji među nama postoje. Kasno je da o tome sada posebno govorim, ali sam

Digitized by Google

spreman da u jednoj drugoj prilici o tome razgovaramo ako bude zainteresovanih.

Neki učesnici ovog skupa izrazili su mišljenje da je jedan od bitnih nedostataka ustavnog koncepta društvene svojine što Ustavom nije definisan subjekt te svojine (R. Božović, S. Komazec, M. Buble i dr.). Drug Branko Medojević je u svom izlaganju podsetio na činjenicu da iako Ustavom nije određen subjekt društvene svojine, mi u praksi imamo radne organizacije i državu, i to ne samo kao federaciju nego i sve republike, pokrajine i opštine kao stvarne subjekte društvene svojine. Podsećam isto tako da je R. Božović uz sve te subjekte, govorio i o potrebi da i radnici kao pojedinci budu subjekti društvene svojine, a da prof. A. Gams, u svojoj knjizi, navodi i SIZ-ove, kao subjekte društvene svojine. Šta mi hoćemo, da u Ustavu to napišemo i legalizujemo sve te različite subjekte društvene svojine? Da li ćemo time rešiti probleme praktične zaštite i proširenog reprodukovanja društvene svojine? (Marin Buble: Ako imate subjekte, možete tražiti njihovu odgovornost.)

Mislim da to nije rešenje, jer bi tom legalizacijom samo zadržali sadašnji status quo, odnosno reprodukovali to haotično stanje sa brojnim subjektima društvene svojine. Naša praksa već uverljivo pokazuje, da pri postojanju većeg broja tih subjekata dominira onaj koji je snažniji i najorganizovaniji, a to je država, pa bi se pri toj legalizaciji većeg broja subjekata društvene svojine, ponavljalo sve ono što već imamo, tj. da umesto proklamovane društvene svojine u praksi imamo državnu svojinu, pa ne bi bilo garancije da bi se time obezbedilo čuvanje i uvećavanje te svojine.

Međutim, smatram da bi se nešto drugo moralo učiniti sa takozvanim subjektivitetom društvene svojine. Pošto se u prvom redu radi o društvenoj svojini na sredstvima proizvodnje, bilo bi neophodno da se, saglasno odredbi da je ljudski rad jedini osnov upravljanja i prisvajanja, utvrdi u Ustavu, da je radni kolektiv privredne organizacije koji deluje kao robni proizvođač, ne osnovni subjekt ili titular društvene svojine, nego jedini *radni* korisnik društvene svojine, jer jedino on i radi sa sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Upravo zato što radi i dok uspešno radi kao samoupravljač i robni proizvođač on je ekonomski zainteresovan da čuva i uvećava društvenu svojinu, pa bi i po Ustavu morao biti obavezan da to čini. Tada bi se zaista znalo ko je odgovoran za društvenu svojinu, a to bi, kao što rekoh, mogao biti samo njen *radni* korisnik, tj. radni kolektiv koji deluje kao robni proizvođač.

Ali ovde moram napomenuti da se ne slažem sa mišljenjima nekih naših ekonomista, da je u nas nedovoljna akumulacija i nedovoljno uvećavanje društvene svojine zato što radnici loše odlučuju o raspodeli dohotka, što navodno preferiraju svoju ličnu potrošnju, a zanemaruju akumulaciju. To je prosto netačno, jer sve analize njihovog ponašanja za poslednjih 25 go-

Digitized by Google

dina, jasno pokazuju da postoji velika međuzavisnost između visine ostvarenog dohotka ili neto dohotka po radniku i njegove namenske raspodele na akumulaciju i ličnu potrošnju, tj. da kad se dohodak povećava, još se brže povećava akumulacija, a kad se dohodak smanjuje, na primer, zbog velikih zahvatanja koja u nas stalno rastu, onda se smanjuje i akumulacija ili je uopšte nema. Upravo ta velika zahvatanja iz dohotka o kojima odlučuje država i SIZ-ovi, kao nelegalni titulari ili subjekti društvene svojine, bitan su uzrok nedovoljne akumulativnosti naših privrednih organizacija i nedovoljnog uvećavanja društvene svojine. Zbog toga sam uveren da u predstojećim ustavnim promenama ne bi trebalo dozvoliti da se ti sadašnji nelegalni, pretvore u legalne subjekte društvene svojine, odnosno da im se Ustavom omogući da nastave sa dosadašnjom praksom prevelikog zahvatanja iz dohotka privrednih organizacija, koje je ne samo ugrožavalo prošireno reprodukovanje društvene svojine, nego je i ličnu potrošnju radnika svodilo na nedopustivo nizak nivo.

Digitized by Google

Zdravko Tomac

Proturječnosti ustavne koncepcije društvenog vlasništva i pravci ustavnih promjena

Suštinska osporavanja ne samo Ustava iz 1974. nego i socijalističkog samoupravljanja upravo su u negiranju društvenog vlasništva i samoupravnih proizvodnih odnosa koji se temelje na društvenom vlasništvu. U osporavanju i diskvalificiranju društvenog vlasništva i sistema društvene reprodukcije na osnovama Ustava iz 1974. vrlo se često ustavna koncepcija proizvoljno i netočno tumači, ne onako kako je utvrđeno u Ustavu, nego na osnovi deformacija te koncepcije i realnog stanja u praksi koje je u potpunom neskladu s ustavnom koncepcijom, iako je jasno da upravo prevladavanje u praksi državnovlasničkih i grupnovlasničkih tendencija, suprotno ustavnoj koncepciji društvenog vlasništva, reproducira krizu.

Da li je koncepcija društvenog vlasništva ispravna, realno ostvariva, da li treba inzistirati na njenoj realizaciji, da li promjenama treba mijenjati samo ono što je nejasno, pogrešno normirano, što odstupa od te koncepcije, da li treba promjenama osigurati njenu daljnju razradu i konzistentnost, ili su opravdane brojne kritike i same koncepcije koje traže ili u cjelini napuštanje koncepcije društvenog vlasništva, kako je utvrđena u Ustavu iz 1974. godine, ili tako značajne promjene da se u biti i u tom slučaju radi faktično o njenom napuštanju? Ukoliko bi se prihvatila kritika neostvarivosti koncepcije društve-

Digitized by Google

nog vlasništva, ukoliko bi se prihvatila optužba da je društveno vlasništvo uzrok neefikasnosti sistema i ekonomske krize, morale bi se otvoriti ozbiljne teorijske rasprave o tome kakve se alternative nude umjesto koncepcije društvenog vlasništva. Postoji više mogućnosti. Povratak u raznim varijantama na koncepciju državnog vlasništva, povratak u raznim varijantama na koncepciju kolektivnog i grupnog vlasništva, koncipiranje mješovitog vlasništva i mješovite privrede ili, pak, privatno vlasništvo.

Aktualne rasprave o novim ustavnim promjenama morat će raščistiti dileme, morat će dati odgovor na pitanje da li su potrebne promjene koje znače u različitim varijantama odstupanje od koncepcije društvenog vlasništva. Zbog svega toga potrebno je i korisno u aktualnim ustavnim raspravama temeljitije raspraviti i neka teorijska i načelna pitanja koncepcije društvenog vlasništva te osnovne pravce promjena kako bi se stvorile pravne, ekonomske i druge pretpostavke za ostvarivanje društvenog vlasništva u uvjetima robne privrede.

a) bez društvenog vlasništva nema socijalističkog samoupravljanja

Ako je politički sistem oblik institucionalizacije, očuvanja i reproduciranja određenog načina proizvodnje koji se temelji na određenom tipu vlasništva i društvene podjele rada, ako politički sistem ne samo proizlazi iz određenih međusobnih odnosa ljudi u radu, točnije rečeno njihovih međusobnih odnosa prema sredstvima za rad i proizvodima rada nego i nastoji cjelokupnim modelom utjecati na usmjeravanje i reproduciranje poželjnih, zadanih odnosa, onda je centralni zadatak političkog sistema socijalističkog samoupravljanja kao globalnog sistema upravo stvaranje institucionalnih i pravnih pretpostavki za ostvarivanje društvenog vlasništva i stvaranje povoljnih uvjeta i zaštite društvene reprodukcije na način proizvodnje udruženog rada.

Obrazlažući smisao socijalističkog samoupravljanja upravo u razgraničavanju i s koncepcijom državnog socijalizma — u kojem se socijalizam poistovjećuje s državnim vlasništvom, ali i s koncepcijom u kojem se socijalizam pokušava poistovjetiti s kolektivnim ili grupnim vlasništvom radne organizacije, pri čemu ona monopolistički raspolaže dohotkom Kardelj piše:[1]

»I upravo tu, u traženju izlaza iz te protivrečne uloge države u razvoju socijalističke revolucije i njenih proizvodnih odnosa, pojavio se na dnevnom redu istorije zahtev za socijalističkim samoupravljanjem. Društveno-istorijski smisao samoupravljanja je u nastojanju takvog oblika proizvodnih odnosa zasnovanih

[1] Edvard Kardelj: Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi, Radnička štampa, Beograd, 1979.

Digitized by Google

na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju u kome postoji, odnosno u kome u sve većoj meri treba da dominira prisvajanje na osnovu rada kao jedini način prisvajanja. U takvim proizvodnim odnosima radnik prisvaja na osnovu svoga rada neposredno, oslobođen svih oblika najamnog odnosa prema sopstveniku kapitala ili prema državi kao »vršiocu dužnosti« kolektivnog sopstvenika kapitala. Ali, on to prisvajanje ne može da vrši autarkično, anarhično, ili svojinski, već samo na osnovama međusobne zavisnosti i pune odgovornosti prema jednakom pravu drugog radnika. Samim tim društvena svojina prestaje da bude odnos između radnika i države, odnosno monopolskog upravljača društvenim kapitalom, i postaje odnos među samim radnim ljudima. Drugim rečima, to je put istorijskog nastajanja onog oblika društvene svojine za koji je Marks rekao da »uspostavlja individualno vlasništvo na osnovi tekovine kapitalističke ere: na osnovi kooperacije i zajedničkog posjeda zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad«. Pošto je to istorijski proces, razumljivo je da se on odvija različitim putevima i u različitim oblicima. I državna svojina i drugi oblici kolektivne svojine su faze toga procesa, koje se, doduše, ne moraju ponavljati u istovetnim oblicima u raznim zemljama, ali se — gledano kroz prizmu ukupnog društveno-istorijskog procesa — on bez njih ne može ostvarivati. Zato ni ocenjivanju društveno-istorijske uloge različitih oblika društvene svojine ne možemo pristupati statički, van vremena i prostora. Moramo polaziti od toga šta oni znače i koliko su objektivno neophodni za određenu fazu revolucije ili razvoja socijalizma, odnosno za određene uslove u kojima se taj razvoj odvija.«

Interesantno je radi razumijevanja koncepcije Ustava iz 1974. kao i nekih aktuelnih rasprava o njegovoj dogradnji navesti slijedeći stav Kardelja u kojem on još potpunije traži razgraničenje u strategiji i s koncepcijom državnog vlasništva ali i s koncepcijom kolektivnog i grupnog vlasništva. Kardelj piše:[2]

»Bitka za samoupravljanje je, u stvari, prerasla u novu fazu revolucije, koja se iz godine u godinu obračunava sa starim svojinskim odnosima i odgovarajućim pravnim institutima radikalnije nego bilo koja druga socijalistička revolucija. Taj proces se nije mogao niti se može odvijati samo u smislu konfrontacije samoupravljanja sa etatizmom, odnosno državno-svojinskim odnosima. Samoupravljanje se moralo i još će se morati sukobljavati i sa stihijskim i svesnim tendencijama restauracije elemenata grupne i privatne svojine, kao i tehnokratsko-upravljačkog monopola u raspolaganju društvenim kapitalom.«

U aktualnim raspravama o društvenom vlasništvu, o uzrocima krize i putevima njenog prevladavanja, o aktualnim raspravama o promjenama ustava SFRJ, ustava republika i pokrajina,

[2] Edvard Kardelj: Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi, Radnička štampa, Beograd, 1979.

Digitized by Google

Zakona o udruženom radu i privrednog sistema, ponovo se otvaraju sva bitna pitanja ne samo o ustavnoj koncepciji društvenog vlasništva i potrebe njene daljnje dogradnje nego i sva teorijska pitanja i kontraverze oko vlasništva u socijalizmu.

Pri tome se vrlo jednostrano, površno tumači i obrazlaže koncepcija društvenog vlasništva, nesagledava se dovoljno da se ne radi o zaokruženoj i završenoj teoriji i koncepciji da postoje brojne protivrječnosti u jugoslavenskom društvu na sadašnjoj razini razvoja proizvodnih snaga, odnosno da se nikakvim pravnim i institucionalnim rješenjima te protivrječnosti ne mogu riješiti, da će se jugoslavensko društvo još dugo vremena razvijati u uvjetima u kojima je moguće društveno vlasništvo ostvarivati kao proces kao tendenciju u stalnoj borbi s još uvijek vladajućom koncepcijom i praksom državnog vlasništva i jakim tendencijama restauracije grupnog kolektivnog i privatnog vlasništva.

Međutim, isto tako ne sagledava se potreba da se ne odstupajući od strategije razvijanja društvenog vlasništva kao dugoročnog procesa ugrade promjenama Ustava i ZUR-a takova rješenja koja će biti realna, koja će polaziti od stupnja razvoja proizvodnih snaga, koja će uvažavati činjenicu da je ostvarivanje društvenog vlasništva dugoročan proces i da je na sadašnjem stupnju ostvarivanje tog projekta nužno ugraditi niz rješenja koja će biti primjerena sadašnjim potrebama i koja će izražavati društveno vlasništvo ne samo kao novi odnos ravnopravnosti, uzajamnosti i solidarnosti među ljudima u procesu proizvodnje i raspodjele nego kao i imovine s kojom treba racionalno postupati i koja se mora ostvarivati u uvjetima robne proizvodnje.

Kardelj idejni tvorac koncepcije društvenog vlasništva na slijedeći način definira koncepciju društvenog vlasništva:[3]

»Društvena svojina je, u stvari kompleks društveno-ekonomskih, političkih i pravnih odnosa u kojima se ljudi u udruženom radu povezuju na osnovu zajedničkih sredstava za proizvodnju kao uslova zajedničkog, odnosno udruženog rada, i to na osnovu jednakih prava i odgovornosti u raspolaganju dohotkom ostvarenog sopstvenim radom. Naravno, i za takve odnose društvo mora uspostavljati odgovarajuće pravne institute, ali ne u obliku »ustoličenja« monopolističkog »vršioca dužnosti« kolektivnog sopstvenika, nego u obliku utvrđivanja i regulisanja uzajamne zavisnosti i odgovornosti radnih ljudi u njihovom neposrednom i zajedničkom raspolaganju sredstvima u zajedničkoj, odnosno društvenoj svojini.

Drugim rečima, istorijski smisao društvene svojine je u savlađivanju otuđivanja rada od društvenog kapitala, to jest ona mora da vodi integraciji rada i društvenog kapitala.

[3] E. Kardelj: Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi, Radnička štampa, Beograd, 1979, str. 46—48.

Digitized by Google

A takva se integracija nije mogla ostvariti ni u jednom obliku sopstveničkog monopola nad kapitalom, koji u kapitalističkom svetu omogućuje kupovanje prava na prisvajanje tuđeg viška rada, a u socijalizmu se kao prelazni ostatak tog monopola pojavljuje u obliku državno-svojinskog prava na društveni kapital i potčinjavanja rada i radnika tom pravu. Takva integracija se može ostvarivati samo putem neposredne kontrole radnika nad objektivnim materijalnim uslovima njegovog rada, to jest u društveno-ekonomskom jedinstvu živog i minulog rada koji je opredmećen u sredstvima za proizvodnju i u društvenom kapitalu opšte. Iako su sredstva za proizvodnju zajednička, ona su istovremeno objektivan uslov rada svakog pojedinog radnika i izvor individualnih prava radnika prema tim sredstvima. Ta integracija istovremeno zahteva i integraciju društvenog rada i ekonomsku i socijalnu solidarnost i međusobnu ekonomsku i političku odgovornost radnika ali time ne prekida direktnu ekonomsku, to jest upravljačku vezu radnika sa njegovim minulim radom kao najvažnijim objektivnim uslovom njegovog živog rada. Takav razvoj socijalističkih proizvodnih odnosa nameće oblike društvene svojine i čini njenu suštinu u prelaznim uslovima od kapitalizma ka socijalizmu. Tu je i društveno-istorijski smisao naših sadašnjih diskusija o društvenom položaju minulog rada.

Ahilova peta nekih savremenih marksističkih ekonomista i sociologa u tumačenju društveno-svojinskih odnosa je upravo u tome što sredstva za proizvodnju — to jest podruštveljeni »opredmećeni« ili »minuli« rad koji je namenjen proširenoj reprodukciji — posmatraju kao društveni kapital za sebe, odvojeno od rada pojedinačnog radnika ili radnog kolektiva. Oni ne shvataju da je društvena svojina u isto vreme i onaj oblik radnikove »individualne svojine« bez kojeg ni on ni njegov rad ne mogu biti slobodni«.

Međutim, definirajući društveno vlasništvo kao cjelovitu koncepciju prevladavanja razdvojenosti rada i kapitala i otuđivanje viška rada (minulog rada) od radnika definirajući društveno vlasništvo kao društveni odnos među ljudima u procesu proizvodnje i raspodjele tvorac te koncepcije Edvard Kardelj uvijek je isticao da se takova cjelovita koncepcija može i mora ostvarivati postepeno, da se mora voditi računa o objektivnim protivrječnostima društvenog vlasništva u nas, zbog čega je u svojoj knjigi dao naslov »Protivrečnosti društvene svojine u suvremenoj socijalističkoj praksi«. Na mnogo mjesta Kardelj ističe da jasnoća u koncepciji i strategiji i potreba definiranja cjelovite koncepcije društvenog vlasništva ne znači negiranje realnosti i potrebe da se takova koncepcija izgrađuje postepeno i u skladu s mogućnostima i objektivnim uvjetima i da se u sistemu ne može i ne smije negirati potreba ugrađivanja i mnogih institucija koje su kompromis s koncepcijom grupnog odnosno kolektivnog vlasništva pa i državnog vlasništva. Kardelj je svjestan da će proteći još mnogo vremena prije nego se

Digitized by Google

stvore uvjeti da se ukine svojinski odnosno imovinski karakter društvenog vlasništva, te se suprotstavljajući idealizmu pravne norme i onima koji negiraju imovinski karakter društvenog vlasništva i njegovu pravnu i ekonomsku sadržinu, piše:[4]

»Sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini pripadaju svakome ko radi kao najvažniji objektivni uslov njegovog rada i njegove slobode kao radnika i kao stvaraoca. Ali prema tim sredstvima niko ne može imati nikakva privatno-sopstvenička prava. U tom smislu društvena svojina je i svačija i ničija.

Sredstva u društvenoj svojini su u isto vreme i sredstva ličnog rada radnika u okviru ukupnog društvenog rada, a time i sredstva za sticanje njegovog ličnog dohotka. Kao takva, društvena svojina je u isto vreme zajednička, klasna svojina svih radnika i oblik individualne svojine svakog koji radi. Zato društveno-svojinski odnosi ne znače više odnos između »sopstvenika« i »nesopstvenika« — što u praksi znači između kupca i prodavca radne snage, ili države i radnika — već odnos među samim radnicima koji zajednički raspolažu sredstvima za proizvodnju, ali individualno prisvajaju plodove svoga rada. Reč je, dakle, o odnosima među ljudima koji kolektivno i samoupravno stavljaju zajednička proizvodna sredstva u službu individualne stvaralačke snage i sposobnosti radnika u udruženom radu radi postizanja što većeg zajedničkog i individualnog uspeha udruženog rada.

Upravo takav protivrečan karakter društvene svojine mora biti izražen u sistemu proizvodnih i ekonomskih odnosa u samoupravnom udruženom radu, kao i u političkom sistemu i pravnim institucijama koji treba da obezbeđuju takav sistem. A svaka negacija takve protivrečnosti neizbežno rađa i protivrečnost između rada i osamostaljenog društvenog kapitala«.

Elementi koncepcije društvenog vlasništva počeli su se razvijati 1950. godine a ustavno-pravno takova koncepcija prvi put je formulirana u Ustavu iz 1963. godine ali još uvijek kao dopuna vladajućeg državnog vlasništva i kolektivnog vlasništva. Cjelinu koncepcije u nas po prvi put je formulirao Kardelj u svojoj navedenoj knjizi, i ona je poslužila kao teorijska osnova za ustavno-pravnu institucionalizaciju društvenog vlasništva u Ustavu iz 1974. i Zakona o udruženom radu iz 1976. godine.

Ustav iz 1974. godine na navedenoj teorijskoj osnovi pokušao je koncipirati politički sistem socijalističkog samoupravljanja kao globalni sistem u kojem radnici i svi radni ljudi cjelinom ekonomskog i političkog sistema ostvaruju i izgrađuju samoupravne proizvodne odnose koji su u stvari drugi naziv za društveno vlasništvo.

Ostvarivanje društvenog vlasništva je dugotrajan proces. On se vrlo teško ostvaruje u protivrječnim uvjetima. *Mnoge pret-*

[4] Isto kao 3, str. 54—55.

Digitized by Google

postavke na kojima se temelji ustavna koncepcija društvenog vlasništva realno u praksi ne postoje. U tom smislu nužno je prihvatiti kritiku nerealnosti operacionalizacije koncepcije društvenog vlasništva i tražiti promjene koje će polaziti od realnih uvjeta, mogućnosti i pretpostavki, znači promjene koje će usmjeravati procese za narednu, moguću etapu procesa ostvarivanja društvenog vlasništva, umjesto sadašnjih utopističkih i nerealnih ustavnih normi i sistemskih rješenja koja ne uvažavaju stupanj razvoja proizvodnih snaga i brojne protivrječnosti i normiraju odnose koji će biti ostvarivi tek u dalekoj budućnosti. U tom smislu bit će potrebne i značajne promjene u dogradnji koncepcije društvenog vlasništva ali ne u stvaranju još idealnije teorijske koncepcije i normativnih rješenja za neko već komunističko društvo nego promjene koje će na određeni način značiti programski i normativni korak nazad, otvaranjem širih mogućnosti razvoja i drugih oblika svojine, privatne, grupne, zadružne i mješovite, te stvaranjem pretpostavki da se društvena svojina ustavno pravno izrazi ne samo kao odnos među ljudima u procesu proizvodnje i raspodjele nego i kao konkretna imovina bez koje nije moguće organiziranje tržne privrede i djelovanje ekonomskih zakonitosti kao racionalnog kriterija distribucije viška vrijednosti njegove alokacije i u cjelini omogućavanje najbržeg privrednog i društvenog razvoja.

Predložene promjene koje šire prostor jačanju privatnog vlasništva, zadružnog vlasništva, grupnog vlasništva, mješovite privrede izraz su realnih potreba razvoja jugoslavenskog društva i suzbijanja dogmatskih snaga u našem društvu. Takove promjene pridonijet će rješavanju mnogobrojnih ekonomskih problema, one će pomoći savladavanju ekonomske krize ali one neće otvoriti perspektive razvoja jugoslavenskog društva ukoliko se ne riješe brojne kontraverze i otvorena pitanja koncepcije društvenog vlasništva, i društvene reprodukcije na način udruženog rada. U davanju odgovora na ta pitanja izuzetno je značajno da se utvrdi *u kojoj je mjeri koncepcija društvenog vlasništva iz Ustava 1974. godine i na osnovu ZUR-a u suprotnosti s robnom proizvodnjom, u kojoj su mjeri ustavna rješenja kriva za koncepciju dogovorene ekonomije i negiranje robne privrede. Bit će potrebno dati odgovor i na pitanje koje su promjene potrebne da bi se koncepcija društvenog vlasništva ostvarivala u uvjetima robne privrede. Međutim jednako važno je dati i odgovor na pitanje kakve su potrebne promjene da bi se suzbile jake tendencije državnog vlasništva i restauracija grupnog vlasništva.*

Ako se u svim tim raspravama ne postigne suglasnost oko nekih bitnih teorijskih pitanja, oko strategije, onda se u realnom odnosu snaga koje vladaju u Jugoslaviji može desiti da umjesto konzistentnog programa promjena dobijemo kompromis različitih programa i koncepcija koji su međusobno proturječni jer polaze od različitih strategija.

Digitized by Google

Takove promjene koje su kompromis različitih strategija odnosno zbir međusobno suprotstavljenih koncepcija ne samo da bi stvarali još veću zbrku nego bi u potpunosti onemogućavale funkcioniranje sistema. Zato je inzistiranje na teorijskom i idejnom raščišćavanju nužno. Međutim, zahtjev za utvrđivanjem jasne strategije promjena odnosno zahtjev da se usvoji program promjena koje će jačati društveno vlasništvo ne znači da nisu potrebni u sadašnjim uvjetima i prijedlozi koji šire prostor i drugim oblicima vlasništva kao nužnoj dopuni društvenog vlasništva. Isto tako inzistiranje na jasnoći koncepcije, strategije koja će u procesu jačati društveno vlasništvo ne znači odbijanje niza korisnih prijedloga koji ukazuju da treba biti realan u mogućnostima i postepenosti realizacije koncepcije društvenog vlasništva te da treba ugraditi i mnoga rješenja koja su prihvaćanje civilizacijskih i racionalnih rješenja prethodne društveno-ekonomske formacije. Međutim odstupanje od strategije bilo bi pogubno i za teoriju i za praksu socijalističkog samoupravljanja jer se socijalističko samoupravljanje ne može izgrađivati ukoliko se barem u koncepciji ne razvijaju procesi društvenog vlasništva.

b) Protivrječnosti koncepcije društvenog vlasništva u Ustavu iz 1974. godine

Društveno vlasništvo je drugi naziv za socijalističke proizvodne odnose, ono je sama bit samoupravnog socijalističkog načina proizvodnje. Koncepciju društvenog vlasništva nije jednostavno obrazložiti, jer je ona vrlo složena kategorija; ona ima svoj pravni aspekt, ekonomski aspekt, politički i socijalni aspekt, ona je na određeni način i novi društveni odnos ali materijalna vrijednost i imovina.

U vrijeme nastajanja Ustava iz 1974. i ZUR-a iz 1976. bilo je teško takvu kompleksnu koncepciju prevazilaženja klasnog vlasništva formulirati u cjelovit pravni, politički i ekonomski sistem. Trebalo je utvrditi novi kategorijalni aparat i izgraditi koliko-toliko konzistentan model usprkos ogromnih protivrječnosti u društvu koji će omogućiti samoreproduciranje socijalističkih proizvodnih odnosa. Pri svemu tome u ocjenjivanju dometa koncepcije Ustava iz 1974. u utvrđivanju modela društvenog vlasništva treba uzeti u obzir da nije bilo nikakvih uzora niti mogućnosti provjere postojećeg modela tako da je on morao htio to ili ne sadržavati mnogo eksperimentalnog, nedorečenog i protivrječnog.

Društveno vlasništvo ima svoje etape razvoja. Ustav iz 1974. godine u etapnom razvoju društvenog vlasništva kao i u cjelini u formuliranju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja kao globalnog sistema ima ambiciju da i u formuliranju društvenog vlasništva ide mnogo dalje od kombinacije

Digitized by Google

elemenata tzv. »podeljene svojine« koju je formulirao Ustav iz 1963. godine.

Bit koncepcije društvenog vlasništva do Ustava iz 1974. vrlo jasno je obrazložio Ivan Maksimović na slijedeći način:[5]

»Kakav se, dakle, tip svojine razvijao posle Zakona iz 1950. pa sve do Ustava iz 1963., i posebno Ustava iz 1974. godine? Ukratko rečeno, razvijao se, najpre, tip društvene (ili tačnije, kolektivne) podeljene svojine. Umesto države kao jedinstvenog titulara državne, jedinstvene i centralizovane svojine, počinje proces decentralizacije privrede, stvaraju se preduzeća koja imaju sve šira »prava korišćenja« dela ukupne društvene imovine (deo predmeta, sredstava), i ostvarenog dohotka. Ta »prava«, su po ocenama izvesnih pravnika, bila istovetna ovlašćenjima klasičnog građanskog prava svojine, tj. ovlašćenja slobodnog korišćenja i raspolaganja. Ograničavanje ovog tipa svojine od privatne, ogledalo se u tome što je »pravo korišćenja« preduzeća bilo označeno unutar javno-pravne komponente društvene svojine, a ova komponenta označava zbir, uglavnom, finansijsko-pravnih ovlašćenja koja drugi subjekti imaju u »pravu korišćenja« preduzeća, tj. pravo prisvajanja dela društvenih sredstava koja su iskazana u prihodu (dobiti) preduzeća, od strane političko-teritorijalnih jedinica — od opštine do države — kao i drugih društveno-političkih organizacija (komora, privrednih udruženja, organa socijalne zaštite itd.).

»Podeljenost« svojine ogleda se, dakle, u dva vida:

1. Ima više titulara (»pluralitet« subjekata) društvene svojine s različitim ovlašćenjima u funkcijama: privredne organizacije, društvene organizacije i društveno-politički subjekti i zajednice. I jedni i drugi imaju »pravo korišćenja«, odnosno učešća u raspodeli dohotka (dobiti), samo po raznim osnovama. Prvi, preduzeće, zato što su proizvodne i prometne organizacije, a drugi, političke zajednice, zato što vrše javne funkcije koje su (ne)posredno vezane za privredu.

2. Podeljenost se ogleda i u tome što se (ne)posredni uticaj na društvenu svojinu iskazuje i u mogućnosti političkih subjekata (države) da unose izvesne korektive, planske i druge elemente, i vrše usmeravanje korišćenja društvene svojine putem ekonomske politike.

Uporedni razvitak robne proizvodnje davao je »pravu korištenja« preduzeća društvenim sredstvima izrazito imovinsko-pravni, stvarno pravni karakter, jer je jačanjem njihovog robnog subjektiviteta, faktički, jačao i njihovu imovinsko-pravnu komponentu.

Međutim, ostala su ograničenja i, kako ih neki autori nazivaju, »pukotine« u ovom sistemu. Pre svega, sam karakter ju-

[5] Ivan Maksimović, Časopis »Savremenost«, Novi Sad, broj 6. 1987. str. 21. »Ustavni i institucionalni razvoj društvene svojine u Jugoslaviji ekonomsko-empirijska analiza modela i prakse reprodukcije društvene svojine«.

Digitized by Google

goslovenskog tržišta, pod većim i manjim administrativnim udarima, nedovoljno razvijen u jugoslovenskim razmerama; zatim, snažan udeo administrativno određenih cena itd., ograničavalo je robnost, a samim tim i imovinsku komponentu preduzeća. Nedoslednost robnog subjektiviteta ogledala se i u tome što je on, uglavnom, funkcionisao kada se radilo o dobiti, a nikako kada se radilo o gubicima. Gubitke nisu snosili članovi radnih kolektiva na osnovu podeljenosti svojine, i svoje imovine, već celo društvo u ime društvene svojine. Znači, zamagljivala se imovinsko-pravna odgovornost za štete na društvenoj imovini, nastale usled gubitaka, koje je prema zakonima robne privrede — morao da snosi isključivo njihov »počinitelj«. Time su se, ujedno, veoma ograničavali, čak potpuno gubili, smisao i objektivno dejstvo tržišnih zakonitosti.«

Ustav iz 1974. godine pokušava ići dalje od navedene koncepcije iz Ustava 1963. i ukinuti podjeljenost društvenog vlasništva odnosno u cjelini izgraditi nove produkcione odnose koji se ne temelje na vlasništvu kao imovini i na klasičnim vlasničkim pravima.

Osnova takove koncepcije utvrđena je u osnovnim načelima Ustava posebno u glavi II i u glavi III osnovnih načela. U glavi II osnovnih načela utvrđuje se i definira novi samoupravni proizvodni odnos koji se uspostavlja među ljudima u radu društvenim sredstvima. *Bit tog novog proizvodnog odnosa izražava se kroz slijedeća prava radnika u udruženom radu:*[6]

»— Da neposredno i ravnopravno s drugim radnim ljudima u udruženom radu odlučuje o svim poslovima društvene reprodukcije;

— da u uslovima i odnosima međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti ostvaruje svoj lični materijalni i moralni interes, da se koristi rezultatima svog tekućeg i minulog rada i tekovinama opšteg materijalnog i društvenog napretka; i

— da na toj osnovi sve potpunije zadovoljava svoje lične i društvene potrebe i razvija svestrano svoju stvaralačku ličnost.«

U glavi III osnovnih načela utvrđuje se da je društveno vlasništvo izraz socijalističkih društvenih i ekonomskih odnosa i osnova udruženog rada i vladajućeg položaja radničke klase u cjelini reprodukcije.

Cjelinom osnovnih načela i posebno odredbama o društveno-ekonomskom uređenju cijeli ustavni sistem više se ne temelji na pravu vlasništva nego na novim pravima; pravu rada društvenim sredstvima i pravu na samoupravljanje. Ustav ukida i pravo poduzeća ili ustanova i pravo države i bilo kog drugog da na osnovu vlasništva raspolaže ostvarenim dohotkom i usta-

[6] Ustav SFRJ, Stručno objašnjenje, Privredni pregled Beograd 1978. str. 7.

Digitized by Google

novljuje pravo rada društvenim sredstvima koje stiče svaki udruženi radnik kada stupa u radni odnos sa drugim radnicima. To pravo nema elemente vlasničkog prava jer ne daje nikakva prava u raspolaganju dohotkom i odlučivanju o uvjetima i sredstvima rada na osnovu prava vlasništva.

Prirodna bogatstva, sredstva za proizvodnju i rezultat rada, ostvareni dohodak u isto vrijeme utvrđuju se kao društveno vlasništvo. Prema tome na određeni način i kao imovina ali se ono definira kao kvazivlasništvo kao svačije i ničije čime se želi izraziti da nitko ne može na osnovu prava vlasništva participirati u raspodjeli i prisvajanju društvenog vlasništva, zato se društveno vlasništvo kao imovina samo daje na raspolaganje i upravljanje udruženim radnicima koji na principima ravnopravnosti, solidarnosti i međusobne odgovornosti utvrđuju svoja prava i obveze u procesu proizvodnje i raspodjele.

Dakle, društvena sredstva po Ustavu 1974. ne mogu biti imovina-vlasništvo ni pojedinca ni kolektiva ni države, radnici umjesto prava vlasništva stiču pravo rada društvenim sredstvima, pravo raspolaganja i korišćenja društvenih sredstava, pravo upravljanja društvenim sredstvima i pravo prisvajanja društvenih sredstava za osobne i zajedničke potrebe na osnovu rezultata rada koji se valorizira na tržištu.

Ustav jasno utvrđuje da sva ta prava radnici ostvaruju i kao obavezu racionalnog korištenja i uvećavanja društvenog vlasništva te da radnici i radni ljudi cjelinom političkog i ekonomskog sistema odlučuju o društvenim uvjetima pravilima i normama u kojima se ostvaruju navedena prava.

Iako Ustav utvrđuje kao neotuđivo pravo radnika odlučivanje o uvjetima, sredstvima i rezultatima rada ono nije vlasničko pravo niti omogućava da radnici ostvaruju u kolektivu neovisno od odgovornosti prema radničkoj klasi i društvu u cjelini. Ustav jasno utvrđuje da su sva prava koja proizlaze iz rada dakle i pravo na upravljanje uvjetima, sredstvima i rezultatima rada, kao i pravo da radnik odlučuje o cjelokupnom realiziranom dohotku neotuđiva samo pod određenim uvjetima koje je društvo kao cjelina utvrdilo.

Kao i svaki sistem i sistem koji se temelji na društvenom vlasništvu da bi se reproducirao i povijesno održao mora osigurati racionalnost i efikasnost, uvećavanje društvenog bogatstva i ostvarivanje bitnih društvenih interesa. Da li sistem u cjelini osigurava rješavanje društvenih proturječnosti, da li osigurava najbrži privredni i društveni razvoj, da li osigurava bogaćenje društva i njegovih materijalnih pretpostavki osnovni je kriterij kojim se moraju valorizirati sve koncepcije političkih sistema. Tim kriterijem mora se valorizirati i koncepcija društvenog vlasništva i samoupravni proizvodni odnosi. Međutim,

Digitized by Google

prije davanja odgovora na brojne protivrječnosti ustavne koncepcije društvenog vlasništva potrebno je ukratko definirati nova prava koja proizlaze iz društvenog vlasništva a posebno pravo rada društvenim sredstvima, neotuđiva prava radnika koja ostvaruje u osnovnoj organizaciji udruženog rada, te koncepciju slobodne razmjene rada. Grupa autora u knjizi »Ustav SFRJ — Stručno objašnjenje« detaljno i vrlo opširno objašnjava navedene nove ustavne kategorije. Iz opširnog obrazloženja navodimo dijelove koji *definiraju navedene institute i kategorije:*[7]

1. Pravo rada društvenim sredstvima, kao zajamčeno i neotuđivo pravo, razrađeno Zakonom o udruženom radu, podrazumeva pravo svakog radnika u udruženom radu da radi sredstvima za proizvodnju odnosno drugim sredstvima rada u društvenoj svojini u cilju zadovoljavanja svojih ličnih, zajedničkih i društvenih potreba i da neposredno upravlja svojim radom i uslovima i rezultatima svog rada.

Neposredno spajanje rada radnika (proizvođača) sa društvenim sredstvima (uslovima rada) bez ičijeg posredovanja (države, fonda, tehnoupravljačke strukture) daje pravnu osnovu za stvarno odlučivanje radnika o svom radu, uslovima i rezultatima rada. Na toj osnovi isključuje se bilo čiji pravno-svojinski monopol upravljanja društvenim sredstvima tj. negira pravo svojine bilo kod subjekta na društvena sredstva — nesvojinska koncepcija društvene svojine. Time se doprinosi isključivanju i onemogućavanju eksploatacije tuđeg rada po osnovu bilo kakvog »pripadništva« sredstava, doprinosi ukidanju suprotnosti između rada i kapitala i svakog oblika najamnih odnosa, kao i omogućavanja sprečavanja birokratske samovolje, tehnokrtske uzurpacije ili prisvajanja društvenih sredstava na grupno-svojinskoj osnovi ili drugom obliku privatizacije društvenih sredstava.

2. Neotuđiva prava radnika u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini (kao što su pravo upravljanja radom i poslovanjem organizacije udruženog rada i poslovima i sredstvima u celokupnosti odnosa društvene reprodukcije, pravo uređivanja međusobnih odnosa u radu, pravo odlučivanja o dohotku i pravo na sticanje ličnog dohotka), ostvaruje se u osnovnoj organizaciji.

3. Slobodna razmjena rada kao oblik sticanja dohotka u određenim oblastima društvenih delatnosti i u drugim oblastima u kojima delovanje zakonitosti tržišta ne može biti osnov usklađivanja rada i potreba ni osnov vrednovanja rezultata rada, radnici u ovim delatnostima slobodnu razmenu svoga rada ostvaruju sa radnim ljudima čije potrebe i interese zadovoljavaju u različitim oblicima razmene i udruživanja rada i sredstava — (neposredno, u okviru samoupravne interesne zajednice odnosno

[7] Isto kao 6. str. 50—52.

Digitized by Google

preko samoupravne interesne zajednice). Na taj način ovi radnici stiču dohodak kao ravnopravni učesnici u jedinstvenom procesu društvene reprodukcije«.

Ustavna rješenja i koncepcije danas se preispituju, kritiziraju ali iz različitih aspekata. Da bi mogli ocijeniti različite kritike a onda i mjere koje treba poduzimati, *da bi mogli zauzeti stav o različitim prijedlozima promjena Ustava i ZUR-a odnosno da bi se mogli izjasniti na kojoj strategiji treba mijenjati ustavne odredbe i ZUR pokušat ćemo ukazati na glavne protivrječnosti koncepcije društvenog vlasništva na osnovu Ustava iz 1974. godine:*

1. Postoji dosta visok stupanj suglasnosti u Jugoslaviji da je ustavno instutucionalni model društvenog vlasništva utvrđen u normativnom dijelu Ustava i ZUR-u u neskladu sa stupnjem razvoja proizvodnih snaga jugoslavenskog društva *da je to model koji je ostvariv u dalekoj budućnosti* jer nije uzimao u obzir realna zbivanja i protivrječnosti, *jer je izgrađen na pretpostavki da su stvoreni uvjeti da se ograničava robna privreda, da se ona prevazilazi koncepcijom samoupravnog sporazumijevanja i dogovaranja. Dakle, pošlo se od pretpostavke da se protivrječnosti i sukobi interesa ne razrješavaju konkurencijom tržišta nego da se usklađuju sporazumijevanjem i dogovaranjem. Zato kritičari ustavnog modela društvenog vlasništva traže da se napusti model koji odgovara »čistom socijalizmu« odnosno sistemu sa već značajnim elementima komunizma.*

2. Mnogi kritičari ustavnog modela društvenog vlasništva smatraju da je učinjena pogreška *što se prerano potpuno napustilo tretiranje društvenih sredstava kao imovine čime su ostvareni brojni nerješivi problemi funkcionisanja robne privrede.* Iako Ustav govori o robnoj privredi on istovremeno govori i o sistemu samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja kao prevladavanju robne privrede te o sistemu društvenog planiranja također kao koncepciji prevladavanja tržišne i robne privrede.

Tome treba dodati da je Ustav vrlo konkretno utvrdio: a) *da mnoga prava nisu prava radnika nego institucije prije svega osnovne organizacije udruženog rada,* da je ona vršilac dužnosti vlasnika društvenih sredstava kao imovinom i kad se radi o sredstvima za proizvodnju i kad se radi o ostvarenom dohotku i da se on udružuje uz suglasnost OOUR-a kao institucije, odnosno b) *velika prava države* odnosno društveno-političke zajednice da nizom mjera i ovlaštenja također postaje značajan vršilac dužnosti raspolaganja imovinom kao društvenim vlasništvom;

Na osnovu svega navedenoga mogu se prihvatiti kritike da je ustavni model društvenog vlasništva ambivalentan, protivrječan i nedorečen. Prevladavaju kritike koje traže da se promjenama do kraja izvedu uvjeti i pretpostavke za tržišno privređivanje, da se stvore uvjeti za realnu ekonomiju. S tim u vezi otvaraju se i slijedeća pitanja:

Digitized by Google

— da li su na osnovu Ustava: pravo rada društvenim sredstvima, pravo raspolaganja društvenim sredstvima, pravo upravljanja društvenim sredstvima tako operacionalizirani da osiguravaju racionalno korišćenje društvenih sredstava

— da li se na osnovu ustavne koncepcije društvenog vlasništva može utvrditi društvena cijena sredstava, realna amortizacija, realna kamata, realna cijena rad i druge ekonomske kategorije čijom realizacijom bi se omogućilo da se društveno vlasništvo racionalno koristi i da se ne pretvara u kolektivno ili grupno i državno vlasništvo.

— *da li uvođenje realnih ekonomskih kategorija kao pretpostavke tržišnom privređivanju i racionalnog korišćenja i uvećavanja društvenog vlasništva zahtjeva napuštanje ustavne koncepcije društvenog vlasništva i utvrđivanje društvenog vlasništva kao imovine kojom raspolažu radnici kao pojedinci (akcionari) ili kao udruženi radnici u radnoj organizaciji ili je to moguće i u okviru ustavne koncepcije društvenog vlasništva kao nevlasničke kategorije.*

Nove ustavne promjene smatraju da je upravo uvođenje realne ekonomije i definiranje društvenog vlasništva ne samo kao društvenog odnosa nego kao imovine pravi put da se bez odustajanja od strategije i koncepcije društvenog vlasništva izgradi realan model koji će davati odgovore na postojeće protivrječnosti u društvu koristeći civilizacijske tekovine racionalnih suvremenih robnih privreda.

3. Predmet kritike jeste i koncepcija društvenog vlasništva odnosno konkretan model prisvajanja društvenog vlasništva za zadovoljavanje osobnih i zajedničkih potreba radnika. Kritičari modela tvrde da je on također ambivalentan, jer *djelomično se uključuje tržište kao kriterij pa se u Ustavu govori da radnici ostvaruju pravo prisvajanja dohotka kao društvenog vlasništva za zadovoljavanje osobnih i zajedničkih potreba na osnovu rezultata rada valoriziranog na tržištu, ali istovremeno Ustav također utvrđuje da se nagrađuje prema radu i izgrađuje cijeli model društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja u utvrđivanju kriterija stvaranja i raspodjela dohotka i osobnih dohodaka koji objektivno znače suprotnost nagrađivanju prema rezultatima rada valoriziranog na tržištu.* Tu treba dodati da je Ustav ugradio i *veliku ulogu države* odnosno velika prava svih društveno-političkih zajednica u utvrđivanju uvjeta privređivanja, kreditnoj i monetarnoj politici, politici cijena, deviznoj politici čime je omogućeno da se društveno vlasništvo pretvara u državno vlasništvo i da se potezom pera državnih organa preko noći cijele grane privrede proglašavaju rentabilnim ili nerantabilnim.

4. Kritičari ustavnog modela društvenog vlasništva posebno ističu mnogobrojne protivrječene odredbe Ustava kojima se *organizacije udruženog rada tretiraju, kao produžena ruka države*

Digitized by Google

i političkih struktura koje i dalje vrše kadrovski raspored i kontroliraju ukupan život samoupravnih organizacija udruženog rada.

5. Ustav iz 1974. godine pokušao je *izgraditi novi model društvene reprodukcije u cjelini, odnosno utvrditi pravo udruženih radnika da upravljaju minulim radom, odnosno viškom rada. Iako Ustav načelno vrlo jasno utvrđuje da je dohodak organizacije udruženog rada kao i osobni dohodak radnika rezultat ne samo živog tekućeg rada nego i minulog rada odnosno rezultata efikasnog ulaganja i korištenja viška rada institucionalni model nije na zadovoljavajući način izgradio koncepciju udruživanja rada i sredstava, stvaranja zajedničkog dohotka odnosno u cjelini sistem proširene reprodukcije u kojem bi udruženi radnici polazeći od vlastitog interesa odlučivali kako će uložiti stvorenu akumulaciju, da li u vlastitu organizaciju udruženog rada ili će sredstva udružiti u neku drugu organizaciju udruženog rada.* Ustav je pošao od pretpostavke da će radnici upravo vođeni svojim interesom ulagati svoju akumulaciju u one društvene projekte i investicije koje će davati najveću akumulaciju i najveći dohodak. Koncepcijski to je bio pokušaj da radnici budu nosioci proširene reprodukcije, da društvena sredstva cirkuliraju u one grane i projekte gdje će se moći najviše uvećati. Međutim cijeli izvedbeni model ostao je na razini ideje, ne razrađujući pravne, ekonomske i druge pretpostavke realizacije udruživanja rada i sredstava kao racionalnog oblika raspolaganja društvenim vlasništvom i njegovim uvećavanjem. Time se ostalo na koncepciji da živi rad ostaje u fokusu samoupravljača i faktično jedini kriterij utvrđivanja njihovih prava da prisvajaju društveni dohodak, stvoreni dohodak za zadovoljavanje svojih osobnih i zajedničkih potreba.

Na osnovu navedenih protivrječnosti javile su se koncepcije koje ne traže uklanjanje navedenih protivrječnosti i promjene koje će omogućiti ostvarivanje koncepcije društvenog vlasništva nego koje traže druge modele i sisteme. Kao mogući modeli nude se u različitim varijantama povratak na državno vlasništvo, odnosno povratak na grupno ili privatno vlasništvo. I u jednom i u drugom slučaju prihvaćanje takovih koncepcija značilo bi odustajanje od koncepcije razvoja socijalističkog samoupravljanja koje se temelji na društvenom vlasništvu.

Čini nam se da je strategija predloženih promjena Ustava odbacila i jednu i drugu alternativu da je ostala na koncepciji društvenog vlasništva kao temelja sistema te da je predložila niz značajnih inovacija koje bi trebale omogućiti da se prevlada većina navedenih protivrječnosti.

Dakle inovacije, promjene, dogradnja koncepcije društvenog vlasništva na osnovu kritike i uočenih protivrječnosti u modelu Ustava iz 1974. g. i ZUR-a iz 1976. trebali bi ići u slijedećim pravcima:

Digitized by Google

1. Prilagođavanje ukupnog modela realnim pretpostavkama odustajanjem od utopističkih i u sadašnjim uvjetima neostvarivih rješenja koja se temelje na nerealnim idealiziranim gledanjima na stanje u jugoslavenskom društvu.

2. Ugrađivanje svih elemenata realne ekonomije i stvaranje pravnih, institucionalnih i drugih pretpostavki za robnu privredu i za realizaciju principa da udruženi radnici snose sudbinu realiziranog dohotka na tržištu, odnosno da prisvajaju realizirani dohodak na osnovu rezultata rada potvrđenom na tržištu. To bi značilo potrebu da se značajnim promjenama i inovacijama odustaje od modela tzv. dogovorene ekonomije kao i modela u kojem vanjski faktori (politika i država) bitno utiču na dohodak i njegovu raspodjelu.

3. Izgrađivanje svih pravnih, ekonomskih, političkih i drugih pretpostavki za realizaciju koncepcije minulog rada odnosno prava radnika da odlučuju o svom višku rada, da ga udružuju i da im se garantira učešće u raspodjeli novo stvorenog dohotka na osnovu udruživanja sredstava. Bez stvaranja pretpostavki i pravnih i ekonomskih i političkih za širenje procesa udruživanja rada i sredstava jugoslavensko društvo i dalje će ostajati dezintegrirano i autarhično i dalje će se širiti pritisci da se integracija vrši ili putem države i njenog jačanja ili povratkom na kapital odnos.

Digitized by Google

Alojzij Finžgar

Društvena svojina i ustavni amandmani

U predlogu Predsedništva SFRJ od 11. II 1987. da se pokrene postupak za promenu Ustava Socijalistične Federativne Republike Jugoslavije kaže se da se predlažu samo izmene u normativnom delu Ustava i da se osnovna načela Ustava ne menjaju.

U tom predlogu se napose u pogledu društvene svojine ističe da se predlažu samo izmene kojima će se dalje razvijati i obezbediti dosledno ostvarivanje osnovnih ustavnih rešenja o društvenoj svojini.

U osnovnim načelima Ustava SFRJ iz godine 1974. prihvaćena je, kao i ranije u ustavnim propisima iz godine 1963, nesvojinskopravna koncepcija društvene svojine. To ne znači da društvena svojina nije više svojina u ekonomskom smislu, dakle da kod društvene svojine nema prisvajanja, već samo to da društvena svojina nije svojina u pravnom smislu, da ona nije pravo svojine.

Neki ekonomisti pa i drugi pogrešno tvrde da je u ustavnim propisima iz godine 1974. prihvaćena nesvojinska koncepcija. To je posledica toga da se ne pravi razlika između društvene svojine u ekonomskom smislu i društvene svojine u pravnom smislu, iako je već prof, A. Bajt u svojim radovima više puta skrenuo pažnju na to da mogu biti svojina u ekonomskom smislu i svoji-

Digitized by Google

na u pravnom smislu dva različita pojma[1]. Izjednačavanje svojine u ekonomskom smislu i svojine u pravnom smislu je posledica toga da kod prava svojine već sama činjenica da stvar pripada subjektu toga prava znači da taj subjekt prisvaja sve koristi koje daje ta stvar te da se zbog toga pitanje prisvajanja ovde uopšte ne postavlja. No drukčije je to kod društvene svojine. Kod društvene svojine ne postoji prisvajanje na svojinskopravnoj osnovi već prisvajanje prema radu. Obim prisvajanja na osnovu rada treba u konkretnom slučaju tek utvrditi. Prisvajanje je zbog toga ovde regulisano posebnim propisima. Tako, npr. Zakon o udruženom radu sadrži posebne propise o raspoređivanju i raspodeli dohotka. Društvena svojina je dakle svojina u ekonomskom smislu, to nije i ne može biti sporno.

No društvena svojina kao prisvajanje na osnovu rada isključuje prisvajanje na svojinskopravnoj osnovi. To je jasno i logički dosledno i to je i napisano u tački III osnovnih načela ustavnih propisa iz godine 1974. Društvena svojina je prema tome svojina u ekonomskom smislu a nije svojina u pravnom smislu, nije pravo svojine odnosno kod društvenih sredstava nema prava svojine. U tome je suština nesvojinskopravne koncepcije društvene svojine.

Društvena sredstva a tako i sredstva za proizvodnju i druga sredstva za rad i poslovanje u ekonomskom smislu su kolektivna svojina svih pripadnika jugoslovenske društvene zajednice. Svi imaju koristi od društvenih sredstava naročita sredstva koja su određena za zadovoljavanje zajedničkih i opštih društvenih potreba. Za našu društvenu svojinu kao kolektivnu svojinu je bitno radničko samoupravljanje koje je uvedeno u godini 1950, kada su državna privredna preduzeća predata na upravljanje radnim kolektivima. Danas je radničko samoupravljanje pravno regulisano kao pravo rada društvenim sredstvima. Pravo rada društvenim sredstvima je samoupravno i društveno-ekonomsko pravo. Ovo pravo obuhvata naročito pravo na samoupravljanje i pravo na plodove svog rada. Neposredni proizvođači imaju na osnovu prava rada društvenim sredstvima pravo raditi društvenim sredstvima i pravo prisvajati dohodak ostvaren radom društvenim sredstvima uz obavezu da obezbeđuju razvitak materijalne osnove sopstvenog i društvenog rada i da doprinose zadovoljavanju drugih društvenih potreba (vidi tačku II, stav 3, al. 4, ustava SFRJ).

Ovde postoje i drukčija shvatanja. Tako je E. Kardelj u svojim radovima opredelio društvenu svojinu kao svojinu radničke klase koja će s vremenom postati svojina svih i svakoga a u

[1] A. Bajt: Ekonomski in pravni pojem lastnine, Pravnik 1953, br. 8, Svojina u ekonomskom smislu i imovina, Anali pravnog fakulteta, Beograd 1956, Svojina, naročito društvena kao ekonomski pojam, Simpozijum o društvenoj svojini, Beograd 1965.

Digitized by Google

velikoj meri je ona to već i danas[2]. No E. Kardelj ovde nije uzeo u obzir to da prema ustavnim načelima radnici koji rade društvenim sredstvima upravljaju njima u sopstvenom interesu i interesu društvene zajednice kao celine te da upravljajući društvenim sredstvima ostvaruju određenu društvenu funkciju. Zatim i to da imaju radnici u okviru svog prava na plodove svoga rada i obavezu da obezbeđuju razvitak materijalne osnove sopstvenog i društvenog rada i doprinose i zadovoljavanju drugih društvenih potreba. Iz toga se opravdano može zaključiti da je društvena svojina već i danas u ekonomskom smislu svojina svih pripadnika društvene zajednice, i da radnici prisvajaju dohodak ostvaren radom društvenim sredstvima delomično za sebe, delomično za celo društvo. Prema tome radi se ovde o »individualnom prisvajanju« koje obuhvaća sredstva određena za lične dohotke i za zajedničku potrošnju radnog kolektiva i o »društvenom prisvajanju« koje se odnosi na sva druga, radom društvenim sredstvima od strane određenog radnog kolektiva, stečena sredstva.

Iz Kardeljeve definicije društvene svojine kao svojine svih i svakoga neki, tako npr. A. Bajt zaključuju da je društvena svojina i u pravnom smislu svojina svih i svakoga, dakle i kolektivna svojina u pravnom smislu[3]. No to ne stoji. Za zajedničku svojinu kao pravnu kategoriju značajno je to da zajedničari nastupaju uvek zajedno i saglasno. Prema tome morali bi o svakom pitanju koje se pojavljuje u vezi sa društvenim sredstvima odlučivati uvek i svuda svi građani Jugoslavije, što bi bilo apsurdno tražiti ili si uopšte zamisliti.

Sa druge strane se iz iste definicije E. Kardelja koji je s tim u vezi napisao i to da je društvena svojina kao zajednička svojina i svojina svakoga, negacija svake svojine, dakle »ničija« i »svačija, izvlači zaključak da društvena sredstva ne pripadaju nikome da ih svako može koristiti i njime raspolagati. Već je bilo utvrđeno da je rečima »ničija« i »svačija« parafrazirana jedna već stara misao, da »ono što je zajedničko nije moje« i da je »ono što je zajedničko i moje«,[4] a da se danas spomenutim rečima do krajnih granica vulgarizira ustavna koncepcija društvene svojine, izvrće njena suština, stavljaju negativni predznaci i nalepnice[5]. O društvenoj svojini kao pravnoj kategoriji bit će još govora, za sada se može reći samo to da su po postojećim pravnim propisima društvena sredstva namenska sredstva i kao takva

[2] V. E. Kardelj: Idejna, društveno-ekonomska i politička opredeljenja u Nacrtu zakona o udruženom radu, Socijalizam 1976, br. 4. str. 495, 496.

[3] A, Bajt: Društvena svojina u nacrtu zakona o udruženom radu, Ekonomist 1976, str. 377, Socijalizam 1976, br. 7—8, str. 1194.

[4] A. Finžgar: Družbena lastnina v jugoslovanskem pravu, SAZU Ljubljana 1977, str. 13 i prim. 43.

[5] Inge Kraljević: Izmjene i dopune ZUR-a i društveno vlasništvo. Marksistička misao 1987, br. 3—4, str. 82.

Digitized by Google

zaštićena na jednaki način kao što se štite stvari koje su predmet prava svojine.

Budući da je društvena svojina u ekonomskom smislu svojina čitave društvene zajednice, to ima društvena zajednica pravo da postavi određene okvire za vršenja prava radnika u udruženom radu da upravljaju društvenim sredstvima i da organizuje efikasnu kontrolu »ex post« kako upravljaju društvena sredstva napose kako se gazduje društvenim sredstvima za rad i poslovanje, kako neposredni proizvođači vrše društvenu funkciju upravljanja privredom.

S tim u vezi su propisi Ustava, Zakona o udruženom radu i posebni propisi pojedinih republika i pokrajina o društvenoj zaštiti samoupravnih prava i društvene svojine. Na osnovu tih propisa može doći do privremenog ograničenja samoupravnih prava radnika, npr. do imenovanja privremenog organa i može doći i do stečaja, do ukidanja organizacije udruženog rada.

Pokreće se i pitanje odgovornosti radnika za upravljanje društvenim sredstvima. Neposredni proizvođači su prema ustavnim načelima u upravljanju društvenim sredstvima odgovorni jedan drugome i društvenoj zajednici. O odgovornosti nosioca samoupravnih i drugih društvenih funkcija govori i član 95, Ustava SFRJ. Svakako ovde postoji odgovornost za krivična dela na području privrede, za privredne prestupe i privredne prekršaje. No inače je pitanje odgovornosti nosioca samoupravnih funkcija o kojem je bilo već dosta raspravljano još uvek otvoreno.

U stavu 1 t. 3 amandmana IX na Ustav SFRJ ponovo se sada kao posebno pravno pravilo ističe da su radnici u udruženom radu u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima odgovorni jedan drugome i društvenoj zajednici kao celini. No u stavu 3. ove tačke amandmana IX trebalo bi umesto predloženog teksta propisati sankciju koja pogađa sve radnike određene organizacije udruženog rada, tj. stečaj organizacije udruženog rada i time i gubitak prava rada društvenim sredstvima za sve radnike ove organizacije. Ova sankcija treba da nastupi kada organizacija udruženog rada trajnije ne može da obnavlja društvena sredstva i ispunjava druge svoje obaveze (vidi član 48. Ustava SFRJ). Minimalna obaveza radnika u udruženom radu je svakako da svojim poslovanjem ne zadiru u substancu društvenih sredstava kojima oni rade.

Napose treba ovde istaći i stav 2. tačke 6. amandmana IX gde se zabranjuje narušavanje ustavom utvrđene samostalnosti i ravnopravnosti u sticanju dohotka organizacija udruženog rada koje obavljaju privrednu delatnost time da treba ovde istaći i zaštititi slobodno raspolaganje organizacije sredstvima za proširenu reprodukciju. Trebalo bi i razmisliti o tome da li se može odrediti ovde i određene sankcije.

Ovde treba istaknuti i amandman XXI koji se odnosi na zaštitu društvene svojine.

Digitized by Google

No, umesto sadašnjeg teksta tačke 1. amandmaja IX mogli bi postaviti pravila: »Svaki građanin dužan je poštovati i štititi društvenu svojinu« i »Niko ne može raspolagati društvenim sredstvima suprotno njihovom namenu«.

II

Ponovo treba istaći da se kod društvene svojine radi o prisvajanju na osnovu rada. Ovo prisvajanje isključuje svako prisvajanje na svojinskopravnoj osnovi. Kod društvene svojine se prisvajanje na svojinskopravnoj osnovi zamenjuje sa prisvajanjem na osnovu rada. U tački III osnovnih načela ustavnih propisa iz godine 1974. ističe se da je rad čoveka jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima. U saglasnosti s tim u normativnom delu Ustava dat je propis da niko ne može steći pravo svojine na društvena sredstva koja su uslov rada u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada... Izraz pravo svojine treba ovde uzeti u širem smislu imovinskog prava jer ima svako imovinsko pravo elemenat svojinskopravnog prisvajanja. To je učinjeno i u Zakonu o udruženom radu koji ne daje organizaciji udruženog rada ni svojinsko ni kakvo drugo imovinsko pravo na društvena sredstva. No negacijom prava svojine na društvena sredstva stvar nije zaključena. Pravo svojine sa određenim subjektom tog prava zamenjeno je koncepcijom da društvena sredstva ne pripadaju nekome (»pertinere ad aliquem«) već su određena za nešto (»pertinere ad aliquid«), da se ovde radi o namenskim sredstvima (teorija o namenskoj imovini, Zweckvermögen) a da su ta sredstva zaštićena na jednaki način kao što se štite stvari koje su predmet prava svojine.

Traženje da se priznaje na društvena sredstva pravo svojine ili drugo imovinsko pravo određenog subjekta nije ostvarivo sve dok postoji stav da se kod društvene svojine radi o prisvajanju na osnovu rada. No, ovaj stav izgleda nije proizvoljan već ima dublji koren. Raspodela prema radu, iako ne važi svuda ipak postoji u brojnim relacijama na području društvene svojine. I prof. Bajt je u više navrata govorio o raspodeli dohotka ostvarenog radom društvenim sredstvima prema radu i s tim u vezi o nemonopolnom karakteru društvenih sredstava.[6]) Može se uzeti da je raspodela prema radu bitna za društvenu svojinu, suština društvene svojine ili njena karakteristička oznaka. Ovo je u vezi sa u socijalizmu prihvaćenim načelom koje je napisano i u osnovnim načelima ustavnih propisa »Svakome prema njegovom

[6]) A. Bajt: Svojina, naročito društvena kao ekonomski pojam, Simpozijum o društvenoj svojini, Beograd 1965, Društvena svojina u Nacrtu zakona o udruženom radu, Ekonomist 1976, br. 3, Socijalizam 1976, br. 7—8.

Digitized by Google

radu«. Prema tome malo je izgleda da bi se moglo odstupiti od stava da se kod društvene svojine radi o prisvajanju na osnovu rada i uspostaviti na društvenim sredstvima civilnopravne odnose na bazi određenih imovinskih prava.

III

No, nepriznavanje svojinskih ili imovinskih prava na društvena sredstva ne čini zapreku da organizacije udruženog rada nastupaju sa svojim proizvodima i uslugama na tržištu, da se cene robe i usluga određuju prema ponudi i potražnji, da deluju zakoni tržišta što se uzima kao jedan od uslova za ozdravljenje naše privrede. Ovaj način sticanja dohotka organizacije udruženog rada posebno je istaknut sada u tački 5. amandmana IX gde se kaže: Radnici u udruženom radu u uslovima delovanja zakonitosti tržišta... ostvaruju rezultate rada razmenom proizvoda na tržištu...

Već je bilo spomenuto da su društvena svojina u pravnom smislu društvena sredstva koja imaju određenu društvenu namenu i koja su pravnim propisima zaštićena na jednaki način kao što se štite stvari koje su predmet prava svojine.

Društvena sredstva za rad i poslovanje nalaze se kao sredstva namenjena za rad radnika u udruženom radu udruženih u pojedinim organizacijama udruženog rada u tim organizacijama udruženog rada kao društvenim pravnim licima. Radnici udruženi u tim organizacijama imaju po Zakonu o udruženom radu u vršenju prava rada društvenim sredstvima posebno samoupravno i društveno-ekonomsko pravo upravljanja koje sadrži i pravo koristiti ova društvena sredstva i njime raspolagati u skladu s prirodom i namenom tih sredstava. Osim toga organizacija udruženog rada ima pravo štititi integritet društvenih sredstava u toj organizaciji kao društvenom pravnom licu na jednaki način kao što se štite stvari koje su predmet prava svojine. No, ona ima kao društveno pravno lice i pravo da u okviru posebnog »prava raspolaganja« pravnim aktima raspolaže tim sredstvima jednako kao što raspolaže nosilac prava svojine sa stvarima koje su predmet njegovog prava svojine.

Da li to nije dovoljno za samostalno i ravnopravno poslovanje pojedinih privrednih jedinica, pogotovu ako se uzme u obzir i to da je po Zakonu o udruženom radu organizacija udruženog rada kao pravno lice ovlašćena da u okviru svoje pravne i poslovne sposobnosti zaključuje ugovore i vrši druge poslove prometa robe i usluga te da odgovara za svoje ugovorne i vanugovorne obaveze društvenim sredstvima kojima raspolaže?

No ovde treba spomenuti da je nedovoljnom shvatanju čitavog dometa propisa Zakona o udruženom radu koje se odnose na društvena sredstva pridonela i pogrešna teorija naših poznatih pravnih teoretičara da »pravo raspolaganja« ne daje nikakvo

Digitized by Google

pravno ovlašćenje i da prema tome promet društvenih sredstava nije pravni već samo ekonomski promet. No, da nešto sa tom teorijom nije u redu, proizlazi već iz toga da Zakon o udruženom radu u vezi sa »pravom raspolaganja« koje daje organizaciji udruženog rada kao društvenom pravnom licu izričito govori o pravnom prometu.

Jedan od ranijih pristalica spomenutog stanovišta B. Ivanović u tematskom broju Pravnog života: Prava na nepokretnim stvarima u članku: »Koncepcija društvene svojine u sadašnjim ustavnim promenama« sada pod pravom raspolaganja društvenim sredstvima podrazumeva moć, pravo, sposobnost da se društvena sredstva mogu stavljati u pravni i ekonomski promet[7]). Drugi autor Drag. Stojanović u članku: »Nesvojinski koncept društvene svojine i njegova primena u praksi« kao i ranije ispravno drži da je pravo raspolaganja pravna moć i određeno sekundarno subjektivno pravo ali tvrdi da zbog toga jer organizacija udruženog rada nema nikakvog imovinskog prava kod društvenih sredstava ne može postojati nikakav pravni promet.[8]) No, to ne stoji. Ovo stanovište polazi od pogrešne pretpostavke da bez prenosa određenog prava na stvari nema pravnog prometa.

U našem pravnom sistemu, općenito a i obzirom na društvena sredstva sa punim opravdanjem može se zastupati stanovište da se kod ugovora o prodaji kao glavnog ugovora u prometu roba i usluga ne prenosi pravo već da je prodavac dužan dati kupcu prodatu stvar u slobodno raspolaganje te mu na taj način omogućiti da dobije na stvari pravo kakvo on može imati s obzirom na stvar i svoj pravni položaj.[9]) Ova koncepcija prihvaćena je u Code civil (vidi član 1604 i 1625) i u austrijskom općem građanskom zakoniku (par 1061 u vezi sa par 1047) a ona je i u potpunoj saglasnosti sa propisom člana 454. Zakona o obligacionim odnosima po kome se ugovorom o prodaji prodavac obavezuje da stvar koju prodaje preda kupcu tako da kupac stekne pravo raspolaganja odnosno pravo svojine.

No uz ova izlaganja treba skrenuti pažnju i na već spomenutu koncepciju o društvenim sredstvima kao namenskim sredstvima koja kod društvenih sredstava zamenjuje pravo svojine sa svim njegovim implikacijama.

IV

U čitavoj diskusiji oko kritičke analize političkog sistema i privredne stabilizacije naročito sa strane ekonomista ponavlja se refren da bez priznavanja prava svojine ili nekog tome slič-

[7] Pravni život 1987, br. 12, str. 1511.
[8] Pravni život 1987, br. 12, str. 1527, 1328.
[9] A. Finžgar: Družbena lastnina v jugoslovanskem pravu, SAZU 1977, str. 33, Društvena svojina i društvena sredstva, Samoupravno pravo, Beograd 1986, br. 2, str. 11, 12.

Digitized by Google

nog prava na društvena sredstva nema tržišta i tako nema ni ozdravljenja naše privrede. Napred je već bilo ukazano na to da je pravni promet moguć i bez toga. Čini mi se da bi naši ekonomisti mogli više pridoneti ozdravljenju naše privrede a možda i stvari socijalizma, ako bi si dali truda da se temeljito upoznaju sa propisima Ustava i Zakona o udruženom radu o društvenim sredstvima i pokušaju pronaći tim propisima datom uređenju ili nekom tome sličnom uređenju odgovarajući valjan ekonomski model.

Ovde bi verovatno trebalo rešiti pitanje pravilnog razmera između individualnog i društvenog prisvajanja a u okviru tzv. društvenog prisvajanja pitanje koliko može organizacija udruženog rada prema već spomenutoj obavezi iz tačke II osnovnih načela ustava, da bi njoj ostalo dovoljno sredstava za proširenu reprodukciju, doprinositi zadovoljavanju drugih društvenih potreba. Danas je stvar takva da su na prvom mestu lični dohoci (od živog rada) a da su određene »druge društvene potrebe« koje neke ekonomiste opredeljuju kao »rezidualne stavke« u raspodeli[10]) u obliku bruto ličnih dohodaka u velikom ili prevelikom obimu ispred stavke »za unapređenje i proširenje materijalne osnove rada«.

[10] Ivan Masimović: Teorijski problemi društvene svojine i perspektive promena ekonomskog sistema, Kriza jugoslovenskog ekonomskog sistema, Beograd 1986, str. 140.

Digitized by Google

Blagoje Bošković

Društvena svojina, robna proizvodnja, akcionarstvo

1. *Nacrt Amandmana na Ustav SFRJ* (»Politika«, 29. XII 1987) posvetio je znatnu pažnju društvenoj svojini. Značajno je što je već u prvom, IX Amandmanu zapisano: »Protivustavan je svaki akt i radnja kojim se povređuje društvena svojina«. Zaista je neophodno da se Ustavom SFRJ utvrdi nepovredivost društvene svojine, kao što se to, na primer, radi sa privatnom svojinom u građanskim društvima. Društvena svojina treba da bude u potpunijoj meri zaštićena od svakog nasrtaja bez izuzetka. Jer, društvena svojina je osnova socijalističkog samoupravnog slobodno udruženog rada i vladajućeg položaja radničke klase u proizvodnji i u društvenoj reprodukciji u celini, dakle ona je temeljna odrednica i osnovica našeg društva.

Suština navedenog predloga bila je implicitno sadržana u načelima Ustava SFRJ, ali je dobro što se predlaže da bude eksplicitno ustanovljeno takvo ustavno načelo. Pri tome je izuzetno važno da se još više razrade društveno-ekonomski odnosi, koji motivišu radnike u udruženom radu da čuvaju, unapređuju i obnavljaju sredstva u društvenoj svojini, u proširenim razmerama, kao osnovici sopstvenih uslova života i rada i društva u celini. To je, rekli bismo, osnovna garancija razvoja i proširene reprodukcije društvene svojine. A do toga može doći samo ako se promene sadašnji sistem i praksa sticanja i raspoređivanja

Digitized by Google

dohotka, tj. da svako (država, SIZ-ovi, banke i druge finansijske organizacije, razna udruženja i drugi subjekti) najpre iz ostvarenog dohotka privrede namire svoje potrebe, a radnicima u OUR što ostane, a taj ostatak dohotka je sve manji u poslednjih desetak godina. Na taj način radnicima, u udruženom radu, stvaraocima dohotka, izmiče iz ruku njihovo osnovno ustavno pravo da raspolažu sve većom, odnosno celinom dohotka, čime se oni izvlašćuju kao samoupravljači i dovode u krajnje nepovoljnu materijalnu poziciju da bi mogli biti nosioci materijalnog i društvenog napretka. Ustav SFRJ bi morao dati čvrste odrednice da se takva praksa iz osnova promeni. Bez toga, socijalističko samoupravljanje ne može izaći iz stagnacije, ne može napredovati već će se nastaviti sadašnja praksa i po svojim osnovnim sadržajima stagnirati, sužavati se na sistem participacije.

Značajno je što se predlaže Amandman da svako ko radi sredstvima u društvenoj svojini dužan je da »ta sredstva, kao materijalnu osnovu svog i ukupnog društvenog rada, trajno obnavlja, uvećava i unapređuje«. Pri tome se stavlja težište na radnike u udruženom radu, odnosno da oni moraju neposredno, direktno i konkretno snositi odgovornost za društveno i ekonomski necelishodno korišćenje društvenih sredstava. Ako ne reprodukuju i ne proširuju društvena sredstva, Amandmani predlažu da im »prestaje svojstvo radnika u udruženom radu«. Predlozi su oštri i neophodni. Ali takve sankcije ne bi se mogle odnositi samo na radnike u udruženom radu. Naime, radnici vrlo često nisu odgovorni za takvo stanje. To je danas česta praksa. Stanje u velikoj meri zavisi i od uslova privređivanja kreiranih privrednim sistemom i merama ekonomske politike u koje su postavljeni radnici u udruženom radu da privređuju društvenim sredstvima. I radnici u državnim organima, bankama, SIZ-ovima, privrednim komorama, naučnim institucijama i organizacijama moraju snositi svoj deo odgovornosti za prostu i proširenu reprodukciju društvenih sredstava, naročito u pogledu stvaranja takvih uslova da radnici u OUR zaista mogu uspešno privređivati tim sredstvima. Sadašnjim sistemom sticanja i raspoređivanja dohotka i raspodelom sredstava za lične dohotke radnici u udruženom radu nisu dovedeni u taj položaj, a takođe ni mnogim drugim delovima privrednog sistema, posebno sistemom proširene reprodukcije.

Na liniji obezbeđenja reprodukcije i uvećanja društvenih sredstava je i predlog u Amandmanima da radnici u udruženom radu »stiču dohodak kojim obezbeđuju proširenu reprodukciju, stvaraju i obnavljaju rezerve i zadovoljavaju svoje lične, zajedničke i opšte društvene potrebe«. Naime, u predlogu se u raspodeli ostvarenog dohotka na prvom mestu stavlja proširena reprodukcija, odnosno akumulacija, odnosno društvena svojina. Takva »hijerarhija« raspodele dohotka na njegove pojedine bitne odeljke problematična je sa stanovišta jačanja motivacije rad-

Digitized by Google

nika za povećanje dohotka u celini i posebno dela za akumulaciju, pošto se izdvajanja iz dohotka za lične potrebe radnika stavljaju na treće mesto. I sticanje i raspodela dohotka i motivacija radnika moraju se objektivnije postaviti, kao njihov ekonomski interes za sve glavne komponente u sticanju i raspodeli dohotka a ne da to bude nametnuto odozgo. Otuda bi se sistem i princip dohotka morao u ustavnim amandmanima još više konceptualizirati i razraditi kao materijalna osnova društvenog i materijalnog položaja radnika i socijalističkog samoupravljanja u celini, a u tome izraziti interes i motivaciju radnika u OUR. Nikakav sistem sticanja i raspodele dohotka neće uspeti ako u njemu bude oktroisano da se iz dohotka najpre izdvoje sredstva proširene reprodukcije, a radniku u OUR što ostane.

Smatramo da je dobro što je Nacrtom ustavnih amandmana na Ustav SFRJ jednim brojem novih rešenja dograđen, u društveno-ekonomskom smislu, ustavni koncept društvene svojine, mada se u tom pogledu moglo učiniti više, naročito u smislu jasnijeg i potpunijeg definisanja položaja, prava i odgovornosti subjekata društvene svojine, onemogućavanja otuđivanja dohotka i akumulacije od radnika u OUR, jačanja veze i sadržine između društvene svojine i realnih ekonomskih kategorija i zakonitosti socijalističke robne proizvodnje. No, čini nam se da bi trebalo obnoviti ideju, od pre deceniju i po, da se donese poseban zakon o društvenoj svojini. Kroz to je neophodno reafirmisati i dalje razraditi ustavnu koncepciju društvene svojine, a ne vršiti njeno negiranje i težiti za njenom zamenom klasičnim oblicima svojine.

Ali kad je reč o društvenoj svojini, mnoga pitanja su predmet široke rasprave u političkim, naučnim i stručnim telima, organima i organizacijama. Interesovanje za društvenu svojinu je poslednjih godina u stalnom porastu, što je i razumljivo, jer se radi o najtemeljnijoj odrednici našeg sistema, od čijeg uspešnog razvoja zavisi uspešnost ukupnog društvenog i materijalnog razvoja. O nekim od njih iznećemo gledišta. Verovatno za svako od navedenih pitanja je neophodna dublja argumentovana naučna i stručna, marksistička analiza i rasprava, u kojoj će argumenti stvarno doći do izražaja a ne impresije, emocije, proizvoljnosti i slično, od čega u sadašnjim prilikama niko nije imun.

2. *Prisutno je shvatanje da je koncept društvene svojine u Ustavu SFRJ, u osnovi koncept nesvojine.* Kao argumentacija za to se navode načelna opredeljenja Ustava SFRJ, stanovišta E. Kardelja (iz »Protivrečnosti društvene svojine...«) i pojedinih naučnih i stručnih radnika. To, zapravo, nije novo shvatanje već je dosta staro. Datira od momenta uvođenja društvene svojine. Više je došlo do izražaja u vreme i posle donošenja Ustava SFRJ 1974. godine, a danas najviše.

U podtekstu tog shvatanja, i juče i danas, nalaze se različiti zahtevi i pogledi. Na primer, jedni se odnose na neslaganje sa

Digitized by Google

ustavnim konceptom društvene svojine, drugi imaju u vidu drugačije viđenje društvene svojine, kao na primer državne svojine, kolektivne svojine, grupne svojine, privatne svojine, kvazi svojine, treći traže promene svojinskih odnosa ili najblaže rečeno drugačije struktuiranje između oblika svojine u nas, itd. Ima u tome zahteva za restauraciju kapital-odnosa i širenje državno-svojinskih i privatno-svojinskih odnosa na račun društvene svojine. Napominjemo da postoje velike razlike o poimanju društvene svojine. Skoro da svaki naučni radnik koji se bavi ovim pitanjem ima svoje shvatanje društvene svojine.

Društvena svojina ne može se tretirati kao kopija klasičnih oblika svojina. U okviru društvene svojine vrši se, u dugoročnom smislu, oslobađanje radnika od svih oblika otuđivanja i eksploatacije, ukidanje klasne protivrečnosti između rada i kapitala. Kapital gubi eksploatatorski karakter i postaje sredstvo kojim upravljaju samoupravno udruženi radnici. Funkcije kapitala prelaze na radnike. Rad i rezultati rada a ne svojina, postaju osnova prisvajanja proizvoda rada i upravljanja društvenim sredstvima. Radnici od toga prisvajaju sredstva za zadovoljavanje svojih ličnih i zajedničkih potreba, obezbeđuju sredstva za zadovoljavanje društvenih potreba, ali i deo za proširenu reprodukciju odnosno deo za obnavljanje i proširivanje društvene svojine. Društvena svojina ima svoje subjekte — udružene radnike (kroz različite oblike udruživanja rada i sredstava) koji rade i upravljaju sredstvima u društvenoj svojini, ali su i dužni da ih obnavljaju i proširuju kako u sopstvenom interesu, interesu OUR u kojoj rade tako i društva u celini. Društvenom svojinom se obezbeđuje svakom da se pod jednakim uslovima uključi i udruženi rad društvenim sredstvima. Društvena svojina je svojina svakog pojedinačnog radnika, svih radnika zajedno i celog društva. Samo kao takva ona može biti društvena svojina. U prirodi je društvene svojine da se rad na društvenim sredstvima obavlja u međusobnoj ekonomskoj povezanosti, ravnopravnosti i odgovornosti radnika u OUR i udruženom radu u celini. Takav položaj radnika isključuje pravo svojine nad sredstvima za proizvodnju kao monopol bilo kojeg društvenog subjekta — društveno-političke zajednice, organizacije udruženog rada, grupe građana, pojedinca — i kao osnovu prisvajanja rezultata rada i njegovog pretvaranja u najamni rad.

Ustav SFRJ nije formulisao društvenu svojinu kao nesvojinu, što mnogi smatraju, već kao društveno-ekonomsku kategoriju koja kao takva jedino može iskazati suštinu socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa i odlučujuću poziciju radnika u udruženom radu u tim odnosima. Društvena svojina se ne može ni poistovećivati sa »nesvojinom«, ali zato ima potrebe da se još jasnije izrazi njena pozitivna sadržina i mnogi njeni ekonomski i drugi elementi na sadašnjem stepenu razvoja. Društvena svojina mora biti negacija državne, kolektivne, grupne, akcionarske, privatne i drugih sličnih oblika svojine. Ako država

Digitized by Google

ima sopstvenička prava na društvenoj svojini to je onda državna svojina, ako bi ih imala OUR onda je to kolektivna, grupna svojina, ako bi ih imao pojedinac to bi bila privatna, ako bi to bio akcionar onda bi to bila akcionarska svojina.

Pri tome, društvena svojina objektivno ima svoje protivrečnosti, a to su i osnovne protivurečnosti društva. Jedne proizilaze iz protivrečnosti robne proizvodnje, drugi iz etatizma i tehnokratizma i sl. Sadašnja etapa razvoja upravo traži njene nove kvalitete i u materijalnom i društveno-ekonomskom smislu. Traži novi »spoj« samoupravnih odnosa i robne proizvodnje. Ali, protivrečnosti u razvoju društvene svojine ne mogu se savladavati priznavanjem sopstveničkog, monopolskog prava državi, OUR ili nekom drugom društvenom subjektu nad društvenom svojinom, već na način da se vrši oslobađanje od monopola, da se razvija i jača pozicija i odgovornost radnika i njihovih OUR u upravljanju i privređivanju sredstvima u društvenoj svojini, njihova ekonomska odgovornost za reprodukovanje i uvećavanje društvenih sredstava, da se društvena svojina razvija kao zajednička, klasna svojina svih radnika i društva u celini, da se izraze njene pune društveno-ekonomske funkcije u društvenoj reprodukciji u celini.

3. *Ima stanovišta da ustavni koncept društvene svojine negira stvarne odnose proizvodnje, da ne priznaje tržište, da zagovara besklasne odnose proizvodnje, da je osnova utopističkom pristupu samoupravnom socijalizmu i slično.* Ne bi se moglo pouzdano tvrditi da je Ustav iz 1974. godine prenebregao stvarne odnose proizvodnje, protivrečnosti društveno-ekonomskih odnosa i društva u celini. Naša socijalistička društvena praksa i njene protivrečnosti, naša teorijska saznanja, marksistička teorijska saznanja, a imala se u vidu i praksa u svetu, bila su osnova na kojima se Ustav SFRJ stvarao, pa i ustavni koncept društvene svojine. Nije se polazilo od nekakvog apstraktnog stanja, utopizma, besklasnog društva. Treba samo pogledati osnovne materijale, dokumenta, obrazloženja na osnovu kojih se vidi šira osnova Ustava SFRJ pa se u to uveriti. Imala su se u vidu i načela koja imaju dugoročniji karakter, vizija razvoja socijalističkog samoupravljanja i njegov pravac razvoja ka komunizmu. Ustav se nije udaljio od stvarne klasne prirode našeg društva, nije prenebregao političke i ekonomske protivrečnosti, strukturu našeg društva, tržište i tržišne zakonitosti a još manje da ih je likvidirao kako mu se ne retko pripisuje.

Uostalom, to potvrđuje naša dugogodišnja praksa. Društvena svojina se snažno utemeljila u naše socijalističko samoupravno društvo, postala daleko dominirajuća u strukturi svojinskih odnosa, ona se stalno obnavlja i proširuje. Društvena svojina je postala stvarnost u materijalnom smislu, pa i svest i teorija. O tome govore brojni podaci o ekonomskom razvoju, rastu materijalnih fondova, društvenog proizvoda, akumulacije i drugi.

Digitized by Google

Koncept društvene svojine nije se pokazao utopističkim, za neko buduće vreme, već ga je praksa prihvatila i potvrdila, uz zahtev da se dalje unapređuje i razvija, posebno u smislu konkretizacije tog koncepta kroz zakone i druge propise i mere ekonomske politike i ponašanje i odgovornost društvenih subjekata. Prisutan je i stalan zahtev da se unapređuje sistem socijalističkog samoupravljanja, jer bi u suprotnom stagnirao, što se u sadašnjoj situaciji naslućuje.

Sadašnji stepen društveno-ekonomskog razvoja, po našem mišljenju, ne traži menjanje ustavnog koncepta društvene svojine, već njegovo ostvarivanje, dalje unapređivanje i razradu u skladu sa novim saznanjima, iskustvima i potrebama društvenog i materijalnog razvoja, kao vladajućeg oblika svojinskih odnosa u našem društvu. Nužna nam je kompleksnija interpretacija ustavnog koncepta društvene svojine ne kao jednodimenzionalne, »čiste« kategorije, već kao višedimenzionalne, složene i realne društveno-ekonomske kategorije kakva ona po svojoj prirodi može jedino da bude. Put za to dao je E. Kardelj u »Protivrečnostima društvene svojine...«. Potrebno je da se još više konkretnije sadržaj društveno-svojinskih odnosa, posebno sistem dohotka u uslovima uvažavanja i delovanja zakonitosti socijalističke robne proizvodnje, da se više razradi položaj i uloga društvenih subjekata, te ekonomski mehanizam i mere koji će društvenu svojinu bolje obezbeđivati i omogućavati njenu reprodukciju na sve kvalitetnijem materijalnom i tehničkom i tehnološkom nivou i uvažavati zakonitosti tržišta i ekonomske kategorije. Pri tome je neophodno da se razviju i ostvaruju različiti sadržaji i oblici društvene svojine u skladu sa realnim društveno-ekonomskim odnosima.

4. *Idejne i teorijske razlike u shvatanjima koncepcije društvene svojine nisu bez odraza na razradu i ostvarivanje te koncepcije. One otežavaju njenu dalju konceptualizaciju i razvoj. Pri tome brojne definicije društvene svojine često naginju imovinskom pristupu društvenoj svojini,* u čijem je središtu odnos pojedinca, individue prema imovini, robama, stvarima. Takvih je danas sve više. To društvenu svojinu vraća klasičnim oblicima svojine, a zapostavlja društvenu svojinu kao društvenoekonomski odnos u kojem radnici, kroz različite oblike udruživanja, u međusobnoj zavisnosti, ravnopravnosti i odgovornosti ostvaruju prava upravljanja i raspolaganja sredstvima u društvenoj svojini u sopstvenom i društvenom interesu. U tome se zapostavlja bit društvene svojine. Pri tome, kako kaže E. Kardelj »Društvena svojina nije sama sebi cilj... već je oruđe istorije u razvoju proizvodnih snaga«, i »sredstvo i istorijski put za prevazilaženje ekonomskom nuždom i spoljnom prinudom nametnutog otuđenja uslova i sredstava i plodova rada od čoveka koji radi i stvara« (»Protivrečnosti društvene svojine...«, Radnička štampa, Beograd, 1972, str. 39 i 40). Taj cilj društvene svojine se zaboravlja. Upravo razrada i konkretizacija takve suštine društvene svojine

Digitized by Google

nam je krajnje neophodna, što istovremeno znači odlučno se oslobađati etatističkih, birokratskih, monopolističkih i svih drugih sličnih oblika otuđivanja, uzurpacija i prisvajanja dohotka, što je snažno prisutno u društvenoj praksi.

Vezano za shvatanje ustavnog koncepta društvene svojine kao nesvojine i za zahteve za promenu tog koncepta svojine je i shvatanje i zahtev da *treba ponovo definisati subjekte društvene svojine*. Različiti su predlozi o tome. Među njima su najrašireniji oni koji radnicima u udruženom radu — direktno ili indirektno — negiraju svojstvo osnovnih subjekata društvene svojine. Radnici se, čak, ne retko, optužuju za sve nedaće i slabosti u vezi sa društvenom svojinom. Ponegde se izvlače zaključci da se radnicima ne može poveriti upravljanje i raspolaganje sredstvima u društvenoj svojini. Ni ta shvatanja nisu nova, već su poznata od ranije. I ranije i sada ona zagovaraju da umesto samoupravno udruženih radnika, kao osnovnih subjekata društvene svojine, budu preduzeća, banke, država, tehnostruktura, poslovodni organi. Kroz neke izmene u privrednom sistemu, koje se vrše poslednjih godina, takva zagovaranja su u određenom smislu došla do izražaja. To, međutim, znači uspostavljanje drugih svojinskih oblika. U sadašnjem momentu jedan od osnovnih problema jeste da se radnicima u udruženom radu vrati i u potpunosti obezbedi svojstvo osnovnih subjekata upravljanja i raspolaganja sredstvima u društvenoj svojini i da za to snose punu ekonomsku odgovornost u udruženom radu i društvu. Sva društvena sredstva treba vratiti na upravljanje radnicima u OUR i time ostvariti temeljno načelo socijalističkog samoupravnog produkcionog odnosa. Ali to ne znači zalaganje za apstraktnog radnika, apstraktni udruženi rad, apstraktno društvo. Mora se uvek imati u vidu konkretni oblik samoupravne organizacije udruženog rada i odlučivanje radnika u njima, kao i funkcije radnika i OUR kao nosilaca prava i odgovornosti prema društvenim sredstvima kao samostalnih robnih proizvođača. Društvena svojina pretpostavlja ekonomsku odgovornost subjekata za upotrebu društvenih sredstava, odnosno domaćinsko poslovanje tim sredstvima.

5. *Da li je ustavni koncept društvene svojine glavni uzrok ekonomske krize?* Takvih stanovišta ima. Za to, po našem mišljenju, nema čvrstih argumenata, već se tu više radi o neslaganju sa ustavnim konceptom društvene svojine. Tu je i stanovište da se naša privreda ne može uspešno uključiti u međunarodnu podelu rada sa ustavnim konceptom društvene svojine. Navodno to možemo uspeti samo putem preduzetne (kolektivne) i privatne svojine.

Uzroci ekonomske krize temeljno su angalizirani u mnogim značajnim dokumentima — u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, u dokumentima Dvanaestog i Trinaestog kongresa SKJ i drugim, na čemu su radile brojne ekipe naučnih, stručnih i političkih radnika, ali takve ocene i konstatacije nema.

Digitized by Google

Naprotiv, mogla bi se izvući ocena da je neostvarivanje i odstupanje od društveno-svojinskih odnosa socijalističkog samoupravljanja jedan od uzroka sadašnjih društveno-ekonomskih teškoća i zastoja u razvoju socijalističkog samoupravljanja. Upravo zbog toga su se na području društvene svojine skoncentrisali krupni problemi koje treba rešavati u skladu sa zahtevima savremenog ekonomskog i naučnog razvoja.

S tim u vezi je i shvatanje da radnici u udruženom radu nisu zainteresovani za očuvanje društvene svojine i njeno stalno materijalno proširivanje i uvećavanje. Takva shvatanja praksa ne potvrđuje. Čak i u uslovima velikih ekonomskih teškoća, uslovno govoreći jednog neregularnog društveno-ekonomskog stanja, pa i značajnog pada ličnih dohodaka i životnog standarda, radnici u OUR su stalno izdvajali znatan deo čistog dohotka za akumulaciju, za proširenu reprodukciju. Neophodnost uvažavanja zakona akumuliranja radnici u udruženom radu daleko bolje shvataju od naučnika, teoretičara, političara, jer im od toga zavisi egzistencija. Ako je iko od društvenih činilaca pokazao interes za povećanje akumulacije onda su to pokazali radnici, čak i u uslovima kada su za to relativno malo stimulisani. Otuda nisu dobro utemeljeni određeni predlozi u Programu za obaranje inflacije i stabilizacije privrede kojim se hoće državnom prinudom, jednokratnim državnim potezima, povećati deo za akumulaciju iz čistog dohotka u OUR. Time se na neki način, ma koliko je u sadašnjem momentu neophodno više akumulacije, jer je to bitan uslov razvoja i izlaska iz krize, iskazuje nepoverenje prema radnicima u udruženom radu da se mogu ponašati kao dobri domaćini u raspodeli dohotka. Nikada nije država bila dobar branilac akumulacije, niti može to biti. To mogu biti samo radnici koji tu akumulaciju stvaraju. Država u nas treba da stvori uslove da se radnici što odgovornije i racionalnije odnose prema društvenim sredstvima.

Suštinski problem kod toga je što nisu razrađeni mehanizmi koji bi onemogućili snažno otuđivanje dohotka i akumulacije od radnika u OUR. U raspodeli novostvorene vrednosti glavne konce vuče država i mehanizam raspodele dohotka više je okrenut državi, a neuporedivo manje privredi. Mnogo toga još nije razrađeno: ravnopravnost radnika između OUR koja međusobno ulažu sredstva, stabilnost ovih odnosa, obezbeđenje realne vrednosti uloženih sredstava, zajedničko odlučivanje na bazi udruživanja rada i sredstava; društveno-ekonomski odnosi u vezi sa kompleksom minulog rada; uvođenje svih realnih ekonomskih kategorija na području društvene svojine (realni dohodak, realni troškovi, realna amortizacija, realna kamata i dr.). I u tom pogledu ustavni amandmani čine napredak, ali bi trebalo još više učiniti promenama u privrednom sistemu koje su najavljene Tezama SIV-a za dogradnju privrednog sistema.

6. Nije suvišno navesti da se, osim društvene svojine, *dovode u pitanje i mnoga druga temeljna opredeljenja socijalističkog*

Digitized by Google

samoupravnog produkcionog odnosa u Ustavu SFRJ. Na primer, ona da »rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka, na osnovu jednakih prava i odgovornosti« (čl. 11); da je »rad čoveka ... jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenom svojinom« (»Osnovna načela, II), zatim opredeljenja o principu dohotka i njegovoj raspodeli, opredeljenja o raspodeli prema radu, o socijalističkoj robnoj proizvodnji i druga.

Umesto toga ima zahteva:

— da svojina na sredstvima bude osnova materijalnog i društvenog položaja subjekata u nas i da se taj princip legalizuje;

— da svojina bude osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima i odlučivanja u delegatskom sistemu;

— da se ispusti samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje iz Ustava SFRJ kao navodno neekonomske kategorije i iracionalni oblici koordinacije između subjekata;

— da se umanji planska komponenta u našem sistemu;

— da se tržištu da atribut svemoći u rešavanju društvenih protivrečnosti i građenju društvenih odnosa;

— da se uvede kategorija dobiti, ili profita kao društveno-ekonomska kategorija i sl. Očigledno je da je reč o zalaganju za drugačiji koncept društvenih odnosa od odnosa u sistemu socijalističkog samoupravljanja.

7. *Ne može se dovoljno argumentovano braniti shvatanje da nema logične, ekonomske veze između ustavnog koncepta društvene svojine i robne proizvodnje i ekonomskih zakonitosti.* Pre svega, koncept društvene svojine nije mogao imati niti ima svoju realizaciju izvan datog stepena razvoja proizvodnih snaga i drugih realnih društvenih okolnosti. A jedan od osnovnih okvira, pa i pretpostavki, tog koncepta jeste robni oblik proizvodnje sa svim njegovim karakteristikama svojstvenim za naše socijalističke samoupravne uslove razvoja. Zapravo, u okviru robnog oblika proizvodnje jedino se i može ostvarivati ustavni koncept društvene svojine, jer je to oblik proizvodnje u kojem se na datom stepenu materijalnog razvoja mogu uspešno razrešavati i ukidati suprotnosti između rada i kapitala, u kojem se mogu privatno svojinske funkcije kapitala pretvarati u funkcije udruženih radnika na samoupravnim osnovama, obezbeđivati afirmacija i samostalnost radnika i njihovih OUR kao robnih proizvođača, bez čega nema ni društvene svojine ni socijalističkog samoupravljanja. Robna proizvodnja, istina, zbog svojih protivrečnosti (otuđivanja i dr.) čini razvoj društvene svojine složenom, ali je ona jedini oblik proizvodnje u kojem se može razvijati društvena svojina. Veza između društvene svojine i robne proizvodnje je objektivna.

Naravno, društvena svojina nije nikakva apstraktna, imaginarna društveno-ekonomska kategorija i veličina. Da bi vršila sve

Digitized by Google

svoje funkcije ona se mora potvrđivati kao realna i dinamična ekonomska kategorija u celokupnom društvenom i ekonomskom životu od OOUR, preko RO, SOUR, opštine, republike, pokrajine do federacije. Ona se ne bi smela zatvarati u uske privredne i teritorijalne okvire, što je inače deformacija u društveno-svojinskim odnosima. Društvena svojina je po svom karakteru integralna, internacionalna, a ne parcijalna, grupna i slična. Njoj su tržište, ekonomski kriteriji, slobodna cirkulacija sredstava i planiranje svojstveni kao imanentne funkcije radnika u udruženom radu, kao osnovnih društvenih subjekata.

Ali osnovni spor je u tome da se navodna protivrečnost između društvene svojine i robne proizvodnje može razrešiti uvođenjem svih kategorija robne proizvodnje karakterističnih za robni oblik proizvodnje u kapitalističkom sistemu. Pri tome se ustavnom konceptu društvene svojine pripisuje da je sredstva za proizvodnju sveo na puke materijalne pretpostavke procesa proizvodnje i proširene reprodukcije, na upotrebne vrednosti, a navodno da im je oduzeo svojstvo vrednosti, svojstvo robe koja ima svoju cenu. Na toj osnovi se pokušavaju negirati dohodovni odnosi kao iracionalni, jer navodno ne uvažavaju tržišne vrednosti društvenih sredstava i mnoge tržišne kategorije. Sredstva u društvenoj svojini ne mogu se, naravno, nalaziti izvan delovanja ekonomskih zakonitosti, delovanja tržišta, jer bi se tada podvrgli administriranju, voluntarizmu i subjektivizmu. Ali kritika se obrušava na ustavni koncept društvene svojine najviše zbog toga što ne uvažava klasične oblike tržišta radne snage i kapitala, za što se mnogi zalažu. Upravo zbog toga se društvena svojina okrivljuje kao glavni uzročnik sadašnjih ekonomskih teškoća i društveno-ekonomske krize.

Ustavni koncept društvene svojine uvažava tržišne vrednosti sredstava za proizvodnju, odnosno ne svodi ih na puke materijalne upotrebne vrednosti, ili, uopštenije rečeno, nije nikakva polazna tačka za ekonomiju sa naturalnim karakteristikama, za ekonomiju sa etatističkim karakteristikama. Međutim, postoje problemi neadekvatnog tržišnog vrednovanja sredstava za proizvodnju (administrativne cene, nerealna amortizacija i slično), ali za to nije kriv ustavni koncept društvene svojine koji podrazumeva tržišno vrednovanje društvenih sredstava, već neadekvatna razrada tog koncepta kroz mnoge sistemske zakone i mere ekonomske i razvojne politike. Promenama u mnogim sistemskim zakonima koje su izvršene krajem 1986. godine, pokušalo se u tom smislu popraviti slabosti ranijih sistemskih rešenja, ali veoma nedovoljno. Verujemo da će se potpunija razrada toga u privrednom sistemu ostvarivati na bazi realizacije Teza SIV-a za dogradnju privrednog sistema u ovoj godini. Ali to zavisi i od ukupne ekonomske politike i delovanja svih društvenih faktora da se privredni život oslobodi velikih administrativnih ograničenja, da se smanji preterana regulativa, da se afirmiše dej-

Digitized by Google

stvo tržišta i ekonomskih kriterija na svim područjima sistema i društveno-ekonomskog razvoja, uz jačanje i razvijanje samoupravnog planiranja i samoupravnog produkcionog odnosa.

Međutim, koncept društvene svojine ne trpi klasične oblike tržišta radne snage i tržišta kapitala, iz društvenih ekonomskih i klasnih razloga. Takvih zahteva je bilo i ranije, od preko dve i po decenije. Hoće li se uvesti kupoprodaja radne snage? Hoće li se radnici svesti na nosioce i vlasnike puke radne snage naspram nekog monopoliste vlasnika sredstava — države, preduzeća, banke, poslovodne strukture i sl.? Na takva pitanja socijalističko samoupravljanje je dalo odgovor i to poodavno. Novih elemenata za odgovor na to pitanje nema osim onih koji su dati. Postoje ostaci tog tržišta u nas, a postojaće i još dugo vremena, posebno u uslovima velike nezaposlenosti i nerazvijenosti proizvodnih snaga da omoguće punu zaposlenost, ali se to mora prevazilaziti. Ta protivrečnost se mora razrešavati razvojem socijalističkog samoupravljanja.

Naravno, ima mnogo toga na području sistema radnih odnosa što treba inovirati, usavršiti, promeniti, o čemu su značajni predlozi dati u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, kao što je: veće dejstvo ekonomskih zakonitosti na području rada i zapošljavanja; realno vrednovanje svačijeg rada i rezultata rada; veća konkurencija za svako radno mesto na bazi znanja, sposobnosti, kreativnosti, uspešnosti u radu; iskorenjivanje uravnilovke: pomeranje zaposlenosti prema zahtevima savremene tehnike i tehnologije, a smanjenje administracije; jačanje ekonomske odgovornosti, itd.

Klasično tržište kapitala pretpostavlja vlasnike kapitala i lutajući kapital za profitom, naspram radnika koji bi bili privesak tom kapitalu. U taj kontekst spada i uvođenje akcija i akcionarstva, berzi akcija sa špekulacijama i sl. I na području proširene reprodukcije treba, međutim, mnogo toga promeniti, kao što je: vraćanje svih sredstava proširene reprodukcije pod upravu i odlučivanje radnika u udruženom radu kao centralno pitanje ove etape razvoja; smanjenje zaduženosti privrede kreditima; stvaranje uslova za normalno cirkulisanje društvenih sredstava na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, kao i njihovo reprodukovanje i oplođenju na načelima dohotka; afirmisanje svih realnih ekonomskih kategorija socijalističke robne proizvodnje; stimuliranje udruživanja rada i sredstava unutar zemlje i zajedničkih ulaganja sa inostranim firmama; ravnopravnost učesnika u procesu udruživanja rada i sredstava i reforma kreditnog i monetarnog sistema; čvršće utvrđivanje svih neophodnih elemenata sistema proširene reprodukcije socijalističkog samoupravljanja.

8. *Postoje brojne činjenice o tome da je društvena svojina prilično »napadnuta«*, da se erodira, preliva u društvenu i privatnu potrošnju i sl. Za to se kao krivac optužuje ustavni koncept društvene svojine, odnosno iznosi se mišljenje da, navodno, ako

Digitized by Google

bi postojao neki drugi koncept svojine, na primer privatne, toga ne bi bilo. Uzroci tome su, međutim, mnogostruki i u tome što koncept društvene svojine nije adekvatno razrađen na mnogim područjima privrednog sistema.

Sigurno je da je pravna zaštita društvene svojine izuzetno važna za njenu egzistenciju, reprodukciju i uvećavanje. Ali je još važnije da se konkretno razrade ekonomski odnosi radnik-društvena sredstva, radnik-podruštvljeni minuli rad, kojim će se obezbeđivati da radnici budu materijalno zainteresovani da, upravljajući i raspolažući društvenim sredstvima, ostvaruju, na bazi rezultata rada i njihovog tržišnog vrednovanja u dohotku, sopstvenu egzistenciju i reprodukciju, ali i da reprodukuju i uvećavaju društvenu svojinu u skladu sa zahtevima savremenog ekonomskog i tehnološkog razvoja. Radnik mora za sve to biti zainteresovan kroz veći lični dohodak, po osnovu i tekućeg i minulog rada.

9. *Da li nam je neophodna rekapitalizacija i reprivatizacija u našem sistemu?* Takvih ideja ima. Nije, međutim, uvek jasno šta se pod tim podrazumeva. Na primer, rekapitalizacija može značiti ponovnu kapitalizaciju našeg društva, odnosno da se vratimo kapitalu i njegovim funkcijama i u materijalnom i društvenom smislu. Kapitalizacija i rekapitalizacija je vezana za uslove kapital-odnosa. Po Marksu »... kapital je društveni odnos. On je *buržoaski odnos proizvodnje*, odnos proizvodnje buržoaskog društva«. (»Najamni rad i kapital«, »Kultura«, 1947, str. 30). Takvi predlozi su u sukobu sa sistemom socijalističkog samoupravljanja. Međutim, ako se pod kapitalizacijom i rekapitalizacijom podrazumeva to da se društvenim sredstvima da ekonomska vrednost na bazi tržišnih kriterija, da se još veći deo čistog dohotka u OUR odvaja za akumulaciju i da se učvrste ekonomske kategorije u privrednom sistemu i društveno-ekonomskom životu, onda je to apsolutna poželjna opcija sa stanovišta razvoja našeg sistema. Ali to već nije kapitalizacija i rekapitalizacija.

Reprivatizacija verovatno znači obnovu privatne svojine, umesto društvene svojine. Ali u takvim uslovima ne bi bilo više sistema socijalističkog samoupravljanja. Ako se, međutim, pod reprivatizacijom našeg sistema podrazumeva da se da veće mesto privatnoj inicijativi, ličnom radu na osnovu sredstava u svojini građana, u ustavnim okvirima, angažovanju privatnih sredstava u proizvodne svrhe, razvoju male privrede i sl. onda je to neophodno, ali to nije reprivatizacija našeg društva. Može se reći da je individualna, grupna i privatna inicijativa u privrednom životu prilično sputana i ograničena i to ideologijom, privrednim sistemom i postupcima organa društveno-političkih zajednica i banaka i drugih činilaca. Još nije prevaziđen strah od toga da će to ugroziti samoupravni socijalizam i slično.

Realno stanje svojinskih odnosa u nas ne može se izjednačavati sa društvenom svojinom. Jer, pored društvene svojine postoje još državna, zadružna i privatna svojina. Ali sinonim za so-

Digitized by Google

cijalističko samoupravljanje je društvena svojina, a ne nijedan drugi oblik svojine, odnosno to je njegova istorijska sudbina. Sa stanovišta samoupravnog sistema ne bi se mogla prihvatiti zalaganja koja državnu, grupnu i privatnu svojinu mude kao alternativnu društvenoj svojini. Društvena svojina mora se u nas razvijati kao dominantan društveno-ekonomski odnos. Jer bez društvene svojine nema ni socijalističkog samoupravljanja.

Nama je, međutim, neophodan u sadašnjim realnim društvenim uslovima, pa i dugo ubuduće, pluralizam svojinskih oblika, odnosno postojanje i šire razvijanje i zadružne i privatne svojine, angažovanje ličnog rada i ličnih sredstava u svojini građana u proizvodne i druge delatnosti, uz onemogućavanje eksploatacije tuđeg rada po osnovu pravno-svojinskog monopola. Posebno smo do sada bili zapostavili zadružnu svojinu pa joj nije bilo mesta ni u Ustavu. Sada se to stanje popravlja i zadružna svojina je u fazi reafirmacije. U svemu tome ima glorifikacije privatne svojine, privatnog sektora, pa i zahteva da privatna svojina zameni društvenu svojinu. Jer, navodno samoupravni socijalizam može se razvijati i na osnovu privatne svojine. Takav socijalizam je navodno moguć, zašto da ne. U tome je i zalaganje za redifiniciju samoupravnog socijalizma — njegovog koncepta, smisla, subjekata i njegovog povezivanja i cilja. Ali ono što je sada neophodno jeste da se što kompleksnije razmotri položaj i uloga privatne svojine, polazeći od naših temeljnih opredeljenja i potreba ekonomije.

10. *Dosta je zalaganja za uvođenje akcionarske svojine u našem sistemu u više varijanti:* da zameni društvenu svojinu, uz grupnu i privatnu svojinu; da se, pored društvene, uvede i akcionarska svojina radnika u OUR kao njena nadopuna, uz privatnu i grupnu; da akcionarska svojina bude paralelna svim drugim oblicima svojine. Navodi se mnoštvo argumenata za uvođenje akcionarske svojine: da se to zasniva na marksističkoj teoriji, odnosno na Marksovom stanovištu da radnik u socijalizmu postaje sam sebi kapitalista; da je akcionarstvo trebalo da bude osnova socijalističkog samoupravljanja i od toga je trebalo da pođe; da akcionarstvo i akcijski kapital ukidaju uzroke etatizma i pretvaraju državni u društveni kapital; akcijski kapital bi ojačao motivaciju radnika za privređivanje društvenim kapitalom; akcionarstvo bi omogućilo uspešno ostvarivanje raspodele dohotka prema tekućem i minulom radu, afirmisalo bi tržišno privređivanje, pomoglo ukidanju monopola, omogućilo bi veću slobodnu cirkulaciju društvenih sredstava; akcionarstvo bi nas približilo realnom obliku samoupravljanja i dr.

U fokusu pažnje pojedinih razmatranja je da se društvena svojina u OUR pretvori u akcionarsku svojinu radnika, na bazi njenog pretvaranja u akcije i njihovu kupovinu od strane radnika, koji bi tako postali suvlasnici OUR i da se na osnovu toga uspostavi čitava ekonomska i politička organizacija društva.

Digitized by Google

Akcionarstvo, akcionarska svojina, akcionarska društva imaju svoje karakteristike poznate iz kapitalističkih produkcionih odnosa, o čemu su, na primer, pisali i poznati su stavovi R. Hilferdinga, K. Marksa i V. I. Lenjina. Na jednoj strani su akcionari — po pravilu kapitalisti, kao vlasnici glavne mase kapitala, koji, na bazi akcija, upravljaju preduzećima i na bazi uloženog kapitala, odnosno poseda akcija vuku dividende. Na drugoj strani su radnici kao vlasnici sopstvene radne snage i da bi se reprodukovali, prodaju radnu snagu kapitalistima. Od novostvorene vrednosti najveći deo ide akcionarima i za razvoj preduzeća, a radnicima pripada deo za nadoknadu utrošene radne snage. To je ponešto simplificirano iz sheme akcionarstva. Istina, u kapitalističkim zemljama realizovana je mogućnost da radnici kupuju akcije i postaju suvlasnici preduzeća. Ali tzv., radničko ili narodno akcionarstvo nema tako veliki ekonomski značaj u kapitalizmu, jer glavne konce vuku krupni kapitalisti i bankari. Akcije omogućavaju akcionarima večito prisvajanje dividendi, sve veću eksploataciju radnika, gomilanje bogatstva u rukama malog broja kapitalista, izrastanje personalne unije akcionarskih društava, banaka i države. Svestrano posmatrajući akcionarstvo, treba o tome navesti i sledeće marksističke poglede i zaključke: akcijski kapital stvara uslove za prelaz od kapitalizma u asocijativni način proizvodnje, stvara uslove za pretvaranje kapitala kao svojine u krilu kapitalizma u svojinu proizvođača, omogućava efikasnije integrisanje privrede, pruža mogućnosti veće koncentracije sredstava i elastičnije plasiranje tih sredstava, oslobađa preduzeća otplate kredita, smanjuje zavisnost privrede od banaka i dr. Ali tu je reč o akcionarstvu u krilu kapitalističkog sistema i sve ono što bi akcionarstvo moglo proizvesti u okviru tog sistema.

Bilo je sedamdesetih godina ideja i predloga da se u nas uvede akcionarstvo, putem tzv., socijalističkih akcija, »obveznica I i II«, ali sve tadašnje analize su pokazale da to nije moguće, ako se ne želi ugroziti društvena svojina i druge osnove samoupravljanja. Prave argumentovane, naučne, stručne analize o tome nema. Ali i bez toga akcionarstvo u klasičnom smislu je nespojivo sa društvenom svojinom i drugim osnovama sistema socijalističkih samoupravnih odnosa. Jer takvo akcionarstvo predpostavlja privatnu svojinu kao dominirajući oblik svojine, akcije sa dividendama u posedu uske grupe ljudi, radnike kao vlasnike sopstvene radne snage a ne i kapitala, berze za akcije i druge hartije od vrednosti, akcionarska društva kojima bi upravljali akcionari na bazi vrednosti paketa akcija i dr. Dakle, klasično akcionarstvo nije primereno našem sistemu.

Pri tome, naravno, nije reč o hartijama od vrednosti kreditnog i sličnog karaktera koje treba još više razvijati u našem sistemu, posebno u sistemu proširene reprodukcije. Ali, upravo na ovom području smo krajnje nekreativni i slabi, odnosno, privredni sistem je siromašan rešenjima i instrumentima tog karaktera. Nisu neophodne akcije klasičnog karaktera i one kao takve ne

Digitized by Google

mogu opstati u sistemu socijalističkih samoupravnih odnosa. Ali su potrebni raznoliki oblici hartija od vrednosti, koje bi bile primerene našem sistemu. To međutim, traži posebnu obradu i razradu. Hartije od vrednosti mogu biti različitih oblika i za različite svrhe. Polazišta emitiranja svih oblika hartija od vrednosti, kao instrumenata društveno-ekonomskom sistemu, moraju biti: razvoj društvene svojine i drugih oblika svojine u skladu sa ustavnim opredeljenjima, jačanje samoupravne pozicije radnika u udruženom radu u društvenoj reprodukciji, neotuđivost dohotka i drugih društvenih sredstava od radnika u udruženom radu, razvoj robne proizvodnje i delovanje njenih zakonitosti kroz ceo sistem i razvoj, razvoj samoupravnog društvenog planiranja, ostvarivanje principa raspodele dohotka prema rezultatima rada i druge temeljne odrednice našeg sistema. Hartije od vrednosti to treba i da reprodukuju. One ne bi smele reprodukovati drugačije odnose — svojinu kao osnovicu prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima, odvajanje radnika od upravljanja novostvorenom vrednošću i viškom rada, najamne odnose, kupovinu i prodaju rente putem berzi i na drugi sličan način, sticanje dohotka bez rada i rezultata rada, stvaranje lutajućeg kapitala za što većim profitom i sl.

11. Tu je najzad, i shvatanje *da je u našem konceptu samoupravnog socijalističkog društvenog i ekonomskog razvoja izneveren Marks.* Navodi se da je naš razvoj trebao teći preko akcionarstva i Marksovih kooperativnih fabrika, ka proboju kapitalističkog oblika proizvodnje u prelazu na socijativni način proizvodnje. Ostvareno je više od toga uvođenjem socijalističkog samoupravljanja. Socijalističko samoupravljanje je otvorilo najširi put za ukidanje državnog, privatnog i sličnog monopolskog načina prisvajanja rezultata društvenog rada, otvorilo put izgradnje asocijativnog načina proizvodnje kroz samoupravno udruženi rad, otvorilo je put da radnici u OUR, na osnovama društvene svojine, međusobno povezani i odgovorni, budu »svoj sopstveni kapitalista«, da upravljaju društvenom svojinom i rezultatima svoga rada i da regulišu odnose u društvenoj reprodukciji, u uslovima delovanja tržišta i zakonitosti socijalističke robne proizvodnje i planskog usmeravanja društvenog i ekonomskog razvoja. Marksove vizije o socijalizmu stvaralački su razrađene i primenjene na naše uslove razvoja. O tome, i bez toga što sam naveo, postoji dovoljno argumenata i dokaza u našem razvoju. Ali u tome se ne sme stati. Neophodno je stalno činiti nove korake u razvoju našeg sistema i njegovog funkcionisanja da bi davao još veće ekonomske, humane, demokratske i druge rezultate i sadržaje, dalje unapređivati socijalističku samoupravnu teoriju i praksu i tako bogatiti fond marksizma gradeći socijalističko društvo na putu ka komunizmu.

Digitized by Google

Ivica Prga

Prolegomena za kritiku monetarnog fetišizma

Koncipiranje uspješne strategije stabilizacije privrednog sistema u najužoj je vezi s institucijama i mehanizmima mobilnosti društvene akumulacije. Veliki dio teškoća u proučavanju instrumentarija mobilnosti društvene akumulacije, kao konstitutivnog dijela ekonomskog istraživanja, proizlazi iz kontroverzi jugoslavenskog monetarnog sistema i financijske strukture. Prilikom ocjene validnosti instrumentarija nužno je respektirati njegovu empirijsku pojavnu stvarnost, poglavito tehnički aspekt šire diversifikacije supstituta novca, kreditnih instrumenata i drugih oblika plaćanja. Ali, zadržati fokus istraživanja samo na toj ravni znači apstrahirati suštinu ekonomskih procesa. Jer pitanje instrumetarija mobilnosti akumulacije nije samo pitanje realizacije tehničkih mogućnosti, nego prvenstveno položaja temeljnih privrednih subjekata u stvaranju i raspolaganju viškom vrijednosti.

Snaga svake monetarne teorije i leži u tome da je manje apstraktna od većine ekonomske teorije, pa shodno tome, ne može izbjeći vezu sa stvarnošću, kako se izrazio Hicks. U suprotnom, moguće su pogubne posljedice monetarnog fetišizma, po kome je kreiranje novca ravno kreiranju realne društvene akumulacije. Kako konstatira A. Hansen »u očima mnogih novac je još uvijek moderna alkemija«. Da takve tvrdnje nisu samo dio apstraktne znanstvene ekloktike rječito nam govori kritička valori-

Digitized by Google

zacija našeg recentnog instrumentarija mobilnosti akumulacije. Shodno tome, pokušaj pronalaženja adekvatnih organizacijskih oblika i mehanizama sistema društvene akumulacije, primjeren socijalističkom samoupravnom produkcijskom odnosu, u nas je bio prisutniji na razini teorijske elaboracije, a manje na području praktične supstitucije mjesta i uloge državnih mehanizama samoupravnim odnosima.

Rezultati kritičke inventure govore da je *stupanj samofinanciranja* privrednih organizacija nizak, s tim što je institucija samofinanciranja nedvojbeno potisnuta u drugi plan.

Ovakav status samofinanciranja u sistemu financiranja proširene reprodukcije uvjetovan je i funkcioniranjem recentnog monetarnog sistema, pa shodno tome, zahtjev za jačanjem akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi (a samim tim samofinanciranje) najuže je vezan s izmjenom uloge i mjesta postojećeg monetarnog sistema.

Koncentriranje većeg dijela akumulacije izvan udruženog rada uvjetuje jačanje moći posrednika. Ta moć nije samo formalna, već se zasniva i na materijalnoj osnovi. Na taj je način omogućena dominacija posrednika nad udruženim radom, što je nespojivo s temeljnim opredjeljenjima našega društva.

Priliv dodatne *akumulacije iz inozemstva*, u obliku srednjoročnih i dugoročnih zajmova, pokazuje, u razdoblju od 1976. godine sve značajke važnog izvora jugoslavenske akumulacije. Navedenom izvoru potrebno je pribrojiti i doznake jugoslavenskih radnika na privremenom radu u inozemstvu. Prisutna su razmišljanja da je njihov doprinos ukupnoj akumulaciji u 70-tim godinama bio veći od doprinosa neto zaduženja.

Prihvatajući gledište prisutno u današnjoj ekonomskoj teoriji, po kojem je gornja granica eksternog zaduženja 20%, izražena odnosom dospjelih otplata prema deviznom prilivu zemlje, proizlazi da svako dalje zaduženje u funkciji korištenja inozemne akumulacije preko te granice postaje neodrživo sa stajališta privredne stabilnosti i opterećenja domaće privrede.

Jugoslavija je od 1977. godine premašila gornju granicu dopuštenog korištenja eksterne akumulacije. Takav trend je uvjetovao paradoksalnu situaciju, po kojoj je oslanjanje na inozemna sredstva slabilo interes za udruživanjem vlastitih sredstava, naročito kada je u pitanju bilo financiranje krupnih objekata. Neosporno je da bi se u uvjetima veće međusektorske i međuourske mobilnosti domaće akumulacije i njenog neposrednog udruživanja, potreba za alimentiranjem dijela domaće akumulacije financijskim sredstvima iz inozemstva očitovala na znatno nižoj razini (Domančić).

Financijsko *zaduženje privrede kod banaka* poprimilo je alarmantne razmjere. Iz teorije je poznato, kako naglašava Ćirović, da suviše velika zaduženost privrede preko neke kritične točke djeluje negativno na formiranje konjunkture u privrednim proce-

Digitized by Google

sima. Pretjerano kreiranje zaduženosti sektora privrede uvjetuje povećanje količine novca radi održavanja likvidnosti, što ima za efekt manji prirast realne aktive. U takvom slučaju dolazi do smanjivanja dohotka i pada dohodne brzine opticaja novca. Ukoliko postoji brža ekspanzija zaduženosti od prirasta nominalnog društvenog prizvoda, privreda se približava kriznoj zoni likvidnosti. Ako se ima u vidu da je rast društvenog proizvoda društvene privrede konstantno zaostajao za rastom financijske zaduženosti privrede kod banaka, a što je slučaj u pojedinim godinama i s rastom društvenog proizvoda Jugoslavije, onda se mora zaključiti da je takav trend neprihvatljiv sa stajališta društveno-ekonomske stabilnosti privrednih subjekata.

Prekomjerna financijska zaduženost privrede kod banaka rezultirala je relativno skromnom akumulacijom i niskim stupnjem samofinanciranja privrede. Monetarni sistem je doveo do takvih apsurda po kojima privreda na jednoj strani nema slobodnih novčanih sredstava za plaćanje tekućih obaveza, a na drugoj strani na brojnim računima kod banaka postoje sredstva privrede s kojima ona ne može slobodno disponirati. U ovoj se točki interpolira bankovni kredit, čime se, kreiranjem novog depozita kod banke, perpetuira kreditno-depozitni mehanizam bankovnog sistema, a ekspropira i centralizira dohodak privrednih subjekata.

Očito je da su privredni subjekti prisiljeni da koriste toliki iznos kredita kod banaka da bi mogli udovoljiti financijskim ulaganjima u banke, na što ih prisiljava zakonska regulativa platnog prometa. S druge strane, korišteni krediti napuhavaju financijski manjak privrednih subjekata, iz čega zatim slijedi potreba za novim kreditima. Takav mehanizam samo pothranjuje monetarni intervencionizam banaka, pa se s pravom može tvrditi da je ovoliki kvantum zaduženosti privrednih subjekata prema bankama velikim dijelom generiran sistemskim rješenjima na području novca i kredita.

Teorijski je općeprihvaćeno stajalište da je *deficitarno financiranje* moguće samo u onom opsegu kojim se kompenzira razlika između štednje i investicija ostalih sektora, ne rezultirajući u monetarnoj ekspanziji. Nasuprot ovako postavljenog okvira, visina deficitarnog financiranja u Jugoslaviji uveliko je prelazila dopustive granice koje bi sa stanovišta ekonomske stabilnosti mogli smatrati opravdanim. Deficitarno financiranje dijela akumulacijskog potencijala se u nas provodilo emisijom novca preko budžeta društveno-političkih zajednica, ali i direktnim financiranjem određenih oblika finalne potrošnje. Negativne posljedice takvog pristupa bile su slijedeće: Potenciranje inflacijskih impulsa; nemogućnost realizacije kvantitativnih ciljeva monetarno-kreditne politike; krutost i nefleksibilnost monetarno-kreditne politike; omogućavanje preraspodjele akumulacije i dohotka i na taj način zamagljivanje pravih rezultata rada; širenje kreditno-

Digitized by Google

-depozitnih odnosa, što je uvjetovalo sužavanje prostora za realizaciju osnovnih ciljeva emisione politike.

Takva je praksa prerasla okvire mobilnosti akumulacije i postala jedan od osnovnih problema širih, društvenih odnosa. Zbog toga je nužno isključiti mogućnost korištenja primarne emisije za bilo koji oblik deficitarnog financiranja, kako u odnosu na budžet federacije, tako i za razne oblike investicijskih i sanacijskih potreba dijelova udruženog rada.

Usporedo s tendencijom ekspanzione zaduženosti privrede prema bankovnom sistemu, kao instrument mobilnosti akumulacije sve je prisutnija *međuzaduženost* privrednih subjekata. Međusobni krediti između organizacija udruženog rada u privredi ili, preciznije, krediti za prodaju robe, postali su autohtoni izvor novca. S obzirom da je veliki dio međukreditiranja nalazio pokriće u bankovnim kreditima, monetarni mehanizam je indirektno pothranjivao ekspanziju ovog monetarnog supstituta. Međukreditiranje je u proteklom razdoblju pokazivalo jaku, signifikantnu i pozitivnu vezu s tekućim privrednim kretanjima, u gotovo jednakoj meri na realne kao i na nominalne tokove privredne aktivnosti (Rogić). Važno je naglasiti da je međukreditiranje jedan od modaliteta deficitarnog financiranja investicijske potrošnje. Ovakav način financiranja znači trošenje tuđeg dohotka i na taj način grubo narušavanje dohodovnih odnosa. S druge strane, »autonomno« kreiranje novca od strane privrednih subjekata dovodi u pitanje efikasnost mjera monetarno-kreditne politike. Zbog toga, težnja monetarnih vlasti da finalnu potrošnju svede u granice realno raspoložive akumulacije mora pokazivati neefikasnost sve dok se tolerira kreiranje nelegalnih tokova ponude novca.

Mehanizam *samoupravnog udruživanja društvene akumulacije*, zamišljen je kao nova kvalitativna opcija suprotna centraliziranim sistemima formiranja akumulacije i njene redistribucije. Samoupravno udruživanje društvene akumulacije, prema institucionalnim rješenjima, trebalo je postati osnovni mehanizam financiranja proširene reprodukcije. S obzirom na društvene odnose koje bi primjena navedenog instituta u praksi reproducirala, s pravom je zauzeto stajalište da je riječ o novoj kvalitativnoj dimenziji u procesu financiranja društvene reprodukcije. Makroefekti udruživanja su se trebali manifestirati kroz integriranost i homogenost privrednih subjekata u cilju ostvarenja zajedničkog interesa, međusektorsku povezanost privrednih subjekata, jačanje materijalno-financijske osnove privrednih subjekata, te unapređenje financijske strukture i financijskih odnosa. Na mikro razini osnovni bi cilj bila mobilnost i racionalnija alokacija akumulacije. Udruživanje sredstava društvene akumulacije trebalo je ostvariti, što je posebno značajno, direktne pozitivne efekte po samofinanciranje, svođenjem kreditnog odnosa na marginalnu veličinu, jeftinijim korištenjem financijskih sredstava, te povećanjem samoupravnih fondova privrednih subjekata.

Digitized by Google

Neosporno je da bi se udruživanjem društvene akumulacije povećala intersektorska i interregionalna mobilnost akumulacije, verificirala novostvorena vrijednost i stjecao dohodak u zavisnosti od radnog doprinosa privrednih subjekata u sistemu udruživanja.

Međutim, udruživanje, koje implicira pravo udjela u raspodjeli novostvorene vrijednosti, ali i snošenje rizika i odgovornosti u poslovanju, još uvijek je marginalna stavka u strukturi realizacije naših privrednih subjekata. Ishodište takvog stanja nalazi se primarno u siromašnoj materijalno-financijskoj osnovi i visokom kreditnom zaduženju naših privrednih subjekata, ali i u nedostatku usklađenih programa razvoja, autarkičnim koncepcijama razvoja, te neujednačenim uvjetima stjecanja dohotka u primarnoj raspodjeli.

U Kritici Gotskog programa Marks iznosi, za našu problematiku izuzetno zanimljivo razmišljanje: »Sloboda se sastoji u tome da se država iz organa koji je nadređen društvu pretvori u organ koji mu je potpuno podređen...«. Transponirajući navedeno na ravan problema mobilnosti akumulacije, riječ je o klasičnom sukobu državotvornog i samoupravnog koncepta akumulacije, s dalekosežnim implikacijama po društvene odnose koje svaki od koncepata reproducira.

Reducirati dinamizam akumulacije na kvantum centralizirane i od neposrednih proizvođača otuđene akumulacije, a čemu je svesrdno pomogao naš postojeći instrumentarij privrednog sistema, znači apstrahirati osnovni problem — klasu borbu oko raspodjele društvenog proizvoda.

Prema ustavnim opredjeljenjima, sustav financiranja proširene reprodukcije, u punom smislu riječi, trebao je postati pravo i obaveza oslobođenih aktera društvene reprodukcije. Udruženi rad je papirnato promoviran u jedinog aktera odlučivanja o svim pitanjima i u svim fazama upotrebe ostvarenog dohotka. Shodno tome, radikalna promjena položaja privrednih subjekata polazna je točka u koncipiranju samoupravnog sistema akumulacije i njemu primjerenih instrumenata. Takav pristup traži provedbu dubokog sistemskog zahteva u raspored moći, što je bit temeljnog problema jugoslavenskog društveno-ekonomskog sistema.

Digitized by Google

Milija Komatina

Socijalizam i svojina

Iz razgovora sam zapazio da ste u punoj mjeri uvažili našu demokratičnost u tom smislu što nijesmo unaprijed pledirali ni za jedan svojinski oblik već smo temu samo tako definisali — oblici svojine u uslovima izgradnje i razvoja socijalizma. To ne znači da organizatori nemaju nikakav stav o tome, već smo htjeli da taj stav proizađe iz diskusije, kako je uglavnom i proizašlo. Prilikom organizovanja okruglih stolova pojavljuje se jedan problem: načelno uzev, demokratičnost iziskuje da budu pozvani predstavnici svih postojećih »struja« (svakako, ako je riječ o onim strujama unutar kojih se na naučan i ozbiljan način razmišlja o različitim mogućim alternativama u rešavanju problema koje imamo) a ponekad se desi i to da neka struja izostane, pa to onda ide na obraz organizatora. Ovoga puta to se nije dogodilo, tako da smo imali taj poželjni pluralizam mišljenja, a meni se čini da se u okviru tog pluralizma ispoljila težnja i ka izvjesnom približavanju mišljenja među učesnicima rasprave u odnosu na ono što smo o tome ranije znali.

Naš razgovor smo vodili u trenutku postojanja oštrog sukoba između postojećih doktrina i proklamacija socijalizma i nečeg drugog što je iznjedrila društvena praksa tokom proteklih 70-tak godina, od kako je lenjingradska aurora najavila početak stvaranja novog svijeta. Taj sukob je toliko zaoštren da više uporedo ne mogu egzistirati i postojeće doktrine i postojeće tenden-

Digitized by Google

cije u društvenoj praksi socijalističkih pokreta i zemalja koje su krenule putem socijalizma.

Sada se postavlja pitanje šta treba i šta može da se desi. Desiće se ono što je mogućno, ali ako je riječ o tome šta treba, trebalo bi da bude jasno da ne bi bilo nimalo dobro ako bismo kao imperativ uzeli samo princip potrebe »prilagođavanja«. To bi značilo odricanje od revolucionarne akcije, isključivanje uloge svjesnog faktora i konačno — u rezultatu — to bi bio i naučni i ideološki defetizam.

Nesporno je da se treba i teorijski i u društvenoj i političkoj praksi najenergičnije razgraničiti sa nekim doktrinama iz kojih su u okvirnom smislu, a onda i u najkonkretnijim izrazima, proizašli oblici i sadržaji socijalizma, koji znače i napuštanje onoga šta je sadržano u izvornim intencijama socijalističkih revolucija koje su se već zbile i marksizma kao teorije i ideologije revolucije. Postojeći socijalistički realiteti, moraju biti i u teoriji i u društvenoj praksi, prevladani nečim drugim, boljim. Ali ako bismo u traženju toga što je bolje samo analizirali šta postoji i samo se time rukovodili, onda bismo time praktično napustili svaku ulogu naučne i, da kažem, filozofske anticipacije i u tom slučaju revolucionarni subjekat bi bio stavljen u položaj da samo izvršava »volju« onoga što postoji, a što bi se nužno preokretalo u nešto gore od toga — da slijedi volju snaga koje se u kriznim situacijama, kakve su bile tokom svih 70-tak godina razvoja socijalizma kao svjetskog procesa, nameću kao nešto što je »objektivna zakonitost«, iako to uistini ne mora da bude tako, pa i nije tako.

To su poznata pitanja odnosa strategije i taktike, odnosa općeg i posebnog, dugoročnog i trenutnog. Komunistički pokret nije zasnovao svoju strategiju iz uma, već upravo iz realiteta kapitalističkih i građanskih društava, odnosno iz cjeline istorijskog razvoja, što znači i da tu strategiju ne treba da ostvaruje ne vodeći računa šta se zbiva u društvenoj realnosti — na općem i posebnom planu, ali on bi zaglavio u mulj što ga nanose mutne vode svakakvih kriza ako bi se razvijao samo pod zastavom trenutnih i pragmatičko prakticističkih potreba i zahtjeva koje postavljaju najčešće i najagresivnije trenutno najuticajnije političke i intelektualne »strukture«.

Kad ovo ističem, ne govorim samo doktrinarno, već imam na umu i sasvim jasno izražene antisocijalističke zahtjeve koji se lansiraju najčešće u ime demokratije, a koji uistini vrlo malo veze imaju sa demokratijom, jer isključuju socijalizam kao sistem i društveni odnos koji po svojoj definiciji i jeste i mora biti demokratija, ako uopšte pretenduje na »pravo«, da se tako zove. Najgore je to što se pri svemu tome govori u ime Marksa i marksizma, a kazuje se nešto što nije ni Marks ni marksizam. Na primjer, kada je riječ o našoj temi, neki autori tvrde da Marks nije smatrao da socijalizam ne treba da preferira neki drugi svojinski oblik, a ne privatnu svojinu. Treba pročitati, pored osta-

Digitized by Google

log, Komunistički manifest, pa vidjeti šta tamo piše, ali ugledni doktori nauka i akademici kada tvrde nešto drugo očevidno da računaju sa našim neznanjem, sa tom činjenicom da mnogi nijesu pročitali ni taj Komunistički manifest, pa da će povjerovati onome što im se prodaje sa pijedestala velike nauke, koja se mora uvažavati.

Vratiću se ovoj temi svojine, a sada da nešto kažem o tome šta u našem društvu od naših socijalističkih proklamacija, ideologije SKJ, nikako ne treba napustiti, ma šta se u vezi sa njima pokazalo u dosadašnjoj društvenoj praksi. Da pomenem samo nešto od toga: pravo na rad, da je rad (rezultati rada) osnova svakog prisvajanja, materijalnog i opštedruštvenog položaja čovjeka, njegovog učešća u upravljanju, da je radni čovjek osnovni subjekat društvenog razvoja, a tek posredno da su to njegove radne i druge asocijacije, svi drugi opšti entiteti kojima je on predstavljen i kroz koje se izražavaju njegovi različiti interesi i potrebe, razmjena rada, kao kategorija posredstvom koje treba da se radnička klasa povezuje sa drugim raznim slojevima društva i uopšte sa svim slojevima stanovništva i svim »sektorima« društvenog rada i života, da stvaraoci materijalnih i duhovnih dobara treba da imaju »privilegovaniji« položaj u odnosu na razne posrednike, menadžere, da svaki monopol mora biti prevladavan, a posebno politički monopol i da to treba i da može da se ostvaruje u prvom redu deprofesionalizacijom politike, izmjenjivošću kadrova ne posredstvom rotacije već posredstvom dosljednog ostvarivanja principa jasno definisanog trajanja mandata i smenljivošću kadrova nezavisno od trajanja mandata, što sve skupa podrazumijeva izvlačenje kadrovske politike iz dominacije najužih formalnih i neformalnih »elita« društvene moći i stavljanje te politike u kompetenciju izvorne baze, a prije svega zamjena kooptacije izborom kadrova... i još dosta toga.

Sve su to ne samo naše proklamacije već je to u velikoj mjeri i operacionalizovano kroz institucionalno normativni sistem — zakone, programska dokumenta i zaključke.

Znamo sudbinu svega toga, ali trebalo bi da znamo i prave uzroke — ne što sve to nije ostvareno, jer je mnogo od toga stvar dugoročnog ostvarivanja i to posredstvom najžešće borbe između snaga koje se razvijaju i održavaju u protivrečnim uslovima, već što se gotovo od samog početka često i ne ide putem na kojem se sve to može i hoće ostvarivati.

Iz činjenice da stvari stoje tako kako stoje, izvode se katastrofalni zaključci. Svakako, riječ je ne toliko o naučnom promišljanju koliko o svojevrsnom impresionizmu, emocionalizmu. Kako sve od toga što smo proklamovali, pa i normirali, a što se ili uopšte ne ostvaruje ili ne ostvaruje uspješno, ima li direktne ili indirektne veze sa našom temom — društvenom svojinom — osnovnom i ustavnom normom, onda se na tu normu i usmjerava najžešća kartečka paljba.

Digitized by Google

Sada se opet treba vratiti na pominjani princip »prilagođavanja«. Kako je i ustavno normirano da pravo svojine nema niko u jugoslovenskom društvu, ta norma je u praksi shvatana i tako da od toga što »nije ničije« može i da uzme koliko ko hoće i može pa je tako i činjeno. Drugim riječima, nesporna je istina da je naša društvena imovina čak i u bukvalnom smislu nekažnjeno pljačkana. I pošto je to tako bilo — sada se treba »prilagoditi« tome stanju — treba napustiti kategoriju društvene svojine! Došlo se do toga da se u zemlji socijalizma uveliko obnavlja višestoljećna dogma o privatnoj svojini kao spasonosnoj i vječitoj kategoriji!

Da se sve okreće oko svojine, sredinom prošlog vijeka zapazili su rodonačelnici dva misaona sistema oko kojih se i danas okupljaju intelektualne elite svijeta. Jedan od njih bio je Maks Štirner, koji se uzima kao rodonačelnik modernog individualizma i nihilizma. Od svega što je on ostavio u svojoj zaostavštini, tačno je samo to da upravo svojina određuje položaj čovjeka u društvu i da od toga da li je čovjek posjeduje ili ne posjeduje, zavisi univerzalno pitanje — ima li i može li čovjek imati slobodu. Drugi je bio Karl Marks, rodonačelnik naučnog komunizma. Kao i Štirner, i Marks je smatrao da svojina određuje položaj čovjeka u društvu, ali za razliku od Štirnera, on nije vidio mogućnost rešenja problema slobode čovjeka njegovim otpadništvom od društva već rešavanjem društvenog problema, promjenom društvenih, a prije svega produkcionih odnosa. Nadovezujući se tobože na Marksov kurs razmišljanja i zaključivanja, Staljin je društveni problem tako rešavao što je u državno vlasnički monopol, a to je praktično značilo i njegovu ličnu kompetenciju, to jest svojinu, uključio i puki život čovjeka, pa je na osnovu toga, ako bi ocijenio da je to u interesu društva, pojedine ljude lišavao života.

Potpuno je izlišno bilo šta reći o Staljinovom metodu rešavanja društvenih problema. Ali ako otpada Staljin i njegov metod, ne otpada problem svojine i, u vezi sa tim problemom, problem slobode čovjeka. Ja sam nedavno u jednom tekstu (»Revolucija i demokratija«, »Socijalizam«, br. 12, 1987) podsjetio na Žoresove riječi: »*Ako sloboda ima potrebu za svojinom, potrebno je učiniti svojinu opštom da bi svako imao slobodu*«. Čini mi se da je time sve rečeno i da bi upravo te riječi bilo neophodno uzimati u obzir pri svakom — i naučnom i zdravorazumskom, emocionalnom — razmišljanju za koji se oblik svojine opredeljivati.

A da li je potreban ili moguć svojinski pluralizam u socijalizmu — to je svojevrsna tautologija. Socijalizam i nije, ni empirijski ni u Marksovom shvatanju stvari, potpuno novi, »zaokružen« društveni sistem. Riječ je o prelaznom periodu, o izlasku iz kapitalizma, pri čemu su oblici i sadržaji kapitalističkog načina proizvodnje, ne samo neizbježni već u nečemu i poželjni. Na primjer, tržišni i robno novčani odnosi su upravo kapitalističke

Digitized by Google

kategorije, ali bez tih kategorija ne bi se mogao prevladavati politički monopol i politički subjektivizam, što znači ni uspostavljati odnosi u kojima bi uspješno egzistirali kriterijumi efikasnog privređivanja i na toj osnovi valorizovanje rezultata rada i motivisanje za rad. Ono što pri svemu tome ne smije da se izgubi iz vida jeste samo to da različitost u svojinskim oblicima i sadržajima, uključujući tu i postojanje privatne svojine, nikako ne bi smjelo da vodi ka opštem privatizmu u smislu — prvo suprotstavljanja parcijalnih zajedničkim i opštim interesima — a zatim i potpunoj dominaciji individualističkih i parcijalnih interesa. Kod nas, na žalost, društveni procesi upravo i idu tim pravcem, a što se ogleda u našim nesrećnim podjelama i zatvaranjima, čime se negira ne samo kategorija društvene svojine već i ekonomske zakonitosti i tržišno privređivanje.

Digitized by Google

Prikazi

Ivo Banac: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji

(Porijeklo, povijest, politika, Zagreb, »Globus«, 1988, str. 420)

Pitanja odnosa društvene zajednice i pojedinca stari su koliko i ljudsko društvo, i postojaće dotle dok čovek bude postojao. Odnos pojedinca i uređenog društva — bilo države, nacije ili lokalne zajednice — merio se merilom slobode, odnosno mogućnostima za povećanje ljudskih sloboda i smanjenjem kontrole i represije nad individuom. Jedno od takvih pitanja je i pitanje slobode nacije i pojedinca kao njenog člana. Na Balkanskom poluostrvu pitanje odnosa slobode pojedinca kao građanina i kao pripadnika etničke grupe je jedno od središnjih političkih i društvenih izvora konflikata i povezivanja među nacijama. Dijalektika društvenog razvoja možda se u svojem jedinstvu suprotnosti iskazala najviše u ovom pitanju. U toku XIX i XX veka nacionalno pitanje je bilo isto toliko osnov stvaranja država koliko i njihovog raspadanja. Moderni nacionalizam je sporo i velikom diskontinuitetu uspeo da ostvari istorijski cilj jedinstvenog tržišta, jedinstvene privredne celine što je državnopravno sankcionisano osnivanjem Kraljevine SHS 1918. godine. Ujedinjenje međutim ne otklanja jednu od destruktivnih političkih snaga — separatizam, koji ostaje i opstaje među jugoslovenskim narodima kao nepromenljivi *fatum* istorije, dok se oblici državnog uređenja i temeljni klasni odnosi smenjuju. Studija koju je Ivo Banac objavio u Sjedinjenim Američkim Državama, a nedavno je preveo i objavio »Globus« iz Zagreba, interesantna je kao viđenje stranca koji nastoji da istraživanjem dođe do saznanja fenomena koji su za američkog čitaoca zanimljivi, a takođe i ne baš lako razumljivi, imajući u vidu istorijske procese geneze nacija na Balkanu. Pre I. Banca, ovim pitanjem se veoma iscrpno bavio profesor H. Siton-Votson (upor. H. Setton-Watson, *Nations and*

Digitized by Google

States, 1980). Specifičan je položaj ove studije u tome što ona nije objavljena samo u sredini u kojoj postoje problemi u nacionalnim odnosima, već i u sredini u kojoj su društvene nauke došle do stanovite razine teorijske i metodološke zrelosti, na kojoj se vrše multidisciplinarna istraživanja i teorijske sinteze, a rezultati ovih istraživanja možda nisu dovoljno poznati u inostranstvu. Samo poslednjih desetak godina objavljene su značajne studije iz različitih disciplina (istorijske nauke, sociologija, politikologija), među njima monografija Desanke Pešić *KPJ i nacionalno pitanje 1929—1937*, studija Dušana Ičevića o naciji u samoupravljanju, studija Predraga Matvejevića o jugoslovenstvu, teorijska sinteza Zvonka Lerotića o naciji, a niz pravnih i politikoloških studija jednim delom razmatraju ovo pitanje kao sastavni deo problema razvoja federalizma, ustavnosti i prakse socijalizma (upor. eseje prof. Jovana Đorđevića *Problemi slobode u socijalizmu*). Dakle, studija I. Banca objavljena je u sredini u kojoj se pismene rasprave broje na desetine, a razne javne debate o nacionalnim odnosima, okrugli stolovi i sl. oblici usmenog raspravljanja verovatno se ne mogu ni nabrojati. Domaći čitalac poznaje bar osnovne činjenice iz istorije jugoslovenskih naroda, naročito međuratni period, programe pojedinih stranaka i njihove temeline ideje o rešavanju nacionalnog pitanja. Za stranca tekst je mestimično nerazumljiv, jer ima dosta podrazumevanja poznavanja političke i ekonomske istorije krajem XIX i početkom XX veka (posebno industrijalizacija i problem agrara) bez kojih se ne mogu razumeti problemi koji su pratili političko rešavanje nacionalnog pitanja u međuratnom periodu. Autor je studiju podelio na šest delova u kojima razmatra *genezu modernih nacija*, razvoj modernog nacionalizma u toku XIX veka i stvaranje jugoslovenske države: »Prethodnice i suprotnosti« (str. 31—137), »Velika Srbija i Velika Jugoslavija« (str. 139—214), »Tvrda opozicija« (str. 216—316), »Autonomistička opozicija« (str. 318—353), »Razočarenje« (str. 354—376), »Zidanje Škadra« (str. 377—386). Studija ima imensko-predmetni registar, te bibliografiju korišćene građe i literature. Autor je najpre odredio pojam nacije, odvajajući je od pojma etnosa i drugih sličnih društvenih grupa. Već na početku studije on ističe jednu pojavu koja je samo na prvi pogled paradoksalna: Premda su različite škole socijalizma povijesno izjednačile nacionalizam s građanskom ideologijom, društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju nije nužno dovelo do internacionalizma. Zapravo, utjecaj nacionalnih ideologija možda je oslabio u kapitalističkom svijetu, dok se u socijalističkim zemljama, koje se nadahnjuju motivima kolektivizma, nacionalizam možda čak i povećao« (str. 39). Ova hipoteza je značajna — u užem smislu jer pokazuje pravac istraživanja. U širem smislu značajna je, jer ukazuje na jedan problem sa kojim se suočavaju svi istraživači nacije — naime, nacija je univerzalni fenomen, širi od klasnog pitanja, ideologije i političkog uređenja društva. Zapravo, ideologije se određuje spram nacije, te je uvek teško formulisati kritičko stajalište koje ne određuje naciju *spram* nekog ideološkog pogleda na svet, a taj ideološki pogled na svet temelji se na konkretnim ekonomskim interesima, te se tu krug zatvara. Možda je najbolji i naučno najplodonosniji pristup zasnovan na interesu borbe za slobodu, za boljim uređenjem međuljudskih odnosa i smanjenjem društvenih konflikata. Takav pristup se može prihvatiti i sa stanovišta nauke i prakse, ali on nije i ne može biti vrednosno neutralan, te istraživač nije »individua iznad ideologije i društva« kako piše prof. Lerotić u predgovoru knjige. Nije loše da jugoslovenska javnost čuje kritička mišljenja o sebi, svojoj istoriji i svom uređenju života, pod uslovom da se poštuju či-

Digitized by Google

njenice. Zadatak pred kojim se našao Ivo Banac je veoma kompleksan: trebalo je savladati ogroman broj istorijskih činjenica, arhivsku građu, te obimnu istoriografiju da bi došao do nivoa teorijskog zaključivanja i dokazivanja određenih teza. Tu se otvara problem kako prikazati razvoj nacija u kontekstu političkih sukoba. Ovo pitanje autor je rešavao sa različitim uspehom, te je ostala izvesna neujednačenost i napetost između istraživanja razvoja nacije i političke prakse. Stiče se utisak da autor nije precizirao i dovoljno objasnio u kojoj meri su neki procesi zakoniti i neminovni izraz potrebe za razvijanjem nacionalne individualnosti, a gde prestaju legitimna ljudska prava i počinju političke igre pod maskom nacionalnih interesa. Bolji je u vrednosnom pogledu i po jasnoći izlaganja onaj deo studije u kome je autor dobro prikazao genezu jugoslovenskih naroda, stvaranje jezika i narečja. Takođe je ukazao na značaj sukoba različitih religija na balkanskom kulturno-istorijskom prostoru, istorijski sukob hrišćanstva i islama te njegove implikacije na formiranje nacije, jezika i političkih stranaka u periodu pre i za vreme postojanja Kraljevine Jugoslavije. I. Banac u ovom delu studije uspešno savladava ogromnu masu ekonomskih, kulturnih činjenica i prati konstruisanje modernih nacionalnih ideologija, tako da prvi i drugi deo studije predstavljaju pristup modernog istraživača jednom *završenom procesu*, a istovremeno informativan uvod za čitaoca. Informativnosti su doprinele mape etničkog sastava, jezika i druge osnovne informacije o jugoslovenskim narodima. Problemi su nešto složeniji kada se razmatra odnos nacije i države, odnosno državnosti. Kada razmatra ulogu i uticaj eklezijalnih organizacija, naročito pravoslavnih crkava, autor ne ističe da su one bile *narodno-običajne*, konstitutivne za očuvanje nacionalne svesti i kulture, te prema tome više kulturni faktor nego poluga moći i vlasti koja se postavlja kao pandan svetovne vlasti. Uprkos ovlašćenjima u civilnom pravu, više su nosioci etničkih i kulturnih vrednosti naroda ugroženih islamskom asimilacijom, nego politička snaga kako sugeriše autor: »Međutim, odnos između srpske crkve i države Nemanjića mogao bi se usporediti s osjetljivim odnosom između — da upotrebimo Pilarovu predodžbu — duše i tijela. Kada je tijelo palo pod Turke, duša je čuvala sjećanja na nj« (str. 73). Ne može se bez rezervi prihvatiti ova ocena: »Ako se izuzme vaseljenska patrijaršija i, znatno kasnije, Bugarska egzarhija (utemeljena 1870), Srpska je pravoslavna crkva, u svim svojim dijelovima, bila jedina crkvena organizacija na Balkanu sposobna da nacionalnom pokretu udari svoj vlastiti pečat. Budući da je Srpska pravoslavna crkva bila nosilac državne tradicije, poslije stjecanja srpske državne nezavisnosti ni jedna srpska svjetovna vlast, kao ni njezini predstavnici, čak i onda kad su bili potpuno nereligiozni, nisu mogli smatrati pravoslavlje nezakonitom snagom« (str. 74). Samo doprinos očuvanju nacionalnog identiteta koji je mogao da bude poništen islamskom dominacijom je dovoljno priznanje pravoslavnim nacionalnim crkvama, i ovo pitanje ne treba mešati sa formiranjem nacionalnih državica i genezom jugoslovenske ideje u drugoj polovini XIX veka.

Jugoslovenska država je nastala i voljom i velikim žrtvama jugoslovenskih naroda, a o političkoj aktivnosti masa ili njihovoj pasivizaciji govori se sporedno, uglavnom u vezi sa industrijskim štrajkovima, sa pobunama seljaka protiv žigosanja stoke 1919. godine i sl. Što je još značajnije, razvoj nacionalnog pitanja i njegovo rešavanje u okviru prve jugoslovenske države ne može se sagledati bez razmatranja uloge velikih sila, imperijalizma i međunarodnih odnosa. Autor je u poglavljima od drugog do petog razmotrio političke programe, političke biografije najvažnijih lič-

Digitized by Google

nosti koje su nosile politiku nacionalnih stranaka i stvarale prvu jugoslovensku državu. U tom centralnom delu knjige saopštene su neke manje poznate činjenice o stranačkim borbama i različitim programskim opredeljenjima građanskih stranaka pre 1918. godine. Iza svađa, ličnih obračuna i raznih afera vidi se dublja suština procesa političkog formiranja nacionalne svesti i nastajanje jugoslovenske ideje. Dobro su predstavljene političke razlike u opredeljenjima za federaciju ili konfederaciju. Međutim, u nabrajanju činjenica kojima se težilo objasniti sve — od socijalne strukture jugoslovenskih naroda u periodu formiranja Jugoslavije do uloge I. Meštrovića, ima propusta i nedostaju neke činjenice, pa i politički programi (zašto je izostavljena interesantna federalistička koncepcija J. Smodlake?). Upravo u tom središnjem delu knjige uočava se ranije navedeni problem — ako postoje neke opšte zakonitosti razvoja nacije, kao što su stvaranje jedinstvenog tržišta i države, onda to nije samo problem Srba, Hrvata, Slovenaca, već su to univerzalna pitanja, a ta pitanja nisu diferencirana u odnosu na partikularne probleme jugoslovenskih naroda iskazane preko njihovih političkih borbi. Sem toga, problem nema svoju punu kompleksnost ako se izdvoji izvan evropskog konteksta, a pravi koreni mnogih nacionalnih tenzija su interesi velikih sila za Balkan kao interesnu sferu. Nacionalno pitanje nije samo pitanje slobodnog uređenja međusobnih odnosa jugoslovenskih naroda, već njihova borba za integritet i opstanak protiv intervencija velikih sila. Jugoslovenska ideja se javila u doba Svete alijanse, a nacionalno pitanje otvara se na Berlinskom kongresu (1878) i nastavlja balkanskim ratovima i I svetskim ratom. Ako se ne navede *Drang nach Osten* time se ne izražava određeni politički ili idejni stav, već se izostavljaju bitne istorijske činjenice konstitutivne za razumevanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, i otežava stranom čitaocu da razume ove složene istorijske procese. Podrazumevanje da su svi upoznati sa ovim činjenicama ipak nije dovoljan argument, pa su se kratka objašnjenja odnosa sa velikim silama mogla rešiti i kroz sistem napomena... Konačno, ni značaj Versajskog mirovnog sporazuma nije istaknut u dovoljnoj meri, da bi se razumeli spoljna politika Kraljevine Jugoslavije i uloga velikih sila u međuratnom periodu.

U studiji koja sadrži sociološke i istorijske ideje i procese konstituisanja jugoslovenske ideje često se navode neki (banalni) detalji iz života pojedinih političara, a izostavljeni su važni podaci iz nove ekonomske istorije jugoslovenskih naroda, posebno razvoj industrije krajem XIX veka i agrarno pitanje. Bez uočavanja ta dva velika pitanja — kakav je klasni sastav birača pojedinih stranaka, kao i uzroka kasnog rešavanja agrarnog pitanja (Jugoslavija je među poslednjim zemljama u Evropi koja rešava ovo pitanje, u XX veku i time okončava sa postojanjem feudalizma) ne može se sagledati diskontinuitet u razvoju kapitalizma u jugoslovenskim zemljama, a još manje disparitet razvijeni Sever — nerazvijeni Jug, koji se opet aktuelizuje u današnjoj Jugoslaviji. Razumljivo je da se autor našao pred velikim brojem problema, pa je neke uspešnije rešavao, a neke manje uspešno. No, pored ovih metodoloških pitanja, otvaraju se suštinska pitanja odnosa čoveka i istorije — nije li u ovoj studiji sve prikazano kroz optiku stranačkih borbi, tako omiljenih balkanskom mentalitetu, a bez uvažavanja političkih ideja kao izraza volje naroda, običnog građanina koji je u toj Jugoslaviji video zajedništvo i konačno integrisanu kulturu i istorijsku celinu nasilno prekinutu intervencijom velikih sila. Taj odnos *sfere političkog posredovanja* i *javnog mnenja* nije dovoljno razjašnjen.

Društvene grupe razvijaju pozitivne i negativne stavove koji uslovljavaju ponašanje pojedina-

Digitized by Google

ca. Među društvenim stavovima društvene predrasude su najteže promenljive i najtvrdokornije. U studiji I. Banca ima pogrešnih interpretacija, izostavljanja činjenica i slično. Ali ono što se mora zameriti jeste prisustvo predrasude o balkanskom mentalitetu, koji gotovo čini nepromenljivom problematičnu zajednicu više nacija, i obezbeđuje svaku pozitivnu inicijativu. Za stranog čitaoca ova studija nije beskorisna, ali zasad bih kao temeljniju i informativniju preporučila studiju H. Sitona-Votsona *Države i nacije.*

Dubravka Stajić

Dušan Čalić: Putevi i krize — savremeni problemi socijalizma i izgradnja asocijacije neposrednih proizvođača

(Centar za idejno-teorijski rad, MOK SKH, Slavonije i Baranje, Osijek, 1987)

Knjiga »Putevi i krize — savremeni problemi socijalizma i izgradnje asocijacije neposrednih proizvođača« akademika Dušana Čalića odgovor je na izazov vremena sve izraženije privredne, društveno-ekonomske, političke, ideološke i moralne krize u našoj zemlji (kao i vremenu sasvim konkretnih stagnacija i kriza u drugim socijalističkim zemljama), odgovor je izazovu zablude etatističkih koncepcija u ostvarivanju marksističke vizije humanog i slobodnog društva. Dušan Čalić razmatra aktualna pitanja koja su historijski vezana za razvoj socijalizma koji je u mnogim pitanjima i područjima života, rada i razvoja — u skoro svim državama takvog društvenog sistema — manifestirao veoma izrazite značajke krize. Knjiga ima četiri poglavlja: a) Marksovo učenje i razvoj u socijalizmu danas, b) Geneza i suština etatizma u socijalističkim zemljama, c) Planiranje, zakon vrijednosti, robna privreda i tržište, d) Kojim putevima iz društvene krize — i zadaci SKJ.

U prvom poglavlju autor pregledno prikazuje razvitak marksističkog učenja o razvoju društva, općenito analizira dostignuća suvremenih društava te utvrđuje osnovni uzrok zbog koga je izgradnja socijalizma i socijalističkih društava dovedena u neodgovarajuće civilizacijske tokove i u sasvim određene krize. »*Teška je zabluda da se socijalizam može graditi a da se isključi djelovanje zakona vrijednosti, robne privrede i tržišta*« — naglašava D. Čalić. Tome je, po autoru, više uzroka (str. 31.): »*svakako su tome pridonijeli i nedefinisani stavovi oko tih pitanja kod Marksa, kao što su citirana mjesta u Komunističkom manifestu, a i drugdje*« — ističe Čalić i upozorava da, isto tako, postoje i sasvim relevantni Marksovi tekstovi, kao i mogućnost da se promišljenim pristupom Marksu u kontekstu njegovog analiziranja zakona razvoja društva na nivou historijskog kretanja — na osnovu kojih se moglo zauzeti stanovište o *neophodnosti* korišćenja zakona vrijednosti i mehanizma robne privrede u prelaznom periodu »*i da tek razvoj proizvodnih snaga stvara uslove razvoju socijalističkog društva*«. Kao drugi razlog opredeljenju da se »od početnog perioda izgradnje socijalizma treba odbaciti djelovanje zakona vrijednosti« — po Čaliću je odigrala iskonska težnja svih izrabljivanih klasa za jednakošću, »pravičnošću«. Zakon vrijednosti, naprotiv, promovira svoju »pravičnost« kroz srazmjernost odijeljenih procesa rada u ukupnom društvenom radu, a ona je u prvom redu određena vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju — što je u krajnjoj liniji nepravičnost za izrabljivane klase. Treći razlog za potiskivanje djelovanja zakona vrijednosti u prelaznom periodu (od kapitalizma ka komunizmu) su relativno manje razvijene proizvodne snage u zem-

Digitized by Google

ljama koje su prve krenule u izgradnju socijalizma, u odnosu na najrazvijenije kapitalističke zemlje. Shodno tome socijalističke zemlje su *»koristeći svu vlast preko države skoncentrirale sav eksproprisani kapital na jednom centralnom mjestu, subjektivnom odlukom, ali planski, i raspoređivali prioritete ulaganja tog kapitala — što je u prvom koraku davalo privid da je osiguran brži privredni razvoj sistema administrativnog odlučivanja i planiranja«*. Polazeći od stava da je etatizam kao oblik društvenih odnosa apsolutna negacija socijalizma (kao mnogostruko izražena alijenacija čovjeka), u drugom poglavlju knjige Čalić daje svoj prilog u traženju odgovora kako se moglo dogoditi da se etatizam značajno razvije u socijalističkim društvima — koja za svoj krajnji cilj imaju likvidaciju svih oblika alijenacije, uspostavljanje harmonije između ličnosti i rada. Čalić u ovoj analizi geneze i suštine etatizma u socijalističkim zemljama polazi od Marksove analize razvoja društva i historijskog materijalizma po kojima su *»Društveni odnosi tijesno (...) skopčani s proizvodnim snagama. Stičući nove proizvodne snage, ljudi mijenjaju svoj način proizvodnje, a mijenjajući način proizvodnje, način na koji podmiruju svoje životne potrebe, mijenjaju i sve svoje društvene odnose«*. Pokazujući da se nijedno društvo ni u jednoj epohi u istoriji nikada nije pomirilo sa zaustavljanjem rasta proizvodnih snaga autor analizira kako je došlo do toga da se neuvažavanjem zakona vrijednosti, robne proizvodnje i tržišta u socijalističkim zemljama počinje administrativno normirati niz ekonomskih i privrednih procesa — čime je *»suštinski pokidan mehanizam usklađivanja pojedinačnih i općih interesa«* i srazmjernosti podjele fonda društvenog rada — što je vodilo socijalistička društva u etatizam. U nas je posebna specifičnost takvog puta u tome što se *»poistovjetilo nodruštvljavanje procesa rada, koje je zasnovano na djelovanju objektivnih ekonomskih zakonitosti koje primoravaju i motivišu društvenu individuu, da s jedne strane širi društvenu podjelu rada, a s druge strane povezuje to isto dijeljenje procesa rada po nizu tokova (tehnološke povezanosti, interesnog povezivanja, organizacionog, razvojnog, itd) u jednu cjelinu sa zakonskim odlukama da se povezuju odijeljeni proseci rada koji nemaju gornji osnov djelovanja zakona vrijednosti.«* Tako je ostvareno niz pogrešnih birokratskih podruštvljenja u procesu rada (povezivanje privrednih organizacija i naučnih ustanova na pogrešnim osnovama, ekonomski nelogično udruživanje rada i sredstava, niz voluntarističkih investicionih odluka i sl.). *»Potisnuti djelovanje objektivnih ekonomskih zakona dovelo je do konstituiranja privrednog sistema, ekonomske politike i na njima zasnovana praksa privrednih kretanja, na anti-ekonomskoj logici. Duh birokratizma, čiji su nosioci brojno socijalni slojevi i grupe, komponuje sistem odlučivanja o problemima razvoja društva, koji nazivamo birokratizam«* — naglašava Čalić i nastavlja: *»To je sistem odluka o društvenim pitanjima na način da se osiguraju i ostvare parcijalni interesi onih koji mogu nametati svoje rješenje društvenog problema, a da je to rješenje uvijek u osnovi ostvarenje parcijalnog interesa na račun općeg društvenog interesa«*. Izlaz iz socijalizma etatističkog tipa Čalić vidi u uvažavanju zakona vrijednosti, robne privrede i tržišta u socijalizmu koje bi se »prelamanje« ovih ekonomskih zakona odvijalo u okviru sistema pravne države i samoupravljanja s trendom jačanja samoupravljanja. Takvi novi društveni odnosi u proizvodnji (pod utjecajem objektivnih ekonomskih zakonitosti) traže *»i drugačije odnose u društvenoj nadgradnji, prvenstveno u političkom sistemu. Kao neposredni zadaci u toj sferi su neophodno širenje javnosti rada, dosljedno provođenje rotacije, promjena izbornog sistema, uvođenje otvorenih lista, likvidiranje uslova negativne se-*

Digitized by Google

lekcije kod izbora kadrova, stvaranje uslova demokratskog samoorganizovanja naroda i još drugo« — navodi autor, i zaključuje da za izlazak iz etatističke krize u SFRJ *»treba stvoriti mnogo novog i raskrstiti s mnogim dogmatskim zabludama kao što je slučaj sa zemljišnim maksimumom, ili ulogom akcija i još mnogo toga drugog«*. Analizirajući ulogu planiranja, zakona vrijednosti, robne proizvodnje i tržišta u socijalizmu — autor ističe da »planiranje kao osnovni metod izgradnje socijalizma, nikada, ni u teoriji ni u praksi izgradnje socijalizma nije doveden u pitanje. Predmet rasprava je suština samog planiranja, njegova ekonomsko-društvena bit. Sasvim drugačije se marksistička nauka odnosila prema mjestu i ulozi zakona vrijednosti, robne privrede i tržišta u prelaznom periodu izgradnje socijalističkog društva. I danas se te ocjene među marksistima kreću od njihove suprotstavljenosti socijalizmu do zagovaranja socijalističke robne proizvodnje. »Čalić je protivnik« *ex ante* planske privrede«: »Zakon vrijednosti i mehanizam robne privrede stvaraju i izgrađuju mehanizam ‚povratne sprege' koja automatski nagrađuje ili kažnjava subjekt, koji je nosilac akcije. Tako se društvena podjela rada u sistemu robne proizvodnje ostvaruje po sadržaju kao uspješnija realizacija parcijalnog interesa privrednog subjekta s jedne strane, a s druge strane kao faktor razvoja proizvodnih snaga i to kroz povećanje efikasnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti,« no u kombinaciji i »jasno usaglašeno s planiranjem kao sintezom obaju faktora nosilaca razvoja: djelovanja objektivnih zakona razvoja proizvodnih snaga i društva u cjelini, te odluka subjektivnog faktora kao nosioca razvoja«. Čalić ukazuje i na potrebu autokontrole subjektivnih snaga u društvu, autokontrole rezultata svoga djelovanja (djelovanje proletarijata i njegove partije): »pokazatelj su mu razvoj proizvodnih snaga i postepena likvidacija postojećih oblika otuđenja«. Govoreći o zadacima SKJ u pronalaženju puteva izlaska iz društvene krize, autor u četvrtom poglavlju knjige prije svega konstatira da je dugo trebalo da Savez komunista prihvati ocjenu »da nas je kao društvo zadesila kriza«, pri čemu se prvo prihvatila ocjena da smo upali samo u ekonomsku krizu, a tek kasnije se priznalo da je kriza mnogo kompleksnija: i ekonomska i politička. »Već nam to govori da je trebalo vremena da odbacimo određena dogmatska valoriziranja naše stvarnosti« — upozorava Čalić. Naglašavajući da marksistička teorija nije i ne može biti zatvoreni sistem (»jer je život vječan razvojni proces, a spoznaja zakona njegova odvijanja je razvoj nauke«) autor ističe da »ako se teorija ne podudara s praksom, onda je pogreška vierovati bilo u teoriju, bilo u njenu realizaciju praksom«. Čalić se zalaže za potrebu korekcije određenih shvatanja nekih principa izgradnje socijalizma. To su prije svega — promjena shvatanja mjesta i uloge zakona vrijednosti, robne privrede u razvoju socijalizma, razbijanje dogmatskog shvatanja suštine vlasništva (naglašavajući ovdje posebno pitanje privatnog vlasništva i male privrede), dogmatsko opterećenje naših shvatanja svjesnim ili nesvjesnim poistovjećivanjem nacionalizacije s podruštvljenjem procesa rada, nadalje dogmatsko shvatanje o ulozi države (koja po nama treba da odumre — a nismo izgradili samostalnu ekonomsku osnovu sposobnu da svojim funkcioniranjem razvija socijalističko društvo, uz evidentno zapuštanje izgradnje moderne suvremene države). Slijedeće je pitanje od važnog interesa SKJ, kao faktora razvoja suvremenog društva, neposredna socijalistička demokracija — koja po Čaliću treba da prevaziđe dostignuća građanske demokracije — zbog čega SKJ treba da razbije birokratsku samovolju i birokratsko arbitriranje u nas. Pozivajući se na Program SKJ iz 1958. godine, gdje se SKJ opredielio za prevazilaženje svog klasičnog modela komu-

Digitized by Google

nističke partije Ćalić tvrdi »da bi SKJ izvršio svoju historijsku misiju, mora se i sam izgraditi kao suvremena proleterska partija. On je podlegao snažnoj entropiji, specijalno karakterističnoj za proleterske partije na vlasti.«

Na kraju svoje knjige akademik Ćalić poručuje: »Nedopustivo se dugo diskutuje o svakom pitanju, a život teče dalje. Diskusija treba još više i šire, ali uz njih treba nam hiljadu puta više akcije. Nalazimo se u vremenu kada jedna uspjela akcija vrijedi više od milion dobrih zaključaka.« Knjiga »Putevi i krize« (kako pokazuju stavovi koje smo naveli) ističe svu kompleksnost krize socijalističkih društava, pa tako i jugoslavenskog. Teorijska i akciona vrijednost knjige, pored već akcentiranih zaključaka je marksistička analiza koju svojim autoritetom narodnog heroja, doktora nauka, akademika, partijskog funkcionara, državnika i javnog radnika prezentira Dušan Ćalić. Takozvanim marksolozima — čiji se marksizam iscrpljuje u ispovjedačkom »bogosluženju« i citiranju Marksa — s ovom knjigom je sužen manevarski prostor za ubjeđivanje javnosti kako postojeći koncept socijalističkog samoupravljanja još nije zaživio« i kako ga ne treba još mijenjati.

Milan A. Ivanović

Dragan Simeunović: Teorijski koreni partije (Drugo izdanje)

(Beograd, GRAFOSTIG, 1987, str. 163)

Djelo Dragana Simeunovića *Teorijski koreni partije* je, za relativno kratko vrijeme, doživjelo drugo izdanje. Takvo vanredno interesovanje je, nesumnjivo, potvrda određenih kvaliteta ove knjige. Svojevrsnim pristupom problematici recepcije i kontinuiranog razvitka marksističke misli u Srbiji u drugoj polovini devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, Simeunović nastoji rasvjetliti period koji je nezabilazan u procesu nastajanja komunističkog pokreta na ovom tlu. Analizirajući misao i političku djelatnost Svetozara Markovića, Mite Cenića, Dimitrija Tucovića i Dušana Popovića, autor pokazuje nastanak jedne autentične, originalne koncepcije socijalističke partije. Pored uvodnih i završnih razmatranja, knjiga sadrži sljedeća poglavlja: »Koncept partije klasika marksizma«, »Period Svetozara Markovića«, »Sukob i razlaz sa sitnoburžoaskom koncepcijom partije«, te Osnivanje SSDS — materijalizacija i dalje razvijanje koncepta«.

U poglavlju »Koncept partije klasika marksizma« autor nam, na osnovu temeljne analize fundamentalnih stavova Marksa, Engelsa i Lenjina, pruža jedan cjelovitiji uvid u teoriju partije proletarijata. Pri tome nam se prezentiraju i određene različitosti Lenjinovog koncepta spram Marksovog i Engelsovog. Poglavlje »Period Svetozara Markovića«, pored iscrpnog prikaza društveno-političke i ekonomske situacije u Srbiji devetnaestog stoljeća, posvećeno je mišljenju Svetozara Markovića, njegovom političkom pogledu, konceptu partije, kao i pokušaju zasnivanja socijalističke partije. Autor ističe da je Marković još 1868. godine, dakle dvanaest godina prije publiciranja Marksovih »Teza o Fojerbahu«, izrekao stav — »nije vajde samo saznavati nesrećno stanje naše, nego treba raditi da ga nestane« (str. 45.) Izlažući Markovićeve stavove o određenim problemima svoga vremena, autor nam ukazuje na njihov kritičko-revolucionarni smisao — npr. shvatanje proletariziranog seljaštva kao nesumnjivog potencijala revolucionarnog preobražaja... No, prisutne su i određene nedosljednosti, terminološke nejasnoće, što je bio povod kritičkim osvrtima na Markovićevu misao. Njegovo poistovjećivanje birokratije i klase

Digitized by Google

je pak, za Simeunovića, samo izraz tadašnje situacije u Srbiji u kojoj je birokratija u cijelosti naginjala liberalnoj stranci (str. 54), odnosno »nazivajući birokratiju vladajućom partijom uočava fenomen urastanja partije u tkivo države«, te tako »jednostavno želi da naglasi da su se činovnici u toj mjeri okupili u okviru vladajuće političke stranke da su se identifikovali s njom«. Prema tome, Markoviću nije ostala nepoznata suštinska razlika između ovih kategorija (str. 87—88). Autor odbacuje i primjedbe da je Svetozar Marković, svojom koncepcijom zadruge kao polazne tačke ostvarenja socijalizma, u biti socijalista-utopista. Potvrdu ovakvom svom shvatanju autor nalazi u poznatom Marksovom pismu Veri Zasulič, u kojem razmatra mogućnost formiranja »obščina« u Rusiji kao oslonca socijalističkog preobražaja. To je samo prilagođavanje određenog koncepta specifičnim balkanskim uslovima, te se ne može govoriti o Markovićevom utopizmu, već, naprotiv, o dijalektičkom pogledu i »primeni marksističkog metoda u oceni stanja tadašnje Srbije i u određivanju njene perspektive na osnovu određenih pokazatelja« (str. 56—57). Njegova marksistička opredeljenost očituje se i u kritici anarhizma, panslavizma i teorije spontaniteta. Kritički je prezentirana i Markovićeva koncepcija socijalističke partije, njegovo insistiranje na specifičnosti oblika političkog organiziranja u tadašnjoj Srbiji, tj. naglašavanje »predominantne pozicije inteligencije, kako u partiji, tako i u vođenju revolucije« (str. 67), jer je to neophodan uslov osvješćivanja proletarijata. Intelektualna omladina treba da ponese sav teret koncipiranja i organiziranja socijalističke partije. Međutim, to ne znači da se Markoviću može pripisati sklonost elitizmu. Iako postoje određene greške u njegovom operativnom pristupu stvaranju partije, te izvjesno romantiziranje patrijarhalne prošlosti Srbije, ipak Marković glavnog nosioca revolucionarnog preobražaja vidi u eksploatiranoj masi. Sljedeća tema, koju autor obrađuje u okviru ovog poglavlja, je pokušaj organiziranja socijalističke partije Srbije. Ističe se Markovićevo uvjerenje o neophodnosti organiziranja partije u zemlji, u sredini u kojoj treba konkretno djelovati. Ovaj dio knjige je rezultat autorove temeljne analize mnogobrojnih dokumenata, među njima i malo poznatih, što mu je, opet, omogućilo da zaključi da već tada, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, »postoji socijalistička organizacija koja možda i nema sve odlike političke partije, ali nastoji da makar i tajno funkcioniše kao partija u onoj mjeri u kojoj uslovi to dozvoljavaju« (str. 93). Autor odbacuje ocjenu Glavnog saveza sindikata Srbije, iz 1905. godine, o neuspjehu socijalističke grupe Svetozara Markovića u pokušaju osnivanja samostalne političke partije. U poglavlju »Sukob i razlaz sa sitnobužoaskom koncepcijom partije« osvjetljava se manje poznati period koji je, inače, nezaobilazan u kontinuiranom razvoju socijalističke misli u Srbiji. To je period okupljanja grupe sljedbenika Svetozara Markovića oko Mite Cenića. Analizirajući misao Mite Cenića, autor smatra da je Cenić znatno bliži marksizmu nego što se to pretpostavlja (str. 103). Potvrdu ovog svog stava nalazi u Cenićevoj koncepciji socijalističke partije kao partije radnika, premda je radnička klasa u Srbiji još uvijek slabo razvijena, u dijalektičkom pristupu odnosu partije i klase, u predviđanju da će do pobjede socijalističke revolucije doći u nekoj velikoj zemlji itd. I Cenićevo određivanje birokratije kao sloja, a ne klase, je korak naprijed u odnosu na učenje Svetozara Markovića. Realiziranje koncepta partije srpskih socijalista obrađeno je u poglavlju »Osnivanje SSDS — materijalizacija i dalje razvijanje koncepta«. Po prirodi stvari centralno mjesto je posvećeno mišljenju i djelovanju Dimitrija Tucovića. Autor insistira na originalnosti Tucovićevog koncepta partije, te odbacuje prigovore za dogmatsko kopiranje sa-

Digitized by Google

držaja i metoda rada njemačke socijaldemokratije. Ukoliko program i statut političke organizacije u početku i može biti sublimirani izraz tuđeg iskustva, oni se vremenom prilagođavaju konkretnoj situaciji (str. 120, 123). Uticaj zapadnoevropske socijaldemokratije je neosporan, no, Tucovićev koncept se ispostavlja više kao rezultat marksističkog poimanja određene situacije, kao »dijalektički spoj teorije naučnog socijalizma sa mogućom praksom«, te mu je zato i stran svaki dogmatizam (str. 144). Autor, potom, izlaže osnovne postavke Tucovićevog shvatanja socijalističke partije — insistiranje na jedinstvu političke i ekonomske borbe, jedinstvu partije i sindikata kao preduslova jedinstva radničkog pokreta, usmjeravanje klase borbe od strane avangarde, neophodnost da organizacija bude u funkciji ciljeva koje treba realizovati, određivanje partije kao kadrovske partije... Posebni kriterijumi koji su se postavljali članovima partije su, smatra autor, vjerovatno uzrok što SSDS nikada nije postala masovnijom partijom, već je ostala »predvodnički odred radničke klase«, što je imalo za posljedicu odvajanje partije od klase (str. 137). Iako postoje podudarnosti u određivanju sadržaja i metoda rada partije s Lenjinovom koncepcijom, autor smatra da Dimitrija Tucovića ne možemo smatrati pukim Lenjinovim epigonom (str. 145). Unutar ovog poglavlja prezentirana nam je i misao Dušana Popovića, njegovo odbacivanje elitizma, insistiranje na jedinstvu organizacije i proletarijata, odnosno istupanje protiv prisutnih tendencija izoliranja partije od baze, kao i njegovo opredjeljenje za demokratski centralizam kao ključni princip partijskog organizovanja (str. 146). Autor ukazuje i na izvjesne nedostatke Popovićevog koncepta političke organizacije radničke klase, npr. »prenaglašavanje ideološko-andragoške uloge partije koje ima primese prosvetiteljskog socijalizma«, te »nesrazmerno pridavanje većeg značenja propagandnom radu nego organizacionim pitanjima« (str. 149). No, Popovićevo shvatanje generalnog štrajka kao najjačeg i jedino mogućeg materijalnog oružja radničke klase nije, za autora, dovoljan argument da se Popoviću, u jednom periodu, pripiše inklliniranje anarhosindikalizmu. Ovo su samo neki momenti koje Dragan Simeunović razmatra u svom djelu, djelu koje je rezultat jednog vidnog napora da se, na osnovu proučavanja mnogobrojnih dokumenata, pokaže postupni razvitak koncepta partije srpskih socijalista na prelazu dva stoljeća, koje je i dovelo do osnivanja SSDS. Autor uspijeva u namjeri da dokaže da njihova misao nije samo puka primjena, već dalja razrada marksizma, da su se rukovodili istinskim revolucionarnim principima, što im je obezbjedilo nepobitnu autentičnost. U toj autentičnosti nalazimo korijene docnijeg razvitka komunističkog pokreta na našem tlu. Knjiga je dobro metodološki koncipirana, što je, nesumnjivo, još jedan kvalitet više i kao takva značajan je doprinos našoj istoriografskoj i politikološkoj misli.

Vesna Majstorović

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

MAIN/UC-B

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

5
1988

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Baškovic, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Baković, Sonja Ścepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd
Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 12.000 dinara. Za inostranstvo 24.000 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-4675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXXI
1988. Broj 5

Sadržaj

Boško Krunić

Jačanje vodeće idejno-političke uloge, jedinstva i odgovornosti SK u borbi za izlazak iz društveno-ekonomske krize 3

Ustavne promene

Nikola Stefanović

Federalizam i strukturalni poremećaji u jugoslovenskoj federaciji 22

Ivan Kristan

Odgovornost republika i pokrajina za razvoj jugoslovenske federacije 63

Mijat Šuković

Kako usaglašavati posebne i zajedničke interese 73

Oblici svojine

Nikola Kljusev

Za drugačiji tretman svojine 110

Slavko Kulić

Relevantnost vlasništva s aspekta stvaranja, prisvajanja i raspolaganja s proizvodnim snagama društva 117

Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova

Dragutin Marsenić

Privrednosistemska ograničenja delotvornosti planiranja u Jugoslaviji i mogućnost njihovog prevazilaženja 126

Prikazi 144

Digitized by Google

Содержание

Бошко Крунич

Рост руководящей идейно-политической роли, единства и ответственности СК в борьбе за выход из социально-экономического кризиса 3

Конституционные перемены

Никола Стефанович

Федерализм и нарушение структури югославской федерации 22

Иван Кристан

Ответственность республик и областей за развитие югославской федерации 63

Мият Шукович

Как совместить частные и общие интересы 73

Формы собственности

Никола Клюсев

За иную трактовку собственности 110

Славко Кулич

Значение собственности с точки зрения создания, присвоения и распределения с производительными силами общества 117

Экономические закономерности и общественная направленность хозяйственных токов

Драгутин Марсенич

Хозяйственно-системные ограничения действенности планирования в Югославии и возможности их преодоления 126

Рецензии

Contents

Boško Krunić

Strengthening of the leading ideological and political role, unity and responsibilities of the League of Communists in the struggle for coming out of the social and economic crisis 3

Constitutional changes

Nikola Stefanović

Federalism and structural disarrangements in the Yugoslav federation 22

Ivan Kristan

Responsibility of the republics and provinces for the development of the Yugoslav federation 63

Mijat Šuković

How to coordinate particular and mutual interests 73

The forms of ownership

Nikola Kljusev

For a different approach to ownership 110

Slavko Kulić

The relevance of ownership from the aspect of creation, arrogation and control of production forces of the society 117

Economic regularities and social directing of the current economic trends

Dragutin Marsenović

The economic and systemic limitations of the efficiency of planning in Yugoslavia and the possibility of their overcoming 126

Reviews 144

Digitized by Google

Boško Krunić

Jačanje vodeće idejno-političke uloge, jedinstva i odgovornosti SK u borbi za izlazak iz društveno-ekonomske krize*

Konferenciju držimo u prelomnom trenutku naše krize, na pragu dubokih reformi u privrednoj i političkoj strukturi društva. Centralni komitet SKJ se zato i opredelio da tema Konferencije bude posvećena odgovornosti Saveza komunista u borbi za izlazak iz krize. Teze za pripremu Konferencije i Osnove za stavove ispunjene su od prve do poslednje tačke tim sadržajem. Komunisti su u javnoj raspravi pred ovu Konferenciju sa posebnom oštrinom i angažovanošću isticali upravo takve zahteve. O svemu tome delegati su u potpunosti i sukcesivno informisani. Najčešća zamerka upućivana je na račun uopštenosti predloženih dokumenata. Međutim, mi smo tim dokumentima želeli da podstaknemo raspravu, da joj damo osnovni okvir. Konkretni sadržaj treba u najvećoj meri da dođe iz javne rasprave i rasprave na ovoj Konferenciji, a zatim će najvažniji deo posla konkretizacije, u skladu sa Statutom, obaviti Centralni komitet.

Ovo vreme je po mnogo čemu sudbonosno, jer rešavamo pitanja koja će dugotrajnije odrediti puteve našeg ekonomskog i samoupravnog preobražaja. Svest o tome dugo se pomaljala,

* Uvodno izlaganje na Konferenciji SKJ, 29—31. maj 1988.

Digitized by Google

nedopustivo smo bili spori, ali je i objektivno trebalo dosta vremena da takva svest postane vladajuća. U međuvremenu smo održali dva kongresa, doneli dosta dokumenata, od Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, do amandmana na Ustav. Dakle, programa i dokumenata imamo dovoljno i najzad je jasno o čemu se zapravo radi, na kakvom se prelomu nalazimo i u kojem pravcu moramo izlaziti iz krizne situacije. Ali, to nije više vredno hvale, jer se tek sada nalazimo onde gde smo odavno trebali biti — na početku temeljnih promena.

O karakteru i dubini krize dugo smo se sporili, na žalost, i u SKJ. Tek na 13. kongresu smo jasno i snažno podvukli da se radi o istorijskom, klasnom sukobu između etatizma i samoupravljanja, o nagomilanim ekonomskim i društvenim protivrečnostima koje uslovljavaju prevlast koncentrisane političke moći nad ekonomijom i svim izvorima samoupravne vladavine radnika. Ali, ni nakon toga nismo eliminisali konzervativne i dogmatske otpore radikalnim promenama takvog stanja. Naprotiv, ti su otpori nas zadržavali i razjedali, podlegao im je i podleže i sam SK. Ukupno stanje je zato teže nego u vreme 13. kongresa; privreda je u još većoj krizi, nepoverenje u odlučnost i snagu SK i političko nezadovoljstvo je veće i nikakvog odlaganja više ne može biti.

Sada sve snage moramo usmeriti na dalju razradu i realizaciju krupnih promena na tri osnovna područja, na kojima se rešava ključno pitanje daljeg jačanja samoupravnog produkcionog odnosa i samoupravne vlasti radnika u našem društvu:

prvo, reforma privrede, a posebno duboka reforma privrednog sistema; drugo, reforma političkog sistema, a posebno promene u ustavnom sistemu; treće, demokratski preobražaj SKJ koji ga osposobljava da deluje kao jedinstvena revolucionarna snaga društvene svesti i akcije u predstojećim promenama.

Uspećemo jedino ako sada idemo mnogo brže, bez kolebanja pred dubinom promena ili zato što se jedan broj u Savezu komunista i u društvu opire. Utopija bi bilo čekati da u ovakvim stvarima budemo svi apsolutno saglasni. Ili ćemo imati dovoljno političke hrabrosti i socijalnih snaga da izvršimo neophodne promene, ili ćemo u 21. vek stići na evropskoj margini, sa nepodnošljivom inflacijom, dezintegrisanom privrednom i društvenom strukturom, na kulturnom i civilizacijskom začelju.

Nalazimo se, rekao bih, u epicentru krize, sa privrednom stagnacijom koja je na ivici recesije i visokom inflacijom koja preti da se otme, sa sve zaoštrenijim socijalnim problemima i političkim nezadovoljstvima. Ali, to nas sve istovremeno tera na mnogo brže i odlučnije reagovanje. To nam daje pravo da kažemo da smo možda sada i u »najproduktivnijem« trenutku krize, u situaciji kada se dalje ovako ne može. Kriza nije isto što i obično mirno vreme. Društvo koje uđe u takvu krizu, u

Digitized by Google

kakvu smo mi ušli, ne može iz nje izići bez dubokih promena. Istorijska misija SK je u tome da ne dozvoli stihiju ili nametanje promena koje bi, bez obzira na namere, objektivno značile napuštanje samoupravljanja, već naprotiv, da se izbori za promene na liniji njegovog učvršćivanja i produbljivanja.

Zbog toga, a ne zbog nekog oportunizma, moramo se na ovoj Konferenciji što više okrenuti napred. Naprosto, više nije vreme za to da beskorisno i još jednom obnavljamo samo radikalne kritike, da prosipamo gorčinu zbog teške ili sve teže situacije. U kritikama stanja smo se svi po žestini i po ocenama skoro u svemu izjednačili, od mesnih zajednica i organizacija udruženog rada do federacije. U tome nisu vrhovi demokratije, jer da jesu, mi bismo ih odavno dosegli. Treba da dođemo do pravog smisla kritike — do novih rešenja, do akcije da se stanje promeni, da se ostvaruje deviza: sa reči na dela.

Odgovornost je možda najviše dozivana u vezi s rastom krize proteklih godina. Niko ne može i ne bi smeo da se protivi utvrđivanju odgovornosti za greške na svakom mestu, u svakom organu, u srazmeri sa značajem funkcija, jer vreme je teško, posledice su drastične i nema opraštanja. Krajnje je vreme za realizaciju zahteva 13. kongresa — da otvoreni problemi nalažu suočavanje SK sa stanjem u sopstvenim redovima i posebno obračun s vlastitom birokratizacijom koja prva pruža otpor samoupravljanju i demokratiji. Ovaj zahtev se najpre odnosi na organe SK, i to na svim nivoima.

Međutim, na kritičkim talasima ima i dosta emotivnog nevida, ili, bolje previda u kojima se, na primer, nekima čini kako ama baš ništa u SKJ nismo učinili za realizaciju odluka 13. kongresa. Tako paušalne ocene neće nam koristiti. Ono što u SKJ i u njegovim organima treba da bude podvrgnuto najžešćoj kritici, jeste što smo skoro svim opredeljenjima i promenama pristupali posle dugog izgrađivanja stavova, kolebanja i nepotrebnog gubljenja vremena. Glavni naš zahtev sa ove Konferencije mora biti da se radikalno preokrene odnos i zaoštri odgovornost prema zadacima 13. kongresa, naročito kada je reč o predstojećim reformama, koje su projektovane još Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije; da se preokrene odnos u akciji, a ne deklarativno. Na tome, a ne na praznim obećanjima, moramo kao Savez komunista graditi politički uticaj i ugled u društvu. Ne smemo dozvoljavati da se poslednji izjašnjavamo; da popuštamo stopu po stopu onde gde bismo morali prvi smelo i radikalno da istupamo sa novim idejama. Posebno ne bi smelo više dolaziti do raskoraka između organa i članstva SK. Zaostajanje za zahtevima vremena po pravilu nije u članstvu već u rukovodstvu, i nastaje onda kada to rukovodstvo ne koristi impulse života, pokretačku snagu interesa ljudi. U tome treba da vidimo najtežu kritiku i samokritiku u Savezu komunista i da do kraja zaoštrimo kriterijume odgovornosti.

Digitized by Google

To je bio i glavni zahtev komunista u protekloj raspravi o Tezama za ovu Konferenciju. U takvom tonu protekle su i konferencije SK u republikama gde su održane. Bila bi gola fraza da ponavljam kako nas žestina kritika i mnogobrojni zahtevi komunista obavezuju. Već su nas obavezali, najviše čini se rukovodstva SKJ i rukovodstva SK u republikama i pokrajinama. Naš prvi zadatak je da ti zahtevi dobiju pravi izraz na Konferenciji i da se zatim sa punom odgovornošću realizuju.

Promene kojima pristupamo u privredi moraju se izvršiti što pre kao realizacija jedne dugoročno koncipirane i celovite orijentacije na otvorenu tržišnu ekonomiju u uslovima društvene svojine i socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. To je glavni cilj naše privredne reforme, naše nove razvojne strategije, koja treba da nas osposobljava za naučno-tehnološki progres i za ekonomsku demokratiju sa samoupravnim sadržajem kao glavni motiv tog progresa. U to smo krenuli i ne smemo se zaustaviti. Savez komunista je prvi koji mora da se oslobodi zabluda i dogmi; mora mnogo brže menjati zastarelu svest o odnosu ekonomije i politike, koja je najveća kočnica takvoj strategiji.

Trideset godina je prošlo od kako smo u Programu SKJ jasno izrekli smisao i značaj funkcionisanja robne proizvodnje, tržišta i planiranja u uslovima socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. Ali ovo programsko opredeljenje još nije dosegnuto i SK mora u predstojećoj reformi učiniti odlučan zaokret u tom pravcu. Prvi korak treba da bude eliminisanje birokratskih otpora i dogmatskih shvatanja.

Još se pokušava nametati dilema: tržište ili samoupravljanje. Takve dileme su apsurdne i s njima može kalkulisati samo onaj ko računa na ukočenost našeg uma, na zarobljenost socijalizma državnom mašinerijom i moći. Svesni smo da delovanje tržišta donosi i mnoge negativne posledice, od nesigurnosti radnog mesta do raznih oblika ekonomskog, političkog i moralnog otuđenja čoveka u procesu robne proizvodnje. Ali, zar treba više dokazivati da neuporedivo veće zlo donosi državna privreda, etatizam i tehnokratizam, politička moć nad ekonomijom, koja se pretvara u moć nad proizvođačima, vodi u drastično zaostajanje proizvodnih snaga društva, stvarajući time i mnogo teže ekonomske i socijalne posledice za čoveka. To je istorijsko iskustvo savremenog socijalizma.

Naša strateška orijentacija je uvažavanje tržišta i ekonomskih zakonitosti zato što na današnjem stepenu našeg razvoja bez toga nema ni samoupravnog produkcionog odnosa, nema slobode i samostalnosti privrednih subjekata koju oni dobijaju tek kao robni proizvođači; nema stvaralačke inicijative radnika i njihove odgovornosti za sudbinu društvene svojine i, u krajnjoj liniji, nema ekonomske efikasnosti privređivanja, kao ni integrisanosti naše privrede u svetske ekonomske tokove. Tržišna ekonomija je, dakle, iz svih tih razloga naše opredeljenje,

Digitized by Google

niko nam ga nije spolja nametnuo niti je mogao nametnuti, kao što neki sada pokušavaju da dokažu.

Za preokret ka tržišnoj ekonomiji najbitnije je da obezbedimo ono što je njena elementarna pretpostavka — tržišno vrednovanje svih faktora proizvodnje. U tom pogledu Savez komunista zaista mora učiniti sve za prekid sa inercijom, dogmatskim i tehnokratskim otporima, sa raznim nerazumevanjima i konfuzijama. To je sada politički najpreče pitanje u akciji za privrednu reformu.

Konferencija se ne može baviti teorijskim raspravama te vrste. Njih je, uostalom, bilo zaista mnogo i biće ih. Ali, mi treba da pođemo sa ove Konferencije jedinstveni u opredeljenju da se reformom privrednog sistema i ekonomskom politikom omogućava i podržava, pre svega, samostalnost privrednih subjekata, koja obezbeđuje da radnici efikasno upravljaju sredstvima u društvenoj svojini kao društvenim kapitalom, da snose ekonomski rizik za svoje odluke itd. Te smo stavove i predložili Konferenciji kao glavne u pogledu ovih pitanja. Treba već jednom otkloniti idejna spoticanja oko tumačenja karaktera tržišta i čvrste korelacije svih faktora proizvodnje, koji se ne mogu razdvajati i proizvoljno prekrajati, odnosno primenjivati »na parče«. SK mora imati jasan pogled i politički stav o osnovnom pravcu razvoja privrednog sistema i o ekonomskoj politici. U mnogome nam pomažu već oformljene inicijative ili koncepcije u vezi s tim u pojedinim organizacijama SK. Nakon ove Konferencije treba otići korak dalje u realizaciji ovih inicijativa. Glavne dileme i kontroverze javljaju se oko mogućnosti i karaktera tržišta kapitala i radne snage u našim savremenim uslovima. U Radnoj grupi za pripremu ove Konferencije i u Predsedništvu pokušali smo da damo načelne idejno-političke odgovore. Ni jednog trenutka nije bilo sporno da moramo uvažavati sve tržišne kategorije. U pogledu pravca razrade konkretnih rešenja, prevladalo je mišljenje ponuđeno u Osnovama za stavove, da u našim uslovima mora biti reči o specifičnom tržištu rada na kojem se vrednuje radni doprinos radnika, dakle, o odnosima u kojima on nije samo vlasnik svoje radne snage, nego je istovremeno i upravljač nad sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini.

Zalažemo se za oslobađanje prostora samokonstituisanju i slobodnom organizovanju udruženog rada i za eliminisanje ogromnog normativističkog opterećenja. Deregulacija, o kojoj u novije vreme toliko govorimo, jeste, u stvari, imperativ vremena i pretpostavka uspešnosti privređivanja, delovanja tržišta, poslovne i samoupravne odgovornosti i u celini jedan od uslova izlaska privrede iz etatističkog okruženja. I kod ovog pitanja ima dosta nedoumica, sumnjičavosti pa i otpora. Po nekima ispada da ćemo ovakvim opredeljenjima stvoriti bezvlašće i anarhiju i pokopati socijalizam. Takva nerazumevanja samo mogu biti plod dogmatske predstave po kojoj bez državnih

Digitized by Google

propisa nema ni socijalizma, a bez svakodnevnog starateljstva države i političke birokratije radnici neće moći proizvoditi i upravljati.

Razume se, ni nama ne pada na pamet da negiramo potrebu moderne države koja će nastojati da stvori racionalan i funkcionalan privredni sistem, da vodi ekonomsku i socijalnu politiku i da planira društveno-ekonomski razvoj, naravno, sve to u uslovima društvene svojine i samoupravljanja. Međutim, ni kod funkcije planiranja, ni kod drugih funkcija ne možemo ubuduće mešati ulogu države sa ulogom samoupravno udruženih radnika, sa njihovom samostalnošću i odgovornošću kao robnih proizvođača i stvaralaca nove vrednosti i upravljača i tom proizvodnjom i novostvorenom vrednošću.

Kada se zalažemo za ukidanje administriranja nad privredom ne mislimo na odsustvo bilo kakvih normi nego, u stvari, na nov kvalitet i ulogu državnih normi, tražimo stvaranje tih normi kao jasnih principa i otvaranje prostora za što slobodniju samoregulaciju — za odgovarajuću ulogu samoupravnog prava. Takva samoregulacija je suština samoorganizovanja u udruženom radu i samoupravljanja uopšte.

Odavno je jasno, a to smo i na 13. kongresu SKJ utvrdili, da je jedini način izvlačenja naše privrede iz ogromnih ekonomskih teškoća njeno prestruktuiranje. Sada treba da se nađu celovita rešenja koja omogućavaju privredi da što brže menja svoju strukturu, u skladu sa ekonomskom logikom, po ekonomskoj prinudi koju nameće tržište, razume se uz nužno društveno usmeravanje. S obzirom na stanje u kome se naša privreda nalazi, to će biti dosta težak, često bolan i grčevit, pa i dugotrajan proces. Najviše se moramo koncentrisati na obezbeđivanje pokretljivosti društvenog kapitala, radnika i drugih činilaca proizvodnje, na elastičnost i maksimalnu pokretljivost organizacione strukture privrednih subjekata.

O razvoju samoupravnog organizovanja u udruženom radu u uslovima tržišnog poslovanja imali smo celovitu analizu i obavili smo nedavno raspravu na Centralnom komitetu. Posle ove Konferencije usvojićemo i zaključke. Samo bih upozorio da se radi o potrebi prevazilaženja sadašnje normativističkim metodom skrojene monotipske u mnogo čemu zakovane organizacione strukture privrede; da se radnicima osigura samoupravno pravo udruživanja i organizovanja prema ekonomskoj logici i samoupravnom principu uspostavljanja međusobnih ekonomskih i drugih odnosa u radu i privređivanju. Tek takva, prema tržištu otvorena i samoupravno zasnovana organizacija privrede, sa jasno definisanim subjektima robne proizvodnje i njihovom ekonomskom odgovornošću otvoriće put i daće novi polet i promenama u strukturi privrede i njenoj ekonomskoj efikasnosti.

Preduzetništvo samoupravno udruženih radnika u uslovima društvene svojine, kao i stručnost i efikasnost poslovodne funk-

Digitized by Google

cije neophodni su elementi takvog privrednog preobražaja. Međutim, koliko god insistiramo na tome, moramo u istoj meri insistirati i na suprotstavljanju svakoj tendenciji tehnokratizma i tehnokratske uzurpacije samoupravnih prava radnika i njihovih organa u udruženom radu. Nemojmo nikad gubiti iz vida da je to veoma prisutna i realna opasnost, jedan od najvećih protivnika samoupravljanja.

Kao što su neophodne duboke reforme u privredi, isto tako su, kao njihov sastavni deo, potrebne reforme u celokupnoj društvenoj nadgradnji, a naročito u oblasti društvenih delatnosti. Zatečeno stanje u toj oblasti veoma je teško: ova sfera enormno opterećuje proizvodnju, ne razvija se u skladu sa potrebama udruženog rada i društva u celini, sve je teži položaj radnika u društvenim delatnostima itd. Glavni cilj reforme u ovoj sferi mora biti da ove delatnosti postanu sastavni deo i da deluju u funkciji proizvodnih snaga, jer inače nema ni ekonomske efikasnosti proizvodnje.

Reforma mora temeljito promeniti i administraciju u svim oblastima i na svim nivoima; mora je lišiti učmalosti, parazitizma i neodgovornosti, a iznad svega nesposobnosti, što sve sada enormno opterećuje proizvodnju i kreativni rad uopšte. Umesto apela ili prazne političke kampanje, pod kojom bi žilava konzervativnost samo nakratko polegla, treba u svakoj organizaciji i zajednici doneti i realizovati konkretne programe mera za smanjenje i osposobljavanje administrativnog aparata i stručnih službi.

Započeti duboki preobražaj privrede traži i kadrovsku obnovu na slobodnom prostoru konkurencije znanja i sposobnosti na svakom radnom mestu i funkciji. Tome moramo prilagoditi i sistemska rešenja i radne odnose, nagrađivanje, odgovornost, sve vidove motivacije.

Sada se prelamaju perspektive naše ekonomije i društva i za naredni vek, rešavaju se pitanja naše tehnološke budućnosti, našeg prisustva u matici naučno-tehnološkog progresa. To je u prvom redu stvar mladih generacija, novih kadrova. Moramo praktično početi da uvažavamo tu činjenicu; moramo radikalno promeniti stanje koje je u krizi dovelo do apsurda da je veliki deo mlade generacije zabačen na marginama društvenog rada. Mlada generacija nikad nije bila pred većim dilemama i revol tima, nezadovoljna sporošću i neodlučnošću u otvaranju prave perspektive. Preka je potreba da se mladi angažuju kao najstručnija i najprogresivnija proizvodna snaga, što je uslov izlaska iz krize. SKJ mora pružiti svu podršku takvim ambicijama mlade generacije. To će na najbolji način učiniti pokrećući mere i praktične aktivnosti koje će reformu i perspektivu mladih činiti neodvojivim. U protivnom bi izneverio jednu od najsnažnijih poruka 13. kongresa o rešavanju društvenog položaja mladih generacija.

Digitized by Google

Centralni komitet SKJ i njegovo Predsedništvo čvrsto stoje na stanovištu da se bez odlaganja moraju rešiti sva otvorena svojinska pitanja. Zalažemo se za to da se društvena svojina razvija i jača kao dominantan svojinski oblik u proizvodnji i u drugim oblastima. Afirmacija društvene svojine mora se posmatrati kroz njenu ekonomsku efikasnost u uslovima tržišnog privređivanja. Zato se i zalažemo da se mnogo jasnije definišu subjekti društvene svojine. To moraju biti samoupravno udruženi radnici kao nosioci robne proizvodnje na tržištu u različitim oblicima svog udruživanja i povezivanja.

Nama je neophodna mnogo veća zaštita društvene svojine, ali pre svega zaštita koja proizilazi iz nje same putem efikasnosti, racionalnosti i ekonomičnosti u reprodukciji. Mora se naime, odvajati takva zaštita društvene svojine koja je usmerena na stvaranje uslova za njenu sposobnost da proširuje materijalne osnove rada, da osvaja nove tehnologije od »zaštite« koja je čini ekonomski tromom, neefikasnom i nefleksibilnom, odnosno od takve »zaštite« koja već godinama stvara uslove za nerentabilno poslovanje i pokrivanje gubitaka i koja preti da istovremeno kompromituje društvenu svojinu kao osnovni društveno-ekonomski odnos.

Savez komunista mora se izboriti da samostalni privredni subjekti — udruženi rad na osnovu impulsa tržišta planski i racionalno upotrebljava društvena sredstva kao materijalnu osnovu socijalističkog samoupravljanja. Mora se stati na put etatističkom i svakom drugom uplitanju u udruženi rad, u poslovnu politiku, u donošenje investicionih odluka, u raspodelu dohotka, u vođenje kadrovske politike.

U predloženim Stavovima istakli smo istovremeno neophodnost potpune pravne sigurnosti i širenja prostora za razvoj privatne, zadružne i mešovite svojine i njihovog povezivanja sa društvenom svojinom. Neprihvatljiva su stanovišta koja u većem prostoru za proizvodno angažovanje sredstava građana i inostranog kapitala vide ugrožavanje društvene svojine i njenog daljeg razvoja i uvećavanja. U uslovima kada je društvena svojina dominantna i kada predstavlja osnovu socijalističkog samoupravljanja, neophodno je iskoristiti sve motivacione i druge pozitivne strane ostalih oblika svojine a vodeći računa o granicama eksploatacije tuđeg rada; utoliko moramo ubuduće efikasnim merama podsticati razvoj i privatne i zadružne svojine, koje mogu značajno doprineti uvećanju društvenog bogatstva i novom zapošljavanju.

Inflacija je koncentrisani izraz svih poraza i promašaja naše ekonomske politike iz dalje i bliže prošlosti, a isto tako i bezuspešnih, parcijalnih i nesinhronizovanih mera tekuće politike, s kojima moramo konačno raskrstiti. Mere koje će se sada preduzimati na liniji su stavova Kongresa i Centralnog komiteta SKJ. Obaveza je komunista na svim mestima gde se kreira i realizuje tekuća i razvojna politika da ih svim snagama

Digitized by Google

i dosledno sprovode. Cilj i smisao tih mera mora biti jasan — stvaranje uslova za realizaciju ključnih opredeljenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Te mere nisu ni malo lake, već izazivaju i izazivaće mnoge potrese, sukobe interesa, velike socijalne probleme, regionalne i granske antagonizme itd. Međutim, ako se za ovaj koncept mera opredeljujemo, onda moramo istrajati na liberalizaciji cena i uvoza, na deviznom tržištu, na restriktivnoj kreditno-monetarnoj politici, na ograničavanju opšte i zajedničke potrošnje, neprivrednih investicija i ličnih dohodaka.

Odlučna i efikasna borba protiv inflacije bez sumnje će dovoditi do velikih socijalnih potresa, ali ako dopustimo da se inflacija opet otme kontroli, to će dovesti do mnogo težih posledica. Naša Konferencija treba da ima jedinstven stav i čvrsto opredeljenje u zahtevu da kreatori ekonomske politike i svi subjekti privređivanja moraju nositi punu odgovornost za razradu i ostvarivanje efikasne antiinflacione politike, a u tom okviru i politike i mera u sferi socijalne politike i zaštite.

Ovih dana i nedelja svi politički organi se izjašnjavaju za reforme, za tržište, za puno uvažavanje ekonomskih zakonitosti. Ali, šta to znači bez priprema za ovaj period kada počinju da dejstvuju sva ta opredeljenja.

Reforma nije u deklarativnom izjašnjavanju, već u pripremama i organizovanom radu. Socijalni potresi su izvesni i mogu biti teški, a nismo ni približno izvršili pripreme u udruženom radu, opštinama, republikama, pokrajinama pa i federaciji u pogledu svih procena i preduzimanja neophodnih mera. Svi više manje ostaju na zatečenim porezima, doprinosima, samodoprinosima, gotovo na svim nametima i veoma stidljivo se smanjuje neproizvodna potrošnja; najmanje vodimo računa o socijalnim posledicama, pa ni mere nisu adekvatne. Smanjujmo društvenu režiju, svedimo već jednom putovanja u krajnje racionalne granice, uopšte, organizujmo se da sačuvamo sve materijalne i finansijske izvore za glavni cilj reforme.

Da bismo izišli iz ekonomske krize, da bismo dalje razvijali i jačali socijalističku demokratiju, moramo ići na dublje i smelije promene u političkom sistemu. Ekonomska nestabilnost nije mogla ostati izolovana, poljuljala je i stabilnost političkog sistema. Zato dubina privrednih reformi »povlači« i odgovarajuće promene u političkom sistemu.

Sa ustavnim promenama se u celini kasnilo, najviše zato što je dugo trajalo definisanje ciljeva i pravaca reforme privrednog sistema i operativna razrada programa ekonomske stabilizacije. Ali, u celom vremenu između 12. i 13. kongresa trajale su, kao što je poznato, duge rasprave i kolebanja, o kojima sam već nešto rekao.

Sada je najvažnije završiti ustavne promene što pre, kako nas vreme opet ne bi preteklo. Ne dolazi u obzir nikakvo odlaganje usvajanja amandmana, štaviše, rokove treba maksimalno

Digitized by Google

skratiti, razume se, u Ustavom dozvoljenim granicama, kako bi to otvorilo put merama privredne reforme. Moramo i ovde istaći da je nedopustivo što se već kasni sa radom u Ustavnoj komisiji i što su čak i ranije predviđeni rokovi ugroženi. Znači, sada moramo utoliko veće napore uložiti da nadoknadimo ono što je do sada neopravdano izgubljeno u vremenu. Najveća idejno-politička odgovornost za to pada na SKJ. Zato svi komunisti, a naročito najviši organi SK, moraju daljem radu na ustavnim promenama pristupati kao najprioritetnijem zadatku.

Drugo pitanje je da li su dosadašnje predložene ustavne promene dovoljne ili nisu. Očigledno je da nisu. Ali, sada treba ići odmah na one promene koje su već definisane amandmanima, naravno, uključujući i one predloge iz javne rasprave o kojima se može postići saglasnost u predviđenim rokovima. Istovremeno, treba nastaviti i kritičku raspravu o otvorenim pitanjima pokrenutim u javnoj raspravi, koja su neusaglašena, kako bismo zadržali otvorena vrata prilagođavanja političkog sistema potrebama razvoja samoupravnih produkcionih odnosa i demokratskim zahtevima vremena. Samoupravna demokratija u proizvodnji, prirodno, mora da nalazi svoje adekvatno ishodište i u institucijama političkog sistema.

Pitanjima ustavnih promena treba da pristupimo dosledno sopstvenim opredeljenjima, a naročito stavovima 13. kongresa i 11. sednice CKSKJ od januara ove godine, na kojoj smo utvrdili i osnovne idejno-političke kriterijume i naš odnos prema mnogobrojnim predlozima i zahtevima za promene. Pred očima nam stalno moraju biti neophodni novi prodori u samoupravnom socijalističkom razvoju. Moramo slamati dogmatsko i kvazi-revolucionarno odbranaštvo ovih ili onih konkretnih institucionalnih rešenja i istovremeno držati čvrsto zatvorena vrata za one »promene« koje bi vodile retrogradnim kretanjima, pa i rasturanju temelja kako u društveno-ekonomskim odnosima, tako i u federativnom uređenju i u političkim odnosima uopšte.

Podsećam da sada ima i zalaganja za neki drugi Ustav, neku treću Jugoslaviju. Ta zalaganja su, u stvari, kontrarevolucionarna, jer bi nas vodila ka sukobima na nacionalnoj osnovi i drugim putevima sunovrata poznatih iz prošlosti. Kao socijalistička zemlja i zajednica, Jugoslavija ne može i neće biti drugačija nego avnojevska i titovska. Kao da smo tu i takvu Jugoslaviju dobili na dobošu, pa sada sve može da se licitira — i federativno uređenje, i republike i pokrajine i unutrašnje granice itd. Nekima se čini da u ovoj demokratskoj raspravi sve konkuriše sa pravom da bude ravnopravno tretirano i prihvaćeno. Sve to ne bi vredelo pažnje kada se i neki komunisti na javnoj sceni ne bi saglašavali sa tim »tvorcima prošlosti«, davali im prećutnu podršku, ili se u najmanju ruku oportunistički ponašaju. To su već pojave, na koje ne smemo žmiriti i ova Konferencija mora na tome da zahteva proces diferencijacije.

Digitized by Google

Sa najvećom pažnjom razmatrali smo pitanja ostvarivanja ustavne koncepcije jugoslovenske federacije. Tu su koncentrisani ozbiljni i hronični problemi i naše slabosti koje godinama imaju tendenciju rasta. I u celokupnom radu na ustavnim promenama ova pitanja su bila centralna, ali i pored toga ona su bila i ostala najspornija do sada. Temeljito su raspravljene i u amandmanima predložene brojne i veoma značajne promene, kao što su, na primer, u vezi sa ukidanjem konsensusa u izvršnoj sferi, nadležnostima i odgovornostima saveznih organa za izvršavanje zakona, jedinstvenim jugoslovenskim tržištem, nekim zakonodavnim nadležnostima saveznih organa, nekim pravosudnim funkcijama i dr.

Međutim, u ostvarivanju naše koncepcije federacije ne spotičemo se samo o one norme koje nisu izdržale proveru prakse, već se spotičemo i u ostvarivanju onih rešenja koja nisu osporena u praksi. Pre svega, mislim na ostvarivanje pojedinih zajedničkih interesa u federaciji neposrednom saradnjom i dogovaranjem republika i pokrajina, efikasnost funkcija federacije koje su u isključivoj nadležnosti njenih organa ili gde se odluke donose bez obavezne saglasnosti; na prevladavanje tendencija republičko-pokrajinske blokade u radu pojedinih saveznih institucija i organa itd. Funkcije federacije po svim linijama sve teže se ostvaruju. Ekonomska kriza pojačava realno postojeće sukobe interesa, umnožava teškoće u dogovaranju i postizanju sinteze interesa na nivou federacije do donje ivice efikasnosti celog federativnog sistema. Dakako, federaciju ne možemo učiniti efikasnijom centralizacijom vlasti, niti po bilo kakvom unitarističkom konceptu, jer bi se odstupilo od suštine federativnog sistema i samo produbili sukobi u zemlji.

Ostvarivanju koncepta federacije i našem jedinstvu uopšte najteži udar nanosi policentrični etatizam koji razara jedinstvo klasnog i nacionalnog interesa i vodi delenju radničke klase. Rešenja problema moramo tražiti u stvarnom i efikasnom delegatskom prisustvu i uticaju udruženog rada u sistemu federacije.

Jedinstvo zemlje je pretpostavka za izlazak iz krize, za svaku reformu i za uspeh svih mera. Ono je sada ugroženo mnogim protivrečnostima, suprotnostima i sukobima. Ne možemo se ujediniti na rečima. Komunisti i svi radni ljudi zemlje insistiraju da se utvrde i realizuju bitni elementi tog jedinstva.

Osnovno pitanje ukupnog našeg jedinstva svakako je jedinstveno jugoslovensko tržište. Ono mora da bude potpuno otvoreno u jugoslovenskim granicama, ekonomskim zakonima izloženo tržište svih faktora proizvodnje. Međutim, nijedan od tih faktora tržišta sada ne deluje slobodno; čak su sputani ponekad više nego što ih ograničavamo u odnosima na svetskom tržištu. Kako ćemo se otvoriti prema svetu, ako u Jugoslaviji nema slobodnog delovanja tržišnih zakonitosti, ako nema slobodnog tržišta, ni robe, ni novca, ni rada. Hoćemo li se preko

Digitized by Google

sveta, tj. svetskog tržišta ujedinjavati u Jugoslaviji? Hoćemo li dozvoliti da se nacionalne ekonomije pod etatističkim patronatom otvaraju prema svetskom tržištu svaka za sebe; hoćemo li imati i tolerisati »tajni kapital« i večite špekulacije sa devizama u inostranstvu?

Pravi koren svekolikog nejedinstva je u problemima na ekonomskom prostoru. Ne treba tražiti druge razloge, ideološke jazove, gubiti se u istorijskim ponorima da bismo objasnili konfederalističke težnje u Jugoslaviji i federalizaciju SKJ. Kad zatvorimo krug, opet smo — i za nesloge oko Ustava i za sve druge probleme — došli do pitanja ko vlada viškom rada?

Jedinstvo radničke klase i jedinstvo SKJ u neposrednom su spoju. Sve su kritike uprte sada u organe SK, a posebno u Centralni komitet SKJ. U tim kritikama ima i iluzija da Centralni komitet SK može nadvisiti sam celu situaciju u državi i u Savezu komunista i da može sa distance i političkom vlašću rešavati tako teške istorijske probleme. Neretko se dešava da rukovodstva i komunisti naročito u pojedinim organima republika i pokrajina kritikuju CK SKJ iz istih razloga iz kojih njihova izvršna veća kritikuju saveznu vladu. Odgovor i za te probleme mi tražimo na pogrešan način i jednostrano i uporno pozivajući na disciplinu, zahtevajući svemoćan Centralni komitet, kao da članovi tog Centralnog komiteta ne dolaze iz konkretnih sredina, iz konkretnih organizacija SK, s konkretnih kadrovskih lista itd.

Dakle, put privredne reforme, za koji smo se izjasnili, je istovremeno jedini pravi put samoupravne integracije u jugoslovenskim razmerama i prevladavanja podela, put oslanjanja samoupravnih subjekata u udruženom radu i u društvu na samoupravno povezivanje i integraciju ne samo na području proizvodnih snaga, nego i na području političkog i društvenog života uopšte, pa, dakle, i funkcionisanja federacije.

Jedinstvo zemlje, pa i funkcija federacije, mora se više ostvarivati neposrednom odgovornošću republika i pokrajina, koje se u praksi moraju odnositi prema tim funkcijama kao prema sopstvenim, zajednički utvrđenim pravima i odgovornostima, a sastavni deo takvog pristupa je i efikasno delovanje saveznih organa, u skladu s njihovim ustavnim ovlašćenjima. Federacija nije iznad svojih članica, ali ni izvan njih; to smo zapravo svi mi, svi naši radni ljudi i građani, narodi i narodnosti. Stoga moramo svi voditi računa kako ona funkcioniše, da li je racionalna i efikasna i da li poštujemo i primenjujemo ono što se na nivou federacije odluči. SKJ mora naročito insistirati na jedinstvu klasnog i nacionalnog kao na presudnom pitanju od kojeg zavise celokupna sudbina, sistemska rešenja i svi praktični odnosi u našoj federaciji.

Moramo i dalje naročito u predstojećim ustavnim promenama izuzetnu pažnju posvećivati rešenjima od kojih zavisi izgrađivanje i ostvarivanje jedinstva i zajedništva u SR Srbiji,

Digitized by Google

jer su to istovremeno i rešenja od kojih zavisi ne samo ustavni položaj i stabilnost ove republike već i cele Jugoslavije. Ono što je duh 13. kongresa, što je osnovni pristup izgrađen u SKJ u vezi s tim, jeste da se svi otvoreni problemi i na ovom području moraju rešavati bez odlaganja, zajedničkim naporima i sa punom odgovornošću pre svega SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina. To je i stav 13. kongresa i 11. sednice CK SKJ.

O Kosovu više ne možemo govoriti ponavljajući da je to zajednički problem svih naroda i narodnosti Jugoslavije, svih republika i pokrajina. Predugo smo se oko toga ubeđivali i na 9. sednici CK SKJ konačno saglasili da je Kosovo opštejugoslovenski problem. Moramo se pitati šta smo svi skupa učinili da se ponašamo u skladu s tim saznanjem, jer na Kosovu je situacija u međunacionalnim odnosima i dalje teška, tragičnost međunacionalnih podvajanja i nepoverenja ne jenjava, već se u nekim dimenzijama i produbljuje. Iseljavanje pod pritiskom se nastavlja, što se mora označiti kao neuspeh celovite politike o Kosovu. Sa pravom smo insistirali na odgovornosti pokrajinskog rukovodstva, pre svega rukovodstva SK, ali to isto mora važiti i za rukovodstvo SR Srbije, Jugoslavije kao i druga rukovodstva SK u zemlji, i ne samo za rukovodstva SK, nego i za sve druge institucije sistema kada je reč o realizovanju zaključaka 9. sednice CK SKJ. Razume se, najveću odgovornost ipak snose komunisti na Kosovu i progresivne snage svih naroda i narodnosti u Pokrajini. Ponavljam, stalno se moraju imati u vidu celovitost i glavni ciljevi politike stabilizovanja stanja na Kosovu — niti se smemo zadovoljiti parcijalnim rezultatima, niti, pak, sve rezultate negirati. Dok se iseljavanje pod nacionalističkim pritiscima nastavlja, niti možemo biti mirni, niti zadovoljni. Sledeći orijentaciju na celovito ostvarivanje politike stabilizovanja stanja na Kosovu, moramo se svakodnevno boriti protiv svih konkretnih manifestacija albanskog nacionalizma i iredentizma kao glavne opasnosti, ali zaista ne smemo previđati ni sve druge nacionalizme koji koče ostvarivanje naših zadataka na Kosovu.

Iz krize možemo izaći samo idući brže ka savremenijem i efikasnijem demokratskom društvenom i državnom uređenju. Suviše smo zanemarivali, rekao bih i potcenjivali ustavnost i zakonitost kao temeljni princip takvog uređenja i izuzetno važno idejno-političko pitanje. U njemu je koncentrisan značajan deo problema demokratske i posebno pravne svesti, samoupravnog morala kao normi života i upravljanja itd. Tek prošle jeseni, na primer, posebno smo na plenumu CK SKJ raspravljali o ustavnosti i zakonitosti, ali je dalja akcija uglavnom zamrla. I to, u situaciji kad komunisti i radni ljudi pokreću ta pitanja kao veoma važna i traže od Saveza komunista, naročito od njegovih rukovodstava da se postave mnogo energičnije i s manje oportunizma prema poplavi kršenja ustava i zakona i

Digitized by Google

moralnim padovima u ponašanju naročito odgovornih ljudi. U krizi ti problemi dobijaju često i dramatične razmere, a celokupna društvena svest i klima već je tako zaoštrena da se mora učiniti kvalitativan zaokret. Na to ukazuje i rasprava o Tezama i rasprava na konferencijama SK, pogotovo u pojedinim republikama i pokrajinama.

Insistiranje na izgradnji i poštovanju pravnog poretka ne može se simplifikovati kao pitanje pravnog formalizma — reč je o jednom od suštinskih pitanja našeg osposobljavanja za robnu proizvodnju i tržišno ponašanje. Na tom prostoru se takođe ostvaruje sloboda i ravnopravnost i moralni kodeks jednog društva.

Dosta su raspravljana i dosta jedinstveno izgrađena stanovišta o nekim ključnim promenama koje treba da unaprede socijalističku samoupravnu demokratiju u celini društvenih odnosa i posebno u funkcionisanju delegatskog sistema. Sa tog stanovišta istakao bih naročito značaj opredeljenja za suzbijanje preterane institucionalizacije i normiranja, koje sprečava jačanje delegatskih odnosa; nova rešenja i mere u izbornom sistemu kojima se jačaju delegatske veze i odnosi, kao što je najšira primena neposrednih izbora, više kandidata za svako delegatsko mesto i za nosioce javnih funkcija, tajno glasanje itd. Ova opredeljenja, koja su sadržana i u Stavovima, dolaze na talasima gotovo spontane kritike funkcionisanja političkog sistema iz same baze i zahteva radnih ljudi i građana za više demokratije, više javnosti, za poštovanje demokratskih tekovina našeg i uopšte savremenog društva, za razvoj demokratske komunikacije i ostvarivanje kontrole nad radom svih društvenih institucija i nosilaca funkcija.

U tom smislu se sada postavlja i zahtev da socijalističko javno mišljenje razvijemo kao bitnu demokratsku instituciju našeg socijalističkog samoupravljanja. A to pretpostavlja i pravo svakog čoveka na javno iznošenje kritike, kao što je i veća obaveza svake institucije, svake funkcije i svakog posla za otvorenost prema javnosti. Javnost je mera zrelosti jedne demokratije, ona jeste i treba da bude sredstvo motivacije ljudi, kontrole, najšire komunikacije između društvenih institucija i građana i u krajnjoj liniji — javnost treba da bude i funkcija produkcionih odnosa i društvenih odnosa uopšte.

Posebno na ovoj Konferenciji treba da istaknemo odgovornost komunista u javnim glasilima. Profesionalnost i etičnost su i mere idejno-političke opredeljenosti i ponašanja i ona se ne smeju miriti sa oportunizmom prema pojavama nacionalizma, separatizma, senzacionalizma, antikomunizma i prema napadima na tekovine revolucije, sistem ONO i JNA. Februara ove godine imali smo i Akcionu konferenciju novinara-komunista. Međutim, kao da su se brzo izgubila jasna opredeljenja ove konferencije. I dalje se nesmanjenim intenzitetom poturaju, pod plaštom slobodarstva i demokratije, reakcionarne poruke

Digitized by Google

koje, u stvari, atakuju na istinske tekovine sloboda i demokratije. Naravno, ova pitanja nisu danas najvažnija, ali jesu izuzetno važna baš zato što u nepovoljnoj situaciji njihovo destruktivno ponašanje može biti mnogo teže.

Mi komunisti smo preuzeli inicijativu za razvoj takvog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja u kome će se slobodno suočavati svi društveni interesi i u demokratskoj borbi mišljenja usklađivati i afirmisati najprogresivnija stanovišta. Kad toga nema onda se zahtevi za višepartijski sistem javljaju i kao reakcija na jednopartijski. Savez komunista se zalaže za razvoj nestranačkog sistema socijalističke demokratije u uslovima pluralizma samoupravnih interesa, a to znači da nismo ni za jednopartijski ni za višepartijski sistem. U svemu tome presudnu ulogu morao bi da ima Socijalistički savez, pa je utoliko neophodno i njegovo stvarno osposobljavanje i otvaranje za pluralizam samoupravnih demokratskih političkih interesa koji proizilaze iz socijalističkog samoupravljanja. Jasno je da sadašnji Socijalistički savez nema tu ulogu najšireg demokratskog fronta, a Savez komunista za to snosi najveću odgovornost. Pošto smo i tu dozvolili veliku inerciju i kaskanje za vremenom, suzili smo demokratske mogućnosti institucija sistema, posebno političkih i društvenih organizacija do granice na kojoj se socijalni i politički pritisci koncentrišu van institucionalnog prostora. To je za nas daleko veća opasnost od raznih retrogradnih pokušaja stranačkih obnova. Ukratko, ne treba mnogo dokazivati da ne možemo svoje ideje afirmisati i realizovati demokratskim putem mimo Socijalističkog saveza.

Politički pluralizam, o kome se danas mnogo govori, nije za nas nepoznanica, niti je to neka nova dilema. O tome imamo jasne stavove još od 11. kongresa SKJ. To što ovo pitanje dobija negativni prizvuk, proizilazi iz činjenice da sa političkim pluralizmom najviše mašu pojedinci i grupice koje hoće pošto poto legalizovanje statusa klasične političke opozicije.

Ključni stav od koga smo pošli u pripremi za ovu Konferenciju je taj da se Savez komunista ne može boriti i izboriti za takvu demokratsku prirodu Socijalističkog saveza ako ne vrši i sopstvenu obnovu. To se tiče njegovog osavremenjavanja i prilagođavanja zahtevima jednog krizom ubrzanog, a odavno započetog duboko demokratskog procesa u našem političkom sistemu. Zato se nije nimalo slučajno otvorilo pitanje avangardne uloge SKJ danas. Na podbacajima u ostvarivanju te uloge dolaze i one kritike koje su neprihvatljive, tj. koje ga nastoje izbaciti iz sistema i smestiti u vitrine istorije. Ali, ona prava i konstruktivna kritika, spontana i oštra, najčešće se ispoljava kroz kritike partijskog rukovodstva i nezadovoljstvo ostvarivanjem vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista, koja se, s obzirom na krizu, koncentriše na odgovornost za stanje u društvu.

Digitized by Google

Savez komunista je deo sistema, stalno je izložen proveri i kritici radničke klase i javnosti uopšte. Samo ljudi koji ne razumeju ili ne prihvataju ulogu Saveza komunista u sistemu, njegovo demokratsko biće i smisao promena njegovog položaja u društvu zgražavaju se nad takvom kritikom i pružaju otpor.

Nemamo pravo ni na jednom nivou, ni u jednom obliku organizovanja, ni u jednom organu da se ponašamo odbojno prema kritici javnosti, a pogotovo prema kritici članstva u organizacijama. Izgleda da smo baš u samom Savezu komunista najmanje samokritični i spremni da prihvatimo kritiku našeg rada. Na tom pravcu su i zadaci našeg preobražaja.

Trinaesti kongres je posebno insistirao na bržem preobražaju SKJ od partije vlasti u istinski demokratski Savez komunista. Međutim, u tome najviše kasnimo, naročito s praktičnom razradom i sprovođenjem demokratske obnove, pre svega, baze Saveza komunista. Veliki broj osnovnih organizacija gotovo da je lišen političke volje i živosti, i to u situaciji kada se mnogi delovi društva, a pre svega radnička klasa, bore sa egzistencijalnim pitanjima izlaska iz krize.

Odnos članstva i organa SKJ smatramo najvažnijim. Demokratska obnova Saveza komunista danas mora da počne takvim promenama u metodu rada kojim ćemo razviti do kraja javnost unutar Saveza komunista i najširu društvenu javnost rada organizacija i organa Saveza komunista. Zatvorenost je u službi partijskog birokratizma. Članstvo se ne može javiti kao kreator i najodgovorniji realizator politike SK ako nije neposredno u toku rada svojih organa, kao i obrnuto. To je suštinsko pitanje kohezije i političkog legaliteta organa SK. Na ovoj Konferenciji moramo naročito ponoviti potrebu stalne demokratske komunikacije, punog dijaloga, borbe mišljenja i tim putem uspostavljanja jedinstva u političkoj akciji.

Sastavni deo takve demokratizacije je i odnos prema tzv. manjini u Savezu komunista. Odmah želim da kažem da je to pitanje, po mom uverenju, donekle iskonstruisano, da je napravljena veštačka dilema. Van svake realnosti i socijalističke samoupravne demokratičnosti bilo bi nastojanje da po svaku cenu na svakom konkretnom pitanju stvaramo jednomišljenike u SK, a u stvari lažnu predstavu o monolitnosti ideja, kao što bi veliki demokratski pad našeg SK bio ako bismo institucionalizovali političku opoziciju manjine u SK ili van njega. Ta pitanja odavno smo razjasnili. Neka fiksirana većina i manjina u SK je neprihvatljiva. Naš cilj je uvek demokratska sinteza mišljenja, ali se demokratski i komunistički tolerantno, s poverenjem moramo odnositi prema onim članovima našeg Saveza koji u procesu odlučivanja ostaju u manjini. Niti možemo, niti treba da ih silimo na promenu mišljenja, ali im ne smemo dozvoljavati da rade protiv, ako hoćemo da ostanemo Savez komunista, tj. moramo se držati načela demokratskog centralizma u Savezu komunista.

Digitized by Google

Savez komunista Jugoslavije je danas naročito izložen pritisku, s jedne strane, građanske desnice, koja vuče ka restauraciji kapital odnosa i buržoaske demokratije, najčešće socijaldemokratskog tipa, a s druge strane, pritisku i pozivu na metode delovanja partije vlasti. Tako se i u SK javljaju struje pseudoliberalnog naboja i državnog socijalizma, koje se jednako agresivno nameću.

Problemi ostvarivanja vodeće uloge SKJ počinju na pitanju — šta je sa samoupravljanjem u Jugoslaviji; ima li SKJ snage da sprovodi u život svoja opredeljenja i da prevlada razlike u sopstvenim redovima i izgrađuje jedinstvo ideja i akcije na tim opredeljenjima. Naše jedinstvo se mora meriti radničkoklasnim kriterijumom i doslednošću prema odlukama 13. kongresa. To je linija razgraničenja po kojoj se ravna naša akcija i po kojoj mora da se ostvaruje i idejno-politička diferencijacija u Savezu komunista.

Za jedinstvo u SKJ i u njegovim rukovodstvima treba s pravom da nas pitaju članstvo i radnička klasa, jer smo u takve deformacije upali, ali iz njih ćemo izaći jedino ako se komunisti i svi radnici budu pitali o jedinstvu zemlje i partije. Uveren sam da su oni mnogo više zainteresovani danas da traže puteve tog jedinstva, nego da se iscrpljuju u opisivanju, pa i farbanju jarkim bojama svih mogućih razlika i posebnosti i u brizi za te posebnosti čak i kad ih niko ne ugrožava. Kriza pogotovo nije vreme ni prilika za to. Iz krize niko nije izašao deleći se i svađajući se, već je na taj način samo dublje u nju upadao.

Nad razlikama u SKJ, pa i njegovim izvršnim telima ne treba se zgražavati. One se moraju shvatiti kao »prirodno stanje«. Zlo bi bilo da imamo »monolitno« jedinstvo. Radi se samo o tome da od stavova koje utvrdimo na principima demokratskog centralizma dolazimo do jedinstva u realizaciji u Savezu komunista. Radi se o pitanju ima li u SK pojava frakcionaštva i da li smo sposobni da realizujemo svoje zaključke ili nismo.

Jedinstvo SKJ izgrađuje se podjednako među članstvom, u organizacijama kao i u organima SKJ. Pojave federalizacije SKJ, o kojima toliko govorimo, u dubokoj su suprotnosti s principima samog SKJ, jer on nije državna partija — reč je o stalnoj birokratskoj deformaciji koja izneverava programske ciljeve SKJ.

Posebno pitanje, koje bih u vezi sa ostvarivanjem uloge Saveza komunista danas istakao, tiče se njegove sposobnosti da prevladava, u tekućoj praksi, oportunizam svojih članova i organizacija, svojih organa u borbi protiv različitih društvenih deformacija, protiv slabosti u samom Savezu komunista i, najzad, protiv različitih vidova nesamoupravnog a i neprijateljskog delovanja u društvu. Nacionalizam se na različite načine i vrlo drsko i pogubno ispoljava između ostalog i zato što kao komunisti nismo otporni na nacionalizam u svojim redovima, u svo-

Digitized by Google

joj naciji. To nije nova konstatacija, ali stanje je gore i zato na tome danas moraju biti oštre diferencijacije, jednako kao i na suštinskim pitanjima reforme u privrednom i političkom sistemu.

U Savezu komunista moramo naročito biti svesni da se danas, zbog ogromnih ekonomskih i drugih teškoća, više nego ikada do sada aktiviraju ekonomski koreni nacionalizma, obnovljene su opet špekulacije o tome ko koga eksploatiše, ko na čiji račun hoće da se izvlači iz krize itd. Nipošto ne smemo dozvoliti da se na tom i takvom terenu rešava bilo koje pitanje.

Isto tako, u Savezu komunista, kao i u drugim društvenim institucijama često neophodnu političku i javnu raspravu, pa i konfrontaciju argumenata u vezi s nacionalističkim strastima, olako zamenjujemo upotrebom administrativnih sredstava i svođenjem cele društvene brige i intervencije na te prostore, na »plaćene državne organe«. Mislim da je u svemu neophodno koncentrisati pažnju na to koliko se najpre u organima SK prevladava oportunizam i koliko se u njih uvlači nacionalizam. Do toga dolazi i onda kada se u organima SK oglušujemo i kada postajemo odbojni na upozorenja i kritike sa strane i kada se odbranaški držimo prema nacionalizmu u svojoj naciji.

U unutrašnjem ustrojstvu SK mora se ići na ozbiljne promene koje će u uslovima rastuće demokratizacije obezbediti sigurne puteve ostvarivanja demokratskog centralizma u punom značenju obe njegove komponente. Tu pre svega mislim na to da mora rasti uticaj članstva, brže prevladavanje razlika koje naročito na nivou organa egzistiraju i parališu rad ukupnog Saveza komunista. Promene koje smo u statutima SK vršili od 12. kongresa do danas nisu u pravoj meri odgovarale takvim zahtevima vremena.

Neophodna je i veća kritičnost organizacija i organa Saveza komunista prema sopstvenoj praksi, a naročito u nekim organizacijama izvan sfere proizvodnje, gde se uvrežio manir kritike svega i svakoga, slanja poruka, gneva i olakih diskvalifikacija i sve to, naravno, uz odsustvo svake kritičnosti prema sopstvenom radu. Ne mogu u jednoj političkoj organizaciji, a pogotovo u Savezu komunista svi adresirati drugim optužbe, a da niko nema ogledalo pred sobom. Sastanci su u mnogim sredinama ispoljavanje glavne aktivnosti na kojima se iskale sva nezadovoljstva. Obnova Saveza komunista danas, kada on u praksi treba da ostvaruje ulogu vodeće snage za izlazak iz krize, podrazumeva, uz ostalo više znanja i idejne osposobljenosti, više rada, demokratskog dogovaranja; više pouzdane provere ostvarivanja zaključaka, javne i demokratske rasprave o radu organa, a pre svega kritičnost prema sopstvenoj praksi.

Savez komunista Jugoslavije je pokretao revolucionarnu misao tražeći i nalazeći odgovore u socijalističkom razvoju u svojoj zemlji, uvek sa jasnom vizijom i uz podršku radničke klase i radnih ljudi. Danas nam trebaju inovativni programi u svim sfe-

Digitized by Google

rama, a podrške ćemo imati toliko koliko demokratski radimo i koliko smo dosledni i odlučni da menjamo stanje.

Uvek smo se podsećali na obavezu da se u SKJ neguju moralne vrline člana, da etičnost bude odlika komunista u svakodnevnom ponašanju, da im skromnost, ljudsko poštenje i radni kvaliteti budu mera valjanosti. Danas je mnogo više nego ranije onih članova SK koji su se udaljili od tih načela. Sa narastanjem socijalnih teškoća i razlika koje su u krizi oštrije, raste i osetljivost na sve te moralne deformacije i slabosti u redovima komunista. Ne mogu biti na rukovodećim položajima oni ljudi koji su se ogrešili o moralna načela avangarde i ljudsko poštenje, koji su gramzivi, koji sve podređuju ličnim interesima, koji se bogate na tuđ račun, koji vrše razne zloupotrebe, a da ne govorimo o onima koji čine kažnjiva dela. Kada je reč o obnovi, odnosno o radikalnim promenama u delovanju Saveza komunista onda to podrazumeva i radikalno čišćenje Saveza komunista od svih ovakvih pojava, odnosno njihovih nosilaca. Nedopustivo je da smo ravnodušni prema lopovima, nemoralnim, nepoštenim. Jedan od najcrnjih oportunizama danas je što mnoge organizacije SK ćute na to i trpe takve ljude čak i u svojim redovima. Bez prostora i šanse za nove ljude, ljude znanja i samoupravne opredeljenosti, nećemo moći ići napred ni u proizvodnji ni u društvenim odnosima. Bez svakodnevnog proveravanja i dokazivanja na klasnoj opredeljenosti, na titovskom kursu, nema vodeće uloge Saveza komunista.

*

Interes za našu Konferenciju je velik, što je i razumljivo, jer od nje radnička klasa i svi građani mnogo očekuju. Bez sumnje, ona će svojim radom obeležiti teško vreme borbe za jedinstvo na programu reformi i daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja. Odgovorni smo svi ovde da damo konstruktivan doprinos neophodnom zaokretu. Konferencija treba da obezbedi jedinstvo na pogledu napred, na otvaranju puta reforma, odmah i odlučno. Razume se, u Jugoslaviji se ne mogu oktroisati ni Ustav, ni razvojna politika. Bez dogovaranja, bez ravnopravnosti nema jedinstva ni opstanka. U tome je sadržina zalaganja za sprovođenje odluka 13. kongresa.

Svako od nas treba da ode s ove Konferencije sa osećanjem da je zaista na njoj i učestvovao radno, kreativno; da je i svojim radom obeležio njen tok i njene dokumente, da smo doprineli jačanju odgovornosti i izgradnji akcionog jedinstva SKJ.

Sve što je ovde ponuđeno u ime Radne grupe Centralnog komiteta za pripremu Konferencije i u ime Predsedništva Centralnog komiteta, s tom je namerom i u tom duhu dato.

Digitized by Google

Ustavne promene

Nikola Stefanović

Federalizam i strukturalni poremećaji u jugoslovenskoj federaciji

I. OSOBENOSTI JUGOSLOVENSKOG FEDERALIZMA

Dosadašnji razvoj jugoslovenskog federalizma predstavljao je i predstavljaće značajan doprinos svetskoj baštini teorije i prakse federalizma samo u meri u kojoj ga obogaćuje novim sadržajima i originalnošću rešenja i pod uslovom da je u njemu stalno prisutna dinamična komponenta, a ne statičnost.

Da li ima i u čemu su osobenosti, odnosno novi sadržaji u razvoju jugoslovenskog federalizma u odnosu na iskustva do sada izgrađivanih i sada postojećih federacija?

Mislim da je teorijski nesporno stanovište da u prostoru između unitarno organizovane države i konfederacije, svaka federacija, ako je stvarna, predstavlja sistem delikatne ravnoteže između celine i delova u sferi oblika političke organizacije. U federacijama klasičnog tipa, koje se nisu suočile sa društvenom potrebom obezbeđivanja nacionalne ravnopravnosti u višenacionalnim zajednicama, ili sa potrebom razvoja socijalističkog samoupravnog društva, dakle sa pitanjima višenacionalnog i samoupravnog federalizma, u takvim federacijama uspostavlja se po pravilu vertikalna raspodela, pa time i ravnoteža vlasti između vlasti savezne države i vlasti federalnih jedinica. Savremeni ekonomski i tehnološki razvoj i sve naglašeniji procesi ekonomske integracije vode, u većoj ili manjoj meri, u tim federacijama naglašenijoj ulozi savezne države i stavljaju u prvi plan potrebu

Digitized by Google

istraživanja uzroka i prisutnih pojava poremećene vertikalne ravnoteže vlasti.

Jugoslovenska federacija, koja je prošla kroz nekoliko faza izrazito birokratsko-centralističkog oblika organizacije koji je obezbeđivao koncentraciju ekonomske i političke moći u saveznim organima i centrima odlučivanja, bez obzira na uspostavljene oblike decentralizacije, komunalnog sistema i samoupravljanja kao integralnog sistema u pojedinim od tih faza, ustavnom reformom iz 1971—1974. godine učinila je veliki, suštinski zaokret ka federaciji decentralizovanog tipa, tipa policentričnog etatizma, koji je koncentrisao ekonomsku i političku moć u okviru federalnih i autonomnih jedinica i istovremeno naglasio, stavio u prvi plan konfederalističke elemente u biću federacije kao društvene zajednice i savezne države i u organizaciji i funkcionisanju njenih organa.

S obzirom da ću su se u nastavku baviti isključivo uzrocima i manifestacijama koje najbolje pokazuju da li je ova osnovna konstatacija tačna, moram ovde istaći to da u sadašnjoj fazi razvoja jugoslovenskog federalizma ne samo da imamo bitan poremećaj vertikalne ravnoteže vlasti, što je bitna preokupacija razvoja i funkcionisanja drugih federacija, već uveliko uspostavljenu, gotovo isključivu »horizontalnu ravnotežu« vlasti i moći u našoj federaciji između federalnih i autonomnih jedinica.

Jugoslovenski federalizam je u svom dosadašnjem razvoju uneo nove sadržaje u razvoj federalizma uopšte, od kojih su dva svakako najbitnija sa stanovišta njegovog karaktera i trasiranog daljeg razvoja, koji ga stavljaju pred stalno nove izazove i raskršća, a naučnu misao, kao sastavni deo socijalističkih snaga i svesti, pred zadatkom da u društvu koje je ispunjeno brojnim idejnim dilemama i razmimoilaženjima, daje prave odgovore na te izazove i dileme, na ono što se ostvaruje ili ne ostvaruje.

Prva njegova karakteristika proističe iz činjenice da je jugoslovenska federacija konstituisana i razvija se kao zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, međusobno povezanih i upućenih jedni na druge, na osnovu jasno određenih zajedničkih interesa i ciljeva društvenog razvoja. Istovremeno, ugrađena je i razvijala se (počev od 1950, sa uvođenjem samoupravljanja, Ustavnog zakona iz 1953. i Ustava iz 1963. godine) podjednako bitna samoupravna komponenta jugoslovenskog federalizma. Uporedo sa federativnim i autonomnim jedinicama kao oblicima političke organizacije koji zajedno sa federacijom obezbeđuju nacionalnu ravnopravnost u višenacionalnoj zajednici, uspostavljeni su raznovrsni oblici samoupravnog (samoupravne organizacije i zajednice) i društvenog i političkog organizovanja (komune kao osnovne zajednice, društveno-političke i druge društvene organizacije, udruženja građana i sl.), koji su istovremeno i oblici vršenja funkcija vlasti i upravljanja društvenim poslovima. Time su stvarani uslovi *da vlast bude dimenzionirana višesmerno, vertikalno i horizontalno.*

Digitized by Google

Kroz uporedno jačanje i razvoj jugoslovenskog federalizma kao višenacionalnog i samoupravnog bile su, prema tome, stvorene bitne pretpostavke da se federacija uporedo razvija i kao zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti i kao »zajednica-zajednica«, zajednica samoupravnih zajednica koje se na funkcionalnoj i teritorijalnoj osnovi međusobno povezuju, prožimaju i skladno »slivaju« u federaciju kao najširu društvenu zajednicu.

Razvoj federalizma kao oblika izražavanja i ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti dobio je značajne podsticaje i punije oživotvorenje ustavnim reformama započetim od 1967. godine nadalje. Uporedo sa stvarnim sadržajima obezbeđenja ravnopravnosti naroda i narodnosti, i to pre svega kao kolektiviteta u okviru odgovarajućih oblika političke organizacije, poslednjih godina prisutni su i procesi naglašenijeg podvajanja naroda i narodnosti na drugim, užim nivoima društvenog i političkog organizovanja, isticanja posebnih interesa pojedinih od njih u odnosu na zajedničke, sve do pojava ugrožavanja nacionalne ravnopravnosti pripadnika pojedinih naroda i narodnosti na pojedinim nivoima tog organizovanja i naglašenih tendencija nacionalizma. To otvara nove dileme i traži nove odgovore na pitanja nacionalne ravnopravnosti u višenacionalnoj zajednici.

Stagnacija samoupravljanja u pojedinim sferama rada i društvenog stvaranja i njegovo potiskivanje od strane centra birokratsko-političke moći i nosilaca etatizma na svim nivoima društvenog organizovanja, potisло je svaki dalji razvoj samoupravnog federalizma i umanjilo njegov značaj.[1]

Istorijski je netačna i neprihvatljiva tvrdnja, što se ističe i u Stavovima CK SKJ o ostvarivanju ustavne koncepcije jugoslovenske federacije, da je jugoslovenska zajednica puki rezultat dogovora socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina nekakva »ugovorna« tvorevina koja ostaje i deluje u okvirima i zavisno od njihovog trenutnog dogovora. Jugoslavija se može razvijati samo kao zajednica u kojoj radni ljudi, narodi i narodnosti, težeći ka društvu slobodne asocijacije udruženih i ravnopravnih proizvođača, obezbeđuju svoju ravnopravnost i razvoj na jedinstvu nacionalnih klasnih interesa i snose odgovornost za zajednički razvoj. Polazeći od takvog stava, naše je trajno opredeljenje na izgrađivanju takve jugoslovenske federacije. To opredeljenje je izdržalo proveru vremena, a njegovo dosledno ostvarivanje je najpouzdaniji faktor stabilnosti i integriteta jugoslovenske federativne zajednice.

U vezi sa tim, treba podsetiti i na sledeću misao E. Kardelja: »Moramo poći od činjenice da je opstanak jugoslovenske zajednice u elementarnom i bitnom interesu svih naroda Jugoslavije, da to leži u suštini stvari i da je to pre svega izraz njihovog objek-

[1] Vidi šire o pitanjima jugoslovenskog federalizma: Nikola Stefanović »Jugoslovenski federalizam i ostvarivanje ustavnog koncepta federacije«, Zbornik — Društveno-političke zajednice i njihova organizacija vlasti, Tom I, Institut društvenih nauka, Beograd, 1986. godine.

Digitized by Google

tivnog položaja. Onaj ko bi razbijao zajednicu naroda Jugoslavije ne bi bio samo provincionalni politikant, već bi svoj sopstveni narod gurao pod točkove opasne monopolističke i hegemonističke igre savremenih političkih, vojnih, ekonomskih i tehnoloških koloseka. A naši radni ljudi su toga veoma svesni.«[2]

Najzad, iako je već u odlukama AVNOJ-a bila istaknuta potreba da se jugoslovenski federalizam razvija kao dinamična a ne statična kategorija, proglašavanjem principa da se »Jugoslavija izgrađuje i da će se izgrađivati na federativnom principu«, odnos snaga političke moći u sadašnjem razdoblju preti da bitno uspori i oteža dinamičniji razvoj jugoslovenskog federalizma, naročito određenih sadržaja koji su prisutni u idejno-političkoj i ustavnoj koncepciji naše federacije, ali bitno potisnuti nekim strukturalnim poremećajima u federaciji i institucionalnim rešenjima i oblicima političke organizacije. Zadatak je organizovanih socijalističkih snaga da u postojećim uslovima uspostavljene »horizontalne ravnoteže« moći, koja se u ostvarivanju zajedničkih interesa u federaciji, pa i kada se radi o sadašnjoj ustavnoj reformi, povremeno manifestuje i kao ravnoteža nemoći, da prevladaju snage status qvo-a i podstaknu razvoj federalizma.[3]

II. VIŠENACIONALNI I SAMOUPRAVNI FEDERALIZAM PRED NOVIM DILEMAMA I ISKUŠENJIMA

1. Identifikacija položaja i ravnopravnosti naroda i narodnosti i položaja i ravnopravnosti republika i pokrajina

a) *Ustavno određenje ravnopravnosti naroda i narodnosti*

Ustav SFRJ u Odeljku I Osnovnih načela ističe da su se narodi Jugoslavije, zajedno sa narodnostima sa kojima žive, ujedinili u »saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti«. U osnovi ustavne koncepcije jugoslovenskog višenacionalnog federalizma, zasnovanog na punoj ravnopravnosti naroda i narodnosti, zadržano je opredeljenje da će u tako uspostavljenoj »saveznoj republici«, kako se to ističe u preambuli Osnovnih načela Ustava SFRJ, »svaki narod i narodnost i svi oni zajedno naći uslove za slobodan i svestran razvitak« i to »izgrađivanjem odnosa zasnovanih na samoupravljanju i nacionalnoj ravnopravnosti«.

---

[2] Iz referata E. Kardelja na XII sednici Predsedništva CK SKJ, 4. oktobra 1970. godine, knjiga IX, izdanje BIGZ-a, Beograd, 1974.

[3] Još je 1971. E. Kardelj isticao: »Uostalom, ni jedna državna tvorevina nije ostala statična, okamenjena u nekim državno-pravnim formama, a pogotovo ne višenacionalna. I u nas su se od samog početka, tj. od stvaranja AVNOJ-a pa nadalje, stalno menjali ti odnosi zavisno od toga kako se naše društvo razvijalo i sigurno ćemo ih menjati i u budućnosti«. Iz referata na sednici Predsedništva CK SKJ, 2. marta 1971. u Beogradu, knjiga IX, Problemi naše socijalističke izgradnje, izdanje BIGZ, str. 191—199.

Digitized by Google

Uspostavljajući u okviru istog Odeljka I na kraju stava 1. (u okviru pojedinih alineja) punu koherentnost i komplementarnost između klasnog i nacionalnog, Ustav proklamuje i potrebu da se u jugoslovenskom federalizmu kroz »sistem društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvene osnove političkog sistema« obezbeđuju »zajednički interesi radničke klase i svih radnih ljudi i ravnopravnost naroda i narodnosti«. To neophodno jedinstvo klasnog i nacionalnog izražava se i u naredna dva stava Odeljka I upotrebom sintagme: »radni ljudi i narodi i narodnosti«.

Međutim, u st. 2. i 3. Osnovnih načela sadržani su *principi koji su bitni za jugoslovenski federalizam, jer predstavljaju osnovu za razradu* u normativnom delu Ustava SFRJ kako osnova političkog sistema, tako i *federacije.*

Saglasno stavu 2. Odeljka 1. Osnovnih načela, radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u republikama i autonomnim pokrajinama saglasno njihovim ustavnim pravima, a u SFRJ kad je to u zajedničkom interesu utvrđeno Ustavom SFRJ. U vezi s tim, treba naglasiti da je suverenitet jedinstven i nedeljiv i kao društvena i politička kategorija vezan je za pojam suverene vlasti, koja je takođe u svom sociološko-političkom značenju jedna i nedeljiva i bila je, istorijski posmatrano, uvek vezana za suverenost naroda. U našim jugoslovenskim uslovima, suverenost nije vezana samo za funkcije vlasti, već je sa uvođenjem i razvojem samoupravljanja podjednako vezana i za sistem samoupravljanja podjednako vezana za samoupravni položaj i prava radnih ljudi u njima. Polazeći od toga, radnička klasa i radni ljudi ostvaruju vlast i upravljaju društvenim poslovima u samoupravno udruženom radu i u svim drugim oblicima samoupravnog političkog organizovanja, kao i u okviru političko-teritorijalne organizacije društveno-političkih zajednica.

Iz tih razloga, trebalo je, po mom uverenju, ovaj ustavni princip definisati na sledeći način: »Suverena prava radnih ljudi, naroda i narodnosti ostvaruju se u svakoj društveno-političkoj zajednici, u skladu sa karakterom ove i zajedničkim interesima koje oni ostvaruju u toj zajednici i u skladu sa pravima i dužnostima svake od zajednica«.

Pri tom treba konstatovati da Ustav SFRJ na drugim mestima u Osnovnim načelima i normativnom delu na određeni način — ali nedovoljno usklađeno sa najčešće korišćenim pojmom »suverenih prava« — izražava i *suverenost radničke klase,* odnosno suverena prava samoupravno organizovanih radnih ljudi koja oni ostvaruju u političkom sistemu (Odeljak IV stav 4., član 88. stav 2. i dr.), i *suverenost naroda* (u članu 3.) kod definisanja republike kao države zasnovane na suverenosti naroda. Pri tom Ustav postavlja suverenost naroda ne samo kao oblik samoopredeljenja naroda Jugoslavije za život u federativnoj zajednici kakva je SFRJ, u smislu kako je ovo načelo izraženo u Odeljku I, stav 1. Osnovnih načela, već isto tako kao čvrsto opredeljenje tih naroda za određeni oblik društvenog uređenja čije su osnovne

Digitized by Google

odrednice — socijalistička samoupravna demokratija, vladajući položaj radničke klase, ravnopravnost naroda i narodnosti, federativni koncept društvene organizacije i nesvrstana spoljna politika.

Prema tome, iako je suverenost jedinstvena i nedeljiva i vezana za navedene osnovne društvene subjekte, ustavna koncepcija jugoslovenskog federalizma i društveno-političkih zajednica nužno zahteva da funkcije vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima budu dimenzionirane i »podeljene« u okviru pojedinih od tih zajednica, od opštine do federacije. Saglasno tome, na nivou i u okviru svake od tih zajednica radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava, koja predstavljaju sastavni deo i segment jedinstvene, šire shvaćene suverenosti.

Od izloženih socijalnih nosilaca suverenosti i suverenih prava, treba razlikovati državni suverenitet kao pojam koji je vezan za položaj, prava i odgovornosti SFRJ. U vezi s tim, jedan broj naših teoretičara, kao uostalom i inostranih, nastoji da suverenitet u federaciji posmatra isključivo kao državni — koji se ostvaruje bilo u saveznoj državi, bilo u federalnim jedinicama, bilo podeljeno.

U stavu 3. Odeljka I sadržano je načelo o odgovornosti republika i pokrajina za sopstveni razvoj i razvoj federacije u celini, kao i druga načela o sporazumevanju, dogovaranju i zastupljenosti federalnih i autonomnih jedinica u jugoslovenskoj federaciji. Prema tome, načelo ravnopravnosti naroda i narodnosti se ovde izražava kroz oblike političke organizacije — pre svega preko ravnopravnosti republika i pokrajina i izražavanja njihove odgovornosti za sopstveni razvoj i za razvoj socijalističke zajednice kao celine, čime ovo osnovno načelo i njegova realizacija u ustavnom i političkom sistemu ističe u prvi plan samo određene subjekte političke organizacije, dok druge stavlja u drugi plan. A to ima sasvim određene implikacije, pre svega na federaciju i na ukupne odnose u političkom sistemu.

Prema tome, Ustav SFRJ je pošao od koncepcije *pune identifikacije položaja i ravnopravnosti naroda i narodnosti sa položajem i ravnopravnošću republika i pokrajina.* On je, dakle, već u Osnovnim načelima promovisao republike i pokrajine u nosioce zaštite i osnovni politički oblik garancije ravnopravnosti naroda i narodnosti. Federacija i njeni organi su u takvoj koncepciji samo zajednički prostor u kome se to ostvaruje.

U poglavljima normativnog dela Ustava SFRJ o odnosima u federaciji i o organizaciji federacije, sadržan je čitav sistem principa, institucionalnih i proceduralnih rešenja kojima se ovako definisano ustavno načelo razrađuje. U svim republičkim i pokrajinskim ustavima sadržana su, takođe, sva bitna normativno-institucionalna rešenja kojima se obezbeđuje ostvarivanje prava i odgovornosti republika i pokrajina za razvoj federacije i razrađuju odnosi prema federaciji i njenim organima, kao i odnosi sa drugim federalnim i autonomnim jedinicama.

Digitized by Google

b) *Ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti*

Nacionalni pluralizam, odnosno potreba stalnog obezbeđivanja uvek na novim, širim osnovama, pune razvnopravnosti naroda i narodnosti i njihovog zajedničkog života u socijalističkoj zajednici jeste osnov jugoslovenskog federalizma. Rešavanje nacionalnog pitanja i uređivanje međunacionalnih odnosa je u dosadašnjem razvoju bilo stalno dinamična komponenta, pa su stoga i političko-institucionalna rešenja u dosadašnjem razvoju bila podložna stalnim promenama, u skladu sa potrebama nacionalne emancipacije i ravnopravnosti i promenama u odnosima i svesti naroda i narodnosti Jugoslavije o zajedničkim interesima koje ostvaruju u federativnoj zajednici.

Može se s pravom konstatovati da jugoslovenski federalizam, koji je prošao kroz nekoliko faza svog razvoja nikad nije bio puka forma, jer bi to suštinski protivurečilo ostvarivanju ravnopravnosti naroda i narodnosti kao rukovodećem načelu nastajanja i opstanka jugoslovenske federacije. Može se samo govoriti o bitno suženom prostoru za afirmaciju federativnog načela i oblika federativnog uređenja u prvim godinama posleratnog razvoja, što je bilo rezultat drugačijih uslova u društveno-ekonomskim odnosima i političkom sistemu.

Zato konkretne ustavno-pravne oblike političke organizacije, odnosno oblike federativnog uređenja u kojima se ostvaruje načelo ravnopravnosti naroda i narodnosti ne bismo smeli posmatrati statično, imajući samo u vidu konkretan vid njegove realizacije bez pogleda na prethodne i bez viđenja i sagledavanja budućih, niti polaziti apodiktički u pristupu da je »onaj koji je na snazi« u svemu najbolje postavljen, odnosno onaj »najzad pronađeni« oblik federativnog uređenja.

Iako ne postoje celovite ocene i istraživanja, dosadašnja saznanja, naročito poslednjih godina, potvrđuju da se ni ustavno-pravno a ni u praksi, u svim zajednicama obrazovanim na teritorijalnom i radno-funkcionalnom principu, načelo ravnopravnosti naroda i narodnosti, pre svega sa stanovišta ravnopravnosti pripadnika tih naroda i narodnosti, ne ostvaruje celovito, u meri i na način kako je to ustavno obezbeđeno u federaciji. Sigurno je da je to daleko složeniji proces, imajući u vidu pluralizam samoupravnih zajednica i oblika organizovanja u našem političkom sistemu, ali je sigurno da se višenacionalni federalizam i *prave dimenzije ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti ne mogu ostvarivati samo u federaciji kao zajednici*, niti se samo tako mogu posmatrati, već je to potrebno na svim nivoima samoupravnog i društvenog organizovanja kao njenom sastavnom delu.

Ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti traži stalno nove sadržaje i oblike svog ostvarivanja. A to znači, ne samo u smislu određenja ustavnog položaja i prava republika i pokrajina i njihovih prava i odgovornosti u okviru federacije i njenih organa. Ravnopravnost naroda i narodnosti i izgrađivanje njihovog

Digitized by Google

sve tešnjeg zajedništva, povezivanja i prožimanja kao kolektiviteta i, uporedo s tim, *ne manje značajna ravnopravnost pripadnika naroda i narodnosti* kao individua u položaju i pravima u svakoj radnoj i životnoj sredini, traže da se pažnja organizovanih socijalističkih snaga, uključujući i nauke, usmeri na sve druge oblike samoupravnog i društvenog organizovanja u kojima se ta ravnopravnost i zajedništvo ostvaruju — u udruženom radu, opštinama, republikama i pokrajinama, institucijama i centrima izgradnje socijalističke svesti i demokratskog javnog mnenja i sl.

Jer, ukoliko se i u osnovnim radnim i životnim sredinama ne ostvaruje taj željeni stupanj ravnopravnosti, poštovanja osnovnih prava i sloboda i najtešnjeg zbližavanja i zajedništva pripadnika naroda i narodnosti, što u postojećim pospešenim migracionim kretanjima na celom jugoslovenskom prostoru nameće svakodnevno nova pitanja i dileme i traži adekvatne odgovore, onda ćemo vrlo brzo morati da konstatujemo da su sve snage i institucije sistema do sada bile pre svega usmerene na ostvarivanje načela ravnopravnosti naroda i narodnosti u okviru Ustavom garantovanog položaja, prava i odgovornosti republika i njihovih odnosa u organima federacije, a da smo *bitno zapostavili druge vidove ostvarivanja višenacionalnog federalizma.*

Ovo se najneposrednije manifestuje u tekućem političkom životu i ponašanju onih koji reprezentuju vitalne interese naroda i narodnosti. Osnovni vidovi ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti vide se i traže samo u odnosima federalnih i autonomnih jedinica u okviru federacije shvaćene kao prostog zbira ovih njenih delova. Dolazi se do saznanja da je ustavni i politički sistem u normativno-institucionalnoj elaboraciji dao različite rezultate kada se tiče odnosa radničko-klasne i nacionalne komponente u njemu. On je, s jedne strane, maksimalno razradio i obezbedio osnovne oblike samoupravnog organizovanja radnih ljudi i građana i zapostavio samoupravnu integraciju udruženog rada na nivou federativne zajednice a, sa druge, težište ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti usmerio na odnose republika i pokrajina i institucije koje tu ravnopravnost garantuju, a ne i u osnovnim ćelijama društvenog organizovanja.

Zbog toga se došlo do stanja u političkim odnosima u kome se dominantno ispoljava potpuna identifikacija položaja i prava naroda i narodnosti sa položajem i pravima republika i pokrajina.

2. Ustavno načelo o »socijalističkoj federativnoj zajednici radnih ljudi« i samoupravni federalizam

Ustav SFRJ u Odeljku I osnovnih načela ističe da su se narodi Jugoslavije, zajedno sa narodnostima sa kojima žive, ujedinili ne samo u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti, već istovremeno stvorili »socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi«.

Digitized by Google

Samoupravni federalizam, kao bitna karakteristika jugoslovenskog federalizma zauzima potpuno ravnopravno mesto sa njegovom karakteristikom višenacionalnog federalizma.

Tako, saglasno Ustavu postavljena federativna zajednica radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica, ostvaruje se — kako se to ističe u Odeljku IV osnovnih načela — izgradnjom društva kao »slobodne zajednice proizvođača« i to obezbeđuje, između ostalog:

» — ostvarivanjem samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i u društveno-političkim zajednicama i društvu uopšte, i međusobnim povezivanjem i saradnjom tih organizacija i zajednica;

— slobodnim i ravnopravnim samoupravnim uređivanjem međusobnih odnosa i usklađivanjem zajedničkih i opštih interesa radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem.«

Tako shvaćen samoupravni federalizam zasniva se na »sistemu društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvenim osnovama političkog sistema, kojima se obezbeđuju zajednički interesi radničke klase i svih radnih ljudi i ravnopravnost naroda i narodnosti« (Odeljak I. Osnovnih načela).

Osnova i izvorište ovako shvaćenog federalizma su u ustavnim pravima radničke klase i samoupravno organizovanih radnih ljudi, pre svega u pravu da odlučuje o uslovima i rezultatima svog rada i pravu na samoupravljanje (Odeljak II, stav 3., treća alineja Ustava SFRJ).

Saglasno pravu radničke klase da ostvaruje svoju ulogu u društveno-ekonomskim i političkim odnosima i da organizuje vlast za sebe i za sve radne ljude, udruženi radnici neposredno upravljaju sredstvima u društvenoj svojini kao »osnovi slobodnog udruživanja rada i vladajućeg položaja radničke klase u proizvodnji i u društvenoj reprodukciji u celini« (Odeljak III, st. 1. i 3. Osnovnih načela).

Prema tome, u Osnovnim načelima sadržana je osnova koncepcije samoupravnog federalizma, koji se ostvaruje: prvo, u svim oblicima samoupravnih organizacija i zajednica, počev od osnovnih organizacija udruženog rada kao »osnovice svih vidova udruživanja rada i sredstava društvene reprodukcije i samoupravne integracije udruženog rada« (Odeljak III, st. 7. i 8. Osnovnih načela); i drugo, u društveno-političkim zajednicama od opštine do federacije, kao samoupravnim demokratskim zajednicama radnih ljudi i građana.

Međutim, ideja i koncepcija o izgrađivanju socijalističke federativne zajednice radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica, nisu našli adekvatan sadržinski izraz u normativno-institucionalnim rešenjima Ustava SFRJ. Zapravo, kada se radi o federaciji, oni su u celini potisnuti. U normativnom trećem delu Ustava SFRJ sadržana je glava »Odnosi u federa-

Digitized by Google

cija« u kojoj se mešaju elementi federacije kao društveno-političke zajednice i ove kao prostog zbira međusobno povezanih i sučeljenih republika i pokrajina kao zajednica. Federacija kao društveno-politička zajednica uopšte nije normativno razrađena, jer sledi glava »Prava i dužnosti federacije« koja isključivo utvrđuje dimenzija funkcija vlasti koje se vrše preko organa federacije, i četvrti deo »Organizacije federacije«, koji sadrži isključivo sistem organa vlasti u federaciji, organizacioni mehanizam federacije shvaćen u užem smislu.

III. ODSTUPANJA OD KONCEPCIJE DRUŠTVENO-POLITIČKIH ZAJEDNICA I FEDERALIZAM

U onom periodu razvoja jugoslovenskog federalizma kada se, po donošenju Ustavnog zakona iz 1953. godine, razvija koncepcija samoupravljanja kao integralnog sistema u svim oblastima rada i društvenog života, izgrađena je u svom osnovnom određenju i elementima i koncepcija društveno-političkih zajednica. Ona je kao takva došla do izražaja i u posebnom odeljku Ustava iz 1963. godine.

Ustavna koncepcija DPZ,[4] od svog nastanka, bila je zasnovana na tome da se u svakoj od tih zajednica vrše funkcije vlasti i ostvaruje integracija samoupravljanja, kako u društvenom radu, tako i u drugim oblastima društvenog života, i da se kroz sve vidove horizontalne i vertikalne integracije na svim nivoima ostvaruje podruštvljavanje politike i vrši suštinski preobražaj u karakteru države i načinu vršenja njenih funkcija.

Potiskujući do tada važeću administrativno-teritorijalnu organizaciju društva, zasnovanu isključivo na raspodeli funkcija vlasti i upravljanja u privredi i društvu, ova ustavna koncepcija DPZ je funkcijama vlasti pridodala i »upravljanje drugim društvenim poslovima«, dakle vršenje i drugih društvenih funkcija u njima koje samoupravna organizacija društva nužno nameće i zahteva da se one vrše.

Ta koncepcija polazila je, po mom mišljenju, od sledećih karakteristika i bitnih elemenata ovih zajednica, koji su u značajnoj meri već bili prisutni u ustavnom konceptu:

(a) Sve DPZ predstavljaju sintezu teritorijalno organizovane političke vlasti i samoupravne integracije na teritorijalnoj osnovi, sa osnovnom orijentacijom njihovog stalnog samoupravnog preobražaja i istovremenog izgrađivanja jednog novog oblika teritorijalne organizacije samoupravnog društva u celini;

(b) U obrazovanju i uspostavljanju pojedinih oblika zajednica od opština do federacije i funkcija koje one vrše — uporedo sa ostvarivanjem ravnopravnog položaja i prava naroda i narodnosti

[4] Vidi šire o tome: Nikola Stefanović »Karakter i bitni elementi društveno-političkih zajednica«, Zbornik — Društveno-političke zajednice i njihova organizacija vlasti, Tom I, Institut društvenih nauka, Beograd, 1976.

Digitized by Google

u federaciji i u republikama i pokrajinama — polazilo se od interesa i potreba udruženog rada u pogledu upravljanja, korišćenja i raspolaganja sredstvima društvene reprodukcije i njegovog položaja i uloge u političkom sistemu uopšte;[5]

(c) Osnovne subjekte u svakoj DPZ čine: prvo, svi oblici samoupravnog organizovanja i udruživanja radnih ljudi i građana, odnosno samoupravne organizacije i zajednice; i drugo, radni ljudi i građani u svim oblicima političkog i društvenog organizovanja, u okviru društveno-političkih i drugih društvenih organizacija i udruženja građana. Pored toga, imajući u vidu osobenosti pojedinih DPZ, postoji potreba da u okviru republike, kao i pokrajine, dođu do neposrednog izražaja i budu, na odgovarajući način, zastupljene opštine kao osnovne društveno-političke zajednice, a u federaciji — narodi i narodnosti, odnosno federalne jedinice kao odgovarajući oblik njihove političke organizacije;

(d) Nijedna DPZ nema pravo isključivog predstavljanja samoupravnih organizacija i zajednica i radnih ljudi i građana u njima, odnosno svaka od njih, od opštine do federacije, ne može da se izgrađuje kao zajednica ako nema u svojim okvirima uspostavljene neposredne odnose i oblike komunikacije između njenih organa i samoupravno i politički organizovanih radnih ljudi i građana i njihovih organizacija i zajednica. U tom pogledu, nijedna DPZ ne može biti oposredovana drugom zajednicom ili organima u njoj, niti imati monopol izražavanja interesa radnih ljudi i građana;[6]

(e) Svaka DPZ ima Ustavom garantovanu neophodnu samostalnost i autonomnost koja se izražava u tri osnovna prava: prvo, pravo na samostalno vršenje svojih ustavom odnosno statutom utvrđenih prava i dužnosti, odnosno funkcija vlasti i upravljanja koje su joj poverene. Učešće užih DPZ u vršenju funkcija širih DPZ ne sme ugroziti tu samostalnost i odgovornost svake DPZ i njenih organa kako u utvrđivanju politike i akata, tako i u njihovom izvršavanju, ili — kada je izvršenje akata povereno organima užih DPZ — odgovornost organa šire DPZ da obez-

---

[5] Ovaj element u obrazovanju DPZ najadekvatnije je izrazio prof. dr. N. Pašić rečima: »Tako se, u stvari, interesi i potrebe udruženog rada javljaju kao najvažniji kriterijum za raspodelu prava i dužnosti, za »podelu nadležnosti« između društveno-političkih zajednica, kao i pri utvrđivanju principa njihove unutrašnje organizacije i međusobnog povezivanja. Svaka politička zajednica preuzima na sebe sve one funkcije i samo one funkcije koje ona može najbolje i najadekvatnije da ostvaruje u interesu radnih ljudi i građana i uz njihovo maksimalno učešće« — »Nacionalno pitanje u savremenoj epohi«, Radnička štampa, 1976, str. 189.

[6] Ovu komponentu DPZ je prof. dr. N. Pašić takođe izrazio rečima: »Nijedna DPZ nema monopol izražavanja i zastupanja interesa građana i radnih ljudi na širem društvenom planu i ne može da ih zatvori u svoje teritorijalne okvire. Jednom rečju, DPZ su postavljene tako, u takav međusobni odnos i takav odnos prema udruženom radu i građanima, da ostvaruju puteve i obezbeđuju oslonac samoupravnoj integraciji društva«. — Ibid, str. 190—191.

Digitized by Google

beđuje izvršavanja akata koje je donela; drugo, pravo na samoorganizovanje, odnosno pravo svake DPZ da samostalno utvrđuje organizaciju, nadležnosti i odnose svojih organa, polazeći od jedinstvenih principa skupštinskog sistema i drugih Ustavom SFRJ utvrđenih jedinstvenih osnova političkog sistema; i treće, pravo na neophodnu materijalnu samostalnost, odnosno obezbeđenje neophodnih izvora prihoda i sredstava za obavljanje funkcija i rad organa, u okviru utvrđenih prava i dužnosti;

(f) Između širih i užih DPZ nestaje svaki oblik nadređenosti i podređenosti kao vid hijerarhijskog odnosa. U skladu sa širenjem autonomnih prava, ravnopravnosti i jednakosti između samoupravnih subjekata u političkom sistemu i odnosi između DPZ zasnivaju se na punoj samostalnosti i autonomnosti, ali istovremeno i na neophodnosti uspostavljanja novih oblika uzajamne povezanosti i kooperacije, kako po horizontalnoj tako i po vertikalnoj liniji.

Koncepcija društveno-političkih zajednica kao nova koncepcija samoupravne organizacije društva i istovremeno organizacije države, bila je istorijska šansa jugoslovenskog društva da uspešno razvija samoupravni federalizam. Jer, u fazi poletnog razvoja samoupravljanja, bile su stvorene ustavne osnove za razvoj svih oblika samoupravnih organizacija i zajednica, ali i samih društveno-političkih zajednica kao najširih oblika tih zajednica na teritorijalnoj osnovi. Time su bile stvorene osnovne predpostavke za izgrađivanje, povezivanje i prožimanje samoupravnih i društvenih zajednica u najšire oblike na radno-funkcionalnoj i teritorijalnoj osnovi, sve do *federacije kao zajednice zajednica, kao najšireg oblika političke i samoupravne organizacije društva.*

Međutim, ova koncepcija je bitno redukcirana i u nizu elemenata od nje odstupljeno Ustavom SFRJ i ustavima republika i pokrajina iz 1974. godine.

Ustav SFRJ u Osnovnim načelima, u Odeljku IV, st. 4, 5. i 8. sadrži nekoliko osnovnih principa: prvo da se socijalistička zajednica stvara i razvija time što radni ljudi, u okviru društveno-političkih zajednica, ostvaruju povezivanje svojih samoupravnih organizacija i zajednica, delovanje društveno-političkih organizacija, funkcionisanje skupština, kao i da ostvaruju zajedničke interese, vrše vlast i upravljaju drugim društvenim poslovima; drugo, da u tim zajednicama funkcije vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima vrše skupštine i drugi skupštinama odgovorni organi; i treće, da su položaj i prava radnog čoveka u njegovim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u opštini, slobodno samoupravno udruživanje, ravnopravnost naroda i narodnosti i slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina, osnova, granica i pravac za ostvarivanje prava i dužnosti društveno-političkih zajednica u vršenju funkcija vlasti.

U normativnom delu Ustava (Čl. 90. stav 2. i čl. 92. stav 1.) delimično su ponovljeni neki od ovih principa — o tome da se u DPZ Ustavom i statutom utvrđuju funkcije vlasti i upravljanja i

Digitized by Google

da se one vrše od strane skupštine i njima odgovornih organa. I to je sve što je ostalo od prethodno započetog izgrađivanja i znatno šire razrade koncepcije ovih zajednica.

U čemu se još ogleda prisustvo koncepcije DPZ u našem ustavnom sistemu? Pre svega u definisanju pojedinih od tih zajednica, od opštine do federacije, u kome dolazi do izražaja niz zajedničkih karakteristika i elemenata, ali i isticanje osobenosti pojedinih zajednica.

Analizom čl. 1, 3, 4. i 116. Ustava SFRJ u kojima su sadržane definicije pojedinih DPZ, može se, pre svega, konstatovati da je SFRJ definisana kao savezna država, dakle federativnog uređenja, sastavljena od dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika, dakle federalnih jedinica. Istovremeno, Ustav kao sastavni deo SR Srbije navodi i dve autonomne jedinice Vojvodinu i Kosovo. Kao država, ali unitarnog oblika, definisana je još samo republika, čije svojstvo i pravo na državnost proističe iz toga što se ona zasniva na suverenosti naroda. S druge strane, svojstvo države nemaju autonomne pokrajine i opštine, ali je zato bitna determinanta pokrajine da je ona »autonomna«, a opštine »osnovna« DPZ.

Iz toga je proistekla i druga razlika koju Ustav SFRJ čini, a to je da su federacija kao savezna država i republika kao država, a autonomne pokrajine i opštine kao DPZ, zasnovane »na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi«. Ovo u dosadašnjim isticanjima jedinstva i razlika između DPZ nije posebno zapažano i isticano.

Još je interesantnije uočiti i naglasiti razlike koje se zapažaju u ustavnom definisanju svojstava pojedinih zajednica, i to u nekoliko pravaca: prvo, dok uz federaciju, republiku i autonomnu pokrajinu stoji da su to socijalističke, samoupravne i demokratske zajednice, kod opštine stoji samo da je ona samoupravna; drugo, dok kod drugih DPZ Ustav ističe tri vrste subjekata — radne ljude, građane i narode i narodnosti, kod definicije opštine se kao subjekt ne pojavljuju narodi i narodnosti, što je svakako teško razumljivo jer se radi o osnovnoj DPZ u kojoj oni podjednako žive i takođe ostvaruju svoja suverena prava;[7] treće, dok se kod federacije i republike u definisanju ovih ističe da su to, između ostalog, zajednice »ravnopravnih naroda i narodnosti«, kod SAP se govori o narodima i narodnostima bez isticanja ravnopravnosti, a kod opštine, kako je već rečeno, ove se i ne navode.

Najzad, za ustavno određenje federacije i njeno konstituisanje od značaja su odredbe da SFRJ sačinjavaju šest republika kao federalnih jedinica i da je teritorija SFRJ jedinstvena i da

[7] Ustav SFRJ samo u odredbama o zajedničkim interesima koji se ostvaruju u opštini navodi i to da se u njoj »obezbeđuje ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti« (član 117. stav 2) prepuštajući ovo pitanje ustavima SR i SAP. Ustav SFRJ sadrži i princip da pored prava koja su im obezbeđena u drugim DPZ, narodnosti, ali ne i narodi ostvaruju suverena prava i u opštini (član 248).

Digitized by Google

je sačinjavaju teritorije republika (član 2. i član 5. stav 1.). Istovremeno se u članu 1. (kod definicije federacije) i u članu 2. (koji se odnosi na njeno konstituisanje) kod navođenja SR Srbije kao njen sastavni deo ističu i autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo. Ako bi se imali u vidu samo ovi osnovni članovi prvog dela Ustava SFRJ, to upućuje jasno na konstataciju da SR Srbije kao federalne jedinice nema u federaciji bez SAP u njenom sastavu. Međutim, sve odredbe normativnog dela Ustava SFRJ koje zatim slede dovode u pitanje ovakav zaključak, odnosno ukazuju na drugačije izvođenje SR Srbije i autonomnih pokrajina u njenom sastavu u federaciji.

To što Ustav SFRJ nema razrađenu i celovitu koncepciju DPZ i što su, pored neophodnih osobenosti pojedinih DPZ, u ustavnim definicijama svake od njih sadržane i takve razlike koje je teško razumeti i objasniti, ne daje nam ipak za pravo da izvodimo zaključak da je ova koncepcija napuštena, već samo da je bitno ustavno reducirana i u određenim elementima nekonzistentna.

Međutim, ono što u ukupnom ustavnom sistemu znači bitno odstupanje od koncepcije DPZ, to je uređivanje federacije Ustavom SFRJ (i sledstveno tome odgovarajućim normama ustava SR i SAP) i uređivanje položaja, prava i odgovornosti SR Srbije i SAP u Ustavu SFRJ, Ustavu SR Srbije i ustavima SAP.

IV. FEDERACIJA — STRUKTURALNI POREMEĆAJI I KONFEDERALISTIČKI ELEMENTI U NJOJ

Ako se sa stanovišta osobenosti jugoslovenskog federalizma, i istovremeno koncepcije DPZ, posle svega izloženog nastoje da bliže sagledaju federacija kao društvena zajednica i savezna država i sistem organa u njoj (funkcije koje ti organi vrše, principi organizacije vlasti, način rada i odlučivanja i sl.), doćiće se do veoma jasnih i određenih saznanja. Pritom su ustavni sistem i norme Ustava SFRJ samo polazište i putokaz, a praćenje i analiza 14-godišnjih iskustava i prakse funkcionisanja federacije stvarno merilo takvih saznanja.

1. Bitno narušen društveno-ekonomski integritet i subjektivitet federacije kao zajednice

Iz ustavne definicije SFRJ proizilazi: prvo, da je ona federacija odnosno savezna država dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih republika, kao i dve pokrajine u sastavu jedne od federalnih jedinica; i drugo, da je to zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti, sa svim svojstvima socijalističke samoupravne i demokratske zajednice (član 1.).

Tako definisana federacija, polazeći od pluralističkog a ne monističkog pristupa subjektima koji ovu izražavaju kao za-

Digitized by Google

jednicu, bliže je određena zatim u članu 244. Ustava SFRJ. U njemu je utvrđeno da ti isti subjekti, odnosno narodi i narodnosti, radni ljudi u udruženom radu i građani kao pripadnici SFRJ, ostvaruju i obezbeđuju u federaciji određene zajedničke tekovine i interese socijalističkog društva: suverenost, ravnopravnost (i to u svim svojstvima — kao pripadnici naroda i narodnosti, kao radni ljudi i kao građani), nacionalne slobode, odbranu zemlje, njen međunarodni položaj, sistem socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, jedinstvene osnove političkog sistema, osnovne demokratske slobode i prava čoveka i građanina, jedinstveno jugoslovensko tržište i druge svoje zajedničke interese. Te vrednosti koje se ostvaruju u federaciji podignute su na nivo najznačajnijih društvenih funkcija i zajedničkih interesa koji se u njoj ostvaruju, ali i u drugim DPZ.

Predmet istog člana su najpre organi preko kojih se te društvene funkcije i interesi ostvaruju (savezni organi samostalno, ili uz učešće i saglasnost republika i pokrajina), a zatim i: organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice, društveno-političke i druge društvene organizacije i udruženja građana i neposredne slobodne aktivnosti građana, uključujući i neposrednu saradnju DPZ — kao oblici preko kojih se takođe ostvaruju ovi zajednički interesi.

Iako je iz ovoga jasno ustavno polazište da se radi o federaciji, dakle saveznoj državi, a ne konfederaciji, odnosno savezu država, kao i da se treba da konstituiše i izgrađuje samoupravna demokratska društveno-politička zajednica, koja u sebi sjedinjuje sve druge zajednice i organizacije — na teritorijalnoj, radnoj i funkcionalnoj osnovi, dalja ukupna normativna razrada i operacionalizacija u Ustavu SFRJ ovih osnovnih određenja ne daje osnova za izgrađivanje tako definisane federacije kao društveno-političke zajednice.

Polazeći od već ranije navedenih Ustavom definisanih načela — da se suverena prava ostvaruju u republikama i pokrajinama, a u SFRJ kad je to Ustavom utvrđeno i da se u federaciji odlučuje na načelima sporazumevanja i dogovaranja SR i SAP, na njihovom ravnopravnom učešću u organima federacije i na njihovoj odgovornosti za sopstveni razvoj i za razvoj federacije, u normativnom delu Ustava SFRJ, iako bi se to s pravom moglo očekivati, *ne razrađuje se federacija kao DPZ, već ona isključivo izražava kao odnos federalnih i autonomnih jedinica.*

Iako bi se moglo očekivati, u skladu sa osnovnim ustavnim i društvenim opredeljenjima o »socijalističkoj federativnoj zajednici radnih ljudi« i o »izgrađivanju društva kao slobodne zajednice proizvođača«, da će u delu Ustava o federaciji biti razrađena ova kao zajednica — sa svim oblicima samoupravnog, društvenog i političkog organizovanja radnih ljudi i građana i odgovarajućim vidovima ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti (kao pripadnika — pojedinaca i kao kolektiviteta) i sa slobodama i pravima koja čovek i građanin ostvaruje u toj zajednici,

Digitized by Google

toga u Ustavu nema. Isto tako, za zajednicu zajednica kakva je jugoslovenska federacija, koja se zasniva na pluralizmu oblika samoupravnog i društvenog organizovanja na radno-funkcionalnoj i teritorijalnoj osnovi i na ustavnoj garanciji njihovog položaja, prava i autonomije u sistemu, u Ustavu nije ugrađena i razrađena druga bitna komponenta te zajednice koja obezbeđuje jedinstvo i integritet federativne zajednice. A to znači ustavno garantovane oblike samoupravnog, društvenog i političkog organizovanja na nivou same federativne zajednice, koji u okviru te zajednice, a ne preko njenih organa, vrše određene društvene funkcije, kao i ustavno konstituisanje niza integrativnih činilaca i instituta koji će garantovati njen integritet i jedinstvo.

»Očevi ustavnosti« nisu očigledno imali pretenziju da u zajednici koja se zasniva i gradi na autonomnom položaju i pravima osnovnih oblika organizacija i zajednica radnih ljudi i građana i dosledno postavljenoj institucionalizaciji njihovih interesa, ustavno garantuju njihovo funkcionalno jedinstvo, koje se zasniva na navedenim društvenim i zajedničkim interesima. A u nedostatku toga, postoje svi uslovi za manifestovanje jedne nefunkcionalne, neusklađene i protivrečnim interesima rastrzane zajednice.

Šta umesto toga imamo u Ustavu SFRJ? U poglavlju o »Odnosima u federaciji« odnosima federalnih i autonomnih jedinica, polazi se od ustavnih prava svake republike i pokrajine — bliže uređenih ustavima SR i SAP — da se stara o svom ekonomskom i društvenom razvoju, da izgrađuje i zaokružuje svoj privredni prostor, odnosno »republičko-pokrajinsku ekonomiju« i da se u skladu sa odgovornošću za sopstveni razvoj, stara i odgovara za razvoj federacije. U skladu sa »ostvarivanjem svojih ekonomskih interesa« na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, republike i pokrajine su, uključujući i federaciju i opštine, saglasno članu 251. Ustava SFRJ odgovorne za obezbeđivanje jedinstva jugoslovenskog tržišta, čije su osnove takođe Ustavom utvrđene — uglavnom kao jedinstven sistem, ali zato i kao izgrađivanje zajedničke politike u pojedinim segmentima koji to tržište čine (član 252). O »zajedničkoj ekonomskoj politici« i »zajedničkim interesima republika i pokrajina« na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, odnosno o »narušavanju ravnopravnosti republika i autonomnih pokrajina na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu« govori se zatim u čl. 256, 257. i drugim članovima Ustava SFRJ.

Povezano s tim, i sistem organa vlasti u federaciji, način vršenja funkcija federacije, način odlučivanja, kao i način izvršavanja akata organa federacije, u Ustavu SFRJ se grade na odnosima federalnih i autonomnih jedinica. Ti odnosi su postavljeni tako da odstupaju od nekih bitnih principa federalnog modela organizacije države i društva i sadrže elemente konfederalizma. Istovremeno, oni odstupaju i od nekih osnovnih postavki skupštinskog sistema kao modela organizacije vlasti za koji se Ustav opredelio. Ali, o tome će kasnije biti više reči.

Digitized by Google

Polazeći od ovakve dosledno sprovedene ustavne razrade federacije kao odnosa njenih federalnih i autonomnih jedinica, federacija se pojavljuje kao zajednica čiji se bitni elementi i svojstva zajednice, njen društveno-ekonomski integritet i subjektivitet, najviše dovode u pitanje, pa i ugrožavaju.

Ona je zajednica naroda i narodnosti i zajednica samoupravno organizovanih radnih ljudi i građana — zajednica njihovih samoupravnih organizacija i zajednica. Ako se ne razvija u oba ova svojstva, ona je manjkava, a bitne komponente jugoslovenskog federalizma ugrožene.

U proteklom periodu imali smo značajnu eroziju svojstava federacije kao DPZ i u određenoj meri neustavnu evoluciju odnosa. Federacija nije više i po Ustavu iz 1974. godine prestala je biti nadnacionalna zajednica, izvan jugoslovenskih naroda i narodnosti, ali *nije ni prosti zbir republika i pokrajina, jer onda sama nije društvena zajednica.*

To se najčešće, u skladu sa delovanjem pojedinih institucija i organizacija u federaciji i u republikama i pokrajinama, u političkoj terminologiji izražava sintagmama »federacija je funkcija republika i pokrajina«, ili »federacija je ono što se dogovore republike i pokrajine« i sl. U poslednje vreme, može se čuti konstatacija da je puna garancija ravnopravnosti naroda i narodnosti i težište ostvarivanja njihovih suverenih prava u republici, odnosno autonomnoj pokrajini. Kao da ostvarivanje te iste ravnopravnosti i suverenih prava u drugim DPZ, a posebno na nivou federativne zajednice, ne predstavlja takvu garanciju i nije podjednako bitno. Ovim kao da se uvek želi da naglasi teza da su republike i pokrajine osnovne, a sve druge izvedene zajednice, što bi i sa stanovišta razvoja koncepta DPZ i razvoja jugoslovenskog federalizma moglo imati izrazito negativne posledice.

Ovo predstavlja prvi bitni strukturalni poremećaj u federaciji kao zajednici i izraz je konfederalističke a ne federalističke koncepcije njenog razvoja. Zato je za njen dalji razvoj, na osnovu jasnih idejnih stavova organizovanih socijalističkih snaga i socijalističke svesti, potrebno u punoj meri afirmisati ustavna svojstva i karakter federacije kao samoupravne društvene zajednice i na taj način *prevazilaziti konfederalistički koncept*, koji ima izvorište u samom Ustavu SFRJ.

2. Redukcija subjekata i njihovog predstavljanja u organima federacije

Subjekti jugoslovenske federacije, kako smo to već istakli, su narodi i narodnosti i njihove republike i pokrajine, radni ljudi u udruženom radu i radni ljudi i građani kao pripadnici federativne zajednice, ali i u oblicima svog političkog organizovanja i delovanja kroz društveno-političke i druge društvene organizacije i udruženja građana (saglasno čl. 1. i 244. Ustava SFRJ). Znači, *Ustav SFRJ poznaje tri vrste subjekata u federaciji.*

Digitized by Google

Međutim, za razliku od ovih Ustavom jasno određenih subjekata, osnovno polazište onih teoretičara koji žele da isključe sve druge subjekte u federaciji i da ih redukuju isključivo na predstavljanje republika i pokrajina, je pozivanje na već navedeno načelo iz Odeljka I. stav 3, saglasno kome u federaciji može biti samo »ravnopravno učešće republika i autonomnih pokrajina u organima federacije«. U skladu s tim je i pozivanje na ustavno načelo da se zajednički interesi u federaciji, između ostalog, ostvaruju »preko saveznih organa, uz ravnopravno učešće i odgovornost republika i autonomnih pokrajina u ovim organima u utvrđivanju i sprovođenju politike federacije«.

S druge strane, u osnove društveno-političkog sistema i položaja radnih ljudi u njemu, ulaze načela koja važe na svim nivoima društvenog organizovanja, a izražavaju pravo radničke klase i radnih ljudi da ostvaruju vlast i upravljaju drugim društvenim poslovima organizovani u svoje samoupravne i društveno-političke organizacije i zajednice i putem delegacija i delegata u skupštinama DPZ i njima odgovornim organima (čl. 88. i 89. Ustava SFRJ).

U sučeljavanju ovih osnovnih načela i polazišta Ustava opravdano se može postaviti pitanje njihove međusobne neusklađenosti, odnosno kada se radi o federaciji i njenim organima — prisutne protivrečnosti koje otvaraju značajne idejne i teorijske dileme.

U svakom slučaju, postojeća struktura, način konstituisanja i sastav organa i organizacija federacije potvrđuje da je u njima jedino dosledno sprovedeno načelo ravnopravne zastupljenosti republika i odgovarajuće, a u određenim organima i paritetne zastupljenosti pokrajina. Ostali subjekti nisu neposredno prisutni i predstavljeni u federaciji i njenim organima, već jedino u okviru i preko republike odnosno pokrajine. Ovo dovodi do drugog strukturalnog poremećaja u federaciji i *označava konfederalistički element isključivog predstavljanja federalnih i autonomnih jedinica u federaciji.* To je kao princip dosledno sprovedeno kada se radi o Skupštini SFRJ, Predsedništvu SFRJ, Saveznom izvršnom veću, Ustavnom sudu Jugoslavije, Saveznom sudu, organima uprave i pravosuđa, najvišim organima društveno-političkih organizacija, udruženja i saveza, Privrednoj komori Jugoslavije, Narodnoj banci Jugoslavije i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama u federaciji.

Ostavljajući po strani druge organe i organizacije federacije, zaslužuje pažnju da se zadržimo na primeru Skupštine SFRJ. Za razliku od strukture skupština u republikama, pokrajinama i opštinama, u kojima su prisutni svi oblici samoupravnog i političkog organizovanja na radno-funkcionalnoj i teritorijalnoj osnovi, to nije slučaj i sa Skupštinom SFRJ. U njoj su adekvatno zastupljeni, sa stanovišta subjekata i njihovih interesa, samo narodi i narodnosti i njihove republike i pokrajine. Postojeća normativno-institucionalna rešenja koja se odnose na Skupštinu SFRJ, način njenog konstituisanja i delegatske odnose koji se

Digitized by Google

nastoje uspostaviti, ne obezbeđuju adekvatnu zastupljenost druga dva subjekta.

Veće republika i pokrajina je, prema najvećem broju do sada izrečenih ocena u pogledu karaktera i funkcije ovog veća, federalni dom koji je u osnovi ustavno dobro postavljen i koji, uz učešće skupština republika i pokrajina, obezbeđuje ravnopravnost naroda i narodnosti i interese republika i pokrajina u utvrđivanju politike i akata iz delokruga tog veća. Ono je kao federalni dom predstavništvo republika i pokrajina, kao DPZ u svim njihovim ustavnim svojstvima. Predstavljajući republiku, odnosno pokrajinu kao celovitu društvenu zajednicu, ovo veće, ustavno posmatrano, ne predstavlja samo narod ili narodnost, udruženi rad ili druge društvene ili samoupravne segmente pojedine republike odnosno pokrajine, već sve njih zajedno.

S druge strane, Savezno veće, koje u svom sastavu objedinjuju delegate iz udruženog rada, društveno-političkih organizacija i mesnih zajednica, i to bez jasnih ustavnih kriterija u pogledu procentualne zastupljenosti svake od ovih struktura, kao skupštinski dom ne predstavlja adekvatno ni jednu od njih. Predstavljanje navedenih subjekata i njihovih interesa, pre svega samoupravno organizovanih radnika u udruženom radu u federaciji, još se više komplikuje kroz način izbora delegata za ovo veće (izbor vrše skupštine opština sa teritorije republike odnosno pokrajine, na osnovu jedinstvene liste) i nemogućnost da se u ovakom institucionalnom spoju raznovrsnih subjekata i interesa uspostave odgovarajući oblici povezivanja delegata sa njihovom delegatskom izbornom osnovom. Kada se tome doda da Savezno veće ne odlučuje o nekim bitnim pitanjima ekonomske i razvojne politike i funkcionisanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, da ima određene ustavne karakteristike drugog federalnog doma (paritetna zastupljenost delegata iz SR i SAP, mogućnost posebnog postupka na zahtev delegata iz određene republike odnosno pokrajine i sl.), kao i sve razvijeniju praksu da se ovi delegati povezuju za skupštine i druge organe republika i pokrajina, onda je jasno da je ovo »hibridno« ustavno rešenje neadekvatni izraz jugoslovenske federacije u strukturi Skupštine SFRJ.

Postoje idejna i teorijska zalaganja da se postojeća struktura Skupštine SFRJ i u tom kontekstu ustavna koncepcija Saveznog veća na svaki način opravdaju. Prema jednom od takvih shvatanja, subjekti koji su zastupljeni u oba veća Skupštine SFRJ su istovetni. To znači da i jedno i drugo veće izražavaju republike i autonomne pokrajine u određenom vidu. U osnovi ovog shvatanja leži već izneto gledanje na federaciju kao na zbir republika i pokrajina i na njene organe kao zajedničke organe tih zajednica. Saglasno tome, jedini subjekt koji u izvornom i autentičnom obliku može i treba da dođe do izražaja u Saveznom veću, može biti samo republika i pokrajina kao takva, a jedini interes koji se u njemu može i treba da izrazi je republički i pokrajinski interes. Pošto se u Skupštini SFRJ, bilo da je

Digitized by Google

u pitanju jedno ili drugo ceće, radi o većima koja izražavaju iste subjekte, saglasno ovom gledištu, stvar je samih republika i pokrajina koje će delegate poslati u koje veće, a opravdano je očekivati da ti delegati i u jednom i u drugom veću u svom opredeljivanju i glasanju budu više ili manje jedinstveni, polazeći od interesa federalnih i autonomnih jedinica.

Prema drugom shvatanju, kao izraz protivljenja uvođenju Veća udruženog rada u Skupštini SFRJ, plasira se shvatanje i predlog da postojeća dva doma, od kojih svaki na svoj način predstavlja republike i pokrajine, treba prevazići uvođenjem jednodomne Skupštine SFRJ. To znači, prema ovom shvatanju, da ni jedan od ustavnih subjekata u federaciji ne treba da bude zastupljen preko posebnog doma u Skupštini SFRJ, već svi oni kroz zajedničku republičku, odnosno pokrajinsku delegaciju koje skupa konstituišu Skupštinu SFRJ. A tako konstituisana Skupština odlučivala bi uz saglasnost skupština SR i SAP, ili samostalno, zavisno od toga da li se radi o vitalnim interesima federalnih i autonomnih jedinica ili ne.[8]

Negiranje subjekata jugoslovenske federacije znači osporavanje ustavno definisane federacije, a sam koncept jednodomne Skupštine SFRJ, dakle kao isključivo federalnog doma, je u osnovi konfederalistički i ne odgovara potreba jugoslovenskog federalizma.

Uporedo sa negiranjem subjekata federacije, svedoci smo i ozbiljne deformacije u izražavanju i usklađivanju pluralizma samoupravnih interesa unutar skupštinskog sistema u federaciji. Udruženi rad i drugi samoupravni oblici i njihovi interesi sada su, postojećim institucionalno-organizacionim rešenjima, onemogućeni da se autentično izražavaju na nivou federativne zajednice. Oni su posredovani pre svega od strane izvršnih struktura u republikama i pokrajinama i na nivou federacije izražavaju se samo uniformno, jednoznačno, kao republički i pokrajinski interesi. Time je i ustavna koncepcija o pluralizmu samoupravnih interesa i njihovog izražavanja u svim društveno-političkim zajednicama, dakle i na nivou federacije, bitno ograničena i sužena.

Ako je nesporno da ravnopravnost kao zajednički interes u SFRJ ostvaruju ne samo narodi i narodnosti, već i radni ljudi i građani (u skladu sa principom sadržanom u stavu 1. člana 244. Ustava SFRJ), onda se opravdano u našoj teoriji sve više nameće pitanje načina predstavljanja pojedinih subjekata u federaciji i pojedinim od njenih organa.

Smatram da jugoslovenskom federalizmu i federaciji kako je ustavno definisana, dakle principima federalizma a ne konfederalizma, jedino odgovara da narodi i narodnosti i njihove federalne jedinice, radni ljudi samoupravno organizovani u udruženom

[8] O slabostima postojećeg ustavnog koncepta Saveznog veća i putevima za njegovo prevazilaženje vidi: N. Stefanović »Položaj i uloga Saveznog veća u skupštinskom sistemu«, Jugoslovenski centar »Edvard Kardelj«, Ljubljana, 1983, sveska 12.

Digitized by Google

radu i građani kao pripadnici federativne zajednice treba da budu adekvatno zastupljeni i predstavljeni u organima federacije, saglasno njihovom ustavnom pravu ravnopravnog učešća u federaciji i izgrađivanju federativne zajednice.

Princip ravnopravne zastupljenosti i predstavljenosti naroda i narodnosti i njihovih federalnih jedinica treba da bude dosledno primenjen u onim institucijama federacije u kojima je, povezano sa principima izgrađivanja politike i donošenja odluka u njima, on bitan izraz suverenosti naroda i njihovog ravnopravnog položaja i prava u federativnoj zajednici, zajedno sa narodnostima koje sa njima žive. A to znači da i kao etničke celine, kao kolektiviteti, i kao pojedinci — pripadnici naroda i narodnosti, oni imaju punu garanciju svoje ravnopravnosti u odgovarajućim institucijama federacije.

To je, po mom uverenju, pre svega Veće republika i pokrajina kao federalni dom u strukturi Skupštine SFRJ koji treba da učestvuje u izgrađivanju politike i donošenju onih odluka koje obezbeđuju i podstiču zajednički razvoj i garantuju ravnopravnost položaja i prava naroda i narodnosti u federativnoj zajednici. To je, zatim, Predsedništvo SFRJ, kao nosilac onog dela izvršne funkcije u federaciji koja je vezana za sprovođenje politike u onim oblastima i u ostvarivanju onih zajedničkih interesa koji su bitni za sve narode i narodnosti, a odnose se na obezbeđivanje nacionalnih sloboda i nezavisnosti, teritorijalnu celokupnost, odbranu zemlje i bezbednost odnosno zaštitu Ustavom utvrđenog poretka, i za međunarodni položaj i odnose SFRJ. Osim toga, i u elementu predstavljanja SFRJ u međunarodnoj zajednici, u uslovima postojanja kolegijalnog a ne inokosnog organa koji ovu predstavlja, neophodno je da dođe do izražaja ravnopravnost naroda i narodnosti. I najzad, ovaj princip treba da dođe u potpunosti do izražaja u odgovarajućim najvišim organima SKJ i drugih društveno-političkih organizacija u federaciji, što ne znači i u svim izvršnim telima tih organa, imajući u vidu da se ovde radi o organizacijama od vitalnog značaja za razvoj i funkcionisanja federativne zajednice.

U strukturi Skupštine SFRJ kao organa društvenog samoupravljanja i najvišeg organa vlasti u federativnoj zajednici, treba međutim da budu adekvatno zastupljeni i predstavljeni i radni ljudi u udruženom radu i građani kao pripadnici federativne zajednice. Veće udruženog rada, kao skupštinski dom koji u strukturi skupština DPZ predstavlja radne ljude u udruženom radu, neophodan je i u strukturi Skupštine SFRJ, u kojoj će predstavljati samoupravno organizovane radnike i asocijacije udruženog rada, i to na principu srazmerne zastupljenosti radnih ljudi, koji je jedini mogući izraz njihove pune ravnopravnosti u federaciji, a ne na nekom drugom principu. Veće koje u Skupštini SFRJ, kao i u skupštinama drugih DPZ, predstavlja građane kao pripadnike svake od tih zajednica, a čiji bi adekvatan naziv bio Društveno-političko veće (imajući u vidu koga predstavlja u struk-

Digitized by Google

turi skupština i u kom svojstvu), treba takođe da bude obrazovano na principu srazmerne zastupljenosti građana. Delegatske izborne jedinice moraju se saobraziti karakteru svakog od ovih veća, a to znači u slučaju Veća udruženog rada potrebu njihovog formiranja na radno-funkcionalnoj osnovi, a kod Društveno-političkog veća na teritorijalnoj osnovi.

Kod obrazovanja i sastava Saveznog izvršnog veća, funkcionera i drugih rukovodećih kadrova saveznih organa uprave, Ustavnog suda Jugoslavije, Saveznog suda i drugih organa federacije, primarni principi moraju biti stručnost i iskustvo, u skladu sa funkcijama i osobenostima svake od tih institucija i neophodnošću njihove pune samostalnosti, a kada se tiče izvršno-upravnih organa u federaciji i odgovornosti pred Skupštinom SFRJ. Kao dopunski princip i korektiv principima stručnosti i kvalifikovanosti, kada se radi o ovim organima, poželjno je istaći kao opšti princip — vođenje računa o adekvatnoj zastupljenosti pripadnika svih naroda i narodnosti i dostupnosti ovima svih javnih funkcija u navedenim organima federacije.

Kod asocijacija udruženog rada koje kao oblik organizovanja na nivou federacije zahteva i pretpostavlja njen dalji razvoj, uključujući i Privrednu komoru Jugoslavije i druga udruženja, zatim kod društvenih organizacija, udruženja građana i njihovih saveza, dakle u svim oblicima udruživanja radnih ljudi i građana na nivou federativne zajednice, nema mesta principu ravnopravne zastupljenosti federalnih jedinica, već samo ravnopravne zastupljenosti čoveka i građanina i njihovih asocijacija.

3. Prava i dužnosti federacije kao zajedničke funkcije republika i pokrajina

Zajednički interesi se ostvaruju u svim društveno-političkim zajednicama, s tim što se najveći deo tih interesa podjednako ostvaruje u svakoj od zajednica od opštine do federacije, dok su neki od njih, u postojećem ustavnom konceptu, posebno istaknuti u nekim od tih zajednica. Međutim, zajednički interesi po svojoj prirodi nisu i ne mogu biti međusobno ograničeni i dimenzionirani sa stanovišta nivoa društvenog organizovanja. Ovo stoga što su *kroz zajedničke interese ustavnom dikcijom izražene osnovne društvene funkcije svake DPZ i svih njih zajedno.* Način vršenja tih funkcija je višestran i višedimenzionalan. To se najbolje očituje u načinu njihovog ostvarivanja, koji je gotovo istovetan ili veoma sličan u svim društveno-političkim zajednicama.

Dalja ustavna realizacija zajedničkih interesa u DPZ ostvaruje se kroz utvrđivanje funkcija vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima, za koje Ustav SFRJ, ustavi SR i SAP i statuti opština imaju zajednički naziv »prava i dužnosti društveno-političke zajednice«. Ova prava i dužnosti svake DPZ, odnosno funkcije vlasti u njoj, vrše se preko organa te zajednice, i ona su u

Digitized by Google

postojećem ustavnom sistemu dosta precizno ustavno i statutarno utvrđena i međusobno razgraničena između DPZ.

Kada se radi o federaciji, Ustav SFRJ iz 1974. je prihvatio osnovno polazište Ustava iz 1963. u pogledu radničko-klasnog pristupa u odnosu na dimenzije i ostvarivanje društvenih funkcija federacije. Naime, ranije važeći ustavni princip da svaka DPZ vrši one društvene funkcije i ima onaj »volumen« funkcija vlasti koji odgovaraju interesima i potrebama udruženog rada, bio je prisutan i u sprovođenju ustavne reforme iz 1971—1974. godine. Saglasno karakteru jugoslovenske federacije, on je dopunjen drugim bitnim principom jugoslovenskog federalizma — da funkcije federacije podjednako odgovaraju zajedničkim interesima i potrebama naroda i narodnosti. Klasna i nacionalna komponenta i pristup su, sa stanovišta definisanja funkcija federacije u članu 244. Ustava SFRJ podjednako zastupljeni.

Međutim, prelaskom na utvrđivanje funkcija vlasti, odnosno na prava i dužnosti federacije koja se ostvaruje preko njenih organa, Ustav SFRJ je u načinu i oblicima njihovog ostvarivanja pošao od koncepcije da se *prava i dužnosti federacije ostvaruju dominantno kao zajedničke funkcije republika i pokrajina.* Dakle kao zajedničke funkcije federalnih i autonomnih jedinica, a ne federacije kao zajednice za sebe. Osnovno polazište za to je u već citiranom Odeljku I., stav 3. Osnovnih načela.

Povezano sa funkcijama, treba konstatovati da Ustav utvrđuje prihode i rashode federacije kao zajednice u budžetu federacije. Prihode federacije čine oni koji su utvrđeni saveznim zakonom (carine, porezi, doprinosi), kao njeni izvorni prihodi, a drugi deo čine doprinosi republika i pokrajina, utvrđeni u skladu sa načelom ravnopravnosti i zajedničke odgovornosti republika i pokrajina za finansiranje federacije (odnos između izvornih prihoda federacije i doprinosa republika i pokrajina se kreće u približno jednakim delovima). Ukupan obim rashoda budžeta federacije utvrđuje se uz saglasnost republika i pokrajina. Pored budžeta, federacija može izuzetno osnivati fondove ili preuzimati obaveze van okvira ukupnih rashoda u budžetu, ako je na to ovlašćena Ustavom, ili ako se sa tim saglase republike i pokrajine. Jedino za potrebe narodne odbrane i državne bezbednosti Skupština SFRJ, na predlog Predsedništva SFRJ, može samostalno utvrditi izvore sredstava. Prema tome, i sa stanovišta obezbeđenja sredstava za vršenje funkcija federacije, kako se vidi, dominantnu ulogu imaju republike i pokrajine.

U skladu sa principom iz stava 2. (alineja 1. i 2.) i stava 3. člana 244. Ustava SFRJ, prava i dužnosti federacije sadržana u članu 281. Ustava SFRJ i ukupna organizacija federacije u četvrtom delu Ustava SFRJ postavljeni su tako da se ona vrše na dva načina:

Prvi, preko saveznih organa, na osnovu odluka i saglasnosti republika i pokrajina. To su, globalno posmatrano sva prava i dužnosti koja se tiču jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, a to

Digitized by Google

znači donošenja saveznih zakona kojima se utvrđuje privredni sistem u svim segmentima koji se tiču tog tržišta, kao i utvrđivanja zajedničke politike na tom tržištu. To su, takođe, kao sastavni deo tržišta, ali i kao kategorija za sebe, i planiranje društveno-ekonomskog razvoja (dakle plansko-razvojna funkcija) i uređivanje ukupnih ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Pritom su ove funkcije dosledno postavljene kao zajedničke funkcije SR i SAP, kako u utvrđivanju politike i donošenju zakona preko Veća republika i pokrajina, uz saglasnost skupština SR i SAP, tako i u njihovom sprovođenju i u donošenju podzakonskih akata od strane SIV-a.

Drugi, preko saveznih organa, ali uz »ravnopravno učešće i odgovornost republika i pokrajina u ovim organima u utvrđivanju i sprovođenju politike federacije«. Ovde se, pre svega, radi o uređivanju sistema socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvenih osnova političkog sistema (u meri u kojoj ustavne odredbe traže zakonsku razradu), utvrđivanju i sprovođenju politike u oblasti odnosa sa inostranstvom, narodne odbrane, zaštite Ustavom utvrđenog poretka i u određenim oblastima unutrašnje politike, pravosuđa i zaštite ustavnosti i zakonitosti, u dimenziji u kojoj su one prava i dužnosti federacije. Iako se ove funkcije vrše preko saveznih organa i uz prividan osećaj da se radi o samostalnim funkcijama federacije, iz načela ravnopravnog učešća i zastupljenosti SR i SAP i njihove zajedničke odgovornosti za utvrđivanje i sprovođenje politike federacije (što se kod svakog od tih organa na odgovarajući način i posebno ističe), proističe da se i te funkcije, sa određenim modalitetima, u značajnoj meri vrše kao zajedničke funkcije SR i SAP. Onemogućiti federaciji kao zajednici da se njene funkcije vrše preko njenih organa, sa neophodnom samostalnošću kako u vršenju tih funkcija tako i u obezbeđenju finansijske samostalnosti za to vršenje, i *ustavno izvođenje vršenja tih funkcija kao zajedničkih funkcija republika i pokrajina znači konfederalistički pristup.* Takvo vršenje njenih funkcija predstavlja treći bitan strukturalni poremećaj u jugoslovenskoj federaciji.

Da bi funkcije federacije, odnosno prava i dužnosti koja se vrše preko njenih organa, bile obavljane u skladu sa osnovnim principima jugoslovenskog federalizma, one se, po mom uverenju, moraju *izraziti kao zajedničke funkcije svih socijalnih nosilaca i subjekata jugoslovenskog federalizma* — naroda i narodnosti, radnika u udruženom radu i građana. Pri tom se učešće i dominacija jednog od navedenih subjekata i njihovog interesa treba da obezbeđuje u vršenju samo onih funkcija, tj. u utvrđivanju politike i donošenju onih odluka i o onim pitanjima koja su bitna za položaj i prava bilo naroda i narodnosti, bilo udruženih radnika, bilo građana federativne zajednice. Pravilo, međutim, treba da bude komplementarnost navedenih subjekata u vršenju funkcija federacije, koje su istovremeno zajedničke funkcije svih njih a ne i najmanje samo jednog od njih.

Digitized by Google

Ono što je, prema tome, najbitnije istaći to je način vršenja funkcija federacije, odnosno njenih prava i dužnosti u kome je takođe naglašen konfederalistički pristup, a ne njihovo suštinsko proširivanje i povećanje (izuzev kada se radi o potpunijem uređivanju i obezbeđivanju jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, ili donošenju nekih sistemskih i »civilizacijskih« zakona u pojedinim oblastima sistema — čime svakako treba dopuniti ta prava i dužnosti).

4. Ograničena samostalnost i odgovornost saveznih organa u koncepciji zajedničkih organa republika i pokrajina

Povezano sa pitanjem vršenja prava i dužnosti federacije je i način rada i ostvarivanja funkcija saveznih organa.

Sam način konstituisanja tih organa i principi rada, odlučivanja i odnosa koje je Ustav uspostavio kada se tiče sistema organa vlasti u federaciji, determinišu karakter saveznih organa. U traženju odgovora u kojoj su meri pojedini od tih organa više organi federacije ili zajednički organi SR i SAP, u kojoj su meri samostalni i odgovorni organi federacije, a u kojoj to nisu, najbolje je videti na primeru nekih od tih organa.

Pored principa samostalnosti i odgovornosti, potrebno je videti u kojoj je meri zastupljen i princip, koji je inače odlika svakog federativnog modela organizacije države, neposredne komunikacije između saveznih organa i socijalnih subjekata u federaciji u procesu utvrđivanja politike i odluka i u njihovom sprovođenju.

U Skupštini SFRJ se, kako je to već istaknuto, pored Veća republika i pokrajina i Savezno veće obrazuje na načelu ravnopravne zastupljenosti republika i odgovarajuće zastupljenosti pokrajina. Isto tako, delegati iz pojedine republike odnosno pokrajine mogu u njemu pokrenuti zahtev i tražiti poseban postupak u donošenju određenog akta, ako su prema njihovoj oceni, dovedeni u pitanje prava i interesi republike odnosno pokrajine. Najzad, i oblici okupljanja delegata u ovom veću oko koordinatora iz određene republike odnosno pokrajine i ustaljeni način povezivanja delegata sa skupštinom i drugim institucijama u republici odnosno pokrajini, podstiču takav način rada i opredeljivanja delegata ovog veća koji poprima sve više karakter drugog federalnog doma.

Kod izvršnih i upravnih organa federacije, uporedo sa principom ravnopravne zastupljenosti republika i odgovarajuće zastupljenosti pokrajina, i niz drugih principa bitno otežava njihovu neophodnu samostalnost i odgovornost pred Skupštinom SFRJ. Za sve njih je karakteristično da su u odnosima sa Skupštinom SFRJ u većoj ili manjoj meri napušteni neki bitni principi skupštinskog sistema, a uspostavljeni vertikalni odnosi, pa i oblici odgovornosti.

Predsedništvo SFRJ, iako postavljeno kao organ federacije, ima za funkciju da se »stara o usklađivanju zajedničkih interesa

Digitized by Google

republika odnosno autonomnih pokrajina, u skladu sa njihovom odgovornošću u ostvarivanju prava i dužnosti federacije«. Njegove članove pojedinačno biraju skupštine SR i SAP, a ono je ustavno samo načelno odgovorno za vršenje svojih prava i dužnosti na osnovu i u okviru Ustava, bez određenja pred kojim organom. Ali je zato ustavima SR i SAP u većoj ili manjoj meri naglašena obaveza skupština koje su birale pojedinog člana Predsedništva SFRJ da razmatraju njegov rad i rad ovog organa, da utvrđuju određeni vid njegovih obaveza i sl. Umesto neposrednog odnosa sa Skupštinom SFRJ u izboru i odgovornosti, u skladu sa osnovnim postavkama skupštinskog sistema, u Ustavu SFRJ je razrađen i primenjen princip tzv. »teže i protivteže« u eventualnom konfliktu ona dva organa, koji se završava raspuštanjem skupštinskog doma i prestankom mandata Predsedništva SFRJ. I na kraju, sam ustavni princip rada Predsedništva SFRJ »na osnovu usaglašavanja stavova svojih članova«, upotpunjuje karakteristiku ovog organa kao u značajnoj meri zajedničkog organa republika i pokrajina, iako je on u dosadašnjoj praksi više od svih organa u federaciji delovao kao samostalni organ federacije.

Iako Ustav SFRJ u članu 346. stav 2. postavlja isključivo odgovornost Saveznog izvršnog veća za ukupnost njegovih funkcija pred Skupštinom SFRJ, on istovremeno uspostavlja značajne ustavne obaveze pred ovim organom (u čl. 354—357) kojima se takva odgovornost i istovremeno samostalnost SIV-a kao saveznog organa u praksi ozbiljno dovode u pitanje.

Navedenim članovima se, naime, uspostavlja takav vid obaveza i odgovornosti SIV-a u odnosu na izvršne i druge organe republika i pokrajina koje ovom organu nameću, kao redovni metod rada, da usklađuje stavove sa tim organima kako u predlaganju akata Skupštini SFRJ — onih iz delokruga Veća republika i pokrajina, tako pogotovu u donošenju podzakonskih akata o pitanjima o kojima je u postupku utvrđivanja zajedničke politike već izvršeno usklađivanje stavova i doneti akti u Veću republika i pokrajina.

Ovim se, po mom mišljenju, učinila da tako kažem »medveđa usluga« Skupštini SFRJ i skupštinskom sistemu. Jer, treba se podsetiti da je Veće republika i pokrajina i uvedeno a suodlučivanje skupština republika i pokrajina u njemu uspostavljeno upravo zato da bi se sa izvršno-upravnih organa mehanizam preneo u skupštinsku organizaciju. Ovim se, takođe, u domen izvršenja politike i akata, u kome efikasnost organa vlasti mora da se ispoljava u svakom sistemu i svakoj federaciji, pa i u našoj, unose elementi neefikasnosti, blokada i povremene paralize, što šteti ukupnoj funkcionalnosti sistema.

Međurepublički komiteti kao zajednička tela republika i pokrajina, uz učešće saveznih organa, obrazovani su radi usklađivanja stavova i interesa SR i SAP u donošenju izvršnih propisa,

Digitized by Google

mada su se dugo godina u praksi koja nije bila u skladu sa Ustavom, značajno interpolirali i u proces usaglašavanja akata koji se donose u Veću republika i pokrajina.

Kod saveznih organa uprave princip paritetne zastupljenosti SR i SAP prodro je i do poslednjeg rukovodećeg radnika, a kategorija saveznih komiteta, kao kolektivni vid rukovođenja organom uvedena je da striktno obezbedi paritetnu zastupljenost i u rukovođenju ovim organima. Tome treba dodati i kategoriju saveta koji se obrazuju pri organima uprave, kao još jedan vid tog uticaja.

I najzad, iako je načelo jednoglasnosti u donošenju odluka izričito Ustavom naglašeno i primenjeno samo u radu nekih organa, ono je kao princip — zbog konsekventne primene principa ravnopravnog predstavljanja i uspostavljenih odnosa između organa federacije i SR i SAP — neformalno postao opštevažeći princip rada u organima federacije.

Dominacija vertikalnih odnosa u pravima i obavezama saveznih organa i napuštanje nekih bitnih principa odnosa i odgovornosti izvršno-upravnih organa pred Skupštinom SFRJ, znači ne samo odstupanje od principa skupštinskog sistema, nego i još jedan *vid strukturalnih poremećaja u organizaciji i funkcionisanju organa federacije i dovođenje ovih u poziciju zajedničkih organa republika i pokrajina.*

Sve ovo zahteva da se, polazeći od principa da se radi o organima federacije a ne republika i pokrajina i od osnovnih postulata skupštinskog sistema, izvrše značajne promene u sistemu organa vlasti federacije zasnovane na sledećem polazištu:

Prvo, strukturu i način rada i odlučivanja Skupštine SFRJ treba u celini saobraziti karakteru federacije, ustavnim subjektima koji u njoj deluju, zahtevima koje postavlja dalji razvoj jugoslovenskog federalizma i položaju Skupštine SFRJ u skupštinskom sistemu.

U strukturu Skupštine najpre treba uvesti Veće udruženog rada, koje će biti konstituisano na radno-funkcionalnom principu, odnosno u kome će delegati biti birani neposredno, na principu srazmerne zastupljenosti radnika u delegatskim izbornim jedinicama obrazovanim u okviru pojedinih oblasti društvenog rada, a radili na organizovanoj povezanosti delegata sa organizacijama udruženog rada koja garantuje legitimnost i autoritet interesa koje ovo veće treba da izražava. Ostvarujući svoju funkciju u okviru samostalnog i ravnopravnog delokruga sa drugim većima, ovo Veće treba da odlučuje ne samo o pitanjima društveno-ekonomskog i političkog sistema ili politike u pojedinim oblastima, već i o svim pitanjima izgrađivanja sistema i politike na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, uključujući i ekonomsku i razvojnu politiku. Društveno-političko veće, kao veće u kome su zastupljeni građani kao pripadnici federativne zajednice, dakle po koncepciji drugačije shvaćeno veće od postojećih veća u kojima su zastupljene društveno-političke organizacije i njihovi or-

Digitized by Google

gani, treba da učestvuje u odlučivanju o onim pitanjima sistema i unutrašnje i spoljne politike koji su od neposrednog interesa za sve građane SFRJ. Delegate u njemu bi birali građani neposredno, u okviru izbornih jedinica, na principu proporcijalne zastupljenosti. Veće republika i pokrajina, čiji bi naziv »Veće naroda i narodnosti« bio više u saglasnosti sa karakterom i potrebama razvoja jugoslovenskog federalizma, trebalo bi da zadrži sadašnji karakter i funkciju sa stanovišta načina rada i odlučivanja na principu jednoglasnosti — uz saglasnost skupština SR i SAP. Međutim, i kod ovog veća su neophodne promene, i to pre svega u dva pravca: prvo, ono treba da odlučuje o svim pitanjima od suštinskog interesa za položaj i prava naroda i narodnosti u federativnoj zajednici, s tim da veći deo njegovog delokruga čine pitanja o kojima ono odlučuje ravnopravno sa Većem udruženog rada; i drugo, za postojeće dileme o tome u kojoj je fazi stvarna, faktička, a u kojoj formalna saglasnost skupština SR i SAP, zatim o karakteru i širini ovlašćenja delegacija i prisutnim blokadama u postupku donošenja zakona, planskih i drugih akata u ovom veću, treba tražiti rešenja u neophodnim promenama postupka usaglašavanja koje će biti više u skladu sa načelima federalizma i dati adekvatne odgovore za slučajeve nastalih blokada i primene veta. Prema tome, odnose skupštinskih doma treba graditi i na samostalnosti funkcije svake od njih, ali još više na principu dvodomnosti u radu i odlučivanju, principu »ravnoteže i međusobnog ograničavanja« kao i principu komplementarnosti rada i odlučivanja, što su odlike do sada afirmisanih načela skupštinskog rada u nas.[9]

Drugo, Predsedništvo SFRJ kao nosilac određenog dela veoma značajne izvršne funkcije vlasti i istovremeno predstavljanja SFRJ, treba ustavno izraziti isključivo kao organ federacije, a ne kao zajednički organ republika i pokrajina, i situirati dosledno u skupštinski sistem, napuštajući principe »vertikalnih odnosa« i građenja njegovog položaja kao organa koji predstavlja protivtežu Skupštini SFRJ (na tzv. principu »teže i protivteže«). S obzirom da nadležnosti Predsedništva SFRJ ne treba menjati jer su ustavno dobro postavljene, osnovno je poći od toga: da ovaj organ bira Skupština SFRJ, na osnovu predloga više kandidata koji se njenoj komisiji za izbor i imenovanja upućuju od strane Socijalističkog saveza u republici odnosno pokrajini; da je on u celini i svaki njegov član odgovoran Skupštini SFRJ za svoj rad (obaveza podnošenja izveštaja o radu); da se napuste ustavna rešenja o mogućem sporu sa Skupštinom koji dovodi i do raspuštanja, kao neprimerena karakteru federacije i položaju i ulozi Skupštine SFRJ i, umesto toga, uspostave odnosi i obaveze ovog organa kao političko-izvršnog organa; da se ispusti ustavno određivanje da se ovaj organ stara o usklađivanju zajedničkih interesa republika i pokrajina, jer je i on, kao i drugi organi u

[9] Vidi o tome bliže: N. Stefanović »Federacija kao društveno-politička zajednica i struktura Skupštine SFRJ«, Socijalizam br. 6/87.

Digitized by Google

federaciji dužan da se stara o ostvarivanju zajedničkih interesa u federaciji, kao i ustavni princip o radu Predsedništva SFRJ na osnovu usaglašavanja stavova njegovih članova; da se preispita potreba da u sastav Predsedništva SFRJ ulazi, po položaju, predsednik Predsedništva CK SKJ, povezano sa načelnim pitanjem i opredeljivanjem da li treba zadržati sraščivanje SKJ i drugih društveno-političkih organizacija sa organima vlasti u skupštinskom sistemu;

Treće, da se u pogledu Saveznog izvršnog veća i saveznih organa uprave pođe, pre svega, od principa da se kod njih vodi računa o što adekvatnijoj zastupljenosti naroda i narodnosti u sastavu tih organa kao opšteg principa, pored principa stručnosti i kvalifikovanosti za obavljanje funkcije u tim organima. Pored odgovornosti SIV-a i saveznih organa uprave za izvršavanje politike i akata Skupštini SFRJ, treba preispitati poseban vid te odgovornosti koja je ustavno definisana kao »odgovornost za stanje u »svim« odnosno »pojedinim oblastima«, što kao institut treba napustiti, jer je neprimeren skupštinskom sistemu i dužnosti svih organa i organizacija u federaciji, posebno Skupštine SFRJ, što je inače osnovni ustavni princip, treba ukinuti odredbe čl. 354—357. Ustava, koje uvode obaveze ovog organa prema odgovarajućim organima SR i SAP, a posebno principe jednoglasnosti i usaglašavanja stavova u donošenju podzakonskih akata. Isto tako, savezne organe uprave treba osloboditi onih oblika kolektivnog rukovođenja i uplitanja drugih subjekata (kao što su komiteti kao oblik organizacije, saveti pri organu uprave i sl.), kojima se sputava samostalnost i odgovornost ovih organa, a međurepubličke komitete treba svakako ukinuti.

Četvrto, da bi principi samostalnosti i odgovornosti navedenih i drugih organa u federaciji postali jedino važeći principi koji se odnose na rad organa federacije, potrebno je preispitati i sva druga ustavna i zakonska rešenja koja se odnose na način predstavljanja, organizaciju, rad i odlučivanje tih organa i usaglasiti ih sa principima skupštinskog sistema organizacije vlasti. A to znači sa stanovišta uspostavljanja i građenja horizontalnih, a ne vertikalnih odnosa i odgovornosti tih organa, i to odgovornosti pred Skupštinom SFRJ i sa stanovišta samostalnosti i odgovornosti redovnog i ustavnog sudstva za ustavnost i zakonitost.

5. Izvršavanje politike i akata federacije i poremećeni odnosi i odgovornosti nadležnih organa u izvršenju

U ustavnoj koncepciji izvršavanja saveznih zakona i drugih akata, analogno opštem principu u izgrađivanju zajedničke politike i akata u federaciji, težište odgovornosti stavljeno je na republike i pokrajine i njihove organe (čl. 273—278 Ustava). Time je federacija ne samo u funkciji uređivanja društvenih odnosa, u okviru njenih prava i dužnosti, već i u obezbeđivanju izvrša-

Digitized by Google

vanja svojih funkcija, učinjena bitno zavisnom od federalnih i autonomnih jedinica.

Ustav polazi od osnovne pretpostavke da savezne zakone i druge akte izvršavaju organi u republikama i pokrajinama, osim onih zakona koje neposredno izvršavaju i za čije su izvršenje odgovorni savezni organi. A savezni organi odgovaraju za izvršavanje samo zakona i drugih akata u onim oblastima u kojima federacija preko saveznih organa, saglasno Ustavu obezbeđuje njihovo izvršavanje (u carinskoj, deviznoj i nekim drugim oblastima).

Prema tome, saglasno ovom ustavnom principu, savezni organi odgovaraju za izvršenje samo u onim oblastima u kojima ti organi saglasno Ustavu obezbeđuju izvršavanje saveznih zakona (član 274. stav 1.). Ovako *usko postavljena odgovornost* i istovremeno pravo obezbeđivanja izvršavanja saveznih akata *protivreči na širokoj ustavnoj osnovi postavljenoj odgovornosti SIV-a i saveznih organa uprave.* Naime, SIV je, u okviru prava i dužnosti federacije, odgovoran za sprovođenje politike i izvršavanja svih saveznih zakona (član 346. stav 2) i ima u svojoj nadležnosti obavezu da se stara o sprovođenju politike i izvršavanju zakona i drugih akata (član 347. tač. 6.), u oba slučaja bez ograničenja. Ako su pak ta odgovornost i obaveza staranja od strane SIV-a ograničeni samo na oblasti u kojima to federacija obezbeđuje preko saveznih organa, onda je u tom slučaju ovaj izvršni organ federacije krajnje ograničen u svojoj izvršnoj funkciji. U tom slučaju još više protivreči drugi vid njegove Ustavom konstituisane odgovornosti, koja je izdvojena iz odgovornosti za izvršavanje saveznih zakona i drugih akta, *ne mogu se ostvariti u postojećoj ustavnoj konstrukciji prenete ustavne odgovornosti za izvršenje na organe republika i pokrajina.*

Ovo se, isto tako, odnosi i na obaveze saveznih organa uprave i funkcionere koji njima rukovode u oblasti izvršenja. Jer, ako su savezni organi uprave dužni da obezbeđuju izvršavanje samo malog broja saveznih zakona za čije su izvršavanje odgovorni (član 364. stav 3.), kako onda funkcioneri koji rukovode tim organima mogu biti odgovorni za stanje u odgovarajućoj oblasti društvenog života u okviru delokruga organa odnosno organizacije kojom rukovode« (član 367. stav 1.).

Međutim, ne radi se samo o ustavnoj protivrečnosti između načelno postavljene odgovornosti SIV-a i saveznih organa uprave i tim istim Ustavom dominantno prenete odgovornosti na organe u republikama i pokrajinama (sa stanovišta oblasti i saveznih zakona u tim oblastima). Evo i drugih vidova ograničenja kod kategorije zakona za čije su izvršenje odgovorni savezni organi: prvo, njih neposredno izvršavaju ti organi, ali zakonom može biti određeno da i njih izvršavaju organi u republikama i pokrajinama; i drugo, propise za njihovo izvršenje donose savezni organi, ali se za donošenje izvršnih propisa mogu zakonom ovlastiti i organi u republikama i pokrajinama.

Digitized by Google

Kako stoji sa izvršavanjem saveznih zakona, inače dominantne kategorije, za čije su izvršenje odgovorni organi u republikama i pokrajinama? Ovde opšti princip odnosa između saveznih organa i organa u republikama i pokrajinama glasi da se ti odnosi zasnivaju na saradnji, obaveštavanju i dogovaranju. Time je učinjena naredna kardinalna greška, jer su odnosi koji važe između DPZ formalno i nekritički preneti na odnose izvršno-upravnih organa i time *razbijen čitav sistem vertikalne povezanosti organa koji neposredno izvršavaju ili obezbeđuju izvršavanje akata organa federacije.*

Ovako postavljeni odnos dopunjen je još sa dve norme: prvo, da izvršne propise za izvršavanje ovih zakona donose republički i pokrajinski organi, a samo izuzetno savezni organi — kada se tim propisima u interesu cele zemlje obezbeđuje jedinstveno sprovođenje ovih zakona; i drugo, ako se ovi zakoni ne izvršavaju, SIV će upozoriti na to izvršni organ republike odnosno pokrajine i zaštititi da ovaj preduzme neophodne mere (član 273.).

Postoji po Ustavu i treća kategorija saveznih zakona za koje ostaje odgovornost saveznih organa, ali ih neposredno izvršavaju organi uprave u republikama i pokrajinama. Kod ovih zakona savezni organi imaju određena ovlašćenja koja znače i određenu garanciju da se oni imaju sprovoditi, kao što su prava: da daju obavezne instrukcije, da vrše inspekcijske poslove i da u slučajevima kada organi uprave u republici ili pokrajini ne izvrše određeni upravni posao a to izaziva teže štetne posledice, da takav posao izvrši savezni organ uprave i o tome obavesti SIV. Postoji takođe i obaveza republičkih i pokrajinskih organa da o izvršavanju saveznih zakona iz ove kategorije obaveštavaju savezne organe (član 275.).

Postoji još jedan opšti princip — da u slučaju spora između saveznih i republičkih odnosno pokrajinskih organa u pogledu izvršavanja bilo kog saveznog zakona ili drugog opšteg akta, izvršni organ federacije odnosno republike ili pokrajine obaveštava o tome Skupštinu SFRJ, koja donosi odluku o spornom pitanju i o obavezi izvršavanja saveznog akta.

Iz ustavne koncepcije u pogledu odnosa organa u izvršavanju saveznih zakona i drugih akata jasno, proizilazi: *prvo*, da je institut prenete odgovornosti — iako ne potpune — za izvršavanje odnosno obezbeđivanje izvršavanja saveznih zakona sa organa federacije na organe federalnih i autonomnih jedinica konfederalistički pristup pitanju izvršenja, jer bitno slabi i ugrožava Ustavom proklamovanu odgovornost saveznih izvršno-upravnih organa pred Skupštinom SFRJ za njihovo izvršenje. Takav vid »horizontalne odgovornosti« je jedino u skladu sa principom skupštinskog sistema i principima federalnog uređenja, dok preneta odgovornost, kako je to sada u Ustavu postupljeno, narušava ukupan sistem odnosa nosilaca izvršno-upravne funkcije u sistemu; i *drugo*, polazeći od tako prenete odgovornosti na organe u republikama i pokrajinama i, na osnovu toga, izgrađenih ukupnih odnosa savez-

Digitized by Google

nih i tih organa na principima saradnje, obaveštavanja i dogovaranja, ne mogu se bitnije promeniti ukupni odnosi i uspostavljena zavisnost saveznih organa od organa federalnih i autonomnih jedinica u vršenju veoma bitne funkcije obezbeđenja izvršavanja saveznih akata i odgovornosti za to.[10]

U federaciji u kojoj Skupština SFRJ i njeni izvršno-upravni organi ne mogu neposredno uticati na organe, samoupravne organizacije i zajednice i građane koji neposredno izvršavaju savezne zakone i druge akte, gubi se bitan element federativnih odnosa, a njeni organi ostaju bitno ograničeni i zavisni u vršenju svojih funkcija. To ujedno unosi, i predstavlja peti veoma značajan strukturalni poremećaj u federaciji i federalnim odnosima.

Izloženi strukturalni poremećaji u federaciji, koji su proistekli iz ugrađivanja suštinskih konfederalističkih elemenata u postojeći ustavni model federativnog uređenja, sasvim je jasno, ne mogu se otkloniti predloženim ustavnim amandmanima, već samo celovitom ustavnom reformom, novim Ustavom SFRJ.

V. POLAŽAJ SR SRBIJE U FEDERATIVNOJ ZAJEDNICI I NJENO KONSTITUISANJE

1. Da li je ostvareno pravo srpskog naroda na sopstvenu republiku i državu u federativnoj zajednici ravnopravnih naroda

U skladu sa jednim od bitnih principa jugoslovenskog federalizma, proklamovanog i odlukama II zasedanja AVNOJ-a, da u okviru federativne zajednice svaki od naroda u Jugoslaviji ima pravo na sopstvenu državu, srpski narod je zajedno sa drugim jugoslovenskim narodima obrazovao takvu državu. Postojanje SR Srbije kao republike i države, a u periodu od Ustava iz 1963. do ustavne reforme 1971—1974. i kao samoupravne društveno-političke zajednice, nije bilo sporno u teoriji i praksi.

Da li se posle ustavne reforme 1971—1974. godine SR Srbija konstituisala kao republika i država u skladu sa izmenjenim oblikom federativne države i da li je kao federalna jedinica ravnopravna sa drugim republikama u federativnoj zajednici? Ako bi se pošlo od već izloženih osnovnih postavki jugoslovenskog federalizma, pre svega od ravnopravnosti jugoslovenskih naroda u federativnoj zajednici i, saglasno tome, ravnopravnih republika koje oni konstitušu i izgrađuju u okviru federacije, moglo bi se odmah konstatovati da bi svako osporavanje a još više uskraćivanje takvog prava srpskog naroda, zajedno sa drugim narodima i narodnostima u SR Srbiji, značilo istovremeno osporavanje

[10] Sada se u tom pravcu čini pokušaj u Nacrtu amandmana XXX na Ustav SFRJ.

Digitized by Google

samih osnova našeg federalizma koji se zasniva na toj ravnopravnosti.

Ima u redovima teoretičara, posebno onih koji se bave istorijom političkih doktrina iz predrevolucionarnog perioda i vezanim za međunarodni radnički pokret, kao i istraživanjem istorijskih dokumenata i izjava političara, koji izlaze sa tezom da se ustavnom reformom 1971—1974. godine želela, između ostalog, stvoriti »slaba Srbija«. Kad se to kaže onda se pre svega misli da se novom političko-teritorijalnom organizacijom i davanjem autonomijama u sastavu SR Srbije gotovo svih atributa državnosti, ostvari dalja podela srpskog naroda — koji zajedno sa hrvatskim narodom ulazi u red većih među narodima Jugoslavije i živi na teritoriji nekoliko republika — i da se distribuiranjem državnosti na tri dela unutar Republike, oslabi pravo tog naroda na sopstvenu državu. Ne ulazeći u ocenu ispravnosti ovakvih shvatanja,[11] smatram da samo *konsekventnim ustavim konstituisanjem SR Srbije*, u svim njenim ustavnim svojstvima, *i ravnopravnošću sa drugim republikama u federativnoj zajednici*, može garantovati ravnopravnost srpskog naroda sa drugim jugoslovenskim narodima i ona biti faktor stabilnosti u daljem razvoju jugoslovenskog federalizma.[12]

Isto tako, kako sa idejnih tako i teorijskih osnova postojanja i razvoja jugoslovenskog federalizma, ne može biti sporno da je nerazdvojna i nezamenljiva komponenta ovog federalizma, ali i same koncepcije DPZ, postojanje i razvoj autonomnih pokrajina kao vidova teritorijalne autonomije, koja upotpunjava i obogaćuje naš višenacionalni federalizam ravnopravnih naroda i narodnosti, pored niza istorijskih, ekonomskih i drugih činjenica koji opravdavaju njihovo postojanje.

---

[11] Neka od tih shvatanja čula su se i na naučnom skupu u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti »Aktuelni problemi Ustava i ustavnih promena« 17. i 18. marta 1988. godine (rasprava sa savetovanja će biti naknadno objavljena).

[12] U vezi s tim, veoma je upućujući stav Prvoslava Ralića iznet u uvodnom izlaganju na sednici Komisije za idejni i teorijski rad Gradskog komiteta OSK Beograda, 14. marta 1988. Govoreći o mestu SR Srbije u federativnoj zajednici ravnopravnih naroda i njihovih republika, on kaže: »Svesni smo da takve zajednice nema bez pune ravnopravnosti svih republika, bez sve dubljih demokratskih i samoupravnih procesa u Republici Srbiji i istih takvih procesa u celoj Jugoslaviji. Pojedinačnim sukobima kao i sporazumevanjem pojedinih republika na račun drugih ne može se razvijati ravnopravna samoupravna Jugoslavija. Ovo posebno važi za republike u kojima živi više nacija i za one nacije koje ne mogu da stvore svoju nacionalno monolitnu državu. Mnogi, inficirani nacijom kao jedinom i pravom kategorijom socijalizma i koji gaje kontinuitet stare mržnje u srpsku naciju i njenu apriornu hegemoniju — neprestano se bave političkim igrama čiji je cilj ograničavanje suvereniteta SR Srbije. Oni neće da shvate da je borba za ravnopravnost republika i borba za samoupravnu jedinstvenu socijalističku zajednicu Jugoslaviju — jedinstven proces borbe, te da nema rešenja pitanja o karakteru jugoslovenskog federalizma ako se stavi u zagrade, potisne i zaboravi pristup sa radničkoklasnih pozicija«.

Digitized by Google

Međutim, Ustav SFRJ, pored naglašenih strukturalnih poremećaja u federaciji, svojim uređivanjem odnosa unosi još jedan strukturalni poremećaj sa stanovišta konstituisanja i položaja i uloge SR Srbije kao federalne jedinice. Evo u čemu se to ispoljava.

2. Neravnopravnost SR Srbije sa drugim federalnim jedinicama u federativnoj zajednici

Pre svega, želim istaći da su ustavni položaj SR Srbije u federaciji, utvrđen Ustavom SFRJ, i konstituisanje ove kao Republike, kao države i društveno-političke zajednice Ustavom SR Srbije, dve uzajamno povezane strane ustavno uređenih odnosa koje se ne mogu izdvojeno posmatrati.

(a) Iako je u delu naše teorijske misli koja polazi od suverenosti vezane za republiku kao državu (državne suverenosti), naglašeno stanovište da je ustav republike osnovni akt, a Ustav SFRJ neka vrsta najvišeg konstitutivnog dogovora republika i pokrajina (što se objašnjava i uvođenjem načela nesuprotnosti umesto načela saglasnosti ustava republika i pokrajina sa Ustavom SFRJ), smatram da je utvrđivanje položaja SR Srbije u federaciji Ustavom SFRJ u osnovi determinisalo neka osnovna pitanja konstituisanja ove Republike njenim Ustavom. Ovo, naravno, ne znači da nije moguće ostvariti neophodno konstituisanje SR Srbije i njenim Ustavom, uz postojanje neophodne političke volje i saglasnosti, ali samo u pogledu uređivanja ustavnih odnosa unutar Republike. Međutim, njen položaj u federativnoj pajednici predmet je isključivo Ustava SFRJ.

Kako je Ustav SFRJ uredio položaj SR Srbije i pitanja ravnopravnosti ili neravnopravnosti ove sa drugim federalnim jedinicama?

U Odeljku I stav 2. Osnovnih načela Ustav SFRJ utvrđuje princip da radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u republikama, a zatim dodaje »i u socijalističkim autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim ustavnim pravima«, iz čega bi se logičkim i jezičkim tumačenjem moglo zaključiti da dimenzija suverenih prava koja ovi subjekti ostvaruju u SAP nije istovetna onoj u republici, već je »u skladu sa njihovim ustavnim pravima« u našem ustavnom sistemu.

Ako bi postojanje ovog ustavnog razlikovanja između republike i pokrajine bilo evidentno i nesporno, onda se mora konstatovati da je s njim u neskladu i protivreči načelo sadržano u stavu 3. istog Odeljka I. Ovde se na ravnopravnoj osnovi postavljaju ove dve vrste zajednica proklamovanjem načela »sporazumevanja republika i autonomnih pokrajina«, »ravnopravnog učešća republika i autonomnih pokrajina u organima federacije« i »odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za sopstveni razvoj i za razvoj socijalističke zajednice kao celine«. Iz svih odredaba normativnog dela Ustava SFRJ jasno proizilazi da su ova

Digitized by Google

načela iz stava 3, a ne ona iz stava 2. Odeljka I, rukovodeća u *ustavnoj operacionalizaciji kojom se izjednačava ustavni položaj SAP sa ustavnim položajem republika* i time SR Srbija, u čijem su one sastavu, predstavlja neravnopravno u federaciji. Ovo se čini u ustavno nemogućoj konstrukciji predstavljanja i Republike kao celine i preko SAP kao njenih delova, koji nisu i nemaju status federalnih jedinica.

Da je to tako vidi se već u članu 1. (u definiciji federacije) i članu 2. (njenom konstituisanju), u kojima se uporedo sa republikama, u umetnutoj rečenici navode i pokrajine sintagmom: »kao i socijalističkih autonomnih pokrajina Vojvodine i Kosova koje su u sastavu SR Srbije«. Ovakvo navođenje autonomnih pokrajina u istoj ravni sa republikama, iako sa naglaskom da su one u sastavu jedne federalne jedinice, u neskladu je sa ustavnom definicijom karaktera i svojstava republike u članu 3. Ustava SFRJ i suštinske razlike definicije ove sa ustavnom definicijom karaktera i svojstva SAP u članu 4. Ustava SFRJ. Radi se o već poznatim suštinskim razlikama da je prva država i da se zasniva na suverenosti naroda, a druga to nije i da se u njoj ostvaruje određena dimenzija suverenih prava, osim onih koja se u zajedničkom interesu ostvaruju u SR Srbiji. U neskladu je i sa članom 5. stav 1. Ustava SFRJ, u kome je utvrđeno da teritoriju SFRJ čine isključivo teritorije republika, iako i u narednim odredbama istog člana o načinu menjanja teritorije republika takođe postoji nesklad sa principom da teritoriju SFRJ čine teritorije republika.

(b) U čemu se manifestuje neadekvatnost ustavnog izražavanja položaja, prava i odgovornosti SR Srbije u Ustavu SFRJ i stavljanje ove u neravnopravni položaj sa drugim federalnim jedinicama? Na dva načina: u načinu njenog predstavljanja i u načinu ostvarivanja prava i odgovornosti ove Republike u federaciji.

Prvo, u pogledu predstavljanja u organima i organizacijama federacije, formalno posmatrano, moglo bi se konstatovati da je SR Srbija dvostruko predstavljena — kao Republika u celini i preko SAP kao svojih delova, pa bi sa tog stanovišta izgledalo kao da su druge federalne jedinice dovedene u neravnopravan položaj sa SR Srbijom. Međutim, svaki ozbiljniji ustavni i analitički pristup načinu predstavljanja pokazao bi da su samo autonomne pokrajine, u svim njihovim ustavnim svojstvima predstavljene u federaciji, i to negde »odgovarajuće« sa drugim republikama (u Skupštini SFRJ, SIV-u i dr.), a negde ravnopravno (u Predsedništvu SFRJ).

SR Srbija je u organima i organizacijama federacije samo po broju svojih predstavnika ravnopravna sa drugim republikama. Jer, iako njeni predstavnici u tim organima i organizacijama formalno predstavljaju Republiku kao celinu, oni sa stanovišta svog sastava, mandata koji nose, ovlašćenja i odgovornosti koje imaju, ne predstavljaju Republiku integralno i kao DPZ i kao

Digitized by Google

državu, već samo onaj njen deo van teritorija SAP koji nije ni ustavno definisana zajednica niti ustavna kategorija, pa kao takav i ne može biti predstavljen. Jer, predstavljanje SAP je u celini samostalno, izdvojeno, istrgnuto iz Republike i *bez ikakve povezanosti i komunikacije predstavnika Republike i SAP u predstavljanju interesa Republike i naroda i narodnosti u njoj.*

Drugo, u načinu ostvarivanja prava i odgovornosti republika i pokrajina u federaciji, formalno izgleda kao da je SR Srbija ravnopravna sa drugim republikama, jer, njeni predstavnici, na jednoj, i njena Skupština i izvršno-upravni organi, na drugoj strani, formalno podjednako sa predstavnicima drugih republika učestvuju u utvrđivanju politike i akata i u njihovom izvršavanju — na osnovu principa jednoglasnosti u donošenju odluka i jednakih obaveza u izvršavanju saveznih zakona i drugih akata.

Međutim, s obzirom na proklamovanu ravnopravnost SAP sa republikama u pravima i odgovornostima za razvoj federacije i za učešće u utvrđivanju i sprovođenju politike i akata ove, učešće organa i predstavnika SR Srbije u vršenju funkcija federacije, način iznošenja i zastupanja interesa i stavova Republike, davanje ili nedavanje saglasnosti, preuzimanje ili nepreuzimanje obaveza — sve se to odvija »u ime Republike«, ali objektivno u ime onog njenog dela koji nije ni zajednica ni Republika kao celina. Nikakav vid čak ni normalne saradnje u pitanjima za koje je prirodno pretpostaviti da zajednički ekonomski, društveno-politički ili drugi razvoj u Republici kao celini to pretpostavlja, nije uspostavljen proteklih godina između delegacija, delegata i drugih predstavnika Republike i SAP u federaciji, već se »zajednički interesi« po pravilu traže i nalaze na drugoj strani. Prema tome, i u vršenju svojih prava i odgovornosti u federaciji SR Srbija nije ravnopravna sa drugim republikama — jer je »razapeta« između formalno »tripartitnog« a faktički znatno suženog, ograničenog ostvarivanja svog položaja i uloge u federaciji.

(c) Da li i u čemu Ustav SFRJ prejudicira ustavno konstituisanje SR Srbije njenim Ustavom i konstituisanje SAP sa naglašenim atributima ustavnosti u njihovim ustavima? Ustav SFRJ to čini i u jednom i u drugom pravcu.

Prvo, Ustav SFRJ svojim uređivanjem odnosa prejudicira neka bitna pitanja društveno-ekonomskog sistema kojima se otežava izgrađivanje ekonomske, društvene i samoupravne integracije SR Srbije kao DPZ njenim Ustavom. U čemu se to prejudiciranje sastoji?

Uporedo sa »republičkom ekonomijom« Ustav SFRJ uvodi i »pokrajinsku ekonomiju« u odredbama o jedinstvenom jugoslovenskom tržištu — u izgrađivanju sistema i zajedničke politike republika, ali i pokrajina (čl. 251. i 252.), u narušavanju ravnopravnosti republika, ali i pokrajina na tom tržištu (član 256.), u dogovoru republika, ali i pokrajina o ekonomskoj politici od zajedničkog interesa kroz Društveni plan Jugoslavije (član 257.), u vezi sa kreditiranjem bržeg razvoja privredno nedovoljno razvije-

Digitized by Google

nih republika i pokrajina (član 258.), u organizovanju i položaju banaka republika, ali i pokrajina, u vezi sa sprovođenjem zajedničke emisione politike (čl. 260—263), u dogovornom usklađivanju poreskog sistema i poreske politike od strane republika i pokrajina (član 265), u pravima republika i pokrajina u ostvarivanju međunarodne saradnje (član 271), u razlozima za uvođenje privremenih mera zbog »neravnopravnih ekonomskih odnosa između republika i autonomnih pokrajina« (čl. 301. i 356), u stavljanju u isti položaj republičkih i pokrajinskih sudova u zauzimanju načelnih stavova od interesa za primenu saveznih akata (član 371), i dr.

Ako se na tako širokoj osnovi unose elementi podvajanja, podela i dezintegracije u društveno-ekonomsko i samoupravno biće Republike, kako se onda njenim Ustavom može izgraditi i obezbediti neophodni integritet SR Srbije kao DPZ, zatim obezbediti efikasno i usklađeno ostvarivanje zajedničkih interesa u njoj, kao i neophodno jedinstvo funkcija i državne i samoupravne organizacije Republike. Takav odnos Ustava SFRJ bitno otežava zadatke u normiranju odnosa Ustavom SR Srbije, koji ima za zadatak da ovu ustavno izrazi kao jedinstvenu samoupravnu i državnu zajednicu.

Drugo, Ustav SFRJ svojim odredbama potencira ili neposredno doprinosi jačanju osnovnih atributa državnosti SAP i time takođe otežava ustavno-pravno jedinstvo i izražavanje SR Srbije kao jedinstvene, odnosno unitarne federalne jedinice.

Pre svega, Ustav SFRJ je ustanovio kao najviši konstitutivni akt pokrajina — ustav, čime je ove sa svog stanovišta izjednačio sa federalnim jedinicama. Imajući u vidu proklamovani princip nesuprotnosti republičkih i pokrajinskih ustava sa Ustavom SFRJ, stvorena je osnova i za moguću nesaglasnost pokrajinskog ustava sa Ustavom SR Srbije. Osnovne pretpostavke za jačanje pokrajinske državnosti time su već bile stvorene, jer su SAP stekle i u ustavnoj reformi 1971—1974. godine *imale punu slobodu da na principu imitacije savezne i republičke države u punoj meri izraze svoju kvazi-državnost, koja bitno prevazilazi okvire teritorijalne autonomije.*

Iako je u odnosu teritorijalne autonomije i države u čijem je ona sastavu (sa stanovišta iskustava komparativnog federalizma i autonomije), pretpostavka da republika kao država donosi osnovni korpus zakona kojima jedinstveno uređuje društvene odnose na celoj svojoj teritoriji, a da se normativno uređivanje odnosa (putem zakona, ili druge vrste pravnih akata) od strane pokrajina kreće u znatno skromnim okvirima i u onim oblastima gde to traže osobenosti autonomije, Ustav SFRJ je snažno stimulisao pokrajinsko zakonodavstvo i time, na svoj način, doprineo reduciranju jedinstvenog republičkog zakonodavstva u Ustavu SR Srbije.

Naime, Ustav SFRJ u preko 90 odredbi upućuje, odnosno pretpostavlja da će se određeno pitanje urediti zakonom. Ovaj

Digitized by Google

termin se u zakonodavnoj praksi republika i pokrajina tumači kao savezni i republički, odnosno pokrajinski zakon, usled čega se u nizu dosada donetih saveznih zakona, prilikom postavljanja odnosno upućivanja na dopunsku regulativu, neselektivno upućuje i na pokrajinske zakone. Ovakvo neselektivno upućivanje na pokrajinske zakone nije u skladu sa članom 4. Ustava SFRJ, iz koga proizilazi da je postojanje i obim uređivanja pokrajinskog zakona u određenoj zakonskoj materiji pitanje koje treba da se uređuje u Ustavu SR Srbije.

Isto tako, u članu 268. Ustava SFRJ predviđeno je da u oblastima koje su uređene saveznim zakonom, republike i autonomne pokrajine, u okviru svojih prava i dužnosti mogu donositi zakone, čime se takođe prejudicira položaj pokrajina u SR Srbiji, iako bi trebalo predvideti da pokrajine u ovom slučaju mogu donositi zakone u skladu sa Ustavom SR Srbije, tj. zavisno od raspodele zakonodavnih ovlašćenja između SR Srbije i SAP u Ustavu SR Srbije.

Sve to je dovelo do zakonodavne prakse u kojoj je jedinstveno republičko u odnosu na autonomno pokrajinsko zakonodavstvo (član 300. Ustava SR Srbije) više izuzetak nego pravilo. Ovaj zakonodavni obrt dopunjava i praksa SAP da svojim zakonima preuzimaju sve odredbe jedinstvenog republičkog zakona, tako da je na teritoriji ovih praktično uvek u primeni pokrajinski zakon.

Ustav SFRJ je doprineo i reduciranju uloge republičkih organa u oblasti izvršavanja saveznih zakona i drugih akata. Tako u čl. 273. — 275. Ustava SFRJ uređena su pitanja sprovođenja saveznih zakona i drugih akata od strane organa u republikama i autonomnim pokrajinama na nedosledan način, tako da se pod »organima u SR Srbiji« može podrazumevati isključivo delovanje ovih organa samo na teritoriji Republike van teritorija SAP.

Stoga se, po mom uverenju, bez šireg preispitivanja i adekvatnijeg ustavnog uređivanja pojedinih od izloženih pitanja u Ustavu SFRJ ne može otkloniti onaj od strukturalnih poremećaja u federaciji koji proističe iz neadekvatnog uređivanja položaja SR Srbije i SAP u njenom sastavu.[13]

3. Proces konstituisanja SR Srbije njenim Ustavom i zahtevi iz pokrajina na konfederalističkoj osnovi

Ustav SR Srbije celinom svojih odredaba u nizu elemenata nastoji da uspostavi Republiku kao unitarno uređenu državu i jedinstvenu DPZ. U svakom slučaju, sada u njemu gotovo da i nema elemenata federalizacije ili konfederalizacije odnosa.

Izuzetak čini sam postupak za promenu Ustava SR Srbije, u kome se suverenost naroda na kojoj se Republika konstituiše i suverena prava radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti u

[13] Ustavni amandmani na Ustav SFRJ i ne pokušavaju da suštinski uđu u ova pitanja.

Digitized by Google

Republici bitno ograničavaju od strane integralnih delova te iste Republike i suverenim pravima koja navedeni subjekti ostvaruju na teritoriji SAP. A to je postojeće ustavno rešenje o donošenju, odnosno promeni Ustava SR Srbije od strane Skupštine SR Srbije, na osnovu saglasnosti skupština SAP, i to u prvoj početnoj i trećoj završnoj fazi ustavnog postupka.

Ovo je, koliko mi je poznato, jedina federalna jedinica u istoriji ustavnosti federacija, koja je *suverenost svog naroda u donošenju najvišeg konstitutivnog akta ograničila suverenim pravima delova naroda i narodnosti na svojoj teritoriji.* Pri tom je navedena saglasnost, ustavnom simtagmom u pogledu promena koje se odnose »na pitanja od interesa za Republiku kao celinu«, proširena na saglasnost o svim odredbama Ustava SR Srbije, jer nema pitanja koje za sve organe, pa i skupštine SAP, nije i ne može biti od interesa za Republiku kao celinu. Stoga je tim skupštinama prepušteno da cene da li će svoju saglasnost davati na pojedine ili na sve odredbe prilikom promena Ustava SR Srbije i time doprinositi ili odmagati razvoju republičke ustavnosti.

Zato bi postupak za promenu Ustava SR Srbije, i povezano s tim ustava SAP, trebalo da, po mom uverenju, polazi od tri bitna principa: prvo, da Ustav SR Srbije menja Skupština SR Srbije samostalno, osim za precizno određeni krug pitanja od interesa za ostvarivanje položaja i prava naroda i narodnosti i, u vezi s tim, položaja i prava pokrajina u Ustavu SR Srbije — za koja treba da postoji saglasnost skupština SAP; drugo, da se u slučaju uskraćene saglasnosti jedne ili obe skupštine SAP o nekom pitanju, to pitanje iznosi na referendum u Republici; i treće, da se, u skladu sa proklamovanim principom da konstitutivni akt SAP (bez obzira na njegov naziv) mora biti u saglasnosti sa Ustavom SR Srbije, utvrdi pravo Skupštine SR Srbije da zahteva od skupština SAP da eventualno neusklađene odredbe u određenom roku usklade.

U čemu su evidentne manjkavosti u Ustavu SR Srbije, koje se, u postupku ustavnih promena koje su u toku, mogu otkloniti nezavisno od Ustavom SFRJ utvrđenog položaja SR Srbije?

Najpre, potrebno je ukloniti jednu na izgled sitnu manjkavost sadržanu u članu 1. stav 1. Ustava. U njemu se ističe da je SR Srbija socijalistička demokratska država, ali iza reči »zasnovana na« nedostaje bitno određenje svake republike iz člana 3. Ustava SFRJ — »na suverenosti srpskog naroda«, što svakako treba otkloniti.

Da bi se obezbedio neophodni stepen konstitucionalizacije SR Srbije u svim njenim ustavnim svojstvima, neophodno je da se, u skladu sa Predlogom da se pristupi promeni Ustava SR Srbije, tekućom ustavnom reformom ostvari sledeće:

Prvo, Republika mora doći do izražaja u ukupnom ustavnom normiranju kao jedinstvena DPZ u društveno-ekonomskom, ustavno-pravnom i teritorijalnom pogledu, a to znači da se mora obezbediti celovito uklapanje SAP u njen sastav, kao integralnog dela

Digitized by Google

Republike. Bez toga SR Srbija u našem ustavnom sistemu nije konstituisana kao republika i kao zajednica;

Drugo, mora se obezbediti jedinstveno vršenje funkcija Republike. SR Srbija je sada jedina DPZ u našem ustavnom sistemu koja svojim Ustavom nije utvrdila jedinstvo funkcija vlasti koje vrši, nije definisala svoja »prava i dužnosti«. Ona ima samo jednu suženu dimenziju tih prava u Ustavu — sa stanovišta prava na jedinstveno uređivanje društvenih odnosa republičkim zakonima sa jedinstvenom primenom u određenim oblastima (član 300.). Da bi svaka DPZ, pa i SR Srbija, vršila celovito svoje funkcije vlasti, ona mora imati ne samo pravo neophodnog jedinstvenog zakonskog uređivanja svih pitanja i odnosa koje imaju i druge republike u našem ustavnom sistemu, već i pravo donošenja podzakonskih akata u tim oblastima, instrumente kojima se obezbeđuje jedinstvo funkcija u određenoj oblasti i pravo i dužnost njenih organa da nizom ovlašćenja obezbeđuju sprovođenje politike i akata, kao i jasno definisanu odgovornost republičkih organa za izvršavanje svojih akata.

Treba napomenuti da jedinstveno vršenje funkcija Republike nikako ne znači da će time organi, organizacije i zajednice i radni ljudi i građani na teritoriji SAP biti u nečemu uskraćeni u svojim pravima, već to jedino znači da će oni svoja suverena prava vršiti kao deo jedinstvenih funkcija Republike, kao sastavni deo zajedničkih interesa koje ostvaruju u Republici.

Treće, organi Republike moraju delovati, sa stanovišta svojih nadležnosti, ovlašćenja i odgovornosti, kao organi koji ostvaruju svoje funkcije na teritoriji cele Republike, u okviru Ustavom utvrđenih prava i dužnosti SR Srbije.

Povezano sa ovim pitanjima koja neposredno proizilaze iz Predloga za promenu Ustava SR Srbije, a tumačeći celinu intencija tog Predloga, treba, po mom mišljenju, preispitati i dopuniti odredbe Ustava SR Srbije i sa sledećeg stanovišta: *prvo*, Predlog ističe potrebu obezbeđenja »samoupravnog jedinstva Republike«. Zato je potrebno izraziti samoupravnu povezanost organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, SIZ-ova, društvenih organizacija i udruženja građana u Republici; *drugo*, Predlog kaže »treba potpunije afirmisati suštinske osnove ravnopravnosti naroda i narodnosti«. Mislim da u tački 7. poglavlja II Ustava SR Srbije, koja nosi naziv »Ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti« i koje se sada svodi na odredbe o ravnopravnosti jezika, pisama i razvoja kultura, treba upotpuniti odredbama koje obezbeđuju ne samo ravnopravnost naroda i narodnosti kao kolektiviteta u Republici, već pre svega ostvarivanje ravnopravnosti pripadnika tih naroda i narodnosti u svim radnim i životnim sredinama, u svim zajednicama i organizacijama u Republici. Naravno, uključujući i pitanje učešća u organima vlasti i samoupravljanja i adekvatnu zastupljenost pripadnika naroda i narodnosti u svim organima Republike (što Predlog sadrži), ali i u organima pokrajina i opština; *treće*, po-

Digitized by Google

trebno je garantovanje i zaštitu sloboda i prava čoveka i građanina koje Ustav sadrži, postaviti na široj osnovi sa stanovišta zaštite i njihovog ostvarivanja nego je to sada pokrenuto u okviru Predloga.

U dosadašnjem političkom pristupu predstavnika SAP promenama Ustava SR Srbije, koji prati i deo teorijske misli u pokrajinama, bez obzira na modalitete kod pojedinih pitanja, prisutan je isključivo jedan pristup: jedinstvene funkcije republike se, po njima, mogu da vrše samo kao zajedničke funkcije tri ravnopravna subjekta — organa Republike i organa pokrajina; nema mesta proširenju jedinstvenog zakonskog uređivanja u Republici, već samo dogovorno donetim aktima — bilo da se zakon donosi po članu 301. od strane sve tri skupštine, bilo da se zaključuje dogovor kao u federaciji po članu 244. Ustava SFRJ, bilo da se donosi dogovor o zajedničkoj razvojnoj politici u vezi sa Društvenim planom Republike i sl. A kada se tiče organa Republike oni nisu, prema ovom pristupu, ni u čemu isključivo nadležni i samostalni, već sve treba uređivati dogovorom ili uz saglasnost između Skupštine SR Srbije i skupština SAP, Predsedništva SR Srbije i predsedništava SAP, izvršno-upravnih organa Republike sa nadležnim organima SAP.

Uspostavljati odnose u Republici kao odnose tri ravnopravna dela ove je, po mom uverenju, isključivo *konfederalistički pristup.* Prema tome, ne radi se o predlozima i zahtevima koji su do sada dolazili iz pokrajina da se daljnji proces konstituisanja SR Srbije ostvaruje kroz federalizaciju odnosa u Republici, kako se to u poslednje vreme pogrešno ističe, već kroz konfederalizaciju tih odnosa. A to je anahrono i nespojivo sa jugoslovenskim federalizmom i koncepcijom DPZ koju poznaje naš ustavni sistem. Zar u federaciji u kojoj postoje isključivo unitarno obrazovane federalne jedinice, jedna federalna jedinica treba da bude uspostavljena na konfederalističkim načelima.

Takav pristup može zaista imati samo neko ko smatra da poseduje dovoljno atributa države i državnosti, da traži uređenje ustavnih odnosa kao odnosa tri ravnopravna subjekta, ne prihvatajući da bude sastavni deo Republike i države za koju se načelno izjasnio kao za svoju Republiku i državu. Šta je onda ostalo od ustavnog principa da se svaka republika, pa i SR Srbija, zasniva na suverenosti naroda.

Smatram da idejno i teorijski mora postati i učiniti se savršeno jasnim da u našem federalizmu niko nema pravo da deli i podvaja srpski narod — kao uostalom i druge jugoslovenske narode — ni po osnovu danas veoma prisutnih podela u okviru pojedinih DPZ, a još manje po osnovi kvazi-državnosti kojom se onemogućava konstituisanje SR Srbije. Stoga takve konfederalističke aspiracije treba odbaciti u začetku i otvoreno istaći da one podrivaju osnove jugoslovenskog federalizma i bitno otežavaju ustavno konstituisanje SR Srbije.

Digitized by Google

Ivan Kristan

Odgovornost republika i pokrajina za razvoj jugoslovenske federacije

I

Dati naslov mog referata mogao bi se tumačiti na taj način kao da odražava izvesnu jednostranost u obrađivanju odnosa u federaciji odnosno da odražava uverenje da je centralni problem sadašnjih promena ustava baš isticanje odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za razvoj federacije.

Verovatno je u toku dosadašnjih razmatranja problematike ustavnih promena i u traženju odgovora na pitanje kako izlaziti iz sadašnje ekonomske i političke krize bio u jednom delu javnosti stvoren utisak da je centralni problem sadašnje etape razvoja jugoslovenske federacije prevelika samostalnost federalnih jedinica iz čega se nameće potreba za jačanjem njezinog centra. Takvo uverenje izražavaju i neki amandmani na savezni ustav jer im je cilj pomeriti težište kompetencija sa federalnih jedinica na federaciju.

Čini mi se da bi jednostranost tretiranja odnosa u federaciji, jednostranost koja se shematično pokazuje u stanovištu da su republike i autonomne pokrajine prejake a federacija preslaba, mogla imati štetne posledice na javnu raspravu o ustavnim promenama.

Postoji naime opasnost da se sva rasprava o ustavnim amandmanima svodi na republičko-savezne odnose i da se kao osnovni

Digitized by Google

uslov izlaska iz krize vidi bitno slabljenje položaja republika i autonomnih pokrajina sa jedne strane i jačanje položaja federacije sa druge strane.

II

Na ovakav način svakako ne bi mogli izaći iz krize, i to ne samo zbog jednostrane formule republičko-saveznih odnosa nego zbog toga što je iluzija očekivati da ćemo samom promenom ustava svladati krizu. Uzrok krize ne leži u ustavu. *Ustav nije kriv*, da smo zapali u najtežu ekonomsku krizu iz koje izrastaju svi drugi vidovi krize. Ustav nije kriv da se je Jugoslavija zadužila u inostranstvu preko svih razumnih granica, ustav nije kriv da se približavamo zemljama sa hiperinflacijom itd.

Tačnije rečeno: za sve ovo ustav nije kriv ako imamo u vidu kompleks odnosa u federaciji. Uzrok krize nisu ustavna načela na kojim su izgrađeni odnosi u federaciji kao ni raspodela kompetencija između federacije i republika i autonomnih pokrajina.

Dapače možemo ustav okriviti za krizu sa sasvim drugog ugla: *ustav je kriv* jer je dopustio da samoupravljanje ostaje više deklaracija nego stvarnost, kriv je pošto je pustio suviše vlasti državi (na svim nivoima: od opštine do federacije), kriv je jer je umesto obezbeđivanja samostalnosti samoupravnih privrednih subjekata omogućavao administrativno uplitanje države u privredne tokove, kriv je jer je umesto ekonomskih zakonitosti na tržištu dozvoljavao tutorstvo države i politike nad privrednim subjektima, jer je kroz administrativno odlučivanje države umesto odgovornosti za privređivanje omogućavao socijalizaciju promašenih investicija i lošeg privređivanja itd.

Ukoliko se dakle u osnovi slažemo sa zaključkom da se u okviru sadašnjeg ustava moglo raditi drukčije (i treba reći da je to bilo naše opšte očekivanje), onda je opravdano pitanje da li će sama promena ustava obezbediti naše drugačije ponašanje. Da li možda ne stvaramo suviše *velike iluzije* da će promena ustava rešiti sve naše sadašnje probleme — i privredne i političke? Da li ne zapadamo pod uticaj nekakvog *normativnog idealizma* koji je sklon verovanju da se promenom norme menja i sam život?

Treba naime poći od pitanja koje je na januarskoj sednici CK SKJ (posvećenoj ustavnim promenama) postavio Ante Marković: Jesmo li zbilja spremni da provodimo ono što zapišemo, pošto i dosadašnji ustav nije priječio djelovanje tržišta, a ono je suspendirano do kraja?

Ovaj moj intermeco, povodom pitanja da li je ustav kriv za našu sadašnju krizu i da li promene ustava obezbeđuju izlazak iz krize samo je posredno vezan na naslov referata. Time sam želio upozoriti na neosnovanost iluzija da će posle donošenja amandmana automatski biti sve drukčije. Kad bi gajili ovakve iluzije bilo bi nam još teže zbog novih razočarenja.

Digitized by Google

III

Naslovnu temu svakako treba posmatrati sa dva aspekta, koja su *dijalektički međusobno povezana,* dakle sa stanovišta odgovornosti federalnih jedinica za svoj vlastiti razvoj kao i sa stanovišta njihove odgovornosti za razvoj Jugoslavije kao celine.

Uzimati u obzir samo jedan od ova dva elementa značilo bi zapadati u nedopustivu jednostranost. Od dve moguće jednostranosti bila bi, po mom mišljenju, još slabija ona jednostranost, koja bi videla samo odgovornost federalnih jedinica za federaciju. To bi naime značilo negaciju prava republika i autonomnih pokrajina da ističu svoje vlastite interese: ti interesi bi se olako okarakterisali kao egoistički, partikularistički pa čak i kao separatizam.

Odnos između interesa federalnih jedinica i interesa federacije je dosta složen. Pitanje je da li je prihvatljivo apsolutno preferiranje saveznih interesa kao opštih interesa, a nasuprot njima zanemarivanje interesa federalnih jedinica kao posebnih i parcijalnih interesa.

IV

Kod toga je bitno na kakav način se definiše opšti interes federacije: jer to je taj interes za čije ostvarivanje su odgovorne republike i autonomne pokrajine. Da li je to onaj interes koji se ustanovi (odredi) većinskim principom, dakle *majorizacijom,* ili je to onaj interes do kog se dođe *saglasnošću* svih republika i autonomnih pokrajina?

Po mom dubokom uverenju opšti interes federacije može da bude samo onaj interes sa kojim se slažu sve republike i autonomne pokrajine. Ukoliko bi bilo drukčije, ukoliko bi pribegavali metodu majorizacije, onda interesi pojedinih republika i autonomnih pokrajina unapred gube šansu da bi bili promovisani u opšti interes.

Sa tim u vezi karakteristična je jedna od reakcija na Pismo Predsedništva SR Slovenije Predsedništvu SFRJ u vezi sa postupkom određivanja nacrta ustavnih amandmana u saveznoj komisiji za ustavna pitanja. Naime Predsedništvo SR Slovenije upozorilo je Predsedništvo SFRJ — kao nosioca predloga za početak ustavnih promena — da sistem nadglasavanja (majorizacije) nije prihvatljiv metod za određivanje ustavnih amandmana. U ovom slučaju nije se moguće zadovoljiti sa formalnim odgovorom: u komisiji za ustavna pitanja bio je nacrt amandmana usvojen propisanom većinom.

Treba se naime prisetiti, da je Predsedništvo SR Slovenije upozorilo da su bili u saveznoj komisiji za ustavna pitanja većinom glasova odbačeni predlozi iz SR Slovenije koji su — u formulaciji komisije za ustavna pitanja Skupštine SR Slovenije — tretirani kao predlozi od principijelnog karaktera, od kojih SR Slovenija ne bi mogla otstupiti jer se nekim amandmanima zadire i u ustavna načela odnosa u federaciji.

Digitized by Google

Kakav rezultat se može očekivati od postupka ako se federalnim jedinicama *putem majorizacije oduzmu neka njihova prava i pretvore se u prava federacije*, a pored toga se polazi od pretpostavke da su federalne jedinice odgovorne za ostvarivanje ovih prava federacije u okviru njihove opšte odgovornosti za razvoj federacije kao celine?

Nije teško pretpostaviti da ovakav postupak ne može dati dobre rezultate. Federalne jedinice koje bi se osećale da su im silom majorizacije uskraćena njihova prava i da im se ugrožava ustavni položaj, ne mogu biti čvrsta baza i aktivni pobornik za razvoj federacije koja im ugrožava njihov položaj.

To nas vodi do zaključka da zajedničkih interesa federacije nije moguće određivati majorizacijom nego konsenzom. To znači, drukčije rečeno, da odgovornost republika i autonomnih pokrajina za razvoj jugoslovenske federativne zajednice ne može biti stvar *pravne discipline* koja bi imala osnov u zaključku, izglasanom propisanom većinom glasova u nekom od nadležnih saveznih organa, nego je pre svega stvar *političkog konsenza* svih jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Odgovornost republika i autonomnih pokrajina za razvoj Jugoslavije kao celine ne može se shvatiti kao pravna kategorija koja se može izgraditi protiv volje pojedinih republika ili pokrajina bilo kakvim tehnikama legalne većine glasova nego je nju moguće izgraditi i dalje učvršćivati jedino saglasnošću i sporazumevanjem.

Majorizaciju kao metod određivanja ustavnih amandmana nije moguće prihvatiti za nijednu fazu, dakle ni za fazu određivanja nacrta ustavnih amandmana. Ukoliko se kod određivanja nacrta ustavnih amandmana pojave ozbiljne principijelne primedbe makar samo jedne republike — kao što se to desilo na poslednjoj sednici savezne komisije za ustavna pitanja 20. oktobra 1987 — onda nije adekvatan metod da se većinom glasova briskira ove primedbe. (Najmanje što bi se moglo reći da to nije bilo politički mudro). Time naime sam problem nije skinut sa dnevnog reda. Principijelne primedbe republika će ostati i dalje i one će se pojaviti opet u sledećoj fazi itd., sve do zadnje faze gde nadglasavanje neće više biti moguće.

Zaključak je jasan: *majorizacija u prvoj fazi ustavnih promena nije put za postizanje saglasnosti u poslednjoj fazi.*

V

Polazeći od suštine jugoslovenske federacije, odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za federativnu zajednicu kao celinu dakle nije moguće tretirati kao separatnu kategoriju. Nju treba razumeti *kao sastavni deo kompleksnih odnosa u federaciji* kakva se stvarala na osnovu avnojskih principa.

Osnova jugoslovenske federacije je ostvarenje *prava na nacionalno samoopredeljenje uključujući i pravo na otcepljenje.*

Digitized by Google

Izgradnja federacije je bio svesni čin: narodi i narodnosti Jugoslavije udružili su se u federaciju svesni činjenice da jedino udruženi mogu obezbediti svoju samostalnost i dalji razvoj, i to svaki za sebe pojedinačno i svi zajedno kao celina. Pojedini narodi (i narodnosti) za sebe teško bi sačuvali svoju nezavisnost i dalje razvijali svoju nacionalnu samobitnost. Udruženi to mogu. Svest o toj činjenici je aktualna za našu federaciju i u današnjim uslovima.

Ali ipak treba imati na umu da je federacija stvorena kao zajednica dobrovoljno udruženih i ravnopravnih naroda (i narodnosti). Ne bi bilo moguće, zbog potrebe po zajedničkoj državi, umanjivati stepen samostalnosti naroda odnosno narodnosti i njihovu ravnopravnost u federaciji. Ne bi bilo moguće prihvatiti logiku razvoja u »jaku i efikasnu« centralističku federaciju jer tobože jedino ona može efikasno obezbediti nezavisnost naroda i narodnosti kao i njihove zajedničke interese. Ne bi bilo moguće prihvatiti stanovište da je zbog odgovornosti za zajednički razvoj potrebno napustiti pravo na samostalnost i ravnopravnost naroda i narodnosti. Nije dakle moguće naglašavati samo odgovornost za zajednički razvoj i nju proglašavati *za progresivnu stranu federativnih odnosa,* a brigu za razvoj vlastite republike proglašavati *za egoizam* i (potencijalni) separatizam.

Narodi Jugoslavije su ušli u federaciju sa ciljem da ostvare u njoj nacionalno samoopredeljenje, a to znači svoju vlastitu državu. Federacija omogućava ostvarenje tog cilja sa konstrukcijom povezivanja dva nivoa državnosti (republičkog i saveznog). U svetu ima mnogo federacija. Među njima su velike razlike koje su uslovljene različitim faktorima (historiskim razvojem, nacionalnom strukturom, društveno-ekonomskim sistemom itd.). Kao zajednička karakteristika se kod svih pokazuje odnos dve države — federalne države (jedinice) i federacije. Postoje različiti modaliteti ovog odnosa: od poštivanja samostalnosti federalne države pa do krajnje unitarističkog koncepta federacije, gde federalne jedinice nemaju položaj države nego su zapravo administrativne jedinice centralne države.

Jugoslovenska federacija je Ustavom iz 1974. postavila *princip primarnosti i originernosti federalnih država:* suverena prava se ostvaruju u republici (i autonomnoj pokrajini u skladu sa njezinim pravima, jer autonomna pokrajina nije država), a u federaciji samo ona prava koje su kao zajednički interes dogovorena Ustavom SFRJ.

Iz toga proizlazi *nužan akcenat na samostalnosti republika i na njihovoj odgovornosti za svoj vlastiti razvoj.* Pošto radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u republici, ona mora voditi brigu o obezbeđivanju uslova (ekonomskih, političkih, socijalnih itd.) za ostvarivanje tih prava. To znači da je u prvi red stavljena odgovornost republike za svoj vlastiti razvoj. Ali pošto su republike istovremeno udru-

Digitized by Google

žene u federaciji one moraju istovremeno ispoljavati odgovornost i za razvoj federacije kao celine. To je *logična druga strana primarne odgovornosti* republika za njihov vlastiti razvoj.

Kod tog pitanja svakako ne smemo izgubiti iz vida da Ustav SFRJ navodi četiri načela po kojima radni ljudi, narodi i narodnosti odlučuju u federaciji, i to:

— sporazumevanje republika i autonomnih pokrajina,
— solidarnost i uzajamnost,
— ravnopravno učešće u organima federacije,
— odgovornost za sopstveni razvoj i za razvoj Jugoslavije kao celine.

VI

Stojim dakle na stanovištu da nije moguće posebno isticati odgovornost za razvoj Jugoslavije kao celine bez isticanja druge strane tog pitanja, a to je odgovornost republika i autonomnih pokrajina za svoj vlastiti razvoj. Čak mi se čini da je odgovornost za svoj vlastiti razvoj potrebno dati na prvo mesto, jer iako se radi o dve strane dijalektički međusobno uslovljenog procesa, ipak je briga za vlastiti razvoj u neku ruku prvobitnija, odnosno značajnija. Zašto?

Može se naime postaviti hipoteza da se brigom odnosno *odgovornošću za vlastiti razvoj istodobno i realizira briga odnosno odgovornost* republika i autonomnih pokrajina *za razvoj Jugoslavije kao celine.* Sa visokim stupnjem verovatnoće možemo pretpostaviti da republika (autonomna pokrajina) koja sa uspehom ostvaruje odgovornost za vlastiti razvoj u srazmeri sa ovim uspehom ostvaruje i odgovornost za jugoslovensku zajednicu kao celinu. To bi konkretno značilo: zalaganje za ekonomske zakonitosti u praktičnim odnosima unutar republike (autonomne pokrajine) znači realizaciju odgovornosti za čitavu Jugoslaviju, između ostalog za delovanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta; zalaganje za politiku investiranja na osnovu naučno proverenih elemenata (tehničkih — u pogledu sirovina, energije, tehnologije, kadrovskih — u pogledu obezbeđenosti sa odgovarajućim kadrovima zavisno od date tehnologije produkcijskog procesa — kao i ekonomskih — stanje na tržištu sa stanovišta mogućnosti plasmana robe ne samo danas nego i sutra i prekosutra, kretanje cena itd.) tako da to neće predstavljati promašene projekte koji vuku nazad čitavu republiku, znači ostvarenje odgovornosti za Jugoslaviju; obezbeđivanje finansijske discipline i poslovnog morala kao i zakonitosti u poslovanju organizacija udruženog rada i banaka unutar republike značiće doprinos odgovornosti na nivou federacije itd.

Gledano sa drugog ugla mogli bismo kazati da zanemarivanje vlastitog razvoja u republici (autonomnoj pokrajini), omogućavanje promašenih velikih investicionih projekata, omogućavanje poslovno nemoralnog ponašanja preduzeća i banaka kao i njihovog nezakonitog poslovanja (što se događalo npr.

Digitized by Google

oko Agrokomerca), ne samo da je u suprotnosti sa odgovornošću dotične republike (autonomne pokrajine) za razvoj Jugoslavije nego znači direktan napad na taj razvoj. Naime, iz tih ekonomsko negativnih pojava dobije se dodatni ne samo negativni ekonomski nego i negativni politički efekat, a to je socijalizacija svega toga (a to znači promašenih investicija, lošeg privređivanja kao i nezakonitog poslovanja) na jugoslovenskom nivou. Direktnu negativnu posledicu socijalizacije ovih vrsta gubitaka na jugoslovenskom nivou predstavlja ekonomska demotivacija organizacija udruženog rada u drugim republikama za dobro privređivanje.

Zbog toga su sve glasniji zahtevi da se onemogući pokrivanje posledica (socijalizacija) lošeg privređivanja ili promašenih investicija kao i nezakonitog poslovanja na saveznom nivou.

Treba se zalagati za ostvarivanje principa da *radnička klasa u republici raspolaže sa ostvarenim rezultatima rada* (i to sa pozitivnim kao i negativnim rezultatima). To je i *tačka razgraničenja principa solidarnosti i uzajamnosti* kao jednog od četiri principa za odlučivanje u federaciji, *od lažne solidarnosti* a to je socijalizacija posledica nerada i javašluka.

Solidarnost i uzajamnost može da doprinosi učvršćivanju međusobnih odnosa u federaciji jedino u slučaju ako se razgraniči sa lažnom solidarnošću. Naime, u prvom slučaju obezbeđuje se samostalnost republika i ubrzavanje njihovog razvoja jer je *solidarnost i uzajamnost samo nužan korektiv principa raspodele prema radu a ne njegova substitucija*, dok se u drugom slučaju odnosi u federaciji deformišu i blokira dalji razvoj kako pojedinih republika tako i Jugoslavije kao celine jer se lažnom solidarnošću (socijalizacijom posledica nerada i javašluka) želi postići jednakost u siromaštvu, dakle egalitarizam najnižeg ranga.

Cilj našeg društvenog razvoja je *bogatiji i humaniji socijalizam* koji može da se izgrađuje jedino na osnovu raspodele prema radu, a nikako bilo koja varijanta egalitarizma (npr. varijanta socijalističkog egalitarizma po kojoj je svakom domaćinstvu zagarantovana po jedna žarulja od 25 W).

Sve to nas vodi do zaključka da odgovornost republika (autonomnih pokrajina) za razvoj jugoslovenske federativne zajednice nije apstraktna kategorija koja bi se mogla ostvarivati sama za sebe nego je uslovljena baš ostvarivanjem odgovornosti republika (autonomnih pokrajina) za vlastiti razvoj.

VII

Imajući u vidu ustavna načela o primarnosti i originernosti republika (i adekvatno autonomnih pokrajina) u pogledu ostvarivanja suverenih prava radnih ljudi, naroda i narodnosti i načela za odlučivanje u federaciji, opravdano je pitanje *šta se*

Digitized by Google

može očekivati od predloženih ustavnih amandmana: slabljenje ili jačanje ovih principa? Da li se ovim amandmanima jača odgovornost republika i autonomnih pokrajina za zajednički razvoj?

Odgovor nije jednostavan. Najpre je pitanje usklađenosti nacrta amandmana sa postavljenim ciljevima koje je formulisalo Predsedništvo SFRJ u predlogu za početak ustavnih promena i koji su preuzeti u zaključak Saveznog veća Skupštine SFRJ o utvrđivanju nacrta ustavnih amandmana. Očito postoji nesklad između postavljenog cilja o obezbeđivanju tržišnih zakonitosti, samostalnosti privrednih subjekata i deregulacije društvenih odnosa sa jedne strane i nacrta amandmana sa druge strane. Naime, u bitnim odnosima je *sačuvano tutorstvo države.* Administrativno uplitanje države u društvene odnose teško će se smanjiti jer amandmani daju federaciji brojne nove kompetencije. To svakako ne daje nade da će doći do deregulacije društvenih odnosa i do ukidanja suvišnih institucija.

Sa druge strane je u neskladu sa postavljenim ciljevima amandmana u prvoj i drugoj oblasti (društveno-ekonomski i društveno-politički sistem) koncept amandmana u trećoj oblasti (odnosi u federaciji). Očekivanje da će se obezbediti delovanje ekonomskih zakonitosti, samostalnost privrednih subjekata i demokratizacija političkog sistema nije u skladu sa povećanjem kompetencija saveznih organa, koji već sada svojim merama vode privredni razvoj u suprotnom pravcu. Kakav stupanj verovanja se može očekivati, npr. u antiinflacionu politiku Saveznog izvršnog veća kad je taj isti SIV za godinu dana povećao savezni budžet za više od 400% (od 1,323 milijardi u 1987. na 5.659 milijardi u 1988. godini)?

VIII

Prenošenje brojnih kompetencija sa republika na federaciju sigurno ne može biti bez posledica za pomenuta osnovna načela ustava o odnosima u federaciji.

Ima argumenata za tvrdnju *da se narušavaju ustavna načela o temeljima federacije* odnosno o ustavnom položaju republika u federaciji. Sa jedne strane to je brojčano povećavanje kompetencije federacije na račun kompetencija republika a sa druge strane ustavni položaj republika se narušava time da republike gube nadležnosti, koje su inače tipične za republiku kao državu, kao što je uređivanje državne uprave, poreska vlast, pravosuđe, obrazovanje (školstvo) itd.

Činjenica da na osnovu nove raspodele kompetencija skoro ne bi bilo više područja gde federacija ne bi mogla saveznim zakonima uređivati barem »osnove sistema« ili »osnovna prava« narušava ustavni princip da se suverena prava po pravilu ostvaruju u republici odnosno u autonomnoj pokrajini.

Digitized by Google

A posebno je taj princip narušen predloženim amandmanom (Am. br. 23, tačka 5), po kome se umesto sadašnjeg privremenog preimućstva republičkog (pokrajinskog) zakona u odnosu na savezni zakon *uvodi apsolutno preimućstvo saveznog zakona.* Van sumnje se ovim amandmanom menjaju ustavni temelji federacije odnosno ustavno određen položaj republika.

Princip privremenog (do odluke Ustavnog suda Jugoslavije) preimućstva republičkog zakona u odnosu na savezni zakon, osim kada je u pitanju savezni zakon za čije izvršenje su odgovorni savezni organi (tada ima prioritet savezni zakon) u važećem ustavu (član 207, stav 3) znači materijalizaciju ustavnog principa (osnovna načela ustava, odeljak 1, stav 2) da se *suverena prava primarno i originerno ostvaruju u republici* odnosno u autonomnoj pokrajini. To je bila *principijelna novina jugoslovenskog federalizma* i ona je predstavljala značajnu novinu u bogatoj riznici prakse federacija u svetu.

Ukinuti ovu novinu važećeg Ustava SFRJ i ponovo uvesti apsolutni prioritet saveznog zakona značilo bi suštinsko — i to *značajno — menjanje osnovnih načela Ustava o osnovama federacije.* Naime, osnovna načela sama za sebe ne znače ništa ukoliko nemaju adekvatne materijalizacije u normativnom delu Ustava i u drugim rešenjima. Postojeći član 207. predstavlja takvu materijalizaciju osnovnih načela. Ukoliko se menja član 207, menjaju se i osnovna načela Ustava: U pogledu ostvarivanja suverenih prava, republika ne bi više imala položaj primarnog i originernog subjekta nego bi postala sekundarni i derivativni subjekt. Prijašnju poziciju republike preuzela bi federacija.

IX

Iz toga što smo kazali o samom problemu odgovornosti za razvoj i o nekim karakteristikama predloženih amandmana teško bi mogli zaključiti da amandmani sami po sebi jačaju odgovornost republika i autonomnih pokrajina za zajednički razvoj. Povećanje kompetencija saveznih organa na račun kompetencija republičkih (pokrajinskih) organa *ne znači proporcionalno jačanje odgovornosti* republika i autonomnih pokrajina za zajednički razvoj.

Ukoliko se kod nekih republika i autonomnih pokrajina stvara osećaj da ima u amandmanima centralističkih elemenata i da je ugroženo optimalno ostvarivanje odgovornosti za njihov vlastiti razvoj i da briga za vlastiti razvoj dobiva negativne etikete (to se označava npr. kao egoizam, partikularizam, separatizam) onda ne možemo govoriti o pozitivnim efektima predloženih ustavnih amandmana na jačanje odgovornosti za razvoj Jugoslavije kao celine.

Oni koji se zalažu za prenošenje prava i dužnosti sa republika (autonomnih pokrajina) na federaciju sa ciljem da se

Digitized by Google

većina područja društvenog života jedinstveno uređuje na nivou federacije, jer su inače građani u različitim republikama i pokrajinama u neravnopravnom položaju, zaboravljaju, pored ostalog i na različit stepen razvijenosti pojedinih republika i autonomnih pokrajina. *Velike, (nepremostive) razlike* nisu samo u privrednoj razvijenosti, nego u svim drugim vidovima društvenog života: sa jedne strane imamo elemente patrijarhalno-plemenskog društva, a sa druge strane elemente postindustrijskog društva. Ovo *onemogućava jedinstveno uređivanje* svih vidova života, od privrede i političkog života, pa do školstva i društvenih organizacija, odnosno društava. Ideja unificiranja (jedinstvenog uređivanja) pojedinih područja društvenog života, prisutna je u velikom broju odredbi ustavnih amandmana, zbog čega je ove amandmane potrebno promatrati sa dosta rezerve.

Svakako tendencije po unificiranju života u čitavoj Jugoslaviji, tendencije po otklanjanju različitih rešenja, npr., na području kulture, privređivanja, kaznene politike, štampe itd., *nisu prihvatljive*. Ponekad se znalo reći, da su razlike naše bogatstvo. Kome bi bilo od koristi da se naš život uniformira? Zar će ojačati jedinstvo Jugoslavije, ako neće biti više razlika između republika (ili opština) na primer, u poreskoj politici uopšte ili posebno u poreskoj politici do male privrede, ako neće biti razlika u obrazovno-vaspitnim programima pojedinih stupnjeva škola, razlike u kaznenoj politici ili možda samo u odnosu do verbalnih delikata, razlika u organizaciji i delovanju poreskih službi, društava itd.?

Ako posmatramo *negativnu stranu unifikacije* većine područja društvenog života u čitavoj Jugoslaviji, dakle uklanjanje različitih uređenja i nasilno uvođenje jedinstvenih uređenja od Ljubljane do Skoplja, onda se u vezi naslovne teme mog referata nude dva zaključka:

— prvo, još očitije se pokazuje potreba da se odgovornost republika i autonomnih pokrajina za razvoj Jugoslavije kao celine ne odvaja od odgovornosti za njihov vlastiti razvoj, ili drukčije rečeno, da se odgovornost za zajednički razvoj ne tretira kao moralna dužnost, a odgovornost za vlastiti razvoj kao sumnjiv egoistički čin, i

— drugo, odgovornost za zajednički razvoj ne smije se izjednačavati sa nastojanjima za jedinstveno uređivanje (unifikaciju) pojedinih područja društvenog života u Jugoslaviji.

Digitized by Google

Mijat Šuković

Kako usaglašavati posebne i zajedničke interese

Povodom nekih stavova izraženih u SR Sloveniji

U raspravi o promjenama Ustava SFRJ, nekoliko pojedinaca iz jezgra rukovodstva SR Slovenije, sa deklarisanjem da govore u ime slovenačkog naroda, javno je iskazala stavove protiv usvajanja predloga: (1) da se ustavno ustanovi primat saveznog zakona nad njemu suprotnom republičkom zakonu; (2) da se u Ustavu SFRJ utvrdi dužnost i pravo Skupštine SFRJ da zakonom uređuje osnove poreskog sistema i da utvrđuje osnove zajedničke poreske politike i zajedničke osnove sistema obrazovanja u Jugoslaviji, i (3) da se ukinu predsjedništva republika i autonomnih pokrajina.

Za druge narode i narodnosti u Jugoslaviji sa ovim stavovima stvorena su dva problema.

Prvi je u tome što kreatori i protagonisti citirane odbijajuće stavove nijesu iskazali sa predlogom ili pozivom drugim narodima Jugoslavije da se o njima, kao i o predlozima koji se stavovima odbijaju, vodi demokratski dijalog, sa iznošenjem i stvaralačkim ukrštanjem argumenata. *Stavovi su jednostavno saopšteni* drugim jugoslovenskim narodima. Saopšteni su kategorički, sa isključivošću koja od drugih naroda traži da stavove prime kao gotovu činjenicu da ih jednostavno samo prime

Digitized by Google

na znanje. Saopšteni su, naime, istovremeno, sa izjavama, javno objavljenim, koje glase: Slovenija je protiv ovih (naprijed označenih) predloga; Slovenija će *»braniti svoje stavove«* i *»neće popustiti ni za pedalj, makar i po cijenu ustavne krize«;* »ustrajaćemo u odbrani svojih stavova«; *»ako se ne prihvate naši stavovi, nema saglasnosti SR Slovenije na promjene Ustava SFRJ«*, i sa ovima sadržinski sličnim izjavama.

Drugi problem je u tome što nijesu javno izneseni argumenti za saopštene stavove protiv označenih predloga, niti za citirane kategorične izjave, isključive po suštini politički ultimativne, sa prijetnjom vetiranja, mada su i stavovi i izjave više puta ponavljani u periodu od nekoliko mjeseci.

Čak nema ni minimalnog osvrta na činjeničnu argumentaciju iznesenu u zvaničnom Obrazloženju Nacrta amandmana na Ustav SFRJ.

Obaveza da se izloži cjelovita argumentacija »protiv« i »za« citiranih predloga, da se izvrši rangiranje argumenata po vrijednosti i snazi, te da se na taj način dokazuje i dokaže činjenična utemeljenost i politička svrsishodnost i odbijajućih stavova i politički ultimativnih izjava — zamijenjena je neargumentovanim tvrdnjama. Tvrdnjama iskazanim na način toliko kategoričan da isključuje razgovor o potrebi provjere njihove činjenične utemeljenosti. Te tvrdnje su: predložena (naprijed označena) rešenja »ne odgovaraju slovenačkom narodu«; njihovo usvajanje *»ugrozilo bi slovenačku samostalnost, samobitnost i političko-nacionalnu ravnopravnost«*, a proizvelo bi *»centralizam i unitarizam« u Jugoslaviji;* »Predsjedništvo SR Slovenije je izraz slovenačkog suvereniteta... ukidanje ovog tijela bi snažno okrnjilo slovenačku državnost« i ovim tvrdnjama sadržinski slične druge tvrdnje.

Možda su subjektivne namjere kreatora i protagonista prikazanih odbijajućih stavova, citiranih izjava i tvrdnji, drugačije od njihovog stvarnog karaktera, dejstva i značenja za cijelu Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, za osjećaj političko-nacionalne ravnopravnosti drugih naroda u Jugoslaviji. Objektivno gledano, međutim, citirana kategorična i isključiva saopštenja i tvrdnje, bez iznošenja argumentacije, imaju dejstvo i političku težinu koje kod drugih naroda Jugoslavije izazivaju ne samo nezadovoljstvo i političko neraspoloženje, nego i osjećaj nemogućnosti da se o zajedničkim potrebama i interesima demokratski i zajednički razgovara u cijeloj Jugoslaviji, da se kroz demokratski dijalog dolazi do saznanja što je zajednički interes svih u Jugoslaviji, pa i osjećaj da neće biti politički-nacionalno ravnopravni u procesu razvojnog usavršavanja (a to je cilj i smisao promjena Ustava SFRJ) *zajedničkog Ustava.*

Citirana kategorična i isključiva saopštenja imaju i još jedan negativan politički rezultat. Njihova sadržina i dejstvo, naime, nameću da ona budu u centru pažnje širom Jugoslavije,

Digitized by Google

da se ona uzimaju kao najvažnija karakteristika opredjeljenja SR Slovenije o ustavnim promjenama. Time se na jednoj strani, baca u zasjenak, ne primjećuje se, ne vrednuje, čitav arsenal zalaganja i stvarnog doprinosa SR Slovenije za progresivno usavršavanje ustavnih rešenja kojima se uređuju društveno-ekonomski odnosi — a te promjene su ključne za budućnost Jugoslavije — a istovremeno na drugoj strani, SR Sloveniji se pripisuju egoizam, nacionalizam, tendencija separatizma. To stvara podozrenje, izaziva antagonizam prema SR Sloveniji. U pojedinim užim sredinama čak i izvjesnu odioznost prema SR Soveniji.

Uzdržavanje od javnog osporavanja činjenične utemeljenosti i opravdanosti citiranih tvrdnji, izjava i stavova, u završnoj fazi rasprave o promjenama Ustava SFRJ — kada se i u SR Sloveniji i u SFR Jugoslaviji, sistematizuju, analiziraju i svode rezultati javne rasprave i kada se za skupštine pripremaju konačni stavovi, — uvjeren sam, ne bi služilo dobru ni slovenačkog naroda, ni drugih jugoslovenskih naroda i narodnosti. Dobru njihovom služe samo puna (ne i djelimična) istina, smireni, tolerantni, argumentovani dijalog o predloženim promjenama Ustava SFRJ, o stavovima koji se zauzimaju, o predloženim promjenama, o izjavama i tvrdnjama koje prate stavove, o argumentaciji za stavove ili nedostatku njihove argumentacije. Jer, niko pojedinačno nije posjednik pune istine. Niko nema ekskluzivni položaj u ustavnim promjenama. Da se dođe do pune istine jedini put je — smireni i argumentovani dijalog. *To je i najsigurniji put koji vodi, kroz zajedničko traganje, do opšteprihvatljivih, ako se ne može doći i do najboljih, ustavnih rešenja. Koji, istovremeno, jača sudbinski neophodno, a u znatnoj mjeri u sadašnjosti poljuljano, uzajamno povjerenje jugoslovenskih naroda i narodnosti. Povjerenje na kojemu je počivala čitava borba za socijalističku Jugoslaviju.* Povjerenje koje su svaki narod i svaka narodnost u Jugoslaviji doživljavali, i sada doživljavaju, kao jednu od najsnažnijih garancija svog vlastitog opstanka i svoje budućnosti, — što je i obezbijedilo pozitivan ishod borbe za socijalističku Jugoslaviju.

Pozivan za iznošenje argumenata zato što se *vrijednost, revolucionarnost jednog stava, opredeljenja, zalaganja, ne mjeri ni političkim autoritetom njihovih kreatora i protagonista, ni snagom ultimativnosti, ni snagom političke prijetnje vetiranjem, već samo valjanošću i snagom argumenata, konkretnih činjenica i činjeničnih zaključaka izvedenih analizom činjenica.*

I

Redosled djelova cjeline koja je predmet razmatranja u ovom tekstu je: citirani stavovi, tvrdnje, izjave. Međutim, politički smisao, domet i stvarne ili moguće političke konzekvence

Digitized by Google

sadržaja citiranih izjava, takvi su da tim izjavama daju značaj koji prevazilazi tekuću situaciju i raspravu o prihvatanju ili neprihvataju naprijed označena tri predloga za promjenu Ustava SFRJ. Njihov sadržaj, domet, posledice, naime, zadiru u sam karakter Jugoslavije kao zajednice, u karakter odnosa u njoj, u principe rada i odnosa u procesu usavršavanja ustavnog sistema Jugoslavije. Ovo tim više što su: iskazane na samom početku javne rasprave o Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ. To opredjeljuje da prvo citirane izjave budu predmet ovog razmatranja.

1. Osnovna politička karakteristika citiranih izjava je: isključivost, ultimativnost, prijetnja vetiranjem i nedostatak činjenične argumentovanosti.

Izjave sa takvim političkim karakteristikama, nijesu saglasne — ni načelno, ni konkretno — sa zakonitostima življenja u višenacionalnoj federativnoj zajednici zasnovanoj na ravnopravnosti naroda i narodnosti. Nijesu saglasne ni sa obavezom da se Ustav SFRJ — budući je jednako sudbinski značajan za sve narode i narodnosti Jugoslavije — stvara kao njihovo zajedničko djelo, da ga stvaraju svi oni *zajednički*, bez međusobnog uslovljavanja, pritisaka ili iznuđivanja prijetnjom vetiranja. *Da se stvara u postupku u kojemu se svaki predlog usvaja ili ne prihvata na osnovu rezultata zajedničkog i demokratskog sagledavanja prihvatljivosti predloga. Sagledavanja ne s a m o sa stanovišta da li ili ne odgovara interesima jednog od jugoslovenskih naroda, već i istovremeno sa stanovišta da li bi usvajanje predloga vodilo ekonomskom, kulturnom, političkom i sveukupnom prosperitetu c i j e l e Jugoslavije, poboljšavalo uslove za razvoj proizvodnih snaga (ne samo materijalnih) u Jugoslaviji, bez čega nema razvoja socijalizma. Podvlačim riječi: »samo« i »cijele«.*

Umjesto dosljednog poštovanja zakonitosti življenja i odnosa u višenacionalnoj zajednici i prikazane obaveze, umjesto napora da se putem argumentacije i dijaloga dokazuje i dokaže neprincipijelnost određenih predloga i prednost drugih, da se tim putem obezbijedi usvajanje predloga boljeg za cijelu Jugoslaviju, sadržaj citiranih izjava, isključivost, ultimativnost, prijetnja vetiranjem u njima, kategorički insistiraju, sa isključivošću, na političkom stavu da pretpostavljeni ili stvarni interes i politička volja samo jednog jugoslovenskog naroda, budu neprikosnovena mjera za usvajanje, ili neusvajanje, rešenja u Ustavu SFRJ. To je, makar se krstilo kao zaštita jednog od štetne orijentacije većine, u suštini, insistiranje za uzdizanje demokratskog prava za davanje saglasnosti na promjene Ustava SFRJ na nivo nedemokratskog veta; inaugurisanje političke prakse da se o zajedničkim interesima odlučuje na principu »neka se svako bori za sebe«, principu čija primjena neizostavno vodi većim ili manjim, češćim ili ređim, uslovljavanjima, iznuđivanjima, pa čak nekada i ucjenama; doprinos nastavlja-

Digitized by Google

nju stanja u kome jezgra političkih rukovodstava u Jugoslaviji djeluju odlučno, ali u velikom raskoraku, sa insistiranjem svakog od njih da je jedino revolucionarno ili najrevolucionarnije njegovo stanovište — što sve u sadašnjem jugoslovenskom zagrijanom političkom kovitlacu, ima snagu razjedinjavanja, slabljenja uzajamnog povjerenja, ograničavanja demokratskog i sveukupnog uspona Jugoslavije.

Označeno insistiranje nema opravdavajući oslonac u činjenici da označeni predlozi podrazumijevaju promjenu zajednički utvrđenog 1974. godine. Jer, jednom utvrđeno nije i za svagda utvrđeno. Promjena okolnosti, uslova i znanja bitnih za oblikovanje sadržine jednog odnosa, jednog rešenja, obavezuje, objektivno, preispitivanje odnosa i rešenja utvrđenih u drugačijim uslovima, sa drugačijim znanjem, i njihovo modifikovanje ili promjenu saglasno novonastalom stanju. Drugačije postupanje je neistorijsko, nedijalektičko.

2. Odbijanje dijaloga, sa kreatorima i protagonistima drugačijih pogleda iz svih drugih pet jugoslovenskih republika, učinjeno je u vremenu kada je unutar SR Slovenije snažan i progresivan zamah za demokratski dijalog o svim društvenim problemima i predlozima za njihovo rešavanje, što će sve više imati plodotvorno dejstvo i na druge, izvan SR Slovenije. To se ne može drugačije shvatiti sem kao uspostavljanje dvostrukih kriterijuma za ponašanja, jednih za unutar, a drugih za komunikaciju sa drugima.

To nije podsticaj, ni doprinos učvršćivanju i razvijanju demokratizacije odnosa, u SR Sloveniji i Jugoslaviji. Naprotiv.

3. Sadržina, smisao i dejstvo citiranih izjava ima mobilizatorsku snagu za učvršćenje i jačanje slovenačkog nacionalnog jedinstva, za mobilizaciju svih pripadnika slovenačke nacije da svojim djelovanjem štite nacionalnu samobitnost, slobodu i samostalnost. To je, samo za sebe, prihvatljivo.

Nije, međutim, progresivno to mobilisanje činiti na način kojim se slabe međunacionalna kohezija i demokratsko jedinstvo višenacionalne socijalističke Jugoslavije. Nije progresivno tim više kada se mobilisanje čini na način kojim se pripadnici nacije stavljaju u položaj koji im uskraćuje, ili bitno sužava mogućnost za njihovo akciono-političko iskazivanje, kao individualnih političkih ličnosti, unutar nacije i sa pripadnicima drugih nacija. Čuvanje i obezbjeđivanje kolektivnih nacionalnih sloboda i prava, podrazumijeva i obavezu nesužavanja, već širenja, individualnih.

4. Briga za samobitnost i prava svoje nacije, briga za samostalnost i što veću nadležnost jugoslovenskih republika, dužnost je, a ne nacionalni egoizam ili separatizam. Lično imam veliko razumijevanje za tu brigu.

Međutim, kada briga o tome jedne republike pređe granicu, koju određuje činjenica da su samostalnost jugoslovenskih republika i jedinstvo Jugoslavije, demokratske i federativne, dva

Digitized by Google

međusobno vezana i međuzavisna člana jedinstvenog i neodvojivog prava, toliko međuzavisna da ni u jednom trenutku nije moguće oba svesti na jedan bilo koji, već se moraju istovremeno uvažavati oba, sa njihovim uravnoteženjem, dinamično, a naročito kada se prenaglasi i apsolutizuje samostalnost republika, — onda razumna i opravdana briga, ma koliko se prikazivala kao zalaganje za očuvanje osnovnih principa na kojima je izgrađena jugoslovenska federacija, prerasta u faktičko slabljenje demokratske federativne Jugoslavije i negiranje osnovnih principa na kojima se ona izgrađuje i usavršava. U tim uslovima, takva »briga« jedne republike najčešće je praćena i povredom jednakih prava, jednakih sloboda drugih republika.

Prelazak označene granice je i povreda obaveze konkretno utvrđene samim činom stvaranja jugoslovenske federacije.

Konstituenti jugoslovenske federacije, naime, samim činom njenog stvaranja, uzajamno su se obavezali na *samostalnost u jedinstvu*, da će uvijek, i dinamično, samostalnost i jedinstvo uravnotežavati skladno dinamičnim potrebama i zahtjevima društvenog razvitka, da samostalnost i jedinstvo neće međusobno suprotstavljati, a naročito da u odnose između samostalnosti i jedinstva neće unositi sadržaje koji bi proizveli i obezbijedili dominaciju samostalnosti nad jedinstvom! Obavezali se, samim činom stvaranja federacije kao zajednice, da će, ravnopravno, ograničavati svoju autonomiju da bi se očuvala, učvrstila i razvijala federacija. Podsjećam u vezi sa ovim na poznato Engelsovo kazivanje, koje glasi: Nije moguća zajednica, makar »se sastojala samo od dva čovjeka«, ako »svaki od njih ne žrtvuje nešto od svoje autonomije«.

Ne znam nikog ko ovo nije saznao i ustanovio i iz ličnog iskustva.

Iz toga slijedi: svako ko zaista želi opstanak jugoslovenske federacije, ko je zaista spreman da doprinese njenom ekonomskom i sveukupnom prosperitetu, ko zaista hoće da poštuje obavezu preuzetu činom njenog konstituisanja, dužan je, objektivno, svaku inicijativu za izvjesno povećavanje dužnosti i prava organa federacije, a time i izvjesno povećanje jedinstva jugoslovenske federacije, naročito u razvojnim etapama kada je jedinstvo uslov za progresivno kretanje, istorijski odgovorno, svestrano analizirati i u demokratskom dijalogu provjeravati, a prema inicijativi se opredjeljivati ne samo sa stanovišta ocjene da li se ili ne usvajanjem inicijative umanjuje samostalnost republika nego i da li je to nužno radi obezbjeđivanja da se u organima federacije odlučuje o svakom pitanju uvijek kada odlučivanje o njemu u organima federacije daje bolje efekte za Jugoslaviju kao cjelinu.

Neispunjenje te dužnosti, ako se proširi i ponavlja, opet objektivno, može imati samo jedan ishod: nastajanje i održavanje neprirodnih odnosa u federalnoj zajednici, koji je slabe i koji mogu potkopati njen opstanak.

Digitized by Google

Ispunjavanje ove obaveze ima naročito veliki značaj u sadašnjoj jugoslovenskoj stvarnosti. Visok stepen dezintegracije i raznovrsnih autarkija unutar Jugoslavije, čini je nesposobnom da uspješno i efikasno ostvaruje svrhu njenog ustanovljenja i opstajanja. Zato postaje sudbonosno obezbjeđenje većeg stepena, od sadašnjeg njenog demokratskog, federativnog jedinstva. Veći stepen takvog jedinstva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije uslov je, neizostavan i nezamjenjiv, obezbjeđivanja ekonomskog blagostanja u njoj.

Citirane izjave, koje su predmet ovog razmatranja, ne uvažavaju ovdje prikazane obaveze, odnose, međuzavisnost. Naprotiv. Zbog toga one ne grade, nego razgrađuju. Nijesu konstruktivne. Pri tome imam u vidu, kao dodatno, i činjenicu da se u »savremenoj zajednici svijesti«, reciprocitet smatra načelom pravednosti. A šta bi bilo ako bi druge republike, pozivajući se na načelo recipročne pravednosti, krenule putem insistiranja na svojim posebnim stavovima, sa prijetnjama vetiranjem?! Ne bi li se, možda, Jugoslavija mogla naći pred nepremostivom preprekom da uspostavi tržišni oblik privređivanja u kome će se »svi činioci proizvodnje tržišno vrednovati«?!

5. *Ravnopravnost naroda i narodnosti sudbina je Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.* Narušavanje i ugrožavanje te ravnopravnosti, potkopavanje je i ugrožavanje Jugoslavije. Zato, odlučno, podržavam svako suprotstavljanje idejama i predlozima da se u Ustav SFRJ unesu rešenja koja su suprotna suštini i ciljevima ravnopravnosti.

Sve što je na toj liniji u citiranim izjavama prihvatam kao progresivno, revolucionarno, jugoslovenski orijentisano.

Citirane izjave, međutim, ne uvažavaju, već implicitno negiraju, četiri bitna sadržaja principa nacionalno-političke ravnopravnosti. To su:

a) Ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije, u funkciji je jačanja jedinstva Jugoslavije, a ne u funkciji proizvođenja međunacionalnih trzavica, sukoba, razjedinjavanja.

b) Ravnopravnost u jednoj zajednici, bilo kojoj, pa i u Jugoslaviji, ne zasniva se na principu da svako svojom slobodnom voljom, samostalno i osamostaljeno, određuje što će biti zajednički interes, što će biti, ili ostati, sadržaj *zajedničkog konstitutivnog akta zajednice.*

c) Nacionalno-politička ravnopravnost u jugoslovenskoj federativnoj zajednici, jednako kao i u svakoj drugoj, ne obezbjeđuje se, ne postiže se, samo ili prije svega, zadržavanjem republika da samostalno odlučuju o svakom pitanju od interesa za nju, *već isto tako i jednakim odricanjem republika od prava da samostalno odlučuju* o onim pitanjima čije rešavanje na nivou federacije, zbog zakonitosti življenja u federativnoj zajednici u kojoj je jedinstveno tržište, daje bolje efekte nego ako svaka republika odlučuje samostalno, pod uslovom da se

Digitized by Google

republikama obezbijedi jednako pravo da učestvuju u odlučivanju i o tim pitanjima, da odluke o tim pitanjima donose zajednički, u zajedničkom delegatskom organu. Ne postiže se, ne ostvaruje se samo obezbjeđivanjem posebnih nacionalnih interesa, *nego i međusobnim usklađivanjem i uzajamnim ograničavanjem posebnih interesa, zajedničkim uravnoteženjem odnosa samostalnosti i jedinstva.*

d) Svaka nacionalna isključivost koja proizvodi nacionalna podvajanja i slabljenja jugoslovenskog socijalističkog demokratskog jedinstva, nacionalizam je. I po sadržaju, i po dejstvu, i po političkim posljedicama. To mu svojstvo ne mogu neutralisati, ni odstraniti, objašnjenja da se insistira na isključivosti radi obezbjeđenja nacionalne ravnopravnosti i samobitnosti.

Budući ne uvažavaju, već implicitno negiraju izložena četiri sadržaja principa nacionalno-političke ravnopravnosti, citirane izjave površno, jednostrano tretiraju princip ravnopravnosti, *oduzimajući mu funkciju jačanja jedinstva Jugoslavije.* Zato nijesu, i sa ovog stanovišta ocijenjene, djelotvorne i revolucionarne.

6. Ne prihvatam, isto kao i autori i protagonisti citiranih izjava, nijednu promjenu Ustava SFRJ koja bi uspostavila unitarizam ili birokratski centralizam u jugoslovenskoj federaciji. Zato ne dovodim u pitanje onaj dio smisla sadržaja predmetnih izjava koji je usmjeren protiv unitarizma, i birokratske centralizacije.

Konstatujem, međutim, da se sa izjavama, centralizam tretira izolovano, nezavisno od društvenog stanja, odnosa, prilika. Apriorno se decentralizovano odlučivanje proglašava progresivnim, a svaka centralizacija štetnom, društveno neprihvatljivom.

Taj dio smisla sadržaja izjava koje razmatram, ima takođe principijelan značaj. A jednostran je i, kao i svaka jednostranost, nije prava istina.

Tri činjenična saznanja navodim kao dokaz za kazano.

a) Centralizam i decentralizacija jesu oznake kvaliteta sistema i odnosa. Ali, to nijesu oznake za iste vrijednosti. Kakva, po kakvoći odnosa, je vrijednost opredjeljenja koja se iskazuju tim oznakama zavisi od drugih društvenih sadržaja, odnosa, prilika, u kojima se uspostavljaju i ostvaruju centralizam ili decentralizacija. Centralizam, u jednoj situaciji, može biti napredak, a u drugoj situaciji retrogradno kretanje. Sve zavisi kakva je njegova konkretna socijalna sadržina i čemu konkretno služi.

Centralizam, kao oblik i način nametanja volje osamostaljenog federalnog centra ili posredstvom njega volje jedne republike (unitarizam), nedemokratski je. Politički je štetan.

Centralizacija je, međutim, progresivna kada nije birokratska, već koncentracija kompetencija koje vrše demokratski zajednički organi republika i autonomnih pokrajina, kada je u službi rušenja autarkija, neproduktivne ekonomije, razvijanja tržišta, razvoja proizvodnih snaga, informatike. Centralizacija

Digitized by Google

sa takvim kvalitetima nosi sobom sadržaje progresa, a ne regresa, širenja pretpostavki za slobodu društva, a ne za gušenje slobode.

Jer, nije interes nijednog jugoslovenskog naroda i narodnosti zadržavanje niske produktivnosti rada, zastoja u razvoju proizvodnih snaga. Nema nijednog sudbinskog interesa jednog jugoslovenskog naroda, koji istovremeno nije zajednički sudbinski interes svih naroda u Jugoslaviji. I obratno.

b) Decentralizacija odlučivanja u federativnoj zajednici jeste jedan od puteva koji može voditi demokratizaciji. Ali, demokratija u toj zajednici se ne obezbjeđuje, već narušava, ako i kada decentralizacija odlučivanja proizvodi i dezintegraciju federacije na njene konstitutivne komponente ili još dalje od toga.

c) U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, još davno, prevaziđena je birokratska vladavina osamostaljenog federalnog centra. Nje više jednostavno nema. Ključne odluke u centru donose izaslanici iz republika i autonomnih pokrajina, na principu delegatskog rada i odlučivanja. Zato određenje da se o jednom pitanju odlučuje u centru, *a da odluku o tome donosi delegatska Skupština SFRJ*, nije ni unitarizam, ni birokratski centralizam, već centralizacija koja je pozitivna, kada je ako je izraz zakonitosti potreba življenja u zajednici.

Krajnji činjenični zaključak koji proizilazi iz sadržaja svega kazanog je: citirane izjave, koje su predmet razmatranja u onom radu, ocjenjene neročito sa stanovišta principa i sa pozicije Jugoslavije kao cjeline, negacija su socijalističke demokratije i političko-nacionalne ravnopravnosti u Jugoslaviji kao cjelini, a ne obratno. Zato su neprihvatljive. Principijelno i u odlučivanju o konkretnim predlozima povodom kojih su date.

II

Stavovi koji su predmet razmatranja u ovom tekstu i tvrdnje koje ih prate, obavezuju na širu analizu i argumentaciju. I to za svaki stav posebno.

Ad-1.) Stav da ustavno ustanovljenje »da savezni zakon ima prednost pred njemu suprotnim republičkim zakonom«, javno je obrazložen samo tvrdnjom da bi se time narušila temeljna načela o jugoslovenskoj federaciji i o položaju republika u federaciji. Nema ni riječi o tome: na koji način bi se dogodilo to narušavanje i koja to načela bi se narušila.

Komisija Skupštine SR Slovenije za ustavna pitanja, u komunikaciji sa Komisijom Skupštine SFRJ za ustavna pitanja, dakle *interno*, ovaj stav je obrazložila i ovim: »Faktičke posljedice drugog stava tačke 5. Amandmana XXIII *mogle bi* (dakle, kondicionalno, i ne izričito — moja napomena) značiti suprotnost sa osnovnim načelom Ustava SFRJ, po kome radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama, i u socijalističkim autonomnim pokraji-

Digitized by Google

nama u skladu sa njihovim ustavnim pravima, a u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji — kad je to u zajedničkom interesu Ustavom SFRJ utvrđeno. Iz navedenog osnovnog ustavnog načela izveden je i ustavni princip po kome, ako je republički, odnosno pokrajinski zakon u suprotnosti sa saveznim zakonom primijeniće se privremeno, do odluke ustavnog suda, republički, odnosno pokrajinski zakon, a ako su za izvršavanje saveznog zakona odgovorni savezni organi — savezni zakon (član 207. stav 3. Ustava SFRJ). U odnosu između saveznog i republičkog zakona, znači, prednost ima republički zakon, osim ako su za izvršavanje saveznog zakona odgovorni savezni organi«. (Dokumenat broj 011—02/87—1, od 14. 10. 1987.)

Obrazloženje se, dakle, svodi na prepričavanje sadržaja sadašnjeg ustavnog određenja, prepričavanje sadržaja jednog ustavnog načela i konstatacije da bi »faktičke posljedice« predloga u Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ »*mogle značiti* suprotnost sa« označenim ustavnim načelom. Nema nijedne činjenice kojom se to dokazuje. Čak ni tvrdnje da suprotnost stvarno postoji. Pri tome se tvrdi da je rešenje o tome koji će se zakon od međusobno sadržinski suprotnih primjenjivati do odluke Ustavnog suda Jugoslavije, nije samo ustavno rešenje, već i »ustavni princip«, ustavno načelo!

Dr Ivan Kristan, u radu »Odgovornost republika i pokrajina za razvoj jugoslovenske federacije«, citirani stav obrazlaže sledećim: preimućstvo, do odluke Ustavnog suda Jugoslavije, saveznog zakona nad njemu suprotnom republičkom zakonu« narušava ustavni princip da se suverena prava po pravilu ostvaruju u republici, odnosno autonomnoj pokrajini« ...i mijenja, »van sumnje«, temelje »federacije, odnosno ustavno određeni položaj republika« (Zbornik: »Promjene Ustava SFRJ i Ustava SR Srbije«, koji je izdao Pravni fakultet u Beogradu, februar 1988, str. 234 i 235).

To je sve.

Nema ni teorijsko-analitičke, ni empirijsko-analitičke analize neophodne za izvođenje i potvrdu citirane tvrdnje.

Sledeće činjenice i stanja opravdavaju i potvrđuju ispravnost predloga da se ustavno ustanovi prednost saveznog zakona pred njemu suprotnom republičkom zakonu:

1.) Ustavno određenje koji će se od zakona, koji su u koliziji, primjenjivati za vrijeme postupka ocjenjivanja njihove ustavnosti, *pojedinačna je ustavna norma. Ona je, velikim dijelom, samo instrumentalnog karaktera.* Nije, dakle, ustavno načelo iz kruga osnovnih ustavnih načela, kako se tvrdi. Može se tretirati kao ustavno načelo samo u mjeri u kojoj se sadržaj svake pojedinačne ustavne norme tretira kao ustavno načelo. Promjena ustavne norme koja sadrži ovo ustavno određenje, promjena je pojedinačne ustavne norme, a ne ustavnog načela. Zato predlog da se sadašnje ustavno rešenje zamijeni rešenjem koja će utvrditi da se primjenjuje savezni zakon, nije naruša-

Digitized by Google

vanje utvrđenog opredjeljenja da se sadašnjim ustavnim promjenama ne mijenjaju temeljna ustavna načela.

2.) U Ustavu SFRJ je utvrđeno da u SFRJ postoje, pored ostalog, jedinstven »sistem društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvene osnove političkog sistema«. Utvrđeno je u Ustavu, takođe, da je njihovo postojanje »zajednički interes radničke klase i svih radnih ljudi« i »da se time obezbjeđuje ravnopravnost naroda i narodnosti«. (Osnovna načela, odjeljak I, stav 1, alineja 7.).

Savezni zakoni obuhvataju *samo* taj prostor. *Samo na tim područjima, a ne izvan njih, može doći do sadržinske kolizije između saveznog zakona i zakona republike.*

Obezbjeđivanje jedinstvenog »sistema društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvene osnove političkog sistema«, obezbjeđivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti, smisao je, bitan je cilj donošenja i *primjene saveznih zakona.* Zato je, pored ostalog, u Ustavu utvrđena obaveza da se jednako primjenjuju savezni zakoni na čitavoj teritoriji SFR Jugoslavije — ako u samom zakonu nije utvrđeno da se primjenjuje samo u nekim njenim djelovima.

Iz tih temeljnih ustavnih određenja i *potpuno dosledno njihovom sadržaju i ciljevima, izvedeno je i određeno temeljno ustavno rešenje o odnosu između saveznih i republičkih, odnosno pokrajinskih zakona. Određenje koje glasi: republički i pokrajinski zakoni ne smeju biti suprotni saveznom zakonu.*

Sadašnje ustavno rešenje, — *uvijek kada bi se primijenilo,* neizostavno bi moralo imati za rezultat: *nejedinstvo sistema društveno-ekonomskih odnosa i nejedinstvo osnova političkog sistema na teritoriji SFR Jugoslavije, nejednakost u pravima i obavezama, neravnopravnost, umjesto ustavno određenog jedinstva, jednakosti, ravnopravnosti!* Nejedinstvo i nejednakost u stepenu (koji može biti manji ili veći, a uvijek u važnom stepenu) u kojem između zakona postoji kolizija.

Nejedinstvo i nejednakost se uspostavljaju time što se u republici čiji je zakon suprotan saveznom zakonu, prava i obaveze utvrđuju i izvršavaju saglasno njenom zakonu, a u drugim republikama prava i obaveze se utvrđuju i izvršavaju saglasno saveznom zakonu, koji ta prava i obaveze utvrđuje suprotno od utvrđenja u republičkim. Koliko to može trajati, precizno se ne može reći. Ali, zna se da postupak za ocjenu ustavnosti zakona uvijek traje više mjeseci, a nekada se ne završi ni za godinu dana.

Određenje koji će se od zakona koji su u sadržinskoj koliziji primjenjivati dok traje postupak ocjenjivanja njihove ustavnosti, dakle, nije izolovano. Nije ispravno odgovarati na pitanje koji zakon primjenjivati u opisanoj društvenoj situaciji dok se ne odgovori na pitanje koje mu neizostavno *prethodi,* a koje glasi: da li ili ne jedinstveni društveno-ekonomski sistem i jedinstvene osnove političkog sistema uređene saveznim za-

Digitized by Google

konom. Tek sa vidika odgovora na ovo pitanje, moguće je svestrano analizirati sve činjenice i okolnosti relevantne za odgovor na pitanje koji od zakona, sadržinski suprotnih, primijeniti za vrijeme ocjenjivanja njihove ustavnosti.

Kada se to učini, slijedi činjenični zaključak: saglasno je citiranim temeljnim ustavnim načelima, posebno ovdje citiranim, a ne suprotno njima, rješenje predloženo u Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ, po kome se do odluke Ustavnog suda Jugoslavije, primjenjuje savezni zakon.

Drugačije rešenje je suprotno citiranom temeljnom ustavnom rešenju koje obavezuje da republički i pokrajinski zakoni ne smiju biti u suprotnosti sa saveznim zakonom.

Zalaganje da se u situaciji kada su sadržinski suprotni savezni zakon i zakon republike, ne primenjuje savezni zakon do odluke Ustavnog suda Jugoslavije, zalaganje je, objektivno, pa čak i onda kada se to subjektivno ne želi, protiv ustavnog određenja o jedinstvu društveno-ekonomskog sistema i jedinstvenih osnova političkog sistema SFR Jugoslavije. Određenja koje je, da još jednom ponovim sadržaj citiranog dijela Osnovnih načela Ustava SFRJ, zajednički interes naroda i narodnosti SFR Jugoslavije, uslov obezbjeđivanja ustavno određenog demokratskog federativnog jedinstva SFR Jugoslavije i za nju sudbinskog obezbjeđivanja ravnopravnosti njenih naroda i narodnosti.

3.) Jugoslovenski narodi i narodnosti međusobno su se ustavno obavezali da poštuju, da primjenjuju, bez izuzetka, svaki važeći savezni zakon i drugi savezni propis, kojim se obezbjeđuju zajednički interesi. I sve dok zakon važi. Protivan je tom međusobnom samoobavezivanju zahtjev da se ne primjenjuje jedan važeći savezni zakon u jednoj jugoslovenskoj republici, samo zato što je njen zakon u koliziji sa saveznim zakonom, a da se taj isti savezni zakon primjenjuje u drugim republikama. Time se ne bi ispravila učinjena greška koja sada daje pravo jednoj republici da samostalno, jednostrano, a legalno, krši zajednički utvrđene međusobne obaveze, da međusobno zakonsko obavezivanje raskida svojim unionizmom unutar zajednice. Pravo koje unosi veliki stepen ustavne nesigurnosti u snagu saveznih zakona. Pravo koje se može koristiti na štetu drugih u jugoslovenskoj zajednici, bez mogućnosti cijele zajednice da se efikasno zaštiti i od moguće zloupotrebe. Moguće zloupotrebe od organizacija udruženog rada, drugih samoupravnih organizacija i zajednica ili pojedinih organa u republikama i autonomnim pokrajinama — ovlašćenih pokretača postupka pred Ustavnim sudom Jugoslavije (čl. 387. Ustava SFRJ) — da radi ostvarivanja egoističkih interesa, pokretanjem postupka pred Ustavnim sudom Jugoslavije, obezbijede, dok traje postupak pred tim sudom, primjenu za njih povoljnijih rešenja u republičkom ili pokrajinskom zakonu, usvojenim od

Digitized by Google

republičkih ili pokrajinskog zakonodavca, bez namjere da budu suprotna saveznom zakonu, iako ona to objektivno jesu!

4.) Opšte je određenje u *cjelokupnom* jugoslovenskom ustavnom sistemu da inicijativa za pokretanje postupka radi ocjene ustavnosti zakona — jednako republičkog, pokrajinskog ili saveznog, i pokretanje postupka radi te ocjene, nema za posljedicu, *automatski*, prestanak obaveze primjene tog zakona. Predloženo, a stavovima osporeno rešenje, u skladu je sa ovim opštim ustavnim principom. Drugačije rešenje je suprotno njemu.

5.) Vrhunski »argumenat« je tvrdnja da je primjena, do odluke Ustavnog suda Jugoslavije, saveznog zakona, kome je suprotan republički odnosno pokrajinski zakon, suprotno ustavno utvrđenom načelu po kome radni ljudi i građani, narodi i narodnosti, svoja suverena prava primarno ostvaruju u republikama i autonomnim pokrajinama, a u federaciji samo kada je to u zajedničkom interesu svih utvrđeno u Ustavu SFRJ.

Ovo ustavno načelo je nesporno. Spada, zaista, u temeljna ustavna načela. Obaveza je, takođe, poštovati ga i u procesu sadržinskog oblikovanja sadašnjih ustavnih rešenja.

Predloženo rešenje u Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ, koje je predmet ovog razmatranja, međutim, nije suprotno ovom temeljnom ustavnom načelu. Naprotiv, ono je upravo put, instrumenat ustavnog obezbeđivanja ostvarivanja prava za koja su se oni, usvajanjem temeljnih načela sadašnjeg Ustava SFRJ, u zajedničkom interesu, već opredijelili da ostvaruju u federaciji. Jer, *narodi i narodnosti su se već opredijelili da je u njihovom zajedničkom interesu* da se saveznim zakonima uređuju i obezbjeđuju jedinstveni sistem društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvene osnove političkog sistema; da svi zajednički u saveznom zakonu konkretizuju granicu jedinstva društveno-ekonomskog sistema i jedinstvenih osnova političkog sistema; da republički i pokrajinski zakoni ne mogu biti suprotni saveznom zakonu, čime je utvrđeno da nijedna republika i nijedna autonomna pokrajina nema pravo da samostalno svojim zakonom, sprečava da se primjenjuje bilo koja norma saveznog zakona, kojom je određena granica zajedničkog interesa; da se jednako na čitavoj teritoriji SFR Jugoslavije primjenjuje svaki savezni zakon, u kojem nije propisano da se primjenjuje samo na pojedinim djelovima jugoslovenske teritorije; da je sve što se propiše saveznim zakonom zajednički interes svih u SFR Jugoslaviji i *jednako* obavezuje sve dok zakon važi.

Drugačije rešenje od predloženog, međutim, put je napuštanja doslednosti obezbjeđivanja već iskazanog opredjeljenja radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti, koja prava će, u zajedničkom interesu, ostvarivati u federaciji.

6.) Postojanje preimućstva republičkog zakona pred republičkim, nije uslov nacionalne samobitnosti jugoslovenskih na-

Digitized by Google

roda i opstanka temeljnih određenja položaja republika i autonomnih pokrajina u jugoslovenskoj federaciji. Nije iz tri razloga:

a) Ustavno rešenje kojim je utvrđivano koji će se od dva sadržinski suprotna zakona primjenjivati, do odluke Ustavnog suda Jugoslavije, za čitav period od 25 godina njenog postojanja (postoji od 1963. godine) nije u praksi primjenjivana u obimu koji bi, bar minimalno, stvarno uticao na samobitnost pojedinih jugoslovenskih naroda, na poziciju republika i federacije. Nije ni u periodu od 11 godina (od 1963. do 1974. godine), u kojem je važilo rešenje koje se sada predlaže u Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ, ni u periodu od 14 godina (od 1974. do 1988. godine), u kojem važi rešenje koje je sada u Ustavu SFRJ. Zato to ustavno određenje, faktički, nije ni za miligram umanjilo suverenitet, samostalnost, samobitnost naroda i njihovih republika, u periodu kada je bio ustavno utvrđen primat saveznog zakona (1963. do 1974.), kao što nije povećalo njihovu samostalnost, samobitnost i faktičku poziciju republika u SFR Jugoslaviji u periodu važenja sadašnjeg ustavnog rešenja (1974—1988).

Nema nijednog dokaza, čak ni obrazložene pretpostavke, da će u realnom životu nastati prilika za širu primjenu u praksi ovog ustavnog određenja u narednom periodu!

Doživljeno, dakle, kazuje da predmetno rešenje nema i ne može imati snagu i ulogu činioca, pogotovu ne presudnog činioca, očuvanja i zaštite nacionalne samobitnosti, i realne pozicije republika u SFR Jugoslaviji.

b) Vrlo je mala mogućnost da se rešenje predloženo u Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ, iskrivljava i zloupotrebljava radi ugrožavanja samostalnosti naroda ili ugrožavanja osnovne pozicije republika u SFRJ. Čak i kada bi neko to želio. Jer, savezne zakone donosi Skupština SFRJ, koja je demokratski delegatski organ, zajednički svim narodima i narodnostima Jugoslavije, koji su svi zainteresovani i odlučni da obezbjeđuju samobitnost svakog naroda i svake narodnosti u SFRJ.

c) Tvrdnju da primat saveznog zakona, kada mu je suprotan republički, znači suspenziju republičkog zakona, a tim putem i suspenziju ustavnih prava republika, negira i teorijska, i pravno-analitička i iskustvena analiza. Jednostavno zato što domet saveznog zakona i ne može dosezati u ustavna prava republika i autonomnih pokrajina. Njegov je domet samo u granicama obaveza i prava federacije. Zato ne može biti suspenzije o kojoj je riječ. Posebno ne zakona kao cjeline. Jer, gotovo je isključena svaka mogućnost da cjelina dva zakona bude međusobno suprotna. Mogu biti suprotne samo pojedine njihove odredbe. Ne zadire to ni u pravo republika na inicijativu da se promijeni savezni zakon, ni u sva druga prava koja ima.

Nije, dakle, *riječ o ograničavanju i suspenziji ustavnih prava republika, već o obezbjeđivanju da svako vrši svoja*

Digitized by Google

ustavna prava na način kojim će poštovati isto takva prava drugih — što je jedno od temeljnih ustavnih načela.

7.) Primat saveznog zakona pred republičkim kada su u suprotnosti, *instrument je demokratskog, a ne birokratsko-centralističkog, obezbeđivanja jedinstvenih ekonomskih odnosa i jedinstvenih osnova političkog sistema; neizostavan je uslov istorijski nužnih obezbjeđivanja ustavnosti u Jugoslaviji, uspostavljanja i obezbjeđivanja funkcionisanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, obezbjeđivanja jednakosti prava i obaveza i ravnopravnosti u obavezama, a ne samo prvima, i neophodan uslov osposobljavanja federacije da na ustavno određeni demokratski način obezbjeđuje ostvarivanje zajedničkih interesa utvrđenih u saveznim zakonima, da obezbjeđuje ustavnost i zakonitost u okviru svojih prava i dužnosti.* A to su izričito dogovoreni i utvrđeni ciljevi, pravci i okviri ustavnih promjena koje su u toku. To je u okviru opredjeljenja da se, ne dirajući u temeljna ustavna načela, promjenama pojedinih ustavnih rešenja »ojačaju one funkcije federacije koje bi dovelo do jačanja jedinstva jugoslovenskog tržišta i otklonile nesaglasnosti i nedorečenosti u normativnom dijelu Ustava SFRJ«. Ovaj cilj se ii ne može ostvariti bez promjena onog dijela ustavno određenih odnosa u federaciji kojima su uređeni normama čiji sadržaj u životu može voditi ustavno suprotnom nejedinstvu. A takvo je rešenje upravo ono kojim se želi zamijeniti predloženo rešenje koje je predmet razmatranja u ovom tekstu.

Nije ovo apsolutizacija ispravnosti saveznog zakona. I savezni zakon, zaista, može nekada široko odrediti granicu osnova sistema i time sputati potrebnu realizaciju raznolikosti. Ali, bitno je da je granica određena zajednički, da je sa zakonskom snagom utvrđeno da je to zajednički interes, da je zajednički zakonski utvrđena međusobna obaveza da se taj interes uvažava od svih, i da se to može samo zajednički promijeniti.

Analiza, dakle, daje rezultat:

predloženo rešenje u Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ, po kome se, do odluke Ustavnog suda Jugoslavije, primjenjuje savezni zakon, a ne republički, suprotan saveznom zakonu, nužna je *ispravka jednog sadašnjeg ustavnog rešenja. Potreba te ispravke proizilazi iz neizostavne potrebe obezbjeđivanja temeljnih ustavnih načela o ustavno utvrđenom jedinstvu Jugoslavije, o ustavnosti i zakonitosti, o ravnopravnosti, kao i iz obaveze koja je zakonitost življenja u zajednici da se obezbjeđuje poštovanje i ostvarivanje, svuda u Jugoslaviji jednako, zajedničkih interesa izraženih u saveznim zakonima. Ispravka nije suprotna nijednom temeljnom ustavnom načelu. Na liniji je i u okviru dogovorenih i utvrđenih ustavnih promjena, a ne izvan ili nasuprot tome.*

Ad-2.) Javno nijesu izneseni sistematizovani argumenti u prilog stavu i tvrdnji da se ustavnim propisivanjem dužnosti i

Digitized by Google

prava Skupštine SFRJ da utvrđuje zajedničke osnove sistema vaspitanja i obrazovanja ugrožava samobitnost slovenačkog naroda i samostalnost jugoslovenskih republika.

Komisija Skupštine SR Slovenije za ustavna pitanja, stav protiv tog predloga, u već citiranom dokumentu, obrazložila je sledećim tvrdnjama:

»Kod sistema obrazovanja radi se o pitanjima kulturnog identiteta naroda i njegove samobitnosti, i zato je u isključivoj nadležnosti i odgovornosti republika i autonomnih pokrajina. Predloženo proširivanje federalne nadležnosti značilo bi i zadiranje u odnose u federaciji, na šta je izričito u svojim stavovima na Predlog Predsedništva SFRJ da se pristupi promjeni Ustava SFRJ ukazala i Skupština SR Slovenije i naglasila da treba obezbijediti da osnovi sistema neće da zadiru u sadržinu vaspitanja i obrazovanja. Navedenu oblast trebalo bi zadržati u republičkoj, odnosno u pokrajinskoj nadležnosti, a eventualna pitanja, kao što su školski stepeni, uslovi za »prolaznost« škola i druga pitanja gdje je objedinjavanje nesporno, ukoliko sadašnje uređenje nije adekvatno, rešavati dogovaranjem republika i pokrajina u okviru dogovora po članu 244. Ustava SFRJ. Dogovaranje u ovoj oblasti uvijek je moguće, o čemu takođe svjedoči 9 već zaključenih dogovora, odnosno društvenih dogovora od 1980. godine nadalje, kojima je cilj usklađivanja uređivanja vaspitanja i obrazovanja u SFRJ«.

Ključni sadržaji u citiranom obrazloženju su:

a) *sistem obrazovanja* je u *isključivoj* nadležnosti i odgovornosti republika i autonomnih pokrajina. (Nema dokaza, pa ni indikacije, zašto tako mora biti);

b) ustanovljavanje nadležnosti federacije u oblasti obrazovanja »značilo bi zadiranje u odnose u federaciji«. (Nema analitičkog prikaza, pa ni pojmovnog, određenja obima i karaktera projektovane »nadležnosti federacije«; nema analitičkog prikaza šta bi se to zapravo desilo i kako; nema nijednog dokaza, čak ni ilustracije, zašto bi to ustanovljenje bilo suprotno demokratskim federativnim odnosima; zašto bi to ugrozilo nacionalnu samobitnost);

c) »*objedinjavanje koje je nesporno*« u ovoj oblasti »rešavati dogovaranjem republika i autonomnih pokrajina«. (Nema, takođe, analitičkog prikaza rezultata ostvarenih u proteklih 14 godina dogovaranjem republika i autonomnih pokrajina, u ovoj oblasti, u kojem periodu je zaključeno 9 dogovora, a niti komparacije zašto za »objedinjavanje nespornog« u oblasti obrazovanja, dogovori imaju prednost pred saveznim zakonom).

Dakle, citirano obrazloženje je takođe sadržinski veoma deficitarno. Sadrži samo ocjene, a ne i dokaze, činjenice.

Svestrana, produbljena naučno i politički odgovorna, sa pogledom u budućnost, sa globalnim sagledavanjima ali i sa smislom za detalje i nijanse, analiza i ocjena potrebe ustanov-

Digitized by Google

ljenja dužnosti i prava i Skupštine SFRJ da zakonom uređuje *osnove* sistema obrazovanja i vaspitanja u SFRJ, *uz istovremeno određenje obima odnosa koje obuhvataju osnove sistema,* dala je sledeće rezultate.

Prvo. U sadašnjoj naučno-tehnološkoj i ekonomsko-tehnološkoj situaciji znanje je (1) osnovni pokretač i *odlučujući* činilac ekonomskog, kulturnog, civilizacijskog razvoja i napretka društva, uslov njegovog opstanka i ravnopravnosti u njemu; (b) bitan činilac ljudskog življenja i stvaranja, uključivanja ljudi u šire, izvanregionalne socijalne i kulturne prostore; (c) uslov ostvarivanja politike i principa oslanjanja na sopstvene snage i potencijale.

Danas je teško, vrlo složeno obezbjediti obrazovanje potrebno i dovoljno za uspješno korišćenje i razvoj novih i sve novijih tehnologija, za korišćenje i usavršavanje novih upravljačkih i informacionih sistema, za unapređivanje organizacije društvenog rada saglasno zahtjevima ekonomsko-tehnološke situacije, za organizaciju društva na socijalističkim osnovama, za osmišljeni prelaz iz sadašnjosti u budućnost.

Obezbjeđivanje obrazovanja za sve to, međutim, u redu je prvorednih zadataka SFRJ.

Drugo. Kao jedinstvo sistema i djelatnosti, obrazovanje je sastavni dio društvenog sistema Jugoslavije i jugoslovenskih društvenih djelatnosti. *I to onaj dio od koga prvorazredno zavisi idejno, kulturno, političko i ukupno duhovno i radno-proizvodno demokratsko federativno jedinstvo Jugoslavije.* Dio koji ima svojstva i sposobnost, *ako se i kada se tako usmjeri,* da dugoročno uklanja i iskorjenjuje štetna razdvajanja, zatvaranja i autarkije na teritorijalnoj osnovi, i da, istovremeno, obezbjeđuje očuvanje istorijskih, kulturnih, socijalnih, demografskih i drugih nacionalnih osobenosti i vrijednosti, kao i ostvarivanje prava i obaveza republika i autonomnih pokrajina. Jer, znanje ne poznaje granice, ne podliježe nijednom ograničavajućem režimu — od političkog do carinskog — a poštuje i afirmiše svaku vrijednost, bez obzira na nacionalno ili teritorijalno porijeklo, nacionalna ili regionalna svojstva.

Treće. Obrazovanje i vaspitanje, *ako se i kada se, u istoj mjeri, u svim djelovima Jugoslavije tako usmjere,* uspješno i dugoročno mogu i obezbjeđivati i obezbjeđuju revolucionarno demokratsku sintezu demokratske nacionalne i jugoslovenske federativno-demokratske svijesti, revolucionarnu svijest o vrijednosti i nužnosti dijalektičkog prožimanja samostalnosti republika i autonomnih pokrajina i demokratskog federativnog jedinstva Jugoslavije, zasnovanog na samoupravljanju i ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti. To je programsko opredjeljenje socijalističke Jugoslavije. Opredjeljenje i zahtjev izričito utvrđeni i reafirmisani na 13. kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Bez tako usmjerenog, na jedinstvenoj

Digitized by Google

osnovi, obrazovanja i vaspitanja, takvu sintezu nije moguće postizati i obezbjeđivati.

Četvrto. Obrazovanje i vaspitanje jesu, nesporno, činilac očuvanja i obezbjeđivanja nacionalne samobitnosti, očuvanja i razvoja nacionalne kulture i drugih nacionalnih vrijednosti. Bitna su društvena poluga republika i autonomnih pokrajina za obezbjeđivanje njihovog razvoja. Zato je nesporna obaveza i potreba obezbjeđivanja da sistem vaspitanja i obrazovanja u SFRJ bude u funkciji afirmacije nacionalnog identiteta i svih nacionalnih vrijednosti, njegovanja socio-kulturnih osobenosti i nacionalno-kulturnih razlika, kao što je obaveza obezbjeđivanja i da ne bude u funkciji popuštanja pred nacionalističkim tendencijama.

Tako je i svuda u svijetu.

Ali, u savremenim uslovima obrazovanje je i civilizacijsko-komunikacijska djelatnost, činilac obezbjeđivanja civilizacijskih veza, slobode i radne pokretljivosti. Bitne funkcije obrazovanja — društvene, političke, kulturne, stručne — sve manje su jedino nacionalne ili regionalne. To je jedno od najvažnijih obilježja savremenog svijeta, u kome se sve više globalizuju uloga, funkcija, ciljevi i sadržaji obrazovanja; u kome je snažna evolutivna tendencija sve čvršćeg integrisanja znanja o svijetu i u svijetu.

Savremena naučno-tehnološka dostignuća, naime, uvećala su i sve više uvećavaju međuzavisnost svih djelova svijeta. Povećala su upućenost naroda i zemalja jednih na druge. Na toj osnovi već je izrasla impozantna količina komponenti ciljeva i sadržaja obrazovanja koja je podjednako značajna za sve narode i zemlje cijelog svijeta, koja je zajednička svima, bez obzira na nacionalne osobenosti pojedinih naroda i zemalja i bez obzira u kojem dijelu svijeta se nalaze. To je postalo bitan dio činjenične osnove i potvrde za ocjenu da je »svijet jedan«. Bez ovog, ova ocjena ne bi imala društvenu potvrdu. Sa njim, ona zadobija sve puniji smisao, sve punije značenje.

Jugoslavija je dio tog i takvog svijeta. I za nju važi sve bitno što važi i za svijet kao cjelinu. To se za nju može i egzaktno utvrditi. Jer, očigledno je da *znanje, stečeno obrazovanjem i vaspitanjem u bilo kojem dijelu zemlje, na ovaj ili onaj način, tiče se svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji, tiče se zemlje kao cjeline.*

Peto. Svaka republika i autonomna pokrajina u SFRJ do sada i sada samostalno konstituiše svoj samostalni sistem vaspitanja i obrazovanja.

Brojnošću tih sistema, prema sadržaju citiranog Izvještaja Koordinacionog odbora Saveznog izvršnog vijeća za obrazovanje, kulturu, fizičku i tehničku kulturu, nije ostvaren »neophodni minimum jedinstva i zajedništva«. Naprotiv, uspostavljene su »značajne razlike... čije su praktične posljedice bile često

Digitized by Google

prepreka kako pri prelasku učenika i studenata iz jedne sredine u drugu, *tako i za radnu pokretljivost kadrova«. Za radno uključivanje kadrova u šire, izvanregionalne socijalne i kulturne prostore.* Po ocjeni u Izvještaju, to se nije uspjelo otkloniti dogovorima (9 dogovora) koje su zaključile republike i autonomne pokrajine, kako zbog »karaktera dogovora« tako i zbog njihove primjene.

Značajne razlike u sistemima vaspitanja i obrazovanja jugoslovenskih republika i autonomnih pokrajina, uzrokovale su značajne razlike — koje će se uvećavati ako se zadrže razlike u sistemu vaspitanja i obrazovanja, — među mladim ljudima. Razlike tipa sjever—jug. Razlike koje otežavaju, ne rijetko i onemogućavaju, da mladi ljudi u Jugoslaviji imaju u osnovi jednak položaj i u osnovi jednake šanse, što je potreba demokratskog društva, socijalistički princip i ustavna obaveza u SFRJ. Razlike koje ustavno zagarantovanu jednakopravnost mladih ljudi i demokratsko jedinstvo Jugoslavije potkopavaju daleko više nego sve razlike u socijalnom osiguranju, zdravstvenoj i pravnoj zaštiti i ukupne razlike na svim drugim područjima. Razlike koje otežavaju, ne rijetko i onemogućavaju, *da se u Jugoslaviji funkcionalno i efikasno aktiviraju svi najznačajniji razvojni resursi bez obzira u kojem dijelu Jugoslavije se nalaze.*

Šesto. Republičko-pokrajinska samostalnost konstituisanja sistema obrazovanja i vaspitanja nije obezbijedila odgovarajući kvalitet u ovoj oblasti. Naprotiv, u svakoj od njih, u nekoj manje, u nekoj više, filozofija, sadržaji, metodi, funkcionalnost i efikasnost vaspitanja i obrazovanja, a naročito kvalitet njihove produkcije u maloj mjeri su u funkciji sticanja znanja za 21. vijek! Zapravo, takvi su da produkuju invalide znanja za početak 21. vijeka.

Zbog svega prikazanog — ako se stanje kvalitetno ne promijeni — obrazovanje će postati, ako već nije i postalo, prepreka ekonomsko-tehnološkom, civilizacijskom, revolucionarno demokratskom razvoju Jugoslavije.

Obrazovanje, kao dijalektičko jedinstvo sistema i djelatnosti, u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, zbog svega prikazanog, *postalo je jedno od prvorazrednih jugoslovenskih pitanja. Postalo je društveni sadržaj kome se imperativno moraju dati svojstva opštedruštvene potrebe, opštedruštvenog dobra.*

Ovo su determinante jugoslovenskog društva i u jugoslovenskom društvu bitne za projektovanje i utvrđenje ustavnih rešenja na području vaspitanja i obrazovanja. Ustavna rešenja koja ne izviru iz svih prikazanih determinanti i koja njima i njihovim ukrštanjem ne bi bila ograničena, ne bi mogla dobiti istorijsku potvrdu u realnom životu.

Prikazano čini sigurnu činjeničnu podlogu za sledeći činjenični zaključak.

Digitized by Google

Od primarnog značaja je da se u procesu ustavnih promjena svestrano i ispravno shvati i razumije *sadašnja istorijska situacija, sadašnja istorijska etapa u kojoj se nalazi jugoslovensko društvo. Etapa koja obavezuje da se o sistemu obrazovanja i vaspitanja razmišlja sa vidika 21. vijeka; sa vidika zahtjeva i obaveza koje na području vaspitanja i obrazovanja nameću savremeni tokovi naučno-tehnološke revolucije i savremena ekonomsko-tehnološka situacija, u svijetu i u Jugoslaviji; sa vidika životnih interesa ljudi, naročito mladih; sa vidika činjenice da se sve više integriše znanje o svijetu i u svijetu,* a ne prije svega sa vidika sadašnjih raznovrsnih nepovjerenja, uskogrudnih ograničenja i okrenutosti prošlosti, ili samo sa vidika nacionalne nezavisnosti i samostalnosti. *Jer, isključiva okrenutost prošlosti, razlikama, nepovjerenjima, ugrožava budućnost Jugoslavije i svakog naroda i narodnosti u njoj.*

Saglasno tome, odnos prema obrazovanju u današnjem vremenu jedno je od bitnih mjerila progresivnosti i civilizacijske orijentacije.

Na osnovu svega prikazanog, izvlačim sledeće zaključke:

1.) Obrazovanje u jugoslovenskim republikama i autonomnim pokrajinama mora imati, neizostavno, nacionalne sadržaje, republičko-pokrajinska određenja. Istorijski je to uslovljeno. Ali, savremena istorijska situacija u kojoj se nalazi Jugoslavija, ne dopušta da *cjelinu* obrazovanja u Jugoslaviji determinišu nacionalno-republička ili pokrajinska svojstva, da *cjelinu* sistema obrazovanja, uključujući i *osnove sistema,* uređuje potpuno samostalno svaka republika i svaka autonomna pokrajina. Jer, *obrazovanje je elementarno ljudsko pravo. I uslov je za jednakost u ostvarivanju niza drugih ljudskih prava! Istovremeno, obrazovanje u svakom dijelu Jugoslavije, budući je djelatnost koja produkuje znanje, bitan je činilac razvojnog napretka i demokratskog jedinstva Jugoslavije kao cjeline.*

Zato je istorijski imperativ i, istovremeno, realni životni interes, a ne samo nacionalni, svih radnih ljudi Jugoslavije, naročito mladih, svake republike i svake autonomne pokrajine, Jugoslavije kao cjeline, da osnove i ciljevi obrazovanja u svakom dijelu Jugoslavije budu takvi da otvaraju široke mogućnosti za razvijanje civilizacijsko komunikacijskih veza i za radnu pokretljivost na čitavom jedinstvenom jugoslovenskom prostoru; za kvalitetno i efikasno aktiviranje i korišćenje resursa i potencijala, ljudskih i materijalnih, u svakom dijelu Jugoslavije. To je životni interes svih zato što od toga svako ima koristi, mada ne svi jednako.

Uslov za to je da se u cijeloj SFRJ utvrde, da postoje, da se u praksi ostvaruju, zajedničke osnove sistema obrazovanja, da se time objedini nedeljivo, samo mehanički podijeljeno.

Zajedničke osnove obrazovanja u SFRJ, dakle, u funkciji su napretka svih naroda i narodnosti u SFRJ, napretka Jugo-

Digitized by Google

slavije kao cjeline, a ne u funkciji gušenja nacionalnih svojstava obrazovanja, ugrožavanja bilo čije nacionalne samobitnosti.

Nacionalna svojstva obrazovanja, nijesu prepreka građenja i ustanovljenja zajedničke osnove obrazovanja, a zajednička osnova obrazovanja, nije prepreka da svaka republika i autonomna pokrajina, razradom i konkretizacijom zajedničke osnove obrazovanja, uspostavlja i ostvaruje obrazovanje, kao jedinstvo sistema i djelatnosti, koje će biti ispunjeno konkretnim sadržajima njenih kulturoloških, istorijskih, nacionalnih, sociooloških, demografskih, materijalnih i drugih osobenosti.

Naravno, oboje pod uslovom da se ispravno dimenzioniraju sadržaji koji čine zajedničke osnove obrazovanja.

2.) Postoje dva moguća puta utvrđivanja jedinstvenih osnova obrazovanja u SFRJ. Utvrđivanje tih osnova saveznim zakonom — što podrazumijeva da to bude funkcija federacije — ili dogovorima republika i autonomnih pokrajina — što podrazumijeva da je utvrđivanje tih osnova funkcija republika i autonomnih pokrajina, koju one ostvaruju zajednički.

Pitanje je: koji je od ta dva puta primjereniji društvenoj prirodi osnova obrazovanja, savremenoj situaciji, potrebama i ciljevima razvoja?

Citirani činjenični nalaz da u proteklih 14 godina dogovorima republika i autonomnih pokrajina (zaključeno je 9) nije obezbeđen »neophodni minimum jedinstva i zajedništva« u oblasti obrazovanja u Jugoslaviji i cjelina naprijed rečenog, ubjedljivo kazuju, naprosto ne dopuštaju drugačiji zaključak, da je za utvrđivanje osnova obrazovanja u SFRJ, u sadašnjosti, *savezni zakon primjereniji od dogovora republika i autonomnih pokrajina.*

To kazuje i demokratsko delegatsko usvajanje saveznog zakona.

Savezni zakon donosi Skupština SFRJ. Ona je i organ društvenog samoupravljanja. Zajedničko je demokratsko tijelo svih jugoslovenskih naroda i narodnosti. U njoj odlučuju svi radni ljudi i građani Jugoslavije, putem svojih delegata, čije djelovanje svi oni ravnopravno usmjeravaju, i kojima delegati odgovaraju.

Zajedničke osnove obrazovanja, utvrđene od Skupštine SFRJ, kao organa koji je zajednički svim jugoslovenskim narodima i narodnostima i koji radi na demokratski delegatski način, sadržinski oblikovane u duhu imperativnih obaveza sadržanih u Osnovnim načelima Ustava SFRJ, koje obavezuju Skupštinu SFRJ, ne mogu ugroziti ničiju nacionalnu slobodu, nacionalnu osobenost, niti potrebni stepen samostalnosti republika i autonomnih pokrajina.

Tvrdnja da republičko-pokrajinski dogovor u oblasti obrazovanja imaju prevagu nad saveznim zakonima, zanemaruje, ignoriše socijalističko samoupravnu osnovu i demokratsko-delegatski karakter rada i odlučivanja Skupštine SFRJ koja donosi

Digitized by Google

savezne zakone. Zanemaruje činjenicu da su i savezni zakoni izraz dogovaranja i sporazumijevanja društvenih činilaca iz republika i autonomnih pokrajina, da društvenu osnovu tog dogovaranja čine samoupravne organizacije i zajednice, a ne samo ili prije svega, upravno-izvršni organi republika i autonomnih pokrajina.

Na drugoj strani, hiperbolišu se zrnca samoupravnog u zaključivanju dogovora republika i autonomnih pokrajina. Jer, zaobilazi se činjenica da su dogovori republika i pokrajina u poslednjih 14 godina, sem izuzetno, bili dogovori izvršno-upravnih organa, bez prethodnog dobijanja smjernica od delegatskih činilaca. Izostavlja se iz vidokruga i dosadašnje četrnaestogodišnje iskustvo, koje kazuje da mehanički zbir predloga i stavova šest republika i dvije autonomne pokrajine, zasnovanih na politiziranim posebnostima, nije čvrst oslonac i usmjerač za dogovaranje u oblasti obrazovanja, i da neće biti čvrstog oslonca za dogovaranje ni ubuduće sve dok federacija ne bude imala dužnost da utvrdi zajedničke osnove obrazovanja, koje bi bile oslonac, čvrst startni temelj i usmjerivač za dogovaranja.

3.) Ustanovljenje ustavne obaveze i prava federacije da zakonom uređuje zajedničke osnove obrazovanja, nije suprotno ni Osnovnim načelima Ustava SFRJ. Dokaz za to je sadržaj stava 2. Odeljka V Osnovnih načela Ustava SFRJ.

On glasi: »Polazeći od toga da su obrazovanje, nauka i kultura bitan činilac razvoja socijalističkog društva, podizanja produktivnosti rada, razvoja socijalističkih snaga ljudi i svestranog razvoja ličnosti, humanizovanja socijalističkih samoupravnih odnosa i opšteg društvenog napretka, *socijalistička zajednica* obezbjeđuje slobodu stvaralaštva i *stvara uslove za razvoj i unapređenje obrazovanja*, naučnog, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva kako bi što uspješnije služili podizanju stvaralačkih sposobnosti radnih ljudi, unapređivanju socijalističkih društvenih odnosa i svestranom razvoju slobodne i humanizovane ličnosti.«

Socijalističku zajednicu čine sve društveno-političke zajednice u Jugoslaviji, uključujući Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju kao samostalnu društveno-političku zajednicu, sa samostalnim obavezama, odgovornostima i pravima. Saglasno tome, u citiranom dijelu Osnovnih načela Ustava SFRJ utvrđeno je da i federacija (naravno, ne samo ona) ima funkciju da »stvara uslove za razvoj i unapređivanje obrazovanja«. Ovo ne isključuje, već dopušta, čak i podrazumijeva, ustanovljenje obaveze i prava federacije da uređuje zajedničke osnove sistema obrazovanja u SFR Jugoslaviji, da je i ona odgovorna za to da li će i u kojoj mjeri obrazovanje u SFRJ biti činilac razvoja socijalističkog društva, podizanja produktivnosti rada, opšteg napretka jugoslovenskog društva, obezbeđivanja jedinstva jugoslovenskog tržišta, duhovnog jedinstva u Jugoslaviji. To je, u datim sistemskim uslovima, moguć i odgovarajući put

Digitized by Google

za realizaciju u načelima utvrđene odgovornosti i funkcije federacije na području obrazovanja. Da utvrđuje zajedničke osnove obrazovanja kao instrumenta obezbjeđivanja već utvrđenih i ustavno garantovanih prava građana, naroda i narodnosti, i već ustavno utvrđenih temeljnih odnosa u jugoslovenskoj federaciji, a ne kao prava kojima bi se odstupilo od temeljnih ustavnih principa; kao instrumenta objedinjavanja onog što je nužno objedinjavati i u federativnoj zajednici (i u citiranom obrazloženju Komisije Skupštine SR Slovenije takođe se govori o nespornoj potrebi objedinjavanja u oblasti obrazovanja), onog što se bezuspješno, u proteklih 14 godina željelo i što se iluzorno žcli postići, dogovorima republika i autonomnih pokrajina. Bezuspješno ne samo zbog toga što je dogovaranje potreba, ustavno očekivanje, ali ne obaveza, već i zato što se ustavno ne određuju, niti mogu precizno odrediti, sve komponente zajedničke osnove obrazovanja, a time i predmet međurepubličko-pokrajinskih dogovaranja, startna osnova dogovaranja o tome što je zajednički interes u oblasti obrazovanja u jednoj konkretnoj situaciji kada se odvija dogovaranje, itd.

Dokaz za ustanovljenje obaveze i prava federacije da uređuje zajedničke osnove obrazovanja nije suprotno Osnovnim načelima Ustava SFRJ, sadržan je i u činjenici da ni u V Odjeljku, ni u drugim odjeljcima Osnovnih načela Ustava SFRJ, nije utvrđeno da je *cjelina* obrazovanja, uključujući i njegove fundamentalne osnove, u *»isključivoj* nadležnosti i odgovornosti republika i autonomnih pokrajina«, kako se tvrdi u citiranom obrazloženju Komisije Skupštine SR Slovenije za ustavna pitanja.

Isti činjenični zaključak slijedi i iz činjenice da je funkcija federacije (naravno, ne samo nje) da obezbeđuje jedinstvo jugoslovenskog tržišta i osnovne slobode i prava građana utvrđene Ustavom SFRJ. Jer, kako je već rečeno, nema jedinstva jugoslovenskog tržišta ako na njegovom prostoru nema, faktički, stvarnih uslova za: pokretljivost školovanja đaka i studenata, radnu pokretljivost kadrova, širu i slobodnu pokretljivost upotrebe znanja. A svega toga ne može biti ako se obrazovanje u Jugoslaviji ne zasniva na zajedničkim osnovama.

Ako federacija nema dužnost i pravo da utvrđuje osnove sistema iz obrazovanja i vaspitanja, Federacija ne može realizovati svoj dio odgovornosti za obezbjeđivanje uslova za stvaranje onih vrijednosti za čije je puno ostvarivanje uslov obrazovanje na zajedničkim osnovama; dio odgovornosti za to da se stvaraju uslovi za puno i jednako ostvarivanje onih osnovnih sloboda i prava građana utvrđenih u Ustavu SFRJ, da se obrazovanje razvija i unapređuje tako da *ubrzava društveni razvoj i napredak; da razvija socijalističku samoupravnu svijest i socijalističke samoupravne odnose; da doprinosi stvaranju sinteze demokratske nacionalne svijesti i demokratske jugoslovenske federativno-demokratske svijesti; da doprinosi stvaranju*

Digitized by Google

svijesti o nužnosti i revolucionarnosti istovremenog postojanja samostalnosti republika i autonomnih pokrajina i demokratskog jedinstva Jugoslavije i osposobljavanju i usmjeravanju svih društvenih činilaca za djelovanje u tom pravcu.

Drugačije rečeno: više argumenata, sa jačom težinom ima za činjenični zaključak da se prilikom konkretnog određivanja funkcija federacije u normativnom dijelu Ustava od 1974. godine, na području obrazovanja, *odstupilo* od određenja u Osnovnim načelima u Ustavu SFRJ, nego što ima argumentacija za činjenični zaključak da je ustanovljenje ustavne obaveze i prava federacije da uređuje zajedničke osnove sistema obrazovanja suprotno Osnovnim načelima Ustava SFRJ.

Naprijed izloženo o tokovima obrazovanja u svijetu, o njegovoj ulozi za društveni napredak, za radnu pokretljivost, za pokretljivost đaka i studenata u toku školovanja i pokretljivost u sticanju znanja u toku rada, što je jedan od bitnih uslova uspostavljanja jedinstva jugoslovenskog tržišta; o sadašnjem stanju na području obrazovanja u SFR Jugoslaviji, kao i o odgovornosti federacije za razvoj i unapređenje obrazovanja, sadrži više argumenata za opredjeljenje da se sadašnjim ustavnim promjenama, u normativnom dijelu Ustava SFRJ, dosljedno izvedu rešenja iz sadržine citiranih ustavnih načela, nego što ima argumenata da se i dalje zadrži odstupanje od njih, koje je učinjeno 1974. godine.

Naprijed izloženo zapravo čini *nužnim, neodložnim, urgentnim, potrebnim za sve jugoslovenske narode i narodnosti, da se ustavno utvrdi obaveza i pravo da svi društveni činioci koji čine društvenu osnovu Skupštine SFRJ, putem Skupštine SFRJ, uređuju zajedničke osnove sistema obrazovanja.*

Ocjenu da ta potreba postoji, sadrži i Rezolucija 13. kongresa Saveza komunista Jugoslavije o zadacima SKJ u ostvarivanju idejnih osnova i kvaliteta socijalističkog samoupravnog preobražaja vaspitanja i obrazovanja. U njoj se, naime, pored ostalog, utvrđuje da je nužno: strukturu, sadržaje i organizaciju u oblasti obrazovanja uspostaviti u skladu sa zahtijevima »strategije dugoročnog razvoja *zemlje*«, preobražaj i ulogu obrazovanja »ostvarivati u njegovoj sveukupnosti«; razvoj obrazovanja u cjelini »zasnivati na osnovama *zajedničkog* planiranja *dugoročnih* kadrovskih i obrazovnih potreba«; »politiku upisa učenika i studenata i razvoj škola i fakulteta stalno usklađivati s razvojnim potrebama udruženog rada, materijalnim i kulturnim razvojem društva«; unapređivati međurepubličku i pokrajinsku saradnju u oblasti obrazovanja »na *zajedničkim interesima* i potrebama razvoja društva«; neophodno je utvrđivanje *jedinstvene* politike i koncepcije uvođenja i razvoja obrazovane tehnologije, kao osposobljavanje i informisanje nastavnika za njenu primjenu« itd.

Polazeći od toga, u završnom dijelu Rezolucije (tač. 9), utvrđuje se opredjeljenje »*za jačanje jedinstva i zajedništva*

Digitized by Google

u osnovnim pitanjima sistema i politike vaspitanja i obrazovanja, protiv svakog oblika zatvaranja i izolacije u okviru nacije, republike ili pokrajine, kao i protiv bilo kakvog unitarizma i majorizacije«, za »razvijanje vaspitno-obrazovnog sistema *na jedinstvenim idejnim i društveno-ekonomskim osnovama, primjenom istih načela programiranja vaspitanja i obrazovanja«*, za »završavanje i doslednu primjenu *jedinstvenih osnova nomenklature zanimanja i kriterijuma za razvrstavanje stručne spreme«*, *»za nesmetanu pokretljivost učenika, studenata i kadrova u cijeloj zemlji«*, *za izgradnju »jedinstvenog informaciono-dokumentacionog sistema u vaspitanju i obrazovanju na nivou zemlje, povezujući ga s ostalim informacionim sistemima, posebno s radom na jedinstvenom informacionom sistemu u nauci«*, itd.

Ocjenu da postoji prikazana potreba, sadrže i zaključci koje je usvojio Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije na sjednici održanoj 30. i 31. oktobra 1985. godine, na kojoj je razmatrano ostvarivanje ustavne koncepcije jugoslovenske federacije. U zaključcima usvojenim na toj sjednici, pored ostalog, stoji i sledeće:

»Interesi zajedničkog života u zemlji i na jedinstvenom privrednom prostoru traže da se, uz puno razumijevanje i uvažavanje svih specifičnhi potreba i uslova pojedinih republika i pokrajina, pojedina pitanja koja su u njihovoj nadležnosti *regulišu na jedinstvenim osnovama i principima, odnosno za njih pronalaze zajednička rešenja...«*, »Od posebnog je značaja — kaže se dalje — da *na nivou cijele zemlje brže i svestranije jača i povezivanje naučnih, kulturnih, obrazovnih i drugih ustanova i institucija«*. Radi toga stvarati uslove za mnogo brže prevazilaženje sadašnje dezintegracije obrazovanja, obrazovnih institucija i zajednica, koje su »okrenute gotovo isključivo »svojim« društveno-političkim zajednicama, što ne odgovara prirodi i potrebama tih aktivnosti« (21. sjednica CK SKJ, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1985, str. 169. i 161).

Neophodnost ustanovljenja te funkcije federacije konstatovana je u okviru Sekcije Savezne konferencije SSRN za obrazovanje, nauku i tehničku kulturu (Pismo Komisiji Skupštine SFRJ za ustavna pitanja, br. 215/275, od 20. 11. 1987) i na sjednici Koordinacionog odbora Saveznog izvršnog vijeća za obrazovanje, kulturu, fizičku i tehničku kulturu. (Izvještaj sa njegove 7. sjednice, održane 28. oktobra 1987). Saglasno tome, u njima je podržano opredeljenje da se u duhu Predloga Predsjedništva SFRJ da se pristupi promjeni Ustava SFRJ ustanovi zakonodavna nadležnost federacije u oblasti obrazovanja. U toku rada Komisije za ustavna pitanja i njene Koordinacione grupe, to opredjeljenje je podržano i u ime Saveza sindikata Jugoslavije i u ime svih republika i autonomnih pokrajina, izuzev u ime SR Slovenije.

Digitized by Google

Izričito je kazano da se ova podrška zasniva na saznanju, ocjeni, da se ustanovljenjem funkcije federacije da zakonom uređuje *osnove sistema* obrazovanja i vaspitanja u SFRJ, dosljedno u skladu sa Osnovnim načelima Ustava SFRJ, ne povređuje ničija nacionalna samobitnost i samostalnost.

Ovakva ocjena, sa istom činjeničnom podlogom, dominirala je i na jugoslovenskom savjetovanju o aktuelnim pitanjima ostvarivanja jedinstva i zajedništva u politici i sistemu vaspitanja i obrazovanja u SFRJ, održanom u Beogradu, 3. i 4. aprila 1986., godine. Dominira i u stavovima koji su na njemu usvojeni.

4) Može se prigovoriti da predlog rešenja po kojem federacija ima obavezu i pravo da uređuje zajedničke osnove sistema obrazovanja i vaspitanja ne uvažava stanje međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji i da umanjuje ulogu i značaj republika i autonomnih pokrajina u SFR Jugoslaviji.

Stanje međunacionalnih odnosa ispravno je mjeriti i cijeniti *trajnijim, istorijsko-tendencijskim kretanjima, koja prisiljavaju na stvaralačku nacionalnu saradnju, a ne na sukobe,* a ne trenutnim događanjima, pogledima i shvatanjima. Pri tom nijesu nevažne i nijanse u sagledavanju tih istorijsko-tendencijskih kretanja. Nije nevažna i činjenica da su revolucionari baš zato revolucionarni što trenutna događanja, tekuće poglede i shvatanja mijenjaju, ili se bar zalažu da mijenjaju, na liniji istorijsko-tendencijskih kretanja.

Mjereno tim pouzdanim mjerilom, predloženo rješenje potpuno uvažava perspektivu međunacionalnih odnosa u SFR Jugoslaviji, pa i sadašnje stanje.

Predloženim rešenjem se ne umanjuju uloga i značaj republika i autonomnih pokrajina u SFR Jugoslaviji, pa ni na području obrazovanja. Stvaraju se samo bolje mogućnosti da republike i autonomne pokrajine uspješnije ostvaruju svoju ulogu, da se efikasnije i uspješnije međusobno dogovaraju o onom što je njihov zajednički interes, da taj interes ostvaruju u odnosima međusobne ravnopravnosti i uzajamne odgovornosti.

Ne uspostavlja se ni u ovoj oblasti, dakle, savezni birokratski centralizam, koji bi omogućavao da se volji nekog birokratskog centra podređuju sve republike i autonomne pokrajine, već se uspostavlja mogućnost da republike i autonomne pokrajine, putem svojih delegata, na način koji odgovara demokratskom karakteru jugoslovenske federacije i ustavno utvrđenom produkcionom odnosu, zajednički i demokratski uređuju zajedničke osnove obrazovanja u SFR Jugoslaviji.

5) Ustanovljenje ustavne obaveze i prava federacije da uređuje zajedničke osnove sistema obrazovanja i vaspitanja nije suprotno dogovorenim i utvrđenim pravcima i okvirima ustavnih promjena, sadržano je u Odluci da se pristupi promjeni Ustava SFRJ, koju je donijelo Savezno vijeće Skupštine SFRJ

Digitized by Google

— na sjednici održanoj 30. marta 1987. godine, i zaključcima usvojenim tim povodom. Tom Odlukom vijeće je usvojilo Predlog da se pristupi promjeni Ustava SFRJ, koji je 21. januara 1987. godine podnijelo Predsjedništvo SFRJ, a zaključcima je obavezalo da se promjene izrade »*u smislu*« usvojenog Predloga.

Predlog Predsjedništva SFRJ da se pristupi promjeni Ustava SFRJ, od 21. januara 1987. godine, dakle, i osnov je i sadržinski i ciljno sastavni dio Odluke na osnovu koje se vrše promjene. A to znači, i u Odluci, kao i u Predlogu, utvrđeno je da je cilj ustavnih promjena stvaranje povoljnije sistemske osnove »za razvoj proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih odnosa... funkcionisanje jedinstva jugoslovenskog tržišta... jačanje kohezije naše federativne zajednice... razvoj našeg socijalističkog humanizma«, te da u tom cilju promjenama otkloniti »nesaglasnosti i nedorečenosti u normativnom dijelu Ustava SFRJ.«

Utvrđivanje zajedničkih osnova obrazovanja i vaspitanja u SFRJ može, zaista, doprinositi ostvarivanju tih ciljeva. Zato je na liniji njihovog ostvarivanja i obezbeđivanja, a time i u okviru dogovorenih i utvrđenih pravaca ustavnih promjena.

Osim toga, u Predlogu, u tač. 18, koji je sadržinski sastavni dio Odluke da se pristupi promjenama Ustava SFRJ, izričito se utvrđuje opredjeljenje da se, radi ostvarivanja ciljeva ustavnih promjena, ustavno propiše da federacija, pored ostalog, uređuje i »zajedničke osnove obrazovanja, u skladu sa čl. 165. Ustava SFRJ«. To objektivno znači u skladu sa činjenicom da je obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava i da je uslov za ostvarivanje niza drugih ljudskih prava, od čijeg slobodnog i punog ostvarivanja zavise jedinstvo jugoslovenskog tržišta i socijalistički samoupravni napredak.

6) Društvena priroda i funkcija obrazovanja i vaspitanja ukupnost zakona i dogovora u oblasti obrazovanja i vaspitanja globalno kazuju i ograničavaju što su osnove sistema obrazovanja. Sadržaj i karakter cjeline društvenog uređenja SFR Jugoslavije i, u inicijalnoj mjeri, sadržina svih devet dogovora republika i autonomnih pokrajina iz oblasti obrazovanja, zaključenih od 1980. do 1987. godine, kazuju koji dio osnova obrazovanja je nužno utvrditi kao zajedničke osnove obrazovanja u SFR Jugoslaviji. Citirani sadržaj Osnovnih načela Ustava SFRJ, utvrđuje idejnu osnovu i ciljeve sadržaja zajedničke osnove sistema obrazovanja.

Ipak, do sada nema preciznog određenja što sve treba da budu komponente zajedničke osnove sistema obrazovanja u SFR Jugoslaviji. U dosadašnjim ustavnim raspravama izostalo je usmjerenje da se to preciznije utvrdi. Sva društvena energija svo znanje, rasuti su na području dokazivanja da federacija treba, odnosno da ne treba, da utvrđuje zajedničke osnove obrazovanja.

Digitized by Google

Obaveza je, neodložena, da se na osnovi označenoj u prethodnim sadržajima, precizno utvrde te komponente, kako bi se jasno znalo što se pod tim podrazumijeva, a što se ne želi. To bi otklanjalo strah od tih osnova, a kasnije i olakšalo da se brže uredi ono što treba urediti.

Dodajem još i to, da su u citiranim djelovima Rezolucije 13. kongresa SKJ izričito i navedena tri elementa sistema obrazovanja koja je neophodno jedinstveno urediti. To određenje može biti početak rada na utvrđivanju komponenti zajedničkih osnova sistema obrazovanja.

Kazivanje o ustavnom uređenju odnosa u oblasti obrazovanja i vaspitanja završavam sa sledeća dva zaključka:

Prvo. *U uslovima savremene i dolazeće ekonomsko-tehnološko-tehničke i naučne društveno-istorijske situacije, obrazovanje je činilac razvoja ljudske komponente proizvodnih snaga, u funkciji je rada, razvoja tehnologije, društvene cirkulacije stvaralaca materijalnih i duhovnih vrijednosti, znanja, rada, podsticanja integracije. Zato je jugoslovenska (i svačija druga) budućnost i u školskoj klupi. Ne samo u njoj, ali u znatnoj mjeri i u njoj. Zato je istorijska potreba da Skupština SFRJ kao zajednički demokratski organ svih republika i autonomnih pokrajina, ima ustavnu dužnost i pravo da razmatra i uređuje onaj dio (samo to, a ne više) odnosa i materije u oblasti obrazovanja i vaspitanja koji je bitan, odlučujući za obezbjeđivanje da se obrazovanje i vaspitanje ostvaruju u realnosti kao činilac društveno-ekonomskog i naučno-tehnološkog razvoja zemlje u cjelini, jedinstva privrednog i jedinstvenih osnova političkog sistema, prirodne i slobodne cirkulacije đaka, studenata, rada, znanja i umjeća na cjelokupnom jugoslovenskom prostoru. To podrazumijeva i obavezu, a time pravo Skupštine SFRJ da obrazovno-kadrovsku komponentu ugrađuje u razvojne planove Jugoslavije, u jedinstvenu strategiju njenog tehnološkog razvoja i druge razvojne strategije, u akte kojima se predodređuju uslovi za razvoj i ostvarivanje ishoda obrazovno-vaspitne djelatnosti. Sve u mjeri i na način, razumije se, kojim će se ostaviti dovoljno prostora, dovoljno mogućnosti da se unutar republika i autonomnih pokrajina u programe i planove nastave, u njihovu realizaciju, ugrade nacionalno-istorijske, nacionalno-kulturne, demografske i sve druge nacionalne vrijednosti, značajne za očuvanje i valorizovanje nacionalnih vrijednosti.*

Drugo. *Ovo sve nisu protivrečne odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za stanje u oblasti obrazovanja i vaspitanja, za razvoj i ishode ove djelatnosti.*

Drugačije tumačenje osnova Ustava SFRJ i samostalnosti republika i autonomnih pokrajina u njoj, jednostranost je koja zanemaruje činjenicu da su samostalnost i jedinstvo par koji se nikada ni u jednom momentu ne može svesti samo na jedno.

Digitized by Google

Plašim se i ja birokratskog centralizma u Jugoslaviji, pa i u oblasti obrazovanja i vaspitanja.

Ali, plašim se, ne manje, razgrađenosti i daljeg razgrađivanja cjeline u ovoj oblasti.

Izlaz je u zadržavanju razlika, a odbacivanju razdvajanja. U demokratskom jedinstvu, koje uspostavlja skladnu ravnotežu između samostalnosti i jedinstva; u demokratičnosti rada i procedure zajedničkog, u tom smislu centralnog organa i podržavanju njegovog političkog autoriteta; u jedinstvu u kome je svaki subjekt ravnopravan i koje nema ništa zajedničko sa birokratskim i aristokratskim centralizmom.

U tome je i smisao isticanja dužnosti i prava Skupštine SFRJ, a ne uopštenog konstatovanja dužnosti i prava federacije. Ta nijansa, ma koliko izgledala malom, veoma je važna.

Valja naglasiti i sledeće: u izgradnji osnova i koncepcije obrazovanja i vaspitanja, bolje je, iskustveno je to dokazano, uvažiti princip: više subjekata zna više nego jedan! U jednoj sredini, ma kako bila razvijena, nije moguće dostići cjelovitost saznanja koju je moguće dostići komplementarnošću i konkurencijom znanja i sposobnosti više sredina.

Javno i na sjednicama Komisije Skupštine SFRJ za ustavna pitanja, kao argumenat protiv predloga da Skupština SFRJ »uređuje osnove poreskog sistema i utvrđuje zajedničke osnove poreske politike«, kreatori i protagonisti odbijajućih stavova iz SR Slovenije, iznijeli su samo sledeće tvrdnje: a) usvajanjem citiranog predloga povrijedila bi se ustavna načela da su republike i autonomne pokrajine odgovorne »za sopstveni razvoj i za razvoj socijalističke zajednice kao cjeline« i da »radni ljudi i narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama, i u socijalističkim autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim pravima, a u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji — kad je to u zajedničkom interesu«, saveznim »ustavom utvrđeno«; i b) to bi ograničavalo prava republika bez kojih one ne bi imale neophodnu samostalnost u duhu avnojevskih principa, a proizvelo federalnu centralizaciju.

A) Citirana ustavna načela su, zaista, velike vrijednosti. Dužnost je njihovu povredu sprečavati i odbijati sve što vodi njihovom povređivanju.

Dužnost je, takođe, suprotstaviti se, odlučno i bez ustezanja, manipulaciji sa ovim ustavnim načelima. Ovo tim prije što su ona u praksi već postala manipulativna kategorija i što se učvršćuje stanje u kojem se sa njima zaista može uspješno manipulisati. Ne smije se zaboraviti balon koji je naduvan i sa malim dodatkom duvanja, lako se uništava!

Ugradnja u Ustav SFRJ razmatranog predloga, nije suprotna nijednom od citirana dva ustavna načela, ne ugrožava ih. *Naprotiv, ugradnja razmatranog predloga u Ustav SFRJ*

Digitized by Google

uslov je ostvarivanja drugog dijela prvo citiranog ustavnog načela, a jedan je od mogućih načina realizacije drugog.

Naime, odgovornost jedne republike »za razvoj socijalističke zajednice kao *cjeline*«, u mjeri u kojoj to zavisi od stanja u oblasti poreskog sistema i poreske politike, ne može se, uspješno i efikasno realizovati ako i kada sve republike, zajednički, putem odluka koje donose u organima federacije, koje svakoga podjednako i imperativno obavezuju, ne mogu uređivati odnose u ovoj oblasti. Jugoslovenska stvarnost to potvrđuje.

Tvrdnja da se to može postići putem dogovora republika i autonomnih pokrajina i da je taj put samoupravan, a da je predloženo rešenje etatističko, nema podlogu i potvrdu u stvarnosti. Dogovori koje su republike i autonomne pokrajine zaključivale u ovoj oblasti, lišeni su samoupravne podloge i samoupravne suštine. Više su, pod izgovorom da su državni organi reprezentanti društva, degradacija stvarnog samoupravnog položaja radnih ljudi, nego ostvarivanje tog položaja. Više su voluntarizam republičkih i pokrajinskih vrhova, koji se može »progurati« pod vidom zaštite nacionalnog, nego što su rezultat studioznog analitičkog sagledavanja i odgovornog sintetizovanja interesa.

U realnosti, bez obzira na stepen njihove samoupravnosti, dogovori su se više godina potvrdili i iznosa potvrđivali kao nesposobni instrumenti da obezbijede ostvarivanje zajedničkih interesa. Čak ni u jednom segmentu nijesu ostvareni, a ne samo u cjelini.

Povodom načina na koji su dogovori u ovoj oblasti sadržinski oblikovani, naglašavam sledeće: uspostavljanje sistema odnosa u jugoslovenskoj federaciji u kome će odlučujuću riječ u utvrđivanju poreskog sistema i osnova poreske politike imati predstavnici republičkih i pokrajinskih organa uprave i izvršnih organa, nije put demokratizacije jugoslovenskog društva, a jeste put njegove dezintegracije. To može biti put demokratizacije samo u granicama dezintegracije i koliko dezintegracija omogućava.

Može se, na osnovu ovog rezonovati: dovoljno je samo demokratizovati, učiniti samoupravnijim dogovaranje, a ne dogovore zamjenjivati aktima Skupštine SFRJ. Može se tako rezonovati, ali je dužnost izvršiti analizu i granica mogućeg tim putem. Analiza daje rezultat: stepen delegatske samoupravnosti, delegatske demokratije, koji se može ostvariti donošenjem akata u Skupštini SFRJ, ne mora biti manji, a može biti veći od njihovog stepena koji se može ostvariti u postupku zaključivanja dogovora.

Obaveznost odluke donesene u Skupštini SFRJ je neuporedivo veća od obaveznosti dogovora. Efikasnost je time veća.

Drugačija je priroda odnosa razmatranog predloga i stava kojim se on odbija i drugog citiranog ustavnog načela. Ali, nema ni protivrečnosti, ni isključivosti. Jer, ako i kada bi se

Digitized by Google

predlog usvojio, u samom Ustavu bi pisalo da je »uređivanje osnova poreskog sistema i utvrđivanje zajedničkih osnova poreske politike« u zajedničkom interesu naroda Jugoslavije, i da to ne spada u krug prava koja se ostvaruju u republikama i autonomnim pokrajinama. To rešenje, dakle, utvrdilo bi da ta prava i dužnosti radnih ljudi, naroda i narodnosti, ostvaruju putem organa federacije.

Dakle, ni u čemu se ne bi povrijedilo ni ugrozilo citirano ustavno načelo. Proširila bi se njegova obuhvatnost. A to je drugo pitanje. Na njega se odgovara analizom društvenog stanja i društvenih potreba, a ne konfrontacijom predloga sa ustavnim načelima.

B) Možda je sređena, ali nije javno prezentirana, argumentacija protiv razmatranog predloga i u prilog stava kojim se odbija predlog.

Ne sporim da se protiv predloga i za stav odbijanja, može dati lijepa razumna argumentacija sa stanovišta parcijalnih interesa jedne republike. Naročito kada je ona izrazito ekonomski najrazvijenija.

Donošenje odluke ili zauzimanje stava sa sadržajem isključivosti, koji predodređuje sadržaj konačne odluke, samo na osnovu argumentacije date sa stanovišta isključivo posebnih interesa jedne republike, međutim, vodi u krizu, u njeno produbljavanje i zaoštravanje, a ne izlasku iz krize.

Da bi se prevazišla kriza i otvorila perspektiva, obaveza je, međutim, dovesti u vezu, sučeliti, istinu sa stanovišta interesa jedne republike, istine sa stanovišta drugih republika i naći istinu sa stanovišta interesa cjeline. Uzajamno presijecanje i korigovanje istina sa stanovišta posebnosti i njihova stvaralačka sinteza, daje pravu istinu. Tako i startna istina o interesu jedne republike dobija drugi domašaj, drugo značenje. Drugačije obavezuje.

Sa takvim pristupom, sa pristupom sa stanovišta cjeline, sa stanovišta jugoslovenske orijentacije — demokratske i federativne, ne birokratsko-centralističke ili unitarističke — u prilog razmatranog predloga ustavnog rešenja, iznosim sledeću argumentaciju:

1) Poreski sistem je bitna, neizostavna komponenta privrednog sistema, instrumenat razvojne politike, njenog utvrđivanja i obezbjeđivanja; instrumenat stvaranja približno jednakih uslova privređivanja na jedinstvenom privrednom prostoru Jugoslavije, sredstvo uspostavljanja i obezbjeđivanja jedinstva jugoslovenskog tržišta. U funkciji je, dakle, jedinstva privrednog sistema, obezbjeđivanja razvoja i zadovoljavanja razvojnih potreba Jugoslavije kao cjeline. Činjenica da postoji saglasno saznanje, saglasna ocjena, da je poreski sistem komponenta jedinstva jugoslovenskog tržišta, to potvrđuje.

Ako i kada federacija, koje ni u ovom slučaju nema izvan republika, nema u svojoj kompetenciji ključne komponente

Digitized by Google

poreskog sistema, nema ni sve neophodne kompetencije da obezbjeđuje — a to joj je obaveza — jedinstvo privrednog sistema i ostvarivanje razvojne politike koju utvrđuje.

Postojanje osam poreskih sistema, sa različitim osnovnim elementima, sa različitim elementima koji čine osnovu sistema, razbija privredni sistem u njegovoj jednoj bitnoj oblasti, a time i čini privredni sistem nejedinstvenim. U Programu Saveza komunista Jugoslavije, u VIII glavi, sa naslovom »Federacija i odnosi između naroda Jugoslavije«, jasno se i precizno utvrđuje da je »*jedinstvo* privrednog sistema«, zajedno sa jedinstvom društveno-svojinskih odnosa i jedinstvom jugoslovenskog tržišta, komponenta jedinstva Jugoslavije i »osnova samostalnosti i ravnopravnosti«.

Drugačije rečeno: zalaganje protiv opredeljenja da se u Skupštini SFRJ utvrđuju osnove poreskog sistema, zalaganje je i protiv onog stepena jedinstva privrednog sistema Jugoslavije koji je uslov ostvarivanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta.

2) Jedinstven poreski sistem i poreska politika, odnosno njihove osnove, uslov su i činilac obezbjeđivanja i očuvanja jedinstva društveno-svojinskog odnosa i integriteta društvene svojine.

3) Poreska politika je sredstvo, instrumenat, put ostvarivanja poreskog sistema. Poreski sistem i poreska politika, njihove osnove, međusobno su veoma zavisni. Ako nema jedinstvenih osnova poreske politike, ne može se ni obezbijediti svuda jednako dosljedno ostvarivanje jedinstvenih osnova poreskog sistema. Sa dobrom poreskom politikom, mogu se čak nadomjestiti i nedostaci poreskog sistema, a sa defektnom poreskom politikom, mogu se izvitoperiti i kvalitetni sadržaji poreskog sistema. Zato federacija, ako je u njenoj kompetenciji uređivanje poreskog sistema ili njegovih osnova, nema u svojoj kompetenciji neophodnog sredstva za ostvarivanje od nje uređenog sistema, ako u njenoj kompetenciji nije i utvrđivanje poreske politike, odnosno njenih osnova. Bez kompetencije u toj oblasti federacija ne može biti ni odgovorna za ostvarivanje poreskog sistema, ni za cjelovito sadržinsko oblikovanje ekonomske politike. Jer, poreska politika, ili bar njene osnove, neizostavni su i bitni dio ekonomske politike.

Bez kompetencije u oblasti poreske politike federacija nema bitnog instrumenta za obezbjeđivanje uslova privređivanja koje će odlikovati uslovi ravnopravnosti u startu. Nema važnog instrumenta za stimulisanje ubrzavanja razvoja proizvodnih snaga vrhunske tehnologije, za stimulisanje procesa koji razbijaju autarkizam, regionalizam, lokalizam i slično.

4) Poreski sistem i poreska politika, njihove osnove, imaju naglašenu klasno-socijalnu ulogu i funkciju. Veću nego mnoge druge komponente privrednog sistema i cjelovite ekonomske politike. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je

Digitized by Google

ustavno obavezana da obezbjeđuje radničko-klasni sadržaj sistema i politike. Lišavanjem federacije prava da uređuje poreski sistem, ili njegove osnove, i da utvrđuje poresku politiku, ili njene osnove, lišavanje je federacije prava i mogućnosti da obezbjeđuje radničko-klasni sadržaj poreskog sistema i poreske politike. Nastavljanje orijentacije lišavanja federacije tog prava, ne odgovara stvarnim potrebama. Jer, poreski sistem i poreska politika u Jugoslaviji, poslednjih godina, ne odlikuje preovlađivanje radničko-klasnih sadržaja. U uslovima novog stanja u društvu, koje će karakterisati ojačana snaga tržišta i uspostavljanja pluralizma oblika svojine, funkcija SFRJ u ovoj oblasti postaje još neophodnija. Postaje imperativna.

5) Nije u interesu jednog dijela jugoslovenskih naroda, posebno onih u manje razvijenim područjima Jugoslavije, uspostavljanje razvijenog jedinstvenog tržišta na cjelom području Jugoslavije, ako se pri tome ne uspostavi jedinstvo privrednog sistema i ako poreski sistem i poreska politika, ili bar njihove osnove, ne budu jedinstveni u Jugoslaviji.

6) Nedoslednost je, neprincipijelnost je, opredjeljenje koje je iskazano u rečenici: saglašavamo se sa tim da su poreski sistem i poreska politika, odnosno njihove osnove, sastavne komponente jedinstva jugoslovenskog tržišta, ako to ne povlači sa sobom i opredjeljenje da njihovo uređivanje i utvrđivanje bude u kompetenciji federacije!

7) Istina je da se putem poreskog sistema i poreske politike oduzima dio dohotka od subjekata koji su ga ostvarili (ne znači uvijek i s mukom zaraditi). Ali, to samo za sebe nije argumenat protiv predloženog ustavnog rešenja.

Sa stanovišta subjekata od kojih se oduzima, nema negativne promjene. Može, međutim, biti pozitivna promjena. Jer, za subjekta koji je ostvario dohodak nema suštinske razlike da li mu se dohodak oduzima primjenom odluka republike ili federacije. Mogu se, međutim, s obzirom na razlike u načinu donošenja odluka u federaciji i republikama, brže i kvalitetnije otklanjati nedoslednosti u odlukama.

Sa stanovišta upotrebe oduzetog, važno je da cjelina ustavnog sistema onemogućava oduzimanje radi stvaranja materijalne osnove aristokratskog, centralističkog, nedemokratskog gospodarenja dijelom dohotka, nego obrnuto i radi zadovoljavanja zajedničkih interesa, koje utvrđuju delegati iz republika, koji utvrđuju prioritete i dinamiku upotrebe sredstava.

Može biti, dakle, interes republika kao država, ali ne i naglašeni interes privreda u njima, borba za isključivanje federacije sa područja uređivanja poreskog sistema i poreske politike.

8) Ustavno određenje da Skupština SFRJ uređuje osnove poreskog sistema i utvrđuje poreske politike nije oduzimanje njima prava da odlučuju o ovim pitanjima. Nije ni umanji-

Digitized by Google

vanje njihove odgovornosti za njihov razvoj i razvoj Jugoslavije kao cjeline. Nije ni nepoželjna centralizacija.

Skupština SFRJ je, naime, *podjednako zajednički organ* svih naroda i narodnosti Jugoslavije, svih jugoslovenskih republika. U njoj su svi delegati zastupljeni i potpuno ravnopravni.

Skupština SFRJ odlučuje demokratski, na principu delegatstva, sa smjernicama koje daju radni ljudi i građani u republikama.

Saglasno tome, radni ljudi i građani u republikama ostaju nosioci odlučivanja o poreskom sistemu i poreskoj politici i kada se odluke o tome donose u Skupštini SFRJ. Ništa se ne mijenja njihova pozicija nosioca odlučivanja. Isti radni ljudi i građani, čiji su delegati u skupštinama republika, delegiraju delegate u Skupštinu SFRJ u kojoj se donose odluke. Mijenjaju se samo mjesto donošenja odluka i način njihovog donošenja. Donose se u Skupštini SFRJ, a ne u skupštinama svake republike posebno. Donose ih sve republike, zajednički, a ne osamostaljeno u svakoj republici. Donose ih isto, demokratski i delegatski.

U vezi sa ovim uputno je podsjetiti, jer se to jednostavno zaboravlja (možda i namjerno), da je u programu Saveza komunista utvrđeno (glava VIII, sa naslovom »Federacija i odnosi između naroda Jugoslavije«) opredjeljenje da se obezbjeđuje republikama da »pod jednakim opštim uslovima, u č e s t v u j u u raspodjeli dohotka ostvarenog iz proizvodnje i rada na njenom području«, a u Programu se i ne podrazumijeva pravo svake republike da samostalno odlučuje i o svakom dijelu i djeliću dohotka stvorenog na njenoj teritoriji.

Valja podsjetiti na pravilo, iskustvom potvrđeno: više znaju dvojica kada rade zajednički, nego kada rade odvojeno. Zajedničko odlučivanje o porezu i poreskoj politici, put je da se povezivanjem znanja svih u Jugoslaviji, uzajamnim uticajima, nalaze opredjeljenja koja će više odgovarati razvojnim potrebama, kako zemlje u cjelini, tako i pojedinih republika, od onih koja bi se nalazila bez njihovog dijaloga, međusobnih uticaja, bez zajedničkog traganja.

Prikazani karakter Skupštine SFRJ, osnova iz koje proizilazi, način odlučivanja u njoj, jasno kazuju: *ustavno određenje da Skupština SFRJ odlučuje o poreskom sistemu i poreskoj politici, nije opredjeljenje da se članice jugoslovenske federacije potčinjavaju nekakvim elitama, birokratskim vrhuškama u sjedištu federacije; elitama koje imaju monopol odlučivanja i koje, pomoću tog monopola, dovode federalne jedinice u zavisnost od federalnog centra. Takva mogućnost odavno je odstranjena iz sistema i realnog života Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Nije to, dakle, opredjeljenje za birokratski centralizam, niti opredjeljenje čija bi realizacija do toga mogla dovesti. To opredjeljenje jeste izraz razvojno neophodne*

Digitized by Google

koncentracije donošenja odluka u organima federacije i centralizacija u tom smislu. Centralizacija koja je potreba zakonitosti življenja u zajednici. I ništa više.

Nema, naime, drugog načina da se o onom što nameću zakonitosti zajedničkog življenja da bude jedinstveno, odlučuje efikasno sem putem donošenja odluka u zajedničkom organu, koji izražava i obezbjeđuje to jedinstvo.

I sada u Ustavu SFRJ je utvrđena jedna suma suverenih prava radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti, koja ona ostvaruju u organima federacije. Ovo bi bilo samo dopunjavanje liste tih prava, a ne konstituisanje nečega apsolutno novog.

9) Avnojevski principi obavezuju svakog da se podjednako i sa istim žarom bori i protiv birokratskog centralizma, protiv dominacije bilo koga, i za demokratsko jedinstvo. Jedinstvo i demokratija su duh AVNOJ-a. Odlučivanje u organima federacije o svemu što traži zakonitost življenja u zajednici, sadržaj je i smisao duha AVNOJ-a, a ne insistiranje da se to reducira. To ne protivreči ostvarivanju samostalnosti federalnih jedinica u tom i takvom jedinstvu, ispunjenom ravnopravnošću. Protivreči, međutim, avnojevskim principima zalaganje za samostalnost u stepenu koji narušava ili ugrožava jedinstvo koje je uslov napretka svih u federaciji, koje prenaglašava, naročito kada se to čini sa konsekvencama prave torture, parcijalni interes.

Potkopavanje je velikih jugoslovenskih dragocjenosti, avnojevskih i drugih, ne samo birokratska centralizacija i unitarizam, već i svako odbijanje rešenja koja su u interesu razvoja Jugoslavije, pa i onda kada se to odbijanje čini i u ime nacije.

Nijedna federalna jedinica, i pored uvažavanja specifičnosti i specifičnih interesa koje ima, ne može imati ekskluzivno pravo ili poziciju za drugačiju ocjenu njenih postupaka.

10) Prava i dužnosti federacije su podjednako zajednička prava svih naroda i narodnosti, svih republika, a ne prava i dužnosti nekog od njih pojedinačno ili neke snage iznad njih. Kao što je Jugoslavija u svakoj republici, tako je svaka republika u organima federacije i u akciji ostvarivanja njenih prava i dužnosti.

11) Povodom predloga da se utvrdi dužnost i pravo Skupštine SFRJ da »uređuje osnove poreskog sistema i utvrđuje zajedničke osnove poreske politike«, i drugih predloga na liniji širenja kompetencija federacije, postavlja se pitanje: zašto tako nije odlučeno 1974. godine? Pitanje se uvijek kontekstualno situira tako da ono sadrži tvrdnju da bi tako 1974. godine bilo odlučeno da je to stvarno potrebno.

Ne ulazim, ovom prilikom u to da li su 1974. godine sagledane stvarne potrebe u tadašnjoj društveno-istorijskoj situaciji. Samo konstatujem: u sadašnjosti postoji stvarnost u Jugoslaviji, koja nije postojala 1974. godine i koja tada nije očekivana! Život od decenije i po nije potvrdio tada prihvaćene pret-

Digitized by Google

postavke. Tada su i dogovori bili neprikosnoveni, ili u daleko većem stepenu obavezujući. Odlučnost i konkretne bitke republika da same obezbeđuju ostvarivanje zajedničkih interesa, dogovornu politiku, bili su veći. Tada se nije dešavalo, niti se pretpostavljalo da će se desiti, da se u republikama »ćuti« i kada se u njima preduzimaju takozvane »korisne malverzacije« ili zaštita »svoje« privrede, koje za cijelu Jugoslaviju, objektivno, imaju karakter »diverzije« ili djelovanja protiv cjeline zemlje.

Obaveza je sada sistem sadržinski oblikovati prema zahtjevima i potrebama sadašnje i dolazeće situacije, prema zahtjevima razvoja, zahtjevima naučno-tehnološke revolucije, a ne prema opredjeljenjima zauzetim u drugačijoj situaciji.

Tvrdnja da bi ukidanje Predsjedništva SR Slovenije »snažno okrnjilo slovenačku državnost«, nije potkrijepljena nijednim dokazom.

Pitanje koja ta tvrdnja nameće glasi:

da li državnost slovenačka, ili bilo čija, zavisi od ukupnosti prava i obaveza koje ima jedna republika, od njenog ukupnog položaja u saveznoj državi, ili od broja organa koje ima? Odgovor je: ukidanje Predsjedništva SR Slovenije, podrazumijeva da sve njegove sadašnje funkcije, bez izuzetka, vrše drugi organi SR Slovenije — Skupština i njeno Izvršno vijeće, Republički štab teritorijalne odbrane itd. Ukidanje Predsjedništva SR Slovenije, dakle, nije i smanjivanje obima njenih prava i dužnosti, kao države. O »snažnom ugrožavanju« njene državnosti ne može biti ni govora. To je tvrdnja koja može biti apriorno, a ne činjenično sagledano uvjerenje. Može biti, objektivno i jeste, indoktrinacija građana lišenih mogućnosti da znaju sve činjenice, da samostalno i objektivno zaključuju.

Sve do 1974. godine nijesu postojala predsjedništva republika. Republike su i do tada imale državnost. To je nepobitan dokaz za to da postojanje predsjedništava nije uslov državnosti republika.

Na drugoj strani, tačno je da je u »dosadašnjoj praksi« potvrđena takozvana koordinativna uloga predsjedništva republika, »mada Ustav eksplicitno ne govori o njoj«. Tačno je i to da predsjedništva republika i autonomnih pokrajina (putem svojih predstavnika) »dolaze na sjednice Predsjedništva SFRJ« — da »razmatraju predloge i protiv predloge« i da traže »za sve prihvatljiva rešenja«.

U tome i jeste problem. U tim činjenicama, koje su istinite, sadržani su duboki razlozi za njihovo ukidanje. Jer, to se, u datim uslovima, ne može odstraniti korigovanjem načina programiranja i metoda rada, već jedino uspješno ukidanjem predsjedništava.

Naime, položaj predsjedništava republika, gotovo imperativno im je nalagao da razmatraju svako krupno političko, ekonomsko, kadrovsko, pitanje, ne samo razvojno nego i najkon-

Digitized by Google

kretnije tekuće, sve do nijansi u konkretnim odlukama i do personalnog rešenja — i da o njima zauzimaju stavove, koje su drugim organima dostavljala. Bez obzira na ograde o »uglu posmatranja« i na verbalna ponavljanja rešenja o nadležnosti drugih organa, ti stavovi su, u praksi, prihvatani kao politički stavovi koji obavezuju. Bezbroj primjera ima za to. Javno prikazano stanje u Bosni i Hercegovini, prilikom rasprave u Skupštini te Republike, sadrži obilje dokaza za to.

Sa takvim radom i postupcima, predsjedništva su u republikama usporavala rad i sužavala samostalnost izvršnih vijeća i organa uprave, a skupštine stavljala u odnose koji su krnjili ustavnu samostalnost i delegata i skupština. Time, kao i činjenicom da predsjedništva ne rade javno, da njihov rad nije politički prozračan, da je politička kontrola njihovog rada samo djelimična, više formalna nego stvarna — predsjedništva su, faktički postala prepreka razvoju demokratskih odnosa u procesu odlučivanja u republikama; prepreka ostvarivanju ustavne samostalnosti izvršnih vijeća i njihove odgovornosti prema skupštinama; i svojevrsna kočnica afirmacije delegatskog odlučivanja o pitanjima iz okvira prava i dužnosti republike.

U federaciji, faktički, predsjedništva republika — a ne njihove skupštine — postala su činilac izražavanja interesa i opredjeljenja republika, činilac »razmatranja predloga i protivpredloga«, i traženja »za sve prihvatljivih rešenja, o čitavom nizu rešenja koja čine strategiju, pravac i sadržaj politike koju utvrđuje Skupština SFRJ. U tom okviru i činilac određivanja granica, polazišta, pravaca i sadržaja, konkretnih rešenja za promjenu Ustava SFRJ. To nije njihova funkcija, ni po Ustavu SFRJ, ni po ustavima republika. To je put uspostavljanja linije i centra odlučivanja, koji narušava delegatsko-skupštinski sistem utvrđivanja politike. To ima i niz negativnih posljedica za ukupno stanje u Jugoslaviji. Negativne su posledice naročito za položaj Saveznog izvršnog vijeća i Skupštine SFRJ. Kvalitet odlučivanja i odgovornost za to, u ovim uslovima, ne mogu biti obezbijeđeni.

Pravi put za odstranjivanje ovih i niza drugih problema, za širenje prostora demokratskom delegatskom odlučivanju je — ukidanje predsjedništava republika.

Nijedan ni najmanji, negativni rezultat to ne može imati.

Njihovo ukidanje bi bio i doprinos racionalizaciji, materijalnim uštedama, bez štete.

Digitized by Google

Oblici svojine

Nikola Kljusev

Za drukčiji tretman svojine

Tema je veoma izazovna i traži interdisciplinarni pristup. Pri tome, biće nužne konfrontacije jer nova saznanja do kojih dolazimo pri analizi i ocenjivanju kategorije društvene svojine u izmenjenim uslovima, pogledima i pristupu, oslobođenim od pogrešnih teoretskih hipoteza i na njima zasnovanom ideologizacijom, nameću neka prethodna razmišljanja. Naime, odakle tolike kontroverze kod nas kad je reč o društvenoj svojini? Šta se zbilo u ovom domenu? Da li bogatstvo ideoloških maštovitosti i teoretskih meditacija, koje traju duže vremena kod nas, ne uvažavaju, ili bolje reći iznasiljavaju realne materijalne odnose proizvodnje, ili razvojni procesi formiranja društvenih sredstava ne potvrđuju hipotezu naše samoupravne društvene reprodukcije, a time i sintagme društvene svojine.

Činjenica je da mi nemamo razrađenu samoupravnu teoriju o društvenoj svojini, a time nemamo ni konačna rešenja o njenom poimanju i definisanju. Mislim, da i ne možemo imati, budući da živimo u fazi razvoja, koji je objektivno uslovljen nižim stepenom razvijenosti proizvodnih snaga, a time i nedovoljno razvijenih odnosa društvene proizvodnje. U takvim realnim uslovima života, često se mehanički koriste neka shvatanja klasika naučnog socijalizma, koja se odnose na poimanja kategorije društvene svojine. Marks je društvenu svojinu za-

Digitized by Google

mišljao kao imanentnu kategoriju društvenih odnosa proizvodnje u uslovima razvijenih proizvodnih snaga socijalizma. Tako shvaćena kategorija društvene svojine nikako se ne uklapa u postojeći materijalni i duhovni ambijent na ovom našem, nazovimo ga, balkanskom prostoru, koji je ekonomski najnerazvijeniji na Starom evropskom kontinentu.

Pitanje je kako pomiriti dosadašnja teoretska meditiranja naših autora o protivrečnostima društvene svojine kod nas, posebno pogrešnih ideologizacija koje se javljaju u teoriji i politici, i realne materijalne odnose i poimanja radničke klase za svoj društveni i materijalni položaj i bitisanje. Isto tako, njihov idejni pogled i svest za shvatanje društvenih sredstava za proizvodnju, te njihovo oplođivanje, upravljanje i korišćenje.

Polazeći od iznetih konstatacija, ja sam u par teza razradio svoja razmišljanja. *Prva* teza odnosi na to da postojeći privredni sistem, te sistem upravljanja, odnosno gazdovanja sredstvima u društvenoj svojini, nije omogućio motivaciju subjektivnog faktora za racionalno ponašanje u procesu društvene reprodukcije. Narušene su sve performanse ekonomskog korišćenja društvenih sredstava. Tendencijski, ovo narušavanje traje već jednu deceniju. Niska produktivnost rada, koja se kreće na nultoj poziciji od 0,5%, visoki kapitalni koeficijenat od 8 do 12 u određenim delatnostima i područjima čak se popeo iznad 22. To uslovljava eroziju efikasnosti društvenih sredstava. Treće, niska akumulacija. Naša stopa akumulacije, deceniju unazad, kreće se između 2 i 3%, koja nije sposobna da inkarnira razvojnu stopu od pola procenta. Četvrto, nedovoljna reproduktivna sposobnost privrede. Svedoci smo da naša privreda nije u mogućnosti da sama sebe reproducira. Ne može da »servisira« dugove u koje je upala vani. Sistem gura privredu da kroz neki specifični vid moratorijuma, odnosno reprogramiranja dugova, prebaci teret budućim generacijama. Ne znamo koji je taj vremenski period za predah. Prošlo je sedam godina kako se reprogramiraju dugovi, a od svega toga efekta nema. Nudi se još sedam godina predaha, do 1995. godine. Šta to znači generacijski, i šta to znači prema tehnološkom izazovu, u kakav ponor tone naša privreda? Peto, enormna pojava zloupotrebe društvene svojine. Istorija ove zemlje nije poznavala takav obim kriminala. Činjenica je da kriminal do tog stepena erodira društvenu svojinu, da je njeno pretakanje u razne oblike privatne i grupne svojine veoma vidljivo i socijalno izazovno. Šesto, opšta erozija društvene svojine, neviđeno rasipništvo i neodgovornost na ovom sektoru. Osnovni fondovi u privredi su iznad 70% tehnološki depresirani. Već duže vremena odsutan je proces modernizacije i inovacije. Tako, industrija u nekim vitalnim granama zaostaje za dva do tri tehnološka ciklusa industrijski razvijenih zemalja. Paralisane su istraživačke institucije, a biblioteke već deceniju ne obnavljaju svoje knjižne fondove inostranom naučnom literaturom

Digitized by Google

i dokumentacijom. Dakle, ako pokušamo sintetizirati neki opšti zaključak u iznalaženju razloga ovih pojava, onda možemo reći:

1. Teoretski promašaji koji su dugo vremena trajali kod nas, posebno od sedamdesetih godina naovamo, dali su pogrešno definisanje društvene svojine. Poznat je Kardeljev eklektizam u vezi nesvojinskog karaktera društvene svojine, te njeno svođenje na svačije i ničije u odsustvu subjekta svojine. I u predloženim amandmanima ništa se bitno ne menja, provlače se iste teze. Taj eklektizam je doveo do toga da se nihilistički odnosimo prema društvenoj svojini. Erozija se i dalje produžava. Mišljenja smo da ne možemo ići dalje, a da društvena svojina ne dobije temeljno drugačiji tretman u ustavnim amandmanima.

2. Pravno nije izgrađen mehanizam zaštite društvene svojine u uslovima nepostojeće odgovornosti nosioca samoupravnih odluka. Društveno-ekonomski sistem nema odbrambeni mehanizam zaštite društvene svojine. Time se stvaraju konflikti u samoj klasi, narušava se njeno racionalno ponašanje. U neizgrađenom tržišnom mehanizmu i sistema cena i odsustvu objektivnih kriterijuma oporezivanja pogodnosti (prirodne, monopolske, sistemske i sl.), vidljiva su velika međugranska i teritorijalna prelijevanja dohotka. Na toj osnovi hara gruba ekonomska eksploatacija i hegemonija. U samoj radničkoj klasi nastupa razočaranje zbog nerealnog nagrađivanja. Za isti kvalitet i kvantitet uloženog rada u proizvodnji iste upotrebne vrednosti neovisno od stepena produktivnosti rada, postoje ogromne razlike u nagrađivanju u pojedinim granama, republikama i pokrajinama.

3. Društvo nije izgradilo adekvatnu, nužnu samoupravnu kulturu kod same radničke klase, da kvalitetno obavlja ulogu hegemona vlasti i nosioca različitih samoupravnih odluka. Mi smo u Jugoslaviji previše ideologizovali društvo, ali nismo dovoljno uspeli da podignemo kulturu samoupravljanja radničke klase. Radnik se u takvim uslovima ponaša tako kao da mu sistem, sam po sebi, daje šanse na neodgovornost, rasipništvo isl. Proizilazi da ne možemo očekivati, u ovakvim uslovima, i sa ovim nivoom kulture da se radnička klasa drugačije ponaša prema takvim rešenjima koja imamo u domenu društvene svojine.

4. Revolt i deformacije koje nastaju i ispoljavaju se u svesti, mentalitetu, navikama i pogledima radničke klase duboko odudaraju od teorijskih ideologiziranih šema koje im se nude. Naši realni proizvodni odnosi su u procepu i zaostajanju. U poslednje vreme sve više se pretvaraju u kočnice razvoja proizvodnih snaga. Ovo je posebno vidljivo u lošem upravljanju i rukovođenju društvenim sredstvima za proizvodnju, u nedovoljnom tehnološkom obnavljanju, u prenaglašenom ličnom i grupnom egoizmu, u neracionalnoj alokaciji društvene akumulacije, te u kočenju njene cirkulacije i

Digitized by Google

mobilnosti, što sve skupa uslovljava stagnaciju i opadanje razvojnog tempa i dinamike proizvodnih snaga i njihovu tehnološku inferiornost.

5. Nedefinisani princip pluralizma različitih interesa pretvorio se u grubi ekonomizam i egoizam između radnih organizacija, opština, pokrajina i republika. Došlo je dotle, da je iskidano integralno tkivo na jugoslovenskom prostoru u odnosu na racionalno ponašanje prema društvenim sredstvima. Nabujali su lokalni kriterijumi (opštinski, pokrajinski, republički) koji pretendiraju da valoriziraju efikasnost društvenih sredstava. Šarolikost kriterijuma, kao rezultat lokalnih interesa, ispoljava se na površini u neracionalnom ponašanju subjektivnog faktora pri donošenju investiciono-razvojnih i tehnoloških odluka. Nemamo jedinstven pristup i osećaj za zaštitu društvene svojine u embrionu stvaranja budućih sredstava za proizvodnju. Sistem upravljanja društvenim sredstvima nije poštovao objektivne ekonomske zakonitosti njihovog oplođivanja i bio je u značajnoj meri iznasiljavan raznim intervencijama, što je u većini slučajeva dovelo do neuspeha velikog broja privrednih subjekata, čiji neuspeh se manje ili više pretvarao u neki vid socijalizacije gubitaka.

Druga teza o kojoj želim govoriti odnosi se na postojeću vlasničku strukturu sredstava za reprodukciju, te izgrađivanje novog institucionalnog sistema alternativnih oblika svojine, odnosno pluralizam svojinskih odnosa, ili možemo ih još nazvati paralelni oblici svojine.

U uslovima kada niska akumulativna sposobnost privrede ne može da pokrene točak proširene društvene reprodukcije, da se pomoću oplođivanja sredstava obavlja čin reprodukcije, naša se privreda u poslednje vreme kreće na nivou proste reprodukcije, oslanjajući se, uglavnom, na sredstva amortizacije. Čak su neke republike i pokrajine u nemogućnosti ne samo da obave prostu reprodukciju (slučaj SAP Kosovo, SR Makedonije i SR Crne Gore) već tri godine unazad su u fazi dezinvesticija. U takvim uslovima pojavljuje se, jedna nabujalost novčane akumulacije stanovništva, koja u privrednim bankama Jugoslavije danas kreira masu bruto investicija sa oko 40%. Slučaj u Makedoniji je takav da poslovne banke formiraju bruto investicije od novčane akumulacije stanovništva oko 67,4%. Sa opravdanošću se može postaviti pitanje čime samoupravlja radnička klasa u Jugoslaviji, kojim i čijim sredstvima. Dalje, prisutno je visoko učešće inostrane akumulacije sa tendencijom da idemo ka još većem zaduživanju, u uslovima produženog reprogramiranja dugova do 1995 godine. Sve to govori, sa svoje strane, da se veoma malo razmišlja o nacionalnoj akumulaciji kao osnovnom izvoru finansiranja reprodukcije i formiranja društvenih sredstava za proizvodnju. Dakle, izvori sredstava za finansiranje reprodukcije (bruto investicije) kod nas, uglavnom, potiče iz: amortizacije 24,4%, nacionalne akumulacije 7,30%, ino-

Digitized by Google

strane akumulacije — zaduženosti 27% i novčane akumulacije stanovništva (štednja i doznake) 46,3%.

U takvim uslovima strukture sredstava za finansiranje reprodukcije, koja govori o vlasničkom karakteru sredstava, prirodno nas goni da razmišljamo o mogućim alternativnim oblicima svojine u ovoj fazi našeg društveno-ekonomskog razvoja. Ovde pod sintagmom alternativni, odnosno paralelni oblici svojine ne mislimo, bar sa sadašnjeg ubeđenja, na klasno suprotstavljene oblike svojine, već pre svega, na oblike svojine koji se komplementarno nadopunjuju u uslovima tržišne konkurencije i sistemske regulative, koristeći prevashodno principe efikasnosti i racionalnosti korišćenja i upotrebe sredstava u privrednom razvoju zemlje.

U tom smislu, možemo prepoznati sledeće oblike svojine, koji će ravnopravno, bez diskriminacije, egzistirati u našem pluralističkom sistemu socijalizma. *Prvo, državna svojina.* Ovaj će oblik svojine obuhvatati čitav jedan segment vanmaterijalne proizvodnje, kao što su veliki ekonomski — infrastrukturni sistemi, koji nužno i prirodno treba da čine integracionu nit, odnosno koji treba da povežu našu zemlju na čitavom jugoslovenskom prostoru. Ovaj tip svojine karakteriše se time, što se reguliše na jedinstveni način i jedinstvenim kriterijumima biva finansiran pomoću razvojnih fondova na teritoriji čitave zemlje. Na tom sektoru, sva sredstva bi trebalo da imaju karakter državne svojine. Faktički, oni se tako i ponašaju danas, samo u jednom neracionalnom policentričnom državnom sistemu, gde vlada haotično stanje na jugoslovenskom prostoru, bez jasne strategije, kontrole i upotrebe sredstava.

U taj vid državne svojine, pored jedinstvenog informacionog sistema, transportnog i energetskog sistema, treba da se uključi i postojeća klasično-budžetska opšta potrošnja: armija, policija (bezbednost) i državna administracija. Mora se razmisliti šta je sa vojno-industrijskim kompleksom, koji se pojavljuje u dvojnoj ulozi. Kao proizvodni sektor dobara za tržište (izvoz vojne opreme), s jedne strane, i kao sektor čiji proizvodi služe za očuvanje bezbednosti zemlje, s druge strane. Dakle, ovaj sektor ima dvojni karakter ispoljavanja kod nas. S jedne strane, on biva kao klasični budžetski sistem finansiran, a s druge, taj sektor putem izvoza ostvaruje više od dve milijarde dolara godišnje. Sa ekonomskog gledišta, postavlja se pitanje, šta je sa tim novcem, da li taj novac ulazi u platni bilans zemlje ili se zatvara krug između vojnoindustrijskog sektora i Armije. To je posebno pitanje, ali bilo kako da se shvati, po svojoj prirodi nužno treba da čini državni sektor, i da ima karakter državne svojine, jer u stvarnosti danas ovaj sektor i jeste to.

Isto tako, treba preispitati šta je sa onim drugim vidom usluga, koji funkcioniše kao takozvani princip slobodne razmene rada. Tu spadaju nauka, obrazovanje, zdravstvo, socijala

Digitized by Google

itd. Mi živimo u sistemu prebogatom paradržavnim institucijama, SIZ-ovi su eklatantan primer. Faktički, kreiranje novca od već formiranog dohotka iz privrede i politika preraspodele, finansiranje SIZ-ova, te kroz taj paradržavni mehanizam distribucija u pojedinim organizacijama, nisu dali očekivane efekte. Kao što nije dao efekte ni princip slobodne razmene rada. On se sve više ispoljava kao komercijalizacija u sektoru zdravstva, komercijalizacija u sektoru nauke i obrazovanja. Već se ispoljavaju tendencije da deca siromašnih roditelja ne mogu da kupe knjige u osnovnim školama i sl. Kakav je to paradoks u uslovima kada je osnovno obrazovanje Ustavom zagarantovano.

Iskustvo zemalja i Istoka i Zapada pokazuje da sve ove delatnosti, manje ili više, imaju karakter državne svojine. U kapitalističkim zemljama postoje paralelne svojine, te paralelan sistem finansiranja većinom ovih delatnosti, i to: državne i privatne škole, bolnice, putevi i sl. Kod nas na ovom sektoru teško da mogu egzistirati paralelni sistemi svojine, i ako nije to isključeno, posebno sa saobraćajnicama i saobraćajnim sredstvima. Uglavnom, na ovom sektoru dominira državna svojina, čija alokacija, njihovo korišćenje, upravljanje i kontrola, te organizacija i efekti, podležu opštejugoslovenskim kriterijumima i standardima, u cilju kvalitetnog podmirenja opštedruštvenih potreba na jugoslovenskom jedinstvenom prostoru.

Drugi vid svojine bila bi kolektivna, nazovimo je uslovno društvena, koja se može ispoljavati u raznim vidovima. Ovaj vid svojine obuhvatao bi ceo društveni sektor privrede i podlegao kriterijumima ekonomskog oplođivanja na tržištu. Dakle, udruživanje sredstava u privredi, odnosno zajednička ulaganja domaćih preduzeća, te domaća sa inostranim preduzećima, razne forme zadružne i grupne svojine, te mobilizacija novčane akumulacije stanovništva u raznim vidovima obligacije ili saučestvovanja u vidu akcije u privredi i slične forme koje su manje ili više prepoznatljive u ustavnim amandmanima, rečito govore, da će proces evoluiranja kod nas ići ka nekoj kolektivnoj svojini. Kakav će oblik ona poprimiti, to tek možemo naslućivati. Svakako, treba omogućiti bogatstvo formi udruživanja sredstava na osnovu kolektivne (društvene) svojine. Ili bolje reći, kolektivna svojina treba da bude vezivno tkivo prihvatanja raznih vidova sredstava, u mehanizmu društvenog upravljanja sredstvima konkretnih nosilaca (privrednih subjekata — preduzeća), njihovog korišćenja, sa svim pravima i odgovornostima subjekta svojine.

Društveni karakter svojine tih sredstava prevashodno podrazumeva poštovanje društvenih parametara, odnosno opredeljenja kao kriterijuma njihove alokacije i nužnog oplođivanja u procesu društvene reprodukcije. Preduzetničko-tehnološka i proizvodno-prometna inicijativa, te institucionalno poštovanje hijerarhije rukovođenja tim sredstvima u privrednim preduzećima

Digitized by Google

u cilju efikasnog izvršavanja proizvodnih zadataka, treba da bude osnova za izgrađivanje prava i odgovornosti subjekata svojine.

Treći vid svojine bila bi privatna. Pod privatnom svojinom i privatnom inicijativom treba podrazumevati preduzetničku energiju ljudi, koji koriste svoja sredstva, umeće i znanje u proizvodnim i uslužnim delatnostima, s ciljem postizanja poželjnih efekata u okviru datih institucionalnih rešenja i regulativa. Privatna svojina i poslovna inicijativa komplementarno će se nadovezivati na društveni sektor privrede, kao delatnost veoma korisna u ovoj fazi društveno-ekonomskog razvoja. Ona će stimulativno podsticati ekonomičnost poslovanja i efikasnost preduzetničke inicijative naspram inertnosti, koja se ispoljava, na žalost u značajnoj meri, u domenu korišćenja društvenih sredstava za organizovanje slične delatnosti.

*
* *

Na kraju možemo reći da sve ovo što smo izneli zahteva izgrađivanje novog institucionalnog sistema u kojem će dominirati kriterijumi i mehanizmi zaštite svih vidova svojine, te izgrađivanje drugačijih skala i kriterijuma alokacije i efikasnosti bez svake diskriminacije i kočenja u inicijativi bilo kog oblika svojine. Isto tako, treba utvrditi društvene parametre, pravila igre za sve vidove svojine, i na toj osnovi utvrditi sistem društvene režije, njihove upotrebe na tlu Jugoslavije. Reč je o izgrađivanju jednog stimulativnog i istovremeno rigoroznog poreskog sistema koji mora da stvara uslove za formiranje te društvene režije.

Ovom prilikom možemo konstatovati da je na investicionom sektoru kod nas, već institucionaliziran sistem društvenih parametara sadržan u nedavno donetoj Zajedničkoj metodologiji za ocenjivanje društvene i ekonomske opravdanosti investicija i efikasnosti investiranja u SFRJ, iako nadležni još nisu pristupili njihovoj konkretizaciji. Na žalost, u ustavnim amandmanima to nije uzeto u obzir. U Zajedničkoj metodologiji se pokušava utvrditi neka cena upotrebe društvenih sredstava, ispod koje ne sme da bude prihvaćen nijedan investicioni projekt. Isto tako, metodologija bi trebalo da bude proširena, kako bi omogućavala angažovanje i mobilizaciju sredstava i u drugim vidovima svojine, kada ulaze u partnerstvo sa preduzećima društvenog sektora.

Digitized by Google

Slavko Kulić

Relevantnost vlasništva sa aspekta stvaranja, prisvajanja i raspolaganja proizvodnim snagama društva

Vlasništvo, rast i razvoj proizvodnih snaga

1. Uvodni dio

Suštinu moramo staviti u fokus. Smatram da nije točno da vlasništvo koje imamo nije društveno. Za mene je društveno vlasništvo i privatno i grupno. Otvara se pitanje *podruštvljavanja jednog i drugog vlasništva s aspekta stvaranja i prisvajanja.* Mislim da je u fokusu naše rasprave *problem podruštvljavanja raspoloživih proizvodnih snaga,* pa i onoga što drug Žarković pokreće, da li su *proizvodne snage u funkciji stvaranja novih vrednosti* ili *nisu,* ali kroz proces *podruštvljavanja.* I za nas mislim da bi trebala biti preokupacija problem podruštvljavanja raspoloživih proizvodnih snaga, jer ispada da i sredstva u privatnom vlasništvu i u grupnom vlasništvu nisu u funkciji stvaranja novih vrednosti i to zastrašujući mnogo. Ako 67% zaposlenih radi u prvoj smjeni i od tih 67% zaposlenih u prvoj smjeni od 8 sati rada, radi se 4 sata. Otvara se pitanje koliko su nama proizvodne snage izvan funkcije stvaranja novih vrednosti, bez obzira na oblik vlasništva. Za mene je irelevantan oblik vlasništva, ako su proizvodne snage van stvaranja novih vrednosti.

Digitized by Google

Vlasništvo kao pravna kategorija je irelevantno u svim onim slučajevima gdje se može doći do posjeda ili upotrebe proizvodnih snaga i novostvorenih vrijednosti. Ono je teret za vlasnika, briga, a ne samo osnovica i sredstvo stvaranja i prisvajanja novostvorenih vrijednosti.

2. *Od doktrinarnog do pragmatskog mišljenja o vlasništvu*

Govoreći o nekoliko temeljnih premisa, koje uočavam u raspravama, pa i u ovim koje organizira Marksistički centar širom Jugoslavije. Ono što je zajedničko svim raspravama pa i ovoj današnoj jest, raspravljanje i građenje materijalnosti ideologije. Ono što znamo u teoriji sistema, upućuje me da kažem da je naše znanstveno mišljenje na ispitu, da se ono može razvrstati na dva pola: na jedan dio mišljenja koji ide u pravcu doktrinarnog mišljenja i ovaj drugi, koji po mom mišljenju, u našoj stvarnosti prevladava, koji se kreće u pravcu reafirmacije ah-istorijskog mišljenja, znači onoga što bi trebalo prevladavati, a ne reafirmirati.

Smatram da smo još daleko od teorije apstraktnog vezivnog prostora, koja bi nam trebala dati pravilnost poimanja onoga što se dogodilo, kako bi nam to što se dogodilo pomoglo da ideologijske projekcije i prospekcije u skladu sa društvenim mogućnostima osmišljavamo u teorijskom smislu, koje neće biti moguće bez novog paradigmatičkog utemeljenja teorije socijalističkog samoupravnog društva. Na paradigmama građanske pozitivističko-ekonomističke teorije to neće biti moguće. Zato se protivim svim doktrinarnim pristupima, oblicima vlasništva i razvoja socijalizma, pa i ideologijskim prospekcijama bez teorijske projekcije i osmišljavanja na empirijskim vrednostima onoga što jeste.

Ono što se dogodilo od 1941. do 1945. godine ima svoju cijenu, pa i ono što se dogodilo od 1945. do danas. Bez potrebne teorijske utemeljenosti Ustavom utvrđenog proizvodnog i društvenog odnosa mi nećemo dalje maknuti od forme proizvodnog i društvenog odnosa, za koju smo se opredjelili. Po mom mišljenju, nama nedostaje kritičko teorijsko viđenje materijalne stvarnosti provođenja Ustavom utvrđenog poretka odnosa, proizvodnih i društvenih odnosa socijalističkog samoupravljanja.

Mi smo se idejno i sistemom distancirali od poredaka i sistema dominacije. Po mom mišljenju, teorijski još to nismo uspjeli, ali ni praktično da se odmaknemo od statusnog i vlasništva klasnog proizvodnog i društvenog odnosa. Jedno od temeljnih pitanja jeste kako doći do te teorijske razmeđe, pa i stvarne razmeđe u odnosu na poretke i sisteme dominacije, u odnosu na poredak odnosa socijalističkog samoupravnog odnosa i njemu imanentnog sistema vrijednosti tog tzv. antropocentričnog sistema vrijednosti u kojem je rad i rezultat rada

Digitized by Google

dominantna osnovica prisvajanja i raspolaganja proizvodnim snagama i novostvorenom vrijednosti. Mi tog razdiobnog sistema nemamo. Smatram da je na znanosti da do te spoznaje dođe. Ako ne budemo došli, a po mom mišljenju, u tome dosta kasnimo, imamo za posljedicu da nam se javlja napetost odnosa između stvarnosti kapitala i kapitalne stvarnosti kojoj težimo. Raste i koeficijent razdražljivosti između doktrinara i onih koji po svom mišljenju pripadaju ahistorijskom mišljenju. Smatram da ovaj oblik traženja materijalizacije i teorijskog osmišljavanja i materijalnog odraza Ustavom utvrđenog poretka, traži od znanosti da drukčije misli, da drukčije zna od onoga što znamo. Ovo što znamo, po mom mišljenju, nije dovoljno. Zato se ne trebamo međusobno uništavati, već jedan drugog respektirati u onom što znamo i onom što ne znamo.

Otuđujemo se od suštine, jer ne respektiramo stvarnost, a ni ono što hoćemo. To i ovaj put ovdje javno iskazujem.

U Ustavu SFRJ utvrdili smo pretpostavke jednog novog proizvodnog i društvenog odnosa u smislu historijskih ciljeva. Smatram da smo neprimjereno odustali od traženja materijalizacije neposrednih ciljeva, koji su pretpostavka za ostvarivanje tih istorijskih ciljeva i da ne smijemo doći u situaciju da zbog toga što nismo osmislili problem materijalizacije neposrednih ciljeva, (jedan od tih je i problem ovladavanja osnovnim uvjetima rada) nećemo moći ovladavati tim historijskim, budućim ciljevima, ovladavanja društvenom reprodukcijom. Malo brige i pažnje polažemo neposrednim ciljevima, materijalizacije onoga što hoćemo od sebe. Zato nam ono što hoćemo bježi stalno i više se kompromitira nego što ga afirmiramo.

Da li je moguća materijalizacija ciljeva utvrđenih u ustavnom poretku socijalističkog samoupravljanja na tuđoj moći? Po mom mišljenju nije. U temelju naših proizvodnih snaga imamo neprimjereno prisustvo tuđe moći, tehnološko-ekonomske, financijske i druge.

S obzirom da kriterije ponašanja ekonomskih subjekata određuje poredak i sistem dominacije, jer naši ekonomski subjekti moraju respektirati njihove kriterije operiranja. Znači, ne moraju uvažavati niti mogu uvažavati poredak odnosa sistema i društva kojem pripadaju. Na taj način i svuda tamo gdje poredak moći i sistem dominacije određuje kriterije operiranja u materijalnoj stvarnosti, on stalno promovira oligocentrični sistem vrijednosti, gdje rad i rezultat rada nikako ne mogu da budu prisutni u ovladavanju viškom vrijednosti, ni prisvajanju, pa ni u raspolaganju s proizvodnim snagama.

S obzirom da poredak i sistem dominacije diktira hijerarhijski raspored moći u svjetskim razmjerima, temeljno je pitanje? Da li jugoslovensko društvo, ovakvo opredjeljenim društvenim uređenjem može ostvarivati materijalizaciju svog proizvodnog i društvenog odnosa u uvjetima okruženja koje diktira i ne dozvoljava bilo kakav drugi odnos, osim hijerarhij-

Digitized by Google

skog rasporeda moći, poretka moći i djelovanja s pozicije stečene moći, s afirmacijom oligocentričnog sistema vrijednosti?

Smatram da nam je i danas misao autarhična i da nam međunarodno okruženje kao svoju mogućnost i ograničenje nijednom diskusijom nismo otišli. Ispada da smo mi sami problem, a ne i onaj dio istine koji je oko nas, koji jednostavno ne dozvoljava materijalizaciju jednog takvog novog proizvodnog i društvenog odnosa, posebno ne na svojoj produkcijskoj moći, da ne prihvaća u svoj poredak moći, u svoj sistem polugu društvenog vlasništva, kad mu je privatno vlasništvo ili državna poluga poretka moći i poluga prisvajanja izvan rada, nužnog rada.

Hijerarhijski raspored moći sa svojim oligocentričnim sistemom vrijednosti bitno utječe na mijenjanje oblika dominacije, eksploatacije, prije nego što je radničko-klasno u mogućnosti da postane svijesno svoje pozicije u tom tipu društvene reprodukcije, što znači da mi uvijek kasnimo da saznamo ono gdje jesmo, a kamoli ono što bi htjeli htjet.

S tog aspekta moram reći nismo u potrebnoj mjeri respektirali svijet kao svoju mogućnost, kao svoje ograničenje, s aspekta inauguriranja novog proizvodnog i društvenog odnosa u materijalnoj stvarnosti, bez obzira što smo ga mi tako jasno eksplicirali u ustavnom uređenju, formalno pravno, kao polugu društvenog uređenja i onemogućavanja prisvajanja po osnovi vlasničkog odnosa nad sredstvima za proizvodnju.

Što se tiče rasta i razvoja proizvodnih snaga s aspekta oblika vlasništva, moje je mišljenje da je moguć rast i razvoj proizvodnih snaga u uvjetima društvenog vlasništva, kao proizvodnog odnosa, kao društvenog odnosa. Ako to nije točno, onda nam je cijela poluga ustavnog uređenja krhka, da ne govorim o svim pretpostavkama na kojima počiva društveno uređenje itd.

U svakom slučaju, moramo razlikovati funkciju proizvodnih snaga s aspekta proizvodnih i društvenih odnosa utvrđenog ustavnog koncepta društvenih odnosa i društvene organizacije rada. Kako rezultat rada kao osnovicu stjecanja dohotka inaugurirati, a statusni oblik i vlasničko-klasni oblik prisvajanja prevladati temeljno je ne idejno već teorijsko i praktično pitanje. Smatram da ćemo dugo, dugo vremena još živjeti u tom pluralizmu odnosa vlasništva. To nije sporno. Znači, nije na nama cilj da mi presječemo jedan, drugi ili treći, nego kako afirmirati ono što je čovječnije u svjetskim razmjerima, pa i na unutrašnjem planu proizvodnih i društvenih odnosa.

S tog aspekta htio bih da saznam da li je moguće razvijati proizvodne snage s aspekta podruštvljenog vlasništva? Moje je mišljenje da nam nijedan oblik vlasništva, ni ono što se nalazi u privatnom vlasništvu, ni u grupnom vlasništvu, ni ono što zovemo društvenim vlasništvom kod nas ne daje potreban stupanj rasta ni razvoja proizvodnih snaga, a kamoli da

Digitized by Google

mijenjamo proizvodne i društvene odnose na tako naraslim proizvodnim snagama. Zna se da su proizvodne snage jugoslavenskog društva, one koje se nalaze u privatnom vlasništvu, i one u društvenom neprimjerene, u jednoj defanzivi, u jednoj disfunkciji s društvenim ciljevima pa i ustavnim uređenjem. One nemaju materijalni kontakt s tim ciljevima.

Osnovna, centralna misao da našu idejnu i teorijsku sistemsku i praktičnu djelatnost usmjerimo u pravcu prevladavanja statusnog, koje je po mom mišljenju ovog časa opasnije od vlasničko-klasnog, jer ono ništa ne pokreće, ništa ne stvara, a uzima. Ono manje doprinosi rastu i mijenjanju proizvodnih snaga nego vlasničko-klasno. Vlasničko klasno je povijesno naprednije od statusnog (feudalnog). Tu se razvija relacija, sukob između statusnog, koje pripada feudalnom odnosu i vlasničko-klasnom, koje je poluga kapitalističkog odnosa i državno socijalističkog. Radničko-klasno ispada iz ideje, iz teorije, pa i iz sistema. Ja smatram da imamo situaciju da nam se sukobljavaju statusno i vlasničko-klasno, da se konfrontira, da preferira u funkciju poluge sistema. Nema nikakve dileme da li je vlasničko-klasno naprednije od statusnog. Mislim da je to jasno svima. To je povjesno dokazano.

Sada se postavlja pitanje da li je za nas rješenje s aspekta ustavnog uređenja uspostavljanja socijalističkog društvenog da prihvatamo vlasničko-klasno, ili društveno vlasništvo ne kao pravnu kategoriju već kao proizvodni i društveni odnos.

Znači, imamo idejno, teorijsko i sistemsko vođenje tri fronta borbe: prevladavanje statusnog i vlasničko-klasnog, s afirmacijom radničko-klasnog. To bi trebalo biti pravac našeg kretanja u ideji i praksi, da bi se smanjivala dominacija i eksploatacija radnika po osnovi vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

Oblikovanje društvene organizacije, društvenog uređenja u skladu sa marksističko-lenjinističkom spoznajom je ono što bi trebalo biti naša preokupacija. Ja smatram da to ne bi trebalo biti sporno, makar kada se raspravlja na jednom ovakvom nivou i obliku društvenog traženja.

Traže se određeni društveni uvjeti i pretpostavke za materijalizaciju jednog takvog odnosa. To se ne može jednokratno. Previše tražimo od sebe. To je, po mom mišljenju, proces koji počiva na filozofiji, teoriji proleterske revolucije i dijalektičkog materijalizma, gdje moramo respektirati stvarnost s aspekta onoga što hoćemo od sebe, ali i onoga što objektivno znamo i možemo znati o tome. Svuda tamo gdje nismo znali, nama se više kompromitira ono što hoćemo od sebe, a ne ono što jeste, što pretendira da se reproducira — vlasničko klasno, privatizacija proizvodnih snaga i nacionalnog dohotka, nego podruštvljavanje proizvodnih snaga i viška rada. Podruštvljavanje proizvodnih snaga — posebno sredstava rada, sredstava za proizvodnju u načelu smanjuje eksploataciju tuđeg rada i humanizira proizvodne i društvene odnose.

Digitized by Google

Iznalaženje puta i načina oslobađanja rada kroz podruštvljavanje proizvodnih snaga treba shvatiti kao proces u kojem čovjek ima povjesnu šansu da prevladava grubu kulturnu, ekonomsku i političku eksploataciju.

Razvlašćivanje vlasti na sredstvima za proizvodnju traži i razotuđenje čovjeka u njegovim ekonomskim, političkim i društvenim funkcijama. Treba stvarati društveno uređenje, oblik društvenih odnosa, afirmirati socijalističko samoupravljanje kroz inter-akciju unutar radničko-klasnog i nacionalnog, kao temeljni društveno-ekonomski i društveno-politički i društveno-pravni odnos. Samo s afirmacijom jednog odnosa to nećemo uspjeti.

Ono što bi, također bilo važno, jest pravilnije poimanje promjena ustavnog uređenja, prije 1974. godine. Mi smo od 1946. godine, uvažavajući i ovu promjenu u Ustavnom uređenju, sedamnaest puta do sada mijenjali Ustavni poredak. Moramo se temeljno zapitati, da li su nama sporni samo formalno-pravni oblici u kojima hoćemo živjeti, ili uvjeti, materijalizacije takvog jednog proizvodnog i društvenog odnosa? Po mom mišljenju, vrlo malo tragamo za uvjetima materijalizacije jednog takvog proizvodnog i društvenog odnosa i da zbog toga ne smijemo kompromitirati ono što hoćemo, zato što se malo bavimo s onim što bi mogli, što želimo, što znamo, što možemo znati.

Smatram da su konstitutivne komponente društvenog uređenja, koje čine ustavno uređenje (ustavno pravo, zakonodavno pravo i samoupravno pravo) u jednom nesrazmjeru. Nama i dalje dominira zakonodavno pravo nad samoupravnim pravom i zbog toga se sloboda ekonomskih subjekata sužava i na taj način ne može samoinicijativno djelovati u pravcu stvaranja novih vrijednosti, pa ni prisvajanja i raspolaganja s proizvodnim snagama po osnovi podruštvljenih sredstava za proizvodnju.

Ustavno uređenje je pravnim normama uređeni socijalni fenomen brojnih i raznovrsnih odnosa među ljudima i subjektima u društvu. Društveni odnos kao pojavni temeljni oblik manifestacije ljudskog društva, zajednice ljudi, utvrđuje njegov položaj kao prirodnog bića i njega kao društvenog bića.

Sistem društveno-političkih odnosa u smislu legitimacije vlasti radničke klase traži istovremeno materijalizaciju i socijalističkog samoupravljanja na pretpostavkama društvenog vlasništva, federativnog uređenja i plansko-tržišnog privređivanja.

Međutim, niti jednu polugu jednog novog društvenog uređenja nismo ni teorijski, niti materijalno osmišljavali. Mi ne smijemo odustajati od toga zato što nam je to teško. Da je lako možda nama ne bi pripalo. Mi smo se na to odlučili socijalističkom revolucijom, globalnom makro i mikro organizacijom rada i društva.

Osnovna karakteristika našeg političkog sistema jeste integracija procesa socijalističkog samoupravnog društva i radničko-klasne vlasti i na toj osnovi ostvarivanja političke demokracije kao posebnog oblika radničko-klasne subjektnosti. Vršenje vla-

Digitized by Google

sti radničke klase ne ostvaruje se samo Ustavom i zakonom, već samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, kao onim djelom samoupravnog prava o kome nitko ni riječi danas nije rekao.

Sistemi društveno-ekonomskih odnosa treba da omogući integraciju živoga rada i sredstava. Nama je živi rad tako duboko rastavljen od minulog rada i tako duboko posredovan, i to višestruko od domaćih, u stvari, birokratskih struktura i struktura otuđenog rada, pa i od centara moći, da se mi moramo zamisliti nad onim što hoćemo od sebe, ako smo to predvidjeli idejno, teorijski i sistemski. Živi rad je tako daleko još od svoga minulog rada. Mi pretpostavljamo da je to udruženo. On nije udružen u smislu ustavnog uređenja, on je razdružen, razdvojen, posredovan manipuliran, otuđivan itd.

Pravni sistem socijalističkog samoupravljanja obuhvaća društvene odnose koji su utvrđeni u pravnim normama za pojedine oblasti društvenog života i smatram da imamo vrlo nizak nivo i političke i pravne kulture da se nama radničko-klasni subjekt služi tim sistemom u mjenjanju svog ekonomskog položaja, bez obzira što imamo jasne pretpostavke u okviru kojih treba da se čin udruživanja ostvaruje. Zato smatram da je problem daleko širi od ovog tzv. ekonomističko-materijalističkog pristupa problemu i da će ekonomski i politički i pravni sistem, po mom mišljenju, još dugo patiti i od našeg neznanja i od nebrige u materijalnoj stvarnosti za njegovu materijalizaciju.

Ako čovjek, njegov rad i rezultat rada čine polaznu osnovu pravnog sistema, otvara se pitanje da li je čovjek radnik zaštićen od eksploatacije pravnim sistemom kao kriterijem i sredstvom ponašanja sebe kao subjekta stvaranja i da li je on u dovoljnoj mjeri upoznat sa političkim i pravnim sistemom kao sredstvom kojim se on suprotstavlja eksploataciji? Ono što je nepoželjno u ovom društveno-ekonomskom i političkom životu o tome, jest saznanje o odbijajućoj svijesti znanstvenika da se s tim suoče u empirijskoj stvarnosti.

Naše društvo je testiralo sve moguće društvene sisteme. Jedini smo prostor koji je institucionalno imao u svom prostoru sve ideologije, od fašističke do komunističke. Prema tome, ako itko ima empirijsku podlogu za novi proizvodni društveni odnos, onda bi ga mi trebali imati. Sada se otvara temeljno pitanje. Zašto pribjegavamo doktrinarnom mišljenju kod ovako bogate stvarnosti, empiričke stvarnosti, prakse?

Smatram da više modela sistema, za sada, ne poznajemo, da bi mogli birati između jednog, drugog i ovog našeg trećeg. O nastanku sistema socijalističkog samoupravljanja dosta se zna i ne bi u to trebalo ulaziti. Intencija njegove filozofije i teorije se zna. Oslobođenje rada i čovjeka od eksploatacije.

Ono što je sad bitno važno, da sagledamo u sintezi, zbog čega *sistem ne funkcionira* na planu međunarodnih odnosa i zbog čega sistem ne funkcionira na planu unutrašnjih odnosa?

Digitized by Google

Mi te sinteze u znanju nemamo. Otvara se pitanje, ako *te sinteze nemamo zbog čega smo za i protiv tog sistema?* Zašto se vraćati na povjesno napuštene sisteme?

I na kraju, šta je specifičnost socijalističkog pravnog uređenja? Smatram da je to društveno uređenje, po mom mišljenju, *neprimjereno proizišlo iz ideološki oblikovane društvene pravne svijesti subjektivnih snaga vladajuće klase* bez potrebnog stupnja *prevladavanja statusnog i vlasničko-klasnog u smislu afirmacije radničko-klasnog.*

Društvena sredstva za proizvodnju izražavaju specifičnu suštinu *načina proizvodnje* u razvoju samoupravnog socijalizma i smatram da to ne smijemo ispustiti iz fokusa teorije jer nam *pada cijelo osmišljavanje proizvodnog i društvenog odnosa ako tu suštinu izostavimo.* Pravni sistem je sredstvo vanjskog utjecaja na ostvarivanje subjektnog *prava udruženih radnika. Vršenje tih subjektnih* prava i obaveza, pripada određeno, unutrašnjem proizvodnom i društvenom odnosu, tj. socijalističkim samoupravnim odlučivanjem, kojeg za sada od strane subjekta nema u društvenoj reprodukciji.

Temeljno je pitanje da li je *moguće jedinstvena pravna rješenja utvrđivati* u nejedinstvu subjekta u ovakvom nejedinstvu radničko klasnog subjekta, razdruženosti radničke klase i odvojenosti živog rada, radnika od uvjeta proizvodnje od sredstava za proizvodnju. Radnička klasa ne može raspolagati s viškom rada, s rezultatima rada, ako ne raspolaže s uvjetima toga rada, jer je rad predujmljen od strane kapitala ili društva.

Mislim da ne bi smjeli otići s ovog skupa da svi problemi našeg društva, ma kako ih zvali, budu pripisani poretku odnosa, Ustavom utvrđenom društvenom uređenju. Smatram da je temeljni problem distribucije moći izvan poretka odnosa koji su utvrđeni u društvenom uređenju. Isto tako, smatram da je veliki dio samovolje od struktura otuđenog rada vršila preinake legitimitetnih osnova političkog sistema, utvrđenog Ustavom u smislu da je izvrtala društveni sklad koji je dat u konceptu sistema, u smislu da je izvrtala instituciju samovolje. Prema tome, mi moramo točno znati gdje ćemo locirati odgovornost za ono što trebamo bitno podijeliti, da li pripada stvarnom događanju ili poretku odnosa koji smo utvrdili. Ovo govorim zbog toga što smatram nije ni ekonomski, politički i pravni sistem sporan po karakteru, sadržaju, pa ni u svom osnovnom konceptu, već u tome što pravni sistem nije respektiran ni kao kriterij, ni kao sredstvo ponašanja. Samo se ponekad na njega subjekti oslanjaju kada je sredstvo da zaštiti svoj interes, ali nikad nije respektiran kao kriterij ponašanja u materijalnoj stvarnosti. Odgovornost za stanje u društvu, u ekonomiji, u sistemu privređivanja snose snage koje su se ponašale izvan poretka odnosa, snage koje su donosile odluke. To su dominantno političke strukture. Ima i odgovornosti birokrat-

Digitized by Google

ske privredne strukture, jer tehnostrukture nismo imali do danas.

Smatram da to što se događalo, ne može se pripisivati pravnom sistemu. To što se događalo, nije odudaralo zbog toga što je sistem krivo usmjeravao proizvodne snage. To što se događalo u materijalnoj stvarnosti, u sistemu odlučivanja, takvo kakvo jeste, se ne može pripisivati društvenom uređenju ni kao kriterijum ponašanja, ni kao sredstvo usmjeravanja proizvodnih snaga, već otuđenim strukturama moći, koje su vršile distribuciju moći izvan onoga što smo Ustavom utvrdili. To sistem nije omogućavao, jer su formalne strukture moći na neformalan način donosile odluke, izvan poretka. (Zoran Popov: Znači, radnička klasa je bila nesvesna.) Radnička klasa nije bila u mogućnosti da utiče na svoju subjektnost u društvenoj reprodukciji. (Radoman Božović: Sistem je odgovoran da spriječi tu mogućnost.)

Sistem nije bio ni kriterij, ni sredstvo ponašanja.

Smatram da pravo nije bilo poredak već samo instrument trenda političkih opredjelenja, što se iskazuje da se pravni sistemi uvijek mijenjaju kada se donose odluke. Političko proceširanje izaziva promjene i vrše se preinake legitimitetnih osnova političkog sistema i u tom smislu da se od društvenog sklada čini institucija moći i zato ne možemo pripisivati društvenom uređenju ono što se proizvelo u stvarnosti. S ovog skupa ne možemo otići, da optužimo sistem koji nije dosegao u materijalnu stvarnost, a da ne utvrdimo točke otpora zbog kojih je sistem prihvatljiv i neprihvatljiv u materijalnoj praksi. Mislim da je to suštinsko pitanje. Ne smijemo ga se odricati prije nego što je počeo »proizvoditi« stvarnost. To će biti kada mi u nauci budemo znali. Mi smo iz znanosti ti koji to moramo reći.

Ustavotvorci i zakonodavac je pretpostavljao da će se subjekti sistema, koji će živjeti u tom sistemu, sebe pripremati za takav sistem. Ja smatram da se nismo u potrebnoj mjeri pripremili za taj sistem u kojem treba da živimo i radimo.

Zakonotvorci u Ustavu su morali respektirati svijest i materijalnu stvarnost. Sistem i tako mora biti ispred stvarnosti. Nema sistema kojeg stvarnost ne mora respektirati ni stvarnosti koje ne respektira sistem.

Digitized by Google

Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova

Dragutin V. Marsenić

Privrednosistemska ograničenja delotvornosti planiranja u Jugoslaviji i mogućnosti njihovog prevazilaženja*

1. Planiranje je dugo vremena bilo odlika socijalističkih društveno-ekonomskih sistema, njihova differentia specifica u odnosu na kapitalističke sisteme. U njemu je trebalo da se potvrđuje ekonomska, društvena i institucionalna superiornost socijalizma nad društvenim načinima proizvodnje koji mu vremenski prethode i/ili sa njim istovremeno postoje (koegzistiraju) i funkcionišu.

Ekonomska superiornost je trebalo da nalazi svoju potvrdu u bržem privrednom rastu socijalističkih zemalja i većoj prilagodljivosti njihovih proizvodnih struktura novim tehnikama i tehnologijama proizvodnje te rastućoj raznovrsnosti i obimu potreba stanovništva. Planiranje je trebalo da svoju opravdanost nalazi u rastućoj ekonomiji proizvodnje, to jest u sve manjim utroščima živog i opredmećenog rada po jedinici upotrebne i robne vrednosti. Ekonomska superiornost socijalizma u odnosu na kapitalističke zemlje trebalo je da se potvrđuje u odsustvu kriznih zastoja u proizvodnoj ritmici, koji su odlika i, prema marksističkoj političkoj ekonomiji, bitan ekonomski nedostatak kapitalističkog načina proizvodnje.

* Referat podnet na naučnom skupu u Saveznom zavodu za društveno planiranje decembra 1987, povodom 40. godišnjice planiranja u Jugoslaviji.

Digitized by Google

U društvenom pogledu planiranje je trebalo da bude najmoćniji mehanizam neposrednog integrisanja ukupnog društvenog rada. Drugim rečima, u planiranju je trebalo da se neposredno izražava i potvrđuje društveni karakter proizvodnje, za razliku od kapitalističkog načina proizvodnje u kojem se društveni karakter proizvodnje i povezanost učesnika u njoj ostvaruju posredstvom stihijnog delovanja tržišta. Planiranje je dakle bilo zamišljeno kao supstitut robne privrede i tržišta i tako je i ostvarivano. Njime je trebalo izbeći svaku spontanu podređenost proizvodnje slepom delovanju ekonomskih zakona. Ono je kao takvo trebalo da predstavlja izraz spoznaje ekonomskih zakona i svesnog delovanja u skladu sa njima. Radi se, znači, o planiranju kao momentu slobode ljudskog društva kada ono revolucionarnim prevratom preobrati materijalne uslove proizvodnje i svog napredovanja u društvenu svojinu i na toj osnovi prevaziđe svoju klasnu podeljenost.

Institucionalno se planiranje ispoljavalo kao mehanizam države, odnosno organa radničkih i komunističkih partija, pomoću kojeg su oni upravljali društvenom reprodukcijom. Činili su to, razume se, u ime i u interesu radnika, seljaka, inteligencije, dakle, u ime i za račun preovlađujućeg dela stanovništva. Država je planiranjem birala privredne sektore koji su predstavljali razvojne prioritete, centralizovala akumulaciju i investiciono je usmeravala u razvoj prioritetnih sektora, držala pod striktnom kontrolom potrošnju stanovništva itd. U svemu tome videle su se prednosti nad kapitalističkim načinom proizvodnje koji preko stihije tržišta, kriznih zastoja, eksploatacije radnika i odsustva njihove motivacije za ekonomski napredak tog načina proizvodnje, rasipa ogromne resurse, energiju i rad, tj. predstavlja prepreku za svaki društveno-ekonomski progres.

2. Svi prednji momenti svoje ishodište imaju u učenju klasika marksizma, pre svega u delu Karla Marksa. Nećemo navoditi brojne citate kojima se prednja konstatacija može lako dokazati. Ističemo samo da Marks energično odbacuje svaku spojivost socijalizma i robne proizvodnje. Socijalistička privreda je isključivo planska. Tema o odnosu plana i tržišta, koja već decenijama zaokuplja ekonomsku nauku širom sveta, Marksu je potpuno strana budući da je po njemu planiranje nespojivo sa kapitalističkim, a tržište sa socijalističkim načinom proizvodnje. Marks je zaključak izveo čak i nezavisno od razvijenosti proizvodnih snaga. Reč je o tome da je socijalističko društvo video na pomolu već u svom vremenu i to eksplicitno izrazio u »Kritici Gotskog programa«, »Građanskom ratu u Francuskoj« i drugim delima. Već tada su dakle po njemu bile ispunjene pretpostavke za plansko socijalističko društvo bez robne privrede i tržišta.

Ako za momenat zanemarimo Marksove vizije budućeg komunističkog društva kao asocijacije slobodnih proizvođača, onda

Digitized by Google

se po njemu planiranje u socijalizmu kao prelaznom periodu, u odsustvu robne privrede i tržišta, neminovno javlja kao centralno državno planiranje. Prema tome, socijalizam kao društveno-ekonomski sistem, čiju odliku čini državno upravljanje društvenom reprodukcijom bez robne privrede i tržišta, nije lišen marksističke podloge. Naprotiv, on se na nju oslanja. To međutim niukoliko nije dovoljno kao argument za njegovu odbranu. Važnije je od toga kakvi se razvojni i ekonomski rezultati u tom sistemu postižu i koliko je on na liniji dugoročnog društvenog toka oslobađanja rada. Činjenice u vezi s ovim su poznate i nećemo ih ovde ponavljati.

3. Vremenom se međutim pokazalo da planiranje samo po sebi nije puki derivat produkcionih odnosa te da kao takvo nije uopšte odrednica po kojoj se mogu razgraničavati kapitalistički i socijalistički produkcioni odnosi. Naprotiv, njime su prožeta oba društvena načina proizvodnje. Dodajemo tome i opasku da planiranje u kapitalističkom načinu proizvodnje utire put postupnom prerastanju tog načina proizvodnje u nove socijalističke kvalitete, mada ne po Marksovom obrascu revolucionarnih smena i jednokratnih činova.

Zatim, planiranje i momenat upravljanja razvojem. Njegova neophodnost izvire iz sve složenijih proizvodnih snaga, iz mnoštva ekonomskih sprega i interakcija u koje ulaze privredni i društveni subjekti te iz nemogućnosti tržišta da stihijom i spontanošću održava željeni i mogući ritam privrednog rasta i razvoja. Utoliko je ono i u kapitalizmu neophodno, a po logici stvari predstavlja i krupan pomak u preobražavanju društvenih odnosa.

Naša je zemlja u osvit 50-tih godina ovog stoleća napustila »klasičan« obrazac socijalizma kao totalitarnog sistema društvenih odnosa koje uređuje, štiti i razvija država u sprezi sa partijom kao svojim političkim i ideološkim inspiratorom i ne manje nadzornikom nad njenim radom. Ubrzo se pokazalo da »smena« državnosocijalističkog sistema društvenih odnosa samoupravnim pretpostavlja raskidanje sa klasičnim marksističkim obrascem o nespojivosti socijalizma sa robnom privredom i tržištem. Samoupravljanje u preduzećima i njihova samostalnost u poslovnom odlučivanju pretpostavljali su da preduzeća informacionu osnovu o tome šta da proizvode, kome i gde da prodaju, nalaze u tržištu, odnosno u odnosima ponude i tražnje koji se na njemu uspostavljaju.

Poznati su tokovi kojima je naše samoupravljanje razvijano, poznato je koliko smo i kako tražili za njega oslonac u tržištu. Takođe je poznato u kojoj smo se meri i sa koliko (ne)uspeha oslobađali od državotvornih intervencija. Na tim se pitanjima ovde nećemo zadržavati. Ističemo samo momenat da je Jugoslavija svojim opredeljenjem za izgradnju samoupravnog socijalizma, i, doduše više koncepcijom nego njenim ostvarivanjem, napravila zaokret u dotada vladajućim pogledima na

Digitized by Google

društveno-ekonomsko biće socijalizma. Time je bila otvorena tema odnosa plana i tržišta u kojoj su se ogledali i kojom su i danas preokupirani najveći pregaoci ekonomske nauke. Tema je istovremeno i dramatična sa stanovišta ekonomske prakse. Ta je dramatika najdublje prožimala jugoslovensku stvarnost. Deklarativno opredeljeni za komplementarnost tržišta i plana (ali nikada sa jasnim razgraničenjima njihovog dometa i domašaja, mi smo se stalno sudarali sa stvarnošću u kojoj ni tržište ni plan ne deluju. Odnosno, planske projekcije su sve više bivale konstrukcija budućnosti bez bilo kakve praktične verifikacije.

Tokom 70-ih godina konfuzija o odnosu tržišta i plana kulminira i na teorijskom nivou i u stvarnosti. Konfuziji na teorijskom nivou doprinosi novi atak na tržište i robnu privredu od strane jednog broja ekonomista. Nije se osporavao robni karakter privrede, ali se sa njenim socijalističkim samoupravnim atributima išlo toliko daleko i nestvarno da je to (suprotno njenom formalnom deklarativnom priznavanju) značilo njenu negaciju. To je robna privreda koja se svodi na kupo-prodajne transakcije proizvoda i usluga kao roba. U njoj ne postoje tržišta novca, kapitala i radne snage. Pa i kupo-prodajne transakcije proizvoda i usluga se ostvaruju ne po logici tržišnog spontaniteta koja pretpostavlja rizik, već po unapred ustanovljenim (putem samoupravnih sporazuma) uslovima.

Negacija robne privrede i tržišta i ovoga puta ima marksističku zasnovanost. Reč je o Marksovim vizijama budućeg komunističkog društva u kome se, na visokom nivou razvijenosti proizvodnih snaga i u materijalnom izobilju, društvo zamišlja kao asocijacija slobodnih proizvođača. Razume se da u tom društvu ekonomske zakonitosti ne deluju kao slepa sila iza leđa proizvođača, već su proizvođači njih spoznali, ovladali njima i svesno deluju analogno tim spoznajama. Ceo koncept se nameće ekonomskom sistemu kao pokušaj preuranjene realizacije Marksovih vizija. Planiranje u tako uspostavljenom sistemu dobija apsolutnu prevagu nad tržištem i robnim privređivanjem (pri čemu ovde za momenat pod planiranjem ne podrazumevamo samo aktivnosti na izradi i realizaciji planova, već celokupnu društvenu aktivnost kojom se unapred definišu uslovi pod kojima se ostvaruju proizvodnja i realizacija materijalnih dobara i usluga i vrši njihova raspodela).

Nećemo ulaziti u praktične razvojne implikacije prednjeg odnosa prema robnoj privredi i tržištu, niti pak u prezentaciju velikog raskoraka između stvarnih razvojnih tokova i planiranih performansi u rastu i razvoju privrede. Želimo zapravo da pokažemo da je sistem planiranja derivat privrednog sistema te da on može biti delotvoran po meri delotvornosti ukupnog privrednog sistema. Pod delotvornošću ovde podrazumevamo sposobnost privrednog sistema i iz njega izvedenog sistema planiranja da pokreću dinamičan te strukturno usklađen privredni rast i razvoj.

Digitized by Google

4. Privredni sistem već po svom osnovnom pojmovnom određenju predstavlja organizacionu strukturu društvenih i privrednih subjekata kojima su »poverene« odgovarajuće funkcije u domenu društvene reprodukcije. On funkcioniše posredstvom veza i odnosa u koje međusobno stupaju subjekti društvene reprodukcije-učesnici u proizvodnji, razmeni, raspodeli i potrošnji materijalnih dobara i usluga. Veze i odnosi među učesnicima u društvenoj reprodukciji predmet su pravne regulative, to jest obavljaju se prema pravnim pravilima kojima se definiše skup ovlašćenja (i ograničenja takođe) privrednih i društvenih subjekata u privrednom životu. Učesnici u privrednom životu podležu i sankcijama ukoliko njihova stvarna ponašanja izlaze iz okvira njihovih ovlašćenja, odnosno ukoliko zalaze u domen zabranjenih aktivnosti i poslovnih ponašanja.

Privredni sistem kao skup pravnih pravila koja se odnose na ponašanje učesnika u privrednom životu, da bi uopšte mogao da računa sa svojim delotvornim uticajem, mora maksimalno respektovati interesnu i motivacionu strukturu privrednih i drugih subjekata. On treba da na njih podsticajno deluje kako bi se na bazi raspoloživih materijalnih, ljudskih, informacionih, finansijskih i drugih resursa ostvarili što veći proizvodni rezultati i na toj osnovi stekle mogućnosti za što potpunije zadovoljavanje ljudskih potreba.

Ukoliko se, međutim, privredni sistem ne oslanja na interesnu i motivacionu strukturu privrednih i drugih subjekata, neizbežne su najmanje dve posledice. Prva je da su privredni i drugi društveni subjekti orijentisani na ponašanje koje odražava njihove interesne i motivacione pobude, ali koje je u sukobu sa pravilima ponašanja koja su data privrednim sistemom. Iz ovoga sledc mnogobrojne konfliktne situacije između privrednih subjekata i drugih učesnika u privrednom životu na jednoj strani, te kreatora privrednog sistema i onih društvenih snaga koje su zadužene da obezbede njegovu primenu koristeći se prinudom i sankcijama. U svakom slučaju privredne performanse — rast i razvoj — ostvaruju se ispod nivoa koji je stvarno moguć. Druga je da privredni subjekti poštuju zahteve privrednog sistema, ali po cenu nezadovoljavajućih razvojnih efekata.

U oba slučaja privredni sistem obara ritam privredne aktivnosti na štetu ostvarivanja interesa i pojedinačnih privrednih i drugih subjekata, i društva kao celine. Sledi da takav privredni sistem koji ne respektuje pojedinačne i posebne interese i motivacije privrednih i drugih društvenih subjekata, ne može obezbediti ostvarivanje ni širih, globalnih društvenih interesa. Takav privredni sistem lišava sebe važne društvene i ekonomske funkcije povezivanja posebnih i društvenih interesa te stavljanja učesnika u privrednom životu u takvu poziciju da ostvarivanjem sopstvenih interesa ostvaruju zapravo istovremeno i najšire društvene interese.

Digitized by Google

5. Planiranje je samo refleks odgovarajućeg privrednog sistema. Ozbiljnijeg raskoraka među njima ne može biti. Državno-centralističko planiranje derivat je državno-socijalističkog privrednog sistema. Iste relacije važe za samoupravno planiranje i samoupravni privredni sistem. Ovo je sasvim razumljivo budući da je planiranje način upravljanja društvenom reprodukcijom te da kao takvo mora odražavati samu esenciju privrednog sistema kao osnovnog pokretača privrednog razvoja.

Planiranje po svojoj osnovnoj društvenoj i ekonomskoj misiji koju vrši u privrednom životu, mora biti planiranje razvoja. Ono po obuhvatnosti i sadržaju mora biti planiranje proporcija privrednog razvoja i institucionalnih uslova za njihovo ostvarivanje, to jest ono mora biti makroekonomsko planiranje.

Nije potrebno dokazivati da je planiranje besmisleno ako se ne odnosi na razvoj i proširenu reprodukciju. Zatim, ono je uvek ozbiljan društveni i ekonomski trošak. U njemu je angažovan najkvalitetniji stručni i naučni kadar. Ono iziskuje i druge izdatke — računarsku tehniku, zahteva ozbiljnu informatičku delatnost itd. Ukoliko, međutim, razvoj izostaje, ukoliko su razvojni tokovi spontani i autonomni te u raskoraku sa projektovanima, utoliko se planiranje javlja kao trošak bez rezultata, kao rasipanje društvenog rada i sredstava i, umesto da bude potenca razvoja, postaje njegova prepreka.

Da bi planiranje uopšte moglo da podstiče razvoj, ono mora biti makroekonomsko. Zapravo, planiranje u makroekonomskim relacijama je imanentno svakom ekonomskom subjektu koji ima definisano polje svoje delatnosti kao ciljno usmerenu ekonomsku aktivnost. Upravljanje ekonomijom kao celinom pretpostavlja da organi ekonomske politike, sledeći najšire društvene ciljeve (kao što su rast proizvodnje i njene strukturne performanse, povećavanje zaposlenosti, ostvarivanje tehničkog progresa, uključivanje u međunarodnu podelu rada, napredovanje u domenu životnog standarda itd.) podstiču i usmeravaju aktivnost privrednih subjekata u pravcu ostvarivanja tih ciljeva. Privredni subjekti će pak ostvarivati makroekonomske ciljeve ako u tome vide šansu i mogućnost ostvarivanja i sopstvenih mikroekonomskih ciljeva, kao što su pozitivni finansijski rezultat u poslovanju (dobit), porast ličnih dohodaka i životnog standarda zaposlenih, jačanje svoje konkurentske sposobnosti na tržištu, tehničko i tehnološko osavremenjavanje proizvodnje itd.

Planiranje kao delatnost organa koji vode makroekonomsku politiku, dakle kao makroekonomsko planiranje, pozvano je da organski spaja i povezuje razvojne ciljeve privrede kao celine sa motivacijama i pobudama poslovne aktivnosti mnogobrojnih privrednih subjekata. Sledi iz ovoga da pojedinačni privredni subjekti po pravilu nisu i ne mogu biti odgovorni za uspešnost planiranja, već da ta odgovornost pada na organe koji vode makroekonomsku politiku. S tim u vezi makroekonomsko

Digitized by Google

planiranje bi moralo biti obaveza organa ekonomske politike na različitim nivoima političko-teritorijalne organizovanosti društva. Za uspešnost takvog planiranja, pre svega sa stanovišta ostvarivanja planova, oni bi morali biti neposredno odgovorni.

Planiranje na nivou privrednih subjekata moralo bi da bude prirodni derivat njihove poslovne aktivnosti, definisanje sopstvene poslovne strategije kao odgovor na izazove koji potiču iz šireg društvenog i ekonomskog okruženja. Drugim rečima planiranje u njima ne bi smelo da se svodi na obavezu propisanu zakonom, niti bi se privredni subjekti uopšte mogli smatrati odgovornim za uspešnost ostvarivanja makroekonomskih planova. Konačno, dok bi se uspešnost ostvarivanja makroekonomskih planova uzimala kao kriterijum uspešnosti rada organa koji vode makroekonomsku politiku, dotle bi planski pokazatelji bili sasvim irelevantni za ocenu uspešnosti poslovanja privrednih subjekata. Pretpostavka je, zapravo, da oni u okviru datih subjektivnih, materijalnih, institucionalnih, tehničko-tehnoloških, prirodnih i drugih mogućnosti i ograničenja teže maksimiziranju svojih poslovnih rezultata, čak nezavisno od planskih zadataka koje su sebi postavili svojim planovima. Ta pretpostavka nikako ne važi za organe koji vode makroekonomsku politiku, usvajaju makroekonomske planove i preduzimaju mere i aktivnosti usmerene na njihovo ostvarivanje. Ne možemo u stvari pretpostaviti postojanje kod njih prirodnog interesa da uspešno usmeravaju privredne tokove, da uvek teže ostvarivanju rasta i razvoja uz efikasno korišćenje raspoloživih resursa. Zato je ostvarivanje ili neostvarivanje demokratski usvojenog plana privrede u celini ili privrede odgovarajućeg regiona bitan kriterijum za ocenjivanje uspešnosti planiranja te za izricanje suda o uspešnosti ili neuspešnosti vođenja ekonomske politike. Na toj osnovi se mogu i treba da se uskraćuju ili produžavaju mandati organima ekonomske politike.

Na prednjim polaznim osnovama u nastavku izlažemo privrednosistemska ograničenja uspešnosti planiranja u našoj zemlji i mogućnosti njihovog otklanjanja.

6. Naš privredni sistem je predmet brojnih teorijskih i institucionalnih kontroverzi. Energični su zahtevi za njegovo radikalno menjanje. Nisu manje uporni ni oni koji bi da postojeći sistem odbrane i ostave netaknutim. Promene koje se vrše u privrednom sistemu, predstavljaju kompromis društvenih snaga koje su za radikalne reforme i protektora postojećih rešenja. Zbog toga se jedva može računati sa otklanjanjem svih privrednosistemskih ograničenja planiranju, pa tim pre i sa otklanjanjem privrednosistemskih barijera privrednom rastu i razvoju.

7. Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije reafirmisan je koncept robne privrede i tržišnog privređivanja. Od momenta njegovog konačnog usvajanja (Zaključni deo Programa usvojen je jula 1983. godine) kriza je dalje produbljavana, a

Digitized by Google

nad privredom se sve više superponirao složeni splet administrativnih intervencija — dozvola i zabrana — sužavajući prostore za ispoljavanje robnog bića privrede. Administrativno regulisanje privrednih tokova nije imalo planski karakter. Mere i potezi organa koji vode makroekonomsku politiku nisu imali ishodište u planovima društvenog razvoja, niti su bili usmereni na ostvarivanje razvojnih proporcija koje su planovima bile ustanovljene.

Ako se ima u vidu da društveni planovi razvoja za period od 1981. do 1985. godine nisu ostvareni, da su stvarna privredna kretanja bila u oštrom raskoraku sa planiranima, onda se može bez ikakve rezerve potvrditi da se privreda sa stanovišta planskog usmeravanja nalazila na bespuću. Planovi su uveliko bili dezavuisani i Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije, koji takođe nije ostvarivan. To dalje potvrđuje prednju konstataciju o bespuću na kome se privreda nalazila.

Dodajmo ovome da su privredni subjekti bili u obavezi da donesu i izvršavaju svoje planove, da je deo privrednih subjekata poštovao obavezu donošenja planova, ali da nije mogao obezbediti njihovo ostvarivanje. (Koliko nam je poznato, zvanična statistika ne pruža informacije o donošenju i izvršavanju planova u organizacijama udruženog rada.) Sledi, prema tome, da je celokupna aktivnost oko pripreme i usvajanja planova bila ogromno rasipanje društvenog rada i sredstava, trošak ne samo bez bilo kakvog pozitivnog rezultata, već sa direktno negativnim implikacijama. Sudeći po privrednim zbivanjima u 1986. i 1987. godini, pred nama je rizik da se to dogodi i sa društvenim planovima i planovima organizacija udruženog rada za period 1986—1990.

Drugim rečima, intervencije društveno-političkih zajednica (sa veoma oslabljenom ulogom federacije u tome) bile su zamena i za plansko usmeravanje privrednih tokova i za ponašanje privrednih subjekata analogno tržišnim impulsima i podsticajima. Steklo se ekonomsko i društveno stanje u kome ne deluju ni plan ni tržište.

Odsustvo tržišnih kriterija privređivanja ogledalo se u mnoštvu pojava kao što su: nerealne (odnosno realno negativne) kamatne stope, nerealan devizni kurs (u kome je precenjena vrednost domaće valute), veštački održavani dispariteti cena, odsustvo ekonomskih sankcija za privredne subjekte koji posluju više godina sa gubicima, odsustvo motivacije za bolji rad kada se u uslovima nestašica može podizanjem cena ostvariti željeni dohodak, odsustvo nastojanja da se sopstvene investicije finansiraju iz sopstvene akumulacije (kada inflacija obezvređuje sopstvenu finansijsku aktivu, a kredit se nudi kao poklon uz negativnu realnu kamatnu stopu), odsustvo bilo kakvih sankcija za promašene investicije itd.

Zaista, u privrednom sistemu kome su svojstvene sve navedene i mnoge druge manifestacije antirobnog privređivanja,

Digitized by Google

planiranje kao projektovanje ekonomske budućnosti i kao upravljanje njome, ne može ni u kom pogledu biti efikasno. Ono (planiranje) znači pre svega određeni poredak stvari. Privredni subjekti ga obavljaju računajući na stabilnost svojih veza i odnosa sa drugim privrednim subjektima te na ekonomske sankcije kada te veze i odnose remete neefikasnošću svoga rada i poslovanja. Privredni subjekti mogu planirati u uslovima stabilnog institucionalnog okruženja i rigoroznih ekonomskih sankcija za narušavanje pravila tog okruženja. Nijedna od pretpostavki za njihovo planiranje nije ispunjena. A uz sve to, kada dakle oni nemaju baš nikakvih uslova da planiraju svoju poslovnu aktivnost, njima se planiranje nameće kao kruta institucionalna obaveza.

Nije ništa bolje ni sa planiranjem na nivou društveno-političkih zajednica. Planiranje je tu postalo manir i dekoracija privrednog sistema. Jednostavno se ne može zamisliti društveno stanje u kome društveno-političke zajednice nemaju petogodišnje planove odnosno i rezolucije kojima se definišu putevi ostvarivanja tih planova u odgovarajućim godinama. Planovi se, međutim, ne ostvaruju. Razlozi za to su privrednosistemskog karaktera. Reč je o tome da oni ne sadrže pouzdane podsticajne mehanizme kojima bi se usmeravala aktivnost privrednih subjekata na ostvarivanje onih ciljeva koji su u njima odabrani. Ti podsticajni mehanizmi koji im nedostaju, morali bi biti zasnovani na interesnoj i motivacionoj osnovi privrednih subjekata kao robnih proizvođača. To praktično znači da bi oni morali pružati mogućnost privrednim subjektima da u svojoj poslovnoj aktivnosti, sledeći sopstvene mikroekonomske ciljeve, ostvaruju istovremeno i one makroekonomske ciljeve koji su sadržani u planovima društveno-političkih zajednica.

Spretnom kombinacijom instrumenata kreditne, monetarne i poreske politike, te politike raspodele dohotka, zatim odgovarajućim uticajima na cene faktora proizvodnje, sa selektivnim i diferenciranim pristupom mogla bi se privrednim subjektima činiti atraktivnim, sa stanovišta njihove poslovne motivacije, ulaganja u one privredne oblasti i grane i u one skupine dobara koje predstavljaju makroekonomske preference i prioritete. Pretpostavlja se sloboda privrednih subjekata da samostalno donose odluke o tim ulaganjima, da snose posledice i uživaju rezultate koje time ostvaruju, pretpostavlja se dakle sloboda njihovog izbora u okviru datih institucionalnih podrški i podsticaja.

Privredni subjekti kao robni proizvođači bi planove društveno-političkih zajednica imali kao polaznu osnovu za utvrđivanje svoje poslovne strategije i za svoje svakodnevno ponašanje. Obavezivanje privrednih subjekata da donose svoje višegodišnje (srednjoročne) planove ne samo da ne bi bilo neophodno, već je sasvim suvišno. Njihovi planovi treba da budu prirodan izdanak njihovih nastojanja da sagledavaju svoju ekonomsku budući-

Digitized by Google

nost, da upravljaju tom budućnošću u skladu sa spletom raznovrsnih uslova pod kojima posluju, ali nikako to ne bi smela biti institucionalno nametnuta obaveza.

U prilog ovom stanovištu govori i naša postojeća praksa. Mi zapravo u postojećem sistemu planiranja i privrednom sistemu uopšte ne obavezujemo privredne subjekte da donose godišnje planove svoje poslovne aktivnosti. Društveno-političke zajednice, međutim, obavezno donose rezolucije o politici ostvarivanja srednjoročnih planova u odgovarajućoj godini. Time naravno planiranje niukoliko ne gubi na kvalitetu, baš kao što ništa ne dobija u svojoj ukupnoj valjanosti time što su osnovne i druge organizacije udruženog rada obavezne da prave višegodišnje (srednjoročne) planove svoga razvoja i svoje poslovne aktivnosti. Administrativnim obavezama ove vrste ne postižu se željeni efekti.

Postoje, međutim, privredni sektori u kojima je manji ili veći broj privrednih subjekata radno i tehnološki toliko povezan da ih splet tih veza čini velikim tehničko-tehnološkim i poslovnim sistemom. Interes društva za održavanje i jačanje integriteta tih sistema je nesumnjiv. Utoliko bi planiranje u tim sistemima i aktivna uloga društveno-političkih zajednica u tome (radi širih interesa društva u privredi) morali ostati institucionalna (dakle zakonom propisana) obaveza. Sve do donošenja poslednjeg Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije (Službeni list SFRJ br. 46/1985) ova obaveza donošenja planova na nivou velikih tehničko-tehnoloških i poslovnih sistema nije postojala, dok je međutim postojala obaveza da svaka osnovna organizacija udruženog rada unutar njih donosi svoj plan razvoja.

8. Naš sistem planiranja sve do donošenja pomenutog Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije bio je opterećen složenom procedurom sporazumevanja i dogovaranja o osnovama planova i kao takav je odražavao opšte obeležje privrednog sistema, po kome privredni subjekti i društveno-političke zajednice na sporazumnoj i dogovornoj osnovi definišu svoju poslovnu strategiju i vode ekonomsku politiku. Poznati su rezultati i takvog sistema planiranja i privrednog sistema uopšte, kao i argumenti kojima su oni osporavani.

U novom Zakonu o planiranju, koji smo napred pomenuli, procedura planiranja znatno je pojednostavljena a da time niukoliko nije povređen samoupravni karakter ni sistema planiranja ni privrednog sistema. Međutim, ostalo je fundamentalno odredište sistema planiranja, po kome postoji čvrsta sprega između planova organizacija udruženog rada i planova društveno-političkih zajednica. Analogno tome, planovi društveno-političkih zajednica se, između ostalog, zasnivaju i na planovima organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica. U ekonomskoj literaturi je široku podršku dobio

Digitized by Google

princip susretnog planiranja, koji kao takav pretpostavlja da svi učesnici u privrednom životu i kreatori ekonomske politike i privrednog sistema učestvuju u projektovanju sopstvene budućnosti i u upravljanju njome. Za samoupravni sistem kakav mi izgrađujemo, taj pristup planiranju ima i znatno veću specifičnu težinu. Institucionalno je on obeležen kao princip istovremenosti planiranja. Ipak su se pokazale gotovo nepremostivim teškoće u zasnivanju planiranja na tom načelu.

Praksa planiranja u našoj zemlji tekla je po dva koloseka. Na jednoj strani su društveno-političke zajednice od opštine do federacije konstruisale i usvajale društvene planove, dok su, nezavisno od toga, organizacije udruženog rada u svojim (samoupravnim) planovima definisale svoje razvojne aspiracije. Sprèga između ta dva koloseka planiranja uglavnom nije bilo, a nije ni dovoljno jasno u samom načelu susretnog planiranja kako one treba da se uspostavljaju. To je takođe jedan od razloga (pored ostalih, razume se) zašto se ni planovi organizacija udruženog rada, ni planovi društveno-političkih zajednica nisu ostvarivali.

Organizacije udruženog rada pri definisanju svojih razvojnih perspektiva nisu bile (niti su mogle biti!) snabdevene potrebnim informacijama o društvenim razvojnim preferencama za naredni period, niti o privrednosistemskim i ekonomsko-političkim podsticajima (mehanizmima i instrumentima) kojima će se delovati na ostvarivanje postavljenih ciljeva. S druge pak strane, planovi organizacija udruženog rada nisu bili, niti su mogli biti, pouzdan oslonac za društvene planove usvajane na nivou društveno-političkih zajednica. Otuda i nerealno planiranje i na nivou društveno-političkih zajednica i na nivou organizacija udruženog rada.

Ceo taj pristup planiranju protivreči robnom biću privrede. Imamo u vidu potrebu privrednih subjekata kao robnih proizvođača da svoje razvojne aspiracije smeštaju o kontekst preferenci razvoja i institucionalnih uslova sadržanih u društvenim planovima koje usvajaju i čije ostvarivanje podržavaju društveno-političke zajednice. Jednostavnije rečeno, planovi na nivou društveno-političkih zajednica bi morali vremenski da prethode planovima organizacija udruženog rada, a ovi poslednji ne bi trebalo da budu institucionalno propisana obaveza. To dalje znači da planiranje u organizacijama udruženog rada treba da bude prirodni izdanak njihove težnje da ostvaruju uspon u svojoj poslovnoj aktivnosti te rast i razvoj svojih proizvodnih potencijala i efekata u njihovom korišćenju.

Ovo naravno stavlja pred društveno-političke zajednice nove i složenije zadatke i odgovornosti. U pripremanju i donošenju svojih (društvenih) srednjoročnih planova one ne bi imale obavezno oslonac u planovima organizacija udruženog rada. Ne bi sa njima zbog toga ni delile odgovornost za kvalitet planira-

Digitized by Google

nja, za realnost planova, za izvršavanje planiranih zadataka i ostvarivanje postavljenih ciljeva.

Društveno-političke zajednice bi morale u ostvarivanju svoje planske funkcije držati privredne tokove pod stalnom »prismotrom«. Ta bi »prismotra« između ostalog značila praćenje ostvarivanja već usvojenih planova, uočavanje i otklanjanje smetnji za njihovo izvršavanje, stalno prilagođavanje ekonomske politike, a na saveznom nivou (delom i na nivou republika) i prilagođavanje privrednog sistema razvojnim zahtevima sadržanim u srednjoročnim (društvenim) planovima.

Praćenje i podsticanje izvršavanja usvojenih planova tokom perioda na koji se ti planovi odnose, istovremeno bi pogodovalo pripremanju planova za naredni srednjoročni period. Ove aktivnosti pretpostavljaju analitičko i kadrovsko jačanje planskih službi društveno-političkih zajednica i (to se po sebi razume) zaoštravanje njihove odgovornosti. Drugim rečima, društveno-političke zajednice bi morale biti odgovorne za efikasno planiranje i ne bi mogle tu odgovornost ni sa kim da dele.

Organizacije udruženog rada bi tako u društvenim planovima imale pouzdane informacije za svoju plansku aktivnost. Na realnosti društvenih planova mogle bi i same da realno planiraju svoj razvoj. Nećemo ulaziti u to kako bi se uređivala i ostvarivala odgovornost za kvalitet planiranja na nivou društveno-političkih zajednica. To pitanje lako može zakonski da se uredi. Bitno nam je da planovi ne budu prosto dekoracija, već realno ishodište ekonomske politike društveno-političkih zajednica te pouzdan oslonac za izbor poslovne strategije i ponašanja organizacija udruženog rada.

Ceo pristup može biti izložen sumnji da zadire u temelje privrednog sistema, da vodi ka daljem snaženju društveno-političkih zajednica te da organizacije udruženog rada pomera na marginu upravljačkog procesa makroekonomskim tokovima. Ti prigovori bi imali mesta ukoliko bi bili empirički zasnovani. Međutim, oni se ne mogu potkrepiti činjenicama koje bi im išle u prilog. Ni do sada zapravo suprotno zakonskim deklaracijama, planovi društveno-političkih zajednica (društveni planovi) nisu bili zasnovani na planovima organizacija udruženog rada (samoupravnim planovima). A zatim, ni jedni ni drugi planovi nisu ostvarivani, niti se za njihovo neostvarivanje snosila bilo kakva odgovornost. Najzad, zakonska obaveza organizacija udruženog rada da donose svoje srednjoročne (višegodišnje) planove nije dosledno poštovana. Utoliko je samoupravno planiranje bilo i ostalo samoupravna deklaracija i dekoracija sistema, a ne njegova stvarna odlika. I dalje, planovi društveno-političkih zajednica nisu i ne moraju biti nesamoupravni, kao što ni sve što se na tim nivoima naše društvene i političko-teritorijalne organizovanosti čini na regulisanju privrednih tokova, nije već po prirodi nesamoupravno. Privredni subjekti nisu obavezni da do-

Digitized by Google

nose godišnje planove kao što su društveno-političke zajednice obavezne da donose godišnje rezolucije o politici ostvarivanja srednjoročnih društvenih planova u analognim godinama. Zbog te činjenice planiranje nam nije manje samoupravno. Odnosno konačno, nije poenta na samoupravnosti planiranja, već na njegovoj efikasnosti. Ili još jasnije, neefikasno planiranje ničemu ne vodi, predstavlja suvišno opterećenje i privrede i društva ma koliko bilo sa stanovišta društvenih odnosa progresivno i samoupravno.

9. Društveno-političke zajednice su složen i nehijerarhijski sistem. U tom sistemu su gotovo uopšte, a u planiranju tim pre, republike i pokrajine potpuno suverene. Svaka od njih ima svoj zakon o planiranju, potvrđujući i u njemu svoju državnu suverenost odnosno pokrajinsku autonomiju. Načelo istovremenosti planiranja je univerzalno te se kao takvo odnosi i na relacije u pripremanju i donošenju planova svih vrsta društveno-političkih zajednica. Ono kao takvo proističe iz generalne karakteristike sistema u kome se isključuje svaka hijerarhija u odnosima društveno-političkih zajednica različitog »nivoa«. Zajedništvo na višim nivoima uspostavlja se tek putem dogovaranja, odnosno, u slučaju da do dogovora ne dođe, zajedništvo izostaje. Ili se sve završava na manje nepovoljnoj formalnoj soluciji kompromisa koja u kasnijem toku vodi neostvarivanju onoga o čemu je dogovor postignut. Nije potrebno »teorijski« dokazivati da na toj osnovi ne možemo imati efikasno planiranje; dovoljno dokaza za to pruža iskustvo koje smo stekli u periodu od donošenja Ustava SFRJ 1974. godine.

Pre svega u planiranju bi moralo, više nego u mnogim drugim oblastima društvenog života, da se izražava i potvrđuje jedinstvo jugoslovenske privrede. To, razume se, pretpostavlja da federacija donosi plan za razvoj jugoslovenske privrede, koji bi predstavljao generalni okvir unutar kojeg bi se kretale razvojne preference republika i pokrajina koje bi se definisale unutar njihovih planova. Na nivou SR Srbije ovo bi značilo da plan Republike predstavlja okvir unutar koga bi pokrajine (a verovatno i Srbija van teritorija pokrajina) određenije definisale svoje razvojne tokove.

Na istoj bi se relaciji nalazili odnosi između planova republika (i autonomnih pokrajina) na jednoj, i opština na drugoj strani. Ovakav pristup planiranju pretpostavlja da svaka društveno-politička zajednica veoma angažovano prati zbivanja na teritoriji koju pokriva, da njene stručne i planske institucije budu kadrovski i analitički osposobljene da sagledavaju razvojne mogućnosti i odgovornim organima nude planske solucije (verovatno i u odgovarajućim varijantama). U pripremanju planova morali bi živo biti angažovani odgovarajući instituti, pre svega ekonomski.

10. Povodom angažovanja ekonomske nauke posebno ističemo da sada u našoj zemlji nemamo nijedan institut koji bi za

Digitized by Google

predmet svog izučavanja imao jugoslovensku privredu u celini i permanentno pratio zbivanja u njoj. Sadašnji Savezni zavod za društveno planiranje nije zamena za takav institut, a još manje su uspešna zamena savezni sekretarijati i komiteti. Ne tvrdimo da od postojećih instituta u zemlji nisu dosad naručivane studije prilikom izrade planova. Međutim, radilo se o ad hoc aranžmanima sa institutima kojima jugoslovenska privreda nije bila predmet permanentnog i sistematskog praćenja. Savezni institut za ekonomska istraživanja čije formiranje predlažemo, bio bi naučna institucija koja bi se, između ostalog, bavila i prognoziranjem privrednih kretanja na kojima bi u nastavku izrastale i planske projekcije. Ta bi naučna ustanova bila stručno i naučno zaleđe mera tekuće ekonomske politike koju vode savezni organi, a pre svega Savezna skupština i njoj odgovorno Savezno izvršno veće. Institut bi imao i zadatak da sagledava moguće efekte mera tekuće ekonomske politike, da upozorava na očekivane posledice takvih mera, da sam nudi organima ekonomske politike solucije za neke od tekućih i dugoročnijih problema itd. U intenzivnoj bi saradnji bio sa Privrednom komorom Jugoslavije i Službom društvenog knjigovodstva, a pre svega u najintimnijoj sprezi sa Saveznim zavodom za društveno planiranje. Ostvarivao bi živu saradnju sa postojećim ekonomskim institutima u zemlji i drugim naučnim potencijalima. Bio bi uveliko faktor integralnog angažovanja ekonomske nauke na rešavanju jugoslovenskih problema, pre svega u domenu pripremanja analitičke osnove, građe, studija i projekata na koje bi se oslanjali planovi razvoja jugoslovenske privrede i mere za njihovo ostvarivanje.

11. Izložili smo tezu da plan »više« društveno-političke zajednice treba da bude opšti razvojni okvir unutar kojeg »niža« društveno-politička zajednica definiše svoja razvojna planska stremljenja, te da planovi svih društveno-političkih zajednica treba da predstavljaju neophodno razvojno i ekonomsko-političko okruženje za (neobavezne) planove organizacija udruženog rada. Tom se tezom dovodi u pitanje i osporava princip istovremenosti planiranja. Njome se zapravo ističe vremensko prethođenje pripremanja i donošenja planova na višim nivoima društveno-političke i ekonomske organizovanosti, kako bi ovi bili okvir u kome treba da se kreću planske projekcije na nižim nivoima.

Teza se obrazlaže i brani potrebom ostvarivanja, održavanja i jačanja integriteta privrede, koji se mora pre svega potvrđivati u njenim razvojnim tokovima. Teza uveliko odudara od našeg uobičajenog načina mišljenja, po kome su glavni i obavezni nosioci planske funkcije organizacije udruženog rada. Ona je tim pre u raskoraku sa našim opredeljenjem da svaka društveno-politička zajednica samostalno donosi svoj razvojni plan, bez ikakvih ograda koje bi poticale od planova »viših« društveno-političkih zajednica. Da su ta opredeljenja imala za rezultat neefikasno planiranje i dezintegracione tokove u privredi i društvu,

Digitized by Google

nije potrebno dokazivati. Važnije od toga nam je da izneta teza ne dovodi u pitanje načelo demokratičnosti planiranja. To se načelo ostvaruje već samim načinom na koji se ostvaruje uticaj nižih nivoa društveno-političke i ekonomske organizovanosti na donošenje planova na višim nivoima. To znači da svaki nivo društveno-političkog i ekonomskog organizovanja društva predstavlja odgovarajuću »sintezu« nižih nivoa; u njegovim odgovornim organima i telima nalaze se predstavnici nižih nivoa; svaki »viši« nivo je odgovoran za ostvarivanje planske funkcije nižim nivoima itd.

Reč je dakle o svojevrsnoj samoupravnoj hijerarhiji u planiranju razvoja i upravljanju njime, uz nastojanje da se ostvaruje efikasno planiranje i razvoj uopšte.

12. Postojeći privredni sistem ne omogućuje, ili bolje rečeno, sprečava svaku hijerarhiju u odnosima između privrede i društveno-političkih zajednica; unutar privrede i u međusobnim odnosima društveno-političkih zajednica. Utoliko su momenti koje smo napred izneli, neprimenjivi uz zadržavanje postojećih privrednosistemskih rešenja. Potrebna je opsežna reforma privrednog sistema. Ta reforma bi morala biti inicirana promenama u političkom sistemu. Glavni domen reforme trebalo bi da se odnosi na sužavanje suvereniteta republika i autonomije pokrajina, te na snaženje federacije. Opseg reforme bi morao biti toliki da omogući federaciji da drži pod svojim bitnim uticajem privredne tokove u celoj zemlji, a da zauzvrat ona (federacija — njeni nadležni organi) bude odgovorna za najvažnije (globalne) privredne tokove u zemlji.

Teško je zapravo održivo stanje u kome već godinama izostaje dinamičniji privredni rast, opada akumulacija, smanjuje se efikasnost investicija, rastu inflacija i nezaposlenost itd, a da organi federacije nisu u mogućnosti da im se suprotstave, da za to dele odgovornost sa republikama i pokrajinama, da se deo odgovornosti prebacuje na organizacije udruženog rada itd. Najnovije promene u sistemu planiranja (izvršene ove jeseni), po kojima se u planovima društveno-političkih zajednica moraju definisati proporcije o odnosima akumulacije i potrošnje, o globalnoj ekonomskoj strukturi investicija, o raspodeli nacionalnog dohotka na deo koji pripada organizacijama udruženog rada i na deo koji odlazi za društvene delatnosti i društveno-političke zajednice i organizacije, zaslužuju podršku. Potrebno je, međutim, ovlastiti društveno-političke zajednice da u sistemu mogu preduzimati mere kojima bi garantovale ostvarivanje prednjih proporcija. Pri tome, ta bi ovlašćenja pretpostavljala da federacija preduzima mere od značaja za zemlju u celini. Pri tome bi tek u okviru tih federalnih regulativa mogle da se kreću usmeravajuće mere i potezi ekonomske politike republika i pokrajina, odnosno i komuna.

Drugim rečima, potreban je jedinstven privredni sistem da bi se unutar njega mogao izgraditi i efikasno funkcionisati sis-

Digitized by Google

tem planiranja. Pri svemu tome je značajno da jedinstven privredni sistem ne pretpostavlja dodatna administriranja federalnog tipa, već sužavanje mnogobrojnih republičko-pokrajinskih i lokalnih regulativa. To je sistem sa precizno definisanim i razgraničenim nadležnostima i odgovornostima, s tim da nadležnosti i odgovornosti »nižih« društveno-političkih zajednica ne bi mogle biti takvog opsega da sprečavaju efikasno sprovođenje politike koja je ustanovljena na nivou federacije.

Slične relacije u privrednom sistemu bi važile i kada je reč o Republici i pokrajinama u Srbiji, odnosno o komunama i republici u svim republikama. Tako bismo prevazišli stanje nejedinstva poreskog sistema i politike, nejedinstva sistema raspodele dohotka i formiranja akumulacije, odsustva jedinstvene razvojne politike sa tačno ustanovljenim prioritetnim sektorima od značaja za privredu kao celinu i institucionalnom podrškom za njihov razvoj itd.

Na tako jedinstveno uspostavljenom privrednom sistemu moglo bi da funkcioniše jedinstveno jugoslovensko tržište. Jedinstven privredni sistem omogućavao bi vođenje i jedinstvene (jugoslovenske) ekonomske politike. Konačno, privredni subjekti bi mogli da se potpunije potvrđuju kao robni proizvođači znajući jedinstvena pravila poslovnog ponašanja koja su ugrađena u privredni sistem i kao takva važe za celu zemlju.

U tako reformisanom privrednom sistemu mogao bi da efikasno deluje i sistem planiranja u smislu nekih njegovih odredbi koje smo napred izložili. To bi dakle bio privredni sistem (i, razume se, njemu odgovarajući sistem planiranja) u službi efikasnog privrednog razvoja. U njemu bi se sticale mogućnosti jasnog odabiranja primata i prioriteta i jasnog davanja institucionalne podrške njima. Pri tome bi organizacije udruženog rada kao robni proizvođači mogle da slede slobodu izbora u svojoj poslovnoj aktivnosti, imajući u vidu institucionalne podrške (i ograničenja, razume se) koje im nude privredni sistem i ekonomska politika.

Digitized by Google

Reagovanja

Miladin Korać

Nekorektnost Dragoja Žarkovića

U Socijalizmu br. 4/1988, objavljen je napis Dragoja Žarkovića pod naslovom »Krah dogovorne ekonomije«, koji predstavlja redigovani tekst njegove neposredne reakcije na moje izlaganje na Okruglom stolu u Splitu (26—27. 2. 1988). Taj objavljeni tekst počinje sledećom rečenicom:

»*Glavni teoretičar tzv. dogovorne ekonomije, koja je upropastila našu privredu,* veliki zagovornik statusa quo, — *prof. dr Miladin Korać,* ništa nam ne reče o tome kuda vodi zadržavanje postojećeg stanja, kuda vodi *postojeći dominantni vlasnički odnos koji on brani kao svoje »teorijsko« čedo.* (str. 26, podvukao M. K.)

U svom izlaganju u Splitu, Žarković je samo nešto od ovoga rekao, tj. tvrdio je da sam ja zagovornik status quo, pa sam na tu tvrdnju odmah reagovao i rekao sledeće:

»Ne znam na osnovu čega je Žarković ovde izveo zaključak da se ja zalažem za status quo, odnosno da smatram da ne treba dirati u vlasničke odnose u nas. Iz mog izlaganja se takav zaključak ne može izvesti, jer sam govorio o prisutnim pojavama pretvaranja društvene svojine u državnu i grupnu svojinu, i ukazao na potrebu i mogućnosti da se te pojave u praksi sprečavaju; što znači da sam eksplicitno govorio o nužnosti menjanja postojeće prakse vlasničkih odnosa u nas. Pored toga istakao sam da bi prilikom predstojećih promena Ustava bilo neophodno da se potpunije operacionalizuje ustavni koncept društvene svo-

Digitized by Google

jine i spreči mogućnost njegovog proizvoljnog tumačenja i primenjivanja u praksi, tj. da se spreči mogućnost da se ona tumači kao »svačija i ničija« ili kao Alajbegova slama. Kad se uz to ima u vidu i činjenica da sam u uvodnoj napomeni izričito rekao da bi se, u narednom periodu, drugi oblici svojine morali širiti i jačati brže nego u prošlosti, onda je sasvim jasno da se meni nikako ne može pripisati neko zalaganje za status quo ili za ne diranje u vlasničke odnose u nas. Ali je iz tog izlaganja sasvim očigledno da sam ja izričito protiv takvog »diranja« u te odnose kakvo predlaže Žarković, odnosno da sam protiv njegovog predloga da se društvena svojina na sredstvima za proizvodnju potpuno likvidira i zameni državnom i privatnom svojinom. U tome se mi suštinski razlikujemo, pa se to moralo i izričito reći, a ne zamagljivati nekakvim drugim pričama koje nemaju nikakve veze sa mojim izlaganjem. (Isto, str. 29—30).

Međutim, Žarković u Splitu nije rekao ovo što je u redigovanom tekstu napisao tj. da sam ja »glavni teoretičar tzv. dogovorne ekonomije, koja je upropastila našu privredu« i da »postojeći dominantni vlasnički odnos branim kao svoje »teorijsko čedo«. To je nekorektno, jer ako zaista tako misli morao je to i u Splitu reći i meni pružiti mogućnost da mu neposredno odgovorim i osporim takve neosnovane tvrdnje, kao što je bila i njegova tvrdnja da sam »veliki zagovornik status qua«.

Pošto ova naknadna Žarkovićeva tvrdnja o meni kao »glavnom teoretičaru tzv. dogovorne ekonomije« nije njegov originalni pronalazak, nego samo njegova reprodukcija »otkrića« jednog našeg novinara (Drage Buvača) o meni kao »teorijskom ocu i poslednjem Mohikancu dogovorne ekonomije«, istaćiću ono što sam povodom tog »otkrića« već napisao (u »Danas«-u, br. 286, od 11. 8. 1987), tj. da ja »zaista nemam nikakve veze sa tom »teorijskom konstrukcijom dogovorne ekonomije«, niti sam sasvim siguran što zapravo znači to »zloguka« kovanica, pa je stoga nisam mogao ni braniti ni kritikovati«; što mi, eto, i Žarković, ponovo neosnovano pripisuje, sledeći valjda, stari uzor: »da više puta ponovljena laž može zvučati i kao istina«.

Digitized by Google

Prikazi

Dr Mićo Carević:

Jugoslavija izmedu etatizma i samoupravljanja

Banja Luka, Glas, 1986. str. 426

Pojava knjige dr Miće Carevića *Jugoslavija između etatizma i samoupravljanja* nesumnjivo je opravdala raniju najavu da se radi o jednoj veoma vrijednoj knjizi. Doista, interesovanje za knjigom mora biti prisutno jer se u njoj zanimljivo problematiziraju ključne kategorije političke organizacije jugoslovenskog društva, među kojima posebno kategorije kao što su: država-etatizam, federalizam-konfederalizam, samoupravljanje, »subjektivni faktor«, »kadrovska politika« itd. Kada bismo tražili centralnu tačku oko koje se izvodi analiza političkog sistema jugoslovenskog društva svakako bismo je našli u tzv. »subjektivnom faktoru«, odnosno »subjektivnim snagama«, SK posebno. Bez obzira koliko govorili o teorijskom i idejnom području preko kojeg »subjektivne snage« nastoje da »afirmišu« samoupravljanje, ipak je na političkom području praksa uspostavljanja »samoupravljanja« zapravo etatizirana. Razloge takve pojave treba tražiti i u etatiziranoj poziciji »subjektivnih snaga«, dakako SK posebno. Naša politička stvarnost egzistira u formi koja je predmet stalne teorijske kritike. Ona u pravom smislu riječi manifestuje svu paradoksalnost između deklarativnog i stvarnog, projektovanog i realnog. Dok je programska orijentacija SK antietatistička, dotle je njegova empirijska pozicija etatistička. U Ustavu SFRJ SKJ je određen kao »svjesni nosilac težnji i interesa radničke klase« koji je »zakonitošću istorijskog razvitka, postao organizovana vodeća idejna i politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u izgrađivanju socijalizma« (Osnovna načela, VIII). Time što je SK ustavno predstavljen kao organizacija koja »zakonitošću istorijskog razvitka« postaje vodeća snaga koja, također, svoje vođstvo temelji na »tekovinama savremene nauke i posebno marksizma«, time je, dakle, partija onaj dio koji kroz sopstveni mehanizam razumijevanja postojećeg objektiviteta vlada cjelinom. Upravo, to je ona pozicija SK koja je etatizirala njegovu politič-

Digitized by Google

ku funkciju. Zato se često ističe da SK ne uspijeva da posreduje između istorijskih i empirijskih interesa klase, da ne može nositi epitet »partije u velikom istorijskom smislu«. SK je »empirijska partija« upravo stoga što je rukovodeća a ne avangardna snaga, što je partija poretka a ne partija pokreta. Pretvaranje partije u instituciju poretka nužno je za posljedicu imalo, kako Carević kaže, »kvarenje« partije kako u idejnom, tako i u organizacionom i socijalno-klasnom pogledu. »Po nizu sadašnjih karakteristika, koje se odavno formiraju, a o kojima je ovdje bilo djelimično riječi, SKJ je izgubio bitna obilježja komunističke organizacije. *Prvo*, posljednje dvije i po decenije SKJ su preplavili karijeristi, oportunisti i malograđani; oni su u SKJ ušli skoro bez ikakve selekcije. To su oni za koje je Lenjin rekao da su se ‚prišljamčili', koji ‚ubijaju živu dušu partije'. Vladajućem sloju upravo su takvi bili potrebni za podržavanje, jer je vladajući sloj stvarao elitističku iluziju i fikciju da je on sam dovoljan za revolucionarne promjene i da ga samo treba podržavati. *Drugo*, SKJ se sve više razvijao kao organizacija privilegija i jednopartijskog sistema. Biti član SKJ odavno znači imati bitne prednosti nad nečlanovima partije u svim društvenim odnosima, npr. u zapošljavanju i izborima na razne funkcije, u delegacije itd. *Treće*, SKJ je sve manje organizacija radničke klase; čak i u velikim industrijskim centrima radnici ne čine većinu u SKJ, već čine činovnici. A i tamo gdje ih je sve više — njihov uticaj na politiku je slab i ne razlikuje se od uticaja u drugim mjestima. Zbog toga SKJ gubi socijalno-klasno obilježje i dolazi do polarizacije na aktivnu forumsku manjinu i pasivnu partijsku većinu. *Četvrto*, po načinu organizovanja i metodu rada SKJ ima neka obilježja socijaldemokratske stranke; organizovanje je skoro isključivo teritorijalno, oblik rada su sastanci bez zaključaka i izvršavanja, vezivanje osnovnih organizacija je vertikalno za forume i bez elementarne horizontalne vezanosti. Dakle, osnovni društveni odnosi u asocijativnom smislu razvijaju se horizontalno, a partija se razvija suprotno od njih. Kako da na taj način ostvaruje idejno-vodeću ulogu? *Peto*, zbog svoje socijalno-klasne heterogenosti, kao i zbog drugih uzroka, SKJ je postao suviše idejno-heterogena organizacija, sa veoma različitim i konfliktnim ideologijama. Zbog toga SKJ gubi bitna obilježja radničke partije. *Šesto*, SKJ pripada rijetkim partijama čiji unutrašnji odnosi imaju i obilježja labave koalicije posebnih, samostalnih, ‚suverenih' partija. *Sedmo*, SKJ je evoluirao od partije ‚naročitog kova' i članova ‚vojnika revolucije' do opšte stranke, u čemu se vide dva ekstrema. Lijevo i desno od monolitne organizacije formirali su se politički, ideini i moralni vakuumi. *Osmo* u situaciji elitističko-birokratske dominacije u partiji, formiranja rukovodstava putem imenovanja, neovisno od članstva, zanemareno je stalno razvijanje sistema obrazovanja i vaspitanja, koji se nakon 40 godina skoro pocijepao na uske i zatvorene dijelove« (str. 343—345).

Upravo ističući da Jugoslavija liči na »osmerac bez kormilara«, Carević decidirano ističe da se sa ovakvim SKJ ne može izaći iz krize. Upravo »pozivati se na SKJ, ovakav kakav je, i očekivati da on izvrši neki ozbiljniji zaokret i izvede društvo iz sadašnjeg stanja, ili znači neznanje, ili iluziju koja se i dalje gaji ili čini obmanu i hipokriziju da se zadrži *status quo*. SKJ sa ovim slabostima uglavnom je iscrpio sposobnost i snagu za radikalnije akcije: ozbilino je narušeno povjerenje radnih ljudi i građana u SKJ zbog izraženog oportunizma u njegovim redovima, beskrajnog razvlačenja i ‚vozanja' problema, sporog usaglašavanja najvažnijih ekonomskih problema, dok se zem-

Digitized by Google

lja od njih potresa« (str 345). Pretvaranjem partije pokreta u partiju poretka stvoren je čitav niz deformativnih i degenerativnih pojava na ideološkom, političkom i organizacionom području. Etatizirana pozicija SK i na ovom području učinila je svoje. Jednu od deformativnih pojava svakako treba tražiti i u pretvaranju marksizma u apologiju, dogmatizam i katehizis. Mehanizam transformacije marksizma u antimarksizam je jednostavan: marksizam je oficijelna ideologija SKJ; SKJ je fuzionisan sa državom, on je »državna partija«; djelovanje sa pozicija vlasti onemogućava kritiku (kritika se proglašava »kritizerstvom« što je, dakako, predmet političke partijsko-državne diskvalifikacije); marksizam se pretvara u dogmatizam a dogmatizam se predstavlja kao marksističko mišljenje. I umjesto marksističkog kritičkog istraživanja političke stvarnosti, razvija se instrumentalna upotreba »marksizma« čiji je cilj opravdavanje pragmatske politike. Upravo, tu treba tražiti razloge ne postojanja značajnijih marksističkih analiza jugoslovenskog društveno-političkog miljea koj bi mogle pokrenuti stvaralačku političku aktivnost. »Na izučavanje složenih društvenih pojava primjenom marksističko-kritičke metode odavno se upućuju primjedbe; nedovoljno se analiziraju, na primjer, stanja zajedništva, uzroci forsiranja snažnog tehnobirokratskog sloja koji dominira u društvenim odnosima, socijalno-klasna struktura društva i položaj radničke klase, uzroci formiranja ‚nacionalnih ekonomija' i njihovo ponašanje, šta se desilo sa marksističkim sistemom vrijednosti, kako se ostvaruje pravo rada sredstvima u društvenoj svojini i princip raspodjele prema radu, problemi socijalnih razlika, zapošljavanja, protekcionizma, prodora nacionalizma i malograđanske ideologije i prakse, itd. Marksizam je i nastao na kritici buržoaskog društva i može se održati i razviti na kritici savremenog društva. Nasuprot tome, naša stvarnost se često slika ružičastim bojama...« (str. 151—152). Voluntaristički »duh« nije imao samo potrebu za instrumentalnom upotrebom »marksizma« nego i za subjektivističkim poimanjm socijalizma. Za njega socijalizam nije ekonomsko društvo izrazitih protivrječnosti i krize nego prevashodno političko društvo orijentisano ka ostvarenju »viših« interesa. Ako se istorijske faze ne mogu preskočiti, ipak se one mogu skratiti: neophodno je samo proniknuti u logiku istorijskog događanja i »odrediti« pravac kojim se ono što se »želi« — treba i učiniti. Transmisiona funkcija političke partije tako postaje neophodnost. Kada partija egzistira kao partija poretka, kada ona predstavlja etatiziranu moć i monopol vlasti, upravo tada ona egzistira i kao determinirajući faktor političke transmisije. Transmisioni odnos SK postoji kako prema drugim društveno-političkim organizacijama, organima samoupravljanja i organima vlasti, tako i unutar sebe kao političke organizacije. Transmisioni odnos prema državi i drugim društveno-političkim organizacijama ne može da egzistira a da se ne proteže i na sopstvenu organizovanost: transmisiona funkcija okrenuta prema nečlanovima nije moguća bez ostvarene transmisione funkcije prema svojim članovima. Unutarforumska hijerarhija, centralizacija partijskog odlučivanja, odvajanje partijskog »vrha« od partijske »baze«, konformizam i oportunizam, liderske tendencije, transformacija demokratskog centralizma u birokratski centralizam, borba za vlast, grupnosvojinska kontrola »kadrovske politike«, postojanje personalnih unija državnih i partijskih organa, odvajanje klase od partije, slabljenje pravno-političkog poretka, subjektivizam i voluntarizam — samo su spoline manifestacije ove unutrašnje etatistički izgrađene transmisione pozicije partije. Transmisiona pozicija partije u suštini je po-

Digitized by Google

zicija etatizirane, birokratski utemeljene političke funkcije političke partije. To je pozicija voluntarističkog »oponašanja« države. »SKJ oponaša državnu organizaciju. Njegovi forumi organizovani su kao ‚vlada u sjenci' koja istupa kao prava vlada u kriznim situacijama sa interventnim mjerama, preuzima operativnu ulogu, umjesto da razvija društveno-političku i idejnu aktivnost i jača operativnu ulogu legalnih organa. Na taj način se stvara privid efikasnosti, a u stvari sistem pored sistema« (str. 348). Doista, ne postoji samo tendencija partijskog »oponašanja« države, nego postoji i stvarno prisustvo partije u državi, kao i dominirajuća uloga partije u odnosu na državu. Politička uloga SKJ u jugoslovenskom društvu temelji se na vlasti. SKJ konstituiše i kontroliše vlast, održava je i njome se služi. SKJ je dio države što se vidi i po tome što je SK predstavljen preko društveno-političkih vijeća u skupštinama, kao i po tome što su članovi predsjedništva CK članovi i republičkih predsjedništava i federacije. Također, Predsjedništvo CK SKJ i Predsjedništvo SFRJ ili zajedno ili paralelno obavljaju funkcije državne vlasti. Povezanost i ispreplitenost partije i države preko najviših organa nije samo personalna nego je i funkcionalna. Jer, odluke izvršnih organa Predsjedništva CK SKJ obavezuju državne i izvršne upravne organe. Prema tome, ne egzistira partija samo kao država, nego i kao »država u državi«.

Kada partija »oponaša« državu, kada egzistira kao država i kada egzistira kao instrument kontrole države, razumljivo je da ona gubi svojstva komunističke organizacije. Ona postaje administrativnom partijom čija je vodeća uloga zamijenjena rukovodećom. Aktivnost partijske »baze« nadomješta se »forumskim radom«. Kriza rukovođenja nije samo posljedica voluntarizma »kadrovske politike«, nego i institucionalnog mehanizma koji onemogućava radikalne promjene. »Sadašnja situacija u zemlji je sintetizirani izraz dubljih poremećaja u društveno-ekonomskim i političkim odnosima. Ona je u suštini izraz krize produkcionih odnosa. Samoupravljanje je ostalo parcijalno i pomoćno sredstvo etatističko-birokratskog upravljanja u svim društvenim odnosima. Socijalno-klasni subjekt društva i interesi proizvođačkog stanovništa nisu postali socijalna osnova samoupravljanja. U pluralizmu samoupravnih interesa — ovi interesi se nalaze na periferiji« (str. 425—426).

Socijalizam se ne može izgrađivati u formi »pasivne revolucije« i etatističkog inženjeringa, nego u smislu mijenjanja postojećih institucija i društvenih odnosa koji takve promjene onemogućavaju. Da li postojeći oblici političkog organizovanja mogu da promjene postojeće odnose, ostaje da se vidi. U knjizi Miće Carevića *Jugoslavija između etatizma i samoupravljanja* prisutna je izvjesna nijansa pesimizma što je i dobro jer se pokazalo da nekritički optimizam sobom nosi voluntarizam, subjektivizam, mistifikacije i dogmatizam. Time što je utemeljena na zavidnoj analitičkoj eksplikaciji, argumentaciji i progresivnom opredeljenju, ova knjiga će svakako ostaviti značajni trag u našoj društvenoj teoriji.

Braco Kovačević

Dr Zoran Pjanić: Anatomija krize

Ekonomika, Beograd, 1987, strana 431.

Nova knjiga profesora Pjanića je zbornik njegovih članaka, usmenih izlaganja i intervjua, nastalih u periodu 1979—1986. godine, grupisanih u pet relativno kompaktnih tematskih celina: Kriza na pomolu; Hod po eko-

Digitized by Google

nomskim mukama; Neki teorijski problemi; O nauci i ekonomskom znanju i Razgovori o krizi. Budući da su pisani radovi uglavnom objavljeni u okviru drugih zbornika, u stručnim ili informativnim časopisima, a da su usmena izlaganja pretežno tematskog ili prigodnog karaktera, teško bi se moglo reći da knjiga *Anatomija krize* daje konsekventnu analizu uzroka krize našeg privrednog i političkog sistema ili da svojim sadržajem donosi nešto novo. Međutim, ona daje pregled stavova našeg uglednog naučnika — politekonomiste, odnosno, po rečima samog autora, tačno iskazuje kakve su bile ocene i u kom je pravcu razmišljao.

Relativno potpun prikaz razmišljanja i ocena datih u knjizi moguće je dobiti izdvajanjem tri grupe razmatranih pitanja. Prvu grupu čini politekonomska problematika: mesto i značaj robne proizvodnje u socijalizmu, zatim mesto, uloga i odnos tržišta i plana u socijalističkoj, samoupravnoj privredi i društvu, značenje dohotka kao politekonomske kategorije i motiva proizvodnje, kao i njegovog konkretnog ispoljavanja u datim uslovima privređivanja. Druga grupa sadrži ocenu privrednog sistema, takozvanih sistemskih zakona, i posledice njihovog nefunkcionisanja, zatim, ocenu uzroka i karaktera inflacije, kao i naznačene pravce za rešavanje uočenih problema. Konačno, u treću grupu spadaju razmatranja o položaju nauke, Univerziteta i o uticaju takozvanog »jugoslovenskog eksperimenta« na shvatanje i razvoj teorije i prakse socijalizma. Prof. Pjanić ističe da se robna proizvodnja u socijalizmu ne može smatrati ostatkom prošlosti, niti kategorijom koju socijalizam sâm po sebi negira. Naprotiv, ona je jedna od osnovnih pretpostavki demokratskog i efikasnog socijalističkog društva, proistekla iz istorijskog stepena razvijenosti proizvodnih snaga. »Pokušaji da se nasilno uklone robno-novčani odnosi dali su loše rezultate«, koji su »... kulminirali u sistemu potpune opresije« (str. 224). Samim tim, polemike o njenom mestu i značaju su bespredmetne. Prof. Pjanić time ne negira ulogu planiranja, već, naprotiv, ističe njegov značaj kao svesnog regulisanja procesa društvene reprodukcije i neophodnog korektora tržišnih odnosa. Plan i tržište nisu u koliziji, već su komplementarni, pa su, po mišljenju prof. Pjanića, sve diskusije o subordinaciji tržišta planu, ili obrnuto, bez osnova. Primat robne proizvodnje i tržišta »svodi se na početno vrednovanje rezultata OOUR i njihovih asocijacija, proveravanje njihovih odluka o pravcima i razmerama reprodukcije i obrazovanja opštih ekonomskih veličina... slede dva zaključka — (1) planiranje se ne sme postaviti kao supstitut za tržište, ponudu i tražnju... svuda tamo gde ovaj privredni mehanizam... deluje efikasno, i (2) dejstvo planiranja treba postaviti kao svesno ugrađenu korigujuću i usmeravajuću komponentu privrednih kretanja i razvoja« (str. 232). Međutim, iz stavova autora vidljivo je da i on smatra da je prostor delovanja tržišta u socijalizmu sužen u odnosu na kapitalizam. Tržište roba postoji i u jednom i u drugom sistemu. Tržište kapitala je nešto suženo u socijalizmu, jer, i pored isticanja značaja i neophodnosti kamata kao alokativnog parametra i nužnosti postojanja cene društvenog kapitala za obezbeđivanje proširene reprodukcije koja se formira na osnovu ponude i tražnje na kreditnom tržištu, ono koncepciiski nije bliže određeno, a uopšte se ne pominje tržište hartija od vrednosti. Tržište rada, po mišljenju prof. Pjanića, nema osnove za postojanje u socijalizmu, jer samo faktori proizvodnje koji ne snose rizik imaju svoju fiksnu cenu. »U samoupravnom privrednom sistemu radnici poseduju svojstvo pravih nosilaca odluka... oni snose rizik« (str. 97) i pripada im varijabilni dohodak prema postignutim rezulta-

Digitized by Google

tima. Dohodak, međutim, ima svoja dva aspekta. Jedan koji proizlazi iz karaktera socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje, gde su radnici nosioci proširene reprodukcije i pripada im celokupna novostvorena vrednost, odnosno oni imaju neotuđivo pravo raspolaganja rezultatima svoga rada. Međutim, u konkretnim uslovima privređivanja, zbog delovanja tržišta i mera ekonomske politike, ostvareni dohodak je samo u izuzetnim okolnostima jednak novostvorenoj vrednosti u OOUR. Drugi aspekt dohotka odlučujući u datim uslovima, jeste njegova dvostruka upotreba: za tekuću potrošnju i za akumulaciju. Zbog toga se dohodak »koji ima svoju kvantitativnu celinu u čisto teorijskom smislu... cepa na svoje sastavne delove u jednom normalnom analitičkom sledu i u praktičnom životu« (str. 260). Analogno, u samoupravnom socijalizmu radnici, po mišljenju prof. Pjanića, imaju dvostruku ulogu: proizvođača i kolektivnih preduzetnika. Deo ličnog dohotka, proistekao iz rada radnika kao proizvođača, »bez obzira na to što proizlazi iz novostvorene vrednosti, nosi karakter troškova« (str. 260), deo zasnovan na kolektivnom preduzetništvu predstavlja varijabilnu komponentu ličnog dohotka. Ostaje, međutim, nejasno kako se i da li se objektivno valorizuje prvi deo ličnog dohotka kad tržište rada u socijalističkom samoupravnom društvu ne postoji. Prof. Pjanić smatra da je presudni nedostatak našeg privrednog sistema njegova zasnovanost na, u suštini, netržišnim principima i njegova težnja da ukupne odnose između organizacija udruženog rada reguliše samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima. Motiv privređivanja definisan sistemom je ukupni dohodak, a osnovni pokazatelj uspešnosti privređivanja je dohodak po radniku koji, po mišljenju prof. Pjanića, odgovara uslovima proste robne proizvodnje. Ostalih sedam pokazatelja propisanih ZUR-om, zajedno sa dohotkom po radniku, predstavlja mnoštvo međusobno kontradiktornih pokazatelja i onemogućava da se na osnovu njih donose racionalne ekonomske odluke. Dobit je iz ideoloških razloga potisnuta, pa je naše privredno zakonodavstvo jedinstveno u svetu po činjenici da kao kategoriju poznaje gubitak, ali ne i dobit. U formiranju sistemskih zakona privrednog sistema presudan uticaj imali su teoretičari takozvane dogovorne ekonomije ili ekonomije bez prinude, sa svojim koncepcijama celovitog, nedeljivog dohotka i negiranjem i odbacivanjem robne proizvodnje i tržišta kao ostatka prošlih, kapitalističkih odnosa proizvodnje neprimerenih socijalizmu, što je značajno doprinelo ekspanziji normativizma i onemogućavanju racionalnog tržišnog ponašanja proizvođača. OOUR su neopravdano u svim slučajevima dobili status samostalnih ekonomskih subjekata privređivanja, što je dovelo do tehnološke i ekonomske rascepkanosti privrede i usitnjavanja akumulacije. Posledica je potpuna neracionalnost privrede i onemogućavanje ekonomskog kalkulusa. Pri tom je ustavno načelo jedinstvenog jugoslovenskog tržišta potisnuto načelom suverenosti republika, što ima za posledicu cepanje jedinstvenog privrednog područja i obrazovanje takozvanih »nacionalnih ekonomija« i dalje usitnjavanje i nepokretnost akumulacije. Proces dezintegracije jedinstvenog tržišta objektivno je podstaknut i zvaničnim priznavanjem deviza kao dohotka OOUR-a, kao i platno-bilansnim pozicijama republika i pokrajina, što je dovelo do stalnog slabljenja i potiskivanja dinara kao sredstva plaćanja i jedinstvene mere vrednosti u jugoslovenskim razmerama. Prof. Pjanić naglašava da imamo najgoru kombinaciju osobina zajedničkog i jedinstvenog tržišta. Bankarski sistem je neefikasan i u njemu veliki, čak odlučujući uticaj imaju društveno-političke zajednice, od opština do republika i pokrajina, koje teže da aku-

Digitized by Google

mulaciju nastalu na njihovoj teritoriji tu i zadrže. Kada se ovome doda »lepo zamišljen«, ali u praksi potpuno nesprovodiv sveobuhvatni sistem samoupravnog planiranja u kojem je postulirano samoupravno sporazumevanje i dogovaranje svih nosilaca planiranja, piramidalno postavljenog sa OOUR u osnovi, a saveznim planom kao svojevrsnim zbirom planova republika i pokrajina u vrhu piramide, dobija se potpuna slika stanja privrede koja nema ni tržište ni plan. Inflaciju, koja je jedan od najznačajnijih i najopasnijih problema našeg društva, jer, pored obezvređujućeg delovanja na novac i ekonomiju uopšte, erodira i osnovne vrednosti društva, prof. Pjanić označava kao svojevrsnu sintetizovanu posledicu stanja i određuje je kao sistemsku. Rešenje za nju on ne vidi bez radikalne promene privrednog sistema i u okviru nje reforme cena.

Osnova za sprovođenje reforme sa definisanim pravcima promena privrednog sistema nalazi se u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, čiji je jedan od tvoraca i prof. Pjanić. U njemu se, smatra autor, bez obzira na izvesne nedoslednosti i kompromise, nalaze sve komponente za izgradnju novog, efikasnog privrednog sistema. Osnovni kvalitet Dugoročnog programa je u tome što reafirmiše tržište, ukazuje na nužnost uvođenja realnih kategorija, kao što su realna amortizacija, realna kamatna stopa, cena upotrebe društvenih sredstava i realan devizni kurs. Nužna pretpostavka efikasnog delovanja tržišta i navedenih realnih kategorija je reorganizacija strukture »cele proizvodnje — poljoprivredne, ekstraktivne i prerađivačke industrije, saobraćaja, (koja) mora da... prevaziđe današnji shematizam, da odstrani prevlast policentričnog etatizma nad privredom« (str. 182). Da bi reorganizacija proizvodnje bila moguća, neophodno je priznavanje trgovine kao samostalne oblasti, dok se bankarskom sistemu mora omogućiti poslovanje na osnovu pravih ekonomskih kriterijuma. »Društveni kapital u novčanom obliku mora imati svoju cenu, što znači da obe kamate — i aktivna i pasivna — treba da budu više od stope inflacije« (str. 185). Neophodno je osamostaljivanje banaka od uticaja političkih tela, čime bi se umanjila mogućnost političkog voluntarizma u društvenoj reprodukciji.

Reforma cena, koja je nužna usled značajnih postojećih dispariteta, mora biti celovita, istovremena i izvedena »uz upotrebu celokupnog savremenog ekonomskog znanja i analitičke tehnike«. (str. 196) Bitno je da se u »rekonstruisanju celog kompleksa relativnih cena ne sme poći od nekih teorijskih konstrukcija, nego od realnih veličina« (str. 252). Svetske cene potpuno odgovaraju ovom zahtevu. Po mišljenju prof. Pjanića, odbijanje da se svetske cene postave kao kriterijum reforme, uz obrazloženje da bi to značilo prihvatanje zakonitosti i interventnih mera savremenog kapitalizma, neosnovano je jer su i svetske cene i ove zakonitosti i mere već tu posredstvom spoljnotrgovinskog poslovanja. Postavljanje nekog sopstvenog modela relativnih cena je moguće, ali uz veliko prelivanje između grana i teritorija, što znači prevelike zahvate koji su se do sada pokazali kao neracionalni. Korišćenje svetskih cena kao bazičnog kriterijuma reforme cena ne smanjuje »mogućnost korekcija i ugrađivanja naših razvojnih opredeljenja...« (str. 252). Međutim, potrebno je, pre svega, jugoslovenskom privrednom prostoru vratiti karakter jedinstvenog tržišta, na kojem je »slobodno kretanje robe i novca, sredstava i rada, znanja i ideja«, (str. 186) sa jedinstvenom merom vrednosti izraženom u nacionalnoj valuti i jedinstveno uređenom oblašću ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Problem kojem je posvećena značajna pažnja jesu uzroci i posledice nesprovođenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, uprkos činjenici što on predstavlja dobru osnovu za

Digitized by Google

stabilizaciju privrede. Suštinski, nesprovođenje Dugoročnog programa posledica je činjenice »da u društvu deluju značajne konzervativne snage, sastavljene od nosilaca novoobrazovanog etatizma polipolskog tipa, menadžerskih ekipa kolektiva, grana i delatnosti, koje u postojećim odnosima uživaju veštačke privilegije i vrlo opipljive materijalne koristi, kao i teoretičara ‚dogovorne ekonomije'« (str. 274). Nesprovođenje Dugoročnog programa ima za posledicu nenadoknadiv gubitak vremena i znači sve dublje poniranje u krizu. Prof. Pjanić ističe da stabilizacija privrede, konačan izlazak iz društvene krize i dalji razvoj nisu mogući bez punog angažovanja naučnog potencijala. Međutim, jedna od posledica dugotrajnog delovanja krize jeste da se materijalni položaj nauke i Univerziteta ubrzano pogoršavao. Takve tendencije su u potpunom raskoraku s društvenim opredeljenjima i realnom potrebom da nauka bude jedan od bitnih nosilaca društvenog progresa, inovativnosti i dostizanja svetskih trendova razvoja i novih tehnologija. Dugo vremena je jugoslovenska društvena teorija i praksa bila predmet interesovanja i izvan naših granica zbog dinamičnog razvoja i originalnih rešenja. Ona je značajno doprinela prevazilaženju univerzalnog obrasca socijalističkog društva i otvaranju perspektive za stvaranje istinski humanog društva. Dugogodišnja kriza umnogome diskvalifikuje i ono postignuto, pa se sve češće »jugoslovenski eksperiment« smatra neuspelim.

Neodložni zadatak jugoslovenske nauke je da odredi uzroke krize, predloži rešenja i angažuje se na njihovom sprovođenju. Ekonomska nauka je dobrim delom već odgovorila na svoj deo zadatka. Međutim, prof. Pjanić konstatuje na samom kraju svoje knjige da, iako u našoj zemlji ima mnogo slobodâ, »mnogo kritika, i opravdanih i neopravdanih«, u njoj nema dovoljno demokratije, pa »se ono za što se većina opredeli ne pretvara u odgovarajuću političku akciju, u odgovarajuće zakonske i druge odredbe« (str. 421). Iz činjenice da predstavljeni zbornik čini skup već objavljenih radova, i stručnoj pa i široj javnosti od ranije poznatih stavova, bez dodavanja nečeg bitnije novog, može se zaključiti da prof. Pjanića nikakva novija dešavanja i kretanja u politekonomskoj sferi i teorijska sučeljavanja iz njih proistekla nisu pokolebala u ispravnost njegovih shvatanja koja gotovo u nepromenjenom vidu zastupa do poslednjih tekstova iz 1986. Pošto je već u naslovu knjige iskorišćen medicinski termin, pokušaću da u tom stilu i zaključim: profesoru Pjaniću pripada zasluga što je, nakon prikupljenih laboratorijskih nalaza, učestvovao u postavljanju dijagnoze i predlaganju metoda saniranja lekovima koji su nam na raspolaganju. Ipak, izgleda da je bolest toliko uzela maha da je neophodan odlučan i neodložan hirurški rez.

Milica Bisić

Danko Plevnik:

Ka civilizaciji pokretnog teksta

»Komunist«, Zagreb, 1988.

Na samom početku svoje knjige dr Danko Plevnik smatra da nema realne mogućnosti daljnjeg razvoja civilizacije bez razvoja komunikacije. Upravo na toj diobi razvoja pojedine civilizacije, utemeljuje se filozofsko pitanje, je li moguća »informatička intelektualna tehnologija«? Autor se tu ne upituje kako je to moguće, nego ostaje na upozorenju da jednog dana treba očekivati »jedino električne poruke«. Prodor takvog oblika komunikacije Plevnik postavlja kao pitanje, ali to nije samo pitanje, nego je to i »čuđenje« što će se desiti s

Digitized by Google

»pokretnim tekstom«, hoće li on ostati samo povijest. No, autorova se argumentacijska strategija ipak fundira na vlastitom pokušaju gdje se iskazuje principijelno, i to s jedne strane na »egzistencijalizmu«, i s druge strane »personalizmu«. Autor, međutim, raščlanjivanja daje u četiri poglavlja koja se opet dijele po tematici, u prvom dijelu diskutira o tome »Što je tekst?«. Zatim uvijek su u prednosti oni »koji na vrijeme savladaju jezik tekstualne komunikacije« (str. 14). Zanimljivo je napomenuti zašto Plevnik ne pita za istinitost teksta. Plevnik je po profilu obrazovanja filozof, u tom pravcu njegovi su tekstovi vidljivi i rado čitani. Za Plevnika je karakteristično (bar u tekstu o kojem je riječ) to što on analizira komunikacije od prvih tekstova pa do suvremenih komunikacija, elektronike i kompjuterizacije. Nesumnjivo je da »pokretni tekst« vrši snažnu ulogu kroz razvoj svih civilizacija, moglo bi se reći planetarno, utjecao je na oslobođenje od misticizma, a tu se onda zadobiva identifikacija u odnosu na pojmove.

U razvoju komunikacije i njene rasprostranjenosti, dostupnosti (svim) javlja se potreba za poznavanjem pojmova, jer je jedino na taj način moguće znati pravu istinu. Informacija — komunikacija nužno ide na vlastito izgrađivanje, ali i na razumijevanje drugog. Poznato je da je Descartes postavljao privremena pravila koja se svode na težnju prema jasnom i razgovjetnom. Spinoza je smatrao da u naredbama razuma čovjek shvaća drugoga na ljudski način. Pa upravo na tom kontinuitetu Plevnik s pravom (misleći na povijesne sklopove čovjeka i razvoja uopće) upozorava da ne bi bilo prihvatljivo da informacije budu samo »ideološkog ili potrošačkog karaktera« (str. 131). U Komunističkom manifestu Karl Marx i Friedrich Engels, u tumačenju povijesti, ističu da se odnos sagledava u cijelom djelovanju. No, već je Hegel u svojoj Fenomenologiji duha govorio o odnosu gospodara i sluge kao obliku svijesti u kojem se izražava stanje svijesti. Tražiti informaciju u duhu Marxovog mišljenja o pitanju istine povijesti kao cilja prema kojem se teži, onda bi to bilo nužno besklasno društvo. To bi trebala biti istina budućnosti. O problemu istraživanja, dakle komuniciranja već je Thomas Moore postavio pitanje u svojoj Utopiji zahtjev da philosophia civilis istraži odnose u realitetu i da kaže zašto su »ovce pojele ljude«. Tu je problem, zašto se desio problem da na osnovu privatnog vlasništva stočarstvo potisne zemljoradnju, pa je tako došlo do gladi. Sad se može postaviti pitanje, kako je došlo do toga da rukovodstvo »Agrokomerca«, na osnovu purana, opljačka cijelu društvenu zajednicu. Tu je nužno pitati gdje je uzrok zla, informacija kaže da je u želji za privatnim vlasništvom, dakle, bogatstvo na račun drugih. No, gdje je tu izlaz, to je krucijalno pitanje. Ako se sagleda odnos prošlo-sadašnje, a onda iz toga buduće, što Plevnik stalno ima na umu, onda se dolazi do zaključka (a što i povijest filozofije potvrđuje) da apel na one koji drže vlast ne može bitno utjecati, a u tom slučaju ni promjene nisu vidljive.

Kad bi se pojam istine i kritike shvatio kao pravo informacija, i kad bi se to spojilo zajedno, istina-kritika, tad se nužno prelazi na angažirani oblik mišljenja i ponašanja. Ta bi komunikacija trebalo da bude »unutar postojećih političkih sistema« (str. 133). Dakle, informacija ne bi trebalo da dobiva težinu iz nekakve »propagande«, tu treba pozorno sagledati ne samo informaciju, nego i njenu istinu. Tu je snaga Plevnikove knjige, iako on to direktno ne izvodi, nego stalno navodi mogućnost »proturječnosti informacija«. Eto po tome je on i analitičar, a ne samo jedan od mnijetkih koji se bavi ovim iskazom značenja i povijesnog razvoja informatike kao znanstve-

Digitized by Google

ne discipline. Istinita kritika nije moguća bez istinite informacije, što označuje zahtjev za progresivnim i revolucionarnim djelovanjem. *Obećanja komunikacije*, posljednje poglavlje knjige »zadirkuje« u samu srž života čovjeka kao društvene jedinke. Tu se može dalje problem otvoriti, ne samo kao komunikacija i informacija, nego i kao zahtjev kao što to čini Ernst Bloch u težnji prema povijesnom realiziranju slobodnog života, tu se radi o promjeni koju čovjek mora ostvariti sam u sebi. Poznato je da se čovjekova ćud sporije mijenja nego društveno-ekonomski odnosi. Ako se odmah na tom odnosu komunikacija ne zatvara, nego ostaje otvorena, i tu promotri misao Maxa Stirnera da je čovjek u biti egoistično biće, da se svugdje sukobljavaju manji i veći egoizmi, da pobjeđuje veći egoizam, u taj okvir ulazi sve: grupe, organizacije, partije, religije, ali egoizam, ako je bitno izražen, tada je svakako »zapreka za komunikaciju s drugim ljudima«, kako to navodi profesor Branko Bošnjak.

To je Plevnik izveo kategorički »čovjek misli dok ima interesa«, to bi dalje značilo da »mišljenje i jest privatno, tek je znanje društveno« (133). Ako to privatno mišljenje postane organizirano, čovjek postane potencijalno negativno biće, stoga je zahtjev za uklanjanje opasnosti. Znači da zahtjev za promjenama također pripada istini povijesnog cilja kao ideji budućnosti, a što se zasniva na kritici sadašnjosti. Tu su na vidjelu definicije, jer svaka definicija obično ide od »JA«, a taj »JA« daje definiciju drugoga. Što je s definicijom ako je daje potčinjeni, eksploatator, a što ako proizlazi od onoga koji je na vlasti? To nije isto ni u sadržaju, ni u ideji. Plevnik u tom kontekstu nije ispustio da naglasi vrijeme kad se nosioca »suprotnog mišljenja jednostavno smaklo i ubadalo nožem«. Stoga dijalektika oslobođenja postavlja zahtjev da čovjek sam sebe definira, a da ne bude definiran od drugog. U biti je to zahtjev za istinom čovjeka, no u stvarnosti je često drugačije. Odnose ovisnosti (podrške mišljenja drugih) trebalo bi ukinuti, i tek onda je moguće da se definicije daju po istini. Međutim, ako kompjuterska tehnologija stavi većinu informacija pod svoju nadležnost, ta komunikacija neće otvoriti ništa bitno u duhovnom stvaranju čovjeka, nego je u tom slučaju jedina prednost u brzom dodiru sa bilo kojom informacijom na cijeloj kugli zemaljskoj, a i dalje. Autor dalje raspravlja sa filozofijom življenja kao i s nizom drugih suvremenih teoretičara, moglo bi se (bez opreznosti) reći osloncem na ono što pripada nosivim značajkama suvremenog življenja; te se ambicije zahvaljujući modusima širokog uspostavljanja često gube iz pozicije. Plevnik formulira svoj kritički stav prema »skandalu« birokracije, koja se doista nagomilala. Ti autorovi prigovori ponekad otvaraju mogućnost ili se koriste u vlastitu poziciju dokaza da se »ideali mijenjaju s potrebama« (135).

Nije samo interventno, nego i upitno zašto Plevnik plasira misao da bi kibernetika trebala biti i jest temeljna znanost modernog vremena, tu se nalazi upravo i misao i centralni problem modernog mišljenja i odnosa filozofije. Iz toga implicira da bi se moglo desiti gubitak filozofsko-povijesne perspektive. Svaka filozofija se vrednuje po tome što se promatra njena prisutnost, a to znači vrednost iz prošlosti u sadašnjost, a time i budućnost. Zbog toga nije nimalo slučajno što je Heidegger uspoređivao marksizam s fenomenologijom i egzistencijalizmom, kao s dva oprečna duhovna odnosa u kojima se danas misli. Takva koncepcija pokazuje opseg i mogućnost filozofskog kriterija prema svijetu i životu. S tim se postavlja pitanje, kako se jedna filozofija odnosi prema drugoj filozofiji? A to će onda značiti i odnos informacija. Odgovor na ovo (misleći na djelo o kojem je riječ) ne treba očeki-

Digitized by Google

vati u potpunosti, to Plevniku nije bio zadatak, a niti nakana. Očekivati se može to što se omogućava da se dođe brzo do informacije o filozofiji prošlosti, a taj govor prošlosti jest govor o nama samima. Autor tu stalno ima na umu razotkrivanje, a ne diktiranje. Ako se utvrdi da nešto jest, onda govorenje toga što jest daje istinu, jer je isto u govorenju s tim o čemu se govori.

Iz logičkog određenja o istini proizlazi intelektualni zahtjev, koji u sebi sadrži moralnu obavezu da čovjek ne zakaže kao čovjek. Ako kompjuterizirana istina potisne sve informacije »lažne«, neistinite, hoće li ostati za čovjeka ugođaj uveseljavanja? Postoji zgodna izreka: da je ludost ta koja vazda uveseljava bogove i ljude. Pred ludošću čovjek postaje veseliji i izgleda kao da se napio. I dalje bi slijedilo, hoće il i takve ugođaje istisnuti moderna komunikacija i kompjuterizacija. Poznato je da je život prijatan kad ne misli ništa. Kad kompjuter preuzme ulogu mišljenja, hoće li tad život samo radi toga biti ugodniji? Plevnikova knjiga upozorit će ne samo na te probleme, nego otvara mogućnosti mnogih pitanja suvremene civilizacije.

Šime Mršić

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MARKUC-B

6
1988

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Baškovic. Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Baškovic. Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd
Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 12.000 dinara. Za inostranstvo 24.000 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11. telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISBN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1988.

Broj 6

Sadržaj

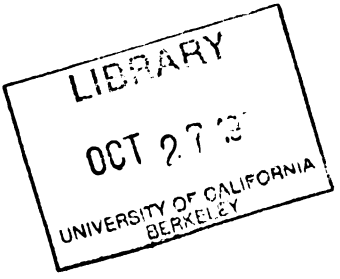

Stipe Šuvar

Socijalizam pred novim izazovima 3

Boris Majer

Razmišljanje o drukčijem socijalizmu 64

Nikola Visković

(Ne)mogućnost političkog pluralizma u sadašnjem trenutku Jugoslavije 85

Inostrani prilog

Stanislav Gabrielski

Partija u procesu reformi 101

Prikazi 117

Digitized by Google

Содержание

Стипе Шувар

Социализм перед новым вызовом 3

Борис Майер

Размышления о ином социализме 64

Никола Вискович

(Не)возможность политического плюрализма в данный момент в Югославии 85

Зарубежный очерк

Станислав Габриельский

Партия в процессе реформ 101

Рецензии 117

Contents

Stipe Šuvar

Socialism in front of the new challenges 3

Boris Majer

Speculation on a different type of socialism 64

Nikola Visković

Possibility or not for the political pluralism in Yugoslavia nowadays 85

Foreign Supplement

Stanislav Gabrielski

Party in the process of reform 101

Reviews 117

Digitized by Google

Stipe Šuvar:

Socijalizam pred novim izazovima

(Odgovor na otvoreno pismo Milana Medena)

Smisao dijaloga o otvorenim pitanjima

Otvoreno pismo, koje ste mi 2. aprila 1988. godine uputili posredstvom »Dnevnika«, lista u kojem ste glavni urednik (a koje je kasnije integralno ili djelomice preneseno u »Borbi« i »Večernjim novostima«, te komentirano u nekim drugim listovima), shvatio sam kao svojevrstan poziv na dijalog o nekim otvorenim pitanjima socijalizma u Jugoslaviji, a i u svijetu.

Naš dijalog ujedno je i rasprava dvojice članova SKJ, koji su i članovi rukovodstava (Vi ste član CK SK Slovenije, a ja CK SK Jugoslavije).

Vaša konstatacija da su društvene kontroverze »na udaru površne kritike i, što je još gore u političkom kontumacu«, na žalost, je tačna. Ne gajim iluziju da ćemo nas dvojica, Vi svojim otvorenim pismom a ja svojim otvorenim odgovorom, pripomoći da se takvo stanje prevlada, ali vrijedi pokušati bar ponešto.

U Vašem pismu izdvojio sam nekoliko grupa otvorenih pitanja i pokušavam ih poredati u nekom kategorijalnom redoslijedu, a onda i u svojim razmišljanjima ići od općeg prema posebnom.

Prvo, nabrajate autore kao što su Gorz, Mihnik, Rizzi, Berger (koji?), Terborn, a njihova djela su Vam poticaj za pitanje:

Digitized by Google

»Gdje je u tome naša misao, naše razmišljanje o sebi i svijetu?«. Radi se, dakle, o shvaćanju društvenih odnosa i procesa u suvremenom svijetu, a posebno i o razumijevanju socijalizma i njegove »eventualne« progresivne uloge. Autori koje spominjete također se bave tom temom.

Drugo, navodite problem »mobilizacije koja nastaje u trenutku raspada materijalne matrice, karakteristične za prelazni period ideološke dominacije, kada dakle nastaje nov način produkcije«. I ja sam zaokupljen tim pitanjem, kao ključnim problemom epohe, ne, dakle, (samo) Jugoslavije, kao pitanjem svih pitanja!

Treće, navodite u kontekstu »obnove« socijalizma u našoj zemlji činjenicu, da obnova može biti i retrostaljinska i zalažete se za »demokratske obnove u pravcu samoupravnog (civilnog) društva«.

Četvrto, kako da se integrira Jugoslavija na ulasku u novi milenij? Odgovor na ovo pitanje pretpostavlja i osvrt na stanje u međunacionalnim odnosima.

Peto, poručujete mi: »Danas smo u Jugoslaviji — tamo gdje smo. Vi kao sociolog najvjerovatnije dijelite moje mišljenje da to nije zbog neprijatelja. Ne samo da ‚dijelite' — Vi to znate. Kroz palimpseste Vaših razmišljanja prodire nepopustljiva kritika dogmatizma. Zapamtio sam Vašu misao da treba da prekinemo s lošom navikom da sa govornica etiketiramo ono što ne razumijemo. Zato Vas molim da se danas ponovo založite za sve one koje možda samo ne razumijemo dobro, jer, kao što je rekao pokojni Veljko Vlahović, i u najradikalnijoj kritici uvijek se nađe racionalno zrnce.« Dakle, pitate me i o dogmatizmu.

Šesto, polazite od teze da je osnovni zadatak SK dekompozicija starog sistema i kompozicija novog, te Vas u tom kontekstu zanima moje mišljenje o Programu SKJ.

Stekao sam dojam, a nakon sistematiziranja tih, a i drugih Vaših pitanja da bih morao napisati knjigu od više tomova, da bih koliko-toliko korektno pokušao odgovoriti. Ne znam da li će i to čemu pomoći, jer se sve više uvriježilo pravilo: *Anglicum est non legitur*. Kritizirati npr. Karla Marxa i njegove teorije o višku vrijednosti za neke je moguće već i samim gledanjem filmova braće Marx. Što će onda uopće značiti moja razmišljanja »na zadane teme«?

No, prije i nego što otpočnemo dijalog o meritumu stvari, jedna napomena o smislu dijaloga. Nadam se da ćete se složiti sa mnom kako bi bilo dobro da naš dijalog ne bude sam sebi svrhom, kao oblik izražavanja nekakve samodopadljivosti i promocije osobnih interesa na javnoj sceni. Pokušajmo doista voditi ozbiljan dijalog, nasuprot površnosti i pragmatizmu dijaloga koji ne ispituje esencije (kao što je to npr. zastupao Guido Calogero), ali istovremeno ne vjerujući da je došlo (niti da će doći) vrijeme u kojem vrijedi »pouka o gluposti pametnog razmišljanja«, jer tobože »to što pamet postaje glupošću leži u historijskoj

Digitized by Google

tendenciji«. Politika zaista treba »izvirati iz zajedničkog uvida« i to nije »samo jedan *facon de parler*« (Horkheimer-Adorno). Istina je, naime, da je kod nas sve više propagande, a sve manje dijaloga, a govor druge strane sve se više shvaća kao prekidanje vlastitog govora.

O socijalizmu i o raznim shvaćanjima socijalizma

Kakav je, dakle, smisao socijalizma u suvremenom svijetu, i što je uopće socijalizam danas? Posebno sada, kada se govori o »obnovi socijalizma«, »reformama«, »restrukturaciji«, »dinamiziranju«, »socijalizmu po mjeri čovjeka«, o »proljeću« ili »proljećima«, ali i o »sutonu«, »kraju«, »smrti« socijalizma.

Napisali ste da mi nije stalo do kozmetičkih prepravki. Doista je tako. U periodu promjene materijalne matrice, kada se pomalja nov način proizvodnje, ne kao ideološki konstrukt državnih partija, nego kao imanencija sazrijevanja jedne epohe i kao rezultat subjektiviteta ljudskog uma, lijepljenje šarenih tapeta na zidovima koji se rastvaraju po logici i filozofiji mnogo dubljoj od mudrosti modernizacije postojećeg, i mišljenja o budućnosti kao produženju sadašnjosti neće pomoći. Ne zadugo!

Uostalom, socijalizam je tumačen kao prelazni period, kao transcendencija sadašnjeg društva. Ali i kao odstupanje, revizija, banalizacija, kao grubo kompromitiranje emancipatorskog pokreta u samosmislu jednog poretka i stvaranja nekakvog društva po mjeri države i partije, a ne po mjeri autentičnih rastućih potreba sadašnjih ljudi i sa ciljem da se jednom stvori, čovjekovim stvaranjem historije, asocijacija slobodnih proizvođača. Te malformacije i dogmatske revizije ciljeva i smisla pokreta nastale su potpuno po uzoru na dogmatizam buržoaske političke ekonomije. Naime, želi se stabilna ravnoteža vlasti, vlast je samosvrha, a čovjek sredstvo. Utoliko, smislene su tvrdnje da »socijalizam nije nikada bio drugo nego negacija ‚raščovječenja', po načelu čiste i moralne, sublimne čovječnosti« (Krleža), ali stoje i opaske, da se semantičke parade o slobodi i čovjeku mogu pretvoriti i u giljotinu ako se ne pronikne u dublji smisao i logiku povijesnog oslobađanja.

Nećemo ulaziti u historiju, ni spominjati razna shvaćanja socijalizma, o kojima je riječ već u Marxovom i Engelsovom »Komunističkom manifestu«. Koliko imam uvida, rekao bih da postoji najmanje pet osnovnih gledanja na *suvremeni* socijalistički proces, odnosno na sudbinu i perspektive samog socijalizma.

Odmah da kažem, sva su prisutna i u našoj društvenoj misli, a u raznim kombinacijama čine osnovu tzv. *pastishe ideologije*. Radi se o pokušajima da se, bez propitivanja dubljih osnova smisla i poruka, i na našoj sceni iznošenja svih mogućih ideja kombiniraju i spajaju nespojive ideologije. Cilj je, naravno, formiranje što šireg ideološkog i biračkog konsenzusa »po svaku

Digitized by Google

cijenu«, sa tendencijom pretvaranja SKJ u tzv. *all catch party*, sa stalnim dezorijentiranjem i reorijentiranjem izvornog smisla i cilja. Nemoć koja proizilazi iz takvog konglomerata opravdava se onda semantičkim teorizmom, demokracijom na riječima, itd.

Na društvenoj su sceni i u svijetu i kod nas, prije svega, shvaćanje i praksa socijalizma koje bismo mogli označiti etatističko-birokratskim. Država je u tom i takvom socijalizmu još uvijek ne samo glavna već i gotovo jedina poluga. Zakon vrijednosti i robna proizvodnja se prigušuju. Ulogu glavnog arbitra u odlučivanju o društvenim odnosima i društvenom razvoju ima srasli državno-partijski aparat u jednopartijskom političkom sistemu. To shvaćanje i ta praksa razvili su se u prvoj socijalističkoj zemlji i kasnije su više-manje preuzimani i u svim drugim zemljama u kojima su socijalističke snage pobijedile na tragu inspiracija i iskustava ruskog Oktobra. A prvi praktični, pa i idejni obračun s njima otpočet je upravo u Jugoslaviji nakon 1948. godine.

Izvorno se socijalizam, kao realni historijski pokret koji se izrazio i u dosadašnjim socijalističkim revolucijama, inspirirao proplamsajem Pariške komune i nicanjem sovjeta kao nove radničko-seljačke vlasti »odozdo« u ruskim revolucijama 1905. i 1917. A Lenjin je onda u »Državi i revoluciji«, uoči Oktobra, razradio Marxove misli o diktaturi proletarijata i o odumiranju države. Što je to socijalizam, ili što bi on mogao i trebao biti, Marx je naznačio u kritici Gotskog programa njemačkih socijaldemokrata. A poznato je da je on napominjao da ne želi biti prorok. Lenjin je, razrađujući Marxove nalaze o prirodi kapitalizma i o neophodnosti radničke, odnosno komunističke, odnosno socijalističke revolucije, na prilike svog vremena, računao na svjetsku revoluciju, a na izbijanje revolucije i na političku pobjedu socijalizma u Rusiji gledao je kao na prethodnicu. No, poznato je da je historija potekla drugačije i da je socijalizam u Rusiji dugo ostao socijalizam u jednoj zemlji (Mongolija je faktično bila pridružena). Tek na ishodu drugog svjetskog rata u još nekoliko zemalja došlo je do pobjede socijalističkih snaga.

U proteklih sedamdeset godina socijalizam se održavao i razvijao u znaku »okruženja« kapitalističkim univerzumom, stalno pred izazovom i pod pritiskom njegove materijalne i tehničke nadmoći i većih kulturnih i civilizacijskih dostignuća. Ostao je autarhičan, zatvoren prema svjetskom kapitalističkom tržištu. Provodio je, uglavnom, zadatke sirove industrijalizacije i urbanizacije, koje je u Zapadnoj Evropi i Sjevernoj Americi ostvario već rani kapitalizam. Privrede socijalističkih zemalja zadržale su do danas zapravo kolonijalnu strukturu. I tek čine prve sramežljive korake, da takvu strukturu prevladaju reformama, »otvaranjima«, »modernizacijom« (podsjetimo, recimo, na program četiri kineske modernizacije).

U tom historijskom okviru nastalo je i još se reproducira i sve ono što se u životu današnjih socijalističkih zemalja, pa

Digitized by Google

i naše, podvodi pod staljinizam. U teoriji je Staljin proveo i nametnuo krajnju redukciju i krajnja pojednostavljenja Lenjinove misli, a da se o Marxovoj i ne govori, a u praksi je bio doista čelični (njegov nadimak Staljin = Čelični) i svirepi egzekutor i nad samim mogućnostima stvarne socijalističke demokracije, i to pomoću svemoćnog državno-partijskog aparata.

Sve to dobro znamo. No, da li staljinizam iščezava. Bez sumnje, da. Da li je moguća retrostaljinizacija, pa i kod nas? U načelu da, ali praktično više ne. Moguća je jedino kao incidentno stanje, koje se ne može, iz mnogo društveno-historijskih razloga, iole duže održati. Dakako, još uvijek su prisutna — pa i u našem društvu i u redovima našeg Saveza komunista, premda upravo kod nas nikad nije vladao staljinizam kao neki konzekventan sistem — ortodoksna staljinistička tumačenja socijalizma, još su tu, na sceni suvremenosti, i čitavi sklopovi svijesti, pa čak i masovni mentalitet koji se nadahnjuje upravo strahom od krhkosti, ranjivosti, nejakosti socijalizma, pa su skloni da ga štite upravo onim što ga najviše ugrožava: birokratskom kontrarevolucijom u njemu samom. Pri tom je još na djelu ideologija jačanja države, pa i kada se u teoriji naglašava njezino odumiranje, a zatim i praksa grubog negiranja i gušenja političkih, građanskih i ljudskih prava i sloboda. U nekim socijalističkim zemljama još se održava, ispod oblande patetičnih fraza i zaklinjanja, praksa pravog birokratskog despotizma, usprkos značajnih dostignuća i tih zemalja na planu početne industrijalizacije, razgrađivanja tradicionalnog seljačkog života koji je proticao u velikoj oskudici, zadovoljavanja nekih elementarnih potreba širokih masa, pa i napretka na planu urbano-industrijskog načina života. Neki autori, marksisti i nemarksisti (npr. Colletti, Ceroni, Sartre, Askarate, a još mnogo ranije i Kautsky, itd.), pitali su, da li se uopće radilo i radi o socijalističkim zemljama. Svatko tko to pita daje i svoj odgovor, od poruke da je socijalizam i besmislen i beznadan do zahtjeva za nužnošću reformi. Mislim, da takva stanja, koliko god su *in concreto* i drastična, ne mogu duže potrajati jednostavno i zbog toga što svaka zemlja, bila velika ili vrlo mala, više ne može održati nikakav svoj posve zatvoreni sistem, izvan epohalnih tokova i izazova koji posvuda stoje pred socijalizmom.

Naime, socijalizam, pa ma kakav, u bilo kojoj i u svakoj zemlji, danas je definitivno određen sudbinom socijalizma na svjetskom planu. Znamo da, već i po Marxu, socijalizam nije samostalna društveno-ekonomska formacija i da nema vlastite zakone reprodukcije, već da na sebi nosi biljege društva iz kojeg proizlazi i koje hoće da prevlada. Pritješenjen snagom kapital-odnosa, socijalizam se dosad zatvarao u nacionalne i regionalno-blokovske granice i štitio sveopćim državno-vlasničkim monopolom u reguliranju uvjeta proizvodnje, razmjene i raspodjele, žmireći na zakon vrijednosti kao epohalni zakon kojemu se ne može izmaći sve do stupanja na prag asocijacije slobodnih pro-

Digitized by Google

izvođača. Iz toga su proizišle i mnoge redukcije socijalizma u proteklih sedam desetljeća njegovog postojanja, kao društva u nastajanju i početnom razvoju, mnoge njegove rigidnosti na ekonomskom, političkom i kulturnom planu, kao i mnoge dogme i zablude, kojih se, usprkos teškim iskušenjima i očiglednoj sve većoj nemoći i istrošenosti etatističkih rješenja i voluntarističkog dekretizma, još uvijek teško oslobađa. Opipljiva motivacija proizvođača materijalnih i duhovnih dobara i njihovo pravo da, samoupravno povezani i udruženi, odlučuju o uvjetima i plodovima svog rada, kao i samostalnost privrednih subjekata i njihova odgovrnost za proizvodnju koja se verificira realizacijom na tržištu, jednom treba da nadomjeste etatističko planiranje, distribuciju, preuzimanje rizika, posredovanje i socijalizaciju gubitaka (a da država, dakako, ne bude lišena nužne kontrolne i organizatorske funkcije). Pretjeran strah i od privatnog vlasništva na sitnim sredstvima za proizvodnju, recimo u poljoprivredi, u sitnoj pratećoj i doradnoj industriji i u sektoru usluga, također je pridonosio da socijalizam dosad bude više društvo oskudice nego obilja. S druge strane, dotiranje mnogih vidova osobnog i društvenog standarda, pretjerana zaštićenost radnog mjesta i neekonomski kriterij zaposlenosti i zapošljavanja jačali su odsustvo motivacije, uravnilovku, pa i parazitizam pojedinca i čitavih društvenih slojeva.

»Zatvoreni« umjesto »otvorenog« socijalizma u ekonomici vodi pak državnoj i partijskoj kontroli ideja, kulture, nauke, slobode stvaralaštva, govora, pisanja, putovanja preko državnih granica, a nerijetko i unutar njih. Tako je dolazilo i još dolazi do mnogih restrikcija, pa i nepotrebnih mjera represije. Otvorena idejna i politička borba za stvaranje i funkcioniranje javnog mišljenja, koje će biti doista socijalističko, a ne birokratski dekretirano i manipulirano, ali ni stvarano po zakonima »industrije svijesti« i paradne demokracije građanskog društva, neophodna je pretpostavka snaženja i afirmacije socijalizma posvuda, u svakoj zemlji i u epohalnim razmjerima.

O svemu tome snage socijalizma danas moraju povesti računa, ako žele ne samo iskorijeniti momente konzervativizma, stagnacije, pa i regresije na tlu socijalizma, koje su danas evidentnije nego jučer, već i osigurati njegova mnogo veća nova dostignuća, mnogo veću afirmaciju i perspektivu istinski ljudske alternative.

O svemu sam tome, uostalom, govorio na akademiji u povodu sedamdesete godišnjice oktobarske revolucije (čitavo je izlaganje objavio časopis »Socijalizam« u broju 12 za 1987. godinu).

Iz ugla navedenog potrebno je kritički razmatrati i *ideologiju* ili *ideologije reformi socijalizma*, koje su danas ne samo veoma rasprostranjene i medijski najatraktivnije, već se često lansiraju, prije svega, kao političko-propagandne krilatice i konstrukcije, a manje, ili gotovo nikako, i kao teorijske platforme, koje bi se zasnovale na marksističkoj analizi tendencija epohe

Digitized by Google

(jer, danas marksisti prvenstveno padaju na ispitu takve analize, koja bi polazila od Marxove političke ekonomije ili, bolje rečeno, kritike političke ekonomije).

Naravno, odmah se otvaraju pitanja da li *reforma socijalizma* ili *reforma u socijalizmu*, te konačno koje sfere socijalne i političko-institucionalne organizacije društva reforma zahvaća. U epohalnim je razmjerima već veoma prezentna tendencija prema socijalističkom samoupravljanju, doduše često još uvijek samo kao najopćenitija fraza o »narodnoj demokraciji« ili kao kombinacija ideologije participativne demokracije i državnog vlasništva, ili pak u smislu raznih adaptacija marksističko-lenjinističke doktrine socijalizma u jednoj zemlji, jednom bloku. No, u posljednje vrijeme sve su očitiji i pokušaji teorijskih prodora, u kojima se pledira za afirmaciju i ostvarivanje socijalističkih tendencija koje bi dokidale odnose državnog socijalizma.

Čini mi se, da reforme u socijalističkim zemljama u kojima još vladaju ideologija i praksa državnog socijalizma, zastaju pred nekoliko, u tom konceptu, dugoročno nerješivih pitanja. To su pitanja *transformacije državnog vlasništva u društveno vlasništvo, reforme političkog sistema zbog potrebe za redukcijom svemoći državno-planskog aparata i aktiviranja zakona vrijednosti i tržišta, kriterija alokacije resursa, investiranja, proizvodnje, raspodjele.* Otvaraju se i pitanja *pluralizma interesa*, a posebno *jednopartijnosti* i koncepta *partijske države.*

Ma koliko bučno najavljivane, a bez obzira kako se nazivale i u varijanti kojeg »proljeća« se otvarale, reforme će biti malog dometa ukoliko zaobilaze upravo ta pitanja kao izraze historijskih protivurječnosti. A reforme su i ranije bile (recimo, u vrijeme Hruščova) i danas su usmjerene ili prema svojevrsnom socijalističkom populizmu, kritici birokratizma kao deformacije a ne sistemskog proizvoda (antipod u nerazumijevanju fenomena birokratizma upravo je Rizzi, koga spominjete, sa svojom teorijom birokratskog kolektivizma, koja, uzgred rečeno, nije nikakav njegov izum, budući da bi se moglo citirati bar dvadesetak autora koji su iste teze zastupali i decenijama ranije i kasnije, između ostalih i M. Đilas). Zbog toga prijete opasnosti da vode i prema *liberalizaciji* umjesto prema *demokratizaciji* socijalističkih društava, te da se sve svede na davanje privremeno većeg prostora slobodi govora (uz načelnu pogodbu o granicama propitivanja) i oslanjanje na tehničku inteligenciju, sa ciljem ostvarivanja znanstveno-tehničkog progresa samog po sebi, što možda vodi tek tehnokratskoj rekonstrukciji društva i stanovitoj scientokraciji. Ukoliko se ne smjera na dublje i neprestane promjene u zatečenim i postojećim odnosima proizvodnje, reformski se koncept u suštini ne odmiče od ideologije pukog materijalno-tehničkog napretka kao jedinog problema vezanog za proizvodne snage i proizvodne odnose. Kao što je ispravno primijećeno, takvo i toliko reformiranje socijalizma mnogo je bliže sentsimonovskom konceptu tehnokratske elite nego Marxovoj viziji oslobođenja rada.

Digitized by Google

A upravo na tom tlu nastaje spona koja povezuje liberalizam i etatizam u beskrajnom kruženju i smjenjivanju perioda »čvrste ruke« sa »proljećima«. U trenucima »proljeća« moguće je, a nerijetko se to i događa, proizvoditi i nacionalističku ideologiju, koja sa svoje strane vodi »ugrožavanju stabilnosti«, tendenciji sukobljavanja nacija okupljenih u različitim državama federativnih uređenja, što »reformatore« može dovesti u pitanje i na scenu vraćati »čvrstu ruku« ranog državno-partijskog socijalizma. Da li postoje, doista, bitne razlike između perioda »proljeća« i »čvrste ruke«? Naravno, da. Ne treba, međutim, imati iluzije o demokratičnosti ili eventualnoj progresivnosti *liberalizma*, kao tobožnjeg rješenja povijesnih kontroverzi *etatističkog socijalizma*. Ne treba zaboraviti da je liberalizam ne samo nastao u periodu apsolutističke države već i da je i svojevrstan proizvod te države. Ne treba zaboraviti niti tendenciju liberalnih demokracija da u periodu dubokih kriza klize u totalitarne režime (vidjeti studiju R. Kiihula: »Liberalizam-fašizam«, Neummannovu studiju: »Demokratska i autoritarna država«, itd.), uključujući i vezu liberalizam-staljinizam (tu je tezu prvotno postavio jedan od pripadnika »Praxis« škole). Uostalom, Kardeljev opis metoda i sadržaja *liberalizacije* etatizma kod nas gotovo da univerzalno vrijedi.

Naprijed smo tek naznačili kakav je socijalizam bio jučer, kakav i još jest, te kakve su intencije i iskušenja reformi u njemu, a u tom kontekstu naveli i što je bio i jest i staljinizam i kolike su i mogućnosti retrostaljinizacije (preuzeo sam, druže Meden, ovaj pojam iz Vašeg pisma).

Bilo je ukratko riječi o koncepcijama i praksi socijalizma, te o ideologiji ili ideologijama njegovih današnjih reformi, osim one koja nam se čini presudnom — *koncepcije i prakse socijalističkog samoupravljanja*, za koju su se prvi izjasnili jugoslavenski komunisti. Da odmah napomenem: smatram da ona ima alternativu ili u restauraciji kapitalizma ili pak u stagnaciji, pa i propadanju u sve nemoćnijem, historijski istrošenom državnom socijalizmu (jedna od mojih knjiga, a koja je između 1972. i 1982. doživjela pet izdanja, odatle i ima naslov: *Samoupravljanje i alternative*).

Time ćemo se, međutim, pobliže pozabaviti nakon što skrenem pažnju i na glavnu matricu *osporavanja socijalizma*, njegove promašenosti, njegovog kraja, a koja je stara isto toliko koliko i sama socijalistička misao, bar ona na tragu Marxa, i koja je jednako militantna sve od vremena kada je napisano da bauk komunizma kruži Evropom (pa time i svijetom) i koja danas doživljava veliki procvat, u mnogo varijanti i bezbroj aktualnih teza.

Naime, danas se možda više nego ikada ranije razmahala misaona, ideološka i propagandna »aktivnost«, koja je usmjerena na posvemašnje osporavanje smisla socijalizma ili na njegovo svođenje na nešto što je možda »zakonomjerno« samo za

Digitized by Google

nerazvijene zemlje i društva u jednom trenutku njihova puta prema razvijenosti (a ne možemo ovdje, dakako, ulaziti i u smisao i domašaj samih pojmova »nerazvijenost« i »razvijenost«). Tako se namnožila silna literatura o »zalasku industrijskog društva i formiranju postindustrijskog društva«, a pri čemu se socijalizam više-manje identificira sa industrijalizmom, odnosno s nekom fazom ili modalitetom industrijalizacije, pa se konzekventno tome piše i govori i o zalasku radničkog pokreta i socijalizma. »*Socijalizam je mrtav*«; »*vijek socijalizma je završen*«; *socijalizam živi kao velika porodica autoritarnih država*« ili kao »*ubijajuća ideologija*«; »*socijalizam je društveno kretanje na zalazu, još samo ideologija koja ometa razumevanje društva koje se rađa pred našim očima*«. (Najpoznatiji zastupnici ovih teza su Touraine, Toffler, Gorz, Kolakovski, Bell, Nowak, Wieviorka.)

Osnovni ideološki konstrukt dat je u tezi da industrijsko društvo može biti kapitalističko ili socijalističko, a da je »kapitalizam forma industrijalizacije, način razvoja industrijalizacije, koju vodi buržoazija, a ne način proizvodnje« (Touraine).

Ponešto o osporavanjima socijalizma iz ugla vječnog usavršavanja postojećeg (ili o teorijama modernizacije)

Sagledavanje društva kao mijene, kao procesa *(society as process)* u sociološkoj literaturi u svijetu često se svodi na industrijalizaciju i izlazak iz nje. U tom smislu nikla je i u bezbroj je varijanti varirana teorija modernizacije, ili, bolje rečeno, serijski se »proizvode« ideologizirane teorije, kojima početak možemo prepoznati još u »pozitivnoj filozofiji« A. Comtea, dok njihove osnovne formulacije nalazimo i u sociologiji M. Webera, da bi danas bile samo razne varijante funkcionističkog neoevolucionizma. Postojala su i postoje »predindustrijska«, »neindustrijalizirana«, »tradicionalna«, »agrarna«, »nemoderna«, »nerazvijena«, »nepokretna«, »statična«, »siromašna«, »narodna« *(folk societies)*, ili pak, prema T. Parsonsu, »primitivna« društva, te se industrijalizacijom i modernizacijom preobražavaju u »industrijska«, »razvijena« »moderna« (koja, opet prema Parsonsu, funkcioniraju kao *moving sistems)*, »moderna urbanizirana«, »modernizirana«, »participativna«, »dinamička« ili »mijenjajuća« društva. A »promjene«, »rast« i »razvoj« vode i dalje, te svijet upravo danas, ne još posvuda ali sa pouzdanom šansom da se to dogodi posvuda, zakoračuje u neka tobože nova društva — »postindustrijsko«, »superindustrijsko«, »postkapitalističko«, »postburžoasko«, »društvo masovne potrošnje«, »postindustrijski stadij razvitka«, »postmodernu eru«, »postcivilizaciju«, »postekonomsko društvo«, »tehnotroničku eru«, »društvo klasa usluga« (»the service class society«), »društvo znanja«, »aktivno društvo«, »informatizirano« odnosno »informatičko društvo«, »inovativno društvo«.

Digitized by Google

U pozadini velike većine teorija društvene promjene i društvenog razvoja, koja u središte stavljaju industrijalizaciju i modernizaciju je, bez sumnje, veberovsko shvaćanje razvoja društva kao porasta racionalnosti. »Moderno društvo« je ono društvo koje se neprestano mijenja, a pojavilo se, prema Weberovim tumačenjima, sa zapadnoevropskim kapitalizmom i razvija se u smislu neprestanog porasta i sve veće dominacije racionalnog, naučnog mišljenja, racionalne ekonomije i racionalne organizacije društva. »Modernizacija« općenito vodi »usložnjavanju« i »diversifikaciji«, a »industrijalizacija« joj je glavni oblik sve dok se osnova »društvenih uloga« nalazi u tvorničkoj proizvodnji koja se realizira kao roba, odnosno dok se alokacija dobara vrši na tržištu (a vrši se vječno, samo što prema glavnim teoretičarima funkcionalizma proces modernizacije već dovodi do proizvodnje i plasmana znanja kao određujućih, za razliku od proizvodnje i plasmana industrije stvari iz vremena »klasične« ili »zakašnjele« industrijalizacije). Ona sama ne vodi nužno u jedan jedini, jednoobrazni društveni sistem, odnosno, nužno ne završava u apsolutnoj konvergenciji društvenih sistema, već vodi mnogim političkim i ideološkim varijacijama. Komunizam, a time i socijalizam kao »prelazan«, pri tom, dakako, nisu neizbježni, ali su također mogući, usprkos tome što su problematični, gotovo patološki, itd. »Rast« se, prema tome, shvaća kao rast racionalnosti kapitalističke provenijencije, sa svim posljedicama u društvenom sistemu (ima) i sa nužno istim učincima u podjeli »funkcija«, »intersistemskim relacijama«, »socijalnoj statici« i »socijalnoj dinamici«, procesima difersifikacije, diferencijacije i homogenizacije, integracije i dezintegracije, konsenzusa i konflikta, stratifikacije, institucionalizacije, normativno-vrednosnog poretka, funkcioniranja društvenog sistema s podsistemima (ekonomskim, tehnološkim, socijalnim, političkim, kulturnim). Utoliko se može promatrati i ispitivati »modernizacija« bilo kojeg »segmenta«, »kompleksa«, »odnosa«, »sfere« društva kao sistema, odnosno posebnih sistema, kao npr. socijalnog, političkog, kulturno-vrednosnog te odnosa među njima. U materijalnom pogledu »rast« ili »razvoj« vodi obilju i izboru dobara, u socijalnoj strukturi sve većoj stratifikaciji, socijalnoj diferencijaciji, a u političkim odnosima demokratizaciji, slobodama ličnosti, toleranciji pogleda i ponašanja. Pored ostalog »modernizacija« stvara i »mobilnu«, otvorenu ličnost, a čitavo društvo čini neprestano mijenjajućim, pa je ono poprište »procesa«, »kretanja« i »promjena«. Osnovno je da društvo posjeduje »sposobnost za rast« i da je otvoreno prema inovacijama.

O svemu tome pisao sam pobliže u svojoj raspravi *Marginalije o sociologiji razvoja i ekonomiji rasta* u časopisu »Socijalizam« br. 1 za 1987.

Na tim i takvim dihotomijama, periodizacijama i teorijama modernizacije iznikle su i ideologije *kraja socijalizma*, a koje su se onda posebno inspirirale i koncepcijom W. Rostowa, izlo-

Digitized by Google

ženoj u njegovoj davno napisanoj i razvikanoj knjizi *The Stages of Economic Growth*, čiji podnaslov glasi: *Noncommunist Manifest*, a koja negira Marxovu koncepciju epoha ekonomske formacije društva. Nasuprot Marxu, Rostow historijski razvoj definira u pet stadija (sa frapantnom sličnošću Staljinovoj periodizaciji društveno-ekonomskih formacija!): 1. tradicionalna ekonomija 2. *take-off* stadij 3. drive to modernity, 4. modernity, 5. postmodernity. Uloga socijalizma uklopiva je samo u *take-off* stadij kao ubrzanje modernizacije, a održanje socijalizma iza *take off* stadija vodi do *break down of modernisation* (Eisenstadt), odnosno do *negative political development* (Riggs), ili pak do *political decay* (Huntignton).

Pomalo je razočaravajuće da teorije modernizacije, unutar kojih je jedino moguće i prihvatiti »smrt socijalizma«, stižu do nas sa najmanje dvadeset godina zakašnjenja i plasiraju se kao tobože svježe, najnovija roba. Usprkos tome što su u svijetu doživjele ozbiljnu i ubitačnu kritiku, kod nas se ispovijedaju u raznim *pastishe* varijantama, pa i uz smiješne i nemoguće pokušaje da se u svemu ipak zadrži »malo« socijalizma. Štoviše, nije malo ljudi koji u nas misle, i sve glasnije i agresivno nameću svoje poglede, da se problem obnove ili rekonstrukcije jugoslavenskog socijalizma zapravo sužava na te i takve moguće zahvate modernizacije. Ukratko, skloni su program socijalističke revolucije (koja treba da teče sve do na horizontu još vrlo udaljene asocijacije slobodnih proizvođača u Marxovu smislu riječi) zamijeniti programom puke modernizacije, uz eventualnu prevlast tehnokratsko-scientističkih elita.

Na tlu teorija i ideologije modernizacije razvijaju se i *teorije konvergencije*, kao varijante obrata pojednostavljenih shema dogmatskog marksizma. Tekstovi autora koji zastupaju teze doređenog evolucionizma kao osnove konvergencije sistema (Sorokin, Meissner, Aron, Rostow, Rose, itd.) također su doživjele uvjerljivu kritiku.

A mi, dakako, socijalizam razumijevamo na tragu Marxova shvaćanja povijesti i njegovog tumačenja naše epohe. U tom smislu, socijalizam se u onoj najboljoj (marksističkoj) suvremenoj literaturi shvaća »kao zaključak, kao evolucija druge logike građanskog društva (što znači sprovođenje slobode ljudskih prava kroz demokratizaciju, izjednačavanje, decentralizaciju moći), onda socijalistički preobražaj ne podrazumeva jednu jedinu ‚prekretnicu', nego razvoj od manje socijalizma do sve više i više socijalizma, od društva dominacije do samoupravnog društva, do participatorne demokratije, do razvoja koji ne isključuje mogućnost postojanja nekolikih prekretnica... Da ponovim: mi možemo formulisati samo jedan istinit iskaz o budućnosti (tačno zato što je to također iskaz o sadašnjosti); da dokle god postoji *naša* istorija, postojaće i socijalizam — kao ideja, kao pokret ili kao i jedno i drugo.« (Agnes Heller, *Teorija istorije*, Beograd 1984, str. »383«).

Digitized by Google

Socijalističko samoupravljanje kao kritika i kapitalizma i državnog socijalizma

Prihvaćajući tu misao, prema kojoj je, konzekventno Marxovom izvođenju, socijalizam još uvijek proces pretpovijesti, ali sa bitnim usmjerenjem prema novom društvu iznad i izvan klasne povijesti — komunizmu, polazeći od te teze (a zastupam je, jer Marxova teorija povijesti nije nigdje nadmašena ozbiljnijom teorijom, nego je eventualno ideološki supstituirana, manipulirana ili zaobilažena!), naše viđenje socijalizma kao *socijalističkog samoupravljanja* sastojalo bi se od nekoliko osnovnih teorijskih i političkih hipoteza koje ga *povijesno* čine progresivnijim kako od *kapitalističkih*, tako i od *državnosocijalističkih sistema*. U tom smislu upravo smo mi u Jugoslaviji počeli razvijati teoriju socijalističkog samoupravljanja, koja omogućava nadmoćniju kritiku kapitalizma i državnog socijalizma nego što to čini bilo koja od prethodno spomenutih shvaćanja razvoja, suvremenosti, pa i sudbine socijalizma.

Socijalističko samoupravljanje, koje je u nas jedva još na svojim počecima, u povijesnoj je konstelaciji antidogmatsko, a u usporedbi i sa kapitalizmom i sa državnim socijalizmom. Potpuno je tačno da je »svest o historiji iznad svega svest o promeni«, te da državni socijalizam i kapitalizam svoj historijski kraj mogu shvatiti jedino tako da »smak jednog određenog sveta znači smak sveta kao takvog«. Socijalističko samoupravljanje, za razliku od oba ta sistema, koja se jedino »moderniziraju« da bi ostala ista, »o budućnosti ne misli kao o večnom prisustvu postojećeg poretka« (također Agnes Heller). Ono, naime, ne polaže na to da bude ni dugoročno ni konačno u historijskom smislu, niti se može protumačiti u znaku Smithove ideje »prirodnog poretka«, prema kojoj su promjene jedino »kvantitativne u granicama što ih postavlja prirodni poredak stvari«.

Naime, naturalizacija povijesnog fenomena kapitalizma iskazuje se kroz apsolutizaciju ideje, prirode, volje, a politički ekonomisti kao glavni ideolozi tobožnje prirodnosti tog poretka ne traže osnovu društva u povijesnom razvoju. Zbog toga se privreda, država, zajednica predstavljaju kao prirodne ili racionalne nužnosti. Napomenimo, međutim, da je ideološki identična konstrukcija bila staljinističko »uvođenje« komunizma Ustavom 1936, pri čemu se jedno u smislu razvijenosti još vrlo oskudno društvo, u kojem su i ljudske potrebe i slobode veoma reducirane, proglašava komunističkim, dakle posljednjim u povijesti. U ime tako savršenog i *konačnog* društva opravdavala su se onda i sva »konačna« i »savršena« rješenja, te »savršena« partija, država i vođa. Kasnije kritike staljinizma i uvođenje terminologije »zrelog socijalizma« ili »epoha obuhvatne izgradnje socijalizma« samo su predstavljale legalizaciju ideologije modernizacija ili popravki u »konačnom« poretku, a koji je zapravo značio tek sirovu industrijalizaciju pod socijalističkim parolama.

Digitized by Google

Socijalističke revolucije ne zasnivaju se na gruboj negaciji čitavog prethodnog razvoja, one su ujedno i prevladavanje starog poretka, one su kvalitativna razlika u ideji napretka. Mislim da je naš mislilac V. Sutlić to dobro izrazio tumačenjem »trostrukog značenja njemačkog termina *Aufhebung* u smislu *tollere, conservare, elevare*, što znači: odstraniti, sačuvati i dići na viši stupanj«.

Upravo tako se socijalističko samoupravljanje konceptualno odnosi prema svim najboljim tekovinama buržoaskog razvoja, prema dostignutim proizvodnim snagama i materijalnom i duhovnom bogatstvu društva, prema tekovinama demokratskih sloboda, prema kulturi i nauci, prema svim progresivnim crtama i dostignućima ljudske povijesti. Odstraniti prevladano i trulo, sačuvati vrijedno i dići na viši nivo elemente novog! Utoliko je i marksizam revolucionarna teorija novog društva, i »samo je on nasljeđe onoga što u ranijem, revolucionarnom građanstvu bijaše tendiralo k humanom« (E. Bloch).

Naša je teorija naglasila veoma preciznu i jasnu distinkciju prema konzervativizmu obilju alternativa, državnosocijalističke i kapitalističke, a što je, recimo, veoma jasno izraženo u osnovnim dokumentima Desetog kongresa SKJ, u kojima je inače nakon Programa SKJ najviše razrađena specifično jugoslavenska vizija razvoja socijalizma. V. Bakarić je to tada veoma jasno formulirao: »Nekakvo samoupravno društvo bez veze s razvojem društva prema komunizmu (asocijaciji slobodnih proizvođača) jest besmislica, nije moguće, ne vodi nikamo. To, naime, društvo nije građeno na ‚svojoj' osnovi, nego sadrži elemente i buržoaskog društva i socijalizma. Njegov je zadatak upravo daljnje savladavanje elemenata buržoaskog društva, pa ako se ne poštuje onaj princip ‚respice finem', može se dogoditi da (privremeno) jačaju elementi starog društva i da dođe do krize socijalističkog razvoja«. A to se, da dodam, u nas dogodilo i događa, što nije razlog da od vizije odustanemo već, naprotiv, da na njoj istrajavamo.

Shvaćanje socijalizma *kao društva nove kvalitete*, nasuprot cjelokupnom dosadašnjem mišljenju, omogućava progresivniji i humaniji odnos prema: a) shvaćanju napretka, b) prirodi, c) poimanju univerzalnosti, d) ljudskim pravima i slobodama, e) miru u svijetu, f) proizvodnoj efikasnosti i društvenoj inovativnosti.

U čemu su prednosti, doduše, još daleko više potencijalne nego već ostvarene, socijalističkog samoupravljanja u odnosu na svaki od ovih ključnih problema suvremenog svijeta, razradit ću i u odgovorima na Vaša pitanja vezana uz civilno društvo, uspostavljanje novog načina proizvodnje, integraciju Jugoslavije, Program SKJ.

Socijalističko samoupravljanje pretpostavlja jedno otvoreno društvo, i to prema *najboljim dostignućima ljudske povijesti*, dakle prošlosti, i prema svim *revolucionirajućim momentima*

Digitized by Google

sadašnjosti, koji u sebi *in nuce proizvode budućnost*. Ono je utoliko otvoreno ukoliko nije izvedeno iz države i njenih granica, ukoliko nije orijentirano blokovski i regionalno, nego univerzalno, pri čemu na samu univerzalnost, dakako, gledamo kao na pluralističku. Zbog toga *izvorno* i *metodički* socijalističko samoupravljanje ne trpi redukcije geografskog i vremenskog tipa, redukcije revolucionarnog subjekta, redukcije ljudskih prava, petrifikacije proizvodnih snaga. Nije niti evolucionističko, niti determinističko, niti mehanicističko, niti voluntarističko-subjektivističko. Ono je nužno okrenuto naprijed i nije pri tome utopističko ali jest konkretna utopija.

Nadam se da smo ovim koliko-toliko naglasili povijesno mjesto socijalističkog samoupravljanja, a u sklopu shvaćanja socijalizma, njegove budućnosti, sadašnjosti i prošlosti. Naravno, radi se tek o nekim najrasprostranjenijim shvaćanjima, jer ne treba zaboraviti, da je *povijest socijalizma označena pluralizmom raznih teorija i političkih pokreta, od kojih se tek neke pozivaju na Marxovu intenciju*, a i u okviru tih postoje mnoge razlike. Karakteristika većine danas proširenih shvaćanja socijalizma, i onda kada se pozivaju na Marxa, jest upravo napuštanje *osnovnih* kategorija Marxove analize u ime nestrpljivog ili površnog ubrzanja povijesne mijene, često izvedene iz volje za promjenom (otuda očigledno ne postoji ortodoksija voluntarizma nego i heterodoksija), a ne iz ozbiljne analize realiteta. Ne treba zaboraviti da već u »Manifestu« Marx i Engels govore o nekoliko socijalizama (feudalistički, sitnoburžoaski, njemački ili »istinski«, konzervativni ili buržoaski, kritičko-utopijski), koji se ideološki reproduciraju i renoviraju i u suvremenim okolnostima. A, dakako, pridodaju im se brojni novonastali pravci.

Modernizacija, moderna, novi način proizvodnje

Jedna od osnovnih kategorija Marxove analize je način proizvodnje. U otvorenom pismu Vi spominjete problem mobilizacije koja nastaje u trenutku raspada materijalne matrice »kada dakle nastaje nov način produkcije«. Dodajete: »I pored krize«. Rekao bih — nužno uz krizu. Time i opet otvaramo pitanje mjesta i uloge socijalističkog samoupravljanja u nastajanju i razvoju novog načina proizvodnje. Usput, da napomenem, na početku pisma spominjete neke od autora koji ili odustaju od te kategorije ili je drastično simplificiraju (B. Rizi — birokratski kolektivizam kao novi način proizvodnje, a mnogo godina prije njega npr. Pannekoek i drugi). Najprije da ukažem na značajne (i ne slučajne!) sličnosti Rostovljevog i Staljinovog modela povijesnog razvoja. (Rostow: tradicionalna ekonomija, take-off, drive to modernity, modernity, postmodernity; Staljin: prvobitna zajednica, ropstvo, feudalizam, kapitalizam, socijalizam), koja se temelji na simplifikaciji i redukciji historijskog materijalizma.

Digitized by Google

U okrilju obje te neoevolucionističke i determinističke varijante razvijale su se razne adaptacije tog pristupa (npr. Lipset — Rokanov model demokratizacije u četiri kritične faze: reformacija, nacionalne revolucije, industrijska revolucija, internacionalna revolucija). Redukcionistički modeli društvenog razvoja, proizilazili iz Rostovljeve, Staljinove ili neke slične periodizacije, teže prema tome da historiju svedu na jedan jedini tok i da jedan način proizvodnje ovjekovječe, da odrede pravila razvoja za sva društva u svim vremenima. U biti traže odgovor na pitanje kako da se društvo usavršava na važećim pretpostavkama, a ne kako da se ostvaruje nova kvaliteta, kako da se mijenja sama osnova načina proizvodnje. Utoliko je dogmatizacija socijalizma plod i robovanja tezi: jedan put razvoja — jedan socijalistički način proizvodnje. Unutar tako određenog okvira ostaje samo mogućnost *modernizacije.* A upravo se u tome ogleda sva razlika između Marxovog shvaćanja povijesti (pa, dakle, i mjesta socijalizma) i evolucionističkih shvaćanja u izvođenjima Rostowa, Staljina ili nekog trećeg.

Marxa *zanima modernizacija, ali je ne identificira sa modernom.* Naprotiv, prema građanskim misliocima, *u okviru moderne koja vječno traje smjenjuju se razne etape modernizacije* (industrijsko društvo — postindustrijsko društvo, itd.). Kod brojnih teoretičara i ideologa modernizacije, ona, kao izvedeni pojam, nadilazi modernu kao rodni, generički pojam (što je izvorno Marxova misao). U tome je i izvor dogmatizma tih »teorija«, što im omogućava da apstrahiraju od povijesti, a pojedine elemente i karakteristike socijalizma (npr. inovativnost, znanstvenost, postindustrijski: informatički, biotički karakter proizvodnje), bez kojih se socijalizam ne bi mogao dokazivati, izdižu iznad samog smisla socijalizma.

U pravu je J. Habermas, kada tvrdi da je Marx zainteresiran da objasni »nastanak moderne, a ne toliko modernizaciju, prodor moderne od XVIII stoleća«. Bez tog povijesno metodičkog stanovišta nastaje totalna zbrka, iz koje izranjaju i brojne tipologije društva (naprijed sam dao djelomičan pregled), unutar kojih se hiperpotenciraju neki elementi koji su *sastojak ali ne i cjelina procesa jednog društva koji oslobađa čovjeka* (npr. inovativni socijalizam, eko-socijalizam, tehnosocijalizam).

Ključan doprinos naše orijentacije u odnosu na sve te parcijalne teorije je u tome što socijalističkom samoupravljanju ne prilazi kao nekom konačnom i zaokruženom društvu, koje je već postignuto i kojem je jedini cilj *održanje stabilnosti vlasti.* A pogotovo perpetuiranje u vječnost klasnog društva, u odnosu na koje je sam socijalizam i posljednji izdanak i prva, početna negacija.

U Programu SKJ, a onda posebno i u Platformi za pripremu stavova i odluka X kongresa SKJ, konkretnom našem socijalističkom društvu se u tom smislu pristupa kao društvu koje nije »homogeno« ili »čisto«.

Digitized by Google

Vratimo se na trenutak problemu načina proizvodnje u prelaznim društvima. G. Lukacs je dao sažet i precizan opis karakteristika načina proizvodnje u prelaznim etapama: »U svim prijelaznim razdobljima nije društvo, međutim, pod prevlašću nijednog sistema proizvodnje: njegova je borba upravo neodlučna, *nijednom sistemu još nije uspjelo nametnuti društvu sebi primjerenu ekonomsku strukturu*, i usmjeriti ga — bar prema tendenciji — u tom pravcu. U takvim je položajima, naravno, nemoguće govoriti o bilo kakvoj ekonomskoj zakonomjernosti koja bi vladala čitavim društvom. *Stari je poredak proizvodnje svoju vlast nad društvom kao cjelinom već izgubio, a novi je još nije stekao.*«

Sudeći prema formulaciji u Vašem pismu, čini mi se, druže Meden, da također stojite na stanovištu prema kojem *osim modernizacije moderne* treba raditi i na njenom epohalnom prevladavanju. Pred nama je, dakle, zadatak da, izučavajući zakonitosti ove *epohe, načina proizvodnje*, i *etape* socijalističkog samoupravljanja tražimo put prema asocijaciji slobodnih proizvođača preko i iznad moderne. Kao što je Marx pokazao, ta je *moderna* povijesno nastala »nastajanjem tržišnog društva (Marktgesellschaft) i moderne porezne države«.

Naime, to »raspadanje materijalne matrice (...) kada nastaje nov način produkcije«, kako Vi kažete, povezano je sa problemom *prelaska, tranzicije*.

Na primjeru prelaska iz feudalizma u kapitalizam Marx opisuje kako ekonomske opruge *(triebfedern)* »kao u kakvoj staklenoj bašti« ubrzavaju »sazrevanje protivrečnosti starog načina proizvodnje«, kako one »raskidaju ekonomske i vanekonomske okove *(Schranken)* uz istovremeno raspadanje *(Auflösung)*, uništenje *(Vernichtung)* i ukidanje *(Aufhebung)* starog društvenog dominantnog oblika proizvodnje«. Po istoj logici povijesnog razvoja, Marx je razmatrao mogućnost prelaska iz »kapitalističkog načina proizvodnje u način proizvodnje udruženih proizvođača« i navodio dva oblika ukidanja — pozitivno i negativno. Te tačke prelaza Marx izvodi iz tendencije stvaranja kooperativnih tvornica, koje razbijaju kapitalistički oblik proizvodnje, te iz dioničkih društava kao oblika njegovog ukidanja »unutar samog kapitalističkog načina proizvodnje«. Radi se, naime, o protivurječnosti »koja samu sebe ukida, a koja se *prima facie* predstavlja jednostavno kao tačka prelaza u jedan nov oblik proizvodnje« (»Kapital«).

O ovom problemu promjene načina proizvodnje vodi se u naše vrijeme ozbiljna rasprava (u kojoj, primjerice, učestvuju Balibar, Dobb, Bettelheim, Anderson, Godelier, Casanova, Lefebvre, Sereni, Hobsbawm, Sawer, Rey, itd.). A sve to i te kako ima veze i sa našim aktuelnim problemima, danas i ovdje, u Jugoslaviji, a zbog kojih toliko često i mnogo govorimo o krizi socijalističkog samoupravljanja i zbog koje se upravo predlažu i mnoga »nova« rješenja, a da su daleko ispod povijesne razine

Digitized by Google

samog socijalističkog samoupravljanja, koje je doduše još *in statu nascendi*. Na žalost, pokazuje se da su mnogi »radikalni kritičari u našoj kući jednostavno plagijatori raznih škola ekonomskog i sociološkog mišljenja iz svijeta, pa i apologete i drugdje odavno preživjelih rješenja, umjesto da su i sami na tragu i uz bok najboljih kritičara političke ekonomije u svijetu, za koje Marxova metoda ostaje plodonosnim putokazom.

Mogli bismo jednostavno reći: »Uzrok je u raspadu materijalne matrice, krizi ideologije u uvjetima nastanka novog (novih) načina proizvodnje«. Tačno. Odgovor može biti takav. Ali gdje je izlaz? Što činiti ako ne vjerujemo u fatum neminovnosti i predodređenost, naspram koje smo nemoćni ili nepotrebni?

Konačno, nakon svih prethodnih pojašnjenja mislim da smo spremni odgovoriti na pitanje: za kakvu »prenovu« socijalizma se zalažem? Razumije se, kozmetičke prepravke ne pomažu. Ne može biti riječi o reformističkom i konjunkturnom krpanju već zastarjelog motora industrijalističke etape, o njegovom moderniziranju i renoviranju u okvirima iste materijalno-tehničke i ideološke matrice. Kao što sam već uzgred i napomenuo, socijalističke revolucije koje su uglavnom izbijale u nerazvijenim zemljama obavljale su posao koji je jednostavno izražen sintagmom: »izgradnja socijalizma«. A radi se pri tome uveliko i o obavljanju povijesnog posla buržoaskog društva, a u svakom slučaju o socijalizmu »prvobitne akumulacije«, koji je na bazi političke revolucije iz nadgradnje, uglavnom državnim mehanizmom, ubrzavao razvoj industrijalizma, podizao »materijalno-tehničku osnovu socijalizma« i uglavnom obavljao one poslove koji su se tamo gdje je kapitalizam počeo obavljati još od vremena kada su »ovce pojele ljude«, pa i posredstvom raznih »vladavina terora« i »diktatura slobode«. (Zato i ima toliko grubih sličnosti u metodama vlasti nad ljudima u ranom kapitalizmu i u ranom socijalizmu!). U nerazvijenim zemljama doista je došlo do pervertiranja toka stvari: umjesto da, prema Marxu, »socijalizam bude pretpostavka revolucije«, revolucije su postale pretpostavke socijalizma, a to je onda vodilo i teškim iskušenjima i deformacijama samog socijalizma.

No bilo kako bilo, u znatnom broju zemalja, posebno onih evropskih, socijalizam je upravo ušao u fazu kada mora vršiti duboke zahvate u cjelokupnu socijalnu strukturu, od proizvodnih snaga do aparata vlasti. Baš zbog toga, razne teorije »obnove«, »perestrojke«, »prenove« i obećavaju mnogo, ali, kako sam već napomenuo, realna je i opasnost da na krajnje vulgariziranim i reduciranim konceptima *uglavnom* nude *ustupke* u političkoj sferi (*liberalizacija etatizma* u raznim varijantama redukcije slobode na političke slobode, a onda i daljne redukcije samih tih političkih sloboda na razne oblike revandikacija protiv aparata vlasti, eventualne slobode peticijskog djelovanja, itd.), zatim nude ustupke proizvođačima viška vrijednosti u uvođenju ovog ili onog oblika participacije (utoliko se zapravo i ovdje,

Digitized by Google

u državnom socijalizmu, kao i u neokapitalizmu, radi o moderniziranju tejlorističke »dresure majmuna« u svim oblicima industrijske demokracije), pa i razne nacionalne renesanse i homogenizacije na bazi nacionalne države sa ideologijom risorgimenta (koja apriori sui generis negira pluralizam i univerzalizam), itd.

Radi se zasad, uglavnom, o parolama modernizacije proizvodnih snaga i odnosa, *a bez stvarnog mijenjanja proizvodnih odnosa, kojim bi se u konkretno revolucionarnim procesima dokidao već temeljito zastarjeli postojeći način proizvodnje.* Takva »obnova« socijalizma u kojoj bi se postojeće samo moderniziralo, perpetuirala bi to postojeće i na kraju krajeva nužno urodila još težim krizama socijalističkog razvitka.

Naprotiv, moralo bi se raditi o zahvatima: a) u samu sferu »proizvodnje društvenih proizvodnih aparata«, a u svrhu defetišizacije i samog pojma proizvodnih snaga koje, kolektivno upravljane, garantiraju progres; b) koji bi nadmašivali razinu organizacije rada i tek mijenjali formu industrijalizacije; c) koji bi promijenili funkcije države, danas svedene više-manje samo na ubrzanje akumulacije, discipliniranje radne snage i investiranja, itd., d) kojima bi se izbjegle zamke »podržavljenja društva« ali i »podruštvljavanja države«.

Istinska obnova socijalizma koja ne bi bila *periculum in mora* protivurječnosti postojećeg načina proizvodnje, koja se ne bi svodila na »trku sa suvremenim kapitalizmom«, koja ne bi imitatorski oponašala one koji su industrijalizam već prebacili preko palube a ne učeći ništa na njihovom iskustvu, mora dovesti u pitanje sam način proizvodnje. Mora imati svoj program *oslobođenja u radu i od rada* (na tom nivou analize i te kako mnogo znači suvremena borba evropskih sindikata za skraćenje radnog tjedna, za vlastitu tehnološku strategiju koja bi se suprotstavila tehnološkoj ofanzivi kapitala i fragmentaciji radničke klase, ali svojim pozitivnim programom ovladavanja i radikaliziranja saznanja — vidjeti zanimljive radove Petera Glotza, Henry Magdoffa, Centra IRIS, dokumente CFDT, itd.). Socijalizam će, dakle, morati odgovoriti na ta pitanja na drugi način nego što to čine sadašnje teorije njegove »reforme« ili »obnove«, koje se temelje uglavnom na potrebi modernizacije pojedinih segmenata proizvodnje i društva, a bez zahvata u cjelinu i u dubinu načina proizvodnje. Jer, parcijalni zahvati najčešće vode u »konzervativnu modernizaciju« (Offe) ili u »reakcionarni modernizam« (Hurf). Marxovu sliku povijesti, prema kojoj je povijest vlak a njegova lokomotiva revolucija, pokušava se zamijeniti tezom da je »današnja revolucija u tome da netko od putnika povuče kočnicu« (Benjamin). To bi doista moglo vrijediti i za one modernizacije socijalizma koje su samo semantička i verbalistička obnova uljepšavajućih fraza, i to u situaciji kad je neophodna revolucija u revoluciji! A ona pretpostavlja ne samo promjene u načinu proizvodnje nego i u funkcioniranju države, društva, političkih organizacija, društvenih potreba, dru-

Digitized by Google

gu funkciju znanosti i tehnologije, drugačije poimanje svijeta, *pa i samog smisla i cilja napretka!*

Time, druže Meden, dolazimo na našu treću temu: pravna država, vladavina zakona, civilno društvo!

Kako stvari stoje s vladavinom prava, pravnom državom, civilnim društvom

Vaša teza, druže Meden, o obnovi u pravcu »samoupravnog (civilnog) društva« za mene je dvostruko izazovna.

Prvo, što bih želio napomenuti, a u povodu i ovog pojma, jest to da je naš govor, pa i onda kada polaže na znanstveni ili seriozni publicistički dignitet, a ne samo na dnevnu političku uporabu, preplavljen izrazima i pojmovima koji se najčešće koriste bez kategorijalne i pojmovne jasnoće, ljudi ih ponekad koriste i iz pomodnosti, a da ih uopće ne razumiju (u stara okrutna i nedemokratska vremena takvima se poručivalo: *o imitatores servum pecus!).* Među novokomponiranim pojmovima, kojima se u nas danas već toliko maše, u prvom su planu »civilno društvo« i »pravna država«. A zbrka vezana uz te, za sudbinu demokracije inače tako presudne pojmove, nije samo u glavama.

Pokušat ću bar ukratko razjasniti te pojmove, a što me, eto, vraća struci, u kojoj sam se obrazovao (po osnovnoj struci sam, naime, pravnik, koji je doktorirao iz sociologije, te više od dva i po desetljeća djelujem kao istraživač i nastavnik na području sociologije). Bit će to prilika da osvježim i inoviram neka saznanja.

Zašto se iznenada (da li?) u svijetu pojavio toliki interes za pojmove *civilnog društva* i, per analogiam, *pravne države?* Oko odgovora na ovo pitanje, vjerujem, lako ćemo se složiti. Nesmiljeni rast državnog aparata, ali ne samo njega, nego i nastajanje tzv. »proširene države«, dakle, tendencije da država »požderе« i »podredi« društvo, da ga hiperregulira i etatizira, zapanjio je i iznenadio svakog tko je na bilo koji način izučavao (ili osjetio!) taj fenomen.

Čak i u poimanju klasičnog liberalizma, u kojem je država uvijek tretirana kao negativna (što nikad nije značilo nemoćna ili slaba, već samo kontrolirana), bez obzira da li se radilo o Hobbesu i Spinozi (država kao negacija prirodnog stanja i tzv. fizika podruštvljavanja, odnosno »sprovođenje apsolutne vlasti u službi liberalnog društva« na osnovu uvida u »mehaniku društvenog stanja«), o Lockeu, Kantu (država kao instrument društva), Painu (uvođenje razlike društva i države nasuprot prirodnom i društvenom stanju, identificiranje prava čovjeka sa »prirodnim zakonima robnog prometa i društvenog rada«), *Rousseauu* i kasnijim fiziokratskim konstrukcijama (koje sve manje računaju sa prirodnom bazom društva nasuprot državi — za razliku

Digitized by Google

od, recimo, Jeffersona koji računa na mogućnost da državna sila i represija mogu odumrijeti, uz nestajanje formalnih zakona — u samoorganiziranom društvu). Sve te liberalne konstrukcije sve do Hegela ipak računaju na civilno društvo kao prirodno stanje slobode. Dakle, čak i pobornici takvog shvaćanja uloge države ostali su zapanjeni narastanjem državne moći, njenim pretvaranjem *od sluge u gospodara.* Odjednom država se uspoređuje sa mitskim čudovištima, sa *Molohom* (asirskim i feničkim bogom prirode i toplote, koji je postao simbol surove sile koja stalno traži žrtve), sa *Thorom* (bogom groma sa svojim gigantskim čekićem što udara), sa *Leviathanom* (morska neman u hebrejskom), sa *Behemothom* (neman haosa kod Hobbesa, simbolika razrađena u Neumannovim spisima). Model *noćobdijske, sigurnosne, ustavne, minimalne* države ustupa mjesto najprije ideji *univerzalne,* pa kasnije *demokratske* države, da bi se u jednoj tendenciji razvijao prema modelu *Behemotha* u nacionalsocijalističkoj državi, ili prema Staljinovoj tezi o jačanju države kao njenom odumiranju, ali i prema Marxovoj viziji asocijacije slobodnih proizvođača. Danas su ljudi zastrašeni i nemoćni pred silama otuđenim od njih, a koje država personificira. Rješenja se traže u raznim pravcima. Sve *od neoliberalističke* (npr. Friedmanova rekonstrukcija prirodnog pravnog stanja sa tezom razlikovanja *autoritarnih režima,* u kojima postoji ekonomska sloboda bez demokracije, i *totalitarističkih režima,* bez ekonomske slobode i bez demokracije i njegovo »liberalno« zalaganje za autoritarne režime, koje, recimo, inkarnira Čile), preko liberalno-demokratskih reformi državnog socijalizma i preko ideja *grass-roots* demokracije, do spajanja postliberalizma i postmarksizma u ideji civilnog društva, pa do naše koncepcije socijalističkog samoupravljanja.

Marx je pisao da se liberalno ustanovljeno društvo sapliće u vlastitim protivurječnostima, jer »politička revolucija rastvara građanski život na njegove sastavne dijelove, ne revolucionirajući same te sastavne dijelove i ne podvrgavajući ih kritici«. Polazeći od tih Marxovih nalaza, J. Habermas napominje da, »pošto država u interesima privatnih vlasnika ne služi interesu društva u cjelini, to ona postaje instrument vladavine, represivno nasilje ne može da izumre, ne može ponovno da pripadne društvu koje se spontano reguliše. Marx treba samo da konfrontira očekivanja liberalne prirodno-pravne konstrukcije građanskog društva, sa razvojnim tendencijama samog društva, da bi građansku revoluciju polemički sveo na njen pojam«.

Ipak ideja kontrole vlasti u epohi nekontrolirane, neobuzdane i narasle moći države ne izgleda više tako bespotrebnom. (Oblik njene dorađene, postliberalne verzije je i Urbančičeva ideja, iznijeta u »Novoj reviji«, o kraju »epohe volje za moći«, izvedena iz Heideggera, i o nastupanju informacijsko-kibernetske epohe. Uzgred rečeno, te teze nisu doživjele onoliko marksističke kritike koliko su bile zasute propagandizmom i kritikom simpli-

Digitized by Google

fikacija vezanih uz nacionalno pitanje.) Ali, kako je uopće moguće ostvariti kontrolu vlasti, njeno svođenje na nužnu funkciju i njeno istovremeno u povijesnom procesu zasnovano vraćanje iz otuđenja, kao njeno dokidanje?

Druže Meden, i meni i Vama je poznato da se kod nas zakoni ne poštuju. Naš CK SKJ je o tome nedavno posebno raspravljao i izrekao dobre sudove, donio i dobre zaključke, a druga je stvar to što se CK SKJ u sadašnjoj situaciji ne može izboriti za provođenje vlastitih zaključaka! Ljudi traže poštivanje zakona, jer to je ipak posljednja tačka ugrožavanja sloboda. Oni koji krše zakone uzimaju pravo da ih interpretiraju prema svojoj volji, odnosno samovolji. Nitko od nas ne zastupa, valjda, normativistički pozitivizam, decizionizam ili institucionalizam, dogmatska i egzegetska tumačenja, ali ugrožavanje nadležnosti sudova, blokiranje istražnih organa i skupština, gola primjena sile nasuprot zakona izazivaju revolt građana. Doista, može li uopće funkcionirati država (i zajednica) koja ne provodi svoje vlastite, demokratski donesene zakone? I kako onda da demokratski sistem ne postane fasada neformalnom sistemu moći?

Otkriće da u opstrukciji zakona sudjeluju i rukovodioci nije u toj situaciji neočekivano. Vi dobro znate, da to ne ovisi samo o nekom užem krugu rukovodilaca, nego da se radi o čitavim spregama između organa vlasti, sudstva, privrednih rukovodstava, sredstava masovnog komuniciranja i samih rukovodilaca u političkim tijelima. Ozbiljna analiza (a takva još nije učinjena, već se stvar više-manje svodi na propagandističke hajke tipa: neka visi Pedro!) drastičnih kriminalnih radnji pokazala bi sve ovo, ako bismo uzeli u obzir neku od aktualnih »afera« i »slučajeva«. (Uzgred rečeno, Norberto Bobio je dobro pokazao kako »skandal« i »slučaj« samo predstavljaju objelodanjenje skrivenih i protivzakonitih radnji. Tamo gdje su one rezultat dominantne tendencije ili čak vladajućeg odnosa, vlast pristaje na »slučajeve« i bacanje pojedinaca lavovima da bi očuvale cjelinu negativiteta. Pojedinci koji »provaljuju« te »najtanje karike« najčešće teško stradavaju.) Poštivanje zakonitosti utoliko je uvjet ne samo očuvanja demokracije i sprečavanja uzurpacije nego i uvjet napretka demokratskog sistema.

Javna kontrola vlasti je conditio sine qua non socijalističkog samoupravljanja. A nemojmo pri tome zaboraviti da vlast nisu samo funkcionari nego prije svega njihovi aparati kontrole, uključujući i medije koji im služe. Osobno sam za to da se sa funkcija istog časa odstrani svatko za koga se pravomoćno, odnosno na legalan i društveno primjeren način utvrdi da je na bilo koji način kršio zakon. Ovdje, na toj tački dolazimo do problema »pravne države«.

Slažem se sa Neumannom, koji tvrdi da se »vlast ne može rastvoriti u pravne odnose« (...) »Pravni pozitivizam nije samo, kao što se obično misli — prihvaćanje političke vlasti onakve

Digitized by Google

kakva jest, nego je ujedno i pokušaj da se politički i socijalni odnosi vlasti pretvore u pravne odnose.

No, to naravno nije moguće. Nikada nije bilo moguće, pa neće nikada ni biti. Ukoliko bi naš ekonomski, socijalni i politički život zaista bio sistem racionalnih i izračunljivh odnosa, vladavina bi zakona zaista zahvaćala sve. Vlast se ponekad može ograničiti, ne može se, međutim, rastvoriti. Neracionalni element, moć, i racionalni element, pravo, često dolaze u sukob.« (Franz Neumann: *Demokratska i autoritarna država*, str. 97).

Da li je, dakle, moguće, da je pravna država, izvedena iz pravnog pozitivizma, rješenje za nas? I neki naši drugovi, za koje se drži da prednjače u borbi za socijalizam po mjeri ljudi, zaklinju se u »vladavinu prava« i »pravnu državu«. Želim pokazati da je to sasvim suprotno od funkcioniranja, dosljednog i nepovredivog, pravnog sistema, sudstva i policije, pod punom kontrolom skupštinskog sistema i nadležnih organa, javnosti, SSRN, itd. Moguće je pokazati, da u »vladavini prava« i »pravnoj državi« mogu egzistirati »agrokomerci«, ali ne samo oni nego i mnogo gore stvari od toga.

Potreban je kratak povijesni ekskurs, da pokažemo otkud potiču i gdje završavaju ti pojmovi koje neki *(o imitatores!)* doista nekritički i neznalački upotrebljavaju. Jer, doista, niti taj hilijazam, na »rubu 21 stoljeća« ne bi završio drugačije od onog ustava koji su poznata tridesetorica uzeli da pišu po završetku peloponeskih ratova, a koji se u kasnijoj povijesti spominju kao, pogađate, »tridesetorica tirana«!

Ili, na primjer, kakve su sve posljedice primjene pravnog instituta *Berufsverbot* (zabrana bavljenja vlastitim zanimanjem osobama koje su definirane kao »ekstremisti«, »radikali« i »antidemokrate«), kao produkta »pravne države« u tvrđavi liberalne demokracije, Saveznoj Republici Njemačkoj, vidljivo je i u izvještajima *Amnesty International*, nalazima Russellovog suda i brojnim peticijama i protestima međunarodnih organizacija koje štite građanska prava. Kao »nova *forma* antikomunizma, diferenciranija i istančanija od klerikalnog antikomunizma, sigurno, ali ništa manje konzistentna i moćna« (William D. Graf), ovaj institut, uveden 1972. godine Dekretom protiv radikala, a koji je kasnije pretvoren u zakon, dio je *Obrigkeitsstaat* tradicije u Njemačkoj, oličene Bismarckovim zakonom protiv socijalista, nacističkim kodeksom političkih zakona i Adenauerovim zakonom protiv radikala iz 1960. godine. Mogućnost primjene ovog instituta odnosi se na državne namještenike, od radnika na željeznici do sveučilišnih profesora, a koji čine više od jedne desetine radne snage u SR Njemačkoj. Graf kao vjerojatnu brojku spominje oko milion i po Nijemaca protiv kojih je bila vođena istraga od kada je sve to počelo, a možda ih je oko 2000 izgubilo posao ili ga nije ni dobilo nakon toga. Glazura objektivnosti ovog instituta, koja se sastoji u neodređenosti termina poput »lojalnost državi«, »lojalnost ustavu« i »politička preduvje-

Digitized by Google

renja«, narušena je na više načina. Tako je bilo i moguće, na primjer, da je Savezni administrativni sud presudio da je neofašistički NPD legalno konstituirana partija u skladu s članom 21. osnovnog zakona i da članstvo u njoj nije osnov za neprimanje ili za otpuštanje iz državne službe. Međutim, ovo isto načelo ne važi za članove Komunističke partije Njemačke (DKP), pošto je njihova partija antiustavna *(verfassungwindrig)*, ali ne i stvarno neprijateljska prema ustavnom poretku *(verfassungfeindlich)*, što je zakonom predviđen osnov za formalnu zabranu. Zato Graf opravdano zaključuje, da »koncepcija borbene demokratije — nastala pod prinudom istorijskih uslova — pretvara se u borbenu odbranu postojećeg društveno-ekonomskog poretka. Zaštita skupa normi i pravila političkog života pretvara se u zaštitu i učvršćivanje vladajuće ideologije. Stoga je ono što se štiti i učvršćuje zapravo razvijeni kapitalizam, čije osnovno opravdanje ostaje antikomunizam, ali antikomunizam sada uzdignut do pravne norme i praktičnog imperativa.«

Da bi u Jugoslaviji funkcionirala demokracija, doista bi trebalo sačiniti stvarnu analizu funkcioniranja političkog sistema, ali uključujući ne samo formalnu strukturu pravnog sistema, nego i materijalne osnove, socijalnu strukturu i političku strukturu pravnog sistema. Ta analiza bi nesumnjivo pokazala da je pojam »vladavine prava« i »pravne države« preuzak, a da bi bio poželjan za jedno stvarno demokratsko društvo na socijalističkim osnovama.

Teze o vladavini zakona *(rule of law)* i pravnoj državi *(Rechtsstaat)*, a obje se kod nas, ne samo u slobodnoj naučnoj raspravi već i na nivou političkih govora, prezentiraju kao tobožnji imperativ, proizlaze iz dvije posve različite, čak i veoma divergentne teorije. Naši pomodni propagatori *(o imitatores!)* često ih spominju *zajedno*, kao tobožnji komplementarni sistem. Pri tome se očito ne radi o tomističkom shvaćanju, nego o shvaćanju da »pravo (znači) pozitivne zakone države, valjane ukoliko ih se provodi u skladu s napisanim ili nenapisanim ustavom« (Neumann).

Najprije, nešto o tobožnjoj međusobnoj vezi ta dva pojma i institucije *(rule of law i Rechtsstaat)!* »Politička funkcija općeg zakona očituje se u angloameričkoj paroli: vladavina zakona a ne ljudi, te u njemačko-pruskoj predodžbi o *Rechtsstaatu* (državi zasnovanoj na pravu). Obje formulacije očito sadrže u sebi ideologijski element. Pravo ne može vladati. Samo ljudi mogu izvršavati vlast nad drugim ljudima. Reći da vladaju zakoni, a ne ljudi može stoga značiti da se želi prikriti činjenica da ljudi upravljaju ljudima. To je točno, no ideologijski sadržaj fraze ‚vladavina zakona' oštro se mijenja s obzirom na političku strukturu države u kojoj nastaje. *Engleska vladavina zakona i njemački Rechtsstaat nemaju zapravo ništa zajedničko.*« (Neumann, *isto*, str. 95.)

Digitized by Google

Radi se o dvije tradicije, liberalnoj i demokratskoj, a oni koji spajaju te dvije stvari potpuno su, blago rečeno, neinformirani.

Prvo, ukratko o tezi *rule of law*. Osim višemislenosti samog pojma prava (dvostruko značenje), valja ukazati da je već Thomas Hobbes ismijavao tezu o vladavini zakona (Hobbes se pitao: otkud mogu vladati papir i tinta), svodeći je na *vladavinu ljudi koji štite zakone*. Konačno, ta doktrina ima i posljednju ideologijsku funkciju: prikrivanje stvarnih vlastodržaca. Nazivanje zakona jedinim suverenom, tvrdnja da je suverenitet *a government of laws and not of men* čini suvišnim spominjanje da ljudi vladaju, čak i ako vladaju u okvirima zakona. Odatle slijedi da je prevlast parlamentarnog zakona samo tako dugo u središtu konstitucione doktrine dok građanstvo ima odlučujući utjecaj na parlament. Čim taj utjecaj počinje nestajati, istog se trenutka pojavljuju nove prirodnopravne doktrine koje su usmjerene na to da reduciraju prevlast parlamenta u kojem i predstavnici radništva imaju utjecaj« (*isto*, str. 40).

I dalje:

»1. Nijedan politički sistem neće se pridržavati pravne vrijednosti izračunljivosti i pravne sigurnosti ukoliko mu se čini da to ugrožava njegovu sigurnost. Vlast će tada pokušati da odbaci pojam pravne slobode.

2. Temeljna je pretpostavka liberalne pravne teorije da je pravo jednog usuglašeno s pravom drugog, a da će u slučaju prava koja se sukobljuju država donijeti svoju presudu na osnovi precizno definiranih općih zakona. No, vrlo se često čini da su interesi koji se sukobljuju jednake težine i da se sukob može riješiti samo pristranom odlukom.

3. Nijedan politički sistem ne zadovoljava se jednostavnim održavanjem stečenih prava. Pravni pojam slobode — kao što smo ga izveli — po svojoj je prirodi konzervativan. No, nikakav sistem pa ni najkonzervativniji (u doslovnom značenju riječi) ne može samo održavati; i da bi se nešto održalo mora se mijenjati. Vrijednosti koje određuju karakter promjena očito ne izviru iz pravnog sistema. One dolaze izvana, ali ih se iz propagandističkih razloga prikazuje kao pravne zahtjeve, a često su navodno izvedene iz prirodnog prava.« (*isto*, str. 99—100).

Uostalom, tamo gdje neposredna pravna prinuda u ime *jedne klase* poprima posredne forme događa se ono što Marx tumači kao misli vladajuće klase, kao oblik prinude, a što Charles Sanders Pierce opisuje na slijedeći način: »Uvijek će misli vladajućih vladati mislima mase ljudi i oni koji izvršavaju na različite načine organiziranu moć u državi neće se nikada dati uvjeriti u to da opasna razmišljanja ne treba na neki način potčinjavati. Tamo gdje pravo govora nije otvoreno priječeno, postiže se jedinstvo mnijenja moralnim terorom s kojim su poštovani

Digitized by Google

u društvu izričito suglasni. Slijediti mišljenje vladajućih znači ići stazom mira. Neka su skretanja dopuštena, druga, koja važe kao nesigurna, zabranjena. Ta su različita u različitim zemljama i različitim epohama, ali ma gdje bio: ako je poznato da pripadaš tabuiranoj vjeri možeš biti siguran da će se tobom postupati s okrutnošću koja je manje brutalna, ali rafiniranija od lova na vuka. Najveći se duhovni dobročinitelji čovječanstva nikada nisu odvažili, a i danas se ne odvažuju, da iznesu sve svoje misli. Sjena sumnje *prima facie* pada na svako razmišljanje koje se čini važnim za sigurnost društva. U pravilu proganjanje ne dolazi samo izvana; čovjek se sam razdire i često je preplašen time što zastupa stavove protiv kojih su ga učili da se bori. Mirnom i dobronamjernom karakteru stoga teško pada da se suprotstavi pokušaju potčinjavanja njegova mišljenja autoritetu.«

Pojam pravne države, *Rechtsstaat*, zaokružen je u Kantovom sistemu, kao rezultat »ekonomijski napredujuće, ali politički stagnirajuće klase«, i kasnije se razvija u teoriji Fridericha Juliusa Stahla, Georga Jelineka, te Hansa Kelsena, Gustava Radbrucha itd. Konzervativizam, koji je u Engleskoj izražen kroz Burkeovu i Benthomovu kritiku francuske revolucije, u Njemačkoj je još više došao do izraza, zbog slabosti njemačke buržoazije u odnosu na aristokraciju. To se ogleda i u *teoriji pravne države*, posebno nakon 1948, u kojoj je došlo do poraza evropske demokracije, te 1971, u kojoj je poražen francuski proletarijat! To je pokušaj da se država izrazi čisto pravno, kroz formalno-pravno shvaćenu zakonitost, te da se legitimnost izjednači sa legalnošću. Jelinek inzistira na tezi da se »odnosi vlasti priznaju kao pravni«. Zanimljiva su i razmišljanja najboljeg zastupnika teorije »pravne države« Hansa Kelsena o odnosu diktature i pravnog poretka, iznesena u knjizi *Opšta teorija prava i države:*

»Potpuno je besmislena tvrdnja da u despotiji ne postoji nikakav pravni poredak, već vlada samovolja despota (...jer) ipak i despotski upravljana država predstavlja neki poredak ljudskog ponašanja (...). Ovaj poredak je upravo pravni poredak. Poricati mu karakter prava samo je jedna prirodno-pravna naivnost i oholost (...). Ono što se tumači kao samovolja jest samo pravna mogućnost autokrate da donese svaku odluku po sebi, da bezuslovno određuje delatnost podređenih organa, i da, u svako doba, jednom postavljene norme sa opštim ili samo sa posebnim važenjem ukine ili izmeni. Takvo stanje je jedno pravno stanje i kada ga on oseti štetnim. Ono ipak ima i svoju dobru stranu. To sasvim jasno pokazuje poziv na diktaturu koji nikako nije redak u modernoj pravnoj državi.«

Sve to pokazuje da je i dalje progresivno i demokratski istrajati na Marxovoj poziciji, koja *kritizira formalnu demokraciju ne zato da bi je odbacila* (kako je to zapravo tvrdila staljinska redukcija) već zato da je pokaže kao u sebi protivurječnu,

Digitized by Google

zbog odvajanja forme i sadržaja. (O tome su uvjerljivo pisali Irving Fetscher i Jürgen Habermas). Zato da bi se tu formalnu demokraciju pozitivno nadišlo, Marx inzistira na tezi da radnička klasa »ne traži nikakvo posebno pravo, jer joj nije učinjena nikakva posebna nepravda, nego nepravda uopće, koja se više ne može pozivati na historijsko već samo još na ljudsko pravo«. Utoliko su površne i iskonstruirane tvrdnje o radničkom pokretu kao antidruštvenom, jer emancipacija nije zamišljena kao klasna, već kao općeljudska. Morali bismo inzistirati, kao što tvrdi Rossana Rossanda, na tome da se »prevlada način na koji ljudi organiziraju svoju egzistenciju«, a koji je nametnut kapitalom, jer pravo, kao što piše Marx, »nikada ne prethodi društvenom obliku«.

Elmar Altvater i Otto Kallschener ukazali su, sa marksističkih pozicija, a *inzistirajući na obrani demokracije*, na principijelnu granicu pravne države. »Neka bude upozoreno samo u vidu nagoveštaja, da je u obliku građanske pravne države ugrađena jedna principijelna granica: pravna država znači, naime, da se država prema društvu ponaša na predvidljiv način, da je ograničena na jednu definisanu oblast i da garantuje izvesni prostor koji je slobodan od države. U vremenima krize građanske dominacije država nastoji na tome da proširi svoj akcioni potencijal i da suzi prostor koji je od države slobodan, što je redovno povezano s deformacijama i ograničenjima državnopravnosti. Organizacija građanske države, kao pravne države, posledica je ovom društvu svojstvene podvojenosti i podvostručenosti društva i države, koja niukom slučaju ne može da se ukine pomoću pojma ‚proširene države' (stato alargato). Granice njenog proširivanja su državi inherentne i, ako ‚proširenja' uslede u istorijskom razvoju, država se onda transformiše: od pravne države u ‚državu intervencija', kao što su to opisali konzervativni teoretičari države (Carl Schmitt, Ernst Forsthoff) ili teorijski analitičari demokratije, kao Fraenkel (u svojoj knjizi o ‚dvostrukoj državi'); od parlamentarne ustavne države u autoritarnu državu u procesu 'involucije demokratije'« (Agnoli).

Oprostite, druže Meden, što smo potrošili ovoliko prostora na ovu temu, ali ona je posebno bitna za demokratičnost jednog društva, do čega nam je svima, nadam se, stalo.

Zbog toga sam htio pokazati da je poštovanje zakonitosti i pravnog poretka, te javna kontrola vlasti jedna stvar, prijeko potrebna i nužna za obnovu socijalizma (a ta obnova sadrži i napuštanje staljinističkog voluntarizma u pravnoj teoriji i praksi koji je karikaturalno ali pri tome antihumanistički, kompromitirao socijalizam desetljećima), a da je sasvim drugo zalaganje za *rules of law* i *Rechtsstaat*. Time smo već prešli u polje »civilnog društva«, i sada bih htio posebno ponešto reći o toj temi.

Digitized by Google

Deset kratkih napomena o civilnom društvu

Upravo zbog tendencija u razvoju uloge države i u odnosima države i društva došlo je do reaktualizacije pojma civilno društvo. John Keane objavio je zbornik čiji naslov dovoljno govori: *Ponovo otkriće civilnog društva (The Rediscovery of Civil Society)*. Nedugo zatim i kod nas je taj pojam posebno aktualiziran. Iako teoretski »prisutan« u cijeloj zemlji, posebno je afirmiran u javnosti Slovenije. Jedan od najangažiranijih zastupnika civilnog društva u Sloveniji tvrdi da je »pojam ‚civilno društvo' postao mobilizatorsko geslo, znak prepoznavanja svih pojedinaca i društvenih skupina, koje se zalažu za privrednu i političku reformu i duhovni preobražaj«.

No, štošta ipak nije tako jasno, a što je vezano i za sam pojam i za gotovo euforično propagiranje civilnog društva.

L. Kolakowski tvrdi da je period 1968—1978. označen kao »kraj revizionizma i period civilnog društva«. A J. Keane piše o »različitim nivoima upotrebe. Išlo se od šireg i zapravo preopćenitog pojma: građansko društvo *(bürgerliche Gesellschaft, bourgeois society, société bourgeois, societa borghese)* prema užem pojmu: civilno društvo *(civilgesellschaft, civil society, société civil)*. A to traganje za preciznijim pojmom datira i mnogo ranije (recimo Rousseauov pojam *tijelo društva — corps social*, ili fizikratski pojam *političko društvo — société politique)*. Kada se radi o različitim nivoima upotrebe, oni se kreću od poistovjećivanja pojma *civilno društvo* s pojmom *građansko društvo*, odnosno i pojmom *kapitalističko društvo*, preko teze o civilnom društvu kao prostom djelovanju *novih društvenih pokreta*, pa do teze o produbljavanju procjepa *država — društvo* i o »kontroli države na nekapitalističkoj osnovi«, i teze o sintezi *postmarksizma* i *postliberalizma*. Ističe se, zatim, tek analitička upotrebljivost tog pojma, ali i stvarna. Civilno se društvo uzima i kao suprotnost *militarističkom društvu*, nadalje ono se shvaća i kao *civilizirano društvo*, kao *sekularizirano, laičko društvo*, kao *»nosilac legitimnosti, sankcijski subjekt političke vlasti«*, kao *ideološki neutralna i politički ispražnjena društvena gibanja*, kao *medij nacionalne emancipacije*, kao *moment modernizacije*, kao *društvena opozicija*, itd., itd.

Taj pojam artikuliran je već davno kod starijih mislilaca liberalizma, a put, i preko Marxovog poimanja, vodi do neoliberalizma i neokonzervativizma i do postliberalizma i postmarksizma. Nemam namjeru, ovdje u ovom tekstu, analizirati cjelokupan raspon poimanja. Pozabavit ću se samo za naše društvo *bitnim* aspektima, i pokušati artikulirati svoje stanovište.

Teze o civilnom društvu, izvedene iz Marxovog koncepta, a nastale kao reakcija na etatizaciju i militarizaciju društva, na opće podržavljenje društva, koje idu za tim da ukažu na opasnost takvog razvoja, pozitivne su. Naprotiv, zastupanje teze da ne postoji život i zajednica izvan državnog proširenog apa-

Digitized by Google

rata totalitarno je. Nije, međutim, moguć samo *državni totalitarizam*, nego i *totalitarizam odozdo*, iz samog civilnog društva.

Drugo. Konzervativne su ili liberalne teze koje reduciraju socijalističku misao na revizionizam ili staljinizam, često zanemarujući (pa i namjerno!) razliku između Marxovog projekta i svih mogućih njegovih revizija i redukcija. Hipertrofirana pažnja u odnosu na civilno društvo samo je izraz svojevrsne, kako to Talijani kažu, statolatrije.

Treće. Većina kritika marksizma i Marxovih teza površna je, često posve pogrešna i ishitrena. Misleći da kritiziraju Marxa, mnogi zapravo daju kritike Kautskog, Engelsa, Staljina, Lukacsa, ili manipuliraju političkim govorima Karla Marxa. Moguće je pokazati da kritike Marxove koncepcije, koja ide na prevladavanje *epohe moderne* i uspostavljanje *asocijacije slobodnih proizvođača*, najčešće i nisu kritike. Marxovih teza nego zapravo teza koje autori sami postavljaju, pa onda napadaju! Među te teze spadaju i ove: da je Marx identificirao civilno društvo i kapitalizam; da je njegov cilj »mit o kolektivnoj harmoniji«; da su karakteristike Marxove koncepcije »derivatizam, esencijalizam, redukcionizam«; da je koncepcija oslobođenja društva reducirana na »klasnu borbu«. U tom smislu više nego površne su i kritike koje daju Gouldner, Wieviorka, Pierson, Kolakowski. Želim to pokazati na primjeru, kako Marxa tumači Kolakowski. On piše da je »Marx predviđao identifikaciju onoga što je država s onim što je bilo građansko društvo«. To je čista proizvoljnost i zamjena teza. Marx nikad nije govorio o dokidanju razlike između *citoyen* i *burgeois* kao nosilaca dviju sfera građanskog društva na način da se one *identificiraju* (toga termina kod Marxa nigdje nema, te se radi o tipičnom pozitivističkom čitanju Marxa). Marx je u funkciji dijalektičkog prevladavanja govorio o ukidanju *(Aufhebung)* ili prevladavanju *(Überwindung)*, a kada se radilo o filozofiji još govori i o ostvarenju *(Verwiklichung)*. Nigdje nije govorio o identifikaciji, a pogotovo ne o identifikaciji historijski u građanskom društvu raspolučenih strana, a da bi ih se na taj način prevladalo. Kolakowski, dakle, iz svog neutemeljenog tumačenja Marxa pripisuje samom Marxu *podržavljenje* građanskog društva. A to mu je potrebno, da bi mogao u Marxa pronaći opravdanje i izvor kasnijeg »podržavljenja« ukupnosti građanskog društva, kao i identične tendencije u državnom socijalizmu. Radi se o umetanju samo jedne riječi: *identifikacija.*

Četvrto. Nasuprot tezama Laclena, Mouffeove, Mannheima, smatram da je moguće razlučiti civilno društvo i državu, jer bi u suprotnom već vladao hiperetatizam. Ne smatram, međutim, da je odnos država-društvo prirodni odnos koji treba održavati produbljujući razliku, već, naprotiv, treba prevladavati osnove ovakvog društva i države, kao što kaže Marx, na način *da se ide dalje od građanske političke revolucije.* Ne samo rastaviti društvo na dijelove, nego i revolucionirati te dijelove. Forma

Digitized by Google

tog revolucioniranja, u kojoj i dalje postoji odvojenost države i civilnog društva, ali ne da bi se ovjekovječilo, nego prevladalo oba elementa (u smislu *Aufhebung*) je socijalističko samoupravljanje (ne samoupravni socijalizam!)

Peto. Površne su, ako ne i podmetačke, teze da je socijalizam »savez antimodernističkog i antikapitalističkog impulsa tradicionalnog društva« (to je rječnik na tragu rostovljevskih teorija modernizacije!), a civilno društvo tobože medij modernizacije. I opet se, dakle, brkaju pojmovi moderne i modernizacije. Osim toga, socijalizam nije nikakav »antikapitalizam« već pozitivan program revolucionarnog prevladavanja epohe.

Šesto. Jednako tako površna je i teza da je socijalizam nespojiv sa civilnim društvom zato što je socijalizam tobože »utopično buduće društvo«, a civilno društvo medij modernizacije. A ne stoji ni teza da je civilno društvo utopija slično paradigmi o ljudskoj zajednici, a da je socijalizam rezultat industrijalizma.

Sedmo. Konzervativno je, ako ne i (nesvjesno) reakcionarno, odvajanje demokracije od socijalizma, njeno isključivo identi ficiranje sa vrijednostima građanskog društva i svođenje na liberalnu demokraciju. Progresivnost toj konstrukciji ne može osigurati nikakvo uključivanje »civilnog društva« u liberalni koncept.

Osmo. Konzervativno je poimanje civilnog društva »ne samo kao alternative etatističkom socijalizmu, nego i kao alternative samoupravnom obliku socijalizma«, jer je netačna teza da »između državnog (sovjetskog) i samoupravnog modela socijalizma nema velike razlike, oba se temelje na ideji (mitu) kolektivne harmonije«.

Deveto. Potpuno su smušene teze o »civilnom građanskom društvu«, u okviru kojeg se »osigurava daljnji razvoj samoupravljanja kao temeljnog oblika demokratske radničke kontrole procesa upravljanja i rukovođenja u privredi i društvenim djelatnostima«. To bi bilo nešto kao nazadniji i uži oblik participativne demokracije u okviru historijski neprevladanog kapital-odnosa, vladavine kapitala nad radom.

Deseto. Osim zalaganja za »samoupravno građansko demokratsko društvo«, koja su, da dodam, ispod postignuća radničkog pokreta na Zapadu, socijalističkih partija Zapada, evrokomunizma, postoje i teze o »obnovi u pravcu samoupravnog (civilnog) društva«. Ni ta »formula« ne čini mi se progresivnijom od našeg koncepta socijalističkog samoupravljanja (jer, kao što sam naveo, citirajući i V. Bakarića, nekakvo samoupravno društvo po sebi i kao konačno društvo nije naš cilj, a nije ni moguće). Već sam rekao da je svako društvo konstituirano *i od* civilnog, sve dok eventualno nije orvelovski totalitarizirano. Mehaničko negiranje njegovog postojanja, a i progresivne funkcije tog momenta *civilnog* ili *civilnosti* u datim historijskim okolnostima vršili su samo fašizam i staljinizam. Ni Marx u svojim radovima, ni naše shvaćanje ne negira njegovu egzistentnost.

Digitized by Google

Smatram da ona nije *samo metodološkog značaja.* Ali razlika: civilno društvo — država *ne može biti kraj nego početak analize.* Sintagma *samoupravno (civilno) društvo* utoliko je, u najmanju ruku, preuska za naš koncept zato što mi ostvarujemo program *socijalističkog samoupravljanja,* a ne bilo kakvog samoupravljanja. (Valja vidjeti Kardeljeve napomene o »kapitalističkom« i »državnosocijalističkom« samoupravljanju. Mogao bih iz literature i prakse navesti bar dvadesetak poimanja samoupravljanja).

Insistiranje na tome da se ispred pojma *socijalističko samoupravljanje* stavi pridjev *civilno* vodi uglavnom tome da se zanemari socijalističko. Osim toga, naše društvo još uvijek ima u sebi i elemente kapitalističkog, pa i feudalnog, pa i primarnih zajednica. Da li ćemo sve to uključiti u naziv? Nije li »socijalistički« ne samo stanje nego i program koji čuva i razvija pozitivne elemente i dostignuća društava koja mu prethode, dižući ih na viši nivo, tako da svi odnosi budu usmjereni prema društvu koje je *»dovršeno istinsko jedinstvo čovjeka s prirodom, istinsko uskrsnuće prirode, provedeni naturalizam čovjeka i provedeni humanizam prirode«* (Marx).

Kao što sam napomenuo, samo socijalističko samoupravljanje u sebi sadrži i civilno društvo, jer ne podređuje sve odnose državi, a u isto vrijeme je i oblik diktature proletarijata, historijski razvijeniji od samog civilnog društva. Utoliko bi isticanje civilnog aspekta moralo pratiti i isticanje diktature proletarijata na način kako je to Kardelj razrađivao u »Pravcima razvoja...«, da je to »pojam za takvu vlast u društvu u kojoj radnička klasa, to jest njeni neposredni i dugoročni, istorijski interesi imaju neosporno vodeću ulogu u društvu«. Jer, civilno društvo jest samo antietatizam, a zamišljen kroz politički pluralizam u tzv. pravnoj državi. Naglašavanje funkcije države i kontrole nad njom u civilnom društvu, putem »nezavisne javnosti«, ima malo toga zajedničkog s marksističkom koncepcijom odumiranja države, a prema kojoj bi se sama država postepeno spojila s proizvodnim odnosima, odakle je i proizašla, i u njima u uvjetima komunističkog društva, kao snaga vlasti i sile, nestala. »Cilj radnika« — ističe Marx u »Kritici Gotskog programa« — »nije nipošto da državu učine ‚slobodnom'' odnosno da se država »tretira kao neko samostalno biće koje ima svoju vlastitu ‚duhovnu, moralnu, slobodnu osnovu'«, već »sloboda se sastoji u tome da se država iz organa koji je nadređen društvu pretvori u organ koji mu je potpuno podređen«. A Engels u pismu A. Bebelu kaže da »slobodna država jest takva gdje je država slobodna u odnosu prema svojim građanima, dakle država s despotskom vladom. Trebalo bi odbaciti to brbljanje o državi, naročito poslije Komune, koja nije više bila država u pravom smislu.«

Za samu ideju i koncepciju civilnog društva mogle bi se u tom smislu upotrijebiti Marxove kritičke riječi upućene nacrtu Gotskog programa, da je »cio program, uprkos svem demo-

Digitized by Google

kratskom zveketu, okružen skroz-naskroz podaničkom vjerom... u državu ili, što nije ništa bolje, vjerom u demokratska čudesa, ili je on čak kompromis između te dvije vrste vjere u čudesa koje su jednako daleko od socijalizma.«

Civilno društvo, i kada bi se stvarno uspostavilo, bilo bi zapravo izraz nekakvog »historijskog kompromisa« etatističko-birokratskih snaga i snaga građanske restauracije i vodilo bi Friedmanovom konceptu autoritarnih društava. Interes za stvaranjem takvog klasnog i idejnog kompromisa ne proizlazi samo iz jednake povijesne biti obiju tendencija i onog što im je zajedničko: težnje za eksploatacijom, nego i iz činjenice da socijalističko samoupravljanje, nastojeći da zadire u sam način proizvodnje, u socijalno i klasno, ugrožava njihovu podjelu vlasti, pa samim time i ideologiju kojom tu podjelu objašnjavaju.

O integraciji socijalističke Jugoslavije u novim uvjetima

Postavljate pitanje kako da se utvrde »identifikacione tačke za ulazak u nov milenijum« i vidite tri mogućnosti mobilizacije: »onu koja je danas srazmjerno najslabija — oslanjanje na svoju objektivnu uzornost za socijalizam u svijetu«, zatim »onu koja u prvi plan gura iskustva i velik moralni naboj narodnooslobodilačke borbe i revolucije« i, najzad, »koncentriranje društvene energije na perspektivi«. Za prvu, dakle, tvrdite da je »srazmjerno najslabija«, druga »može biti uspješna samo pod uvjetom da i greške dolaze na dnevni red«, a za treću tvrdite da ne bi bilo dobro »ako je ljudi budu doživjeli kao prijetnju«, jer »strah može okupiti različite slojeve u posve nemobilnu grupu«.

Vaša klasifikacija, druže Meden, čini mi se prihvatljivom kao polazište moguće analize. Naravno, naš cilj mora biti nova integracija naše zemlje u promijenjenim društvenim uvjetima, u kojima su istrošena autarhična rješenja »izgradnje« socijalizma u jednoj posve seljačkoj zemlji, kakva je Jugoslavija donedavno bila, a danas pak osjeća velike teškoće zbog posljedica više-manje sirove industrijalizacije i urbanizacije. U različitim ideološkim artikulacijama mogućeg rješenja za naše današnje klizanje u mjestu zaboravljaju se prvi, drugi ili treći elemenat koji Vi spominjete! Ili se inzistira na epohalno važnom odbacivanju staljinskog rješenja i slavi početni samoupravni proboj, dakle, na vremenu pedesetih, koje je Miroslav Krleža, pišući o Titu, označio zvjezdanim, ili na još ranijem čudesnom moralnom uzletu epopeje revolucionarnog samooslobođenja u NOB-u. Dakako, to ostaju temelji naše zgrade, ali ne možemo se razvijati samo slaveći prošlost, čime se i ona objektivno troši i kao momenat historijske svijesti. U nemogućnosti da se metodom kombiniranja »revolucionarnog resentimenta i objektivne esha-

Digitized by Google

tologije« postignu novi praktični pomaci koji bi socijalizmu uručili praktične argumente da je obećavajuće društvo, društvo perspektive, pomišlja se i na treće rješenje oktroiranja budućnosti. Strah o kojem govorite nije samo metoda imobilizacije, već i izraz provale iracionalizma, u kojem se deliriozna priviđenja, dijabolizacije i manihejstva postavljaju kao aksiomi. A ta su stanja, na žalost, još uvijek svježa u našem pamćenju.

Taj cilj oko kojeg nastojimo stvoriti mobilizaciju moguć je samo *kao sinteza* najprogresivnije tradicije, odnosno kao njeno »preskakanje« u višu kvalitetu. Nijedna budućnost neće vratiti prošlost. Tačno je, međutim, kako tvrdi jedan od autora koje spominjete, da je »najpouzdaniji put za prognoziranje budućnost — razumijevanje sadašnjosti« (Naisbitt).

Upravo je to prva tačka naše moguće reintegracije. I odatle u pozitivno razumijevanje sadašnjeg stanja treba unijeti njegovu kritiku. To je već korak pozitivne negacije — program naprijed. Ne želim odviše vremena trošiti na opis historijskog puta. Naše čvorišne tačke priznaju i najžešći kritičari, a i negatori ih ne zaobilaze.

Mislim da smo tri puta dotaknuli vrhunac vala historije: 1941. sa čudesnom odlukom i otkrićem samo za KPJ vidljive energije samooslobođenja naroda, sa čudesnim prerastanjem potencijalnog u kinetičko, 1948. sa negacijom staljinizma i 1950. sa proklamiranjem socijalističkog samoupravljanja. Kao nastavci toga puta pojavili su se program izmjene povijesne uloge Komunističke partije u Savez komunista i nastojanja da se radniku vrati status čovjeka, a da čovjek pak prisvoji, vrati sebi sile koje je sam proizveo i koje su se od njega otuđile. Razmislite! I pokušajte se prisjetiti onog čega možete, da biste sagledali koji je stupanj integriranosti važio u tim trenucima. To pamćenje govori nam o *snagi perspektive,* u trenucima koji su bili ne više od *konkretno utopijskih.*

Sada se nalazimo i pred sasvim novim pitanjima, i potreban nam je, uvažavajući sve postignuto, *prelom* u mišljenju, potrebno je da promijenimo *metodičku* platformu. Ne historijsku.

Da budem jasan: integracija Jugoslavije više nije moguća *samo* kao polet ili reforma svijesti, kao snaga volje individua i masa, kao čudesna moć najvećeg otkrića moderne povijesti — države, ili kao motora ranog socijalizma revolucionarne i akumulacijske državno-partijske sprege i sinteze, u sužen horizontu socijalizma u jednoj zemlji, i to seljačkoj i nerazvijenoj. Neke od navedenih elemenata treba opet pokrenuti, neke od spomenutih brakova razvrgnuti, a horizonte veoma proširiti.

Novo, i jedino moguće, stanovište reintegracije Jugoslavije mora, po mom mišljenju, imati dva bitna elementa: *mora biti pozicijski svjetsko i mora produkcijski poći od potrebe prevladavanja metoda, instrumenata i subjekata ranog socijalizma.*

Najprije, nešto o prvom problemu. Možda neće zvučati pretjeranom teza prema kojoj smo u proteklom vremenu htjeli,

Digitized by Google

i u tome ipak imali velikih uspjeha, negirati državni socijalizam i filozofiju socijalizma u jednoj zemlji na političkom planu. To nas je stavljalo na špicu svjetske politike. Ta linija ide od 1948. do pokreta nesvrstanih. No, tek smo napravili one prve, smjele i bolne korake. Ekonomski, ne samo subjektivno, nego i, do određene vremenske tačke, objektivno, ipak je to bilo koprcanje između svjetskog tržišta i zakona autarkije svojstvenog periodima osnovne akumulacije, u našem slučaju prvobitne socijalističke akumulacije. Grč prelaska u uvjete svjetskog tržišta, koji upravo osjećamo a da neće tako brzo popustiti, ne označava samo našu vanjsku poziciju nego i duboko određuje našu unutrašnju povezanost, povezanost naših ljudi i naroda društvenim odnosima koji će donositi sve humanije i stvaralačkije sadržaje ljudskog življenja i zajedničnosti. Utjecaj svjetskog tržišta (i svih njegovih struktura, u svoj slojevitosti djelovanja ekonomskih zakonitosti, »njihove promjenljivosti i povezanosti s promjenama u proizvodnim odnosima i društvenim strukturama« — od oligopolske strukture moći pa do enklava mančesterskog modela tržišta) na naše unutrašnje veze, bez obzira na našu volju za zajedničkim življenjem ili uzajamnom upućenošću jednih na druge u historiji, ogroman je. S pravom se dovodi u pitanje klasični nacionalni razvojni i politički suverenitet (no o tome ću kasnije). Baš zbog ogromne moći ekonomskih integracija koje nadolaze, morat ćemo se suočiti sa tim problemom. *I već se, i protiv svoje volje, suočavamo!* Otvorena je diskusija o našoj poziciji naspram blokova, ovaj puta kroz tehnološko pitanje (Eureca i Zajednički program SEV-a), o odnosu spram Evrope, o cijeni tehnološke porobljenosti i zaostajanja, o ekološkoj ravnodušnosti rane industrijalizacije, o snazi motivacije i inicijative i bez čvrstih i mehaničkih institucionalizacija, itd.

I sam sudjelujem u toj diskusiji. Drago mi je, da u povodu integracije Jugoslavije mogu u ovoj prilici — Vaše mi je pismo dalo poticaj — donekle izložiti svoj pogled na ta pitanja.

Da je Marx završio još tri toma »Kapitala«, koja je bio zamislio, onaj o svjetskom tržištu, uz onaj o državi, bio bi vjerojatno najpoučniji i vjerojatno bi i nama danas mogao poslužiti kao metodološki putokaz i mnogo više nego tri ispisana toma. Danas bismo imali *experimentum mundi* na raspolaganju. Doista, svjetsko tržište je jedino metodičko polazište sada i ovdje, bez obzira na to za koliko vremena će se i uz koliko krvi, znoja i leševa izvršiti poravnavanje produkcionih snaga u svjetskim razmjerima. Naša unutrašnja integracija nezamisliva je bez uvažavanja i poznavanja svjetskih kretanja, a pogotovo bez većeg i po nas što probitačnijeg uključivanja upravo u svjetsko tržište.

Mislim da je tačno predviđanje o dva moguća smjera razvoja svijeta. Jedan je, izveden iz logike »proširene reprodukcije moći«, pravac bipolarne militarizacije svijeta i unutar nje »refeudalizacije država na planetarnom nivou«. Ponovila bi se, uz novinu prisustva blokova, slika Evrope, a utoliko tada i svijeta,

Digitized by Google

s početka 18. stoljeća. Negacija takvog toka stvari već je i nastajanje novih *regionalnih integracija:* evropske, azijske, latinskoameričke. O tome je nedavno pisao, na primjer, Gunder Frank. To je već put prema pluralizmu suvremene planetarne civilizacije, koji dovodi u pitanje centar, centrizam, centralizam, pa i bipolarnost. Podsjetio bih da je Marx genijalno i to anticipirao: »Ulogu koju je u klasičnoj antici imao Mediteran, u modernom dobu Atlantik, u budućnosti će imati Pacifik.« Nemam ambiciju da ulazim u precizniju analizu, ali želim napomenuti da bez nje naša politika u odnosu na svijet i u svijetu, kao izraz naše unutrašnje integracije, ne može biti ništa drugo nego vožnja po oceanima u orahovoj ljusci.

Otvorena je, kao što znamo, diskusija o našem mjestu u Evropi, o tome da li smo i koliko u Evropi, koliko zaostajemo, koliko bismo morali biti u Evropi i dijeliti evropsku sudbinu i perspektivu na jedan poželjan način, itd. I sam sam bio prisiljen, za dnevnopolitičke potrebe, izricati neke jednostavne istine (da smo, recimo, i Balkan i Evropa), a koje su bez nekog stvarnog razloga izazvale i površne, a diskvalifikatorske reakcije. Želio bih, upravo zbog toga, sada i ovom prilikom, ukratko iznijeti svoje mišljenje o budućnosti naše integracije baš s obzirom na Evropu. Odmah da kažem, i ovdje stojim na Marxovoj poziciji, koji iz analize »epohe proizvodnje života« govori o »staroj Evropi«, zatim o »novoj Evropi« i konačno o »prevladanoj novoj Evropi«. Marx, naime, nasuprot sjedinjenih branitelja stare Evrope njegovog vremena, pokazuje kako su njeni temelji prevladani. I ne samo da se radi nova Evropa nego je razrješenje »s onu stranu i stare i nove Evrope«.

Kod nas, a mislim da sam se susretao sa svim tim manifestacijama razmišljanja, postoje zalaganja za sve te Evrope, a onda, dakako, i za našu integraciju u neku od njih! U najmanju ruku neka su zalaganja upitna, jednostavno zbog toga što su historijski prevladana, što su *ad acta.*

Zalaganja za integraciju u *staru* Evropu, očituje se u rasponu razmišljanja o integraciji u srednju Evropu (Mittel Europa) pa do pitanja tehnološke integracije (zalaganja za samo jedan od tehnoloških projekata, itd.). U našim razmiricama to se izražava u raznim, moram reći: najčešće prizemnim i zapravo u odnosu na nas same fatalno dezintegracionim, insistiranjima na podjeli: »zaostali Balkan« — »razvijene sjeverne republike«. Taj zakašnjeli evropocentrizam, i to opet uglavnom usmjeren prema dijelu Evrope koji je historijski i kulturno svakako respektabilan, ali ne i baš perspektivan u smislu kreativne budućnosti, samo je ipak balkanizirana varijanta programa »nove desnice«, koji danas pojačano nastoji uskrsnuti staru Evropu. »Treba se suprotstaviti Sjedinjenim Američkim Državama i Sovjetskom Savezu, komunizmu, liberalizmu i kapitalizmu, jer su izvori egalitarizma i ekonomskog materijalizma. Evropa mora da se rekonstruiše na bazi svojih tradicionalnih ‚indoevropskih' vred-

Digitized by Google

nosti (izbjegava se termin: arijevskih — op. S.Š.), koje su u kontrastu sa korupcijom što je promoviraju ‚judeo-hrišćanstvo' i ‚frojdomarksizam'« (M. S. Lipset).

U svemu tome ima i zakašnjelih odbljesaka ideja i politike građanske pacifističke organizacije, Lige za mir i slobodu iz druge polovine 19. stoljeća, o stvaranju »Sjedinjenih Država Evrope«, koja je za to pokušavala iskoristiti i Međunarodno udruženje radnika (1867), tražeći i od njega podršku za takvo »internacionalno bratstvo naroda.« Marx je na to reagirao u »Kritici Gotskog programa« napomenom da »treba da prođe kao ekvivalent internacionalnog bratstva radničkih klasa raznih zemalja u zajedničkoj borbi protiv vladajućih klasa i njihovih vlada.« A u tom programu Lige za mir i slobodu o internacionalnim funkcijama njemačke radničke klase nema ni riječi. »Internacionalno bratstvo radničkih klasa raznih zemalja« moralo bi, prema Marxu, »da bude njeno uzvraćanje vlastitoj buržoaziji, koja se protiv nje već zbratimila s buržoazijama svih drugih zemalja, i politici internacionalne zavjere gospodina Bismarcka!«

Pokušaji oživljavanja ideje srednje Evrope nadahnjuju se nostalgičnim i u isto vrijeme posve nerealističkim mišljenjima o nekoj lijepoj posebnosti, o nekom vrtu evropske kultiviranosti, radišnosti i civilizirane uglađenosti, nasuprot barbarskom i agresivnom gigantizmu Istoka i Zapada, perifernosti nordijskog sjevera i beznadnoj ekonomskoj, kulturnoj i civilizacijskoj zaostalosti evropskog juga, itd. Radikalizirane nacionalističke varijante takvih gledanja i kod nas na *južnjake* (a svatko ima nekoga na jugu!) gledaju, ruku na srce, kao na nižu rasu.

Srednjoevropejska ideologija, modificirana u odnosu na evropejsku, vidi, naime, problem u »Zapadnoj Evropi i Rusima«. »Mi — Srednjoevropljani, ni Zapadnjaci, ni Rusi — nikada nismo bili doista građani, a nećemo to nikada ni biti. Pitanje što smo, zapelo nam je u grlu. Čak ni naš društveni položaj nije za nas karakterističan: bili dolje ili gore — na nas se stropoštava država. Na nas se uvijek stropoštava neka vlast. Na nama je uvijek bio višak pritiska, glupi je teret toliki da nam se noga naučila na posrtanje. Mi smo uvijek pišali protiv vjetra, a nedaće tek da smo preživjeli. S nama su trgovali, o nama se sporazumijevali, nas su komadali, prodavali, bivali smo predmetom regulacionih planova i mirovnih konferencija. Iz Sarajeva je došao prvi, iz Gdanjska drugi svjetski rat. Treba pripaziti na nas. Svi smo mi zajedno — mi narodi demokrati — nerješiva otvorena pitanja, što znači da nije ni ovo, ni ono, nego nešto drugo.« (György Konrad).

Naravno, nemam niti mogu imati išta protiv egzistencije određene povijesno proizvedene svijesti i elementa kulture. Ideje se mogu zamijeniti samo boljim idejama. Vjerojatno je potrebno i sačuvati sve ono što je doista lijepo u srednjoevropskom »štimungu«. Svaki korak prema konstitucionalnosti tih ideja u smislu vraćanja nekom srednjoevropskom feudumu, međutim, promašen je, izgubljen, bez šanse da nađe tlo, a sa izgledima da nas

Digitized by Google

sve strovali u provaliju filistarskih kompleksa i patnji za lijepom prošlošću, koju dakako nismo imali! Možda je ranija historija i pružala mogućnosti nekog srednjoevropskog entiteta, no on se nije ostvario, a za danas i sutra znači tek kampanilizam. Tempi passati! »Uza sav respekt spram supranacionalnih i internacionalističkih koncepcija, ako igdje, to nam svakodnevno iskustvo ovdje, na ovom mjestu i danas, govori za to, kako su svi planovi između Karpata i Jadrana, Labe i Visle i Dunava propadali, jer nije bilo masovne baze i masovne međunarodne solidarnosti između seljačkih i proleterskih masa pojedinih nacija« (M. Krleža). O tome se, dakle, radi. Ali ne više samo o tome. Dakako, svaki oblik regionalne suradnje, koji ne bi bio tek paradan i nostalgičan, i u srednjoevropskim je relacijama poželjan i doista nema razloga da ga ne samo objeručke prihvaćamo već i da ga sami iniciramo.

No jedan drugi nivo zalaganja za evropsku integraciju jest stanovište *nove* Evrope (zovu ga i panevropskim). Taj koncept *danas* je progresivan. Spomenimo samo program Francoisa Mitteranda: »Francuska je naša domovina — Evropa naša budućnost«. Ali to je već vizija »Evrope bez granica« i »ne podrazumeva najpre samo Zapadnu Evropu kao zatvorenu celinu — bar ne u istorijski bliskom smislu«. O toj i takvoj Evropi govorio je i M. Gorbačov upravo prilikom nedavnog posjeta Jugoslaviji: »zalažemo se za to da se gradi i uređuje zaista udobni za život naroda opći evropski dom«. Onda je još pobliže to elaborirao i u razgovoru sa A. Nattom u Moskvi. U tom smislu progresivna su i zalaganja Petera Glotza za »Evropu preko blokova«, koja »zaostaje, jer se previše ukopava u nacionalne granice« (razmislimo o svojoj sudbini u tom kontekstu, a posebno i o mogućim fatalnim posledicama naših »unutrašnjih« granica!), jer je svaki nacionalizam, pa bio on i »novi«, *ekonomski preuzak*. Taj lijevi program (socijalizam shvaćen kao novi kulturni svijet!) negacija je evropesimizma i evroskleroze i protiv je politike birokratske konsolidacije i aplikacije Monroove doktrine s parolom Evropa — Evropejcima. Na žalost, ne nasuprot mojim razmišljanjima, već i nasuprot pobjednički raspoloženim francuskim socijalistima, neka razmišljanja kod nas (ne beznačajna!) bliža su Chirackovom pokliču: »prvenstvo Zapadnoj Evropi, ovakvoj kakva jest!«.

A koliko je to besmislena i sužena koncepcija, vidljivo je iz progresivnih tendencija u samoj Evropi, koja uzroke nekih svojih nevolja i zaostajanja vidi u potisnutosti određenih sektora njene proizvodnje na svjetskom tržištu i koja se unutar sebe integrira, ne zbog sebe nego zbog svjetske konkurentnosti. Naše povezivanje s Evropom potrebno je na svim razvojnim programima, koji su u vrhu svjetskih tendencija, ali ne samo zato što su evropski nego samo ako su objektivno najbolji.

Svaki naš pokušaj da se učvršćujemo u bilo kojoj od starih (i blokovski novih) Evropa, direktno bi nas vodio u tabor konzervativizma blokovskog mišljenja i onemogućio nas da što

Digitized by Google

slobodnije sudjelujemo u svim procesima univerzalnog karaktera, a uz maksimalnu otvorenost prema čitavoj Evropi.

To bi svakako moralo značiti mnogo preciznije i znanstvenije praćenje i predviđanje razvoja svjetske podjele rada, posebno na planu naučno-tehnoloških inovacija. A iz istih razloga je, dakako, potrebno promijeniti i samo poimanje, a pogotovo i metode naše vanjske politike. Sada je ona više-manje reducirana na političke kontakte i na državne komunikacije. Neophodno nam je istinsko podruštvljavanje vanjske politike. Ona se doista ne bi mogla, i ne bi smjela, reducirati na sektor politike kao takve! Da bismo i sami pridonijeli tome da se svijet ne razvija prema modelu koji bi označio podjelu na »a) malobrojne oaze visokorazvijenih postindustrijskih društava, b) zavisno staro i novo industrijsko društvo, c) agrarno-industrijska društva i d) agrarni 'četvrti svet'«, moramo, ne precjenjujući svoje snage i mogućnosti, ali i ne pristajući na provincijsku ulogu, aktivno učestvovati u politici koja neće ni na Evropu ni na svijet gledati kroz naočale konzervativnih i filistarskih umova. Uostalom, zar Tito nije postao prvi naš građanin i zar od 1941. naovamo ipak nismo bili tvorci vlastite historije, pa ma koliko da smo i posrnuli pod teretom ovih ili onih naših ciljeva, ali i zabluda, pa i megalomanskog a skorojevićevskog mentaliteta na vjetrometini današnje civilizacije?

Naznačio sam da je uvjet integracije Jugoslavije, osim promjene nekih opcija u našoj politici prema svijetu i u svijetu (u tom smislu, sve je manje prikladan termin vanjska politika) i prevladavanje razvojnih metoda, instrumenata praktične politike, pa i subjekata ranog socijalizma. To onda, prije svega, znači da se moraju napustiti metode *revolucionarnog etatizma* (ako se ne varam, i taj je pojam uveo E. Kardelj), a polazeći od analize promjena u *načinu proizvodnje*, od analize odnosa *moderne* i *modernizacije*, industrijskog i postindustrijskog društva, itd. O tome sam već ponešto naprijed ispisao.

Pojmom revolucionarnog etatizma prikladno se označavala najranija faza socijalističkog razvoja Jugoslavije, od oslobođenja 1945. godine pa možda i do polovice šezdesetih godina, negdje tamo do donošenja Ustava iz 1963. godine i pokušaja privredne i društvene reforme 1965. godine. U tom vremenu bili su nužni, pa i efikasni i produktivni, oblici i metode »izgradnje socijalizma«, zapravo stvaranja materijalno-tehničke osnove za prva socijalistička rješenja izlaska iz bijede i predcivilizacijskog stanja za veliku većinu naroda, koji su proizlazili iz državnog centralističkog planiranja i državnog zahvaćanja i raspodjeljivanja čitavog društvenog viška vrijednosti. Tada je Jugoslavija, kako to pokazuju ne samo naše nego i međunarodne statistike, postizala najviše stope rasta društvenog proizvoda u svijetu. No, granice tog modela razvoja bile su date upravo u provođenju prvotne deagrarizacije (razaranje sitne, pretežno naturalne seljačke ekonomije, od koje je živjelo tri četvrtine stanovništva i

Digitized by Google

prelazak seljaka u industriju i gradove) i u podizanju industrija koje su počivale na mehaničkoj energiji i velikom utrošku živog rada. On je utoliko u sebi imao imanentne kočnice razvoja. Od revolucionarne snage etatizam se postupno pretvarao čak i u kontrarevolucionarnu snagu. Sve naše privredne reforme (1951, oko 1956, 1961, 1965, 1970—74, do novijih pokušaja) u suštini su *donosile određene fragmentacije umjesto prevladavanja etatističkog monolita*, fragmentacije koje nisu značile niti decentralizaciju a kamoli demokratizaciju socijalizma.

Zastupam tezu da je integracija Jugoslavije na novom modelu razvoja, koji bi najzad i u proizvodnim odnosima osigurao stratešku pobjedu socijalističkog samoupravljanja nad državnim socijalizmom, uvjet demokratizacije i nacionalne ravnopravnosti, dok bi daljnji procesi etatističke fragmentarizacije vodili totalitarizaciji života u okvirima uskih, nacionalnodržavnih društava, a Jugoslavija bi bila tek njihov konglomerat i puki politički prostor za njihovu koegzistenciju. Već klizimo prema takvim, u odnosu na Jugoslaviju kao cjelinu zatvorenim, društvima koja teže da se utemelje na »zaokruženim« nacionalnim ekonomijama, po uzorima možda iz 19. stoljeća, sa reaktiviranjem nacionalizma kao političko-ideološke obrane uskih nacionalnih tržišta. Dakako, ako ne smognemo snage za preokret u takvim tendencijama, definitivno ćemo prijeći iz reda zemalja, mada i malih (u svjetskom stanovništvu jugoslavensko čini 0,15 posto, a u svjetskoj proizvodnji materijalnih dobara učestvujemo sa 0,40 posto), koje su donedavno ipak prednjačile u traganju za putevima progresa u suvremenom svijetu, među zemlje koje se mire sa ulogom anonimnih periferija i provincija. A za našu sposobnost i moć preokreta pretpostavka je novi način razmišljanja o suštini socijalizma, o funkciji države, o odnosu plana i tržišta, o subjektu, ili subjektima društvenih promjena, o smislu i funkciji znanosti, tehnologije i tehnike, o odnosu samoupravnog pluralizma i monizma.

Uostalom, zemlje u kojima se održao gotovo posve monolitan državni socijalizam (i baš zbog toga i te zemlje ulaze u uzburkane vode promjena, a čiji su dometi i ishodi, zbog neartikuliranosti spoznaja, neizvjesni) upravo danas postavljaju ista ili slična pitanja koja su u nas stavljena na dnevni red negdje od 1950 (Zakon o radničkim savjetima) do 1958 (Program SKJ). Mi danas moramo, međutim, postaviti i nova bitna pitanja, ne gubeći iz vida da se ona nameću i zbog toga što u praksi umnogome nismo s uspjehom odgovorili na ona ranija. Ne smijemo, dakako, pri tom zaboraviti ni na teorijske spoznaje koje su u našem društvu formulirane od šezdesetih godina naovamo.

Radi se, dakle, o tome kako da najzad izađemo iz faze industrijalizma, koja je svoj plafon ekstenzivnog privređivanja, a primjenom etatističkih metoda, dostigla pred dvadeset—trideset godina, a svoj slom doživjela kroz posljedicu našeg strukturnog (ne)prilagođavanja prvo na jeftinim energentima i jeftinom ka-

Digitized by Google

pitalu (a ipak smo navukli omču otplate kamata), a zatim na strmoglavom skoku njihovih cijena krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina. Upravo taj udar svjetskog tržišta na nas, a u koje se mi i nismo imali s čime uključiti nego izvozom jeftinih proizvoda u koje smo trošili i trošimo velike količine živog rada i uzimanjem kredita na autarkičnom konceptu, samo nas je *ubrzano* upozorio na istrošenost i nemogućnost daljnjeg opstanka ranijeg i dosadašnjeg modela razvoja, *i to na svim sektorima života, od ekonomije do ljudskih sloboda!*

Da ne bismo ostali na razini suviše apstraktnih konstrukcija, a koje govore o istrošenosti modela industrijalizma kasne faze etatističkog metoda privređivanja, skrenut ću pažnju na neke opipljivije momente dosadašnjeg i sadašnjeg stanja stvari.

Već četiri decenije proklamiramo cilj da proizvođači — koji su u uvjetima djelovanja zakona vrijednosti i robne proizvodnje sami sebi kapitalisti — treba da upravljaju proizvodnjom, ali oni do danas ipak nisu imali u svojim rukama poluga, ni stimula, a ni prisile da ovladaju razvojem, pa taj razvoj i dalje vode društveno-političke zajednice, te one tjeraju na investicije i »udruživanje« po logici svog interesa, i to sa sredstvima koja se otuđuju od organizacije udruženog rada. Na toj se osnovi formirao i reproducirao anonimni kapital u bankama i fondovima, a i država je neprestano pribjegavala štampanju novca, da bi zadovoljila apetite svih i pokrivala gubitke mnogih. Kruženje i trošenje tog i takvog kapitala bilo je izvan utjecaja proizvodne organizacije. U tome su onda bili i još su i te kako na sceni i momenti jačanja nacionalističkih (policentričnih) etatizama, ali i aktualnog pritiska da se ide u pravcima nekog novog centralizma; zbog svega toga ne razvija se ni jedinstveno jugoslavensko tržište. Velike investicije u protekla dva desetljeća osiguravale su uglavnom republike i pokrajine po logici skupljanja sredstava i njihove upotrebe kao državnog kapitala. Pri tom je svatko stvarao i pritisak da njegovi planovi razvoja uđu u jugoslavenski plan (tako smo u planu 1976—1980. dobili četrnaest »prioritetnih« kompleksa razvoja, što je vuklo na prekomjerno zaduživanje i u inozemstvu i u tuzemstvu, itd.). To je bila, i još jest, podloga nacionalizma, odnosno svih »naših« nacionalizama etatističko-tehnokratske provenijencije, ali i pritisaka da se kao izlaz ponovno uspostavljaju i neka državnocentralistička rješenja.

Investicije bi ubuduće doista morale izvirati iz ekonomske moći društva i njegove povezanosti sa svjetskim tržištem. A snažan dinar, za kojim čeznemo, prije svega ovisi o produktivnosti i o tržištu u zemlji, o tome što ćemo u zemlji učiniti. On se ne može postići samo kontinuiranim devalviranjem (od 1980. naovamo dinar je u odnosu na dolar devalvirao za više od trideset puta, a naš robni izvoz jedva da se malo povećao, dok mu se struktura pogoršala).

Ako na toj osnovi ne mijenjamo društvene odnose, kola će nam i dalje ići nizbrdo u pogledu produktivnosti i sposobnosti

Digitized by Google

da idemo u svijet da bismo se razvijali, a možemo to eventualno usporavati novim zaduživanjima i daljom brzom deprecijacijom dinara, čime ćemo sve veći dio viška vrijednosti davati drugima, izlaganjem novim pritiscima svjetskog financijskog kapitala, uz iluzije da je spas u mjerama monetarističke politike koje nam diktiraju drugi, a da sami to, dakako, kod sebe ne primjenjuju. A time ugrožavamo i postignuto u našem prethodnom razvoju. Ekonomski neuspjesi stvorili su i nepovoljnu političku klimu u zemlji i slabe nam mjesto i ulogu u svijetu.

Ako, međutim, sve snage usmjerimo na to da doista razvijamo odnose udruženog rada, radi njegovog povezivanja oko razvojnih programa, uz razaranje monopola na domaćem tržištu i osposobljavanje da on, taj udruženi rad, plasira robe na svjetskom tržištu, od kojih ćemo zarađivati a ne gubiti, oslobodit ćemo se i u zemlji mnogih lažnih uzbuna, pogrešnih recepata i raznih dezintegracionih tendencija.

Nema sumnje da sistem socijalističkog samoupravljanja također treba neprestano mijenjati i prilagođavati tom ključnom zadatku. Jer, njegov smisao i jest u tome da bude okvir neprestanih revolucionarnih promjena, prije svega u odnosima proizvodnje i u položaju svih stvaralaca materijalnih i duhovnih dobara.

Svi pokazatelji u studiji »Analiza i ocjena stanja privredne strukture Jugoslavije«, nedavno izrađenoj u Saveznom zavodu za plan, govore u prilog tvrdnji da je od šezdesetih godina naovamo ostvarivan koncept razvoja koji je zaoštravao suprotnosti između ipak naraslih proizvodnih snaga i okoštalih proizvodnih odnosa, koji se nisu mijenjali usprkos proklamacijama i normama. (Dakako, proizvodne snage ne čine samo mašinerija i nova tehnologija. Ne treba to posebno objašnjavati. Ljudi sa svojim znanjem i kreativnim sposobnostima uvijek su u povijesti onaj plus ultra prevladavanja svakog statusa qua, pa i tamo gdje se činilo da dostignuto stanje ne traži »više«.)

Već sam u prvom dijelu ovog svog odgovora na otvoreno pismo ponešto ispisao o nedorađenoj, revidiranoj, a često puta i prevladanoj slici svijeta, koja je onemogućavala i sve više onemogućava da se koncipira takvo učešće Jugoslavije u svjetskoj politici koje bi bilo, u promijenjenim okolnostima, na liniji kontinuiteta sa nekim strateškim potezima iz Titova vremena, kao što je iniciranje pokreta nesvrstanih, njegovo razvijanje i osmišljavanje. Bojim se da i u tome ostajemo na, doduše, plemenitom a apstraktnom principu kantovskog imperativa vječnog mira. A taj se nedostatak integralno otvorene politike prema svijetu nužno izražava i u zatvaranjima svih dijelova Jugoslavije prema njoj kao cjelini i međusobno. Nužna decentralizacija često je pogrešno tumačena samo iz ugla »vraćanja« određenih nadležnosti koje su pripadale federaciji, republikama i pokrajinama, pa i općinama, ili pak iz ugla prava nacije, dakle, shvaćena je

Digitized by Google

samo kao program razvlašćivanja centra a ne i kao uvjet razvoja proizvodnih snaga, ljudskih sloboda i slobode inicijative, koje bi po prirodi stvari već iz samog procesa oslobođenja rada ekspandirale preko uskih granica etatiziranih nacionalnih ekonomija i koje bi već zbog demokratske biti samoupravne integracije prevladale i same pojmove *centar* i *periferija* kao izraze koncentracije moći, na jednoj strani, a njene nedostupnosti, na drugoj strani. Budući da su se stvari kretale u pravcu fragmentarizacije vlasti, a ne u pravcu nesputanijeg razvoja proizvodnih snaga, onda su sve vrste unutrašnjih autarkija (a one su pak reflektirale autarkiju jugoslavenskog razvoja u odnosu na svijet) postale i osnova i izraz dezintegracije zemlje.

Posve konkretni pokazatelji, iznijeti i u spomenutoj studiji, a koje ovdje ne mogu redati i pobliže komentirati, govore o tome da je vladavina etatizma produžavala industrijalizam kao društveni kontekst održavanja, pa i jačanja autoritarnih procesa u raspršenim, ali ipak povezanim i međuzavisnim, enklavama vlasti A te su enklave onda povratno učvršćivale industrijalizam, tejlorizam i manufakturnu svijest koja teži da model tvorničke vlasti prenese u sve segmente tog fragmentariziranog etatizma. U takvom sistemu postaje prioritetno sve ono što je vezano za očuvanje moći konkretnih birokracija i aparata u organizacijama i institucijama. Od 36 postojećih grana industrije čak 32 bile su tretirane kao prioritetne! Već taj podatak indicira činjenicu da se radi o društvu koje potresa *kriza nedostatne proizvodnje*, u kojoj se industrijalizam ne prevladava već involvira, vraća se fazi koja je već bila prevladana.

Posrijedi je bilo, a kao što smo upozorili, i još jest, zatvaranje prema svijetu, koje onda reproducira i sva zatvaranja unutar zemlje. Time se privređivanje po etatističkim metodama štiti od svjetske konkurencije koja bi bila najbolji praktični kritičar postojećeg stanja, ali i izazov za izlazak iz njega. O sve većem reproduciranju autarkičnih tendencija i strukture svjedoči disproporcija između rasta društvenog proizvoda i izvoza na štetu izvoza (a i taj je u posljednjim godinama realiziran uz sve veći udio proizvoda niže faze obrade). Isto tako, struktura prema sektorima, primarnom, sekundarnom i tercijarnom, pokazuje da ne napuštamo filozofiju, logiku i praksu forsiranja tzv. prvog odjeljka iz Marxove sheme reprodukcije. Udjel primarnog sektora u strukturi društvenog proizvoda bio je 1984. godine 33 posto, a planirano je da taj udjel 1990. godine bude 41 posto. U isto vrijeme planirano je smanjenje udjela sekundarnog sektora sa 26 posto na 22 posto. Udio tercijarnog sektora je pao sa 43 posto u 1976. godini na 40 posto u 1984. godini a planira se da u 1990. bude 36 posto! Ako se, uz to, ima pred očima neprestani porast sirovinske i energetske proizvodnje, a pad usluga i proizvoda više prerade, te doda i velika kriza agrara, onda je jasno da se Jugoslavija ne može ni razvijati, ni opstati na takvoj strukturi proizvodnje i rada i tendencijama u njoj. Naprotiv, sve

Digitized by Google

više će se dezintegrirati, sve više će zaostajati za zemljama koje su od nje razvijenije, preticat će je u razvoju druge zemlje, a umnažat će se i zaoštravati sukobi oko raspodjele relativno sve oskudnije produkcije dobara.

Koliko pratim zbivanja, čini mi se da se danas pojavljuje nekoliko više-manje osmišljenih koncepcija. Na prvom mjestu spomenuo bih *ideologiju očuvanja statusa quo* i *sadašnjih odnosa*, koja se često nastoji legitimirati jedino pozivanjem na neke temeljne principe naše jugoslavenske zajednice (koji inače ne mogu biti dovedeni u pitanje — AVNOJ, socijalizam, nesvrstanost, itd.), a da njezini nosioci u praksi izbjegavaju *konkretizaciju promjena*, koje su neophodne i koje ni oni općenito ne niječu i, u isto vrijeme, otklanjaju urgentnu potrebu odbacivanja nekih koncepcijskih i praktičnih promašaja. Izraz takvih težnji da se održi status quo, pa ma kako se stvari iz dana u dan pogoršavale, je politički kontumac o kojem govorite. Oni koji su pak doista za promjene ili ih još uvijek teško artikuliraju ili ih ne mogu realizirati, kako se to obično kaže, zbog postojećeg odnosa snaga: program prestrukturiranja morao bi obuhvatiti glavninu privrede, itd. Nadalje, *nudi se birokratska modernizacija*, koja može biti *i centralistička i policentralistička*.

Pobornici *centralizma* integraciju, koja bi bila rezultat ekspanzije proizvodnih snaga koja se verificira na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu, i na toj osnovi onda na svjetskom tržištu, žele nadomjestiti kontrakcijom tih proizvodnih snaga pod komandom centralizirane moći države. No, kada bi se i pribjeglo takvom *stezanju*, to bi u svakom slučaju veoma usporilo ili i posve zaustavilo ekspanziju proizvodnih moći društva i bilo bi izvedeno iz logike političke moći i geografskog integriteta, a ne iz logike potencije rada i slobode ljudi i narodâ. Ta je koncepcija antipluralistička, monistička, unifikatorska. Zar je potrebno i dokazivati da birokratska (re)integracija Jugoslavije nije moguća, pa ma koliko još i postojali ideološki i politički pritisci u tom smjeru.

Centralističkoj koncepciji samo je formalno suprotna *koncepcija konfederalizma i separatizma*, a po svojoj prirodi ona je ista i rezultirala bi istim ishodom. Pod parolom decentralizacije podmeće se i protura teza da je ona identična demokratizaciji. No, kao što sam napomenuo, već je i u proteklom vremenu ta parola poslužila fragmentizaciji etatizma. Ne radi se o ičem drugom osim o *paslici centralizma*. Uostalom, praksa pokazuje da se, umjesto jednog, instalira više centralizama pod izgovorom nacionalnog suvereniteta i borbe za nacionalne interese u konkurenciji s nacionalnim interesima drugih. U suštini se i centralizam i decentralizirani centralizmi prema naciji ponašaju isto: ona služi ili za manipulativne teze o štetnosti preživjelosti nacionalnog momenta ili za iste takve teze o nacionalnim interesima kao jedino stvarnim i respektabilnim. Prva, centralistička va-

Digitized by Google

rijanta tendira u trenucima kriza zatvaranju prema svijetu i stezanju prema unutra i čak, izvedeno iz toga, mogućoj retrostaljinizaciji. Druga, konfederalistička varijanta tendira pak zatvaranju prema Jugoslaviji, njezinom cijepanju i, pod pritiskom unutrašnjeg konzervativnog momenta nacije, prema nacional-komunizmu ili nacional-socijalizmu. Zar treba i napominjati da obje razaraju i već postignute tekovine socijalističkog samoupravljanja, da su protivne otvorenoj politici prema svijetu, da negiraju i ugrožavaju povijesna dostignuća i integritet svakog i svih naših naroda i da su protivne već i samoj logici razvoja suvremenih proizvodnih snaga. Ukratko, obje su koncepcije, iako međusobno opozitne, jednako konzervativne i nedemokratske i ugrožavaju interese svakog pojedinca, svakog člana naše zajednice.

Stvarna, progresivna i po ljude i narode plodonosna integracija socijalističke Jugoslavije moguća je samo pozitivnim prevladavanjem ovdje spomenutih koncepcija i njima zadojene prakse, a ne tek njihovom pukom negacijom. Uvjet je otvaranje prema svijetu i izlaženje u svijet na pretpostavkama, o kojima sam naprijed nešto rekao, a za što nam je potreban i obnovljen, osvježen i preciziran *svjetonazor*, iz kojeg bi proizlazila *akcija*. Za takvu integraciju neophodno je prevladavanje produkcijske osnove sirovog industrijalizma. Tek na toj podlozi postaje djelatno i naše shvaćanje tehnologije kao faktora integracije, novo shvaćanje rada i redefinicija radničke klase kao vodećeg subjekta integracije Jugoslavije. Tek time se otvara prostor za »najvažniju pokretačku snagu novovjekovnog društva: slobodnu autonomnu akciju i inicijativu proizvođačkih klasa, inteligencije. Odsustvo razvijene slobode stvaralaštva i socijalističke demokracije nije imalo takvu težinu u prvoj ekstenzivnoj industrijskoj revoluciji, kakvu ima u doba velikog skoka u novu tehnološku, kulturnu ravan razvoja«. Neki su naši autori već napisali studije o svim ovim aspektima i uvjetima integracije naše zemlje na novim osnovama. Njih i njihove poglede najčešće, na žalost, potiskuju mistifikatorski ideolozi opisanih konzervativnih tendencija.

Citirat ću, za kraj ove dionice mog otvorenog odgovora, stimulativne i inspirativne retke o odnosima dijelova i cjeline, koji su ispisani u okviru makroprojekta o novom međunarodnom poretku, u knjizi »Jugoslavija u svjetskoj privredi na pragu XXI veka«:

»U ranijem razdoblju veza između delova i celine bila je nužno hijerarhijska i ostvarivala se kroz dominaciju ekonomske ili političke moći. Kibernetika i informacioni procesi stvaraju mogućnosti za elastičnije, demokratsko povezivanje delova u celinu, omogućavaju stvaranje novog tipa odnosa — autonomije delova i njihove demokratske integracije u celini. Da bi se razvijale ritmom koji im je svojstven, moderne proizvodne snage

Digitized by Google

moraju da budu pokretane neposrednim interesima autonomnih radnih organizacija. One zavise od motivisanosti, inicijative, samostalnog učešća delova. Ali, drugi pol iste zakonitosti leži u imperativu integracije delova u celinu, oko izvesnih jezgara zajedničkog interesa. Ovaj istorijski novi tip integracije nazvaćemo neprinudnim (solidarnim). On se ne ostvaruje dominacijom centralizovanog birokratskog monopola (političke moći) ili ekonomskom dominacijom jednih delova nad drugim. Zahvaljujući tome ovladava se celinom uslova proizvodnje, postiže se viši stepen izvestnosti, manje je entropija. Svaki autonomni deo celine ima toliko više proizvodne moći ukoliko je udružen s drugima oko zajedničkog interesnog jezgra. Poenta je u tome da, upravo, nove proizvodne snage, kibernetske mašine, informatika, stvaraju materijalnu osnovu za nastupanje ovog istorijski novog odnosa. Odnos autonomnih delova i njihova neprinudna integracija ne može se u razvijenom obliku uspostaviti na tlu starih proizvodnih snaga. Tek kibernetika i informatika pružaju mogućnosti za novi tip veze koji nije građen na rigoroznoj hijerarhiji. Nove proizvodne snage nose sobom elastičnije, finije mogućnosti povezivanja cirkulacijom informacija. To je nervni sistem koji povezuje delove u jedinstvenu celinu, omogućavajući, pri tome, i autonomiju delova i usmeravanje celine oko jezgra zajedničkog interesa. Ovo integraciono jezgro može imati veoma različite oblike — od grupne tehnologije do zajedničkih programa istraživanja. Zajedničko jezgro i sistem informacija je ono što povezuje sistem u celini, a ne kruta hijerarhija, etatistička komanda.

Isti princip važi u biti i za odnos užih delova zajednice (nacija) i globalnog društva. Nisu, dakle, u međusobnom sukobu velike integracione celine, veliki tehnološki sistemi i nacionalna samostalnost. Moguće je i tehnološko jedinstvo, jedinstvo kolektivnog proizvođača i samostalnost nacija. I to jedinstvo tehnologije i društvenog proizvođača — umesto njihove razjedinjenosti — osnova je i njihove samostalnosti.

Drugi aspekt nove dijalektike između proizvodnih snaga i ljudskog subjektiviteta odnosi se na zadovoljavanje osnovnih bazičnih i radikalno novih ljudskih potreba. Težnje za većim stepenom ljudske solidarnosti (jednakosti) dobijaju novu objektivnu osnovicu. Istovremeno, nove ljudske potrebe postaju jedna od glavnih pokretačkih snaga proizvodnje, uslov razvoja. Više ne deluje samo jedan oblik motivacije koja može da pokrene ceo spektar radne snage, već ceo niz: zadovoljavanja različitih potreba i mogućnosti kreativnijeg rada; humanizovano radno mesto; kraće radno vreme i mogućnosti obrazovanja; informisanost; učešće u odlučivanju i mogućnosti razvoja vlastitih sposobnosti. Nova tehnološka revolucija pretpostavlja ali i odražava odgovarajuće promene u sistemima društvenih i individualnih vrednosti. U principu se materijalnim razvojem proširuje spektar i značaj postmaterijalnih vrednosti.«

Digitized by Google

Protiv etatizacije nacije, a za njezin slobodan razvoj u socijalizmu

U okviru razgovora o »integracionim tačkama« na kojima kako rekoste, »ne može da se integriše Jugoslavija za ulazak u nov milenijum«, a ja bih dodao i pozitivno određenje, dakle, i onim na kojima se integrira za »ulazak u nov milenijum«, svakako je nezaobilazno i štošta što se odnosi na *naciju, naše nacije i međunacionalne odnose.*

I ovdje moramo poći od epohalnih tendencija i iskustava socijalizma uopće, a onda, dakako, i posebno na našem tlu.

No, da nešto prethodno napomenem: u cjelini *slabo poznajemo nacionalno pitanje u uvjetima socijalizma.* Marksizam je kako-tako objasnio naciju, njeno nastajanje, njenu historiju, njen razvoj, njene probleme u kapitalističkom društvu, ali su se marksisti malo bavili nacijom u socijalizmu, otkako se socijalizam pojavio, premda zbilja socijalizma, i ranija i današnja, tjera da se nacija i u njemu i te kako prouči.

Ako iole pobliže razmotrimo iskustva i tekovine socijalizma u međunacionalnim odnosima, onda ćemo vidjeti da su već u oktobarskoj revoluciji i u prvim godinama sovjetske vlasti, još za života Lenjina, postavljena, i teoretski i praktično, pitanja koja su u sedam desetljeća postojanja socijalizma neprestano aktualna: o konzekvencijama samoodređenja nacija u socijalizmu i o njihovoj ravnopravnosti, o smislu i sadržaju federativnog uređenja tamo gdje ono postoji, o sadržaju nacionalnog suvereniteta u odnosu na internacionalizam socijalističkog pokreta i društva, o ravnopravnosti jezika, o pravima većih i manjih naroda. U vrijeme Staljinove vladavine u Sovjetskom Savezu o međunacionalnim odnosima nije se baš mnogo raspravljalo; ti su odnosi zapravo bili tabu-tema, osim u smislu veličanja uspjeha. Međutim, smjenjivanja, kažnjavanja, čistke odgovornih ljudi, članova Partije i građana u »unutrašnjosti«, odnosno u neruskim sredinama, po pravilu su se provodile na osnovi optužbi za nacionalistička »skretanja«, a u drugom svjetskom ratu čitavi su »neposlušni« narodi raseljeni i njihove autonomije ukinute.

U međunarodnom komunističkom pokretu sve do iza drugog svjetskog rata — s izuzetkom KPJ i naše revolucije — nacionalno pitanje nije se ni smatralo aktualnim, osim u smislu privlačenja ugnjetenih naroda na stranu buduće revolucije. A onda je izbilo u prvi plan prije svega u smislu borbe za ravnopravne odnose među socijalističkim zemljama i prava na specifičnosti u izgradnji socijalizma.

Do našeg jugoslavenskog iskustva, nacionalno se pitanje i u socijalizmu uglavnom svodilo na pitanje države i državnosti; vrtilo se, dakle, oko države. Dakako, nisu ni u našem komunističkom pokretu još prevladani sklopovi svijesti koji naciju promatraju samo u vezi s državom, ali, u načelu, kursom na socijalističko samoupravljanje otvoren je put »rješavanja« nacionalnog pitanja

Digitized by Google

ne samo u smislu prava nacije na samoodređenje, što je kapitalizam posvuda proklamirao ali i malo poštovao, već i u smislu prava nacije *na puni i svestrani razvitak u uvjetima socijalizma, na individualnost u zajedništvu.*

Narodnooslobodilačke borbe našeg vremena počinju upravo s nacionalnim samoodređenjem i onda idu dalje, obično prema svojevrsnom državnom socijalizmu ili pak i prema svojevrsnom jednopartijskom kapitalizmu. Iskustva su, međutim, pokazala da *državni socijalizam, pogotovo u vojno-blokovskim spregama, ne donosi sreću narodima, ne priznaje dovoljno njihovu individualnost, ne izvlači ih iz bezimenosti i ne oslobađa presizanja tuđih hegemonizama.*

Šezdesetih godina našeg stoljeća pojavila se i teorija socijalističke nacije, a ona je zapravo izvedena iz teorije države. Država je u socijalizmu tobože nova država, pa je korespondentno njoj i nacija — nova nacija. I zbog toga što se socijalizam oslanjao uglavnom na državu u reguliranju i proizvodnje i kulture, na planu međunacionalnih odnosa među socijalističkim zemljama nastao je jedan sistem birokratskog internacionalizma, jednako kao što kapitalizam ima svoj tehnokratski internacionalizam, često skriven iza parola kozmopolitizma. Bit je u tome da je u državnom socijalizmu birokracija arbitar, da je ona ta koja i zatvara i otvara granice i dopušta ovoliku ili onoliku slobodu ljudima i narodima. Utoliko nudi i »novu« teoriju nacije, kao ideološki korelat potrebi i praksi integracije upravo po logici svemoćne uloge države, po logici državnog socijalizma. Svjedoci smo današnjih zbivanja i u Sovjetskom Savezu, u Kini i drugdje da, u sklopu tendencija dekompozicije državnog socijalizma, izbija na površinu, odnosno postaje vidljiva i kriza u međunacionalnim odnosima.

Svjetsko tržište je još uvijek kapitalističko i takvo će zadugo ostati. No, nesumnjivi su znaci da ono ulazi u fazu dezintegracije, onakvo kakvo je dosad bilo i na onim osnovama na kojima je do danas počivalo, iako neprestano pronalazi i načine da reproducira svoj sistem eksploatacije velike većine naroda i zemalja. A narodi se bore protiv svjetskog financijskog kapitala, zapravo njegovih metropola i protiv kontrole multinacionalnih kompanija, njihove pljačke i porobljavajućeg transfera tehnologije. Što je narodima svijeta alternativa? Osnovni je problem i zadatak suvremenog čovječanstva upravo *integracija svijeta na socijalističkim osnovama,* ali ne, dakako u neku jedinstvenu svjetsku republiku, o kojoj je sanjao još i Lenjin, a pogotovo u jedan jedini, uniformirani sistem i iskustvo, s nekom političkom i vojnom komandom s jednog mjesta, u neki planetarni mega-sistem s orvelovskim redom. Radi se, naprotiv, o bogatstvu rješenja, o raznovrsnosti putova, o pluralizmu konkretnih socijalizama naroda i zemalja, pa i o pluralizmu ideja. Iskustvo svjetske zajednice već nedvosmisleno pokazuje da svrstavanja u jedan ili više vojno-političkih blokova i logika državnog socijalizma ne daju

Digitized by Google

rješenja koja bi se na iole duži rok mogla održati. Uostalom, državni socijalizam nema vlastitih »prirodnih« osnova društvenog razvitka, utoliko što ne počiva na »vlastitom« načinu proizvodnje. Odatle se mora integrirati nasilno »odozgo«, iz »centra«. Radi se zapravo o problemu svjetske podjele rada u epohi socijalizma. Kojim se putem ide u socijalistički univerzum? Očigledno: slobodnom voljom naroda i njihovim slobodnim odlučivanjem o svojem razvoju, a koji se mogu zasnivati jedino na društveno odlučujućoj poziciji radničke klase i radnih masa u svakom narodu i u svakoj zemlji.

Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u našem stoljeću izdigle su naciju u onaj društveni entitet unutar kojeg se nužno odigrava i proces revolucionarnih promjena, proces socijalističke transformacije, uz sve veću internacionalizaciju života ljudi i naroda. Radnička klasa, kao osnovni subjekt tih promjena, a koja, dakako, i sama nije statična već sve više obuhvaća sve proizvođače materijalnih i duhovnih dobara, ima zadatak da se, u smislu naznaka iz »Komunističkog manifesta«, posvuda izdigne u vladajuću klasu nacije i da naciju poistovjeti sa sobom utoliko što djeluje na dokidanju klasne podjele unutar nacije, pa time i na dokidanju sebe kao klase. Djelujući u svakoj naciji i u svakoj zemlji na zadacima revolucionarne transformacije, radnička klasa ujedno stvara pretpostavke konstituiranja svjetske zajednice u kojoj će nacije izgubiti značaj u sebe zatvorenih entiteta i eventualno ostati jedan od oblika iskazivanja kulturno-jezičkog identiteta ljudi.

Budući da se socijalizam još u svijetu posvuda, pa i u jugoslavenskom slučaju, zadržava u svojoj državnosocijalističkoj fazi, u kojoj je prostor samodjelatnosti radničke klase veoma sužen, a prostor tehnobirokratskog monopola veoma proširen, u biću nacije i u odnosima među nacijama reproducira se mnogo toga što je ne samo nasljeđe starog društva i emanacija preostalog kapital-odnosa nego i proizvod protivurječnosti samog socijalizma. *Etatizacija nacije* zaustavlja njezin razvitak i preobražaj u društveno-kulturnu zajednicu, koja više nije posrednik u odnosima socijalne eksploatacije.

Sagledano u tom svjetlu jugoslavensko iskustvo, sve tamo od godina pripremanja revolucije, do 1937. godine, preko afirmacije radničke klase kao politički vodeće snage naših naroda u narodnooslobodilačkoj borbi i u dosadašnjem razvoju socijalizma, pa do zasnivanja slobode i razvoja nacije na socijalističkom samoupravljanju i udruživanju rada i unutar nacije i preko nacionalnih granica, unutar naše socijalističke zajednice naroda i narodnosti, ima veliko značenje. Ne samo za nas, jer to je stanoviti presedan za rješavanje nacionalnog pitanja u nacionalno složenim socijalističkim zemljama.

Naime, iskustva socijalističkog društva u Jugoslaviji pokazala su da je neophodno neprestano razvijati nacionalnu ravnopravnost, jer se u međunacionalnim odnosima nužno javljaju (na što

Digitized by Google

je još Lenjin upozorio) problemi koji proizlaze iz historijskog nasljeđa, ali i na osnovu neravnomjernosti i deformacija samog socijalističkog razvitka, a što i u socijalizmu rađa i objektivno protivurječne interese među nacijama; da se nacije, koje su svoje samoodređenje postigle u socijalističkoj revoluciji, nužno i u uvjetima socijalizma razvijaju u moderne kompletne nacije, koje, iako udružene u federativnu socijalističku zajednicu, »ne mogu a da ne traže sve neophodne uvjete za svoju punu i svestranu ekonomsku, političku i kulturnu afirmaciju među drugim narodima« (E. Kardelj); da i nacije, kao i pojedinci, u socijalizmu treba da raspolažu uvjetima, sredstvima i plodovima svog rada, dakle i viškom rada koji se u njihovom okrilju stvara; da bratstvo, jedinstvo, uzajamnost i internacionalizam nacija niču iz proizvodnih i društvenih odnosa, koji izražavaju vladavinu radničke klase, i to ne preko raznih birokratskih opunomoćenika i tehnokratskih i kulturokratskih elita, već neposredno u materijalnoj proizvodnji, a zatim i posredno u političkoj superstrukturi preko samoupravnih asocijacija i delegacija.

No, čitavo iskustvo socijalističke revolucije i socijalističkog razvoja u našoj zemlji u isto vrijeme pokazuje i to da se nacionalno pitanje ne rješava pukom političkom pobjedom socijalizma. O tome smo imali zabluda, a one su još uvijek u mnogim glavama. Sve do drugog izdanja studije Edvarda Kardelja o slovenskom nacionalnom pitanju i u našoj se društvenoj teoriji i političkoj misli smatralo da je narodnooslobodilačka borba jednom za svagda riješila nacionalno pitanje u formuli bratstva i jedinstva i da to bratstvo i jedinstvo jedino treba čuvati od djelovanja klasnog neprijatelja. Na to se više-manje i svodilo nacionalno pitanje, dok se nije i te kako ponovo nametulo samom zbiljom društvenog razvoja u ranim fazama socijalizma (a socijalizam je, kao što sam više puta konstatirao i u ovom svojem odgovoru, i u nas i drugdje još u svojim ranim fazama).

Zar treba i napominjati da problemi u međunacionalnim odnosima ne iskrsavaju samo a ni prvenstveno djelovanjem klasnog neprijatelja, odnosno njegovih ostataka ili zbog toga što ih izmišljaju i stvaraju birokracija, tehnokracija i malograđanski i elitistički dio inteligencije?

Nacije u socijalizmu — društvena zbilja to evidentno posvjedočuje — nisu samo neki »ostaci« koji tobože treba da odumru već, kao što rekoh, društveno-ekonomski i društveno-kulturni entiteti koji se i dalje razvijaju.

Na kraju krajeva, ako se uopće može pomišljati na dokidanje nacije u dalekoj budućnosti, onda je neophodno upozoriti da se, prema Marxu, nacija dokida ukoliko se dokida odnos privatnog vlasništva u najširem i najdubljem smislu. Jer, i nacija je tvorevina načina proizvodnje koji je zasnovan na »ospoljenom radu«, izvanjskom radu, radu koji je »došao do ravnodušnosti prema svom sadržaju i do punog gubitka sebe samog« (Marx: *Rani radovi*, Zagreb, 1973, str. 262), odnosno na »apstraktnom

Digitized by Google

radu« (*Kapital*, BIGZ, Beograd 1971, str. 154). Rad kao »subjektivna suština privatnog vlasništva, kao isključenje vlasništva i kapital kao objektivni rad, kao isključenje rada« dvije su strane biti privatnog vlasništva. A državno vlasništvo i grupno vlasništvo također su oblici privatnog vlasništva u smislu načina proizvodnje. I proces oslobođenja rada nije ništa drugo nego dokidanje takvog privatnog vlasništva, pa onda vjerojatno u tom okviru i dokidanje nacije kao politekonomske, a ne i kao kulturno-jezične zajednice. Upravo zbog toga i nacija ostaje aktuelna kao entitet klasnog društva u čitavoj epohi društvene transformacije od kapitalističkog u komunistički način proizvodnje, itd., itd.

No, vratimo se na opipljiviji teren. Kad razgovaramo o međunacionalnim odnosima u socijalizmu, nekako prešutno polazimo od toga da se problemi javljaju jedino ukoliko više nacija živi u jednoj zemlji. A u postojećim društveno-historijskim uvjetima među socijalističkim zemljama mogući su ne samo sporovi i sukobi već i ratovi, što je E. Kardelj predvidio još 1960. godine u svojoj studiji »Socijalizam i rat«, a što se, na žalost, i potvrdilo.

A što reći mogućnost ratova i među socijalističkim zemljama, kakvi su društveni odnosi još posrijedi? Morali bismo imati razrađenije odgovore i na ta pitanja. No, dovoljno je na to upozoriti, pa da nam iz glave iščezne naivna misao, da u socijalizmu, onakvom kakav je danas, međunacionalni odnosi mogu biti idilični.

Upravo zbog toga, a usprkos svemu što još opterećuje i međunacionalne odnose u jednoj tako specifičnoj socijalističkoj federaciji i zajednici kao što je naša, moramo uočavati i teorijski i praktični značaj svega onog što je upravo jugoslavenska socijalistička revolucija postigla i afirmirala kao *novuum* u rješavanju odnosa među narodima u uvjetima borbe za socijalizam i u toku razvoja socijalizma u njegovim ranim fazama.

Naši su narodi bili prvi mali narodi koji su se u našoj epohi, oslobodilačkom borbom i revolucionarnom smjenom društvenih klasa koje ih vode, izborili za samostalno odlučivanje o svom razvoju i o putu u budućnost, i time potvrdili da je možda ipak prošlo vrijeme u kojem su se drugi mogli poigravati sudbinom malih naroda. Naša je revolucija stvarala kako nove odnose među narodima, koje je ujedinila radi zajedničke socijalističke perspektive, tako i novu svijest o tim odnosima unutar granica jugoslavenske federacije. Ona je ujedno, borbom za svoju samostalnost i nezavisnost jugoslavenskog puta u socijalizam i socijalističkog razvitka, kao i za nove ekonomske i političke odnose među narodima i zemljama u suvremenom svijetu — a bez obzira na razlike u društvenom uređenju, ekonomskoj snazi i tehnološkoj razvijenosti — ipak ponešto već pridonijela jačanju procesa integriranja čovječanstva na osnovama nacionalne ravnopravnosti i demokratskog ujedinjavanja naroda i izgradnji novog svjetskog

Digitized by Google

sistema ekonomskih i političkih odnosa među narodima, koji je po svojem najdubljem sadržaju usmjeren protiv svih oblika političkog i ekonomskog ugnjetavanja i potčinjavanja naroda. Ako je tako, a tako jest, onda tim više moramo biti zabrinuti nad činjenicom da su, nasuprot našem doprinosu integracionim kretanjima u svijetu, u granicama naše zemlje narasli neki dezintegracioni procesi, uslijed toga što nije iščezla već, naprotiv, jača tendencija reprodukcije nacije kao *nacije — države, državne nacije.*

Ni mi nismo izbjegli zamke retrogradnih tendencija, upravo zbog toga što se i u nas rani, državni socijalizam, koji još historijski nije poražen novom praksom socijalističkog samoupravljanja, petrificirao. Upozorio bih, recimo, i na zakašnjelo a onda i moguće tragikomično »rješavanje« nacionalnog pitanja i u socijalizmu na osnovu teorije, psihologije i prakse liberalizma.

O čemu se to radi i u našim uvjetima? Da bih tek letimično odgovorio, moramo ponovno za trenutak ući u historijsku komparaciju.

Moderna je nacija, barem u Evropi, proizišla iz potrebe građanske klase da ima svoj medij organiziranja, iz potrebe robnih proizvođača da stvore i prošire tržište koje će biti zaštićeno nacionalnim granicama, ali i iz demokratskih težnji naroda, plebsa, trećeg staleža da se politički izrazi, kao i iz formiranja i utjecaja nacionalne književnosti i književnog jezika.

Naslijeđene etničke granice buržoazija je u Evropi svugdje nastojala pretvoriti u granice svog tržišta, i to je onda oblikovalo naciju kao političku zajednicu. Liberalizam je pri tom bio ona politička filozofija koja je pružala idejnu podlogu formiranju nacije i takozvanom rješavanju nacionalnog pitanja na način buržoazije. Sloboda tržišta, odnosno sloboda na tržištu, formulirana u poznatoj krilatici *laissez-faire* stajala je u pozadini nacionalne slobode, odnosno borbe za slobodu nacije. Nacija je klasi koja je preuzela poduzetničku funkciju i uspostavila proizvodne odnose na najamnom odnosu rada prema kapitalu bila onaj idealni politički okvir koji garantira tržište i u isto vrijeme u iluzornoj političkoj ravnopravnosti združuje »jednoplemenike«, eksploatatore i eksploatirane.

Težeći da u naciji stvori društveni okvir svog tržišta, da slobodu tržišta osigura nacionalnom slobodom, buržoazija je uvijek i posvuda težila da naciji osigura i državu i državnost. To je logični izraz težnje da se čuva i širi klasni interes koji se oblači u ruho nacionalnog interesa. Jer, nacija je u odbrani svojih interesa, pa prema tome i interesa klase koja je u njoj vladajuća, više-manje nemoćna ako nema državu kao aparat organiziranog nasilja. Stoga je credo liberalizma u ekonomici *laissez-fairea* nužno bio nadopunjen credom liberalizma u politici: jedna nacija — jedna država. (Tako lapidarno taj je credo formulirao Mazzini, kada se talijanski nacionalni pokret borio za ujedinjenje Italije u jednu državu koju će voditi građanska klasa.)

Digitized by Google

U buržoaskom društvu država i državnost, prema tome, postali su kriterij i ujedno izraz samoodređenja nacije kao političkog subjekta, u odnosu na druge nacije kao također političke subjekte. Utoliko, nacija je, fenomenološki gledano, pojava političke sfere. Nacionalno se pitanje prvenstveno javlja kao političko pitanje. Nacija teži državi, jer se u njoj perfektuira kao politička egzistencija. Ali dublja osnova njenog postanka i opstanka vezana je, kao što smo napomenuli, za klasnu prirodu društva i tržišno privređivanje.

Dakako, buržoazija se zalagala za državu svoje nacije, a protiv države druge nacije. Stoga bismo njezino načelo: jedna nacija — jedna država mogli preoblikovati u geslo kojeg se ona uvijek i posvuda pridržavala: moja nacija — moja država.

Za buržoaziju je bitno da ona svoj klasni interes nastoji pretvoriti u nacionalni interes i da u tome kao vladajuća klasa uspijeva. Poistovjećujući svoj klasni interes sa nacionalnim interesom, buržoazija, prirodno, teži da pomoću svoje nacije zavlada pripadnicima drugih nacija ili pak predvodi borbu da se oslobodi od drugih nacija. Hegemonističke težnje buržoazije, porobljavanje i vladavina nad drugim nacijama i njezina politika prisilne asimilacije manjih i slabijih nacija i drugih etničkih zajednica dolaze do izražaja odmah čim se ona u društvu izdiže u vladajuću klasu.

To pokazuju primjeri engleske i francuske revolucije. Cromvell je, oslobađajući englesku buržoaziju od feudalne stege, istodobno porobljavao Irsku i dokinuo irsku nacionalnu nezavisnost, pa je Marx kasnije to komentirao poznatom tvrdnjom da Englezi ne mogu biti slobodni dok drže Irce porobljenim. Ili, Napoleon je u ime francuske buržoazije, u ime njezinih svetih načela slobode, bratstva i jednakosti, poveo rat protiv evropskih monarhija, a zapravo je, kao eksponent francuske buržoazije, težio za porobljavanjem ostalih evropskih naroda. Utoliko i ne stoje teze da je buržoazija u nacionalnom pitanju postala agresivna tek kasnije, kada je počela gubiti progresivne funkcije u društvenoj proizvodnji i kada je postala imperijalistička.

Najpotpuniji izraz agresivnog nacionalizma u buržoaskom društvu bile su fašističke države i ideologije.

I u našoj, jugoslavenskoj suvremenoj stvarnosti susrećemo štošta što je relikt historijski neživljenog odnosa liberalizma i nacionalizma, a pri čemu birokracija, koja crpi snagu iz etatističke moći, pokazuje sklonost da imitira buržoaziju i da također igra na formulu svete nacionalne države. Da bismo ovu tvrdnju bar donekle obrazložili, moramo prethodno u najnužnijoj mjeri upozoriti na neke historijske okolnosti koje su i na našem tlu određivale odnos liberalizma i nacionalnog pitanja ili liberalizma i nacionalizma. Naši su se narodi borili za svoje nacionalne države u toku XIX i XX stoljeća u uvjetima nerazvijenosti na periferiji Evrope i zakašnjelog rješavanja nacionalnog pitanja u dvije od tri trule istočnoevropske imperije, koje su vladale nad mnogim

Digitized by Google

narodima, austrougarskoj i turskoj (treća je bila ruska). U toj borbi za nacionalno oslobođenje oni nisu imali dovoljno vlastitih snaga da se odupru hegemonističkim pretenzijama okolnih jačih etnikuma koji su se već nacionalno konstituirali i bili razvijeni, a druga je poteškoća bila da je većina naših naroda živjela ispremiješano, te da nisu mogli formirati svoje zaokružene nacionalne države bez porobljivačke uloge jednih u odnosu na druge. Ne bi, dakako, trebalo nijekati određene tekovine u borbi za nacionalno oslobođenje koju su predvodile buržoazije naših razvijenih nacija do ere socijalističke revolucije. No, u ovoj bih prilici spomenuo to, da su se u sklopu te borbe i kod naših i kod okolnih balkanskih i evropskih naroda javili nacionalistički pokreti, od kojih su jedni imali i hegemonističke pretenzije, a drugi nisu. Ti nacionalistički pokreti u času izbijanja socijalističke revolucije u Jugoslaviji postali su njezini glavni klasni protivnik (ustaški pokret, četnički, bjelogardejski, balistički itd.). Zapravo, klasni otpor buržoazije socijalističkoj revoluciji odvijao se u formi nacionalističkih pokreta koji su na svojim zastavama i dalje imali ideal stvaranja nacionalnih država, ali pod buržoaskim vođenjem i pod buržoaskim načinom nacionalnog oslobođenja, tj. kroz afirmaciju i održanje klasnog interesa buržoazije. Ta nas historija još pritišće, utoliko što se, na jednoj strani, dovršavalo samoodređenje naših naroda, u njihovoj na Drugom zasjedanju AVNOJ-a po prvi put stvorenoj federativnoj zajednici, a na drugoj, da su nekadašnju ulogu buržoazije, a u odnosima etatističkog monopola u novom socijalističkom društvu unekoliko preuzeli društveni slojevi koji postoje i reproduciraju se ne samo kao nasljeđe prethodnog klasnog društva već svoju samostalnu egzistenciju dobivaju upravo u državnovlasničkim i grupnovlasničkim odnosima proizvodnje. To su posrednički društveni slojevi koje bismo mogli danas nazvati *tehnobirokracijom* i *kulturokracijom*. O svemu tome mogli bismo, druže Meden, duže razgovarati, no samo upozoravam na tu dimenziju »neriješenosti« nacionalnog pitanja (i) u našoj zemlji.

Nije stvar, dakako, u tome da republike, a pet od njih šest su i nacionalne države, a zatim i pokrajine kao autonomije, postoje — jer one moraju postojati i nitko ih upravo iz ugla socijalističkih ciljeva ne može i ne smije dovesti u pitanje — nego tko vlada u društvu, pa prema tome i u svakoj naciji i u svima zajedno.

U govoru u Splitu 1962. godine Tito je vrlo jednostavno rekao: »Ni jedna naša republika ne bi bila ništa da nismo svi zajedno.« Iste godine u govoru u Železniku napomenuo je da se »govori o svjetskoj integraciji, a izbjegava razgovor o jugoslavenskoj integraciji«. Sudeći i po ovim Titovim formulacijama od prije dvadeset i šest godina, problemi su nam, prema tome, otvoreni duže vrijeme. No, mnogo ranije, u prvoj godini nakon oslobođenja, 1945. Tito je u Beloj Crkvi govorio o jugoslavenskoj federaciji »u kojoj bi svi narodi bili zadovoljni i gospodari na

Digitized by Google

svome«. »Neće štetiti nijednom Srbinu ako su Hrvati gospodari na svome. Neće štetiti nijednom Slovencu ako su Hrvati gospodari na svome. Neće štetiti nijednom Hrvatu, ako će Srbi biti potpuni gospodari tamo gdje žive, tj. na svome. Nikome neće štetiti, jer mi u Jugoslaviji ne stvaramo granice koje bi razdvajale i značile stvaranje novih država, nego vršimo podjelu samo zato da bi se riješilo nacionalno pitanje, koje nije bilo riješeno u staroj Jugoslaviji, i da bi narodi mogli potpuno da se razvijaju i kulturno i politički se izjednače. I to tako, da nitko na drugog ne vrši pritisak, a da u isto vrijeme njegov razvitak i njegov progres ima pozitivan utjecaj na ostale narode, na narode ostalih federalnih jedinica. A svi mi zajedno smo Jugoslaveni... to mi hoćemo, a ne da stvorimo mnogo malih državica.«

Kako se, međutim, oduprijeti opasnostima, a koje su vrlo prezentne, da se jugoslavenska zajednica ne pretvori u labavu i tek reda radi postojeću koaliciju međusobno posvađanih i u sebe više-manje zatvorenih šest republičkih država i još dvije podržavljene autonomije? Onim što sam naprijed ispisao o pretpostavkama integracije Jugoslavije u novim, promijenjenim okolnostima, nastojao sam donekle odgovoriti na to pitanje. A o mnogim aspektima naših međunacionalnih odnosa riječ je i u upravo izišloj dvotomnoj knjizi *Socijalizam i nacije*, pa ako budete imali strpljenja, zavirite i u nju. Dopustite, međutim, da još riječ-dvije izreknem o onome što danas, upravo u ovom trenutku posebno prijeti našim međunacionalnim odnosima, a koje je revolucija dubinski utemeljila.

U situaciji ekonomske krize, erozije morala i revolucionarnih energija i u samom našem komunističkom pokretu, a i određene regresije socijalističkih dostignuća, kao i sumnje, narasle do masovnih razmjera, i u samu opravdanost i održanje socijalističkih solucija, *kobnim i otrovnim vjetrovima nacionalizama izloženi su širi slojevi naroda, a posebno i mladi naraštaji.* No, najporaznija je i najopasnija činjenica da se i u Savezu komunista Jugoslavije pojavila ne samo ozbiljna tendencija da on bude tek puka koalicija svojih republičkih i pokrajinskih organizacija i da služi kao poligon za njihova pragmatička pogađanja i kao arena za njihove međusobne neprincipijelne svađe i napade, već i još ozbiljnija, odnosno poraznija *tendencija raspadanja u političke monolite koji će se održavati na nacionalnim homogenizacijama i pomirenjima*, a kroz borbu oko države i država i podjele nadležnosti između republičkih i savezne države, pa onda i autonomija.

Dakako, ide to na štetu svih naših naroda i narodnosti, svih republika i pokrajina, čitave Jugoslavije kao socijalističke zemlje i zajednice, jer se Savez komunista Jugoslavije historijski utemeljio kao osnovni politički činilac kohezije ne bilo kakve već socijalističke, federativno uređene Jugoslavije i u dogledno vrijeme u toj ga ulozi nitko ne može nadomjestiti. A danas se, na žalost, sve češće i pojedinci iz partijskih rukovodstava više nat-

Digitized by Google

ječu u tome da iskažu prednosti tobože hrvatske ili srpske ili slovenske opcije u jugoslavenskoj politici, u tome da ovu ili onu takvu svoju opciju nameću, da njome licitiraju, te da u isto vrijeme prozivaju sve i svakoga tko u nju posumnja kao u jedino progresivnu, u smislu civilizacijskog, demokratskog, revolucionarnog ili kakvog drugog iskoraka, nego što im je do stvarne jugoslavenske sinteze u što pametnijoj, promišljenijoj i istinski demokratskoj socijalističkoj politici i na njoj utemeljenim koracima i rješenjima, za koja bismo doista svi morali biti i koja bi bila i u interesu svih u zajedničkoj nam kući, a u kojoj bi, dakako, bilo dovoljno prostora i za specifične interese i rješenja, pa i za usklađivanje interesa i rješavanje sukoba, do kojih dolazi i mora dolaziti, na onaj socijalistički način koji je naša revolucija prakticirala u svim svojim zvjezdanim trenucima.

Naravno, uloga Saveza komunista uopće u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, pa i u reguliranju naših međunacionalnih odnosa, ne može počivati na nekom čisto organizacionom jedinstvu, koje bi osiguravao politbiro — sada mnogi sanjaju o novom politbirou u vrhu SKJ — kojeg bi svi slušali. To traži i određene odnose, ali i određeno vrijeme. Ti su odnosi i vrijeme iza nas i vratiti se u njih ne možemo. Ali ono što moramo imati to su jedinstvena ideologija i jedinstvena akcija na osnovnim pravcima razvitka jugoslavenskog društva, pa utoliko moramo imati i jedinstvenu, a ne dualističku komunističku organizaciju. A razlike u detaljima su normalne i ne bi nas trebale zabrinjavati. Određena akciona i dnevnopolitička autonomija Saveza komunista u republikama i pokrajinama je, dakako, potrebna i poželjna, a tendencije njegove federalizacije ne mogu imati stvarnu težinu ako postoji jedinstven sistem produkcionih odnosa i ako se razvija jedinstveno jugoslavensko tržište. Ali, u slučaju da tako stvari ne stoje, a sada uveliko ne stoje, onda to može rađati, i doista rađa, dezintegracione tendencije, koje nas iznutra paraliziraju za novi razvoj u uvjetima međunarodne podjele rada.

Narode i narodnosti u današnjoj Jugoslaviji ne može, inače, nitko »ukinuti«, niti ijednom našem narodu prijeti neka stvarna opasnost da ga neki drugi naš narod proguta, asimilira, ili da se ipak posebno protiv jednog našeg naroda urote drugi naši narodi, da bi ga uništili, itd. itd. Teška stvarnost Kosova pokazuje da je u uvjetima najprije centraliziranog, pa onda decentraliziranog birokratskog i tehnokratskog socijalizma došlo do obnove nacionalističkih mržnji i do velikih provalija među ljudima s obzirom na nacionalnu pripadnost, do šikaniranja naroda koji su tamo u manjini od strane pripadnika većine. No, i ta se kosovska drama može ukloniti samo razvojem na osnovama, o kojima je naprijed bilo riječi.

Socijalistička revolucija sve naše narode izdigla je na razinu suvremene povijesti: u svojoj zajednici one se i samoodređuju i povezuju, ne lišavajući se ničega na što danas inače polažu na-

Digitized by Google

rodi u čitavom svijetu. Zajednica ih, s jedne strane, ne baca u anonimnost, a s druge, ne dovodi u izoliran položaj malih naroda koji bi bili međusobno konfrontirani, a prema svijetu osuđeni na nečije provincijske privjeske.

O dogmatizmu i diferencijaciji

Iz repertoara, koji ste mi u neku ruku odredili svojim pismom, nabijenim pitanjima, ostalo je još nekoliko značajnih tema. A već sam prevršio svaku mjeru što se tiče dužine ovog mog odgovora. Stoga u ovoj prilici neću ništa reći o *socijalističkoj demokraciji svakidašnjice*, u kojoj bi se ljudi doista osjećali subjekti a ne manipuliranim žrtvama papirnate, dakle torturne demokracije, o *pluralizmu samoupravnih interesa i političkom pluralizmu*, o *potrebi revitalizacije Socijalističkog saveza radnog naroda*, o *stvarnoj povezanosti sindikata s radnicima*, o *prostoru djelovanja novih, tzv. alternativnih pokreta*, o *potrebi dokidanja preostalih elemenata političkog monopola Saveza komunista* (jer u pogledu napretka socijalizma u ovoj zemlji ne mogu biti niti jedino odgovorno niti u bilo čemu povlašteno dva milijuna njegovih članova u odnosu na još 16 milijuna punoljetnih građana) itd. itd. Ipak, izdvajam za osvrt još dva pitanja: *o dogmatizmu, »ideološkom stigmatiziranju« i diferencijaciji i o potrebi dopisivanja (mijenjanja) Programa SKJ.*

Nisam siguran u to što podrazumijevate pod izrazom »ideološko stigmatiziranje« (žigosanje). Rekao bih samo da svi odnosi i pojave u društvu još nose i klasni karakter, jer su određeni načinom proizvodnje koji još reproducira klasne podjele, pa utoliko imaju i idejne i ideološke aspekte, a zadatak je SKJ da, polazeći prije svega od neposrednih i historijskih interesa osnovne proizvođačke klase, i u viziji i u revolucionarnoj praksi podstiče društvene promjene u pravcu dokidanja klasnog karaktera društva i klasne podjele.

Danas su i u sam SKJ veoma prodrle ideje i shvaćanja koja plediraju za tzv. dezideologizaciju, a zapravo za takvu njegovu ulogu u kojoj bi on bio tek tehničko-politički koordinator i medijator u razvoju društva u znaku »kraja ideologija«, kao da je onda uopće i moguće govoriti o socijalizmu.

Uostalom, već smo naprijed, na samom početku, konstatirali da su u nas sa zakašnjenjem ušle u modu u svijetu već stare i poznate teorije »modernizacije« i konvergencije društvenih sistema, kojima se inspiriraju zagovornici tzv. dezideologizacije, da ideolozi tzv. dezideologizacije ekonomiju svode na ekonomski rast, a on onda tobože donosi i omogućava sve ostalo što je poželjno, tehnologiju svode na tehnička pitanja kulturu na kulturna, pa čak i na politički proces gledaju kao na nešto što bi trebala dirigirati nauka o politici, itd.

Digitized by Google

S razlogom se postavlja pitanje što znači na društvenoj sceni sve učestalija nekritička upotreba izraza »dezideologizirati«, »ukloniti ideološke blokade«, »glavna prepreka je ideologija«, ako je ideologija u klasnom društvu uvijek klasna. Nisu li to također dogme, ne tako nove već i veoma stare.

Zahvalan sam Vam što u mojem razmišljanju nazirete »nepopustljivu kritiku dogmatizma«. *Dogmatizam* je jedna od najfrekventnijih riječi danas u jugoslavenskom prostoru. Svatko je danas poteže i izlaže bespoštednoj kritici kao sastavni dio vlastitog demokratskog imidža, a da često i ne zna pravo značenje te riječi.

Zato bih podsjetio da, prema Klaićevom riječniku stranih riječi, grčka riječ dògma — znači mišljenje, »mnijenje koje se bez kritičkog provjeravanja i bez obzira na konkretne mogućnosti njegove primjene usvaja kao sigurno«, a dogmatizam kao nekritičko mišljenje koje se oslanja na dogme, i koji je karakterističan »za sve teorijske nauke koje se bore za ono što je reakcionarno i preživjelo, a protiv novoga, onoga što je u razvitku«. Ovakav način mišljenja izraz je konzervativizma vladajućih u klasnom društvu koji uvijek nastoji da osnove svoje ideologije i pogleda na svijet pretvori u dogmu, u konačnu i apsolutnu istinu, ignorirajući time nove spoznaje i mogućnosti društvenog napretka, što izviru iz promijenjenih historijskih okolnosti i novih ljudskih dostignuća i potreba.

U referatu na tzv. idejnom plenumu CK SKJ u aprilu prošle godine upozorio sam da u idejnom i političkom djelovanju Saveza komunista najveću prepreku predstavlja dogmatska svijest, te donekle ukazao na aktualne oblike njenog izražavanja.

Smatram da je najortodoksnija dogma suvremenog svijeta, bez obzira na političke i ideološke granice i sisteme, ona dogma koja pojedinim, historijski uvjetovanim, načinima proizvodnje prilazi kao vječnima. Ne tražeći povijesne zakone po kojima se načini proizvodnje reproduciraju, razvijaju i mijenjaju, ta dogma kao univerzalne ispovijeda ekonomske i društvene principe upravo onog načina proizvodnje koji sama izražava i zastupa, a onda i preporučuje i nameće i društveno-institucionalnu, ideološku i političku strukturu vlasti u funkciji očuvanja tog načina proizvodnje kao vječnog. Marx je taj dogmatizam označio kao onaj koji tvrdi »da je povijest bila i sada je više nema«.

Danas su na sceni dva osnovna oblika tog dogmatizma sa, iz historijskog ugla gledano, identičnim interesom očuvanja postojećeg kao vječnog.

Prvi, genuini i osnovni je dogmatizam koji ističe vječnost temeljnih ekonomskih principa kapitalističke proizvodnje, a promjene vidi samo kao »rast« i »modernizaciju« postojećih odnosa.

Na ideološki smisao tog dogmatizma Marx je upozorio, primjerice, kada je pisao: »Ekonomisti izlažu buržoaske odnose proizvodnje, podjelu rada, kredit, novac itd. *kao stalne, nepromjenjive, vječite kategorije*« (potcrt. S. Š.). A u »Bijedi filozofije«

Digitized by Google

Marx inzistira na tome da nije problem kako se proizvodi pod *datim* odnosima, nego kako se proizvode *sami ti odnosi.*

U funkciji očuvanja tih odnosa kao vječnih, pokreće se mašinerija manipulacije i podvođenja pod taj interes nauke, kulture, filozofije i njihovo pretvaranje u ideologiju, dakle apologetiku, puku reprodukciju pojavnosti, dakle, dogmatizam. Krajnji oblik tog dogmatizma jeste, recimo, teza da je bolje uništiti svijet u atomskom ratu nego promijeniti način proizvodnje u pravcu komunizma.

Idejne manifestacije tog dogmatizma u našem društvu, pa i u redovima SKJ, vidljive su i kroz apriorno fetišiziranje robne proizvodnje, odvajanje ekonomskih kategorija od društvenih odnosa proizvodnje, apsolutiziranje ovog ili onog oblika privatnog vlasništva (državnog, grupnog, privatnog), pa i u napadima na samu ideju socijalističkog samoupravljanja i udruživanja rada kao na tobože voluntarističku ideju. Taj dogmatizam vješto manipulira razornim djelovanjem etatizma i gušenjem zakona vrijednosti u socijalizmu, a na razvojne probleme jugoslavenskog društva gleda ne toliko u svjetlu činjenice da je ono konkretno izdanje »prelaznog društva«, kome je na, doduše još veoma udaljenom, horizontu asocijacija slobodnih proizvođača (Marxova ideja komunizma), već prvenstveno kroz iskustvo društvenih procesa u imperijalnim zemljama razvijenog kapitala, koje pod pritiskom treće tehnološke revolucije i informatičke društvene podjele rada pokušavaju iznaći rješenja za same strukturalne promjene kapitalističke svojine. Politička ekonomija na Marxovu tragu, ili, bolje rečeno, marksistička kritika političke ekonomije kao da u tom smislu kod nas gubi tlo pred recepcijom neoliberalističkih i neokonzervativnih teorija iz krila građanske ekonomske misli.

Drugi izvedeni oblik tog istog dogmatizma je ideologija državnog socijalizma, o kojoj smo već dosta rekli. Ipak ponovimo: ona polazi od teze da je socijalizam nova ekonomska formacija društva, a ne epoha socijalne revolucije, te je znala završavati sa proglašavanjem »zrelog socijalizma« i »komunizma«. I državno-socijalistička dogma utoliko, identično građanskom dogmatizmu, ukida povijest, proglašavajući državni socijalizam komunizmom, državno vlasništvo ukidanjem vlasništva, itd.

Dogmatska su i specifično naša gledišta koja razdvajaju socijalističko samoupravljanje od robne proizvodnje i suprotstavljaju ih, kao da robna proizvodnja nije osnova tom socijalističkom samoupravljanju. A posebno su ne samo dogmatski rigidna već i teorijski neutemeljena i shvaćanja koja socijalističko samoupravljanje odvajaju u zatvoren sistem, proglašavajući ga čak i posebnim načinom proizvodnje. Dakako, dogmatska, ili, bolje rečeno, neodogmatska su i shvaćanja koja tržište odvajaju od robne proizvodnje, odnosno na njega ne gledaju u povezanosti s njom, pa se zbog toga oblik posredovanja želi staviti ispred i iznad načina proizvodnje. Takav dogmatizam onemogućava da

Digitized by Google

se shvati razvoj ne samo socijalizma nego i suvremenog kapitalizma, te uloge tržišta u njemu. Itd.

Koncepcija socijalističkog samoupravljanja antidogmatska je u odnosu na te dogmatske ideologije zaustavljanja historijskih promjena, jer polazi od teze da »bez revolucionarnog razvitka nema razvoja socijalizma« (Tito, 1951), a što je istaknuto i u Programu SKJ: »Proces društvenih preobražaja biće osnovna karakteristika društvenog razvitka cele epohe socijalizma ka punom ostvarenju osnovnih društvenih i ekonomskih ciljeva radnih ljudi — ka komunizmu«.

SKJ bi morao da se bori protiv svih vidova dogmatizma, kao i protiv pokušaja da se on svede samo na etatizam i birokratizam, što bi značilo kritiku etatizma s pozicija kapitalizma, odnosno kritiku birokratskog dogmatizma s pozicija građanskog dogmatizma, a ne s pozicija socijalističkog samoupravljanja. Upravo smo danas svjedoci činjenice da se posebno u našoj javnosti kritika dogmatizma i sama iskazuje kao dogmatska. Naime, napadajući etatističko-birokratski dogmatizam, velik, pretežni dio naše društvene kritike poziva se na građanske dogme kao na univerzalne i apsolutne istine o vječnim osnovama građanskog društva kao također vječnog društva. Ta kritika završava u sve agresivnijim zahtjevima za liberalizacijom a ne za demokratizacijom i društva i Saveza komunista. Utoliko ona često izjednačava dogmatizam sa socijalizmom, a socijalističko samoupravljanje sa državnim socijalizmom i pretvara se u antisocijalizam i antikomunizam.

Kako izlaziti na kraj s takvim ideološkim šarenilom i sa pritiscima svih tih oblika dogmatske svijesti na našoj sceni? Odgovaram vrlo kratko: ne nikakvim oblicima represije, ni političkim suđenjima, ni »žigosanjem neprijatelja«, već nadmoću argumenata u otvorenoj borbi mišljenja, preuzimanjem inicijative i praktičnim djelima na mijenjanju statusa quo, u ovom smislu o kojem je naprijed bilo riječi. I to je, mislim, ključno za idejnu diferencijaciju. A praktično-politička diferencijacija ima za pretpostavku dosljednu primjenu, i u Savezu komunista i u društvu, kriterija morala, poštivanja propisa, osobnog doprinosa i odgovornosti, pokazane sposobnosti ili nesposobnosti, odgovornosti ili neodgovornosti, kreativnosti ili rutinerstva, smjelosti ili oportunizma, itd. Pa, na tom bi planu stvari jednom morale postati svima nama jasne.

Pred našom revolucijom je iskušenje jednog novog početka: hic Rhodus, hic salta!

Najzad, pitali ste me i to, da li treba mijenjati Program SKJ.

Već iz smisla ovog što sam u odgovoru na Vaše pismo ispisao proizlazi i moj odgovor.

U vremenu koje nas dijeli od trenutka njegovog donošenja mnogo se toga promijenilo i u našoj zemlji i u suvremenom svi-

Digitized by Google

jetu, što nije bilo predmet naše sistematske refleksije programatskog karaktera. Na tlu mukotrpne prakse i naših i cik-cak i naprijed-nazad koraka došlo je, doduše, i do novih proplamsaja pameti našeg komunističkog pokreta, ali i do napuštanja nekih dogmi i do gubljenja mnogih iluzija, a to su onda razlozi da se nova iskustva pokušavaju proučiti i onda eventualno i formulirati nove programatske ciljeve i zadatke. Smatram da je došlo vrijeme da se Program SKJ dopiše, jer je naš razvoj, u povezanosti s razvojem suvremenog svijeta, u protekle tri decenije postavio mnogo nova, a značajna pitanja, o kojima on ne sadrži niti naznake.

Da ovu tvrdnju ilustriram samo s nekoliko primjera.

Jugoslavija je jedan od pokretača i tvoraca pokreta nesvrstanosti u suvremenom svijetu, koji se »kao vjesnik novog doba« (Tito) potvrdio i kao najprogresivnija snaga u svjetskim razmjerama, jer ruši temelje na kojima počivaju sadašnji neravnopravni međunarodni odnosi i bori se protiv svih, ne samo stranih nego i novih, oblika zavisnosti ljudi i naroda, a koji je postao jedan od zaloga našeg održanja i naše historijske perspektive. Jugoslavija mu je dala ključan doprinos, možda veći nego ijedna druga zemlja. Nedugo nakon ispisivanja Programa SKJ pojavila se Kardeljeva studija »Istorijski koreni nesvrstavanja«, u kojoj je razrađen sav epohalni smisao i značaj pokreta nesvrstanosti. U Programu SKJ pokret nesvrstanosti se, međutim, uopšte ne spominje, već se jedino naznačuje uloga zemalja koje stoje između Istoka i Zapada i doktrina aktivne koegzistencije, za koju se i tada i sada zalagao i istočni blok, a prihvaćao ju je u određenoj mjeri i zapadni.

Ili, u Programu se govori o protivurječnostima socijalizma i odnosima među socijalističkim zemljama i o onome za što se mi zalažemo. Međutim, nema dublje obrade zbivanja u samom svijetu socijalizma, nagomilanih iskustava, koja posebno u današnje vrijeme sve više upućuju na potrebu stalnog proširivanja samoupravljanja po horizontalnoj i vertikalnoj liniji, na širenje i obogaćivanje socijalističke demokracije, itd.

Stavovi o robnoj proizvodnji i tržištu u Programu SKJ, koliko god su ostali aktualni, daleko su ispod razine utemeljenosti i elaboriranosti spoznaja koje su kod nas u međuvremenu formulirane.

Program, naime, jasno ne sagledava da i u socijalizmu djeluje zakon vrijednosti, da djeluje kapital-odnos. Naše iskustvo pokazuje kolika je snaga kapital-odnosa i onda kada na sceni nema više privatnog kapitaliste, ali kada još postoji državnovlasnički i grupnovlasnički monopol. Program se zalaže za poštivanje ekonomskih zakonitosti, te se naglašava potreba samostalnosti poduzeća u smislu njegovog osamostaljivanja od države, ali cilj valjda nije kruta zaokruženost i zatvorenost poduzeća, ili njegovo izrastanje u specifično naš »veliki sistem«, već fleksibilnost i otvorenost prema stvaranju zajedničkih proizvoda, sposobnost brzog

Digitized by Google

prestrukturiranja i maksimalna adaptibilnost tržišnoj verifikaciji, itd. *Dublje razotkrivanje zakonitosti robne proizvodnje današnjice, da bi se ispitali i putovi prelaženja iz jedne strukture društva u drugu, zapravo je najurgentniji zadatak i naše teorijske misli.*

U Programu se kao oblik diktature proletarijata definira narodna vlast. To jedva da je korak dalje od doktrine narodne demokracije, s kojom smo i mi startali na ishodu NOB-a, a da ta doktrina i nije naša, mada je na tragu našeg iskustva iz oružane revolucije o snazi narodnih masa. U Platformi za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ imamo, međutim, već primjereniju formulaciju da je socijalističko samoupravljanje oblik diktature proletarijata. U tom je dokumentu definirano i historijsko mjesto samoupravljanja kao jedne razvojne faze socijalizma od državnog socijalizma preko udruženog rada u susret asocijaciji slobodnih proizvođača.

U Programu, recimo, nalazimo i neodređeni pojam: socijalistička zajednica proizvođača, a na drugom mjestu i pojam: slobodna zajednica proizvođača, što je vrlo neprecizno i ne može izdržati marksističku kritiku. U Programu stoji »proizvođač«, a na drugom mjestu »radni čovjek«, a u međuvremenu je i teorijski i praktično otvoreno pitanje odnosa radnika i radnog čovjeka i na tome počiva naš sadašnji Ustav. Riječ je o tome kako da se dokida klasno društvo kroz spajanje radnika i radnog čovjeka ili kako da se u proizvodnim odnosima vrši spajanje potrebnog rada i viška rada.

Uostalom, i samo socijalističko samoupravljanje u Programu je sagledano više-manje kao politički plašt, kao oblik demokratskih političkih odnosa.

Program SKJ ne spominje ni pluralizam samoupravnih interesa, što će gotovo dva desetljeća kasnije biti predmet Kardeljeve studije, ujedno i neke vrste njegovog teorijskog i političkog testamenta i glavnog dokumenta za Jedanaesti kongres SKJ.

U Programu SKJ štošta nije rečeno ni o međunacionalnim odnosima, a što smo u međuvremenu iskusili, te morali i teorijski razjašnjavati. Spomenimo samo spoznaju, o kojoj sam naprijed govorio, da odnose među nacijama ne može uspješno regulirati država, bila ona nadnacionalna ili nacionalna, nego da baza nacije mora biti upravo socijalističko samoupravljanje.

U Programu SKJ teorijski površno i u grubim obrisima sagledava se značaj i domet naučno-tehnološke revolucije i tehnološkog razvoja i njihove društvene posljedice. A u međuvremenu smo se suočili sa velikim značajem, dometima i pozitivnim posljedicama suvremene informatičke tehnologije, ali i njenih mogućih zloupotreba, novim mogućnostima za procvat međuljudskog saobraćaja, rada i stvaralaštva, uspješnije borbe za razgrađivanje svjetskog sistema kapitala i uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, ali i sa još većim opasnostima

Digitized by Google

tehnološkog ropstva i novih oblika dominacije u znaku održanja komande kapitala nad radom.

U tom svjetlu nameće se potreba programatskog određenja i prema aktualnim zagovaranjima koncepcije kretanja društva ili društava, različitih društvenih uređenja, njihovih približavanja, susretanja i prožimanja u tzv. civilnom, postindustrijskom, inovativnom, informacijskom, postmodernom ili kakvom sličnom društvu, a o čemu je u ovom mom odgovoru na Vaše pismo također već bilo riječi.

Moglo bi se navesti još mnogo konkretnih argumenata za dopisivanje Programa SKJ.

Kucnuo je, najzad, trenutak za novo pribiranje naših misaonih snaga. Čujemo glasove: vrijeme krize izaziva i misaonu krizu, naša sposobnost promišljanja tobože također opada. No, nije li upravo kriza revolucije i jedinstvena šansa za njezinu bespoštednu kritiku same sebe, radi njezinog novog uzleta. Kao i svaka socijalistička revolucija danas, i naša revolucija se, naime, suočava s istim iskušenjima koja je Marx vidio kod proleterskih revolucija prošlog stoljeća: »kritiziraju same sebe, neprestano se prekidaju u svom vlastitom toku, vraćaju se na ono što je pridivno svršeno da bi to iznova počele, ismijavaju sa okrutnom temeljitošću polovičnosti, slabosti i kukavnosti svojih prvih pokušaja, ... one neprestano iznova uzmiču pred neodređenom gorostasnošću svojih vlastitih ciljeva, sve dok nije stvorena situacija koja onemogućuje svaki povratak, i dok same okolnosti ne viknu: Hic Rhodus, hic salta!« (»Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte«).

Digitized by Google

Boris Majer:

Razmišljanje o drukčijem socijalizmu (1)*

(Socijalizam 21. veka biće univerzum slobode ili ga neće biti)

U jednom od svojih govora, Milan Kučan, predsednik slovenačkih komunista, izrekao je, između ostalog, ovu misao: socijalizam budućih generacija biće nužno drukčiji od onoga kakav je zamišljala generacija njihovih otaca. Ova misao čini mi se izuzetno značajnom, zato što priznaje nužnost prilagođavanja klasičnog socijalističkog programa ili klasične vizije socijalizma novim istorijskim okolnostima, koje se u mnogo čemu duboko razlikuju od onih u kojima su nastale prve socijalističke države odnosno — bolje reći — prvi stvarni istorijski pokušaji da se sruši kapitalizam i stvori novo besklasno socijalističko odnosno komunističko društvo. Za sve te pokušaje — nazovimo ih uslovno ranim socijalizmima — karakteristično je da su nastali u periodu prve industrijske revolucije, i to u nerazvijenim, pretežno agrarnim, ekonomski, tehnološki, politički i kulturno zaostalim delovima sveta. To je odlučujuće uticalo ne samo na realni tok socijalističkih revolucija i izgradnje socijalizma posle izvedene revolucije, nego — što mi se čini podjednako važnim — i na samu predstavu socijalizma i komunizma kao cilja, programa, klasnih nosilaca i

* S obzirom na ozbiljnost i aktuelnost prenosimo iz časopisa »Teorija in praksa« članak Borisa Majera.

Digitized by Google

same strategije i taktike novog društvenog poretka, koji ne bi trebalo samo da sruši izrabljivačke kapitalističke odnose nego i da na osnovi socijalističkih načela stvori potpuno nove razmere među ljudima, društvenim klasama i narodima.

Istorijske karakteristike ranih socijalizama

Za većinu ranih socijalizama — od oktobarske revolucije naovamo — karakteristične su naročito tri stvari: klasna baza tih revolucija bile su socijalno najviše izrabljivane i nacionalno ugnjetavane mase, narodi i nacije u industrijski manje razvijenim zemljama sa većinom zaostalog agrarnog stanovništva, ali sa snažnim industrijskim ostrvima, u kojima se postepeno formirao pravi industrijski radnički proletarijat, koji su osiromašene i isproletarizovane mase, zbog njegovog beskompromisnog boja, prihvatile kao svoju političku avangardu. Drugo, nastajanje radikalnih političkih jezgara unutar proletarijata — većinom pod vođstvom marksistički orijentisane inteligencije — kao zametak i baza marksističke političke partije, najčešće ilegalne, koja se nije više zadovoljavala ekonomskim i drugim socijalnim reformama i koncesijama za poboljšanje trenutnog položaja radničke klase, nego je — nasuprot laburistima, socijaldemokratima, socijalistima i drugim reformističkim radničkim strankama — najavljivala nemilosrdnu borbu celokupnom kapitalističkom društvenom sistemu i pripremala se za revolucionarno osvajanje vlasti, čim to opšte društvene politike omoguće. I treće: tome odgovarajuća revolucionarna ideologija, koja se teorijski oslanja na Marksov i Engelsov naučni socijalizam, a koja se u procesu osvajanja masa (»da teorija postane istinska snaga«) često veoma pojednostavljivala, prilagođavala stepenu razumevanja širokih masa, njihovom »instinktivnom« klasnom osećanju, njihovom shvatanju socijalne pravičnosti sa mnogim primesama primitivnog komunističkog egalitarizma, potcenjivanja znanja i inteligencije, odnosno zamenjivanja (i marksistički orijentisane) inteligencije malograđanstvom itd.

Prototip takve revolucionarne radničke partije bila je Lenjinova boljševička partija i mnoge marksističko-lenjinističke partije koje su nastale po tom ugledu, među kojima i naša.

Potpuno je neistorijski lenjinističko-boljševičkoj partiji pripisivati krivicu za staljinizam i sve ono zlo koje je s njim bilo povezano, uključujući i našu današnju jugoslovensku društvenu krizu. Lenjinova boljševička partija bila je, s jedne strane, nužan plod prilika zaostale carističke Rusije — i drugih zaostalih kapitalističkih zemalja tadašnjeg doba — koje nisu, kao na pr, ni stara Jugoslavija, dopuštale legalno postojanje komunističkih partija, nego su ih, najsurovijim političkim nasiljem, fizički uništavale. A sa druge strane, bila je produkt Lenjinove političke

Digitized by Google

genijalnosti, združene sa beskompromisnom revolucionarnošću voditelja proleterskih masa, koji je sa svom jasnoćom shvatio da u postojećim uslovima samo tako organizovana politička stranka — s monolitnom, za bilo kakav kompromiserski reformizam neprobojnom ideologijom, sa strogom konspiracijom, sa strogom disciplinom, sa bezgraničnom ličnom požrtvovanošću i predanošću radničkoj klasi i njegovoj političkoj avangardi — može da sruši kapitalistički društveni poredak i počne da gradi nove socijalističke i komunističke društvene odnose. Samo takva — ilegalna, konspirativna, hijerarhijska, vojnički organizovana politička avangarda radničke klase uopšte mogla je da se odupre teroru carske policije i njenih službi, a i pritiscima različitih oportunističkih, reformističkih drugih malograđanskih ideologija, koje su pokušale da idejno razore revolucionarni radnički pokret i da ga podrede interesima i ciljevima vladajućih slojeva i vladajućeg političkog državnog sistema.

Samo tako organizovana komunistička partija je i u jugoslovenskim uslovima mogla da odoli napadima buržoaskih režima, policijskog progona, Obznane, sudskim procesima itd, i da istovremeno obezbedi — naročito posle Titovog dolaska na čelo Partije — široku podršku, sve veći ugled i poverenje radničke klase, levo usmerene inteligencije, pa i seoskih masa. I konačno je samo Komunistička partija Jugoslavije u tom periodu došla do pravilnog nacionalnog programa i samo je ona neprekidno upozoravala na preteću opasnost fašizacije unutar države, a i na opasnost svetskog fašizma na jugoslovenskim granicama po sam opstanak Jugoslavije kao države. I konačno, samo je takva, tako organizovana radnička stranka kakva je bila Komunistička partija Jugoslavije u tom periodu, s takvim socijalnim i nacionalnim programom, s takvom jedinstvenom, monolitnom, beskompromisnom političkom orijentacijom, s takvom mrežom ilegalnih organizacija i prekaljenih kadrova, koji su izdržali najgore probe, a ujedno se u španskom građanskom ratu i vojnički osposobili, mogla da organizuje i da vodi narodnooslobodilačku borbu protiv fašističkih okupatora posle sloma stare Jugoslavije.

To su istorijske činjenice, koje mora svaka objektivna istorija da prizna, bez obzira na to kako gleda ili kako će gledati na tok narodnooslobodilačke borbe i na sam projekt socijalizma i komunizma. Stoga mi se čini istorijski potpuno besmislenim i pogrešnim optuživati Komunističku partiju za boljševizam i u boljševizmu odnosno u lenjinizmu videti glavni izvor i uzrok i staljinizma i naše današnje društvene krize. Naučno je opravdan samo istorijski metod koji pokušava da izvuče uzroke, tok i značaj istorijskih procesa iz čitavog spleta istorijskih okolnosti koje su ih opredeljivale, a ne iz ove ili one pojedinačne i slučajne pojave i događaja, a još manje prenošenjem kasnijih pogleda i iskustava u okolnosti kojih u datom istorijskom periodu uopšte još nije bilo.

Digitized by Google

»Fundamentalizam« ranih socijalizama i njegove posledice

Jedna od sociopsiholoških karakteristika ranih socijalizama koji su proistekli iz proleterskih revolucija je i svojevrsni fundamentalizam, koji teži tome da ne samo preko noći preokrene sve društvene odnose i prilike od ekonomske baze do ideološke nadgradnje, nego da isto tako preko noći ideološki ubedi, politički angažuje i usmeri ka istom društvenom cilju celokupnu populaciju, sa izuzetkom zanemarljivo malog broja klasnih neprijatelja, koje treba što pre onemogućiti, ukoliko ih nije moguće odgovarajuće prevaspitati. Ta težnja, dakako, pretpostavlja ideološki i politički monopol jedne stranke, jedne partije, monolitno jedinstvo čitavog društva, a naročito vodeće političke partije, u kojoj se žigoše svaka alternativa vladajućoj političkoj liniji kao ovakva ili onakva devijacija, frakcionaštvo, rovarenje protiv države i vlasti itd. Taj fundamentalistički univerzalizam ranih socijalizama koji su proistekli iz proleterskih revolucija, istorijski je određen odnosno uslovljen položajem i mogućnostima proleterskih masa, kojima je jedino oružje u borbi protiv ekonomski, vojnički, tehnološki, naučno i stručno nadmoćne buržoazije bila upravo ta brižljivo čuvana ideološka monolitnost mase, koja je — rascepljena na pojedine protivrečne struje, frakcije i pojedince — bila bez snage, a ideološki i akciono ujedinjena predstavljala je ogromnu silu, koja je bila sposobna da u revolucionarnom nastupu sruši i najčvršće bedeme. Upravo nemoć pojedinca u odnosu na snagu kapitala i njegovih državnih i ideoloških aparata i nasuprot tome snaga mase, koja se nije mogla ignorisati, bila je ona klasna i istorijska proba proletarijata, koju je partija prihvatila kao svoj aksiom i vodilju i u periodu ilegalne borbe i revolucije a i u postrevolucionarnom periodu, kada se našla pred veoma teškim ekonomskim i političkim zadacima i problemima.

No razvoj socijalizma je demantovao upotrebljivost i naprednost proleterskog fundamentalizma po osvajanju političke vlasti, štaviše, upravo taj fundamentalizam (ili ideološko-politički monizam i univerzalizam) postao je jedan od glavnih uzroka kasnijih kriza dosadašnjih socijalizama, ubrojivši tu i naš. Ali je istovremeno u stvarnom životu ljudi često rađao i tragične i komične situacije, postupke i zablude, koje su se nepristrasnom posmatraču morale činiti protiv zdrave pameti. Na primer, dečja težnja za stopostotnim uspehom bilo kojih izbora, svakog referenduma itd, kada je ipak potpuno jasno da već zbog prirodne psihološke različitosti ljudi nikada nije moguće bez pritiska, to jest demokratskim putem postići takav rezultat. U izbornom postupku, kome je demokratski smisao upravo u tome da se preko njega afirmiše volja većine u odnosu prema manjini, pri čemu je apsolutna većina isto tako psihološki i sociološki neverovatna kao što je neverovatno da bi bilo kakva dovoljno široka grupa ljudi mogla imati o istoj stvari potpuno isto mišljenje, ista iskustva, iste interese itd.

Digitized by Google

A jedna od najtežih posledica tog fundamentalističkog univerzalizma bila je upravo u tome što je socijalističkim sistemima prikratila mogućnost usputnog javnog proveravanja, kontrole, verifikacije politike prihvaćene u najužem rukovodstvu, političkog kursa, gde je svako suprotstavljanje, čak i više: već svaka sumnja u pravilnost prihvaćene politike bila označena kao politički štetno i kontrarevolucionarno rovarenje, kao frakcionaštvo, kao ovakva ili onakva devijacija od jedino pravilne partijske linije. Posledica toga bilo je da čak ni vladajuća garnitura nije dobijala dovoljno signala o stvarnim rezultatima svoje poltike, jer su njene službe prekrajale podatke u smislu očekivanih rezultata ili za neuspeh krivile »neprijatelje naroda«.

Po mom mišljenju, jedna od najtežih, najgorih zabluda ranih socijalizama, pa i našeg, bila je u tome što nije znao da blagovremeno stvori legalan prostor opoziciji, ne u smislu klasične parlamentarne opozicije političkih stranaka, nego u smislu alternativnih pokreta i programa, oko kojih bi se formirale pojedine grupe i unutar vladajuće Komunističke partije a i šire, što bi omogućilo ne samo usputno proveravanje rezultata vladajućih programa, nego i formiranje alternativnih kadrova i odgovarajuću pozitivnu kadrovsku selekciju. Ali, strah od frakcionaštva, od idejnog nejedinstva bio je toliki da su se rani socijalizmi radije odricali tih jedino efikasnih mehanizama samokontrole i samoproveravanja svoje politike, nego da rizikuju prebacivanje za frakcionaštvo, devijacije, rušenje ideološke monolitnosti, koji je zbog svoje sve veće jalovosti i nekontrolisanosti postajala sve veća stvarna prepreka socijalističkom razvoju.

Najverovatnije da ne treba posebno naglašavati da je to ujedno vodilo i u duboku demoralizaciju ljudi, u lomljenje kičmi, oportunizam i pasivizam svake vrste, ukratko, u onu moralno-političku krizu koju bar delimično sve više osećamo i kod nas. Stoga da već ovde podvučem da u nicanju alternativnih pokreta i programa u našem društvu, alternativnih stavova u diskusijama o ustavnoj reformi, o celokupnom našem političkom, društvenom i ekonomskom sistemu, ne vidim ništa politički subverzivno ili opasno, nego upravo obratno: put koji nas jedino može izvesti iz krize i uspostaviti takve društvene odnose koji će omogućiti, legalizovati, razviti demokratiju alternativa, a da za to ne bismo morali obnavljati klasični građanski parlamentarizam, političke stranke sa njihovom borbom za političku vlast, koje stvarnu inicijativu ljudi ponovo sužava na uske krugove rukovodstava ove ili one pojedine političke stranke.

Upravo ta težnja za aspolutnom monolitnošću društva je ranim socijalizmima u znatnoj meri otežala da dijalektiku većine i manjine iskoriste i za očuvanje stabilnosti političkog sistema i kao jedan od najznačajnijih faktora društvenog razvoja. U manjini su uvek videli nekakvu smetnju koja ometa idejno i akciono jedinstvo ljudi u borbi za socijalizam, koju zbog toga treba otkloniti ili bar smanjiti na najmanju moguću meru, umesto da

Digitized by Google

upravo u postojanju legalne manjine vide jedan od veoma značajnih faktora društvene stabilnosti, javne kontrole i kritike, novih inicijativa i izazova za proveravanje efikasnosti prihvaćene politike većine. Na kraju, i u samoj istoriji radničkog revolucionarnog pokreta često se zbivalo da su se ideje manjine pokazale pravilnijim od ideja većine, a naravno i obratno da su manjinski stavovi postali većinski i obratno, pri čemu se uvek pokazalo da bez te dijalektične igre manjine i većine nema bilo kakvog društvenog napretka, da se bez priznavanja te dijalektike neizbežno osuđuje na jalovost i krizu ili upušta u neodgovorne i nesavladive avanture. Ako između većine i manjine postoji konsenzus o globalnim ciljevima društvenog razvoja i ako postoje razlike prvenstveno u shvatanju različitih mogućnih puteva do tog cilja, — u našem društvu na primer, samoupravni socijalizam — onda polemika između manjine i većine nema više karakter klasične strankarske klasne borbe za vlast, nego samo to koja od društveno-ekonomskih orijentacija, programa, koja i kakva ekonomska, socijalna, kulturna, naučna politika vodi ka plebiscitarno prihvaćenom opštem društvenom cilju, a koja se udaljava od nje ili vodi u pogrešnom pravcu.

Jedinstvo bez različitosti vodi u mrtvilo, stagnaciju, nazadovanje, a različitost bez jedinstva vodi u anarhiju, rasulo, propast. Jedinstvo bez različitosti je — filozofski rečeno — statična, gola, neproduktivna istovetnost bez dijalektičkog momenta negacije kao unutrašnjeg podsticaja, impulsa kretanja i razvoja. A različitost bez jedinstva je osamostaljivanje pojedinih protivrečnih momenata celine, koja onemogućava sintezu i prelazak u viši kvalitet razvoja. Rani socijalizmi su u dosadašnjem razvoju davali prednost jedinstvu nad različitošću (iz već pomenutih razloga), a to ih je osudilo na stagnaciju i dovelo u razvojnu krizu. Anarhistički politički pokreti i razni pseudoradikalizmi davali su prednost različitosti nad jedinstvom, što je raspršilo njihove snage i onemogućilo ili bar veoma smanjilo efikasnost njihove akcije.

Odnos između većine i manjine, između jedinstva i različitosti nije jednom za svagda dat nego se menja u skladu sa svakom situacijom i mora se menjati, ako treba da deluje kao momenat razvoja. Inovativne ideje kao impulsi razvoja su plod različitosti, ali da bi se te nove inovativne ideje mogle i ostvariti, realizovati, potrebno je jedinstvo, jedinstvena volja većine i jedinstvena akcija koja iz nje proizilazi. Bez takvog jedinstva volje i akcije većine, ni najproduktivnije nove ideje ne mogu se ostvariti i ostaju samo ideje bez uticaja na stvarnost.

Marksizam u političkim sistemima ranog socijalizma

Insistiranje na tom fundamentalističkom monolitizmu i u postrevolucionarnom periodu napravilo je najveću štetu upravo samoj revolucionarnoj ideologiji socijalizma — marksizmu. Još se Sartr, u prvim godinama posle drugog svetskog rata, pitao o

Digitized by Google

uzrocima neobične prerane skleroze marksizma, njegove filozofske, sociološke i političke jalovosti. Uzrok njegovog pretvaranja od revolucionarne teorije u apologetsku dogmatiku je, po mom mišljenju, upravo taj fundamentalistički monolitizam, to njegovo sve represivnije zadržavanje i u postrevolucionarnom periodu, kada su se istorijske okolnosti već bitno izmenile.

Ako je neizbežno bio potreban proleterskim revolucijama u periodu pred revoluciju i u vreme revolucije, a možda i prvom postrevolucionarnom periodu, kada je revolucija još bila sa svih strana zaista ugrožena, kada je ideološko jedinstvo bilo jedino efikasno oružje proleterskih masa u borbi protiv sila starog poretka, uz pomanjkanje svih drugih prednosti kojima je raspolagala buržoazija, taj isti fundamentalistički monolitizam počeo je u postrevolucionarnom periodu, kada se nova vlast bar relativno dovoljno utvrdila, postajati podjednako efikasno sredstvo rađajuće partijske i državne birokratije. Ona je njime ne samo uspešno mobilisala mase za rešavanje neodložnih ekonomskih i drugih zadataka revolucionarnog programa — što je u to vreme još moglo biti napredno i istorijski nužno — nego joj je to istovremeno davalo ogromnu nekontrolisanu društvenu moć nad samim proletarijatom i proleterskim masama. Ta moć je mogla da se zloupotrebljava i zloupotrebljavala se — pošto legalna organizovana društvena kontrola i kritika nije bila mogućna — za ostvarivanje svakakvih subjektivističkih i voluntarističkih ekonomskih i drugih društvenih programa, koji su često državu dovodili na ivicu katastrofe. Setimo se godina gladi u Sovjetskom Savezu zbog nasilne kolektivizacije, posledica Polpotovog režima, kulturne revolucje u Kini itd. A kako je ujedno bila veoma otežana ili uopšte onemogućena normalna slobodna komunikacija ideja i kako su se sve ideje koje su dolazile spolja, iz nesocijalističkog sveta, smatrale u celini reakcionarnim i buržoaskim i kao takve društveno opasnim, a jedina priznata i društveno dozvoljena teorija bio marksizam, morao je ovaj preuzimati i zadatke za koje uopšte nije mogao biti merodavan i tako je počeo da se pretvara u sveobuhvatni sholastički filozofski sistem — pod imenom dijalektičkog i istorijskog materijalizma — koji bi trebalo da ima odgovore na sva pitanja i koji bi ujedno bio — kako je to nebrojeno puta bilo zapisano u raznim udžbenicima diamata, u enciklopedijama, revijama itd. — najviši stepen u razvoju filozofije i nauke uopšte.

Marksizam je počeo da prosuđuje čak i o najkonkretnijim naučnim pitanjima, na primer na području biologije i fizike, za šta nije raspolagao ni minimumom odgovarajuće naučne metodologije koja bi to opravdavala. Takva ambicija je, naravno, u potpunoj suprotnosti sa revolucionarnim duhom izvornog marksizma. Kada su se u okviru socijalističkog kretanja u Marksovo vreme počele pojavljivati takve ambicije, niko drugi do Engels ih je iscrpno i nadasve duhovito opovrgao u svom poznatom delu »Prevrat gospodina Eugena Diringa u nauci«. Pa ipak je upravo

Digitized by Google

to delo, nekakvom ironijom sudbine, postalo priručnik iz kojeg su crpli »nadahnuće« najraznovrsniji »sistematizatori« marksizma, da bi ga pretvorili u sveobuhvatni filozofski, sociološki i ekonomski sistem, ali u Diringovom, a nikako u Engelsovom smislu. Tako je istom ironijom sudbine glavni »klasik« staljinističkog diamata nepriznati i opovrgnuti Diring.

Žrtve te iluzije postali su i mnogi marksisti tog doba koji su dobro mislili, a koji su pokušavali da razviju marksizam na različitim područjima, da bi ga tako pretvorili u sveobuhvatni filozofsko-sociološki naučni sistem, ne postižući pri tome bilo kakve značajnije uspehe. Samom Marksu tako nešto nikada ne bi palo na pamet, pa ni svoje najznačajnije delo »Kapital« nikada nije ubrajao u nekakvu osnovu ili temelj sveobuhvatnog marksističkog filozofsko-naučnog sistema — u Hegelovom, a još manje u bilo kom drugom sholastički tradicionalnom filozofskom smislu, nego jednostavno kao naučno delo, kao naučnu teoriju, koja je podvrgnuta istim naučnim kriterijumima kao i sve ostale naučne teorije. Za samog Marksa poslednje pitanje bi bilo proglašava li se neka teorija marksističkom; za njega je jedino značajno bilo podnosi li i izdržava li naučne kriterijume, je li revolucionarna, da li iza fasade ideoloških iluzija i predrasuda otkriva stvarne životne odnose ljudi u njihovoj celovitosti, međusobnim uticajima i učincima.

Do takve prerane skleroze marksizma u ranim socijalističkim društvima ne bi došlo da je bila dozvoljena normalna sloboda protoka i konkurencija ideja, bar u okviru opšteg socijalističkog programa društvenog razvoja, da nije svako drukčije mišljenje, koje je odstupalo od zvanične partijske linije i od zvanične partijsko-političke arbitraže šta je marksističko a šta nije — bilo proglašavano i proganjano kao reakcionarno. Isto važi i za literaturu, umetnost, interpretaciju i kritiku tekuće i prethodne umetničke produkcije.

Otkuda taj strah političkih partijsko-državnih struktura pred slobodnom komunikacijom i konkurencijom ideja, koji je toliko štetio razvoju marksizma, filozofije, društvenih i čak prirodoslovnih i tehnoloških nauka u tom periodu? Iznenađujuće je da komunisti u predrevolucionarnom periodu taj strah nisu poznavali, da su se uspešno kritički sukobljavali sa reakcionarnim idejama i u toj borbi često i pobeđivali i pridobijali napredno orijentisanu inteligenciju za svoj revolucionarni program i socijalističku viziju. Taj strah, po mom mišljenju, ima dva različita istorijska korena: prvi je u samom položaju i statusu proleterskih masa, koje su nosile socijalističke revolucije, u njihovom revolucionarnom iskustvu da im jedino potpuno ideološko i akciono jedinstvo obezbeđuje uspeh u revolucionarnoj borbi, da svako koketiranje sa građanskim idejama i rafiniranom građanskom ideologijom slabi njihovu moć; to iskustvo se duboko ukorenilo u svest ili čak podsvest proleterskih masa i u periodu izgradnje socijalizma, a da nisu blagovremeno postale svesne da ih to isto mono-

Digitized by Google

litno jedinstvo sada čini sve nemoćnijim u odnosu prema njihovoj sopstvenoj državno-partijskoj birokratiji. A strah rađajuće državno-partijske birokratije bio je zasnovan i na njenom saznanju da bi slobodna cirkulacija i konkurencija ideja mogla vrlo brzo da poljulja njen monopolistički položaj u društvu i njene voluntarističke programe društvenog razvoja. Tome je u znatnoj meri doprinelo i nepoverenje priličnog dela proleterske baze u svoju sopstvenu, levo orijentisanu inteligenciju, što je birokratija spretno iskorišćavala u svoj prilog, mada je ta inteligencija još u predrevolucionarnom periodu, a i kasnije, u vreme revolucije, ubedljivo dokazala da je sposobna da se uspešno nosi sa reakcionarnim građanskim idejama i da bi za to bila sposobna i u postrevolucionarnom periodu.

Naravno, najprogresivnija inteligencija ni u vreme posle revolucije nije htela da se zadovolji time da kritikuje i napada samo građanske ideje i građansku ideologiju, nego je htela da bude podjednako kritična i prema postojećoj društvenoj stvarnosti, prema često voluntarističkim programima koje je društvu nametala birokratija, prema sve većim razlikama između deklarisanih načela i društveno-političke stvarnosti i prakse itd.

A ujedno je između inteligencije i proleterske baze postojala značajna razlika i u samom shvatanju motiva i ciljeva socijalističke revolucije: dok su proleterske mase u socijalizmu videle izlaz iz siromaštva, iz ekonomskog i političkog bespravlja, životne uslove koje čovek zaslužuje, prikladno materijalno blagostanje, poštovanje naročito fizičkog rada itd, dotle je levo orijentisana inteligencija u socijalizmu videla prvenstveno društvo političke i duhovne slobode, viši stepen u razvoju nauke i kulture, društvo oslobođenog rada, koje će prerasti i ukinuti klasnu podeljenost rada na umni i fizički itd. Ta različitost u motivima i pogledima na socijalizam, koja izvire iz različitog istorijskog položaja inteligencije i proleterskih masa, bila je, a još je i danas, jedan od glavnih uzroka i povoda stalnih napetosti između inteligencije i partije, naročito u društvima u kojima je državno-partijska birokratija postala vodeća privilegovana društvena sila. Strah birokratije od slobodne komunikacije i konkurencije ideja izvire i iz njene premale obrazovanosti i poznavanja klasičnih i savremenih idejnih tokova, zbog čega se oseća nemoćnom pred njima, iz bojazni da ih neće moći savladati i podvrgnuti svojoj kontroli, u čemu vidi glavni temelj svoje društvene moći.

Iz dosadašnjeg razvoja marksizma, bez sumnje, proizilazi da je marksizam dao značajne filozofske i naučne rezultate samo tamo gde nije bio podvrgnut kontroli ovakve ili onakve birokratije, gde se marksisti koji su filozofski razmišljali ili uopšte nisu obazirali na zvanične verzije marksizma (kao npr. Bloh) ili gde su bili dovoljno snažni i uporni da su i pored pritisaka i raznih represija sprovodili svoje stavove (kao npr. Lukač) ili gde su razvijali svoju političku misao nezavisno od svetskog ideološkog centra, polazeći od iskustava, mogućnosti i potreba razvoja sop-

Digitized by Google

stvene zemlje i sopstvene samostalne vizije socijalizma (kao npr. Tito i Kardelj).

A na drugoj strani su upravo to odsustvo ili nemogućnost slobodne komunikacije, slobodnog protoka i konkurencije ideja omogućili nekritičko prenošenje, raznovrsni manje-više jalovi eklekticizam i pomodno imitiranje raznoraznih filozofema, njihovo preterano afirmisanje u određenom periodu, ne dajući zaista nove filozofske i naučne rezultate kakve bismo od njih inače morali očekivati. Njihova se popularnost nije temeljila toliko na istinskoj filozofskoj vrednosti i idejnoj inovativnosti tih ideja, koliko na činjenici da se nisu smele pojavljivati u određenom vremenu i prostoru, da su bile pod embargom, zabranjene ili bar nepoželjne i tako već unapred ideološki negativno ožigosane. U društvenoj atmosferi slobodnog protoka i konkurencije ideja, njihova stvarna vrednost bi se vrlo brzo pokazala, istovremeno sa njihovim nedostacima i zabludama, a osvajale bi ideje sa njihovim nedostacima i zabludama, a osvajale bi ideje sa većom inovacionom moći, prodornošću i aktuelnošću. Da li bi se zvale marksističke, postmarksističke ili nekako drukčije — potpuno je irelevantno pitanje. No kao marksista, uveren sam da u izvornom marksizmu, pa i u mnogim delovima kasnijih nezavisnih marksista, ima veoma mnogo idejnih inicijativa i izazova i za slobodno i buduće mišljenje, koje u dosadašnjem razvoju nisu bili iskorišćeni, ostali su neopaženi, često čak postavljeni pod upitnik pravovernosti, što je danas, na sreću, pre pohvala no prebacivanje.

Problem jedinstvenog pogleda na svet

Drugo značajno pitanje koje se postavlja u vezi sa razmišljanjem o drukčijem socijalizmu jeste pitanje jedinstvenog pogleda na svet ili jedinstvene opredeljenosti u pogledu na svet svih onih koji se politički i idejno opredeljuju za socijalizam i komunizam. Zahtev ze jedinstvenim, materijalističkim, nereligioznim, ateističkim pogledom na svet koji bi se temeljio na marksizmu, u mnogim komunističkim partijama — među njima i u našoj — jedan je od osnovnih, ako ne čak osnovni uslov za članstvo u komunističkim partijama — ne svima, izuzetak je danas naročito Italijanska komunistička partija, a i neke druge. U Statutu Saveza komunista je izričito zapisano da je članstvo u Savezu komunista nespojivo sa bilo kakvim religioznim verovanjem.

Ovde je reč, u stvari, o više kompleksa pitanja, koja nisu sasvim istovetna, mada se međusobno prepliću i prekrivaju. Prvo, to je pitanje jedinstvenog, »monolitnog« teoretsko-filozofskog pogleda na svet, koji bi trebalo da bude naučni, ateistički, dijalektičko-materijalistički i kao takav marksistički, što sve podrazumeva kao sinonime, mada je, u stvari, reč o veoma različitim pa i veoma spornim pitanjima.

Digitized by Google

Predstava o nužnosti takvog kanonizovanog svetovnopogledskog, ideološko-filozofskog jedinstva u istorijskom razvoju samog marksizma nije dala pozitivne rezultate, nego naprotiv, vodila je u dogmatizaciju marksizma i jedan je od glavnih uzroka one njegove filozofske i teorijske jalovosti i prerane skleroze o kojoj je već u prvim posleratnim godinama govorio Sartr. Predstava o nužnosti takvog potpunog svetovnopogledskog jedinstva izvire, naravno, iz položaja proleterskih masa u periodu prve industrijske revolucije, o čemu sam već govorio i što je u tom periodu bilo neophodno za uspeh proleterskih revolucija, a što je kasnije prouzrokovalo tešku stagnaciju u stvaralačkom traženju najboljih mogućih puteva u skladu sa svim istorijskim okolnostima, kako za realnu izgradnju novih društvenih odnosa — u zemljama u kojima je revolucija pobedila — tako i za traženje novih teorijskih koncepcija i vizija, koje bi uvažavale nova naučna saznanja, novo istorijsko iskustvo i nove istorijske mogućnosti. Pokazalo se da to takozvano jedinstvo pogleda na svet baš nimalo ne doprinosi traženju najboljih mogućnih puteva daljeg razvoja socijalizma, nego naprotiv, postaje sve teža prepreka, a ujedno i to da različitost u pogledima na svet nije nikakva prepreka u političkom opredeljivanju za socijalizam i komunizam u najoriginalnijem Marksovom smislu kao »carstvo *slobode*«. A ta sloboda je po definiciji i sloboda mišljenja, sloboda različitih shvatanja u pogledima na svet, filozofskih traženja itd. Taj monolitizam pogleda na svet, koji se u suštini ograničavao na neku veoma jednostranu i problematičnu (izvornom duhu Marksove misli suprotnu) interpretaciju marksizma, u znatnoj meri je otežao komunističkim pokretima da brže otkriju doktrinarne granice i ograničenosti svojih političkih programa i da ih brže i uspešnije prilagođavaju svim novim istorijskim, tehnološkim, ekonomskim i drugim društvenim promenama i novim situacijama.

Da već ovde naglasim da ne vidim nikakvog razloga zbog čega bi opcije za ovakvo ili onakvo *filozofsko* rešavanje savremenih problema, za ovakvu ili onakvu filozofsku orijentaciju bile u bilo kakvoj relaciji prema globalnom socijalističkom društvenom projektu, ako socijalizam shvatamo kao univerzum slobode. Naravno, filozofske teorije mogu u sebi nositi i različite društvene i političke poruke, i napredne i konzervativne, ali je ujedno upravo njihova međusobna koegzistencija, međusobna kritika, dijalog i polemika, jedan od osnovnih uslova da se u filozofskom prostoru afirmiše ono što je progresivno, napredno, idejno i filozofski stimulativno i inovativno — slično kao i na području umetničkog stvaralaštva — samo ako obezbedimo tom prostoru potrebnu autonomiju i nezavisnost. Po mom mišljenju, to je uopšte najbitniji, jedini i jedino produktivni zadatak politike u odnosu na to područje i na kulturno, umetničko, naučno, filozofsko stvaranje i stvaralaštvo uopšte. Politika ne može da piše pesme umesto pesnika, da komponuje umesto kompozitora, da filozofira umesto filozofa, da istražuje umesto naučnika, politika ne može,

Digitized by Google

ma koliko želela, ni da izazove eksploziju novih velikih talenata, ako se oni sami nisu pojavili u određenom vremenu i prostoru, ali može da im načini mnogo štete ako se meša u to područje. Ali — kako nam pokazuju istorijska iskustva ni veoma nepovoljne političke i druge okolnosti ne mogu dokraja i u celosti sprečiti talente i njihovo stvaralaštvo, kada se zaista pojave.

Taj strah od različitosti zapravo je teško razumljiv. Proizilazi iz pretpostavke da je društveno i politički najčvršći onaj društveni sistem u kome svi isto misle, u kome su svi okrenuti ka istom cilju, u kome vlada potpuno idejno i političko jedinstvo. A istorijska iskustva pokazuju da su upravo takvi sistemi u suštini najnestabilniji. Spolja odaju utisak velike čvrstine, koja je u unutrašnjosti zapravo veoma krhka i ranjiva. Da u nekom društvu svi isto misle, u stvari, znači samo to da mnogi među njima ne mogu izreći ono što misle i da priličan broj ljudi ostaje u ovom svom životu u stanju maloletnosti, prepuštajući pravo na mišljenje i javno korišćenje svog razuma — da parafraziram Kanta — drugima, pre svega samom političkom vrhu. A u stvari su najčvršći upravo oni sistemi koji ne samo što dopuštaju različitost, nego u njoj vide čak glavni temelj svoje stabilnosti. Jer, u društvu u kome su različitost mišljenja i javno korišćenje razuma poželjni i normalni, niko ko o nekoj stvari ima drukčije mišljenje nema razloga da teži razrušavanju sistema, jer u njemu može slobodno da iskaže svoje mišljenje i da agituje za promene i rešenja koja mu se u datom trenutku čine najprikladnijim — svestan, doduše, da će u konačnoj liniji o tom odlučiti većina, koja može biti i drukčijeg mišljenja od njegovog, ali će to priznati kao nužni element demokratije, koji i njega samog štiti od tiranije i samovolje kako drugog pojedinca tako i vlasti.

Ateizam kao obavezujuće opredeljenje pogleda na svet

Ateistička orijentacija pogleda na svet komunističkih partija — među njima i naše — imala je u istoriji socijalističkih revolucija ambivalentnu društvenu ulogu. Osobito u vreme pred revoluciju i za vreme nje u znatnoj meri je doprinela da se proleterske mase oslobode ideološko-političkog uticaja raznih crkava, koje su, gotovo sve, u tom pogledu podržavale reakcionarne političke režime i preživele društvene odnose bilo još feudalne — kao u periodu građanskih revolucija — bilo kapitalističke, a u vreme drugog svetskog rata čak fašističke, kao u Sloveniji i Jugoslaviji, pa i drugde, ili se bar nisu u dovoljnoj meri distancirale od fašističkog nasilja, kao, na primer u Nemačkoj i drugim od strane nacista okupiranim državama u vreme drugog svetskog rata. U tom smislu bismo mogli čak reći da su Rožmanove antikomunističke biskupske poslanice napravile više ateista u Sloveniji nego svi kursevi dijalektičkog materijalizma u to vreme. Bez te izrazito reakcionarne i antinarodne izdajničke politike visoke crkvene hijerarhije, ateizam najverovatnije teško da bi

Digitized by Google

pustio dublje korenje u masama, kojima je hrišćanstvo još od pamtiveka bilo sam po sebi razumljiv sastojak njihovog života.

Iskustva proletarijata sa reakcionarnom političkom i idejnom usmerenošću visoke crkvene hijerarhije sežu, dakako, daleko unazad i u Sloveniji; upravo ta iskustva su u znatnoj meri doprinela da je ateizam postao glavna orijentacija u pogledu na svet Komunističke partije i u Jugoslaviji i u Sloveniji, a naravno i priličnog dela radništva i levo orijentisane inteligencije, dok se hrišćanski socijalizam upravo iz istog razloga ograničavao uglavnom samo na srazmerno uzak krug levo orijentisane katoličke inteligencije, duhovništva i srazmerno malog broja radnika i seljaka.

No, kako je poznato, Komunistička partija Slovenije nije postavljala ateizam toliko mnogo u prvi plan da bi ga smatrala uslovom za učešće u revolucionarnoj borbi, nego samo kao uslov za članstvo u ilegalnoj partiji kao avangardi radničke klase. U vezi s tim, treba uvažavati da je broj članova Komunističke partije, u uslovima ilegalnog postojanja partije, bio veoma mali i samo za njih je važio ateizam kao striktni uslov slobodnog i dobrovoljnog opredeljenja za program Komunističke partije i komunističkog pokreta.

U vreme kada su crkva i klerikalno političke stranke držale u svojim rukama većinu ideoloških aparata i njima tako reći od rođenja do smrti indoktrinirale svakog čoveka, ateizam, kao najradikalnija i najodlučnija devijacija same ideološke osnove te indoktrinacije, koja, dakako, nije bila samo religiozna nego u mnogo većoj meri klerikalno politička, pa čak i fašisoidna — bio je društveno progresivan idejno-politički faktor. Ateizam je u tom periodu olakšavao i pospešivao idejno-političku emancipaciju radničke klase i levo orijentisane inteligencije, koja je uglavnom bila i glavni nosilac idejno-teorijskih sukoba s klerikalizmom i njegovim ideološkim zaleđem. U tom pogledu je stav Komunističke partije Jugoslavije i Slovenije pred drugi svetski rat, pa i u vreme narodnooslobodilačke borbe, bio veoma jasan i principijelan: zahtevala je odvajanje crkve od države, da religija bude lična stvar svakog pojedinca, da se kao pojedinac može slobodno odlučivati za religioznost ili nereligioznost bez ikakvih negativnih posledica za sebe.

Naglasak je bio u tome da je za pojedinog čoveka ta odluka bila nedobrovoljna, društveno uslovljena u ovakvoj ili onakvoj vladajućoj religiji, prema tradiciji, prema roditeljima itd, jer je pojedinac već krštavanjem i krizmanjem bio unapred opredeljen za člana određene religije, još pre no što je o tome uopšte mogao samostalno odlučivati, a docnije kroz sav školski sistem i druge ideološke aparate vaspitavanjem u smislu veronauke ove ili one društveno priznate i državno favorizovane religije, na primer katolicizma u Sloveniji i Hrvatskoj, pravoslavlja u Srbiji itd. A naprotiv, opredeljivanje za ateizam, kao uslovom za ulazak u članstvo Komunističke partije, bilo je dobrovoljno i samostalno,

Digitized by Google

a povrh toga nije donosilo nikakve privilegije nego upravo suprotno — raznovrsne društvene sankcije i ograničenja, a i direktnu izloženost represiji. I u vreme narodnooslobodilačke borbe, Komunistička partija se striktno držala načela dobrovoljnog opredeljivanja za ateizam i, u skladu sa Čebinskim dokumentom*, nije povezivala ateizam sa pripadnošću narodnooslobodilačkoj borbi, sa učešćem u Osvobodilnoj fronti i narodnooslobodilačkoj vojsci, u skladu sa načelom da je religija privatna stvar svakog pojedinca, nego kao uslov za stupanje u Komunističku partiju, jer je ateizam smatrala osnovnim sastojkom pogleda na svet komunista, za šta se slobodno i dobrovoljno odlučio svojim stupanjem u Partiju, ako je, naravno, zadovoljavao i druge uslove koje je zahtevalo članstvo u takvoj revolucionarnoj organizaciji kakva je bila Komunistička partija u tom periodu.

Ali za većinu novoprimljenih članova u vreme narodnooslobodilačke borbe opredeljivanje za ateizam bilo je više političko nego idejno-teorijsko, motivi su bili više politički nego filozofsko-teorijski, odlučujuće je bilo iskušenje reakcionarne politike crkvene hijerarhije, pojedinih župnika i kapelana, koji su podržavali i organizovali belu gardu, potkazivali okupatoru članove OF itd. Povremeni politički kursevi i političke škole u to vreme su, doduše, pokušavali da ateizmu daju i teoretsko-filozofsko obrazloženje i postavku, ali se to više oslanjalo na pojednostavljene diamatske teze četvrte glave kratke istorije boljševičke partije nego na originalne Marksove analize religije u ranim radovima, koji u to vreme većinom još nisu bili poznati ili su važili kao idejno problematična dela iz perioda kada je Marks još bio pod uticajem Hegela i Fojerbaha i tek je formirao svoje »marksističke« poglede na ta pitanja.

Ovo pretežno empirijsko političko, emocionalno opredeljivanje za ateizam, koje je samo po sebi u tom periodu bilo progresivno, jer je oslobađalo ljude od uticaja crkvene hijerarhije, koja je zloupotrebljavala religiju u političke svrhe i mešala religiju i politiku, sa druge strane je rađalo i tip uskogrudog dogmatskog sektašta, koji je u svakom znaku religioznosti i u svakom župniku ili sveštenika video klasnog neprijatelja, kojeg treba što pre raskrinkati i onemogućiti. To sektaštvo, kome je često kumovalo pomanjkanje idejnog, teoretskog i filozofskog obrazovanja, lična uskogrudost i politički fanatizam, pa i nepoznavanje i neuvažavanje javno izraženih političkih stavova Komunističke partije o tom pitanju — načinilo je narodnooslobodilačkom pokretu još za vreme rata mnogo štete, a još više u posleratnom periodu.

U posleratnom periodu ateizam je u mnogo čemu dobio drukčiju konotaciju. Dok je u predratnoj Jugoslaviji ispovedanje ateizma bilo nepoželjno, progonjeno i čak zabranjeno, povezano sa mnogobrojnim društvenim frustracijama, dotle je u pos-

* U mestu Čebine održan je osnivački kongres KP Slovenije (prim. prev.)

Digitized by Google

leratnom periodu postalo svojevrsna privilegija i, bar u nekim oblastima, značajan faktor društvene promocije. To je, dakako, bitno uticalo na motivisanost u prihvatanju i ispovedanju ateističkog pogleda na svet. A time je počeo polako da se prazni onaj revolucionarni emocionalni naboj ateizma koji je bio značajna crta predratnog komuniste i međuratnog partijskog aktiviste u periodu narodnooslobodilačke borbe, a koji je bio uslovljen kako reakcionarnom politikom crkava, zloupotrebljavanjem religije u reakcionarne političke ciljeve tako i verom u pravičnost i naprednost borbe za socijalizam i komunizam, koja je, po tadašnjoj predstavi, bila tesno povezana sa ateističkom orijentacijom pogleda na svet. Što je više slabio taj nekadašnji revolucionarno-emocionalni naboj ateizma i što je više istovremeno ateizam postajao tako reći zvanična ideologija — ili, ako hoćete, nekakva zvanična antireligija — što se više ateizam shvatao kao društveno poželjna komponenta vaspitnog školskog procesa, uz mnoge prateće pojave doktrinarnog sektaštva, i što se više teorijski oslanjao na staljinističku verziju diamata — tim je neubedljiviji postajao i tim se više umanjivao njegov istinski uticaj na posleratne mlade generacije, koje su se rodile i odrasle već u novim društvenim prilikama.

No istovremeno taj ateizam, koji je teorijski većinom bio ispod intelektualnog nivoa prosvetiteljskog ateizma francuskih materijalista 18. veka, i zbog nepoznavanja i neuvažavanja originalnih Marksovih tekstova, često uopšte nije mogao da se suprotstavi religioznoj apologetici i propagandi i u najboljem slučaju se ograničavao na ponavljanje političkih argumenata protiv crkve i religije iz vremena narodnooslobodilačke borbe, koji mladoj generaciji — osobito kada je počela da se pojavljuje društvena kriza — nisu više bili tako uverljivi kao za partizansku generaciju, koja je sve to neposredno na sebi doživljavala. Kako je bio daleko od toga da odgovara na suptilna filozofska, etička, egzistencijalna pitanja savremenog čoveka — nedostatak koji je spretno iskorišćavala i iskorišćava crkva za širenje religioznog pogleda na svet, etike i crkvene socijalne pouke — a kako je bio i veoma slabo potkovan dostignućima savremene naučne religiologije, tu mislim na period pre Rotera, Kerševana i drugih današnjih marksistički orijentisanih religiologa — u očima savremenih generacija sve je više počinjao da dobija onaj pečat ideološke dogmatike kakav je u predratnom periodu u znatnoj meri imala veronauka po školama i institucionalno verskog vaspitanja uopšte, naročito u naprednim intelektualnim i radničkim sredinama.

Posledica toga bilo je ono povećavanje procenta religioznosti u mladim generacijama, i u radničkoj klasi, koji konstatuju ispitivanja javnog mnenja u Sloveniji već više godina — a i sve manji priliv mladih u Savez komunista. No tekovine revolucionarnog ateizma iz vremena narodnooslobodilačke borbe i predratne borbe komunista nisu ostale bez uticaja i na savremene novoro-

Digitized by Google

đene mlade generacije. Prvenstveno je mlade generacije načinilo neprijemčivim za raznovrsne religiozne mitove, za slepo verovanje u sve elemente veronauke, kritičnim prema religioznim dogmama, a pre svega, prema bilo kakvim političkim manipulacijama religijom. Mladi ljudi su oslušnuli religiozna obrazlaganja svojih egzistencijalnih pitanja, koja se tiču i odnosa čoveka prema transcendenciji, prema bogu, prema zagrobnosti itd, pre svega zato što na ta pitanja nisu dobijali nikakve ubedljive i zadovoljavajuće odgovore od strane ateizma odnosno diamatskog marksizma; prihvatali su ono što im se činilo zanimljivim, što im je otvaralo nove ili bar drukčije poglede na ta pitanja, što ih je iznutra uznemiravalo, ali uglavnom, kako pokazuju i ispitivanja javnog mnenja — nisu bili spremni da prihvate i religioznu dogmatiku, njen ideološki i religiozni ekskluzivizam ili da se odreknu samostalnog razmišljanja i vrednovanja.

Današnje mlade generacije veoma teško prihvataju ili bolje reći radikalno odbacuju nametanje bilo kakvog pogleda na svet prema kome ne bi smeli da imaju kritičku distancu, svoje sopstveno mišljenje i stanovište. To važi i za ateizam i za marksizam, naročito u njegovoj dogmatskoj varijanti, a i za ovakvo ili onakvo etabliranu religiju i teologiju. No možemo reći da se crkva u Sloveniji, u okviru svojih doktrinarnih mogućnosti, u mnogo čemu pokazala elastičnijom i otvorenijom od Saveza komunista, bar od njegovog konzervativnog dela.

U odnosu prema religiji, a isto tako prema raznim filozofskim koncepcijama i teorijama, zapadne evrokomunističke partije su mnogo elastičnije od istočnih, koje još uvek duboko čuče u neprevladanom dogmatizmu, među kojima — bar što se tiče religije — i Savez komunista Jugoslavije. Tako Statut SKJ — koji je u tom pitanju rigorozniji čak i od boljševičke partije u vreme Lenjinovog života — još uvek postavlja, kao jedan od osnovnih uslova za članstvo u Savezu komunista, nespojivost sa bilo kakvim religioznim verovanjem, prihvatanje naučnog ateizma kao obaveznog opredeljenja što se tiče pogleda na svet komunista i marksista.

Ali iz Marksovih tekstova proizilazi da sam Marks nije ateizam bogznakako visoko cenio, jer je u njemu video samo antropološki supstitut za religioznu veru u boga, pogled koji namesto boga stavlja Čoveka (pisanog velikim početnim slovom!), nekakav nadistorijski apsolutni ideal, koji ne proizilazi iz stvarnih istorijskih mogućnosti čoveka i iz njegovog istorijskog razvoja. Marks je smatrao da će neposredna providnost društvenih odnosa u komunizmu, racionalno vladanje prirodnim zakonitostima i društvenim razvojem u korist čovečanstva kao celine učiniti nepotrebnim i svaki supstitut religije, dakle i sam ateizam, koji će, isto tako kao i razni oblici religioznosti u današnjem smislu, pripadati prošlosti. Marks je istorijsko mesto religije video u ideološkoj nadgradnji društva, zajedno sa filozofijom, moralom i drugim oblicima ideološke svesti i shvatio religiju —

Digitized by Google

nesumnjivo i pod Fojerbahovim uticajem — kao oblik čovekovog samootuđenja, koji još nije postao svestan svojih suštinskih moći.

Problem transcendencije

No pri tome je i sam Marks predvideo nekakvu specifičnu antropološku dimenziju religije (odnosno pravilnije religija jer ne postoji samo jedna religija) kao sastavnog elementa svih dosadašnjih kultura u istoriji čovečanstva, kao istorijski uslovljen način čovekovog doživljavanja samog sebe, sveta i svog odnosa prema svetu, ne samo u njegovom svakodnevnom empirijskom liku nego u jednoj dubljoj kosmičkoj ili vaseljenskoj dimenziji, koja transcendira ili bi trebalo da transcendira kako empirijski život svakog pojedinca i njegov empirijski svakodnevni smisao, tako i čitavih kultura i čovečanstva. Ta težnja za transcendiranjem svake čovekove situacije, i pojedinca a i čitavih kultura — a koja nije istovetna samo sa težnjom za kvantitativnim napretkom ili za osvajanjem i širenjem moći, kako bi to rekao Niče ili Hajdeger, duboko je usađena u čovekovu prirodu i svako može da je oseti u sebi, ako samo želi da je oslušne. To je težnja za izlaskom iz čovekove svake individualne situacije koja čoveka ne zadovoljava i nikada ga ne može u celosti iznutra zadovoljiti, u neku dublju drukčiju dimenziju koja bi zadovoljila i istovremeno ugasila njegov unutrašnji nemir, koji u ovom empirijskom svetu nikada ne nalazi svoje potpuno zadovoljenje, koje ga uvek tera sve dalje i dalje, i u provalije i propast, a koja je ujedno glavni motor čitave ljudske kulture, njenog istorijskog razvoja, sudbina i najverovatnije i smisao čovekove egzistencije. Ili bar sve ono što je svojstveno samo čoveku, što ne mogu poznavati ni bogovi ni druga priroda, mada je još starogrčka filozofska misao i u samoj prirodi otkrila predstepen te težnje, koja se u prirodi ostvaruje naizgled kao prirodni razvoj i svakog pojedinog živog bića i biljnih i životinjskih vrsta, kao njihova »entelehija«.

»Vidi ovo drvo« — zapisao je jednom pesnički Župančič — »neprestano se bori za svoj cilj, a za njega nikada ne pita«. A čovek naprotiv, za svoj cilj, za svoje mesto u svetu, za svoj odnos prema samome sebi i svetu, za ideju svog života, svog ponašanja, svog delovanja — pita. To zapitkivanje je filozofija. No pitanje zahteva odgovor i religije su u svom istorijskom razvoju davale čoveku odgovore na to pitanje ili na ta pitanja u skladu sa istorijskim, društvenim i saznajnim mogućnostima i okolnostima čoveka na određenom stepenu njegovog istorijskog i kulturnog razvoja u obliku mita, metafore, alegorije, održavajući i štiteći čovekov odnos prema transcendenciji kao nešto sveto, nedodirljivo, što izdiže čoveka iznad druge prirode, simbolički ispunjavajući njegovu težnju za transcendencijom, za transcendiranjem svog empirijskog opstanka, za apsolutom. Religije su transcendenciju uvek dešifrovale kao zagrobni život, kako ga je mogao

Digitized by Google

zamišljati čovek u pojedinim stepenima svog istorijskog razvoja, u skladu sa svojim društvenim uređenjem, svojom kulturom, svojim načinom života, a apsolut kao personificirana božanstva, kao bogove ili u monoteizmu kao samo jednog boga, koji je u drugom procesu destilacije usrkao u sebe sve atribute politeističkih božanstava.

Suština razvijenih religija je upravo u tome da projeciraju čovekovu težnju za transcendiranjem u zagrobni život, da je lociraju izvan empirijskog sveta i da je tako iluzorno, u stvari metaforički ispunjavaju, a da čovek nema nikakve mogućnosti objektivne verifikacije tog ispunjenja ili uopšte bilo kakav objektivan uvid u prirodu tog ispunjenja. Zamenjuju ga u religioznoj kategoriji vere i nadanja, koje apsorbuju emocionalnu energiju čovekove težnje za transcendiranjem i tako je emocionalno, mada samo iluzorično, alegorično i metaforično — što je u traumatskim situacijama objektivne nemoći pojedinca da razreši svoje probleme i ostvari svoju imanentnu težnju za transcendiranjem — uopšte jedino i moguće. Marks, inače, to naziva cvećem na okovima sužanjstva, ali ni ateističko odstranjivanje toga cveća nije razbilo lance nego ih je samo naturalistički razgolitilo ili čak samo zamenilo drugim, jedino što je umesto religioznim cvećem pokušala da ih ukrasi ideološkim cvetovima. Upravo stražarenje nad čovekovim odnosom prema transcendenciji — mada u religioznom ruhu — ono je što savremenim religijama, i pored konzervativne i često reakcionarne političke uloge pojedinih crkava u određenim istorijskim periodima, održava životnu moć i privlačnost i u savremenom svetu, tim pre što je njena najradikalnija kritika — ateizam — slep za tu dimenziju čovekovog bitisanja, koje utoliko više zahteva uverljive savremene odgovore ukoliko se u težim individualnim i društvenim situacijama nađe kako pojedinac tako i čitave društvene grupe, klase, nacije i cele kulture.

No istovremeno za savremenog čoveka, naročito za dolazeće generacije, postaje tradicionalna crkvena religioznost, sa svojim iz davne prošlosti preuzetim antropološkim predstavama transcendencije, sve neprihvatljivija, kao sistem verskih dogmi, o kojima nije moguće raspravljati i o kojima nije dopuštena ni bilo kakva otvorena diskusija unutar same crkve odnosno u odnosu vernik — crkvena hijerarhija. Ta dogmatska konstitucija veronauke, koja je karakteristična za sve ili većinu savremenih svetskih religija, za mladu generaciju, za savremenog čoveka uopšte sve je odbojnija, sputava slobodu razmišljanja i dijaloga. To i unutar crkava rađa konflikte između konzervativaca i liberala, između konzervativnih i liberalnih tokova unutar savremenih religioznih institucija, nastanak tokova koji se već kreću izvan oficijelne crkvene dogmatike, kao na primer teologija oslobođenja ili kod nas u Sloveniji Grmičeva teologija socijalizma i slično. Dakako, i u oficijelnoj crkvi se od vremena antikomunističkih enciklika mnogo izmenilo, i zvanično je otvoren dijalog s onima

Digitized by Google

koji ne veruju, ali on još ima izrazito apologetski karakter — istini na volju, treba reći na obema stranama — koji prilično otežava stvaralačko samostalno razmišljanje o tim pitanjima, a i traženje novih savremenih odgovora, koji bi prekoračivali postojeće doktrinarne okvire na obema stranama.

U tom smislu mislim da je jedan od neodložnih zadataka marksističke teorijske filozofske misli i kritika teološkog religioznog shvatanja transcendencije a i razvijanje novog filozofski reflektovanog pojma transcendencije koji bi odgovarao stanju savremene svesti. Trebalo bi da odbaci iz davne prošlosti nasleđene tradicionalne naivne antropološke predstave transcendencije i da na nov način pokuša da shvati transcendenciju mimo svih tradicionalnih religioznih predstava, pa i mimo svih dogmatski ateističkih predrasuda. U modernom tehnizovanom, ekonomiziranom i dehumanizovanom svetu gube se dimenzije čovekovog izvornog odnosa prema prirodi, prema svetu, prema kosmosu, prema samome sebi. Moramo se usmeriti ka otkrivanju novih mogućnosti transcendiranja ekološki i moralno sve nehumanije civilizacije, koja se, i pored celokupnog naučnog i tehnološkog napretka, nezadrživo približava granici koja ni ekološki, ni ekonomski, pa čak ni fizički neće moći više da održava dosadašnji divlji tempo koji diktira svet kapitala i u čiji vrtlog uvlači svet kao celinu. Blohovo epohalno delo »Princip nade« jedan je od prvih velikih savremenih filozofskih pokušaja da se marksistički odgovori na taj izazov.

Mlada generacija i intelektualna sloboda

Današnje mlade generacije ne prihvataju nikakvo apriorno blanko opredeljivanje, koje bi ih bilo kako intelektualno i vrednosno vezivalo za ovakve ili onakve stereotipe nasleđene iz prošlosti, za načine razmišljanja, ovakve ili onakve dogme, nudila im ih crkva ili partija. One žele da očuvaju intelektualnu nezavisnost prema svim aktuelnim pitanjima društvenog trenutka — i po cenu konflikta sa postojećom društvenom stvarnošću i njenom ideologijom. Mada u velikoj većini prihvataju samoupravljanje i socijalizam kao svoju društvenu orijentaciju — ne poistovećuju ga ni sa empirijskim samoupravljanjem i socijalizmom u Jugoslaviji, a još manje u zemljama istočnog bloka, a ne vide u njemu ni eshatološku viziju, nego nedovršenu i u mnogo čemu defektnu društvenu realnost, koju treba izmeniti. A istovremeno se onaj njen deo koji ostaje izvan Saveza komunista oseća u svojoj intelektualnoj nezavisnosti slobodnijim od onih svojih vršnjaka koji su stupili u Savez komunista i koji im se čine unapred obaveznima prema partijskoj ideologiji, između ostalog i prema uslovima da prihvataju ateizam kao svoj konačni doživljajni pogled na svet, uključujući mnoge druge ideološke postulate marksističke ideologije, koji im se u mnogo čemu čine

Digitized by Google

intelektualno prevaziđeni u odnosu prema drugim savremenijim intelektualnim tokovima i orijentacijama.

Mislim da bi Savez komunista, naročito u odnosu prema mladoj generaciji, morao da stavi u prvi plan kao osnovni zahtev ili uslov članstva u Savezu komunista opredeljenje za samoupravljanje i socijalizam i spremnost da se bori aktivno za onakav lik samoupravljanja i socijalizma koji odgovara savremenoj istorijskoj epohi a, ne na kraju, i stremljenjima, očekivanjima i nadanjima modernih mladih generacija. Smatram da bi Savez komunista učinio mnogo bolje kada bi u svom statutu, tamo gde govori o nespojivosti članstva u Savezu komunista sa bilo kakvim religioznim verovanjem — radije zapisao da je članstvo u Savezu komunista nespojivo sa bilo kakvim nametanjem bilo religioznosti bilo nereligioznosti ateizma) pojedincu kao obavezan pogled na svet, kao obavezujuće filozofsko opredeljenje pogleda na svet. Samo ako Savez komunista ponudi mladoj generaciji širi prostor intelektualne slobode, kao što ga mogu ponuditi drugi društveni sistemi i stranke ili crkve — u gore opisanom smislu — može računati na veći priliv mlade generacije u svoje redove, na svoje neizbežno podmlađivanje i istinsku unutrašnju obnovu. Ako to ne bude sposoban da učini, dolazeće mlade generacije — ili bar većina njenih pripadnika — ostaće izvan Saveza komunista. A time će Savez komunista osuditi sam sebe na starenje, na intelektualnu i inovacijsku jalovost. To bi, naravno, bio njegov konačni silazak sa istorijske scene. Dakako, ne mislim da su dogmatski talozi u savezu komunista jedina prepreka stupanju mlade generacije u Savez komunista. Problem ateizma razmatrao sam samo kao paradigmu one intelektualne zarobljenosti Saveza komunista stereotipima i kalupima prošlosti, koji su nekad imali i odigrali progresivnu društvenu ulogu, a koji se na prelasku u 21. vek sve više pokazuju kao sve veća prepreka u demokratizaciji Saveza komunista i čitavog našeg društvenog života kao jednog od uslova one intelektualne slobode koju je Kant označio kao pravo na javno korišćenje svog razuma, kao znamenje intelektualne i moralne punoletnosti i pojedinaca u određenom društvu a i društva u celini.

Ako mlade generacije ne budu stupale u Savez komunista, ako u njemu ne budu videle veći i širi prostor intelektualne slobode nego kada bi ostajali izvan njega — neće biti obnove Saveza komunista. Istinska obnova Saveza komunista ne može se postići samo poboljšavanjem metoda i oblika rada nego jedino dolaskom novih generacija u Savez komunista, koji postaje — žao mi je što to moram da kažem — sve sličniji Augijevoj štali, kroz koju su, da bi je očistili, Grci, prema staroj legendi, morali da sprovedu reku. U našoj današnjoj situaciji, ta reka su mlade generacije i ako budu ostale izvan Saveza komunista, to može postati sudbonosno ne samo za Savez komunista nego i za sudbinu socijalizma i samoupravljanja i u Sloveniji i u čitavoj Jugoslaviji.

Digitized by Google

Bez potpune intelektualne slobode i unutar samog Saveza komunista, bez toga da to postane teorijsko i praktično načelo Saveza komunista, jasno zapisano i u njegovom statutu i programu — Savez komunista ne samo što neće privući u svoje redove mlade generacije, nego neće moći ni da okupi oko sebe sve stvaralačke intelektualne potencijale našeg društva, bez čega nema ni izlaska iz današnje ekonomske i društvene krize, a još manje prelaska u buduće inovacijsko društvo 21. veka. Bez takve slobode, Savez komunista ne može ni da mobiliše svoje sopstvene stvaralačke potencijale, jer njihovu inicijativu neprekidno guši samocenzura, uslovljena apriornim opredeljivanjem za stereotipe, kalupe i dogme, što ne samo intelektualno nego i moralno kljasti teoretsku inovativnost i osuđuje partiju na večno ponavljanje jednih te istih shema i šablona, jednih te istih neostvarenih stavova i zaključaka, na idejnu i političku jalovost i stagnaciju. A to je od svega najopasnije; upravo to daje šansu konzervativnim etatističko-birokratskim snagama našeg društva, koje u takvoj situaciji sve više preuzimaju inicijativu za program i ciljeve koji su daleko od vizije razvijene samoupravne socijalističke demokratije 21. veka.

Digitized by Google

Nikola Visković:

(Ne)mogućnost političkog pluralizma u sadašnjem trenutku Jugoslavije

1) Danas više nije moguć ozbiljan teorijski razgovor o temama »odumiranja države (i prava)« i »diktatura proletarijata« kao zbiljskim problemima suvremenog svijeta, pa ni tzv. real-socijalističkih društava. Te su teme samo historijski sadržaji jedne dotrajale ideološke svijesti i nemaju nikakvu spoznajnu relaciju prema stvarnosti današnjeg svijeta, pa je stoga razgovor o njima moguć jedino kao nastojanje da se otkriju *ideološke funkcije* koje su one ostvarivale u 19. i u prvoj polovini 20.st.

Mislim da se isto može zaključiti u pogledu takvih koncepata kao što su »socijalistički sistem«, »socijalistička država« i »nekomandirajuća uloga Partije«, itd. kada oni pretendiraju na objašnjavanje stvarnosti postojećih istočnoevropskih društava, uključujući Jugoslaviju. Ni ovi koncepti zapravo ne izražavaju realnost tih društava, premda se takvim prikazuju, nego tek projekte ili začetke projekata za neku daljnju budućnost. Društveni sistemi istočnoevropskih zemalja i Jugoslavije ne mogu se danas ni po jednom solidnom teorijskom kriteriju (npr. prevlast društvenog vlasništva i raspodjela prema radu, stvarno samoupravljanje, nova kvaliteta političke demokracije) smatrati *socijalističkim*, već samo specifičnim *etatističko-birokratskim sistemima* pripremnog ili prelaznog razdoblja za socijalizam. U takvom tipu društva, gdje je politički sistem očigledno autokratsko-oligarhij-

Digitized by Google

ski, uloga komunističkih partija i države jest i ne može da bude drukčija nego »komandirajuća« — dakako, s mogućnostima raznih modaliteta od jedne zemlje do druge.

Ako se nešto dade »spasiti«, kao racionalno i realistično, iz ideje »odumiranja države«, to bi mogle biti dvije stvari: prvo, uvid u mogućnosti i potrebu *vraćanja društvu rada nekih funkcija upravljanja* koje je u početnoj fazi proleterske revolucije monopolizirala država (»projekti radničkog samoupravljanja, savjeta itd.), i drugo, uvid u mogućnosti i potrebu *stanovite demokratizacije države i drugih političkih procesa* nasuprot krajnjem autoritarizmu partijsko-državne elite u početnom razdoblju revolucije. Ali, ova dva važna programa zaista ne trpe eshatološki napon koncepta »odumiranje države« kojeg treba napustiti u analizi sadašnje i neposredno buduće stvarnosti tzv. »socijalističkih sistema«. Naravno, nakon iscrpljivanja ideološke funkcije tog koncepta, ostaje još njegova moguća upotreba u političko-filozofskim predviđanjima neke daljnje budućnosti socijalističkih društava — ali i tada zasigurno s drukčijim značenjima od onih koja su tom konceptu davana u 2. i 3. Internacionali.

Zaključimo: pojmove »odumiranja države (i prava)« i »diktatura proletarijata«, pa čak i »socjalistički sistem«, nije moguće spoznajno plodno upotrebljavati u ispitivanju stvarnosti suvremene Jugoslavije.

2) Bit društveno-političke stvarnosti suvremene Jugoslavije možemo shvatiti samo ako ispitamo *objektivne povijesne okolnosti* koje su odredile našu revoluciju i društveno-politički sistem koji iz nje nastaje. Taj zadatak trebao bi dobiti prednost u historijskim, sociološkim i politološkim znanostima, odakle je dosad bio uglavnom potisnut *preskriptivno-programskim*, pa i *etičko-utopijskim pristupima* koji su se u njima nametnuli skoro kao glavne metode »marksističke teorije«. Ove znanosti morale bi se posve otresti od svojih političkih i politikanskih upletenosti koje su izraz prihvaćene uloge učenjaka kao legitimizatora i posluge svakodnevne politike, i shvatiti da im je konstitutivni zadatak što objektivnije objašnjavanje stvarnosti — a to je tek pretpostavka za bilo kakvo nauci dostojno političko angažovanje, programiranje ili čak futurističko maštanje.

Ovdje ću izložiti, kao hipotezu, samo *dvije povijesne okolnosti koje temeljno određuju jugoslavensku revoluciju i poslijeratno jugoslavensko društvo — a ponajprije naš politički sistem.* Argumentacija bi mogla na žalost izgledati pomalo redukcionistička, budući da namjerno apstrahiram od niza drugih determinirajućih povijesnih okolnosti.

a) Prva okolnost jest naslijeđena i ratom još više produbljena *teška ekonomska, kulturna i politička zaostalost i krajnja nehomogenost socijalnog bića koje obuhvaća jugoslavenski društveni sistem.* Podaci su školski poznati i nema razloga da ih ovdje iznosim mjesto Jugoslavije po skoro svim civilizacijskim pokazateljima bilo je prije rata, a na žalost ostaje takvo i do

Digitized by Google

danas posve na kraju redoslijeda evropskih naroda. To pak znači da Jugoslavija u trenutku revolucije *nije imala razvijene ustanove građanskog društva*, koje su nužne pretpostavke za izgradnju socijalističkih odnosa — pa i za ono što bi moglo biti racionalno u konceptima »odumiranja države« odnosno »diktature proletarijata u smislu stvarne hegemonije proizvođača.

b) Druga povijesna okolnost, znatnim dijelom posljedično prema prvoj, jest *višestrana i vrlo snažna konfliktnost u osnovnim društvenim procesima koja onemogućava veći stupanj društvenog konsenzusa te neposredno i trajno ugrožava opstanak jugoslavenske zajednice.* Naslijeđene u novoj državnoj tvorevini od mozaika naroda s najrazličitijim tradicijama i socijalnim strukturama, a djelomično još više zaoštrena političko-ideološkim obračunima tokom rata i revolucije, konfliktnost jugoslavenskog društva vjerovatno je *intenzivnija nego u bilo kojem drugom evropskom društvu — sa izuzetkom Sovjetskog Saveza.* Analitički možemo izdvojiti:

— *Unutrašnju konfliktnost*, koja je takvog potencijala da se (uprkos potiskivanju i smirivanju u vremenima ekonomskog rasta i demografskih tokova iz sela u grad) punom snagom iskazuje i trideset godina poslije početka revolucije u uvjetima današnje društvene krize. Tu spadaju nekadašnje i nove *klasno-slojevske* napetosti na relacijama građanstvo (radništvo) seljaštvo, pa zatim napetosti unutar nehomogene radničke klase i između nje i birokracije. Tu su, nadalje, *kulturno-etničke napetosti* na raznim razinama, a nadasve one koje nastaju manipuliranjem izraza balkanskog tipa etničkih i konfesionalnih razlika u politici građanskog i u novije vrijeme birokratskog nacionalizma. Tu su, najzad, svi oni ekonomski i politički konflikti koje rađa *regionalna i funkcionalna fragmentacija ili neintegriranost jugoslovenskog društva*, bilo da su posrijedi tradicionalne pocijepanosti ili aktualne zloupotrebe samoupravljanja, komunističkog i federativnog sistema.

— *I međunarodni konflikti* značajno uvjetuju jugoslavensku revoluciju i društveno-politički sistem, naročito zbog središnjeg položaja Jugoslavije između dva međusobno i prema Jugoslaviji antagonizirana svjetska političko-vojna bloka. Ne treba posebno naglašavati utjecaje produžene krize sa sovjetskim blokom, prijetnji političke emigracije koja ima podršku u inozemstvu, nestabilnih odnosa na Balkanu, ili našeg sadašnjeg i još nepotpuno osviještenog sistemskog sukoba s međunarodnim financijskim kapitalom...

3) Nastajući i razvijajući se u takvim povijesnim okolnostima slabog građanskog društva i snažnih unutrašnjih i vanjskih konfliktnosti, jugoslavenska komunističko-proleterska revolucija *nije imala niti je mogla imati (premda je to sebi postavljala kao mit i zadatak) funkciju neposredne izgradnje socijalističkog sistema društvenih odnosa — jer za tako nešto uopće nije bilo pretpostavki.* Socijalna nerazvijenost i konfliktnost bili su, s jedne stra-

Digitized by Google

ne, primaran *izvor* inspiracije i snage komunista i radnika u pokretanju revolucije. S druge strane, komunistička i radnička revolucija imala je stvarnu povijesnu *ulogu*, gotovo u smislu hegelovskog »lukavstva povijesti«, da *jednim forsiranim i po ljudskim žrtvama teškim »maršom« izvuče jugoslavensko društvo iz njegove tehnološke i socijalne zaostalosti i dezintegriranosti*, da bi tako stvorila civilizacijske uvjete (uključujući i poboljšanje položaja radnika) koje usporeni spontani razvoj kapitalizma u našim prostorima nije mogao stvoriti — civilizacijske uvjete koji su pretpostavke za stvarni obrat u socijalizmu. To je objektivna povijest funkcija proleterskih revolucija — ne samo u Jugoslaviji, nego u Sovjetskom Savezu, Kini, Vijetnamu, Kubi i ostalim društvima koja su imala izvorne revolucionarne procese i u kojima se zapravo tek konstituiraju razni oblici »društva prelaznog razdoblja« u socijalizam.[1]

Jasno, ovdje se postavlja još i pitanje opravdanosti da se takva revolucija nazove »socijalistička revolucija« budući da nedostaju uvjeti za uspostavljanje stvarno socijalističkih odnosa nakon njene pobjede. Među ostalim, ne može se koristiti u tom smislu analogija sa buržoaskim revolucijama iz 17. i 18. stoljeća, jer je u vrijeme svoje političke revolucije buržoazija uistinu već imala ekonomsku i kulturnu hegemoniju, pa je stoga bila sposobna i da neposredno preuzme političku vlast, dok radništvo Rusije i Jugoslavije nije imalo takvu hegemoniju i nije moglo neposredno zadržati osvojenu političku vlast. Zato je primjerenije ovu revoluciju nazvati *»komunističko-proleterska revolucija«*, jer ona u uvjetima nerazvijenog građanskog društva i nepostojanja hegemonije radništva može uspostaviti samo jedan predsocijalistički poredak u kojemu politička vlast pripada partijsko-državnoj eliti, a radnička klasa se tek osposobljava — riskirajući birokratske degeneracije sistema — za ekonomsku, kulturnu i političku hegemoniju.

Ovakva povijesna funkcija komunističko-proleterskih revolucija mogla se ostvarivati prvenstveno putem direktivnih uloga *komunističke partije* kao političke avangarde i *države* kao »kolektivnog kapitaliste«. Pri tome je specifično i neizbježno obilježje tog »forsiranog marša« iz zaostalosti (povijesti ovih revolucija ne pokazuju niti jedan izuzetak) da on proizvodi i odvija se kroz jedan *autokratsko-oligarhijski (birokratski)* i *etatistički politički sistem*. Različiti su oblici takvog sistema, zavisno o modalitetima nerazvijenosti i konfliktnosti (uključujući sposobnost i odnose tzv. »subjektivnih faktora«) u pojedinim zemljama; oni su više

[1] Vidi o tome i naš rad **»Tumačenja proleterskih revolucija«**, Naše teme 5—6/1986, gdje se upozorava da komunističko-proleterska nasilna revolucija nije jedini i nužan način izvlačenja nerazvijenih društava iz zaostalosti (što neki teoretičari nazivaju **»procesom modernizacije«**), ali da ukoliko dođe do primjene takvog sredstva onda nužno nastupaju neke konzekvencije — među ostalom autokratsko-oligarhijski (birokratski) i etatistički politički sistem.

Digitized by Google

ili manje totalitarni, diktatorski, staljinistički, kruto etatistički, itd., ali svugdje postoje neke *zajedničke osobine* koje taj sistem tipski konstituiraju. Te su osobine dosta iscrpno opisane, ali ne i dovoljno objašnjene, najprije u građanskoj i antikomunističkoj, a zatim u novije vrijeme i u marksističkoj literaturi. To su, među ostalom:

— politički, ekonomski i idejno-kulturni monizam, odnosno nepostojanje ili ograničenost legalnog pluralizma kojim bi se izrazile postojeće ili moguće razlike u društvenim interesima i shvaćanjima
— prevlast i upravljanje politike nad ekonomijom
— spoj komunističke partije sa državom i drugim političkim organizacijama
— oligarhijska vlast jedne uže ili šire partijske i državne »nomenklature« u kojoj autokratski odlučuju partijska i državna središta i nad njima generalni sekretar partije odnosno centralni komitet
— relativne prednosti pojedinih segmenata radničke klase, masovno regrutirane iz seljaštva i s djelomično olakšanom promocijom u oligarhijski sloj u odnosu na ostalo stanovništvo; ipak, u cjelini, proletarizacija seljaštva i radništva u jednom privrednom sistemu državnog rukovođenja i raspodjele iz tipa prvobitne eksploatacije i akumulacije kapitala.
— ograničavanje ili ukidanje tzv. »formalnih« demokratskih prava i sloboda građana, s velikom diskrecijom moći organa državne represije i sa stanovitim blokadama prema buržoaskom svijetu kao »obrambenim zidom« protiv privlačnosti njegovih civilizacijskih prednosti
— tendencije centralizacije državnog upravljanja privrednim i drugim oblastima života itd.

4) Ako je stvarna funkcija ovog autokratsko-oligarhijskog sistema da monolitnom političkom akcijom i prisilnom akumulacijom i industrijalizacijom ostvari neke civilizacijske uvjete, nadasve ekonomsku i kulturnu osnovu i socijalnu integraciju, u društvima koja su zakasnila u kapitalističkom razvoju, i za koja se žele steći pretpostavke obrata u socijalizam — postavlja se pitanje, na koje bi trebalo odgovoriti na temelju povijesnog iskustva (a ne samo teorijskim izvođenjima): *da li i pod kojim uvjetima je ovakav »forsirani marš« iz zaostalosti uspješan* odnosno kolika je *ljudska cijena* njegovih uspjeha i neuspjeha u usporedbi s ljudskom cijenom drugih mogućih načina ubrzavanja i »preskakanja« faza društvenog razvoja ili »modernizacije« nerazvijenih društava. U ovu temu nećemo ovdje ulaziti, a vjerojatno su i danas još nedovoljni elementi na osnovu kojih bi se ovakvo prosuđivanje na svjetskom planu moglo izvršiti.

Ali, današnje društvene znanosti nisu još obavile ni onaj zadatak koji je posve ostvarljiv: *objašnjenje procesa stvaranja po-*

Digitized by Google

stojećih »socijalističkih sistema«, s njihovim mogućnostima, zadacima, nosiocima i različitim oblicima. U samim »socijalističkim« društvima takva istraživanja su bila uglavnom onemogućena (sjetimo se npr. Preobraženskog i Bahra), a pogotovo se nije smjelo ukazivati na irealizam vladajućih parola o diktaturi proletarijata i socijalističkoj demokraciji kao deskriptivnih iskaza ili o autokratsko-oligarhijskoj strukturi vlasti u tim društvima. Najteže je ipak bilo uvidjeti, pa i nezavisno od pritisaka cenzure, stvarnu povijesnu funkciju političkih sistema u »prelaznom razdoblju«. Cjelokupna društvena znanost je u ovim društvima bila upregnuta u praksu *ideologiziranja* vladajućeg sistema postajući štoviše jedan od glavnih izvora apologije i prikrivanja autokratske i oligarhijske (birokratske) moći i funkcije Partije i države kao tobožnjih sredstava *»diktature proletarijata«* i *»socijalističke demokracije«*. No, politizacija znanosti nije prestala ni onda kad je, usporedo s kritikom staljinizma i birokratizma, njena pragmatska uloga naprosto izokrenuta: kad su se mnogi teoretičari, nemarksisti i marksisti, počeli baviti političko-moralnom demistifikacijom (i zapravo diskvalifikacijom) komunističko-proleterskih revolucija i njihovih društvenih sistema kao *apsolutnih i voluntaristički djelatnih sila Zla i Terora na ovoj zemlji* — u stilu negativnih utopija ili pamfleta Orwela i nekih književnih disidenata. Ovim je znanost po drugi put promašila svoj bitan poziv i stvarni predmet: istinu o *zakonitostima stvarnih povijesnih tokova*, prelazeći naprosto (što je vrlo lako, kako pokazuje Deutscher) iz jednog dogmatizma u suprotni dogmatizam, iz *komunističke apologije u antikomunističku anatemu.* Istovremeno, nastavljaju djelovati i oni »istinski marksisti«, na Zapadu i Istoku, koji bi htjeli spoznati komunističko-proleterske revolucije i njihove sisteme isključivo ili prvenstveno na osnovu ovakvih ili onakvih tumačenja tekstova »klasika marksista«.

5) Komunističko-proleterska revolucija i politički sistem Jugoslavije nisu određeni samo *vlastitim povijesnim okolnostima* teške društvene zaostalosti i konfliktnosti nego još i *sovjetsko-kominterskim modelom* njihova konstituiranja. Ovo posljednje je našoj revoluciji i političkom sistemu od samog početka dalo jedan *»višak autokratske krutosti«*, tj. neka autoritarna i nasilna svojstva koja su možda bila funkcionalno prikladnija za sovjetsko društvo (mada su i tu izrazito degenerirala u višak staljinističkog terora i nezakonitosti) ali nikako nisu odgovarala potrebama jugoslavenskog društva — a još manje, naravno Čehoslovačkoj, Poljskoj i DDR, gdje nakon rata uopće nije bilo takve zaostalosti i konfliktnosti koji bi mogli autonomno uvjetovati i legitimirati takvu ili sličnu mjeru revolucionarnog autokratizma. Zbog toga je, zahvaljujući izvornosti naše revolucije i odlučnosti rukovodstva, *godine 1948. bio moguć i uspješno izveden otpor tom »višku autokratizma«* i njegovo barem djelomično poništavanje; to je imalo za učinak oblikovanje jednog našeg posebnog tipa etatizma *i autokratsko-oligarhijskog sistema*, pri čemu je još otvoreno

Digitized by Google

pitanje da li u njemu još postoje i koliko su značajni tragovi sovjetskog modela.

Naš znatno ublaženi autokratsko-oligarhijski sistem nosi elemente *ekonomske i društvene samouprave*, snažne *decentralizacije i federalizacije države* (do granica konkurentskih odnosa središnje države i brojnih osamostaljenih nosioca vlasti), *stanovite nezavisnosti sudstva* i *pravne vezanosti policije*, značajne *liberalizacije štampe*, itd., što je uistinu posljedica ali i ujedno izvor naših rastućih civilizacijskih mogućnosti i potreba. Druga istočnoevropska društva, naročito ona najrazvijenija i socijalno najhomogenija, nisu uspela stvoriti tako autonomne vrste ekonomskog i političkog uređenja, pa još uvijek traže puteve k tome u sve dramatičnijim prilikama kad npr. revolucija postaje izvor a ne izlaz iz zaostalosti i konfliktnosti), blokirani postojećim međunarodnim odnosima koji ih drže u zavisnosti od Sovjetskog Saveza.

6) Glavna sredstva »forsiranog marša« jugoslavenske revolucije: *Partija i država*, načelno jednako kao i u svim ostalim komunističko-proleterskim revolucijama, međusobno su na svim njihovim razinama *personalno i funkcionalno spojeni* ili čak *identični*. Društvene znanosti ostaju još uvijek dužne da iskustveno i teorijski prikažu oblike i učinke (funkcionalne i disfunkcionalne) tog institucionalnog spoja. Nakon sadašnje političko-moralne kritike te pojave, koja je privilegirani i već pomalo banalizirani pristup naše teorije i publicistike, ostaje još da se pokaže ono što je znanstveno najzanimljivije: *kako i zbog čega je od rata naovamo takav partijsko-državni spoj stvorio politički monizam u upravljanju općim društvenim poslovima?* Ili, drugim riječima, kako i zbog čega su svi ostali priznati i nepriznati subjekti političkog sistema — građani i društvene grupe i organizacije, unatoč deklariranim političkim i pravnim stavovima, ostali *više ili manje potčinjeni i pasivni prema tom partijsko-državnom kompleksu, tj. bez one autonomije koju podrazumevaju sistemi društveno-političkog pluralizma.*

Smatram da se realistički odgovor na to pitanje ne može dati izvan spomenute paradigme *nerazvijenosti i konfliktnosti društava* u kojima se odvijaju komunističko-proleterske revolucije i stvara politički sistem »prelaznog razdoblja«. O mogućnostima i nemogućnostima legalnog političkog pluralizma trebalo bi zaključivati na osnovu istraživanja tih temeljnih determinanti društvenog razvoja u Jugoslaviji (i u drugim društvima »prelaznog razvoja«), što je djelomično predmet i ove rasprave.

Bitna je ipak činjenica da su Partija i država u Jugoslaviji, kao nosioci autokratsko-oligarhijskog monizma u vlastitom političkom sistemu, *tokom prvih dvadeset godina ostvarili dosta uspješno one društvene funkcije zbog kojih su nastali i koje su za to vrijeme uvjerljivo legitimirale njihovo djelovanje:* monolitno upravljanje društvom radi njegova ubrzanja razvoja po pravilima jedne zakašnjele i etatističke prvobitne akumulacije i

Digitized by Google

radi njegove homogenizacije u što spada naročito ideja »bratstva i jedinstva«) kao civilizacijski nužnih osnova za dalji socijalistički projekt. Stvaranje nekih institucionalnih i psiholoških osnova za participativno ili samoupravno odlučivanje radnika jest jedan od najznačajnijih tekovina ovog sistema — po čemu se on bitno razlikuje od sovjetskog modela.

7) Znamo da su privredni rast, koncept i praksa samoupravljanja i integracija jugoslavenskog društva *dostigli relativno najviše domete tokom 60-tih godina.* Bilo je to vrijeme kad smo se zaista brzim razvojem približavali onom civilizacijskom pragu koji nam je nedostajao i koji je tek omogućavao prve korake ka socijalizmu: ka najvišim stupnjevima tehnološko-privrednog, kulturnog i političkog života, pa među ostalom i ka stanovitom *legalnom političkom pluralizmu* koji je nesumnjivo definitivan za socijalističko društvo — a kojeg je Kardelj tek oprezno nagovještavao u prijedlogu modela »pluralizma samoupravnih interesa«. (Zanimljivo je da u isto vrijeme, koje je obilježeno Hruščovljevim pokušajem reforme, i SSSR stiže do sličnog stupnja društvene zrelosti).

Ali, upravo tada, kad je dostignut taj najviši domet jugoslavenskog poslijeratnog razvoja, počinjene *su neke političke greške koje dovode ne samo do zastoja tog napretka nego i do početka onog procesa nazadovanja društvenog stvaralaštva i ukupnosti društvenih odnosa koji će se nastaviti sve do današnje »sistemske krize«.* Koliko mi je poznato, još ne postoje dovoljno znanstveno obrađeni podaci o ovom uistinu sudbinskom prijelomu naše najnovije povijesti niti pak jasno izražena svijest o potrebi istraživanja svih uzroka i učinaka tog prijeloma.

S jedne strane, u drugoj polovini 60-tih godina propuštena je (zbog tereta ortodoksnih shvaćanja, zbog tadašnje skepse u sposobnost preživljavanja tržišne privrede općenito, zbog već započetih interesnih zatvaranja i cijepanja među našim privrednim subjektima i teritorijalnim jedinicama) odluka o pokretanju jedne *korijenite privredne reforme,* za što smo tada imali tako povoljne unutrašnje i međunarodne uvjete kakvi se kasnije nikad više neće ponoviti. Među ostalom, tada je još uvijek povoljna ekonomska situacija omogućavala lakše prestruktuiranje privrede u nužnom spoju planskih i tržišnih mehanizama i bez drastičnih posljedica nezaposlenosti i obaranja životnog standarda radnika. S druge strane, i povoljnija politička situacija je bila dobra osnova za početak otkidanja od sistema autokratsko-oligarhijske vlasti, tj. za *otvaranje čitavog društva ka ekonomskom, kulturnom i političkom pluralizmu pod hegemonijom samoupravno organizacionih proizvođača:* tada jugoslavensko društvo nije bilo odviše opterećeno klasnim napetostima, nacionalnim problemima i iracionalizmima, unitarističkim kompleksom (poslije Brionskog plenuma) i vanjskopolitičkim blokovskim smetnjama.

Što je tada zakočilo ove prirodno očekivane i povijesno zrele društvene reforme, izazivajući jedan sudbinski prijelom na

Digitized by Google

našem putu prema modernijem i racionalno-demokratskijem društvenom sistemu? Moglo bi se reći, s visokim stupnjem sigurnosti, da *glavni* uzroci toga nisu više bili oni povijesno-strukturalni činioci koji su determinirali početak naše revolucije i prvu fazu našeg društvenog razvoja: duboka zaostalost i socijalna konfliktnost, jer je utjecaj ovih činioca bio dobrim dijelom umanjen uspješnim vođenjem forsiranog razvoja i integracije Jugoslavije u prva dva desetleća nakon rata. Glavni uzroci ovog prijeloma i posljedične društvene regresije nalaze se u oblasti tzv. »političke nadgradnje« ili »subjektivnog faktora«: *u inerciji i otporima moćnog i umnoženog partijsko-državnog aparata*, koji je (kao i u drugim »realsocijalističkim zemljama«, što pokazuje i krah Hruščovljevih reformi) žestoko branio svoje socijalno-kadrovske položaje i postao *nesposoban da prepoznaje i ostvaruje novostečene mogućnosti društvenog napretka — naročito mogućnosti novog tehnološkog razvoja i kulturnu osjećajnost konca 20. stoljeća.* Nije to prvi put, uostalom, da dio ili čak cjelina jedne ranije uspješne političke avangarde izgubi uvid u nove povijesne mogućnosti, svoju povijesnu orijentaciju i moć nastavljanja vlastite revolucije.

Uz to, nije nevažna ni okolnost da je i pokušaj podmlađivanja partijsko-državnog rukovodstva izražen sredinom 60-tih godina već bio opterećen karijerističko-nacionalnim sindromom, što je vodilo do prvih nacionalističkih frakcija i sukoba između republičkih rukovodstava.

8) Promašaj političke avangarde u vođenju jugoslavenskog društva krajem 60-tih godina imalo je samo jednu pozitivnu posljedicu oslobađanje trajnih i plodnih teorijskih sukoba i dijaloga na ljevici oko strategije društvenog razvoja. Međutim, mnogo su važnije bile negativne posljedice tog promašaja na materijalne i duhovne tokove našeg društva. U političkom i kulturnom životu nastupaju vrlo brzo *razočarenje i pasivizacija* inteligencije i omladine, *nacionalistički utjecaji i pokreti* posvuda u zemlji, razbijanje započete *obnove jugoslavenske ljevice* nakon 1968. godine, te svestrana *birokratska cijepanja*, pravi put za *»refeudalizaciju«* i *iracionalne konfrontacije* na svim razinama jugoslavenskog društva. Istodobno, u tijesnoj vezi s tim i nakon niza propalih pokušaja reformi, u posljednja dva desetljeća se *korijenito pogoršavaju ekonomske i socijalne prilike* — do mjere da je naš položaj u svjetskim relacijama danas srazmerno nepovoljniji no što je bio 60-tih godina. Sve to znači da smo za ovo vrijeme izgubili jedan dio onih civilizacijskih tekovina, materijalnog i duhovnog bogatstva i integracije jugoslavenskog društva, koje smo poslije rata autokratskom revolucionarnom disciplinom i tolikim žrtvama stvarali kao naše nužne osnove za dalji socijalistički razvoj.

Jedna od posljedica ovog svestranog nazadovanja jest i pojava ekstremnih shvaćanja, sve glasnijih u narodu i u društvenim elitama: da izalz iz ove dramatične situacije treba tražiti ili u

Digitized by Google

ponovnom podržavljenju upravljanja društvom ili (pod snažnim uplivom svjetskog neoliberalizma) u *čisto kapitalističkim rješenjima* — pri čemu je jasno da su oba ova programa i na ekonomskom planu bitno nesuvremena, jer nema danas uspješnog društva u kojemu se racionalnost tržišnih zakonitosti ne kombinira s racionalnošću nekog tipa makro-planiranja. Ipak, ovi zahtjevi za rebirokratizacijom odnosno za reprivatizacijom društvenog sektora jesu zapravo samo u manjoj mjeri izraz potpuno domišljenih posljedica obnove takvih prevladanih društvenih modela, a više su izraz očajanja i gubitaka vrijednosnih orijentacija ljudi zbog tolikih promašaja u upravljanju društvom i zbog rastrojstva naše političke i kulturne avangarde. Zaista, teška je i štoviše frustrirajuća istina da smo u posljednja dva desetljeća propustili priliku, dostignutu uz tolike žrtve do 60-tih godina, da zakoračimo civilizacijski prag koji je otvarao ulaz u moderno i socijalističko društvo, te da smo umjesto toga došli do sadašnje sistemske krize kao puta povratka u jednu tragičnu prošlost. Mi se danas uistinu *vraćamo nekadašnjim, prijeratnim i poslijeratnim, relacijama tehnološke, ekonomske, kulturne, urbane, zdravstvene i drugim vidovima zaostalosti;* novim oblicima zavisnosti prema velikim silama i našem evropskom okružju; arhaičkim srpsko-hrvatskim iscrpljujućim trzavicama i srpsko-albanskim, muslimanskim, makedonskim, crnogorskim i slovenskim krizama, kao i svakovrsnim regionalnim razdvajanjima i sukobljavanjima u tradicionalnom balkanskom stilu[2]. Sve je to u stručnim i političkim analizama već detaljno opisano, ali ne jednako dobro objašnjeno. Dok se Evropa oko nas višestrano integrira i pacifizira, Jugoslavija kao da postupno stječe status novog »bolesnika na Balkanu«.

9. Dok se odvija i produbljuje ova društvena kriza, ova regresija u novu zaostalost i u nove iracionalne konflikte, kod naše tzv. »građanske opozicije« i kod ponekih nesumnjivo socijalistički usmjerenih ljudi javljaju se i politička reagiranja koja izlaz iz ovih nevolja traže u *hitnom otvaranju političkog sistema prema klasičnom ili nekom alternativnom tipu političkog pluralizma.* Prirodno je da se takva traženja postavljaju ponajprije u Sloveniji, dijelu Jugoslavije koje je kao »civilno društvo« najmanje opterećeno sadašnjim općim nazadovanjem i ujedno najotpornije na autokratsko-birokratska rješenja. Ipak, u takvim traženjima, makoliko ona bila načelno politički-moralno opravdana, nedostaje jedan bitan element ne samo znanstvenog, nego i svakog realističkog političkog mišljenja: *propitivanja društvenih uvjeta i posljedica s kojima željena akcija mora računati.*[3] A na žalost,

[2] U tom pogledu su simptomatični i bitno točni brojni napisi o Jugoslaviji koji se posljednjih godina javljaju u svjetskoj štampi pod naslovima kao što su npr.: »Jugoslavija, talac osam nacionalizama« (La Repubblica 28. I 1986), »Jugoslavija: na hiljade feuda« (l'Express 12. I 1985).

[3] Vidi o tome zanimljiva razmatranja u A. A. Dahl: **Dileme of Pluralistic Democracy,** N. Haven and London, 1982.

Digitized by Google

obilno bivše i aktualno iskustvo upućuje na spoznaju da se u vremenima teških socijalnih kriza i napetosti a pogotovu u postrevolucionarnim društvima, zahtjevi za pluralističkom demokracijom pokazuju gotovo uvijek kao političke iluzije. Tako je i u slučaju današnje Jugoslavije: *ono što danas čini iluzornim zahtjeve za legalnim političkim pluralizmom jesu upravo ta teška zaostajanja i konfliktnosti u koja naše društvo ponovo upada nakon što je propustilo zrelu mogućnost da se izvuče iz civilizacijskog dna Evrope.*

U ovakvim uvjetima legalizacija mnoštva postojećih i potencijalnih političkih snaga, bilo unutar ili izvan SKJ, vjerovatno ne bi vodila prevladavanju uzroka sadašnje krize i ponovnog zadobivanja one mjere društvenog razvoja koja omogućuje socijalističke odnose, nego bi naprotiv to bio put u još teža zaoštravanja društvenih proturječja, prije svega put u kaotične politikantsko-nacionalističke sukobe i manipuliranja nakupljenim socijalnim nezadovoljstvima — a zatim u vlastitu suprotnost: u represiju tipa Jaruzelskog koja bi takvoj situaciji morala stati na kraj

Onima koji traže da se upravo sada dozvole različiti oblici političkog pluralizma kao da promiču neke najvjerovatnije posljedice takvog rješenja koje bi vodile u daljnje pervertiranje (i protiv same »opozicije«) političkog sistema. Spomenimo samo tri posljedice. Prvo, u Jugoslaviji danas već postoji jedan *vrlo razvijeni, ali samo faktički i prikriveni pluralizam političkih shvaćanja i ponašanja,* i to unutar i izvan Saveza komunista Jugoslavije. Dakako da su naročito važne u sadašnjim okolnostima brojne razlike među samim komunistima, koje su više ili manje dobro poznate, a djeluju unatoč važećim ali posve neuvjerljivim i neefikasnim načelima idejno-političke homogenosti i demokratskog centralizma Partije. Formalno legaliziranje tog faktičkog pluralizma u SKJ značilo bi danas ne samo potvrdu i produbljivanje tog unutarpartijskog nejedinstva, što samo po sebi ne bi bila velika šteta (već bi naprotiv bilo *korisno ukoliko bi se diferencijacija ostvarivala prema relevantnim socijalno-idejnim osnovama),* nego bi to skoro sigurno dovelo do zatvaranja svih racionalnih tokova pluralizma uslijed uspostavljanja *novog monolitizma (već danas djelomično aktivnog) u svakom od birokratiziranih i netolerantnih nacionalnih Saveza komunista.* Drugo, ako bi se ipak uspjelo nadvladati monopole nacionalnih Saveza komunista i uvesti u politički sistem druge tradicionalne ili alternativne političke subjekte i programe, vjerojatno bi bile krajnje slabe šanse da se u sadašnjim »*zapaljenim*« *kriznim* prilikama oni konstituiraju i snažnije djeluju kao općejugoslavenske socijalističke snage; vjerovatnije je, a rekao bih sigurno, da bi oni danas djelovali, čak i kada bi se radilo o »novim društvenim pokretima«, uglavnom kao eksponenti navodnih nacionalnih i regionalnih interesa i politika — s kojima bi, razumije se, više ili manje manipulirale postojeće funkcionalne i teritorijalne elite, među njima i nacionalni Savezi komunista. I treće, obe spome-

Digitized by Google

nute mogućnosti »modernizacije« (u stvari daljnje balkanizacije) naše političke scene bile bi u sadašnjim okolnostima idealni poligoni za blokovske ili susjedovsko-međunarodne igre, koje se i ovako već vode pri postojećoj fragmentaciji Jugoslavije.

Uobičajeno je argumentiranje da bi potpuna ili barem ograničena demokratizacija našeg društvenog sistema putem legalizacije političkog pluralizma bila zapravo najpouzdanije sredstvo za izlazak iz sadašnje društvene krize i iz neurotizacije političkog života koju izaziva prikrivanje i potiskivanje (npr. u oblasti kulture, naročito umjetnosti i štampe) faktičkog i neiživljenog mnoštva političkih interesa. Ova argumentacija je općenito valjana, naročito ukoliko ukazuje na potrebu da se putem jednog racionalnog procesa političkog nadmetanja izvede smjena neuspješnih upravljačkih skupina. Međutim, argumentacija je ipak slaba kad su posrijedi: a) sveobuhvatne društvene krize s *odviše žestokim konfliktima iracionalnog tipa i sa odsustvom većinskog kosenzusa u pogledu uzroka i rješenja krize*, i b) postrevolucionarna društva u kojima politička nadmetanja i smjene vlasti u uvjetima širokog narodnog nezadovoljstva mogu *dovesti u pitanje temeljne tekovine revolucije* (»mirna unutrašnja kontrevolucija« prema A. Schaffu).

Mislim da je posve očigledno da sadašnja jugoslavenska krizna situacija sadrži obe ove negativne okolnosti koje obaraju argumentaciju za bezuvjetnu legalizaciju političkog pluralizma.[4] Pokušaj takve liberalizacije jest formalno izvodljiv, ali njegov je neuspjeh bio gotovo siguran: nakupljene i do paroksizma potisnute antagonističke snage izazvale bi u naglo otvorenoj političkoj areni opasnost od rasprsnuća političkog sistema i samim tim njegovu više ili manje brutalnu reakciju, sa teškim posljedicama ne samo za subjekte »opozicije« koji bi se našli na brisanom prostoru već i za druge racionalnije mogućnosti izlaska iz krize i za buduće izglede socijalističkog razvoja. Iskustva Poljske, neovisno o otežavajućem faktoru pritiska »velikog brata« i o olakšavajućem faktoru nacionalne homogenosti, ima u ovom pogledu trajnu paradigmatičku vrijednost. Zato se danas računa kao s ozbiljnom istinom da se reforma »realsocijalističkih društava«, uključujući i Jugoslaviju, može provesti samo postupnim i *unutarsistemskim mjerama* koje neće zaprijetiti rasprsnućem i posljedičnim nasilnim obrambenim akcijama sistema; na strategiju frontalnog napada na sistem putem nekontroliranog političkog pluralizma ne računaju više ni svi jastrebovi u Pentagonu, znajući da ona može ugroziti ne samo realne šanse za demokratiza-

[4] U uvjetima ovakve krize i olakšanog demagoškog navođenja građanstva ili čak partijskog članstva na osnovu grupnih, regionalnih, nacionalih i drugih »programa«, postaje moguće manipulisati i takvim minimalnim ustanovama političkog pluralizma kakvi su **izbori s više kandidata**; zar i neka naša prva iskustva nisu potvrdila da se u situacijama euforičnih ili obranaških partikularnih interesa ova hvale vrijedna ustanova može dobro iskoristiti i za eliminaciju politički i moralno ispravnijih kandidata?

Digitized by Google

ciju (kroz društveni razvoj) »realsocijalističkih društava« nego i sam svjetski mir.

10) Situacija u kojoj se danas nalazimo sve više sliči onim tehnološko-ekonomskim, političkim, klasnim, kulturnim, etničko-konfesionalnim i drugim *zaostajanjima i konfliktima kakve smo imali na južnoslavenskom području u prvoj polovini ovog stoljeća.* Pri tome nam se još događa da gubimo dobar dio prednosti koje smo stekli u »forsiranom maršu« naše revolucije, među ostalom vrijednosti samoupravljanja, a koje su osnova socijalističke perspektive Jugoslavije i jedino što može opravdati sve žrtve koje je revolucija nametala. Lako su predvidive posljedice koje ovakva situacija ima na politički sistem. Jer, u ovakvoj situaciji, kao i u onoj poslijeratnoj, ponovo nestaju čvrste osnove za bilo kakve ozbiljnije tokove demokratizacije društva.

U sadašnjim uvjetima krize, koji mogu poduže trajati i koji se još mogu pogoršavati (do ekonomskog sloma jednog dijela privrede i društvenih djelatnosti, sa teškim socijalnim posljedicama i napetostima), *mi se gotovo sigurno krećemo ka učvršćenju postojećih ili ka novim oblicima autokratsko-oligarhijskog upravljanja društvom — koji će sebe prikazivati ili će stvarno djelovati kao mehanizmi nužni za preživljavanje i spašavanje jugoslavenske zajednice i osnovnih tekovina revolucije.*

Dakle, izgleda da se nalazimo u vremenu kad se obnavlja (na početku ovog teksta eksplicirana) povijesna funkcija autokratsko-oligarhijskog upravljanja u uvjetima društvene zaostalosti i konfliktnosti — ali sada s teškom hipotekom jedne kompromitirane revolucije, koja tu svoju prirodnu funkciju nije uspjela ostvariti u pravo vrijeme, pa joj sada treba »popravni ispit«.

Ovaj kontinuitet autokratsko-oligarhijskog upravljanja mogao bi se odvijati kroz različite forme, koje vjerovatno ovise o daljnjem intenzitetu krize: to može biti nastavljanje sadašnje *kombinacije fragmentirane birokratske vladavine sa samoupravljanjem;* to može biti *kombinacija centralizirane birokratske vladavine sa samoupravljanjem,* pri čemu samoupravljanje u ovom i u prethodnom modalitetu može biti ili oslabljeno ili ojačano; to može biti *repriza nekadašnjeg krutog etatizma i partitokracije bez samoupravljanja;* to može biti, najzad, i neki u nas još *neiskušani oblik autoritarnog upravljanja.* U svakom slučaju, izgleda neizbježno učvršćenje direktivne uloge Saveza komunista i državnog administriranja društvenim životom, pri čemu bi svakako bila povoljnija varijanta da se to dogodi uz istovremeno jačanje jedinstva i demokratskog centralizma u Savezu komunista Jugoslavije.

Čini se da u doglednom vremenu ima nešto veću šansu onaj prvi ili najumjereniji od spomenutih načina kontinuiteta autokratsko-oligarhijske prirode našeg političkog sistema: nastavljanje sadašnjeg spoja fragmentirane birokratske vladavine sa (jednako fragmentiranim i oslabljenim) samoupravljanjem. Perspek-

Digitized by Google

tiva ne izgleda, institucionalno gledajući, tako rđava — ali, nažalost, to bi mogla biti ujedno i perspektiva status-quoa, političkog i društvenog imobilizma, produžavanja društvene krize u njenom kraćem ili dužem »truljenju«[5]. Ova posljednja nepovoljna mogućnost temelji se, s jedne strane, na *snažnoj inerciji i otporima postojećeg fragmentiranog partijsko-državnog ustrojstva*, a s druge strane, na *velikoj izdržljivosti i ujedno dezorganiziranosti većeg dijela radništva i ostalog stanovništva koje strada u sadašnjoj krizi*. No, ni jedna od ovih dviju skupina faktora što vode u imobilizam nisu postale predmet cjelovitog znanstvenog ispitivanja u našoj izrazito »lijenoj« sociologiji i politikologiji: naročito je neshvatljivo da ih ne ispituju pristalice »pluralističkog otvaranja«, budući da se radi o faktorima koji odlučujuće utječu na produžavanje postojećeg stanja i na onemogućavanje takvog otvaranja.

Radi se o tome, naime, da se *većina nakupljenog nezadovoljstva i sukoba interesa u jugoslavenskom društvu može još uvijek, za jedno zasad teško odredljivo vrijeme, obuzdavati ili pak »ispucavati« kroz postojeće odnose faktičkog ekonomskog i političkog pluralizma odnosno uslijed nedostatka jasnijih pravila (legalnosti) ekonomskog i političkog ponašanja*. Prosječan Jugoslaven, makoliko ugrožen i ogorčen bio sadašnjom situacijom, još uvijek ne misli ni na pobunu ni na demokratske alternative pluralizma i pravne države, budući da može na lakši način ostvariti barem jedan dio svojih potreba mimo društvenog sektora rada i mimo zakonitosti! Takvi su ventili za održavanje status quoa u nas višebrojni. Evo samo nekoliko glavnih: prisvajanje tzv. »društvene imovine« i radnog vremena; razbijanje i konfrontiranje dijelova radničke klase; privilegiranje državnog, političkog i »samoupravnog« činovništva naspram proizvođačima; idejno i interesno nejedinstvo među komunistima i odgovarajuće kadrovske kombinatorike; krpljenje dohotka miliona radnika sa prihodima iz sela, iz inozemstva, iz dopunskog rada i iz raznih nezakonitih izvora; tradicionalna solidarnost obitelji s njenim nezaposlenim i socijalno nezaštićenim članovima, omladinom i odraslima; depolitizacija omladine i njena obuzetost »sedativnim« aspektima masovne kulture; široke mogućnosti protuzakonitog a nekažnjivog djelovanja svih društvenih subjekata — privrednih, političkih i drugih, pri čemu se npr. razlikuju više po formi nego po društvenoj suštini »Agrokomercove« mjenice bez pokrića od državnog prekoračenja emisije novca i probijanja budžetskih izdataka; stalno zaduživanje i restrukturiranje (po sve težim uvjetima) inozemnih dugova prema logici »brigo moja pređi na sljedeću generaciju« itd.

Na kraju, nekoliko riječi i o onome što sam u ovom tekstu izbjegavao od početka, želeći dati prednost opisno-objašnjavajućem

[5] O tome naš tekst »Izdržljivost radnika i truljenje krize« Nedjeljna Dalmacija, 9. VIII 1987.

Digitized by Google

posturpku nad normativno-programskim postupkom: *što da se radi u ovakvoj društvenoj situaciji, kad je nemoguć uspješan legalan politički pluralizam i kad su neizbježni realni pluralizam suprotstavljenih interesa i autokratsko-oligarhijska priroda političkog sistema?*

Razumije se, odgovor uvijek zavisi od uvjerenja onih koji odgovaraju — ukoliko se uopće netko slaže s načinom postavljanja pitanja (kao što se pristalice legalnog političkog pluralizma neće slagati s načinom mojeg pitanja).

Moj prvi odgovor na gornje pitanje jest: ovakva situacija će trajati toliko dugo dok se ne *uspostavi jedinstveni kurs u Savezu komunista Jugoslavije, tog još uvijek jedinog subjekta s općejugoslavenskim socijalističkim programom, koji će moći stvoriti jedan racionalan plansko-tržišni sistem, obnoviti rastrojene privredne i druge društvene tokove i povratiti barem onu mjeru društvene integracije i konsenzusa koju je Jugoslavija bila dostigla 60-tih godina.* Tek tada će biti moguće očekivati jedan novi i uspješan korak u samoupravnom konstituiranju i općoj demokratizaciji našeg društva, jer će tada na jugoslavenskom prostoru biti ponovo stečene civilizacijske pretpostavke za prevladavanje autokratizma i oligarhičnosti jednog revolucionarnog mehanizma koji je obavio svoju povijesnu funkciju. (I ovdje je moguća usporedba, brojne faktore razlikovanja, s analognim procesima koji se u ovo vrijeme odvijaju u Sovjetskom Savezu. Treba npr. imati u vidu da su, za razliku od Jugoslavije, izgledi sadašnje Gorbačovljeve reforme u nekoliko aspekata povoljniji od Hruščovljevih nastojanja tokom 60-tih godina, i to uprkos nepromjenjenih međunacionalnih odnosa koji su trajna Ahilova peta sovjetskog sistema i američke strategije iscrpljivanja SSSR putem vojnog i propagandnog pritiska).

No, kako postići takav neophodan obrat u Savezu komunista Jugoslavije? Izgleda da to danas nikome nije posve jasno — toliko je nagomilanih proturječnosti i zapreka pred svakom strategijom koja traži izlaz iz krize društva i krize Partije. U neviđenom višeglasju stavova i protustavova, u Savezu komunista i izvan njega, kao da *još nedostaju cjelovite vizije i značajne skupine političkih subjekata koji su spremni da se za njih izbore.* Jedinstvo rukovodstva izgleda više fiktivno nego stvarno, jer bi se u protivnom vodila barem nekakva koherentna politika — ma kakva ona bila. Ali, nijedna od faktički postojećih struja ili frakcija u Savezu komunista ne izražava javno i jasno elemente vlastitih rješenja, pa je stoga i *posve neizvesno na kojoj bi se osnovi moglo stvoriti novo partijsko jedinstvo.* Ključ se nalazi ipak u tome: da se u rukovodstvima iskažu, argumentiraju i raščiste razlike. Politički sistem »prelaznog razdoblja« po svojoj biti djeluje na temelju odlučivanja u najvišim partijskim i državnim tijelima, pa je stoga nužno da se prvenstveno u ovima stekne konsenzus o strategiji društvenog razvoja, a to je u našem slučaju konsenzus o strategiji izlaska iz sadašnje krize. Ako se ispostavi da u naj-

Digitized by Google

kraćem vremenu takav konsenzus nije moguće postići u rukovodećim tijelima Partije i države, i to u smislu osnovnih ciljeva obnove privrede i integracije Jugoslavije, nutuknut će se kao izvjesnost ono što već duže postoji kao slutnja: Ako su *sadašnja rukovodstva nesposobna da nose odgovornost upravljanja Jugoslavijom u jednom od najtežih trenutaka njene povijesti i da treba konstituirati nova rukovodstva koja će biti jedinstvena u strateškim pitanjima i odlučna da svoja rješenja ostvare.* To bi bio početak izvlačenja iz sadašnje krize, početak polaganja »popravnog ispita« revolucije koja ponovo mora da nas izvede do civilizacijskog praga odakle je moguć socijalizam.

Digitized by Google

Inostrani prilog

Stanislav Gabrielski:

Partija u procesu reformi*

Proces obnove i reformi ne predstavlja taktički potez već dijalektičku nužnost koja proizilazi iz potreba razvoja socijalističkog društva u dinamiziranju vlastitih pogonskih snaga. U procesu reformi ostaju neizmenjeni ciljevi i principi socijalizma: učešće građana u upravljanju, poštovanje principa društvene pravednosti, stvaranje uslova za svestrani razvoj čoveka, društveno-materijalni napredak radnih ljudi obezbeđenje socijalne sigurnosti, podruštvljavanje vlasništva i sredstava upravljanja. Proces reformi ne znači, dakle, promenu osnova sistema. Naprotiv — idemo u pravcu jačanja socijalizma kroz izmenu njegovih unutrašnjih razvojnih mehanizama, kreativnom primenom učenja marksizma-lenjinizma. Moramo se pri tom odlučno osloboditi birokratskih opterećenja. To znači da partija radikalno menja načine svog delovanja i odbacuje dogme koje koče razvojne procese. Tu, na primer, spada svojevrsni »kompleks nepogrešivosti« partije u direktivama koji može da se izrazi na sledeći način: što je viši nivo, veća je i sposobnost zastupanja opštih interesa, veća vernost socijalizmu. Tu spada i shvatanje da je partijski sastanak praktično samo jedna forma partijskog rada.

* Objavljujemo prilog Stanislava Gabrielskog, rukovodioca organizaciono-političkog odelenja PURP-a s obzirom na značaj društvenih procesa koji su u toku u Poljskoj.

Digitized by Google

Zatim — tu je i pripisivanje partiji omnipotencije u rešavanju ekonomskih problema. Poljske krize su pokazale da je neophodno odbaciti ove i druge dogme. Politička ofanziva partije u sprovođenju reformi zahteva efikasne metode rada. Partija mora da bude sve efikasnija subjektivna snaga socijalističke obnove.

Iskustva iz proteklih godina pokazuju da su reforme utoliko dublje, a nivo društvene podrške viši, ukoliko je partija bolje pripremljena za njihovo sprovođenje i rukovođenje reformatorskim procesima.

Opšte je mišljenje da su promene u samoj partiji osnovna garancija uspeha reformi. Zato je potrebna realna procena društveno-političke »kondicije« PURP. Čini se da vredi, na primeru nekih aspekata naše aktivnosti u radničkim sredinama, izvršiti makar i skraćenu analizu stanja partije i uslovljenosti njenog delovanja.

Deo aktiva smatra da je partija povratila organizacionu spremnost, međutim partijsko članstvo još nema dovoljno snage da efikasno utiče na dublje promene. Politička spremnost partije nedovoljna je sa stanovišta postavljenih zadataka.

Razmotrimo, dakle, kakav je raspored snaga naše partije u radničkoj sredini. U partiji je 814 hiljada radnika, što čini 38 procenata njenog članstva. Od tog broja je 395 hiljada kvalifikovanih radnika, 58 hiljada majstora, 85 hiljada brigadira. Pripadnost partiji rukovodećeg kadra u radnim organizacijama iznosi 64,1 odsto (4,1 procenta celokupnog sastava partije), inženjerskog kadra 24,7 odsto (7,4 procenta celokupnog sastava), pri čemu ovde imamo dosta veliku diferencijaciju.

Starosna struktura radnika koji su članovi partije izgleda ovako: radnika starih od 18 do 29 godina ima 8,1 odsto, od 30 do 39 godina 32,5 odsto, od 40 do 49 godina 23,7 odsto, od 50 do 59 godina — 21 odsto i 14,7 odsto radnika spada u starije od 60 godina.

Velike su razlike u pripadnosti partiji među mladim radnicima. Na primer, u Radio-industriji »M. Kaspšak« pripadnost partiji zaposlenih iznosi 11,9 odsto, dok za omladinu do 29 godina isti pokazatelj iznosi samo 0,8 odsto. U željezari »Katovice« ovi pokazatelji su 12,4 i 2,6 odsto, a u željezari »Lenjin« 16,9 i 3,9 odsto. Iz drugih analiza vidimo, međutim, da najizrazitije proreformske orijentacije prezentiraju grupe mladih, visoko kvalifikovanih radnika, kao i inženjersko-tehnička inteligencija. Hoteći, dakle, da zadrži visoku reformsku dinamiku, partija treba da u većem obimu pridobija u svoje redove upravo ove sredine. Tim pre što je pripadnost partiji među studentima niska, pa se realno mora računati sa smanjivanjem uticaja partije među inženjersko-tehničkom inteligencijom. Osim toga, treba imati na umu da je pripadnost partiji veća među zaposlenima u tradicionalnim industrijama nego u savremenim koje će igrati odlučujuću ulogu u uspehu sprovođenja reformi, a odlučivaće i o mestu Poljske

Digitized by Google

u svetskoj privredi. Na primer, pripadnost partiji zaposlenih u fabrici »Sosnoviec« iznosi 36 procenata (od čega 30,7 odsto zaposlenih radnika), a u Varšavskoj televizijskoj industriji ima 10,3 procenta zaposlenih koji su članovi partije (od čega 0,5 odsto zaposlenih radnika). Dakle, sa stanovišta reformi, granska struktura članstva partije je nepovoljna. Partija mora bitno da proširi svoj uticaj u industrijama koje određuju moderni karakter privrede — u elektronici i preciznoj mehanici.

Zapažamo još jednu pojavu koja je, na žalost, nepovoljna sa stanovišta uspešnog sprovođenja reformi. Diskusije koje su se vodile u partijskim organizacijama pre održavanja generalnog referenduma pokazuju da partijska baza percipira mnoge društvene pojave, naročito one iz oblasti socijalne politike, na način karakterističan za celo društvo, a često još kritičniji. To je dokaz čvrste ukorenjenosti partije u društvenoj realnosti, dokaz da ona otvoreno artikuliše nespokojstvo i bolne tačke. Istovremeno, partija — kao celina — umanjuje, na žalost, svoju sposobnost vršenja stvaralačkih funkcija, onih koje menjaju stvarnost u sferama njene aktivnosti.

Ovu tezu izrazito potkrepljuju rezultati anketiranja oko tri hiljade prvih sekretara osnovnih partijskih organizacija, pred IV plenum CK PURP. Anketa je sadržavala pitanja o negativnim pojavama u konkretnim sredinama delovanja OPO i o angažovanju partijskih organa u prevazilaženju tih pojava. Formirala se ovakva tabela:

nedostatak radne discipline — na ovu pojavu ukazalo je 59,4 odsto anketiranih, pri čemu su je najčešće isticali sekretari partijskih organizacija u građevinarstvu (88,7 odsto), u industriji (85,8 odsto) i u transportu (84,2 odsto);

loša organizacija rada — na ovu pojavu ukazalo je 49,5 odsto anketiranih, a najčešće su je isticali sekretari partijskih organizacija u građevinarstvu (77,2 odsto), u industriji (75,5 odsto), u komunalnoj i stambenoj privredi (73 odsto);

alkoholizam — na ovu pojavu ukazalo je 50,6 odsto anketiranih, najčešće u industriji (77 odsto partijskih sekretara), državnim agro-kombinatima (77 odsto), transportu i komunikaciji (74,4 odsto);

nizak kulturni nivo međuljudskih odnosa — na ovu pojavu je ukazalo 43,9 odsto anketiranih, a najčešće su je podvlačili partijski sekretari iz građevinarstva (61,7 odsto), državnih agro-kombinata (57,9 odsto), industrije (56,1 odsto);

krađe — na ovu pojavu ukazalo je 40,5 odsto anketiranih, a najčešće partijski sekretari koji rade u industriji (75,5 odsto), u državnim agro-kombinatima (71,5 odsto) i građevinarstvu (66,1 odsto);

štetočinstvo — na ovu pojavu ukazalo je 38,8 odsto anketiranih, a najčešće su je navodili partijski sekretari koji rade u građevinarstvu (65,2 odsto), u industriji (62,5 odsto), u komunalnoj i stambenoj privredi (57,7 odsto).

Digitized by Google

Na pitanje kako partijske organizacije reaguju na ove pojave, dobijeni su potpuno nezadovoljavajući odgovori; na toj osnovi je teško stvoriti mišljenje o efikasnosti preduzimanih mera. Jedva jedna trećina anketiranih je izjavila da se o tim stvarima razgovaralo na sastanku osnovne partijske organizacije, 12 procenata anketiranih kaže da su se problematikom negativnih pojava bavili izvršni organi OPO ili fabričkog komiteta; samo 17,9 procenata je izjavilo da se OPO obraćala sa određenim predlozima rukovodstvima radnih organizacija.

Može se, dakle, formulisati uopštenija teza: u praksi naše partije postoji veliki nesklad između konstatovanih, artikulisanih negativnih pojava i sposobnosti da se one efikasno eliminišu. Takođe postoji velika disproporcija između formulisanih programskih koncepcija koje imaju društvenu podršku i efekata njihove realizacije. Zato se u društvenoj percepciji naše reči stalno mimoilaze sa delima. Nije slučajno što privredna reforma asocira građane samo na povećanje cena, kad je uopšte uzevši nemoguće osetiti rezultate delovanja novih sistemskih rešenja u drugim oblastima, pa makar samo u oblasti sistema organizacionih struktura i atestiranja radnih mesta ili pojednostavljivanja birokratskih procedura u pružanju usluga građanima. Reč je o svojevrsnom paradoksu. S jedne strane, partija je tvorac reformi i glavni garant njihove realizacije, a s druge strane, njena praksa se doživljava drugačije — kao snage koje koče napredak. Zato mora da se razmotri problem drugačijeg metodološkog pristupa u našem praktičnom radu. Veću pažnju treba, dakle, da posvetimo obradi koncepcije, a naročito puteva realizacije — što manje treba da izdajemo deklaracije ne znajući sigurno kakav će biti njihov efekt.

Da bi se objektivno cenilo stanje partije i njena politička spremnost, treba nešto reći i o uslovima u kojima rade partijske organizacije.

Prvo, suočeni smo sa veoma složenom privrednom situacijom, kako opštom, tako i na nivou radnih organizacija. Na opšte stanje privrede između ostalog utiču: civilizacijsko zaostajanje, dugoročne konsekvence dužničke omče, krutost privrednih struktura, sporost rekonstrukcije proizvodnog nivoa koja izaziva društvenu obeshrabrenost i apatiju. Na nivou radne organizacije radi se pre svega o kooperativnim teškoćama i teškoćama u snabdevanju koje utiču na samu mogućnost rada i ostvarivanje dohotka na osnovu rada.

Drugo, na kvalitet partijskog rada stalno se odražavaju postojeća raspoloženja nepoverljivosti prema onome što objavljuju i čine partija i vlada. Dokaz za ovo može biti tok kampanje pred referendum kada se svuda postavljalo pitanje ko će garantovati uspeh druge etape privredne reforme.

Treće, partijske organizacije rade u uslovima borbe koja se vodi sa političkim protivnikom, u uslovima narastajuće ideološke, kulturne i političke ofanzive sa Zapada.

Digitized by Google

I četvrto, na uspeh delovanja partijskih organizacija utiče i sposobnost članstva da se snađe u novim društveno-ekonomskim uslovima i pojavama koje rezultiraju iz procesa privrednih reformi.

Inauguracijom programa reformi, partija je pokrenula nove, do sada nepoznate, složene društvene procese. Problem neophodnog vremena sazrevanja za te procese, izgradnje nove samosvesti, predstavlja jednu od zakonitosti društvenih pokreta, pa tako i masovnih partija. S tog stanovišta je važno da u praktičnoj politici izbegavamo prevelike želje. Stvarajući nova rešenja i političke institucije ne smemo ići suviše ispred stanja svesti partijske baze i društva u celini.

Na dnevnom redu imamo, dakle, problem identiteta partije i granica dozvoljenih kompromisa. Drugim rečima, radi se o problemu idejne povezanosti i solidarnosti članova partije, o vezivu koje partiju izdvaja kao intelektualnu društvenu snagu, pokretačku snagu reformi. S jedne strane, to znači da u unutrašnjem životu partije treba vratiti sjaj trajnim vrednostima naše ideologije, a s druge strane, to znači da moramo aktivno, stvarno učestvovati u realizaciji programa socijalističke obnove i reformi, biti sposobni da pridobijemo društvene snage proreformski orijentisane, da članovi partije moraju imati ulogu političkog i moralnog predvodnika, inspiratora promena, saveznika svih koji u dobroj veri i za opšte dobro žele da idu napred. Partija takođe treba da bude sposobna da raspozna nove civilizacijske pojave koje utiču na uslove funkcionisanja društva.

Socijalistička formacija nalazi se u važnom istorijskom trenutku. Namera da se ide u pravcu razvoja podrazumeva iznalaženje dovoljnih stvaralačkih snaga, hrabrosti i uobrazilje da bismo se oslobodili danas neupotrebljivih formi, ocena i ponašanja, zastarelih, pa i dogmatskih. Dakle, ključni zadatak naše partije jeste aktivno formiranje društvene svesti i stalna analiza odnosa društvenih snaga — makro i mikro nivoa — koje podržavaju ili pak koče procese reformisanja privrede. Svaka partijska organizaciona forma treba da sprovede detaljnu analizu razloga koji su do sada blokirali radikalno i efikasno zaživljavanje principa reforme. Sve ukazuje na bitnu ulogu dugogodišnje naviknutosti na birokratsko-direktivno delovanje, na interese birokracije, svojevrsni konzervativizam vlasti i društva, pojednostavljeno shvatanje uloge i funkcije države, nekonzistentno delovanje mnogih karika rukovođenja privredom. Duboku političku analizu zahtevaju tendencije egalitarizma i pretencionizma, duboko zakorenjene u društvu. U uslovima privredne reforme takvi stavovi predstavljaju faktore koji koče postizanje visoke produktivnosti rada. Egalitarizam utiče na način mišljenja i delovanja ljudi, eliminiše prestiž visoko produktivnog rada, razara stvaralačku konkurenciju. Govoreći šire, privredna reforma je neotuđivi element obnove socijalizma kao društvenog sistema, između nje i dinamizacije socijalizma stoji znak jednakosti.

Digitized by Google

Zanimljiva zapažanja donose rezultati opštedržavnog referenduma. Pokazujući nivo i karakter diferencijacije društvenih interesa, ovi rezultati mogu biti polazna premisa za dublju analizu proreformskih i konzervativnih snaga.

Referendum kao novi, demokratski način odlučivanja koji daje politički osnov neposrednog, subjektnog učešća građana u ovim procesima, pretpostavlja da građani vrše individualni, svesni izbor sa kojim se takođe veže i saodgovornost za tok procesa reforme privrede i političkog života. Baš ovaj specijalni, veoma važan aspekt svesnog izbora i saodgovornosti zaoštrio je razlike interesa među građanima, primorao ih na analizu procesa reformi u kategorijama gubitaka i dobitaka, mogućnosti i strahovanja.

Tendencije notirane za vreme referenduma dozvoljavaju nam formulisanje teze da imućniji slojevi društva nisu većinski podržali program radikalnih reformi, verovatno strahujući od gubitka postignute materijalne pozicije. Izgleda, međutim, da je taj program dobio značajnu podršku u intelektualnim i radničkim sredinama srednjeg materijalnog statusa. Možemo pretpostaviti da te sredine u reformama vide realnu šansu za poboljšanje svojih životnih uslova. Podršku radikalnim reformama dao je i rukovodeći — u širem smislu — kadar iz radnih organizacija. Ovde uočavamo karakterističnu pravilnost: što su više stručne kvalifikacije pojedinca, veće je i njegovo svesno angažovanje u procesima reformisanja privrede.

Učešće radničke klase u referendumu bilo je diferencirano. Radnici su artikulisali bojazan da će najavljeni značajan porast cena, u vezi sa radikalnom verzijom programa druge etape reforme, smanjiti njihov standard. Unutar radničke klase još se nisu formirali izraziti stavovi akceptiranja velikih razlika u ličnim dohocima, strahuje se od bankrotiranja pojedinih preduzeća i nekontrolisanog razvoja privatnog sektora.

Omladina je izašla u većem broju na referendum nego na izbore za Sejm i narodne odbore. Izgleda da omladina koja inače dosta izrazito artikuliše reformatorske stavove, nije odlučila da podrži radikalne reforme. Ta sredina valjda najjače izražava nepoverenje i skepticizam prema reformskim koncepcijama koje prezentira vlada, kao i prema uspešnom sprovođenju reformi u privrednoj praksi.

Sada je osnovni zadatak svih partijskih struktura formiranje produkcione orijentacije društva i rukovodećeg kadra u najširem smislu, kao i integrisanje oko partije svih proreformskih snaga. Opštedruštvenu produkcionu orijentaciju mogu formirati strogo sprovođeni ekonomski mehanizmi koji će, izgleda, u najbližoj budućnosti efikasno da razreše nekoliko osnovnih problema — stvoriće očigledne motive za rad, te će dati veću radnu produktivnost i viši kvalitet rada, spremnost preduzeća da uvedu inovacije; uvešće red i racionalnost u problematiku novca, plata i cena. Važan je i način delovanja svih struktura vlasti, kako poli-

Digitized by Google

tičke, tako i administrativne. Samo ubeđivanje i apeli ne menjaju svest, ne formiraju stvaralački odnos prema reformama. Ubedljiva je samo akcija, stvaranje gotovih činjenica. Da bi se izazvala vera u uspeh naših inicijativa, neophodan je zdrav razum, eliminisanje mnogih besmislica koje prate društveno-ekonomski život, neophodni su makar i mali, lokalni uspesi koje će radni ljudi neposredno moći da osete.

Oko svog programa partija treba da okuplja reformatorske snage. Treba uključiti u akciju onih 12 miliona građana koji su se u referendumu izjasnili za ubrzano sprovođenje radikalnih reformi. Pri tom moramo biti svesni da se reformatorski orijentisane snage sastoje od »neposlušnih« ljudi, nepoverljivih prema formalnim autoritetima, onih koji veruju pre svega u vlastite mogućnosti. Njih karakteriše potreba za samostalnošću, samorealizacijom, potreba da stvaraju vlastitu biografiju u preduzeću. Upravo takve ljude treba da podrže naše partijske strukture. Jer reformu neće sprovesti nikakav dekret, niti anonimna odluka istorije. Reformu i ljude koji je podržavaju treba da promoviše aktivna partija. Ne radi se o jednom, krutom mehanizmu, potrebno je ubeđenje da je izabrani put pravilan, potrebna je logika delovanja i gvozdena konsekventnost.

Postavlja se pitanje — kako sve to postići?

Izgleda da veliku specifičnu težinu ima stvaranje aktivne koncepcije saradnje partije sa društvenim snagama koje se stalno formiraju, a spremne su da se na osnovu postojećih zakona uključe u reformatorske procese. Reč je o aktivnim sindikalnim i samoupravnim organizacijama, o naučno-tehničkim i ekonomskim udruženjima, kao i o raznovrsnim društveno-ekonomskim organizacijama koje su u nastanku. Ove poslednje predstavljaju novi problem, prilično komplikovan, koji nosi u sebi određeni politički rizik. Sa stanovišta strategije trebalo bi usvojiti da partija mora imati promocionu i aktivnu ulogu u procesu samoorganizovanja društva. Probleme koji se javljaju u određenim grupacijama treba rešavati pre svega — snagama tih grupacija. Zadatak partije bio bi podsticanje samorazvoja pojedinih sredina i grupacija. Radi se, dakle, o kreiranju društvenih snaga koje deluju na konstruktivan način.

Govoreći o snagama koje podržavaju reformu i teže ka racionalnijoj samoorganizaciji društva, treba takođe rešavati pitanje ljudi koji pripadaju, po svojim stavovima, opoziciji, ljudi koji se kritički odnose prema partijskim koncepcijama razvoja. Važno je razgraničiti ljude i grupe sa opozicionim stavovima od grupacija sa neprijateljskom, antisocijalističkom orijentacijom. Ljudi koji imaju opozicione stavove po pravilu ne podrivaju osnove sistema. Partija koja je orijentisana na privredne reforme i demokratizaciju javnog života može aktivnije da pridobija opozicione grupe za socijalizam, za te reforme. U socijalističkim uslovima, bez dogmatskih kočnica, direktno je potrebna opozicija ukoliko se ne tiče osnova sistema, nego konkretnih, realnih

Digitized by Google

pojava i načina njegove izgradnje. Takva opozicija osujećuje devijacije, birokratske greške itd. U tom smislu, na određen način, opozicioni stav prema svemu negativnom treba da ima i naša partija.

Druga je situacija u vezi sa antisocijalističkim grupacijama. Cilj njihovog delovanja, pod raznovrsnim parolama, jeste erozija i demontiranje sistema, slabljenje pozicije partije, njeno suprotstavljanje radničkoj klasi. U partijskom radu treba dublje analizirati strateške ciljeve aktivnosti antisocijalističkih grupa i formirati veštinu prepoznavanja (od strane partijskih organizacija) njihove borbene taktike, istovremeno podržavajući i pridobijajući ljude koji se kritički odnose prema društvenoj stvarnosti u okviru ustavnog poretka.

Sa stanovišta promena u samoorganizovanju društva vredi razmisliti kakve su realne mogućnosti da se podstakne aktivnost Građanskih komiteta formiranih za sprovođenje referenduma. Svojevremeno je predlagano da se oni proglase za Komitete građanske aktivnosti ili pak komitete podrške privrednoj reformi. Sam naziv je od drugostepenog značaja. U komitetima koji su nastali u vezi sa referendumom radili su mnogi građani visokog društvenog ugleda, a među njima značajan broj radnika. Ovi komiteti su se snažno angažovali u popularizaciji druge etape privredne reforme. Dragoceno bi bilo da ih se sada uključi u tokove privredne i društvene reforme. U situaciji kada se stvaraju raznorodne organizacije, nekad i sumnjivog političkog karaktera, masovno aktiviranje ovih komiteta imalo bi veliki politički značaj.

U sadašnjoj etapi ubrzavanja i produbljavanja socijalističkih preobražaja treba ponovo razmotriti problem reprezentiranja interesa radničke klase od strane partije, kao i protivurečnosti u socijalizmu. Radničke sredine izražavaju mišljenje da je to reprezentiranje njihovih interesa nedovoljno efikasno. Postavlja se, dakle, bitno pitanje, sa teoretskog i političkog stanovišta: kakvi su savremeni interesi radničke klase, kako ih danas treba interpretirati? Na početku socijalističke revolucije interesi radničke klase bili su jednoznačni. Partija radničke klase obezbedila je kroz socijalističku revoluciju toj klasi društveno-materijalni napredak, obrazovanje, a podruštvljavanjem svojine i diktaturom proletarijata stvorila je premise za njeno učešće u upravljanju. Da li su danas ovi atributi klasnog interesa prestali da budu aktuelni? Čini se da su aktuelni i dalje, ali zahtevaju interpretaciju i obogaćivanje koje rezultira iz napretka postignutog u izgradnji socijalizma, iz jačanja svesti i porasta aspiracija radničke klase.

Političko reprezentiranje interesa radničke klase ne znači za partiju samo očuvanje klasnog identiteta i odbranu radničke klase od liberalno-građanskih i anarhosindikalističkih uticaja, nego i — pre svega — korišćenje klasnih potreba i interesa za dinamizaciju razvoja i modernizaciju proizvodnih snaga. S tog

Digitized by Google

stanovišta kvalitetno drugačije izgleda, između ostalog, problem radničkog prosvećivanja, multiprofesionalnosti, stalnog obrazovanja. Na kvalitativno višem nivou treba razmotriti potrebe radničke klase i načine njihovog zadovoljavanja. Sa stanovišta interesa radničke klase treba razmotriti i probleme organizacije rada i njegove tehničke opremljenosti. Poslednja istraživanja, između ostalih i V. Moravskog, govore u prilog značaja ovih potreba. Radnici hoće dobro upravljanje i rukovođenje, spremni su da ga podrže i zato tako jako podvlače potrebu da učestvuju u procesu upravljanja. Loša organizacija rada jeste jedna od najvećih slabosti u funkcionisanju preduzeća, a suštinski proizlazi iz nedostatka uobrazilje, spremnosti na rizik, običnog birokratizma. Nesumnjivo saglasan sa interesom radničke klase je glavni front druge etape privredne reforme koji treba da stvara premise za porast privredne produktivnosti, produktivnosti rada i razvoja radničke inicijative u društvenom sektoru. Zastupajući interese radničke klase, partija mora da uzme u obzir njihov objektivni i subjektivni karakter, kao i unutrašnju diferencijaciju pojedinih delova radničke klase. Na osnovu svojih funkcija, partija treba da vrši uticaj na neophodnu dinamiku strukturnih promena u pravcu racionalizovanja odnosa društvenih snaga koji treba da doprinosi uslovima za »pobedu« snaga ekonomskog napretka — pristalica tekućih promena. Racionalnost društvenog sistema istovremeno znači i realizaciju savremenih interesa radničke klase. S tog stanovišta važan je i oblik partije, mehanizmi njenog unutrašnjeg života koje ne smeju da pomažu petrifikaciju postojeće privredne strukture i formiranog interesnog sistema, što se, na žalost, u praksi događa.

Iskustva iz prethodnih godina nepobitno dokazuju da su unutrašnje protivurečnosti nezaobilazna karakteristika socijalističke privrede, kao i svakog živog organizma koji je u razvoju. Drugim rečima, socijalističko društvo i njegova privreda takođe podležu zakonima dijalektike, pa tako i zakonu jedinstva i borbe suprotnosti. U procesima reformisanja privrede treba, dakle, predvideti nastajanje suprotnosti i konflikata. Mogu to biti suprotnosti klasnog i granskog karaktera. Konflikti koji proizlaze iz zahteva radne produktivnosti i realizacije sistemskog principa društvene pravde — postaće naša svakodnevica. Ove suprotnosti pojaviće se pre svega na nivou preduzeća zbog postojanja različitih pojedinačnih, grupnih i opštedruštvenih interesa.

Pojedinačni interesi sastoje se pre svega u ekonomskim aspiracijama, potrebi profesionalne i društvene samorealizacije svakog radnika, u njegovoj percepciji društvene pravde. Nalazimo takođe grupne interese koji se izražavaju, na primer, u težnji da se ostvari maksimalna dobit bez obzira na interese drugih ili kao suprotnost među neposrednim interesima i razvojnim perspektivama preduzeća. Što se tiče opštedruštvenog interesa na nivou preduzeća, radi se pre svega o težnji da delatnost radne

Digitized by Google

organizacije zadovolji društvene potrebe, da je karakteriše racionalnost i produktivnost važeća za celu Poljsku.

Treba, dakle, da rešimo nekoliko pitanja od šireg značaja. Pre svega treba utvrditi koja skala socijalnih razlika, razlika u prihodima stanovništva predstavlja faktor motivacije za produktivan rad, a u kom trenutku isti faktor postaje konfliktogen? Detaljno treba razmotriti još najmanje četiri problema:

prvo — potreban nam je mehanizam što ranije detekcije suprotnosti i njihovog razrešavanja u začetku;

drugo — na koji način konflikt nastao u radnoj organizaciji treba u njoj rešavati, uz poštovanje principa privredne reforme;

treće — u praksi treba težiti što široj primeni principa da se interesi usaglašavaju na odgovarajućem nivou, na primer diskusijom između fabričke sindikalne organizacije i radničke samouprave, između potrošača i proizvođača, među lokalnim radničkim i zemljoradničkim sindikalnim organizacijama;

četvrto — ozbiljnu diskusiju zahteva problem uloge partije u procesu usaglašavanja društvenih interesa, a takođe ponašanje osnovnih partijskih organizacija i individualno ponašanje članova partije u konfliktnim situacijama.

Naročito je složen poslednji problem. Naše partijske organizacije nemaju u ovoj oblasti velikih iskustava. Mada smo u toku 1987. godine imali oko hiljadu lokalnih konflikata, mnogi od njih bili su rešavani nekako izvan uticaja i učešća partijskih organizacija. Jedna od značajnih dimenzija političkog rada partijskih organizacija u reformisanim radnim organizacijama sastojaće se u otkrivanju i razrešavanju unutarfabričkih suprotnosti, kao i u sprečavanju njihovog nastanka. Partijske organizacije treba da u razrešavanju nastalih suprotnosti vrše ulogu društvenog medijatora. Moguće su takođe i situacije u kojima će partijska organizacija nastupati kao arbitar, sa stanovišta opšte društvenog interesa. Za sada partijske organizacije nisu spremne za vršenje ovih funkcija. Potrebno je da se u partijskoj svesti akumuliše solidno znanje o teoretskim i praktičnim problemima društvenih konflikata, a potrebno je i praktično iskustvo.

Sa stanovišta privredne reforme, izuzetan značaj ima način saradnje društvenih snaga u radnoj organizaciji i uloga partije u tom procesu. Pitanje je složeno, pojavljuju se u toj oblasti različite tendencije i iskustva. Na osnovu analize do sada izraženih stavova na ovu temu, mogu se usvojiti sledeći opšti principi u procesu pomenute saradnje:

1) princip priznavanja neophodnosti i društvene korisnosti svih struktura društvenog sistema preduzeća (tiče se uglavnom partije, sindikata, radničke samouprave),

2) princip partnerstva i organizacione samostalnosti,

3) princip uzajamnog poštovanja prava i obaveza,

4) princip spremnosti na pregovore i racionalno razrešavanje narastajućih konflikata, sporova i suprotnosti,

Digitized by Google

5) princip uzajamnog informisanja o minulim događajima i predviđenim aktivnostima,

6) princip poštovanja pravila privredne reforme.

Praktične forme realizacije ovih principa mogu biti različite u zavisnosti od karaktera preduzeća, inicijative i društvene uobrazilje zainteresovanih strana. Veliki politički značaj ima aktivnost članova partije koji praktično deluju u sindikatima, samoupravama zaposlenih, a nalaze se i u rukovodećim fabričkim timovima. Važan je, dakle, način rada naših partijskih organizacija sa grupama članova partije koji se nalaze u drugim društvenim organizacijama. Ti članovi partije treba da poznaju strategiju i taktiku partijskog rada, kako na nivou preduzeća, tako i cele zemlje. Bitno je da se o programima koje je obradio na primer fabrički komitet PURP diskutuje sa članovima partije iz sindikata i samouprave. Radi se o tome da se sa prihvaćenim rešenjima identifikuju članovi partije iz cele društvene infrastrukture preduzeća. To je neophodan uslov efikasnog sprovođenja opštepartijske političke linije na nivou pojedinih institucija.

A evo još dva pitanja iz ove oblasti koja treba da budu praktično razmotrena:

prvo — detaljna politička analiza rukovodećih kolektiva koji funkcionišu u određenim preduzećima, a integrišu sve zainteresovane društvene subjekte; to su neformalna tela, ali u mnogim radnim organizacijama njihov rad je ocenjen pozitivno,

drugo — treba mirno oceniti primenu člana 24. tačke 3. zakona o sindikatima u kojoj se kaže: »Sindikati, njihove fabričke organizacije i opštedržavne, kao i odgovarajući organi državne i privredne administracije treba da sklapaju sporazume o zajedničkom delovanju u realizaciji zadataka...« Aktivniji pristup u kreiranju fabričkih sporazuma može stvoriti konstruktivnu platformu sadejstva u radnoj organizaciji. Ovi sporazumi mogu da ispunjavaju šire društveno-političke funkcije jer će jačati u radnim kolektivima osećanje vlastite odgovornosti za rešavanje mnogih problema preduzeća, mogu da formiraju produktivne stavove i da istovremeno ublažavaju jako ukorenjeni pretencionizam.

Za rad naših partijskih organizacija u najbližoj budućnosti veoma važno je iznalaženje pravog modela delovanja masovnih društvenih organizacija, pre svega sindikata. Masovne organizacije treba da šire podstiču odgovornost za razvoj zemlje i sredine u kojoj deluju. U svetlu veoma teške privredne situacije vredi, na primer, povesti razgovor sa sindikalnim pokretom u smislu razmatranja samoograničenja tog pokreta u revindikacijama. U odnosu na sindikalni pokret partija ne menja stav određen na X plenumu CK. Oslanja se u saradnji na principima partnerstva, zainteresovana je za jačanje samostalnosti sindikata i efikasnu realizaciju sindikalnih funkcija, naročito u oblasti odbrane interesa radnih ljudi. To nije u suprotnosti sa koncepcijom samoograničavanja u revindikacionim zahtevima. Radi se jednostavno

Digitized by Google

o saradnji u sprovođenju programa realizacije II etape reforme, dakle o ograničavanju zahteva koji bi taj program »razmekšali«.

Važno je takođe da radničke samouprave budu orijentisane na formulisanje dugoročnih principa koji bi angažovali kolektive da deluju produktivno i da uzmu učešće u upravljanju preduzećem. Pri tom treba imati na umu da samouprava može efikasno delovati jedino u samostalnom preduzeću koje samo sebe finansira. Ograničavanje samostalnosti preduzeća imaće za posledicu povlačenje samouprave u društveno-političku sferu, pa tako i na revindikacijske pozicije.

U izveštaju koji je pripremilo Poljsko društvo političkih nauka između ostalog se kaže: »Ova reforma privrede i države treba da teži fundamentalnom širenju društvenih veza. Jednu od osnovnih slabosti državno-birokratskog socijalizma bilo je dosadašnje gotovo isključivo vertikalno njihovo uspostavljanje«. S tog stanovišta korisno je vratiti se ideji izraženoj na XVI plenumu CK PURP o funkcionisanju takozvane fabričke mikro-društvene zajednice« čija bi suština bila stvaranje u radnoj organizaciji uslova za ispunjavanje socijalnih, društveno-vaspitnih i kulturnih funkcija. U tom cilju, partijske organizacije, administrativno rukovodstvo, sindikati, omladinske organizacije i radničke samouprave mogle bi da izrade programe socijalnih usluga za zaposlene i njihove porodice, razrešavanja stambenih problema, razvoja baze za kulturno-prosvetnu i sportsko-rekreativnu delatnost. Ovaj proces bi trebalo pokrenuti, makar u odabranim radnim organizacijama.

U razvoju saradnje demokratskih faktora na nivou radne organizacije mogu da se pojave birokratske barijere u obliku težnji za dominacijom administrativnog elementa nad društvenim (opasnost od birokratskih pojava može zapretiti i novoformiranim društvenim snagama), kao i političke barijere vezane za prodor ljudi sa destruktivnim stavovima u društvene organizacije preduzeća.

U mnogim OPO bitnu barijeru predstavlja takođe nedostatak poznavanja načina političkog delovanja i pridobijanja društvenih snaga za politički program partije.

*

Dalje studije zahteva način delovanja partije na privredne procese, kao i uzajamni odnosi između partije i administrativnih struktura na svim nivoima. Problem nije nov. U izveštaju Komisije CK PURP formirane da objasni razloge i tok društvenih konflikata u istoriji Narodne Poljske, između ostalog čitamo: »Sa razvojem socijalizma, vodeća uloga i neposredni uticaj partije na celo društvo, sve njegove sredine i sva pokolenja, imali su sve veći značaj. Istovremeno, partija, njene organizacije, rukovodstva i politički aparat, ne mogu se više baviti neposrednim upravljanjem i donositi sitne odluke umesto državnih institucija jer

Digitized by Google

— kako pokazuje iskustvo — to slabi osećanje odgovornosti funkcionera državnog aparata.« Na osnovu akumuliranih iskustava, u referatu za X kongres PURP izvučen je i sledeći zaključak: »Uloga partije ne realizuje se (...) automatski. Ona stalno mora da se potvrđuje, verifikuje kroz odnos društva prema partijskim programima i njenoj praksi, prema stavovima članova partije«.

Nova filozofija delovanja partije obrađena na IX i X kongresu izražava se u prioritetu političkih metoda: društveno-ekonomske procese želimo da kreiramo posrednim metodima, a takođe podvlačimo da partija treba da postiže svoje ciljeve kroz individualnu aktivnost članova partije. U praksi to treba da znači da se partija ne angažuje neposredno u procesima upravljanja preduzećem, pa i šire, u celoj privredi. U takvoj, novoj situaciji, partijske organizacije treba da budu mnogo spremnije za inspirativno-koncepcijski rad i efikasnu kontrolu.

Naročiti značaj u aktivnosti partije dobija rad sa kadrovima. U toku privredne reforme raste uloga modernog, savremenog kadra koji deluje efikasno i ne plaši se rizika. Značajan problem je proširenje društvene baze za izbor kadrova, stvaranje uslova za izrastanja inovatora i pronalaženje kvalitativnih kriterijuma za ocenjivanje delatnosti rukovodećeg kadra na svim nivoima funkcionisanja privrede. U celoj privredi moramo se odlučiti za izbor rukovodećeg kadra putem konkursa, sa svim konsekvencijama takve prakse. To treba da nam obezbedi širu kadrovsku bazu, pronalaženje talentovanih ljudi i na dugo unapred pripremanje kadrova koji će se na konkurse javljati.

Moramo razmisliti o celom sistemu našeg rada sa rukovodećim kadrovima u preduzećima i vojvodstvima. Aktuelno je potrebno da aktiv političkog aparata na svim nivoima naše partije prouči pitanja privredne reforme i problematiku VI plenuma CK PURP. Ovom radu treba da se posvete vojvodske i međuvojvodske škole aktiva u 1988. godini. Program reforme privrede i države treba da prouči, kroz partijske škole, ceo rukovodeći kadar iz radnih organizacija. Danas je osnovni kriterijum ocenjivanja rukovodećih kadrova odnos prema reformi i postignuti rezultati. Kadrovi koji deluju na nov način, efikasno i hrabro, treba da imaju podršku i svestranu pomoć od strane partije.

U današnjim uslovima delovanja naše partije postavlja se pitanje ponašanja u situacijama kada se iznose i lansiraju različite koncepcije razvoja preduzeća, određene grane ili cele privrede, što se, na primer, dogodilo u toku rada na Centralnom godišnjem planu. Teško je dati jednoznačan odgovor na ovo pitanje. Reagovanja mogu biti različita, zavisno od situacije. Predlažem sledeći pristup:

prvo — u fazi razrade koncepcija partija (njene odgovarajuće strukture) svesno prihvata alternativna rešenja datog problema. Konfrontacija mišljenja, različitih razvojnih koncepcija, može biti pozitivna pojava. Međutim, u trenutku kad se izvrši

Digitized by Google

određeni izbor, sva političko-propagandna i organizaciona delatnost treba da bude podređena njegovoj realizaciji. Važno je da se na konkretan način javnosti predoče nedostaci i dobre strane datog rešenja. Treba ukazati i na put iznalaženja optimalnog rešenja u datim okolnostima;

drugo — može se dogoditi, na primer u radnoj organizaciji, da među radničkom samoupravom, sindikatom i direkcijom dođe do dubokog razmimoilaženja u pogledu razvoja preduzeća. Kako u tom slučaju treba da se ponaša partija? Moguća su dva pristupa. Kao društveni medijator, partija može delovati preko svojih članova u različitim telima u pravcu usaglašavanja stavova. Ili — partija izrađuje vlastitu koncepciju razvoja preduzeća, pa se trudi da za nju dobije društvenu podršku. U ovome naročiti značaj imaju meritorne vrednosti predloga koji se iznose.

Sličnu situaciju možemo zamisliti na vojvodskom ili čak na opštedržavnom nivou. Govorim o ovim stvarima zato što će u toku sprovođenja privredne reforme doći do narastanja raznih suprotnosti, pojave raznovrsnih koncepcija rešavanja najrazličitijih problema. Danas veliki značaj ima partijski rad koncepcijsko-analitičkog i intelektualnog karaktera.

Govoreći o procesima privredne reforme i o realnom uticaju partije na njih, na dnevni red treba staviti stil i metode partijskog rada. Promene u ovoj oblasti daleko zaostaju za potrebama. U tom pogledu su značajna uputstva iz misli V. I. Lenjina: »Kada se situacija promeni i treba da rešavamo zadatke druge vrste, ne smemo se više osvrtati unatrag i pokušavati da ih rešimo metodima od juče. Ne vredi da probate, nećete ih rešiti« (V. I. Lenjin, DELA, tom 38, str. 171).

Na kraju ovih razmišljanja želeo bih da skrenem pažnju na još nekoliko pitanja:

Prvo — strateški zadatak jeste jačanje OPO kao subjekta i njihove društvene inicijative. Partijske organizacije treba na samostalan način da inspirišu procese reformi u sredinama svoga delovanja, treba da postanu aktivni kokreatori novog mehanizma sadejstva fabričke društvene zajednice. Da bi se postigli ovi ciljevi treba da nastupe — saglasno koncepcijama IV plenuma CK PURP — duboke revalorizacije u načinu mišljenja i delovanja partijskih organizacija i instanci.

Drugo — partijske organizacije će imati vodeću političku ulogu u svojim sredinama kada postignu autentičnost političkog delovanja pre svega putem neposrednih, neformalnih, debirokratizovanih kontakata. Članovi partije moraju da nauče kako se argumentuje i obrazlaže svoje stanovište i kako se za to stanovište obezbeđuje društvena podrška u datoj sredini. Neobično značajno je pozivati se na argumente koji proističu iz stvarnosti i iskustva radne organizacije, a rezultat su samostalne procene pojava, problema i potreba.

Digitized by Google

Treće — potrebno je analizirati kvalitet organizovanih partijskih sastanaka. U partiji novog tipa partijski sastanak je važna forma rada, platforma koja integriše članove partije. Preživeli su partijski sastanci organizovani na tradicionalan način, kao što su preživeli tradicionalno formulisani individualni zadaci: u mnogim slučajevima oni su obična fikcija. Možemo, dakle, razmotriti sledeći koncept: redi sastanci cele OPO, pripremljeni na kvalitativno visokom nivou, bave se važnim pitanjima koja se tiču date društvene zajednice. Sazivaju se onda kada Statut zahteva da se zauzme određeni stav. Ostale funkcije — obrazovno-informativne, konsultativne, eksplikativne — mogle bi se preneti na radne grupe, partijske aktive koji deluju u društvenim organizacijama, na individualne forme rada egzekutive OPO sa članovima partije. Treba prodiskutovati takođe da li je baš neophodno okupljati članstvo u skladu sa organizacionom strukturom radne organizacije ili bi bilo bolje stvarati timove koji se bave rešavanjem konkretnih problema. Treba takođe razmotriti mogućnost organizovanja kratkih partijskih sastanaka u toku radnih pauza, ako se problematika tiče konkretne brigade, sektora itd. U ovom pristupu najbitnija je samosvest članova partije o programskim ciljevima koje partija želi da postigne na svim nivoima svoga delovanja.

Četvrto — potrebno je sprovesti bitnu revalorizaciju u sistemu ocena partijskog rada. Formalno-organizacione ocene su potrebne, ali one ne odražavaju stvarnu spremnost partije, njen realni uticaj u društvu. Zato treba jače akcentirati kvalitativne ocene, na primer — dublje se interesovati za stepen društvene podrške konkretnim akcijama i inicijativama partije kao i za individualni autoritet članova partije u određenoj sredini.

Ovakav pristup zahteva radikalne promene u našem dosadašnjem mišljenju i delovanju. U praksi to takođe znači da je neophodno stvoriti novu koncepciju ocenjivanja efektivnosti rada partijskih struktura.

Peto — u uslovima privredne reforme i promena u društvenom životu, partija treba da inspiriše raznovrsna lokalna rešenja eksperimentalnog karaktera koja će doneti neposrednu društvenu korist. Partija treba da postane smeo pokretač racionalizatorstva i pronalazaštva u radnim kolektivima, kao i ekipnih formi rada. Partija treba da podržava »neposlušne« ljude.

Šesto — u širokom obrazovnom radu treba obraćati veću pažnju na praktične političke sposobnosti, kao što je ponašanje u teškim situacijama, sposobnost procene situacije u vlastitoj sredini, pravilno raspoređivanje interesne strukture u svojoj okolini i iniciranje zajedničkih akcija. Naše partijsko školstvo je tako postavljeno da mi predajemo članovima partije šta bi trebalo da bude. Možda bi bilo bolje obrnuti stvar: počinjati od analize situacije u konkretnoj sredini, radnoj organizaciji, pa tek na toj osnovi formulisati programske zadatke?

Digitized by Google

Sedmo — postoji potreba dubljih unutarpartijskih konsultacija pre donošenja važnih odluka. Partijska baza i partijski aktiv treba bolje da poznaju i razumeju strateške i taktičke koncepcije koje stvara CK partije i njeno rukovodstvo. I sa tog stanovišta treba analizirati kvalitet obrazovanja partijskog aktiva.

Osmo — u uslovima II etape privredne reforme na dnevnom redu radnih organizacija i drugih privrednih organizama naći će se problem termina održavanja partijskih sastanaka. Sve ukazuje na to da bi partijske sastanke trebalo održavati posle radnog vremena. Ta činjenica je bremenita značajnim posledicama za metode rada OPO.

U našoj svakodnevnoj aktivnosti treba da se rukovodimo ubeđenjem da u novoj etapi razvoja partija može vršiti svoju vodeću ulogu i pridobijati mase za reforme širokom primenom demokratskih metoda rada. Stil rada partijskih instanci na svim nivoima mora radikalno da se promeni. Glavna njihova orijentacija treba da bude na rad sa ljudima, koncentrisanje na razvojne procese, odbacivanje nepotrebne birokracije, poplave planova, dijagrama, jalovih savetovanja itd.

Želim još da pomenem tri otvorena problema koje dosad nisam pokrenuo, a važni su sa stanovišta uloge partije u reformi:

prvo — pitanje uloge, mesta kao i modela delovanja partijskih organizacija u firmama čiji kapital potiče od poljskih emigranata i u organizacionim strukturama privrednih subjekata koji će se formirati posle sprovođenja II etape privredne reforme. Naše je mišljenje da je mesto partije svuda gde postoji radnička klasa, radni ljudi. Problem predstavlja način delovanja partije u raznim tipovima svojine i raznim organizacionim strukturama (na primer u kompanijama, mešovitim preduzećima itd.);

drugo — problem privatne, individualne privredne aktivnosti članova partije. Da li je posedovanje kapitala, vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, saglasno sa suštinom članstva u radničkoj partiji?;

treće — uloga OPO u preduzećima koja bankrotiraju, kada je zbog lošeg upravljanja ugrožen interes radnika.

Političkoj i ideološkoj interpretaciji ovih i mnogih drugih problema koje je pokrenuo VI plenum CK biće posvećena III opštepoljska partijska konferencija koja će se održati ujesen ove godine.

Socijalistička obnova je dijalektički proces koji pri jednoznačno određenom pravcu podleže delovanju raznovrsnih pokretačkih snaga i onih snaga koje koče. Nemoguće ga je, dakle, zatvoriti u kruti okvir, on treba da se razvija i koriguje saglasno potrebama prakse, na osnovu novih iskustava. Nije, dakle, stvar u detaljnim receptima, nego u konsekventnom mišljenju i delovanju koje vodi efikasnim rešenjima. Mesto partije i svih njenih organizacija je na čelu ovog procesa.

Digitized by Google

Prikazi

Federacija i federalizam

*— Beograd, Savez udruženja za političke nauke Jugoslavije, Institut društvenih nauka Pravnog fakulteta u Nišu, IRO Gradina, 1987. Str. 431 (Serija izdanja Justitia)**

Ozbiljne teškoće i nagomilani ekonomski problemi i političke tenzije već gotovo jednu deceniju potresaju jugoslovensko društvo i dovode u pitanje dostignute rezultate ekonomskog i civilizacijskog stepena razvoja koji je bio dostignut posle II svetskog rata. Pravnici su, uporedo sa ekonomistima, održali nekoliko većih naučnih debata i javnih skupova na kojima su razmatrali probleme pravnog i političkog sistema i mogućnosti promena u pravcu rešavanja problema jugoslovenskog društva. Cilj naučnog skupa održanog u Nišu juna 1986.

* Zbornik autorizovanih saopštenja sa naučnog skupa održanog 12. i 13. juna 1986. godine u Nišu. Zbornik ima četiri celine: I **Teorija i komparativni federalizam**, sa saopštenjima: Jovan Đorđević, »Savremene teorije o federalizmu«, str. 9—15, Vojislav Stanovčić, »Poreklo ideje i teorije federalizma u delu Altuzijusa i Monteskjea« str. 16—25, Milan Matić, »Osnovni oblici federalizma«, str. 26—33, Stojan Tomić, »Federativni nivo konstituisanja i razrješavanja konflikata«, str. 34—41, Slobodan Blagojević, »Zajednički interes — konstituens federacije«, str. 4245, Đorđi Caca, »Federalizam i samoupravljanje«, str. 46—54, Branko Smerdel, »Komparativni problemi primjene federalnog modela«, str. 55—63 Momčilo Dimitrijević, »Suverenost i federacija«, str. 64—72, Ljubiša Mitrović, »Za autentičnu dogradnju jugoslovenskog samoupravnog federalizma i dalji razvoj socijalističke demokratije«, str. 73—86, Slavoljub Popović, »Federalizam i regionalizam«, str. 87—98, Slavko Lukić, »Federalizam i demokratija«, str. 99—105, Branislava Kojić, »O federalizmu i samoupravljanju«, str. 106—110. II Drugi deo je posvećen razmatranju **Strukture i problema federalizma u SFRJ**, sa saopštenjima: Miroslav Đorđević, »Nastanak i razvoj ideje federalizma u Jugoslaviji do 1946«, str. 113—123, Dimitrije Kulić, »Federacija i socijalistička revolucija u Jugoslaviji«, str. 124—129, Borivoje Pupić, »Federacija i jugoslovenska revolucija — status čoveka u federaciji«, str. 130—141, Ivan Kristan, »Federalizam i nacionalno pitanje«, str. 142—146, Evgeni Dimitrov, »Aktuelni problemi federalizma u višenacionalnoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici«, str. 147—156, Miodrag Jovičić, »Elementi konfederalizma u jugoslovenskom federalnom uređenju«, str. 157—167, Stevan Vračar, »Kontroverze povodom jugoslovenskog federalizma«, str. 168—182, Dragan Stanimirović, »Federalizam, nacionalne i klasne promene«, str. 183—189, Josif Trajković, »Zaštita ustavnosti i zakonitosti u federaciji«, str. 190—198, Jovan Marjanović, »Snage organizovane

Digitized by Google

godine bio je da temeljnom raspravom o načelima i praksi federalizma utvrdi pozitivne rezultate u praksi jugoslovenskog društva i predloži poboljšanja i rešenja postojećeg pravnog sistema. Takav zadatak veoma je težak, bar iz dva razloga: 1. s obzirom da je federalizam asimetrično rešenje zasnovano na određenom stepenu konsenzusa, teško je vršiti bitne promene a da se ti odnosi ne poremete i to ne u formalnim odnosima ravnopravnih subjekata, već u pogledu suštinskih interesa i osvojenih prava. Suštinska društvena opredeljenja jugoslovenskog društva kao što su revolucija, nacionalna ravnopravnost, demokratska prava i slobode, uloga čoveka u društvenopolitičkim zajednicama ostvarivana su u okvirima federalizma i postoji bojazan da se promenom federalističkog sistema ova prava i slobode ne uzurpiraju u korist etatizma i centralizma. 2. Drugi praktični razlog je sukob interesa i podela moći i vlasti u okviru odnosa federacija—republike odnosno pokrajine. Promene podrazumevaju promene ovih odnosa i stečenih pozicija vlasti. Svaki ozbiljan zahvat i zahtev za promenom znači ugrožavanje osvojenih (u praksi, i uzurpiranih) pozicija vlasti. Demokratske snage koje imaju svoje predstavnike i u stručnim krugovima pravnika, traže ozbiljne promene u cilju racionalnijeg organizovanja političkog sistema, efikasnijeg privređivanja i bolje organizacije društva u celini po cenu odricanja od postignutih pozicija, a u cilju konsolidacije i razvoja privrede. Međutim, u takvim javnim raspravama, a skup u Nišu nije izuzetak, jasno se vidi da je erozija društvene i pravne svesti duboko zahvatila jugoslovensko društvo i da je stvarni uticaj prava i pravnika mali, inače bi promene bile brže ostvarivane, a deklarativni zahtevi ne bi ni bili potrebni. Načelno zapažanje da proces integracije predstavlja pravilo u savremenom svetu, a federativna država izuzetak, čini osnovu izlaganja akademika Jovana Đorđevića, prof. Vojislava Stanovčića, Branislave Jojić i Đorđija Cace. Ali je prisutna i svest da zbog istorijskog procesa konstituisanja i razvoja jugoslovenskih naroda, u sadašnjem trenutku još postoji potreba za federalizmom kao okvirom regulisanja odnosa višenacionalne zajednice (naravno, ne treba kriviti federalizam za sve aktuelne teškoće Jugoslavije). Kao dokaz za takvu tvrdnju profesor Đorđević navodi: »Krajnje pitanje nužnosti i opravdanja federalizma je uvek pozitivno a ne negativno. To nije pitanje dopadanja ili nedopadanja, apstraktnih simpatija za svoj ili drugi politički režim, ni pitanje političke etike nego pitanje dubokih in-

socijalističke svesti u političkom sistemu federacije«, str. 199—205, Miodrag Zečević, »Raspodela nadležnosti između federacije i federalnih jedinica«, str. 206—217, Zlatija Đukić-Veljović, »Podela zakonodavne funkcije između federacije, socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina u razvitku jugoslovenske federacije«, str. 218—230, Vladan Kutlešić, »Odnosi u oblasti zakonodavstva u savremenom ustavu Jugoslavije«, str. 231—245, Milan Cuković, »Neki aspekti značaja i uloge federalne odgovornosti«, str. 246—258, Radoslav Ratković, »Aktuelni problemi i razvojne tendencije federalizma u Jugoslaviji«, str. 259—262, Balša Spadijer, »Jugoslovenski federalizam«, str. 263—269, Mijat Šuković, »Ekonomsko-tehnološka situacija i dalji razvoj jugoslovenske federacije«, str. 270—296, Branimir Janković, »Federalizam i međunarodno pravo«, str. 297—301, Dušan Paravina, »Raspodela i razgraničenje zakonodavne nadležnosti između federacije i republika, odnosno pokrajina u oblasti radnopravne regulative«, str. 302—314, Ljubiša Jovanović, »O mešanju funkcija državnih i samoupravnih organa, dezintegraciji, konsenzusu i ustavnom položaju SR Srbije«, str. 315—320, Džim Seroka, »Jugoslovenski federalizam danas: nužnost stvaranja i jačanja međurepubličkih (pokrajinskih) komunikacija«, str. 321—326, Milan Petrović, »Finansijska vlast u saveznoj državi«, str. 327—336. Problem autonomije razmatra se u III delu: Ratko Marković, »Teorijskopravni i ustavnopravni model autonomije«, str. 337—348, Mića Ćarević, »Evolucija shvatanja i razvoja autonomije u Jugoslaviji«, str. 349—359, Kurteš Saliu, »Evolucija principa autonomije u Jugoslaviji«, str. 360—369.

Komparativno istraživanje federalizma zastupljeno je u IV poglavlju **Oblici federalizma u svetu:** Aleksandar Mark, »Federalizam«, str. 373—385, Winston Fisk, »Struktura federalizma u SAD«, str. 386—395, Lojd Braun Džon, »Sukob i rešavanje sukoba u kanadskom federalnom sistemu«, str. 396—408, M. F. Sing, »Indijski federalizam: struktura i problemi«, str. 409—430, Tiajing Li, »Putevi federalizma u Kini«, str. 431.

Digitized by Google

teresa, najdubljih koji mogu postojati, interesa u opstanku zajednice. Ti interesi pokazuju da je centralistički sistem kada se izražava u prinudnoj vladi protiv jedne prosvećene i nacionalno svesne etničke grupe fatalan isto tako za one protiv kojih se vrši, kao i za one za čiji se račun prinudno vrši. Ova postavka je fakat koji su već odavno u političkoj nauci istakli ne samo dalekovidi mislioci, Platon i Ruso, nego i tako konzervativni ali oštroumni državnici, kao što su bili Bizmark i Gledston« (str. 13).

Među onim pitanjima koja su zajednička praksi federalizma u svetu i u Jugoslaviji treba izdvojiti sledeća: 1. promenljivost federalizma, 2. hijerarhija, nadležnost i uzajamna odgovornost federacije i jedinica, 3. odnos federalizma, klasnih i nacionalnih promena, 4. uprava i lokalna samouprava u federalizmu. Da bi se federacija razvijala treba stalno usklađivati *opšte* i *parcijalne interese*. Šta se događa ako to usklađivanje izostane, pokazuje sadašnja situacija u jugoslovenskom društvu, koja je sprega ekonomske krize sa krizom federalizma, kao što konstatuje Milan Matić: »Imajući u vidu neke, pre svega, nepovoljne ekonomske rezultate nastale od druge polovine sedamdesetih godina do danas, kada se jugoslovensko društvo suočilo i sa ozbiljnom ekonomskom krizom, a u isto vreme i sa znatnim teškoćama u ostvarivanju zajedničkih interesa u federaciji, ostvarivanjem zajedničkog tržišta, sa produbljivanjem socijalnih, granskih i naročito regionalnih razlika, kao i sa opštom tendencijom etatizacije u federalnim jedinicama (policentrični etatizam) što je bilo praćeno potiskivanjem i formalizacijom samoupravljanja — unošenje elemenata nonfederalizma u strukturu jugoslovenskog federalizma dalo je dosta maha centrifugalnim tendencijama i blokadama koje su pratile ekonomski i društveni razvitak zemlje u ovom razdoblju« (str. 33). Separatističke tendencije izražene u ekonomskom zatvaranju republika kao samostalnih ekonomskih celina, uz naglašavanje elementa njihove državnosti, bilo je vidljivo u praksi već u drugoj polovini sedamdesetih godina. Mora uzeti u obzir odnos posebnog i opšteg (zajedničkog), pri čemu ni jedno od to dvoje ne sme imati apsolutnu dominaciju, dakle federalizam izrazito »otvorenog« promenama, ali i delovanju partikularnih socijalnih snaga — bila jedan od uzroka i generatora sadašnje ekonomske i političke krize. Istorijski primeri i promene federalizma pokazuju da je uvek postojala jedna konstanta koja je bila i ostala garant ekonomske i pravne sigurnosti u ovakvim državama — stroga centralizacija finansija. Oko tog pitanja nije bilo spora ni u teoriji ni u praksi, bez obzira na oblik društvenog uređenja u kome je federacija konstituisana (radi poređenja mogu se analizirati finansijski sistem Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država). Pošto u jugoslovenskoj praksi — ne u amandmanima na Ustav SFRJ 1974. godine — ostaje na snazi *pravo* republika na zaduživanje i *obaveza* federacije kao garantnog dužnika, posledice ovog odnosa moraju da osete svi ekonomski subjekti, kako pravna tako i fizička lica, u obliku inflacije, nesigurnih uslova poslovanja, i dr. Te posledice variraju u pojedinačnim slučajevima, a zajednički imenitelj su ogromna pravna i ekonomska nesigurnost, koja dalje zaoštrava neracionalno ponašanje privrednih subjekata. U takvoj situaciji bi se moralo adekvatno razmišljati kako rešavati ove odnose, što znači menjati stare pojmove i ideološko-dogmatske predrasude i strahove prema etatizmu i centralizmu. Smatram da je nerealno i zastarelo shvatanje plašiti se »svih oblika etatizma i centralizma«, ako je iz prakse vidljivo da su policentrični interesi ugrozili jedinstvo ekonomskog i pravnog sistema Jugoslavije, a ista kritika izneta je

Digitized by Google

od strane više autora na skupu u Nišu. Rešenje treba tražiti u jačanju federacije kao entiteta višeg i jačeg u odnosu na federalne jedinice, jačati kontrolnu i finansijsku vlast federacije kao put ka ekonomskom ozdravljenju jugoslovenske privrede i društva. Suprotno ponašanje diktiraju separatistički orijentisane birokratske snage, te se socijalni sukobi prikrivaju u obliku nacionalnih sukoba. Naravno, to opet nije dokaz da je federalizam kao oblik državnog uređenja sâm po sebi loš, već se ekonomski i politički subjekti ponašaju kao izolovane i samodovoljne celine, a suprotno zajedničkom jugoslovenskom interesu.

U raspravama vođenim na skupu u Nišu nisu zastupana načela federalizma kao apstraktne vrednosti, već zato što se njihovo izneveravanje dovelo do konkretnih posledica u obliku pravne nejednakosti i ugrožavanja osnovnih prava građana, koja proističu ne samo iz unutrašnjeg prava već i iz međunarodnih obaveza Jugoslavije. Profesor Dušan Paravina navodi primer iz radnog prava: »Ustav SFRJ, delimično i kao međunarodno priznatu obavezu Jugoslavije, konstituiše načelo prava na rad. Osnovni smisao ili svrha toga načela jeste likvidacija nezaposlenosti (...). Međutim, na drugoj strani, sudeći po tome što nemamo jugoslovenski zakon o zapošljavanju u zemlji i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, a imamo preko milion pretežno školovanih i mladih nezaposlenih građana, izlazi da se zapošljavanje i osiguranje za slučaj nezaposlenosti ne smatraju *osnovnim pravima* (str. 313). Dezintegrativna uloga ingerencija republika uticala je na nejednakost građana u različitim pravnim sferama i odnosima, kako u obligacionim odnosima, građanskopravnim (različito regulisanje republičkih zakonodavstava u naslednopravnim odnosima, pravima i obavezama roditelja i dece) u stambenoj oblasti i dr. Broj predmeta pred sudovima redovne nadležnosti penje se na nekoliko miliona, što je značajan dokaz pravne nesigurnosti i nepovoljnog položaja građana u odnosu na zakonodavstvo i sudsku praksu drugih zemalja, pa i drugih federacija.

U nekoliko saopštenja autori su ukazali na nedostatak odgovornosti kao bitan uzrok krize i neefikasnosti sistema. Tako je Ljubiša Jovanović konstatovao: »Sa uvođenjem samoupravne autonomije u cilju razvijanja neposredne demokratije, koja daje zamah inicijativi za pokretanje i rešavanje problema od strane onih pred kojima se postavljaju bez čekanja instrukcija odozgo, zaboravilo se na istovremeno razvijanje konkretne odgovornosti za razvoj ne samo svoje već i šire zajednice« (str. 315). To je suština svih sporova koji se vode u našem društvu poslednjih godina, jer bez odgovornosti nema pravne države, modernog društva i jasne koncepcije razvoja, a kao posledica javlja se nepoverenje građana u sve institucije pravnog i političkog sistema, kao i nosioce političkih i državnih funkcija. Oštre kritike su upućene praksi primene konsenzusa koji se realizuje bez delovanja korektivnih mehanizama. Saznanje da je ovakav oblik usklađivanja sukoba interesa u federaciji neophodan, nije ublažilo negativne ocene o stvarnom značaju konsenzusa u praksi: »Jedan od izrazitih nedostataka konsenzusa je u tome što on izjednačava institucije, ali ne i građane u okviru tih institucija. Zbog nejednakosti republika i pokrajina po broju stanovnika, građani nemaju podjednake mogućnosti na vršenje funkcija u saveznim organima, institucijama i organizacijama, kao i na odlučivanje u saveznim forumima« (str. 318). Kao paritet navedenim mišljenjima jugoslovenskih stručnjaka, korisno je čuti i ocene stranaca. Tako profesor Džim Seroka (Fakultet političkih nauka, Južni Ilinois Univerzitet, SAD) zaključuje: »Smatram da je odsustvo značajnih poprečnih republičkih komunikacija i razlikovanje grupa samo po ‚republičkim interesima', čak i onda kada je takvo

Digitized by Google

razlikovanje protiv interesa grupa od značaja za celu zemlju i opštih interesa zemlje — ne samo neracionalno i neefikasno, nego da to predstavlja najveću pretnju trajnom opstanku jugoslovenske federacije« (str. 324).

Suverenost federacije i njenih jedinica nije ugrožena samo mešanjem njihovih ingerencija, već mnogo više podelom jedinstvenog ekonomskog sistema i tržišta na više delova, u okviru republika. Podela radničke klase dovodi u pitanje osnovna ustavna opredeljenja, o čemu je pisao prof. Mića Ćarević: »U Jugoslaviji se sada vodi borba na nekoliko frontova koji su dosta izmješani i čiji učesnici često vode borbu pod maskama. To su nacionalizam i separatizam razne vrste, anarholiberalizam i dogmatsko-konzervativne snage koje su se smjestile u državno-partijski aparat i dobro se pokrivaju mjestom i ulogom koje zauzimaju. Ove snage često nastupaju u ime oficijelne politike, ali ne mogu da sakriju svoju dogmatsko-konzervativnu, pa i reakcionarnu poziciju, prikazujući postojeći poredak savršenim i završenim« (str. 358).

Ova ocena je ne samo važna kao realna ocena sadašnjeg stanja federalizma, i šire društvenih odnosa u Jugoslaviji, već se može uzeti kao zaključak i poruka naučnog skupa o federalizmu održanog u Nišu. Jer suština krize federalizma iskazuje se kao klasni odnos, kao nemogućnost radničke klase i udruženog rada da se organizuju na jugoslovenskom prostoru kao ekonomskoj celini, pa problemi federalizma realno se iskazuju kao ono što jesu — kao spoljni vid blokiranosti i podeljenosti vitalnih društvenih interesa na račun republičkih. Federalizacija društvenopolitičkih organizacija, pre svega SKJ, morala je da ima negativne posledice i da spreči izražavanje jedinstvenog interesa društvenih grupa (radnika, seljaka, omladine) u jugoslovenskom društvu kao celini.

Dubravka Stajić

Džorž Legit:
Čeka — Lenjinova politička policija

— Beograd, »Rad«, 1988. Str. 442.

Među institucijama koje su nastajale u mladim socijalističkim državama najviše misterija i tabua izgradilo se oko institucija političkih policija i njihovog odnosa prema drugim institucijama društva. A među svim političkim policijama u socijalističkim zemljama, pak, najviše pažnje zaokuplja čuvena sovjetska ČEKA, tačnije VEČEKA — *Sveruska izvanredna komisija za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaže.* Njeno nastajanje i delovanje, nedovoljno izučeno, predmet je brojnih kontroverzi i osnov apriornih diskvalifikacija sovjetske vlasti nakon oktobarske revolucije. Knjiga američkog autora Džordža Legita »Čeka: Lenjinova politička policija« izlaže složenu fenomenologiju i istoriju ČEKE kao značajne institucije sovjetskog društva u prvim godinama nakon revolucije: od decembra 1917. do februara 1922. godine.

1. U obimnom, a na mnogim mestima i ekstenzivnom rukopisu, Dž. Legit izlaže istoriju VEČEKE ili ČEKE od njenog osnivanja do njenog reformisanja. Posebna poglavlja rukopisa imaju za predmet: poreklo i organizovanje ČEKE, organizacioni razvoj — prva faza (improvizacija), Lenjin, levi eseri, teror i revolucionarna pravda, pobuna levih esera, organizacioni razvoj — druga faza (konsolidacija), erupcija »crvenog terora«, Čeka — država u državi, Čeka protiv NKVD-a, sudstvo i revolucionarna pravda: mehanizmi represije, mnogostrukost Večeke pod Đeržinskim, borba protiv zavera, od VEČEKE do GRU-a. Uz delatnost Čeke u rukopisu daje se slika o Đeržinskom i saradnicima, o likvidaciji, logorima i Čekinim žrtvama (ovde se autor uglavnom oslanja na emi-

Digitized by Google

grantsku literaturu). U rukopisu se prikazuju (ovlašno) i sledeća pitanja: veza Čeke i Kominterne, delatnost ruske pravoslavne crkve, delatnost esera, anarhista, menjševika, kronštatska i tambovska pobuna, delatnost Američke administracije za pomoć. Ukratko se skicira istorija OHRANE (Legit misli da su Lenjin i OHRANA imali jedan zajednički cilj: razbijanje jedinstva socijaldemokratije pre revolucije). Šta je zapravo predmet istorijskog opisivanja i istraživanja u ovom rukopisu? Najodređenije rečeno to je prikaz empirije Sveruske izvanredne komisije za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaže (decembar 1917. do februara 1922).

Kako bi se mogla odrediti priroda ovog rukopisa? Sam autor ovaj rad kvalifikuje kao »studija«. Legit piše ovu studiju iz uverenja da je Čeka važna ustanova ali da je to zanemareno polje sovjetske istorije, odnosno da nije obuhvatno i kritički analizovana. Njegova je ambicija da »nadoknadi ovaj propust«. Moglo bi se reći da Legit hoće da naslika onu tegobnu pragmatiku očuvanja vlasti i borbe protiv kontrarevolucije. Sve to autor ne uspeva produbljeno i celovito da objasni ali ga uspešno slika. Naime, rukopis se pokazuje kao dobar prikaz natezanja konopca moći i uticanja između države i institucije prava, s jedne, i komesarskog bespravlja, s druge strane. Legit dobro uviđa da je u »Lenjinovoj državi« postojala inherentna tenzija između sistema sovjetskog zakonodavstva i neposrednog interesa režima. »U neizbežnom sudaru između samovoljnog nasilja ČEKE i ustrojstva pravosudnog sistema koji je razvio Narodni komesarijat pravde, Čeka je odnosila prevagu kad god je režim bivao ugrožen. A kad bi krize jenjavale, NKJU (Narodni komesarijat pravde — primedba R.N.) je dobijao u prednosti« (str. 326).

2. Studija hoće istraživački da prati samu delatnost ČEKE. Prikazuje se, najpre, kako su Vojnoistražna komisija, Vojnorevolucionarni komitet, Komisija za cenzuru štampe, Bronč-Brujevičev komitet za borbu protiv nereda prerasli u VEČEKU (skraćeno i popularno ČEKA). Čeka ili »Izvanredna komisija« nije bila ni istražna komisija, ni redovni sud, niti tribunal. »Ona ne sudi neprijatelju već ga satire.« Zato Legit pokazuje razvoj Čeke i njen put od »Izvanredne komisije« do sveobuhvatnog delovanja. Detaljno se prikazuje njen razvoj, unutrašnja struktura, brojnost, jedinice Čeke, kvalitet ljudstva, Čekin list, odnos centralnih i lokalnih Čeka, razni zadaci Čeke (borba protiv špekulanata, štrajkova, banditizma, pobuna, zavera diplomata, špijunaža, kriminala, konfiskacija oružja, borba protiv epidemija, zaštita siročadi i skitnica). Već i u samom naslovu Legit Čeku određuje kao »političku policiju« i tom izrazu daje prednost pred izrazom »tajna policija«. Najpre zbog toga što je Čeka delovala javno i javno je kritikovana a zatim, njena uloga bila je u osnovi očuvanje političke bezbednosti. Analiza pokazuje da Čeka nije bila samo politička policija. U delatnost Čeke spadalo je i uvođenje logora sa prinudnim radom. O njima kao i koncentracionim logorima nedovoljno se zna ali i ova knjiga tome mnogo ne dodaje. Dalje se u rukopisu opisuje uvođenje institucije talaca, militarizacije rada, pravde po kratkom postupku, ukidanje smrtne kazne, čekistički kodeks ponašanja. Legit naširoko opisuje obim »čekističkih nedela«, prekoračivanje prava i zloupotrebe koji su proizišli iz dekretskih a ne zakonskih ovlašćenja. Legitu je stalo da što detaljnije opiše Čekinu »vanzakonsku praksu«, zločine, njen ljudski sastav i posledice ove delatnosti na psihologiju samih aktera. (On uverava da je zadatak političke policije težak i da proizvodi demorališuća stanja i niz ljudskih lomova). Istina, Legit zna da je i u SSSR-u bila zabranjena tortura ali da su je pripadnici Čeke vršili i to često na izuzetno drastičan način. U prikazu Čekine »vanzakonske prakse« Legit se oslanja na emigrantsku literaturu i izvore »be-

Digitized by Google

lih« ali uzgred opisuje i zlodela belih. Gde su osnove delovanja ČEKE? U odgovoru na ovo važno pitanje Legit se koleba. On je sklon da Čeku izvede (najpre) iz Lenjinove doktrine, nekad iz ruskog nasleđa a nekad da je razume kao odgovor na tešku situaciju posle revolucije. Uz preuveličavanje uloge »lenjinske doktrine« Legit preuveličava uticaj narodnjačkog zavereništva. On uopšte ne vidi da je centralizacija, na primer, došla sa Zapada a ne iz narodnjaštva. Najdublji temelj Čeke on nalazi u »lenjinističkim korenima«. To se svakako može doživeti kao preterivanja naročito u formulaciji da je temelj Čeke »lenjinska doktrina i Lenjinov karakter«. Ovde se Legit povremeno koleba. Tako on na nekim mestima uverava da je Čeka nastala nasuprot Lenjinovih prvobitnih opredeljenja (pre revolucije). Lenjin je pre revolucije zastupao ideju »naoružanog naroda« i društva bez policije. Ali okolnosti su nametnule drugi pravac razvoja. Legit tako svoje istorijsko izlaganje započinje upravo konstatacijom da je jedna od prvih mera Privremene vlade februarske revolucije bila ukidanje ministarstva policije (omražena OHRANA). Ali kao ironični kontrast tome on beleži da je samo nedelju dana posle »oktobarskog udara« (on uvek govori o udaru) Lenjin vaskrsao političku policiju u vidu Čeke. Uz Čekin rat protiv zločina Legit opisuje i njen sunovrat u zločin. Taj sunovrat on nalazi u »crvenom teroru«. Nezakonito delovanje Čeke Legit olako naziva »delovanje na boljševički način«. Početak i izgovor za boljševički teror on nalazi u vreme atentata na Lenjina i Urickog.

Autor se tokom cele knjige koleba oko prirode i osnove »crvenog terora«. Na isti način kao i oko delovanja ČEKE. U poglavlju »Poređenje OHRANE i ČEKE« autor često olako zaključuje u korist OHRANE. Po njegovoj oceni ČEKA je nastavila »stopama OHRANE i nadmašila je«. Kao osnovni argumenat za ovakvu ocenu služi mu broj žrtava koji se pripisuje ovim dvema policijama

U jednom poglavlju Legit opisuje stav esera prema Čeki, njihovu saradnju u Čeki i sovjetskoj vlasti i pobunu esera. Njemu se politika levih esera (koalicija) generalno gledano čini »dvosmislenom i samoporažavajućom«. On eserima zamera podršku boljševicima i to mu se čini dovoljnim razlogom da ih proglasi suodgovornim za »crveni teror«. Na drugoj strani on visoko vrednuje opoziciju esera, jer su oni bili zaloga određene zakonitosti i sputavanja samovolje ČEKE. Levi eseri su sve do pobune sputavali neograničeni rad Čeke i to preko Komesarijata pravde u kome su se borili za zakonitost, protiv smrtne kazne i sl. Da li je ČEKA bila nužna? To pitanje se nameće tokom cele analize. Autor kritički analizuje istoriju Čeke, povodom toga izvodi često i hiperkritičke zaključke, ali njegov krajnji odgovor na ovo pitanje je pragmatičan: ČEKA je bila jedini način da se održi sovjetska vlast. Jer kako se kao generalni problem nove sovjetske vlasti pokazao problem konsenzusa i legitimacije to se Legitu čini posve nužnim izgradnja mreže odbrambenih institucija. Dodatni i snažan razlog za to je bila i spoljna intervencija i talasi kontrarevolucionarnog nastupanja. Legit naširoko prikazuje stvaranje »mreže odbrambenih institucija« i sintagmi koje im misaono stoje u osnovi (na primer početak i razgranavanje upotrebe izraza »neprijatelj naroda« i širenje kruga ljudi na koji se on odnosi autor detaljnije objašnjava). To je svakako bolji deo Legitove knjige Nasuprot oštroj kritici ČEKE Legit često misli kao pragmatični real-političar. Tako je on sklon da zaključi da je ČEKA u »datoj situaciji« bila potrebna. Naime, revolucija (slamanje stare vlasti, bezvlašće i sl.) njemu se pokazuje kao vakuum. A kako se, veruje on, »priroda užasava vakuuma« to je boljševička intervencija bila prirodna. Zbog toga on nalazi da je bilo posve lako osvojiti vlast ali da je bilo teško doći do legitimnosti i autoriteta, odnosno do normalnog održanja vlasti. On

Digitized by Google

zna da bi bez vojske i milicije građanski rat bio izgubljen. Sve u svemu Legit zna da je dobar deo novih (sovjetskih) institucija izašao iz nužde, ali da su se one vremenom osamostalile i postale klasične državne nerevolucionarne institucije. Na ovim mestima Legitove analize došle su do stupnja temeljnoga istorijskog razumevanja zadatog predmeta. Tako se ono najproduktivnije u ovoj studiji može odrediti kao prikaz puta sovjetske vlasti od revolucionarnih namera i ideja do oportunističkog i birokratskog sistema: »Tako je u vremenima nemira praktična politika nadvladala puritansku doktrinu«. Ono što važi za ČEKU i za niz drugih sovjetskih ustanova. Legit tako može da dođe do zaključka da je revolucija (»Lenjinova revolucija«) bila bolan proces. Zato je Lenjin morao da pribegne »oružju terora« da bi neutralisao niz nepovoljnih okolnosti koje se mogu svesti na velike razmere opozicije. Legit je zato spreman da prizna izvesne zasluge Čeki, da je pohvali za efikasnost ali ne i da prikrije njeno ukupno delovanje. I to uprkos tome što na nekim mestima misli ono što često napadno zamera Lenjinu, naime to da se delovanje odbrambenih institucija pravdalo time da nije bilo uslova za striktno pridržavanje zakonitosti. U podtekstu Legitovih kontroverznih nalaza i stavova nalazi se najdragoceniji sloj njegovih analiza. Naime, može se analizom jednog neizrečenog sloja ove knjige doći do saznanja da je istorija ČEKE u stvari istorija borbe protiv zakonitosti ili tačnije istorija borbe dekreta protiv zakona, borba komesarske vlasti protiv državne uprave, političke volje protiv pravde. To je naročito ubedljivo prikazano ili naslućeno u poglavljima koja opisuju ulogu esera, sukob ČEKE i Komesarijata pravde, raspuštanje Ustavotvorne skupštine, napore boljševika da se zauzda ČEKA. Istorija ČEKE ovako shvaćena pokazuje kako se mukotrpno i protivrečno rađala nova vlast i ustanova prava.

3. Jedno poglavlje rukopisa naslovljeno je *Naredne odluke Partije i vlade da se obuzda VEČEKA.*

Istraživanje pokazuje da je bilo posve očito da je ČEKA delovala nezavisno od državnih tela. Ona je delovala bez ikakvog zakonskog akta. Bila je stvorena s namerom da ne traje. Otuda je njen naziv »Izanvredna komisija...« ali se ona pretvorila u trajno telo. ČEKA naprosto nije imala kontrolu a mogla je da kontroliše sve, čak i sovjete. Tako se Čeka postavila i iznad Partije. Za samo jednu godinu ona se pretvorila u moćnu državnu mašinu. Tako se dogodilo da je pragmatizam odneo pobedu nad doktrinom. Vođi nove države bili su svesni uloge ČEKE, unutrašnjih okolnosti i opasnosti od njenog osamostaljenog delovanja. Legit naslućuje da su boljševici u početku bili apsolutno svesni opasnosti od vladavine jednog principa i koristi od učešća levih esera u vlasti. Zato su boljševici u debatama i štampi otvoreno govorili o osamostaljenom delovanju ČEKE. Na »vrhuncu vrtoglavice vlasti« Čeka je u Partiji bila kritikovana (na primer Buharin i Kamenjev). ČEKU su posve razumljivo žestoko kritikovali i eseri i menjševici.

Kao posebnu zanimljivost iz delovanja ČEKE Legit navodi to što ČEKA, bar u početku, nije korišćena kao oružje za unutarpartijske sukobe.

4. U poglavlju *Partija, Lenjin i ČEKA* Legit analizuje ovu relaciju. On je sklon, i to je jedna od pretpostavljanih (izrečenih i neizrečenih) osnova njegove studije da ova tri momenta sovjetskog društva izjednači. Nasuprot podacima, Legit dokazuje da je ČEKA bila organ Partije odnosno partijskog centra. On misli još i to da je CK Partije spasio Čeku pred kritikom sudstva, Komesarijata pravde, Revolucionarnog tribunala. Najneuverljivija strana Legitove studije je objašnjenje Lenjinove uloge. Reč je zapravo o apsolutizaciji Lenjinove ličnosti, bilo da je reč o afirmativnom ili negativnom stavu prema Le-

Digitized by Google

njinu. Prema Legitu, Lenjin je sasvim subjektivno i proizvoljno usvojio Marksovo učenje. On ga je prilagodio »ličnim namerama«. Lenjin je, dalje, svojevoljno digao revoluciju na »pogrešnom mestu«. Tako Legit naprosto revoluciju romantizira jer uverava da je Lenjin »čvrsto rešio da izvede revoluciju«. Stiče se zato utisak da autor na nekim mestima Lenjinov revolucionarni rad prikazuje kao triler. Razumevanje Lenjinove uloge i ličnosti u ovoj studiji je kontroverzno. On naime, polazi od stereotipija da je Lenjin »samozvani marksistički mesija«, da se naprosto »dočepao vlasti« i osnovao ČEKU, dok se istovremeno tvrdi da se samodržavlje Romanovih raspalo samo. Legit uverava (bez dovoljno dokaza) da je Lenjin šizmatično insistirao na tajnoj aktivnosti, da je po tome bio u sukobu s radničkim pokretom. Lenjinu se uporno poriče svaki pozitivan odnos prema opoziciji. Iz toga se zatim izvodi zaključak da je Lenjin »trasirao put za prisvajanje vlasti od strane jednog diktatora«. Neubedljivo zvuči i Legitovo euforično zalaganje da je Lenjin zapravo propovedao moral ČEKE kao komunistički moral. Citati iz Lenjinovih izjava, dekreta i neposrednih reakcija imaju svoje značenje ali ne dopuštaju ovakve dalekosežne zaključke. Reč je naprosto o tome da se iz toga ne može izvesti zaključak da je Lenjin bio »krvoželjni pragmatik«, »neinteligentni i krvoželjni političar«, »neumoljivi pragmatičar« koji je spreman da ide do svireposti i perfidnosti protiv klasnog neprijatelja. Lenjin se na nekim mestima određuje i kao »salonski revolucionar« za koga je teror u stvari jedna »administrativna tehnika«. Ponegde Legit uspeva da relativizuje ocene Lenjinove uloge i ličnosti. U svakom slučaju Lenjin se nigde ne oslobađa odgovornosti za ukupnu delatnost Čeke. Istina Legit će na nekim mestima reći da je Lenjin »sama suština revolucionarnog vođe« koji je posedovao unutrašnju sigurnost i nije bio lišen ličnih obzira uprkos tome što je bio »jezuita revolucije«. U posebnom prilogu i u nekoliko posebnih poglavlja ovog rukopisa analizuje se delatnost Feliksa Đeržinskog, njegova uloga, geneza njegovog političkog stava, njegova uloga kao poljskog komuniste. Prikazuje se sastav i delatnost kolegijuma ČEKE, biografija četrdeset istaknutih čekista. Dok rukopis pokazuje značajnu dozu nerazumevanja Lenjinove istorijske uloge dotle je primetno izvesno idealizovanje Đeržinskog i simpatija prema njemu. Njemu se bez rezerve priznaje lični integritet.

5. Obiman rukopis i ovako opremljen nije lako ocenjivati. To neće biti lako ni čitaocima. Rukopis Džordža Legita je višeznačno štivo i to u svim slojevima: pretpostavke, način istraživanja, ocene, procene izvora i podataka, zaključci, povezivanje istraživanog perioda sa savremenošću, odnos prema značajnim istorijskim ličnostima. U knjizi ima dosta poznatog i dosta opštih mesta, nepotrebnog i opširnog ponavljanja i detaljisanja. 6. Legit se trudi da ostane na terenu istraživanja i objektivnog naučnog ocenjivanja. Ne bi se moglo reći da mu to uvek uspeva. Legitova studija jeste istraživanje ali na podlozi nekih apriornih teza i predrasuda. Otuda su preterivanja i uprošćavanja i izvlačenja poslednjih mogućnih konsekvenci logična. Istraživanje meša objektivistički i kritički pristup. Ali averzija prema klasnom pristupu je neprikrivena. S obzirom da je reč o istraživanju na osnovu istorijske građe za razumevanje ove studije bitno je i to kako se istraživač odnosi prema izvorima. U generalnom stavu prema izvorima za istraživanje ČEKE autor iskazuje nužnu meru istraživačke opreznosti. On je potpuno svestan činjenice da nisu dostupni neki bitni izvori o ČEKI te da je svaka knjiga o njoj »osuđena na nepotpunost«. Istovremeno, Legit pokazuje primetno nepoverenje (ne tek rezervu) prema zvaničnim sovjetskim izvorima (uz neke podatke on stavlja ono »sic«), bez rezerve uzima podatke iz izvora

Digitized by Google

kontrarevolucionara i emigranata. Često ne veruje podacima koji se ne uklapaju u njegove opšte sudove i predrasude. U delu istraživanja naročito u onim koji pretenduju na opštost, pokazuje se niz nasilnih konstrukcija, nepouzdanih analogija i moralisanja. Kad pređe prostore činjenica i dođe do opštih zaključaka autor iskazuje sklonost da pređe na stereotipije o revoluciji, socijalizmu Lenjinu.

Niz momenata istorijski neodlučnih Legit fetišizuje — na primer neke Lenjinove lične osobine. Tako ono što istoričari ne odbacuju ali ne dižu na rang prvih uzroka (lične osobine važnih aktera istorijskih događanja), Legit to ponegde apsolutizuje. 7. Kako je Legit prevashodno istraživač, to njegova objašnjenja najopštijih pitanja izgledaju neuverljivo. Tako je razumevanje opšteg Marksovog stava očigledno neutemeljeno. On uverava da je Marks predviđao krajnje besklasan i bezdržavni milenijum a da to Lenjinu nije odgovaralo. Zato je, misli on, Lenjinova koncepcija osobito i sasvim različito razumevanje socijalizma kome u osnovi stoji stav o »dovoljno uslova za revoluciju u Rusiji«. Ovaj stav ne potvrđuje ni jedan ozbiljan istraživač oktobarske revolucije i Lenjinovog dela. Ovom Legitovom stavu protive se i njegove analize ali i njegov stav da je revolucija, pa time i oktobarska izraz »voluntarističke sklonosti« zaodevene istorijskim determinizmom. Neuverljivo zvuči ocena da je »Lenjinova« vlast bila zasnovana na teroru. Istina ta ocena nije jedina i Legit će pokazati da je osnova sovjetske vlasti višeslojna i da se mora tako i objašnjavati. 8. U nekoj vrsti izleta iz prošlosti u savremenost autor često zanemaruje podatke. On će na jednom mestu zaključiti da je ČEKA (»izašla iz nužde«) zauzela »trajno mesto« u budućoj praksi sovjetske države. Tim stavom i stavom da ČEKA danas daje lenjinističku legitimaciju KGB-u Legit svoje stavove dovodi do krajnjih konsekvenci. Kao potvrdu za ovaj poslednji zaključak on uzima to što KGB koristi prostorije koje je koristila ČEKA. Nije uverljiv ni sud da SSSR danas zavisi od KGB-a, kao nekad posle revolucije od ČEKE. Nije dokaz to što je Jurij Andropov 15 godina bio predsednik KGB-a. Nije posve uverljiva ni tvrdnja da danas u SSSR traje kult Đeržinskog i ČEKE. Rečima E. Kraušana on uverava da je SSSR danas »jedina zemlja starog sveta koja nije počela da se odriče svoje prošlosti priznajući stare zločine«. Ali izgleda da se u SSSR ovaj segment života brže menjao nego što je to pre samo sedam-osam godina mogao da pretpostavi Džordž Legit. Rehabilitacija Nikolaja Buharina, na primer, a nije reč samo o tome, otkriva da je u ovoj zemlji na delu jedan proces koji, istina, ne bi mogao da se odredi kao »odricanje od svoje prošlosti« ali predstavlja svakako početak kritičkog preispitivanja važnih i neprijatnih momenata iz prošlosti. No, sve to ne umanjuje činjenicu da je ova knjiga značajan istraživački napor. Ovo istraživanje može da doprinese osvajanju novih znanja o teškoćama konstituisanja sovjetskog društva i osvajanju jedne produktivne kritičke svesti u socijalističkom društvu o mogućnostima otuđivanja revolucionarnih namera i revolucionarnih projekata.

Ratko Nešković

Dr Vladimir Milanović: Kontroverze socijalizma

— Nikšić, Univerzitetska riječ 1987.

Svedoci smo bujanja raznovrsne literature koja istražuje projekat socijalizma u njegovoj praksi. Manje se, istina, istražuju konceptualna pitanja o trajnim cilje-

Digitized by Google

vima, istorijskom smislu i misiji. Dominiraju radovi o tome kako socijalizam u stvarnosti rešava neke probleme i kako svojom osobenom organizacijom ostvaruje vremenu i ljudima primerene ciljeve... Knjiga koju prikazujemo spada u ovu vrstu i bavi se nizom temeljnih protivurečnosti socijalističkog projekta u ovoj zemlji suočenog sa globalnom krizom.

I

Pre nego započnemo prikaz i komentar osnovnih tema ove knjige, nekoliko opštih napomena u vezi pristupa, forme u kojoj se izlaže materija, kao i mogućih motiva za nastanak knjige. Autor se odlučuje da materiju izlaže u formi eseja. To je tipičnija forma za umetničko nego naučno izlaganje. Omogućava da se iznutra — dakle doživljavanjem, vrednosnim prosuđivanjem, vrlo uopštenim izrazima — osvetljavaju i opisuju različite dimenzije pojava i procesa i stvara jedna opšta i ubedljiva predstava celine kod čitaoca. Esej obično nije čvrsto strukturirana forma u kojoj se sistematski izlaže teorijski okvir i u toj perspektivi tumače različiti sadržaji. Ta forma traži od čitaoca da traga za dubljim smislom i celovitim i sistematskim okvirom za tumačenje neke pojave. Ovakav pristup je primenjen u ovoj knjizi uz znatne literarne ambicije u kojima se iskazuje opšta erudicija autora, kojom on povezuje zapažanja o svome društvu sa nizom paralela u svetskoj istoriji. Druga osobenost pristupa je da je po svojoj suštini biografski. Autor je u dobi kada se svode vlastita intelektualna i životna iskustva i knjiga je svojevrsno svedočenje i samoistraživanje autora ne samo o menama i protivurečjima vlastitog društva, nego i diskretna zebnja o idejama, idealima i konceptima na kojima se gradio projekat socijalizma u ovoj zemlji, ali i intelektualna biografija autora.

Iz prethodnog pristupa, proizilazi i način izlaganja materijala i bitna osobenost analize. Mogli bi to nazvati socijalno-psihološka analiza. To podrazumeva da pisac procese i protivurečja daje u njihovoj pojavnoj ravni — dakle onako kako se oni ispoljavaju i bivaju prepoznatljivi, vidljivi ili opipljivi u svojoj konkretnosti. Nakon takvog opisa neke pojave, autor traga na isti način za nekim protivurečjem, naličjem, negativnom stranom iste pojave koja je suprotna ili bar nije u saglasju sa nekim normativnim konceptom ili projektom. Iz ovakvog logičkog pristupa, proizilazi i ključni intelektualni čin: autor zauzima moralni sud — dakle ne sinteza kao teorijski stav, već zahtev ili apel za drugačiju praksu, osuda i neslaganje, zgražavanje ili indignacija. Dakle, pisac je istovremeno analitičar, ali mnogo više zainteresovani posmatrač ili učesnik. Iz opisanog pristupa i stava autora prema stvarnosti, proizašao je i specifičan pristup materijalu kojim opisuje svoje društvo i na kome gradi svoju poziciju. Naime, osnovni izvori, obaveštenja i iskustvena evidencija kojima se služi jesu ona koja posreduju mediji (štampa, televizija) ili autorova lična iskustva. Direktno se nigde ne navode rezultati naučnih istraživanja ili interpretacija nekih pojava koje su činili kompetentni naučnici. Opisivanje ili preuzimanje obaveštenja iz medija obično ne prate opaske da se to može i drugačije interpretirati, kao i da to neko i praktično čini. Često se uzimaju drastični primeri iz svakodnevnog života, onako kako ih štampa ili neka javna ličnost saopštava i obično se kritički ne situiraju u neki širi konceptualni okvir. Očito se veruje da »oni sami po sebi govore«. Drugim rečima, čitaocu se prepušta da ih sam interpretira kroz vlastitu prizmu ili onako kako ih tumači ili koriste oni koji oblikuju javno mnjenje sredine kojoj i sam autor pripada. U takvom pristupu socijalna ili konceptualna pozadina obično ostaju nedovoljno jasni... I šta obično biva: kada se izmeni situacija ili pojave nove teme i stvore novi kodovi za njihovo tu-

Digitized by Google

mačenje — budući čitalac teško da će razumeti nad čim su se pisci toliko zgražavali, čudili, žestili, protestovali. Ili će pomisliti da su neke pojave i događaji bili apsolutna dominanta u ovom vremenu.

Na kraju, još jedna napomena. Iako iz naslova knjige treba očekivati opštu raspravu o socijalizmu, cela knjiga u raznolikosti svojih tema uokvirena je jednom osnovnom, a to je društvena kriza u ovoj zemlji. To, međutim, nije tema kojom se autor sistematski bavi u bilo kom odeljku svoga rada. Ona je zapravo sveprisutno okruženje koje oblikuje sve bitne procese i ustanove društva. Ona je očito bila intelektualni izazov autoru da započne rad na ovoj studiji. Treba, međutim, odmah naznačiti da pisac nigde eksplicitno ne daje širi pojmovni okvir za razumevanje i tumačenje pojma krize ili da ukazuje na strukturalne činioce za njen nastanak. U duhu svog osnovnog pristupa, autor opisuje njene raznolike dimenzije u kontekstu različitih tema koje razmatra. Ovakav pristup nužno ostavlja nedovoljno jasnim temelje na kojima izrasta kriza u kojima se Jugoslavija nalazi.

Čime se bavi ova knjiga? Tematski krug je širok i raznolik. Niz tema se daje u posebnim odeljcima, ali se i provlače kroz celinu knjige. Među njima dominiraju sledeće: birokratija/birokratizam, zatim o profesionalizaciji politike, rasprava o tehnologiji i tehnokratizmu, a potom o kritičkom mišljenju i totalitarizmu, kao i mestu društvene nauke i obrazovanja i, naravno, neizbežno pitanje o nacionalizmu. Počnimo prikaz tumačenja *»birokratizma i antibirokratizma«*. U skladu sa osnovnim pristupom, dominira socijalno-psihološka analiza fenomena birokratije. To ovde znači opis tipičnih situacija sa kojima se suočava građanin kada komunicira, pre svega, sa državnom upravom. Ili naličje toga, tipični oblici ponašanja zvaničnih lica prema građanima. Ukratko, opis se može lapidarno sažeti na »svemoć predstavnika vlasti« i »bespomoćnost građana«. Druga dimenzija analize ukazuje na birokratiju kao prepoznatljivu socijalnu grupu koja se može identifikovati kao »upravljačka i egzekutivna struktura«. Treća dimenzija upozorava na činioce nastanka birokratije u podeli rada i, pre svega, organizaciji državnog aparata za obavljanje opštih poslova. Autor insistira da svaka organizacija nosi latentne opasnosti birokratizacije. Time, naravno, ostaje nejasno šta je zaista birokratija. Da li je to prepoznatljiva društvena grupa ili način obavljanja opštih poslova ili specifičan sistem odnosa u organizaciji? I drugo, da li je onako ubedljivi opis stvarnog odnosa ljudi u aparatu vlasti prema građanima *suštinsko* obeležje same birokratije? Ovo je, naravno, jedna od ključnih teorijskih tema na koju savremena sociologija još nije temeljno odgovorila. Ipak, savremene teorije su pokazale da ne treba izjednačavati modernu birokratiju, sa logikom na kojoj su se zasnivale i funkcionisale stare državne uprave u, recimo, orijentalnim despotijama. Neka obeležja koja autor pripisuje uopšte birokratiji, ipak važe, odnosno dominantna su ili u ranijim epohama ili samo u specifičnim državnim tvorevinama. To su voluntarizam, nepoštovanje zakona, stalno mešanje viših instanci u nadležnosti nižih, stalno ograničavanje samostalnosti delova sistema, odsustva jasnih pravila komunikacije ili nepoštovanje pravila promocije, izbora i naimenovanja. To su ukratko, obrasci na kojima ne počiva savremena birokratija. Drugim rečima, poimanje birokratije kao *racionalne organizacije* u obavljanju opštih poslova otvara mnogo plodniju perspektivu za njeno razumevanje. To dostignuće moderne sociologije onda lako opravdava često isticani stav da u ovoj zemlji i nema birokratije u pravom smislu reči i da je istorijski zadatak da se ona tek uspostavi. Tip državne uprave i uopšte regulacija opštih poslova bliži su, gledano idealno-tipski, praksi orijentalnih administracija. Razumeti tako,

Digitized by Google

znači shvatiti istoriju i tradiciju ovih prostora, ali i razumeti kako integracija partije i državu i politički sistem uopšte blokira uspostavljanje racionalne birokratije kao takve. Kako ovaj konceptualni okvir izostaje, uprkos ubedljivih opisa nekih dimenzija birokratije i žestoke kritike, nema problematiziranja zašto je naša birokratija u mnogome bliska orijentalnoj. Deo knjige koji se bavi *društvenom svojinom* postavlja ovaj problem sasvim drugačije nego što to čine ekonomisti ili sociolozi koji se bave procesom proizvodnje. Ovde se izraz društvena svojina uglavnom posmatra kao *javno dobro* različitih oblika u kontekstu tipičnih ponašanja kojima se ono zapušta, oštećuje, uništava, privatno prisvaja, pljačka. Opisi idu od zapuštanja i uništavanja ulica, parkova, železnica, javnih puteva, do privilegovane upotrebe ili pljačke. U tim okvirima, autor traga za uzrocima. Pita se da li je to konceptualni problem (u smislu shvatanja društvene svojine kao »nesvojine«) ili problem vaspitanja. Iako to shvata kao konceptualni problem, dominira analiza koja probleme vidi u okvirima široko shvaćenog pojma vaspitanja. Smatra da iz strukturalnih okvira sistema (uloga države, privilegije, društvena nejednakost, ograničeno samoupravljanje, voluntarizam...) proizilaze blokade da društvena svojina može da ima svoju obrazovnu, kulturnu, civilizacijsku vrednost i tako ne može da bude internalizovana u individualnu i kolektivnu svest naroda. Autor pesimistično pita: »Zašto je poštovanje društvene svojine obezbeđeno samo dotle dokle stiže ruka represije i socijalne kontrole?« Na žalost, autor dalje ne razvija teorijski okvir kojim se ukazuje na sistemsko ograničavanje autonomije građanina, delova sistema i kolektiviteta različitih vrsta i da odatle proizilaze tipična ponašanja o kojima inače ubedljivo piše.

»*Dileme socijalističkog obrazovanja*« je odeljak u kome se očito vidi da je to prostor autorovog primarnog iskustva. Iza ovako opšteg podnaslova krije se, u stvari, kratak ogled o problemima nastave marksizma u srednjoj školi, ali i na univerzitetu. Pisac navodi niz ozbiljnih kontraargumenata o domašaju i granicama »marksizma« kao nastavne discipline. Prvo i veoma bitno, smatra da škola i obrazovni proces ne mogu i ne treba da budu *glavni kanal* za prenošenje i usvajanje ove konceptualno-programske paradigme. To ne može biti rezultat predavanja, nastave i kodificiranog programa. Drugo, smatra da zbog nedozrelosti slušalaca i didaktike koja nalikuje na katehizis to nužno poprima represivni karakter i kao ishod ima pasivnost i mehaničku recepciju. Iz takvog pristupa proizilaze logični i očekivani rezultati. Suočeni sa stvarnošću koja se *oficijelno* gradi na marksističkoj teoriji, učenici i studenti doživljavaju marksizam »kao teoriju koja ih je dovela u ovakav položaj«. Autor ovde ima u vidu globalnu krizu u kojoj se našlo društvo, kao i nacionalne probleme u društvu »koje sebe predstavlja kao uzor-društvo za uređenje nacionalnih odnosa«.

Zanimljivo je i autorovo zapažanje o, nazovimo to, imperijalističkim nakanama »marksizma« u odnosu na druge društvene nauke jer su vidljive namere da to bude neka vrsta supstitucije. Važno je i njegovo zapažanje da postoji nekakva prećutna saglasnost da se u društvenim naukama, a posebno u nastavi marksizma, postavljaju niži zahtevi u pogledu znanja nego za prirodne i tehničke discipline. To objašnjava pretpostavkom da se ova nastava »tretira kao ustupak dominantnoj političkoj organizaciji, Savezu komunista, kao površan politički kurs...« Autor ne razvija dalje ovu ideju, ali je očigledno da u tim okvirima leži čitav niz promašaja koji marksističku paradigmu pretvaraju u propagandu i retoriku. U odeljku »*Društvena nauka — kritička misao ili društvena predrasuda*« autor otvara niz dilema naše društvene nauke situirajući je u realnosti društvenih odnosa. Ukazuje

Digitized by Google

na neke samo prividne paradokse. Recimo, očito je da u celoj civilizaciji, pa i u našoj sredini, egzistira svojevrsni mit o nauci, odnosno o njenoj društvenoj ulozi i potencijalu. To, kao svoje naličje, utiče da samo puko pripadanje naučnoj zajednici postaje stvarni statusni simbol za lociranje pojedinaca i grupa u društvenoj hijerarhiji. Dodatno, to podrazumeva pravu pomamu u lovu na akademski status i diplome i za pripadnike od nauke veoma udaljenih grupa. Paradoks nastaje u drugom zapažanju o položaju nauke u stvarnom životu za koji autor tvrdi da je »podcenjena delatnost« (bez sredstava za istraživanje, loših uslova za rad, kao i stalno nipodaštavanje ili ignorisanje njenih rezultata). U ovom kontekstu autor postavlja jedno staro pitanje: može li nauka rešavati probleme koje pred nju postavlja društvo? Odgovor je jednostavan: ne može. Autor u odgovoru na ovo pitanje ne čini sistematsku i teorijsku analizu, već se kao sociolog okreće realnosti društvenog okruženja u kome se nalazi društvena nauka u ovoj zemlji. Blokade vidi u mestu nauke u sistemu moći, kao i pogubnom uticaju tradicije, ali i opštem siromaštvu društva i stanja u privredi. Posebno naglašava tri momenta:

— Prvo, smatra da su politički činioci sveli nauku na institucionalni aspekt — decentralizovali fondove i usmerenost, zatim stavili je u službu »nacija«, kao i pretvorili u servis za narudžbe različitih naručilaca.

Drugo, iz tog opšteg položaja logično je proizašla i njena tehnološka usmerenost kao bitna orijentacija (društvena nauka kao funkcionalni instrument za tehničko rešavanje problema). Treće, njena konceptualna osnova se pokazuje kao pozitivizam — dakle odricanje od teorijskog i kritičkog promišljanja i time njena uloga svodi na konzervativizam, a ne na činioca promena. To su, dakle, unutrašnje i spoljne blokade koje su dovele do krize identiteta nauke i naučne zajednice i opšte dezorijentacije u kojoj se ova našla, nesposobna da se kao autonomni i kritički subjekt pojavljuje na javnoj sceni. Kao najdrastičniji simptom takvog položaja autor spominje primere uloge mnogih naučnih instituta prilikom davanja stručnih ekspertiza kod velikih investicionih promašaja kakvi su bili razni »Obrovci«, »Feniji«, »Medijapani« ili Reforme obrazovanja itd. Upozoravajući na sveprisutni apologetski i nekritički pristup koji dominira u našoj društvenoj nauci i dovodeći ga u kontekst politike, autor se na kraju odeljka pita: »Zašto se kod nas svaka rasprava neizbežno završava u sferi ideološke i političke represije?« Očito pravo pitanje i šteta što ga autor nije stavio na početku ovog odeljka i kroz tu prizmu posmatrao svoju temu. Ovakva knjiga, naravno, morala je da obuhvati i temu *nacionalizma*. U odeljku sa simptomatičnim nazivom »Legalizacija nacionalizma« pisac do kraja izražava svoj osnovni pristup: ne dakle analitički, već mobilizacijski. Ukratko, žestoka kritika ispoljavanja nacionalizma u različitim dimenzijama, kao i strasno uveravanje u svoj pogled na ovaj problem i očekivanje da čitalac treba da sledi ovu logiku. Naravno da autor pokušava da ukaže i na činioce koji nacionalizam ističu kao ključni program i stav. Vidi ih u istoriji naših naroda koja se odvijala u različitim državnim okvirima, zatim u nesposobnosti nacionalnih buržoazija da istinski budu odgovorne za sudbinu vlastitih naroda, potom u katastrofi prošloga rata itd. Drugi, ne manje važni značaj, vidi u gotovo apsolutnoj moći nacionalnih birokratija danas koje se ponašaju kao njihovi buržoaski prethodnici (samoživi, neodgovorni, skloni korupciji, bez trajnije vizije). Dodaje da se česti ekstremni oblici nacionalizama, kao i dovođenje u pitanje globalne zajednice, odigravaju uz prećutni blagoslov ili čak podsticanje nacionalnih oligarhija. Nakon toga, slede njegova upozorenja, žestoke kritike i moralni apeli za drugačija ponašanja. Iz toga je, međutim, te-

Digitized by Google

ško videti na čemu se temelji autorovo uverenje da može biti i drugačije. Da li vraćanjem na stare modele integracije tipa »bratstvo i jedinstvo« ili državne zajednice kakva je bila dugo posle rata, možda na vraćanju na izvorni koncept SKJ u duhu boljševičke tradicije? Ne upućuje ni neke ideje koje sadrže »nacionalni programi« koje zastupaju različite grupe i pojedinci. Ukratko, deluje iskreno i dostojanstveno, ali i neutemeljeno jer pisac ne izlaže svoje teorijsko-konceptualno shvatanje nacionalne problematike, kao i niza konkretnih problema o kojima piše.

Ova zbirka različitih ogleda nastalih raznim prigodama svakako je doprinos fenomenologiji jugoslovenskog društva suočenog sa krizom. To proizilazi iz velikog primarnog iskustva autora i njegove spremnosti da iznutra i kritički posmatra vlastito društvo i strasno razmišlja o putevima izlaska iz krize. Na momente njegovo izlaganje liči na propovedanje biblijskog propovednika: strogost ocena, prekori, upozorenja, zgražavanja; u tome, međutim, leži i osnovna ograničenost knjige. Odustajanjem da eksplicira širi teorijski okvir kojim objašnjava i tumači strukturalne aspekte socijalističkog projekta i krize — autor mora da ostane u horizontu postojećeg i njegovih pojavnih protivurečnosti i problema. Time celina socijalističkog projekta i njegova dublja suština stalno izmiču razumevanju. Tako i domet knjige ostaje da bude strasna i lepršava *predradnja* za nova i teorijska promišljanja.

Dr Miroslav Ružica

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 1.000.— DIN.

Digitized by Google

202202

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

U.C. BERKELEY LIBRARIES
C022834895
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google